

MOHÁCS 1526–2026
REKONSTRUKCIÓ ÉS EMLÉKEZET

BUDA OPPUGNATA

Források
Buda és Pest 1540–1542. évi
ostromainak történetéhez

Szerkesztette
KASZA PÉTER

BUDA OPPUGNATA
FORRÁSOK BUDA ÉS PEST 1540–1542. ÉVI OSTROMAINAK
TÖRTÉNETÉHEZ

MOHÁCS 1526–2026
REKONSTRUKCIÓ ÉS EMLÉKEZET

Sorozatszerkesztő
Fodor Pál és Pap Norbert

BUDA OPPUGNATA

FORRÁSOK BUDA ÉS PEST 1540–1542. ÉVI OSTROMAINAK TÖRTÉNETÉHEZ

Szerkesztette

Kasza Péter

ELKH | Eötvös Loránd
Kutatói Hálózat

Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Budapest
2021

A kötet
a Magyar Tudományos Akadémia Kiválósági és Együttműködési Programjának
Mohács 1526–2026: Rekonstrukció és emlékezet című
(a Bölcsészettudományi Kutatóközpont és a Pécsi Tudományegyetem
együttműködésében megvalósuló), illetve az NKFIH K-119237 azonosító számú,
Buda oppugnata – Wolfgang Lazius elfeledett történeti műve
című kutatási projektje keretében készült.
A kötet megjelenését az ELKH Titkársága támogatta.

Lektorálták: B. SZABÓ JÁNOS, VÉGH ANDRÁS

© Kasza Péter, 2021

© BTK, 2021

ISBN 978-963-416-258-2

ISSN 2676-895X

A kötetet összeállította, a szövegeket válogatta,
a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket készítette:

KASZA PÉTER

A szemelvényeket fordították:

BAGI ZOLTÁN PÉTER, CSAPÓ FANNI, CSEHY ZOLTÁN, CSIZMAZIA LUCA,
CZIRÁKI ZSUZSANNA, DOMOKOS GYÖRGY, GERÉB LÁSZLÓ, FAZEKAS SÁNDOR,
FODOR PÁL, GYULAI ÉVA, JUHÁSZ LÁSZLÓ, KASZA PÉTER, KENÉZ GYÖZÖ,
KOVÁCS LEA, MÁTYUS NORBERT, MAJOROS MÁTÉ, NAGYILLÉS JÁNOS,
ÖTVÖS PÉTER, PAPP SÁNDOR, PETNEHÁZI GÁBOR, SUDÁR BALÁZS,
SZABADOS JÁNOS, SZABÓ ÁDÁM, SZEDELÉDI ZSOLT, TANDORI DEZSŐ,
TÓTH FERENC, THÚRY JÓZSEF, TOMÁŠ VASUT
A mutatókat készítette: JARMALOV REZSŐ

Kiadja a Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Eötvös Loránd Kutatási Hálózat

Felelős kiadó: Balogh Balázs főigazgató

Nyomdai előkészítés: BTK Történettudományi Intézet
tudományos információs osztály

Vezető: Kovács Éva

Olvasószerkesztő: Székely Júlia, Kalotai Noémi

Képszerkesztő: Kocsis Gabriella

Térkép: Nagy Béla

Borító: Horváth Imre

Tördelés: Kele János

Nyomdai munka: Prime Rate Kft., Budapest

Felelős vezető: Dr. Tomcsányi Péter

TARTALOM

Kasza Péter: Buda oppugnata – egy korszakváltó eseménysor és forrásai	11

I. VELS HADJÁRATÁTÓL PEST TÖRÖK OSTROMÁIG, 1540–1541. ÁPRILIS

Wolfgang Lazius: A magyar történelem első könyve Leonhard Vels báró Visegrád, Pest és Fehérvár ostromai során 1540-ben véghezvitt tetteiről	25

Paolo Giovio: Kortörténet (részlet). Magyarországi események a váradi békétől Pest oszmán ostromának végéig	43

Antonio Mazza: Jelentés Buda ostromáról. Vels hadjárata és Pest 1541. évi tavaszi ostroma	70

Memoria rerum, 1540 (részlet)	95

Melchior Hauffe naplója, 1540 (részlet)	97

Bosztán cselebi: Szulejmán könyve (részlet). Szapolyai János halála körüli események	100

VELS-LEVELEK	104
Leonhard Vels Nádasdy Tamásnak, Bécs, 1540. szeptember 16.	104
Leonhard Vels Nádasdy Tamásnak, Visegrád, 1540. november 25.	105

Szultáni megerősítés (<i>ahdnáme</i>) János Zsigmond számára	107
Izabella királyné levele Ercole d'Este herceghez, Buda, 1541. március 15.	110
Újsághír a Mehmed bég vezette pesti ostromról	112
LENGYELORSZÁGI HÍREK	115
Lucas Górká boroszlói püspök Albert porosz hercegnek, Boroszló, 1541. május 8.	115

II. ROGGENDORF HADJÁRATA ÉS BUDA TÖRÖK MEGSZÁLLÁSA, 1541

Wolfgang Lazius: A magyar történelem második könyve Wilhelm von Roggendorf báró Buda alatti tetteiről és a mieink szerencsétlen visszavonulásáról	121
Paolo Giovio: Kortörténet (részlet). Magyarországi események Roggendorf hadjáratától Buda török megszállásáig	154
Antonio Mazza: Jelentés Buda ostromáról. A Roggendorf-féle ostrom	187
Bornemisza Tamás: Emléközet	203
Piotr Porębski első levele a budai ostromról	208
Obsidio Budae	213
Melchior Hauffe naplója, 1541 (részlet)	230
HÍREK ÉS LEVELEK BUDA OSTROMÁRÓL	234
Részlet Thurzó Elek úr leveléből	235
Részlet egy anonim szerző leveléből. Thomas Sobocki levelének melléklete	235
Andreas Kolár és Marcin Fraštacký levele a Buda melletti táborból, 1541. július 3.	236
Révay Ferenc és István 1541. július 16-án Buda alatt kelt végrendelete	237
Andreas Kolár és Marcin Fraštacký levele a Gellért-hegyi táborból, 1541. július 17.	239

Marcin Fraštacký levele a törökök hadmozdulatairól és a tábor áthelyezéséről, 1541. július 19.	240
Lucas Górka boroszlói püspök Albert porosz hercegnek, Poznań, 1541. augusztus 15.	241
Samuel Macejowski chełmi és választott plocki püspök Albert porosz hercegnek, Vilnius, 1541. augusztus 25.	243
ÚJSÁGHÍREK ROGGENDORF VERESÉGÉRŐL	248
Florian Rabucher beszámolója	249
Igaz tudósítás a budai táborban történetekről	255
HANS SACHS KÖLTEMÉNYEI	260
Igaz költemény, avagy Buda, a magyarországi királyi város megszállásának, és a vérszomjas törökök királyi sereggel való szerencsétlen viadaljának leírása 1541 szeptemberében	261
A török tirannusi tettéről: hogyan öletett le nyomorultul hatszáz hadifoglyot, és hogyan kergette el a királynét is az 1541-es évben	264
Andres Zamora: Beszámoló Buda megszállásáról (1541)	267
Piotr Porębski második levele Buda elfoglalásáról	270
Memoria rerum, 1541 (részlet)	279
Szerémi György: Magyarország romlásáról (részlet)	300
Mutnoky Mihály: Az esztergomi provizor levele Révay Ferencnek, Esztergom, 1541. [október?]	315
VERANCSICS-BESZÁMOLÓK	318
Levél Paolo Giovio nocerai püspöknek Buda elestéről, 1548	320
Verancsics Antal vallomása Buda elestéről, 1553	353
OSZMÁN FORRÁSOK	356
Szulejmán szultán győzelmi jelentése Buda elfoglalásáról	359
Oszmán megszállási terv, 1541	363
Dzselálzáde Musztafa: Az országok osztályai és az utak felsorolása (részlet)	365
Bosztán cselebi: Szulejmán könyve (részlet)	370
Lutfi pasa: Az Oszmán-ház története (részlet)	376
Mehmed Záim: Történetek gyűjteménye (részlet)	378

BUDA ELESTÉNEK KÖLTŐI VISSZHANGJA	380
Daniele Barbaro: Tragédia Izabella királynéről, János magyar király özvegyéről, 1548 (13. szín, Izabella és Fráter György párbeszéde).....	383
Johann Lange: Három elégia Buda veszéséről	394
Klemens Janicius: Buda panasza	395
Tinódi Sebestyén: Buda veszéséről és Terek Bálint fogságáról	400
Tinódi Sebestyén: Erdéli história (részlet)	407
Mavro Vetranović: Budavár panasza	411

III. BRANDENBURGI JOACHIM HADJÁRATA BUDA ÉS PEST VISSZAVÍVÁSÁRA, 1542

Wolfgang Lazius: A magyar történelem harmadik könyve mindarról, amit a nemes Ferdinánd király és más német fejedelmek hívására és nevében Brandenburgi Joachim választófejedelem Magyarországon az 1542. évben véghez vitt	427
Paolo Giovio: Kortörténet (részlet). Brandenburgi Joachim hadjárata, 1542 ..	454
Christoff von Carlowitz: Napló magyarországi utazásáról	476
Rövid feljegyzés az 1542 évi magyarországi hadműveletekről	485
Melchior Hauffe naplója, 1542 (részlet)	491
Memoria rerum, 1542 (részlet)	493
Szerémi György: Magyarország romlásáról (részlet) Keresztény hadjárat Pest visszafoglalására. Perényi Péter elfogatása	494
OSZMÁN FORRÁSOK PEST 1542. ÉVI OSTROMÁRA	501
Lutfi pasa: Az Oszmán-ház története (részlet)	501
Mehmed Záim: Történetek gyűjteménye (részlet)	503
AZ 1542. ÉVI HADJÁRAT VERSES EMLÉKEZETE	505
Hans Sachs: A Német Birodalom szerencsétlen hadjárata és a magyarországi Pest sikertelen ostroma	506

Georgius Sabinus: Elégia a törökök ellen hadba induló Brandenburgi Joachim őgróf választófejedelemhez	509
Kaspar Brusch: Elégia Szász Móric hercegről	512
JELENTÉSEK ÉS BESZÁMOLÓK	516
Hans Ungnad jelentése a pesti hadműveletekről	517
Brandenburgi Joachim jelentése	520
Irodalomjegyzék	527
Illusztrációk jegyzéke	538
Térképek	541
Személynévmutató	546
Helynévmutató	561
Képmelléklet	573

Kasza Péter

BUDA OPPUGNATA – EGY KORSZAKVÁLTÓ ESEMÉNYSOR ÉS FORRÁSAI

A szélesebb olvasóközönség számára alighanem Gárdonyi Géza – pár éve a legközkedveltebb magyar regénynek választott – műve alapján ismertek Buda török kézre kerülésének körülményei. Az *Egri csillagok* második, *Oda Buda* című részének középpontjában ugyanis az 1541. augusztus 29-i események állnak. Ezen a napon vonultak be a várba Szulejmán török szultán (hivatalosan a magyar védők megsegítésére érkező) csapatai, hogy a következő 145 évre a magyarországi török Hódoltság központjává tegyék az egykori magyar fővárost.

Bár a középkorai történelemkönyvek megemlítik Buda 1541. évi elestét, a főváros török kézre kerülésénél nemcsak a köztudatban tűnik nagyobb jelentőségűnek a tizenöt évvel korábbi mohácsi vereség, de a szűkebb szakma is sokkal többet foglalkozott a mohácsi csata okainak és lefolyásának elemzésével. Míg a mohácsi vereséget könyvtárnyi szakirodalom elemezte,¹ és az eseményre vonatkozó források is több gondos és nagyszabású forráskiadványban² érhetők el nem-

1 Az idevágó irodalom olyan bőséges, hogy még válogatást adni sem könnyű. Mindenképpen érdemes kiemelni, hogy 1926-ban és 1976-ban, vagyis a csata 400., illetve 450. évfordulójára is jelent meg egy-egy, kiváló tanulmányokat tartalmazó emlékkönyv: Lukinich Imre (szerk.), *Mohácsi emlékkönyv 1526*. Budapest, 1926. Rúzsás Lajos–Szakály Ferenc (szerk.), *Mohács: Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából*. Budapest, 1986. Emellett számos monográfia is foglalkozott a csata történetével és körülményeivel: Szakály Ferenc, *A mohácsi csata*. Budapest, 1975. (Sorsdöntő Történelmi Napok, 2). Perjés Géza, *Mohács*. Budapest, 1979. B. Szabó János, *A mohácsi csata*. Budapest, 2006. B. Szabó János, *Mohács: régi kérdések – új válaszok. A Magyar Királyság hadserege az 1526. évi mohácsi csatában*. Budapest, 2015. 2017–2020 között az MTA BTK és PTE együttműködésében létrejött „Mohács 1526–2026: Rekonstrukció és emlékezet” című kutatási projektjének keretében jelentek meg fontos kiadványok a csata kapcsán: B. Szabó János–Fodor Pál (szerk.), *Új korszak határán: Az európai államok hadügye és hadseregei a mohácsi csata korában*. Budapest, 2019. Fodor Pál–Varga Szabolcs (szerk.), *Több mint egy csata: Mohács. Az 1526. évi ütközet a magyar tudományos és kulturális emlékezetben*. Budapest, 2019.

2 Néhány példa a legfontosabbak közül: Fraknói Vilmos, *Magyarország a mohácsi vész előtt: A pápai követek jelentései alapján*. Budapest, 1884. Bartoniek Emma (szerk.), *Mohács Magyarországa. Báro Burgio pápai követ jelentései*. Budapest, 1926. Katona Tamás (szerk.), *Mohács emlékezete: A mohácsi csatára vonatkozó legfontosabb magyar, nyugati és török források: A csatahely régészeti feltárásának eredményei*. Budapest, 1979. B. Szabó János (szerk.), *Mohács*. Budapest, 2006. Ez utóbbi kötet

csak a kutatók, de a magyar fordításoknak hála a nagyközönség számára is, Buda elestének körülményeit mindeddig nem dolgozta fel a tudomány,³ ami részben azzal is magyarázható, hogy az összegzést, alaposabb értékelést lehetővé tevő alap-kutatások, a források szisztematikus összegyűjtése és közzététele sem történt meg.

Holott Buda eleste mindenképpen korforduló a magyar történelemben. Egyrészt korábban példa nélküli módon az ország szíve, fővárosa került hosszú időre egy idegen, ráadásul merőben más kultúrájú hatalom fennhatósága alá, ami radikálisan átrendezte a magyar politikai és kulturális elit lehetőségeit. Másrészt bebizonyosodott, hogy a magyar vezető rétegek által a Mohácsot követő másfél évtizedben kipróbált két út, vagyis a Habsburg-orientáció, illetve a Szapolyai által képviselt laza török vazallusi kísérlet egyike sem képes megnyugtató választ adni az ország problémáira. Míg a Habsburgok Szapolyai halála után is képtelenek voltak kézre keríteni és megvédeni Budát, 1541-ben az is világossá vált, hogy a törökös politika önmagában szintén katasztrófához és az ország megszállásához vezet. Ennek ellenére ma, közel ötszáz év távlatából Buda veszte inkább csak tankönyvi adat, holott érdekes módon a korabeli Európában összehasonlíthatatlanul élénkebb visszhangot váltott ki, mint a korábbi magyar vereségek, Nándorfehérvár eleste vagy akár Mohács.⁴

A TRAGIKUS AUGUSZTUS 29-ÉK⁵

Buda elestéhez hosszú út vezetett, és a főváros török kézre kerülése csak a be-tetőzése annak az eseménysornak, mely húsz évvel korábban Nándorfehérvár

jelentősen átdolgozott és bővített változata: B. Szabó János–Farkas Gábor Farkas (szerk.), *Örök Mohács: Szövegek és értelmezések*. Budapest, 2020. II. Lajos haláláról: Farkas Gábor Farkas–Szebelédi Zsolt – Varga Bernadett (szerk.) „Nekünk mégis Mohács kell...” II. Lajos rejtélyes halála és különböző temetései. Budapest, 2016. Egy újabb, frissen közölt forrás a csatáról és ennek értelmezései: Caspar Ursinus Velius: *Lajos király haláláról és Magyarország bukásáról. Egy elveszettnek hitt beszámoló a mohácsi csatáról.* / Caspar Ursinus Velius: *De interitu regis Ludovici et clade Hungariae. A Long-Lost Report about the Battle of Mohács.* A kötetet összeállította, a szöveget gondozta, a jegyzeteket készítette: Kasza Péter; bevezető tanulmányok: Kasza Péter és Tóth Gergely, szerk. Kasza Péter. Budapest, 2020.

3 Viszonylag részletesen és a nagyközönség számára is olvasható módon írt Buda 1540–42. évi ostromairól Sugár István (Sugár István, *A budai vár és ostromai*. Budapest, 1979, 69–118.); számos bécsi levéltári forrást felhasználva rekonstruálta az eseményeket Iványi Béla (Iványi Béla, *Buda és Pest sorsdöntő évei 1526–1541. Tanulmányok Budapest Múltjából* 9 [1941], 32–84.), illetve mindenképp említendő a Budapesti Történeti Múzeumban 2016-ban rendezett, Buda 1541. évi elestének szentelt műhelykonferencia, melynek tanulmánnyá érlelt előadásai a TBM tematikus számként jelentek meg (Buda oppugnata 1541 – Egy korszakhatár a magyar történelemben, *Tanulmányok Budapest Múltjából* 42 [2017].).

4 Alapos, de még így sem teljes áttekintést ad a korszak Turcica-irodalmáról Carl Göllner, *Turcica: Die europäische Türckendrucke des XVI. Jahrhunderts. I. Band MDI–MDL*. București–Berlin, 1961.

5 Augusztus 29-e jelentőségéhez lásd: Fodor Pál, Az oszmán-törökök szerencsenapja: augusztus 29./Osmanlı Türklerinin Uğurlu Günü: 29 Ağustos. In *Félhold és kereszt. Konferencia és kiállítás a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban* 2001. október 17. / Hilal ve haç. Başkent Szabó Ervin Kültüphanesinde bilimsel konferans ve sergi. Budapest, 2002, 23–30./129–137.

elfoglalásával vette kezdetét. Az új szultán, I. Szulejmán első hadjáratát a régóta komoly ellenfélnek számító Magyar Királyság ellen vezette, és hetekig tartó ostrom után bevette a déli végvárvonal kulcserődjének számító Nándorfehérvárt, ezzel pedig megnyílt az út az ország belsejébe vezetendő további hadjáratok előtt. Nándorfehérvár eleste önmagában még nem jelentette a középkori Magyar Királyság bukását, de védtelenné tette az országot egy újabb oszmán hadjáratral szemben, így mindenképpen ez az esemény tekinthető az ország majdani részleges török megszállása felé vezető első közvetlen lépésnek. Nándorfehérvár elestének jelentőségére jellemző, hogy a 16–17. század vitathatatlanul legnagyobb hatású magyarországi történetírója, Istvánffy Miklós ezzel az eseménnyel indítja a *Historiae* VII. könyvét, és liviusi mintára, valóságos kis *proemiumot* ír a könyv elejére, érzékeltetve, hogy az elbeszélés szakaszhatárra ért: és innentől minőségileg más események, az ország hanyatlásának bemutatása következik.⁶ Öt évvel Nándorfehérvár bukása után, Mohács mezején az oszmán sereg egy, a kor viszonyai közepette jelentékeny számú magyar sereget söpört el egy rövid ütközetben,⁷ de a nagyarányú vereségnél is súlyosabban esett a latba, hogy az ország királya, II. Lajos is életét vesztette a csatát követő menekülésben.⁸

A trónutódlás kérdése polgárháborúba torkollott, ami kiváló lehetőséget biztosított az oszmánoknak, hogy további lépéseket tegyenek az ország bekebelezése felé. Bár 1529-ben és 1532-ben is sikertelenül kíséreltek Bécs elfoglalásával, a 1520-as évek végétől az is világossá vált, hogy az utolsó nemzeti királynak is tekintett Szapolyai János⁹ (1526–1540) csak török segítséggel tudja megtartani az uralma alatt álló keleti országrészt Habsburg I. Ferdinánddal (1526–1564) szemben. Így, bár adót (legalábbis eleinte) nem kellett fizetnie, János király lényegében az oszmánok vazallusa lett, országrésze pedig betagozódott a Török Birodalom érdekszférájába. A patthelyzet János 1540. évi halálával mozdult ki a holtpontról, amikor csecsemő fiának gyámjai török segítséggel próbálták megőrizni az eddig uralt országrészeket, míg Ferdinánd fegyverrel próbált változtatni az 1538-as váradi béke óta fennálló *status quón*. A bizonytalan helyzet szükségessé tette az oszmánok katonai beavatkozását, a szultán pedig 1541 augusztusában úgy határozott, hogy csa-

6 Istvánffy Miklós, *A magyarok történetéből*. Ford. Juhász László. Budapest, 1962, 78.

7 A kérdés hadügyi vonatkozásairól lásd: B. Szabó János, A mohácsi csata és a „hadügyi forradalom” I. rész. *Hadtörténelmi Közlemények* 117 (2004), 443–480; ill. Uő., A mohácsi csata és a „hadügyi forradalom.” A magyar hadsereg a mohácsi csatában II. rész. *Hadtörténelmi Közlemények* 118 (2005), 573–632.

8 A Lajos király halálát körüllegő legendák születésével kapcsolatban lásd: Farkas Gábor Farkas, II. Lajos rejtélyes halála I. *Magyar Könyvszemle* 116 (2000), 443–463., ill. Uő., II. Lajos rejtélyes halála II. *Magyar Könyvszemle* 117 (2001), 33–66. A király halálának mikéntjéről a közelmúltban ismét élénk vita bontakozott ki. Újabbban interdiszciplináris jelleggel, történészek mellett filológusok, orvossalakértők, antropológusok bevonásával vizsgálták a kérdést. Farkas Gábor Farkas – Szebelédi Zsolt – Varga Bernadett (szerk.), „Nekünk mégis Mohács kell...”. A király halálának helyét illetően lásd még újabban: Varga Szabolcs, Megjegyzések II. Lajos király halálához. *Történelmi Szemle* 62 (2020:1), 57–71; illetve Pap Norbert – Gyenizse Péter – Kitanics Máté – Szalai Gábor, II. Lajos halálának helye. *Történelmi Szemle* 62 (2020:1), 73–109.

9 Róla újabban: Fodor Pál – Varga Szabolcs (szerk.), *Egy elfeledett magyar királyi dinasztia: a Szapolyaiak*. Budapest, 2020.

pataival megszállja Budát, amely köré a következő három év harcai során újabb várak és városok elfoglalásával védőgyűrűt vont. Ezzel az országot három részre szakadt, középső része pedig vilájetként török tartománnyá vált.¹⁰

MI VESZETT BUDA ALATT?

Bár Buda volt az első és egyetlen latin keresztény főváros, mely oszmán kézre került, ez önmagában aligha magyarázná azt az élénk érdeklődést és heves reakciót, melyet az esemény mind az európai politikában, mind a szellemi élet jelesei körében kiváltott. Mi állt e roppant érdeklődés hátterében?

A magyar diplomácia ugyan már Nándorfehérvár eleste után igyekezett felhívni Európa figyelmét a növekvő török veszélyre,¹¹ a fontos végvár elvesztése mégis alapvetően magyar belügy maradt. Annál is inkább, mert 1522-ben az ispotályos lovagok székhelyének, Rodosznak az elfoglalása hamar el is homályosította a korabeli köztudatban Nándorfehérvár vesztének jelentőségét. Mohács már sokkal élénkebb visszhangot váltott ki,¹² ami érthető is, hiszen a csatában egy király is életét vesztette, de a vereség után egyrészt látszólag nem történt radikális változás, hiszen a törökök nem szállták meg Magyarországot, így a veszély továbbra is távolinak tetszett, másrészt alig fél évvel a csata után V. Károly csapatai bevették és barbár módon kifosztották Rómát. Az 1527. május 6-án bekövetkező *Sacco di Roma* híre mélyen megrázta az egész kontinenst,¹³ a távoli magyar esemény így megint lekerült a napirendről. Buda 1541. évi török kézre

10 Az oszmán döntések hátteréről lásd: Fodor Pál, *Magyarország és a török hódítás*. Budapest, 1991. Illetve újabban Fodor Pál, *The Unbearable Weight of Empire. The Ottomans in Central Europe – A Failed Attempt at Universal Monarchy*. Budapest, 2016.

11 Brodarics István Rómában, Macedóniai László Nürnbergben tartott beszédében emelte ki a vár jelentőségét. Macedóniai László beszéde magyarul is olvasható (Klaniczay Tibor [szerk.], *Janus Pannonius. Magyarországi humanisták*. Budapest, 1982, 902–912.), Brodaricsé, ami mindössze egy példányban maradt fenn, csak latinul (Csaba Csapodi [ed.], *Stephanus Brodericus: Oratio ad Adrianum VI. pontificem maximum*. Budapest, 1985.). A beszédről újabban: Kasza Péter, *Egy korszakváltás szemtanúja: Brodarics István pályaképe*. Budapest, 2015, 52–62.

12 Jó összefoglalót ad a Mohács-tematikájú német újságlapokról és népekekről: Pukánszky Béla, Mohács és az egykorú német közvélemény. In: Lukinich, *Mohácsi emlékkönyv*, 277–294. Fraknói Vilmos, A mohácsi csatáról szóló egykorú újságlapok a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában. *Magyar Könyvszemle* 1 (1876), 8–14. Bleyer Jakab, Magyar vonatkozású német történeti népekek 1551-ig. *Egyetemes Philológiai Közlöny* 21 (1897), 334–347, 417–436. Huszár Imre, Hazánkra vonatkozó külföldi újsághírek a XVI–XVII. századból. *Századok* 46 (1912), 517–520. Az újságlapok történeti forrásértékéről máig mérvadó: Benda Kálmán, *A törökkor német újságírodalma XV–XVII. században*. Budapest, 1942. A Német Birodalomban gyakorolt hatásokról: Horváth Magda, *A törökveszedelem a német közvéleményben*. Budapest, 1937. Az 1526-ban megjelent német újságlapokról több forrásból is lehet tájékozódni. Apponyi Sándor, *Hungarica*. Budapest, 2004. Kertbeny Károly, *Magyarországra vonatkozó régi német nyomtatványok*. Budapest, 1880. Carl Göllner, *Turcica*. Hubay Ilona, *Röplapok, újságok, röpiratok az OSZK-ban 1480–1718*. Budapest, 1948. Németh S. Katalin, *Ungarische Drucke und Hungarica 1480–1720. Katalog der HAB Wolfenbüttel*. München–New York–London–Paris, 1993.

13 A *Sacco di Roma* visszhangjáról a kortárs humanisták körében: Kenneth Gouwens, *Remembering the Renaissance. Humanist Narrations of the Sack of Rome*. Leiden–Boston–Köln, 1998.

kerülése azonban több szempontból is más megítélés alá esett. Buda egy európai középhatalom fővárosa volt, mely meghatározó szerepet játszott a térség gazdasági és kulturális életében. Bár a közvélekedés úgy tartja, hogy Mátyás fényes korszaka után az 1490–1526 közé eső Jagelló-kor a hanyatlás időszaka – amellet, hogy újabban a történettudomány is más színben látja a Jagelló uralkodók regnálását –,¹⁴ az irodalom- és művelődéstörténet már régebb óta hangoztatja, hogy ez a három és fél évtized a reneszánsz kultúra egyik fénykora volt Magyarországon.¹⁵ Buda igazi szellemi központ volt, és a dinasztikus kapcsolatok adta előnyöket is kihasználva a magyar humanisták, művészek élénk kapcsolatokat építettek ki osztrák, cseh és lengyel pályatársaikkal. II. Ulászló és II. Lajos egyaránt voltak magyar és cseh királyok, így a Buda és Prága közti élénk kapcsolatok adottak voltak. Krakóban, ahol a térség egyik leghíresebb egyetemén amúgy is számos magyar diák tanult, Ulászló testvére, Lajos király nagybátyja, I. Zsigmond uralkodott. Bécs pedig az 1515-ös Habsburg–Jagelló kettős házassági szerződés után szintén rokoni kapcsolatokkal csatlakozott a térséghez. Budán a kor számos híres humanistája megfordult, és őrzött emlékeket a királyi udvar pompájáról, főleg pedig a nagyszerű könyvtárról. Aki nem járt Budán, annak is jó eséllyel volt magyar ismerőse, barátja, amikor tehát Buda török kézre került, és kiszakadt az addigi kulturális hálózathoz, törvényszerű volt, hogy a helyhez direkt vagy indirekt szálakkal kötődő humanisták azonnal reagáltak a hírre.

De komoly szerepet játszott abban, hogy Buda „hírré” vált, az is, hogy az érte folyó harcok évekig elhúzódtak.

BUDA OSTROMAI

Ha Buda elestéről van szó, kevés kivétellel még a szakirodalom jelentős része is az 1541. augusztus 29-ei török hadicselre, vagyis az oszmán csapatok beszívására és Buda váratlan megszállására fókuszál. Kétségtől ez a nap az események egyfajta esszenciájának tekinthető, de ez a megközelítés mégis azt a csalóka látszatot kelti, mintha Buda sorsa egyetlen nap alatt dőlt volna el. Holott ez korántsem így van. Buda tényleges oszmán megszállása 1541. augusztus utolsó napjaiban ugyanis egy két évig tartó eseménysor fontos láncszeme, és kontextusából kiragadva nehezen értelmezhető.

14 Neumann Tibor – C. Tóth Norbert – Pálosfalvi Tamás, Két évszázad a sztereotípiák fogságában. Helyzetkép a Jagelló-kor kutatásáról. In: Fodor Pál – Varga Szabolcs (szerk.), *Több mint egy csata: Mohács. Az 1526. évi ütközet a magyar tudományos és kulturális emlékezetben*. Budapest, 2019, 11–73.

15 Lásd például: Jankovits László, Aranykor a Mohács előtti Magyarországon: Taurinus Stauromachiájának felépítéséhez. In: Bitskey István – Oláh Szabolcs (szerk.), *Religio, retorika, nemzettudat régi irodalmunkban*. Debrecen, 2004, 74–82. Jankovits László, A Mohács előtti humanista költészet szakaszai. In: Jankovits László – Orlovsky Géza – Józán Ildikó – Szegedy-Maszácz Mihály (szerk.), *A magyar irodalom története I.: A kezdetektől 1800-ig*. Budapest, 2007, 146–152.

János király 1540 júliusában halt meg Erdélyben, és egy alig pár hetes fiú örökös maradt utána. Ferdinánd és hívei rögvést érvényesíteni akarták a váradi béke azon cikkelyét, miszerint János halálával, akár van örököse, akár nincs, Ferdinánd kapja meg az egész országot. Bár a lengyel diplomácia igyekezett közbenjárni, hogy Izabella és tanácsosai tartsák magukat a megállapodáshoz, a török ellenlépések miatt aggódó magyar urak, élükön Fráter Györggyel, Török Bálinttal és Petrovics Péterrel, a királyfi gyámjaival, nem járultak hozzá, hogy Izabella átadja Budát Ferdinándnak. A Habsburg-uralkodó, hogy nyomatékot adjon követelésének, kipróbált tábornokát, Leonhard Velset küldte egy közel tízezres sereggel Buda elfoglalására. Vels sikerrel vette be a Buda védőövezetét jelentő várakat, Visegrádot, Vácot és Pestet, a jól megerősített Buda ostromához azonban nem érezte magát elég erősnek, így hamarosan feloldotta az ostromzárat, és visszavonult. Pesten azonban jelentékeny német helyőrség maradt. Pest ebben az időben komoly falakkal megerősített város volt, melynek védői a legkorszerűbb technikát alkalmazva belső árkokkal és sáncokkal egészítették ki a régebbi építésű falak véderejét. Erre nagy szükségük is volt, mert a határ menti bégek csapataiból összeálló török sereg magyar egységekkel is kiegészülve 1541 tavaszán több mint két hétig ostromolta Pestet, de a védőknek sikerült megtartaniuk a rájuk bízott várost.

1541. április végén újabb, közel negyvenezer fős Habsburg-sereg érkezett Buda alá Wilhelm Freiherr zu Roggendorf vezénylete alatt, és egészen július 10-ig ostrom alatt tartották Budát, ahol Izabella és tanácsosai elszántan védekeztek. A védők több heves rohamot, aknatámadást is átvészeltek, sőt egy árulást is sikerült elhárítaniuk. A török felmentő sereg érkezésének hírére Roggendorf kénytelen volt ugyan megszüntetni Buda körülrését, de a harcok még nem értek véget. A Habsburg-sereg ugyanis a Gellérthegyén sáncolta el magát, és augusztus második feléig elszántan védekezett az immár őket ostromló magyar és oszmán csapatokkal szemben, rendületlenül várva a Német Birodalomból érkező, megígért segítséget. Végül a szultán közeledtének hírére a sereg vezérei rávették a sebesült Roggendorfort, hogy vonuljon vissza. Az augusztus 21-ről 22-re virradó éjszakán megkísérelt, dunai átkeléssel járó hadművelet azonban tragédiába torkollott: a németek szándékáról értesülve a törökök és a várbeli magyarok összehangolt támadást indítottak az pesti oldalra igyekvő sereg ellen, jelentős részét lemészárolták vagy fogságba ejtették.

A szultán már a német had felmorzsolása után érkezett Buda alá. Ekkor került sor az *Egri csillagokból* is jól ismert jelenetre, amikor a szultán a sátrába invitálta a magyar vezetőket, eközben pedig a janicsárok elfoglalták Budát. Az ország szíve török megszállás alá került, Izabella és fia vazallusként Erdélyt és a keleti területeket kapta csak meg, a veszélyesnek ítélt Török Bálintot pedig a szultán rabként vitte magával Isztambulba.

A sokk végre tényleg mozgásba hozta az európai erőket is. A 1542. évi speyeri birodalmi gyűlés két *Romzugnyi* katonát, vagyis negyvenezer gyalogost és nyolcezer lovas szavazott meg az az évi, Buda visszafoglalását célzó hadjáratra. És bár a sereg egy része sosem gyűlt össze, a Brandenburgi Joachim vezette, Ferdinánd-párti magyar urak csapataival kiegészített sereg így is tekintélyes had-

erőt jelentett.¹⁶ Szervezési és ellátási gondok miatt azonban a haderő csak Pest ostromát kezdhette meg, de egy hét után azzal is felhagyott, és a nagy várakozások ellenére eredménytelenül tért haza.

A Budáért három éven át, egyre nagyobb erők bevonásával folyó harcok – melyekbe 1542-ben már jelentős német birodalmi csapatok is bekapcsolódtak, akiknek az élén olyan birodalmi fejedelmek álltak, mint Joachim brandenburgi őrgróf vagy Szász Móríc herceg, a csapatokat pedig a kor leghíresebb zsoldosvezérei kommandírozták – jelentős publicitást biztosítottak e hadjáratoknak.

De nem elválasztható a Budáért folytatott küzdelem az európai és Földközi-tengeri hadszínterek egyéb eseményeitől sem. Elég csak arra utalni, hogy Ferdinánd testvére, V. Károly császár 1541 őszén részben a budai oszmán diadal horderejét próbálta csökkenteni az oszmánokkal szorosan együttműködő kalózfloták, Algír megtámadásával. A későn induló tengeri hadjárat azonban az őszi viharok miatt katasztrófába torkollott, és a sereg java odaveszett a berber partokon.¹⁷ 1542-ben kiújult a háború azzal a Franciaországgal is, amelyik ekkor már nyílt szövetségi viszonyt ápolt az oszmánokkal, és hadműveleteiket is összehangolták. 1543-ban, miközben Szulejmán Magyarországon Esztergom, Pécs és Fehérvár bevételéért hadakozott, flottája Nizzát fosztotta ki, majd francia területen, Toulonban telelt át.

Buda tehát nemcsak amiatt került az európai érdeklődés homlokterébe, mert a humanisták rokonszenvvel tekintettek a városra, hanem azért is, mert éveken át két világhatalom vetélkedésének színtere lett, illetve más oldalról közelítve a több helyszínen folyó európai hatalmi vetélkedés egyik fontos, a többtől nem elválasztható frontvonalává vált. Nem elhanyagolható az a tény sem, hogy 1541 körül nem volt olyan európai esemény, mely elhomályosította volna a magyarországi harcokat. Buda eleste ugyanakkor nem tekinthető kizárólagosan magyar eseménynek. Mert bár a legmagasabb árat a fővárosát veszített Magyarországnak kellett megfizetnie, az 1540-es évtized első éveiben Buda, melyet előbb nem tudtak időben elfoglalni a török előtt, majd nem tudták tőle visszafoglalni, a nemzetközi összefogás kudarcát is jelentette a diadalmasan előrenyomuló oszmánokkal szemben.

Ha tehát jobban meg akarjuk érteni, mi történt, miért történt és mi veszett Buda alatt, érdemes új keretek között megvizsgálni az idevágó forrásokat, mert feltárni való akad bőven.

16 A hadjáratról több kötet és tanulmány is foglalkozik. A legfontosabb talán: Hermann Traut, *Kurfürst Joachim II. von Brandenburg und der Türkenfeldzug von Jahre 1542*. Gummersbach, 1892. A hadjárat diplomáciai előkészítésével kapcsolatban mindmáig a legjobb összefoglaló: Károlyi Árpád, A Német Birodalom nagy hadi vállalata Magyarországon 1542. *Századok* 14 (1880), I–V. közlemény. A hadjáratra vonatkozó iratanyagot lásd: Christian Meyer, Die Feldhauptmannschaft Joachims II, im *Türckenkriege von 1542. Zeitschrift für preussische Geschichte und Landeskunde* 16 (1879), 480–544. A hadjárat kudarcának okairól újabban: Bagi Zoltán, Joachim brandenburgi őrgróf 1542. évi sikertelen magyarországi hadjáratának okai. In: *Tanulmányok Budapest Múltjából* XLII (2017), 103–119.

17 Az algíri hadjáratra vonatkozóan kiváló kortárs forrás: Nicolas Durand de Villegaignon, *Caroli V. Imperatoris Expeditio in Africam ad Argieram*. Norimbergae, 1542. A budai ostrom és az algíri akció összefüggéseiről újabban: Korpás Zoltán, Buda–Algír–Buda: A magyarországi és a mediterrán oszmánellenes küzdelmek kölcsönhatásai 1538–1541. *Tanulmányok Budapest Múltjából* XLII (2017), 85–100.

A FORRÁSKÖTET SZÜLETÉSÉRŐL ÉS A VÁLOGATÁS SZEMPONTJAI RÓL

Bármilyen fontos és hangsúlyos esemény is Buda török kézre kerülése, ez a kötet mégis egy véletlen felismerésnek köszönheti a létét. Öt évvel ezelőtt, 2015 nyarán kezdtem el behatóbban foglalkozni az osztrák udvari történetíró, Wolfgang Lazius munkásságával. Lazius rendkívül termékeny író volt, aki latin és német nyelven számos történeti, régészeti, epigráfiai művet publikált, de munkái még nagyobb hányada maradt kéziratban. Főműve vitathatatlanul az Ausztria történetét a római kortól kezdve saját koráig tárgyaló monumentális vállalkozás, a *Rerum Austriacarum Decades* volt. Bár az eredetileg hat decasra tervezett mű bizonyos részei soha nem készültek el, az V. decast teljes egészében megírta Lazius. Ez a rész az 1526–1556 közti három évtized magyar történelmét tárgyalta, és Lazius élete végéig dolgozott rajta. A szövegnek azonban volt egy kevésbé nagyívű, korábbi változata is, mely már 1548-ra készen volt, és még a *Rerum Pannonicarum libri IV* címet viselte. Lazius ebben a műben egy rövidebb bevezető után négy könyvben írta meg Magyarország történetét 1540–1546 között. A hangsúly azonban egyértelműen a Budáért folytatott harcokra esett, hiszen a mű első három könyve Vels (1540), Roggendorf (1541) és Brandenburgi Joachim (1542) hadjáratát tárgyalta.

A kéziratban maradt munka kritikai kiadását terveztem, és amikor a majdani jegyzetekhez kerestem irodalmat, feltűnt, hogy milyen sok szöveg született az 1540–42. évi harcok kapcsán, de ezek java része magyarul elérhetetlen, és a kutatók sem használják, idézik. A *Buda oppugnata* forráskötet terve így tulajdonképpen a Lazius-kiadás oldalvívén, mint annak kiegészítő kötete fogalmazódott meg. Eleinte azt terveztem, hogy a nyilvánvalóan túl szerteágazó, nehezen összegyűjthető levelekben fennmaradt forrásokat leszámítva beválogatok és kiadok minden idevágó elbeszélő forrást. Éppen a teljesség kedvéért azokat is, melyek magyarul vagy közkeletű magyar fordításban már elérhetők voltak, hogy így egyben, újabb adatokkal kiegészítve kerüljenek a kutatók és az érdeklődők kezébe.

Azt azonban hamar be kellett látnom, hogy a Budáért folyó harcok olyan mennyiségű szövegprodukciónak eredményeztek, hogy *minden* ennek apropóján született szöveget egyszerűen lehetetlen beválogatni a kötetbe. Az is világos volt, hogy a Buda körüli harcokhoz távolabbról kapcsolódó események (pl. Erdélyben Maylád István elfogatása, vagy éppen V. Károly algíri hadjárata) szöveges emlékeinek beválogatása megint csak kezelhetetlenné duzzasztaná a kötetet. Így az a koncepció alakult ki a gyűjtő-, illetve már részben a feldolgozó munka során, hogy a kötet alapvetően a Budáért folyó harcok forrásaira koncentrál, így a források zöme hadtörténeti jellegű. De Buda kapcsán nemcsak a harcok fontosak, hanem a tény, hogy a magyar főváros végül oszmán kézre került. Ennek Krakkótól Velencéig és Nürnbergtől Raguzáig komoly költői visszhangja is lett, így a kötet összeállítása kapcsán fontosnak éreztem, hogy ebből is megmutassunk az olvasóknak valamit.

Az eredmény egy, ha nem is teljes, de reményeim és szándékaim szerint nagyon is reprezentatív válogatás lett ebből a tekintélyes szövegtörzsből. Elég egy gyors pillantást vetni a tartalomjegyzékre, hogy lássuk, mind nyelvileg, mind formailag milyen sokszínű ez az anyag. A források zöme egyértelműen prózában íródott, de a témában született két magyar nyelvű históriás ének Tinódi lantján, melyeknek

méltó párja a nürnbergi mesterdalnok, Hans Sachs három német nyelvű költeménye. A klasszikus siratóének műfajára példa a lengyel humanista, Janicius latin nyelvű elégiája, de irodalmi értékén túl markáns politikai állásfoglalása miatt is nagyon fontos a horvát bencés szerzetes, Mavro Vetranović epikus gyászdala. Hangulatában ezekhez illeszkedik Johann Lange három rövid epigrammája is, illetve az az egészen lenyűgöző drámarészlet, mely Daniele Barbaro Buda elestéről írt tragédiájának egy kulcsjelentét tartalmazza. Kicsit más hangulatúak, de mind a korabeli közvélemény alakítása, mind az eseményeket övező várakozások miatt fontosak azok a latin elégiák, melyeket az 1542. évi birodalmi hadjárat hadvezéreinek címeztek ismert német humanisták. Ha tehát csak a poétikai anyagot tekintjük, Buda kapcsán magyar, latin, német, olasz és horvát költeményekkel számolhatunk.

A téma természeténél fogva evidens módon sokkal nagyobb arányban szerepelnek a kötetben prózában írt források. Ezek is nagyon sokfélék azonban mind műfaji, mind nyelvi szempontból. Kiemelt szerepet kapnak az olyan nagy történetírói narratívák, mint Giovióé vagy Laziusé, akik írtak a teljes eseményláncolatról 1540-től 1542-ig. Az ilyen nagy volumenű művekből értelemszerűen a témánkba vágó részleteket emeltük ki. De találhatók a kötetben újsághírek, levelek, zsoldosnapló, tanúvallomás és rövidebb, véletlenszerűen fennmaradt beszámolók. Az anyag nagy része kiadott forrásokra épül, de a szövegek túlnyomó hányada magyar fordításban korábban nem állt az olvasók rendelkezésére.

Fontos szempont volt továbbá, hogy a kötetbe igyekeztem elsődleges forrásszövegeket felvenni, olyan szerzőktől, akik maguk is részben szemtanúként beszélték el az eseményeket, vagy épp közvetlenül, pár héttel vagy hónappal a történetek után írták és/vagy jelentették meg Budával kapcsolatos műüket. Olyan szövegeket kívántam elsősorban összegyűjteni, melyek primer forrásként kezelhetők, illetve kulcsszerepük van a későbbi narratíva kialakulásában. Emiatt kimaradtak az olyan történetírók, akik pár évtizeddel később, nagyobb összegző műveikben taglalták Buda elestének körülményeit, mint például Istvánffy Miklós, Gian Michele Bruto vagy Bethlen Farkas. Az ő szövegeik ugyanis, mivel jóval az események után íródtak, sok esetben valamelyik korábbi forrás vagy források alapján születtek, releváns információt így kevésbé tartalmaznak. Mivel azonban főleg Istvánffyra igaz, hogy még ha adatai zömét Gioviótól veszi is, azokat saját értesüléseivel vagy véleményével tűzdeli meg, ahol ezek eltértek a kötetben szereplő forrásszövegtől, jegyzetben idéztem a későbbi történetírók eltérő adatait is.

Kötetünk forrásait a három legjelentősebb és legkönnyebben elkülöníthető fázis mentén csoportosítottam. Az első rész szövegei alapvetően Vels 1540. őszi hadjáratával foglalkoznak, de ide soroltam azt a pár forrást is, mely már Pest 1541. évi tavaszi ostromáról szól. Igaz, hogy Vels ekkorra már nem volt főhadparancsnok, de egyrészt Pest elfoglalására az ő hadműveletének részeként került sor, másrészt az ő seregének katonái védték a várost a következő év tavaszán, lényegében még az 1541. évi hadműveleti szezon indulása előtt.

A második egység a legfontosabb, leghosszabb és legtöbb harci cselekménnyel is járó ostromot hozó Roggendorf-féle hadjáratról foglalkozik, illetve ebben a részben található a Buda megszállására vonatkozó forrásszövegek is.

A harmadik rész a többitől időben is könnyebben elkülöníthető, 1542. évi hadjárat forrásait öleli fel.

A hosszabb szövegek esetében (pl. Szerémi, Memoria rerum, Hauffe naplója, Mazza-jelentés), melyek több évre is forrásként szolgálnak, végül azt a döntést hoztam, hogy szétszedem, és az adott szemelvényt az adott év forrásai közé sorolom be. Volt, ahol ez könnyebben, volt, ahol nehezebben volt megoldható. Giovio és Lazius művei például már maguk is ebben az időrendi bontásban tárgyalják az eseményeket, így ezeket könnyű volt tagolni. Másol, például Antonio Mazza nagy forrásértékkel bíró jelentése esetében felmerült, hogy nem töri-e meg a szöveg dinamikáját, ha két részre bontva találja meg az olvasó a kötetben. De ugyanez érvényes kérdés volt Hauffe naplója esetében is. Végül a kronologikus csoportosítás elvét részesítettem előnyben, abból kiindulva, hogy aki akarja, némi lapozás után, egyben is olvashatja a szövegeket, viszont az időrendi tagolás lehetővé teszi, hogy nagyjából azonos témájú, de sokszor nagyon eltérő megközelítésű szövegek egymás mellett legyenek olvashatók.

Ennél részletesebb tagolást már zavarónak tartottam volna, mert túlságosan töredezetté tette volna az egyes forrásokat, de legalább az előszóban érdemes kiemelni, hogy a három nagyobb szakaszon belül is megfigyelhetők jellegzetes kisebb fázisok. Ezek létét ráadásul a forrásszövegek is alátámasztják. Mert bár jelenleg három csoportban olvashatók, inkább azok a szövegek számítanak kivételnek, melyek valóban az adott évkör összes eseményét tárgyalják. A szövegek zöme inkább csak egy-egy szakaszát beszéli el az ostromsorozatnak.

A források szoros olvasása nyomán összesen nyolc jellemző fázis különíthető el az 1540–1542 közti két év alatt.

1. Vels 1540. évi hadjárata: felvonulás Buda alá, Pest megszállása, a környező várak elfoglalása (1540. szeptember–1541. január)
2. Pest védelme 1541 tavaszán (1541. február–április)
3. Roggendorf 1541. évi hadjárata: Buda ostroma, ágyúzás, több roham, vagyis a tényleges harci cselekmények időszaka (1541. április–1541. június)
4. Külön tényező a budai polgárok árulási kísérlete 1541. június 13-ról 14-re virradó éjszakán, mely Roggendorf legnagyobb lehetősége volt Buda megszerzésére, de amely csúfos kudarcba fulladt.
5. Jól elkülöníthető szakasz a gellérthegyi csata, az a két hónap, amikor Roggendorf serege makacsul kitartott Buda alatt a török felmentő sereggel szemben (1541. július 10–augusztus 19.)
6. Roggendorf hadjáratának tragikus végkifejlete, az augusztus 20-i nagy, de még sikerrel visszavert török támadás, illetve az ezt követő, tragédiába fulladó evakuációs kísérlet (1541. augusztus 20–22.)
7. Természetesen külön részként kezelhető Buda török megszállásának története, melynek augusztus 29. a kulcsmozzanata, de a folyamat a szultán érkezésétől Izabella távozásáig közel két hétig eltart (1541. augusztus 26–1541. szeptember 5.)
8. Brandendburgi Joachim hadjárata (1542. június–október)

A kötetben közölt források eltérő mértékben szólnak ezekről a szakaszokról. A kivételt a két nagy narratíva, Lazius és Giovio jelentik, akik mind a három hadjárat minden szakaszát tárgyalják műveikben, de még az ő esetükben is vannak hangsúlyosabb részek. Laziusnak köszönhetjük például az egyik legrészletesebb, de talán költött elemeket sem nélkülöző leírást a Dieskau és Varkocs vezette pesti védekező harcokról. Roggendorf hadjáratának első, valódi harcokat hozó feléről viszont elég sommásan ír, ami talán azzal magyarázható, hogy csak valamikor június végén, július legelején érkezett meg a sereghez, így az érkezése előtti eseményekről csak hallomásból értesült, és nem is részletezte őket túlságosan. Cserébe az ő második szemelvénye a legrészletesebb ismert forrás a július–augusztusi gellérthegyi harcokról. De például Buda megszállását épp csak érinti, részletekbe nem bocsátkozik. Ellentétben Giovioval, aki igen sokat foglalkozik a szultán táborában történt eseményekkel, amivel válasza is inspirálta Verancsics Antalt.

Ez utóbbi műve jól példázza a részinformációkra koncentráló forrástípust: bár az egyik leghosszabb a kötetben olvasható szemelvények közül, Verancsics épp csak érinti az 1541. évi ostrom történetét, ám annál részletesebben ír az augusztus végi drámai napok történetéről. És az ilyen jellegű források vannak többségben: az *Obsidio Budae* című ostromnapló révén többet tudunk meg a budai védők harcairól, mint bármely más forrásból, de a szultáni táborban történetekre épp csak futólag tér ki a szöveg; a két 1541-es *Neue Zeitung* a legrészletesebb forrás, ami az 1541. augusztus 20–22-i eseményeket illeti, de más eseményről nem írnak; Karlowitz naplója révén napi bontásban követhetjük a birodalmi had felvonulását 1542-ben, de miután Pest alá érnek, a napló megszakad; cserébe a *Feljegyzés* alig szól a felvonulás nehézségeiről, de Ungnad jelentésével egyetemben a legrészletesebb forrás a rövid pesti ostrom eseményeire. A sort még folytathatnánk, de a lényeg talán így is kirajzolódik: ezek a szövegek önmagukban sokszor csak részinformációkat hordoznak, de ha szisztematikusan egybeolvassuk őket, minden eddiginél részletesebb képet kapunk a Budáért folyó kétéves küzdelemről. Egy olyan harcról, mely Habsburg-részről egy villámhadjáratral indult, de amely végül a korabeli Európa legjobb, legtapasztaltabb, leghíresebb katonáit is Pest alá irányította az 1542. évi nagy hadjárat keretében.

Buda eleste egyike a 16. század nagy történeteinek. Bízom benne, hogy ez a forráskötet hozzásegít bennünket ahhoz, hogy alaposabban megismerjük e történet minél több részletét.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Egy ilyen terjedelmű forráskötet természetesen nem egyetlen ember munkájának érdeme, fontos közreműködők, valamint a kellő anyagi és szellemi háttér nélkül nem jöhetett volna létre. Az előszó zárásaként tehát szeretném kifejezni köszönetemet azon személyek és intézmények felé, akik és amik nélkül ez a kötet nem valósulhatott volna meg.

A kötet összeállításához végzett kutatásokat, és a kötethez szükséges szellemi munka (fordítás, jegyzetelés, lektorálás, mutatózás) elvégzését az NKFIH

K-119237 azonosító számú, *Buda oppugnata – Wolfgang Lazius elfeledett történeti műve* című kutatási projektje tette lehetővé. A jegyzetek készítéséhez ezen kívül óriási segítségemre volt, hogy az elmúlt öt év alatt több alkalommal kutathattam Bécsben CH- vagy OeAD-ösztöndíjasként. A kora újkori magyar történelemmel foglalkozó kutatók számára pedig a bécsi levéltárak anyaga felbecsülhetetlen kincseshánya. Végül, de nem utolsó sorban a kötet megjelenéséhez nagyon fontos volt Fodor Pál, illetve a *Mohács 1526–2026 – Rekonstrukció és emlékezet* projekt támogatása is.

Köszönet illeti a kötet fordítóit, akik mind szakmájuk kiváló művelői, így értelemszerűen kellően elfoglalt emberek. Ám így is vállalták, hogy – adott esetben igen rövid határidővel – elkészítik e csöppet sem könnyű szövegek fordítását, és mindig türelmesen és gyorsan válaszoltak a szerkesztés során felmerülő újabb és újabb kérdésekre. Nevük mind megtalálható a kötet első lapjain.

Külön szeretném megköszönni az OTKA-kutatócsoport tagjainak munkáját: két doktoranduszomét, Csapó Fanniét és Majoros Mátéét, akik fordítóként is részt vállaltak a kötet elkészítésében, és számos szervezéssel kapcsolatos feladat terhét is levették a vállamról, valamint Petneházi Gábor kollégámét és barátomét, aki a terjedelmes Giovio-szövegek fordítása mellett többek között az általam fordított latin szövegek éles szemű nyelvi lektora is volt. Neki köszönhető, hogy fordítóként magam sem ugrok védőháló nélkül. De a kutatócsoport fontos és nélkülözhetetlen részét képezték az adminisztrátorok is, Juhász Ágnes, Tóth Ágnes és végül Csapó Bianka, akik nélkülözhetetlen segítők voltak a nem kevés papírmunkával járó projekt bürokratikus ügyeinek intézésében.

Köszönet illeti a kötet szakmai lektorait, B. Szabó Jánost és Végh Andrást is, akik hadtörténeti, illetve várostörténeti és topográfiai felkészültségüknek hála értékes szempontokat vetettek fel a jegyzetelés, sőt néhol a fordítások kapcsán is. Közreműködésük révén pontosabb és szakszerűbb lett a kötet, ez bizonyos.

Végül, de messze nem utolsó sorban a legnagyobb hálával és köszönettel a családomnak tartozom: feleségemnek, Sacinak, akinek szeretetteljes támogatása nélkül félúton sem tartanék, gyerekeimnek, Vilmának és Simonnak, akik bera-gyogják és néha tele is harsogják a mindennapjaimat, de emlékeztetnek arra, hogy igazából miért is dolgozom, végül szüleimnek, akik lehetővé tették, hogy ezt a pályát válasszam. Sajnos apám, akivel gyerekkoromban éjszakákba nyúlóan beszélgettünk történelemről, a Buda-kötet létrejöttét már nem érthette meg, de támogatását mindmáig magam mellett érzem. Az ő emlékének ajánlom ezt a kötetet.

Szeged, 2020. november 3.

Kasza Péter

I.
VELS HADJÁRATÁTÓL PEST TÖRÖK
OSTROMÁIG

1540–1541. ÁPRILIS

WOLFGANG LAZIUS

Wolfgang Lazius (1514–1565) Bécsben született, kiváló humanista szellemű képzésben részesült, majd Ingolstadtban orvosi diplomát szerzett. Hazatért Bécsbe, ahol komoly karriert futott be: több ízben volt a bécsi egyetem orvosi karának dékánja, illetve két ízben az egyetem rektora is. A jó hírű orvos utóbb I. Ferdinánd magánorvosa (Leibarzt) is lett. Ennél fontosabb azonban, hogy Lazius valamikor az 1540-es évek közepén hivatalos udvari történetíró (Hofhistoriker, historiographus regius) lett és maradt egészen haláláig. Már hivatalának birtokában kezdte megírni azt a művet, mely a Budáért vívott harcok egyik legfontosabb forrása. A munka első változata 1548-ban készült el (kézirata: ÖNB cod 7967), majd ennek (valószínűleg már kiadásra előkészített) tisztázata (ÖNB cod 7937) még ugyanezen év folyamán. Ez a verzió még a *Rerum Pannonicarum libri IV* címet viselte, és egy történeti bevezető után három könyvben tárgyalta a Budáért vívott harcokat. Az első könyv Vels hadjáratát és Pest 1541. évi tavaszi ostromát, a második Roggendorf hadműveleteit mutatta be, a harmadikat pedig Brandenburgi Joachim 1542. évi hadjáratának szentelte Lazius. A mű negyedik könyve zömmel az 1543. év eseményeivel (Pécs, Esztergom és Székesfehérvár eleste) foglalkozott, rövidebb kitekintéssel az 1544–46-os évek harcaira. A koncepcióból jól látszik, hogy Lazius eredetileg egy olyan magyar történelmi tárgyú munka megírását tűzte ki célul, melynek középpontjában Buda török kézre kerülésének fázisai állnak, majd az utolsó rész a Hódoltság kiépülését és így a török Hódoltság megszilárdulását mutatja be. Ez a munka soha nem került nyomtatásba. Lazius az 1550-es évek közepén újra elővette, és beledolgozta készülő nagy Ausztria-történetének (*Rerum Austriacarum Decades*) magyar kortörténetet tárgyaló V. decasába. A három Buda-témájú szöveget olyan szorosan egybetartozónak érezte, hogy az új változatban egyetlen könyvvé vonta össze, ez lett az V. decas 3. könyve. Azonban ez a szövegváltozat sem jelent meg, jelenleg is csak kéziratban olvasható. Az V. decas kritikái kiadása jelenleg az OTKA-projekt támogatásával zajlik. Kötetünk Lazius-szemelvényei ezen átírás alapján Kasza Péter fordításában olvashatók.

Lazius kifejezetten tendenciózus történetíró, aki céljai érdekében csúsztatásoktól, kronológiai változtatásoktól sem riad vissza. Az első könyv vitathatatlan hőse Leonhard Vels. Nemcsak annyiban azonban, hogy valóban ő vezette az 1540 őszi induló Buda elleni első hadjáratot. Lazius kizárólag olyan eseményekről számol be, ahol Vels valóban sikert ért el (Tata, Visegrád, Pest, Székesfehérvár bevétele), de egy szóval sem említi, hogy a tábornok Buda alatt is tábornok volt, ám a valódi ostromhoz nem fogott hozzá, mert csapatai nem voltak ehhez kellően felszerelve. Merész kronológiai csúsztatás az is, hogy Pest

török ostromát kemény téli fagyok idejére teszi, holott erre hónapokkal Vels lemondása után, 1541 kora tavaszán került sor. Műve mégis fontos forrás, talán nem mindig a szorosan vett eseménytörténetre, de arra mindenképpen, hogyan tálalta (volna) egy Habsburg-udvari történetíró az utókor számára e sorsdöntő éveket. Arról sem szabad ugyanakkor megfeledkeznünk, hogy Giovinetti mellett Lazius az egyetlen szerző, aki pár évvel az események után, ráadásul részben szemtanúként is, teljes narratívába foglalta a budai harcokat, és részletesen szólt mindhárom hadjárat eseményeiről.

Szemelvényünk az ÖNB cod 7688, fol. 117v–124v. lapjain található latin eredeti fordítása, mely az antológia számára készült.

A MAGYAR TÖRTÉNELEM ELSŐ KÖNYVE LEONHARD VELS BÁRÓ VISEGRÁD, PEST ÉS FEHÉRVÁR OSTROMAI SORÁN 1540-BEN VÉGHEZVITT TETTEIRŐL

Miután János meghalt,¹ akivel a nemes Ferdinánd király a szerencse többszöri fordulatai után megosztotta a Magyarország feletti uralmat, jöllehet ez a megosztás nem a jog vagy a hadi kényszerhelyzet okán, hanem egyedül a nemes király jóindulata révén történt,² aki csupán élethossziglan engedte át Jánosnak az ország feletti uralmat,³ az említett János halálát követően mégis olyan idők következtek, hogy semmit nem ért sem a hűség, sem az eskü, és a pártoskodók, valamint a nyers erőszak teljességgel felforgatták a rendet az országban. Immáron semmisé lettek mindazon megállapodások is, amelyeket maga a császár és a lengyel király rögzítettek szerződésben (akik, mint mondtuk, közbenjártak a felek közti megbékélés érdekében),⁴ s úgy tűnt, hogy e szerződésszegés még a történelem, az utókor és mindazon emberek méltóságánál is előbbrevaló, akiknek közreműködése és tekintélye révén egy ily nagy horderejű dolog megvalósulhatott.

Mindezek hatására Ferdinánd király, bár semmit sem akart kevésbé, mint egy háborút és zűrzavart a feldúlt országban, mégis, hogy írásba is adott szavát meg ne szegje, vagy ne tűnjék úgy, hogy veszni hagyja Házának jogát, illetve

1 Szapolyai János magyar király (1526–1540) 1540. július 22-én halt meg Szászsebesen. Szapolyai János életrajzának megírásával máig adós a magyar történettudomány. Életének és uralkodásának legfontosabb aspektusait, a korábbi szakirodalomra való hivatkozásokkal, egy frissen megjelent kötet tanulmányai járják körül: Fodor Pál – Varga Szabolcs, *Egy elfeledett királyi dinasztia Közép-Európában: A Szapolyaiak*. Budapest, 2020.

2 Ez valójában erős csúsztatás, hiszen a váradi béke megkötésébe az aktuális hadihelyzet – főleg Katzianer hadainak veresége 1537-ben Goriannál – nagyon is belejátszott.

3 Az 1538. február 24-én megkötött váradi béke értelmében János király élethossziglan megtarthatta a békekötés idején birtokolt területeket. Ezek azonban, akár születik Jánosnak törvényes örököse, akár nem, halála után az ország fővárosával, Budával együtt visszaszálltak volna Ferdinánd királyra.

4 A lengyel uralkodó több alkalommal közvetített Ferdinánd és János király között, de a váradi béke előkészítésében nem vett részt. V. Károly szerepe viszont elvitathatatlan.

mivel fivére, a császár is figyelmeztette, aki ez idő szerint birodalmi gyűlést tartott a bajorországi Regensburgban,⁵ hogy milyen nagy jelentősége lenne egy törökök elleni háborúban, ha ez a tartomány az ő kezükön maradna, a helyzetről úgy, ahogy volt, beszámolt a németországi fejedelmek gyűlésén, akik azért gyűltek össze, hogy megtanácskozzák, miképpen lehetne a törököt lerázni Németország nyakáról. A rendeknek, egyszersmind a császárnak is az tűnt a leghelyesebbnek, hiszen nemcsak Németország, de valamennyi nemzet régi szokásai ezt kívánták, hogy barátságosan, követek útján kérjék az ország feletti uralmat, amit szemlátomást erőszakkal tartanak hatalmukban olyanok, akik abban az országban tekintélyt tulajdonítanak maguknak.

A haldokló János király ugyanis, miután felesége⁶ nem sokkal azelőtt fiút szült neki,⁷ e sürgető helyzetben gyámokat rendelt fia mellé, nagy tekintélyű, hozzá közel álló, és hite szerint országrészében a leghűségesebb férfiakat, mégpedig a pálos rendből való György barátot,⁸ udvari kincstárának legfőbb tisztviselőjét és egy bizonyos Petrovicsot, az egyik legnemesebb magyarországi családból származó férfit, a rokonát.⁹ A terhek megosztása végett melléjük rendelte Török Bálintot¹⁰ és Bebeket¹¹ páratlan katonai tapasztalataik miatt, mert józan fejedelemtént előre látta, hogy az országot, mely a nemzetközi jog szerint nem az ő családját illette, csakis fegyverrel lehet megtartani a fia számára.

Ezektől az emberektől kérte a nemes király az ősi ország feletti uralmat, mint-hogy az Lajos halála után annak vér szerinti nővérére, az ő feleségére szállt,¹²

5 1540-ben nem volt birodalmi gyűlés sem Regensburgban, sem másutt. A török háborúval is foglalkozó regensburgi gyűlés csak 1541. április 5-én nyílt meg. Lazius talán a Hagenauban tartott vallási kérdéseknek szentelt tanácskozással (*Hagenauer Religionsgespräch*) keveri össze, melyet éppen János király halálának idején, 1540 június-júliusában tartottak, és amelyen V. Károly távollétében Ferdinánd elnökölt.

6 János király 1539 márciusában vette feleségül Jagelló Izabellát, Zsigmond lengyel király lányát.

7 János Zsigmond 1540. július 7-én született Budán.

8 Martinuzzi (Fráter) György, pálos szerzetes, kincstartó, váradi püspök, a Szapolyai-párt leghűségesebb politikusa. Életről újabban: Oborni Teréz, *Az ördögös barát. Fráter György (1482–1551)*. Pécs, 2017.

9 Petrovics Péter temesi ispán messze nem volt a legnemesebb magyarországi család sarja. Felemelkedését annak köszönhetette, hogy Szapolyai János király rokona (talán elsőfokú unokatestvére) volt. Lazius rosszul tudja a nevét: következetesen *Petrus Wick* alakban írja, mintha a főurat Wick Péternek hívták volna. Petrovicsra vonatkozóan újabban: Varga Szabolcs, *A hűséges rokon. Petrovics Péter a Szapolyaiak szolgálatában*. In: Fodor Pál – Varga Szabolcs, *Egy elfeledett királyi dinasztia Közép-Európában: A Szapolyaiak*. Budapest, 2020, 145–170.

10 Török Bálint életéről bővebben lásd: Bessenyei József, *A Héttorony foglya: Török Bálint*. Budapest, 1986. Tevékenységére vonatkozó dokumentumokról szintén Bessenyei József készített válogatást: Bessenyei József, *Enyingi Török Bálint okmánytára*. Budapest, 1994.

11 Bebek Ferenc. Az ő szerepeltetése meglepő, mert ténylegesen nem volt a gyámok között. Sőt, 1540-ben még Ferdinánd oldalán vett részt a harcokban: huszárjaival együtt oroszlánrésze volt Pest védelmében 1541 tavaszán. Ugyanakkor eredetileg nem szerepelt a két első kézirat variánsban sem, csak a harmadik átdolgozás előtt szúrta be a nevét Lazius. Erre a módosításra viszont már az 1550-es évek második felében került sor, amikor Bebek pártot váltott, és a Szapolyai-párt egyik vezéralakjává nőtte ki magát.

12 Az 1515-ös Habsburg–Jagelló kettős házassági szerződés képezte Ferdinánd magyar trónigényének legfőbb hangzatos alapját. Ennek értelmében Ferdinánd nőül vette Jagelló Annát, II. Lajos

továbbá szerződések és számos tárgyalás határozta el és szavolta ezt,¹³ és első kamarását, Niklas Graf zu Salmot¹⁴ küldte Budára. Tekintélyüket latba vetve támogatta mindezt a pápa,¹⁵ Károly császár,¹⁶ a lengyel király,¹⁷ s megszavazták az ország rendjei: hogy János halála után ő [Ferdinánd] vagy törvényes feleségétől született utódai következzenek a trónon, János esetleg születendő fiát a Szepesi Grófságba¹⁸ ültetik be. Jóindulatúan kéri végül, ne vessék óvatlanul és ok nélkül prédára ezt a gazdag országot, és ne szegjék meg írásba adott ígéretüket. A gyermek rendelkezésére áll a szerződésben elkülönített tartomány. Széles kapu nyílik most, hogy szorosabbra fűzzék és megerősítsék barátságukat, amely minthogy a háborúnál biztosabb, úgy előbbre való is. És még ha bíznak is saját erejükben, és támaszkodhatnak a török zsarnok szövetségére, kár a biztosat a bizonytalannal felcserélni. Könnyű a háborút elkezdni, de nem mindig azzal az eredménnyel fejeződik be, amely miatt vállalták, és nem mindig képes véget vetni neki az, akinek az akaratából a háború elkezdődött. Belefogni akárki tud, még a gyáva is, de a sikeres befejezést már csak Istentől lehet kérni, aki mindig az igazabb ügyet támogatja. Gondoljanak ezért a gyermekre, és az ő szerencsés helyzetét ne keverjék bele néhai atyja vesztett ügyébe.¹⁹ Királya kész mindent vállalni, ami a szerződésben áll, és méltó helyet biztosítani a gyermeknek, akár atyja birtokain, akár Pannónia valamely más vidékén, ha átadja az ország fővárosát.

Erre a Barát és hivatali társai felettébb gőgösen azt válaszolták, őket az apa rendelte gyámként a fiú mellé, amint a világra jött, és az ő hűségükre bízta, ami még megmaradt ebből az országból. Rút dolog lenne tehát tőlük, ha ok nélkül elpártolnának tőle, miközben semmilyen szükség nem kényszeríti őket, vagy nem védenék őt utolsó lehetőségükig, ha megtámadják. Ennek ellenére ők is óhajtják a békét, amennyiben az összeegyeztethető a gyermek méltóságával. Ha Ferdinánd király hajlandó tiszteletben tartani királyuk végakarátát, a többi már könnyen fog menni.

húgát, Lajos pedig Habsburg Máriát, Ferdinánd testvérét. A szerződés értelmében a gyermektelenül elhalt uralkodó trónja a másik félre, illetve utódaira száll. Mivel II. Lajos gyermektelenül halt meg, Ferdinánd igényt formált a megürült cseh és magyar trónra.

13 A korona visszaszolgáltatásáért cserébe már Mátyás a Habsburgoknak ígérte az országot, ha örökös nélkül halna el (1463). Ugyanilyen értelemben egyezett meg 1491-ben II. Ulászló és Miksa főherceg is, majd ezen korábbi egyezségeket az 1515-ös házassági szerződés mellett a váradi béke is megerősítette 1538-ban.

14 Niklas Graf zu Salm hitlevele 1540. augusztus 11-én kelt Bécsben (ÖStA, HHStA, UA 43, Konv. A, fol. 18.), követutasítását, mely a mellé rendelt Bornemisza Pálnak is szólt, ugyanezen a napon állították ki (ÖStA, HHStA, UA 43, Konv. A, fol. 12r–16r.). A követeknek a váradi béke betartását kellett kérniük Izabellától, és ennek értelmében Buda átadását.

15 III. Pál pápa (1534–1549).

16 V. Károly német-római császár (1519–1556) és spanyol király (1516–1556), Ferdinánd bátyja.

17 I. (Öreg) Zsigmond (1506–1548).

18 Ilyen grófság a középkor nagy részében nem létezett. 1465-ben adományozta Hunyadi (I.) Mátyás király Szapolyai Imrének ezt a címet először (Tibor Neumann, *Treffen in Konstanz. Der Grafentitel „zu Castell” der ungarischen Familie Kórogy im 15. Jahrhundert.* In: Peter Bahl – Eckart Henning [hgg.], *Herold Jahrbuch. Neue Folge 20. Band.* Berlin, 2015, 129–140.).

19 A Salmtól idézett beszéd lényegében Sallustius *Bellum Iugurthinum* című műve 83. caputjának parafrázisa.

Erre a válaszra a nemes király úgy határozott, hogy követeket küld a lengyel királyhoz, és mivel a háborúval szemben bármit előnyben részesített, ezt a már csak kora miatt is tiszteletet érdemlő fejedelmet választotta döntőbírául, mint akit mindkét családhoz vérségi kötelék és barátság fűzött, és aki részese volt a korábbi tárgyalásoknak is.²⁰ Ő pedig, noha vállalt feladatának serényen és mindkét fél javára igyekezett eleget tenni, de a gyámok előre megfontolt szándékkal napról napra jobban húzták az időt: egyszer helyeselték valamit, másszor elutasítottak, sok dolgot pedig nagy ravaszul csúrtak-csavartak. Ilyen módon, a követek ide-oda küldözgetésével akarták húzni az időt, közben a határt megszilárdítani, Budát pedig védművekkel és csapatokkal megerősíteni.

Amikor Ferdinánd király rájött mindeerre, s hogy sem önzetlenül felajánlott barátságával, sem szép szavakkal nem ér el semmit, haragra lobbanva elkezdte összeszedni mindazt, ami a háborúhoz szükséges volt, csapatokat toborzott, segítséget kért a szomszédos fejedelmektől, a tirolai grófságban összegyűjtötte a legbátrabbakat, és így végül tisztes sereget állított fel. Abban reménykedett, hogy, ily módon, ha siet, még az ősz vége előtt a hatalmába kerítheti az ország fővárosát, Budát, ahol György barát bitorolta a hatalmat jelesebb magyarok egy csoportjával együtt.

Erre a jelentős háborúra, jóllehet udvarában és tartományaiban többen is voltak, akik érdemesek lettek volna rá, mert felette járatosak voltak a hadi mesterségben, és a rájuk bízott feladatokat sikerrel, fényes és nagyszerű haditettek révén oldották meg, a király azonban számos oknál fogva udvarmesterét, a kedvelt tirolai bárót, Leonhard Velset²¹ választotta ki közülük. Szerepet játszottak ebben örökös tartományai is, akik aggódva követelték ezt a nagy hadi tapasztalattól közismert férfit, részint mivel megingathatatlan volt a megvesztegetéssel szemben, részint pedig mivel testi erőtlensége ellenére sem hanyagolt el semmit, és képzett volt mindazon dolgokban, melyek megfizethetetlen tekintélyt biztosítanak: értett az útvonal kikémleléséhez, az ellenség cselvetéseinek megelőzéséhez, egyformán tűrte a fagyot és a forróságot, az őrséget mindig a helynek, az alkalomnak megfelelően állította fel, végül pedig mindent inkább ésszel, mint fegyverrel intézett, és a gyalázon kívül nem tartott semmitől. Ez a férfiú, miután a király tekintélye és kérése folytán rá testált hivatalt elvállalta, legelőször is azzal foglalatzkodott, ami minden háború megindításakor a legfontosabb, vagyis élelmet hozatott Bécsbe, Pozsonyba és a szomszédos helyekre. Ezt azután, a körül-

20 Jagelló I. Zsigmond lengyel király 1467-ben született, tehát 1540-re már valóban tekintélyes kort ért meg, hiszen 73 éves volt. Izabella királyné a lánya volt, így apósa lett Szapolyai Jánosnak, nagyapja János Zsigmondnak. De mivel fia, Zsigmond Ágost ekkor már hivatalosan is Ferdinánd lányának, Habsburg Erzsébet (1526–1545) főhercegnőnek a jegyese volt, a lengyel király valóban mindkét családdal rokoni kapcsolatban állt.

21 A tirolai származású Leonhard von Vels (neve Fels alakban is használatos) 1540-ben már rutinos katonának számított. Karrierjét eleinte nagybátyja, Bernhard von Cles tridenti érsek, Ferdinánd főkancellárja is egyengette, de Vels hamar saját jogán is érdemeket szerzett: Bécs 1529. évi védelmében tüntette ki magát, ezt követően pedig az 1530-as években többször kapott Magyarországra szóló főhadparancsnoki kinevezést. 1539-ben az udvartól visszavonuló Roggendorf utódként főudvarmester (*Obersthofmeister*) lett.

ményeknek megfelelően Lilienberggel²² naponta hajókon Győrbe és Komáromba szállíttatta.

Vels, mialatt a csapatok toborzása és összevonása miatt Bécsben tartózkodott, hogy ne vesztesse az időt, ami az ősz vége felé²³ már nem tűnt kedvezőnek a hadjáratra, előre küldte Magyarországra a sereg egy részével a meissenai Otto von Dieskau,²⁴ egy hadakozásban járatos férfiút. Egyesek úgy tartják, hogy ez a vezér előrelátása miatt történt, nehogy erejét megneszelve az ellenség is felduzzassza csapatait, akik eddig, nem is gondolva a háborúra, mindössze csekély őrséggel rakták meg a várakat, mások szerint viszont azért, mert a nürnbergi, augsburgi és ulmi segédc csapatok csak késve érkeztek meg, e bátor és győzelemre törekvő férfi számára pedig az a terv tűnt a legmegfelelőbbnek, melynek révén az ellenséget széttagolva egyszerre tudja megosztani figyelmüket és erejüket. Úgy vélte, hogy így az ellenséget vagy megfosztja váraitól, vagy pedig csatára kényszerítheti, és megküzdhet velük, még mielőtt a töröktől erősítést kapnának, és így könnyebben legyőzheti őket.

Vels tehát, miután terveit a lehetőségekhez képest titkolva egy ideig Bécsben időzött,²⁵ végül kellően felszerelve a Győr alatt táborozó sereghez indult, hagyván a mellette levő vagy Németországból segédhadakként kapott zászlóaljnak, hogy hajózzanak le a Dunán. Miután megérkezett,²⁶ és feltöltötte mind a királyi, mind a segédc csapatok cohorsait, melyeket a németek manapság zászlóaljnak hívnak, mivel az évszak már sietséget javasolt, a Dunán ideérkező hajóhadat, élén egy korban és gondolkodásban is érett, dalmát származású férfiúval, a Zárainak is nevezett Jeromossal²⁷ előre küldte Esztergomba, melyet állandó őrsége mind ez ideig megtartott a nemes király hűségén. Ő maga a termékeny és zsákmányban dúskáló vidéken át Tata felé haladt.

Ez a hely alig négy mérföldnyire fekszik Győrtől, és inkább fényes kastélya, mint fekvése vagy erődítései miatt nevezetes. Egykor Corvin Mátyás építtette, s

22 Egy bizonyos Joilokus Lilienberg neve felbukkan Katzianer balsikerű 1537. évi hadjáratában, aki ott mind ellátási tiszt (Verpflegungskomissar) szerepelt (Johann Grafen Mailáth, *Geschichte des österreichischen Kaiserstaates Bd. 2*. Hamburg, 1837, 41.).

23 Vels szeptember közepén kezdte meg a hadjáratot, mai fogalmaink szerint tehát még inkább az ősz elején.

24 Otto von Dieskau (1500–1553) (neve a régebbi íróknál Fotiscus Ottó alakban is előfordul) régi meissenai nemesi család sarja. 1540-ben már jelentős magyarországi hadi tapasztalattal rendelkezett: 1532-ben három zászlóalj parancsnokaként szolgált Esztergomban. Pest 1541. évi hősiei védelméért Ferdinánd lovaggá ütötte. Később Szász Móríc szolgálatába szegődött, és az 1542. évi, Pest elleni hadjáratban is szerepet játszó Christoph von Carlowitz mellett tevékenykedett (Wilhelm Edler von Janko, *Dieskau, Otto von*. In: *Allgemeine Deutsche Biographie* 5 (1877), 147–148.). Síremléke a Sachsen-Anhaltban levő Finsterwalde Szentháromságnak szentelt templomában van.

25 1540. szeptember 16-án még innen írt Nádasdynak, de jelezte, hogy 19-én vagy 20-án már Óváron kívánt lenni (Georgius Pray, *Epistulae procerum Regni Hungariae II*. Posonii, 1806, 85–86.). A levél fordítását lásd kötetünkben.

26 1540. szeptember 25-én már a Győr melletti táborban tartózkodik, innen keltezi levelét Thurzó Eleknek (ÖStA, HHStA, UA 43, Konv. B, fol. 150.).

27 Zárai Jeromos tapasztalt diplomata és katona. 1533-ban az ő közreműködésével kötött először békét Ferdinánd a szultánnal. 1541. június 1-jén halt meg Buda falai alatt.

a király Magyarország egykori boldogabb napjaiban ide tért be időnként vadászatok alkalmával, és itt pihente ki magát. Ezért aztán ez a vár úgy el volt látva nagyszerű szobákkal, kertekkel és halastavakkal, hogy úgy tűnt, az egész országban nincs még egy hely, mely alkalmasabb lenne rá, hogy felvidítsa az elmét, a lelket pedig megszabadítsa a gondoktól. A vár tövében kicsi és szinte az összes többi Magyarországon levőhöz hasonlóan szerény városka terült el. Kívül a virágzó, messzeségbe nyúló szántóföldek mentén kicsiny ligetek tarkállottak, távolabb hegyek és kopár gerincű dombok magasodtak, és tették kellemessé és kedvelté a helyet nemcsak a helyiek, de az idegenek számára is.

Vels alig vert tábornok ezen a helyen, a városiak máris a fegyverszünetről tudakozódtak, és miután elfogadták a feltételeket, megadták magukat. Nem sokat késlekedett az őrség sem, melyet még az ellenség helyezett a várba, mivel a védekezéshez nem voltak elegendőek, életüket mentve és javaikat megtartva kivonultak a várból, és átadták Velsnek a helyet.²⁸ Ő pedig, miután saját seregéből új őrséget helyezett a várba, hat nappal azután, hogy Tata alá ért,²⁹ ismét útnak indult. Út közben ugyan meghódoltatott néhány, az itteni fogalmak szerint megerősített várat és kastélyt, de vonulás közben a győztes jogának érvényesítése helyett mindent visszafogottan intézett, és amennyire tehetett, visszatartotta a katonákat a zsákmányszerzéstől, abban bízva, hogy a Barát vagy jó szándéka miatt hajlik majd a méltányos feltételekre, vagy pedig az ország felpredálása előtt döntő ütközetre vállalkozik. De amint felismerte, hogy az messze áll ettől, és Buda, valamint Visegrád megerősítésére törekszik, engedélyezte katonáinak a fosztogatást, a magyar könnyűlovasságot pedig a környező vidékre küldte takarmányért, parancsba adva nekik, hogy ha a helyzet úgy hozná, és a feltételek alkalmasak, vegyék rá a harcra az ellenséget. Ő maga szorgosan ügyelt mind a sajátjai, mind az ellenség tevékenységére, megfontoltan mérlegelte, mi szolgál javukra vagy kárukra, és az ellenség minden mozgását kifürkészve igyekezett elébe vágni minden tervüknek és cselvetésüknek. Ennek megfelelően, miután Esztergomból Visegrád felé indult,³⁰ menetből megtámadott és megfutamított néhány ellene küldött lovas, és így bárminemű véráldozat nélkül birtokba vette azt a területet, mely Győrtől a Vértes hegységig húzódik, amivel nemcsak a Barátban és cinkosaiban, de még a törökök zsarnokában is roppant nagy félelmet keltett, akinek az ország határvidékét elfoglalva az volt a legfőbb törekvése, hogy alkalomadtán az egészet igájába hajthassa.

28 Levéltári adatok azt mutatják, hogy Vels ténylegesen soha nem járt Tata alatt. A vár kapitánya, Baranyai Mátyás zálogjogon bírta az erősséget a Szapolyainak kölcsönzött 3000 arany fejében. Baranyai már szeptemberben jelezte, hogy átáll Ferdinánd oldalára (ÖStA, HHStA, UA 43. Konv. B, fol. 192.), Vels seregének közeledtekor pedig Nyári Ferenc közvetítésével meg is született az alku. Baranyai Ferdinánd híveként is megtarthatta a várat, amíg a Habsburg-uralkodó ki nem fizeti a neki járó 3000 forintot (ÖStA, HHStA, UA 44. Konv. A, fol. 11.).

29 A Lazius által megadott adatokat levéltári források cáfolják: Vels szeptember 29-én Gönyű község mellett, október 1-jén már Komárom közelében, Monostor alatt táborozott, 3-án estére pedig Esztergom alá ért.

30 Leveleinek tanúsága szerint Vels október 3-án este ért Esztergom alá (Vels levele Szalay Jánosnak, ÖStA, HHStA, UA 44. Konv. A, fol. 24.), és október 8-án már Visegrád alatt táborozott (Vels levele Szalay Jánosnak, ÖStA, HHStA, UA 44. Konv. A, fol. 52.).

Vels pedig, miután felismerte, hogy mind magának, mind királyának micso-da dicsősége származik majd abból, ha ilyen rövid idő alatt befejezheti a háborút, elhatározta, hogy az ország fővárosa, Buda ellen vonul.³¹ Biztosra vette ugyanis, hogy ha ezt a hatalmába keríti, fáradozás nélkül megszerezheti ura számára az egész maradék országot, ha pedig megkaparintja ezenfelül János király kincseit, és fogságba ejti a királyfit, a Barátot és a leghatalmasabb bárókat, akik mind Budára zárkóztak be, akkor királya biztonságban, zavarok nélkül, gazdagságban uralkodhat ezután.

Hatalmas erdőségek közepette állt ott egy magas és meredek hegy, mintegy annak a hegységnek a nyúlványaként, melyet említettük,³² amit a III. Henrik császár idején pajzsukat eldobálva menekülő német sereg veresége nyomán a maga nyelvén mindkét nép Vértesnek nevez. Itt szakadékos meredélyeken kellett átkelni Solymár városa felé Buda irányában, ahol rövid és egyenes út várta a sereget. Miután azonban Vels mérlegelte a helyzetet, felismerte, hogy ez az útvonal mennyire barátságtalan, és hogy serege számára az sem jár majd elhanyagolható kockázattal, ha a háta mögött hagyja az összes többi várnál sokkal jobban megerősített Visegrádot, mely Budától három mérföldnyire egy meredek bérce-n helyezkedett el, és bármilyen, sikeres ostromra vonatkozó számítást keresztül-húzhatott. Ez a helyzet megérlelte Vels szándékát, és elfogta a vágy, hogy mielőtt Budával próbát tenne, hatalmába kerítse ezt a várat, akár a hadi helyzet szükség-szerűsége miatt, akár mivel ez a terv a dicsőség mellett szemlátomást előnyöket is ígért. Bár a vár fekvése roppant kedvezőtlennek látszott, részint mivel egy magas hegyen emelkedett, részint mert a szikla úgy eltakarta az építményt, hogy nem egykönnyen lehetett lövetni, mégis, miután kifürkésztette az egész hegyet, és a helyet ismerő, megbízható emberektől tudakozódott, a következő módszert alkalmazta a vár bevételehez. A hegy tetejéről, ahová a viskónak látszó várat építették, kettős fal vezetett a Duna partján emelkedő dombig, melyen egy négy-szögletes kövekből művészién összerótt, a várfalhoz illeszkedő torony emelke-dett.³³ Erről a helyről szállították mintegy grádicsokon át fel a várba a Dunából valamiféle szerkezetekkel titokban kiemelt vizet. A tömör sziklában ugyanis eleve nem volt egyetlen forrás sem, és kutat fúrni is lehetetlen volt. Vels úgy határozott, hogy elsőként ezt foglalja el, mivel abban reménykedett, hogy ha ágyúí lerombolják a tornyot, megfoszthatja a víztől a várbelieket. Ennek hiányá-ban pedig vagy gyorsabban szánják rá magukat a megadásra, vagy pedig a szom-

31 Velsnek határozott parancsa volt Buda megtámadására: Ferdinánd király október 2-án kelt levelében tájékoztatta Thurzó Elek helytartót, hogy Velset arra utasította, minden mást félretéve törekedjen Buda elfoglalására („Buda postpositis omnibus rebus aliis petatur”) (ÖStA, HHStA, UA 44. Konv. A, fol. 19.).

32 Lazius sem ebben a könyvben, sem a magyar történelem általános áttekintését adó *Praefatió*ban nem említi a Vértes-hegységet és nevének eredetét. Megteszi ezt viszont egy, már az az 1540-es évek közepére elkészülő, de mindmáig kéziratban maradt művében, mely Magyarország földrajzi áttekintését adja (Wolfgang Lazius, *Archeologiae Hungariae Liber primus*. ÖNB, cod 8664, fol. 20r–20v.). Az adatért Csapó Fanninak tartozom köszönettel.

33 A visegrádi Alsóvár ún. Vízitornya, mai nevén Salamon-torony. Lazius leírása meglehetősen pontos, ami talán annak is köszönhető, hogy 1541-ben személyesen is volt alkalmja megtekinteni a terepet.

júságtól elgyötörve és kitikkadva alulmaradnak a küzdelemben. A terv nem is volt hiábavaló. Odahozatván ugyanis és a lövetéshez alkalmas helyen elhelyezve nagyobb ágyúit, éjjel-nappal, mint valami céltáblára ontani kezdte az ágyúgolyókat.

A hegy lábánál, alig fél kőhajításnyira a toronytól van egy nagyszerű, téglából ízlésesen megépített emeletes palota. Ebben függőkertek, hatalmas boltívek és művészien kifestett, tágas termek vannak. Kazettás mennyezetekkel, aranyozott boltívekkel és tornyokkal oly mértékben fel van ékesítve, hogy alig akad párja a királyságban. Az atyák emlékezete úgy tartja számon, hogy ez Pannónia királyának, Corvin Mátyásnak a műve, melyet vadászatok után szokott felkeresni, hogy kipihenje magát.

A palotával szemben, a Duna túlsó partján egy magyar módra szerényen kiépített városka terült el, melyet jóformán kizárólag németek laktak, akiket Magyarország engedékenyen uralkodó fejedelmei mindenféle mesterségben való jártasságuk és kereskedelmük miatt teljes egészében mentesítettek az adófizetés alól. Emiatt a németek Szabadvárosnak,³⁴ a magyarok saját anyanyelvükön Marosnak³⁵ nevezték. Az ezzel szemközti parton, ahová a vár néz, széles és kies szántók terültek el egészen a palotáig, a lehető legalkalmasabb módon annak a toronynak sikeres ágyúzásához, melynek megvívását, mint mondtuk, Vels szilárdan eltökélte.

Így tehát Vels, miután a környezete is ezt tanácsolta neki, összes ágyúját bizonyos térközzel ezen a szántón helyezte el, majd miután nekifogott a munkának, és egy napon és egy éjszakán át nagy erővel és szokatlan robajjal gyújtógolyókat lövetett a toronyra, végtére az a sarkainál meglazult és ledőlt. A bent őrséget adó közel száz rémült magyar katona (merthogy a meglehetősen tágas torony lakóhelyekre volt osztva), mivel sem saját maguk számára nem találtak fedezéket, sem pedig ágyúikat nem tudták ekkora tűzérési tűzben használni, valamint helyzetük általában is kedvezőtlenül fordult, elfogadták a feltételeket, és megadták magukat. Így a torony elfoglalása után nem volt már nagy fáradság a várat is

³⁴ A szövegben eredetileg németül: Freistadt.

³⁵ Ma: Nagymaros.

bevenni.³⁶ Itt, mintegy az egész ország legerősebb várában tartották hagyományosan a régebbi királyok a királyi koronát, amelyről úgy tartják, hogy mennyei utasításra küldték Szent Istvánnak, a nép első keresztény királyának. Noha ezt nemcsak a falak és a fegyveres őrség, de a hely megközelíthetlensége is szinte bevehetetlenné tettek, mégis, mivel a torony ledőlése után nem maradt semmilyen vízvételi lehetőségük, még ha akadt is a szikla mélyedéseiben összegyűlt esővizük, pontosan tudták, hogy ennek éppúgy a szűkében vannak, mint a maradék élelemnek, e nélkül pedig nem tarthatnak ki sokáig.

Amit a természet lehetetlenné tett, azon Vels vakmerőséggel és ügyességgel remélt úrrá lenni. Emiatt gondosan szemügyre vett minden odavezető útvonalat, majd miután ezekkel tisztába jött, és mindezt elvégezte, attól a rajongástól is segítve, amely ezt a vezért a katonák körében mindenki másnál jobban övezte, kijelölte az ostrom napját és óráját. Közben a katonák a parancs értelmében előkészítették fegyvereiket, létrákat hoztak, más és más utakat kerestek a hegy megmászásához, és egyáltalán semmit sem hagytak figyelmen kívül, ami egy ilyen veszedelmes dolog megkísérléséhez szükséges. De nem henyélt ezalatt sem Vels, sem a többi parancsnok, akik úgy helyezték el az ágyúkat az alkalmas helyekre, és ahová igásállatokkal megfelelőképp oda bírták vontatni, főképp azokat, melyeket a németek mozsárnak hívnak, hogy könnyű és sikeres találatokkal érhesék el a vár épületét. Ennek falai a síkság, illetve az emelkedő kezdetétől három-ezer lépés távolságban voltak, ha kanyarok nem ékelődtek volna közbe úgy, hogy bár ezek a szerpentinek járhatóbbá tették a helyet, de egyúttal az út hosszát is növelték. Az előlőről kezdve, ahogy a hegy természete megkívánta, a várbeliek védműveket emeltek, majd miután az alsó részt erdei fatörzsekkel járhatatlanná tették, a felső részt a vár falaitól kezdve számos ágyúval rakták meg.

A mi katonáink, amint elérkezett az ostrom ideje, miután jelet kaptak, és gyorsan tovább is adtak, serényen, mintha sík és minden nehézséget nélkülöző utat kellene megtenniük, a vártól gyorsabban hatoltak át minden akadályon, és bevették az említett védműveket. A katonák olyan nagy gyorsaságot és bátorságot tanúsítottak a hegy megmászásában, hogy ezt látva maga Vels is elámult, és mivel mindig inkább megfontoltan cselekedett, és nem akarta a rendelkezésére álló kis létszámú sereget kockáztatni, még mielőtt a falakig értek volna, visszavonulót fúvatott. A várbeli őrség pedig, noha úgy gondolták, nincs olyan akadály, amit vitézséggel le nem bírhatnak, mégis mivel a szorongató szomjúság és a megelőző

36 Fennmaradt jelentéseiből és egyéb leveleiből tudjuk, hogy Vels 1540. október 8-án kezdte lövetni az Alsóvár falait és tornyait (Vels levele Szalay Jánosnak, ÖStA, HHStA, UA 44. Konv. A, fol. 52, illetve Thurzó Eleknek fol. 57–58.), de a védők öt napon át szilárdan tartották magukat. Az őrseget vezető Deák (Litteratus) Bálint csak 13-án szánta rá magát, hogy feladja a rommá lőtt erősséget (Vels levele Thurzó Eleknek, ÖStA, HHStA, UA 44. Konv. A, fol. 81–82.). Bár Lazius azt írja, hogy Vels ezt követően a várat, vagyis a Fellegvárat is bevette, ez nem igaz. Miután az Alsóvár birtokba vételével biztosította az utánpótlás zavartalanságát, a lehetőségekhez képest kijavította a vár falait, és a spanyol Diego Fernando parancsnoksága alatt százötven gyalogosból álló őrseget hagyott hátra, október 18-án tovább indult Buda felé (Karl Oberleitner, *Berichte des Leonhard Freiherrn von Vels an König Ferdinand vom Jahre 1540. Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen Bd. 22.* Wien, 1860, 160–161.). A Fellegvárat csak Buda alól visszavonulóban, november 25-én foglalta el. Lásd erről kötetünkben Vels levelét Nádasdy Tamásnak.

napokon rájuk záporozó ágyúlövésektől körös-körül megrongált várfalak miatt sem magukat nem tudták védeni, sem pedig étel és ital híján erejüket nem tudták felfrissíteni, előbb tárgyalásokba kezdtek a mieinkkel, majd elfogadván Vels feltételeit, megadták magukat. Életükért cserébe minden holmijukat, főképp, ami a hely megerősítéséhez kellett, a várban hagyták.³⁷ Miután Vels megvalósította, amit eltervezett, az ellenséges őrseget elbocsátva a várat meghódoltatta, és saját seregéből helyezett oda új őrseget.

Mihelyt Visegrád bevételének híre eljutott az ellenséghez, azokhoz a távolabb lakó magyarokhoz, akiket eskü kötött János királyhoz és fiához, a többiek sorsát látva egy részük a falvakat és városokat odahagyva úttalan utakon menekült mindenfelől Buda felé, más részük elfogadva a feltételeket, behódolt. Ez a nagyszerű hős pedig, miután győzedelmeskedett valamennyi ez idő szerint elé kerülő nehézségen, és meghódoltatta az összes útjába kerülő várat, várost és kastélyt, szokása szerint kegyesen bánt velük.

Miután a fehérváriak (akiknek városa a királyok sírhelyei és a koronázási ünnepségek miatt igen nevezetes) értesültek erről, bár távolabbi területen laktak, és azon a télen még mentesülhettek volna a háború viharától, mégis, mivel látták, hogy a hadvezér kegye visszautat biztosít nekik a nemes király kegyelmébe, követek útján kértek bűnbocsánatot korábbi tetteikért, és megígérték, hogy átadván városukat, mindenben engedelmeskednek neki. Vége felé járt már az ősz, és a tél kezdte legyengíteni a katonák védtelen testét, amikor Vels az év eme legnehezebb időszakában, mivel embereit nem akarta nehéz hadakozás elé állítani, és úgy gondolta, elegendő számú helyet, földet és férfit hódoltatott meg, mégis, nehogy új háború csírája sarjadjon abból, hogy a nép fővárosa, Buda, és a vele átellenben fekvő Pest, az ország két legfontosabb városa még ellenáll, elhatározta, hogy ha Budát ezen a télen nem is tudja elfoglalni (ebben nem bízott), mégis előkészíti az utat ennek bevételéhez.³⁸

Miután megbízható magyarokat küldött Pestre, akiknek ott barátaik és rokonaik voltak, és így, a lehetőségekhez képest mindent kifürkészett, a vártnál és reméltnél gyorsabban szervezte meg a város átállását. Amint erről értesült, s tudomást szerzett a városlakók hajlandóságáról, akik jobbra a német nemzethez tartoztak, és a többieket, az ingatag, megbízhatatlan magyar lakosságot kereskedők szokása szerint jótéteményekkel kötelezték le, elrendelte, hogy Otto von Dieskau vonuljon oda négy zászlóaljjal és azzal a feladattal, hogy alaposan kém-

37 Lazius irodalmi szabadsággal tömörít, amikor azt a látszatot kelti, hogy a Fellegvár megvívása rögvést az Alsóvár bevétele után történt, holott a kettő között több mint egy hónap telt el. Vels Buda alól visszavonulóban, november 14-én ért újra Visegrád alá, de a ködös időjárás és megromlott egészségi állapota miatt nem foghatott neki rögtön a Fellegvár ostromának (Vels levele Thurzó Eleknek, ÖStA, HHStA, UA 44. Konv. B, fol. 96.). A várat végül rövid, de heves ágyúzás után november 25-én foglalta el (Vels levele Balassa Imrének, ÖStA, HHStA, UA 44. Konv. B, fol. 101–103.). Az őrség szabad elvonulás fejében megadta magát. Részletesen lásd még Vels Nádasdynak írt november 25-én kelt levelét kötetünkben.

38 Lazius azt a hatást kelti, mintha Vels eleve meg sem próbálta volna Buda ostromát. Holott október 25-én Óbudára ért, hadállásokat épített ki, és bár rohamot nem kísérelt meg, november 10-ig Buda alatt táborozott. Csak ekkor döntött úgy, hogy Pestet őrséggel erősíti meg, és Visegrádra vonul vissza (ÖStA, HHStA, UA 44. Konv. B, fol. 50.).

lelje ki a városlakók szándékait, illetve mérje fel, mennyiben lehet megbízni bennük.

Otto a parancs szerint útnak indult a rábízott zászlóaljakkal, és a megbízható magyar könnyűlovasság vezetésével hamarosan Pest közelébe ért. De nem vonult be a városba, jóllehet a polgárok szívélyesen invitálták, mivel attól tartott, hogy a városbeliek lelkén már eluralkodott a Baráttól és többi nagyúrtól való félelem, így katonáival a falak előtt táborozott le. Mikor a városiak látták, hogy Otto habozik, és nem bízik a hűségükben, bőséges biztosítékot adva erről, túszként küldve a polgárok és a szenátorok közül a legfőbbeket, rávették emberünket, hogy végül mégis bevonuljon a városba.³⁹

A fagy miatt igen barátságtalan volt az idő, amilyen ősz vége felé lenni szokott. Nem is tartottak már az ellenségtől, akik Budán, mintegy őrizet alá véve, nagy csendben minden reményüket a török segédcsapatokba helyezték, akiket nap-nap után vártak. Úgy látták, hogy nélkülük nem elég biztonságos kimerészkedniük a harctérre, és nem hitték, hogy ha összeapsnának a mieinkkel, az övék lenne a diadal. Otto ezalatt minden idejét a frissiben átadott város megerősítésének, illetve az ellátmány összegyűjtésének szentelte, és hasonlóképp a mindössze négy zászlóaljnyi katonaság is mindenben serényen és nem csak úgy ímmel-ámmal követte a vezér parancsait.⁴⁰ Javították a falakat, helyreállították a bástyákat, másokat az alapoktól kezdve felépítettek, farönköket hoztak a közeli erdőkből, és ezekből emeltek minél nagyobb védműveket, amiket azután földdel töltöttek föl, köveket görgettek oda, és egyáltalán, minden eshetőségre készen mindent elkövettek, hogy falakkal és sáncokkal felkészülhessenek egy majdani ostrom kihívásaira.⁴¹ Továbbá, bár a mieink akkor még nem erősítették meg olyan nagy őrséggel Pestet, mint amekkorával az ellenség a kezében tartotta a szemközti oldalon fekvő Budát, Otto mégis számtalanszor kimerészkedett a környező vidékre; miután pedig a zsákmányt megszerezte, minthogy gyengébb hadereje miatt kénytelen volt meghátrálni, visszavonult a városba, és itt falakkal és a tűz melegével óvta és élelemmel frissítette fel az embereit. Ilyen fortélyokkal és állhatatossággal töltötte el az évszak nagy részét a téli táborozás során. Ez idő alatt minden adandó lehetőséget kihasznált, egyrészt hogy a körülfárás kockázatát

39 Vels egyik levele szerint erre november 10-e előtt pár nappal került sor, mielőtt a sereg többi részével visszavonult volna Buda alól (ÖStA, HHStA, UA 44. Konv. B, fol. 50.). Ezt megerősíti Melchior Hauffe naplója is, aki azt írja, hogy Szent Márton napjának előestéjén, vagyis november 10-én rendelték Pestre, hogy védjék a várost.

40 Valójában a pesti őrség nem volt minden esetben ilyen engedelmes. Vels november 22-én kénytelen volt levélben meginteni a morva csapatok parancsnokait, mivel katonáik nem engedelmeskedtek Dieskaunak, nem voltak hajlandók árkot ásni, ami pedig a város védelméhez elengedhetetlen lett volna, viselkedésükkel pedig okot adtak a magyar és német katonák számára is a fegyelmetlenséghez (ÖStA, HHStA, UA 44. Konv. B, fol. 93.). A háttérben valószínűleg a morva csapatok fizetlensége állt, legalábbis erre utalt Velsnek a morva rendekhez intézett levele (ÖStA, HHStA, UA 44. Konv. B, fol. 94.).

41 Vels 1540. november 14-én kérte Hont vármegyét, hogy szállítsanak fűtéshez való tűzifát és erősítéshez való épületfát Pestre (ÖStA, HHStA, UA 44. Konv. B, fol. 65.). Ugyanezen a napon kért fát a pesti erősítési munkálatokra Lascano esztergomi kapitánytól is (ÖStA, HHStA, UA 44. Konv. B, fol. 68–69.).

távol tartsa magától, másrészt hogy váratlan rajtaütésekben seregének zsákmányt és dicsőséget szerezzen, harmadrészt pedig a csatározások révén harcedzetté tegye őket. Ottónak ezzel az alapossággal hozzávetőlegesen egy egész hónapon keresztül sikerült az ellenség kellős közepén, egy kopár és védtelen helyen, az év legnehezebb időszakában s szinte ellátmány nélkül megőriznie Pesten, a téli szálláson négy zászlóaljat, néhány lovas szakaszt és körülbelül kétezer, a nemes király hűségén levő magyar naszádot,⁴² míg híre nem jött, hogy negyvenezer emberével táborot vert a közelben Mehmed pasa, aki a Barát hívására sietve érkezett egyenesen Konstantinápolyból.⁴³

Erre a kedvezőtlen és nem várt hírre először Otto is elbizonytalanodott, és döbbsen tetovázott, de aztán bátorítást kapván a nemes királytól és a csapatok egy részével nem messze állomásozó Velstől, miután megérkezett az erősítés és a segédcsatatok, ágyúkkal, puskaporral és elegendő étellel, már amennyit a nagy sietségben szekereken oda lehetett szállítani, a rettenthetetlen lelkű hős is elszánta magát, hogy kitart, bármilyen súlyosra forduljon is az ostrom. Mivel pedig vészhelyzetben a leggyorsabb döntés a legjobb, a katonákkal leszedette az összes templom és magánház tetejét, hogy az innen gyűjtött és felhalmozott deszkákat és gerendákat részben a falaknál sáncként hasznosítsa, másrészt a használatatlanokat tűzrevalónak tegye félre, hogy melengethessék tagjaikat. Amint ezzel a munkával végeztek, gallyakból, kövekből és földből a szorgos vezér olyan magas halmot emeltetett, hogy az azon elhelyezett ágyúkkal könnyűszerrel elérhették az ellenség táborát is.⁴⁴ Amint a védművek készen álltak, katonákat osztott be ide bizonyos távolságot hagyva köztük, ahol az ágyúkat helyezte el. Különös gondja volt rá, hogy a magyarok, horvátok és csehek közé két oldalról német egységeket állítson, hogy ne tervezhessenek árulást. Majd a korábbi napok gyakorlatától eltérően állandó őrszemeket és őrhelyeket alakított ki ez egész védmű mentén. Körbeküldte a katonai tribunusokat és az előjárókat, buzdította őket, hogy őrizték meg lélekjelenlétüket, mivel ő sem az ügyet, sem őket nem fogja végveszélybe vinni. Jól tudja, hogy mekkora sereggel van itt az ellenség, s bár

42 Antonio Mazza jelentése csak kétezer morva gyalogost említ, illetve Bebek Ferenc háromszáz lovasát, de Vels november 18-án Serédy Gáspárnak írt leveléből tudjuk, hogy Pestet két német és négy cseh zászlóaljjal erősítette meg, továbbá ezer naszádos és háromszáz könnyűlovas tartózkodott a városban (ÖStA, HHStA, UA 44. Konv. B, fol. 75v.). Mivel egy zászlóalj kb. ötszáz katonából állt, a Dieskau vezetése alatt álló hat zászlóalj, kb. 3000–3500 gyalogost jelentett. A naszádosokkal és Bebek Ferenc huszájaival kiegészítve tehát Vels tekintélyes haderőt hagyott hátra Pest védelmére. Az *Obsidio* szerint négyezer német és morva katona maradt Pesten.

43 A Pest ostromára érkezett felmentő sereget valójában Mehmed szendrői és nándorfehérvári bég vezette, és határ menti oszmán csapatokból állt. Életről bővebben: Aleksandar Fotić, Yahyapasa-oglu Mehmed Pasha's evkaf in Belgrade. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungariae*, 54:4 (2001), 437–452.

44 Pest erődítési munkálatait a naszádos flotta parancsnoka, az itáliai Mario Speciacasa irányította. A pesti védművekkel kapcsolatban lásd: Végh András, Buda árnyékában: Pest város erődítései az 1540-es évek elején. *Tanulmányok Budapest múltjából* 42 (2017), 141–148. Speciacasa magyarországi tevékenységére: Détsy Mihály, Adatok Johannes Maria Speciacasa hadiépítész életpályájáról. In: Pamer Nóra (szerk.), *Gerő László nyolcvanötödik születésnapjára*. (Művészettörténet – Műemlékvédelem 6). Budapest, 1994, 227–234.

hosszú ideig nem viselhetik el az időjárás viszontagságait, de mindenképpen felfülműlják azokat mind harc készségüket, mind pozíciójukat tekintve. Védve vannak a viharoktól és a fagytól, házak oltalmára és védőfalakra támaszkodhatnak, csupán a kitörésektől óvakodjanak, és mindenki éberrel vigyázza, nehogy idegenek titkon kijussanak, és valami árulást készítsenek elő. Van élelmük és annyi lőporuk, amennyire szükség van, még ha az ostrom hosszúra nyúlik is, és minden nap még többet várnak Velstől, aki, amint alkalma lesz és módot talál rá az ellenségen keresztül, hamarosan nagyobb mennyiséget küld minden szükséges dologból megbízható és az utat jól ismerő vezetők révén. Ezt hallván a katonák, noha a legsúlyosabb küzdelem várt rájuk, rettenthetetlen vezérük jelenlétében fellelkesülve megfogadták, hogy készen állnak a legkeményebb megpróbáltatásokra is, és hogy nincs az a nagy veszedelem, melyet ne lennének hajlandók készséggel vállalni a nemes király kedvéért.

Miközben Pest alatt ezek történtek részint az ellenség, részint a mieink oldalán, mielőtt Vels Visegrádnál hírt kapott arról, hogy a hűséges várost ostrom alá vették,⁴⁵ ő sem volt rest: sietve levelet írt és követet is küldött a nemes királyhoz, és erősítést kért tőle mind a téli szálláson vele levő csapatok, mind pedig a komoly ostrom alatt állók számára. A nemes király tanácsosai ezeket, kérésének megfelelően, rövid időn belül össze is gyűjtötték Bécsből, illetve a szomszédos területekről. A toborzást olyan nagy, korábban soha nem hallott szigor jellemezte, hogy a kézműves céhek minden tizedik tagjának jelentkeznie kellett a háborúba. Ugyanezt a számot alkalmazták vidéken a falvakban is a parasztok között, így ennek a buzgalomnak köszönhetően rövid idő alatt sikerült néhány teljes létszámú zászlóaljat összegyűjteni, és késedelem nélkül Magyarországra irányítani.⁴⁶ Bár ezek mindegyike nem tudott az ellenségen keresztül áttörni Pestre, mert a várost mind a szárazföld, mind a Duna felől körülzárták a törökök, három zászlóaljnak, Stampsius, Fueger és Rabenstein⁴⁷ vezérletével mégis sikerült Pestre bejutnia. A többi Vels téli táborhelyén maradt Visegrádnál,⁴⁸ inkább kívánni akarván az ostrom végkimenetelét, semmint innen valahová is kimozdulni.

Otto pedig, akit a pesti őrséggel egyetemben már jó néhány hete ostromzár alatt tartottak a törökök és a budaiaiak, a legnagyobb nehézségeket állta ki, és minthogy vitészségnek és állhatatosságnak nem volt híján, jó néhány rohamot győzedelmesen visszavert. Ekkor néhány német katona Bonifác bécsi nemesúr vezényletével, aki megfigyelte, hogy az ellenség éjszakánként elhanyagolja az őrséget, arra az első pillantásra is inkább vakmerő, mint bátor tervre szánta el

45 Bár Lazius nem ír konkrét időpontot, szövege olyan benyomást tesz, mintha Pestet a tél folyamán ostromolták volna meg az oszmán csapatok. Mehmed bég csapatai ugyan már decemberben megindultak a város felé, de a havazás miatt nem jutottak tovább Tolnáig, és csak 1541. március 20-án kezdhettek hozzá Pest ostromához. Lásd erről a Mehmed bég hadjáratairól szóló *Neue Zeitung* adatait, illetve Melchior Haufler naplóját.

46 Andrzej Górka lengyel követ is említi 1541. augusztus 8-án Bécsben kelt levelében, hogy a Budát ostromló seregnek úgy biztosították az utánpótlást, hogy minden tizedik embert besoroztak. Lásd Górka levelét kötetünkben.

47 A három tisztre vonatkozólag nem ismerek más adatot.

48 Miután Vels november végén bevette Visegrádot, csapatait Győr és Pápa térségében teleltette át.

magát, hogy önállóan, parancs nélkül, mintha az őrséget ellenőriznék, megkísérlik odakint a falak előtt megtámadni a cselvetéssel szemben nem is annyira készületlen ellenséget. Az említett [Bonifác] tehát az őrségből maga mellé véve néhány vakmerőségéről ismert férfit, az éjszaka folyamán ezekkel titkon átmászott a falon, majd miután kissé eltávolodtak az erődítésekől, a sötétben szabályos rendben elrejtőztek a körös-körül található számos mélyedésben. A leshelyeket úgy rendezték el, hogy támogathassák egymást, és ha a szorongató szükség úgy kívánja, valamennyien egyetlen ékbe tömörülhessenek. Az így egy helyre csalt és beszorított ellenségből pedig még azelőtt minél többet megöljenek, mielőtt a mészárlás híre végigfutna a messze elnyúló török táboron.

Ám ahogy az lenni szokott, a vakmerőket sokszor bukásba hajszolja a szerencse. Ők sem elégedtek meg azzal a szerény diadallal és azzal a zsákmánnyal, amit az első összecsapás során szereztek, hanem az éjszaka nagy részét leshelyükön töltötték a dermesztő fagyban Pest falai előtt. Így történhetett, hogy miután az ellenség felfedezte a mieink leshelyét, tömött csatasorban sietett sajátjai segítségére. Így ugyanazzal a sietséggel, ahogy leshelyükre igyekeztek, látván a török csapatokat, a kényszer hatására a mieink bölcsen visszavonultak. És ahogyan kicsivel korábban azok, akik a falakon álltak, igyekeztek lebeszélni e vakmerő tettről az ostobákat, most, hogy inukba szállt a bátorságuk, kikacagták őket.⁴⁹

Ezt a kitörést egy rendkívül súlyos ostrom követte.⁵⁰ Ennek során a mieink oly nagy vitézséget és bátorságot tanúsítottak, hogy noha a barbárok szüntelen ágyúzása a megingott falak egy részét a földdel tette egyenlővé, és az ostromlotakat a minden irányból hevesen záporozó lövések, valamint a támadók túlereje szorongatta, Otto hatására lélekben valamennyien szilárdan és eltökélten álltak a lándzsákat és a golyókat, a magukét a támadó ellenségre zúdították, és az iszonyú golyózápor közepette is elkergették a falakra felhágó ellenséget; lángoló anyagot és köveket dobáltak rájuk, és úgy tűnt, előbb hálnak meg, mintsem hogy elhagyják a mégoly romos és már-már leomlással fenyegető falakat. De az ostrom befejeződése után sem telt el munka nélkül az éjszaka egyetlen perce sem: Otto még a betegeknek és a sebesülteknek sem engedélyezett pihenést. Így valamennyien állapotuktól függetlenül, betegségre, nemre és korra való tekintet nélkül a védművek készítésén szorgoskodtak, akár létrákat állítva kísérelt meg rohamot az ellenség, akár a táborában gyűjtött újra erőt. Ennek következtében néhány óra alatt egy mérföldes körben sáncot emeltek, majd néhány éjszaka alatt abból az anyagból, amit az erődítési munkálatok miatt hordtak össze, új bástyákat emeltek azok helyére, melyeket időközben a barbárok leromboltak.

Miután kémjei révén Vels erről értesült, legalább egy gondtól megszabadult, tudniillik, hogy az ellenség hadereje felprédálja a környező területeket, vagy egyenesen ellene támad. Ezek ugyanis a küzdelemtől és a hidegtől elcsigázva testi

49 Erre a kitörésre nincs más adat, de mivel főszereplője egy bécsi nemes, nem kizárt, hogy Lazius valóban hallott az esetről.

50 A Pest ostromáról beszámoló kortárs újságlap két komolyabb rohamot említ: az elsőt március 27-én, a másodikat pár nappal később, április 1-jén. Lucas Górka püspök leveléhez csatolt melléklet szerint viszont az oszmánok három nagyobb rohamot is indítottak Pest ellen.

erejükkel együtt elszántságukat is kezdték elveszíteni a táborban, és sem portyákra, de még az ostromra sem voltak többé képesek. Ezért mind a maga, mind a nemes király nevében bátorította Ottót, rámutatva, hogy bizonyosan közel már az ostrom vége, hiszen mély hó borítja a földet, és a kemény fagy napról napra jobban és jobban sanyargatja az ellenség katonáit.

Ám a törökök vezére, akit ők a maguk nyelvén pasának hívnak, véget akarván vetni az ostromnak úgy határozott, hogy csapatait megosztva minden erejével megrohanja Pestet. Abban bízott ugyanis, hogy ekkora sereg láttán a mieink vagy megadják majd magukat, vagy ha meg is makacsolják magukat, azt hitte, hogy minden tekintetben végső ínségbe taszíthatja az ostromlottakat. Ezzel szemben a mieink, akik odabent a városban Krisztus után minden reményüket saját véltetésükbe vetették, bár mind erőben, mind létszámban megfogytak, hiszen sokan estek el a számtalan ostrom és kitörés alkalmával, úgy tűnt, hamarabb szánják el magukat bármire, semhogy a hosszú időn át sikeresen megvédett várost, amikor közel volt már a küzdelem vége, és szinte elmúlt a veszély, átadják az ellenségnek. Mivel ezeket a tél hidege is gátolta, és a sáncok építése közben is elvesztették embereik nagy részét, császáruk végül hazarendelte őket Konstantinápolyba. A mieinket tehát a falakon nem rettentette meg a hosszú és vad hadoszlop, hanem amekkora bátorsággal azok a falat megmászták, ugyanakkora merészséggel, de többnyire nagyobb szerencsével taszították le a feljutókat.

Napról napra nehezebb és keményebb lett az ostrom, nemcsak az ellenségnek, de a mieinknek is, akiket ostromoltak, minthogy a katonák nagy része megsebesült, így a munka a csekély számú megmaradt védőre maradt. De mégsem csökkent elszántságuk, és a legjobbak nem lanyhuló bátorsága a város megmentésével járó győzelemből és a küzdelem végéből táplálkozott. Miközben pedig a mindkét fél számára kimerítő küzdelem után már a pihenés foglalkoztatta az elcsigázottakat, és még bizonytalan volt, melyik fél felé hajlik majd a szerencse, szokatlan hideggel együtt újabb és erősebb havazás következett, mely jobban megviselte az ostromlókat, mint az ostromlottakat. Ezek ugyanis a vár- és a házfalak oltalmában kályhákat és kemencéket emeltek, és így távol tudták tartani a fagy okozta gyötrelmeket és a zorddá vált időjárás viszontagságait. Amazok viszont a szabad ég alatt, a nyílt mezőn, menedék nélkül helyezkedtek el, és bár kivágott fákból tüzet raktak, hogy tagjaikat melengessék, de ahogyan minden hirtelen változás veszedelmes, így, mivel az erős áthűléshez a tűz átható forrósága társult, sokaknak lefagyott és megbénult a lába.⁵¹ Akik pedig a tűz közelében álltak, ha előlről melengették is magukat, a hátuktól nem tudták elűzni a hideget. Mivel pedig tető és falak nélkül a mély hóban vertek tábort, az eső és a hó miatt a legnagyobb viszontagságokat voltak kénytelenek kiállni. Így aztán a törököket legyűrte a tél nehézségei, és amikor már a fenyegető veszély miatti félelmükben sem tudtak tovább kitartani, valamint a gyakori rohamok, illetve a védők kitörései közepette, nemkülönben az időjárásnak köszönhetően embereik javát is elvesztették, lassan éppúgy elcsüggedtek lelkiileg, ahogyan már testük is erőtlenné vált. Nem

⁵¹ Lazius orvos volt, így a fagyásról írott megfigyelései pontosak, még ha a tavaszi ostrom idején nem is szerezhettek ilyen sérüléseket az oszmán harcosok.

fenyegették többé a mieinket támadásokkal, helyette a táborukban lapultak, és valamennyiüknek az otthona, és ha mód adódna rá, a menekülés járt a fejében, annál is inkább, mert attól tartottak, hogy miután Vels új csapatokat toborzott és vont össze mindenhonnan, hátulról őket is ostromzár alá veszik.

Amint ezt a pasa (így nevezik a törökök a hadsereg parancsnokát) észrevette, tisztjeivel tanácsot tartván az elvonulás mellett döntött. És bár a Barát és a budaiak nagy fogadkozásokkal erősítve igyekeztek maradásra bírni, míg a hosszas ostrom végül sikerre nem vezet, de mivel egyrészt az időjárás viszontagságai, embereinek szenvedése és a katonák morgolódása is erre ösztönözte, továbbá úgy vélte, elegendő, hogy a mieinket ilyen hosszú időn át meggátolta abban, hogy Budát elfoglalják, az ostromzár feloldása mellett döntött. De hogy távozása ne-hogy menekülésnek tűnjön, meghagyta a budaiaknak, hogy szálljanak hajóra, és foglalják le addig a pestieket, amíg ő a török csapatokkal néhány mérföldet megtéve biztonságosan útnak eredhet. Miután ezt így elhatározta, egész seregével éjnek évadján felkerekedett a táborból.⁵² Ezalatt a budaiak, bár igencsak nehézményezték szövetségeseik távozását, mégis az utasításnak megfelelően és amennyire a fagy miatt a Dunán erre lehetőségük volt, a bátorságot inkább tetteve, mint attól ösztönözve átkeltek naszádokon a pesti partra, és szintleg ismételten ostromolni kezdték a mieinket. De mivel szándékuk azonnal lelepleződött, a mieink megfutamították őket, a menekülők pedig inkább valami nagyobb fajta ka-varodás, semmint egy összecsapás képét juttatták az ember eszébe.

A mieinknek pedig, akik korábban körül voltak zárva, amint értesültek a barbárok távozásáról, testét-lelkét egyaránt elárasztotta az öröm, és habár egy kitörést megkísérelve hátulról megszorongathatták volna az ellenséget, nem bíztak sem létszámukban, sem erejükben, és mivel a hosszú ostrom küzdelmei elcsigázták őket, úgy gondolták, elég dicsőn és vitézül viselkedtek, és a gondokat és a veszedelmet kiállva immár gondot viselhetnek saját testükre, és hálát adhatnak segítőjüknek, Krisztusnak, vezérüknek, Ottót dicséretekkel az egekig magasztalhatják, gúnyt űzhetnek a budaiakból, és packázhatnak velük, és immár aggodalom nélkül, elhatározásuk szerint tölthetik a téli pihenőt ebben a városban, amelyet a jövőre nézve megfelelő erődítésekkel, sáncokkal és őrséggel erősítettek meg. Egyben mindenfelé őrzőkatokat küldtek, nehogy valami nem várt veszedelem adódjon a budai magyarok tervei és váratlan portyái miatt. Ügyeltek minden eshetőségre és háborúban szokványos veszedelmekre. Miután Pest végre felszabadult az ostrom alól, Otto, aki, mint mondtuk, az őrség parancsnoka volt, egy gyűlésen megdicsérte katonáit, minthogy a tél közepette, kibírhatatlan hidegben, mindenfelől ellenségtől körülzárva, idegen földön állhatatosan kitarottak esküjük mellett, és illő jutalomban részesítette őket. Így cselekedett Pesten a téli szálláson, és közben gondosan figyelte, mire készül az ellenség. Ugyanezt tette Vels, aki Győr és Komárom közt váltogatta állomáshelyét.⁵³ Így, amennyire a tél lehe-

52 A korabeli *Neue Zeitung* információi szerint Mehmed bég 1541. április 4-én adta fel Pest ostromát, és 6-án elvonult a város alól.

53 Pest kora tavaszi ostroma idején Vels már nem volt főhadparancsnok. Még január elején lemondott, Ferdinánd pedig helyére átmeneti megoldásként volt helyettesét, Reinprecht von Ebersdorft nevezte ki (ÖStA, HHStA, UA 45. Konv. A, fol. 1.).

tővé tette, és a háborús viszonyok megkövetelték, mindketten azon voltak, hogy rendezzék a hadtáp ügyét, és kémeket küldjenek ki, illetve leveleket és hírnököket küldtek a nemes királyhoz, akitől ugyanazok jöttek vissza, így telt az idő, és húzódott el a Magyarországon szinte már állandósult hadiállapot.

A téli pihenő alatt, mivel csak néhány hónapot kellett kibírni, mindössze pár csetepatéra került sor a két fél részéről, de anélkül, hogy bármelyiket jelentősebb veszteség érte volna. Holott szinte csodának tekinthető, hogy két ellenséges, egyben rettenthetetlen várórség ilyen közeli szomszédságban megtartsa két, csupán a széles Duna által elválasztott várost. Ezek egyikét a nemes király jóváhagyásával a meissenai Otto von Dieskau biztosította bátran megghiúsítva a török ostromot, a másikat viszont egy bizonyos György barát, szláv származású pálos szerzetes, aki János király körül forgolódva fonák eszejárása révén jutott magasra, és aki a következő tavasz kezdetéig megőrizte a várat János fia számára. Azt pedig, hogy ez a Barát mennyi ármányt forralt ezután a pestiek és ottani őrségünk ellen, és hányszor szegte meg a szavát, a következő könyvben fogjuk hitelt érdemlően elbeszélni.

PAOLO GIOVIO

A comói születésű Paolo Giovio (eredetileg: Zobio; latinosan: Paulus Iovius; 1483/86–1552) az itáliai érett reneszánsz és humanizmus tipikus alakja, olasz és latin nyelven publikált történeti, irodalmi, geográfiai műveket. Egyetemre Padovában és Paviában járt, doktorátust a paviai egyetemen szerzett filozófiából és orvostudományból, majd Rómába került, ahol részben mint orvos és udvari humanista működött, részben pedig a X. Leó pápa által felvirágoztatni szándékozott római egyetemen volt rövid ideig előadó. A Medici-patronátus meghatározta életét: 1515-től került Giulio de' Medici, a későbbi VII. Kelemen pápa (1523–1534) környezetébe, és a pápa udvaroncaként élte át Róma 1527-es császári zsoldosok általi kifosztását. Szintén VII. Kelemtől kapta nocera-i püspöki címét 1528-ban. A Medici-pápa halála után III. Pál néven pápává választott Alessandro Farnese bíborossal is jó volt a kapcsolata, 1534 után azonban már nem tartozott a pápai udvar belső köreibez. Az 1530-as évektől építette ki kortörténész imázsát, amelynek legfontosabb feltételét a kor itáliai és európai elitjével fenntartott szoros kapcsolata jelentette. Ez egyrészt valódi, a levelezéséből is megállapítható informális kapcsolat volt, másrészt pedig egy olyan reprezentációs tevékenységet takart, amely a korabeli elit humanista értelemben vett hírnevének kialakítását és fenntartását célozta meg, a kiemelkedő személyiségek kultusza révén. E kultuszt nem csupán Giovio irodalmi életrajzai vagy a híres férfiakról és nőkről írt dialógusai szolgálták, hanem a Comói-tó partján 1537 és 1543 között felépített nevezetes *Musaeuma*, ahová közel négyszáz híres ember portréját gyűjtötte össze (az antikvitástól saját koráig), a képek mellé írt rövid dicséreteket (*Elogia*) pedig nyomtatásban is megjelentette.

Élete fő műve a végső formájában negyvenöt könyvből álló, Európa történetének 1494 és 1544, tehát VIII. Károly itáliai hadjárata és a crepyi béke közti időszakát feldolgozó monumentális kortörténete, a *Historiarum sui temporis libri*. Művét több alkotói fázisban írta. Közvetlenül Rómába kerülését követően kezdett el dolgozni az itáliai háborúk 1494-et követő történetének megírásán. Ebből először a cambrai liga háborúját írta meg 1514–1515-ben, majd visszamenőleg, saját bevallása szerint 1523 tájára készült el a teljes 1494–1517 közötti időszak történetével. Az 1518–1527 közötti évek történetét soha nem írta meg, de kérdéses az is, hogy a kiadásban ezekhez hasonlóan rövid összefoglalókkal, liviusi mintájú *epitomékkal* pótolta, 1498–1513 közötti eseményekről írt, és Giovio állítása szerint a Sacco di Roma idején eltűnt 5–10. könyvek valaha is elkészültek-e.

Az európai közvélemény az 1529-es és 1532-es nagy szultáni hadjáratokat követően ébredt rá igazán a török fenyegetés jelentette veszélyre, Giovio

figyelme is az 1530-as évektől irányult erre a problémára. Ennek lenyomata az 1532-ben publikált és személyesen V. Károlynak dedikált *Commentario delle cose dei Turchi* című műve, amelyben összefoglalta az Oszmán Birodalom felemelkedését és hódításait, nagy teret szentelve a mohácsi csata leírásának is. Ennek megfelelően az 1530-as években a *Kortörténet*ben is egyre nagyobb szerepet kapott a török problematika. Éppen emiatt válik Giovio *Kortörténete* magyar szempontból is kiemelkedő jelentőségűvé; nem csupán azért, mert az 1526-ot megelőző és követő korszak legfontosabb magyarországi eseményeinek meglehetősen nagy teret szentel (hosszabb leírásban az alábbi eseményeket örökíti meg: az 1514-es parasztháború; Mohács – csak epitoméban; Szulejmán 1529-es és 1532-es hadjárata; Lodovico Gritti meggyilkolása 1534-ben; Katzianer észéki veresége 1537-ben; János király házassága és halála, Buda német ostroma és török okkupációja; Buda 1542-es ostroma; Szulejmán 1543-as hadjárata), hanem annak is köszönhetően, hogy lényegében Zsámboki János 1568-as Bonfini-kiadásáig az európai könyvpiacra az egyetlen nyomtatott forrást jelentette a kortárs magyar történelemtől.

Kortörténetének megírásakor Giovio alapvetően a kortárs szemtanúk – szóbeli vagy kézíratos, a legritkább esetben nyomtatott – beszámolóira támaszkodott. A különféle párthoz, oldalhoz tartozó narratívákból igyekezett egy független, az álláspontok között egyensúlyozó történetet kialakítani. Ebben nagy segítségére volt a kortársak által csodált, már említett, részben politikai, részben pedig humanista kapcsolati hálója (a kettő a korviszonyoknak megfelelően nagy mértékben fedte egymást). Magyarországi forrásainak feltárása még további kutatásokat igényel, de két legfontosabb magyar, illetve közép-európai kapcsolatára már Kemény József felhívta a figyelmet: a mohácsi csatáról szemtanúként történeti beszámolót író, majd Szapolyai János diplomatajaként tevékenykedő Brodarics Istvánra, valamint az olmtüzi püspök Thurzó Szaniszlóra, aki nem mellékesen annak a Johannes Dubraviusnak volt a munkaadója, aki az első humanista cseh történetet írta meg.

A pártatlanság belső, írói igénye nem minden esetben jelentett nála mai értelemben vett függetlenséget, vagy másként fogalmazva, nem mindig tudta felülmúlni a humanista történetírásban alapvetően kódolt hatalmi reprezentáció igényeit, valamint a patrónustól való függés külső kondícióit. Ez nem is annyira a külföldi, Itálián kívüli események leírásában nyilvánult meg – a Buda körüli 1540–41-es történések feldolgozásával 1543-ra, a német birodalmi hadjáratával 1544-re elkészült Giovio, és ahogyan a szövegből is kiteszik, pl. a Ferdinánd és Szapolyai János közti legitimáció kérdésében pártatlan álláspontra helyezkedett –, hanem sokkal inkább az itáliai események történeti narratívájának alakításában, amelynek során Giovio részben feladta jóhírért azzal, hogy megvásárolhatóknak bizonyult, részben pedig egyértelműen a Medicek szempontjait érvényesítette a firenzei köztársaság bukása, Firenze ostroma, valamint a Medici-restauráció ábrázolása során (1527–1531). Ez abból a szempontból természetes volt, hogy a Medici-családhoz valóban különleges kapcsolat fűzte, valamint 1550–1552-ben Cosimo de' Medici nagyherceg támogatásával Firenzében nyomtathatta ki munkáját, és ugyanekkor írta az

inkriminált szövegek jelentős részét is. A firenzei republikánus emigráció szemében azonban, amely előbb Velencében, majd Lyonban talált menedékre, a *Historiarum sui temporis* 1552-ben megjelent második kötete botránykönek számított a köztársaság és vezetőinek lekicsinylése és a Medici-restauráció egyoldalú ábrázolása miatt. Az emigrálni kényszerült, majd az 1540-es években Firenzébe visszatért Benedetto Varchi (1502–1565) már az 1550-es években írt egy (nyomtatásban csak a 19. században megjelent) röpiratot Giovio ellen.

Giovio munkája felett tehát a kialakuló történeti kritika meglehetősen hamar kimondta nem túl kedvező ítéletét, ez azonban nem jelentette azt, hogy a későbbi magyarországi történétírók ne használták volna. Verancsics, mint 1548-ban írt leveléből kitetszik, elismerte érdemeit, és inkább kiegészítette. Brutus saját korában kiadatlanul maradt magyar történetében többször vitázik vele, látható élvezettel fedi fel tévedéseit, hibáit. A kutatás friss eredményei igazolták, hogy elsődleges forrása volt Istvánffynak (jóllehet szövegét számos ponton átalakította és módosította), az erdélyi történétírók, mint Somogyi Ambrus és Bethlen Farkas pedig sokszor jelöletlenül emeltek át szó szerinti szövegrészeket tőle a saját műveikbe.

Kötetünk első szemelvénye a *Kortörténet* 39. könyvében található. A téma felfeztetéséből is kitetszik Giovio irénikus álláspontja, amely az európai nagypolitikát uraló két alapvető ellentétet, ti. az egyházszakadás és reform ügyét, illetve a Habsburg–Valois-vetélkedést igyekezett a törökveszély alá rendelni. Ez a békeparti retorika ugyanakkor III. Pál pápa, illetve V. Károly császár politikájának is vezérszólama volt, amelyeknek természetesen Giovio is igyekezett megfelelni. A szemelvény végén közölt wormsí, valamint az azt követő regensburgi disputa leírása – amelyet, még mindig a 39. könyvben, Giovio a Buda körüli események leírásába mintegy közbeékel – pontosan illusztrálja ezeket a törekvéseket, de az is hozzátartozik az igazsághoz, hogy e két tanácskozássorozat során a katolikus és protestáns oldal vezető teológusai által közösen kidolgozott megegyezési javaslat jelentette a valaha létezett legnagyobb esélyt a két fél közötti megállapodásra, ami – és ebben legalábbis a szavak szintjén konszenzus volt az európai közvéleményben – a török elleni nagy európai összefogásnak is a feltétele lett volna.

Szemelvényünk a mű első kiadása alapján készült: Pauli Iovii Novocomensis episcopi Nucerini *Historiarum sui temporis Tomus II*, Florentiae, in officina Laurentii Torrentini, 1552, 348–359. Modern kiadásban: Pauli Iovii Opera 5, *Historiarum tomi secundi pars altera curantibus Dante Visconti – T. C. Price Zimmermann*, Roma, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, 1985, 11–26. A Giovio-szemelvény előtt olvasható bevezetőt írta és a szöveget fordította Petneházi Gábor.

KORTÖRTÉNET (RÉSZLET)

Magyarországi események a váradi békétől
Pest oszmán ostromának végéig

Tudom, hogy a fejedelmek döntéseinek, amelyeknek kétségtelenül az elszenvedői vagyunk, az elhatározottnál nagyobb teret szentelek (különösen ahhoz képest, ami egy világtörténet írójától elvárható), de embertársaim biztonnyal megbocsájtják majd nekem, hogy a még közeli gyász miatt⁵⁴ is hosszabb kitérőt teszek ezúttal, különösen ha megértik majd, hogy a legnagyobb királyok esztelenségükben micsoda remek lehetőséget szalasztottak el – nem is a kiűzésére, hanem egy döntő győzelemmel – a földről való eltörlésére annak az ellenségnek, amely hívatlanul érkezett, véres kardját háborítatlan szegezi a torkunknak, s ezt mindaddig eredményesen és nyugodtan folytatni is fogja, amíg olyan királyaink lesznek, akik Istent nem ismerve és a józan észről megfélekezve véres testvérharcba bonyolódnak egymással, s amíg gyalázatos módon a nyugati területek is a biztosan támadó barbár ölébe nem hullanak, azután, hogy kölcsönösen kimerítették egymást.

Miután a császár terve megghiúsult, s ezzel a remény is odaveszett a megegyezésre, Magyarországon kitört a háború János király váratlan halálát követően, aki akkoriban Erdélyben volt, hogy a parancsainak nem engedelmeskedő tisztviselőit megbüntesse.⁵⁵ Mármost, mivel tisztában vagyok vele, hogy már ebből a kezdésből is csöstell jön majd a baj a fejemre, és a tiltakozásoknak nem lesz se vége, se hossza, ezért kissé korábban kezdem a háború okainak összefoglalását, hogy olvasóim mindent a maga rendjében áttekinthessenek.

54 Giovio meglehetősen korán elkészülhetett a szöveggel: egy 1543-as levelében két könyvet említ, amelyeket elküldött a címzettnek, Alessandro Farnese bíborosnak (III. Pál pápa unokájának), és amelyek a közelmúltbeli magyarországi eseményekkel foglalkoztak. Ez a két könyv feltehetően a XXVII–XXVIII. lehetett, melyek a későbbi nyomtatott verzióban a 39–40. számot kapták. Nem felesleges itt idézni pár sort ebből az 1543-as levélből, mert jól illusztrálja Giovio (és a korszak) információs hálózatát, valamint a török fenyegetés okozta felfokozott állapotot: „Négy spanyol, illetve mallorcai renegát érkezett ide, akik az esztergomi török táborból szöktek el és nagyon szavahihető dolgokról számoltak be. Egyikük szpáhi, előtte pedig fiúbordélyban volt. Azt állítják, Szulejmán nézete megváltozott, ellenséggént tekint minden olaszra, mindenáron és azonnal meg akarja látogatni Rómát, szárazon és vízen. Mehmed pedig – Buda, Eszék és e mostani hadjárat híres generálisa s annyi győzelem szerzője (amint azt Méltóságos Uraságtok a *Kortörténet* két utóbbi könyvében is látta) – azt mondja és arról győzködi a szultánt, hogy az Itália elleni vállalkozás gyerekkjáték, és ajánlkozik, hogy Friulin át húsz nap alatt Milánóba ér. Adja át ezt Méltóságod a kardinális uraknak, higgyenek csak továbbra is a törököknek, mert hamarosan kezét is foghatnak velük.” Como, 1543. október 28, Alessandro Farnesének (Paolo Giovio, *Lettere I [1515–1544]*, a cura di Giuseppe Guido Ferrero, Roma, Istituto Poligrafico dello Stato–Libreria dello Stato, 1956, 327.).

55 Utalás a Balassa–Maylád-összeesküvésre. Szapolyai valóban lázongó alattvalói megleckéztetése érdekében indult Erdélybe 1540 tavaszán, és Szászsebesen halt meg 1540. július 22-én.

János és Ferdinánd, egyként attól a vágytól hajtva, hogy nyugalomhoz és lélegzethez jussanak, békét kötöttek,⁵⁶ ami kétségtelenül mindkettejüknek hasznos, ám a dolgok akkori állása szerint inkább szükséges, mintsem tiszteletes egyezség volt. Leginkább azonban a magyarok számára volt különösen kívánatos, vagy azért, mert pártokra szakadtak, és féltették a vagyonukat, vagy már korábban Ferdinánd oldalára állva elmenekültek,⁵⁷ és az akkor birtokukban levő várakat, városokat, mezővárosokat és falvakat saját ellenőrzésük alatt akarták megtartani. Ferdinánd pedig királynak nevezte Jánost, bár azelőtt az erdélyi helytartóság régi méltóságnevén szóban és írásban is a vajda megszólítással illette. Az írásban rögzített, lepecsételt és több magyar előkelő által is aláírt szerződés záradékában egyértelműen rögzítették, hogy amennyiben János eltávozna az élők sorából, Ferdinánd megkapja egész Magyarországot. Ezt a kikötést a Szulejmántól való félelem miatt titokban tartották, hiszen a királyság mintegy a háború jogán az övé volt, és csupán hűbér gyanánt engedte át nagylelkűen Jánosnak,⁵⁸ illetve kétség sem fért hozzá, hogy ha mindez a tudomására jut, akkor, minthogy természetéből adódóan és jó szerencséje miatt is felfuvalkodott volt, és nem szokott hozzá semmi rajta esett sérelemhez, semmiképpen nem tűri majd, hogy az oly sok áldozattal és költséggel megszerzett és megvédett tartomány egy hálátlan ember végakaratóból egy vele ellenséges nemzetségre szálljon. Amikor viszont még tárgyaltak a szerződésről, és János megkérdezte a dologról Szulejmánt, az nemcsak jóváhagyta azt, hanem barátságosan és jóindulatúan egyenesen javasolta neki, hogy a bizonytalan és költséges háború helyett a tiszt és biztos békét válassza, már csak amiatt is, mert ő éppen a perzsák ellen készült hadat indítani Ázsiában, és nem akart Európában semmiféle újabb háborús tűzfészket a háta mögött tudni.

Az oly fontos titok megtartására azonban hiányzott az őszinte elszánás. Azt mondják ugyanis, hogy Łaski Jeromos követségbe ment Konstantinápolyba Ferdinánd nevében, mindent feltárt Szulejmán előtt, és a leginkább kompromittáló cikkeket, amiben a két király megállapodott, a dívánbeli pasák között is elterjesztette, hogy ezzel szíton rettetetes és engesztelhetetlen haragot János ellen. Mindezt az egyébként erényeinek számos díszével messze kimagasló férfiú a neki okozott sérelem és az őt ért jogtalanság miatt tette, ugyanis Gritti meggyilkolását követően (ahogyan azt a vonatkozó a helyen megírtuk) börtönbe került, és Zsigmond király kérésére is csak alig engedték szabadon, emiatt pedig szakított Jánossal.⁵⁹ Szulejmán ekkor annyira megharagudott Jánosra, hogy a leggyalázato-

56 A váradi békét 1538. február 24-én kötötték meg a szembenálló felek képviselői.

57 Giovio a Ferdinánd-párti magyarokat gyakran menekülteknek, száműzötteknek nevezi, mintha kénytelenek lettek volna elhagyni a János király által uralt országot.

58 Erre 1529-ben került sor, amikor Szulejmán serege ostrommal vette be a Ferdinánd csapatai által védett Budát, majd a sikertelen bécsi ostromot követően hazaúton a kezére került Szent Koronát is visszaadta Szapolyainak.

59 Lodovico Gritti olasz kalandort Szapolyai János nevezte ki kormányzóvá 1531 januárjában. Gritti 1534-ben meggyilkoltatta Czibak Imre váradi püspököt, mire a felháborodott erdélyi rendek hajtóvadászatot indítottak ellene, beszorították Medgyes városába, majd miután megadta magát, 1534. szeptember 29-én kivégezték. Łaski Gritti hívei közé tartozott, így a gyűlölt kormányzó

sabb szidalmakkal illette, hálátlannak nevezte, Lutfi pasához⁶⁰ fordulva pedig így szólt: „mennyre méltatlanul viseli ez a két keresztény király hűtlen fején a koronát! Sem az emberek előtti szégyen, sem az Istentől való félelem nem tartja vissza ezeket az alávaló gazembereket, hogy ha érdekük úgy kívánja, egymásnak tett esküjüket megszegjék.”

János, mikor minderről tudomást szerzett, alkalmas embereken keresztül, arannyal és ajándékkal még időben le tudta mosni a rajta esett gyalázatot; később azonban keserűen bepanaszolta Ferdinánd méltatlan cselekedetét a fejedelmek előtt, mely nemcsak őt, de az egész kereszténységet is veszélybe sodorta. E célból Statileo gyulafehérvári püspököt küldte el követségbe, aki a velenceiekhez, Pál pápához és végül Ferenc francia királyhoz is elvitte a sérelem gyalázatos hírét.⁶¹

János nem sokkal ezt követően, miután kivételes szorgalommal helyreállította a reményt az ország régi boldogságának visszaszerzésére, és különösen Budát csodálatos építkezésekkel kellőképp megerősítette, feleségül vette Zsigmond lengyel király lányát, Izabellát,⁶² aki erős jellemű és művelt fiatal hölgy volt, és (ami különösen vonzóvá tette) olaszos bája és lengyeles szépsége miatt imádni való. Berzenkedett a házasság gondolatától János, hiszen már hajlott korbá lépett, és az egészsége sem volt a régi, ám a magyar nemesurak könyörgésére végül megadta magát.⁶³ Legkiválóbb barátai és szervitorai is azt tanácsolták ugyanis, hogy

halála után János őt is lecsukatta. Szabadulása után Ferdinánd pártjára állt. Giovio a 32. könyv végén részletezi Czibak Imre megöletését, majd ezt követően az erdélyi rendek lázadását és Gritti meggyilkolását. Giovio, *Historiarum sui temporis II*, 198–200.

60 Lutfi (Lütfi) pasa (kb. 1488–1564) eredetileg albán származású, a devshirme révén került török szolgálatba. Karrierje gyorsan magasba ívelt, 1523-ban feleségül vette Szulejmán hűgát, Sah szultánát. Mint a szultán sógora, 1539–1541 áprilisa között ő lett a nagyvezír. Mivel egy veszekedés során tettleg bántalmazta feleségét, az asszony a szultán engedélyével elvált tőle, Lutfit pedig menesztették. Élete hátralevő éveit birtokán élte le. Az Oszmán Birodalom történetéről írott műve fontos forrása a magyarországi eseményeknek is. A budai eseményekre vonatkozó részletei kötetünkben is olvashatók.

61 Giovanni Statileo (?–1542) János király tántoríthatatlan híve, erdélyi püspök, Verancsics Antal nagybátyja. Statileo 1538 novemberében utazott Rómába, majd egy nagy európai körút keretében felkereste Ferenc francia királyt és V. Károlyt is. Szapolyai 1538. november 11-én írta alá a Statileónak szóló credentialist (HHStA, UA. 37. Konv. C, fol. 7.). Követségéről bővebben: Fraknoi Vilmos, *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szent-Székkal I*. Budapest, 1903, 50–52.; valamint Sörös Pongrác, Statileo János életéhez. In: *A pannonthalmi szt. benedekrendi főiskola évkönyve*. Pannonthalma, 1916, 46–51. Elképzelhető, hogy maga Statileo volt Giovio forrása a váradi béke körüli problémák kapcsán.

62 A házasságkötésre 1539 márciusában került sor Budán.

63 Az, hogy János király a magyar urak unszolására mond búcsút az agglegényéletnek, Verancsics Mihály nászdalának is témája. Modern kiadását lásd: Palotás György, *The Scythian–Sarmatian Wedding and the Epithalamion of Michael Verancius (1539)*. In: Neven Jovanović – Branko Jozić – Francisco Javier Juez Gálvez–Bratislav Lučin (eds.) *Colloquia Maruliana XXIII: Anticka Bastina u Renesansom Tekstu*. Split–Marulianum, 2014, 99–118, illetve: Palotás György, Verancsics Mihály nászda Szapolyai János és Jagelló Izabella esküvőjére (1539). In: Lengyel Réka – Ujváry Gábor (szerk.) *Lymbus* 2012–2013, 25–43. További irodalom: Palotás György, *Az 1539-es krakkói „nászdalverseny”*. *Corollarium* 2013, 6–19. A királyi esküvő egyéb irodalmi vonatkozásairól: Ágnes Máté, *A Literary Image of Renaissance Queenship: The Marriage of Isabella Jagiellon*. In: Ágnes Máté – Teréz Oborni (eds.), *Isabella Jagiellon, Queen of Hungary (1539–1559)*. (Mohács 1526–2026 Reconstruction and Remembrance). Budapest, 2020, 43–60; illetve György Palotás,

szakítson a nőtlenséggel, és tegyen a gyermekáldásért, hogy a törvényes, ráadásul fényes házasság révén egy olyan utód születhessen a magyar vérből, aki a királyságot továbbviszi, a Szapolyai-család nevét pedig megújítja, hiszen máskülönbén, ha megmarad gyermektelenségében, nemzetsége is kihalna. A király testvére ugyanis, György, akiről említettük, hogy a mohácsi csatában elesett,⁶⁴ nem hagyott maga után gyermeket. Hozzáadódott mindehhez a régi ismeretség Zsigmonddal, az ő előző felesége ugyanis János nővére⁶⁵ volt; az nyilvánvaló volt, hogy a szomszédos királlyal létrejövő új rokonság és barátság Magyarország helyzetét is megerősíti. Ezt a házasságot Szulejmán is igen-igen helyeselte, hiszen ő korábban szigorú hangon meg is róttta Jánost nőtlensége miatt, és úgy gondolta, hogy egy baráti és szövetséges király lányával kötött házasság szinte elvárható. Ám nem éppen volt kedvére a dolog Ferdinándnak, mert bár ő maga is vejének tudhatta Zsigmond fiát, a jövendő lengyel királyt,⁶⁶ mégis előre látta, hogy a magyarok, elsősorban az idegen nemzetek iránt táplált megvetésükből és gyűlöletükből fakadó gőgjükben, ha fiú születik a házasságból, azonnal a saját vérükből való sarj pártjára állnak.

János pedig, miközben ifjú felesége már a remélt fiú utódot hordozta méhében, hadjáratra indult az erdélyi helytartók ellen. Ezek közül az első a Gritti meggyilkolásáról hírhedt Maylád⁶⁷ volt, a másik pedig Balassa,⁶⁸ akit maga János nevezett ki Maylád mellé, mert nem bízott a ravasz és erőszakos jellemű emberben. Ez ugyanis a helytartói méltóságtól csakugyan vérszemet kapva egy szilárd

Literary Tradition in the Cracovian Epithalamia in 1539. In: Ágnes Máté – Teréz Oborni (eds.), *Isabella Jagiellon, Queen of Hungary (1539–1559)*. (Mohács 1526–2026 Reconstruction and Remembrance). Budapest, 2020, 61–76.

64 Giovio művében az 5–10. és a 19–24. könyveket csak kivonatban közli; az előbbieket elkészültek, de a *Sacco di Roma* idején megsemmisültek, utóbbiakat meg sem írta. A mohácsi csatát a 23. könyv helyén közölt kivonatban foglalja össze. Szapolyai György haláláról nem itt emlékezik meg, hanem a 28. könyvben, ahol azt a más forrásból nem ismert történetet közli, mely szerint a Budára 1526-ban bevonuló Szulejmán elé vitték hét, a csatában elesett magyar főúr fejét. A szöveg Tomorit, Szalkai primást, Perényi Ferenc váradi püspököt, Sárkány Ambrust és Szapolyai Györgyöt nevezi meg (*Historiarum sui temporis II*, 99.). Lásd még erről: Tóth Gergely, Bűnbakképzés és propaganda. Az 1526. évi török hadjárat és a mohácsi csata a kora újkori történetírásban (I. rész: a 16. század történetírása), In: Fodor Pál–Varga Szabolcs (szerk.), *Több mint egy csata: Mohács. Az 1526. évi ütközet a magyar tudományos és kulturális emlékezetben*, Budapest, MTA–BTK, 2019, 94–95.

65 Szapolyai Borbála volt Zsigmond lengyel király első felesége. Halála (1515) után vette nőül Bona Sforzát. Izabella, János király felesége e második nászból származott.

66 II. Zsigmond Ágost (1531–1572 között, ténylegesen csak apja halála, 1548 után lengyel király) első felesége Habsburg Erzsébet főhercegnő volt. A kislányt ugyan már születése (1526) után Zsigmond Ágostnak ígérték, de a frigyet ténylegesen csak 1543-ban kötötték meg Krakkóban. Giovio nyilvánvalóan 1543 után írta ezt a szöveget, de abban szorosabban véve téved, hogy 1538–39-ben Zsigmond Ágost még nem volt Ferdinánd veje.

67 Maylád István (1502–1550) fogarasi várkapitány, 1534–1541 között Szapolyai híveként erdélyi vajda és székely ispán. 1540-ben lázadást szított Szapolyai ellen, ezért Szulejmán 1541-ben elfogatta. Isztambulban halt meg börtönben. Maylád életéről bővebben lásd: Majláth Béla, *Maylád István 1502–1550*. (Magyar Történelmi Életrajzok), Budapest, 1889; Majláth Béla, Oklevelek Maylád István történetéhez 1530–1551, *Történelmi Tár*, 1891, 621–638; 1892, 75–95.

68 Balassa Imre.

hatalom biztos javaira és végül is egy új királyság címére vágyakozott. Ugyanezzel a hitszegő magabiztossággal azt kérte Szulejmántól, hogy hatalmánál fogva nevezze ki Erdély királyának, a dákok egykori királyának, Decebálnak a példáját követve, akit Traianus császár legyőzött, és ugyanebben a tartományban uralkodott. Cserébe azt ígérte, hogy hűségesküet tesz az ottomán szultánoknak, és évi adó fejében meghatározott mennyiségű aranyat fizet, amely Erdély dús és csodálatos földjében a természet bőkezűségének köszönhetően magától termett.⁶⁹ Szulejmán azonban az áruló pimaszsága miatti felháborodásában, no meg mivel Grittinek és törökjeinek véres mészárosaként egyébként is gyűlölte, az egész levélváltást elküldte Jánosnak, hogy ezzel is rádöbbsentse, miféle emberekre bízta ezt a gazdag és rendkívül fontos tartományt. Maylád pedig, miután a török durván visszautasította, és János előtt is lelepleződött, tervét megváltoztatva Ferdinándhoz pártolt, nehogy, ha már a királyságtól elesett, vajdai címét is elveszítse; János ugyanis gaztettét megtorlandó hűtlenség címén leváltotta. Ferdinánd oldalán volt akkoriban Nádasdy Tamás, művelt magyar nemesúr, aki nővérét⁷⁰ Mayládhoz adta feleségül: a tartomány biztos odaigéréseivel könnyedén átcsábította Mayládot, és azt is elérte, hogy az erdélyieket titokban elpártolásra bujtogassa. Úgy hírlett, maga Balassa is így tesz majd; őt az öccsén, Menyhérten⁷¹ keresztül Ferdinánd már korábban az átállásra biztatta. Olyannyira bizonytalan volt ugyanis mindkét király a békében és a megkötött szövetségben, hogy bár szavakban áptolták a barátságot, lelkük mélyén gyűlölet és irigység fortyogott, és háborúra készültek. Liscanust⁷² például, a spanyol gyalogosok parancsnokát, aki régi harcoként Itáliában megszokta, hogy kénye-kedvére rabolhasson, csapatának nagy részével együtt Kassa mellett lemészárolták a magyar parasztok, mert önkényesen elrabolta tőlük a begyűjtött termést – és sok egyéb gonoszságot műveltek mindkét oldalon, amelyekkel megsértették a megkötött szövetséget.

A zavarkeltéshez éppen kapóra jött, hogy János pénzt követelt az erdélyiektől, hogy a két éve be nem fizetett adót Szulejmánnak megküldhessék. E büszke és nyakas nemzet számára ez igen keserű és szokatlan dolog volt, és a jogtalanságot már csak azért sem tudták elviselni, mert méltatlannak érezték, hogy a hazai földben termett arany a tulajdon ellenségükhöz, a rettentő törökhöz vándoroljon. Indulatukban tehát fegyvert rántva, nyíltan megtagadták a parancsot, természe-

69 A Maylád-összeesküvésről bővebben: Varga Szabolcs, A Maylád-féle lázadás történetének kritikái vizsgálata. In: *Grastyán Endre Szakkollégium tanulmánykötete 2.* Szekszárd, 2001, 277–293.

70 Nádasdy Anna.

71 Balassa Menyhért (kb. 1511–1568), a négy Balassa testvér (János, Imre és Zsigmond) egyike. A korszak hírhedt köpönyegforgató nagyura. A Balassák átpártolását már súlyos szavakkal illette az *Obsidio* szerzője is.

72 Tomás Lascano Ferdinánd spanyol származású hadvezére, több mint egy évtizedet szolgált Magyarországon. 1528 őszén ő volt az egyik vezére annak a seregnek, amely vereséget szenvedett a Szapolyai hazatérését előkészítő, Athinai Deák Simon vezette csapatoktól. Az 1530-as évek elején unokaöccsével, Martinnal együtt Esztergom kapitánya. 1532-ben sikerrel védte meg a várat Gritti ostromló csapataival szemben (Bethlen Farkas, *Erdély története I.*, Budapest, 2000, 106., 120.). 1538-tól haláláig felső-magyarországi főhadparancsnok-helyettes és eperjesi kapitány. 1539. június 22-én megütközött Szapolyai kassai kapitányának, Czecey Lénárdnak seregével, és az ütközetben életét veszítette (Korpás Zoltán, *V. Károly és Magyarország.* Budapest, 2008, 278.).

tesen Maylád és Balassa biztatására is, akik igyekeztek olajat önteni a tűzre. Azt mondogatták ugyanis, hogy abból az összegből tíz éven át fel lehetne tartóztatni a törököt, már ha nem árulnák el ilyen rút és gyalázatos módon a hazafiúi becsületet, s nem eresztenék ki kezeik közül és adnák oda önként mindannyiuk vagyonát. János pedig, miután látta, hogy megátalkodottságukban már a fegyveres lázadást fontolgatják, úgy döntött, elébe megy a lopakodó bajnak: legtekintélyesebb hadvezéreit, Török Bálintot, Perényi Pétert és Petrovics Pétert előreküldte, ő maga pedig, mivel egy betegségéből még nem épült fel teljesen, kocsi-val indult útnak Erdélybe. A királynét Staro János udvarmesterre,⁷³ a városi ügyeket Aconus főbíróra,⁷⁴ a vár és a királyné védelmét Bajoni Benedekre, a háború és béke ügyében a fő döntési jogot Pöstyényi Gergelyre, e bátor öregemberre bízta, aki korábban Grittivel együtt dicsőségesen védte meg Budát a németekkel szemben.⁷⁵

A megosztott sereggel tehát a király vezérei egyszerre több irányból vonultak be a tartományba, háborús rémületet keltve mindenfele, de kimutatva egyben a király jóindulatát is, akinek közeledtét beharangozták, s közben úgy végezték a rájuk bízott feladatot, hogy sokan, akik a helytartók nyomására elpártoltak, visszatértek hivatalukba, néhányan megbűnhődtek megátalkodottságukért, és végül csak páran csatlakoztak a helytartókhoz, akik immár nyíltan menekülőre fogták. Maylád ugyanis, akinek csak kevés csapata volt, és lelkiismeret-furdalása miatt is féltette az életét, a harc minden eshetőségét elkerülve úttalan utakon kóborolt, hol a szántókon keresztül az erdőből hirtelen előtörve, hol az általa ismert völgyekben és ligetekben rejtőzködve, úgyhogy üldözőiben nem egy kétségbeesett, hanem egy elszánt és óvatos ember benyomását keltette. Végül a bolyongásba belefáradva, miután az ellenség mindenhonnan bekerítette, és Balassa is távol volt, Fogaras városába vonult vissza. Ezen a természettől és emberi kéztől is megérősített helyen rejtette el a Grittitől zsákmányolt kincseket.

A király csapatai sem voltak restek, tábort vertek a város alatt, és az odaszállított ágyúkkal ostromolni és vívni kezdték azt. János Szebenben⁷⁶ szállt meg, Erdély⁷⁷ e tekintélyes városában, amely Fogarastól egy napi járásra van. Itt tanácsba szólította a tartomány legjelesebbjeit, akik vagy hivataluk miatt, vagy tekintélyük és értelmük miatt a legkiválóbbak voltak, és miután Maylád árulását súlyos szavakkal elpanaszolta, előadta nekik, hogy mennyire szükséges a török

73 Veress Endre adatai szerint a torzult névalak mögött Estári (sic!) János keresendő, de nem ad meg jegyzetet hozzá (Veress Endre, *Izabella királyné 1519–1559*. Budapest, 1901, 69.). Egy bizonyos Esztári János 1524–26-ban bálványosi várnagy és a váradi püspök szolgálatában áll (Hegyi Géza, *A Szilágyság birtokviszonyai a középkorban*. In: Hegyi Géza–W. Kovács András [szerk.], *A Szilágyság és a Wesselényi család [14–17. század]*. Kolozsvár, 2012, 92.).

74 Budán 1541-ben Turkovics Miklós volt a főbíró. Az 1540-es esztendőre nincs adat. Elképzelhető, hogy már akkor is Turkovics, vagy esetleg Palczán Péter, aki az 1530-as években többször is betöltötte a tiszteket, és 1541-ben is a város kisbírója volt.

75 Martonosi Pesthény (Pöstyényi) Gergely Csongrád megye követe (1505), a váradi püspökség adminisztrátora (1514), 1526-tól Szapolyai udvarmestere, 1527–1539 között országbírója, illetve budai várkapitány. A Habsburg-seregek 1530 őszén ostromolták Budát Roggendorf vezetésével.

76 János király valójában Szászsebesen táborozott, és ott is érte a halál.

77 Az eredetiben: Mysia.

barátságára vigyázni, akitől csak nagy nehézséggel és véráldozattal tudnának elválni, továbbá a barbároknak adót kell fizetni – vagyis, a tartomány gyarapodásának és nyugalmanak érdekében ne erre a mostani, nem túl nagy veszteségre tekintsenek, hanem a jövőre biztos reményére és hasznára, hiszen a rendes adóval megvásárolt béke nyilvánvalóan biztosítja majd a magánvagyon gyarapodását és mindenféle bevételnek a növekedését. Ő maga pedig – tette hozzá – azért jött, hogy minden tartománylakó vagyonát felbecsülve a kivetett pénzterhen csökkentsen, mérsékelje a behajtás iramát és a járulék nagyságát, a kevésbé tehetősek adójának nagy részét pedig elengedje. Miközben hatalmának üdvös korlátozásával és méltányossággal intézte mindezt, és az erdélyiek lelkét az engedelmességre hajlította, betegsége nagyobb erővel újult ki, hiszen egyébként sem gyógyult szerveit a háború gondjai, a tomboló nyár heve, valamint a hosszú utazás és zötykölődés a szekéren csak jobban megviselték. Mayládót tehát ostromolták, a király pedig ágyban fekvő keresett enyhülést reszkető tagjainak, amikor megérkezett a hír, hogy a királyné szerencsésen egy csodaszép fiúnak adott életet.⁷⁸

A magyarok ekkor hihetetlen örömben ujjongva becsődültek a palotába, rátörtek a királyra is, hogy köszöntsék, hagyományosan elsütötték az ágyúkat, majd miután megjöttek a vezérek a táborból, az örömhír a seregben is elterjedt. Ezután lakomába fogtak, ahová a lelkendező urak a vállukon vitték ki a vonakodó királyt, de ez, jóllehet a legboldogabb, egyúttal a legutolsó ünneplése lett neki. Ugyanis, mivel nem akart az ünnepi vidámságról le- és vedelő barátaitól elmaradni, többet engedett meg magának a kelleténél, emiatt kiújult a láza (pedig már majdnem elcsitult), és ezt már nem bírta tovább elviselni. Mikor pedig látta, hogy ütött az utolsó órája, végrendeletében fiát tette örökösévé, gyámjainak pedig György váradi püspököt és Petrovics Pétert nevezte ki (előbbit kivételes hűsége miatt, utóbbit pedig a vérrokonság okán), majd egyenként kérte az előkelőket, hogy a magyar név régi dicsőségére inkább hagyják az ő vérét uralkodni Magyarországon, mintsem egy idegen és ellenséges nemzet királyát. Bizonyos ugyanis, hogy Szulejmán védelmébe veszi majd az országot, ha időben ajándékot és követeket küldenek hozzá, kieszközlendő, hogy a gyermek apja módjára az ő tekintélye révén uralkodjon.

János békés, szelíd jellemű ember volt, leginkább a jótettekre és méltányosságra hajlamos. Nem volt meg benne ugyanis a magyarok veszesülettű katonai vadsága, hiszen olvasmányain és a jó- és balszerencse sok példáján okulva sohasem erőszakkal, hanem körültekintő megfontoltsággal uralkodott.⁷⁹ Nem volt nála óvatosabb és éberebb, bármilyen ügyről volt is szó, sem szabadidejében kedvesebb és jókedvűbb, mikor elengedte a gondokat. Mindig azt mondogatta, hogy a bátor férfiak hűségét állandó vendégszeretettel és bőkezűséggel lehet meg-

⁷⁸ János Zsigmond 1540. július 7-én született.

⁷⁹ Szapolyai műveltségét említő sorok nem pusztán hízelgésből fakadnak: adatolható, hogy a király váltott levelet Giovióval, ez alapján tehetett rá jó benyomást (Szende László – Szvitek Róbert József, Szapolyai János levele Paolo Giovióhoz a Magyar Nemzeti Múzeumban. *Történeti Muzeológiai Szemle* 7, 2007, 265–270.).

szerezni, és ez a fejedelmek legbiztosabb kincse; mert akik hálások, és nem felelik az ajándékot, azoknak bátor és hűséges szolgálata révén gyakran megtérül a rájuk fordított költség, míg a hálátlanok becstelenségük mellett a másik erényéről is tanúságot tesznek.

Halálhírét titokban tartották addig, amíg Mayláddal a megegyezésről tárgyaltak, azt mondták neki ugyanis, hogy a király a fia születése feletti örömeiben hajlandó visszafogadni régi kegyeibe, sőt nagylelkűen és engedelkenyen még a helytartóságában is meghagyja, ha felesküszik az ő és a fia – mint leendő törvényes uralkodó – nevére. Maylád, mivel minden oldalról szorongatták, nem utasította el ezt a lehetőséget.

A holttestet ezután a sereg nagy részének kíséretében Székesfehérvárra vitték, ahol a királyok sírjai láthatók, és ahol ünnepélyesen, pompázatos szertartással az új királyokat koronázzák. Mielőtt azonban Szebenben⁸⁰ táborot bontottak volna, tanácsot tartottak, és eldöntötték, hogy ugyanaz a követség menjen Szulejmánhoz, amelyet még a király életében szereltek fel és láttak el instrukciókkal, s hogy a nagy tekintélyű követek, Eszéki János pécsi püspök és az idős Werbőczy István királyi főkancellár, akit Leó pápa idejében követként láttunk Rómában,⁸¹ azonnal keljenek útra. A következő ajándékokat vitték: tíz, csodaszép díszítésű arany-, illetve száz, ezüsből vert aranyozott tálat; azután negyven, bíbor és ibolya színű, arannyal hímzett, barbároknál divatos selyemköntöst; végül pedig ötven font magyar jellel ellátott aranyat, amivel a kétéves adót egyenlítették ki.⁸² Szebenből egyenesen elindulva, bal felől elhagyva Havasalföldet, és a rácok földjén⁸³ átkelve a Dunán, Bulgárián keresztül értek Konstantinápolyba.

Eközben Székesfehérváron nagy készüléssel és ünnepélyesen eltemették a királyt, valamint ünnepi szertartás közepette a kisded fejére helyezték⁸⁴ azt az ősi koronát, amiről azt mondják, Szent Istváné, a magyarok első királyáé volt, és igen szigorúan őrzik Visegrád várában. A magyarok ugyanis csak azt tartják rendes és törvényes királynak, akit ezzel nyilvánosan megkoronáztak. A kisded királynak pedig, mikor szentelt vízzel megkeresztelték, az István⁸⁵ nevet adták mintegy jó előjelként, felelevenítve a legelső király emlékét, aki az országot erényével szerencsésen megalapította. A főhatalmat az előkelők közös akarattal Izabella királynéra ruházták, azzal a kikötéssel, hogy az okiratokban a fiú és az anya neve együtt szerepeljen, és ugyanezzel a címmel veressék a királyi pénzt is.

80 Giovio, ahogyan korábban, itt is következetesen Szebent ír, János király szállása azonban Szászsebesen volt, és ugyanitt halt meg, a Főtéren ma is álló, azóta Königschausnak vagy Zápolyaháznak nevezett paplakban. A sereg Szászsebestől nem messze, Gyulafehérváron táborozott.

81 János király híveinek felsorolásánál, az 1529-es események leírását bevezetve ír erről: „Stephanus Verbetius, qui Romae apud Leonem legatus fuerat.” (*Historiarum sui temporis II*, 101.).

82 Az ajándékokat Bosztan cselebi beszámolója is megemlíti, bár eltérő mennyiségeket ad meg.

83 Giovio humanistához méltón antikizálva „triballus”-okat ír. A triballus ókori thrák törzs volt a Balkán északi részén. Lakóhelyük a későbbi Szerbia és Nyugat-Bulgária területére terjedt ki. A korban ezt a területet javarészt a Magyarországon rácoknak nevezett szerbek lakták.

84 Giovio téved, János Zsigmondot ugyan királlyá választották, de ténylegesen soha nem koronázták meg. Élete végéig csak *electus*, azaz választott király maradt.

85 Giovio (a török forrásokhoz hasonlóan) következetesen Istvánnak nevezi János Zsigmondot, akinek a keresztségben ez a harmadik neve volt (Veress, *Izabella királyné*. 272. jegyz.).

György azonban kimagaslott hatalmával, hiszen ő állt a kincstár élén, és ő felügyelte a várak ellátását. A hadsereg többi része, a gyalogság és a lovasság Török Bálint alatt voltak. Kettejük között volt Petrovics, aki, mivel a király rokona volt, s a gyámi teendőket látta el, biztos tekintélynek örvendett, és mindkettő szemében gyanún felül állt. Mivel azonban György e gyászos háborúban, amelyet leírni szándékozunk, főszerepet játszott, úgy gondoltam, nem lesz haszontalan néhány sorban jellemeznem őt, hogy az utókor megismerje, miképpen folyt le ez a háború, és hogyan került e nemes királyság a magyarok öröksége folytán a török kezére.

György Horvátországban született, amely Alsó-Pannónia és Illyricum határaihoz esik közel; ifjúságától kezdve János házában nevelkedett, aki bizalmába fogadta erényének és szorgalmának köszönhetően, jóllehet korábban meggondolatlanul szerzetbe lépett, de azután megutálta az aszkéta életet, és feladta vállálását.⁸⁶ Mikor Jánost a királyságból kiszorították és elűzték, oly bámulatosan szilárd jellemmel követte, és a bizonytalan veszedelemben igaz hűségével és találékonyságával akkora megbecsülést szerzett, hogy miután Czibakot Gritti Brassóban megölette, megkapta a váradi püspökséget. Vagyonában és tekintélyében megerősödve ezután mindig megbízhatóan intézte és sikeresen kormányozta az udvar és az ország dolgait a király javára; annyira kiismerhetetlen természet volt azonban, hogy miközben minden cselekedetében a találékony és tettekre kész férfi arcát mutatta, úgy látszott, hogy a legellentétebb tulajdonságokat ötvözi jellemében, és hogy bármilyen helyzetben megállja a helyét. Ha imádkozni látták, vagy ünnepnapokon böjtölni, szomorúan komor arckifejezése és halk beszéde olyan nagy keresztény jámborságot tükrözött vagy tettetett, hogy elhinni sem lehetett, hogy egy és ugyanaz a személy lehet azzal, aki máskülönben a háború és béke nehéz ügyeiben akkora erélyt, indulatot és serény tettekrekésztséget tanúsított. A legjobb lovasokat tartotta maga körül, a csatákban páncélba öltözött és előre ment, katonáinak rendszeresen lakomákkal és ajándékokkal kedveskedett, illetve a nagy hadvezérek szokása szerint tekintélyét jutalmak és büntetések osztogatásával igyekezett megővni. Senki nem látta át nála jobban az ország pénzügyeit, senki nem aknáztta ki nagyobb haszonnal a vámokat, aranybányákat, legelőket és sóbányákat, és senki nem talált körmonfontabb okokat az adókivetésre (ami önmagában megingathatatlan helyet biztosít a királyi kegyben); nem véletlen, hogy János saját bevallása szerint leginkább e férfiú buzgalmanak köszönhetette, hogy uralkodott, de maga Ferdinánd, az ellensége is gyakran mondogatta, hogy semmit nem irigyl Jánostól, azt az egy csuklyást kivéve, aki tízezer sisakosnál is jobban meg tudja védeni az országot.

György tehát elvállalván a gyermek gyámságát, minden polgári és katonai jellegű kötelezettségének nagyszerűen eleget tett, és minden erejét megfeszítve elérte, hogy a magyarok megegyezésre jussanak s hogy sehol se üsse fel a fejét újabb lázadás, ami a még gyenge és erőtlén királyságot megzavarná. Ferdinánd

86 Fráter György fiatalabb korában a Szapolyai-család szolgálatában katonáskodott, majd belépett a pálos rendbe. A rendet, Giovio állításával ellenétben, soha nem hagyta el, épp ennek köszönhetette általánosan használt nevét is (Oborni, *Az ördögös barát*. 37–41.).

azonban, mikor meghallotta a hírt János haláláról (mivel égett a vágytól, hogy visszaszerezze Magyarországot), egy percet sem habozott, hanem sereget gyűjtött, nehogy elszalassza a lehetőséget, melyet a halhatatlan istenek szemlátomást tálcán kínáltak neki. Az ő pártját fogta sok magyar báró és hadúr, legelőször is Thurzó Elek, aztán Nyári Ferenc,⁸⁷ Bakics Péter, Pálnak, a derék hadvezérnek a fivére,⁸⁸ akinek haláláról a nevezetes eszéki török győzelemnél már írtunk.⁸⁹ Azután Bánffy Boldizsár,⁹⁰ Kápolnay Ferenc,⁹¹ Kasztellánfy János,⁹² aki a vránai perjelek camertiai házából eredeztette családját, s végül még Serédy Gáspár,⁹³ akit harci érényei híressé, fosztogatásai és rendszeres rablásai viszont hírhedtté tettek.

Ők is egyöntetűen úgy vélték, hogy ez az egyetlen lehetőségük, hogy hazájukba méltósággal térjenek vissza,⁹⁴ illetve (mondták), ha sietnek, még ezen az őszen lezárhatják a háborút, mivel a törökök érkezését a közeledő tél kizárja, és a királyné pártján lévő magyar előkelők között sincs egyetértés. A nemesembereket ugyanis nem lehet majd rávenni, hogy a csuhás Györgyöt szolgálják, ezt a kiugrott szerzetest, miután mindenféle mesterkedéssel és tettetéssel, a királyné jellemének megrontásával és a kincstár elfoglalásával egyedül kaparintotta meg a királyi hatalmat. Előttük ugyan – bár helyes döntésükkel látszólag száműzték magukat – nyitva áll az út, nem csupán a tisztos visszatérésre, hanem – éppen György biztatása és ígérete szerint – magas rangok szerzésére is a királyné oldalán, ha a csecsemő király udvarába, vagyis tulajdonképpen a rokonaikhoz és családjaikhoz vissza akarnának térni. Esküt tettek azonban, igaz, egy külföldi királynak, de olyannak, aki erényével és hitével kimagaslik, a másikat pedig megtagadták, hordozza bár a magyar vér legkedvesebb nevét. Ezért hát Ferdinánd oktanul és hálátlanul cselekedne, ha a kínálkozó alkalmat elszalasztaná, és a

87 Giovionál Gnarus alakban.

88 Bakics Péter a fia volt a híres huszártisztnek, Bakics Pálnak.

89 A Hans Katzianer vezette hadjárat és Eszék 1537-es sikertelen ostroma a legnagyobb katonai fiaskó a mohácsi csata és Buda elvesztése közti másfél évtizedben. Giovio is sűrűn hivatkozik rá, és nagy teret szentel az eseménynek: *Historiarum sui temporis* II, 279–291. Az ostromot végül feladó, visszavonuló sereget a szendrői bég csapatai üldözték, Bakics halálát Giovio leírása szerint agylövés okozta: „insignis falconi globulo ictus atque interfectus”. Uott, 286.

90 A tallóci Bánffy családhoz tartozó Bánffy Boldizsárról van szó. Ferdinánd-párti főúrként több hadjáratban is részt vett, így Vels 1540. évi akciójában is.

91 Kápolnay Ferenc dél-dunántúli nagybirtokos, tipikus rablólovag. Eleinte Szapolyai híve, de 1530-ban Ferdinándhoz pártolt. Tevékenysége az 1530-as években komolyan veszélyeztetni Szapolyai és hívei dél-dunántúli pozícióit. Török Bálint átállása után a Dunántúlon valóságos magánháború robban ki közte és az ottani Ferdinánd-párti birtokosok, így Kápolnay Ferenc, Bakics Péter és Kecseti Márton veszprémi püspök között, amit az ellenérdekelte felek megpróbáltak úgy feltüntetni, mintha saját uralkodójuk érdekeit védenék.

92 Kasztellánfy János, bár jelentős tisztséget nem visel, és nem is a térség leggazdagabb birtokosa, mégis az egyik legbefolyásosabb személy Szlavóniában a 16. század második harmadában. Eddigi adataink alapján családja nem kötődött a vránai perjelséghez. (Varga Szabolcs szíves közlése.)

93 Serédy Gáspár (?–1550) váci őrkanonok (1522), királynéi titkár (1525–1526), majd Ferdinánd egyik fontos, Felső-Magyarországon tevékenykedő bizalmasa, felső-magyarországi főkapitánya (1527–1550).

94 Az említett urak valójában nem voltak száműzöttek, legfeljebb a budai udvarban számítottak nem kívánatos személyeknek.

háború megkezdését tovább halogatná. Hiszen mi lehetne gyalázatosabb egy nagy és ráadásul császárnak jelölt király számára, mint hogy hűséges és serény embereit, akik az ő nevét és parancsait követik, rút halogatásával elárulja, és akik pompás lovasezredek élén állnak, így a csaták veszedelmében mindenki másnál nagyobb szolgálatot tehetnek?

A német vezérek nem kisebb hévvel kardoskodtak a háború mellett, annál is inkább, hiszen katonaként vagy valamelyik első vezéri poszt, vagy valamelyik lovas- vagy gyalogezred parancsnokságának a megszerzését remélték, aminek révén fizetéshez és dicsőséghez jutnának, főképpen pedig zsákmányhoz, ami a legnagyobb jutalom a fáradalmakért és a sebekért. Łaski azonban, e politikában meglehetősen tapasztalt lengyel férfiú, teljes nyíltsággal hirdette, hogy a Magyar Királyságot nem fegyverrel, hanem inkább ésszel kell visszaszerezni. Ő kiismerte ugyanis az összes király lelkét és a népek jellemét, mivel különböző követségeket ellátva szinte az egész földkerekséget és valamennyi udvart bejárta. Javaslatának lényege az volt, hogy a királyságot Szulejmántól kell kérni ugyanúgy hűbér címén, ahogyan azt adományként János is elfogadta.

„Könyörgéssel és hízélgéssel ugyanis a nagylelkű, barbár létére természetesen hiú és sokszor balgatagon dicsőségre áhító embernél el lehet érni azt, amit semmilyen fegyverrel nem lehetne kierőszakolni tőle. Bőségesen kiismerte Szulejmán lelkületét és a pasák fennhéjázó jellemét: az megveti a vagyont és számtalan országot lenéz, ezek pedig kielégíthetetlen kapzsiságukban és mérhetetlen kevélységükben semmi mást nem akarnak és nem tanácsolnak, csak háborút. Ezért vigyázni kell, nehogy a hirtelen támasztott háború zajával a harcra kész és harcedzett török fegyvereket is felébresszék, mert azokkal szembeszállni csak úgy lehet, ha a háborúba a nyugat összes erejét bevonják. Ezt megvalósítani azonban csak teljes egyetértéssel lehetne, de hogy ezt ne vegyék észre, végzetes homály borult a királyok szemére; a keresztények régen elsíratott egyetértését az égi istenek jobb időkre tartogatják, miután a minap a királyok a kölcsönös egyezségek révén létrehozott békétől is elálltak.”⁹⁵

Reményeiben csalatkozva nem fog-e talán az elismerésre vágyó francia király az éles fájdalom okozta friss sérelem miatt új tápot adni az engesztelhetetlen gyűlöletnek, ha a régi seb kiújul? Távol legyen minden tettetés, ami a megfontolás legnagyobb ellensége, és előbbre való legyen az igazság minden hízélgésnél, még ha kellemetlen is a királyi fülnek. Biztos nem lesz olyan tehetetlen, mint sokszor azokkal, akiket elvakít a fájdalom, hanem rosszindulatú haraggal és bőséges arannyal (melyből, mint mondják, jó sok van neki) gondoskodik majd róla, hogy a császár tervei elé nehéz akadályokat gördítsen, az éves német birodalmi gyű-

95 A török elleni általános európai összefogás hiánya feletti kesergés Giovio művének egyik vezérszólama, ahogyan azt e szövegrész elején is láttuk. Itt az 1536–1538 között V. Károly és I. Ferenc által vívott itáliai háborúra utal a szerző. V. Károly és I. Ferenc végül 1538 nyarán III. Pál pápa közvetítésével a provance-i Aigues Mortes-ban tíz évre szóló, békével felérő fegyverszünetet kötöttek, amely azonban lényegében csak konzerválta az ellentéteket (ezek mélységére jellemző, hogy a tárgyalások során a két uralkodó nem volt hajlandó egy légtérben tartózkodni). Az ellenségeskedések már 1541-ben újra megindultak a felek között, 1542-től pedig ismét kitört a nyílt háború.

léseket megzavarja, és a fejedelmek jóakarátát tőle elfordítsa; s különösen azokat vonja adományokkal a saját oldalára, akik erősen irigylük az Ausztriai Háztól a római császári címet, mivel már több egymást követő császár került ki közülük, noha egykor erények és érdemek alapján kinek-kinek egyformán juttatta és adta meg ezt a sors. Most azonban, a tartós megszokásnak hála, már örökösödés címén igénylik, és majdhogynem jogcímme változott. Titokban összeesküdnék majd tehát, és habár eleve hajlamosak a halogatóra, vagy semmilyen érdemleges, vagy legalábbis biztosan megkésett segílyt küldenek majd, miközben a török segílyhadak szárnyalva sietnek a gyerekkirály védelmére. Azt se remélje senki, hogy a határmenti bégek nem mozdulnak majd meg az ügyben, bármennyire akadályozza is őket a tél. A tiszt és becsületes segílység örvén biztosan megvédi minden bajtól az özvegyet és csecsemőjét, már csak amiatt is, hogy a királyság elfoglalásáról dédelgetett vágyaik számára utat nyissanak. Ha egyszer felvette tehát a kesztyűt, még akkor is, ha első próbálkozásunkat siker koronázza, állandóan háborúznod kell majd azzal az ellenséggel, akinek tartalékai kimeríthetetlenek, embertömegei legyőzhetetlenek, katonái pedig a végsőig elszántak a mi-eink elpusztítására. Vagyis, az én jóslatom szerint – s bárcsak tévednék – ha Magyarországot fegyverrel akarod megszerezni, akkor annak az lesz a vége, hogy Ausztriáért és az örökös tartományokért kell majd harcolnod.”

A király azt felelte erre, hogy igaz, amit Łaski elmondott, de a titkos tanácsban, ha megvitatják, marad még érv, ami amellet szól, hogy mindenképpen fegyverrel kell a dologhoz látni. Azt viszont mindenképpen helyesli, hogy Szu-lejmán szándékait fényes követséggel puhatolják ki. Ám senki nem alkalmasabb erre Łaskinál, aki nagy kegyben van a barbárnál, ismeri az összes pasát, és az előző évben szinte ugyanezt a követséget már végigcsinálta.⁹⁶ Łaski nem utasította vissza a megbízást, és összeszedve mindent, amire szüksége lehetett, Bécsből Konstantinápoly felé vette az irányt. Ferdinánd viszont egyáltalán nem tért el korábbi tervétől, készült a háborúra, jelenlévő bátyjától is megsegítve és nyíltan bizalmatlanul viseltetve a magyarok szándékait illetően, akik számára az átpártoláshoz mindig elég tisztességes volt az olyan indok, amely közvetlen előnyökkel kecsegtetett.

Legelőször is Niklas Salmot küldte a királynéhoz követségbe⁹⁷ (akit a császár, erényéről meggyőződve a jeles lovagok rendjébe emelt és az aranygyapjúval tüntetett ki), azzal, hogy vigye el neki a legutóbbi szerződés egy példányát, és biztassa arra, hogy az országot adja át, mivel az a hatályos szerződés értelmében immáron mást illet. Azon kívül újra és újra figyelmeztesse, hogy saját és a kised esélyeit ne rontsa el semmiféle habozással és késlekedéssel: Ferdinánd ugyanis, ahogyan arról a szerződésben a két király részletesen megállapodott, átengedi

96 Łaski 1539 végén járt először Ferdinánd követeként Konstantinápolyban, de csak egy pár hónapos fegyverszünetet sikerült kialkudnia. Ferdinánd már 1540 nyarán újra a Portára küldte, de János halála miatt meg kellett változtatni a követi instrukciót, így csak 1540 őszén ért Konstantinápolyba. Török Pál, *I. Ferdinánd konstantinápolyi béketárgyalásai 1527–1547*. Budapest, 1930, 86–87.

97 Salm 1540 augusztusában kelt útra. Követségéhez kapcsolódóan bővebben lásd a Lazius-szöveghez írt jegyzeteket.

majd a gyermeknek a Szepességet, magának a királynénak pedig bőséges jövedelmet és mindazt biztosítja, ami hozomány címén visszajár neki. Ha pedig a nő az érvényes szerződést meg akarná szegni, kellő hangsúllyal adja értésére, hogy mind a császárnak, mind Ferdinánd királynak van hadserege, hogy azzal szerez-zék vissza az ősi jogon és sok magyar újabb keletű egyetértésével is az Ausztriai Házat illető országot.

Budára érve Salmnak alig sikerült csak bebocsátást nyernie a királynéhez. György és Petrovics ugyanis nem bíztak a királyné jellemében, és a hivatalos kihallgatás megtagadását a királyné túlságos gyászával és könnyeivel mentegették, miközben azt bizonygatták, hogy ők maguk készek meghallgatni a különleges megbízatás alapján rábízott üzenetet, és válaszolnak is, hiszen János király meghagyásából és kérésére ők látják el az özvegy királyné és a király gyermeke feletti gyámságot. A királyné azonban megszegyenítésnek vette, hogy a gyámok döntésképtelennek állították be, és minthogy lengyel és Sforza-vérből is származott, nem csupán férfias, de egyenesen királyi lelkületről téve tanúságot kijelentette, hogy önkezelével vet véget életének, ha a követet nem engedik a lakosztályába. Ez el volt sötétítve és gyászlepelbe volt vonva, hogy szokás szerint kizárják a napfényt, a királyné maga pedig egy egyszerű kereveten foglalt helyet, dísztelen öltözékben, sápadtan, de könnyektől egyáltalán nem fátyolozott szemmel; hangja és fejének tartása azonban arról látszott árulkodni, hogy a hosszan tartó gyászban kimerült, és könnyei elapadtak, de a fájdalom nem távozott még szívéből. Az uralomvágy azonban már elhatalmasodott a nő lelkében, és olyannyira hatalmába kerítette, hogy a kitörni készülő háború valamennyi fenyegetését semmibe vette, sőt úgy vélte, akár magukat a barbárokat is be fogja hívni, hogy királyi nevét megóvjá.⁹⁸ Így tehát amikor Salm tiszteletteljes szavakkal előadta, amit rábíztak, lesütött szemmel azt felelte, hogy korából és neméből adódóan is oly szerencsétlen helyzetben van, megfosztva királyi hitvesétől, elcsigázva a hosszas testi és lelki szenvedéstől, hogy tanácstalan és döntésképtelen; ezért úgy véli, hogy e nagyon is súlyos ügyben mindenképpen atyjától, Zsigmondtól kell tanácsot kérnie, e király pedig oly erényes és igazságos, hogy Ferdinánd sem kívánhatna magának más döntőbírárt vagy tanácsadót ebben a vitában. Ezért haladékat és elegendő időt kér, hogy atyja véleményét kikérhesse. Ennek ítéletétől pedig egy hajszálnyit sem fog eltérni, és szerinte a magyar urak is így cselekednek majd; ám ha ezt a haladékat nem adják meg, és úgy döntenek, hogy a fegyverekhez folyamodnak, bizonyosan nem válik majd – mondta – sem Ferdinánd, sem a császár dicsőségére, ha egy sírástól meggyötört özvegy és egy bölcsőben síró gyermek király kiostromlásába kezdenek.

Salm tehát ekképpen elbocsátva visszatért Ferdinándhoz, és azt jelentette neki, hogy a királyné György markában van, és semmi olyat nem tesz vagy mond,

98 Giovo itt határozottan cselekvőképes, aktív szereplőnek tünteti fel Izabellát, aki saját akaratából készül arra, hogy akár török segítséggel is megóvjá fia trónját. Giovio Izabella-képére újabban: Gábor Petneházi – Péter Kasza, „Sic fata volunt” – The Narrative Memory of the Tragedy of Queen Isabella and the Peril of Buda. In: Ágnes Máté – Teréz Oborni (eds.), *Isabella Jagiellon, Queen of Hungary (1539–1559)*. (Mohács 1526–2026 Reconstruction and Remembrance). Budapest, 2020, 103–131.

amire ez előbb ne mondta rá az áment, vagy ne hagyta volna jóvá. Ez ugyanis uralomra, a többi magyar úr a tisztségek és rangok egymás közti elosztására vágyik, az emberek pedig pénz- és hataloméhesek, s szívesebben lesznek egy gyermek király nevelői és a királyság gondozói, mintsem bámész csatlósai egy hatalmas és idegen királynak, aki egy szokásaiban és nyelvében különböző, erőszakos, és a magyar nép iránt nyíltan ellenséges nemzetet hozna be Magyarországra, hogy mindenfelé kolóniákat alapítsanak. Ő ezeket hallotta és derítette ki, és ezek alapján szerintem is csak a fegyverekben lehet bízni, de gyorsan kell cselekedni, hogy még addig elúzzék őket Budáról, amíg nincsenek felkészülve, a konstantinápolyi követség eredményét várják, és szinte még fegyvert sem fogtak vagy döntésre sem jutottak. S nem véletlenül bízta a királyné a béke ügyének minden reményét atyja, Zsigmond ítéletére, hiszen ő akkor Litvánia legszélére, az orosz határhoz utazott. Így ugyanis egy teljes évbe is beletelik, mire a válasz még gyorsfutárral is megérkezik. Ezalatt fel tud készülni a védősereg, és riasztani lehet a törököt, amiből sokkal nagyobb és súlyosabb háború kerekedik majd, mint tervezték. Ezért, ha Magyarország megszerzése mellett dönt, akkor minden további fontolgatást mellőzve sietve szerelje fel flottáját, és mozgósítsa seregét.

Ferdinánd pedig késedelem nélkül és a császár anyagi támogatásával zsoldosokat toborzott, összehívta a lovasságot, és kellő mennyiségű ellátmányt rakatott a hajókra, s így egy tisztességes sereget indított a Duna mentén Esztergomhoz. E város Pál érsek⁹⁹ Ferdinánd iránti állhatatosságának köszönhetően mindig kijáratozta János parancsait és harci próbálkozásait.

Az osztrák csapatok élén Leonhard Vels¹⁰⁰ állt, aki a tridenti Alpokhoz közeli Tirolból származott. Jellemében a németes kitartás az éleslátás erejével párosult, és számos okból kifolyólag úgy vélte, előre kell törni Buda irányában. Aki Esztergomból Buda felé indul, körülbelül félúton találja Visegrádot: itt áll a vár egy kiemelkedő hegycsúcson, magassága és szépsége miatt egyaránt jó messziről észrevehető. Az alatta elfolyó Dunára tekint le, a folyam partjával összefüggő erődítés köti össze. A fellegrádból ugyanis a lejtőn és meredek hegyoldalon egy fal ereszkedik le, ami a part szélét elérve egy hatalmas toronyban végződik, amely ágyúkkal felszerelve útját állja a hajóknak, de elzárja a földi utat is, mivel afölé a kapu fölé magasodik, amelyen keresztül az őrség akarata ellenére senki nem mehet át. A kapun belül pedig egy keskeny, de hosszan elnyúló sík térség nyúlik el a folyó mentén, itt a királyi palota látható, amit egykoron Zsigmond császár kezdett építtetni pihenőhely gyanánt, végleges formáját pedig Mátyás jóvoltából nyerte el, aki tehetségét és dicsőségét illetően messze kiemelkedett Magyarország királyai közül. Ezekről az épületektől és kertektől előrébb állíttatta fel Vels az ágyúit és vívta kilenc napon¹⁰¹ át szakadatlanul a várat az elszántan ellenálló

99 Várday Pál esztergomi érsek, a magyarországi Habsburg-adminisztráció egyik oszlopa. Életére vonatkozóan újabban: Laczlavik György, *Kettős pecsét alatt. Várday Pál esztergomi érsek, királyi helytartó (1483–1549)*. Pécs–Budapest, 2014.

100 Leonhard Velsre vonatkozólag lásd a Lazius-szöveghez írt jegyzeteket.

101 Vels leveleiből tudjuk, hogy a visegrádi Alsóvár ostroma 1540. október 8-tól öt napig tartott. Az Alsóvár őrsége 13-án reggel megadta magát. A levéltári adatokról bővebben lásd a Lazius-szöveg jegyzeteit.

őrséggel szemben, amelynek élén a Literátus nevet viselő Bálint állt, György hűséges és állhatatos familiárisa.¹⁰² A hatalmas ágyúk ereje azonban oly nagy volt, hogy áttörték a bástya falát, megmutatva annak belsejét; a folyamatos ágyúzás közben a tető és a boltozat is leomlott, és számos védőt maga alá temetett. Ekkor már Literátus kitartását is legyőzte a veszedelem, a német katonák azonban társaik halálától feltűzelve a megadás jelzése közben berontottak [a várba], az elől állókat felkoncolták, a többieket foglyul ejtették. Literátust is megkímélték, hogy a régóta Budán őrzött foglyokkal kicserélhessék. Az ostrom során Vels körülbelül kétszáz jó katonát veszített.

Visegrádról azután továbbindult, és a flottával, amellyel a budai sem létszámában, sem a hajók nagyságában nem versenyezhetett,¹⁰³ átkelt a folyamon, elfoglalta az ellenség által kiürített Pestet, és ugyanazon gyorsasággal Vác felé indult, amit kardcsapás nélkül hódoltatott meg;¹⁰⁴ majd flottáját késedelem nélkül visszafordítva átkelt a túlsó partra, és táborával továbbhaladva Budára indult, hogy a megbeszélések útján kipuhatolja a budaiak elszántságát, kiderítse a királyné szándékait, és a közelben felsorakoztatott csapataival és ágyúival riadalmat keltsen a városban.

Ekkor már Perényi Péter is, aki rangban és vagyonban messze a legelső volt a magyarok között, habár hűségének zálogaként fiát túsul adta Szulejmánnak,¹⁰⁵ átállt Ferdinándhoz, miután tekintélyes ígérekkel halmozták el: a győzelem után ugyanis tüstént ő lett volna a királyi kancellár és pecsétőr Werbőczy helyett, valamint megkapott néhány gazdag várost is, amelyek vitatott joggal Thurzó birtokában voltak. Elpártolt még a királynétól Ráskay István és Frangepán Ferenc egri érsek is, utóbbi igen előkelő származék, fegyelmezett életvitelével és buzgó hitével csodálatraméltó, s aki (amint azt előadtuk) a királyok megbékítése érdekében, Brodariccsal együtt, követként kereste fel annak idején a császárt Nápolyban.¹⁰⁶ Mély vallásossága révén nagy tekintéllyel rendelkezett, s feddhetetlen ítéletével mintegy tanúbizonyságot tett Ferdinánd ügye mellett; később azonban György vádaskodó levelekkel azt vetette a szemére, hogy elvtelen karrierhajhász, mivel úgy tűnt, hogy a császár ajánlása a bíborosi kalapra nem hagyta hidegen.¹⁰⁷

102 A királyi kancellária írnoka lehetett, közelebbi adat nem ismert róla. Fogságba esését követő sorsa ismeretlen (Kubinyi András, Rabok feliratai a budai Csonkatoronyban. *Budapest régiségei* 18 [1958], 520.).

103 A flotta létszámáról lásd Mazza jelentését kötetünkben.

104 Giovinio felcseréli a sorrendet: Vels előbb, október 17-én Vácot foglalta el, ezt követően vonultak be csapatai az őrizetlenül hagyott Pestre.

105 Perényi Péter fiát, Ferencet 1532-ben vitték el túsznak Isztambulba, hogy rákényszerítsék ingatag hűségű apját a Szapolyai melletti kitartásra. Perényi Ferenc sorsához lásd: Sztárai Mihály, *História Perényi Ferenc kiszabadulásáról*. Budapest, 1985.

106 Frangepán és Brodarics 1536 februárjában jártak Nápolyban, hogy tárgyalásokat folytassanak V. Károllyal. Erről bővebben: Kasza, *Egy korszakváltás*. 120–124. Giovinónál ez a rész nem található meg, talán olyan könyvet írt róla, melynek utóbb csak a kivonata maradt ránk.

107 Frangepánt valóban kecsegtették a bíborosi kalappal. Ezt Oláh Miklósnak kellett megpendítenie előtte, akit 1540. augusztus elején küldtek követségbe Perényihez és Frangepánhoz, hogy átállásra buzdítsa őket. Oláh követi instrukcióját (ÖStA, HHStA UA 43. Konv. A, fol. 6r–9v.).

Közben Vels inkább blokád, semmint ostrom alá vonva a várost, táborát a hőforrásoknál állította fel: ezek nyugat felé,¹⁰⁸ a városfalaktól mintegy tizenkét stadionnyi távolságra fekszenek. Állítólag csodálatos tulajdonságaik vannak: a bugyogó víz ugyanis olyan forró, hogy alig lehet belelépni, és a mézsárosok könnyen megkopasztják a beledobott disznókat is, viszont a békák, amelyeket gyakran lehet látni úszkálni benne, mégsem pusztulnak el. A németek mindenféle fosztogattak, amit a magyar szövetségeseik nehezen tűrtek, hiszen a szemük látára dúlták fel tulajdon vagy rokonaik jószágát, gyújtották fel a falvakat, és hurcolták el megkötözve a békés parasztokat.¹⁰⁹ Kiszabadításukért és a zsákmány visszaszolgáltatásáért gyakran keveredtek fegyveres összetűzésbe a németekkel.

A másik oldalról a budaiak lovas egységeket küldtek ki, amelyek megtámadták a táborból elkalandozó németeket, és a szomszédos falvakat megvédték az ellenség pusztításától. Török Bálint ugyanis, akit harci erényben senki nem utasíthatott maga mögé, és a katonai főparancsnok volt, bámulatos könnyűlovasságot gyűjtött össze a városban. Haditervének lényege az volt, hogy semmit se kockáztasson: éberén várta, hogy a németek az ostromkezdéshez előrébb vonják a táborukat, és megközelítsék a kapukat, vagy ha Vels habozna és az időt húzná, addig a török segélyhadak is megérkezzenek. Amíg a németek így várakoztak a hőforrásoknál, Bánffy Boldizsár, aki a magyar urak között elég híres volt, amikor a táborból kilovagolva a városkapu közelébe ért, azt kérte az őröktől, hogy beszélgessen Török Bálinttal: szeretné ugyanis üdvözölni régi barátját, illetve elmondani neki valamit, ami a magyar nemzet közös javát érinti. Török azonnal beengedte, és csapatával együtt fogadta őt. Kis idő múlva visszaért a táborba, és elmondta, hogy kedélyesen és vidáman iddógáltak a vezérekkel, a városban járva pedig megszemlélte az őrállásokat, az ágyúkat és erősítéseket, amelyek alapján, úgy hiszi, Budát csak komolyabb felszereléssel, alkalmasabb évszakban és sokkal nagyobb sereggel lehetne bevenni. Ezen a dolgon Vels igencsak dühbe gurult: a németekre jellemző, gyanakvó lelkével az idegen nemzet hitét teljesen ingatagnak és megbízhatatlannak ítélte, s akkora haragra gerjedt, hogy Bánffyt kitiltotta a táborból, mondván, hogy parancs nélkül ment be Budára, pimaszul és önző módon csak azért, hogy társalogjon, megnövelve ezzel az ottaniak erejét, és a teljes ostromló sereg elszánását aláásva a győzelem reményének megkérdőjelezésével.¹¹⁰

108 Giovio tájolása nem egyezik a valós égtájakkal, de mindig konzekvensen tér el ezektől. Részben a tájolás alapján okkal feltételezhető, hogy a Pest 1542. évi ostromáról készült (kötetünk képmellékletében is látható) Enea Vico-metszet ismeretében dolgozott. Vico metszetén a Duna nyugatról kelet felé folyik, Pest pedig a Duna északi, Buda vele szemközt a folyó déli partján fekszik. Ahhoz tehát, hogy valós égtájakat megkapjuk, Vico metszetét, valamint az égtájak jelölését is 90 fokkal balra kell elforgatni. Ennek fényében tekinthető „pontosnak” Giovio tájolása is: Vels hadai Óbuda környékén táboroztak, vagyis Budától nem nyugatra, hanem északra.

109 A fosztogatásból a Velshez csatlakozó magyar urak katonái is jócskán kivették a részüket. Vels 1540. november 7-én megrovólag írt Ráskay Istvánnak és Bebek Ferencnek, akiknek huszárai pogányokat megszálló kegyetlenséggel prédálták fel Feledi Eusztás birtokát: gyűjtogattak, erőszakoskodtak és elvittek minden mozdíthatót (ÖStA, HHStA, UA 44. Konv. B, fol. 28–30.).

110 Bánffy esetét más forrás, főképpen Vels ránk maradt levelei sem említik. Későbbi történetíróknál (Istvánffy, Bethlen Farkas) szerepel, de ők valószínűleg Giovio nyomán közlik újra a történetet.

Vels ezután meg sem kísérelte az ostromot, inkább táborát bontott, és visszatért Visegrád alá, hogy ágyúival bevegye azt a bizonyos, királyi korona őrzéséről nevezetes fellegvárat. Az őrségeként otthagytott magyarok nem is sokáig állták a hatalmas golyóbisok erejét: a nemes építmény falai, boltívei és pártázatai a szakadatlan ágyútűzben összetörve éppúgy leomlottak, ahogyan korábban összedőltek a Duna mellett szétrombolt torony. Ekképpen vették be a várat, megölve vagy fogságba ejtve a magyarokat, ráadásul kisebb veszteséggel, mint kevéssel korábban az alsó torony megvívásánál.¹¹¹

[Vels] nem sokkal ezután Székesfehérvár alá indult, hogy a polgárság előljáróit tárgyalásokkal puhítsa meg: Perényi ugyanis, akinek igen nagy tekintélye volt a fehérváriak körében, alkalmas emberek útján biztatva őket, kedvezmények és jutalmak ígéretével nem keveset rávett közülük, hogy a királynétól elpártoljanak. Ezek a gyűléseken és tanácskozásokon azt mondogatták, hogy kárára lesz a városnak, ha mindenképpen meg akarják várni a csecsemő király felszédülését, hiszen Ferdinánd a saját és a császár győzhetetlen csapataira támaszkodva mindennap várható, ráadásul éppen náluk lett törvényesen megkoronázva, ezért inkább a jog, semmint a fegyverek vagy a szerencse alapján illeti meg a főhatalom, és valószínű, hogy csökönys nyakasságukon földjeik feldúlásával áll majd boszút. Ezeknek a beszédeknek nagyon gyorsan az lett az eredménye, hogy a város, amelyet erővel és hadsereggel nem lehetett volna bevenni, megfontolt tanácskozások és békés tárgyalások eredményeként megtért Ferdinánd hűségére, és helyőrséget fogadott be. Mikor ugyanis Török Bálint odasietett, és a zárt kapukon nem nyert bebocsátást, majd ezen feldühödve feldúlta a külső negyedeket, a fehérváriak Perényi lovasságát riasztották, amely azután nemcsak a városra, hanem a környező falvakra is vágott.

Mindezek végeztével Vels Esztergomba vitte vissza táborát, talán amiatt is, mert a magyarok és németek folyton összetűzésbe keveredtek. Mindkét nemzet ugyanis veszesült vadsága és nyakas keménysége folytán, ha engesztelhetetlen haragjában egyszer kardra kap és vér folyik, semmibe veszi vezérei kérését és parancsait. Azokban a napokban pedig valami csekélység miatt olyan vad összetűzés támadt közöttük, hogy mikor előjáróik közbeléptek, sőt maguk a fővezérek is testükkel próbálták szétválasztani a küzdő feleket, a dulakodásban végül Perényit egy kő találta el, Vels pedig a lábán sérült meg.¹¹² Ezen kívül a Magyarországon hadakozókat már a szigorú tél is fenyegette, ráadásul a közkatonák is

111 Vels Buda alól visszavonulóban, november 14-én ért újra Visegrád alá, de a ködös időjárás és megromlott egészségi állapota miatt nem foghatott neki rögtön a Fellegvár ostromának (Vels levele Thurzó Eleknek, ÖStA, HHStA, UA 44. Konv. B, fol. 96.). A várat végül rövid, de heves ágyúzás után november 25-én foglalta el. A részleteket illetően lásd még Vels Nádasdynak írt beszámolóját az ostromról. Az őrség szabad elvonulás fejében megadta magát. Fráter György a parancsnokokat büntetésül a budai Csonkatorony tömlőcébe záratta. Kubinyi, Rabok felirata. 520. Rabságuk tényét a Csonkatorony falába vették. A feliratot tartalmazó faldarab ma is látható a Budapesti Történeti Múzeumban, fotója pedig kötetünk képanyagában. („Tu, qui haec scripta cernis, noveris ob acceptum Wisegrad tres capitaneos hic fuisse pinutos.”)

112 A magyar és német katonák közti összetűzésről, illetve Vels és Perényi sebesüléséről Mazza jelentése is megemlékezik.

lázongtak, és a zsoldot követelték: mindezek miatt tehát Vels, akin vesebetegsége¹¹³ is komolyan erőt vett, téli szállásra küldte a csapatokat, mindenekelőtt azonban Pestre őrséget rakott, és új védművekkel erősítette meg, már csak amiatt is, mert nemcsak kósza szóbeszéddek, de a hírnökök rendszeres jelentései alapján is bizonyos volt, hogy a török a határmenti területeken hadsereget gyűjt, hogy a budaiai segítségére siessen.

A királyné ugyanis, amikor tudomására jutott, hogy Ferdinánd csapatokat mozgósít, ágyúkat hajóz be és ellátmányt halmoz fel, György egyetértésével azt tartotta a menekvés legalkalmasabb módjának, ha a határmenti török bégektől még idejekorán segítséget kér. Ezek Gázi Huszrev¹¹⁴ boszniai és Mehmed nándorfehérvári bégek voltak, valamint Murád bég, aki a seregünk lemeszárlását követően Dalmácia határán, Salona fölött, az elfoglalt Klissza várában rendezkedett be.¹¹⁵ Huszrev parancsnoki rangban megelőzte a többi európai szandzsákbéget. Illyricum¹¹⁶ zászlóit ugyanis a többi előtt szokták vinni, lévén, hogy ennek van a legnagyobb lovassága, valamint messze a legnagyobb területe. Ő maga erre a posztra nem tehetsége, hanem adomány révén került, mivel Bajazid lányát vette feleségül; ekkor már öreg volt, és a tétlen semmittevéseben meghízott, s szandzsákbégi tisztét neveltjének, Murádnak az erélyével tudta csak megőrizni: ő volt az, aki Zára mellett váratlan rajtaütéssel megfutamtította a velencei vértés lovasokat.

Huszrev ezek után hamarjában azt felelte a királyné kérésére, hogy Szulejmán tudta nélkül esze ágában sincs kivonni csapatait a határvidékről. Szinte ugyanez volt Mehmed válasza is: azt mondta ugyanis, hogy tartományából egy tapodtat sem mozdulhat a szultán parancsa nélkül. Igaz, ő ezt részben a bőséges keresetért tette – Łaski útja ugyanis erre vezetett, és nagy ígéretekkel és ajándékokkal előre rávette, hogy sehova ne induljon el, vagy sokáig késlekedjen –, részben pedig a versengés miatt: sérelmezte ugyanis, hogy a semmittevő Huszrevnek kell engedelmeskednie, és nála sokkal bátrabb és kora miatt is nagyobb tiszteletet érdemlő férfiú létére az ő parancsait kell követnie. Murád bégnek sem volt ajánlatos a horvátokkal szembeni állomáshelyéről, az boszniai Gradiscából¹¹⁷ eltávoznia,

113 Velsét vesekő kínozza. Lásd erről Nádasdynak írt, 1540. november 25-én kelt levelét kötetünkben.

114 Gázi Huszrev (1480–1541) bosnyák származású török katona. II. Bajezid szultán lányát vette feleségül, és a házasság jótékonyan hatott karrierjére. Részt vett a mohácsi csatában, majd Bécs 1529. évi ostromában és az 1532. évi szultáni hadjáratban is. 1521 és 1541 között kisebb megszakításokkal boszniai bégként szolgált (Hans-Jürgen Kornrumpf, Husrev Bey, Gazi In: Mathias Bernath–Felix von Schroeder (hgg.), *Biographisches Lexikon zur Geschichte Südosteuropas*. Bd. 2. München, 1976, 203–204. [Onlineausgabe]; URL: <https://www.biolex.ios-regensburg.de/BioLexViewview.php?ID=990>, Megtekintés dátuma: 2020. április 25.).

115 Murád bég (Murád bég Tardić) a dalmáciai Šibenikben született. Gyermekként oszmán fogságba esett, ahol áttért az iszlámra, és katonaként gyors karriert futott be. Gazi Huszrev jobbkezeként ő foglalta el Klissza várát 1537-ben, melyet szandzsákká szerveztek, és első bégjének Murádot nevezték ki (Hans-Jürgen Kornrumpf, Husrev Bey, 203–204. [Onlineausgabe]; URL: <https://www.biolex.ios-regensburg.de/BioLexViewview.php?ID=990>, Megtekintés dátuma: 2020. április 25.).

116 Itt: Bosznia.

117 Gradisca Illyrica. Valószínűleg a Száva partján, a bosnyák–horvát határon található Bosanska Gradiška, illetve Stara Gradiška nevű település, mely 1536-ban került oszmán kézre, és fontos határvárrá építették ki.

legfeljebb Huszrev után, az ő parancsát és hívását követve. Mindezen okokból tehát a királyné, miután hiába kérlette a török parancsnokokat, hogy küldjenek segítséget, részletesen megírta nehézségeit a Konstantinápolyban tartózkodó követeknek, hogy általuk hozza Szulejmán tudtára a fenyegető veszedelmet.

Laski nem ért még Konstantinápolyba, betegsége akadályozta ugyanis a sietésben, de előre küldte a pasákhoz az örmény orvost, Ptolemaioszt, de főképpen Lutfi pasához, akivel baráti viszonyt ápolt, akit előzetesen kellően megtisztelt ajándékokkal, s azt remélte, hogy rajta keresztül majd mindent elintézhet. Hiába érkezett meg azonban Ptolemaiosz, s hiába mondott a pasának, sőt magának Werbőczynek is olyan dolgokat, amelyek nem is találtak kedvezőtlen fogadtatásra, és alkalmasak is lettek volna arra, hogy megakasszák a barbárok terveit: Szulejmán, akinek meggyőződése volt, hogy a tekintélye múlik jogainak és vazallusának megvédésén, úgy vélte, hogy nagy hasznára és nemkülönben nagy dicsőségére válik, ha jószándékát fennén hirdetve védelmet nyújt az özvegynek és a kisdednek e nagy bajban. Magához hívta hát a követeket, és három pasa jelenlétében kijelentette, hogy azzal a szándékkal adta Jánosnak a királyságot, hogy azt gyermekei örököljék, és törzsökének utódai mindaddig bírják Magyarországot, amíg emlékezetükben tartják, hogy adományt kaptak. Ezért, hogy jóakarátának rendíthetetlenségét bizonyítsa, fegyvert fog és gondoskodik róla, hogy a német ellenség ne örvendezhessen az általuk elkezdett háború kimenetelének.¹¹⁸ Végül meghagyta a követeknek, hogy vigyék meg a gyermek királynak a megerősített szövetség és vállalt gyámság jeleit: egy királyhoz illő, arannyal átszőtt bíborköpenyt, egy kerek, közepén gondosan kimunkált pajzsot, egy aranyozott markolatú vasbuzogányt és egy drágaköves hüvelyű szablyát. Huszrev és Mehmed bégeknek pedig szigorúan megírta, hogy csapataikat mozgósítva tüstént siessenek a királyné segítségére, s ne merjenek a tél nehézségeire hivatkozni, mert ha hanyagságuk vagy késlekedésük miatt esik bármi kár, azért azonnal a fejükkal lakolnak.

Alig indultak vissza sietve és örvendezve Budára az ajándékokkal a magyar követek, amikor Laski Konstantinápolyba ért.¹¹⁹ Ptolemaiosztól értesült a magyar követség sikeréről, majd előadva megbízatását méltányos feltételekkel kérte az országot, s közben sokat emlegette Károly császárt, hogy az egész Németország hadseregével segítené öccsét. Ezen Szulejmán megharagudott, és lefogatta, miközben a pasák is szidalmazták, közülük is leginkább Rusztem, Szulejmán ifjú, kevély és haragos veje. Azt mondta ugyanis, hogy ki kellene végezni, aki a fényességes padisah méltóságát pimasz és szabados beszéddel megsértette, és gúnyolódva a királyok királyának barátságát kéri, miközben Magyarországon szégyentelenül háborúznak.

Eközben Mehmed és Huszrev a télre fittyet hányva a téli szállásokra szétszórt lovasságot összehívták, és a sajkás szövetségeket is összetrombitálva a Dráván

¹¹⁸ Werbőczy és Eszéky 1540. október 17-én keltezték levelüket Konstantinápolyból György barátnak, Petrovicsnak és Török Bálintnak címezve, melyben beszámoltak követségük sikeréről, vagyis hogy a szultán támogatja János Zsigmond trónigényét (Georgius Pray, *Epistulae II.* 87–88.)

¹¹⁹ Naplójának tanúsága szerint erre október 31-én került sor.

és a Száván a Dunára hajózták le a flottát. Magyarországon ugyanis célszerű és hozzáértő módon csak úgy viselnek hadat, hogy az ágyúkat, az ellátmányt és a poggyászt egy nagy flotta segítségével egyik vagy másik part kikötőjébe szállítják. Azokban a napokban azonban a tél beálltával és a kitartó északi szélnek köszönhetően olyan hideg lett, hogy a Dunát vastag jégréteg borította be, s az összes hajó a tolnai part kikötőiben rekedt, mivel a partszélek befagyásával hajózásra alkalmas, nyílt csapás szinte csak a folyam közepén maradt, és ott is csak igen lustán csordogált a víz. Ez nagyban hátráltatta a törököt, és késleltette felvonulását, mivel kénytelenek voltak a flotta mellett maradni, hogy őrizték azt, vagyis arra kényszerültek, hogy tábort verjenek, és a kegyetlen tél viszontagságait sátor alatt, a piszkos földön viseljék el.¹²⁰ Leírni is hihetetlen, hogy mivel főbenjáró bűnnek gondolták, ha onnan eltávoznának, mekkora lelki erővel és fizikai türelemmel viselték ezt a rengeteg nehézséget, még annak árán is, hogy lovaik (amelynél semmi sem értékesebb számukra) a fagytól és az éhségtől lesoványodtak, majd megbetegedtek és lépten-nyomon pusztultak. A tél enyhültével azonban beköszöntött a kikelet, az északi szelet pedig a tavasz elején felváltotta a törökök által oly nagyon várt és a királynénak is örömhírt hozó déli szél. Mehmed egy percet sem várva tovább, feltöltötte az evezősöket, és a boszniai hegyekből mozgósította a martalócokat. Ezek híres rablók, egyformán vadak és veszélyesek, barlangokban és faodúkban laknak, kis bárdal és rövid dárdával vannak felfegyverkezve, de a numidákhoz hasonlóan vezéreik vannak, fizetség és ajándék fejében felbérlelhetőek, hogy a seregeknek megmutassák, merre rövidebb az út, hol van átjárás a hegyeken és a folyókon. Ugyanígy tett Huszrev is, Török Bálint pedig Budáról mindkettejüknek elébe ment, és egy erős magyar sereggel egyesült velük. A királyné a bégeket ajándékkal tisztelte meg, valamint késedelem nélkül ellátmányt és ércágyúkat küldött, hogy az ellenséges városokat bevegélyék.

Igy aztán, miután tanácsot tartottak, a csapatokkal átkeltek a Dunán, és Vác alá vonultak. A várost, aminek semmilyen katonai védelme nem volt, elfoglalták, majd némi öldöklés után barbár szokás szerint rögvést fel is gyújtották.¹²¹ Innen folytatták útjukat Pest ostromára, amelynek nyugati oldalán¹²² tábort vertek. Pest élén a magyar Varkocs [György],¹²³ a testőrök parancsnoka állt, de más magyar vezérek is vele voltak, nem beszélve a németek hadvezéréről, Otto von Dieskau-

120 Istvánffy, aki az 1540. évi eseményeket alapvetően Giovio elbeszélése alapján írta meg, forrásától eltérően úgy tudta, hogy az oszmán csapatok a magyar szövetségeseiktől kapott engedély nyomán nem teleltek Tolna alatt, hanem téli szállásra vonultak, fogadkozva, hogy még a tavasz beköszönte előtt visszatérnek (Istvánffy, *A magyarok történetéből*. 159.).

121 Az *Obsidio* szerzője szerint Vác 1541. február 12-én került az oszmán és magyar csapatok kezére. Antonio Mazza úgy tudta, hogy Vácot Petrovics Péter magyar és rác katonái vették be.

122 Itt is Pest Vico-metszet szerinti nyugati oldala Giovio tájolásának alapja. Az oszmán csapatok Pesttől északra és keletre vertek tábor. Ilyen tájolási eltérések Laziusnál is tetten érhetők, pedig ő járt Buda alatt.

123 Az eredetiben Barcocius. Varkocs apja, Kristóf Sziléziából származott, de magyar nemességet kapott, így fia már valóban magyarnak született.

ról,¹²⁴ aki tíz zászlóaljjal¹²⁵ volt jelen. Ők védelmezték derekasan a várost, amikor a török ágyúival töretni kezdte a falakat, és a lovasság körbenyargalva a települést nagy félelmet keltett az ostromlottakban. A törökök ugyanis a lovas harchoz voltak szokva, és úgy gondolták, szánalmas butaság lenne a falakat közelről megtámadniuk, vagy a romok közelébe menni és az ellenséges ágyúkat semmibe venni (főleg azután, hogy látták a bent felsorakozott csapatokat); a táborukban ugyanis szinte egy szál janicsár sem volt (akiknek erejével mindenkin könnyen átgázoltak), csupán bosnyák és rác¹²⁶ sajkás gyalogosok és a martalócok (akiket említettünk): valamennyien járatlanok az efféle harcban, illetve fegyvereik és jellemük miatt is arra alkalmatlanok. Lovas csetepatékban azonban rendre megütözköztek a magyarokkal, akik a kóborló törökre ki-kicsaptak.

A városban volt a nápolyi hadmérnök, Mario Speciacasa¹²⁷ is, aki az ellenség táborával szemben olasz módra egy széles toronyhoz hasonló, vesszőfonadékkal alaposan körülkerített, négyszögletes sáncot emelt, a tetejére pedig ágyúkat helyezett, hogy a magasból a török sáncokat és sátrakat lőhesse. A budai várból is hasonló módon lövöldöztek a folyón keresztül vasgolyóbisokkal a pesti épületekre. A királyné közben mérsékelte a töröknek adott ellátmányt, mivel attól félt, hogyha nem méri szűkebben a gabonát, akkor az elfogy még azelőtt, hogy beérne a vetés. Ráadásul az a hír járta, hogy a császár Belgiumból Felső-Németországba indult, és Regensburgban gyűlést tartva új hadsereget gyűjt. Emiatt, s mivel a korábban szerzett betegségekben a lovaik csapatostul pusztultak el, a török dolgavégezetlenül ugyan, de az ágyúkat becsületesen visszaszolgáltatta ismét átkelt a Dunán, és visszatért határai mögé. De a magyarok sem nézték tétlenül a visszavonulást: kitörtek, és levágva a leghátul haladókat sokáig üldözték őket; különösen Nyári Ferenc volt lankadatlan.¹²⁸ Ugyanaznap vágták le az üldöző magyarok Ahmed agát, a kiváló lovaskapitányt, aki az utóvédet vezette.¹²⁹

Azon a télen tartották Németország összes követének a részvétel a wormszi gyűlést, amelyen a nagytekintélyű és istenfélő Nicolas Perennot de Granville felpanaszolta a hit dolgát, és a császár nevében kérte a németeket, hogy az oly nagy és fenyegető viszálykodásnak, amely szégyenletes és szánalmas esztelenség-

124 Az eredetiben Otto Fotiscus. Róla bővebben lásd a Lazius-szöveghez tartozó jegyzeteket.

125 Vels eredetileg négy cseh és két német zászlóaljat hagyott Pesten, de Lazius szerint a tavaszi ostrom előtt további három érkezett erősítés gyanánt. Mivel Giovio külön nem említi a kb. ezer naszádot és Bebek Ferenc háromszáz huszárját, a tíz zászlóaljnyi katonaság elég jó közelítésnek tűnik.

126 Gioviónál eredetileg „illyr” és „triballus”. A triballusokról főntebb jeleztük, hogy alapvetően a rácokat érti alatta, illyrek alatt pedig többnyire Bosznia lakosait.

127 Pest erősítési munkálatait a naszádos flotta parancsnoka, az itáliai Mario Speciacasa irányította. Róla bővebben lásd a Lazius-szemelvényhez írt jegyzeteket.

128 Istvánffy Nyári Ferenc mellett megemlítette Horváth Bertalan szerepét is az üldözésben (Istvánffy, *A magyarok történetéből*. 160.).

129 Az „Achomates” talán az Ahmed eltorzult formája. A Gioviót forrásként használó Istvánffy Achmat aga alakban említi az elesett lovastiszt nevét. Halálára más adat nincs. Ferdinánd egy levelében (ÖStA, HHStA, UA 45. Konv. C, fol. 54.) azt írta, hogy az ostrom legelőkelőbb áldozata Murád bég volt, akit állítólag ágyúgolyó ölt meg. Ez azonban tévedés: Murád bég túlélte a pesti ostromot.

gel taszít minden isteni és emberi dolgot az azonnali pusztulásba, végre valahára vessenek véget, melyet annyiszor reméltek, de soha nem következett be.¹³⁰ Az eretnek Luther ugyanis, aki húsz év előtt ugyanebben a városban, ugyanezen császár elnökletével tartott gyűlésben adta elő és próbálta megvédeni tanait, és sértetlenül távozhatott, még élt, közben pedig mások még újabb, Lutherétől eltérő szektákat alapítottak, nézeteiket terjesztették, és olyan régi eretnek tanokat élesztettek fel, amelyeket a legszentebb pápák és az egyház egyetemes zsinatokon kihirdetett törvényei a megelőző századokban jogerősen felszámoltak. Pál pápa Tommaso Campeggio¹³¹ feltrei püspököt küldte, és vele együtt a legkiválóbb teológusokat, hogy a lutheránusokkal a Szentírás értelmezéséről vitázzanak. Ezek új nevet vettek fel, és azontúl protestánsnak nevezték magukat, mivel szégyellték és elítélték megtévedt vezetőjük nyíltan szabados és ocsmány erkölcsseit, amelyek erényének korábbi megbecsültségét még Németországon belül is lerombolták. Vezetőjük Philipp Melanchthon¹³² volt, aki a latin ékesszólással megáldva maga is új és tetszetős dolgokat publikált. A katolikus oldalt Johann Eck¹³³ képviselte, a józan műveltség régi és szókimondó élharcosa, valamint Julius von Pflug,¹³⁴ kinevezett naumburgi püspök. Csupán ezek az emberek kaptak szót a követek tanácskozásán, és Granvelle elnökletével váltott napokon beszélhettek és válaszolhattak egymásnak. Az eredendő bűn kapcsán a protestánsok már elismerték, hogy engedniük kell, részben mert azt akarták, hogy az elmés érvelésre fogékonynak és az igaz tanításra vágyakozónak tűnjenek, részben pedig, hogy megszabaduljanak attól a róluk kialakult rossz képtől, hogy megátalkodottan elentmondanak mindennek; s így azután a római pápa tekintélyét annál kímélet-

130 Nicolas Perrennot de Granvelle (1486–1550), V. Károly legbizalmasabb tanácsadója, 1530-tól haláláig birodalmi kancellárja. Az itt leírt és általa vezetett wormszi megbeszéléseknek (*Wormser Religionsgespräch*: 1540. november 25 – 1541. január 17.) az volt a feladata, hogy az 1541 tavaszán összeülő regensburgi birodalmi gyűlésre olyan artikulusokat dolgozzon ki, amelyeket katolikus és protestáns oldalon egyaránt elfogadnak, ily módon tehát megágyaznak nemcsak az össznémet, de a keresztény összefogásnak is. A rövid betétet szemelvényünk végén azért közöljük, mert egyrészt a 39. könyvben a Buda alatti események tárgyalásába csupán ezt az egy részletet ékelte be Giovio, másrészt jól érzékelteti szerzőnk politikai koncepcióját is.

131 Tommaso Campeggio (1481/83–1564) reformpárti katolikus államférfi, pápai tanácsadó, 1540-ben az apostoli kancellária irányítója. III. Pál különmegbízottjaként érkezett Wormsba, az apostoli nuncius, Giovanni Morone kardinális mellé.

132 Philipp Melanchthon (1497–1560) híres humanista és teológus, Johannes Reuchlin unokaöccse, a német reformáció szellemi vezetője. A wormszi megbeszéléseken, az ún. *Wormser Buchban* fektették le a résztvevők a további megbeszélések alapjait, ennek elkészítésében Melanchthon mellett Martin Bucer működött közre, lásd: Richard Zieger (hgg.), *Das Wormser Buch. Der letzte Ökumenische Konsensversuch vom Dezember 1540 in der deutschen Fassung von Martin Bucer*. Frankfurt am Main, 1995; Klaus Ganzer – Karl-Heinz zur Mühlen (hgg.), *Akten der deutschen Reichsreligionsgespräche im 16. Jahrhundert. Bd. 2. Das Wormser Religionsgespräch (1540/41)*. Göttingen, 2002.

133 Johann Eck (1486–1543) katolikus teológus, Luther vitapartnere, a német katolicizmus legállhatatosabb képviselője. Saját bibliafordítása 1537-ben jelent meg.

134 Julius Pflug (1499–1564) a kor katolikus hitvitázóinak egyike, csak 1542-ben kapta meg naumburgi püspöki kinevezését. Székhelyét csupán néhány hónapra tudta elfoglalni, 1547-ben a schmalkaldeni háború során azonban János Frigyes százsz választó elűldözte onnan.

lenebb szabadsággal tépázhassák meg a régi törvény többi pontja kapcsán, ha már egy igen súlyos kérdésben feladták a korábbi álláspontjukat.

A vitának e váltott mérkőzését azonban Granvelle a regensburgi gyűlésre halasztotta,¹³⁵ tele bizakodással mintegy, hogy kegyes békeközvetítő léteére nem teljesen érdemtelenül működött. A császár kora tavasszal ugyanis a Rajnától a Dunához indult, és Regensburgba hívta Németország összes fejedelmét és a szabad városok követeit. Gasparo Contarini¹³⁶ bíboros – kiváló, erényes és tudományáról elhíresült férfiú – már korábban odaért Rómából. Nem sokkal utána jött a legtöbb fejedelem és német püspök, mindenekelőtt Albert mainzi érsek,¹³⁷ aki teljes odaadással és a katolikus hit iránti elkötelezettségével védte a pápa ügyét, a másik oldalról pedig Fülöp, hesseni őrgróf,¹³⁸ az Ausztriai Ház esküdt ellensége, aki kérelhetetlen nyakasságával és vad lelkének akkora odaadásával duzzasztotta a lutheránusok vitorláit, hogy a császár még azt is eltűrte neki (nehogy egyetlen sértődés legyen az akadály a olyannyira remélt és szerencsésen elkezdett közös megegyezésnek), hogy Bucer,¹³⁹ az elítélt szekta teológusa, a háza kapujában szónokoljon. A császárban ugyanis valóban magasan lobogott az igaz hit iránti buzgalom, amit a keresztény életmód előírásainak gondos betartásával is kimutatott, de a halandó élet gondjai sokat gyötörték. Ezért a vak tévelygésben megátalkodott és a hosszú büntetlenséggel megerősített emberek jelenlétében úgy vélte, jobb, ha színlel és tűr, hogy ezzel az előzékenységgel a vallást érintő kér-

135 A wormszi megbeszélések eredménye egy huszonhárom cikkelyből álló vitairat lett, amelynek pontjait a regensburgi birodalmi gyűléssel egyidőben tartott üléseken (*Regensburger Religionsgespräch*: 1541. április 5 – május 22.) vitatták meg. Protestáns oldalon Melanchthon, Bucer, Johannes Pistorius és Kálvin, a katolikusok részéről Eck, Pflug és Johannes Gropper voltak a legtekintélyesebb résztvevők. Mindkét fél meglepő kompromisszumkészséget mutatott: a tárgyalások során közösen kidolgozott, sokszor kétértelműen, mindkét oldal felé megengedően megfogalmazott cikkelyeket későbbiekben egyik oldal sem fogadta el, ám ezzel együtt is a modern ökumenikus gondolat egyik legfontosabb előzményét jelentik (Klaus Ganzer [hgg.], *Akten der deutschen Reichsreligionsgespräche im 16. Jahrhundert. Band 3: Das Regensburger Religionsgespräch [1541]. 2 Teilbände*. Göttingen, 2007; Karl-Heinz zur Mühlen, *Die Reichsreligionsgespräche von Hagenau, Worms und Regensburg 1540/41. Chancen und Grenzen des kontroverstheologischen Dialogs in der Mitte des 16. Jahrhunderts. Blätter für pfälzische Kirchengeschichte und religiöse Volkskunde* 72 [2005], 319–334.).

136 Gasparo Contarini (1483–1542) velencei diplomata és kardinális. Katolikus vitairatai mellett a velencei államról írott művéről (*De magistratibus et republica Venetorum*, Párizs, 1543) nevezetes. Bővebben lásd: Gigliola Fragnito, Gasparo Contarini. *Dizionario Biografico degli Italiani*. Vol. 28. (1983) [http://www.treccani.it/enciclopedia/gasparo-contarini_\(Dizionario-Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/gasparo-contarini_(Dizionario-Biografico)/)

137 Brandenburgi Albert (1491–1545) mainzi érsek és választófejedelem, a reformáció elindulásában játszott szerepe közismert.

138 Hesseni Fülöp (1504–1567) a schmalkaldeni liga vezetője, a Habsburg-ház eltökélt ellenfele. 1540 márciusában, Melanchthon és Bucer jelenlétében kötött bigámista házassága felesége egyik udvarhölgyével a kor legnagyobb botránya volt. Magánéletének és trónjának védelmében 1541-ben a regensburgi gyűlésen politikai alkut kötött V. Károllyal, megígérve, hogy külső hatalmak nem léphetnek be a ligába, valamint ezzel összhangban bátorította a megegyezésre a protestáns teológusokat.

139 Martin Bucer (1491–1551) Zwingli halála után Svájcban, majd Strasbourgan működött, igyekezett közvetíteni a zwingliánus és lutheri reform között. Élete végén, miután Strasbourgot a császár 1549-ben rekatolizálta, Cambridge-ben tanított.

désekben kibékítve végül visszavezesse őket atyáik és őseik törvényeihez. Meggyőződése volt ugyanis, hogy nem csupán a jó és istenfélő, de messze a legnagyobb fejedelem nevére csak így módon tehet szert. Hiszen ha az ő kezdeményezésére és bíraskodásával a vallási viszály és az összes ellenségeskedés megszűnt volna, mindenki számára bizonyosnak vagy legalább valószínűnek tűnt, hogy amint rendeződött a németországi helyzet, a török seregeket derekasan megállítják, a Magyar Királyságot visszaveszik, a franciák elbizakodottságát letörik, valamint Itáliában is szilárd és kiterjedt uralom jöhet létre. Ezért tehát a császár az augsburgi gyűlésen elfogadott, írásban rögzített és könyvben is kiadott pontok mintájára úgy döntött, hogy mindkét oldalról három-három teológus derítse ki a keresztény törvény igazságát. Ezek a katolikus oldalról először is maga Eck, aztán Julius von Pflug és Johannes Gropper¹⁴⁰ voltak. A protestánsok álláspontját Bucer, Melanchthon és Pistorius¹⁴¹ védelmezte. A vitákat válogatott zsűri elnökölte: Pfalzi Frigyes,¹⁴² e nagylelkű és egyenes férfiú, a német fejedelmek legkiválóbbja, akiről említettük, hogy Bécs alatt az összbirodalmi sereg élén állt; mellette volt még néhány – a fejedelmek és szabad városok jóvoltából odarendelt – Szentírás-szakértő, akiket a csendesen figyelő császár tekintélye irányított.

140 Johannes Gropper (1503–1559) katolikus teológus. Szembehelyezkedett az 1542-ben a kölni érsek és választófejedelem, Hermann von Wied (1515–1547) által elindított ún. kölni reformációval. Élete végén ellene is eljárást indított a római inkvizíció, ám a vádak alól tisztázta magát.

141 Johannes Pistorius (1504–1583) a hesseni reformáció vezéralakja, alsfeldi superintendens.

142 II. (Bölcs) Frigyes (1482–1556) rajnai palotagróf, 1544-től választófejedelem.

ANTONIO MAZZA

Antonio Mazza eredetileg olasz nyelvű jelentése Buda ostromának egyik legrészletesebb, egyben legszínesebb leírása. A jelentés végén olvasható dátum szerint a szöveg Linzben kelt, 1541. szeptember 1-jén. Formailag levél, melynek címzettje egy bizonyos Marco, akit a levél írója testvérének (fratello) nevez. Mazza pályája során adatolhatóan Velence szolgálatában állt, egy ideig a város hivatalos történetírója volt. 1541-ben valószínűleg Francesco Sanudo követ titkáráként tartózkodott a Habsburg-udvarban, és az itt szerzett benyomásai alapján alkotta meg magánlevélnek szánt, de a velencei hivatalos jelentések (*relazione*) szabályait messzemenőig betartó, részletes és kifejezetten informatív jelentését. Mazza személyesen nem volt jelen Buda ostrománál, sőt a jelek szerint soha nem is járt Magyarországon, de beszámolóját hitelesnek tekintett szemtanúk elbeszéléseire, írásos jelentésekre, illetve topográfiai vonatkozásban térképekre és helyszíni vázlatokra alapozta. Bár a szöveget szeptember 1-jére dátumozta, az ostrom eseményeit csak a budai polgárok kudarcral végződött árulási kísérletéig, vagyis 1541. június 14-ig beszéli el. Állítása szerint tervezte a folytatás megírását is, de ez vagy nem készült el, vagy ha igen, a jelentés ezen része sajnálatos módon elveszett vagy lappang. Bár a szöveg közel negyede egyfajta általános bevezető Magyarország történetébe, illetve a Habsburg–Szapolyai-konfliktus okaiba és szakaszaiba, így szorosabban nem tartozik Buda ostromához, az egész szöveget hiánytalanul közöljük, mivel magyar fordítása eddig nem volt, de főképp, mivel a bevezető is fontos adalék Mazza Habsburg-párti szemléletének bemutatásához. Kötetünk tematikai rendjéhez illeszkedve a szöveget két részre bontottuk: az első rész Pest 1541. tavaszi ostromával záruló részt öleli fel, a második pedig Roggendorf hadjáratát beszéli el, sajnálatos módon csak 1541 júniusáig. A szöveget Nyáry Albert fedezte fel a modenai Este-könyvtárban, és elsőként ő tette közzé a Magyar Történelmi Társaságban 1875-ben. Az eredeti kézirat alapján a korábbi kiadás kisebb hibáit, tévesztéseit, hiányait kiküszöbölve Domokos György és Mátyus Norbert közölték újra az eredeti olasz szöveget a Lymbus 2016-os kötetében (Domokos György–Mátyus Norbert, Antonio Mazza és Buda ostromáról írott jelentése. *Lymbus* 2016, 43–73.). Magyarul kötetünkben jelenik meg első ízben, Domokos György és Mátyus Norbert saját szövegközlésükre alapozott fordításában.

JELENTÉS BUDA OSTROMÁRÓL

Vels hadjárata és Pest 1541. évi tavaszi ostroma

Antonio Mazza, a kiváló Marchio mesternek, az ő igen kedves és tiszteletreméltó testvérének üdvözlését küldi

Kedves és tiszteletreméltó fivérem!

Minthogy a járványok az utóbbi hónapokban oly nagy nyomorúságba taszították, szinte félig eltörölték a föld színéről Ausztriát, s ebben a városban is olyan borzasztó a helyzet, hogy saját életem biztonsága érdekében (de a többiek érdekében is, hiszen házunk népének számos tagja is érintett volt) még a szobámból sem tudok kilépni. Hogy ezt a nyomorult tétlenséget ne töltssem hiába, s másra gondolván megszabaduljak a félelemtől, amit egyébként nem tudok elmémből elűzni, elhatároztam, hogy írok egy beszámolót mindazokról a dolgokról, amelyek ezekben az országokban zajlottak abban az időben, amikor itt tartózkodtam, igyekezvén teljes képet adni ezekről és kiváltó okaikról. És bármennyire is urak dolgáról esik itt szó, nem kell (vélem én) attól tartanom, hogy bárki szemrehányást tenne, amiért elbeszélem ezt, mivel erre felé sokan beszélnek ezeket a dolgokat, s nem bánják, hogy beszámolok róluk, vagy hogy továbbadom ezeket uraságodnak, akihez, mint köztudott, nemcsak baráti, hanem rokoni szálak is fűznek. Ám ne várjon tőlem egyebet, mint az egyszerű elbeszélésmódot, amelyet akkor használok, ha uraságoddal szóban vagy levélben társalgok otthoni dolgainkról, s amit mindig is szoktam használni, amint hallotta, hiszen csak magamnak és uraságodnak írok, hogy tudassam, miképpen estek meg ezek a nagy események ezen országokban, s hogy írásban rögzítve megőrizsem az emlékezetemnek e dolgokat, pusztán a magam meglegedésére, amint ezeket részint magam láttam, részint szavahihető emberektől hallottam, akik maguk látták, és számomra érdemesnek tűntek a feljegyzésre. Sőt mi több, meg is kérem uraságodat, hogy ha az általam írottakat másoknak továbbítja, éljen az uraságodtól megszokott óvatossággal és előrelátással, hiszen minden dicsőség, ami belőle származik, közös lesz számunkra, és az ellenkezője is, amint minden másban is közösködünk. S hogy jobban elő tudjam adni mindazt, amit szeretnék, úgy tűnik számomra, jó lesz kicsit messziről indulnom, ám ez, mint a végén majd meglátja, nem lesz haszon nélkül való.

A Magyar Királyságot, mint kegyelmed jól tudja, mindig is igen vad népek lakták, hiszen kezdetben a pannonok vagy peonok éltek itt, utánuk a gótok, azután a hunok s a longobárdok, majd ismét a hunok, és végül a magyarok, akik Szkítiából, vagyis Európa Szarmátia nevű területéről, másképpen a kimériai Boszporusztól jöttek ide – ezt különféleképpen írják le az egyes írók. Elkergették innen azt a népet, akik a hunokat üzték el innen korábban, birtokba vették Pannóniát és az azt környező országokat úgy, hogy nem elégedtek meg ezek birtoklásával sem, hanem a szomszédos németek ellen fordultak, szilárdan eltökélvén, hogy mélyen behatolnak országukba, s azon is túltesznek, amit az előttük itt élt

népek tettek volt érkezésük előtt. Az ő vad dühüknek ellenszegült előbb Henrik,¹⁴³ majd Ottó,¹⁴⁴ mindketten ezen néven első a császárok között, s mindketten súlyos csapást mértek rájuk, s ezután egy ideig nem hagyták el határaikat.

Akkor ez a nép igen hatalmas számú volt, szinte minden más akkori népnél számosabb, igen értett a hadviseléshez, a gyűjtögetáshoz, a rabláshoz és a meneküléshez, és saját országából kiindulva óriási zsákmányt szerzett, fegyverrel keverte meg magának nem csupán a megélhetést, hanem a bőséges gazdagságot is. S bár kezdetben útját állták terveinek, azért nem változtatott gondolkodásmódján, és nem akart nyugton ülni. Azonban Isten, aki mindig megsegíti a jószándékúak terveit, megvilágosította Szent Henrik¹⁴⁵ császár elméjét, hogy adja feleségül Giselda lányát e nép főkapitányának abban a reményben, hogy ilyen módon elvezetheti őt Krisztus hitére, s így nem csupán békét hozhat a keresztény világra, hanem még a hitetlenekre is csapást mér azáltal, hogy egy ilyen erős fejedelmet megnyer. Hamarosan be is következett az, amit eltervezett, mivel Giselda elérte férjénél, hogy megvilágosította őt az igazságról, és rávette, hogy megkezesztelkedjen, s ezután, a keresztények nagy örömeire, meg is koronázták őt, és ő lett I. István, Magyarország királya.¹⁴⁶

Uralma során mindvégig arra törekedett minden erejével és gondolatával, hogy alattvalóit Krisztus hitére elvezesse, ám eközben nem hanyagolta el a háborúkat sem, amit a hitetlenek ellen vívott bátran és sikerrel. Úgy élt, hogy halála után, s mind a mai napig szentként tisztelik őt. A trónon sok nagy és dicsőretre méltó király követte őt, akiket ha egyenként fel akarnék sorolni, túlonúl eltávolodnák eredeti teremtőtől, ám a következőket el nem hagyhatom, mivel tárgyunkhoz tartoznak.

Zsigmond császár és magyar király¹⁴⁷ halála után, aki nem hagyott hátra fiúgyermeket sem más férfi örököst, helyébe a királyság főurai vejét, Albert osztrák herceget¹⁴⁸ választották meg, akit a csehek már királyuknak választottak, majd később a választófejedelmek császárrá tettek. Ő, miután erős kézzel uralkodott országai, vagyis az Osztrák Hercegség, a Cseh Királyság és a Magyar Királyság fölött, amely magába foglalta akkor egész Daciát, Dalmáciát, Illyriát és a két Moesia nagyobb részét, s mindazt, amit még a mai napig magában foglal, meghalt, és hátrahagyta terhes feleségét, akit Erzsébetnek hívtak, s más örököse nem

143 Madarász Henrik szász herceg, I. Henrikként 912-től német király, a szász dinasztia megalapítója. Merseburg mellett 933-ban vereséget mért a kalandozó magyar törzsekre.

144 I. Ottó (936–973) Madarász Henrik király fia. 936-tól német király, 962-től német-római császár. 955-ben Augsburgnál súlyos vereséget mért a kalandozó magyarokra. A fogságba esett vezéreket, Lélt és Bulcsút kivégeztette.

145 II. (Szent) Henrik, bajor herceg (995–1004) német király (1002–1014), utóbb német-római császár (1014–1024). Gizella, Szent István felesége nem a lánya, hanem a húga volt.

146 Szent István megkeresztelkedésének időpontja vitatott, de valószínű, hogy amikor feleségül vette a bajor herceg húgát, már keresztény volt, és nem Gizella vette rá a kereszttség felvételére.

147 Luxemburgi Zsigmond 1387-től magyar, 1410-től német, 1419-től cseh király, 1433-tól haláláig, 1437-ig német-római császár.

148 Habsburg Albert osztrák herceg (1404–1439), 1437–1439 közt magyar és cseh király, illetve német-római császár. Az első Habsburg a magyar trónon.

volt. A császári trónon III. Frigyes,¹⁴⁹ közeli rokona követte őt, míg a magyar királyságba Ulászló¹⁵⁰ lengyel királyt hívták be, aki elvette feleségül a terhes özvegy királynét, aki kezdetben (noha nehezen és szinte akarata ellenére) elfogadta ezt a házasságot, azzal a feltétellel, hogy ez ne fossza meg jogaitól a születendő gyermeket, ha fiú lesz. S miután akkor, amikor az ország követei úton voltak, hogy Ulászlót meghívják a magyar trónra, ő megszülte fiát, akit Lászlónak¹⁵¹ nevezett el, s ekkor már nem akarta, hogy a követek elmenjenek, elérte, hogy Fehérváron a keresztséggel együtt a magyar urak fentnevezett gyermekének adják a magyar koronát és a királyságot is. Ezen okból azután háborúság támadt közte és Ulászló lengyel király között, aki sajnálta, hogy ilyen módon megfosztják őt egy ekkora országtól. A királyné egy Visegrádnak nevezett várba vonult el, amely Budától húsz mérföldre fekszik, és a Duna fölött egy magas hegyen épült, s ahol Szent István, az első magyar király koronáját őrizték, amely nélkül (mint-hogy amint a magyarok krónikájában ez olvasható, e koronát a királynak anyaiak hozták)¹⁵² a magyar törvény és régi szokás szerint senki nem lehet valódi és jogos király. A várban egy hamis koronát hagyott, s elvitte magával az igazit, amit még férje életében titokban megszerzett az esztergomi püspök kincstárából, és mindig magánál tartott.¹⁵³ Ezután a fent nevezett császárhoz menekült, akinek oltalmára és hűségére bízta a koronát, fiát és önmagát. A magyarok ebben a nehéz időszakban megosztottak voltak mindaddig, amíg a királyné életben volt, ám halála után Ulászló lengyel király mellé álltak. Ez meg szeretne volna magát koronáztatni, ám az igazi koronát nem találta, s ehelyett Szent István ereklyéit hozatta elő, és a város színe előtt megtartották a beiktatását.

Ulászló uralmát nem zavarta meg semmiképpen Frigyes császár, s így ő erejét és lelkét a törökök ellen fordította, s hadba vonult Murád¹⁵⁴ ellen, s ott vesztette életét Giuliano Cesarini pápai legátussal egyetemben.¹⁵⁵

A magyarok ismét összegyűltek, és megválasztották királyuknak Lászlót, Erzsébet királyné fiát, akit azonban meggátolt a trón elfogadásában a császár, aki magánál tartotta őt 12 éves koráig, s így őt fegyverrel szereztek meg, ám segítségükre voltak ebben az osztrákok, akik Bécsújhelyen ostrom alá vették Frigyeszt, és kényszerítették őt a fiú kiadására. Amikor László bevonult a királyságba, a magyarok Cillei Ulrik gróf gyámságára bízta őt, s amíg gyermek volt még kora szerint, az országot három gyám kormányozta: Magyarországot Hunyadi János, Csehországot Podjebrád György, Ausztriát pedig a fent említett Ulrik. Sok gondja

149 Habsburg III. Frigyes (1440–1493) német-római császár.

150 Jagelló (III.) Ulászló lengyel király, I. Ulászló néven 1440–1444 között magyar király.

151 V. (Utószülött) László 1453–1457 között magyar és cseh király.

152 A *magyarok krónikája* alatt általában a Thuróczy-krónika értendő, melynek 1488 óta nyomtatott kiadása is volt. Thuróczy azonban nem szól a korona megszerzésének körülményeiről. Ennek csodás vonatkozásairól csak a Hartvik-féle *Szent István-legenda*, illetve ennek nyomán Bonfini *Decadese* számol be. Az első három decas azonban csak 1543-ban jelent meg, Mazza pedig, úgy tűnik, 1541 végén írta beszámolóját.

153 Erről bővebben: *A korona elrablása. Kottaner Jánosné emlékirata 1439–1440.* Budapest, 1978.

154 II. Murád (1421–1451) oszmán szultán.

155 Ulászló király 1444-ben esett el a várnai csatában.

akadt a törökkel, akiket felháborított az elődeitől elszenvedett vereségek sora. Egy törökellenes hadjárat során László, Hunyadi János fia, megbeszélésre hívta meg a fent mondott Ulrikot, és megölette, azt állítva mindenkinek, hogy ezt zsarnoki, igazságtalan gyám volta miatt tette, s nem ura és királya ellen. A király nem mutatta ki, mennyire fájlalja a dolgot, és megvárta, hogy László biztonságban érezze magát, s Budára hivatva őt a többi főurakkal együtt ott fejét vettette neki s két testvére közül még egynek. A harmadik fivért,¹⁵⁶ aki még fiatal volt, parancsára Ausztriába vitték, hogy ott jó őrizetben tartsák.

Miután elrendezte országának ügyeit, László elfogadta feleségül Károly francia király leányát, és Csehországba vonult, hogy ott üljön meg menyegzőjével vele, ám ott meghalt a nagy vígasság közepette, nem minden mérgezési gyanú nélkül. Mátyást, Hunyadi János fiát, a fent említett László fivérét, a király halála után azonnal Prágába vitték, és átadták őrizetre Podjebrád Györgynek, Csehország kormányzójának. Nem sokkal később Szilágyi Mihály jóvoltából a magyarok őt választották meg királyuknak, megkoronázták, kiszabadították a börtönből azzal a feltétellel, hogy feleségül kell vennie az említett Györgynek a leányát. Györgyöt eközben a csehek elfogadták királyuknak annak elismeréseképpen, hogy kiválóan vezette az országot kormányzósága idején.

Mátyás hat éven át háborúzott folyamatosan Frigyes császárral, mivel a császár Szent István koronáját birtokolván és annak a rokonságnak az okán, amely az elhunyt Alberthez és Lászlóhoz kötötte őt, úgy vélte, őt illeti a magyar királyság, Mátyás viszont azt állította, hogy a választás mindennél előbbre való. Mátyás ésszel és erővel elérte, hogy Frigyes a kisebb kárt választván visszaadta neki a koronát, és átadta neki a Magyarország feletti uralmat, emez viszont elfogadta, hogy ha nem lesz örököse királyságában, halála után a császár vagy annak lezármazottai legyenek az ország urai.¹⁵⁷

Mátyás örökösök nélkül halt meg, s nem hagyott mást maga után, mint Beatrixot, Ferdinánd szicíliai király leányát, aki második felesége volt. Ez, a magyarok kérésére, felkérte férjéül Ulászlót,¹⁵⁸ Kázmér lengyel király fiát, és befogadta őt királyságába, ám Ulászló később eltaszította magától a királynét, és visszaküldte őt apjához. Meghalt ezenközben Frigyes császár, és fia, Miksa¹⁵⁹ követte őt a trónon, ez az okos és jellemes férfi. Ő úgy látta, hogy egy asszony miatt megfosztották őt a Magyar Királyságtól, amely őt illette volna, és ezért hadba vonult Ulászló ellen.¹⁶⁰ Nagy szenvedések és gyötrelmek után, miközben az egyik fél békére és nyugalomra vágott, a másik fél viszont nem tudott erőt venni rajta a

156 Hunyadi Mátyást.

157 Mátyás és III. Frigyes 1463-ban kötöttek békét a Mazza által is említett feltételekkel.

158 II. Ulászló cseh (1471–1516) és magyar (1490–1516) király.

159 Habsburg (I.) Miksa (1493–1519) német-római császár.

160 Frigyes császár csak 1493-ban halt meg. Miksa még 1491-ben, trónörökösként indított hadat Ulászló ellen a magyar koronáért. A II. Ulászló és Miksa közti háborúról bővebben: Neumann Tibor, Békekötés Pozsonyban – országgyűlés Budán: A Jagelló–Habsburg kapcsolatok egy fejezete (1490–1492) (Első közlemény). *Századok*, 144 (2010:2) 335–372; Neumann Tibor, Békekötés Pozsonyban – országgyűlés Budán: A Jagelló–Habsburg kapcsolatok egy fejezete (1490–1492) (Második közlemény). *Századok*, 145 (2011:2) 293–347.

sok más helyen rá váró kötelezettség miatt, megállapodás született kettejük között: miszerint Ferdinánd, az akkori római király, Miksa unokája el fogja venni Annát, Ulászló leányát, Lajos pedig, Ulászló fia elfogadja nejéül Máriát, Ferdinánd húgát, s Ulászló tartja meg Magyarország királya címét; ám ha törvényes utódok nélkül halna meg, akkor Ferdinánd lép majd örökébe.¹⁶¹ A mondott menyegzőket meg is ülték. Itt most nem szükséges megemlékeznem arról, milyen módon halt meg a török kezétől és János erdélyi vajda lázadása¹⁶² miatt Lajos, miképpen üzték el Ferdinándot, aki a királyság nagyobb részében őt követte a trónon, s miképpen koronázták meg és ültették trónra helyette a mondott vajdát, és arról sem szükséges szót ejtenem, milyen háborúk zajlottak közte és a római király között, mivel ezek a dolgok meghaladják mostani szándékunkat. Ezt azonban nem szabad elhallgatni: mindkét fél belefáradt már a háborúskodásba, és békét kötöttek, s a béke pontjai között az is szerepelt, hogy a főurak által Magyarország királyának már megválasztott és megkoronázott vajda élethossziglan élvezhesse a királyi méltóságot, ám ha örökös nélkül halna meg, Ferdinánd lesz jogos utóda a trónon, és ha véletlenül még halála előtt fia születne a vajdának, akkor Ferdinánd adjon át neki minden olyan családi birtokot, ami a kezén van, tegye őt herceggé, és fizesse meg [a vajda] felesége, vagyis a lengyel király lánya hozományát és ellenhozományát, ami 100 ezer dukátot is kitehet, [János] halála után viszont rögtön Buda és az egész királyság Ferdinánd kezére száll. És ezt az egyezséget nem csupán aláírta mindkét király saját kezével, és megesküdt, hogy azt meg nem szegi, de megerősítette ezt minden tanácsnok, főúr és főpap is, akik írásba is adták sajátkezü aláírásaikkal, hogy mindezt hűen meg fogják tartani.¹⁶³

Ám ahogy az történni szokott az emberi ügyekben, amikor azt hiszik, rátértek a nyugalom és béke útjára, éppen akkor kerülnek legnagyobb bajba. Éppígy János királyt, aki ravaszkodással, ajándékokkal és közbenjárás révén Szulejmán, a mostani török császár barátságába férkőzött, és úgy hitte, legyőzte és megbékitette a római királyt, s most már békében élheti le élete hátralévő részét, éppen emiatt gyűlölte meg őt rövid idő leforgása alatt mindkét fejedelem. A török azért fordult ellene, mivel korábban alávetette magát neki, s azzal a feltétellel maradhathat meg birtokában, hogy a királysága az ő törvényes leszármazottaié lesz majd, vagy ha nem lesz örököse, akkor azé, akit ősi szokás szerint az urak választanak majd királyokul, kivéve, ha az osztrák házból választanak meg valakit. A király pedig azért vált ellenségévé, mivel a fenti békét és megállapodást nem akarta semmi áron közzétenni, és nem mutatta, hogy a török ellen fordulna, hogy segítséget nyújtson neki [Ferdinándnak], amint vállalta és ígérte volt a mondott egyezségben. Szinte meg sem száradt ugyanis a tinta az egyezségen, látta Ferdinánd, hogy János király nem tartja be a szavát, s bármilyen jó szándékú és emberséges természetű volt is, nem kerülhette el, hogy ezen föl ne háborodjon, s fel

161 A Habsburg–Jagelló házassági szerződést az 1515-ös bécsi kongresszuson kötötték meg.

162 Szapolyai János nem lázadt fel Lajos király ellen. Nem vett részt a mohácsi csatában, ezt a Habsburg-propaganda árulásnak igyekezett beállítani. Mazza szövege ezt az álláspontot tükrözi.

163 Mazza tömören összefoglalta az 1538-ban kötött váradi béke főbb pontjait, mely Szapolyai János halála után Ferdinánd igényeinek legfőbb jogalapjává lett.

ne idézze a régi, már elfeledett sérelmeket, s immár éjjel-nappal csak arra gondolt, miképpen szerezheti vissza azt, amit elveszített. Veleszületett büszkeségénél fogva, azt látván, hogy az szedi rá, akivel annyi jót tett, akkora haragra gerjedt, hogy megesküdtött halálára.

Volt János király tanácsosai között egy Remete Szent Pál rendjéből való barát,¹⁶⁴ származására nézve dalmát, aki Sebenicótól¹⁶⁵ nem messze született egy várban. E férfi (amint hallottam) ravasz, fortélyos volt, mindenre odafigyelt éberen, de leginkább a pénzre, s nem szégyellte mohóságát. Lelke nagyra vágyott, hiú volt, mindig új változásokat akart, törtetett előre gőgjében, egyszóval olyan ember volt, akit senki sem szerethetett, aki csak ismerte, ha csak nem volt hozzá hasonló. János király mégis nagy becsben tartotta őt, mint olyan embert, aki képes pénzt előteremteni, és ezért sok dologban kedvére tett, és alacsony sorból érdemeinél sokkal magasabbra emelte őt, a nagy jövedelmet biztosító váradi püspökséget adományozta neki, és aztán kincstárnoka is lett, végül mindenki véleménye szerint az egész országot nagyrészt az ő tanácsait és vélekedését követve kormányozta.

Az udvarokban egy-egy ember ilyen kiemelése mindig irigységet szokott szülni, de az ő esetében még annál is nagyobb volt ez az érzés az elmondottak miatt, s azért is, mert az eddigiek mellett még ráadásul olyan ember is volt, aki szerette sértegetni társait, magasba emelni és elejteni, akit csak akart. Egy napon az jutott eszébe (valójában inkább gyűlöletből és rosszindulatból, semmint a közös érdekében, amennyire hallottam), hogy János királynak azt tanácsolja: állítson Maylád István¹⁶⁶ erdélyi vajda mellé egy rangban és tekintélyben vele egyenlő másik fejedelmet. Addig mesterkedett, míg e szándékát el nem érte.

E Maylád alacsony sorból származó, szegény férfiú volt, oláh nemzetbeli és rác vallású, de néhány évvel ezelőtt átkeresztelkedett, és megelégedett a maga helyzetével, amely számára igen hasznos és megtisztelő is volt. Nem hallottam róla, hogy korábban valaha megtagadta volna hűségét János király iránt megkoronázása óta, csak annyit, hogy keményen bánt alattvalóival, és saját haszna érdekében nem vette sokba, hogy kárt és sérelmet okozzon nekik. Most azonban azt látta, hogy nemcsak szegény éri, hanem el is zárul előtte az út, hogy vágya és szokása szerint kitűnjön, s ezért azon törte a fejét, hogyan szabaduljon meg társától, vagy ha ezt meg nem teheti, miképpen állhat bosszút János királyon. Valóban Isten műve volt, aki nem hagy egyetlen vétket sem büntetlenül: sokféle módon kísérelte meg figyelmeztetéseivel rávenni János királyt, hogy megbánja tettét, ám amikor makacs ellenállást tapasztalt a király részéről, arra jutott, hogy ugyanazon a módon, ahogy felemelte egykor alacsony sorából, minthogy nem

164 Fráter György.

165 Ma Šibenik, Horvátország.

166 Maylád István (1502–1550) fogarasi várkapitány, 1534–1541 között Szapolyai híveként erdélyi vajda és székely ispán. 1540-ben lázadást szított Szapolyai ellen, ezért Szulejmán 1541-ben elfogatta. Isztambulban halt meg börtönben. Maylád életéről bővebben lásd: Majláth Béla, *Maylád István 1502–1550* (Magyar Történelmi Életrajzok). Budapest, 1889; Majláth Béla, *Oklevelek Maylád István történetéhez 1530–1551, Történelmi Tár 14* (1891), 621–638 és 15 (1892), 75–95.

törődött a számos kereszténynek okozott szenvedéssel és urának¹⁶⁷ halálával, ugyanazon a módon most a mélybe ejtette őt. István azt látta, hogy a király sok morfondírozás és fondorkodás után szinte megegyezik a törökkel, és örök adófizetést és hűséget fogad neki a számos ajándékkal felszerelt követek révén. Elhatározta hát [Maylád], hogy a király terveit megghiúsítja, és ezért 1539 májusának elején Komárom szigetén találkozót szervezett, unokatestvérével, Nádasdy Tamással¹⁶⁸ és Thurzó Elek úrral, a római király Őfelsége magyarországi helytartójával s hárman együtt úgy határoztak, hogy felkelést szítanak Erdélyben e király ellen olyan módon, ahogyan majd rögtön megérti méltóságod.¹⁶⁹ S hazatérve elérte fejedelemtársánál, akit Balassa Imrének hívnak, és Kendi Ferencnél, Erdély első főúránál, hogy összeesküdtek János király ellen, s ezt ilyen módon írásba is foglalták: minthogy János király zsarnoksága révén és a két császárral, mármint a törökkel és a kereszténnyel való ellenségesége okán bukásra van ítélve, arra kértek felhatalmazást a velük szövetkezőktől, hogy ha a török vagy más fejedelmek (nem nevezve itt meg a római királyt) Erdélyre törne, a fent nevezett három személy fel legyen hatalmazva mindig és minden módon megegyezést kötni a támadóval adófizetésről, alkuról és teljes vagy feltételes fegyverletételről, s minden ilyen általuk kötött egyezség elfogadtasson és érvénybe lépjen, s mindaz, amit tesznek, legyen ünnepélyesen hitelesként elfogadva, mintha az egész erdélyi kormányzótanács tette volna ezeket. Hozzáfüzték még ezekhez, hogy ha valaha olyan zavar támadna, amire nem áll fenn egyezségük, minden igazságtétel és határozat mind az állam, mind ez egyes emberek ügyében hármukat illesse a fejedelem helyett.

Ezeket a cikkelyeket elfogadta és aláírta körülbelül hatvan nemes úr e tartományból, mert rávette őket e három összeesküvő tekintélye és ravaszsága. Tettüket az indította (amint hallottam), hogy úgy vélték: a császár és a római király az elmúlt év májusában a magyar királyságba készült jönni János király ellen, s innen aztán a török ellen vonultak volna, ám ez megghiúsult, mivel nem köttetett meg az egyezség a császár és a legkeresztényibb király között, amiről ekkor Flandriában tárgyaltak. Napvilágra került azután az összeesküvés, mivel a három sokszor említett vezér meghívta Bethlen Farkas¹⁷⁰ erdélyi urat is, aki mind származására, mind gazdagságára nézve igen előkelő volt, s jó szókkal tartották őt, aki ezután február 15-e körül Váradon megvádolta őket János király előtt, aki ezt a

167 Ti. II. Lajosnak, akit – legalábbis a bécsi olvasat szerint, ahonnan Mazza értesülései származnak – Szapolyai cserben hagyott Mohácsnál, így okozója volt a király halálának. A Szapolyai ellen fellázadó Maylád tehát ebben az értelmezésben csak Isten jogos bosszújának eszköze.

168 Maylád István Nádasdy Tamás testvérét, Annát vette feleségül, így valójában Nádasdy sógora volt.

169 A Maylád-összeesküvésről bővebben: Varga Szabolcs, A Maylád-féle lázadás történetének kritikai vizsgálata. In: *Grastyán Endre Szakkollégium tanulmánykötete 2.* Szekszárd, 2001, 277–293.

170 Bethlen Farkas árulásánál valami hiba van a dátumok körül: Mazza szerint február 15-én, Váradon jelentette fel Mayládékat a királynál, aki ezt követően, kövércsütörtökön vonult udvarával együtt Budára. Kövér- v. torkos csütörtök hamvazószerda után van, ami 1540-ben február 11-re esett. Ennek megfelelően kövércsütörtök február 12-e volt. Bethlen árulása tehát február 15-én, később van.

vádat amennyire csak tudta, titokban tartotta, csak arra várt, hogy lehetőség szerint minél jobban megismerje az igazságot, és kiismerje a lázadókat. Amikor azután a király kövér- és sütörtökön¹⁷¹ Budára vonult udvarával egyetemben, Kendi Ferenc, a három összeesküvő egyike, aki megtudta, hogy a király tud az összeesküvésről, csak színleli, hogy nem tud róla, titokban elment hozzá, s elmondott neki mindent, s átadta neki a cinkosai által aláírt iratokat. Ezután a király körülbelül március 16-án elindult Budáról, és Váradra ment, s egyszerűen megparancsolta a két fent nevezett vajdának, hogy járuljanak elé az ország bizonyos dolgait megbeszélendő. Ezek azonban különféle kibúvókat kerestek, nehogy keze közé kerüljenek, mivel bizonyosak voltak már benne, hogy a király már mindent tud. Ekkor a király Erdélybe vonult, Kolozsvárra, hétezer lovassal és háromezer muskétással, akiket nagy hirtelen összetoborzott, és elrendelte, hogy jelenjenek meg előtte, és mentsék ki magukat a lázadás vádjától, amit ellenük felhoztak. Maylád semmiképpen nem volt hajlandó színe elé járulni, Imre viszont tíz napi mentességet kért, s miután ezt megkapta, megjelent a király előtt. Azt hozta fel mentségül, hogy tudatlanságból fakadt a vétke, valamint abból, hogy hazája javát féltve, s nem pedig rossz indulattal vagy Ófelségének ártó szándékkal cselekedett. Ezt hallva a király annyit válaszolt neki, hogy ha ezzel akar védekezni, akár el is dobhatja menlevelét, mivel nem esett ki kegyelméből, és számíthat az igazságos ítéletre. Ám ő [Balassa] nem bízva ebben, nagy vétke tudatában elment onnan, és Fogarasba vonult, amely a király igen erős vára a hegyeken túli vajda országának határán, s ide vitte feleségét, gyermekeit és minden jószágát.

A király megindult Kolozsvárról a fent leírt sereggel, és sorra vívta meg várait, s miután a többit már elfoglalta, éppen Csicsó¹⁷² várát ostromolta, s személyesen felügyelte a csatát a tűző napon július elején, lázas beteg lett, és szédült, s a vár bevételét után visszavonult Gyulafehérvárra, ahol ott találta a fentebb említett kincstárnokát, akiről a király azt hitte, az ajándékokkal és társaival együtt már Konstantinápoly közelében járhat, mivel követeként küldte el őt jó pár nappal azelőtt a törökhöz a fent említett ügyben. A király ezt látván akkora haragra gerjedt, hogy saját kezével akarta őt megölni, s egyszer csak gutaütötten esett össze, hogy három óra hosszat nem volt azután eszméleténél. Amikor azután magához tért, bal oldala meg volt bénulva július 15-éig. 16-án Szászsebesre vitték, s ott ismét megütötte a guta, szavát vesztette, és kilenc napon keresztül azután nem tudott megszólalni, és ételmet sem vett magához, s végül 24-én eltávozott ebből az életből.¹⁷³ Betegsége idején Török Bálint főkapitány és a többi urak és kapitányok, a gyalogosokkal és lovasokkal Fogaras várának bevételére indultak, ahova a másik vajda is húzódott, s most társával együtt készült a védekezésre, ötszáz gyalogosával, lőszerezellel és két évre elegendő élelemmel felszerelve. Ám

171 Kövér- vagy torkoscsütörtök. Lásd az előző jegyzetet!

172 Bár az olasz szövegben szereplő, torzult névalak (Castel Giuchio) talán leginkább Csicsó várára utal, Szapolyai ezt aligha ostromolta ekkor. Valószínűbb, hogy Mazza a Fejér megyei Diód várára gondolt, mely Balassa Imre uradalma volt, és amelyet Szapolyai csapatai valóban bevettek 1540 nyarán.

173 Szapolyai pár nappal korábban, 1540. július 22-én halt meg. Fráter György július 23-án már haláláról értesíti Zsigmond lengyel királyt (ÖStA, HHStA UA 42. Konv. C, fol. 61r–64r.).

a mondott kapitányok az ostromzáron kívül nem tettek semmit, mivel nem érkezett még meg a tüzéség, és a király halála után tárgyalásokat kezdtek a vajdák, úgy téve, mintha a király csak beteg lenne s nem halott. E tárgyalások során Török Bálint néhány alkalommal bement Fogarasra, és ő folytatta a tárgyalásokat. Amíg a két vajda úgy tudta, hogy a király még életben van, készek voltak elfogadni minden feltételt, ám amikor három nap elmúltával tudomást szereztek haláláról, hallani sem akartak semmiről. Eközben a hadsereget a tüzéséggel együtt visszavonták Szászsebesre. Ám amikor Fráter György (mert így hívják a kincstárnokot) megtudta, hogy a vajdák nem akarnak egyezséget kötni, újra ostrom alá vette őket, visszaküldte Fogarasra minden kapitányát, seregét és tüzéségét. A király tetemét először egy erős várba, Dévára vitték, s ekkor a Barát is oda vonult Fogarasra, nem annyira a vár elfoglalása céljából, amely igen nehéznek ígérkezett, hanem inkább azért, hogy ezzel az ürüggyel a sereget egyben tartsa egy feladattal addig, amíg vissza nem tér küldöncce, akit a király halála után azonnal nagy sebesen kétségbeesésében Konstantinápolyba küldött segítséget kérve a szomszédos török népektől.

A királyné mindezen idő alatt Budán tartózkodott, mivel terhes volt, és hitvese megparancsolta neki, hogy ott maradjon, miközben ő magával vitte minden pénzét, kincsét és ékszerét, s még annyit is alig hagyott feleségének, amivel vásárlásait intézni tudta. Ezt azért tette - amint jó helyről hallottam - mert amikor a vajdák ellen indult, egyrészt annyira gyötörte már a közte és római király, illetve a török császár közt lévő szembenállás és gyűlölködés, hogy se éjjele, se nappala nem volt, másrészt még ez a bosszúság is érte, ezért azt mondta egyik-másik emberének, nem reméli, hogy valaha visszatér még Budára, és Erdély lesz az ő sírhantja. Miközben tehát a királyné Budán időzött, az egri püspök¹⁷⁴ és Perényi Péter figyelmeztették rá, mit forgat a fejében a Barát, s elbeszélték neki mindazt, amit ez cselekedett. Ezért a királyné titkon követet menesztett Fogarasba a két vajdához, aki rövid idő alatt egyezséget kötött ezekkel: visszafogadta őket a kegyelmébe, és visszaadta nekik minden jószágukat, de azt kérte tőlük, jöjjenek Budára, hogy tanácsot adjanak neki. Miután ez az egyezség megkötetett, a mondott követ megparancsolta azoknak, akik ezzel voltak megbízva, hogy szüntessék meg az ostromot, és János király testét és kincseit vigyék Budára, mert egyébként lázadóknak tekintik őket.

A Barát és minden társa és kapitánya a sereggel együtt Tordára vonult, és írtak a két vajdának, hogy ők is jöjjenek oda, mert országgyűlést tartanak, ám ezek azt válaszolták, hogy Budára mennek, és a királynéval együtt majd megbeszélnek mindent. Ám mivel a királyné néhány nappal megözegegyülése előtt fiút szült,¹⁷⁵ akinek a keresztségben apja nevét adták, megosztottság ütötte fel a fejét a főurak között. Egyesek azt tartották, nem bízhatnak benne, hogy a római király meg fogja védelmezni őket a török ellen, azt a példát látva maguk előtt, ami a magára hagyott és feldúlt Szlavóniával történt Őfelsége csekély hadereje okából,

174 Frangepán Ferenc (?–1543) kalocsai érsek és egri püspök. A Szapolyai-párt egyik vezéralakja. János halála után a váradi béke értelmében átállt Ferdinánd oldalára.

175 János Zsigmond 1540. július 7-én született.

s ezért jobb lesz nekik, ha megkoronázzák az ország királyául a most született gyermeket a török oltalma alá helyezve őt, ahogyan apja is fenntartotta uralmát. Mások viszont úgy gondolták, meg kell tartani azt az egyezséget, amelyet még János király kötött, és amelyet nagy ünnepélyességgel elfogadtak, amint fentebb elbeszeltük. A kisdéd pártján állókat többnyire az a hiú remény éltette, hogy magas tisztekre tehetnek így szert, és munkált bennük a gyűlölet a római király és a német nemzet ellen. Ezek a következő személyek voltak: a Barát, Petrovics [Péter], Török Bálint, Deák Simon, Isnerk János,¹⁷⁶ Werbőczy István, az ország kancellárja, a pécsi püspök,¹⁷⁷ Batthyány Mátyás¹⁷⁸ székesfehérvári prépost és az egyszerű nép többsége. Azok viszont, akik a fent leírt egyezés megtartása mellett voltak, és Budát a római király kezére akarták adni, ezek voltak: az egri püspök, Perényi Péter úr, Bebek, Ráskay, Maylád és Imre vajdák, akiket többször említettünk már, valamint a magyar nemesség jó része.

Úgy gondolom, kedves fivérem, bizonyára igen hosszú volt ez a bevezető, de ezt a dolgoknak utánanévezve azért írtam meg, hogy tájékoztsalak annak a háborúságnak az eredetéről és okairól, amelyet Ófelsége most vív a Magyar Királyságban. S ennek során, hogy a dolgokat ne szárazon adjam csak elő, eljutottam idáig – ám térjünk most vissza kiindulópontunkhoz.

A római király János király halálakor Flandriában tartózkodott testvérével, a császárral, azon a tárgyaláson, amely ő császári Felsége és a legkeresztényibb király között zajlott.¹⁷⁹ E tárgyalások végeztével visszatért Németországba, és a hírt Hagenauban kapta meg, ahol birodalmi gyűlés folyt a vallási kérdésekről.¹⁸⁰ Így, amint csak tehetette, útnak indult Bécs felé nagy sietséggel, a Dunán hajózva. Ófelsége a nejét a fent mondott városban hagyta valamennyi hadügyi tanácsosával és Thurzóval, magyarországi helytartójával egyetemben, akiknek tanácsára a királyné a király halála után megmaradt főuraknak kedves és buzdításokkal teli leveleket kezdett írni, kérve őket a fent említett egyezés megtartására, hogy inkább a keresztény táborhoz csatlakozzanak, semmint a török alattvalóivá váljanak. Ezek egy része maga is erre hajlott, meggyőződésből, mások azért, mert úgy ítélték meg, inkább ehhez a párthoz érdemes csatlakozniuk, de azért mégis húzódoztak és nehézségeket támasztottak, míg végül számos ígéret hatására

176 Ebben a formában nem azonosítható név. Elképzelhető, hogy Eszéki János pécsi püspök rejlik mögötte. Ennek ellentmondani látszik, hogy a felsorolás külön, igaz, név nélkül, megemlíti a pécsi püspököt, ami azt sugallja, hogy Isnerk és a püspök két külön személy.

177 Eszéki János pécsi püspök (1538–1541).

178 1540-ben Várallyai Szaniszló volt a fehérvári prépost. Batthyány Mátyásról nincs adat. A név alighanem félrehallás eredménye, és a Szapolyai-párt egyik befolyásos tagja, Batthyány Orbán sejthető mögötte.

179 1540 januárjában V. Károly átutazott Franciaországon Flandria felé, hogy szembenézzen a Gent városában ellene kirobban lázadással. Flandria területén nem folytak tárgyalások a császár és a francia király között.

180 Az elzászi Hagenauban 1540. június 28-tól július 28-ig zajlottak protestáns és katolikus fejedelmek, illetve teológusok részvételével megbeszélések vallási kérdésekről. A gyűlésen V. Károly távollétében Ferdinánd elnökölt. A gyűlés anyagát lásd: Karl-Heinz zur Mühlen–Klaus Ganzer (hgg.), *Akten der deutschen Reichsreligionsgespräche im 16. Jahrhundert. Band 1: Das Hagenauer Religionsgespräch (1540)*. 2 Teilbände, Göttingen, 2000.

hagyták magukat rábeszélni arra, amire a királyné buzdította őket. Ám azok, akik úgy döntöttek, hogy a másik párthoz csatlakoznak, és akiknek nem volt elég a szép szó akarata megváltoztatásához, még inkább megkeményítették lelküket. Ezek közül az első maga a Barát volt, aki először ezer gyalogost küldött Budára, akik közül négyszáz volt a vár védelmére szánva és hatszáz a városéra,¹⁸¹ majd minden erősségbe a maga embereit ültette kapitányként, azután a Tordán megtartott országgyűlés¹⁸² befejezte után maga is elindult Buda felé, minden követőjével, valamint kétezer lovassal és ezer, többségében rác gyalogossal. Amikor a római király megérkezett Bécsbe, maga is folytatta a királyné által megkezdett ténykedést, és nem szűnt meg leveleket írni minden barátjának és ellenségének, különféle ígéreteket téve, hogy maga mellé állítsa őket. Elküldte Salm grófot,¹⁸³ első kamarását követként Izabella királynéhez (mert ez a neve János király özvegy feleségének), aki két kihallgatást kapott, egy nyilvánosat és egy titkosat. A nyilvános kihallgatáson a követ kifejezte örömét a gyermek születése felett és fájdalmát a királyné férjének halála kapcsán, és felajánlotta királya oltalmát atyaként, védelmezőként és gyámként a királyné és fia számára. A titkos kihallgatáson tovább lépett egy kicsivel ennél, s arra kérte a királyné Öfelségét, hogy az ország és gyermeke érdekében egyezzen bele a megboldogult férjével még annak életében kötött egyezség végrehajtásába.¹⁸⁴

A királyné az első kihallgatás alkalmával azt válaszolta, hogy ismeretes előtte és nemcsak akkortól, hanem már jó ideje a római király jószívű és emberséges volta, és ezért szívesen fogadja felajánlásait. A második kihallgatáson azt válaszolta, hogy ő maga keresztény lévén és keresztény fejedelmektől származván, valamint a köztük fennálló rokonság okából is és egyéb okokból azon van, hogy kövesse az előtte jártakat, megőrizze és megerősítse a maga részéről férjének egyezségét; ugyanakkor meg akarja tudni atyjának akaratát, akitől rövid időn belül választ vár. Hozzátette még ehhez, hogy ugyanezen okokból, nem kétséges, hogy atya is hajlandó lesz kéréseit meghallgatni.

Amikor a római király megkapta e választ, először elküldte Sigmund Herberstein bárót, tanácsosát nagy sietséggel követként a lengyel királyhoz, hogy elérje nála: azt tanácsolja, és arra vegye rá leányát, amit az szemlátomást amúgy is tenni szándékozott, amennyiben atya hozzájárulását megkapja ehhez. Ám azt, hogy milyen választ kapott, és hogy a király mit üzent leányának két követével,

181 Vár alatt a szorosabban vett palotát kell érteni a várhegy déli részén, míg a város ettől fallal is elválasztva a Várhegy északi részét foglalta el.

182 A tordai részországgyűlést még 1540 áprilisában János király hívta össze, és annak fő tárgya a Maylád-féle szervezkedés volt. Az országgyűlést még a király életében, 1540. május elején berekesztették, miután az összeesküvés fővezéreit fej- és jószágvesztésre ítélték (Oborni, *Az ördögös barát.* 63–64.).

183 Niklas Graf zu Salm hitlevele 1540. augusztus 8-án kelt Bécsben (ÖStA, HHStA, UA 43. Konv. A, fol. 5.). Követutasítása szerint a váradi béke betartását kellett kérnie Izabellától.

184 Mazza értesülései pontosan megfelelnek a Salmnak adott követinstrukcióban foglaltaknak.

királysága két legelőkelőbb főúrával, arról nem tudok beszámolni, de semmi jó hatása nem mutatkozott ennek.¹⁸⁵

Ezután a király elküldte Hyeronimus Łaski urat Konstantinápolyba, hogy adót ajánljon fel a töröknek, a Barát követével versengve, ám Ferdinánd követe csak alig-alig kapott választ, bármennyire is szívesen fogadták el tőle az ajándékokat.¹⁸⁶ A római király látván, hogy a dolgok nem a kívánsága szerint alakulnak, és meghallván, hogy a Barát seregével és tűzérsséggel Buda felé vonul, úgy döntött, hogy elküldi a királynéhez udvarmesterét, és mellé adta udvara főúrának jelentős csoportját és sok katonát azzal, hogy követnek álcázva magát igyekezzen bejutni Budára összes emberével, és elfoglalni a várost.¹⁸⁷ Ám ez a terve nem sikerült, mert amikor a mondott udvarmester megérkezett egész seregével Buda közelébe, megüzente a királynénak érkeztét, és kérte, hogy bocsássa színe elé (igyekezhén titokban tartani előtte a vele érkezettek nagy számát), a királyné, aki tudomást szerzett a vele együtt érkezett seregről, azt válaszolta neki, hogy csodálkozik rajta, hogy ekkora tömeggel érkezett, hiszen, ha követként jött, akkor két vagy három hintó elegendő lett volna, mivel tőle nem kell tartania. Bár az udvarmester azt üzenete neki, hogy tanácsot adni jött számára, valamint azért, hogy megbeszéljen vele bizonyos dolgokat, amelyekkel királya megbízta, nem tudta elérni, hogy a királyné elé jusson, amint szeretett volna. Végül, látván, hogy felfedték tervét, visszatért hazájába, és a király a háborúra kezdett gondolni. Jól tudta bár, hogy sokkal inkább vasra, semmint papírra van immár szükség, mégis levelek és küldöncök révén nem szűnt meg folytatni a tárgyalásokat ezzel-azzal.

Amikor a Barát megérkezett Budára ura kincseivel, ez pénzben, aranyban, ezüstben és azzal az ajándékkal, amit a töröknek kellett volna elvinnie, prémekben, sóban, ezüstpénzben összesen 700 ezer dukátra rúghatott, bevette magát a várba, s a királynét és gyermekét foglyaként ott tartotta. Ebben az időben Frangepán Ferenc egri püspök és kalocsai érsek, valamint Perényi Péter úr elmentek a római királyhoz, aki Bécsújhelyen tartózkodott. Az elsőt, vagyis a püspököt saját lelkiismeretének szava vezette, hogy megtartsa a fent említett, a római király

185 Bethlen Farkas idézi Bona Sforza 1540. október 1-jén Vilniusban kelt levelét, melyben arról tájékoztatta lányát, hogy előbb Piotr Kmita krakkói palatinust, majd a kameneci püspököt, végül Jan Zbonskit akarták követként Budára küldeni. De mivel előbbi nem vállalta, utóbbi kettő pedig megbetegedett, végül Jan Czarnkowskit küldték Magyarországra. Bethlen Farkas, *Erdély története II.* Budapest, 2002, 55–56. Czarnkowski csak november 5-én kapott Bécsben menlevelet, hogy Izabellához utazhasson (ÖStA, HHStA, UA 44. Konv. B, fol. 23.), Vels hadai akkor már hetek óta Buda alatt állomásoztak.

186 Łaski már hónapokkal János halála előtt útnak indult. 1540 áprilisából már Zágrábból írt levelet Ferdinándnak útban Konstantinápoly felé (ÖStA, HHStA, Türkei, Kart. 5. Konv. 1, fol. 28.). Buda ostromának hírére a szultán őrizetbe vetette Łaskit, és csak 1541 nyarán engedte szabadon. Fogsága alatt Łaski naplót vezetett (Anton Gévay, *Urkunden und Aktenstücke zur Geschichte der Verhältnisse zwischen Österreich, Ungern und der Pforte. Gesandtschaft Königs Ferdinands I. an Sultan Suleiman I. 1540–1541.* Wien, 1842, 1–65.).

187 Salm augusztusi sikertelen követsége és Vels őszi hadjárata közötti időből nincs tudomásunk újabb tárgyaló delegációról. De mivel Mazza szerint a *maggioredomo*, tehát az udvarmester vezeti delegációt, ezt a pozíciót pedig 1539-től maga Leonhard Vels töltötte be, valószínű, hogy Mazza itt Vels hadjáratát eufemizálja, aki színleg valóban tárgyalási céllal érkezett Buda alá, de nem követséget, hanem egy jelentékenyebb sereget vezetett.

és János király által kötött egyezséget, amelyet aláírásával látott el. Ígéretet csak arra kapott, hogy megtarthatja tisztét és rangját, amelyektől jó okkal nem is lehetett őt megfosztani, hogy igazságos elbírálásban lesz része, és az egyezségben neki ígért dolgokat megkapja majd. Másikuk, vagyis Péter úr¹⁸⁸ azt az ígéretet kapta ezeken felül, hogy őt teszik meg Magyarország főkapitányának és főkancellárjának, s hogy egyik fia megkapja a váci püspökséget, amely ezekben a napokban üres volt meg utolsó birtokosának halála miatt, aki egyike volt azoknak, akiket a Barát küldött el a törökök urához abban az ügyben, amit fentebb mondtunk.¹⁸⁹ Elmentek még Ferdinándhoz utánuk többen a nemesek és más jeles magyarországi személyek közül, akiket részben saját hasznuk és javadalmuk gyarapítása indított erre, részint saját akaratok bármilyen nyereség reménye nélkül, csupán a töröktől való megmenekülést keresván. Az ígéretek, amit a római király a sokszor említett Barátnak tett (amint hallottam), a következők voltak: megtarthatja tisztét és rangját mindazzal együtt, amit birtokol, és kap még ehhez 15 ezer forintnyi jövedelmet, valamint azt, hogy a császár révén közbenjárnak érdekében a pápánál, hogy bíboros lehessen. A többieknek Őfelsége az egyes személyek rangjától függően ígért dolgokat, s ha ezek mellé álltak volna, nemcsak megőrizték volna az ország külső és belső békéjét, de (ha megtartották volna a megfogadott ígéreteket) mind boldogan és elégedetten élhettek volna. Mégis (talán azért, mert Isten megengedte, hogy egyrészt ők kiérdemelt sorsukra jussanak árulásai okán, másrészt, mert ezzel büntetett meg minket, keresztényeket vétkeinkért), napról-napra egyre keményebbek és makacsabbak lettek gonosz elhatározásukban. Ebben a Barát jócskán megelőzött mindenkit, mivel abban reménykedett, hogy a török segítséget küld számára, követei, Werbőczy István és a váci püspök¹⁹⁰ által előadott kérését teljesítve. Nem sokkal később meg is győződött erről a követi által, mivel tudatták vele, hogy számos nehézség és halogatás után elhatározták a pasák, és a török szultán elfogadta, hogy a gyermek maradjon Magyarország királya, s ha a római király vagy más szembeszállna vele, akkor a szultán siet majd védelmére, hogy minden szükséges segítséget megadjon neki trónja megőrzéséhez.¹⁹¹ A derék Barát tehát már eltervezte, hogy amíg a gyermek életben van, és ilyen hatalmas védelmezőre számíthat, senki sem kerekedhet fölébe a gyermek király irányításában, amely esetben szabad és igazi ura, sőt, bár csak kormányzóknak fogják hívni, valóságos király lesz ő Magyarországnak.

188 Perényi egész kívánságlistával állt elő átállása fejében. A követeléseket és az ígéreteket több jegyzőkönyv is megőrizte (ÖStA, HHStA, UA 44. Konv. E.).

189 Mazza itt összekeveri az 1539-ben elhunyt guthi Ország János váci püspököt Eszéki János pécsi püspökkel. Ez utóbbi járt követségben Isztambulban, Perényi fiának, Miklósnak pedig Ország megüresedett helyét ígérték. Ferdinánd Perényi Miklóst beiktató levele 1540. szeptember 14-én kelt (ÖStA, HHStA UA 43. Konv. B, fol. 61.).

190 Helyesen: Eszéki János pécsi püspök.

191 Werbőczy és Eszéki 1540. október 17-én keltezték levelüket Konstantinápolyból György barátnak, Petrovicsnak és Török Bálintnak címezve, melyben beszámoltak követségük sikeréről, vagyis, hogy a szultán támogatja János Zsigmond trónigényét (Georgius Pray, *Epistulae II.* 87–88.).

Ebben az időben a legkeresztényibb király követe a töröknél a spanyol nemzetbeli Antonio Rincon¹⁹² úr volt, aki korábban a római királyt is szolgálta, ám mivel nem nyerhette el azt a rangot, amelyet kívánt magának Ófelsége udvarában (talán mert nem érdemelte azt), ellenségévé vált, és elégedetlenül elhagyta őt anélkül, hogy elköszönt volna. Arra törekedvén, hogy bosszút álljon és ártson az ausztriai uralkodóháznak, többször is megbeszélést tartott a Barát követeivel, s arra igyekezett ösztökélni őket, hogy bízzanak meg a törökök ígéreteiben. Azon dolgok között, amit mondott számukra (amint ezt kiváló helyről megtudtam), ékesszólóan megígérte nekik azt is, hogy királya nevében és megbízásából arra igyekszik majd rávenni a törököt, hogy soha ne szegje meg ezen adott szavát, és ígéreteit megtartsa. Hozzátette még ehhez, hogy maga egy pillanatig sem kételkedik, hogy a mondott király tekintélye elegendő lesz ennek elérésére és még többre is, mivel más alkalmakkor is sikerrel járt. Ez pedig kétségkívül mind jobban megerősítette őt vélekedésében, valamint az is, hogy minden vetélytársát és ellenségét, vagyis az egri püspököt, Perényi Péter urat és a két erdélyi vajdát a római király pártjára látta átváltozni, s ott magasra emelkedni. Úgy tűnt tehát számára, hogy neki nem marad már hely az udvarnál, s ha ott maradt volna is, nem látták volna szívesen, még távolról sem tartották volna olyan becsben, mint amilyenben egykor János király tartotta őt. Így aztán, noha a római király még nem szerzett tudomást arról, milyen választ adott a török a Barátnak, azért cserébe, hogy a gyermeket elismerje és megőrizze a trónon, Budát és a Dunán innen fekvő várakat, vagyis Székesfehérvárt, Pécsét és a Buda és Belgrád között álló összes várat követelte. Mindazonáltal elkezdett buzgón sereget is gyűjteni és elrendezni mindent, ami a hadakozáshoz szükséges, és országaiban gyűléseket tartott, hogy pénzt és katonákat szerezzen.

Mint ahogy talán nem ismeri méltóságod azon módokat, ahogyan Ófelsége el szokott járni, ha ilyen szükségét szenved, és talán csodálkozik, miért nem vetett ki Ófelsége azonnal hadiadót, amihez szinte minden fejedelem fordul ilyenkor, és miért nem parancsolta meg a városoknak, váraknak és falvaknak, hogy méretükhöz illően adjanak valamennyi hozzájárulást, leírom méltóságodnak ennek mikéntjét, hogy ki ne hagyjak valamit, amit tudni szeretne.

Tudja meg tehát, hogy Ófelsége, részint azok miatt az előjogok miatt, amelyeket alattvalóinak ő maga és számos elődje adott adómentesség és más mentességek formájában, illetve más szükségletektől szorongatva, amikor háborúznia kellett, és nem volt ehhez pénze, részben eladta, részben zálogba adta bevételeit és jogköreit a városok, várak és falvak felett, oly módon, hogy jelenleg megélhetését, ruházkodását, udvartartását országai terhére tartja fenn, amelyek évről évre e három célra bizonyos összeget juttatnak el neki, amíg a határozott időre lekötött bevételei fel nem szabadulnak. Így hát nincsen más módja a pénz és sereg gyűjtésének országaiban, mint hogy parancs helyett kérnie kell, amikor háború miatt vagy egyéb okból támogatásra van szüksége. Egybehívja valamennyi főurat, föld-

192 Antonio Rincon, I. Ferenc francia király spanyol származású diplomatája. Több alkalommal járt Magyarországon és tárgyalt Szapolyaival, illetve a Szapolyai-párt vezetőivel. Bővebben lásd a Giovio 1541-es részletéhez írott jegyzeteket.

birtokost, nemest és a főpapokat és más egyháziakat mind, és vagy ő maga, vagy megbízottja, ha ő maga távol van, szóban, azután írásban is előadja szükségleteit, és kéri a hiányzó segítséget, és szinte mindig megkapja, ha nem is annyit, amennyit kér, hanem annyit, amennyit akar, mivel többet kér, hogy elérje célját. Néha előfordul, hogy egyes országok különféle kibúvókat keresnek, amint láttam is ezt Felső-Ausztria vagy Karintia esetében, amelyek koronabirtokok, vagy a Cseh Királyság esetében, még akkor is, amikor a törökök Pestet ostromolták. Ilyen módon tehát összeállított Öfelsége egy hétezer gyalogosból és 2500 lovasból álló sereget, valamint egy harminckét naszádból, három nagy *fustából* és tíz *brigantin*ből álló hajóhadat a Dunán:¹⁹³ ez utóbbiak hasonlóak ahhoz, mint amit a tengeren használnak. A cseh korona alá tartozó morva őrgrofságtól kétezer gyalogost kapott Öfelsége, ám ezek nem vonultak be a hadba, csak akkor, amikor generálisuk Buda ostromára érkezett. Ötszáz gyalogost kapott Stájerországból, ötszázat Ausztriától és 2500-at a tiroli grófságtól, valamint összesen nyolcszáz lovas ezekből az országokból. A bajor hercegek részéről ezer gyalogos és kétszáz felfegyverzett lovas érkezett. Brandenburgi György gróftól, aki Lausitz és Csehország felől országának szomszédja, ötszáz gyalogos érkezett, ötszáz Nürnberg városából és ugyanennyi Augsburgból is. Ulm városa lőszert szállított Öfelségének ötezer forint értékben. A magyarok ezerötszáz lovaszt állítottak ki, két fővezérrel, akik közül az egyiket Jáni Ferencnek,¹⁹⁴ a másikat Pamfil Boldizsárnak¹⁹⁵ hívták, és szinte az egész sereget ellátták evezősökkel. S hogy mindenre kitérjek, elmondom: a naszádok hosszú hajók, igen hasonlatosak azokhoz, amelyeket Velencében mi *ganzarának* nevezünk, és padonként egy evezővel hajtják, oldalként tizenhat-húsz evezővel ugyanazon a módon, ahogy a *fustákat*. Az aljuk lapos, és teljesen párhuzamosak az oldalai, csak egy kevésbé szélesednek ki a hajótest közepén. A hajó orra egy háromszög csúcsához hasonlatos, és ott, ahol két oldalról elkezd szűkülni a hajó teste, az alja is kezd kiemelkedni a vízből, s a két oldalnak és a hajófenéknek a vonala a hajóorrban találkozik. A hajó tatja hasonlít az orrához, ám ha fel van fegyverezve a hajó, bevágást eszközölnek a csúcson, hogy ott helyezték el a kormányt, ami egy rúdból és arra erősített falapból áll, ahogy a hajókormányok vagy a révészek evezői készülnek az itáliai folyókon, hogy azzal tartásák őket irányban. S a kormány rúdja, amelyet kézben tartanak, olyan hosszú, hogy két ember is foghatja egymás mögött. Mindkét oldalon van egy járat a lövészeknek és íjászoknak, s a hajóorron fedezék is készül. A hajó hátuljában három vagy négy üteg is el van helyezve a hajó nagysága szerint, és a lövészek helyén a lehetőségeknek megfelelő számú kicsi muskéta, ami puskának tűnik, s olyan golyókat lő ki, mint egy fél *carlino*-pénz. Az egyesek és a kettősök között, amint nevezik őket, nincsen más különbség, mint a méret,

193 Egy korabeli inventárium némileg eltérő adatokat ad meg a magyarországi hadjáratban bevetett hajók számát és típusát illetően (Karl Oberleitner, *Österreichs Finanz- und Kriegswesen unter Ferdinand I. vom Jahre 1522 bis 1564*. Wien, 1860, 74.).

194 A torzított névalak mögött minden bizonnyal Nyári Ferenc huszárkapitány keresendő.

195 A tallóci Bánffy családba tartozó Bánffy Boldizsárról van szó. Ferdinánd-párti főúrként több hadjáratban is részt vett, így Vels 1540. évi akciójában is. Giovinio értesülései szerint Buda alatt összetűzésbe keveredett a főhadparancsnokkal, aki kitiltotta a táborból.

és mind szurok nélkül készül, csak fából összeácsolva, szögek nélkül, s a réseket kenderrel, vagyis kóccal tömítik, amit aztán deszkával takarnak. A király bécsi fegyvertárában szerelik fel őket fegyverrel, ahol a velencei Arzenálban nevelkedett néhány mester is dolgozik, akik a *fustákat* és *brigantinókat* is építik, amelyeket Ófelsége a Dunán használ.

El akartam mondani méltóságodnak ezt is, hogy el ne hagyjak semmilyen részletet, amit kíváncsi személy meg akarhatna tudni.

Mindennek a seregnek, fegyverzetnek és tüzérségnek (amely húszt ágyúból és tíz mozsárból állt, melyek részint *sacro*, részint *falcone*¹⁹⁶ jellegűek) Leonhard Vels,¹⁹⁷ Ófelsége udvarmestere lett a főkapitánya, akinek az a híre (s ez talán igaz lehet), hogy ezen országokban a legjobb katonák közé tartozik. Ő valóban kedves, közlékeny, jó ember, királyának valódi szolgálója, amilyenből kevés található, s a háborúk dolgában nem kevésbé bölcs és óvatos, mint lelkes és jószívű. Ezen felül, amit én legfőbb dolognak tartok egy fővezérnél, kellő módon vágyta a megérdemelt dicsőséget. Amikor elfogadta a fent mondott megbízatást, látta, hogy a rendelkezésére álló kevés emberrel nehéz volna bármi kedvező eredményt elérnie Buda ellen, amelyről úgy hírllett, kiválóan fel van szerelve élelemmel, lőszerezéssel és ütegekkel, és emberekben sem volt még hiánya, hiszen kétezer gyalogos és kétezer lovas is védte a polgárokon és a lakosokon felül. Tudatta a királlyal indulása előtt, hogy milyen reményekkel indul a hadba, és kifejtette neki nézetét, hogy először az Ófelsége ellen fordult összeesküvőket kell legyőznie, hogy elvegye minden birtokukat, amit könnyedén megtehet, s ezzel arra kell kényszeríteni őket, hogy ha nem akarnak koldusbotra jutni, álljanak át Ófelsége pártjára. Talán nem is volt rossz ez az elgondolás, mivel a gyermek pártját fogók közül az első maga a Barát volt, aki nagyon nagy dolgokat remélt elnyerni, mint fentebb mondtuk már, a második főúr pedig Török Bálint volt, akinek bevételei százezer dukátra rúgtak, amit hol ennek, hol annak az igaztalan elnyomásával ért el: számtalan árulást követett el a római király ellen, s ezért nem remélhette, hogy vagyonát és rangját megőrizheti, bármit is ígértek volna neki Ófelsége nevében. Amint én hitelt érdemlő személytől hallottam, sokszor mondta barátainak, hogy ha Isten megengedi számára, hogy élvezze azt, amit megszerzett magának, akkor azt sem bánja, ha halála után a Pokol örök kínjait kell is elviselnie. Még ezek ketten is (s valószínűleg a többiek is, akik addig a mondott kegyes király ellenségei voltak) ha azt tapasztalták volna, hogy bukás fenyegeti őket, akkor Ferdinánd rangjuk megtartására tett ígérettel vagy más, alkalmas módon rávehette volna őket arra, aminek oly csökönyösen ellenálltak addig. A király bízott benne, hogy a királyné s az ország népének nagyobb része jó szándékúan sokkal inkább akar az ő alattvalója lenni, semmint a töröké, s ezért a Barát nem lesz elég erős ellenállni ekkora belső és külső nyomásnak, s nem lesz annyira botor, hogy a török természetét ismerve, vajmi keveset is bízson bennük, amint maga is ezt tanácsolta királyának még annak életében. Remélte ezért a király, hogy a Barát elfogadja az ő nagylelkű

196 A falkon kisebb, 5–9 fontos tábori ágyú. (Domokos György, Adalékok a törökkori magyar tüzérség kategória- és típusproblémáihoz. *Hadtörténelmi Közlemények* 31 [1984:1], 127.).

197 Leonhard Vels kapcsán lásd a Lazius-szemelvény jegyzeteit.

és megfeszítendő ajánlatát, s ezért nem fogadta meg az említett parancsnoka tanácsát, megparancsolta neki, hogy előbb takarítsa el az útjába eső akadályokat, majd vonuljon Buda ellen.¹⁹⁸ Mikor a fővezér megkapta a parancsot urától, s elrendezte és előkészítette a szükséges dolgokat a hadi vállalkozáshoz, október hónap 3-án¹⁹⁹ megindult egy Herbersdorf nevű településről, amely Bécsből nem messze fekszik, és Buda felé vette az irányt. Ezen idő alatt egész Erdély, a két vajdát és társaikat követve fegyverbe vonult, hogy megtámadja a Barát országait, de ismereteim szerint csatára ekkor nem került sor. A vajdák részéről követek érkeztek a római királyhoz, közöttük Nádasdy Tamás is, hogy háromezer gyalogost kérjen segítségül, s Öfelsége úgy határozott, hogy megadja ezt nekik, hiszen saját javát is szolgálta vele, és íjászáinak kapitányát arra utasította, hogy oda vezesse csapatait. Ebben azonban meggátolta őt a tél és a hó, valamint 16 ezer töröknek a Pestre érkezése,²⁰⁰ amelyről a megfelelő helyen még szólni fogok. Így tehát fegyverszünetet kötöttek mindkét részből, és az újesztendőig békében telt az idő.

Nagybőjt elején²⁰¹ Balassa Imre számos erdélyi főúrral és báróval együtt a király elé járult, és szóban és írásban hűséget esküdött neki, s kimondta, hogy Öfelségét kívánja urának, s meg szeretné tartani a tisztét abban a tartományban, és számos napon keresztül a király udvarában tartózkodott Bécsben. Maylád István ugyanezt levélben tette meg, társa távollétében azonban országgyűlést hívott egybe a tartományban, hogy megköthesse a fent nevezett fegyverszünetet. Itt az a határozat született, hogy ő legyen egyedül a vajda, ahogyan ez még János király idejében volt, mielőtt Imrét kinevezte volna társául. Hogy azután mi lett vele, azt majd megtudja méltóságod a megfelelő helyen.

Térjünk azonban vissza a király fővezéréhez. Azon az úton, amelyen el kellett jutnia Budára, két vár állja útját, az egyiket Visegrádnak, a másikat Tatának hívják. Visegrád a Duna partján áll egy magas hegyen, amint fentebb már mondtam, és két erődtámaszból áll, az egyik fenn van a hegy tetején, a másik a síkságon. Itt vert tábornak a mondott fővezér, és elkezdte vívni az alsó várat, amely alkalmasabban tudott ellenállni íjászoknak, semmint tüzérségnek, mivel régi mód szerint épült. Jól lövetve a falakat négy nap²⁰² alatt be is vette az erődöt, mivel a vár védői a négy torony leomlása után megadták magukat, csak az életüket mentve. A helyet teljesen átengedték a zsákmányszerző katonaságnak, és a várőrséget, akik együtt százhatvanan lehettek, mind foglyul ejtették, és az evezők mellé helyezték

198 Vels 1540 szeptember elején kért utasítást Ferdinándtól, hogy Buda ellen vonuljon-e, vagy hódoltassa az ellenséges főurak birtokait. Ferdinánd 1540. szeptember 20-án kelt utasításában határozottan azt kérte, hogy Vels vonuljon Buda ellen, és próbálja azt elfoglalni (ÖStA, HHStA UA 43. Konv. B, fol. 117r–119r.).

199 Mazza itt nem pontos. Vels szeptember folyamán kapta meg a kinevezését a magyarországi hadszíntérre (Ferdinánd már szeptember 20-án főhadparancsnoknak – *capitaneus generalis* – nevezi), és a hónap végén elindult Magyarországra. Szeptember 23-án már Óvárról ír levelet, október 4-re pedig már Esztergom alá ért.

200 Ti. Mehmed bég 1541. évi kora tavaszi akciója Pest visszafoglalására

201 1541-ben március 2-án kezdődött a Nagybőjt.

202 Vels 1540. október 8-án ért Visegrád alá, és 13-án reggelre az alsó vár őrsége megadta magát. Vagyis Mazza adatai meglehetősen pontosak. A levéltári adatokat lásd a vonatkozó Lazius-szemelvény jegyzeteiben.

a folyami seregben, amiben azonban tapasztalatlanoknak mutatkoztak, s ezért utászoknak tették meg őket.²⁰³ Elfogták a várkapitányt²⁰⁴ is és más személyeket, akik tisztet viseltek ezen a helyen, s elküldték őket Esztergomba. A hegyen levő erődítés ellen semmilyen erőszakot nem alkalmaztak, mivel a mondott fővezér megelégedett az alsó várral, mert az gátolhatta volna meg az utánpótlás szállítását a vízen. Megállapodást kötött a fönti vár védőivel, hogy mindkét oldalon megtartják a békét, várva a budai ostrom kimenetelét, s ha ez a város a római király kezére jutna, Visegrád védői is megadják magukat ígéretük szerint. Jó őrséget hagyván az alsó erődben²⁰⁵ továbbindult a had, a tüzéség és a hajók Buda felé.

Eközben a király elküldte Perényi Péter urat – akit ígérete szerint már megtett országos főkapitánynak és magyarországi főkancellárjának – s vele együtt Nicolaus von Salm grófot, első kamarását és Alsó-Ausztria főkapitányát követként a királynéhoz és a Baráthoz, hogy tárgyaljanak a megegyezésről.²⁰⁶ Mialatt ezek még úton voltak, a Barát Leonhard Vels úrhoz küldte négy emberét: a temesvári Petrovics grófot, Werbőczy Istvánt, az ország kancellárját, Deák Simont és Isnerz Jánost.²⁰⁷ Nem tudok arról beszámolni, hogy ezek miről tárgyaltak. A végeredményt mindenki megláthatta: nem jutottak semmilyen egyezésre, mert Deák Simon Budára visszaérkezvén ezt mondta: „Vels úr igen keményen beszél, azt akarja, hogy adjuk át neki a várost, és hogy a királyné gyermekével együtt egy órán belül keljen útra. De nem fogja megkapni, amit kért, még az év végéig sem.” Perényi Péter úr és Salm gróf alig két órát tárgyaltak Buda városában ezekről az ügyekről, ám eredmény nélkül tértek vissza. Amikor Leonhard úr a város alá érkezett, a királyné és a Barát követet menesztettek a királyhoz azzal a megbízással, hogy tárgyaljon és érjen el megegyezést (a későbbi események alapján azt gondolom, hogy vagy időt akartak nyerni, mivel a tél beköszöntével a katonák ügysem folytathatják az ostromot, vagy álláspontjukat bizonygatták). A követ Őfelsége elé érkezvén megtárgyalt különféle javaslatokat mindkét részről. Az egyik oldal a Magyar Királyságot követelte, s a másik oldal kész volt azt átadni, de azt akarta, hogy tartassék meg az az egyezés, amit fentebb már többször idéztünk. A római király előtt az az akadály adódott, hogy Őfelségének nem volt készen annyi pénze, hogy megfizesse a királynénak a hozományát és ellenhozmányát, és elzálogosította János király szinte valamennyi egykori családi birtokát, s ezért nem tudta most ezeket átadni a gyermeknek. Ezt úgy orvosolták, hogy a fent mondott követ megelégedett egyelőre harmincezer dukát megfizetésével és Őfelsége más városainak átadásával a családi birtokok helyett, amelyek jelentő-

203 Vels leveleiből úgy tudjuk, hogy a százhatvan katonát Visegrádon, a királyi palotában tartotta szoros őrizet alatt (ÖStA, HHStA, UA 44. Konv. A, fol. 81–82.).

204 Deák (Litteratus) Bálint.

205 A spanyol Diego Fernando parancsnoksága alatt százötven gyalogosból álló őrséget hagyott Visegrádon.

206 Követi instrukciójuk 1540. október 16-án kelt Bécsben. Szövegét lásd: ÖStA, HHStA, UA 44. Konv. A, fol. 100a–100j.

207 A név korábban Isnerk János alakban fordult elő. Nem világos, kire gondolhatott Mazza. Werbőczy viszont aligha lehetett a küldöttség tagja, hiszen 1540 októberében még Konstantinápolyban volt, ahonnan csak Vels elvonulása után, 1541 elején ért vissza.

sebbek és sokkal jobbak is voltak. Ezen a tárgyaláson megjelent közvetítőként egy lengyel követ,²⁰⁸ akit királya küldött leányához, Izabella királynéhez azzal a paranccsal, hogy találkozzon a római király Ófelségével és bizonyos minisztereivel, és eszközöljön ki megállapodást. Az egész egyezséget egyetlen dolog döntötte romba: amikor már megvolt a megállapodás, és mindkét fél készen állt azt aláírni, a Barát követé azt kérte, hogy mindezt azonnal hajtsák is végre, mire a király azt mondta, hogy ezt nem akarja és nem is tudja megtenni, csakis a János királlyal kötött egyezségben leírt határidők szerint, amint a köteleesség is diktálja, ám erre megfelelő módon kezességet vállal. Ezenközben sok idő eltelt, és végül semmilyen egyezséget nem kötöttek. Úgy hallottam, hogy a római királyt igen szigorú és kemény feltételekre akarta kényszeríteni, úgy, hogy Ófelsége parancsára ismét elővették a fegyvereket, amelyek hallgattak a tárgyalások ideje alatt.

A Barát, aki időről időre követeket és leveleket küldött Leonhard úrnak, Pérenyi Péter urat pedig megbeszélésre hívta többször is, s ezzel jó reménységet keltett, máskor azonban keménynek mutatkozott, végül elérte, hogy a várban lévők arra unszolták őt, hogy szálljon szembe a német sereggel. Nem hallottam, hogy akkor megrohanták volna a várat, vagy felállították volna már a tüzéséget, de sok csatározás történt, és jó pár napig folytatódott az ostrom, ám semmi eredményt nem ért el, sőt, inkább csak feltüzelt az ostromlottakat. Csak annyi eredménye volt, hogy a budaiak feladtak egy helyet, amit nem bírtak tovább tartani, amely a Duna túlsó partján található, és Pestnek hívnak, éppen szemben fekszik a városukkal, és csupán a folyó választja el azt tőlük. A király seregei elfoglalták Pestet, és ez idő tájt vették be Vácot²⁰⁹ is, amely város készségesen átállt Ófelsége pártjára.

Vannak olyanok, akik azt állítják, hogy Budán ekkor nem volt elegendő ellátás, és hiányzott a lőszer, ám ezek nagyon tévednek, mivel János király még életében olyan parancsot adott ki az ellenségeskedések és a több felől fenyegető veszélyek miatt, hogy a várban mindig lennie kellett lőszernek és takarmánynak, bornak és nagy mennyiségű sózott húsnak.²¹⁰ Ezt az előírást mindig megtartották, és még ennél is többet raktároztak el, amikor a király Erdélybe indult, és itt hagyta hitvesét. De a Barát még ezzel sem elégedett meg, ezért, még mielőtt elkezdődött volna az ostrom, kihirdette egész Magyarországon, hogy nagyszámú német csőcselék (mert így nevezte őket) támadt az országra, akik dühvel és haraggal jönnek, hogy feldúlják egész Magyarországot, és mindenütt gyújtogatva és rombolva járva most Buda ellen vonulnak. Ezért azok, akik védelmet keresnek, jöjjenek családotul ebbe a várba, de hozzanak magukkal élelmiszert, hogy legalább négy hónapra elegendő legyen a számukra, mivel az ezen párton állók helyet kapnak odabenn, és jó soruk lesz. E dolgot megtudták mindenütt, és óriási ijedséget okozott, és sokan, akiket megfertőzött a gyűlölet az iránt a nemzet iránt, nem is gondoltak bele, mert jónak tűnt nekik a Barát ajánlata, és bejöttek

208 A Bethlen Farksnál Jan keresztnéven szereplő Andreas Czarnekowski krakkói humanista.

209 Vels 1540. október 17-én, harc nélkül vette be Vácot. Az őrség szabadon távozatott (ÖStA, HHStA, UA 44. Konv. A, fol. 110.), majd Caspar Dominitsch parancsnoksága alatt ötven gyalogost helyezett őrségként a várba (ÖStA, HHStA, UA 44. Konv. A, fol. 112. és fol. 121.).

210 Az *Obsidio* szerzője is azt írta, hogy a budaiak bőven el voltak látva élelemmel 1540 őszén.

Budára, és nemcsak a mondott mennyiségű élelmet hozták magukkal, hanem minden mást is, amijük csak volt. A Barát boldog arccal fogadta őket, s lerakatta ellátmányukat, azután kevéssel később elkergette őket a városon kívülre, s így aztán ezzel a csellel hosszú időre ellátta önmagát.

Amikor beköszöntött a téli idő, a német katonák, akik ilyen időben mindig a kályha mellett ülnek, és káposztával meg borral tömik magukat, nem bírták elviselni a hideget, úgyhogy a király említett vezére kénytelen volt elvonulni Budáról, ám hogy teljesen ne adja fel az ostromot, Pesten hagyott kétezer morva gyalogost, és oda rendelte Bebek magyar kapitányt a maga háromszáz lovasával.²¹¹ Ott hagyott néhány üteget, és úgy rendezte el a sereget, hogy szinte minden oldalról lehetetlen volt Budát megközelíteni, s nem vihettek be oda élelmet vagy segítséget. Ezután visszatért Visegrádra, hogy megvívja a fellegrádat, amely jól volt erősítve ezen országok szokása szerint, s minthogy magasra épült, nehéz volt ellene az ostrom. Háromszáz gyalogos katona védte, többségük muskétás. Mindazonáltal tábornok vert körülötte, és felállította tizennégy ágyúját és tíz falkonját, majd tizenkét napon keresztül olyan keményen lövette, hogy ledöntötte a falak azon részét, amelyet akart, és ezzel arra kényszerítette a bent lévőket, hogy határozzák el magukat, és ezek, kevés tüzértségük lévén nem tarthatták tovább a várat, megadták magukat pusztá életük és ingóságaik megtartását kérve.²¹² Ám csak az életüket tarthatták meg, mivel nemigen lehetett megfékezni a katonák mohóságát, akik szinte valamennyiüket kifosztották, amit azonban a fővezér igen sajnált. Miután elfoglalta ezt a helyet, és kétszáz gyalogost helyezett el benne, elindult, hogy Tatát is megvívja, amely vár két mérföldre van a folyótól és ugyanilyen messze Komárom szigetétől. És noha kezdetben a védők igen nehezen adták meg magukat, mégis keményen lövetvén őket három napon át a tüzérséggel, végül ők is feladták a várat ugyanolyan módon, mint fentebb a visegrádiakról mondtunk.²¹³

Eközben tárgyalások folytak a székesfehérváriakkal, akik már más alkalmakkor a rómaiak királyának hatalma alá tartoztak, ám minthogy a szerencse Öfelsége ellen fordult, és elfoglalták tőle Budát, a fehérváriak is elfordultak tőle, mivel inkább veszély nélkül a javaikat akarták megtartani, semmint az uruk iránti hűséget. Most a fehérváriak prépostjuk és kapitányuk által jelezték, hogy készen állnak ismét Öfelsége hűségére visszatérni.²¹⁴

Ide vonulván tehát a fővezér a tüzérségével és hadseregével, amikor két mérföldnyi távolságra érkezett a várostól, elküldték elé küldötteiket, hogy nevükben

211 Vels leveleiből úgy tudjuk, hogy Pestet Otto von Dieskau parancsnoksága alatt két német és négy cseh zászlóaljjal erősítette meg, továbbá ezer naszádos és háromszáz könnyűlovas tartózkodott a városban (ÖStA, HHStA, UA 44. Konv. B, fol. 75v.).

212 Vels Buda alól visszavonulóban, november 14-én ért újra Visegrád alá, de a ködös időjárás és megromlott egészségi állapota miatt nem foghatott neki rögtön a Fellegrád ostromának (Vels levele Thurzó Eleknek, ÖStA, HHStA, UA 44. Konv. B, fol. 96.). A várat végül rövid, de heves ágyúzás után november 25-én foglalta el. Lásd még Vels Nádasdy Tamásnak írt novemberi levelét. Mazza adatai tehát megint csak meglehetősen pontosak.

213 Mazza téved. Vels nem ostromolta meg Tatát sem októberben Buda felé tartva, sem később visszafelé. Vö. a Lazius-szöveg vonatkozó részéhez írt jegyzeteket.

214 1540-ben Várallyai Szaniszló volt a székesfehérvári prépost.

fejezzék ki hódolatukat, és hívják meg, hogy vegye birtokba a vidéket, amikor neki tetszik. Így hát ő azonnal be is vonult ide, és két napig itt időzött, és ötszáz német gyalogost, továbbá Perényi Péter úr ötszáz lovasát hagyta hátra, akik azokban a napokban csatlakoztak seregéhez.²¹⁵ A többiekkel, noha ő maga megbetegedett a háborúskodás viszontagságai közepette, Török Bálint Pápa nevű várához vonult. Itt időzve nem kezdeményezett semmit azon kívül, hogy ostrom alá vette, ám betegsége annyira rosszabbodott, hogy képtelenné vált emberei irányítására. Megírta ezért a királynak, milyen állapotban van, és azt kérte tőle, küldjön mást a helyébe. A király, aki igen elégedett volt szolgálatával, azt akarta, hogy maradjon tovább, és elküldte számára egyik orvosát, aki miután igen jó állapotba hozta őt, visszatérve Ófelségéhez azt jelentette, hogy nemsokára meg fog gyógyulni. Mikor ezen a helyen állomásozott a sereg, és érvényben volt az utasítás, hogy minden ellátmányból, ami csak érkezik, egy rész a németekhez kerüljön és egy rész a magyarokhoz, hogy a mindig különválasztott két nemzet között fennálló gyűlölködésből ne szülessen valami zavargás, az történt, hogy egy magyar tévedésből a németeknek fenntartott részből vételezte a kenyeret, s azok ezt meglátták, s egyikük rá is támadt. Arcára nagy ütést mérve sok megalázó szóval illette őt, és el akarta kergetni onnan. A zajra odafutottak egyik oldalról a magyarok, hogy megtorolják a sértést, és a másik oldalról a németek is, hogy társukat védelmezzék. Előkerültek a fegyverek is, és úgy elkezdték egymást öldösni, mint ha ellenségek volnának, s ami még nagyobb baj volt, amikor a németek látták, hogy a magyarok fölébük kerekednek számban és erőszakosságban, a tüzéséghez fordultak, és ha nem siettek volna közbeavatkozni a fővezérek és más tekintélyes emberek, nagy mészárlás következett volna be. Sőt, további nehézségeik is akadtak: amint hallottam, Leonhard Vels úr a lábán sérült meg, Perényi Péter úr a fején, és mindkét oldalon meghalt egy-két kapitány és számos katona.²¹⁶

A váradi püspök²¹⁷ mindeközben folyamatosan bízta a szomszédos törököket Konstantinápolyba küldött követi és levelei útján, valamint Belgrádba indított küldönci révén is, és elért annyit, hogy egyesült három szandzsák, Mehmed bég, fia, Usref bég²¹⁸ és Murad bég, akiknek együtt tizenhatezer embere volt, köztük gyalogos rácot és lovas magyarok és törökök, és noha már beköszöntött a tél, és nehezen lehetett lovagolni, mégis az akkori derűs időjárás miatt volt lehetőségük, hogy átkeljenek a Száván²¹⁹ és a Dráván és eljussanak Kalocsától hét mérföld távolságra december havának elején. Itt, amikor már hadrendbe álltak, hogy folytassák útjukat Pest felé, megálltak, mivel erre kényszerítette őket a sok napon át tartó nagy havazás, és a Duna is befagyott, amint mindig szokott, és

215 Vels nem járt Fehérváron. A várost Perényi lovassága hódoltatta Ferdinánd hűségére.

216 A történet Giovinál is szerepel, akiről gyanítható, hogy hozzáfért Mazza beszámolójához.

217 Vagyis: György barát.

218 A Buda felmentésére induló hadat Mehmed szendrői és Murád klisszai bég mellett a legjelentősebb határmenti kontingens felett rendelkező boszniai bég, Huszrev vezette. Az Usref alak mögött az ő neve sejthető. Huszrev azonban nem volt Mehmed bég fia vagy rokona. Mehmed bég fiát Arszlán bégnek hívták, és szintén részt vett a hadjáratban.

219 Keglevich Péter 1540. november 21-én értesítette arról Ferdinándot, hogy Mehmed, Arszlán és Murád bégek átkeltek a Száván (ÖStA, HHStA, UA 44. Konv. B, fol. 88.).

így nem lehetett tovább haladni a naszádokkal, amelyeken az ellátmányt szállították. Hogy miért nem fordultak vissza, azt nem merem megpróbálni kitalálni, hacsak nem azért, mert a török szultán azt a kemény parancsot adta, hogy haladjanak tovább. Nem ismerem a vidéket és az ország viszonyait, talán az elmúlt háborúkban minden el van ott már pusztítva, s így egy ekkora hadsereg nem tud előrehaladni jelentős ellátó egység nélkül. Ezt pedig a szárazföldön szállítani sok okból bajos lett volna, és talán azért sem lett volna jó megoldás, hogy hajóhaduk el ne vesszen. A lovasok mind úgy szálltak meg, ahogy tudtak egy Duna melletti erdőben, és a gyalogosok egy közeli szigetre mentek át a folyó közepén, s ott építettek földből menedéket, s így vészelték át a telet a nagy hidegekben mindaddig, amíg a folyó és a hó engedni kezdett, és lehetővé vált ismét előre haladni vízen és szárazföldön. Soha nem szenvedtek hiányt az ellátásban, amely számos környező településről érkezett, és Török Bálint váraiból is, aki fel és alá járt hozzájuk és bízta őket az út folytatására. A király fővezére, amikor meghallotta a hírt, hogy ez a sereg Magyarországra tart, és látta, hogy a tél beállta előtt olyan derűs és enyhe az időjárás, hogy attól kell tartani, hogy egy nap hirtelenül hátba támadják őt, és lemészárolják kevés megmaradt katonáját, akik nem szokták meg, hogy ilyen időjárásban a nyílt terepen legyenek, s ezért nagyon legyengültek, és létszámuk is lepadt, s ráadásul a betegsége²²⁰ is annyira elhatalmasodott rajta, hogy már nem volt képes ellátni a feladatát, Győrbe vonult vissza. Minderről értesítette a királyt, és elérte nála, hogy új fővezért küldjön, s megadja neki a kegyelmet, hogy visszavonuljon valahova gyógyulást keresve.²²¹

Leonhard úr helyett Öfelsége Wilhelm von Roggendorf urat választotta ki, aki korábban udvarmestere volt, és most nyugalomba vonulva élt az udvartól távol a maga váraiban. Roggendorf már élemedett korban volt, és a Miksa császár idejétől fogva viselt sok megtisztelő és fontos megbízatás okán jó híre volt ezekben az országokban. Igen nehéz szívvel és szinte könnyes szemmel vállalta el ezt a megbízatást, kifogásul felhozván, hogy kora miatt már tehetetlen, ám a király kényszerítette rá, nem fogadta el semmilyen érvelését; végül azzal az ígérettel vállalta el a tisztséget, hogy csak négy hónapig kell viselnie. Amint átvette a hadsereg parancsnokságát, a Pest védelmén lévőkről igyekezett gondoskodni, és annyi embert küldött oda, hogy összesen négyezren lettek a gyalogos és lovas katonák együttesen.²²² Ellátmányból, lőszerből, ütegekből és az erődítéshez szükséges eszközökből olyan mennyiséget küldetett, hogy nagyobb szükségletre is elegendő lett volna. Ezután megállt kevés megmaradt katonájával Komáromban, miután a francia földről, a bajor hercegektől, a brandenburgi és a morva őrgroftól érkezett egységek eltávoztak, csak a hajóhadát alkotó naszádokat és *fustákat* tartotta magánál, és itt töltötte a telet.

220 Velset vesekő, illetve köszvény kínozza. Lásd Nádasdynak írott levelét kötetünkben.

221 Ferdinánd 1541. január 1-jével mentette fel Velset a szolgálat alól. Helyébe átmenetileg Reinprecht von Ebersdorft nevezte ki (ÖStA, HHStA, UA 45. Konv. A fol. 1.).

222 Lazius is írja, igaz, még Vels érdemének betudva, hogy Mehmed bég érkezése előtt három zászlóaljnyi katona érkezett erősítésként Pestre.

Ezenközben a király elkezdett országaiban gyűléseket tartani, hogy gondoskodjon a Pest felé vonuló törökök elleni védelemről az új évre, valamint azért is, mert ekkortájt terjedt el a híre, hogy maga a szultán is Magyarországra fog vonulni személyesen, és kiadta már a parancsot, hogy készítsenek és fegyverezzenek fel ötszáz hadihajót a Dunán. Az is hírlett, hogy a szultán magánál tartotta a fent már említett Łaskit, akit Őfelsége küldött követként hozzá. Azokban a napokban tudódott ki az is, hogy Petrovics temesvári gróf, a Barátnak, vagyis a váradi püspöknek a párthíve ezer²²³ rác és magyar katonával Vácig nyomult előre, és hirtelen rajtaütve a városra, kifosztotta azt, és körülbelül ezerötszáz foglyot ejtett a legjobb katonák közül.²²⁴ E foglyokat a törököknek adta át, amely hír csak még inkább arra sarkallta Őfelségét, hogy tegyen valamit. A gyűlések megtartása után érkezett a hír, hogy a fent nevezett törökök mindent megtesznek, hogy tovább haladjanak előre, és minden nap ezer utászuk töri a jeget a folyón, és felfelé húzzák a hajóikat az ellátmánnyal. Ezt azért tették, mert amikor az erdőben táboroztak, uruktól új parancsot kaptak, hogy mindent kövessenek el, hogy még a tél folyamán elfoglaljanak valamilyen fontosabb helyet Magyarországon, és azt tartsák meg a szultán érkezéséig. Ezért aztán, ha nem hamarabb, kora tavasszal Pestre várták a török sereget.²²⁵

Őfelsége mindezen okokból Alsó-Ausztriától, Stájerországtól és Krajnától négyezer gyalogost és nyolcszáz lovaszt kapott, Tirol grófságtól kétezer-ötszázat, a bajor hercegektől ezerötszázat és négyezret a császártól, aki ekkor Regensburgban tartózkodott, hogy ott birodalmi gyűlést tartson a vallás ügyeiben. A magyarok együttesen hatezer lovaszt ajánlottak fel Őfelségének, és Perényi Péter úr a birtokain összesen kétezer evezőst állított ki a hajóhad számára. Miután megtette ezeket az előkészületeket, Roggendorf, aki a komáromi szigeten tartózkodott, ismét rendbe szedte a hajóhadat, és arra várt, hogy a király részéről egybegyűljön a had felszerelése. Mihelyst a törökök elérték Pestet, kölcsönvettek a váradi püspöktől nyolc faltörő ágyút és négy falkont, s ezen kívül még háromszáz muskétást is, mert kevesen jöttek velük, s nem hoztak magukkal semmilyen tüzérseget, s úgy körbezárták a várost, hogy egyik oldalon sem lehetett kijönni onnan vagy bemenni oda, s elhelyezték az ütegeket 96 *clostre*²²⁶ távolságban, ahogyan németül neveznek egy mértéket, ami hosszában nemigen tér el az olasz lépéstől,²²⁷ majd két oldalról lőni kezdték a várost. A Budán tartózkodó Barát

223 A *Memoria rerum* szerzője is úgy tudta, hogy Petrovics ezer rác katonával csatlakozott Mehmed béghez.

224 Az *Obsidio* szerzője szerint Vácot 1541. február 12-én az oszmán csapatok vették be. Pest ostromára ezt követően került sor. Ezerötszáz katonát azonban aligha ejtettek foglyul Vácot, mivel Vels 1540 őszén összesen ötven katonát hagyott a vár őrzésére. Giovio szerint Vácot nem is őrizte senki.

225 Izabella 1541. március 15-én arról értesítette Ercole d'Este herceget, hogy az oszmán csapatok már 20 olasz mérföldre (kb. 35–40 kilométerre) megközelítették Budát

226 A *clostre* mögött talán a német *Klafter* (öl) szó keresendő. Ha valóban így van, akkor az azonosítás valóban elég pontos, mert egy öl kb. 1,9 méter, míg a velencei mérték szerinti *passo*, kb. 1,7.

227 A lépés (*passo*) általánosan használt olasz hosszmérték: 1 olasz mérföld = 1000 *passo*. Mazza velencei volt, a velencei mérték szerint 1 mérföld kb. 1700 méternek felel meg, vagyis 1 *passo* =

számos üteggel Pestet lövette a várból, amely egy dombra épült, és éppen szemközt található Pesttel. Szinte nem is engedte, hogy valaki felbukkanjon a védműveken, és még a házakba is belőtt, olyannyira, hogy egy ház sem maradt, amely össze ne dőlt vagy teteje be ne szakadt volna. E város falai régi módon épültek, kicsiny bástyákkal, egyikről a másik nehezen védhető, a falak magasak, de nincsen előttük árok, így aztán a törököknek nem volt nehéz elérni, amit szándékoztak, de bármennyire lerombolták a falat szinte az alapokig mintegy 32 *clostre* hosszúságban az egyik oldalon és 18 *clostre* hosszan a másik oldalon, hogy szinte csak fél lépés magas fal maradt a föld színe felett,²²⁸ mégsem rohamozták meg,²²⁹ csak néhányszor megközelítették puskalövésnyi távolságra, ám amikor a bent lévők kitámadtak, visszatértek állásaikba nagy veszteségekkel. A legmerészebb vállalkozásuk az volt, amikor a velük lévő magyarok és rácok unszolására megrohantak egy kaput, amelyet egy oldalról sem védhettek, és azt felégetve és földre taszítva sokan behatoltak közülük a városba, ám a bent lévők visszavetették őket, és akkora veszteséget szenvedtek, hogy nem volt merszük többször megkísérelni a támadást, bár erős ütésekkel hajtotta őket előre az egyik szandzsákbég és több kapitány vasalt buzogánya, amely űzte őket a kapun belülre. Ezzel az ostrommal és csatával körülbelül huszonnégy nap telt el,²³⁰ s a védők kevés kárt szenvedtek, míg az ostromlóknak tizennégy kapitánya és sok katonája veszett oda.

A németek a maguk védelmére a falakon belül öt olasz láb mély és öt láb széles árkot készítettek, tíz láb széles és tíz láb magas sánccal, ám rosszul kialakított védművekkel, négy és fél lépés távolságra a lerontott falaktól.²³¹

A király, látván a veszélyt, Bécsben a lehető legnagyobb sietséggel felszereltetett ötven naszádot a fellelhető legnagyobbak közül, s a fent leírt módon fel is fegyverezték ezeket, s annyi katonát gyűjtöttek egybe Alsó-Ausztriából, hogy két zászlóaljra való volt, s elküldte ezeket fővezérének. Azt parancsolta Salm grófnak, hogy szálljon hajóra a haddal, és a hajókkal és emberekkel siessen Pest megsegítésére. Amennyiben a szárazföldön elegendően vannak a török ellen – akiknek ugyan a számáról mást és mást mondtak, mert egyesek azt állították (hamisan), hogy nyolcezernek nincsenek többen –, meg kell kísérelniük a bejutást; ha azonban nincsenek elegendően, legalább a folyón harcba kell bocsátkozniuk, és tönkre kell tenniük az ellenséges hajóhadat, amely száz naszádni lehetett, vagy nem sokkal több, de a kisebb fajtából és gyengén felszerelve.

1,7 méter. Ha a *clostre* a *passóval* azonos hosszúságú, akkor 96 *clostre* hozzávetőlegesen 160 méter távolságot jelent.

228 Vagyis a rombolás az egyik oldalon kb. 55–60, a másikon 30–35 méter lehetett, a megmaradt falak pedig alig érték el az 1 méteres magasságot.

229 Ez valószínűtlen: a Mehmed bég hadjáratát megörökítő újságlap két nagyobb rohamot említ: március 27-én és április 1-jén; a Lucas Górka által továbbított tudósítás egyenesen három nagyobb rohamról tud.

230 A kortárs *Neue Zeitung* (lásd kötetünkben) információi szerint az ostrom március 20 – április 6. között zajlott, vagyis legfeljebb tizennyolc napig tartott.

231 Vagyis kb. másfél méter széles és mély árkot ástak, kb. 3 méter magas és széles sánccal a falaktól 7–8 méterre. A falak mögött emelt sáncokról Hauffe naplója is megemlékezik.

MEMORIA RERUM

A korábbi szakirodalomban *Verancsics-évkönyvként* is ismert és hivatkozott mű a 16. századi magyar nyelvű történetírás egyik legfontosabb, adatai és terjedelme miatt is megkerülhetetlen darabja. Elsőként Szalay László adta közre Verancsics Antal összes műveinek második kötetében, abban a hitben, hogy Verancsics magyar nyelvű munkájáról van szó. Ezt a vélekedést már 1894-ben megcáfolta Acsády Ignác, de azt a tényt, hogy a mű a Verancsics-gyűjteményben maradt fenn, és valami módon köze lehet Verancsicshoz, helyesen, ő sem akarta cáfolni. A műnek nincs komolyabb szakirodalma, részletes elemzésével még adós a tudomány. Bessenyei József, aki 1981-ben valamelyest modernizált, olvasóbarátabb nyelvezettel újra kiadta a szöveget, a kötethez írt utószavában foglalkozott a mű kézirati hagyományával, egyes részeivel, és igyekezett meghatározni, hány szerző tételezhető fel a mű mögött.

A több szerző művének tartható, évkönyvszerű beszámoló nagyon egyenetlen színvonalú, ami az egyes évek eseményeinek részletezését illeti: vannak évek, melyről éppen csak pár sorban emlékezik meg, és van, amit teljesen említés nélkül hagy. Kötetünk szempontjából ugyanakkor kiemelkedő forrásértékű műről van szó. Jóllehet az 1540-es és 1542-es évek eseményeit ugyan csak röviden tárgyalja, ám az 1541. évi Roggendorf-féle budai ostromot, majd a város és a vár megszállását igen részletesen és több változatban is megörökíti. Ezért, bár Szerémihez vagy Bornemisza Tamás emlékiratához hasonlóan a szöveg könnyen hozzáférhető, egy Buda ostromait taglaló antológiából nem hiányozhat.

Szemelvényünk szövegét Bessenyei József (*Memoria rerum 1504–1566*. Budapest, 1981, 50–51.) kiadásából vettük át.

1540 (RÉSZLET)

1540. esztendőben hogy irnának:

Iszabella királyné asszon szöle egy gyermeket Budában szent Lőrinc napja²³² előtt.

János király Erdélyben szálla, két várot, Almást, Diódót megveve Ballassy Imrehtől, Szászsebesben városában szálla, igin megbetegülvín.

232 Szent Lőrinc napja augusztus 10-én van. A trónörökös, János Zsigmond jóval korábban, 1540. július 7-én született.

János király követeket bocsáta Terekországban Werbeczy Istvánt cancellariost és Eszyky Jánost pécsi pispeket.

János király meghala Szászsebesben szent Lerinc nap előtt.²³³

Petrowyth Péter, Terek Bálint és fráter Gyergy váradi pispék, kincstartó, az János király testit nagy haddal hozák Erdélyből Budára.

Ferenc Frankapan kalacsai érsek és Peryny Péter elhajlának az János királyné²³⁴ hívsigiről Ferdinandos királyhoz.²³⁵

Ferdinandos király gróf Mikolát²³⁶ alá keldé Budára János királynéhoz, hogy Budát megadnája neki.

János király testit Székesfejérvárra vevék, tisztességgel eltemetik.

Felcz Lénárd alájüve nagy haddal Nímetországból a Dunán, ki megvevé Visegrádot,²³⁷ onnatt szálla Buda alá, sáncot felvetteti, de nem lőteté, mert ismeri, hogy neki való nem vala az dolog, mint az időben Buda vala.²³⁸

Felcz Lénárd hadával megtére. Megvevé Tata várát.²³⁹ Onnatt mene Székesfejérvárra, kit neki megadák.²⁴⁰

Petrowyth Péter Budában szálla ezer ráccal, ki aztán kimene, és Mehmed²⁴¹ beggel Kalacsánál az terek császár nípivel telele az mezében.

233 Szapolyai János 1540. július 22-én halt meg.

234 János királyné. Értsd: az özvegy Izabella

235 Forrásaink zöme általában külön kiemeli Szapolyai korábbi rendíthetetlen hívének, Frangepán Ferencnek, illetve a nem oly megbízható, de az egyik legrangosabb magyar főúrnak számító Perényi Péternek elpártolását.

236 Ifjabb Niklas Graf zu Salm. A követséget Salm vezette, de mellé rendelték Bornemisza Pált is. Megbízólevelük, illetve az instrukció 1540. augusztus 11-én kelt Bécsben. Lásd még a Lazius-szöveghez írott jegyzeteket.

237 Vels két részletben hódoltatta Visegrádot: Buda felé haladva október elején az alsó várat, november végén a fellegvárat vette be. Lásd bővebben a Lazius-szemelvényhez írt jegyzeteket, illetve Vels Nádasdyhoz írott november 25-i levelét kötetünkben.

238 Vels október 25-én ért Óbuda alá, hadállásokat épített ki, és bár rohamot valóban nem kísérelt meg, november 10-ig Buda alatt táborozott. A késő őszre való tekintettel ekkor úgy döntött, hogy Pestet őrséggel erősíti meg, és Visegrádra vonul vissza (ÖStA, HHStA, UA 44. Konv. B, fol. 50.); illetve Velsnek Nádasdyhoz írott november 25-i levelét kötetünkben.

239 Vels már október 2-án arról számolt be Thurzó Eleknek, hogy Baranyai Mátyás várkapitány hűséget fogadott a nevében eljáró Nyári Ferencnek. Tata tehát formailag már az ősszel behódolt a Buda felé tartó Velsnek (ÖStA, HHStA, UA 44. Konv. A, fol. 15.). Ekkor azonban még nem került királyi katonaság a várba, Baranyait csak decemberben váltották le. Vels egyik levele 1540. december 20-án már Francisco de Salamancát említi tatai kapitányként (ÖStA, HHStA, UA 44. Konv. C, fol. 48.).

240 Vels nem járt Fehérváron. A várost Perényi Péter lovassága hódoltatta a Habsburg-párt javára 1540 őszén.

241 Jahjapasaoglu Mehmed szendrői bég vezette a Pest visszafoglalását célzó hadműveletet. Miután szállítóhajói befágytak a Dunába, a telet Kalocsa mellett vészelte át, és 1541 tavaszán indult tovább Pest ostromára.

MELCHIOR HAUFFE NAPLÓJA

Melchior Hauffe életéről annyit tudunk, amit ő maga elárul erről roppant érdekes naplójában. Zsoldoskatona volt, aki 1526–1543 között számos alkalmával szolgált Magyarországon. Naplóját német nyelven írta (vagy íratta) le. A harcokban, hadjáratokban résztvevő csapattisztként örökölte meg emlékeit, melyek saját tapasztalatain alapulnak, így naplója a szemtanú, ráadásul az eseményeket bizonyos alulnézetből megörökítő szemtanú hitelességével bír, így roppan becses forrása e közel két évtized történetének. A napló szövegét Peter Ratkoš adta ki (*Memoár Habsburského žoldniera Hauffeho (1526–1543). Sborník Filofickej Fakulty Univerzity Komenského. Historica* 17 (1966), 141–158.). Bár az egész napló megérdemelné, hogy magyar fordításban is olvasható legyen, kötetünkbe tematikai okokból csak a napló utolsó pár évének bejegyzései (1540–1542) kerültek be (Ratkoš kiadásában ez a 153–158. oldalakat jelenti). Mivel a fordítás során világossá vált, hogy a szövegkiadás több helyen hibás, szükséges volt, hogy az eredeti kéziratot is figyelembe vegyünk. Ez jelenleg Drezdában a Sächsisches Staatsarchiv állományában található (Sächsisches Hauptstaatsarchiv Dresden, Geheimer Rat (Geheimes Archiv), Nr. Loc. 09084/10). A kéziratban két, lényegében azonos értékű másolata is megtalálható a szövegnek, a kötetünkben található rész eredetije a 13v–20v, illetve a 30v–36r oldalakon.

Szemelvényüinkből kiderül, hogy Hauffe Flandriában értesül az újabb magyarországi háború kitöréséről, így csapatával odavonul, és októberben csatlakozik Vels tábornok csapataihoz. Részt vesz Pest 1541. évi tavaszi védelmében, beszámolója a török ostrom egyik fontos forrása. Mindvégig aktív részese a Roggendorf-vezette ostromnak, és azok között van, akiknek sikerülélve átkelniük a Dunán 1541. augusztus 21-én éjjel. A telet Esztergomban tölti, majd 1542 nyarán Bécsben csatlakozik a gyülekező birodalmi hadhoz, melynek lassú és nehézkes felvonulásáról is tudósít.

A három ostromhoz tartozó három szemelvényt Szabados János fordította kötetünk számára.²⁴²

242 A fordítás az ELKH–SZTE Oszmán-kori Kutatócsoport munkájának keretében készült.

1540 (RÉSZLET)

1540. [...] Ezen a tavaszon kezdett Ő császári Felsége ugyanott egy kastély és vár építésébe Gent számára. Éppen a szüretkor vezényeltek ki minket a városból, és az öreg Herr von Damis elbocsátott bennünket, de azt is mondta, hogy aki továbbra is szolgálni akarja Ő császári Felségét, bizonyosan talál urat magának, mert meghalt a vajda.²⁴³ Akkor sokan Bécsbe masíroztunk, és a kormányzatnál szolgálatra jelentkeztünk, mint jómagam is nyolcvanvalahány katonával. Menlevelet adtak nekünk egészen a már Visegrád előtt táborozó, és épp a vízi tornyot lövető sereghez.²⁴⁴ Ott lajstromba vettek és elszállásoltak minket. Ezután a sereggel Buda felé nyomultunk előre, és ott tábornok vertünk a melegvizű fürdőn túl, de semmi érdemlegeset nem intéztünk Buda környékén; ekkor Wilhelm von Roggendorf volt a parancsnokunk.²⁴⁵ Szent Márton előestéjén²⁴⁶ profoszként néhány lövésszel átküldtek a vízen (mert előző este ugyanúgy odaát voltam), és bevettem Pest városát. Ott minden pincét megnéztem, lajstromoztam és feljegyeztem, mi állt rendelkezésre, és mindenhová felírtam a profosz jelét. Aztán a legjobb bort ittam, és egy pohár²⁴⁷ bort csupán négy bécsi pfenningért adtam. Akkoriban nagyon jó idők jártak, volt sült vadhúsból és minden másból is elég.

1541. De Nagyböjt környékén egy Mehmed bég nevű török jött, és ostrom alá vett minket Pesten.²⁴⁸ Tábornok vert a falaink alatt, és azokat csákányokkal és szekercékkel félig vagy még jobban lerombolta, és két, kőgolyót lövő ágyúval is lövette,²⁴⁹ így a fal egy jókora része leomlott, olyannyira, hogy jóformán be lehetett sétálni a városba. Mi ezért mellvédeket építettünk magunknak a városon belül, eközben a törökök a maguk javára használták a várfalunkat. De a szétlőtt falak mellett kereszt- és elősáncokat csináltunk, bevontattuk ide az ágyúinkat, hogy ha a törökök rohamozni akarnának, két oldalról löhessük őket. Ezután minden erőnket ide koncentráltuk, így amikor rohamoztak, a sáncokon túl még

243 Szapolyai János.

244 Ezek szerint Hauffe és csapata 1540. október 9–10-én csatlakozott Vels csapataihoz. Ezekben a napokban zajlott a visegrádi alsóvár ostroma.

245 Bár a név tévesnek tűnik, Hauffe adata mégis pontos: a Gedenkbücherek tanúsága szerint *ifjabb* Wilhelm von Roggendorf 1540. augusztus 12-én kapott kinevezést mint lovassági parancsnok (Oberleitner, Österreichs Finanz- und Kriegswesen unter Ferdinand I., 75.).

246 November 10. A napló nyomtatott kiadásában tévesen Szent Márk napja szerepel, ami kronológiai képtelenség. A kézirat ellenőrzése azonban igazolta, hogy Hauffe Szent Márton nap előestéjéről írt. Ez egybevág azzal, amit Vels leveleiből is tudunk: eszerint november 10-én adta föl Buda ostromát, és kezdte meg a visszavonulást csapataival. De előzőleg megerősítette csapatai egy részével Pestet. Hauffe szemléletét azok között volt, akik a pesti helyőrséghez tartoztak.

247 Az eredetiben: eitel, vagyis egy aachtel bor ára volt négy pfenning.

248 Hauffe meghatározása elég pontos: 1541-ben március 2-tól április 16-ig tartott a Nagyböjt. Mehmed bég csapatai pedig március 20-ától április 6-ig ostromolták Pestet.

249 A Mehmed bég hadjáratát megörökítő újságlap szerint március 27-én György barát nyolc nagy és két mozsárgyút hozatott át Pestre, és azokból lőtték az északra néző Bécsi kaput és a környező falakat.

velünk is meg kellett birkózniuk.²⁵⁰ Nekünk pedig hét zászlóaljunk és mintegy ezerötszáz naszádosunk volt odabent.²⁵¹

Ostrosics János²⁵² is velünk volt ötszáz lovassal, közöttük sok derék emberrel, akik a naszádosokkal és gyalogosokkal egyetemben jól tartották magukat. De végül annyira megszorongattak minket, hogy nem volt már élelmünk, és a katonáknak lóhúst kellett enniük. Már borunk se volt végül, és a Dunához kellett járnunk vízéért, és ha a török még nyolc napig maradt volna, meg kellett volna adnunk magunkat. De a hosszú ostrom és az élelemhiány miatt ők is kimerültek és fáradtak voltak. Közben hírül adták nekünk, hogy Nyári Ferenc néhány huszárral Vácnál körbejárta a Kopasz-tetőt.²⁵³ Sütött a nap, a magyar huszárok kivonták kardjaikat, és az a napsütésben úgy nézett ki, mintha acélból lett volna a hegy. Amint ezt Mehmed bég meglátta, azt gondolta, komoly erősítés érkezik. Isten elvette a bátorságát, rögvest elfogta a rémület, és menekülésszerűen elvonult Pest alól.

250 A leomlott falak mögött emelt sáncokról Antonio Mazza beszámolója is megemlékezik. Pest erősítési munkálatait a naszádos flotta parancsnoka, az itáliai Mario Speciacasa irányította. A rá vonatkozó irodalomhoz lásd a Giovio-szöveghez írt jegyzeteket.

251 Vels jelentései szerint négy cseh és két német, tehát összesen hat zászlóalj katonaságot hagyott Pest védelmére, háromszáz huszárral és ezer naszádossal kiegészítve. Hauffe adatai ettől kissé eltérnek, de nagyságrendileg pontosak.

252 A szövegben Ustrositz Jenusch alakban.

253 A Vác közeli hegytetőt a szöveg *Kahlenberg*nek nevezi. Váctól északra található a Naszály-hegység, annak egyik csúcsát hívják ma Kopasz-tetőnek.

BOSZTÁN CSELEBI

Bosztán cselebi, köznapi nevén Musztafa, egy nyugat-anatóliai kisvárosban született 1498-ban. Innen küzdötte fel magát a legjobb iskolákba, hogy végül Szulejmán szultán tanítója, Hajreddin efendi legyen a mentora. Tanulmányait 1526-ban fejezte be, majd – az előmeneteli rendszernek megfelelően – a birodalom kisebb, vidéki főiskoláin tanított, illetve bírói hivatalokat töltött be. Az 1540-es évekre azután elérte az értelmiségi karrierlehetőségek csúcsait: a legfőbb isztambuli főiskola (a Szahn-i szemán) tanára lett, majd 1544-ben Bursa, hamarosan Edirne, végül 1545-ben Isztambul bírói tisztét nyerte el. 1547-ben anatóliai, majd ruméliai főbíróvá nevezték ki. Néhány évvel később belekeveredett az udvari hatalmi csoportok harcába, és magára haragította Rusztem pasa nagyvezírt, aki többször is megvádolta, de mindig sikerült tisztáznia magát. 1570-ben hunyt el. Két fia is az értelmiségi pályát folytatta, és a birodalom vezető értelmiségi csoportjába került.

Bosztán cselebi legfontosabb munkája a *Szülejmánnáme* (Szulejmán könyve), amelyben az Oszmán Birodalom történetét beszéli el 1520–1542 között a legelőkelőbb irodalmi stílusban. A munka több részletben készült el, szerzője újra és újra átdolgozta: az első változat 1524-ben íródott, a rákövetkezők pedig 1537-ben és 1541-ben, az utolsó pedig 1547-ben. Életére vonatkozólag: Nezihi Aykut, Bostan Çelebi. In: *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 6. İstanbul, 1992, 308. Bosztán cselebi műve az európai irodalomban Joseph von Hammer-Purgstall hatására Ferdí neve alatt vált ismertté (Hüseyin Gazi Yurdaydın, Bostan'ın Süleymannâmesi (Ferdî'ye Atfedilen Eser). *Belleten*, XIX/74 (1955), 137–202.).

Szemelvényünk Thúry József, *Török történetírók*. II. Budapest, 1896. 99–101. átvétele. A mű címe Thúrynál (az általa használt kézirat egyik későbbi bejegyzését elfogadva): *A törvényhozó Szulejmán szultán története*, ám ez nem hiteles, hiszen a 16. század első felében Szulejmánt még nem hívták „Kánuni”-nak, azaz „Törvényhozó”-nak. A krónika valódi címe: *Szülejmánnáme* (Szulejmán könyve). A fordítást kötetünk számára Sudár Balázs nézte át és modernizálta a mai olvasó igényei szerint.

SZULEJMÁN KÖNYVE (RÉSZLET)

Szapolyai János halála körüli események

Eközben a végvidéki bégek embereitől az a hír érkezett a boldogság udvarába, hogy Magyarország fejedelme, János király meghalt. Nyomban utána a végek bégjeitől az a hír is a magas küszöbhez jutott, hogy Németország királya, Ferdinánd a szerződést megszegve, a korábban megkötött béke²⁵⁴ ellenére húszezer lovasból és gyalogból álló gyaur sereget küldött Magyarországra, amely több helyet elfoglalt, Pest várát bevette, és Buda várát ostromolja.²⁵⁵

Amikor ez a hír a padisah fülébe jutott, azonnal bátorító üzenetet küldött János király feleségének, aki Buda várát őrizte, ugyanakkor a vitézséggel és bátorsággal megáldott végvidéki bégek közül tíz derék béget, szpáhijaikkal és egyéb katonaságukkal együtt a Buda várában lévők segítségére rendelt, az említett bégek vezetőjévé pedig a szendrői szandzsákbéget, Mehmed béget nevezte ki, aki a birodalom végvidékén lévő hitharcosok vitézségének és rettenthetetlen voltának kútforrása volt. E szigorú parancsokat megbízható csauszokkal küldték el.

Magyarország korábbi fejedelme, az elhunyt János király után egy hároméves fiú maradt.²⁵⁶ Tőle eközben egy előkelő követ jött a világ menedékhelyéül szolgáló udvarba, aki drágaköveken, értékes kelméken és különféle ajándékokon kívül harmincezer vert aranypénzt és egy mázsa tiszta ezüstöt hozott ajándékol.²⁵⁷ Ajándéka és levele a vezírek közbenjárásával a padisahhoz jutott, és az említett követet kézcsókra bocsátották. Magyarország János király fiának adományozott adófizetés feltétele mellett, s követével megküldték neki a legfelsőbb okmányt.²⁵⁸

Azután Németország királyától, az átkozott Ferdinándtól is jött egy követ a boldogság udvarába, aki adófizetés feltétele mellett Buda várát kérte. Amikor helytelen beszéde a meghallgattatás helyére jutott, a padisah haragjának tüze lángra gyúlt, s az említett követet megdorgálták, némi időre elzárták, de végül az állam oszlopainak közbenjárására engedélyt kapott, és visszabocsátották or-

254 A váradi békéről van szó. A béke tényéről a Portán is tudtak, csupán azt igyekezett Szapolyai eltitkolni, hogy halála esetére Ferdinándnak ígérte egész Magyarországot. A hivatalos, oszmánok által is ismert verzió szerint tehát Ferdinánd támadása 1540 őszén valóban békebontásnak számított.

255 Leonhard Vels hadjárataról van szó. Buda tényleges ostromára ekkor nem került sor, de Vels hadai valóban megszállták Pestet és Székesfehérvárt, illetve bevették Tatát és Visegrádot.

256 János Zsigmond 1540. július 7-én született, így az itt leírt események idején még egyéves sem volt.

257 Az ajándékokat Giovio is részletezi, bár más adatokat ad meg.

258 János király halála után Werbőczy István és Eszék János járt követségben a Portán. Tárgyalásaik sikeréről, vagyis hogy a szultán támogatja János Zsigmond trónigényét, 1540. október 17-én Konstantinápolyból keltezett levelükben tudósították György barátot, Petrovics Pétert és Török Bálintot (Georgius Pray, *Epistulae II.* 87–88.). A János Zsigmond részére kiállított *ahdnáme* szövegét lásd kötetünkben.

szágába.²⁵⁹ A padisah komoly elméje pedig abban állapodott meg, hogy Edirne városába megy telelni, és Magyarország megvédelmezésének és őrzésének ügyét onnan fogja elintézni.

Ez a fejezet a Budán történt dolgokat és Mehmed pasa Buda felé indulását adja elő

Az események lajstromába korábban feljegyeztük, hogy Jahjapasaoglu Mehmed bég a Buda várát védelmező, s a világ menedékhelyéül szolgáló udvarnak adót fizető magyar nemzet megsegítése végett a birodalom határain lévő bégeknek, szpáhiknak és egyéb csapatoknak, összesen tíz bégnek a parancsnokává lett ki-nevezve. E legfelsőbb parancs értelmében az említett bégek a tél folyamán felke-rekedtek, a szerémi tartományban összegyűltek, azután tízezer válogatott és ki-váló emberből álló sereggel és teljes hadikészlettel a Duna vizén hajókon átkeltek Dimiskár²⁶⁰ tartománya felé, s ezt a tartományt védelmezték az ellenséges gyau-roktól. Ámde ekkor igen kemény és szigorú volt a tél, s minthogy több napon át esett a hó, a föld színe olyanná vált, mint egy ezüstlemez: a hadinép lovait, fegy-vereit, sátrait és egyéb felszereléseit eltemette a hó, azaz nagy bajban és gondban voltak. Azonban a segítségre mindig és mindenütt jelenvaló Isten jóvoltából az egész vidék erdős és fás hely volt, a hadinép tehát rakta a tüzet szünet nélkül, és így senkinek nem lett semmi baja.

Tavaszi felé a nevezett Mehmed bég dicséretes törekvéssel fölkerekedett arról a helyről,²⁶¹ a vele lévő sereggel Buda felé indult, és vívni kezdte a gyaurlak ellenség kezében lévő Pest várát.²⁶² Buda várából faltörő badzsalsuskákat²⁶³ és sajkaágyúkat hozatott, sáncokba állította, és ezekkel az ágyúkkal lövette egy ideig Pest várát. De amikor nem sikerült elfoglalnia, visszament korábbi, Dimiskár tartományá-ban lévő állomáshelyére, és ismét ezt a tartományt őrizte.²⁶⁴

Amikor ennek a dolognak a híre a boldogság udvarába érkezett, Mehmed pasa kapott parancsot, hogy a nevezett átkozottak elűzése végett induljon meg Buda felé. A szerencsés, világbíró őfelsége a birodalom fővárosába, Konstantiná-poly városába ment. A nevezett pasa pedig a hadjárat előkészítése és az iszlám seregének felszerelése végett Edirnében maradt.

259 Ferdinánd Laski Jeromost küldte a Portára, akit 1540 őszén házi őrizetbe vettek, és csak 1541 nyarán bocsátottak szabadon.

260 Az első Magyarországi hadjáratokról tudósító oszmán források a Dunától keletre eső területek északi részét Erdel vilájeti-nek (Erdélyország), a déli részét dimiskári (temesvári) vilájetnek (tartomány) nevezik.

261 Mehmed bég csapatai Tolna környékén teleltek át, miután szállítóhajóik belefagytak a Dunába.

262 1541. március 20-án.

263 A forrásokban leggyakrabban említett oszmán ágyútípus a *badzsalsuska*, *badalsuska*, *badoluska*, *bedoluska* stb. névváltozatokban említett faltörő löveg. Ágoston Gábor, Párhuzamok és eltérések az oszmán és az európai tüzérség fejlődésében a 15–17. században. *Történelmi Szemle* 34 (1992), 173–199.

264 Roggendorf seregének közeledtére Mehmed bég csapatai április 6-án adták fel Pest ostromát.

Miután a hadjárat szükségleteit és a győzelem fegyvereit beszerezték, *zilhiddzse* elején²⁶⁵ egy szerencsés napon, amikor a Kelet királya kitűzte zászlaját a negyedik égen, Mehmed pasa méltósággal és pompával lóra ült, a szeráj kapujához ment, s a győzelmes szultáni zászlók közül kibontván egy aranyos lobogót, dobbal, zászlóval és nagy pompával megindult a szent harc útján. Amikor Szófia környékére érkezett, e kellemes helyen néhány napig elidőzött és megpihent, közben pedig ide gyülekeztek a ruméliai bégek, és a csapatok a nevezett pasához csatlakoztak. Miután megérkeztek az ágyúk és a hadszertár is, e tartomány egész határa megtelt a nagy sokasággal.

A fent említett pasa Szófia környékéről elindulván több napi menet után átkelt a Száva vizén a hajókra épített hídon, és Szerém földje lett a sátorok táborhelye. Ide szállították a Duna és a Száva partján készített hajókat, s bérelt igás jószágon szállítva megérkezett az élelmiszer is, amelyet az előbb elküldött emberek és a tartományok kádijai gyűjtöttek össze. A padisah parancsából a birodalom véghelyein lévő várak azabjai²⁶⁶ és a végeken lakó, s minden adóteher alól fölmentett hitetlenek közül tízezer embert hoztak ide, akiket szétosztottak a háromszáz, *donbáz* néven ismeretes, nagy teherszállító hajóra, amelyekre a megérkezett eleséget rakták. Továbbá kétszáz *sajka* nevű hadihajót szereltek fel ágyúkkal, puskákkal, egyéb hadi eszközökkel és válogatott harcosokkal, s ilyen módon a Duna vizén – amely tengerhez hasonlatos – igen jelentékeny hajóhadat állítottak fel.

A győzelmes sereg húsz napig időzött Szerém szigetén. Amikor azonban a Buda várába zárkózott magyarok közül idejött egy ember, és hírül hozta a várbeliek kimerültségét és végső szükségét, a nevezett pasa nem késett tovább, hanem elindult, s midőn néhány állomás elhagyása után a Dráva vizén hajókra épített hídon átkelt, a szerencsés sereg úgy rohant a gonoszmívű hitetlenek felé, mint a feltartóztathatatlan sors vagy az ömlő áradat.

265 947. *zilhiddzse* 1. = 1541. március 29.

266 Gyengébb harcértékű gyalogos katona.

VELS-LEVELEK

Leonhard Vels az 1540-es hadjárat főhadparancsnokaként élénk levelezést folytatott mind a magyar főurakkal, mind Ferdinánd királlyal. A hadjárat pár hónapja alatt több száz levél kelt a táborból, melyek szinte napi szinten rekonstruálhatóvá teszik Vels tevékenységét. A levelekből sokat felhasznált Iványi Béla, de kötetünk jegyzetapparátusa is bőven merít az ÖStA, HHStA Ungarische Akten állományának 43–44-es fasciculusában őrzött levelekből. Vels levelei a hadjárat elsődleges forrásait jelentik, de kiadásuk önmagában egy kötetet töltene meg. Szöveggyűjteményünkbe két levelet válogattunk be, melyek egyike a hadjárat elején, a másik már a vége felé íródott. Ez utóbbi különösen fontos, hiszen részletes leírását adja a visegrádi fellegrvár 1540. november végi bevételének.

Vels két alább olvasható, Nádasdyhoz írott levelét Pray György adta ki (Georgius Pray, *Epistulae procerum regni Hungariae* II. Posonii, 1806, 85–86, 90–93.). A fordítást ezek alapján Kasza Péter készítette.

LEONHARD VELT NÁDASDY TAMÁSNAK

Bécs, 1540. szeptember 16.

Nagyságos Uram! Ami Nagyságod lovasait illeti, szeretném, hogy ezek a mai napon Nagyságodnak írt levelem értelmében csatlakozzanak a kalocsai érsek úr²⁶⁷ és Perényi Péter csapataihoz, hogy ezekkel és mások katonáival megerősödve annál könnyebben el tudják zárni György barát és Török Bálint elől a Budára vezető utat, és bejutásukat fegyveres erővel meg tudják akadályozni.²⁶⁸ Ezért ismételten kérem és buzdítom Nagyságodat, hogy késedelem nélkül induljon lovasaival a fent említett csapatokhoz, és haderejével azon legyen, hogy az ellen-

267 Frangepán Ferenc egri püspök és kalocsai érsek. Szapolyai János halála után Perényi Péterrel együtt – a váradi béke pontjait komolyan véve – Ferdinándhoz csatlakozott.

268 Perényi 1540. augusztus 29-én kelt, Thurzó Eleknek írott levelében vázolta azt a lehetséges haditervet, hogy csapataikkal még Török Bálint és Fráter György érkezése előtt meg kell szállni Budát. Perényinek a levél szerint négyszáz, Frangepánnak száz lovasa volt, további urak (Balassa-testvérek, Ráskay, Serédy Gáspár stb.) csatlakozásával kétezer főre emelkedhetett a létszámuk, de Perényi Nádasdy segítségét is fontosnak tartotta (ÖStA, HHStA, UA 43. Konv. A, fol. 50–52.). Szeptember közepén viszont már késő volt: Ferdinánd szeptember 20-án Velsnek írott levelében sajnálkozását fejezte ki amiatt, hogy nem sikerült megakadályozni a Szapolyai-párti urak bejutását Budára (ÖStA, HHStA, UA 43. Konv. B, fol. 121–123.).

séget távol tartsák Budától, számunkra viszont szabad utat biztosítson oda. Szeretném továbbá tájékoztatni Uraságodat, hogy vasárnapra vagy az azt követő hétfőre²⁶⁹ Óvárra érek.

Kelt...

LEONHARD VELS NÁDASDY TAMÁSNAK

Visegrád, 1540. november 25.

Hogy Nagyságod levelére oly sokáig nem válaszoltam, nézze el nekem, de bizonyos okok miatt ez nem történhetett másképp. Most azonban visszaküldöm Uraságtok emberét, akitől értesülhet mind az egészségi állapotom, mind pedig a háború állásáról és helyzetéről, nehogy bármi is, ami ezt a hadjáratot illeti, rejtve maradjon Nagyságod előtt.

Szeretném, ha tudná, hogy jó tizennégy nappal²⁷⁰ ezelőtt, látva, hogy hadseregem nem rendelkezik elegendő erővel Buda körülzárására és megostromlására, valamint tartva a téli hidegtől és a háborúzásra alkalmatlan időjárás egyéb kellemetlenségeitől, tábort bontottam Óbuda alatt. Előtte azonban seregem egy részét átdobtam a Dunán, és Pest városát négy nagyszerű cseh, valamint két német gyalogos-zászlóaljjal, továbbá ezer naszádossal és háromszáz könnyűlovassal úgy megerősítettem az ellenség támadásával szemben, hogy nem csupán téli táborhelyet építhetnek ki ott maguknak, de az egész vármegyét a hozzá tartozó területekkel képesek megvédeni ellenfeleink erőszakoskodásaitól és biztosítani Ófelsége fennhatóságát alattvalói felett.

Miután mindezt a mondottak szerint elrendeztem, seregem maradék részével ismét ide, Visegrád alá vonultam, majd miután gyorsaságomnak köszönhetően megkerültem a hegyet, ostromágyúkat irányoztam a fellegrárra, melyet nemcsak a természet, de a mesteremberek munkája és tehetsége is kiváltképp megerősített, és mivel emiatt mindeddig sértetlen és érintetlen maradt mindennemű katonai akciótól, joggal illették a szűzi elnevezéssel. Nagy bosszúságomra azonban nyolc teljes napon át kénytelen voltam háborítatlanul hagyni és csupán körülzárni, mivel folyamatosan sűrű köd takarta és borította be.²⁷¹

Végül azután Isten akaratából tegnap, nagy szerencsénkre, kisütött a nap, így végre lövetni kezdhettem a várat. Az ágyúzás ereje révén pedig egyetlen nap alatt, illetve ma pirkadatig annyira jutottam, hogy megadásra kényszerítettem a várban levő, mintegy kétszázötven főből álló őrséget. Dél körül azután, miután egyezséget kötöttek, hogy megtarthatják életüket, és magukkal vihetek mindent, amit

²⁶⁹ Szeptember 18–19.

²⁷⁰ Vels november 10-én vonult el Buda alól.

²⁷¹ Vels 1540. november 14-én ért újra Visegrád alá. Mivel leveléből kitűnik, hogy az ágyúzást csak 24-én tudta elkezdni, a lövegállásoknak november 16-ra készen kellett állniuk, de további nyolc napon át a látási viszonyok nem tették lehetővé a fellegrár lövetését.

a védekezés és saját maguk ellátása érdekében hordtak be a várba, kivonultak az erődből, és átadták azt minden benne található jószágokkal együtt Őfelségének, illetve őt képviselve nekem.

Ezt követően, hálát adva Istennek irántam tanúsított jóindulatáért és jótéteményeiért, úgy határoztam, hogy néhány napon belül Tata vára, illetve más, a Duna közelében fekvő és Török Bálint kezén levő birtok és vár felé veszem az irányt, és ott teszem próbára a hadiszerencsét, hogy Őfelsége fennhatóságát és uralmát is kiterjesszem, egyben Őfelsége javát is szolgálva, valamint saját kárpótlásomat is keresve legyek úrrá a tél nehézségein, a katonákat pedig állandóan készenlétben tarthassam, hogy ha beköszönt a tavasz, nagyobb sereget gyűjtve és megnövelt erővel valódi hadjáratot kezdhessenek a budaiak ellen, és irányíthassam az ostromot, a várívást, vagy ha úgy hozza a sors, a mezei ütközetet is.²⁷²

Ő császári Felsége²⁷³ a Háromkirályok közelgő napjára²⁷⁴ személyesen érkezik majd Regensburgba, hogy ott birodalmi gyűlést tartson. Ezen a gyűlésen mind Ő császári Felsége, mind Ő királyi Felsége²⁷⁵ tőlük telhetően azon lesznek és minden követ megmozgatnak majd annak érdekében, hogy ennek a meggyötört és szörnyűséges módon megosztott országnak az ügyei a kívánt módon rendbe hozassanak, és ne csupán ezen ország némely pártoskodó és viszálykodó emberének gögjén és rosszindulatán legyenek úrrá, de a kereszténység legádázabb ellensége ellen is oly erős sereget indítsanak, és oly kegyetlen háborút hirdessenek, hogy még Erdélyt is megszabadíthassák a zsarnoktól való rettegetől.

Ami engem illet, tudtára kívánom adni azt is, hogy napokon keresztül rettenetesen kínozott a hasmenés és a vesekő, most pedig, hogy ez a betegség kicsit enyhült, újabb csatára és összecsapásra kényszerülök a köszvénnel. Remélem azonban, hogy idővel és kitartó türelemmel ez a nyavalya is alábbhagy majd.

Kelt a Visegrád alatti királyi táborból...

272 Erre végül nem került sor. Alább említett betegségeinek súlyosbodása miatt Vels 1541 január elején lemondott a fővezéri posztról. Helyére Ferdinánd Roggendorft nevezte ki.

273 V. Károly.

274 1541. január 6.

275 Habsburg Ferdinánd.

AHDNÁME

Az 1540 őszén kelt *ahdnáme* János Zsigmond trónöröklésének jogi alapja. Bár közvetlenül nem kapcsolódik a budai ostromokhoz, közlését mégis fontosnak éreztük, hiszen ez az irat képezi az alapját a Szapolyai-párti urak bizakodásának, hogy a szultán megsegíti őket az ostromlók ellen, de nem kell tartaniuk tőle. A kiadáshoz felhasznált kézirat lelőhelye: OSZKK Fol. Hung. 37. Protocollum Báthorianum, fol. 184–186. Kiadásai: Döbrentei Gábor, *Régi Magyar Nyelvelmékek*. III/2. Budán, 1842, 1–3. Szalay László, *Adalékok a magyar nemzet történetéhez a XVI.-dik században*. Pest, 1859, 195–197. Szalay László, *Magyarország története*. IV. Budapest, 1852, 219–221. Papp Sándor, *Die Verleihungs-, Bekräftigungs- und Vertragsurkunden der Osmanen für Ungarn und Siebenbürgen. Eine quellenkritische Untersuchung*. Wien, 2003, 159–160.

SZULTÁNI MEGERŐSÍTÉS (AHDNÁME) JÁNOS ZSIGMOND SZÁMÁRA

Én, ki terek császár vagyok, szultán Szulimán, jelentem, hogy ez én pecsétes levelem és mondásom, én akaratom, én szómmal íratott, én parancsolatom.

Magyarországnak királya, János király az én portámra István[t és], János püspöket²⁷⁶ bocsátá volt követségben, de még az úton voltak az kevetek, én hozám nem érkeztek, hogy János királynak halála történik.²⁷⁷ Az magyar urak, Temesvárbán Petrovity Péter, Török Bálint fő úr, váradi püspök barát, Bátori András, Drágfy Gáspár, Podmaniczky János Mirkó, Bathyány Orbán, Sulyok Balázs, Bathyány Farkas, Lossonczy Antal, Patóchy Miklós, János Venetich, Tomory Miklós, Mihály Kere, ezek az urak, ő maguk és az ország nevében küldettek az kevetek után pecsétes leveleket, jelentették meg János király halálát, és hogy János király testamentumot tett, az országot hatta az ő fiának, István²⁷⁸ királynak. Az testamentum tétel koron kenyergett nekem is, hogy az országnak birodalmát hagynám az ő fia kezében. Az után meghatta az uraknak is testamentomban, hogy az ő fiát hallgassák. Ők is az király testamentoma szerint engedelmesek mindennek, és miképpen János királynak élteben engedelmesek voltak, azonképpen hűséggel, engedelmisséggel leszek az fiának is. És valami volt az ország adaja

276 János király halála után Werbőczy István és Eszéky János pécsi püspök indultak követségbe Konstantinápolyba.

277 Szapolyai János 1540. július 22-én halt meg Szászsebesen.

278 Az oszmán források következetesen István néven említik János Zsigmondot.

az király éltében, az király fiának a neve alatt igazán beszolgáltatná az én portámra.

Mikor azért az urak levelei jutottak volt az én portámra a követekhez, úgy atták minden rendel megértenem az kevetek az urak kívánságával egyetemben. Az országbéli urak engedelmes kívánságát értvén az kevetek is nekem ezen kenyeregnek, hogy megengedjem az király fiának Magyarorszában az atya birodalmát. Nekem kedig ilyen szerződéseim volt János királlyal, hogy az ő birodalmától minden esztendőbe ötvenezer arany forintot szolgáltat be az én Portámra, kiben még hátra vagyom. Kévánom azért töletek kevetek, hogy adjátok meg szerzés szerint az[t], kivel adósok vattok. Kévánták én tőlem az kevetek, hogy egy fő emberemet bocsássam az országba az kénccstartóhoz,²⁷⁹ kivel vessenek számot. Ha mivel adós, adják meg, hozzák be az fényes Portára. Ezt is kívánák az kevetek én tőlem, hogy végezésképpen meg adjuk értenik, hogy ezután esztendőnként mi módon legyen az fizetés. Így végeztünk azért el velük, hogy ezután minden esztendőbe huszonötezer arany forintot adjanak, tízezer arany forint erő ezüstet, tizenötezer arany forint erő bársonyt, mely végzésnek az kevetek engettenek és magokat kötötték reá az magyar urak képében, hogy augusztus havában esztendőnként beszolgáltatják.

És kenyeregték az kevetek mi nekünk, hogy az királyságot engednők István királynak, és mi az kevetek kenyergésére engettük az királyságot István királynak, mert az hatalmas Isten adta mi kezünkbe Magyarországot, szabályánkkal nyertük és adtuk volt János királynak, mely János király én nekem igaz hívem volt. Azért adtam volt neki az országot. Most János király megholt, Magyarországot én adtam az ő fiának, István királynak. Kenyergöttek én nekem az magyar urak is azért. Megattam az királyságot István királynak, ezért attam és küldöttem az én parancsoló leveletem oda, hogy ő Magyarországnak királya legyen, és valamenyny föld, birodalom János király kezében volt, azt teljes birodalmat adtam István királynak.²⁸⁰

Azért ti urak, amint én elvégeztem a kevetőkkel, erősen megtartassék, és esztendőnként fogyatkozás nélkül beszolgáltassék az elvégzett időbe[n]. Ebbe az szörzésben álljunk meg és az mi Portánkra az adó éppen beszolgáltassék. Ebbe az végezésbe igazán meg álljatok, egyesek legyetek, egymást szeressétek és híven az országot megoltalmazzatok. Idegent senkit országotokba ne bocsássatok,²⁸¹ hogy országotok csendes és békességes legyen. Háborúság idegen néptől ne indultassék. Magyarországba való urak, nemesek, vitézlő népek és országbéli község, föld népe, az én parancsolatom szerint István királyt királytoknak tartsátok és uraltok, az mit ő parancsol, annak engödelmesek legyetek és őhozzá hallgassatok.

279 Fráter György.

280 Az *ahdnáme* értelmében tehát a szultán az egész Magyarország feletti uralmat János Zsigmondnak ígérte, elismerve ezzel atya örökösének. A szultáni ígéret fényében érthető a budai urak dőbbenete, amikor Szulejmán 1541 augusztusában megszállta Budát, és csak az ország keleti felét hagyta János Zsigmond és hívei kezén. Az *ahdnáme* elemzését újabban lásd: Kruppa Tamás, 1541. Vajon mi és mennyi veszett Buda alatt? *Tanulmányok Budapest Múltjából* XLII (2017), 61–76.

281 Vagyis az *ahdnáme* kifejezetten tiltja, hogy Magyarország trónjára idegen uralkodó kerüljön.

Ti kedig István király és magyar urak, nekem igaz híveim legyetek, az mely adó[t] felül végeztünk, azt a végezett időben ide beszolgáltassátok az én Portámra.

Ez én parancsolatomnak fejenként engedjete. Én minden beglerbégimnek, szandzsákbégimnek és minden hadamnak erősen megparancsoltam, hogy ököztük s tü közöttetek semmi háború, semmi bántás ne legyen. Ha kedig az én népeim az én parancsolatomat meg nem tartják, megbüntetem őket erősen.

Ha az Istennek akaratjából történnék István királynak halála és tü magyar urak egybe gyűlvén, egymást értvén egy jeles fő embert, az kihez bízhattok, válasszatok. Az én portámra az ország dolga felől adjátok értenem. És akkor az mit én parancsolok és végezek, ahhoz tartsátok magatokat. Ez e levél a mi prófétánk Mehmet idejétől fogva 947. esztendőben íratott Konstantinápolyban október 16. napján.²⁸² Ezt így értsétek, így tudjátok! Meghiggyétek az én szómat nyilván való bizonynal, mert ez az én parancsolatom és mondásom igaz.

282 A kéziratban október helyett augusztus áll, ami képtelenség, hiszen augusztus közepére még a követek sem értek Konstantinápolyba. A korrekciót már Szalay László javasolta. A datálására vonatkozóan újabban lásd: Papp Sándor, „Költ Zilhicse hónapban, azaz júniusban.” A fordításban fennmaradt, vagy nem törökül írt oszmán dokumentumok dátumaihoz. In: Jancsák Csaba et al. (szerk), *Dixit et salvavi animam meam. Tanulmányok a 65 éves Szegfű László tiszteletére*. Szeged, 2007, 165–176.

IZABELLA KIRÁLYNÉ LEVELE

Izabella királyné levele a modenai Állami Levéltárból (Archivio di Stato di Modena) került elő. Eredeti, olasz nyelvű szövege a Turul című folyóiratban jelent meg (Domokos György, Izabella királyné levelei a Modenai Állami Levéltárban. *Turul* 87 (2014), 27.). A levelet Domokos György fordította kötetünk számára.

IZABELLA KIRÁLYNÉ LEVELE ERCOLE D'ESTE HERCEGHEZ²⁸³

Buda, 1541. március 15.

Méltóságos Herceg, kedves és tiszteletreméltó barátunk és rokonunk!²⁸⁴ Megkaptuk Excellenciád leveleit, noha késedelemmel érkeztek meg hozzánk, mivel előbb Litvániába²⁸⁵ küldték őket, s onnan jutottak el ide. Ezekből igen jól látjuk azt a szeretetteljes érzületet, amellyel Excellenciád jó rokonunk módjára irántunk viseltetik, csakúgy a részvétben, amelyet a boldog emlékezetű kedves hitvesünk, a méltóságos király halála kapcsán fejezett ki,²⁸⁶ mint az örömben, amit drága gyermekünk világrajötte fölött érez.²⁸⁷ Mindezt végtelenül köszönjük. Bár adná Urunk Istenünk, hogy véget érjenek azok a sorscsapások, amelyek méltóságos hitvesünk halála óta folyamatosan szorongattak, és amelyek még mindig nem szűnnek. Ugyanis a méltóságos római király²⁸⁸ azonnal ostromzár alá vett bennünket, amit még mindig fenntart,²⁸⁹ miközben tűzzel-vassal pusztítja az ország nagy részét.

283 II. Ercole D'Este (1508–1559) 1534-től haláláig Ferrara, Modena és Reggio hercege.

284 Izabella anyja, Bona Sforza olasz családból származott, így rokonságban állt számos itáliai fejedelmi családdal. Ercole d'Este és Izabella harmadfokú unokatestvérek voltak (Domokos György, Izabella királyné levelei a Modenai Állami Levéltárban. *Turul* 87 [2014], 25.).

285 Izabella apja, Jagelló Zsigmond lengyel király és litván nagyfejedelem volt, így gyakran tartózkodott Vilniusban. Ez a magyarázat, hogyan kerülhettek Izabellának címzett levelek Litvániába.

286 Izabella férje, Szapolyai János magyar király 1540. július 22-én halt meg Szászsebesen.

287 A trónörökös, János Zsigmond pár héttel apja halála előtt, 1540. július 7-én született.

288 Habsburg Ferdinánd, akinek V. Károly császár lemondásáig a német királyi címet jelentő *rex Romanorum* volt a legmagasabb titulusa.

289 Szorosabb értelemben Buda nem állt ostromzár alatt 1541 márciusában. Ám azzal, hogy Ferdinánd hadai állomásoztak Esztergomban, Vácott, Pesten és Székesfehérváron, Budát mégis egyfajta gyűrűbe fogták.

Másik irányból megérkezett a török sereg negyvenezer emberrel²⁹⁰ és száz nasszádból álló hajóhaddal, s mindkettőből még több várható, akik azért jönnek (mint mondják), hogy minket támogassanak, és megvédjék a királyságot, és már megközelítették e várost húsz olasz mérföldnyire.²⁹¹ Nem tudjuk, mi lesz ennek a vége. Ezt kívántuk elmondani Excellenciádnak, hogy ezzel is megerősítsük a vérségi köteléket, amely személye és a mi személyünk között fennáll. Arról, ami a jövőben történni fog, híradással leszünk, remélve segítségét, kegyét és tanácsát minden alkalommal. Excellenciádnak ajánljuk magunkat egész szívünkkel. Budáról, 1541. március 15-én.

Méltóságod

jó húga, Izabella királyné

290 A szám túlzónak tűnik. Más források szerint Mehmed bégnek legfeljebb tizenötezer katonája lehetett.

291 A levél dátumából kiindulva Mehmed bég seregéről van szó, melynek célja Pest visszafoglalása volt. Mehmed 1541. március 20-án érkezett Pest alá, ahonnan április 6-án vonult el a sikertelen ostromot követően.

ÚJSÁGHÍR A MEHMED BÉG VEZETTE PESTI OSTROMRÓL

A legkorábbi Budát érintő ismert német újságlap Mehmed szendrői bég Pest elleni, 1541. évi tavaszi hadjáratával foglalkozik. A szöveg szerzője ismeretlen, és a nyomtatványon sem a kiadási év, sem a hely nincs feltüntetve. Mivel a szöveg Mehmed bég április eleji visszavonulásával ér véget, és későbbi eseményt, például Roggendorf pár héttel később kezdődő budai ostromműveleteit már nem említi, feltételezhető, hogy még 1541 áprilisában vagy május legelején kinyomtatták.

Cziráki Zsuzsanna kötetünk számára készült fordítása az OSZK Apponyi-gyűjteményében az App-H-0283 jelzeten található nyomtatvány szövegét vette alapul.

Új híradás a Mehmed bég nevezetű tirannusról, a török császár főhadparancsnokáról és Nándorfehérvár helytartójáról, továbbá arról, hogy miket határozott és cselekedett Pest alatt a keresztény vér ellen segítőjével, egy Fráter György nevű pálos rendi szerzetessel, Buda parancsnokával, valamint hogyan jelent meg személyesen is, és miket vitt véghez, mint alább következik

Mehmed bég²⁹² anno domini [1541.] március 20-án érkezett meg szárazföldi és vízi hadaival Pest és Berendt²⁹³ alá. Lovasai hevesen összecsaptak a mi huszárainkkal, és szerény győzelmet arattak. Mi csupán egyetlen csapást veszítettünk a lovával együtt, akit levágtak. Pest városából ugyancsak lőtték őket, kisebb és nagyobb szakállas puskákból, illetve kis falkonettekéből, valamint más nehéz lövegekből, és szemmel látható kárt tettek az ellenségben.

Március 21-én vízen és szárazföldön tizenötezer törökkel megtámadta Pest városát odafönt a Bécs kapunál,²⁹⁴ a várral szemben, úgy, hogy a védők nem

292 Jahjapasaoglu Mehmed szendrői bég.

293 Berendt nevű település Pest környékén nem ismeretes. Talán félrehallás vagy nyomdahiba eredménye, illetve elképzelhető, hogy Vác (németül Waitzen) kifacsart alakja rejlik a név mögött, mivel Vácot 1541 februárjában vették be magyar és török csapatok, igaz, arra nincs adatunk, hogy a továbbiakban a város környékén táboroztak volna.

294 A Bécs-kapu Pest északi kapuja volt, a szemközti Várhegy ágyúinak lövonalában. Nevét a Pesttől északra található Bécs vagy Újbécs nevű településről kapta. Ugyanitt, a kapun kívül állt a

állhattak meg a budai oldalról rájuk leadott tűz hevében, és jelentős veszteségek érték őket.

Anno domini [1541.] március 22-én a Barát²⁹⁵ a budai oldalon lévő víztorony²⁹⁶ alatt sáncokat épített, és a Dunán keresztül erősen lőtte Pestet. Ennek ellenére csak kevés kárunk esett, és sietve viszonoztuk a tüzet az éppen a túloldalon fekvő sáncaikra irányított lövegeinkből. Sok törököt lelőttünk, valamint a budaiak pattantyúsát, amiről csak később szereztünk tudomást, és szemmel is meggyőződünk róla.

Anno domini [1541.] március 23-án [a barát] ismét sáncot épített, ezúttal a pesti oldalon, a tímárok házainál,²⁹⁷ és innen meg a házakból muskétákkal és kis falkonettekkel hevesen lőttek befelé a védőkre, de a Mindenható segítségével csak kevés kárt okoztak, és azután ágyúinkkal hamar elkergettük azokat, akik korábban még a házakba is befészkeltek magukat.

Anno domini [1541.] március 25-én, Boldogasszony²⁹⁸ napján a lelkiatya és barát Fráter György a Buda városában fellelhető legerősebb tűzerőt, nyolc ostromágyút és két mozsárágyút²⁹⁹ hozatott át Pestre a Bécs kaputól északra levő sáncokba, és onnan kezdtek tüzelni. Vasból és bronzöntvényből³⁰⁰ készült golyókkal lőttek, melyek súlya száztíz, nyolcvan, hatvan és negyven font volt, sok közülük a pesti parancsnok³⁰¹ házában hever. Még aznap a nyolc ágyúból hetvenhárom lövéssel ostromolták a városfalat, mégis alig látszott meg rajta.

Anno domini [1541.] március 26-án hasonlóképp lőttek az ágyúkból, és százötvenhét lövéssel két kis lyukat törtek a falba.

toronyszerű erődítmény, amelyet Zsigmond király kezdett el építtetni, majd félbehagyott. Egyesek szerint a dunai záróláncot erre erősítették, mások szerint hídfőként szolgált. Ennek az építménynek a neve: Bécs vára.

295 Fráter György, pálos szerzetes, a csecsemő János Zsigmond egyik gyámja, a budai védelem oszlopa.

296 A királyi palotától két völgyzárófal vezetett a Dunához. Az északi völgyzárófaltól északra (a mai Lánchíd utcában) tarták fel az ásátások a királyi palota vízművének maradványát, amely egy toronyban volt elhelyezve (Fényes Gabriella, Középkori vízmű maradványai Budapest Lánchíd utca 19-21. alól. 1/A lelőhely. *Budapest Régiségei* 41 [2007] 193–227. Magyar Károly, A középkori budai vízművekről. In: Benkő Elek–Kovács Gyöngyi [szerk.], *A középkor és a kora újkor régészete Magyarországon*. Budapest, 2010, 189–206.). Könnyen lehet, hogy a szövegben is erről a toronyról van szó. A torony és a völgyzárófal között lehettek az itt emlegetett ágyúsáncok.

297 Az újabb sáncok ezek szerint a város déli oldalán épültek. A mai Molnár utcában több helyen is sikerült már feltárni tímárműhelyek nyomát (Írásné Melis Katalin, Középkori lakóházak és egy XV. századi vargaműhely régészeti kutatása a pesti Belvárosban [1996]. *Communicationes archaeologicae Hungariae*, 1996, 211–245.). A városfal déli oldalához közvetlenül csatlakozott a Szentfalva/Szenterzsébetfalva nevű település. Itt is élhettek tímárok, bár ezek házait ásatásból nem ismerjük. De valószínűleg erről a településrészről lehet szó, mert azt írja a szöveg, hogy a házak közül lövöldöztek a városra.

298 Gyümölcsoltó Boldogasszony ünnepe.

299 Hauffe naplója összesen két ágyút említ.

300 Az eredetiben *Glockenspeise*, azaz a harangok öntéséhez használt, ón és réz 1:5 vagy 1:4 arányú ötvözetéből készült bronz keverék.

301 Pest védelmét Otto von Dieskau irányította.

Anno domini [1541.] március 27-én vagyis Laetare vasárnapján³⁰² az ellenség ebből a löállásból, nyolc ágyúból háromszázharminchét lövést adott le, és ledöntötte a falat négy öl szélességben. Sok tüzes golyót dobott be a városba, ám a Mindenható segítsége és kegyelme folytán egy sem robbant fel. Felégették a Bécs kaput, ami azután egy nap és egy éjjel nyitva állt. Ekkor abbahagyták az ágyúzást, és heves rohamot indítottak. Szablyákkal nyomultak előre, mégsem juthattak be a városba.

Anno domini [1541.] március 28-án az ellenség százharminchét lövést adott le, és tovább tágította a rést.

Március 29-én kétszáznyolcvanhét lövést adott le a nyolc ágyúból.

A [hónap] 30. napján száztizenkilenc alkalommal lőtt.

A [hónap] 31. napján hatvanhárom lövést adott le mindig csak a városfalra, hogy előkészítse a rohamot.

Április 1-jén negyvenegyszer lőtt, és heves rohamot indított.

2-án harmincöt lövést adott le.

3-án hétszer lőtt.

4-én [a bég] szégyenszemre elvonult, és Rákoson ütött tábort egészen 6-áig, amikor teljes haderejével elvonult Tolna irányába.

Mindez csupán a városfalakra leadott lövések summája, hiszen azokat lehetetlen lett volna megszámolni, amelyeket a Szent Gellért-hegy hat kis falkonettjéből és Budáról a városba, a piactérre³⁰³ adtak le.

Így hallgatta meg a barát, ez a mi szentséges atyánk nagybőjti gyónásunkat, és oldozott fel bennünket, szegény landsknechteket. A mindenható Isten kegyelme legyen velünk továbbra is! Ámen.

302 A katolikus liturgiában nagybőjt negyedik vasárnapja.

303 Pest piactere a város közepén, a plébániatemplom mellett, közvetlenül a Duna partján helyezkedett el. Így a Gellért-hegy irányából erősen sebezhető volt.

LENGYELORSZÁGI HÍREK

A Budával összefüggő események fontosságát jelzi, hogy a hírek olyan távoli helyekre is eljutottak, mint Poroszország. Az itt olvasható levélben a boroszlói püspök informálja Brandenburgi Albert porosz herceget Pest 1541. évi tavaszi török ostromáról. Nem is maga a május elején kelt levél a fontos, hanem a hozzá csatolt melléklet, melyben a püspök egy egy hónappal korábban, Magyarországon íródott levelet továbbít a porosz hercegnek. A tudósítás íróját nem ismerjük, de szóhasználatára alapján arra következtethetünk, hogy a Habsburg-táborhoz tartozott. A levél eredetije: Karolina Lanckorońska (ed.), *Documenta ex Archivo Regiomontano ad Poloniam spectantia*, VI pars, H B A, B 2, 1538–1542. Elementa ad Fontium Editiones Tom. XXXVI. Rome, 1975, 133–134. Szabó Ádám fordítása kötetünk számára készült.

LUCAS GÓRKA BOROSZLÓI PÜSPÖK ALBERT POROSZ HERCEGNEK

Boroszló, 1541. május 8.

Felséges fejedelem stb.

Miután sikerült szereznem egy futárt, akivel reményeim szerint a leveletem eljuttathatom felséges uraságtokhoz, a felséges uraságtok iránti nem múltó tisztelem folytán meg akartam jelenteni uraságtoknak azokat az újdonságokat, amelyekről jelenleg tudomásom van.

Méltóztassék tehát megtudni felséges uraságtok, hogy egy nem megvetendő török sereg hatolt be Magyarországra, s Budánál, illetve Pestnél, a Duna partján Budával átellenben fekvő városnál állapodott meg.³⁰⁴ Ugyanezen törökök nagy erővel megkísérelték Pest elfoglalását, de az Úristennek hála, a szándékukat nem sikerült megvalósítaniuk. S hogy felséges uraságtok világosabban megérthesse, miként történt a dolog, a mellékelt iratokból³⁰⁵ méltóztassék megismerni, amit egy barátom hírül adott nekem, továbbá némely más újságot is, amelyeket nem szerettem volna eltitkolni felséges uraságtok előtt. Biztos vagyok benne, hogy

304 Mehmed bég Pest visszafoglalására érkező seregéről van szó.

305 Górka püspök leveléhez két melléklet tartozott. Itt csak a Budával kapcsolatos első melléklet fordítását közöljük.

felséges uraságtok előtt ismert az én kedves fiam, a poznaí várkapitány³⁰⁶ úr követi megbízása, amely először a felséges római királyhoz, utána pedig Magyarország felséges királynéjéhez, Izabella úrnőhöz, ő királyi felségének, a mi legkegyelmesebb urunknak a leányához szól.³⁰⁷ Ő március 21-én indult útnak Poznańból, de mióta áthaladt Boroszlón, egy levelet sem kaptam tőle, és nem tudok róla semmi mást, csak amiről felséges uraságtok is méltóztatik majd értesülni az alábbi melléletekből.

Kelt Boroszlóban, 1541. május 8-án

Felséges Uraságtok szolgálja és káplánja,

Lucas boroszlói püspök

Melléklet:

Noha nem kételkedem benne, hogy ami ezekben a napokban Magyarországon történt, annak ott is híre ment, de azt akartam, hogy nagyságotok tőlem is értesüljön róla. A törökök három irányból fogták ostromgyűrűbe Pestet: Mehmed bég Szent Kozma és Damján temploma³⁰⁸ felől, Huszrev³⁰⁹ pasa a felső résznél, amelyik Vác felé néz, a magyar-török Petrovics³¹⁰ pedig Rákos mezeje felől támadott hevesen. Háromszor próbáltak valamennyien, együttes rohammal betörést végrehajtani, de a helyőrség katonái megannyiszor bátran visszaverték őket.³¹¹ Végül, mikor a törökök az összes próbálkozásukat megghiúsulni látták, nagy gyálatukra és veszteségeiktől sújtva elvonultak, magát Petrovicsot pedig rabként vitték magukkal.³¹² Ő ugyanis nagy reményekkel és ígéretekkel kecsegtetve hívta be őket a határvidékről, azt bizonygatva, hogy mihelyt bejönnek Magyarországra, az összes magyar csatlakozni fog hozzájuk, társukul szegődnek a hadakozásban, és ellátmányt is bőségesen a rendelkezésükre bocsátanak majd. Miután viszont ezekből semmi sem valósult meg, őket pedig nap-nap után jobban tizedel-

306 Andreas Górka poznaí várkapitány természetesen nem volt a püspök fia. Idősebb egyházi személyként, „püspökatyaként” nevezi fiának fiatalabb rokonát.

307 Andreas Górkának megbízása szerint közvetítenie kellett volna Ferdinánd és Izabella között. Ferdinánd Górka, illetve a lengyel király révén szerette volna szépszerével megszerezni Budát. Górka részére 1541. március 4-én állítottak ki Bécsben menlevelet (ÖStA, HHStA, UA 45. Konv. C, fol. 3–4.), hogy Izabellához utazhasson, jöllehet a püspök levelének fényében ekkor még el sem indult Poznańból. Bécsből csak 1541. április 7-én indult Budára, majd onnan 18-án újra vissza Bécsbe, ahol Ferdinánd 26-án tárgyalta vele (ÖStA, HHStA, UA 45. Konv. C, fol. 44., fol. 62., fol. 82.).

308 A Szent Kozma és Damján-templomra nincs más adatunk, pontos helye nem ismeretes. Éppen a levél alapján azt lehet sejteni, hogy Pest déli részén állt, hiszen Huszrev pasa északról, Petrovics a Rákos-mező, tehát kelet felől tartotta ostrom alatt Pestet, Mehmed csapatainak így a teljes ostromzárhoz déli irányból kellett körülgárniuk a várost.

309 Az eredetiben Horos pasa. A torzult névalak mögött minden bizonnyal a hadjáratban részt vevő Huszrev boszniai bég keresendő.

310 Petrovics Péter temesi ispán.

311 A Mehmed bég hadjáratát megörökítő újságlap két nagyobb rohamot említ: március 27-én és április 1-jén.

312 Ez téves adat. Petrovics részt vett később Buda védelmében.

te az éhség és az ostromlottak vitézsége, elvonultak. Ha ezt nem teszik meg, erővel verte volna el őket az ostromtól fejedelmünk³¹³ jól felszerelt serege, amely már közeledett szárazon és vízen.³¹⁴ Mivel a törökök elmenekültek, a sereg most már a budai vár ostromát tervezi stb. Jézus Krisztus kegyeskedjék megengedni, hogy ehhez a feladathoz szerencsés módon fogjanak hozzá, és beteljesítsék azt.

Kelt 1541. április 10-én

313 A továbbított levél szerzője Ferdinándot tekinti urának, így nyilvánvalóan Habsburg-párti személyről van szó.

314 Wilhelm von Roggendorf seregéről van szó, melynek elsődleges feladata az ostromlott Pest felmentése lett volna. Mivel Mehmed bég csapatai április 6-án elvonultak Pest alól, Roggendorf egyből Buda ostromához kezdhett hozzá.

II.
ROGGENDORF HADJÁRATA
ÉS BUDA TÖRÖK MEGSZÁLLÁSA

1541

WOLFGANG LAZIUS

Lazius leghosszabb és messze a legrészletesebb beszámolója Roggendorf 1541. évi hadjáratával foglalkozik. Ez nem véletlen, hiszen adatolható, hogy Lazius katonaeorvosként részt vett a hadjáratban, így testközelből szemlélte az eseményeket, mely jelentősen emeli a beszámoló forrásértékét. Az is erősen valószínűsíthető ugyanakkor, hogy Lazius nem rögtön az induláskor csatlakozott Roggendorf stábjához, így nem volt kezdettől fogva az események szemtanúja. Ezt erősen alátámasztani látszik az a tény, hogy az 1541. május–júniusi harcok, vagyis Buda tényleges, fordulatokban bővelkedő ostroma, a június 2-i nagy rohammal, majd a budai polgárok árulásával együtt, egészen a török felmentő sereg megérkezéséig és a Gellért-hegyi védőállások kiépítéséig mindössze a beszámoló negyedét teszi ki. Ezzel szemben Lazius nagyon részletesen beszél a Gellért-hegyen elsáncolt Habsburg-sereg küzdelmeiről, a tábor viszonyairól, a vezérek közti vitákról és végül az augusztus végi nagy török–magyar rohamról, mely megelőzte a végül tragédiába fulladó augusztus 21-i kitörési kísérletet. Bízást mondhatjuk, hogy a július–augusztusi harcokra Lazius az egyik legjobb forrás.

Valószínű, hogy Lazius csak 1540. június végén–július elején érkezett a sereghöz, így a korábbi harcokról mások beszámolóiból értesült. Személyes érintettsége abban is megnyilvánul, hogy a szöveg egy pontján elkezd egyes szám első személyben írni. Egészen a pesti átkelésig, augusztus 21–22-ig a sereg mellett tartózkodik, és csak utána vált vissza személytelenebb, harmadik személyű elbeszélésbe.

Nem pusztán résztvevő azonban, hanem a vezérkar döntéseit közelről tapasztaló szemtanú: az elbeszélés egy adott pontján elmondja, hogy a rác felderítők latinul előadott jelentését ő fordította németre Roggendorf számára. Mivel megbízólevelét közvetlenül Anna királyné állította ki, Lazius pedig ekkor már a bécsi egyetem tekintélyes professzora volt, ha nem is volt a vezérkar szorosabbban vett tagja, úgy tűnik, afféle „törzsorvosként” valóban közeli kapcsolatban állt a főtisztekkel.

Beszámolója azonban minden szemtanúi érénye ellenére ez esetben sem nélkülözi a tendenciózus jelleget. A Buda alatt elszenvedett kudarcért egyértelműen Roggendorft teszi felelőssé, az ő személyes hibáiban keresi a fő okokat. Vele állítja ellentétbe a szinte hektóri erényeket mutató, fegyelmezett, önfeláldozó, sztoikus Eck von Reischachot, aki Roggendorf dölyfös parancsainak engedelmeskedve még saját fiát is kész feláldozni a sereg érdekében, majd ő maga is a járvány áldozatául esik. Reischach halála és Roggendorf sebesülése után a főszerepet a Pest védelménél is kulcsszerepet játszó Varkocs György veszi át, és Lazius javarészt az ő érdemének tudja be, hogy az oszmán

csapatok hetekig nem tudnak megbirkózni a Gellért-hegyen védekező Habsburg-sereggel.

Elfoglaltságai ellenére ugyanakkor orvosként éles szemmel veszi észre a szűkös táborhelyen összezsúfolt katonákra leselkedő járványveszélyt, és ad pontos elemzést a ragály kitörésének és elharapózásának okairól, mely szintén döntő szerepet játszott abban, hogy Roggendorf seregének harcértéke jelentősen lecsökkent a nyár végére.

Beszámolója méltán tekinthető az egyik legfontosabb tanúbizonyságnak a Budáért 1541-ben folyó gyilkos küzdelemről.

Szemelvényünket az ÖNB cod 7688, fol. 125r–139v. lapjain található latin eredeti alapján Kasza Péter fordította.

A magyar történelem második könyve Wilhelm von Roggendorf báró Buda alatti tetteiről és a mieink szerencsétlen visszavonulásáról

Miután Vels szinte egész Magyarországot leigázta,¹ és az elmúlt őszön szünet nélkül hadat viselt, jöllehet a nehéz téli pihenő alatt katonái elfáradtak, és ő maga is legyengülve betegségbe esett,² így nem volt már alkalmas a menetelésre, és nem felelt meg a háború követelményeinek, mégis, amennyire tudta, az ágyban fekvő is bölcsen és sikerrel tartott ki a téli táborban a következő tavaszig.³ Majd miután értesítette a királyt, csapatainak utánpótlást, a maga pozíciójába pedig egy utód kinevezését kérte, még mielőtt a nap melege újra indítaná a háborúskodást. Úgy vélte ugyanis, hogy ha az ellenség erejét megosztva (amitől tartani lehetett) egy időben különböző helyek ellen indít támadást, megrendült egészségi állapota miatt ő sem lesz elég tetterre kész, illetve csapatainak a háborútól és a hidegtől szinte felemészített maradványai, melyek Visegrád alatt állomásoztak, sem lesznek olyan erősek, amennyire a háború vihara megkövetelné. Attól lehetett ugyanis tartani, hogy a vártnál nagyobb és erősebb török sereg érkezik.

Mihelyt a király értesült Vels szándékáról, bár eleinte a szívére vette, hogy egy ilyen hadvezért kell nélkülöznie, akiről köztudott volt, hogy katonai ügyekben a legnagyobb jártassággal rendelkezik, és mindenkiel úgy viselkedett, hogy egyformán kedves volt a közkatonáknak és a tiszteknek is, és számos veszedelmet hárított el megfontoltságával és előrelátásával, ám miután látta, hogy eltökélte magát, nem kívánta megtagadni érdemes, de megtört vezérétől a pihenést. S hogy a hadseregnél történt ilyen hirtelen változás miatt a már elfoglalt helyek ne kö-

1 Ez mindenképp erős túlzás: Vels 1540. őszi hadjárata csak a Duna-menti területeket, illetve a Dunántúl bizonyos részeit érintette.

2 Vels vesekő kínozta. Lásd erről Nádasdynak írt, 1540. november 25-én kelt levelét kötetünkben.

3 Vels még 1541. január elején lemondott, Ferdinánd pedig helyére átmeneti megoldásként volt helyettesét, Reinprecht von Ebersdorffot nevezte ki (ÖStA, HHStA, UA 45. Konv. A, fol. 1.).

vetellessék vissza szabadságukat, és a budaiak se tudjanak könnyebben cselegetni a mieinknek, arra kérte, hogy május elejéig maradjon a táborban, amíg alkalmas utódról gondoskodni tud. Ez azután Wilhelm von Roggendorf, ausztriai helytartó lett, aki a hosszú és küzdelmes spanyol háborúban szerzett hírnevet.⁴ Bár már őt is egyként megtörték a kor és a betegségek, és csupán nyugalomra vágyott, a király parancsára mégis elvállalta a fővezérséget,⁵ majd kora tavasszal Magyarországra utazott,⁶ és a főparancsnoksággal együtt átvette Velstől a hadsereget is, mely részben Óbudától nem messze egy táborban, részint Otto von Dieskau vezérletével Pest városában tartózkodott.⁷

Mivel e csapatok kevésnek tűntek, tíz német gyalogos zászlóaljat csatoltak hozzájuk, melyeket szerte Bajorországban, Svábföldön és a tirolai grófságban toboroztak a hadügyekben roppant jártas sváb⁸ Eck von Reischach⁹ és Johannes von Grimenstain¹⁰ felügyelete alatt. Ezek még ugyanezen év pünkösdjé előtt Magyarországra hajóztak.¹¹ A királyi sereg váratlan felbukkanása miatt,¹² ahogyan az zavaros helyzetekben lenni szokott, a budaiak és akik a közelben laktak, hirtelen rémületükben valamennyien a falak közé menekültek, és miután bőséges készleteket halmoztak fel, szemlátomást a biztosra vehető ostromot várták.

Roggendorf ugyanis, miután minden környező helység hűségét biztosította, így gyors és biztos felvonulási útvonala, illetve már számottevő serege is volt a város körülzárására, nem akart másra lehetőséget hagyni nekik, mint hogy a saját menekvésükön töprengjenek, és ne másokén. Mivel pedig gyorsasága révén a már elfoglalt helyeket is a maga oldalán tartotta, a tétovázókban pedig rémületet

4 Roggendorf hadvezéri érdemei mellett a Habsburg-udvar meghatározó alakja: 1530–1537 között főudvarmesterként (*Oberhofmeister*) ő tölti be az egyik legfontosabb udvari pozíciót. Lásd: Alfred Kohler, *Ferdinand I. 1503–1564. Fürst, König und Kaiser*. München, 2003, 137–148.

5 1541 februárjában már Roggendorf a magyarországi főhadparancsnok. Bebek Imre február 17-én már generálisnak címezi hozzá írt levelében (ÖStA, HHStA, UA 45. Konv. B, fol. 19.). Roggendorf számára nem volt idegen a magyar hadszíntér, hiszen 1530–1531-ben már betöltötte a magyarországi főhadparancsnok tisztséget (Pálffy Géza, *Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században. Történelmi Szemle* 39 [1997:2], 287.).

6 Március 17-én már bizonyosan Komáromban tartózkodik a csapatok mellett (ÖStA, HHStA, UA 45. Konv. C, fol. 9.).

7 Lazius szabadon kezeli az időrendet, így már az előző könyvben beszámolt a Dieskau által védett Pest török ostromáról. Valójában ez az ostrom 1541 tavaszán zajlott, és Roggendorf egyik első feladata volt felmentést vinni a pesti védőknek.

8 Az eredetiben Rhaetia áll, ami természetes, hiszen Lazius antikizál. Rhaetia, az egykori római provincia több német ajkú területet is magában foglalt: Elzász egy részét, Graubündent, Észak-Tirolt és a mai Baden-Württemberg, illetve Bajorország egy részét. A Reischach család Württembergből származott.

9 Eitel Egg von Reischach a gyalogság parancsnoka volt. Életéről: Otto Mayer, *Reichsfreiherr Eitel Egg von Reischach. Hegau* 4 (1957), 171–172.

10 Hauffe naplója említ Eck von Reischach mellett egy Grauensteiner nevű tisztest, aki szintén elesett a harcokban. A két személy talán azonos.

11 Pünkösöd vasárnapja 1541-ben június 5-re esett.

12 Iványi Béla úgy tudta, Roggendorf május 3-án ért Buda alá, és kezdte meg a vár és város körülzárását (Iványi Béla, *Buda és Pest*. 68.). Az *Obsidio* szerzője viszont azt írja, hogy Roggendorf csapatai április 13-a körül kezdtek gyülekezni Pest alatt, és 23-án keltek át a Dunán Kelenföldnél.

keltett, úgy vélte, hogy bár a budaiak alaposan el voltak látva katonákkal¹³ és készletekkel, ám, mivel megosztottak voltak és javarészt németek, meg fogják adni magukat, mihelyt meglátják a mezőn felsorakozott seregünket.

A Barát, Török Bálint és Bebek,¹⁴ akiről mint legtekintélyesebb emberekről úgy gondolták, hogy a királyfi érdekében védelmezni fogják a várost, érzékelvén a bizonytalanságot, hosszas viták és tanácskozás után arra a döntésre jutottak, hogy amíg számottevő sereget nem kapnak a töröktől, kisebb csetepatékkal tartják távol a mieinket Budától, vagy pedig, ha elcsigázva a falak mögé szorulnak, ideiglenesen emelt új falakkal és védművekkel fogadják a támadásukat. Ebből a célból a parlagon hagyott és veszélyessé vált földjeikről a nyomorúság és a félelem miatt elűzött parasztokat Budára terelték, majd miután néhány ezret összegyűjtöttek ezekből az emberekből, farönkökből védműveket emeltek a falak előtt, és azokat földdel és mindenféle más anyaggal töltötték meg.¹⁵ Mindezen munkálatokat, mint mondtuk, a Barát irányította és felügyelte. A sáncok tetejére részint ágyúkat állítottak, részint katonákat helyeztek el rajtuk zászlóaljanként. A gerendák két láb szélesek voltak, amelyeket a parasztházak mintájára vesszőfonadékkal kötöttek össze. Ezeknek arra a részére, ahol a gerendázat a falhoz illeszkedett, hegyes nyársakat tűztek. Ez a fal nem jelentett mindenhol várfalat, sok helyen a magánházak fala magasodott az árok fölé. Belül sziklákat, fanyesedéket és földet halmoztak fel sánc gyanánt. Hajigálni való kövek is voltak ott, illetve forró víz és mindenféle gyúlékony anyag, amiket ha eldobtak, a felfelé mászók nyakához tapadt, vagy mint valami tövis, a ruhájukba ragadt.

Amint ezzel elkészültek, még mielőtt a mieink táborukat megerősíthették volna, a budaiak elhatározták, hogy kironتانak a városból. Miután ebben egymás közt megegyeztek, a legbátrabbakat választották ki erre a vállalkozásra, hogy hajnalban osonjanak ki a kapun, és titkos fortéllyal támogassák meg vitézségüket. Ezeket a Barát személyesen buzdította hol fenyegetéssel, hol ígéretekkel, hogy bátrak legyenek. Ugyanezt tették a többiek. Elmondták, hogy soha nem lesz még egy ilyen alkalmas pillanat egy ilyen vállalkozásra, és ha harc közben életük veszélybe kerülne, gondoljanak arra, hogy őket csak gyorsabban sújtja ugyanaz a kegyetlen balsors, mint a többieket, akiknek majd nem vitézi módra, hanem fogságban és mindennél nyomorúságosabb szolgaságban kell bevégezni életüket. Mert ha a veszedelemtől félve vesztve maradnak, a város eleste után nekik is ugyanúgy, sőt talán még inkább el kell majd szenvedniük a hadiszerencse fordulatát. Ezért tehát haraggal és dühvel lelkesítsék bátorságra magukat, és a németeket, akikre lecsaptak, kíméletlenül koncolják fel, foglyokat ne ejtsenek, inkább

13 Egy 1540 végén kelt beszámoló, valószínűleg túlzóan, de tízezer főre becsülte Buda védőinek a számát (Iványi, Buda és Pest. 58.).

14 1541-ben a pelsőczy Bebek családból Bebek Imre tartozott a Szapolyai-táborhoz. Bátyja, Bebek Ferenc huszárjaival Dieskau parancsnoksága alatt Pestet védte. Bebek Ferenc pártváltásairól vált hírhedtté, így nem világos, Lazius melyik Bebekre gondol. Imre viszont nem játszott kulcsszerepet a politikában (bár 1541 februárjában követként járt Bécsben), Ferenc viszont 1554 után, amikor végleg a Szapolyai-párthoz csatlakozott, annak prominens figurája lett.

15 Az erődítési munkálatokról már 1540 őszéről vannak adataink. A sáncok mellett a Csonkatornyot is visszabontották, és ágyúdombot csináltak belőle (Iványi, Buda és Pest. 58.).

az elesettek fejét hozzák vissza minél nagyobb számban a városba a nagyszerű diadal előjeleként.

Így akiket kiválasztottak a kitörésre, testben és lélekben felvértezve az éj sötétjében, mivel az utakat jól ismerték, kiosontak Budáról, és a legnagyobb dolgokra számítottak inkább a remény, mint a végeredmény alapján. Már egészen közel jártak őrszeinkhez, amikor az a zászlóalj, melyet Roggendorf, aki minden eshetőségre alaposan felkészült, időközben az őrség megerősítésére küldött, értesülvén az ellenség közeledtéről, riadót fúvatott, a katonákat hadrendbe állította, és tétovázás nélkül az ellenség ellen vonult. Bátran összecsaptak velük, és bár az ellenség sem maradt el vitézségben a mieink mögött, de mivel a sötétben nem lehetett látni, a mieink pedig olyan ordítózással lelkesítették magukat, hogy az ellenség azt hitte, az egész tábor megindult ellenük, így lassanként mind hátrálni kezdtek. A mieink pedig árkon-bokron át üldözve őket sokakat levágtak, és a menekülőket a városba szorították.

Roggendorf így kedvező előjellel megkezdve a háborút, minden oldalról körülzártá Budát, és megerősítette táborát, mivel azt remélte, hogy ha bevette a várost, a munka meghozza gyümölcsét, illetve úgy vélte, hogy ha ez ellenség ütközetbe bocsátkozna az ostromlottak megsegítése érdekében, harcban tehet majd pontot a vállalkozás végére. A ravasz Barát ugyanis azon mesterkedett csupán, hogy homályos válaszokkal húzza az időt, amíg meg nem érkezik a segítség a török szultántól.¹⁶ Amint ezt Roggendorf észrevette, nem várta meg a nemes királytól érkező erősítést, és nem időzött hosszan a táborban, ahogy a német katonának ez korábban szokásuk volt, miközben elillan és odavész a jó alkalom, az időt pedig hosszas tanácskozásokkal mulatják és fecsérlik el, hanem elővontatta és a falak előtt körben elhelyeztette nagyobb ágyúit, és a legnagyobb golyókkal lövetve kezdte éjjel-nappal töretni a falakat.¹⁷ Úgy vélte ugyanis, jobb a falak és az épületek lerombolása után (a város ugyanis egy sziklára épült) előnyös helyzetből rohamot indítani, mint a lehetőség elszalasztásával, később értelmetlenül a táborban vesztegelni, és módot adni arra, hogy a rút tétlenség közepette a katonák eltunyuljanak. Miután ezt előterjesztette a tanácskozáson azok előtt, akiket a nemes király társul adott melléje, részeltetve őket a feladatban és a munkában (ezek pedig a sváb Eck von Reischach, Varkocs [György], Otto von Dieckau, Reinprecht von Ebersdorf,¹⁸ Heinrich von Dresda,¹⁹ Freiherr von Gruenstain voltak és még többen mások is), mivel látta, hogy ők is egyetértenek, kijelölte a roham napját és óráját.

16 Az *Obsidio* adatai szerint május 1-jén zajlott egy megbeszélés György barát és Perényi Péter között, de eredménytelenül.

17 Az *Obsidio* adatai szerint Roggendorf először Pest felől kezdte lövetni a Vízvár tornyát.

18 Reinprecht von Ebersdorf alsó-ausztriai nemesi család sarja, a török elleni harcok igazi veteránja: 1529-ben kitüntette magát Bécs védelmében, 1532-ben több kisebb ütközetben diadalmaskodott betörő török csapatokon. 1541 elején, Vels távozása után egy ideig ő volt a magyarországi hadak főparancsnoka. Életéről lásd: Wilhelm Edler von Janko, Wilhelm Edler von Janko, Reinprecht von Ebersdorf, *Allgemeine Deutsche Biographie* 5 (1877), 578–579.

19 Személyét nem sikerült eddig azonosítani.

E célból, miután egész nap ágyúkkal törette a falakat, elrendelte, hogy napnyugtakor állítsanak létrákat a falakhoz. Ezeket azonban, mivel még fényes nappal vitték oda a városbeliek szeme láttára, miután leszállt az éj, egytől egyig behúzták a városba, így hajnalban, amikor a mieink odarohantak, nem tudtak felmászni,²⁰ akik pedig közülük elsőként értek a falak alá, a lángoló szuroktól és a forró víztől sebesülten bucskáztak le onnan. Bár a többiek, akik a nyomukban jöttek, a veszély láttán a legkevésbé sem rémültek meg, és alakzatba tömörülve nyomultak előre, s igyekeztek feljutni, a városbeliek elnyűhetetlen küzdeni akarása, akik előnyös helyzetből mindenféle meggyújtott eszközöket dobáltak rájuk, végül oda vezetett, hogy a mieink valamelyest meghátráltak. Ezután pedig, mivel azok, akiknek a hátulsó hadrendből a falak alatt küzdők segítségére kellett volna sietniük, visszavonultak a táborba, hogy elkerüljék a kétes küzdelmet, az első sorokban harcolók is kénytelenek voltak visszahúzódní, részint mert a harc nehézsége, részint pedig a veszélytől való félelem is erre kényszerítette őket. Ugyanis a vezér, akinek ott kellett volna lennie és biztatni a katonákat a küzdelemben, néhányadmagával megállt a hegy alján és a táborból nézte a csata kimenetelét, amikor pedig azt látta, hogy a mieinket elűzik állásaikból, akár tétovaságból, akár a félelemtől hajtva elmulasztotta, hogy a kimerült csapatokat újakkal váltsa le. A budaiak tehát megghiúsították a mieinknek ezt a rohamát.²¹ Ezalatt a német nevet ért gyalázat és az elszenvedett veszteségek mellett jelentős összeget pazaroltak el az ágyúk használatára is. Ezen a napon valamivel kevesebb, mint háromszáz katona esett el.²²

Így, bár Roggendorf a továbbiakra nézve szinte lehetetlennek ítélte a várívást, minthogy Budán bőségesen volt élelmiszer, a helyet pedig fekvése, védművei, katonái és felszereltsége is igen erőssé tették, mivel azonban az ellenség gyakori kitöréseivel nap-nap után komoly pusztítást végzett az őrszemek között, továbbá mert nem akarta azt a látszatot kelteni, hogy feladta a reményt (ami háborúban különösen sokat számít), illetve végképp nem akarta ellenfelei bátorságát azzal szítani, hogy mivel semmit nem tesz, azt gondolják, inába szállt a bátorsága, így tehát más módszerrel próbálkozott – ha már az előző nem hozott eredményt –, és tanácsba szólította a tisztjeit. A város megvívásával kapcsolatban felvetett számos javaslat közül azt választotta ki, amely a legkönnyebbnek és a legjobbnak látszott. Belátta ugyanis, hogy a kemény szikla, ahonnan a falak a magasba szöktek, a hatalmas védművek, továbbá az ostromlottak elszántsága és

20 Erről a valószínűtlen baklövésről Giovio és Mazza is beszámol.

21 Lazius érdekes módon összesen egyetlen rohamot említ. Dátumot szokása szerint nem ad meg, de feltehetőleg a június 2-i nagy rohamról van szó. Roggendorf ezt követően többé nem próbálkozott támadással, aknákkal, illetve később árulás révén igyekezett elfoglalni Budát. Tudjuk, hogy Lazius katonaorvosként részt vett a hadjáratban, de az eseményeket olyan sommásan foglalja össze a június közepéig tartó időszakra, ami felveti annak lehetőségét, hogy csak később érkezett a táborba. Kinevezési okmánya 1541. június 26-án kelt. Ha valóban ezt követően indult Buda alá, akkor csak júliusban érhetett oda, mire Roggendorf seregét körülzárták a Gellért-hegyen. Ez magyarázná a tényt, hogy az 1541. évi hadjáratról szóló beszámoló részleteiben inkább csak a Gellért-hegyi táborban történt eseményekkel foglalkozik.

22 Giovo nyolcszázra teszi a június 2-ai rohamban elesettek számát. Ezt a számot jelentették haza Augsburg város követei is (Iványi, Buda és Pest. 70.).

a németekkel szemben táplált gyűlölete könnyen meghiúsíthat minden próbálkozást. Hívatta tehát Maximilian Leyssert,²³ aki ebben a hadjáratban a tüzérség parancsnoka volt, és parancsba adta, hogy a nagyobb ostromágyúkat úgy helyezze el egy mély völgyben, ahonnan a legalkalmasabban lehetett lövetni a vár falait, hogy miután a falak sarokbástyái mindenhol leomlottak, maga a fal is nagy robajjal mindenképpen ledőljön.

Budának ugyanis a következő volt a fekvése. A Duna felől egy lankás, de kemény sziklából álló domb emelkedik, mely kissé magasabb és sziklásabb a keleti síkság irányában, ahol a vár tömbje emelkedik.²⁴ A vár falai ugyanis – miként a Duna felőli oldalon a város épületei és falai is nagyobb részt – a sziklára épültek. A másik oldalról viszont a falak is magasabbak azoknál, melyek a Duna felől emelkednek, az a domb pedig, amelyen elhelyezkednek, egyrészt szélesebb és lankásabb, másrészt a gerinctől egyenletesen ereszkedik alá, és sziklás jellege miatt megközelíthetetlen. Ez okozza azt, hogy a városban képtelenség megfelelő kutakat ásni, ellenben olyan mély és hűvös pincék vannak a sziklába vájva, hogy egész Magyarországon nincs még egy város, ahol jég nélkül is, természetes módon hűvösen lehet tartani a bort. Ám a mindenféle dolgok roppant bősége közepette, mely a kereskedelmi lehetőségek miatt mindig is Buda sajátja volt, ez a nagyszerű város híjával volt a víznek.²⁵ Ezt csakis a Dunából nyerhetik ki a szomjazók egy, erre e célra két fal közé épült sétány révén, mely a falaktól egészen a Duna partjáig húzódik, arrafelé, ahol a parton a királyi istállók nagyszerű épülete emelkedik.²⁶ Ettől az építménytől meredek sziklákon át komoly kaptatóval vitt az út a várba, mely remekmívű tornyaival, pompás bástyaival és az egész épület eleganciájával kívülről felettebb impozáns látványt nyújtott. Ahol a fal

23 Stájer ágyúmester (Obrist-Feldzeugmeister). Bátyja, Ulrich Leysser is ágyúmester volt, és szintén szolgált Magyarországon. Caspar Ursinus Velius szerint Ulrich Leysser készítette 1527 őszén a Budát Pesttel összekötő hajóhidat (Caspar Ursinus Velius, *Tíz könyv a magyar háborúról*. Máriabesnyő, 2013, 47.), illetve szolgált Katzianer seregében az 1528-as felvidéki hadjárat során is (Pálffy Géza, *The Orgins and Development of the Border Defence System against the Ottoman Empire in Hungary*. In: Dávid Géza–Fodor Pál [eds.], *Ottomans, Hungarians and Habsburgs in Central-Europe*. Brill, 2000, 17.). Hauffe naplója említi, hogy 1529-ben Maximilian Leysser egy zászlóaljat vezényelt Magyarországon (Peter Ratkoš, *Memoár habsburského žoldniera Hauffeho [1526–1543]*. *Sbornik Filozofickej Fakulty Univerzity Koménskeho*, 1966, 146.).

24 A budai várhegy északnyugat–délkeleti tájolású. És bár a palota inkább déli irányban fekszik a városhoz képest, a keleti irány sem hibás. Ugyanakkor Giovinól is megfigyelhető, hogy tájolása más logikát követ. Nála gyaníthatóan a Vico-féle metszet tájolása az alap. Lazius viszont személyesen is megfordult Buda alatt, így elvileg nem szorult térképekre az égtájak meghatározásához.

25 A pincéket illetően igaza van Laziusnak, de a vízre vonatkozó adatai tévesek. A város alatti rész jelentős mennyiségű karsztvizet tartalmaz, ami kutakkal elérhető. Csak a déli, vár alatti rész számít vízszegény területnek. Oda mindig is a Dunáról kellett felhordani a vizet. Ugyanakkor joggal feltételezhető, hogy a középkori város lakosságát ellátó vízkészletek az ostrom kivédésére beszállásolt, nagyobb létszámú katonaságot és lovaikat már bajosabban látták el elegendő ivóvízzel.

26 Ez nem teljesen pontos adat: Budán már a 15. század végén volt szivattyúk által szállított vezetékes víz is (Zolnay László, Buda középkori vízművei. *Történelmi Szemle* 4 [1961:1], 16–55.).

keleti irányból öleli körbe, zordabb a szirt, alatta pedig mély völgy terül el.²⁷ Ezen túl ismét egy másik, igen magas, de nem sziklás hegy tör a fellegek felé a Duna partján; mindenhol szőlőtőkék borítják, és híres nemes boráról. Ezt a magyarok nemzetük apostolának, Szent Gellértnek itt elszenvedett mártíriumáról Szent Gellért hegyének nevezik. A hegy lábánál gyógyforrások fakadnak nem messze attól a völgytől, mely a várra tekint. Átellenben, a Duna túlsó partján fekszik Pest városa, Budával összehasonlítva mind védműveinek szerénysége, mind a falai által közrefogott teret tekintve igen kicsi. A mieink tábora azon a részen terült el a nyílt mezőn, melyről mondtuk, hogy a domb nem volt sziklás, és ahonnan minden eddigi ostromot vezényeltek. Minthogy a kevés szikla miatt a domb felettébb alkalmasnak látszott aknák ásására, Roggendorf elterelő hadművelet gyanánt minden ágyúját a völgyben a falakra irányozta, és ezekkel éjjel-nappal a lehető legnagyobb erővel lövette a vár falait azt sugallva, hogy itt kísérli majd meg az újabb rohamot. Miközben pedig Maximilian, akit Roggendorf ezzel bízott meg, serényen és szerencsésen elvégezte ezt, és egész seregünk hadrendbe állt ezen a részen, a másik irányból, ahol a várost nem védték sziklák, és az őrség is magára hagyta, elrendelte, hogy a bányászatban járatos emberek aknákat ássanak, hogy a kedvezőtlen körülmények által rákényszerített késlekedést valami fortélyllyal behozhassa, azt gondolván, hogy az aknaással ugyanolyan sikert arat majd, amilyet emlékei szerint a török szultán ért el Bécs ostromakor, amikor puskaport téve a fal alá egy jó darabon a földdel tette egyenlővé. Számos példa lebegett ugyanis előtte, hogy azzal a cselvetéssel, ha a várost az egyik oldalon védtelenné teszi, mekkora előnyre tehet szert tervei szempontjából. A dolgot aztán oly nagy gyorsasággal vitték véghez (bárcsak ugyanekkora szerencsével tették volna!), hogy néhány órányi munkával már eljutottak a város pincéihez, még mielőtt az összes ágyút kilőtték volna. Emiatt történt, hogy bár a szüntelen ágyúdörgés és a leomló falak robaja közepette a városbeliek nem érzékelték és nem hallották ugyan a vājárok útéseit, de a látvány végül az éléskamrákban leleplezte a budaiak előtt a mieink cselvetését, ellenaknáikkal pedig megghiúsították Roggendorf minden próbálkozását. Mindez nagy csapás volt a számára, bár meg volt győződve róla, hogy minden tőle telhetőt megtett, és rajta ugyan semmi sem múlt, ám nehogy azt higgyék róla, hogy kiengedte a kezéből a már megszerzett győzelmet, s mivel fegyverrel nem jutott egyről a kettőre, arra készült, hogy néhány megbízható polgár révén fondorlattal szerezze meg a várost, azok hitszegését használva fegyverül.

Élt abban a városban egy bizonyos Bornemisza Gergely és Dralling Tamás, akik részben üzleti okokból, részben anyanyelvük és születési helyük miatt inkább a németek pártját fogták. Nekik egész gazdagságuk azokon az árukon múlt, amelyeket részben Németországból, részben Itáliából és Illyriából²⁸ szoktak behozni. Mivel Roggendorf úgy gondolta, hogy tekintve a Baráttal fennálló bensőséges és bizalmas viszonyukat, nekik könnyű és biztos lehetőségük kínálkozik az

27 Ha a tájolást kiigazítjuk kelet helyett dél felé, a leírás elég pontos: a budai Várhegy és a Gellért-hegy között húzódott az azóta betemetett Ördögárok.

28 Az ókori elnevezést érhetjük Horvátországra, de Dalmáciára is.

árulásra, néhány megbízható ember révén komoly ígéretekkel megkörnyékezte őket.²⁹ Így először is elérte, hogy megbeszélések végett titokban felkeressenek néhány, a táborunkban hadakozó magyar főurat, majd ígéretet kaptak arra, hogy amennyiben átadják a várost, Ferdinánd király bőséges adományokkal fogja elhalmozni őket, és meghagyja mindenüket, amit Budán kívül és belül birtokoltak. Így könnyűszerrel meggyőzték ezeket a férfiakat, hiszen a nemes király birtoka-in és területén elhelyezett áruikért aggódva már amúgy is azon tanakodtak, miképpen tudnának e hőssel egyezsége jutni. Eleinte azonban, amint meghallották a feltételeket, visszariadtak a veszély nagysága miatt, és reszkettek attól, hogy mi lesz ennek a vége; ám nehogy a felkínált jutalom, ha visszautasítják, végül a vesztüket okozza, azon voltak, hogy véghezvigyék, amibe belefogltek és terveik megvalósítására végül a következő utat és módot eszelték ki.

Volt a fal hátulsó részén egy kissé kiemelkedő dombon egy kiskapu,³⁰ melyen át egykor, békeidőben a vizet hordták a Dunáról. Ezt, ahogy lenni szokott, az ostrom hevében az ellenség vagy nem őrizte, vagy mivel nem sok jelentőséget tulajdonítottak neki, fatörzsekkel és más anyagokkal elmulasztották eltorlaszolni. Ezt az éj leple alatt semmiség volt kinyitni, főképp a városbírónak, akinél a kulcsok voltak.³¹ Miután ezek, akikről mondtuk, hogy a mieink felbujtották őket, erről tudomást szereztek, egy megbízható ember által levelet küldtek Roggendorfhoz a táborba. Ebben mindenről tájékoztatták őt, egyben figyelmeztették, hogy seregét egész éjjel tartsa fegyverben, a kapu közelébe pedig állítson magyarokat, és amint kinyitották, hogy minden bajnak elejét vegye, elsőként a magyarokat küldje be, akiket fegyverzetük és ruhájuk alapján az éj sötétjében nem egykönnyen leplezhetnek le a városbeliek. Miután pedig ezek bejutottak, de még mielőtt riadót fújtak volna, kérték, hogy rögvést küldje utánuk a nehézfegyverzetű németeket, majd pedig, amint megkapták a jelet a bentiektől, sietve vezesse a falak ellen az egész ostromló sereget, hiszen ilyen előkészítés után talán a szerencse is mutat majd valamiféle utat egy ilyen megerősített város elfoglalásához. Figyelmeztették továbbá, hogy minden a gyorsaságon múlik, valamint arra is felhívták a figyelmét, hogy ha a terv korábban lelepleződik, akkor ők rajtakapva csapdába esnek és odavesznek, vagy ha adódik is alkalom a menekülésre, feleségüket, gyermekeiket és minden vagyonukat hátrahagyva örök száműzetésbe kényszerülnek; az pedig, hogy efféle szörnyű szerencsétlenség meg ne történjen, a fővezér befolyásán és bölcsességén múlik. Ezért tehát fontolja meg magában,

29 Forrásaink közül Laziuson kívül csak az *Obsidio* szerzője állítja azt, hogy a budai polgárok Roggendorf ösztönzésére léptek volna akcióba. Minden más forrás, főképpen az összeesküvésben érintett Bornemisza Tamás emlékirata azt állítja, hogy az akció belülről indult, és a polgárok önálló kezdeményezése volt, amit igyekeztek egyeztetni Roggendorffal. A továbbiakban Lazius is más forrásokkal egybehangzóan beszéli el az árulás tervét és kudarcát.

30 A Szent Mihály-kápolnához tartozó, a városfalig nyúló temetőben található kisebb gyalogos kapu, az ún. Kisajtó.

31 Több forrás (*Memoria rerum, Obsidio*) szerint a Kisajtó kulcsai Palczán Péter kisbírónál voltak.

hogy azt kívánja-e, hogy hűségükért jutalmat kapjanak, vagy hogy hóhérekre jussanak.³²

Miután Roggendorf elolvasta ezt a levelet, nem úgy [járt el], ahogyan ezek a derék emberek tanácsolták, és amiben kétségkívül reménykedtek: egyáltalán nem tudatta ezeket a terveket az egész sereggel, csak kevés, hűséges emberében bízott meg, és őket avatta be, valamint ezt a dicsőséget saját fiának³³ akarta juttatni (aki ekkor apja és e hadjárat végzetére épp ott tartózkodott), így, amennyire csak tudta, titkolta a dolgot.³⁴ Ezért, bár a szokottnál nagyobb létszámú őrséget állított fel, és azokat a falakhoz közelebb helyezte el, az említett kiskapuhoz azonban a megjelölt órában egyedül a fiát küldte el körülbelül ötszáz vallon és olasz kíséretében, miközben a sereg többi része a táborban hortyogott. Természettől fakadó általános hiba ugyanis, hogy az emberek jobban bíznak gyerekeikben és rokonaikban, és az ő javukat és dicsőségüket igyekeznek előmozdítani. A szeretetnek ez a meglehetősen alkalmatlan fajtája számos virágzó államot sújtott le és tett tönkre nem egyszer.

Roggendorf fiát tehát, akit említettünk, mivel a német és az olasz ruházat, illetve a szokatlan láрма elárulta őt is és az embereit is, amint belépett [a városba], rögvést felismerték, és az összecsiszóduló városbeliek a vártnál is gyorsabban az ajtón kívülre szorították. Nem volt ugyanis, aki hátulról a támogatta volna a lankadó katonákat, ő pedig gyáván csak attól reszketett, nehogy megsérüljön, ezért még mielőtt odabent harcra került volna sor, már inába szállt a bátorsága, és meghátrált, embereit semmivel sem buzdította, mire valamennyien futva keresték a kijáratot, s ezzel a szerencsétlen cselekedetével rettenetes szegényfoltot ejtett hazáján (amit ez a gazember – mint mondják – még szégyellt is) és a német néven. Roggendorf így, rosszul időzített személyes érzelmei miatt, nem ugyanazzal a szakértelemmel folytatta az ostromot, ahogyan elkezdte, és végül be sem tudta befejezni, hiába adódott ez a kiváló alkalom. Eleinte ugyanis, mielőtt a fia meg nem érkezett, maga is meglehetősen tetterős és sikeres is volt, éjjel-nappal más sem csinált, csak a hadsorokat igazgatta, rettenthetetlenül közel merészkedett a falakhoz, s vagy megfogadta mások józan tanácsait, vagy maga adott ilyeneket, és semmi mástól nem tartott, csak a gyalázattól. De azután, hogy a fia, aki puhány ember volt (és akit előbb egy grófnővel, majd egy hercegnővel segített házasságra lépni), megérkezett a táborba, teljesen megváltozott és (mint mondta) nem volt többé önmaga: nagyravágyó és gőgös lett, s nem királya, hanem saját és fia javát kezdte keresni, és arra vágyott, hogy ez is részt kapjon a zsákmányból és a dicsőségből. Mikor pedig a sors ezt megtagadta, minthogy éppen fiának gyávasága és esztelensége tette tönkre a nagyszerű tervet, melyet számára előkészített, ez a nagyszerű és Spanyolországban számos diadalt arató férfiú

32 Mivel pontosan az történt, amitől a budai polgárok Lazius szerint tartottak, ez a részlet nagyszerű lehetőséget kínál Roggendorf alkalmatlanságának burkolt bemutatására.

33 Christoph von Roggendorf (1510–1588 után) Wilhelm Roggendorf egyetlen fia. Életére bővebben lásd a Giovio-szemelvény jegyzeteit.

34 Hauffe naplója is azt mutatja, hogy még a főtisztok, mint Eck von Reischach sem voltak beavatva az akcióba.

jobban megrendülve annál, mint illendő és üdvös lett volna, meglehetősen férfiatlanul viselte a kudarcot.

Ebbe pedig aztán olyannyira beleroppant, hogy lelki betegsége testi nyavalyává alakult. Ezt némelyek az öregkori zavarodottságnak tulajdonították, mások arra gondoltak, hogy a méltánytalanság, amivel akarata ellenére a háborúba kényszerítették, megtörte józan ítélőképességét, sokak szerint pedig amiatt volt ez, mivel ilyen könnyűszerrel kiengedte a kezéből a remélt győzelmet, amit később, Mehmed pasa³⁵ harmincezres felmentő seregének közeledtével és a tábor alá érkezésével már lehetetlen volt bármiféle erőfeszítéssel vagy csellel kicsikarni. Roggendorf részéről tehát így végződött a vár és a város ostroma. Már csakis az ostromzárbán reménykedhettek, de ez sem volt elég hatékony, mivel a várvédők, nem számítva a védműveket, és hogy a hely természettől fogva nehezen volt megközelíthető, minden eshetőségre jó előre felkészültek. A város kellőképpen el volt látva mindennel, sőt vízben is bővelkedett, amelyet a fentebb említett titkos folyosón elszánt emberek hordtak a Dunából, miközben a katonák a környező bástyákról lövöldöztek az odavezető hajókra. A munka sem tűnt nehéznek a bentieknek, vagy a küzdelem örökösnek és kibíráhatatlannak, mivel szövetségeseik már errefelé tartottak, és közel volt már a bajok vége. Ugyanis már korábban értesültek Mehmed pasa és a törökök érkezéséről, és így minden nehézséget könnyedén elviseltek.

Mivel Roggendorf látta, hogy az ostromzárral minden szempontból alkalmatlan helyen próbálkozik, tanácskozára hívta a hadügyekben leginkább jártas férfiakat, akiket a nemes király tanácsosokként rendelt melléje, és akiknek a neveit fentebb leírtuk, és kifejtette nekik a hadjárat minden nehézségét és az ostrom elhúzódásának okait: nem lát semmilyen módot egy ilyen megerősített vár elfoglalására, és az ostromzárbán sem reménykedik, hacsak hosszúra nem nyúlik. Ám ezt sem lesz egyszerű elnyújtani, mivel a török hatalmas serege már a közelben van. A lényeg tehát a gyorsaságon van, és a helyzet komoly megfontolást igényel. Megkérdezte, mi a véleményük. Vonuljanak-e vissza dolguk végezetlen? Szégyenteljes módon cselekednének, egyszersmind utat-módot adnának az Ausztriába irányuló portyákhoz. Ha viszont maradnak, hol állítsák fel táborukat, miután ostromlóból ostromlottakká váltak? A továbbiakban ugyanis nem tűnnek már biztonságosnak azok a sík területek, ahol letáboroztak, minthogy szemből a városbeliek lövedékeinek és kitöréseinek teszik ki magukat, hátulról pedig, Szent Gellért hegye felől a török felmentő sereg rohamának nyújtanak célpontot, illetve minél tovább húzódik a háború, annál kétségesebb a dolog kimenetele. A tanácskozáson többen voltak, akik azt javallották, hogy az ostromot fel kell adni. A józanabb ítélőképességűek azonban azt tanácsolták, hogy ismét aknákkal kell próbát tenni. Mivel maga a város egy sziklás magaslaton helyezkedett el, semelyik irányból nem lehetett megrohmozni, csakis meredek és nehezen járható emelkedőkön át, de akik ezt korábban megpróbálták, azokat visszakergették, és jelentős veszteségeket szenvedtek el.

35 A felmentő sereget a szerdárára kinevezet Szofu Mehmed pasa negyedik vezír, illetve Huszrev ruméliai beglerbég vezették.

Mialatt a hadvezérek ilyenképpen tanácskoztak, hírül hozzák, hogy Mehmed pasa (akit, mint mondtuk, a török zsarnok küldött a budaiak megsegítésére) táborunktól egy mérföld távolságra állomásozik harmincezer barbárral. A hír jelentőségéhez mérten még a legbátrabbakat is elgondolkodtatta, ugyanis voltak, akik úgy vélték, hogy késedelem nélkül haza kell térni, míg mások azt mondták, hogy a tábor helyét kell megváltoztatni és alkalmasabb helyre áttelepíteni. Ezek egyik vezéralakja Eck von Reischach volt, a gyalogság főparancsnoka, egy olyan ember, aki egész életét, pedig már vénülőben volt, gyerekkorától fogva hadban töltötte, és éppolyan megfontolt volt, mint tetterős. És noha Roggendorf is osztotta a véleményét, azt azonban nem gondolta át, milyen idők is jönnek, és a kelletténél jobban bízott a hadjárat eredményében, ezért úgy döntött, hogy ugyanazon a parton maradnak.

A hegy, amelyről főntebb elmondtuk, hogy mártíromsága miatt Szent Gellértről kapta a nevét, táborunk közvetlen közelében feküdt, és a vár alatti völgyből emelkedett a magasba, majd hosszan nyúlt el a Duna partján. Roggendorf azt javasolta, hogy ennek keleti³⁶ oldalára kell áttelepíteni a tábor. A terv nem nélkülözte a józan megfontolást. Úgy tűnt ugyanis, hogy a mieink az így felállított táborban biztonságban lesznek a budaiak minden zaklatásától, minthogy közéjük kerül ez az összes többinél jóval magasabb hegy. Roggendorf azt fejtette továbbá, hogy ha Mehmed szemközt táborozna le a török csapatokkal, a mieinknek csak velük lesz dolga, illetve abban bízott, hogy ha számban és erőben mégis fölébünk kerekednének – minthogy közvetlenül a Duna partján, a hegy lábánál elnyúlva fekszik a tábor –, végszükség esetén a sereget bármikor kockáztat nélkül át lehet szállítani a folyón.

Eck ezzel szemben úgy vélte, hogy ez a hely kedvezőtlen lesz a mieink számára, ha akár a török sereg számának megnövekedtével, akár a mieinket sújtó valamilyen csapás következtében a szerencse váratlanul távozásra készíti őket. Az események alakulása igazolta, hogy pontosan ez volt a helyzet. Mert miután a mieinket mindenfelől körülzárták, és három tábortól szorongatva mintegy az ellenség közepén találták magukat, egyszerre nem tudtak valamennyien sem harcba bocsátkozni, sem veszteség nélkül a táborot elhagyni. Ehhez járult még, hogy a hegy lejtőin védtelenül, az ellenség biztos lövéseinek kitéve álltak a sátrak, melyekre a törökök, mint valami céltáblára naphosszat lövöldözhattak, és a Duna sem nyújthatott komoly védelmet, mely ezen a helyen szélesen és sebesen hömpölyög alá, és a legkevesbé sem alkalmas hajóhíd építésére. Éppen ezért Reischach azt javasolta, hogy a nem messze fekvő, szomszédos Szent Margit-szigetre kell áttelepülniük, mert azt minden oldalról folyó veszi körül, és a golyók lőtávátólól, valamint Buda falaitól is kissé távolabb fekszik, így akármilyen tervet is szövögessen az ellenség, ott, ha úgy látják, hogy maradniuk kell, biztonságban kivárhatják a háború kimenetelét, ha ellenben valami balszerencse arra kényszerítené őket, hogy visszavonuljanak, a mieink rendelkezésére álló flotta védelmében, nehézség nélkül átdobhatják az egész sereget a túlsó partra. Roggendorf azonban

36 Lazius tájolása nem mindig megbízható, de itt elképzelhető, hogy a tábor valóban a Gellért-hegy keleti, Duna felé eső oldalát is elfoglalta. Így a hegy valóban a tábor és Buda között magasodott.

pökhendiségből vagy (a közhit szerint) valamiféle büszkeségből nem kívánta megfontolni ezeket,³⁷ így végül július 1-jén,³⁸ nem sokkal azelőtt, hogy Mehmed a mieinkkel szembeszállt volna, a bizonytalan helyzet, a vezér esztelensége, a váratlanul felbukkanó ellenség, nem utolsó sorban pedig a lelkekben meggyökeresedett komoly remény, mely a háborúkat rendszerint meghosszabbítja, hogy tudniillik a hadjáratot meg lehet nyerni, arra készítette a mieinket, hogy a Roggendorf által korábban kijelölt helyre telepítsék át a táborát, még ha az nem is volt eléggé alkalmas.

Pontosan tudom,³⁹ hogy elsőként ez idő tájt fordult elő, hogy a katonák már nem titokban, hanem nyíltan morgolódtak, és belefáradván a hosszúra nyúlt hadjáratba szidalmakkal kezdték illetni vezérüket, és már nem csupán mohósággal, de elbizakodottsággal⁴⁰ és butasággal is vádolták. Az általános rossz hangulatot tetézte a betegség, mely az új és rosszul elhelyezett táborban lassanként felütötte a fejét a katonáink között, és napról napra apasztotta a hadsereg számát és tette-erejét, pont abban az időszakban, amikor az ellenség létszáma megkétszereződött, erőre lett volna szükség.

Miután ugyanis a táborát hitvány anyagokkal megerősítették, minthogy feletébb alkalmatlan helyen állították fel, a katonák ugyanarról a helyről nyerték a vizet, ahol kevéssel korábban a levágott állatok húsáról, zsigereiről és belsőségeiről mosták le a vért. Mivel pedig sem tűzifa, sem szakács nem akadt, a még szinte testeleg húst csak félig főzték meg, így a jószerivel nyersen lenyelt falatok betegségeket támasztottak a fáradtságtól és az időjárástól amúgy is legyengült emberekben.⁴¹ Végül a késlekedésből is tápot kapva a hosszas háborúskodás csak fokozta a ragályt, mely több embert ragadott el seregünkéből, mint a kegyetlen ellenség, ráadásul a legjobb és legbátrabb férfiakat.

A törökök viszont, még mielőtt a bajok, a mikről beszéltünk, a táborban elhatalmasodtak volna, mihelyt Mehmed vezetésével a mieink szeme elé kerültek, szemközt letáboroztak, és katonáinkat mindenfelől bekerítették. Csupán azt a részt hagyták szabadon, amerről a Buda irányából folyó Duna a Szent Gellért-hegy tövénél a királyi táborát nyaldosta, és ez adott esetben, ha szükségessé vált, lehetőséget nyújthatott az átkelésre és a vereség elkerülésére. Minden más

37 Lazius szisztematikusa igyekszik rossz színben feltüntetni a bukott hadjárat parancsnokát, de az általa keltett látszat ellenére, Roggendorf terve nagyon is alapos megfontoláson alapult. Pest számított az ostromlók bázisának, ide rakodták ki az utánpótlást, és a hajón érkező csapatok is Pesten szálltak ki, majd a hajóhídon jutottak át a budai oldalra. A Pesttel átellenben fekvő Gellért-hegy birtoklása ezért volt stratégiai jelentőségű. Ha Reischach állítólagos javaslatát fogadták volna el, sorsára kellett volna hagyniuk a pesti hídfőállást.

38 Más forrásaink azt állítják, hogy Roggendorf július 10-én helyezte át táborát a Gellért-hegy tövébe.

39 Lazius itt kezd el egyes szám első személyben írni, ami tovább erősíti a gyanút, hogy csak június végén, július elején csatlakozott a sereghez. Beszámolója innentől a legrészletesebb, amit a júliusi harcokról ismerünk.

40 Lazius az első kézirati variánsban még „imprudentiá”-t (ostobaságot) írt, a későbbi két változatban az ’r’ már kimaradt, így a katonák „impudentiá”-val (elbizakodottsággal) vádolták a parancsnokot.

41 Lazius orvos volt, leírása mint szakértő szemtanúé különösen hiteles.

helyet az ellenség kerített a hatalmába, és kelet, dél és nyugat felől⁴² szorongatta a királyi sereget. E folyó adta lehetőség nélkül a sereg szinte falak közé szorult volna, és az élelemhiány hamarosan megadásra készíthette volna. Az utánpótlást ugyanis nem kis kockázat árán Ausztriából hozták és hajókon szállították az ellenséges csapatokon át, Buda falai alatt, és út közben a sokszor igen heves ágyúzás és a támadások miatt a Dunán is nem csekély veszély fenyegette, mielőtt elért volna a táborba. Ez volt a mieink egyetlen támasza ebben a szerencsétlenül megválasztott táborban. De az ellenség még ezt is irigyelte tőlünk: jelentős hájohadat vontak össze a Dunán, és miután néhány közeli szigetet⁴³ elfoglaltak, szünet nélkül alkalmat és módot kerestek arra, hogy megfosszák a mieinket ettől a támaszuktól.

Volt a táborunk szomszédságában két kisebb sziget,⁴⁴ amelyekből részint a víz meglassulása, részint szélessége miatt a Dunának ezen a szakaszán van néhány. Miután ezeket hevenyészett hidakkal kötötték össze, a táborból bármely pillanatban segítséget lehetett küldeni azok számára, akik a szigeteket őrizték. A másik oldalról, ahonnan hajóval lehetett átjutni az ellenség szigetére, jól felszerelt flottánk állomásozott, és rendszeres, erős őrséggel gondosan szemmel tartotta ellenfeink minden mozdulatát. Úgy tűnt, hogy egy hasonló erejű flottát állítva össze saját szigetüket akarják biztosítani. A többiek azonban, akik szárazföldön egy kőhajításnyira vertek hatalmas és messze kiterjedő tábort azon a mezőn, melyet a németek saját nyelvükön Kronfeldnek⁴⁵ neveznek, mindjárt a kezdet kezdetén, még mielőtt védműveket állítottak és sáncokat ástak volna velünk szemben, szinte minden nap módot és alkalmat kerestek az összecepszésre: hol a sáncainkig lovagoltak, hol a nyílt mezőn állították fel hadrendjüket, állandó ágyúzásuk pedig azzal riogatta táborunkat, mintha rögtön meg akarnák azt rohanni. Ha viszont azt látták, hogy a mieink egy erősebb csapata ront ki ellenük, kisvártatva elhagyták helyüket és visszatértek táborukba, de aztán újra és újra próbálkoztak hol ezzel, hol azzal, s nem hagytak nyugtot a mieinknek, de bátorságukat sem tudták felőrölni, minthogy a hosszú háborúskodásban már jól kiismerték ennek a népségnek a cselfogásait. Miután pedig sem az ágyúzással, sem a mindennapos csatározásokkal nem mentek semmire, holott minden eszközt és meglepő fondorlatot bevetettek, s minthogy ez a nép hozzá van szokva a munkához, és urinak halálig engedelmeskedik, a megérkezésüket követő harmadik éjszakán Mehmed pasa, a barbárok parancsnoka kivezényelt közel ezer embert rudakkal és kapákkal a táborunkkal szembe, és parancsba adta, hogy egy jó lövésnyire a sáncunktól álljanak meg. Itt aztán hatalmas munkába kezdtek, melyet alig pár óra alatt be is fejeztek, és táborunk szomszédságában földből, sárból és agyagból roppant méretű halmot emeltek, olyan magasat, ahonnan jól láthatták, mi zajlik

42 Ha a szokásos korrekciót alkalmazzuk, Lazius leírása pontos: a tájolást 90 fokkal balra visszaforgatva azt kapjuk, hogy a tábort dél, nyugat és észak felől zárták körbe. Kelet felől ez lehetetlen lett volna, mivel ott a Duna folyik.

43 Az oszmán flotta a Csepel-sziget északi végén állomásozott.

44 Forrásaink többnyire csak egy szigetről, az időközben eltűnt Ónos-zátonyszigetről szólnak.

45 Kelenföld.

táborunkban, és ahonnan ágyúikkal akadálytalanul lövöldözhettek a mieinkre.⁴⁶ Amint a munka elkészült, kihozták a táborból néhány kisebb ágyút, és kivezényelték a lövészek egy válogatott csapatát azon gyalogosok közül, akiket a törökök janicsároknak neveznek. Miután ezek a sáncban elhelyezkedtek, olyan sűrűségben és robajjal kezdték ontani a golyókat a táborunkra, hogy első pillantásra úgy tűnt, hogy helyzetünk egy percig sem tartható. S csakugyan, mikor észrevetették, hogy a sikeres ágyúzás miatt naponta sokan vesznek oda, minden lehetőséget megragadtak, hogy a mieinket kiűzzék táborukból. Úgy gondolták, hogy ezt könnyűszerrel véghezvihetik, minthogy létszámban felülmúltak bennünket, és még friss erővel harcoltak a mieinkkel, akiket megtépázott a hosszú ostrom, a betegségek és az időjárás; a mértéktelenség és a mocsok miatt egyre jobban terjedt a ragály, s végül a kisebb csetepaték is számtalan életet követeltek. Mindezeket tetézte még a mieink táborának kedvezőtlen fekvése, mely minden irányból ki volt szolgáltatva az ellenségnek. A tábor ugyanis úgy helyezkedett el, hogy a hegy csúcsától egészen a lábáig, majd innen a Duna partján nyúlt el,⁴⁷ és minden lövés számára nagyszerű célpontot kínált.

Amint Roggendorf észlelte, micsoda veszedelem fenyegeti katonáit, mivel sem elegendő élelmük nem volt már, sem pedig erejük, hogy feltartóztassák az újabb és újabb rohamokat, miközben a barbárok szünet nélkül, nagy pontossággal lövöldöztek a mieinkre, noha már megbánta saját ötletét, mégis, nehogy nagyobb szégyenbe kerüljön, úgy döntött, ki kell tartaniuk, amikor pedig erről beszámolt a tisztjeivel tartott tanácskozáson, minden lehetséges módon igyekezett leplezni döntésének nyilvánvaló kockázatát. Ők azonban, mivel nem csupán attól tartottak, hogy végveszélybe jutnak, hanem már káruk is származott mindebből, a szorongató helyzethez illő módon úgy határoztak, hogy az éj csöndjében és leple alatt bekerítik azokat, akik a védművekben és sáncokban állomásoztak. A kiküldendő csapatok számára azonban nem jutottak dűlőre. A gyalogság parancsnoka, Eck von Reischach négy német zászlóalját és néhány magyar lovaszszakaszt tartott szükségesnek, Roggendorf ellenben azt hajtogatta, hogy két zászlóalj is elegendő lesz, és gyávasággal vádolta meg a kiérdemesült és sok évnyi harci tapasztalattal rendelkező Ecket. Ő azonban azt bizonygatta, hogy nagyon is józanul gondolkodik, és hogy nem jelentéktelen dologról van szó, amit nem is szabad félvállról venni: joggal gyanítható ugyanis, hogy jelentős létszámú ellenség tartózkodik ott, nem kevés ágyúval, ennek a népségnek fortélyossága pedig jól ismert, és sokan estek már a csapdájukba a legnagyobb veszedelmek közepette, holott meg voltak győződve arról, hogy kellő megfontoltsággal és erővel rendelkeznek.

Megengedem, mondotta, hogy csak kevesen vannak, akik ott őrséget adnak. Azokra kell azonban figyelni, akiket lesbe állítottak, s ott rejtőznek, hogy látszólag

46 Hauffe is azt írja naplójában, hogy az oszmán sáncok olyan közel voltak, hogy az őrszemek kövekkel is megdobálhatták volna egymást, illetve az előretolt sáncokról a nagyszombati Kolár levele is megemlékezik.

47 A tábor alapvetően a Gellért-hegyen és körben, a hegy lábainál helyezkedett el. Dél felé kicsit túl is nyúlt a hegyen a Duna folyása mentén.

csekély létszámukkal odacsalogassák a mieinket. Ezekkel pedig, minthogy a harc minden eshetőségére fel vannak készülve, jelentős erővel rendelkeznek és nagy létszámúak, két, nem is teljes létszámú és erejű zászlóalj, amelyeket megannyi betegség is tépáz nap mint nap, aligha fog egyenlő esélyekkel megütközni. Ő azonban, ha ez a döntés születik, sem késlekedni nem fog, sem az elszántságnak és a bátorságnak nem lesz híján. Íme, fűzte hozzá, szívesen feláldozom a kortól és most már a betegségektől is megtört testemet. Ha pedig ezt feladatom ellátása nem teszi lehetővé, fiamat, akinél nincs drágább számomra, kínálom fel zászlóaljával együtt erre a hadműveletre.

Többen, akik jelen voltak a tanácskozáson, sűrű könnyhullajtások közepette hallgatták e szavakat, amikor látták, hogy egy ilyen nagy tekintélyű és rendkívüli katonai tapasztalattal rendelkező férfit semmibe vesz egy másik, akit sem nagyszerű tettei, sem hírneve és megfontoltsága alapján nem lehetett Eckkel összehasonlítani.

Miután a dolgot így elrendezték, az éjszaka közeledtével Eck, amint azt elhatározták, zászlóaljával együtt erre a balvégzetű kitérésre buzdította a fiát. Ő kicsiny gyermekségétől fogva táborokban nevelkedett az apja mellett, számos nagyszerű haditettével Itáliában, Franciaországban, de főképp a svájciak ellen olyan hírnévre tett szert, hogy végül ebben a hadjáratban egy zászlóalj vezetésével bízták meg. Ezért aztán nem is volt nehéz vitézségre serkenteni, főleg nem az apjának, akitől bátorságát örökölte és minden hadi tudományát tanulta, és úgy vélte, nincs rútabb és méltatlanabb dolog, mint a parancsszót semmibe venni.

Miután tehát csatlakozott a másik zászlóaljhoz és a kisszámú lovassághoz, eljutott a korábban említett, törökök által emelt sáncokig. Mivel pedig az ellenség nagy létszámú és alaposan felfegyverzett őrszemei, e népség szokása szerint, a legnagyobb csendben várakoztak, ő valami nagyszerű haditetre vágyva, és mert Roggendorf is ezt parancsolta, csapatát mélyen bevezette a sánc belsejébe. Itt aztán körülpillantva abban reménykedett, hogy a szerencse majd lehetőséget ad neki valami fényes haditetre. A mieink, miután körbejárták a sáncot, épp ádázul rá akartak rontani azokra, akik szemlátomást csak kis számban a szekereknél heverték. Ekkor azonban, adott jelle a törökök rejtkehelyeikről minden irányból megrohanták a mieinket, némelyeket elfogtak, másokat megöltek vagy megfutamítottak, és szorosan a nyomukban voltak, egyszóval azon az éjszakán úgy védtek állásaikat, hogy a két zászlóaljból hírmondója is alig maradt e súlyos verekedésnek, aki a táborba visszatért. A bátor ifjú, akit, mint említettük, erre a veszélyes feladatra kiválasztottak, miközben a legsűrűbb első sorokban harcolt, és részint embereit igyekezett menteni a veszedelemből, részint valami fényes haditett lehetőségét kereste, puszkagolyótól találva hanyatlott le, noha nyilvánvalóan méltó lett volna rá, hogy a Párkák hosszabbra fonják élete fonalát.

Mivel Roggendorf ettől kezdve teljesen elvesztette a lelkierejét, a többiek mindent elkövettek, ami nemcsak az egyes emberek megmentését, de a nemes király dicsőségét és hírnevét, illetve az egész tábor védelmét szolgálta. Elsősorban Varkocs, Otto von Dieskau és Reimbert von Ebersdorf javígtatták naponta a védműveket, járták körül az őrszemeket, és növelték vagy csökkentették a számukat, aszerint ahogy az idő és a helyzet kívánta. Mindig elől álltak az ostromok során,

vitézségre buzdították a többieket, egyszóval magukra vállaltak minden gondot és feladatot, mely tiszténél és e hadjárat óvatlanul reá bízott vezetése révén Roggendorfra várt volna. Rajta viszont napról napra jobban elharapódzott a lelki betegség, és lassan már testi ereje is elhagyta. Eck von Reischach viszont, ez a veterán katona, noha sokat gyötrődött fia elvesztése után, de nem az önsajnálat miatt, hanem mert oly sok derék embert siratott, mégis a közös veszélyt személyes fájdalomra elé helyezte, és még annak ellenére is, hogy Roggendorf gyűlölte őt, mindent nagy buzgalommal intézett. Tribunusait (akiket manapság zászlósoknak nevezünk) minden lehetséges módon megfontoltságra és éberségre, katonáit pedig józanságra és vitézségre buzdította. Mivel pedig a törökök a tábor ismételt megrohamozásával állandó munkát adtak a mieinknek, ez a tiszteletre méltó öreg többek kíséretében lóháton ülve jóformán már azelőtt állomáshelyeikre rendelte mégoly távol elhelyezkedő gyalogos zászlóaljait, mielőtt még riadót fújtak volna. Ő maga pedig lóról szállva, reszketegen, de mindenkit megelőzve állt az első sorba, majd lándzsát ragadva így szólt: Fiaim, ez legyen itt a temetőnk, vagy másikat kerestek? Mutassátok meg, hogy bátrak vagytok és méltóak közös hazánkhoz és őseinkhez. A bátrakat a szerencse is segíti, és véget vet majd megpróbáltatásainknak. Meghagyta, hogy vele együtt, míg ő maga is a csatasorban áll és a táborban tartózkodik, nyugodt lélekkel, bátran viseljék, bármi vár is rájuk.

Néhány hasonló, erejét meghaladó próbálkozás után, miközben, minél tovább húzódott ez a végzetes hadjárat, a hadiszerencse és katonáink kedélyállapota is hol így, hol úgy alakult, jaj, rettenetes, ez a nagyszerű hős is megbetegedett végül, és az egész sereg megdöbbenésére utolérte a katonák közt pusztító gyilkos ragály és a vérhas. Kánikula volt⁴⁸ ugyanis, a hely pedig fekvése és szűkössége miatt is alkalmatlan volt, s minthogy csak a levágott állatok vérével beszennyezett Dunából nyerték a vizet az iváshoz és az étel megfőzéséhez, a német katonák, ahogy ez ostrom idején lenni szokott, mértéktelenül védelték a magyar bort, így pedig könnyen megtámadta őket a sorvasztó láz. A bajt csak tetézte a katonák mértéktelensége, a gyógyszerek hiánya, valamint az orvosok csekély száma és tapasztalatlansága. Így, miközben minden nap sokan haltak meg, a betegekkel való érintkezés csak terjesztette a ragályt, úgyhogy akik megfertőződtek, minthogy a tömeg és az állandó ostrom akadályozta a kezelést, vagy magukra hagyatva, törődés nélkül pusztultak el, vagy akik mellettük voltak és ápolták őket, azok is megkapták a betegséget, a mindenki szeme láttára zajló, mindennapos temetések pedig csak növelték a rettegést. Így történt, hogy a ragály fokozatos elharapódzásával többen haltak meg betegségben, mint kard által.

Az ellenség azonban ez idő alatt sem hagyott nekünk nyugtot, és naponta ismétlődő támadásaival olyannyira gyötört bennünket, hogy még az árkokban is, melyekben ki-ki saját sátrában rejtőzködni volt kénytelen, miután azt kívülről is minél magasabb földhányással vette körbe, alig-alig tudtuk magunkat megvédeni a golyózáportól, mely az ellenség fegyvereiből, mint valami céltáblára zúdult ránk.

48 Giovio az őszi hideggel magyarázza a katonák legyengülését, de a nyári forróságban terjedő ragály sokkal valószínűbb.

Miután e bajok közepette már sok és kiváló férfi odaveszett, a halál szele végül Roggendorfort is meglegyintette. Amikor ugyanis ebéd után épp egy kéznél levő székben szunyókált, egy ellenséges puszkagolyó eltalálta a karján,⁴⁹ eltörte a karcsontját, és így először a keze feletti uralmat veszítette el, aztán pedig részben a fájdalom, részben az ezt csak tetéző gyógykezelés miatt lassanként maga is sorvasztó lázba esett. És bár ezt a kórt az orvosok és seborvosok mindegyike (köztük én is) erejéhez és tudásához képest igyekezett kezelni és orvosolni, a lelki betegség azonban gátat vetett minden eljárásnak: a törés nem volt hajlandó gyógyulni, a napról napra növekvő láz pedig végül vérhasba torkollott. Emiatt a kelleténél jobban felszaporodott benne a fekete epe,⁵⁰ és mind testi, mind lelki ereje napról napra hanyatlott. Ez a balszerencse pedig a mi dolgainkat is akadályozta, és később is komoly károkat okozott. Ezen csapások után sem Varkocsnak, sem a többi tanácsbeli, fontos férfiúnak nem volt egyetlen nyugodt éjszakája sem. Semmire nem volt elég idő, nem volt elég hely, és mindig maradt tennivaló: a sáncon az őrség számát növelni, az őrszemek kihelyezéséről gondoskodni, mindent szemmel tartani és minden zöreire készenlétben állni. Ilyen gond nyomasztott minden derék embert mintegy a rájuk nehezedő szükség súlya alatt, kiváltképp Roggendorfort, aki ugyan hajlott korában is többnyire elszánt és tetterős maradt a veszedelmek közepette, de ebben a végzetes hadjáratban, mindenfelől ellenségtől szorongatva, mikor az évszak miatt sem lehetett hadat viselni, a katonáit sújtó tomboló ragály közepette pedig, valamint az ellenség közelsége és sokasága miatt bármilyen merészebb vállalkozás kockázatot jelentett, csak tétován és bizonytalanul fontolgatta, vajon a birodalom ígéretei és a király parancsa szerint maradjon, vagy dolgavégezetlen elvonuljon, és ne tegyen semmit. Ha pedig vissza kellene vonulniuk, tépelődött magában, miképpen szállíthatná át a sereget, amikor a viharok szétszaggatták a hajóhidat. Semmilyen helyzet, semmilyen tanács, sőt maga a pusztaság élet sem volt már kedvére. Sokszor gondolt a menekülésre, de aztán hirtelen mégis a fegyverekbe vetette bizodalját. Őrlődött, hogy inkább a regensburgi gyűlésen neki ígért jelentős segélyben bízson-e, ami eleinte nagy reményt ébresztett benne, vagy inkább a nyilvánvaló veszedelemre legyen tekintettel. Így bármerre nézett, nem látott kiutat.

Varkocs azonban még ebben a nehéz helyzetben sem rémült meg és nem csüggedt el. Hol lovon, hol gyalog járt mindenfelé, és egyszer a sáncon küzdőknek sietett a segítségére, másszor az ellenséget kergette el a védművekről, ahol pedig a legsűrűbben tömörültek odakint, ott válogatott katonáival kicsapva rájuk rontott. Ez a derék ember sokkal többet törődött a táborral, mint tiszte megkí-

49 Ennek még 1541. augusztus 8-a előtt kellett történnie, mert Andrzej Górka aznap Bécsben kelt levele már említi, hogy Roggendorf megsebesült a karján. Lásd Górka levelét kötetünkben. Istvánffy szerint éppen a királynak írt levelet, amikor egy lövedék repesze megsebesítette. Istvánffy, *A magyarok történetéből*. 171–172.

50 A korabeli orvoslás alapvető elmélete volt az ókori gyökerekre, főleg Galénoszra visszavezethető humorálpatólógia. Eszerint az ember egészségéért a négy alapvető nedv: a vér, a nyák, a sárga és a fekete epe egyensúlya felelős. Ha ez felborul, az ember megbetegszik. A fekete epe túlsúlya melankóliát okoz. Mai fogalmaink szerint Lazius lényegében azt állítja, hogy Roggendorfort súlyos depresszió gyötörte.

vánta volna, nehogy valami hanyagság folytán kiostromolják őket. Az ellenség ugyanis minden nap kíméletlenül támadott nagy számú katonasággal.

Miközben Varkocs így vitézkedett a táborban, nyár közepén a regensburgi gyűlésen mindkét császár⁵¹ értesült a tábor helyzetéről, s minthogy a megígért segédcsapatokat olyan gyorsan nem lehetett összevonni, és a gyűlésen is még számos dolgot el kellett intézni, a mieink megnyugtatóra úgy határoztak, hogy amíg ezek elrendeződnek, követeket küldenek Magyarországra, hogy buzdítsák a vezért és értesítsék a birodalom határozatáról. Mivel pedig ezt a többi fejedelem is egyként helyeselte, a fontos követség élére Mirandola grófot jelölték ki,⁵² aki, miután egyik rokona a jog és méltányosság ellenére elűzte otthonából, a császár udvarában élt tisztességes száműzetésben. A váratlanul adódott követséget elvállalva késedelem nélkül Bécsbe hajózott, ahonnan Sigismund von Herberstein báró kísérte a táborig. Itt előadta Roggendorfnak, amit rábíztak, és beszámolt neki a segélyről és a segédcsapatokról, melyeket a birodalmi rendek már megszavaztak erre a hadjáratra. A táborban tartózkodott ekkor Niklas Salm gróf is, a nemes király kamarása.⁵³ A hírek ugyan valamennyiüket jobb kedvre derítették, és ígéretet tettek, hogy miként eddig, úgy ezután is elviselik még a legkeményebb megpróbáltatásokat is, de mivel igen sokan haltak meg a betegségek miatt, annak a seregnek, melyet Buda alá küldtek, mostanra alig a harmada maradt meg, az ágyúgolyók záporában és a betegségek miatt pedig egyfolytában hullottak az emberek.

Szinte ugyanekkor érkezett Törökországból Ficinus is, akit a nemes király a török zsarnokhoz küldött követségbe, és akit majdnem egy egész éven át, mialatt a barbár a hadjáratot készítette elő, őrizet alatt tartottak Konstantinápolyban.⁵⁴ Ő Mirandolától gyökeresen eltérő és táborunk számára roppant kedvezőtlen híreket hozott, azt tudniillik, hogy a török zsarnok kétszázezer katonájával elindult Konstantinápolyból, őt pedig kényszerítették, hogy vele tartson. Öt nap után, hosszas könyörgésre végre elengedték a táborukból. Váltott lovakon rohanvást sietett, és most itt van, hogy jelentse az igazat, és figyelmeztessen bennünket, időben tegyük meg azt, amire a szükség is rákényszerít minket hamarosan. Ha ki akarják várni a végét, a kegyetlen és mindennel alaposan felszerelt barbárral

51 Ferdinánd 1541-ben természetesen még nem volt császár. Az első, 1548-ra elkészült változatban ez a szó még nem is szerepelt. Lazius azonban 1556 után átdolgozta és több ponton kiegészítette a művet, addigra pedig V. Károly lemondásával Ferdinánd lépett a császári trónra. Az anakronizmus valószínűleg ennek köszönhető.

52 Ferdinánd pátese Johannes Thomas Pico della Mirandola számára Regensburgban kelt, 1541. július 26-án (ÖStA, HHStA, UA 46. Konv. A, fol. 23.).

53 Mivel jelentősebb segélyhadat nem küldhetett, Ferdinánd egy utolsó kísérletre szánta el magát, hogy tárgyalásos úton rendezze a kérdést: Mirandola pátesével egy napon, július 26-án kelt Ferdinánd követi instrukciója, melyben megbízta Roggendorfort és Perényi Pétert, illetve Sigmund von Herbersteint és Niklas Graf zu Salmot, hogy tárgyaljanak Izabellával Buda átadásáról (ÖStA, HHStA, UA 46. Konv. A, fol. 25–29.).

54 Az a követ, akit Ferdinánd Konstantinápolyba küldött, és akit ott hónapokig fogságban tartottak, Hieronym Łaski volt. A Ficinus név ebben az összefüggésben nem értelmezhető. Adataink szerint ugyanakkor Łaskit nem engedték szabadon szeptemberig, így nemigen közölhetett híreket a királyi sereg vezéreivel.

fogják szemben találni magukat, aki sokkal hamarább itt lesz, minthogy az utánpótlás és a segédcapatok megérkezhetnének Németországból. Így tehát, miután Mirandola is és a többi jelen levő német és magyar főtiszt hosszasan tárgyaltak Roggendorffal, hogy milyen döntés hozzanak, és melyik utat kövessék, mivelhogy a hajóhidat, melyet korábban azzal a céllal építettek, hogy könnyebben és gyorsabban átkelhessenek a Dunán, a vihar ereje tönkretette. Végül valamennyien úgy látták jónak, ha először is felderítőket küldenek ki a környező területekre, hogy azok gondosan kikémleljék a török tábor helyzetét, és hogy a zsarnok valóban személyesen vesz-e részt a hadjáratban és merre tart, majd erről a lehető leghamarabb értesítsék őket.

Ezt követően többeket ki is küldtek a környező területekre. Mikor ezek hamarosan visszatértek, és ugyanazt jelentették, az adott helyzetben üdvösnek látszott kifürkészni a Barát szándékát, nem akarja-e úgy átadni Budát, hogy az ország egy része megmaradna a gyermeknek.⁵⁵ A javaslat megtárgyalására a lengyel király is követtséget küldött azzal az utasítással, hogy közvetítsen a felek összebékítésében.⁵⁶ Mihelyt megállapodtak a tárgyalások helyében és idejében, Perényi és Bebek, akiket Roggendorf megbízott a feladattal, egy Budától nem messze eső völgyben a következő szavakkal fordult a Baráthoz, Török Bálinthoz és Petrovichhoz, akit János király fia gyámjának jelölt:

„Nyakukon az ellenség, akit uralmuk megtartásának reményében hívtak be, de hogy az ő fegyvereiktől a győzteseknek vagy a legyőzötteknek kell-e inkább tartaniuk, maguk is megítélhetik a hasonló esetek alapján. A kereszténység legádázabb ellensége nem szalasztja majd el az alkalmat és a pillanatot, amikor vérdíjazat nélkül, szépszerével leigázhathatja az országot, melynek meghódítására, míg pártviszályoktól mentesen ereje teljében volt, hasztalanul vonult fel számtalan katonájával roppant költségek árán. A zsarnok sem indul el hiába személyesen egy olyan távoli helyről, az év ilyen alkalmatlan időszakában, nagy költségek árán, minthogy mindig is sóvárgott a pénzre, de legfőképp erre az országra. Soha egyetlen szavát sem tartotta meg a keresztényekkel szemben. Az ország eddig is komoly károkat szenvedett a belé vetett bizalom miatt, mely tanulságul szolgálhat, hogy tartsanak az ellenség hasonló akcióitól, még ha szövetségesük is. S habár most még veszteség nélkül tábort bonthatnának, mégis féltik ezt a nagyszerű várost és a jeles királyságot, és nem kívánják neki azt a sorsot, melyet a győztes kétségkívül szán neki, amikor majd fáradozásainak megkéri az árát. Ezért mindkét fél számára tanácsos lenne, hogy amíg tehetik, szüneteltesék a harcot, és őszintén beszéljék meg egymással szándékaikat. Mert ha ezt megtették, könnyen megoldható lesz, hogy a szepesi grófság mellett a császár akaratából a királyfi kezén maradjon mindaz a terület is, ami onnantól a Tiszáig terül el. Ha pedig nem tudnak megegyezni, kérjenek a békére és egyezsége vonatkozó feltételeket a lengyel királytól, aki egyaránt rokonságban áll mindkét családdal, és egyforma

⁵⁵ János Zsigmond.

⁵⁶ A lengyel követeket még az ostrom elején eltávolították Budáról. Augusztus elején a Salm–Herberstein-követség próbálkozott tárgyalással.

törődéssel viseltetik mindkettő iránt. Közben azonban, mivel mindkettejüket, a királyfit és méltóságát, illetve mindkét sereget veszély fenyegeti, inkább azokkal foglalkozzanak, melyek a javukra szolgálnak. Az idő meglehetősen szűkös a békekötésre, és minden a gyorsaságon múlik. Mivel pedig mindkettejük ügyéről szó van, fontos, hogy idejekorán, bölcsen és az egész keresztény világ érdekében megállapodjanak.”⁵⁷

A Barát azonban, ahogy korábban is számos megbeszélésen mindig fennhéjázva felelt, társaival egyetemben semmit sem engedett követeléseiből, és az egész országot meg akarta tartani a gyermek király számára a barbárok fegyvereivel, és annak a népnek a segítségére támaszkodott, mely a keresztény hitnek nemcsak kezdettől fogva legnagyobb ellensége volt, de arra törekedett, hogy az egész válást és minden erényét népeivel és országaival együtt kiirtsa. Így aztán mindkét fél dolgavégezetlen távozott, miután az ugyanebben a szellemben megkísérelt tárgyalások rendre meghíúsultak a hazaárulók miatt, akik egyre vérmesebb reményeket tápláltak, mivel úgy gondolták, hogy megrettentünk a bennünket szorongató veszedelem miatt.

Azok a magyar főurak viszont, akik a nemes király táborában katonáskodtak, és néhány lovascapatot vezényeltek, miután értesültek róla, hogy a tárgyalások meghíúsultak, és biztos hírt kaptak arról is, hogy a török szultán hatalmas sereggel elindult Konstantinápolyból, és már olyannyira nincs messze táborunktól, hogy nyolc nap alatt oda is érhet, miután komoly aggodalmaktól gyötörve egymás közt tanácsot tartottak, együttesen felkeresték a súlyos betegen ágyban fekvő, gondoktól megviselt és saját sorsát sirató Roggendorft, figyelmeztették és kérlték, hogy idejében gondoskodjon a hadseregről, mert azt végveszély fenyegeti. Megbizonyosodtak róla, hogy a török szultán – az egész világ mennyköve és ostora – sietve, személyesen vonul ellenük Thrákiából kétszázezer emberével, és már a közelben jár, hogy meglepje és legyőzze őket. Vele pedig sem létszám, sem erő tekintetében nem vehetik fel a versenyt, minthogy naponta sokan halnak meg az ostrom és az egyre kegyetlenebbül tomboló ragály miatt. Alig a harmada maradt meg annak a tekintélyes seregnek, amellyel a hadjárat kezdetén nekifogtak Buda ostromának. Az egész sereg legyengült, és a jószerivel gyógyíthatatlan betegség úgy a hatalmába kerítette mindenkit, hogy nem férfiakat, inkább csontvázakat állíthatnak csatasorba egy ilyen hatalmas és jól felszerelt ellenséggel szemben. Akik pedig mégis jó egészségnek örvendenek, azokat a szüntelen harc a tábor védelméért, a küszködés a védművek emeléséért és végül a perzselő hőség úgy elcsigázta, hogy alig vonszolják magukat. Nincs zsold, a készletek megcsappantak. Eppen elégszer próbára tették a katonák vitézségét és szerencsáját. Arra kérik, vigyázzon, hogy miközben ő tétovázik, a sietve megérkező ellenség

57 Herberstein, aki a nyári követség egyik vezetője volt, azt írta, hogy igazi tárgyalásokra nem is került sor, mivel Budára nem engedték be őket és feltételeiket sem hallgatták meg: Sigismundi Liber baronis in Herberstain, *Defensio injuste delatorum*. Viennae Austriae, 1541, Aiii. A szöveg első fogalmazványában még Lazius is megjegyezte a margón: „Missus fuit comes Mirandulanus, ut pacem constiteret inter Monachum et nostros, sed non est auditus aut admissus a Monacho”.

nehogy meglepje és legyőzze őket, és vagy Quintilius Varushoz⁵⁸ hasonlóan egy szálig lemészárolja, vagy elűzze őket a táborból, ami máskülönben nem is lenne olyan nagy baj. Mivel pedig a katonák többsége beteg, ők képtelenek lennének lépést tartani a sereggel, ezért ha késve vonul vissza a mind jobban közeledő ellenség elől, ezeket a nyomorultakat hátra kellene hagyni és martalékul vetni az ellenségnek, ami aligha tekinthető emberségesnek. Végezetül számos és nehéz ágyúja van, melyeket nem lehet sebtében átszállítani és elvinni. Ilyen és hasonló szavakkal igyekeztek a magyarok a szerencsétlen öreg lelkére beszélni. Kedvezőtlen hírekkel érkezve vissza egy rác felderítő is megerősítette mindezt, akit Magyarország belsejébe küldtek ki, amerről a szóbeszéd szerint a törökök közeledtek. Az ő latinul elmondott szavait én fordítottam németre a vezérnek.⁵⁹

Így hát, bár ebben a szorongató helyzetben Roggendorf véleménye sem nagyon tért el a magyarok tanácsaitól, mégis úgy gondolta, hogy semmit sem szabad tennie királya parancsa és felhatalmazása nélkül.⁶⁰ Így előbb számos levelet írt, majd kollégáját és helyettesét, Niklas Salm gróftot küldte követként a nemes Ferdinánd királyhoz. Ezenközben az orvosok, akik között az első helyen voltunk, szintén írtak a királynak jelentvén a vezér rossz egészségi állapotát, és hogy micsoda erővel tombol a jószerivel gyógyíthatatlan ragály a táborban.

Roggendorf azután, az idő és a veszély szorításában mások javaslatára⁶¹ parancsba adta, hogy a nagyobb ágyúkat apránként szállítsák át a szemközti pesti partra. Hogy pedig a visszavonulásnak ezt a félelemből fakadó tervét minél ügyesebben leplezhesse az ellenség előtt, elhatározta, hogy a kényszerű helyzetben cselhez folyamodik: úgy tett, mintha a túlpartra átvitt ágyúkkal azt a szigetet akarná megtámadni, melyet a törökök a királyi flotta nagy kárára korábban elfoglaltak.⁶² Úgy vélte ugyanis, hogy a törökök majd a helyzetnek megfelelően

58 Quintilius Varus nevéhez fűződik a római sereg egyik legsúlyosabb veresége. Kr. u. 9-ben a germánok a teutoburgi erdőben kelepcébe csalták, és három légiójával együtt lemészárolták.

59 Lazius ezek szerint annyira ott volt az események középpontjában, hogy ő tolmácsolta a rác felderítő latin szavait Roggendorfnak. Érdekes ugyanakkor, hogy a szöveg első fogalmazványában ez a részlet még nem szerepelt, a másodikban is csak utólag írta a margóra kiegészítésként.

60 Felmerül a gyanú, hogy nem véletlen iratpusztulás műve, hogy nem maradt fenn egyetlen Buda alól keltezett Roggendorf-levél sem, de éppígy nincsenek meg Ferdinánd válaszlevelei. Azt Lazius mellett még Hauffe naplója is megerősíti, hogy Roggendorf kifejezetten a király utasítására tartott ki Buda alatt, bízva az uralkodó ígéretében, hogy erősítést kapnak és felmentik őket. Hauffe egyenesen úgy fogalmaz, hogy „ha nem akartak volna felmenteni minket, minden veszteség nélkül elvonulhattunk volna Buda és Visegrád alól”. Ennek fényében Ferdinándot is felelősség terheli a sereg későbbi felmorzsolódásáért.

61 A kézirati variánsok ennek a helynek a kapcsán jól mutatják, hogy Lazius a végső szerkesztés során szisztematikusan rossz színben igyekezett feltüntetni Roggendorfort. Itt ugyanis azt írja, hogy mások tanácsára döntött úgy, hogy Pestre szállíttatja át az ágyúkat, de korábban, a W1 kéziratban még úgy fogalmazott: „Roggendorfus [...] communicatis prius cum suis consiliis machinas maiores paulatim in adversam ripam Pesthii traiecit” (azaz: „Közölve tisztjeivel a terveit a nagyobb ágyúkat fokozatosan a pesti oldalra vitette át”). Az átdolgozás során tehát egy cselekvőképes hadvezérből retorikai eszközök alkalmazásával is tehetetlen öregemberré formálja Roggendorfort.

62 Vagyis a Csepel-szigetet. A Csepel-sziget felé irányzott, pesti oldalon felállított ágyúk jól láthatóak Schön metszetén is.

harcoló bajtársaik segítségére sietnek, és a csata forgatagában, minthogy hajóhada felülmúlta amazokét, a maradékot is könnyedén és észrevétlen átszállíthatja a túlsó partra. Az ellenség viszont rájött, mire készülnek a mieink, mert látták, hogy az a két zászlóalj, melyet Carl Hayden⁶³ és Hennenseynd⁶⁴ előző nap⁶⁵ hozott Ausztriából, Pestről fényes nappal megindul lefelé a Duna mentén. Így, mielőtt elérkezett volna a hadműveletre megszabott óra, már hadrendbe álltak, és lovon ülve várták, hogy az ágyúkat elsüssék, és erre a jelre meginduljon a támadás. A fortélyos ellenség tehát, amikor megorrontotta a mieink szándékait, azt is felismerte, hogy nagyszerű lehetőség kínálkozik a keresztények legyőzésére. Ezért egymást buzdítva, még mielőtt valamennyi ágyút elsütötték volna, egész seregükkel támadásba lendültek.⁶⁶ Akik a parton voltak, a királyi tábornak azt a szárnyát támadták meg, amely a Duna-part mentén a török sáncokkal szemben nyúlt előre, akik pedig a hajókon állomásoztak, a szigetünkre rontottak rá, amelynek ebben a hadjáratban gyakran nagy hasznát vettük, és majdhogynem már azelőtt elfoglalták, hogy a mieink riadót fújtak volna. Ezeket a támadásokat aznap olyan gyorsasággal hajtották végre, hogy a Dunát valósággal ellepték a sajkák, csónakok és a gályák, így arra kényszerítették flottánkat, hogy visszavonuljon állásaiból, és elhagyja az említett szigetet. Azokat is, akik a hegyen voltak, olyan erővel szorongatták a másik irányból a budaiak, hogy kevésen múlt, hogy a hegy feladására és sáncaik elhagyására nem kényszerítették őket. Úgy tűnt ugyanis, hogy a rohamozó ellenség egészen a csúcsig elborítja a hegyet vöröslő zászlóival és pajzsaival.⁶⁷

A tábornak abban a szárnyában,⁶⁸ melyet elsőként foglaltak el a törökök, körülbelül ezer cseh lövész és egy német gyalogos zászlóalj állomásozott Laurenz Iglshofer,⁶⁹ egy rendkívül bátor és számos nagyszerű tetteről nevezetes férfiú parancsnoksága alatt. Ő épp az előző este érkezett Pestre két másik zászlóaljjal Ausztriából a mieink megsegítésére. Miután Roggendorf az egyik zászlóaljat a táborba rendelte, társai közül viszont senki sem akart oda menni, hacsak sorshúzás

63 Carl Haiden zu Achau und Gundernstorf alsó-ausztriai nemesi család sarja. Nevét 1539-ben említik mint Sigmunden von Oberhaim lovag esküvői tanúját, 1572-ben pedig már II. Miksa császár udvari tanácsosa (Hofrat) és fő mustramestere Magyarországon (Oberst-Mustermeister in Ungarn) (Franz Carl Wissgrill, *Schauplatz des landsässigen Nieder-Oesterreichischen Adels von Herren- und Ritterstande IV.* Wien, 1800, 63–64.).

64 Személyére nem találtunk adatot.

65 Augusztus 19-én.

66 Bár Lazius nem ad meg pontos dátumot, más források (Rabucher, Hauße, Hans Sachs) alapján valószínűsíthető, hogy az augusztus 20-ai nagy török rohamról van szó, melynek során első lépésben lerohanták az Ónos-sziget őrseit, majd összehangolt támadást indítottak a Gellért-hegyi tábor ellen déli és északi irányból. Ebben már magyar csapatok is tevőlegesen részt vettek Török Bálint vezetésével, ők északi irányból rohamozták a Gellért-hegyet.

67 Lazius budaiakat említ, vagyis ő is úgy tudja, hogy a Vár irányából a magyarok rohamoztak.

68 Valószínűleg a Kelenföld felé néző sáncokról van szó.

69 Mayr szerint Franz Iglshofer bécsi jegyző (*Stadtschreiber*) Lazius apósának és Laziusnak is dolgozott, Laziuszal pedig valamiképpen rokonságban is állt (Michael Mayr, *Wolfgang Lazius als Geschichtsschreiber Österreichs. Ein Beitrag zur Historiographie des 16. Jahrhunderts. Mit Nachträgen zur Biographie.* Innsbruck, 1894, 73.), alighanem rokona lehetett az itt szép szavakkal méltatott Iglshofernek.

útján nem kényszerül erre, ismeretes, hogy Iglshofer a vita közben indulatosan így szól: ne perlekedjete! Átviszem én azt a zászlóaljat a táborba anélkül, hogy megkísérelném a sorshúzást, és szívesen áldozom értetek az életemet. Alig hat órát töltött csak ott, s azt is pihenés nélkül, hadrendben állva, amikor váratlanul lerohanták a régóta készülődő törökök. Se nem figyelmeztették, sem pedig támogatást nem kapott, és így, miközben vitézsége semmiben nem szenvedett csorbát, bátran harcolva elesett az egész alája rendelt zászlóaljjal együtt. Odavesztek a csehek is, és jókora csapatukból csak néhányan maradtak életben, akik úszva mentették a bőrüket.

A szigeten nem ekkora hősiességgel, de hasonlóan végzetes eredménnyel zajlott le a csata. Itt ugyanis a parancsnok, Sebastian Krayner⁷⁰ a bajban magára hagyta az embereit. Ezek csak kétszázan voltak,⁷¹ és miután a török naszádosok felülkerekedtek rajtuk, egy szálíg lemészárolták és legyilkolták őket. És hacsak Varkocs – e több nyelvben járatos, megfontoltsága, ereje és elszántsága miatt kivételes férfiú, aki a királyi tanácsosok közül a táborban tartózkodott – e veszedelmes pillanatban nem indított volna ellentámadást, és nem sietett volna csapatokat vezényelni a sáncokra, a mieink nagy része alulmaradt volna az ellenséggel szemben, és a sáncok elestével lemészárolták volna őket, olyan gyorsan rohamozta meg táborunkat minden irányból az ellenség.

Azok a tiroli és Rajna-vidéki katonák viszont, akik a hegycsúcson állomásoztak, noha a budaiai és a pasa fia két irányból is szorongatták őket, és alig tudták megvédeni állásaikat, minthogy a hegyoldalban mind nagyobb erővel tört felfelé az ellenség, mégis egymástól is bátorságot merítve és mert parancsnokuk, Teyss⁷² is lelkesítette őket, puskáikkal visszaűzték őket, és aznap megtartották a hegyet úgy, hogy csak néhány lándzsát vesztek. A törökök viszont a táborunk bevételehez kulcsfontosságú két hadállás birtokában immáron, bár az volt az eredeti tervük, hogy még aznap kikergetnek minket a táborunkból, úgy gondolták, hogy eleget tettek a vitézségért és a végső győzelem kicsikarásáért is, így visszavonulni fűjtak, és valamennyien visszatértek táborukba, abban a meggyőződésben, hogy a következő éjszaka, friss erővel támadást indítva a sáncaink ellen könnyebben elpusztíthatnak bennünket.

Miután a küzdelem véget ért, Roggendorf előbb a körülményeknek megfelelően mindent előkészített, illetve amennyire ágyban fekvé lehetett, minden lehetőséget átgondolt, végül magához hívatta valamennyi nemzet vezéreit és parancsnokait, és azokkal, akiket erre alkalmasnak vélt, tanácskozást tartott, majd elhatározta, hogy másnap⁷³ éjjel valamennyi csapatával átkel a Dunán. Úgy vélte, hogy a közben leszálló est fedezi majd visszavonulását, és úgy gondolta, hogy az is fontos lesz, hogy ha átérték a Duna túlsó partjára, a folyó akadályt képez majd

70 Sebastian Krayner nevét (Bastian Kreyner alakban) Hauffe naplója is említi. Rajta kívül egy bizonyos Worthuttn töltött még be parancsnoki tiszteket a szigeten.

71 Hauffe naplója két zászlóaljat ír, ami teljes létszámú zászlóaljak esetén soknak tűnik egy mégoly fontos, de apró sziget védelmére. Rabucher szerint hétszáz katona védte a szigetet.

72 Hans Teiss néven Hauffe naplója is említi. Szerinte másnap fogságba esett a hegyért vívott utolsó csapatban.

73 Vagyis az augusztus 21-ről 22-re virradó éjszakán.

köztük, míg a szétszórta táborozó törökök számára ez a sötétben mindenféle-képpen nehézséget okoz majd. Miután mindannyian helyeselték a tervet, a vállalkozást a lehetőségekhez képest igyekezett leplezni. Ezért egész nap, ez egy vasárnap volt,⁷⁴ rendezetlen csetepatékat vívott az ellenséggel, visszafoglalta a szigetet, és kiűzte a törököket a tábornak abból a szárnyából és részéből, melyet – mint fentebb említettük – a mieinket lemészárolva lerohantak. Végül azokat az ellenséges katonákat is, akik a hegyoldalban elrejtőzve bújtak meg, a vártnál gyorsabban megfutamították és elkergették. Úgy tűnt, hogy mindez nagyban hozzájárul majd a csapatoknak a másik partra történő sikeres és véráldozat nélküli átszállításához, a parancsnokok pedig meg voltak győződve arról, hogy ilyen módon el lehet leplezni a visszavonulás szándékát az ellenség elől. Időpontként a vasárnapot követő éjszakát tűzték ki, és mivel az egész terv a gyorsaságon múlt, parancsba adták a katonáknak, hogy sátraikat és a tüzeket hagyják a táborban, nehogy az ellenség gyanakodni kezdjen, hogy inukba szállt a bátorságuk, majd néhány naszádot állítottak a part közelébe, hogy azokkal vigyék át a katonákat a túlpartra, az átkelést pedig, amennyire lehetett, Roggendorf igyekezett leplezni.

De mivel ostobán és szervezetlenül fogtak bele, a visszavonulás balul ütött ki. A jelentős számú flottából ugyanis, mely részben teherhajókból, részben hadihajókból állt, csupán két kisebb naszádot jelöltek ki, hogy szakaszonként átszállítsa a katonákat, így pár óra alatt csak néhány zászlóaljat lehetett átvinni. De még ezek is, mivel mindenki igyekezett magával vinni a holmiját, nagyobb részt meg voltak pakolva lovakkal és málhával, és így az éjszaka java részét evickéléssel vesztegették el. Miközben pedig egymást intették és buzdították, vagy éppen, ahogy az sötétben lenni szokott, ide-oda lökdösődtek, vagy recsegő evezőkkel csapkodták a vizet, tervüket már a kezdet kezdetén leleplezték az ellenség előtt. Bár az is lehet, hogy azoknak a véleménye áll közelebb az igazsághoz, akik szerint ez a jelentős árulás Perényi Péternek, egy táborunkban tartózkodó, tekintélyes magyar főúrnak tulajdonítható.⁷⁵

Akárhogy is történt, az bizonyos, hogy a Barát tudomást szerezvén a mieink visszavonulásáról, jóllehet szándékukat leplezendő a mieink egészen addig az estéig tárgyalásokat folytattak vele, tüstént jelentette a dolgot a pasának, majd az ő tanácsára és parancsára hatalmas tüzet gyújtott a sziklán,⁷⁶ így biztosított világosságot, és mutatta az utat a sötétben táborunkra rontó török csapatoknak. Mehmed a mieink tudta nélkül, akik teljes biztonságban érezték magukat, még a félhomályban hadrendbe állította csapatait, és a lehető legnagyobb csendben

74 1541-ben augusztus 21-e valóban vasárnapra esett.

75 Perényit az 1541-es hadjáratban senki nem vádolta hitszegéssel. Lazius ezzel a célzással inkább csak megelőlegezi azt a vádat, amit az 1542-es fiaszó kapcsán Perényi nyakába varrtak, és aminek alapján élete végéig bebörtönözték. Ugyanakkor Porębski is céloz arra, hogy egy magyar ember árulta el a menekülési tervet az ellenségnek, de a nevét nem tudja. Rabucher három átpártolt huszár nyakába varrja az árulást, ami egybevág Porębski információjával. A *Memoria rerum* is felveti, hogy Perényi és a könnyűlovasság cserben hagyta a fősereget, de Rabucher adatainak fényében inkább a lovasság szisztematikus átszállításáról van szó, mely megelőzte a gyalogságét.

76 Hans Sachs szerint a királyi istállókat gyújtották fel, azok világítottak az éjszakában.

vonulva a táborunk ellen vezette őket. Úgy gondolta, s ez később így is történt, hogy a katonák által fele részben már kiürített királyi tábornak csekélyebb küzdelem árán elfoglalhatja, ha pedig azt megszerezte, azzal a kevés katonával, akik nem csatára, hanem menekülésre készülődtek, a sötétben sikerrel vívhat majd meg. Hogy pedig ezt minél sikeresebben végrehajthassa, meghagyta a budaiaknak, hogy fáklyákat gyújtva csapataikkal is közreműködve segítsék őt, és megparancsolta, hogy leginkább a Dunán hajózókat támadják, a flottát és mindazokat, akik netán átérnének Pestre, mindaddig, amíg hajói oda nem érnek, illetve ő maga a sereg másik felét, amit a táborban megtámadott, le nem vágta, és diadalmasan át nem kelt a túlsó partra. A budaiak mindenben úgy cselekedtek, ahogyan meghagyta. A szírtén rakott hatalmas tűz mutatta az utat a barbároknak, ami egyúttal felfedte a mieink menekülési szándékát, így megfosztotta őket a menekvés minden módjától és lehetőségétől.

Így alig a sereg fele érkezett meg a túlpartra, Pest kapuihoz a hullámoktól és a küzdelemtől kimerülve, és társaikat várták, amikor a törökök váratlan üvöltéssel, a sötétség leple alatt berontottak a már elhagyott sáncokon át, és mielőtt [a mieink] málháikat összeszedhették vagy hadrendbe fejlődhetek volna, és anélkül, hogy parancsot vagy jelet kaptak volna, nem csatasorban vagy rendezetten, hanem csoportokban, ki-ki ahogy utat talált magának, rárontottak a mieinkre, akik nem csatára, hanem indulásra készülődtek, és miközben vezérek híján (mert ezek nagyobbrészt már elhajóztak) rendezetlenül és szinte céltalanul ténferegtek a táborban, sokukat levágták és megölték. Pedig ezek, a hirtelen rémülettől ugyan kapkodva, ám vitézségükről és hírnevükről meg nem feledkezve vagy fegyvert ragadtak, vagy azokat védték az ellenségtől, akik fegyvereiket keresték. Egy részüket a sánc és zászlók mellett gyűlt össze és szembeszállt az ellenséggel: gyalogosok, lovasokkal keveredve hadi jelvények és rend nélkül kóvályogtak a vaksötétben, egyeseket megölték, másokat megfutamítottak. De sem a vitézség, sem az éji homály nem nyújtott fedezéket a számos fegyvertelennek a fegyverek ellen, az elszántan harcoló gyalogosoknak a lovasok ellen, mivel az ellenség számbeli fölényben volt, és mindenfelől körülvette a mieinket. Végül azután, akik dicstelennek tartották, hogy becsületüket elveszítsék, ahogy a körülmények véletlenszerűen egymás mellé sodorták őket, kört formáltak, és így minden irányból fedezve, egyben lelkesítve egymást, fegyvert szegezve tartották fel az ellenség erejét. Ám semmiféle erősítést nem kaptak, ami megsegítette volna őket, és a Duna sem nyújtott számukra védelmet, ha menekülőre fogták volna. Ezen az éjszakán tehát az ellenség meglepte katonáinkat, akiknek nem voltak tisztjeik, fegyvereik, sötétben is voltak, és javarészt az elszántságuk is hiányzott, és még mielőtt követhették volna áthajózó társaikat, a visszavonulás kellős közepén felülkerekedett rajtuk. Akiknek mégis sikerült a partig elvergődniük, azokat egyetlen csónak nem vihette át a túlsó oldalra, a naszádosok pedig, látván a kivont karddal a parton álló ellenséget, nem voltak hajlandók tovább szállítani a katonákat. Így tehát némelyek azok közül, akik a parton gyülekeztek, amennyire a körülmények engedték, hadrendbe álltak, és a kevesek sokakkal, fegyvertelenül és védtelenül, szinte valamennyien gyalogosan, a nedves talajon csúszkálva a pajzzsal és vérttel alaposan felszerelt lovasokkal bocsátkoztak harcba, a többiek

pedig a hullámokra bízva magukat az úszásban kerestek menedéket. De bármelyiket választották is a szükség parancsára, a próbálkozás közben rengetegen pusztultak el. Mert akiket az éj sötétje megvédett a kardtól, azok másnap fogságba estek, és a legnyomorultabb szolgaságba hurcolták őket, java részüket pedig a következő napokon fegyvereikről megfosztva válogatott kínzásokkal, a legnagyobb kegyetlenséggel végezték ki. Akik viszont a Duna védelmében bizakodtak, azokat vagy a török flotta csípte el, és úszás közben végzett velük, vagy fegyvereik súlya miatt a folyó nyelte el őket, és odavesztek, még mielőtt elérték volna a túlsó partot. Csak igen kevesen érték el csónakkal átkelve vagy úszva a menekvést jelentő, biztonságos pesti partot, miután a török elfoglalta táborunkat.⁷⁷ A tetőtől talpig nehéz vasba öltözött lovasok ezek között voltak, akik testileg-lelkileg elcsigázva ugyan, de épségben átkeltek a szükséghelyzetben a mi oldalunkra. Mindezt mi magunk, akik az események sűrűjében voltunk, saját szemünkkel láttuk.⁷⁸

Miközben a Duna melletti táborban ezek történtek, azok, akik – mint mondtuk – a Szent Gellért-hegy tetején védelmezték az ellenség rohamaival szemben állásaikat, minderről mit sem tudtak, de miután a barbárok ríkoltozásából megértették, hogy a tábort elfoglalták, hirtelen úrrá lett rajtuk a rémület, és az adott körülmények között mindenki csak magával törődött: egyesek menekülőre fogták, mások fegyvert ragadtak, de nagy részük megsebesült vagy meghalt. A nagy sokaságból mindössze három zászlóalj akadt, akik nem feledve, hogy németek, összetömörültek, és egymást lelkesítve elfoglaltak egy, a többenél kissé magasabban fekvő pontot, majd innen vették fel nagy elszántsággal a harcot a barbárok rohamával. De részben egymásnak is útjában voltak, mivel ék alakba rendeződtek, és az előre törők egymást is akadályozták, másrészt a hosszú küzdelemben elfáradtak, és mivel senki nem sietett a segítségükre, hogy egy kis lélegzethez jussanak, végül, miután sokan elesetek, elcsüggedtek, átadták fegyvereiket, zászlóikat, és a gyászos megadást választva mentették az életüket. Az a hír járja,⁷⁹ hogy később, esküszegő módon látványosság gyanánt elővezették és egy közeli berekben fákhoz kötözték őket, majd, mint valami céltáblára, nyilakat lőttek ki rájuk, és így a legiszonyúbb módon végeztek velük.⁸⁰ Még rettenetesebb, hogy mindezt a budai keresztények szeme láttára tették, akik szánakozás nélkül szemlélték ezt a szörnyűséget.

Így tehát a nemes király magyarországi seregét – mely Roggendorf vezetésével körülbelül két hónapig ostromolta Budát, majd közel ugyanennyi ideig tartóztatta fel csekély erővel a török haderejét, hiszen ha összevetjük a török, vagyis Mehmed és a budaiak csapataival, igen kis létszámú volt, alig a nyolcada amazoknak – a kereszténység legádázabb ellenségei legyőzték, bár a katonák számos nehézség, halálos betegség és a legsúlyosabb éhínség közepette is, miután számos

77 A *Memoria rerum* úgy tudja, hogy kitörési fiasco során összesen tizenhatezer ember veszett oda.

78 Fontos kijelentés, megerősíti, hogy Lazius augusztus 22-ig a seregnél tartózkodott.

79 Lazius innentől már nem szemtanúként beszél.

80 A foglyok lemeszárlását több forrás említi. Az adatok megoszlának és négyszáz-hatszáz fő közé teszik a legvilkkoltak számát.

rohamot kiálltak, törhetetlen hűséggel, egészen a végsőig dacoltak az ellenség gyűrűjében. Akik azon az éjszakán elérték a biztonságos pesti partot, nyolc nem teljes létszámú zászlóalj javarészt parancsnokok nélkül, ahogy a zavaros sietségben lenni szokott, alakzatba rendeződve hosszú ideig hezitáltak, útnak induljanak-e, vagy Pesten maradjanak, hogy megvédjék. Végül, minthogy Roggendorf és az összes többi parancsnok is útnak indult, ők is követték vezéreiket, és jól rendezett sorokban, a számos ágyú közül csak három kisebbet tolva maguk előtt, melyet a németek csatakigyónak⁸¹ hívnak, pirkadatkor elvonultak Pest alól, és Vác felé vették az irányt. Rengeteg beteget, több mint harminc nagy ágyút, hatalmas mennyiségű ezüstöt, mérhetetlen sok árut, mellyel részint a hajók voltak megpakolva, részint a pesti polgárok házaiban tároltak, nem utolsó sorban pedig az összes élelmiszert ott hagyták a barbárok martalékául.⁸² S bár számos igásállat állt készenlétben, részint a sietős kapkodás, részint a félelem nagysága miatt úgy esett, hogy nem fogták be ezeket az ágyúkat vagy a hajók vontatására, és még azon dolgok elszállításáról sem tudtak gondoskodni, melyeket az ember szükségképpen összeszed, ha útnak indul.

Ez idő szerint Ferdinánd király Ausztria Bécsújhely nevű városában tartotta udvarát, ahová Bécsből húzódott vissza az ott tomboló pestisjárvány miatt, mert azt gondolta, hogy ott egészségesebb a levegő. És bár császári bátyja levélben biztosította őt, és maga is ott volt azokon a tanácskozásokon, ahol Németország fejedelmei jóindulatúan egyeztettek a Magyarországra küldendő segítségről, miután azonban ez késett, közben pedig hírt kapott övéi vereségéről, főképp pedig arról, hogy a törökök zsarnoka személyesen, kétszázezer katonájával közeledik Buda felé, számos gondtól nyomasztva végül Bécsújhelyről a jelentős felső-ausztriai városba, Linzbe költözött át egész udvarával egyetemben, nem is elsősorban azért, hogy a szörnyű háború viharát, hanem hogy a pestisjárványt elkerülje, mely néhány nemesembert már elragadott udvarából. Sokan azon a véleményen voltak, hogy a király nagyon is megfontoltan hagyta el Bécset, azt a látszatot keltendő, hogy reménytelen a helyzet, és hogy ezzel sarkallja Németország fejedelmeit a mielőbbi segítségnyújtásra, melyet már régen megígértek ehhez az oly fontos háborúhoz. Út közben kapta a hírt Roggendorf haláláról, aki visszavonulás közben lehelte ki a lelkét,⁸³ és ebben a zűrzavaros helyzetben ismét Velset nevezte ki főhadparancsnokká. Meghagyta neki, hogy a lehető leggyorsabban utazzon Magyarországra a felbomlott sereg maradványaihoz, feladatul adva neki, valamint a tartományok és városok többi irányítójának, hogy Bécset és a környéken fekvő erődített helyeket amilyen őrséggel tudják, lássák el, és készítsék fel a biztosan fenyegető ostromra. Mivel pedig az ellenséges portyáktól is tartani kellett, melyek az előző években szinte egész Ausztriát végigpusztították, a népet a földekről, falvakból és kastélyokból mindenfelé befogadták az erődített városokba és várakba.

81 Az eredetiben: *colubra*, ami kígyót jelent, így lényegében tükörfordítása a németül *Schlange* néven ismert tábori ágyútípusnak.

82 Rabucher jelentése és ennek nyomán Hans Sachs részletes adatokat közöl az anyagi veszteségekről.

83 Roggendorf a Csallóközben, Somorján halt meg.

Akik a király tanácsosai közül helyben maradtak, nemkülönben a tartomány vezetői, bármilyen feladatuk is volt, abban a legnagyobb igyekezettel jártak el: katonákat toboroztak, a falvakból összegyűjtötték a parasztokat, megerősítették a várakat, városokat, és hogy a földművesek ne legyenek áldozatul essenek a barbárok portyázó csapatainak, értesítésükre ágyúlövésből és harangok félreveréséből álló meghatározott jelzésrendszert dolgoztak ki, olyan távolságokban, hogy egyik hely figyelmeztethesse a másikat a veszélyre, és mindenki inkább magában bízott, mint másban.

Hasonlóképpen jártak el a bécsiek is, és minden szükséges előkészületet megtettek az ostromra, mindenről gondoskodtak. Mindenfelé a remény félelemmel keveredett hangjai hallatszottak: gyereksírás, asszonyi jajveszék, férfiak és állatok bömbölése. Akik a földekről innen is, onnan is Bécsbe és a közeli településekre menekültek, mintha az ellenség már a közelben lenne, egytől egyig olyanmódra elszánták magukat arra, hogy megvédelmezzék otthonaikat, hogy, bár a dühöngő járvány naponta sokakat elragadott, a nyilvánvaló veszély sem ijesztette meg őket, és egy percig sem gondoltak a menekülésre.

Amíg Ausztriában és Bécsben ezek történtek, Vels a parancs szerint összeszedte a menekülőben lévő sereg maradványait, majd Komáromba és más közeli helyek őrzésére rendelte őket. Közben a nemes királytól is erősítést kapott, mivel már úton volt Melegnano márki⁸⁴ a svábföldi csapatokkal, tíz zászlóaljjal pedig Fürstenberg gróf⁸⁵ szaporázta a lépést Bajorországból. Vels a környékbeli magyar főurakat intette, hogy hűek maradjanak. Alaposan igyekezett kifürkészni az ellenség szándékait, nem azért, hogy nyílt csatába bocsátkozzon, inkább, hogy amennyire lehet, megvédje a határokat abból a megfontolásból, hogy

84 Gian Giacomo Medici, Melegnano márkija (1495–1555), elszegényedett milánói nemesi család sarja, nem állt rokonságban a firenzei Mediciekkel. Melegnano márki, akit Medeghino (a „kis Medici”), vagy Marignano (a Hauffe által használt Mariana ennek torzított alakja) néven is említene a források, elismert zsoldosvezér volt. Évekig harcolt Francesco Sforza seregében, majd V. Károly szolgálatába szegődött. 1541–42-ben Magyarországon katonáskodott, később részt vett a schmalkaldeni háborút eldöntő mühlbergi csatában (1546), de harcolt Franciaországban és Németalföldön is. Bár Lazius azt írja, Melegnano sváb gyalogosakat vezényelt, levéltári források mást mutatnak: V. Károly rendeletére háromezer olasz gyalogos élén indult Milánóból a magyar hadszíntérre 1541 augusztusában (ÖStA, HHStA, UA 46. Konv. B, fol. 19.). Csapataival szeptember 27-én már Linzben volt (ÖStA, HHStA, UA 46. Konv. C, fol. 25.). Október 28-án Ferdinánd őt nevezte ki a magyarországi csapatok ideiglenes főparancsnokává (locumtenens capitanei generalis) (ÖStA, HHStA, UA 46. Konv. D, fol. 16.). Eredetileg az újból reaktivált Leonhard Vels lett volna a főparancsnok Roggendorf halála után, de ismét megbetegedett, emiatt fordult a király bizalma az olasz condottiere irányába. Vels végül nem került hadra fogható állapotba, így Melegnano márki maradt a magyarországi csapatok főparancsnoka 1542 kora őszeig, amikor megérkezett Brandenburi Joachim a birodalmi sereggel.

85 Wilhelm von Fürstenberg (1491–1549) híres német zsoldosvezér, aki a 16. század első felének szinte összes jelentős németországi háborújában részt vett. Pár évi francia szolgálat után 1539-ben hazatért és a császár szolgálatába állt, részt vett az 1544. évi francia hadjáratban, ahol fogságba is esett. A schmalkaldeni háborúban az Uniót támogatta, de fizikai állapota miatt a harcokban már nem vehetett részt. Életéről bővebben: Johannes Volker Wagner, *Graf Wilhelm von Fürstenberg 1491–1549 und die politisch-geistigen Mächte seiner Zeit*. Stuttgart, 1966.

ha ebben sikerrel jár, gond nélkül telelhet Magyarországon, ha viszont az ellenség messzebbre nyomulna előre Ausztriába, abban reménykedett, hogy a Duna és a flotta segítségével mégis bármikor helyreállíthatja majd a megrendült helyzetet.

Már egy hónap is eltelt, és a törökök, valamint Buda helyzetéről mindenféle bizonytalan hírek szállingóztak, melyek egy ilyen távoli és az ellenség jelenléte miatt veszedelmes helyről érkezve egymásnak is lépten-nyomon ellentmondtak. Némelyek ugyanis azt jelentették, hogy Buda még a királyfi kezén van, mások azt mondták, csellel elfoglalták, a Barátot pedig a királynéval, fiával és a többi főúrral együtt fogságba vetették. De voltak olyanok is, akik azt állították, hogy erővel vették be. A mindenféle szóbeszéd közepette azt sem lehetett biztosan tudni, [a szultán] Budán marad-e, vagy teljes erejével Ausztria ellen indul, esetleg – meglegedvén egy ilyen hatalmas ország elfoglalásával – hazafelé veszi az irányt. Miután ennek kiderítésére a nemes király mindenfelé felderítőket küldött, hogy a fenyegető veszélyt elhárítsa Ausztria határaitól, mivel nyílt harcban erre nem volt módja, úgy döntött, hogy szép szóval és ajándékokkal lágyítja meg a zsarnok szívét. E célból előre küldte a török táborba egy lengyel udvaroncát, Gassaro nevezetűt, majd hajóval Budára küldte első kamarását, Niklas Salm grófot és az ausztriai kamara elnökét, Sigismund Herberstein bárót azzal a feladattal, hogy tekintélyükkel és nyelvismeretükkel puhítsák meg a basának nevezett főembereket, és eszközöljenek ki pár hónap fegyverszünetet.⁸⁶

Amikor Esztergom alá értek, mely vár még megmaradt a király hűségén, a megállapodás szerint Budától hat mérföldnyire eléjük jött Gassaro egy csausszal (a törökök így nevezik a küldöncöket), és innen aztán csónakkal akadálytalanul eljutottak a táborba. Miután pedig hatalmas ajándékokkal bebocsátást nyertek Rusztem⁸⁷ pasához, aki a törökök között a zsarnok után a legnagyobb tekintélynek örvendett, majd utána a többiekhez is bejutottak, és felajánlva ajándékaikat szelídségre hangolták őket. Az ő befolyásuknak volt köszönhető, hogy követeink kézcsókra járulhattak a zsarnok elé, és kieszközölhettek egy hat hónapra szóló fegyverszünetet. Az egyik követről, Sigismund Herberstein báró úrról nem kelem nélkül zengte korunk egyik költője:⁸⁸

86 Ferdinánd augusztus 29-én bízta meg Salmot, Herbersteint és Révay Ferencet, hogy tárgyaljanak a szultánnal. Követutasításukat lásd: ÖStA, HHStA, Türkei I. Kart. 5. Konv. 3. fol. 9–13. Kiadása: Karl Nehring (hgg.), *Austro-Turcica 1540–1552. Diplomatische Akten des habsburgischen Gesandtschaftsverkehrs mit der Hohen Pforte im Zeitalter des Süleymans des Prächtigen*. München, 1995, 1–4.

87 Rusztem pasa harmadvezír Szulejmán veje volt.

88 Johann Ludwig Brassicanus (1509–1549) a jeles költő, Johann Alexander Brassicanus öccse. Jogász, humanista. Egy ideig Herberstein, majd Oláh Miklós szolgálatában állt. Az itt idézett részlet egy olyan költeményből származik, mely Herberstein *Rerum Moscoviticarum commentarii* című művéhez készült kísérőversként. A mű első kiadása csak 1549-ben jelent meg, Lazius pedig ezt a részletet már 1548-ban elkészítette, így vagy kéziratból, vagy egy korábbi nyomtatványból ismerhette.

Íme, magyar földet fenyeget most újra Szulejmán,
 hol katonáinkkal végzett csúfos viadalban,
 mert ők hasztalanul vívták hosszan Buda várát.
 Álltam az öntelt zsarnok szörnyű trónja előtt is,
 s álltamban nyújtotta felém csókokra a jobbját,
 melyet földre borulva imád a világ javarésze.⁸⁹

Ezek a férfiak tehát szónoki jártasságukkal és a felkínált ajándékokkal végül kicsikarták a fegyverszünetet Németország nagy könnyebbségére. Kezükre játszott a pestis is, mely már hevesen tombolt a török táborban is. Így tehát bár, mint említettük, minden szerencsésen végződött, és úgy tűnt, a lelkekből elillant a félelem, és tovatűntek a háborút szokás szerint kísérő veszedelmek is, Vels mégis úgy döntött, hogy mivel ebben a népségben semmiképpen sem lehetett megbízni, a komáromi őrsgében várja ki a dolgok alakulását, így, még ha nem is tudná útját állni a barbárnak, legalább a Dunát igyekezett minden erejével ellenőrzése alatt tartani. Flottát szervezett tehát, hogy lehetővé tegye az élelmezést és megkönnyítse az átkelést, a folyó medrébe pedig a Vág és a Duna összefolyásánál hatalmas cölöpöket veretett, hogy útját állja az ellenséges flotta felhajózásának. Mivel pedig csak kevés katonája volt, és a szomszédos végvárakat is épp hogy meg tudta erősíteni őrsgel, minden utat nem tudott ellenőrzése alatt tartani. Ezért minden igyekezetét arra fordította, hogy kikémlelve az ellenség szándékait a határt szilárdan kézben tartsa. Bár nagyon igyekezett, egy kisebb portyázó csapat mégis átjutott, és Győrt maga mögött hagyva rablásra és zsákmányra szomjazva a környező területek pusztításába kezdett.⁹⁰ Majd váratlanul, nem tudni mi okból, megrémültek-e vagy akadályba ütköztek, de visszavonultak, miközben már maga a zsarnok is nap mint nap jobban sürgette az indulást Budáról. Vagy azért, mert az ősz végén még hosszú utat kellett megtennie visszafelé Konstantinápolyba, vagy mert a mieink által Budánál hagyott járvány már a barbár sereget is tizedelni kezdte.

Azt beszélnek azonban, hogy még mielőtt útnak indult, néhány janicsár osztagtól kísérve bement Budára, e viharos időkben Európa egyik legjelentősebb és számos néppel fennálló kapcsolatai miatt leghíresebb városába, és amint saját szemével látta, hogy meghódította azt, könnyekre fakadt, részben az öröm miatt, hogy egy ekkora dolgot vitt véghez, részint a hosszú küzdelem nehézségei miatt. Másfelől eszébe jutottak az ősei által Budáért vívott csaták, oly sok hadi vállalkozás, számos elszenvedett vereség, aztán meg azok a hatalmas fejedelmek, akik erről a helyről kormányoztak gazdag népeket. Mindenekelőtt a még friss emlékeztető Lajos király, akit csatában legyőzve ő maga küldött a halálba, miután csaknem egész haderejét megsemmisítette Magyarországon.⁹¹ Milyen bátor volt

⁸⁹ A versbetét Majoros Máté fordítása.

⁹⁰ A *Memoria rerum* szerint erre a portyára később, már 1542-ben farsang idején került sor, ekkor csaptak le török portyázók Pannonhalmára. A hazafelé tartó támadókat Kápolnay Ferenc katonái utolérték és levágták.

⁹¹ Lazius a mohácsi csatáról írva még azt állította, hogy Lajos királyt Szapolyai György fojtotta vízbe (*Örök Mohács*. 383–384.).

és ahhoz képest mennyire balszerencsés – gondolta magában. Miután mindezt végiggondolta, hirtelen felötlött benne a gondolat, hogy áttessen ide a székhelyét. S bár igen vágyott ezt megtenni, és úgy is tűnt, nagy előnyére lenne abban a háborúban is, amit nyíltan a nemes király, titkon viszont egész Németország ellen tervezett, de mégis elriasztották egyfelől az ázsiai népek, Görögország, és a perzsa haderő, másfelől pedig az afrikai és a görög tengeren diadalmasan hajózó Károly császár,⁹² aki távollétében könnyebben elfoglalhatta volna erővel vagy csellel székhelyét, Konstantinápolyt, ha a város többé nem rettegi őt és bölcsességét is nélkülözi.

A barbár tehát, miután hirtelen ötlete használhatatlannak bizonyult, serege java részét a táborban hagyta, és csupán janicsárjaitól és főembereitől kísérvé, és még abban az órában, melyben ezeket fontolgatta, egyenesen a budai főtemplomba ment,⁹³ ahonnan a zsarnok utasítására már előbb kihordták az összes szobrot, oltárt és a szentképeket. Ugyanide kellett összehordaniuk a budaiaknak a házaikból összeszedett kardokat és lándzsákat a zsarnok beléptéig.⁹⁴ Amint ez megtörtént, a zsarnok népének szokása szerint magára öltötte szent ruházatát (ha ugyan ez tetszik az isteneknek), majd a főoltárnál áldozatot mutatott be az ő Mohamedének, és hálát adott neki a győzelemért felajánlva a legyőzött néptől szerzett hadizsákmányt, melyet nem harcban, vitézül nyert el az ellenségtől, hanem csellel csikart ki a barátaitól.

Mert bár ennek a népnek vannak papjai és szerzetesei, de nincs tekintélyük, csak az imát vezénylik, és a győzelmet előrejelző jóslatok kitalálóinak tartják őket. De a szertartást egyedül a hatalmas szultán végzi, aki népének legfőbb papja is. A szultán tehát, amint elvégezte Budán a szertartást, síposait és lármás kíséretét követve elhagyta a város, és visszatért a táborba az övéihez, nagy és erős, janicsárokból álló őrséget hagyva a falak között. Ezek aztán hitszegő módon, utcáról utcára járva betörték a házakba, mindent félelemmel és zűrzavarral töltöttek meg, és még a pasák is alig tudták visszatartani őket az öldökléstől. A fosztogatásnak azonban addig nem lett vége, amíg a szerencsétlen polgároktól el nem vették mindazt, amit hosszan tartó jólétük alatt felhalmoztak.⁹⁵ A lakosok már a megszállás kezdetén, majd a rá következő időszakban megutálták a barbár szolgálót, és hátrahagyva otthonaikat, szöleiket, borospincéjüket és családjukat elillantak, ki milyen módon vagy fortéllyal tudott, és részint Ausztriába menekültek, részint pedig más, még a nemes király uralma alatt maradt magyarországi váro-

92 Károly 1541 őszén valóban támadást indított Algír ellen, de ez az akció csúfos kudarcba fulladt. Így a diadalmasan (*victor*) hajózó császár finoman szólva is eufemizmus Lazius részéről. A budai ostrom és az algíri akció összefüggéseiről újabban: Korpás Zoltán, Buda–Algír–Buda. 85–100.

93 Verancsics szerint erre szeptember 2-án, pénteken került sor.

94 A *Memoria rerum* szerint még a késeket is le kellett adniuk, de a gyűjtőhely nem a Nagyboldogasszony-templom volt, hanem a Szent György tér.

95 Ezek inkább topikus képek. Szemtanúktól származó beszámolók szerint a Budát megszálló török csapatok nem fosztogatták a polgárokat, de azt Verancsics is megemlíti, hogy az urak házait kirabolták a megszálló csapatok.

sokba szétszóródva lakoltak meg hűtlenségükért.⁹⁶ De legalább mindannyiunk számára példaként szolgálhatnak, hogy mennyire lehet megbízni a barbárban.

De maga a Barát, az egész háború előidézője és cinkosai, Bebek⁹⁷ és Török Bálint is csatlakoztak a török szavában. Mert jóformán rögtön azután, hogy a barátjuknak hitt barbár seregünket lekasabolva megérkezett, barátságot színélve a táborába hívatta őket, ahol ugyan látszólag szívélyesen fogadták őket, a zsarnok is jóindulatúnak mutatta magát és még a királyfit is megcsókolta, mégis, mind a gyermeket, mind a nevezett férfiakat napokra⁹⁸ őrizet alatt tartotta, ahonnan a Barát pénzért és hosszas alkudozás után is csak alig válthatta meg magát és a gyermeket. Bálintnak azonban még ez a lehetőség sem adatott meg, mert a barbárok mindenfélével vádolták őt, és súlyos vasba verve magukkal hurcolták Törökországba.

A Barát pedig, miután látta, hogy reményei és várakozásai ellenére mi történt, és miután rájött, hogy becsapták, késői bűnbánattól vezérelve úgy gondolta, hogy pillanatnyilag az lesz a legüdvösebb, ha magához veszi János király elrejtett kincseit, és a gyermek királlyal és anyjával együtt jó messzire, biztonságosabb helyre menekül, a várost pedig, melyet saját intrikái árultak el, az egész országgal együtt ott hagyja a barbárok martalékául. Így a hatalmas ország, virágzó fővárosával együtt, amelynek birtoklásáért a törökök több mint száz éven át számtalan hadjáratot vezettek és töméntelen pénzt áldoztak hiába, egyetlen óra leforgása alatt, szinte kardcsapás nélkül elesett, minthogy önként odaadták azok, akinek életük árán is védelmezniük kellett volna. Mert ezeket a férfiakat, ha ugyan méltók egyáltalán erre a névre, kettős bűn is terheli majd az utókor előtt: először is, hogy az országot annak lakosaiként és védelmezőiként kiszolgáltatták az ellenségnek, illetve, hogy bár felvették a keresztséget, annak szellemét teljességgel nélkülözve inkább meghajoltak hitünk legádázabb ellensége előtt, mintsem hogy egyezsége jutva megbékéljenek a nemes és legkeresztényibb királlyal, és megelégedjenek az ország egy részével.

96 A budai polgárság kivándorlásáról lásd: Bessenyei József, *Menekültek...* Miskolc–Budapest, 2007.

97 Bár Bebek (valószínűleg Ferenc) neve már az első szerkesztésekben is része volt a szövegnek, tehát nem utólagos betoldás, szerepét illetően Lazius téved: Bebek Ferenc 1541-ben Buda alatt a Habsburg-seregben harcolt, de később valóban János Zsigmond oldalára állt, így a *Decades* későbbi könyveiben kifejezetten negatív szereplőként tűnik fel. 1541-re azonban ez még nem igaz. Talán Batthyány Orbán rejlik a név mögött, mivel ő az egyetlen kulcsfigura a Szapolyai-táborból, akit Lazius egyáltalán nem említ. Vagy tévesen Bebek néven.

98 Lazius itt nem pontos: a királyfit még augusztus 29-én késő éjjel visszavitték Budára, csak az urakat tartóztatták hét napig.

PAOLO GIOVIO

Giovio *Kortörténetének* alább következő szemelvénye a kiadásban a 39–40. könyvekben található. Írásakor alapvetően kézíratos és szóbeli forrásokra támaszkodhatott, és ezeken belül is feltehetően előnyben részesítette az itáliai szerzőktől származó híradásokat, amelyek között okkal feltételezhetjük, hogy Antonio Mazza kötetünkben is közölt, 1541. szeptember 1-jén keltezett beszámolója kiemelt helyet foglalt el. Az is egyértelmű, hogy Enea Vico 1542-es ostromot ábrázoló metszetét Giovio az 1541-es események leírásakor is használta, ezt a metszettel pontosan egyező (a valóságoshoz képest kilencven fokkal elforgatott) tájolás egyértelműen bizonyítja. Az ostromleírás terjedelméhez képest szinte eltörpül Buda török kézre kerülésének elbeszélése: Giovio sommásan megállapítja, hogy az urak Fráter György javaslatára mentek le a csecsemő János Zsigmonddal a török táborba, ahol a szultán szembesíti őket megváltoztathatatlan akaratával, majd a török katonaság beszivárog a városba és megszállja azt. Ezt követően viszont a török táborbeli tanácskozások illusztrálására egy terjedelmes beszédet ad Mehmed belgrádi bég szájába, aki hosszan fejtegeti azt a magyarbarátnak legkevésbé sem nevezhető véleményt, mely szerint elengedhetetlen az urak kivégzése, a csecsemő király Sztambulba vitele és az egész ország megszállása. Verancsics Antal erre reagálva írta meg levelét, melynek csúcspontja a magyar küldöttek szájába adott beszéd, mely mind érveiben, mind terjedelmében méltó párja annak, amit Giovio Mehmeddel mondat el.

Szemelvényünk a mű első kiadása alapján készült: Pauli Iovii Novocomensis episcopi Nucerini *Historiarum sui temporis Tomus II*, Florentiae, in officina Laurentii Torrentini, 1552, 359–377; modern kiadásban: Pauli Iovii *Opera 5, Historiarum tomi secundi pars altera*, curantibus Dante Visconti – T. C. Price Zimmermann, Roma, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, 1985, 26–51. A Giovio-szemelvény előtt olvasható bevezetőt írta és a szöveget fordította Petneházi Gábor.

KORTÖRTÉNET (RÉSZLET)

Magyarországi események Roggendorf hadjáratától
Buda török megszállásáig

Miközben Regensburgban ekképpen tárgyalták a vallás ügyét, Ferdinánd, miután hírül vette a Pannóniában történeteket és a török eltávoztát, újra reményt táplált az ország megszerzésére, s könnyen meggyőzte bátyját, Károlyt is, hogy semmiképpen sem szabad abbahagyni, amit elkezdtek: a szerencse is rájuk mosolygott a jól sikerült kezdettel, és a török sem fog visszatérni, miután a balul sikerült hadjárat, a tél viszontagságai és a nélkülözések kimerítették, hanem a királynét sorsára hagyva a határain belül marad. Így tehát a törökök közeledtét hirdető gyakori szóbeszédnek hatására a már összegyűjtött csapatokat – Vels seregének kiegészítésére – Ausztriából Magyarországra küldték, és Wilhelm von Roggendorf királyi udvarmestert nevezték ki az élükre, aki, hogy a pestieknek segítséget vigyen, már korábban előrement Pozsonyig.⁹⁹ Roggendorf már erősen korosodó, de életerős ember volt, katonás tekintet, szilárd akarat jellemezte, és összességében igen komoly hadvezér benyomását keltette. Harminc évvel korábban a velenicei háborúban dicséretesen vezette a hadsorokat Itáliában, és úgy tartották, meglehetősen jól kiismeri magát Magyarországon is, mivel – igaz, sikertelenül – a Buda falai mögé húzódó Jánost egyszer már megostromolta.¹⁰⁰ Vels pedig – bár nem harci tapasztalatban vagy tudásban, csupán korban és rangban volt kevesebb nála – készségesen átengedte helyét, mivel a betegségtől kínozza amúgy sem sok hasznát vették volna, valamint a magyarok is gyűlölték, illetve Perényivel is feszült és ellenséges volt a viszonya, ráadásul az a vélekedés alakult ki róla, hogy semmiképpen sem fog a kellő alapossággal eljárni a város ostromakor, mivel korábban, amikor a király még Buda vívását fontolgatta, minden tudását bevethetve kimerítően érvelt a terv ellen. A katonáskodásban is gyakran megesik ugyanis, különösen az emberi rosszindulat és büszkeség okán, hogy sokan inkább lesznek vesztesek, minthogy győzelmet arassanak, mert az más tervéből született, és lealacsonyító rájuk nézve, ha az ellenfelük véleményét kell elfogadniuk és végrehajtaniuk.

Roggendorf pedig késlekedés nélkül dologhoz látott: majdnem háromhavi ellátmányt úsztatott le a folyón, faltörő ágyúkat kölcsönzött a bécsiektől, összehívta a cseh, sziléziai és morva segédhadakat is, majd seregszemlét tartva a régi csapatok felett és átvéve azokat, Budának indult, hogy körülzárja és ostrom alá vegye, de egészen más helyről, mint ahogy korábban ő maga is eltervezte.

A város képe ugyanis átalakult: hatalmas, átgondoltan felépített bástyákat és új tornyokat lehetett megcsodálni, amelyeket János építtetett a kapuk meg-

99 1541 februárjában már Roggendorf a magyarországi főhadparancsnok. Megbízatása először is a pesti őrség felmentésére szólt, de mivel Mehmed bég még Roggendorf érkezése előtt feladta Pest ostromát, Buda bevétele lépett elő elsődleges célnak.

100 Roggendorf 1530. október 31-től december 20-ig ostromolta Budát.

erősítésére, bolognai építőmestere terveire bízva magát.¹⁰¹ Ott, ahol Roggendorf tíz évvel korábban az omlásig törette a falakat, most egy bámulatos, kőből emelt erősítést lehetett látni. Ez a nemes Ország család házát¹⁰² körülölelve észak-nyugat¹⁰³ felé nézett, tompább sarkával és jelentős kiszögellésével pedig, amelyen ágyúnyílások is voltak, mindkét irányban védelmezte a falat.¹⁰⁴ Ennek révén, nyilvánvalóan veszélyessé téve, felszámolták az ostromlók számára kínáló legkönnyebb támadási útvonalat. Ettől a résztől kezdve ugyanis a széles hegytető, amelyen Buda oly előnyösen fekszik, fennsíkká válik. Észak- és délkelet felől,¹⁰⁵ vagyis ahol a Dunára néz, a feljutás csak nagyon meredek, járhatatlan, szűk és kanyargós ösvényeken lehetséges. A Szombat kapunál, mely Óbudára, illetve bal felé Visegrád felé vezet, szintén egy tiszteletet parancsoló védőbástya lett felhúzva, ily módon pedig a dél felé húzódó falakat jól célzott ágyútűzzel könnyedén meg lehetett tisztítani a magasba mászó ellenségtől. Kelet felé,¹⁰⁶ ahol az annyi király által oly sok költségen emelt, mindenholon gyönyörű látványt nyújtó palota áll, egy közepes magasságú, de igen széles körtornyot építettek, jól eltalált helyen, mert ez úgy csatlakozott a várhoz, hogy a külső oldalán volt egy kapu és egy híd, s ezen át szabadon és biztonságban le lehetett ereszkedni a folyóhoz, egy olyan kényelmes, földbe és sziklába vájt árkon végigmenve, amiben egymás mellett hét fegyveres is elfért.¹⁰⁷ Azelőtt ugyanis a palotából csak a városon keresztül, nagy kerülővel volt lehetséges a Dunához jutni.¹⁰⁸

A palotával és a várossal szemben azonban egy völgy és a már említett árok túloldalán akkora hegy emelkedik, hogy már a közepe táján eléri a vár legmagasabb pontját, tetejéről pedig belátható a város ágyúlövéseknek kitett belseje, utcái és terei. Állt ezen egy templom is,¹⁰⁹ annak a Szent Gellértnek szentelve, akiről a

101 Domenico da Bologna, Szapolyai olasz főépítésze. Giovio teljes egészében neki tulajdonítja Buda új erősítéseinek megtervezését és kivitelezését, de valós szerepét illetően a régész-művészettörténész szakmán belül nincs konszenzus. P. Kovács Klára (Itáliai építész az „ellenkirályok” szolgálatában. Domenico da Bologna életrajzához [1540]. *Erdélyi Múzeum* 74 [2012/3], 103–115.) elfogadja Giovio állítását, Végh András viszont (A középkori várostól a török erődig: a budai vár erősítéseinek változásai az alapítástól a tizenöt éves háborúig. *Budapest Régiségei* 31 [197, 295–312.]) hangsúlyozza, hogy Buda erősítési munkálatai már 1531-ben megkezdődtek, míg da Bologna adatolhatóan csak 1540-ben bukkant fel Szapolyai környezetében, 1533-ig viszont bizonyosan Ferdinánd szolgálatában állt.

102 Az Ország család birtokolta a város északkeleti részén álló egykori Kammerhof épületét. Giovio tájolása szokás szerint 90 fokkal balra forgatva értelmezendő.

103 A Vico-metszet tájolása szerint értendő, valójában északkelet.

104 Ez minden valószínűség szerint a 2019-ben feltárt Erdélyi-bástya a város északkeleti sarkánál.

105 Értsd: kelet és délkelet felől.

106 A Vico-metszet tájolása alapján értendő. Helyesen: dél felől.

107 Ez a királyi palota ma is látható déli nagyrondellája.

108 Ez téves állítás, mert a rondella egy Zsigmond-kori kapu helyére épült, amin keresztül szintén le lehetett jutni a Dunához. Vagyis az új védmű nem rövidítette, inkább biztonságosabbá tette a bejutást Budára.

109 Giovio szövegéből úgy tűnik, hogy a templom a hegy tetején állt. Okleveles források szerint azonban a hegy lábánál helyezkedett el az előbb Kisebb Pestnek, Kreinfeldnek, később Alhévíznek nevezett városrészben, annak plébániatemplomaként.

hegy is a nevét kapta, s akinek közbenjárását járványok esetén szokták kérni, amint erről a rengeteg festett kép és kifüggesztett fogadalmi ajándék is tanúskodott. Roggendorf erre a hegyre vitette föl az ágyúit, mert a palota töretésére és ezzel a királyné megfélemlítésére alkalmasnak gondolta, és az új tornyot¹¹⁰ annyira erősen kezdte lövetni, hogy a hatalmas golyóktól szétroncsolva, már-már úgy látszott, összedől, a teteje és a pártázata is leomlottak.¹¹¹ A palota háromszoros fallal volt körülvéve, megtámadni vagy megrohamozni tehát, különösen a közbeeső völgyön át nyilvánvalóan csak nagyon nehezen lehetett volna, az viszont egyértelmű volt, hogy díszes tornyait, magasba szökő tetőit, ahogyan az Visegrádon is történt, szét lehetett volna zúzni és le lehetett volna rombolni. Roggendorf azonban (nem tudni, hogy saját elhatározásából vagy királya parancsára) megkegyelmezett a hírneves palotának, mivel úgy gondolta, hogy a díszes folyosók és az aranyozott, kazettás mennyezetű termek gyorsan beomlanának, s a győzelem után már hiába bánkódnának a megesett káron, mert azt csak rengeteg arannyal és hosszú idő alatt lehetne helyreállítani.

Mindazonáltal hírnökök útján, akiknek szabad mozgása a népek közötti örök és sérthetetlen jogon megmaradt, arra biztatta a királynét, hogy tépje le rabláncait, amelyekkel a belső ellenség, György, a gyámság színlelt hivatkozásával az ő és fia lábait megbéklyózta; a király nagylelkűsége folytán ugyanis készen várja egy nagyszerű hercegség, ahol méltósággal és biztonságban megpihenhet, és fiát felnevelheti. Ám ha vakmerően s a józan ész félredobva mégis úgy dönt, hogy a felkínált ajándékot elutasítja, és makacsul semmibe veszi a fenyegető veszedelmet, akkor ő [Roggendorf] mindent el fog követni, hogy nagyobb ágyúkkal és öblös mozsarakkal, amelyekből hatalmas márványgolyókat lehet ívelten a magasba lőni a tetők elpusztítására, a vár és a palota tetőzetét rettenetes recsegéssel a fejükre omlassa. György erre azt felelte, hogy a királynénak nem ment el annyira az esze, hogy a magyar királyságot a szepesi hercegségre akarná cserélni; Roggendorf azonban teljesen háborodott és agyalágyult öregnek tűnik a számára, mivel, noha korábban már igencsak pórul járt ezekben az árkokban, konokul megint a bajt keresi, hogy vesztére majd megfizessen egymásra halmozott ballépéseiért. Ezért hiába ijesztgeti a részeges hadai ellen józanul, a hazájukért és a magyar királyért bátran küzdő férfiakat: a hatalmas lövedékek zaja cseppet sem hat rájuk. Azt az egyet kéri azonban Roggendorftól – mintegy személyes szíveségként –, hogy az ágyúkat próbálja meg kissé halkabban elsütni, van neki ugyanis otthon egy vemhes kocája, amelyik vacsoravendégei nagy bánatára a végén még elvetél a nagy lövöldözés és durrogatás miatti rémületében. György ugyanis ilyen tréfakedvelő és gúnyos jellem volt, a németeket pedig annyira megvetette, hogy mikor kivégeztetett két katonát azok közül, akiket a budaiak a királyi kertben az épületek tetejéről szedtek le, megszegyenítésükre két disznót is fellógatott melljük a bitófára.

110 A fentebbi leírásból világos, hogy itt a déli nagyroncelláról van szó.

111 A rondellát ért lövések és a rombolás jól látható a Schön-metszeten is.

Roggendorf nem sokkal ezután hirtelen táborát bontva, a Gellért-hegyről összes ágyúját a zsidó temetőhöz helyezte át, cseppet sem iktatva a hely nevétől.¹¹² Ez a hely a Zsidó kaputól délkeleti¹¹³ irányban nem volt éppen előnytelen, bár enyhén emelkedett, és egészen a közeli szőlőig nyúlt; a távolság miatt azonban az itatás veszélyes volt, mivel nagyot kellett kerülni a Dunához, [Török] Bálint fürge lovasai pedig folyton lesben álltak. A németek azonban öröket állítottak, a vízhordók mellé pedig biztos kíséretet adtak, így véve elejét minden bonyodalomnak. György viszont, mikor látta, hogy az ellenség a temetőben ver táborát, megszokott tréfás modorából mit sem engedve arra kérte Roggendorft, hogy bocsásson meg neki, amiért a múltkor tévedésből agyalágyult öregnek nevezte, mert szemlátomást bölcs és józan döntést hozott, amikor megfelelőbb helyet választott táborára áthelyezésekor, hiszen éppen azt találta meg magának is és átkozott seregének is, mely a legalkalmasabb egy elaggott és a hiábavaló küzdelemben megfáradt öregemberhez. Roggendorf erre azzal fenyegette meg Györgyöt, hogy szekérre szerelt vasketrecbe zárja, mint a vadállatokat, majd úgy döntött, hogy az ellenség megosztása érdekében két irányból is támadást indít. A magyarok Perényi vezetésével, illetve a hozzájuk csatlakozott cseh zászlóaljakkal az Ország-bástya és a Szombat kapu között vonultak fel az ágyúkkal. Roggendorf a németekkel a Zsidó kaputól a vár felé eső részen, amerre a királyi kertek láthatóak, akkora erővel törette a falakat, hogy egyik része megrendülve és megroppanva leomlott, másik része pedig, mivel nyomta a belső töltés, amit a budaiak belülről emeltek a fal tövében, hogy hamarjában megerősítsék, hirtelen omlással kifelé dőlt.¹¹⁴ Ez a fejlemény rettenetes rémületet keltett a védőkben, mert igyekezetük – mintha az istenek is ellenük lettek volna – visszájára fordult, és a várátlanul keletkezett, helyrehozhatatlan kár csak újabb veszedelembé sodorta őket.

Roggendorf azonban elszalasztotta ezt az óriási lehetőséget: vagy azért, mert nem látta pontosan, mi történt, hiszen a mindkét oldalról folyamatosan dörgő ágyúk sötét füstje és a romokból felszálló sűrű porfelleg mindent eltakart, vagy mert természetéből fakadóan mindent késlekedve és gyanakodva intézett, s e végzetes halogatás teljességgel lehetetlenné tette, hogy hirtelen döntéseket hozzon, továbbá az állóharchoz szokott németeket sem könnyű rávenni, hogy rendkívüli és hirtelen ostromhelyzetekben a spanyolok, olaszok vagy franciák mintájára fürgén és késlekedés nélkül megmásszák a falakat. Egyébként az erősítést annyira lerombolták és megnyitották az ágyúk, hogy a katonák elmondása szerint

112 A zsidó temető Budától nyugatra terült el a városfalak előtt, a mai Attila út – Roham utca – Pauler utca – Krisztina körút által határolt területen. Az *Obsidio* adatai szerint Roggendorf a Madár-hegyre (ma: Nap-hegy) helyezte át a táborát május 8-án. Ez nem esik messze a zsidó temetőtől, éppen fölötte van. A területen a Schön-metszet is táborhelyet ábrázol.

113 Ez a tájolás is a Vico-metszet alapján és 90 fokkal balra forgatva értelmezendő. A Zsidó kapu (ma: Fehérvári kapu) Buda nyugati kapuja volt, a temető tehát ettől délnyugati irányban helyezkedett el.

114 A Zsidó kaputól délre leomlott fal jól kivehető a Schön-metszeten is. Laziushoz hasonlóan Giovio is egyetlen rohamról számol be, és a Zsidó kapu melletti falszakasz szétágyúzását ennek előzményeként mutatja be. Az *Obsidio* alapján tudjuk, hogy a Zsidó kapu melletti falszakaszt május 9-től ágyúzták, és a következő napok alatt rombolták le. A nagy rohamra viszont csak június 2-án került sor.

majdnem egy stadion szélességben csupán embermagasságnyra emelkedett a régi töltés fölé, vagyis még rövid létrával is könnyedén felmászhattak volna, és beronthattak volna a városba. De közeledett már az este is, ami a németeknél inkább a testi szükségletekről való gondoskodás, mintsem a munka ideje. Nemzetük régi szokása szerint ugyanis gyűlölik a sötét és szűkös csatahelyeket, és azokat a sebeket tartják tisztességesnek, amit a sereg színe előtt, napvilágnál kapnak. Így tehát előrehoztak néhány létrát, és a sötétben nagy csendben a romok mellé helyezték, abból a megfontolásból, hogy hajnaltájt majd sűrű hadrendbe rendeződve támadhassanak a katonák.

A budaiak azonban az ellenségtől kapott haladék révén lélegzethez jutva, hihetetlen erőfeszítéssel, minden rendű, rangú és nemű embert bevetve, hamarjában egy új töltést emeltek belülről, s mivel meglátták az ellenség létráit, tüstént el is vették azokat.¹¹⁵ A németek ezután hajnaltájt csatarendbe álltak, és a lejtőn felmászva akkora erővel rohanták meg a falakat, hogy Otto von Dieskau nagy merészen még egy fal mellett álló szétlőtt épületbe is berontott, a többi csapat pedig, miközben az elől haladó katonát a mögötte jövő a vállára emelte, próbálta kitűzni a romokra a zászlót. A budaiak azonban csodálatos kitartással állták a behatoló rohamát, miközben György is buzdította őket, aki sisakosan, csuháját levetve maga is elől harcolt, szélvészféleg járva be az egész sáncot. A németek egy darabig egy szűk résen próbáltak meg betörni, sok sebet szerezve közben, nem csupán a fegyverek miatt, melyekkel közvetlen közelből irtották őket, hanem mert valósággal összepréselődtek, miközben szemből pajzsokkal szorították vissza őket. Így aztán rendezetlenül hátrálni kezdtek, de a zavarodott hátrálás hamar meneküléssé fajult, ami, mint kiderült, még nagyobb hátrányukra vált: ugyanis minél messzebb kerültek a falaktól, annál könnyebben és gyakrabban terítették le őket mindenféle lövedékek, puskagolyók, de kivált az ágyúgolyók. Ebben a kavargásban Roggendorf több mint nyolcszáz katonát veszített;¹¹⁶ aki pedig egy kicsit is komolyabb sebesüléssel tért vissza a táborba, az az ellátatlan vagy hanyagul kitisztított sebek miatti üszkösödésbe pusztult bele. Így halt bele néhány nappal később, kezdetben korántsem halálos sebébe az osztrák flotta parancsnoka, Zárai Jeromos is, akit egy ágyúlövéstől leszakadt, megpattanó kőszilánk talált el.¹¹⁷

Hasonló eredménnyel járt – igaz kevesebb veszteséggel – Perényi is, akit a Szombat kapunál vertek vissza, s ezután visszavonta csapatait. A budaiakat mindez annyira feltűzelte, és az ellenséget olyannyira semmibe kezdték venni, hogy egyre gyakrabban vállalkoztak kitörésre, s a tehetetlen németeket kigúnyol-

115 Lazius is írja, hogy a németek éjjel állítottak létrákat a falakhoz, de ezeket hajnalra az ostromlottak behúzták a városba. Az *Obsidio* viszont semmi hasonlót nem említ, holott a június 2-i rohamot és annak előkészületeit is igen részletesen írja le. Giovio itt következő leírása a nagy június 2-i rohamra vonatkozik.

116 Mazza, aki talán Giovio egyik forrása is volt, szintén nyolcszáz katonát említ. Lazius szerint ebben a rohamban háromszáz katona esett el.

117 Andreas Górká úgy értesült, hogy Zárai Jeromos a pestis áldozata lett. A két adat nem kibékíthetetlen egymással, hiszen Zárai nem harcban esett el, hanem végső soron valamilyen fertőzés gyúrta le.

va a falakról mindenféle gyalázkodó jeleket mutogattak nekik. Az osztrák vezérek erre azzal próbálkoztak, hogy aknák és alagutak fúrásával döntsék le a falakat, tudniillik, hogy ezekbe puskaport rakva és meggyújtva üssenek hirtelen rést a falakon át a városba, annál is inkább, mert sok olyan katonájuk volt Tirolból, akik jártasak voltak az ezüsbányászatban, illetve még több cseh, akik szintén jeleskedtek a fémbányászatban. A budaiaiak azonban ezt is serényen és szerencsésen kivédtek, átgondoltan és módszeresen lefűelve az ellenség szándékait és próbálkozásait: az aknákat ugyanis belülről ferdén elvezették, biztonságos teret adva ezzel a fellobbanó tűznek.

Különbféle dolgokban azonban akkora hiányt szenvedtek, hogy úgy tűnt, kicsit sem bírják már tovább az ostromot, az éhségtől szenvedő lakosság panasza pedig arra a pontra jutott, hogy a városban tömegek követelték fennhangon, hogy vessenek véget a mindenkit fenyegető éhínségnek, és azonnal adják meg magukat.¹¹⁸ Györgynek azonban akkora tekintélye és válsághelyzetekben olyan erős akarata volt, hogy amikor, mint egy prédikátor, a gyűlés elé állt, még az ellenséges és megvesztegetett polgárok lelkét is arra tudta fordítani, amerre csak akarta. Mégis kevés híja volt, hogy a várost, amelyet erővel nem tudtak bevenni, el ne árulja a bontieki családsága.

Volt a budaiaiak közt egy Bornemisza nevezetű magyar ember, városi előjáró és bíró.¹¹⁹ Ez igen gyűlölte Györgyöt, mivel egy polgári perben általa hozott ítéletben alulmaradt egy zsidó bajkeverővel szemben, aki ravasz és hidegvérű színjátékkal úgy kavarta meg a piac bevett szabályait, hogy annak legkevesbé ő, és leginkább Bornemisza látta kárát. Így tehát irigységgel tele és bosszúra éhesen megígérte Révay Ferencnek, aki az osztrákok táborában a haditörvényszék elnöke volt, hogy megmutat neki egy rég nem használt kiskaput, amely a németül Istenszülo Szűznek¹²⁰ nevezett templom temetőkertjében volt, és békeidőben azok használták, akik a folyóhoz ballagtak le. Miután Révay tájékoztatta, Roggendorf is helyeselte a dolgot, de csak úgy, ha a magyarok egy ilyen nagy reményekkel kecsegtető vállalkozásból teljességgel kimaradnak; maga Bornemisza viszont pont az ellenkezőjét kérte, hiszen mindenképpen anélkül akarta a dolgot végbevinni, hogy ártatlan polgárok vére hulljon (akiket magánakciójával elárult), vagyis a kinti magyarokra támaszkodva, mert tudta, hogy hazájukkal, önnön rokonaikkal és ismerőseikkel kíméletesen és tisztességesen bánnak majd, miközben az egyébként is kegyetlen németek a sok kudarcból és gyalázkodástól felpaprikázva, ráadásul éjszaka a városba rontva még a nőket és a gyerekeket sem kímélik majd. Roggendorf azonban fajtája szokása szerint, önnön bölcsességében elbizakodva senkiben sem bízott meg teljesen, s hogy a magyarokat kizárva egyedül arassa le a győzelem dicsőségét, csak úgy tett, mintha a magyarok erejét is igénybe akarná venni; még Révayt is becsapta, aki pedig a fiát is túsul adta neki.

118 A budaiaiakat fenyegető éhezéstről szemléletes leírást ad Porębski kötetünkben is olvasható első levele.

119 Az összeesküvésben két, egymással rokonságban nem álló Bornemisza nevű ember is részt vett: Gergely és Tamás. Nem tudjuk, Giovio melyikükre gondol, de bíró egyikük sem volt, csak a városi tanács tagja.

120 Vagyis a Nagyboldogasszony-templom mögötti temetőben.

A megbeszél, késő éjszakai órában tehát mindenkinek azt parancsolta, hogy maradjanak nyugton, és ne hagyják el a táborn, és négy zászlóalj német katonát küldött előre csendben a kiskapuhoz, fiát, Conde¹²¹ gróft pedig a német lovasokkal őrállásba rendelte, hogy mikor a városba jutott németek és árulók a meg egyezés szerint egy nagyobb, hadi útnak alkalmas kaput is kireteszelnek, azonnal bevihesse a nehézlovakat. Az áruló Bornemisza is tartotta a szavát: kinyitotta az említett kaput, és a halk léptekkel érkezők nagy részét bebocsátotta. Ám mikor a belépőkön egyenként fojtott hangon Révayt kereste, és kizárólag német morgást kapott válaszul, bár nem volt ijedős, de ahogyan az a becsapott emberrel¹²² megesik, hirtelen páni félelem fogta el, olyannyira, hogy elhatározásában meginogva és elbizonytalanodva ő sem vezette tovább azokat, akik előre mentek, de nem tudták, a város mely pontját foglalják el elsőként; a sötétben cselet gyanító németek tehát nem haladtak már előre olyan magabiztosan, mert arra kényszerültek, hogy hátrafelé tekintgessenek, és a hátul levőktől kérjenek jelet és iránymutatást. A vonuló csapatra a budai őrség is felfigyelt, hiszen a mégoly halk léptek és az összekocanó fegyverek is zajt ütöttek, a puskák meggyújtott kanócai pedig messziről is látszottak. A jelszóra sem érkezett válasz az ellenségtől, így riadót fújtak, de ez is késő lett volna, hiszen a várost már félig elfoglalták. Ám Buda védőszentjei sem voltak a lelepleződve bolyongók pártján, és bátorságukat, amivel ekkora merénnyre vetemedtek, hirtelen félelembe fordították; oly páni rémülettel siettek vissza a kiskapuhoz (zavarodottabban, mint német katonához illett volna), hogy a szűk kapunyílásban összetorlódtak, ráadásul, mivel az elől haladók eldobták lándzsáikat, hogy könnyebben és mihamarabb a táborba jussanak, még ez a dárdahalom is akadályozta a kijutásukat.

Batthyány Orbán, aki aznap éjjel körbejárta az őrállásokat, egy harcedzett századdal meglepte a menekülőket, majd a messzire hallatszókavarodást megneszelve megérkezett Petrovics is egy erős lovas és gyalogos csapattal, amelyik háborús szokás szerint harckészültségben, a piactéren töltötte az éjszakát. A legmerészebb németeket tehát, akik elsőként törtek be – miközben a menet végén érkezők menekülőre fogták –, lekaszabolták, illetve néhányukat foglyul ejtették, köztük Bornemisza szolgálait is (ő maga az első között menekült el). Ezeket és velük együtt Révay barátait György kivallatta, és válogatott kínzásokkal kiszedte belőlük az egész árulás mikéntjét, majd miután mindent bevallottak, kegyetlen és rút látványosság gyanánt kivégeztette őket. A táborban Révay gyalázatos és gonosz elárultatását panaszolta, míg Bornemisza mély gyászba esett, hiszen hazá-árulóként bélyegezték meg, és nyomorultul elpusztult barátaival és rokonaival együtt minden vagyonát is elvesztette.

121 Christoph von Roggendorf (1510–1588 után) Wilhelm Roggendorf egyetlen fia. Mivel a gyermeket nagyanja, Isabelle de la Hamaide nevelte Németalföldön, Gentben és Condéban, emiatt nevezték Condé grófnak vagy márkinak. Mazza is ezen a néven említi, de Hauflé naplójában is így szerepel. Christoph meglehetősen fordulatos életéről bővebben: Andreas Zajic, *Die Familie Roggendorf*. In: Sabine Haag (hgg.), *Mode in Stahl*. Wien, 2016, 81–87.

122 Mazza ebben a tekintetben nem lehetett Giovio forrása, mert ő azt írja, Bornemisza Gergely tudott róla, hogy Roggendorf csak németeket küld az akcióba. Giovio viszont a többi forrással egybehangzóan azt hangsúlyozza, hogy ez a tény meglepetésként érte az árulókat.

Roggendorf pedig, mivel összes tervét és próbálkozását dugába döntötte a szerencse, s az egész tábor, még az utolsó közkatona is átkozta meggondolatlan-ságát és nyakas önfejlését, s mivel ő sem viselte el a szégyent és a megaláztatást, hogy ekkora alkalmat szalasztott el a győzelemre, minden erejével azon törte a fejét, miképpen lehetne kiostromolni az ellenséget. Szulejmán viszont idejében értesült róla, hogy a császár és fivére mit forralnak a királyné ellen, és jó előre kigondolta, hogyan védje meg, illetve terjessze ki birodalmát; mérlegre tette az ellenség szándékait és lehetőségeit, bevonta a tanácskozássba a fő pasákat is, és roppant elszántsággal úgy döntött, hogy megosztva seregeit, válogatott vezéreivel egy időben indít támadást az összes hadszíntéren. Először is az akarnaniai eunuchot¹²³ Mezopotámiába küldte, hogy állapodjon meg Babilonban, és Tahmaszp perzsa királyt¹²⁴ tartsa távol a Tigris partjától. Ez nemrégiben Egyiptom helytartójaként rengeteg gályát építtetett, majd az arab öbölből kihajózva átkelt a Vörös-tenger kijáratán, és támadást indított India ellen. Meggyilkolta Aden királyát, a portugálokat pedig erősen megszorongatta Diu kikötőjénél.¹²⁵ Az albán születésű Mehmed pasát az ostromlott királyné felmentésére Magyarországra küldte, a boszniai Huszrevnek pedig, aki rangban a negyedik volt a pasák közt, követnie kellett Mehmedet, illetve Belgrádban kellett készenlétben állnia, arra az esetre, ha Mehmed erősebb ellenállásba ütközne.¹²⁶ Hajóhadat bocsátott Khairreddin Barbarossa rendelkezésére, akit korábban admirálisnak nevezett ki, hogy ügyeljen rá, nehogy Andrea Doria flottája bármilyen kárt tegyen Görögországban és Epirosban. Kevéssel azelőtt ugyanis Andrea Doria szicíliai és nápolyi gályákkal is megerősítve lerohanta a török párton álló tunisziakat, és elűzte őket Clupeából, Neapolisból, Hadrumentumból, Ruspinából, Thapsusból és mindazon afrikai területekről (Leptis kivételével), amit az arabok Mahomediának, a mieink Afrikának neveznek, egészen a Menix szigeténél lévő zátonyokig, és Muley Hassan tuniszi király uralma alá hajtotta azokat. Ezeket a városokat ma Calibiának, Susanak, Mahometának, Monasteriumnak és Sfaxiának nevezik, ahogyan Afriká-

123 Istvánffy kiegészíti azzal: Szulejmánt, aki az oszmán fegyvereket Indiáig vitte.

124 I. Tahmaszp (1524–1576) perzsa sah.

125 A tévesen magyar származásúnak is tartott eunuch, Hadim Szulejmán egy kilencven gályából álló flottával 1538-ban végighajózott a Vörös- és Arab-tengeren, majd négy hónapon át sikertelenül ostromolta a portugál kézen lévő Diu erődjét Gudzsarátban. Az expedíciót követően a törökök nem próbálkoztak többé azzal, hogy megtörjék a portugálok hegemoniáját az Indiai-óceánon, ehelyett a Diu alól visszatérő Szulejmán pasa Áden kikötőjét erősítette meg, amit aztán a portugálok az 1540–41-es, Szuezig vezetett válaszexpedíciójuk nyitányaként elfoglaltak. Szulejmán pasát 1541-ben nagyvezírré, majd az első budai pasává nevezte ki a szultán.

126 Giovio itt valamelyest pontatlan. A felmentő sereget a szerdárú kinevezett Szofu Mehmed negyedik vezír vezette, tehát ő volt a negyedik a pasák között. A hadjárat másik vezetője Huszrev ruméliai beglerbég volt, aki nem azonos Gázi Huszrev boszniai szandzsákbéggel, akiről lentebb Giovio is megírja, hogy 1541 nyarán meghalt. Istvánffy szerint Mehmed pasa mellett Mehmed belgrádi bég és a Huszrev bég helyére kinevezett új boszniai bég, a perzsa Uleman vett még részt a hadjáratban.

nak, amit a tunisziak Mehmediának.¹²⁷ Ezután ráadásul Doria hatalmas flottát szerelt fel, hogy Mauritániába hajózzon, és elfoglalja Algírt.¹²⁸

Miután pedig Szulejmán megtudta, hogy Maylád Erdélyben Ferdinánd pártjára állt, és háborúra készül, Musztafa nikápolyi béget utasította, hogy a Dunán átkelve szálljon szembe vele, valamint Péter moldvai vajdának is megparancsolta, hogy a hadjáratot vezető Musztafának legyen segítségére. Ez harmincezer lovasával csatlakozott a török csapatokhoz, Mayládot pedig, ahogyan arról később beszámolunk,¹²⁹ nagy ravaszsággal kézre is kerítette. Szulejmán, a keresztény hadseregtől és a császár terveitől a kelleténél jobban tartva és a birodalom erőforrásait nem oktanuln ugyan, de az akkori helyzetben túlságosan is felülértékelve, maga indult Drinápolyba, hogy a két előreküldött pasát egy harmadik sereggel támogassa meg, ha úgy hozná a szükség. Vele volt veje, Rusztem is, akit pasává emelt, azután tudniillik, hogy Lutfi pasát tisztségétől megfosztva Macedóniába helyezte, mivel ez igazságtalanul és pimaszul kezelt feleségére, aki Szulejmán húga volt, ugyanis ez keserűen a szemére hányta, hogy elhagyta a hitvesi ágyat, és máshol keresett kielégülést.

Mehmed tehát tettekre készen és attól a vágytól hajtva, hogy erejét fitogtassa, jó darab utat megtéve, kevéssel a nyári napforduló után Magyarországra érkezett. Út közben csatlakozott hozzá a másik Mehmed, a nándorfehérvári bég, miután mozgósította a boszniai csapatokat is, akiknek élén a pesti harcok idején még Huszrev állott, de eddigre távozott az élők sorából.¹³⁰ Tisztében a perzsa Ulamán követte. A németek viszont, mielőtt értesültek a törökök közeledtéről, különböző véleményeket hangoztattak. Azon vitatkoztak a tanácsban, hogy melyik a helyesebb: abbahagyni az ostromot, vagy inkább az ellenség elé vonulni és megütközni vele? Végül a sors végzése folytán, amely azt akarta, hogy Magyarországot a török szerezze meg, Roggendorf véleménye diadalmaskodott. Ő tudniillik úgy gondolta, hogy semmi nem lehet biztonságos, ami egyúttal dicstelen: olyannyira

127 Az ókori Karthágó, majd a rómaiak alatt Africa provincia, nagyjából a mai Tunézia. A helynevek mai alakjukban: Menix=Dzserba; Hadrumantum=Szússa; Neapolis=Nabeul; Thapsus=Thapsus; Ruspina=Monasztir; Clupea=Kelibia.

128 Giovio itt röviden az 1535–41 közti eseményeket foglalja össze: a szultán admirálisa, Khaireddin Barbarossa 1534-ben foglalta el Tuniszt, és elűzte Muley Hassan szultánt. Az egyesült keresztény hajóhad V. Károly császár és János portugál király személyes részvételével, illetve Andrea Doria, genovai admirális parancsnoksága alatt a következő év nyarán foglalta vissza a várost, hatalmas öldöklés árán. Barbarossa a vereség után elmenekült, de a törökök meg tudták őrizni pozícióikat a Földközi-tenger középső területein, sőt (amit Giovio itt nem említ), 1538-ban a prevezai tengeri csatában hatalmas vereséget mértek az újfent Andrea Doria vezette genovai–velencei–pápai–spanyol flottára. A sikertelen algíri expedíciót V. Károly közvetlenül Buda török kézre kerülése után indította 1541-ben. A problémakörrel lásd: Korpás Zoltán, Buda – Algír – Buda. 85–100.

129 Maylád Istvánt Petru Rareș moldvai vajda fogta el 1541 júliusában, majd Sztambulba küldte, ahol 1550-ben bekövetkezett haláláig raboskodott. Fejedelmi ambícióiról és bukásáról Giovio Buda bevételét követően ír olyannyira részletesen, illetve elbeszélésébe beiktatva a román fejedelemségek helyzetének áttekintését, hogy válogatásunkba ez a szövegrészlet már nem fért bele. Pauli Iovii, *Historiarum sui temporis II*. Florentiae, 1552, 377–385.

130 Gázi Huszrev 1541. június 18-án esett el egy montenegróiak ellen vívott összecsapásban, így az 1541. évi magyarországi hadjáratban már nem vehetett részt.

gyalázatosnak és csúfosnak vélte ugyanis, hogy átkeljenek Pestre, vagy, mint egyesek javasolták, vonuljanak vissza Visegrádig vagy netán Esztergomig, hogy úgy tűnt, a balsorstól űzve és a sok kútba esett próbálkozástól is megzavart elméjével jobban vágyott arra, hogy legyőzzék és meghaljon, de kitartásával kiköszörülje a jó híren esett csorbát, minthogy a seregét megmentse.

Táborát a várossal szemben a Gellért-hegy lábához vitte át,¹³¹ ahol a Buda és a tábor között elhelyezkedő hegy, kissé eltávolodva a folyótól, keleti¹³² irányban egy széles lapályt képez. Mindezt abból a megfontolásból, hogy az érkező törökök – mivel úgy gondolta, hogy egy tapodtat sem mozdulnak majd a folyótól és a flottájuktól – a tábor ágyúkkal megerősített jobb oldalával szemben, igen kedvezőtlen helyen kényszerüljenek megkísérelni az átkelést. A hely adottságai olyanok voltak ugyanis, hogy a tábort innen a magasra törő hegyoldal meredélye, amonnan balról a mellette folyó Duna védte; hátulról pedig egy jó erős sáncot emeltek azzal a kapuval és toronnyal szemben, amit a budaiak, mivel falait a folyó mosta, Vízinek neveztek. A város fölé magasodó palotától kettős fogazott várfal¹³³ húzódott a meredek lejtőn a folyóig, akkora teret közrefogva, mint amekkora odafent a palota teljes szélessége volt.¹³⁴ Itt voltak a királyi istállók és a régi kikötő, az utat pedig, ami a folyó mentén, a nem túl széles folyóparton a mezők irányába vezetett, két-két torony és kapu zárta le. Ettől jobbra Roggendorf egy hosszan elnyúló erődítést emeltetett a szemközti hegyre, és erre a magasabban fekvő helyre tette át a kisebbik tábor, amiben a magyarok voltak.

A tábor egy hajóhid kötötte össze a kis szigettel:¹³⁵ ezen egy félkör alakú sánc volt öblös ágyúkkal derekasan megerősítve, amelyekkel az elhaladó ellenséges hajókat, és a széles lapályt, amiről beszéltünk, oldalról lehetett támadni. Azt is tervezte, hogy összekapcsolt hajókkal tartós és állandó hídval köti össze a tábor a pesti erőddel, hogy onnan érkezhessen erősítés, és így szálljon szembe az érkező ellenséggel, illetve a budaikat még hosszabb ostrommal fárasztassa ki. Akkora ellátmány és hadi felszerelés volt ugyanis Pesten felhalmozva, hogy még télire is bőven elegendő volt.

Amikor a törökök már a közelben voltak, Török Bálint ment eléjük megbízott követként, kétezer lovassal, és mindkét Mehmedet alaposan kiokította, hogy miféle az ellenség, hányan vannak és mire készülnek, illetve megmutatta nekik a táborverésre alkalmas helyeket. A pasa ezután seregével merészen előretörve az ellenségtől mintegy öt sztadion¹³⁶ távolságra állt meg, majd aszab gyalogosai-val (akiket a török mindenféle munkák elvégzésre szokott használni) gyorsan széles árokkal vetette körbe magát, és számtalan sátorral teljesen betöltötte a

131 Erre adataink szerint július 10-e körül került sor.

132 Újfent a Vico-metszet alapján és 90 fokkal balra forgatva értelmezendő a szöveg, hogy megkapjuk a helyes égtájakat. Az említett síkság a Gellért-hegytől délre húzódik.

133 Ez a két ma is meglévő völgyzáró fal.

134 A Giovio által leírt épületkomplexumot más, egykorú források Vízivárnak nevezik.

135 A Gellért-hegy magasságában levő, mára eltűnt Ónos-sziget.

136 A sztadion ókori görög hosszsmérték, melynek hossza koronként és régióként változott. Általában 157–209 méter közötti hosszúságot számoltak egy sztadionnak. Giovio tehát alig 1 kilométerre teszi az oszmán és a keresztény tábor szomszédságát.

síkságot.¹³⁷ A hadviselésben igen jártas belgrádi Mehmed egy magasabb helyet foglalt el az enyhén emelkedő dombokon, amelyek a Gellért-hegyet kötik össze a mellette lévő síksággal, inkább a magyarok, mint a németek táborához közel.¹³⁸ A vezérek nevében ezután török követek mentek a városba a királyné köszöntésére, ajándékkal kisebb-nagyobb jószágok hatalmas tömegét hozva magukkal (igaz, ezeket a magyarok legelőiről hajtották el).¹³⁹ Megcsodálták a hirtelen emelt sáncokat, az ellenség rettentő próbálkozásainak nyomait, dicsérték a budaiak kitartását, és megígérték, hogy a rajtuk esett jogtalanságot hamar megbosszulják. Ezután ajándékokkal megrakva eltávoztak, Budát és a táborait pedig a kölcsönös bizalom jegyében mind a jövő-menő budaiak, mind pedig a törökök előtt megnyitották. Szavaik és cselekedeteik alapján mindkét Mehmed annyira barátságosnak és bölcsnek mutatkozott, hogy még a leggyanakvóbb szárazdajkák is elhitték volna: a magyarok és törökök barátsága, amelynek nevében segítségül érkeztek, semmiképpen nem tettett vagy időleges, hanem a legteljesebb mértékben őszinte és tartós. Komoly beszéddel és súlyos érvekkel győzködtek ugyanis elsősorban Györgyöt, de Petrovicsot és Török Bálintot is, hogy a viszálykodást félretéve hívják haza a száműzötteket, osszanak nekik is tisztségeket, és a magyar nemzet legyen újra egy test: ha okosak, mindannyian békében és biztonságban uralkodhatnak addig, amíg István király¹⁴⁰ felserdül, és most, hogy a leghatalmasabb és legigazságosabb császár vette védelmébe őket, a németek erejével is könnyedén dacolnak majd, hiszen azt egyedül sem legyőzni, sem teljesen kiűzni amúgy sem képesek, legfeljebb úgy, ha a magyarok összefognak, akiknek a haza veszedelme elég igazságos ok lehet egy háború megindítására.¹⁴¹

Mindkét oldalon két tábor volt tehát, amihez két flotta is társult. Az ausztriai hadnak huszonnégyszáz fegyveres hajója volt, kisebb-nagyobb naszádok, formájukat az esztergomi ütközetnél már leírtuk;¹⁴² ezen kívül körülbelül nyolcvan teherhajó, illetve kicsit kevesebb mint száz nagy evezős csónak. A mindenféle hajóból álló török flottát ennek kevesebb, mint felére becsülték. Ezt a kacs Karin-gós folyópart mélyén benyúló és belül öböllé szélesedő kikötője sikeresen megvédte az ellenséges ágyúktól, hasonlóan a magasba törő partfalhoz. Az ausztriai flotta egy másik része hasonló öböl rejtékében állomásozott a hajókat tatjakkal a part irányába lehorgonyozva, a könnyű hajók pedig egy kis sziget takarásában rejtőztek. A törökök ugyanis elfoglalták az ezzel szomszédos, táborukkal átellenben

137 Az oszmánok Kelenföldön ütöttek tábort.

138 Ez a leírás leginkább a Gellért-hegytől nyugat-északnyugatra elhelyezkedő Sas-hegyre illik. Ha Mehmed bég itt helyezte el táborát, akkor valóban közelebb állt a Gellért-hegy nyugati és északi lejtőjét védő, Perényi vezette magyar csapatokhoz.

139 Porębski is írja, hogy a felmentő seregek jelentős mennyiségű élőállatot hajtottak a kiéheztetett városba.

140 János Zsigmondot az oszmán források következetesen István néven emlegetik, és Giovio is ezt az alakot használja művében.

141 Giovio ebben a bekezdésben olyan szorosan követi Porębski beszámolóját, hogy joggal feltételezhető, hogy az egyik forrása volt.

142 Az 1532-es év kapcsán. *Historiarum sui temporis II.* 155.: „Ungari nasadias vocant navigia oblonga remorum ordine valde expedita, biremibus praedatoriis, quae in mari nostro visuntur disciplina celeritateque simillima.”

fekvő Csepel-szigetet, és az északi részén, ahol, mint egy hajóorrnál, kétfelé ágazik a Duna, egy erősítést emeltek, és onnan két ágyúval szakadatlan lődözték a kis sziget védműveit, valamint az elhaladó hajókat. Csepel több mint negyven mérföld hosszan nyúlik el, tele van falvakkal és épületekkel, és olyannyira kedvező a fekvése, hogyha Roggendorf már a legelején elfoglalta és megerősítette volna – ahogyan a magyarok javasolták –, akkor a törököknek nyilvánvalóan nem lett volna lehetőségük tábort verni ott, és a flottájukat is hátra kellett volna hagyniuk, ha nyugati irányban nagy kerülővel oda akarták volna helyezni táborukat, ahol korábban Roggendorf táborozott. A törökök ennél esztelenebb döntést nem is hozhattak volna, hiszen a flottájuk elvesztése megpecsételte volna a sorsukat. Senki nem olyan bölcs azonban, hogy mindent pontosan előre lásson, még ha az elsenvedett vereséget a gyalázat súlyos bélyege tetézi is azokon, akik a rövidebbet húzták. Ugyanakkor (Roggendorf) azelőtt sem akarta megosztani csapatait, hogy Alsó-Ausztriából megérkezett volna az utánpótlás, mert a rendszeres csatározásokban és az őszi hideg¹⁴³ miatti mind gyakoribb megbetegedésekben igencsak megfogyatkozott serege már messze nem érte el a törökök létszámát, és szemlátomást a budaiak is készen álltak, hogy teljes erejükkel bármely oldalon támadást indítsanak, ha a törökök is megindulnak

A lovasság a síkságon, a magasabban fekvő erősítéseknél és a hegyen pedig a különleges gyalogosok vívtak naponta apró ütközeteket. A két Mehmed pasa ugyanis a nyilas aszabokon kívül kiváló janicsárscsapattal is rendelkezett, a belgrádi bég pedig ezekhez csatlakozott a boszniai és szerbiai alakulatokkal. A lovasok pedig mindkét oldalról egyformán elszántan keresték a harcot: ha valaki kellően felkészültnek érezte magát, vagy valamennyi nemesi vér buzgott benne, hogy vitézségét bizonyíthassa, a szembenálló seregben keresett egy magához hasonlót, aki felszerelésével vagy jelvényével kitűnt, és személyes párbajra hívta. A harcnak ezt a formáját vitézi előzékenységgel olyannyira kellemessé tették, hogy néhány órára fegyverszünetet hirdettek, a puskásokat eskü alatt hátrébb vonták, s hogy az igazi vitézség kitűnhessen, csupán karddal és lándzsával küzdöttek. Ezekben az összecsapásokban a németek gyakrabban vesztek a törököknél, hiszen szokás szerint inkább állóharchoz szokott, nagydarab és nehézkes lovaik voltak, amelyek, ha támadni vagy a menekülő ellenséget üldözni akarták, a kellenél sokkal lomhábban lendültek mozgásba, így a fürgé török lovasok könnyedén kitértek rövid rohamaik elől, hiszen a szabad nyargalásra születtek, és őszi harcmodoruk szerint harcoltak: ennek megfelelően gyorsan támadtak, majd a csapások elől kitérve megfordították lovaikat, végül ismét visszatértek és közelharcba bocsátkoztak a szétszóródott ellenséggel. A magyar száműzöttek hasonló hadi iskolát jártak, fegyverzetük és felfogásuk a törökökéhez volt hasonló, így akár egy számra nagyobb török csapatot is könnyedén feltartóztattak, ráadásul széles pajzsuk védelmében, egyformán fürgé és erős lovaik hátán siskosan és mellvértben lovagolva a törökök nyilai és lándzsái nagyrészt leperegtek róluk.

143 Az őszi hideg aligha lehet a katonák legyengülésének oka, hiszen az itt leírt események július–augusztus folyamán, a legnagyobb nyári melegben játszódnak.

A német vezérek egyike a sváb Reischach¹⁴⁴ volt, akinek volt egy tette kész, felsejű fia. Ez atyja tudta nélkül előrement a harcba, és igen bátran küzdött. Hősiességét mindenekelőtt saját apja is látta és megcsodálta, és bár nem tudták, ki az, mindenki áradozva dicsérte. De mielőtt kibontakozott volna a harcból, az ellenség körbevette és megölte. Reischachot igen megindította a lovas halála, és végzetéről semmit sem gyanítva így szólt a többi vezérhez: bárki is volt ez a rendkívüli bátorságú lovas, minden dicséretet megérdemel, és mindenképpen nyilvános tiszteletadással kell eltemetnünk. Ezt mindenki egyforma megrendültséggel helyeselte. A szerencsétlen fiú holttestét a még szerencsétlenebb apa elé vitték. Ekkor mindenki még inkább sírásra fakadt, de a hirtelen fájdalom olyannyira az apa szívéig hatolt, hogy pár perc elteltével, miközben némán, könnyben úszó szemmel állt, meghalt.¹⁴⁵ Roggendorf ezután szigorúan megtiltotta, hogy bárki is elhagyja a tábort párbaj ürügyén, és ezt olyan komolyan vette, hogy egy vagy két embert, akik mégis kimerészkedtek és harcoltak, bitófára húzatott. Azért fékezte meg katonáit, mert úgy vélte, a német lovasság minden tekintetben gyengébb, a janicsár puszkások túlságosan jól harcolnak, emiatt pedig be kell várni az újabb csapatokat. Mindez olyannyira elbátortalanította a mieinket, a törökökbe viszont oly mérhetetlen reménységet öntött, hogy annál bátrabban és szemtele-nebbül támadták a német erődítéseket, s nyilaikkal és golyóikkal a táboron belül is megsebesítették azokat, akik a sánc közelében voltak. A németek ugyanis, amikor az árkokat ásták, oktan módon a földet kívülre hányták, amivel az árok túloldalán szinte egy másik sáncot készítettek elő az ellenségnek. Erről a magaslatról ugyanis mintegy takarásban és meglepetésszerűen lőhették az őrállásokat. Egyedül Perényi csapatai törtek ki gyakran a Budáról jövő törökre a fenti táborból úgy, hogy csak néhányszor tudták törbe csalni őket: mikor a török vagy Török Bálint lovasai támadtak rájuk erősebb csapattal, visszahúzódtak a sáncok mögé vagy a nagyobbik táborba.

Sok nap telt el már Mehmed érkezése óta, a törökök és a budaiak ereje és bátorsága pedig nőttön nőtt. Az ausztriai seregnél ezzel szemben a vereség biztos előjeleként megingott a harci kedv, eltűnt az elszántság, összekuszálódott a haditerv, s utoljára az is szertefoszlani látszott, amely az emberi létet különösen háborúban egyedülként képes fenntartani: a remény. Ferdinánd rendszeres levelei tartották még bennük a lelket, no meg a császárba vetett jelentős bizalom, hogy a veszélyes helyzetben csapatokkal és pénzzel támogatja meg majd testvérét, s nem utolsó sorban a vezér kitartása, ami annyira felülírt minden észérvet nála, hogy emiatt csak még sebesebben rohant végzete felé.

Így történt, hogy mikor már mindkét oldalról kisebb és nagyobb ágyúkkal minden nap lövöldöztek egymást, a törökök – mivel a magasabban fekvő helyekről, illetve a szomszédos Csepel-szigetről jól kikémlelték, hogy a németek szigét milyen lagymatagon őrzik –, megbeszélték, hogy a két táborból egyszerre két

144 Eitel Egg von Reischach. Róla bővebben lásd a Lazius-szemelvény jegyzeteit.

145 Lazius merőben más leírást ad a két Reischach haláláról, és mivel ő szemtanú volt, inkább az ő verzióját kell hitelesnek tekinteni.

helyen támadják meg az ellenség állásait. Pirkadatkor¹⁴⁶ könnyű hajókkal a szigethez eveztek, és nagy csendben meglepték az álomittas katonákat; és mielőtt még észbe kaptak, vagy a fegyvert ragadó németek hadrendbe állhattak volna, több mint hatszáz katonát kaszaboltak le, a többieket pedig a hirtelen öldökléstől olyan rémület fogta el, hogy a táborba való pánikszerű menekülés közben a híd is szűknek bizonyult nekik, így mindkét oldalon sokan a folyóba estek és elmerültek. Átkelés közben ráadásul a híd felé tatjukkal felsorakozott barbár hajókról sokakat lenyilaztak. Nagy kavarodás támadt az egész táborban is, mivel a török egyszerre több irányból, hatalmas csatakiáltással és ágyúdörgéssel megtámadta az állásokat. A megmaradt németek, csehek, sőt a magyarok is egyforma rémülettel, a veszedelemben szinte a segítség reménye nélkül harcoltak.

A sziget visszaszerzésére azonban sem a megfontolt és azonnali haditerv, sem pedig a lélekjelenlét nem hiányzott a szövetséges hajósokból és azokból a német zászlóaljkból, amelyek közvetlenül a folyó partján levő sáncban állomásoztak. Ebersdorf¹⁴⁷ tábornester ugyanis arra biztatta őket, ne hagyják, hogy a barbárok elragadják a keresztény jelvényeket és ágyúkat, így a flotta parancsnokának, a nápolyi Mariónak¹⁴⁸ a közreműködésével, aki a harcosokkal megrakott kétevezősorokat és nagyobb naszádokat a szigetre irányította, olyan erővel támadtak a hullákat fosztogató és az ágyúk azonnali hajóra rakásával foglalatoskodó törökökre, hogy azok részben lekaszabolva, részben a hajókra menekülve, mind a szárazföldön, mind az őket körülvevő gályáktól szorongatva, az ágyúkkal együtt a szigetet is hátrahagyták a győzőknek, akik a korábbi öldöklést hasonlóval egyenlítették ki. Azt mondják, aznap megsemmisíthették volna a török flottát, ha a mieink kihasználják a győzelmet, és a nagy folyó áramlásától és sebes vizétől is segítve a menekülő hajók nyomába erednek, és velük csatába bocsátkoznak. Az ágyúk azonban, amiket a törökök a Csepel-sziget csúcsán, a táborukkal szembeni parton felállítottak, mindenképpen kétes kimenetelű veszélyt jelentettek volna a lefelé hajózóknak. A hirtelen ütközet befejeződése után már könnyen szembeötlik sok minden, amit a veszélyes és sorsfordító helyzetben nem láthattak előre, hiszen még a tapasztalt és bátor hadvezéreket is sokszor megfosztja józan ítélőképességüktől egy-egy váratlan csapás. Mindazonáltal az összecsapás során a barbárok négy naszádjá elsüllyedt, hármat elfogtak, és sok vészett oda az ágyúlövések vagy a folyó sodra miatt.¹⁴⁹ Magát Ebersdorfot is, miközben hőiesen küzdött az első sorokban, sisakjának nyílásán át három nyílvevő is eltalálta, így sebesülten hagyta el a harcteret.

A következő napokban¹⁵⁰ a török, jóllehet a sáncokat egy helyen sem tudta megvívni, és bár a csehek bástyáját félig bevették, de onnan meg nagy öldöklés-

146 Augustus 20-án hajnalban

147 Reinprecht von Ebersdorf (ez eredetiben Herbestulfus alakban), alsó-ausztriai nemesi család sarja, a török elleni harcok igazi veteránja. Róla bővebben lásd a Lazius-szemelvény jegyzeteit.

148 Mario Speciacasa.

149 Rabucher részletes beszámolója szerint három oszmán hajót süllyesztettek el, ötöt megrongáltak és kettőt elfogtak.

150 A fentebb leírt támadás után valójában csak egyetlen nap telt el, 21-én éjjel a királyi sereg megkísérelte a végzetessé váló átkelést Pestre.

sel kiűzték őket, mégis, a mieink tanácstalanságától mind jobban vérszemet kapva, olyan vakmerően, hevesen és szemtelenül támadták a táborn minden ponton, hogy az őrhelyeken egymást váltó századoknak egy perc nyugtot nem hagytak, a mieink pedig, ahogy nőtt az ellenség száma és elszántsága, úgy vesztették el fokozatosan a reményt, hogy a táborn tovább tudják tartani. Huszrev¹⁵¹ belgrádi pasa a sebesülteket és betegeket mindennap magához vette, és helyüket új katonákkal töltötte fel; Török Bálint pedig egy válogatott török csapattal és janicsár puskásokkal kiűzte a felső táborból Perényi lovasait, és egészen addig a pontig elfoglalta a Gellért-hegyet, ahol a hatalmas fakereszt látható.¹⁵² Sőt, az ellenségből sokakat levágva odáig merészkedett, hogy vakmerően a tábor Vízivárral szemközt elnyúló részét is megtámadta, amivel az egész táborban nagy kavarodást okozott, mivel így a mieinknek a mindenfelől támadó ellenséggel szemben kellett védekeznie. A németek és csehek minden megpróbáltatás és veszély közepette tanúsított páratlan kitartása mellett a pesti ágyúk is nagy hasznót jelentettek, amelyek a Dunán keresztül lőtték Török Bálint csapatait, olyannyira, hogy a hegyoldalra irányzott nagyobb ágyúk lövései egyszerre több lovast is elpusztítottak, a többieket pedig meghátrálásra kényszerítették.¹⁵³

Mondják, hogy aznap Török Bálint, mivel a magyar száműzöttek iránt egyáltalán nem, csak a németekkel szemben viseltetett ellenséges érzülettel, személyes jóindulatból és barátságból egy megbízható lovas útján azt tanácsolta Perényinek, hogy iparkodjék menteni magát és az összes magyart a biztosan bekövetkező vereség elől, mivel jelentették, hogy közeledik már a hatalmas fenevad, amely egy harapással elnyel mindenkit. Szulejmán ugyanis, amikor értesült róla, hogy mire készül a császár és Ferdinánd, arra számított, hogy nagy sereggel Buda alá szállnak majd, s ezért, mivel ekkora esély adódott a nemes viadalra és a di-csőséges győzelemre, úgy döntött, hogy nagy utat megtéve elébük siet. Perényi viszont nem tett féket a nyelvére, és elmondta Roggendorfnak és a többi vezérnek, hogy mit hallott, de azt is kijelentette, hogy ha nem döntenek a visszavonulásról, akkor ő gondoskodik majd mind a maga, mind a magyarok megmeneküléséről. A részletekben eltértek, de abban mindenki egyetértett, hogy az éj folyamán át kell menekülniük Pestre: végzetes csökönységgel egyedül Roggendorf tagadta meg, hogy Ferdinánd király parancsa nélkül elhagyja Budát. Salmot küldték tehát egy könnyű sajkával Bécsbe, hogy hírt hozzon a király döntéséről.¹⁵⁴

Közben azonban a félelemtől sarkallva és Perényi hangos sürgetésére elhatározták, hogy az éj holdtalan sötétjében, négy fordulóval átkelnek Pestre. Az elsőbe a nagyobb ágyúkat és a magyarokat, a másodikba a német és cseh lovasokat, a többibe a teljes gyalogságot és az összes tábori felszerelést osztották. A bizton-

151 Giovio információja itt téves: Huszrev boszniai bég volt, de ebben a hadjáratban már nem vett részt, mert 1541 júniusában elesett Montenegróban.

152 Ezt Rabucher beszámolója is megerősíti. De ez a roham is még augusztus 20-án történt.

153 Ezt Rabucher beszámolója is megerősíti.

154 Ez jóval korábban történt. Augusztus 20-a után erre már nem volt idő, Roggendorf is beleegyezett az evakuálásba. Rabucher alapján azonban úgy tűnik, ez sokkal szervezettebben zajlott, mint más források állítják, és már napokkal korábban megkezdtek az ágyúk és a könnyűlovasság egy részének átszállítását Pestre.

ságos be- és áthajózást két parancsnok irányította: a magyar Varkocs a németek közül pedig Balthasar Puchheim.¹⁵⁵ Ellentétben azzal ugyanis, ahogyan korábban hitték, nem tudtak a Dunán állandó hidat verni: miután elkezdtek és majdnem be is fedték már, akkora erejű szélvihar támadt, és a folyó oly vad hullámszába kezdett, hogy az összeerősített hajók elszakadtak egymástól, az összekötő gerendákat nagy erővel eltörték, a horgonykötelektől leszakadó nagy csónakokat pedig az ár elsodorta. Az átkelők első és második csoportjának kedvezett a szerencse. Ugyanis, bár egy irányba tartottak a hajók, és ezt a budaiak és a törökök is a magaslati helyekről nappali fénynél már szemmel követték, és valóban gyanították, hogy ez tényleg az, aminek látszik, mégis ki-ki a szokatlan mozgolódásra észéhez mérten különböző magyarázatot talált, és álmukban sem gondoltak rá, hogy az ellenség ily hirtelen megfutamodna. Állandó figyelemmel kísérték azonban a megsűrűsödött hajóforgalmat, s annak oka sem maradt rejtve sokáig előttük. Két szökevény huszár ugyanis megvitte a visszavonulásról szóló döntés hírért Györgynek és Török Bálintnak, akik továbbadták azt a két Mehmednek. Ezek szinte az egész seregükkel tüstént a tábor megostromlásába fogtak, az ágyúkat szekerekkel előrevonták, az első sorban lévő janicsárok és a többi gyalogos után mentek a lovaikról leszállt fiatalabb lovasok, és félelmetes rivalgással rátámadtak az őrállásokra. Amint menekülésük szándékát leleplezték, az ausztriai csapatoknak inukba szállt a bátorsága; keményen ellenálltak viszont a csehek és ugyanígy azok a németek, akik a folyó mellett, a szigetre vezető hídnál állomásoztak. Az egész táborban nagy zűrzavar támadt azonban, különösen a parton, hiszen rémületében mindenki, mindenféle rend és szégyen nélkül, egymással összeverekedve igyekezett hajóra szállni, de mindez még a bátrabbak számára is félelmetes volt a felhős ég miatti sötét, viharos éjszakában. Roggendorfnak a sötétben, az övéi kiáltozása és az ellenség üvöltözése közepette, a mindenfelől bömbölő ágyúk zajában már senki sem engedelmeskedett. Sebzett lélekkel és a végzetes csapástól elkésereedve hevert, és éppen a királynak írt levelet, amikor az ellenséges táborból egy csatakigyóból kilőtt golyó a sátorába hullott, szétvetette a szemközti álló lábát, és az egyik felrepülő faszilánk súlyosan megsebezte a bal vállán.¹⁵⁶

A többi gyalogsági tiszt, minthogy szerfelett irigyelték az addigra már átkelt lovasok szerencsés megmenekülését, mely nekik nem adatott meg, minthogy a saját félelmükkel voltak elfoglalva, és inkább a saját megmenekülésük, mint a közös veszély érdekelte őket, leginkább csak tétováztak, de nem szálltak szembe a betörő ellenséggel. Így történt, hogy a belgrádi pasa és Török Bálint csapatai először a felső táborot foglalták el, ahol Perényi állomásozott korábban. A németek az egész Gellért-hegyen szétszóródva hanyatt-homlok menekültek. Közben a budaiak sem akarták elszalasztani az alkalmat az ellenség körbekerítésére, s a Vízivár kapujától, azon az árkon keresztül, amelyről említettük, hogy János király

155 Balthasar Puchheim Freiherr zu Winkelberg. Eredetileg Pocanius alakban. Puchheimot Hauffe is említi.

156 Giovio itt drámai hatást keltve erősen sűríti az elbeszélést, és ezt később Istvánffy is átveszi. Lazius beszámolója alapján tudható, hogy Roggendorf már korábban megsebesült a karján, és sebét nem is sikerült rendesen kikezelní. Mivel erről Andrzej Górka már augusztus 8-án Bécsben értesült, a sebesülésnek napokkal korábban kellett történnie.

ásatta a folyó irányában, tüstént kirentettek. Megtámadták a tábor velük szemközti, már teljesen kiürített állásait, és tüzes lövedékekkel igyekeztek lángba borítani az ellenség sátrait. György hirtelen és szerencsés ötletből felgyújtatta a királyi istállók szénakazait, amiből váratlanul olyan messzire világító tűz keletkezett, hogy – mivel a Duna tündöklő vize a lángok fényét felfogta, majd visszaverve a pesti partokig szinte nappali fénybe borított mindent – teljes csúfságában feltárult a szárazföldi zűrzavar és a vízi menekülés látványa. Ekkor ráadásul az ágyúkat is a menekülő hajókra irányították és fordították, s nemcsak a budaiak a Vízivárból és a palotából, hanem a két török táborból és Csepelről is támadták az összekavarodott hajókat, akár vaktában is lödözve. Olyan fényárban úszott minden, hogy Kászon, aki a flotta parancsnoka volt, fürgébb hajóival felevezett a folyón, és az ellenséges flottát oldalba támadta. Vízi csata kezdődött tehát, s miközben a mieink reménytelenül küzdöttek, néhány katonákkal teli dereglyét elfogtak, néhányat pedig ágyúgolyók lyuggattak át, és elmerült. A folyó teljes szélességében megtelt halottakkal, és különösen a kétségbeesetten partra úszni igyekvő hajósok és katonák tömegével. Ráadásul, miután a janicsárok az őrséget lekaszabolva az alsó táborba is betörték, a németek maradéka a hídon át a szigetre menekült, ám hátulról szablyával aprították őket, rémületükben pedig a dicső halál helyett a folyó hullámaiban keresték a legrútább pusztulást, hiszen vagy a mély örvényeknek estek áldozatul, vagy az ellenséges hajósok fegyverei lökték és taszították vissza őket, és így veszttek oda kínok között. Háromszáz hajó akadt össze időlegesen a hihetetlen kavarodásban azon az éjjelen, s úgy tűnt, hogy az egész folyón mintegy egybefüggő hidat képeznek. Az ausztriai kétevezősorosak és a nagyobb naszádok azonban, amint a helyzet válságosra fordult, gyorsan és sértetlenül kisiklottak a törökök markából, a nyomukba szegődő ellenséget ágyúikkal verték vissza, és Komáromba hajóztak. A szárazföldi csapatok a táborban ugyanúgy jártak, de hősi halállal végezték: különösen a csehek harcoltak rettenthetetlenül, valamint Ottónak¹⁵⁷ és Ecknek, a gyalogság főparancsnokának¹⁵⁸ a csapatai, akik sok sebből vérezve estek el. Néhányan pedig a Gellért-hegy tetején keresztül igyekeztek kijutni, de amikor nyomukban az ellenséggel a tábor feletti szakadékhöz értek, a sötétségtől és a rettegéstől összezavarodva levetették magukat. Sokak menekültek meg vagy estek el a tábor hátsó kapujánál, mikor a budaiakkal találkoztak, ahogyan az ellenség közül ki-ki vérmérsékletének megfelelően megkegyelmezett nekik, vagy kegyetlenül elbánt velük. Mikor pedig a mieink lemészárlását és a barbárok diadalát a kelő nap felfedte, körülbelül háromezer, mindenféle rangú ember gyűlt össze katonai szokás szerint magasba emelt zászlókkal Szent Gellért templománál egy domb oldalában. Nagy sokaság vette körül és öldöste le őket: mintegy harmadrészüket azonban fegyverét földre dobva

157 Otto von Dieskau.

158 A gyalogság parancsnoka Eitel Egg von Reischach volt, akit forrásaink latinos alakban *Eckius*nak írnak. Lazius szerint Eck von Reischach jóval a végzetes augusztus 21-e előtt a járvány áldozatául esett, Hauffe naplójának adatát viszont lehet úgy is értelmezni, hogy Reischach az utolsó csatában esett el.

megadta magát. Az élet azonban gonosz tréfát űzött velük: még a halálnál is rondább látványosság számára menekültek meg.¹⁵⁹

Kászon ezzel szinte egyidőben győztes flottáját a pesti partra irányította, s csupán kiáltozással és ágyúzással akkora rémületet keltett azokban, akik megmenekültek, és könnyedén meg tudták volna védeni a falakat, hogy a fejvesztve menekülő lovasság, mikor kiözönlött a kapukon, összegabalyodott a szűk helyen. A németek ugyanis olyannyira elfeledték korábbi vitézségüket, hogy a törökök említésére is reszketni kezdtek, eladdig, hogy mikor meglátták a hajókon a turbános fejeket, ezüstedényeiket és minden drága poggyászukat és a szekereket is hátrahagyva rémülten és fegyvertelenül menekültek. A magyar huszárok még haboztak, hiszen bennük mindenféle halálfélelemnél erősebb volt a zsákmány utáni vágyakozás, és el voltak foglalva a kereskedők boltjainak fosztogatásával.¹⁶⁰ Pest ugyanis mindenféle-fajta kereskedésnek híres és gazdag kikötője volt, mindenhonnan ideözönlöttek a kereskedők, és biztos helyük volt a megerősített és kedvező fekvésű városban, mivel a háborútól és a zűrzavartól biztonságos távolságban, de mégis csupán egy gyors és könnyű átkelésnyire feküdt a tábortól.

Kászon tehát, mivel senki sem védte a falakat és kapukat, azonnal behatolt a városba, és megölt néhányat a fosztogatók közül. Olyannyira szomjazott a keresztény vérre, és akkora vadsággal dúlta fel a várost, hogy még a nagyszámú beteget és a nőket sem kímélte, akik a németek szokása szerint markotányosként jártak a sereg nyomában: válogatás nélkül, valamennyit felkoncolták a barbárok, elvétve tartottak meg valakit ereje és szépsége vagy zsenge kora miatt, hogy szolgáljuk legyen, vagy kéjvágyukat elégítse ki.

Azt mondják, ebben a háborúban több mint húszezer keresztény vesztette életét különböző módon. Pesten, a táborban, a szigeten és a hajókon (még ki sem rakodták őket) harminchat kiváló ostromágyút és százötven kisebb, kocsin vagy saroglyán szállítható ágyút zsákmányoltak. A téli utánpótlásra felhalmozott puskaporból, vasgolyóbisból, fegyverből és lándzsából is akkora mennyiséget kapartintott meg az ellenség, hogy a barbárok véleménye szerint ez a zsákmány ért a győzelemből a legtöbbet.¹⁶¹ A mieink viszont, már akinek megvolt a magához való esze és értelme, még ezt a hatalmas veszteséget sem tartották sokra, hiszen közepes ráfordítással pótolható és helyrehozható volt. Azt a kárt azonban és a gyógyíthatatlan sebet, amit elszenvedtek, ha magukban is, de elismerték, mert két, minden keresztény számára szégyenletes, az ellenségen sebet sem ejtő megfutamodással – egyszer Eszéknél,¹⁶² másodszor Budánál – teljesen elveszítették a német katonai erényt és fegyelmet övező megbecsülést, amely a korábbi római császárok alatt csorbitatlan maradt.

Roggendorf maga, mikor a védvonalakat már áttörték, és a táboron belül folyt a harc, jobb szeretett volna a sátrában elpusztulni, mint egy ekkora veresé-

159 Mint arról Lazius és Hans Sach egyik verse is beszámolt, a fogságba esett katonákat a szultán érkezése után látványossággéppén lemészárolták.

160 Rabucher és az *Igaz tudósítás* is kiemeli, hogy Pestről utoljára Nyári Ferenc huszárjai vonultak vissza, akik ezt megelőzően fosztogatásba kezdtek.

161 Részletes adatokat lásd Sachs versében és a két német újság beszámolójában.

162 Hans Katzianer csapataink vereséget eredményező szétzüllése és megfutamodása 1537-ben.

get túlélni, de vad tiltakozása ellenére az orvosa¹⁶³ és a komornyikja, mivel nem akarták otthagyni összeesve, felemelték és egy hajóra vitték, amivel a komáromi szigetig szállították. Itt halt bele sebébe és a fájdalomba nem sokkal ezután, Somorja faluban, rettenetes makacsságának és gőgjének emlékezetét hagyva a német népre.

Szulejmán azonban,¹⁶⁴ aki nagyobb sietséggel közeledett, mint korábban bármikor, mihelyt az övéi győzelméről biztos hírt kapott, kicsit lassítva az eredeti tempón, öt nap alatt megérkezett Budára. Korábban ugyanis olyan sebesen jött, hogy a testőrcsapatok a szokásos rendtől eltérően arra kényszerültek, hogy lépést tartsanak a sietősen haladó lovassággal. Részt akart venni ugyanis a csatában,¹⁶⁵ és az augusztusból sem akart kicsúszni, mert ez a hónap valamiféle titkos jósjel folytán a legszerencsésebb volt hadi vállalatra az összes közül neki, de különösen atyjának, Szelimnek. Úgy tartották ugyanis, hogy a nagy Izmaelt a csaldiráni mezőn,¹⁶⁶ Campso Gaurius memphiszi királyt¹⁶⁷ Singánál¹⁶⁸ és végül Lajost és a magyarokat is Mohácsnál¹⁶⁹ augusztus utolsó napjaiban győzték le ütközetben. Néhány pasa még arra is emlékezett, hogy Bajazid is ugyanebben a hónapban vette be Methónt.¹⁷⁰

Óbuda felett vert tehát tábor, mivel undorodott a hullaszagtól és a mindkét partjára holttesteket kigörgető folyó látványától, illetve itt tisztább vízből lehetett itatni, és az esztergomiakat is közelelről szorongathatta. A tatár csapatok ugyanis a szokott módon messzire elportyáztak a főseregtől, s egészen Visegrádig¹⁷¹ jutottak. A győztes sereget egyetlen jól megerősített táborba vonta össze a sajátjával, és mindenekelőtt nagyon megdicsérte a két Mehmedet,¹⁷² majd a nándorfehérvárit, akiről megtudta, hogy az ő nem mindennapi vitézségének és haditervének köszönhetően vívták meg és fejezték be a háborút katonai veszteség nélkül, egész Görögország¹⁷³ katonai parancsnokává tette, másokat pedig érdemeik szerint fizetésemelésben részesített, vagy előléptette őket. Ezután elrendelte, hogy

163 Biztosra nem mondhatjuk, hogy az említett orvos épp Lazius lett volna, de nem is elképzelhetetlen.

A táborbeli orvosok közül ő volt a legtekintélyesebb, aki kezelte is Roggendorfort.

164 Az innen következő rész már a 40. könyvhöz tartozik, de közvetlen folytatása az eddigieknek.
165 Erre nem került sor: mire Szulejmán augusztus 26-án megérkezett, Mehmed pasa csapatai már legyőzték Roggendorf seregét.

166 I. Iszmail perzsa sah csapatait 1514-ben a csaldiráni (ma: Çaldıran, Törökország) csatában győzte le I. Szelim.

167 Almalek al Ashraf Abul Nasr Sayf oddin Kansu al Gauri az utolsó mameluk uralkodó Egyiptomban, akit 1516-ban I. Szelim győzött le az aleppói csatában.

168 Város és tartomány a Kék-Nílus mellett a mai Szudánban. Giovio téved, Szelim nem a szudáni Singánál, hanem Aleppónál aratott diadalt a mameluk szultán fölött.

169 Eredetileg Mugacium: a helynév kritikáját lásd Verancsics Giovónak írt válaszában.

170 Vár és város a Peloponnészoszi-félszigeten, olaszul: Modon. Ma: Methoni, Görögország. Modont Bajazid 1500. augusztus 9-én vette be.

171 Eredetileg: Vicegrad. A helynév kritikája szintén szerepel Verancsicsnál.

172 Szofu Mehmed pasa vezette az előre küldött csapatokat, de mellette volt a magyarországi viszonyokat kiválóan ismerő Jahjapasaoglu Mehmed nándorfehérvári bég is.

173 Vagyis ruméliai beglerbég. Lutfi pasa úgy tudja, hogy Jahjapasaoglu Mehmedet anatóliai beglerbégé nevezte ki a szultán.

vezessék elő a foglyokat: körülbelül nyolcszázan voltak,¹⁷⁴ akiket hosszú kötelekre fűzve gúnyolódásképpen hadrendben vonultattak végig a vezérek szeme előtt. Az ismert parancsnokokat és néhány nemest kiválasztottak, hogy megkegyelmezzenek nekik, mindenekelőtt Balthasar Puchheimot – aki, mint írtuk, a végzetes éjjelen az átkelő csapatokat vezette –, illetve Teist,¹⁷⁵ az öreg vezért, aki a hadjárat során az őrség parancsnoka volt. A többieket a máskülönben kíméletességét híresztelő és a mieinkkel azelőtt soha nem kegyetlenkedő barbár szultán elvezetette a színről, és átadta őket az újoncnoknak, hogy az utolsó szálig koncolják fel őket,¹⁷⁶ miközben az öklét rázva azt kiabálta, hogy bizony rászolgáltak erre a büntetésre azok, akik, miközben távolról sem őszintén, követeik útján a békéről tárgyaltak, alattomban indítottak hadat. A foglyok közül sudár természetével kimagaslott egy ausztriai vitéz: ezt a német nemzet iránti megvetésből egy törpével ölette meg, akit a gyerekei szórakoztatására tartott, és lábujjhegyen is alig ért a fogoly térdéig. Az egyébként is gyalázatos kivégzés méltánytalanságát e kegyetlen csúfsággal csak növelte tehát: nagy ujjongás és röhögés közepette a hatalmas ember lábait elmetsették, és a földre dőlt, a törpe pedig görbe gyerektörővel – miközben a többiek biztatták – hosszasan döfködte, mire nagy nehezen sikerült leszúrnia, és a vezérek is beteltek a látvánnyal.¹⁷⁷ A foglyok közül egyes-egyedül a csehek nemes parancsnoka, Bursichius¹⁷⁸ szabadult ki, akit a királyné jósága és Mehmed engedékenysége folytán kevéssel ez előtt váltottak ki.

Szulejmán, miután ezt az aljas és bestiális öldöklést elkövette, ajándékokat küldött a gyermek királynak: három csodaszép, felvértezett lovat, aranyos kantárral és drágaköves nyereggel, valamint ugyanannyi arannyal szőtt királyi öltözetet; illetve minden magyar előkelőnek egy-egy bokáig érő köpenyt és arany nyakláncot. A követek, akik az ajándékokat vitték, igen nyájasan arra kérték a királynét, hogy a gyermek királyt az urakkal együtt küldje a táborba, és mindenféle aggodalmat félretéve a legjobb reménnyel legyen önmaga és fia sorsát illetően. Szulejmán ugyanis, aki az összes királyt nem csupán szerencsében és hatalomban, de kegyességben és igazságosságban is felülmúlja, olyannyira nagylelkű, hogy véleménye szerint a gyermeket, akit atyja jogán a gyámságába fogadott, illetve barátságára méltónak és minden áron megvédendőnek talált, nem csupán megőrizni kell a biztos győzelemmel, hanem a régi királyság szélesebb határaival is gyarapítani szükséges. Ezért a királyi kisdedit személyesen kívánta látni, hogy atyja vonásait felismerhesse benne, illetve gyermekei kezébe adhassa, hogy megöleljék őt, és a megújított védszövetség e szerencsés kezdetével vessék meg örök időkre az Oszmán-házzal fennálló szilárd és ennélfogva örök barátságának alapját; magára a királynéra pedig méltóságát sértetlenül megőrizve mindig úgy te-

174 Zamora beszámolója és Hans Sachs is hatszáz foglyot említ.

175 Hans Teis nevét Lazius és Hauffe is említik. Ő vezette a Gellért-hegyi utóvédharcokat augusztus 21-én éjjel.

176 A mézszárlásról lásd Hans Sachs versét kötetünkben. Sachs úgy tudta, a foglyokat janicsárokkal gyilkoltatta le a szultán szeptember 2-án.

177 Ezt a kegyetlen jelenetet forrásaink közül csak Giovio említi.

178 Szabadulásáról Porębski is megemlékezik, az ő levelében Biessichki alakban szerepel. Istvánffy tudni véli, hogy Melchior Borsitának hívták.

kint majd, mint lányára vagy menyére, de mégsem fogja őt felkeresni, bár más-különben nagy örömmel tenné, tiltja ugyanis ettől az emberség parancsa és a régi Oszmánok törvénye is, amely a fejedelmeknek nem engedi, hogy idegen asszonyokat idegen házakban keressenek fel. Szulejmán azon kívül ismeri annyira a mértéket és a tisztességet, hogy jóakarójának, egy vele szövetséges királynak¹⁷⁹ a lányát, illetve nemrég elhunyt barátjának és az általa kegyelt királynak a feleségét és egy hasonlóan szerencsés királyi méltóságra növekvő gyermek virágzó korban és szépségben lévő édesanyját ne engedje a táborba és legfelsőbb sátorába, hogy még a gyanú árnyéka se vetülhessen szemérmének hírére, amelynek megőrzése a királynéknak egyetlen és elsőrangú feladata.

A királyné minderre, mivel nem palástolt ijedtsége az anyai féltés diktálta gyengéd érzésekkel keveredett benne, csak igen zavarosan felelt, de György figyelmeztetésére és könyörgésére,¹⁸⁰ nehogy a hiábavaló és üres halogatás miatti kétkedés gyanút szüljön a barbárok lelkében, a királyi pólyával felékesített és aranyos fogatra tett gyermeket a dajkáival és válogatott asszonyokkal együtt a táborba küldte, szinte az összes olyan előkelő kíséretében, akiknek a követek ajándékot hoztak. Az érkező királyfi tiszteletére a táborból néhány díszes szakasz szpáhi lovagolt ki, a táborban pedig a janicsárok álltak neki díszsorfalat. Szulejmán, mikor a sátorába vitték [a gyermeket], nyájasan megsemmisítette, kedvesen elbeszélgetett a dajkáival, majd megparancsolta a fiainak, akik ott voltak, hogy vegyék föl és csókolják meg a hangosan síró kisdedet a szeretet e biztos jelével kötelezve magukat, hogy pártfogoltjukként és barátjukként tekintenek rá, amíg fel nem nő. A két fiú Szelim és Bajazid voltak, ugyanattól az anyától, Roxolánától születtek, és nagyapjuk, illetve dédapjuk nevét viselték. A korábbi, cserkesz feleségétől született Musztafát ugyanis, e királyi és teljesen harcias lelkű ifjút a szultán mintegy száműzte Magnésziába, Iónia helytartóságába, mivel úgy vélte, van félnivalója a tehetséges és tetterős fiatalembertől, akit a katonaság is nyíltan támogatott. Roxolána vette rá hízelkedéseivel, mivel papucsférj volt – avagy, amint sokan mondják, Trongilla, e nemes zsidó varázslónő rontotta meg szerelmi praktikáival –, hogy Musztafát kizárva Szelimet nevezze ki a birodalom örökösének, mivel Musztafa (nagyapja, Szelim példájára) túlzott és istentelen vágyakozásától hajtva arra készült, hogy atyja túlságosan lassú végzetének elébe siessen.¹⁸¹

Szulejmán ezután, mialatt a magyar urak a pasákkal ebédeltek, néhány parancsnoknak, akiket korábban kijelölt erre a feladatra, megparancsolta, hogy a városnézés álcájával odaküldött csapataikkal foglalják el a Szombat kaput, de olyan csendben és feltűnés nélkül, hogy a ki-be sétáló csapatokat meglehetősen hanyagsággal szemlélő őrség se vegye észre, hogy a kapu idegen kézbe került. Hogy a gyanúját is eltereljék annak, mire készülnek, úgy tervelték ki, hogy miközben az egyes alakulatok lassan sétálva a városba léptek, addig sokan, mintegy

179 I. Zsigmond lengyel király.

180 Giovio világosan azt írja, hogy György barát szerint le kellett vinni a gyermeket a táborba, Verancsics ezt határozottan vitatja.

181 Musztafa Szulejmán korábbi kedvelt ágyasától, Mahidevrántól született. Őt viszont idővel kiszorította a rutén származású Hürrem, akit a szultán feleségül is vett. Erről bővebben: Fodor Pál, Hürrem és Mahidevrán. *Hadtörténelmi Közlemények* 123 (2010), 745–757.

már megtekintve a várost, visszatértek a táborba. Ily módon szélesebben és bármiféle ellenállás nélkül elfoglaltak minden utcát, teret és keresztutat, majd a janicsárok parancsnoka kerületenként kidoboltatta, hogy a budaiak nyugodjanak meg, maradjanak házaikban, továbbá, ha életüket, szabadságukat és nem utolsó sorban értékeiket épségben akarják megőrizni, akkor adják át fegyvereiket. A polgárok engedelmeskedtek a parancsnak, fegyvereiket beszolgáltatták, és a törökök hűségére térve azok szállásadói lettek. A szigorúan fegyvelmezett barbárok pedig olyan nyugodtan és visszafogottan viselkedtek, hogy egyetlen szállásadójuk sem szenvedett nemhogy tetteles, de még szóbeli bántalmat sem. Szulejmán, mielőtt hírül vitték neki, hogy a város a kezére került, a lakosság pedig csendes és semmilyen ellenállást nem tanúsít, bár már közeledett az éj, visszaküldte a gyermeket a királynéhez, az urakat azonban visszatartotta. Ezek a következők voltak: György, váradi püspök és kincstartó; ugyanígy Petrovics [Péter], a király rokona, János végakarátának kijelölt végrehajtója; [Török] Bálint, a hadsereg főparancsnoka; Werbőczy István, a királyi kancellária vezetője és Batthyány Orbán, a városi őrség és védősereg parancsnoka.¹⁸² A barbár kényúr váratlan és erőszakos cselekedete mindegyiküket halálra rémítette; félelmüket a pasák barátságtalan arckifejezése és hiábavaló panaszaikra odavetett szavai még tovább fokozták. A tárgyalásra elvezetett urakat ugyanis olyan szigorú és pimasz, már-már kihallgatásszerű kérdéseknek és vádaskodásoknak vetették alá, hogy úgy tűnt, valamennyi tervükről és legéletbevágóbb dolgaikról is tudni akarnak. A királyné ellenben, mikor látta, hogy a várost csellel, de a leghatározottabban birtokba vették, az urakat pedig visszatartották a táborban, könyörgő leveleket írt Szulejmánnak, és kérte, hogy emlékezzen legutóbbi hosszú és szívélyes üzenetében megerősített esküjére és tegnapi szelíd kíméletére, s az urakat kikezdehetetlen hűségük, bátor cselekedeteik, illetve a vele és a törökökkel szemben szerzett érdemeik miatt bántódás nélkül engedje el. Mindezt Rusztemen¹⁸³ keresztül intézte, akit ajándékokkal halmozott el, s még a saját ékszereiből is küldött a feleségének, Szulejmán lányának egy gyémántberakásos fejéket csupa gyöngyből.

Úgy mondják, hogy ezután négy napon át folyt az ellenvéleményeket csatorba állító vita Magyarországról Szulejmán előtt: Mehmed¹⁸⁴ és Huszrev¹⁸⁵ nagyjából egyetértettek abban, hogy a királyi gyermeket és a nemzet fő embereit Konstantinápolyba kell vinni, Budát pedig egy nem ellenséges, de visszafogott és bölcs helytartóra kell bízni, aki kíméletesen és engedékenyen uralkodva eloszlatja a magyarok szolgaságtól való félelmét, és javaikat megkímélve lassan rabiga alá szoktatja őket. A szelídebb jellemű Rusztmen ezzel szemben, mivel a szultán vejeként biztosabb volt a helyzete, és a hatalomvágy és a hízélgés gyanúja sem vetülhetett rá, az egész ügyet becsületbeli kérdésnek tekintette. Azt mondta tudniillik, hogy a messze legjobb és leghatalmasabb fejedelemre nézve, aki soha

182 Ezt a listát Istvánffy kiegészíti Pöstyéni Gergellyel, akiről azonban más források nem tesznek említést.

183 A horvát származású Rusztán (*Rüsztem*) (1500–1561) pasa, 1544-től nagyvezír, Szulejmán veje.

184 Mivel Giovio alább külön említi Mehmed béget, itt valószínűleg Szofu Mehmed pasára, az 1541-es hadjárat szerdájára gondol.

185 Huszrev ruméliai beglerbég.

semmilyen hitszegéssel nem csúfította el hírnevét, semmi sem lenne rútabb, mint hogy a jog és méltányosság ellenében felrúgja egy asszony és egy kisdud gyermek oltalmára és védelmére tett korábbi esküjét most, hogy övé a győzelem. A nándorfehérvári Mehmed ezzel szemben, akit Jahjaoglnak neveztek, és a mi fajtánkkal szemben mindig a legvérengzőbb és legkegyetlenebb volt, hevesen ellenezett a szelídebb véleményeket. Török vérből való volt, apját Jahja pasának nevezték, aki a néhai Mehmed beglerbégtől származott. A magyarokkal sok éven át harcolt a balkáni harctéren, leginkább testvére, Bali bég alatt, akiről a mohácsi csata kapcsán részletesen szoltunk.¹⁸⁶ Végül csapataink észéki vereségének¹⁸⁷ és a németek itteni, Buda alatti szerencsétlenségének köszönhetően olyan harci tekintélyre tett szert, hogy a pasákkal együtt soron kívül a haditanácsba szólították. Mikor tehát a véleményét kérdezték, így szólt:

„Jól tudom Szulejmán, hogy az utolsó vélemény, ha nem egyetértő, ellenérzést szül; épp ezért – mivel egyáltalán nem értek egyet – biztos vagyok benne, hogy kellemetlen lesz és nehezetekre esik majd meghallgatni, amit mondok. Vállalom, ha szemtelennek tartotok, de nem a rosszindulat és nem is a tudatlanság beszél belőlem akkor, amikor sorra veszem, hogy a jelenlegi helyzetben mi szolgálhatja leginkább a javadat és gyarapodásodat. A korom és – talán mondhatom ezt – a cselekedeteim alapján joggal kérhetek engedelmet, hiszen Magyarországon küzdve és harcolva öregedtem meg, jól ismerem ennek az országnak a helyzetét és lehetőségeit, valamint az emberek jellemét, ami nagy hasznunkra lehet, ha megosztom veletek, hogy ne hozzatok olyan döntést, amit később megbántok. Húsz év alatt immár ötödször jössz Magyarországra fegyverrel, és én, mint aki egyáltalán nem utolsóként, akár vezérként akár katonaként nem csupán valamennyi hadjáratban, de csatában is részt vettem, úgy gondolom, azért tetted ezt, hogy a jogtalanságot megtorold, a birodalom határát kiterjeszd és végül, hogy a legjobb békét érj el, amit a legbiztosabban csak fegyverrel és győzelemmel lehet megszerezni. Belgrádot, az átkozott rablók hírhedett fészékét és menedékét, amelyet őseink egykor gyászos próbálkozásaikkal szenteltek meg,¹⁸⁸ bátran megvívta,¹⁸⁹ mert a magyarok fegyverszünet idején, míg atyádat a perzsa háborúk kötötték le, innen zaklatták büntetlenül a szerb és bosnyák határvidéket. Öt évvel később ugyanezeket, mivel istentelen kegyetlenséggel és a leggyalázatosabb módon kivégezték a követeinket, egyetlen csatában a királyukkal együtt lekaszáboltad, és

186 Bali béget Giovio nem a *Historiarum sui temporis*-ban, hanem olaszul megjelent, az Oszmán Birodalom történetét és helyzetét röviden összefoglaló művében említi: *Commentario delle cose dei Turchi*. Romae, 1531, I i r. A *Commentario* vonatkozó részlete magyarul is olvasható: Örök Mohács. 358–359.

187 Hans Katzianer 1537 őszén Eszék térségében elszenvedett vereségéről van szó. Ez volt a Mohács utáni évtized legnagyobb katonai vállalkozása, de az ellátási gondokkal küszködő csapatok súlyos vereséget szenvedtek a határmenti török erőktől. Giovio erről részletesen írt: *Historiarum sui temporis* II. 279–291.

188 Belgrádot 1440-ben és 1456-ban is eredménytelenül ostromolták az oszmánok.

189 1521. augusztus 29-én.

Budát is elfoglaltat.¹⁹⁰ S hogy nagylelkűségedről még fajtánk legtávolabbi ellenségeinek is ragyogó példát szolgáltatass, a legyőzött nemzet maradékából kiválasztottál egyet,¹⁹¹ akit egyenesen a koronával ékesítettél, pedig nem királyi vérből származott, és bizony nem is volt másról ismert, minthogy már régóta közellenség volt és személyes haragosa mindenkinek, még akkor is, ha erős csapatokkal vonult ellened Erdélyből, és nála vitézebb testvérét¹⁹² a mi kardunktól leszúrva vesztette el. Ezután új ellenségünk támadt, Ausztria királya, aki a kegyelmedből uralkodó magyart elűzte. Egy harmadik háborút indítottál tehát a német ellen, de akkora erővel, hogy egy csapásra visszahelyezted a királyt, megfutamítottad ellenségeid, s nem csupán Bécs falai közé, hanem Dél-Németországra is rettegést szabadítottál.¹⁹³ Alig telt el két év azonban, s ugyanez a király – aki nem tud békén maradni, de háborúzni sem, noha bátyja, Károly segítségére is támaszkodhatott – hiába ostromolta Budát,¹⁹⁴ amelyet a mi őrségünk védelmezett, viszont téged újra felingerelt, hogy tűzzel-vassal végy elégtételt a jogtalanságért. Különösen, mivel személyes ügyednek tekintetted, hogy fegyverrel oltalmazd azt, akit szokatlan nagylelkűséggel királlyá tettél, illetve legfőbb kívánságod volt, hogy a nyugati birodalomért nemes küzdelemben mérkőzz meg a két fivérrel. Ők viszont, miután végigdúltad és -pusztítottad örökös tartományait, nem álltak az érkező vihar elébe.¹⁹⁵ A magyar és a német békét kötött, a te engedélyeddel és jóváhagyásoddal, hiszen már sietned kellett a perzsák ellen.¹⁹⁶ Ezt azonban a német úgy megszegte, hogyha én nem állok még időben bosszút becsstelenségükért, és nem pusztítom el hatalmas seregüket Eszéknél,¹⁹⁷ akkor téged kellett volna egyenesen Babilonból visszahívni; ahogyan most is Konstantinápolyból sietnél ide, vállalva az utazás rengeteg kényelmetlenségét, hogy időben segítséget hozz nekünk, és – ahogyan én azt erősen reméltem – hogy véglegesen és szilárdan elrendezd Magyarország dolgát, s a sok költséggel, vesződséggel – idegen érdekekért – már öt ízben vállat fáradalomnak egyszer s mindenkorra vége legyen. Úgy látom azonban, néhányan azt szeretnék, hogy az özvegy és a gyermek fölötti gyámságotól soha ne akarj megszabadulni, pedig az csupa vesződséggel és veszéllyel jár, és túl nagy ár érte az a fajta dicsőség, amellyel ezek a – véleményem szerint – túlonúl is bölcsék kecsegtetik fennkölt és mindig a tisztesség és becsület után sóvárgó szívedet. Én bizony faragatlan vagyok, és nem értem ezt a dicsőséggel pöffeszkedő bölcsességet, amely a győzelem erőforrásait már a felvonulás közben elpazarolja, és tapasztalt hadvezér nem is engedi táborába sohasem. Emiatt tehát, bár azt

190 Mohács és az 1526. évi hadjárat.

191 Szapolyai János. Valójában János jelentkezett a szultánnál 1527 őszén, amikor már szorongatták Ferdinánd csapatai.

192 Szapolyai György elesett a mohácsi csatában.

193 Az 1529-es hadjáratról van szó.

194 A Habsburg-csapatok már a következő, 1530-as év őszén ostrom alá vették Szapolyait Budán. Budán ekkor még nem volt török helyőrség, de Szapolyai mellett harcoltak török segédcsapatok.

195 1532-ben a várt nagy összecsapás valóban elmaradt, sem Szulejmán, sem a Bécs körül táborozó V. Károly nem kísértette meg a hadiszerencsét.

196 A perzsák ellen 1532–34 között előbb Ibrahim nagyvezír, majd személyesen a szultán vezette hadjáratban a törökök bevették Tebrizt és Bagdadot.

197 1537, Katzianer már említett veresége.

kívánom, hogy boldogabb légy őseidnél, akik tizenennyolc királyságot olvasztottak bele ebbe a birodalomba, azt már nem szeretném, hogy okosabb is légy náluk, hiszen mi lenne nagyobb dőreség, mint örökre balgának maradni, azaz a máséval törődni és mindenünket, a jövőnket, javainkat és tekintélyünket minduntalan veszélybe sodorni? Bőségesen eleget tettél már, úgy vélem, a kötelességnek és a becsületnek, sőt a dicsőségnek is, már ha azt inkább kíméllettel, szelidséggel és engedékenységgel, s nem győzhetetlen akarattal vagy állhatatos vitézséggel szerezzük meg. Az oszmánokat ugyanis győzhetetlen és ragyogó erényük mindig ezekkel az eszközökkel vitte előre és emelte magasra. Amazok nekem csak az álságos dicsőség képeinek tűnnek, amelyekben a tétlen és tunya királyok gyönyörködnek, a te páncélos őseidnek pedig bizonynyal nem tetszettek volna, vagy legfeljebb csak azután, hogy az ellenséget legyőzték, diadalmenetet tartottak és diadaloszlopot állítottak. De bízzuk ezt a te belátásodra és döntésedre, amely előtt a legnagyobb elmék is meghajtják magukat. Nekem viszont, ha azt nézem, a háborúban mennyi véletlen és a világ folyásában mennyi biztos változás következhet be, bizony eszem ágában nem volna olyan döntést hozni, amire a lelkem vágyakozik; főleg, ha a szükségszerűség is, amely az élet minden területét uralja, és engem is igen sürget most, sokkal alkalmasabb megoldást kínál. Itt vannak rögtön a magyarok, akik arra intenek bennünket, hogy a legkevesbé se bízzunk meg bennük, hiszen hírhedettek rablásaikról, pártváltásaikról és árulásaikról; nem egyeznek egymással, és vannak számkivetettjeik¹⁹⁸ is, hogy a németeket feltüzeljék a szakadatlan háborúskodásra; aztán a királyné és a gyermek erőforrásai gyengék, nem képesek a szomszédos és túlerőben lévő ellenség feltartóztatására. Arra kényszerülünk tehát, hogy egy idegen országot védelmezzünk meg a segédcsapatainkkal, ráadásul rendes hadseregnél kisebbet nem is vonaltathatunk fel, már ha nem akarjuk nagy veszélynek és veszteségnek kiténni magunkat. Az viszont örült esztelenség, ha minden évben, ahogyan megszoktuk, egy gyalogsággal, ágyúkkal és flottával felszerelt nagy hadsereggel vállalkozunk egy ilyen nehéz és hosszú útra. S szerintem az sem illik az oszmánok tekintélyéhez, hogy minden évben ellágyuljunk egy segítségért könyörgő asszony rimánkodására, hacsak nem gondolod nemesebbnek és hasznosabbnak, hogy hadjáratok helyett itt tartsd a seregedet. Úgy vélem tehát, hogy ezt a háborús jogon oly sokszor elfoglalt és megvédelmezett országot őseid példájára tartománnyá kell szervezni, a királynét vissza kell küldeni atyjához, a fiút Konstantinápolyban, a palotában kell felnevelni, és a mi törvényeinkre szoktatni, az urakat pedig le kell ölni, a váraikat fel kell dúlni,¹⁹⁹ s az ország összes részéből azokat a nemes családokat, akik lázadóbb lelkületűek, Ázsiába kell telepíteni. A megmaradt népet, hogy a földet művelje és a városokat lakja, helyőrségeket elhelyezve meg kell védeni. Ezzel az egyetlen döntéssel, Szulejmán, a magyarok is megértik majd, hogy végleg leigázták

198 Száműzötteken Giovio itt is a Habsburg-táborhoz tartozó magyarokat érti.

199 Az a tervezet, melyet elsőként Fodor Pál közölt, és amely kötetünkben is olvasható, igazolja, hogy Mehmed bég fiktív szónoklata valós érveket tartalmaz: létezett olyan forgatókönyv, miszerint az ország egykor Szapolyai-által uralt fele a szultán közvetlen irányítása alá kerül. Ennek során kiemelt jelentőségű lett volna elsőként a Szapolyai-párti urak várainak birtokba vétele.

őket, és a németek is távol tartják magukat Magyarország határaitól, már ha nem akarnak meggondolatlanul és reménytelenül Ausztriáért és Stájerországért is megküzdeni.”

Szulejmán azonban úgy gondolta, mielőtt egy ekkora ügyben határozna, áldoznia kell Istennek, így augusztus 30-án,²⁰⁰ amely nap²⁰¹ a mohácsi diadalról volt nevezetes, bement Budára gyermekeivel, miután kiválasztotta azt a híres templomot, amelyik az Istenszülő szűznek volt szentelve.²⁰² Ezt így a papok előzetesen, a muszlim előírásoknak megfelelően megtisztították, azaz eltüntették az összes oltárt, és lefestették az összes képet, és a legnagyobb Istennek szentelték.²⁰³

Nem sokkal ezután olyan, mérsékletéről tanúskodó döntést hozott, amely az egyes véleményeket arányosan finomítva egyformán megfelelni látszott a biztonság és a méltóság kívánalmának is. Úgy vélte ugyanis, hogy Budát török őrséggel kell védeni, a királynét pedig arra intette egyúttal, hogy törődjön bele a város és vár elhagyásába, mert mindaddig, amíg a kis István szerencsésen fel nem serdül annyira, hogy átvegye a királyságot, ő és a gyermek Lippán fog uralkodni a Tiszántúl e békés és kellően gazdag tartományában, amely – szolgáljon ez nem csekély vigaszára – atyja, Zsigmond országával is szomszédos. A fiúnak ugyanazok maradnak a gyámjai és nevelői, Petrovics a temesvári kerület hatalmas és nemes szandzsákbégje marad, az agg Werbőczy pedig, mivel ő a legjártaabb az ország valamennyi törvényében és a városi jogszokásokban, Budán lesz a magyarok bírója. A szultán mindezen felül janicsárokból álló kíséretet, kocsikat és málhás szekereket biztosít, hogy az asszonyi holmit és a teljes királyi kincstárat Lippára szállíthassák.

A királyné tehát könnyek közt ugyan és csendes sóhajjal átkozva a zsarnok szőszegését, de belenyugvást színélve meghajolt a kényszer előtt, és kivonult a várból és a városból, a barbárok azon feltételével, hogy az ércágyúkat és mindazon hadieszközt, ami a fegyverraktárakban és ami ellátmány a magtárakban volt, érintetlenül hátrahagyja. Az urak is vele távoztak, akik, bár az események rettenetes fordulata miatt szomorúan indultak útnak, de egyszersmind módfelett örvendeztek is visszakapott életük és szabadságuk miatt, amelyről három napon át már lemondtak. Mind közül egyedül [Török] Bálint tapasztalta meg a barbárok újabb hitszegését, régi gyűlöletük miatt; azért tartották ugyanis vissza a táborban őrizet alatt, mivel a Balaton környékén igen erős és fontos várai voltak, valamint kilenc évvel azelőtt, ahogyan azt megírtuk, a leobersdorfi csatában²⁰⁴ Kászon bég

200 Ez biztosan téves adat. Más források, többek között Verancsics szerint is a szultán látogatására szeptember 2-án került sor, ami annál is valószínűbb, mert szeptember 2.-a péntekre esett.

201 A mohácsi csata augusztus 29-én zajlott. Néha, például Cuspinianusnál vagy Veliusnál is előfordul, hogy augusztus 30-át írnak. Giovio más alkalommal, pl. a *Commentarió*ban helyesen augusztus 29-ét adja meg dátumként.

202 Buda főtemplomáról, a Nagyboldogasszony- (mai: Mátyás-) templomról van szó.

203 A templom átalakításáról részletesebben szól Verancsics és Dzsélálzáde Musztafa is.

204 1532-ben a Bécs közelében lévő Leobersdorfnál Frigyes rajnai palotagróf csapatai legyőzték Kászim pasa portyázó seregét, az ütközetben maga Kászim is elesett. A harcokban jelentős szerepet vállaltak Török Bálint és Bakics Pál huszárjai is (Bessenyei József, *Enyingi Török Bálint*.

legyőzött lovasaival vadul kegyetlenkedett, illetve harcias, makacs és szabadság-szerető férfiú volt, és a magyarok katonai szolgálattal neki tartozó nagy tömegét kedve szerint mozgathatta volna meg. E férfiú katonai erénye az összes török, de kiváltképp a nándorfehérvári bég számára, aki áskálódó vádaskodásával feketítette be őt, minden szempontból félelmetesnek látszott. Az a hír is járta, hogy az ellenfél magyarjai és a német lovasok közül senki sem menekült volna meg, ha Bálint nem figyelmezteti még idejében Perényit, az ellenség vezérét, hogy gyorsan meneküljön a fenyegető vereség elől. Ezt ő maga még fogságban sem tagadta, sőt őszinte és dacos arccal vallotta, hogy bármikor újra megtenné. Mert hiszen – mondta – ugyan mi lehet nemesebb dolog, mint megfosztani a valódi és külső ellenséget a honi segédcsapatoktól, amelyekben rokonaink, véreink és jóbarátaink is benne foglaltatnak? Elvégre így azokat is kisebb veszteséggel lehet legyőzni, ezek pedig, miután megmenekültek az öldökléstől, a nem remélt és emiatt hatalmas jótétemény emlékét megőrzik, és hálájukat leróni igyekeznek majd.

A királyné, bár el volt foglalva a saját gyászával, mégis minden követ megmozgatott, hogy Bálint szabadságát kieszközölje, mégpedig Rusztemtől és Gorka²⁰⁵ útján, aki híres és nemes lengyel hadfi volt, és atyja, Zsigmond követeként azért érkezett, hogy gratuláljon a németek feletti győzelemhez. Oly tapintatosan intézte ezt, hogy Szulejmán, miközben megígérte, hogy Bálintnak nem esik bántódása, úgy tűnt, hogy szabadsága felől is nem csekély bizodalmat ébreszt.

Mialatt Budán ezek történtek, Ferdinánd, aki Bécsben várta a háború kimenetelét, mihelyt hírért vette, hogy az övéit csúfosan legyőzték, hadvezére halálos sebbel Komáromba menekült, Szulejmán pedig közeledik, megparancsolta Leonhard Velsnek – akit ugyan súlyos és elhúzódó betegség kórsága gyötört, de kevéssel azelőtt nem is sikertelen hadvezérként helytelenítette Buda ostromát –, hogy menjen le Komáromba, a szétszórt hadsereg maradványait gyűjtse össze, a menekülőket tartóztassa fel, a megijedt és mindenben hiányt szenvedő katonákba pedig segédcsapatok, ellátmány és fizetés reményével öntsön lelket, mert úgy vélte, az a legjobb, ha késleltetni tudja a győztes Szulejmánt, akiről úgy hitték, egy hirtelen támadással egészen Bécsig is előretörhet.²⁰⁶ Követeket küldött hozzá, hogy új feltételeket ajánlván kérjenek békét: Nicolaus Salmot, akiről írtuk, hogy épp mielőtt a török elfoglalta volna a tábornok, szerencséjére a királyhoz küldték a seregtől; illetve Sigismundus Lithestaniust,²⁰⁷ egy igen előkelő, agg hivatalnokot. Ajándékokat is vittek: egy válogatott drágakövekkel ékes, német módi szerint véssett aranyserleget és egy csodálatosan bonyolult, ezüst szerkezetet, amely nem

Budapest, 1994, XVI.). Mint Giovio írja, a levágott török fejeket a harci morál erősítésére Bécsbe küldték. *Historiarum sui temporis* II. 158.

205 Andrzej Górka. Elképzelhető, hogy Górka, aki 1541 nyarán Bécsben tartózkodott a lentebb Giovio által is említett Salm és Herberstein vezette követséghez csatlakozva járt újra Budán.

206 Vels kinevezésével és feladatával kapcsolatban lásd bővebben Lazius beszámolóját.

207 A követség másik vezetője Ferdinánd tapasztalt diplomatája, Sigmund Freiherr von Herberstein volt, aki ekkor életének 55. évében járt. Salm és Herberstein követutatisását 1541. augusztus 29-én állították ki Bécsújhelyen (Karl Nehring [hgg.], *Austro-Turcica 1540–1552. Diplomatische Akten des habsburgischen Gesandtschaftsverkehrs mit der Hohen Pforte im Zeitalter des Süleymans des Prächtigen*. München, 1995, 1–4.).

csupán az idő múlását, de a csillagok vándorlását, illetve a Nap és a Hold havonkénti együttállását hosszú évek után is másodpercre pontosan mutatta fogaske-rekei és súlyai tévedhetetlen mozgása révén, miközben tökéletes összhangban mutatta meg az égitestek lomhább vagy sebesebb vándorlását, egyben a csillagok oly változatos és rendetlen járását is, merészen utánozva a legfőbb mozgatót. Azt mondják, ez a legjobb csillagászok által tervezett és épített szerkezet Miksa császáré volt, aki veleszületett nemes buzgalmából semmilyen költségtől vissza nem riadva mindig gyűjtötte a ritka és csodálatos holmikat.

Amint a követek megérkeztek, és kiszálltak a hajóból, Kászon hátsólovakat adott nekik, és a táborba vezette őket. Ugyanő jelölte ki sátrukat, amely központi helyen feküdt, és csodás szőnyegekkel volt beborítva. Rusztem a tábori kényelemhez szükséges ajándékokat és kiváló bort küldött nekik, amelyet épp annyira tilt számukra a törvény, mint amennyire kívánatos nekünk, de különösen a németeknek. Másnap a pasák, miközben Szulejmán nem messze, a fővezéri sátorban ebédelt, vendégül látták a követeket, de a mi szokásainkra tekintettel nem úgy ültek, ahogyan ők szoktak, a földön, összekulcsolt lábbal, hanem magasabb asztalok mellett, bíborral takart padokon foglaltak helyet valamennyien; a kora és vitézsége iránti tiszteletből egyedül a nándorfehérvári béget engedték be soron kívül, aki a pasáknál alacsonyabban, egy párnán ült. A követek kísérait, akik különféle nemzetből származó ifjak voltak, és a nemes kíváncsiságtól hajtva szegődtek szolgálni, a helytartók vendégelték meg. Ezek szám szerint negyvenhatan vannak, és török néven szandzsákbégnek, azaz zászlósnak nevezik őket, mivel ők egy-egy tartomány katonai kormányzói, és mindegyikük sátra előtt egy lándzsára erősített lófarkat tűznek a földbe, amikor pedig csatába mennek, a szakaszokat és századokat különböző színnel elkülönítő selyemzászlók előtt viszik ugyanezt a lobogó szálú, fehér lófarkat. A vendégség a barbároknál – akik a Dunából is bármikor isznak – mindössze rizsből és ürühúsból áll: ugyanazzal ér véget, amivel kezdődik, s oly egyszerű és szegényes a terítékük, hogy egyenesen gúnyt űz a mi pazarló fényűzésünkéből. Hiszen mi a nemességünket (és esztelenségünket) szinte kizárólag a megrakott asztallal mutatjuk ki, s ebben határt nem természetes étvágyunk, hanem mérhetetlen torkosságunk szab egyedül. Nem is csoda ezek után, hogy legyőzhetetlenek, és ők nyernek mindig a tárgyalóasztalnál és a harmezőn is, mert az efféle élvezeteket, amelyeket a mi nemzeteink a legtöbbször becsülnék az életben, nyilvánosan és otthonaikból is messzire száműzik, mint a harci erény legfőbb ellenségét.

Elvitték tehát az asztalokat, és bebocsátották őket Szulejmánhoz, oly módon, hogy mindegyiküket két pasa megragadta a két kinyújtott karjánál fogva, és így vezette szertartászerűen hozzá, hogy jobbát csókkal illessék. Külföldit a törökök ugyanis eleve csak úgy engednek a zsarnokhoz, ha megmotozták, nem rejteget-e fegyvert a ruhája alatt; a karok ily módon történő összefűzésével pedig ravaszul attól is megfosztják az esetleg merényletre készülöket, hogy kezüket megmozdítsák – ráadásul a trónuson ülő mellett és keze ügyében pajzs, szablya, tör, valamint íj és nyílvevő van jól láthatóan elhelyezve.

Tizenkét szolga vállán behozták az említett szerkezetet is, amelyet Szulejmán örvendezve, a barbárok pedig álmélkodva szemléltek. Elévezették a tervezőjét is,

aki a masina kapcsait kibontva megmutatta bámulatos mozgással körbeforgó belsejét, és egy könyvecskét is hozott magával, amelyben az elkopott vagy tönkrement szerkezet javítása és azon előírások szerepeltek, amelyek révén a számos bolygót állandó mozgásban lehetett tartani. Szulejmán ugyanis olyan kifinomult szellemmel rendelkezett, hogy nemcsak a szent iratokban volt jártas, amelyek babonás hitük törvényeit tartalmazzák, hanem a csillagászatban és a természetrajzban is igen alaposan elmélyült, tanítójának, az andalúz származású Hammón²⁰⁸ nevű orvosnak köszönhetően: e művelt férfiú ugyanis a föld különböző tájait és a tengerpart öbleit térképeken és festett glóbuszokon mutogatta végig neki, és ezzel a hasznos és felettébb kellemes látványossággal nyűgözte le mintegy pihenés gyanánt a királyi elmét.

A követek azt kérték, hogy a szultán engedje át Ferdinándnak a Magyar Királyságot, szinte ugyanazokkal a feltételekkel, amelyekkel kevéssel korábban Konstantinápolyban Łaski is kérte azt. Ugyanazt az éves adót ígérte, amennyit János is fizetni szokott, illetve azt, hogy a szövetségi és békeszerződésre bátyját, Károlyt is ráveszi majd, hogy Szulejmán ily módon mindenféle háborús fenyegetéstől megszabadulva a hátában (hiszen egyébként is erre vágyik a leginkább), kelet felé terjeszthesse ki birodalma határait atyja, Szelim példáját követve. Nem cselekszik sem helyesen, sem nagylelkűen – mondták továbbá –, ha az elhunyt Jánost, vagy csecsemő fiát, aki az örökösének sem tartható, bármilyen tekintetben egyenrangúnak tartja Ferdinánd királlyal, mert az nem érdemeinek vagy rangjának köszönhetően, hanem más szerencséjének az ajándéka révén emelkedett a magasba, és foglalta el azt, ami a másé. S bizony nem rendes király az, akit túlerőben lévő sereggel tettek azzá, s nem választotta meg egyetértésben valamenyny előkelő, illetve törvényesen meg sem koronázták. Az osztrák hercegek jogigénye viszont érvényes és erős, s bár most fegyverrel nyomták el, attól még lehetővé teszi, hogy örökségüket, Magyarországot – ha a méltánytalan szerencse nem szól közbe és nem akadályozza ezt meg – egyszer még sikeresen birtokukba vegyék. De ha e régi jogot semmisnek tekintjük is, a háború kezdésére nagyon is érvényes mentségük volt a legutóbbi békeszerződés, amelyben János – számos előkelő úr ünnepélyes egyetértése mellett – Ferdinándot ismerte el az ország örököséként. Ez az ember a maga igazának biztos tudatától hajtván és önnön fontosságáról meggyőződve inkább volt hajlandó még trónjának adományozóját és védelmezőjét is súlyosan megsérteni, mint hogy galádul elárulja a kereszténység ügyét, amikor ocsmány mesterkedéseivel, megfélemlítéssel a hűbéres kötelességéről, éppoly hálátlanul, mint álnokul megszegte a köztük fennálló szent egyezséget. Szulejmán pedig ezek után – mivel a királyok közt kiemelkedik hatalmával és nagylelkűségével, valamint háborúban és békében is az igazságot védelmezi – ha már nem törődött a hálátlan ember miatt őt ért gyalázzattal, az oly sok jogtalanságot szenvedett Ferdinándot bizonyára inkább szeretné barátjának és lekötetettjének tudni, mintsem örök ellenségének. Semmi sem szolgálja jobban a becsületét, igazságosságának hírét, és semmi nem válik jobban a tartós béke

208 Róla lásd: Uriel Heyd, Moses Hamon, Chief Jewish Physician to Sultan Süleymán the Magnificent. *Oriens* 16 (1963), 152–170.

hasznára, mint hogy az ősrégi családból származó királyt, aki erényével és becsületével is kitűnik, akit a csehek megválasztottak, a magyarok akartak, a németek a Római Birodalom örökösének jelöltek, és a leghatalmasabb császár testvére, Magyarország neki adózó királyának ismerje el.

Szulejmán nyájas arccal megdicsérte az ajándékokat, majd két napra rá Rusztemen keresztül megüzente, hogy a béke és barátság alapfeltétele, hogy Ferdinánd tüstént adja vissza azokat a városokat, mezővárosokat és várakat, amelyek korábban Lajos uralma alatt voltak, a jövőben pedig tartsa magát távol Magyarország határaitól. Ő maga, bár oly sokszor kellett háborúznia, és oly nehéz költségeket és fáradságokat vállalt magára, azzal a könnyű büntetéssel is megelégszik, hogy győzhetetlen méltóságának ragyogását megőrzendő adót vessen ki Ausztriára: ebben az esetben barátok lehetnek, és ünnepélyesen szerződik velük. De ha ezt a feltételt nem teljesítik, és továbbra is háborút akarnak inkább, mint békét, segítségével tüstént tesz majd róla, hogy azért, amit Magyarországtól elraboltak, Ausztria tartományainak feldúlásával álljon bosszút. Bár a követeket a ravaszul és barbár gőggel említett adófizetés jogos haragra lobbantotta, és felpanaszolták, hogy a nagy hatalmú és tekintélyes fivérekkal méltatlanul bánnak, hogy a követség célját elérjék, és a vereség után lélegzethez jussanak, fegyverszünetet kértek arra az időre, amíg Ferdinándot és Károly császárt tájékoztatják. Ezt sem sikerült azonban keresztülvinniük, mert világos volt, hogy csak azért kérnek ravaszul fegyverszünetet, mert az alatt az őszbe forduló idő és az állandósuló esőzések elejét veszik majd a hadi vállalkozásoknak. Végül azt kérték még, hogy a fogságba esett vezéreket, Balthasart és Teist²⁰⁹ kiválthassák, őket ugyanis láncra verve látták. Rusztem azt felelte erre, ha a megszabott feltételekkel békét kötnek, váltás nélkül elengedik majd őket; de ha háború lesz, lesz még alkalom rá, hogy fogolycserével megszabaduljanak.

A követek Rusztem vezetésével és magyarozatával a táborban uralkodó bőségről és rendről is meggyőződhettek, de mikor megcsodálták a védműveket, amelyek az árkon belül végtelen sorban összeláncolt teherhordó tevékből és ágyús szekerekből álltak, vagy a körleteket és a különböző csapatnemeket elválasztó térségeket és sátrakat, ebben a nagy tömegben mindenekelőtt az állandó és zavartalan csend volt a legbámulatosabb számukra, a felkészült és figyelmes katonákat ugyanis kizárólag kéz- és fejmozdulatokkal irányították. Szulejmán hatalmas főhadiszállása, ahogyan az illő is volt, valamennyi sátonál magasabb és fényűzőbb volt: egy négyszögletű vár formáját öltötte, fensége és művészi kidolgozása szemet gyönyörködtető volt. Négy sarkán és négy oldalán középen hegyes és fellobogózott tornyok övezték. Belsejében széles folyosókon lehetett járni oly módon, hogy a közepén még egy térséget is hagytak, afféle palaestrát a napi gyakorlatokra. A sátor babiloni módra hímzett belső vásznai és az ezeket tartó selyemből készült kötelek olyan értékesnek és művészien kidolgozottak tűntek, hogy értékük a mi szemünkkel nézve felbecsülhetetlennek látszott. Azt is feljegyezték, hogy minden egység körleteihez kisebb sátrak tartoztak, amelyek a lat-

209 Ti. a fentebb említett Balthasar Puchheimot, aki az átkelést irányította és Hans Teist, aki a Gellért-hegyen védekező gyalogosok parancsnoka volt.

rinákat rejtették: parancs szerint mindennap új gödröt kellett ásni, és ami megtelt, azt pedig azonmód homokkal kellett befedni. A mészárszékeken hasonlóképpen mély gödröket lehetett látni, amelyekbe a hentesek a kibelezett jószág zsigereit gondosan eltemették. Így aztán a táborban semmilyen bűzt nem lehetett érezni, és minden szegletében olyannyira – nemcsak egészségesen, de szemet gyönyörködtetően is – tiszta volt, hogy úgy tűnt, nem is barbárok tábora ez, hanem azoké, akik a katonáskodás tudományát megalapították; különösen a mi átokverte állomáshelyeinkhez képest, amelyekben az orrfacsaró bűz és az ocsmány látvány mellett igen gyakran a ragályos betegségek elszaporodását is tapasztaljuk.²¹⁰

Szulejmán a pénzzel és több öltözet ruhával megajándékozott követek elbocsátása után megparancsolta a nándorfehérvári bégnek, hogy szélteben-hosszában pusztítsa és égesse végig Ausztria Dunán túli részeit, Kászonnak pedig, hogy önkéntes lovasok élén támadja meg a morvákat (akik régen a markomannok voltak). A zsákmányolók szándékait azonban, e népek nagy és nem remélt megkönnyebülésére, az esőktől épp a kellő időben megáradt folyók szerencsésen keresztülhúzták. Ezután Szulejmán egy Szulejmán nevű magyart nevezett ki Buda élére, akit gyerekkorában hadifogságba esve tért át Mohamed hitére, és az volt a feladata, hogy Werbőczyvel együtt, a legnagyobb odafigyeléssel törvényt üljön, és egykori honfitársaiba nyájas beszéddel ültesse el a reményt a hosszútávú békére.²¹¹ Miután mindezt elvégezte, és már mintegy húsz napot eltöltött Budán, úgy döntött, hogy visszatér Thrákiába, mivel közeledtek az őszi esőzések és a korai fagyok, és attól lehetett tartani, hogy elzárja útját a folyamok sokasága, amelyek Magyarországot mindenfelől öntözik, és járhatatlanná teszik az utakat. Útközben Łaski követet, akit hajón hoztak elé, nagylelkűen szabadon engedte. Őt ugyanis erényének köszönhetően személyesen is megkedvelte és barátságába fogadta, olyannyira, hogy magával hozta Konstantinápolyból, de egy újabb sérelem miatt Nándorfehérvárott hagyta őrizetben, amikor kémjelentésekből megtudta, hogy Antonio Rincont, aki régi követe volt Konstantinápolyban, miközben Franciaországból tért vissza Ferenc király üzenetével, a Pó folyónál meggyilkolták a császár katonái.²¹² Łaski azonban írásokkal világosan bebizonyította, hogy Ferdinánd királynak nincs semmilyen hatalma Itáliában, azokat a tartományokat ugyanis testvérének, Károlynak a helyőrségei védik, és jogukban állt, hogy elfogják és megöljék az ellenséges ország vizein meggondolatlanul hajózó Rincont,

210 Ezt a leírást érdemes összevetni azzal, amit Laziusnál olvashatunk a német táborban uralkodó viszonyokról. Szerinte a járvány kitörésének egyik fő oka éppen az volt, hogy a levágott állatok vére a Dunába folyt, és ugyanonnan merítették később vizet a főzéshez és az iváshoz is.

211 Szulejmán pasa, a korábbi anatóliai beglerbég, valójában nem volt magyar származású.

212 A Sztambulba I. Ferenc francia király üzenetével álruhában visszaigyekvő Antonio Rincont és az őt kísérő Cesare Fregosót 1541. július 3-án gyilkolták meg del Vasto márkai emberei V. Károly utasítására, a holttesteket azonban csak októberben fedezték fel. Az elvileg diplomáciai mentesség alatt utazó követek meggyilkolása a korszak egyik legnagyobb botránya volt. A kérdésről legújabban: Megan K. Williams, *Re-Orienting a Renaissance Diplomatic Cause Célélre: The 1541 Rincón-Fregoso Affair*. In: Szymon Brzeziński and Áron Zarnóczki (eds.), *A Divided Hungary in Europe: Exchanges, Networks and Representations, 1541–1699*, vol. 2: *Diplomacy, Information Flow and Cultural Exchange*. Newcastle, 2014, 11–30.

mert halálraítélt száműzöttként – miután spanyol szülőföldjét elárulta és az ellenséghez állt – a császár összes országából kitiltották.²¹³ Łaski nem sokáig élvezhette a jótéteményt, mert miután visszatért Lengyelországba, egy korábban szerzett súlyos betegségbe esett, olyannyira, hogy az udvarban lévő legtöbb német a véletlen mögött szándékos rosszindulatot feltételezve úgy vélte, hogy nem az őt hosszú idő óta gyötrő gyomorbetegségébe, hanem a zsarnok lassan ölő mérgebe pusztult bele. E kiváló jellemű, művelt férfiú hosszabb életet érdemelt volna, s az ország akkori viszonyai közepette még maga a király is meggyászolta.

A Thrákia felé visszautazó Szulejmán a Drávához ért, amikor hírül vette, hogy Maylád Istvánt, aki Ferdinánd pártjára állt, és a törökök esküdt ellensége volt, Péter moldvai vajda csellel elfogatta és fogságban tartja, Erdélyben pedig szinte mindenhol nyugalom honol, és a tartomány újra hűséges. Mondják, hogy ez felettébb megörvendeztette Szulejmánt, mivel Mayládot, e harcias, megátalkodott, hatalomvágyó és mindig árulásra kész férfit szívből gyűlölte. Nem felejtette el, hogy ő ölette meg Grittit és a törököket,²¹⁴ és látta azt is, hogyan lázította fel az erdélyieket, ezt a zabolátlan és fegyverre termett népet, amely a bizonytalan kimenetelű harcot is jobban szereti a biztos békénél.

213 Rincon valóban V. Károly szolgálatában állt 1522-ig, amikor I. Ferenc hűségére tért. 1521-ben még Ferdinánd ügynökeként tevékenykedett Magyarországon. A Habsburg-fivérek árulónak tekintették, akire – mivel álruhában utazott át a császár által ellenőrzött területeken – egyébként sem volt érvényes a nemzetközi jog. I. Ferenc ezt az érvelést nem fogadta el, és az incidens nagy lökést adott a Habsburg–Valois-ellentétek kiújulásához.

214 Grittit 1534-ben gyilkolták meg Medgyesen. Giovio erről a *Historiarum sui temporis* II. 196–199. oldalain ír.

ANTONIO MAZZA

Mazza jelentésének vége az 1541-es ostrom eseményeit tárgyalja a budai polgárok meghiúsult árulási kísérletével bezárólag. A relazioneék legjobb velencei hagyományának megfelelően szövege nagyon pontos adatokat, számos fontos részletet tartalmaz, így annak ellenére az ostrom egyik legfontosabb forrása, hogy Mazza maga írja, hogy személyesen soha nem járt Buda alatt. Jellemző a tájékozottságára, hogy a legrészletesebb beszámolt pont tőle kapjuk a Vár-hegy nyugati lejtőjén lévő királyi kertek elleni akcióról. De részletesen szól a polgárok árulásáról is, sőt úgy tűnik, az egyik résztvevővel személyesen is beszélt. Csak sajnálhatjuk, hogy jelentésének második felét nem írta meg, vagy pedig az elveszett, így június közepe után Mazza már nem szolgáltat adatokat a küzdelem alakulásáról. A jelentés befejező része szintén Domokos György és Mátyus Norbert fordítása.

JELENTÉS BUDA OSTROMÁRÓL

A Roggendorf-féle ostrom

Őfelsége udvarában tartózkodott ekkor Sforza Pallavicini²¹⁵ őgróf, egy húszéves lelkes és délceg ifjú, aki a hadviselés terén sokkal tapasztaltabb és szakavatottabb volt, mint korából gondolta volna az ember, aki az előző évben Magyarországon járt körülbelül huszonöt könnyű fegyverzetű lovassal, akiket mind a saját költségén szerelt fel, pusztán azért, hogy szolgálatot tegyen Őfelségének, és a fegyverforgatásban magának hadi dicsőséget szerezzen. Látván most, hogy Őfelsége szükségét szenved, elhatározta két rokonával, Ippolito és Alessandro Pallavicini őgróffokkal, akik ez idő tájt Őfelsége udvarában tartózkodtak, és szintén nem hoznak ségyent nemes származásukra annál az erényességnél és jeles kiállásnál fogva, amit minden alkalommal tanúsítanak, hogy csatlakoznak az említett Salm grófhhoz. Olyannyira eltökéltek voltak, hogy egyszerre felfegyverezték vagy húsz szolgájukat is, és hadrendbe álltak minden szükséges felszereléssel. Ennek okán azután Őfelsége udvarában más nemesek is követték példájukat, s ugyanígy tet-

²¹⁵ Sforza Pallavicini (1519–1585) a későbbi legendás hadvezér. Részvétele az 1542-es hadjáratban már levéltári forrásokkal is igazolható, azt viszont Mazzán kívül senki nem említi, hogy már 1541-ben, vagy akár korábban is katonáskodott volna Magyarországon. De ez nem is kizárható, hiszen 1542-ben már egy tekintélyes, hatszáz fős lovascsapatot vezényel, így tapasztalatot ezt megelőzően kellett szereznie.

tek, s ki két, ki több szolgáljával együtt, lehetőségeinek megfelelően bevonult a seregbe. Ennek azután további jó hatása is lett, mivel a nép, látva, hogy az udvari emberek is megindulnak, úgy vélte, hogy a királyi mozgósítás sokkal nagyobb a ténylegesnél, és ennek azután nagy híre kelt, egészen Magyarországig.

Salm grófja a hajóhaddal és a mondott sereggel április harmadik napján kelt útra, és két nappal később érte el Komáromot, amely Budától 12 mérföldre fekszik. Itt találta a fővezért,²¹⁶ aki várta már őt mintegy negyven naszáddal, egy nagy fustával és kilenc brigantinnal, valamint ezer ausztriai gyalogossal, akik közül alig néhány viselt mellvértet, kétszáz nehézlovassal és ezer magyar könnyűlovassal. Mindezekkel a katonákkal és a nyolcvan egységből álló hajóhaddal elindult Pest felé, és még aznap elérte Esztergomot, amely 8 mérföldre esik a mondott várostól.

A törökök, értesülvén közeledtükéről, azonnal visszavonultak hadseregükkel,²¹⁷ tüzéségüket a budaiakra hagyván mindnyájan elindultak és meg sem álltak, míg hazájukba nem értek. Roggendorf, amikor meghallotta ezt a hírt, továbbhaladt, s először sok lovast küldött előre egy Nógrád elnevezésű várig, majd ő is odavonult, hogy megvívja. Miután azonban találkozott a várat védő kapitánnyal, aki a Barát egy rokona²¹⁸ volt, megállapodást kötött vele, hogy megvárják, mi fog történni Budán, s az említett várnagy megígérte, hogy ha Buda megadja magát, vagy ha Roggendorf beveszi, ő is meg fogja adni magát.

A király, amikor elérte szándékát, hogy Budát megostromolhatja, annyira szorgosan ténykedett, hogy néhány nap alatt készen állt az a sok ember Magyarországra vonulni, amennyit fentebb felsoroltunk. Fővezérének küldetett huszonkilenc dupla csatakigyót,²¹⁹ tizennégy szakállas puskát és négy nagy mozsárágyút, ötszáz mázsa lőport a német font szerint mérve, ami olasz mérték szerint átszámítva fontonként hét unciával többet jelent, hatezer lövedéket a nagy ágyúkhöz, és a gyalogsági fegyverekhez is szép számmal, ám ezt nem annyira számolták össze, mint a nagy lövedékeket. Ezután találtak még Pesten kétezer ágyúgolyót, amelyek jól jöttek a nagy ágyúkhöz, valamint négyszáz lövedéket a kisebb ütegekhez, amelyeket a törökök és a budaiak lőttek ki. Mindezzel a felszereléssel a fővezér megindult a mondott város felé, és egészen közel érkezett hozzá május harmadik napján. A kapukat azonnal bezárták, és a Barát azt üzenete meg Perényi Péter úrnak, hogy szeretne vele találkozni.²²⁰ Péter urat nemes volta, gazdagsága, állapota és kísérete nagy száma miatt igen nagyra tartják mostanában a magya-

216 Roggendorf 1541. március 17-étől már biztosan Komáromban tartózkodott.

217 Az adatok összecsengenek a pesti ostromról szóló újságlappal, mi szerint Mehmed bég április 4-én adta fel Pest ostromát és 6-án vonult el a város alól.

218 Nógrád 1527–1544 között Ferdinánd hűségén volt, aligha kellett 1541-ben ostrommal bevenni. Kapitánya, Miskei István, csak 1544-ben adta fel a törököknek.

219 A löveg típusok azonosítása az eltérő nyelvek és így az eltérő terminológia miatt nem egyszerű feladat. Mazza „doppi canoni da batteria”-t ír, ami lehet tábori vagy ostromágyú is. A német terminológiában a legnagyobb kaliberű ostromágyúkat *Dopplekarthaunen*nek hívták, de létezett *Doppleschlange* is, mely a legnagyobb méretű mezei ágyút jelölte, mely azonban méreténél fogva már ostromoknál is használható volt (Domokos György, Adalékok, 124.).

220 Az *Obsidio* szerzője szerint Perényi hívta találkozóra a Barátot, de Ferdinánd is azt írja egy levelében, hogy a találkozót a Barát kezdeményezte (ÖStA, HHStA, UA 45. Konv. D, fol. 16–18.).

rok. Éppen ezért, minthogy a Barát őt hívta találkozóra, a németek és a budaiak is nagy dolgokat gyanítottak, és arra gondoltak, hogy vagy királlyá akarja tetetni, vagy legalábbis megkísérli ezt elérni a római királynál. Így hát Perényi Péter úr, hogy kimutassa a király iránti hűségét, azt válaszolta, hogy ezen a találkozón ott kell lennie a király fővezérének is, és hogyha a Barát ebbe beleegyezik, úgy ő nyilván vállalja a találkozót. A Barát nem bánta ezt, s el is jött a táborba,²²¹ és meghallgatta őt a két fővezér, ahol előadta, hogy a maga részéről készen áll a római király kezébe adni Budát, de nem teheti meg, hogy ne ragaszkodjon ahhoz, amit János királynak megígért annak halálakor, s aztán a magyar főuraknak is megerősített. Tehát, ha ezt kívánják tőle, hívjanak össze országgyűlést, ahol ő hajlandó elmondani, mit gondol, és ezt azért teszi, hogy az országgyűlés az ő akaratuk szerint határozzon. Ezenfelül azt is mondta, hogy ha a római király kívánja a várost, úgy tűnik számára igazságosnak, hogy az özvegy királyné és a gyermek megkapják azt, amit az Ófelsége és János király közötti egyezségben kikötöttek a számukra: amennyiben Ófelsége megkapja a magyar királyságot, a királynénak se sérüljenek az előjogai. Amikor a fővezérek hallották e szavait, azt válaszolták, hogy nincsen idő most országgyűlést egybehívni, hanem dönteni szükséges, mivel ők a várost akarják. Azzal kapcsolatban, hogy az egyezséget meg kell tartani, elmondták neki, hogy ennek milyen akadályai vannak, ami miatt eddig nem teljesítették, s hogy nagyon is jól tudhatja, hogy a római király semmit sem mulasztott el megtenni abból, amit kötelessége volt megtenni az említett egyezség és megállapodás szerint, és még annál is többet, hiszen azok helyett a városok helyett, amit Ófelsége jogos akadályok miatt nem adhatott át, hajlandónak mutatkozott másfajta kárpótlásra olyan feltételekkel, amivel megelégedhetett volna a királyné, így tehát erről sincsen mit tárgyalni. Ami a királyság privilégiumait illeti, azt felelték neki, hogy nem volna illő azt gondolni, hogy Ófelsége megfosztaná ezektől a királynét. E megbeszélésbe közbeavatkozott a lengyel király követe,²²² aki sokszor járt a két udvar között azt ígérve, hogy jó szolgálatot fog tenni, ám minthogy soha semmit nem vitt végbe, a római király immár nem viselhette el őt, és a fővezér és Ófelsége is arra gyanakodott, hogy az egyezség közvetítése ürügyén a Barátnak és a királynénak fontos híreket és pénzt szállít, így hát szavait nem vették komolyan figyelembe. A Barát Budára visszatérően visszaküldte a római királyhoz a mondott követet azzal, hogy tudassa Ófelségével, s átutazván a táboron a fővezérrel is, hogy mivel semmit sem ért el abból, amit kért, szilárd elhatározása haláláig védekezni, és hogy ugyanígy gondolkodnak követői is, mind a katonák, mind a polgárok, akik pár nappal azelőtt hűséget esküdtek neki, és testvériséget fogadtak magyar módra borivással, ahogy ők minden alkalommal inni szoktak, ha fontos vállalkozást vagy határozatot szándékoznak véghez vinni.

221 A találkozó Kelenföldön zajlott, még semleges területen. Perényi mellett Varkocs György és Nyári Ferenc vettek rajta részt, Roggendorf nem volt jelen (ÖStA, HHStA, UA 45. Konv. D, fol. 16–18.).

222 Két lengyel követ is ügyködött Budán: Andrzej Górka és Andrzej Czarnecki.

Amikor ezek a tárgyalások bevégeződtek, Roggendorf úr a pesti oldalon tartózkodott, amely várost Budától csak a Duna választja el. A folyó itt nem több, mint körülbelül 150 lépésnyi széles, s innen kezdte el lövetni kilenc dupla csata-kígyóval²²³ a vízi tornyot, amit azért neveznek így, mivel azok védelmére épült, akik a városból a folyóhoz akarnak jönni.²²⁴ Elküldött a királyhoz egy papírra készült rajzot az egész városról, iránymutatást kérve Őfelségétől, hogy hol és hány irányból kezdjék meg a vár lövetését, hogy azután megostromolják. Addig is folytatta a mondott kilenc ágyúval a fent említett torony tetejének rombolását, s az három nap vagy kicsivel hosszabb idő alatt elvesztette védműveit, s így a hajóhad a folyónak e részéhez közeledhetett, és kár vagy veszély nélkül meg tudta gátolni, hogy a bentiek közül bárki a Dunához jöjjön vizet meríteni. Ez pedig nem volt csekély jelentőségű, mivel Budán nem volt máshonnan jó vizük, csupán egy ciszternában, és máshonnan nem tudtak vizet szerezni sem a lovak, se az emberek bármilyen szükségletére.²²⁵ Azt is hallottam, hogy a várban ezután fogytán volt a víz, de bármennyire is nehezítette a dolgukat a hajóhad, mégsem volt teljesen lehetetlen a számukra, hogy kevés vagy akár sok vizet vegyenek a folyóból. Eközben Török Bálint ezeröttszáz lovassal és sok szekérsíni ellátmánnyal Buda közelébe érkezett, hogy a Barát segítségére jöjjön, ám ellene sietett Perényi Péter úr háromezer lovasával, és menekülésre késztette, így veszni hagyta szinte az egész szállítmányát. Amikor így megfosztották Budát a vízszerzés lehetőségétől, Roggendorf átkelt a folyón tüzérésségével és seregével együtt, és megkezdte az ostromot. A bent lévők elhagyták a vár melletti polgárvárost,²²⁶ és ő kétezer gyalogost vezényelt oda.

Ez a város egy szűk mérföldnyi területű, hosszúkas, kellemes domb hátán terül el, úgy, hogy több, mint két négyzetet lehetne rárajzolni szélességében: a keleti, amelyen a vár áll, jóval kisebb volna annál, amely nyugatra fekszik.²²⁷ A város a Duna mellett fekszik egy olyan helyen, ahol annak egy kis kanyarulata van, s így kelet felől a város eléri a folyó partját, nyugat felől viszont a falon kívül található egy sík terület, ahol paraszti módra épült házikók állnak, inkább

223 Az olaszban: *doppi canoni*.

224 Mazza a más forrásokban Vízárnak nevezett, folyóparti erődítést nevezi vízitoronynak (*Torre delle Aque*). Beszámolója egybevág az *Obsidio* adataival. Annak szerzője szerint is Roggendorf először Pestről kezdte ágyúzni az északi és déli völgyzárófalak közti területet, vagyis a Vízárnat.

225 Ez erős túlzás. A budaiaknak biztos nem volt elég vizük, főleg a katonaság és a lovak nagy számához képest, de az is igaz, hogy mind köz-, mind magánciszternák és kutak is szép számmal voltak a városban. Az ivóvíz egy részét fűrt kutak biztosították.

226 Mazza a *borghi* szót használja, ami egyrészt városrészt, illetve külvárost is jelent, másrészt többes számban áll. Itt a váralját, latinul a *suburbium*ot érti alatta a szöveg, vagyis a mai Vízivárost (ami több városrésze oszlott) és a Tabánt.

227 A tájolás a Giovio-szövegekre is jellemző logikát követi és az égtájakat (ahogy a Vico-metszet mutatja, bár ennek használatát Mazza esetében még nem tételezhetjük fel) 90 fokkal balra elforgatva adja meg. Ugyan a Várhegy inkább északnyugat-délkeleti irányban nyúlik el a Duna mentén, tehát nem teljes képtelenség, hogy a palota a várostól keletre fekszik, mai fogalmaink szerint mégis szokatlan.

falusias, semmint városias jelleggel.²²⁸ Körben minden irányban magas hegyek és kellemes dombok emelkednek, ám sehonnan sem támadható a vár ezek közül, egyedül csak a Szent Gellért hegyéről, amely nyugatra²²⁹ áll tőle nem nagy távolságra. Kelet²³⁰ felől tágas síkság van a város alatt, s itt található Óbuda romjai mintegy két mérföldnyire. A városhatár előtt egy igen nagy külváros fekszik, Szent Mihálynak szentelt templomával, akiről azon az oldalon a város kapuját is Szent Mihály kapunak nevezik.²³¹ Itt van két kiszögellés, vagyis olasz módra épült bástya is mindkét oldalon, nem messze egymástól, ahonnan a kapu kiválóan védhető. Keleti oldalon egy szinte teljesen kőből épült vár emelkedik, jóval magasabbra építve a városhatár, amely arra felé folyamatosan emelkedik.²³² A várat vastag, jó fal védi, valamint egy kerek erősítés²³³ a fal középtáján, francia módra kialakított pártázzal és ágyúfedezékekkel, amely uralja az egész környéket egészen a Szent Gellért hegyéig, amely mintegy 800 *passóra*²³⁴ fekszik onnan. Ennek az egyenes falnak a két végén, ha nincs is kiszögellés, a falban olyan ágyúállások helyezkednek el, amelyek védik ezt a részt, olyanféleképpen, amelyet együtt látunk, amikor Zarában jártunk a híres kikötő védművein. Nincsenek árkok, sem más védmű az ellen, aki kívülről akarná megmászni a falat létrával, egyedül a ferdén álló lábazat, mint amilyen a fölé épített hatalmas fal alapjához illik. A várostól a várat egy széles árok választja el, de sáncai, bástyái vagy falai nincsenek, ami nagy ellenállást fejthetne ki. Ahol a folyó kanyarulata fekszik, észak²³⁵ felől két torony²³⁶ áll, amelyek nem teljesen olyanok, mint ahogyan a bástyákat Itáliában építik, de hasonlatosak ahhoz. Ezekhez csatlakozik egy fedett lépcső az egyik oldalon, a második oldalon pedig egy lefutó fal, egészen a Dunáig. E két torony a folyó ellenőrzésére szolgál, de egyszersmind a bent lakókat is védi, amikor a vízhez akarnak menni, mert, amint már mondtam, Budán mindössze egy

228 Ez a mai Csalogány utca–Medve utca környéki, korabeli nevén Szentpétermártír néven ismert városnegyed. Az itteni ásátásokból tudjuk, hogy valóban falusias jellegű, sokszor fa épületek álltak itt szemben a Várnegyed vagy a Víziváros déli részének kőházaival.

229 Valójában délre. Mazza itt saját logikájának is ellentmond, mintha 180 fokkal megfordítaná az eddig kezében levő térképvázlatot.

230 Helyesen: észak.

231 Mazza leírása itt eléggé problematikus. Budán létezett egy Szent Mihálynak szentelt temetőkápolna, mely a város keleti oldalán feküdt. Komolyabb kaput azonban Szent Mihályról nem neveztek el. A keleti oldal fő kapuját Szent János kapunak hívták, a Szent Mihály-temetőkápolnánál csupán egy kicsi, de később az ostromban nagy jelentőségre jutó ajtó található a várfalon. Sokkal valószínűbb, hogy itt inkább az Óbuda irányában fekvő északi külvárosról, az ún. Szentpétermártír negyedről van szó, melynek Veronai Szent Péterről nevezett névadó temploma a külvárosban állt. Az említett kapu ennek alapján inkább az északra nyíló Szombat kapu lehet, ennek védelmére valóban építettek olasz stílusú erősítéseket.

232 A tájolás belső logikája itt ismét jó, bár mai fogalmaink szerint a palota a várostól délre fekszik. A magassági adatok viszont nem stimmelnek: a budai Várhegy ugyanis dél felé lejt, így a palota ténylegesen lentebb fekszik a városhatár, bár falai miatt tűnhet úgy, hogy fölé tornyosul.

233 Az ún. Déli Nagyrondelta. Szapolyai János építtette az 1530-as ostrom tanulságai alapján.

234 1,7 méterrel számolva kb. 1300 méterre, ami elég jó közelítés.

235 Valójában: kelet.

236 Ezek a Vízvár Giovinio által is emlegetett saroktornyai.

ciszterna van, amely jó ivóvizet ad, az is a várban.²³⁷ A két torony közül a bal oldali kapcsolódik azon két bástya egyikéhez, amely a Szent Mihály-külváros felé néz, és más nem is védi ezt a falszakaszt, csak ez a bástya. Dél felől²³⁸ a közeli vidék tele van apró dombokkal, sok hegygel, ám ezek messzebb esnek. A fal mellett errefelé sem volt árok, ám a Barát az elmúlt télen szorgosan dolgoztatta az embereket, és nem csupán széles árkot alakítottak ki, hanem a kitermelt földből sáncot is emeltek, s így lovasok nélkül nem lehet a várfal ellen támadni a várfal melletti síkról, ahogyan korábban lehetséges volt. Ezen a falsíkon, közel a vár széléhez van egy olasz módra épített, szép alakú körbástya,²³⁹ amely csatlakozik a Szent Mihály-külváros felőli két védmű egyikéhez, s így a falsíkot kellőképpen védi. Közvetlenül a magasra épített vár mellett, amint mondtam, egy sík részen kert van kialakítva, teljesen fallal körülvéve, ahova János király le szokott jönni pihenni egy kőlépcsőn a várfalról. Itt a Barát egy sáncot készíttetett, megfelelő számú szakállas puskával és néhány ágyúval. A városban minden irányban, ahol gyenge a fal, szintén jól megalapozott, erős sáncot emeltetett, egy bolognai hadmérnök terve szerint, akit Domenicónak²⁴⁰ hívnak, s aki egykor a római király szolgálatában állott, ám mivel nem kapott megfelelő ellátmányt, s meg sem fizették igényei szerint, már jó néhány éve átállt János királyhoz, aki őt nagyon szívesen látta és fogadta.

Én nem láttam Budát, mivel, amint méltóságod jól tudja, nem is jártam hozzá közel, s nem mehettem el magam megnézni, de láttam számos rajzot, és sok hitelt érdemlő információt szereztem szóban számos ott járt katonától és nemesembertől, akiknek elbeszélésére alapozva előadtam méltóságodnak ezeket.

Amikor megérkezett a királytól a válasz Roggendorfhoz, hogy kezdje meg a csatát a város bevétele, május 13-án felállíttatta a tüzérséget egy dombon a vártól délre,²⁴¹ amely ugyanolyan magas volt, mint Buda, s ugyanitt misét mondatott másnap reggel, és imádkozott Istenhez, hogy az egész kereszténység és a hit fennmaradása érdekében adjon neki diadalt.

Huszonkilenc ágyú, négy feles csataágyú²⁴² és hat falkon volt felállítva három részről, kis távolságban egymástól, és kezdetben mind egyszerre lőtt, amely akkora zajjal és mennydörgéssel járt, hogy megremegett az emberek lába alatt a

237 Mazza téved: a Várhegy déli része, ahol a Vár áll, vízben szegény terület, míg a város alatt számos ivóvízvételre alkalmas ciszterna található.

238 Valójában: nyugat felől.

239 Feltételezve, hogy Mazza a Szent Mihály külváros alatt a Budától északra húzódó Szentpétermártír külvárost érti, és egy olyan bástyáról, illetve erődítésről beszél, amely erre a városrészre is tekint, illetve a nyugati falszakaszt is védi, egy északnyugati fekvésű sarokbástyáról lehet szó. Giovio szövegéből tudjuk, hogy az Országh család házát körülölelve kiépült egy erődítmény, amely éppen a város északnyugati sarkát védte. Okkal gyanítható, hogy Mazza esetében is erről van szó.

240 Szapolyai olasz főépítészével, Domenico da Bolognával kapcsolatban lásd a Giovio-szöveghez írt jegyzeteket.

241 Mivel Mazza tájolása általában a valóságtól 90 fokkal balra van elforgatva, a helyes irány itt nyugat lenne. Ez pedig harmonizál az *Obsidio* leírásával, ahol azt olvassuk, hogy Roggendorf május 9-től a Madár-hegy (a mai Nap-hegy), tehát nyugat felől lövette a várost.

242 Az olaszban: „mezzi cannoni”.

talaj, és látni lehetett, hogy a közeli folyónak a vize is megmozdul. A váron belül tartózkodók elhűltek és megzavarodtak ettől, s elkezdtek életükért aggódni, és egymással tanakodtak, hogy jobb volna megnyitni a kapukat, és megadni magukat, egyedül a Barát állt szilárdan és makacsul, és kacagva mutatta, hogy nem is foglalkozik a veszéllyel, s így biztatott mindenkit, hogy hasonlóképpen tegyenek. Roggendorf aznap egészen végig folytatta a város lövetését, két, négy, hat és néha tíz ágyút sütve el egyszerre, s így nagy rombolást vitt végbe a falakon, és még napnyugta előtt leomlott a vár melletti frissen épült bástya nagy része,²⁴³ szinte az alapokig, amelyet nem lehetett megtartani ekkora ágyútűz ellen. Ha akkor abból az irányból és a többi irányból, ahonnan lövette a várat, megindította volna a rohamot, akkor elérte volna a célját, ahogyan ezt sok olyan embertől hallottam, akik ekkor a váron belül, és mindazoktól, akik a táborban tartózkodtak, és akikkel szót tudtam váltani: ekkor ugyanis, a derekas kezdet hatására az ő embereinek oroszlánszíve lett, míg a védők össze voltak zavarodva, és már látni is lehetett, hogy a nem hadrafogható emberek is minden tulajdonukkal behúzódnak a várba, és nem gondoskodtak elegendő mértékben a kiugró bástyákról, védművekről, sarkantyúkról, amit ilyen esetekben emelni szoktak. Ám amikor beköszöntött az éjjel, és Roggendorf beszüntette a vár lövetését, összeszedték magukat, és elkezdték földdel, fával, rőzsével betömni azokat a helyeket, ahol ellenségeik már rést kezdtek nyitni a falakon.²⁴⁴ Onnantól kezdve pedig nem csupán éjjel folytatták a nappal leomlott falak helyrehozatalát, hanem merész módon nappal is, hogy teljes biztonságban legyenek; és mit sem törődve a tüzéség lövéseivel dolgoztak a helyreállításon, arra sem ügyelve, amikor holtan láttak összezsuklani egy-egy embert, aki vakmerően ott dolgozott. Ha volt is köztük talán olyan, aki megingott, akkor azokat feleségeik, leányaik és fiaik kényszerítették a védekezésre, mivel azt kellett látniuk, hogy minden holmijukkal együtt ők is a várba kényszerültek, és ott túszként tartotta őket fogva a Barát. Ennek a tüzéségi ostromnak az idején Perényi Péter úr a Szent Gellért hegyére vonult fel,²⁴⁵ és onnan lövette néhány üteggel a várat, mindenfelé, ahol látott valakit fölbukkanni, és megölt sok katonát, magas rangú személyt, de még a királyné udvarhölgyei közül is néhányat.²⁴⁶ A hajóhad sem szűnt meg folytatni

243 A Mazza által említett védmű azonosítása problémás. A déli rondellát a Nap-hegyről nem lőhette Roggendorf. A Nap-hegygel szemben levő falszakasz romlása jól látható Schön metszeten is, de ezen a szakaszon nem ismert bástya jellegű védmű. Hozzávetőleg ennek az eseménynek a kapcsán az *Obsidio* a két Buzogánytorony lerombolását említi, csak hogy azok nem voltak új védművek, Mazza pedig nemrégiben épült bástyáról beszél.

244 Ez a leírás a Zsidó kaputól délre eső falszakasznál történt rombolás kijavítására illik, amiről az *Obsidio* is megemlékezik, illetve a Schön-metszeten is látható. Giovio Mazzához hasonlóan felrója a német hadnak, hogy a falak megingása után, mivel már esteledett, nem indítottak rögvést, akkor komoly sikerrel kecsegtető rohamot.

245 Más források egybehangzóan állítják, hogy Perényi hadállásai a várostól északra voltak, vagyis nem az ő csapatai ágyúztak a Gellért-hegy felől.

246 Nem biztos, hogy ez pontos adat. Izabella jól tájékozott szervitora, Porębski is írja, hogy Roggendorf lövette a palotát és golyók hullottak az udvarhölgyek közé, sőt, a királyfi szobájába is, de nem említi, hogy fontosabb személy áldozatul esett volna az ágyúzásnak.

a tüzelést,²⁴⁷ noha ennek nem sok eredménye volt, ám az ostrom alatt lévők minden irányban védekeztek, s olyan mértékben fel voltak tűzelve a küzdők mindkét oldalán, hogy ilyen kegyetlen ütközetet még nem látott a világ. Akiket elfogtak egyik vagy másik oldalon, azt azonnal lefejezték, vagy más kegyetlen halállal lakolt.

A várost mindössze 2200 ember védte, katonák, zsidók²⁴⁸ és polgárok vegyesen, akik zsoldot kaptak a Baráttól, és nem volt hiányuk semmilyen értékes elátmányban, egyedül húsból volt kicsit kevés, és már a lovak húsát fogyasztották, s ez is fogytán volt pár nap után.²⁴⁹ Lőszerez, gránátokkal²⁵⁰ és tüzéséggel jól el voltak látva.

Így telt el tizenkét nap, a várost reggel kora hajnaltól egészen a sötét éjszakaig lőtték az ostromlók, míg a bentiek védelmezték és javították egész éjszaka és sokszor még nappal is. S ezen idő alatt a király fővezére nem ment el maga, s nem is küldött ki senkit a falak alá, hogy kikémleljék a lövés eredményét, és hogy miként viselkednek éjjel az ostromlottak őrei, s ennek az volt az oka, hogy úgy hírlett, a falak mellett a várnál, az elsáncolt kertben százötven lövész volt, néhány ágyúval az ostromlott várfal védelmére, ahogyan föntebb is írtam, s így nem merészkedhetett oda senki. Ezenfelül még a Hold sem adott kellő világosságot, s attól kellett tartani, hogy ezeknek a lövészeknek saját őrszemeik vannak kirendelve, hogy folyamatosan figyeljék az árkokat, hogy senki se tudjon a falhoz közelíteni.

Látván Roggendorf, hogy így állják útját, egyik éjjel felfegyvereztetett ötszáz katonát, és megbízott egy tirolai grófságból való tisztet,²⁵¹ egy bátor és lelkes férfiút, hogy vezesse a csapatot a mondott kert alá, és kíséreljen meg oda behatolni, miután kiűzte onnan, vagy megölte ezeket a lövészeket.²⁵² Figyelmeztette rá, hogy a két oda vezető kapu közül az egyiket ágyúkkal védik a vár lépcsőjétől, éppen szemből, amiért is igen nehéz onnan behatolni, s ezért kisebb veszéllyel a másik kapun lehet bejutniuk.²⁵³

A tiszt elfogadta a megbízatást, s azonnal arra a helyre vonult, s elért a kert alá oly módon, hogy a bent lévők szinte nem is láthatták vagy hallhatták meg, s véletlenül nyitva találván a kaput, amely a lépcsővel szemközt áll, úgy tűnt a számára, hogy nem szabad késlekednie, és azonnal behatolt négy emberével. Ám alig hogy beléptek, elsütötték rájuk az ágyúkat a várból. Akik mögötte jöttek,

247 Az *Obsidio* szerzője is azt írja, hogy május folyamán a Duna felől is lőtték a várost.

248 Mazza információja nem pontos. Zsidók már nem éltek Budán 1526-ot követően, mert Szulejmán 1526-ban hajóra rakatta és a Birodalomba deportálta őket. Ezután mind Ferdinánd, mind János udvari embereiknek, vagy más szolgálattevőknek adományozta el a házaikat. Zsidók majd 1541 után költöztek újból az akkor már oszmán kézen lévő városba.

249 Ezt Porebski beszámolója is megerősíti.

250 Az eredetiben: „fuochi artificiatí”.

251 Az olaszban: „benderaro”, a *banderia* vezetője.

252 A vár nyugati lejtőjén levő királyi kertek elleni támadást tehát Mazza az intenzív ágyúzást követő 12. napra, május 25-re teszi. Ez egybevág az *Obsidio* szövegével, mely szerint az első ilyen rohamra az Úr mennybemenetelének napja (1541. május 26.) körül került sor.

253 A királyi kertek két kapuja nagyszerűen kivehető Erhard Schön metszetén is, ahogyan látszik a várfalon elhelyezett ágyúk torkolatúze is.

noha így rögtön elvesztették a vezetőjüket, mégsem bátortalanodtak el, és folytatták a csatát, és mind behatoltak és úgy rárontottak a fent említett lövészekre, hogy alig tíz élte túl a támadást. Még mielőtt nappal lett, az ostromlók földből fedezékeket készítettek, hogy biztonságban legyenek. Úgy hallottam, hogy ha ekkor kellő segítség érkezett volna ide a város felől, akkor nem csupán nem vehette volna be a kertet ez az ötszáz gyalogos, de a táborba visszatérni is csak nagy nehezen tudtak volna. Az volt a megmenekülésük oka, hogy amikor felhangzott a „Fegyverbe, fegyverbe!” kiáltás a várban, mindenki a falakra sietett, mert azt hitték, megkezdődött az általános roham. Ám ennek a kertnek vagy akár a külvárosoknak a fent leírt elfoglalásából is nem tudom, több haszon vagy kár származott-e inkább, hiszen ezek a helyek mind a falakhoz közel estek, s így aztán itt nemcsak nappal, de éjjel is folyton csetepaték zajlottak a védőkkel, s ezek muskétákkal és arkebúzzokkal kis veszéllyel és még kevesebb kárral sok katonát megöltek az ostromlók közül, és legalább két ízben éjjel hirtelen kitörték a falak közül, s ott találván a bortól lerészegedett alvó németeket, rengeteget levágtak közülük, úgy, hogy talán kisebb lett volna a veszteség, ha egyáltalán be sem törnek ezekre a helyekre.

Roggendorf igen szorgalmas volt, mindig mindenütt jelen akart lenni, hogy saját szemével lássa és maga rendezze el a dolgokat az akarata szerint, éjjel pedig sorra látogatta a sereg őrségét. Mikor a kertet elfoglalták, a fal alá ment négy vagy talán hat nemes emberével, hogy felmérje a lövés eredményét, és hogy lássa, hogyan végzik a bentiek az őrséget. Így aztán (hogy rövidre fogjam a dolgot) személyesen annyit fáradozott, hogy csoda volt látni. Azonban két nagy akadállyal kellett szembenéznie: azzal, hogy nem félték tőle, és hogy ennek okán nem is engedelmeskedtek neki úgy, ahogy kellett volna. Így minden alkalommal, amikor elhatározott valamit a bentiek ellen, akár rajtaütést vagy ostromot, vagy hasonló dolgot, amiben az embereket meg kellett mozgatnia, kénytelen volt legalább egy nappal a dolog előtt kihirdetni a táborban, hogy ne igyanak, s így aztán az ostromlottak mindig rájöttek, hogy mikor várható az ellenség támadása.

Amikor a Barát ezt megtudta, és látta, hogy ilyen derekas ostrom folyik, s ez idáig kevés veszély fenyegeti, megüzente neki, ahogy hallottam, hogy kéri: ne folytassa ekkora hévvel és szorgalommal az ostromot, mert a várban van egy vemhes koca, amit az a veszély fenyeget, hogy nem tudja élve megelleni a malacait, és másnap felakasztatott a falon kívülre egy németet, akit az egyik csatározásban fogtak el, mellette egy disznóval.²⁵⁴

Ugyanakkor bármennyire is mutatta ilyen módon, hogy nem tart tőle, nem szűnt meg minden rendelkezésére álló eszközzel sürgetni a közeli tartományokban tartózkodó törököket, hogy jöjjenek segítségére, és levelet írván a török szultánnak még sokkal nagyobbnak láttatta a veszélyt a meglévónél, és arra buzdította, hogy személyesen vonuljon oda. Addig mesterkedett, míg el nem érte, hogy a szultán, noha a Sophi²⁵⁵ megtámadta őt, elhatározta, hogy a segítségére siet, de

254 A morbid anekdota olvasható Giovionál is.

255 A perzsa sah hagyományos elnevezése a nyugati íróknál. A Szafavida perzsa állam élén 1524–1576 között már Tahmaszp perzsa sah állt. A sah nem támadott 1541-ben.

még mielőtt maga útra kelt volna Konstantinápolyból, elküldte a görögországi beglerbéget és a szófiái Mehmed pasát kétezer janicsárral és nagy számú lovassal, és fegyverbe állíttatta egész Boszniát is.²⁵⁶ A római király a maga részéről Łaski és más követei útján, akiket ő és Perényi Péter úr Konstantinápolyba küldött, minden lehető elkövetett, hogy megegyezzen a török szultánnal, és megszerezze a Magyar Királyságot, s azzal sem törődött, hogy így egy hitetlen uralkodó adófizetőjévé válna. Ám minden fáradsága hiábavaló volt, sőt, Łaski, aki kijelentette még jóval azelőtt, hogy Budát ostrom alá vették volna, hogy királya, ha megegyezés útján nem teheti, fegyverrel fogja megszerezni a Magyar Királyságot, amely jog szerint őt illeti, nagy veszélybe került, hogy ott valami baja származik ebből. A pasák egy része ugyanis úgy vélte, meg kell büntetni ezekért a vakmerő szavakért, és le akarták vágatni az orrát, ezt azonban uruk nem engedte és nem is hagyta jóvá, ám ezen idő alatt választ sem adott neki, és szinte meghallgatni sem volt hajlandó. Így azután amikor a római király felderítőitől értesült, hogy milyen előkészületek folynak Boszniában és más török tartományokban, Morvaországba ment, hogy újabb seregről gondoskodjék. Mindehhez hozzájárult még egy újabb körülmény: a seregben és a hajókon egyre több katona halt meg hurutokban, magas lázban és hasonló betegségekben. Miután a király morva földön országgyűlést tartott, ez a tartomány megígérte számára, hogy tizenkétezer gyalogost és kétezer fegyveres lovaszt állít ki, amelynek egy része az ország védelmét kell, hogy szolgálja, egy része pedig Magyarországra vonulhat. A sziléziaiak húszezer forintot adtak Őfelségének, és azt is megígérték, hogy ők is hasonló számú sereget szerelnek fel, mint a morvák, az ország védelmére a török támadás okán. De térjünk vissza az ostromhoz.

Roggendorf, alighogy elfoglalta a kertet, ezer gyalogos katonát küldött oda, és másnap nagy erővel támadást indított a város ellen minden irányból, ahonnan korábban lövette, és ezt két napon keresztül folytatta, ám még mindig nem indított rohamot: egyedül azt a védművet²⁵⁷ próbálta meg bevenni a vár mellett, mivel ez, bár félig le volt rombolva, jól tudta oldalról védeni az ostromlott falakat. Egyik éjjel kétszáz tiroli katonát küldött ide, többségükben olaszokat, akiket azonban a védők visszavetettek, és szinte mind megölték őket. Akik megmenekültek, arról számoltak be, hogy földből készült védművekkel, árkokkal, tornyokkal találták szembe magukat, és állították, hogy lehetetlen oda behatolni. Ezért Roggendorf új helyről kezdte lövetni a várat, a víz felől, és elérte, hogy tíz vagy nem sokkal kevesebb nap alatt széles rést nyitott innen, föntől, a pártázattól kedve a rombolást, és nem az alapoktól.²⁵⁸ A bent lévők a maguk védelmére a rés mellett két oldalt két földhányást akartak építeni, és a földet a fal mellé rakták, észre sem véve, hogy az már régi, és nem tudja megtartani a súlyát, és a fal ki is

256 A szultán már 1541 kora tavaszán megbízta Huszrev ruméiai beglerbéget, hogy kezdje meg csapatok összevonását Szófiában egy magyarországi hadjáratra. Majd áprilisban szerdár névzet ki Szofu Mehmed negyedik vezírt. Ők ketten vezették a nyáron Buda alá érkező felmentő sereget (Fodor Pál, *Magyarország és a török hódítás*. Budapest, 1991, 79–80.).

257 A Zsidó kapu környékén korábban említett, azonosítatlan védműről van szó.

258 Az újabb lövetésnek kitett várfalszakasz azonosítható az *Obisidio* alapján: a domonkos kolostor és a lövöldi karthauziak háza környékén lőtték szét a város keleti falát.

dőlt mintegy huszonöt lépésnyi hosszan egészen az alapokig, ami nagy könnyebbséget jelentett a rohamhoz. A fővezér óvatosságból, vagy azért, mint egyesek mondják, mert tanácsot hívott egybe, hogy megbeszéljék, mi a teendő, vagy, mint ahogy mások állítják, a királynak írt, parancsot kérve, hogy mit tegyen, és a válaszára várt, három napig várakozott, mielőtt rászánta magát, hogy ostromot indítson, s nem is folytatta a folyamatos lövetést sem, s ezen idő alatt, ahogy mindenki gondolhatja, amazoknak alkalmuk nyílt védvonalat építeni.

Volt Budán hét polgár, akiknek a következő volt a nevük: Palczán Péter, a város kisbírója, aki ötszáz ember élén állt, Bornemisza Gergely és Tamás, Drayling Tamás, Berchzi Péter,²⁵⁹ Bácsi Benedek és Ferenc, akiknek az összes kapu őrzése volt a megbízatása: ezeknek kezdettől fogva az volt a véleménye, hogy meg kell adniuk magukat a római királynak, mivel nem bíztak a törökök nyújtotta védelemben, ám a másik párt legyőzte őket, és nem volt szavazatuk a tanácsban, így nem volt merszük, hogy felszólaljanak bármit is. Ám attól tartva, hogy ha a törökök ideérkeznek, a Barát át fogja adni nekik Budát, egy éjjel elküldték egy szolgájukat Roggendorfhoz és Perényi Péter úrhoz, hogy védlevelet kérjenek tőlük egyikük számára, aki igen fontos dologról kíván velük szólni. Arra is figyelmeztették őket, hogy hamar határozzanak erről, és még aznap éjjel küldjék vissza hozzájuk a szolgát, mivel, ha többet késlekednek, a tervük füstbe mehet, és életükkel játszanának. Ebben nem is késlekedett a mondott két kapitány, s meg is írták a védlevelet, odaadták az említett szolgának, aki elmondta Roggendorfnak, hogy hozzá jövet a sereg őrszemei elfogták, elnászpángolták, és a ruháját is megtépték, s úgy vitték a sátrába, mintha gonosztevő lenne, és kérte a fővezért, adjon parancsot, hogy visszatértében ne gátolják vagy bántsák. Ennek ellenére, amikor vissza akart jutni gazdáihoz, elfogta őt az őrség, és bottal ütlegelték, s visszavitték megtépett ruhákkal abba a sátorba, ahol a védlevelet kapta, s így azután ott töltötte az egész éjjelt, a rákövetkező napot és még az utána következő éjszaka felét is, s csak azután térhetett vissza e szolgálga gazdáihoz. Végül hajnal felé bejutott Budára, ott fogadták, és átadta nekik a választ és a védlevelet, amit kívántak.

A Barát ezenközben tudomást szerzett róla, hogy kiküldtek a városból egy embert, és azután titokban visszabocsátották, ezért elkezdte kutatni, hogy ki volt ez az ember, ki küldte őt ki, mert sejtette, hogy árulás történt, és szigorú büntetést akart kiszabni. Látva a bírót, hogy súlyos veszélynek van kitéve, ha felfedezik, s nem tudván, mitévő legyen, mintegy végső és kétségbeesett megoldásként elment a Baráthoz a várba, és elmondta neki, hogy a királyné és a tanács engedélyével mindannyiuk közös érdekében ő küldte ki többször is felderítőit Budán kívülre, s legutóbb is azért, hogy megtudja, igaz-e a hír, hogy erősítés érkezik az ostromlókhoz; szerfelett sajnálkozást mímelt, amiért miatta ekkora nyomozás indult azok megbüntetésére, akik beengedték az illetőt a városba. Hozzátette még ehhez, hogy megtudott bizonyos tényeket, és cinkosai tanácsára, hogy igazságnak tűnjön az, amit elmondott, előadott néhány dolgot a Barátnak, s ezzel a csellel

259 Ilyen nevű összeesküvőre máshol nincs adat. A szokásos hét névből ugyanakkor csak egy hiányzik, Korcsolyás Péteré. Mazza (vagy forrása) talán az ő vezetéknévét hallotta félre.

nemcsak megszabadult minden félelemtől, de még bocsánatot is kért tőle a Barát, mondván, hogy a nyomozás jó célt szolgált, nem folytatta tovább a keresést, hanem elhallgatott. Ebben a kínos helyzetben telt el a védlevél kézhezvétele után egész nap és a rákövetkező éjszaka is, és nem tehettek semmit. Reggel, körülbelül egy órával napfelkelte előtt, amikor az összeesküvők készültek kimenni a táborba, hogy véghez vigyék, amit elhatároztak, Roggendorf a háromnapos szünet után újra minden eddiginél nagyobb erővel lövetni kezdte a várat, és ezt egész nap folytatta, egészen éjszakáig, s így aztán a bíró és társai kénytelenek voltak a várerődítésekre menni dolgozni, s így a rákövetkező éjjel sem tudták megtenni, amit szerettek volna. De még ez sem volt elég! A bölcs kapitány még aznap este a várfalak elé helyeztette a létrákat, és ott hagyta őket egész éjjel, hogy hajnalban, még napfelkelte előtt három oldalról megindítsa a rohamot, ám nem találván a létrákat, amelyeket a bentiek elvettek onnan,²⁶⁰ és mind, még a nők is kövekkel és forró vízzel derekasan védekeztek, még a bíró és a többiek is, kényszerűségből. Végül Roggendorf seregét visszaverték, nyolcszázan veszték oda, és számos sebesültjük is lett.²⁶¹ A rohamban részt vevő mintegy kétezer-ötszáz német és ezer magyar katona közül csak a magyar gyalogság egy kapitánya tudott bejutni az egyik oldalról és egy német ezredes²⁶² a másik oldalon, mindkettő csak mintegy huszonöt emberével, és nem nyomult utánuk csak néhány magyar, és túl későn, úgy, hogy végül épp csak az életüket mentve tudtak kimenekülni, a bentiek által úzva és hajtva.

Van, aki szerint nem halt meg ennyi ember, ki többet állít, ki kevesebbet, így aztán nehéz megismerni az igazságot. Biztos lehet benne kegyelmed, hogy ekkor a bentiek, akik még ingadoztak a gyermek támogatóinak adott hűség felől, amikor azt látták, hogy ilyen hosszú ostrom után az ellenségnek ennyi veszteséget okozva állták ki a rohamot, egymást bíztatták, és abban reménykedtek, hogy soha nem lehet mostantól legyőzni őket, és arra a szilárd meggyőződésre jutottak, hogy ha a németek kezén volna Buda, azok nem tudnák megvédeni a töröktől, főként, ha azok minden erejüket összevonják, mint amikor uruk személyesen is megjelenik a csatában. Egyedül a bíró és társai hallgattak, ám nem változtatták meg szándékukat, csak kifelé mutatták magukat vidámnak, s arra ügyeltek, hogy gyanúba ne keveredjenek a többiek előtt, hogy véghez vihessék, amit lelkükben már eltökéltek.

Amikor ezt a rohamot visszaverték, s Roggendorf folytatta az ostromot, s elkezdett aknákat is telepíteni, a bíró tanácskozást tartott társaival, és közös el-

260 Ezt a valószínűtlen baklövést Giovio is megírja, aki ebben talán Mazzát követi, de tőlük függetlenül Lazius is megírja, így mégis lehet valóságalapja.

261 Bár dátumot nem ír, Mazza minden bizonnyal a június 2-i nagy rohamot beszéli el. Nála is szerepel az éjszaka a falak mellé helyezett létrák esete, melyeket a védők reggelre bevontak. Nyolcszáz főre teszi a veszteséget, mint Giovio, de ez a két tény fokozza a gyanút, hogy Giovio Mazza jelentésének ismeretében dolgozott. Ugyanakkor Mazza az egyetlen forrásunk, aki azt írja, hogy a budai polgárok szervezkedése még a június 2-i nagy roham előtt megindult és az árulást a roham csak késleltette. Tekintve a konspiráció nehézségeit, ez nem is valószínűtlen lehetőség.

262 Giovio szerint maga Otto von Dieskau.

határozással egyik éjszaka kiküldték Bornemisza Gergelyt a német táborba. Neki is kevésbé volt hasznára a menlevél az őrőség előtt, mert ugyanúgy, mint a szolgát, őt is elfogták és megverték kemény botütésekkel, ruháját teljesen megtépték, és félig meztelenül vezették a fővezér sátrába, aki alig ismerte őt fel, mivel csak nagy nehezen őrizte meg keblében a menlevelet, és félig széttépvé tudta megmutatni, úgy, hogy a pecséteket alig lehetett felismerni.²⁶³ Előadta ekkor társainak tervét, hogy kezébe akarják adni Budát, megmagyarázva, hogy valamennyi kapu őrzése az ő gondjukra van bízva, s ők megnyitják a támadók számára a Szent Mihály kaput.²⁶⁴ Ezért, ha elfogadják az ajánlatot, azt kérik, hogy menjenek ennek az elővárosnak a közel lévő templomába négyszáz felfegyverzett magyarral és hatszáz puskás némettel, s rejtse el négy zászlóaljnyi gyalogost a városnegyed romos házaiban. Ezen kívül, azért, hogy a várban tartózkodók figyelmét másra tereljék, és hogy a tervezett vállalkozás biztosabban sikerülhessen, rendeljék el, hogy a többiek mind a palotát ostromolják meg a város túloldalán. Azt ígérte, hogy amint ez megkezdődik, ők megnyitják a kaput, és a fentnevezett katonákat bevezetik a megfelelő helyre. Hozzátette még, hogy nem más okból kéri, hogy magyar katonákat küldjön, hanem mert ők ismerik a város utcáit, és a beszédük, ruhájuk is a Barát szolgálatában álló katonákéhoz hasonlatos, s ezért könnyebben eljuthatnak oda, ahova akarnak.

Roggendorf, amikor meghallgatta ezeket a szavakat, azt válaszolta Bornemisza-nak (amint ezt ő maga²⁶⁵ többször állította nekem), hogy vajon mindezt meg lehet-e tenni már másnap, és amikor ő erre nemmel válaszolt, a fővezér azt mondta, attól tart, hogy ez egy csapda. Hiába igyekezett Bornemisza bizonygatni, hogy nem áruló, és hiába próbálta sokféle érveléssel bebizonyítani, hogy amit tesz, azt a kereszténység javára és a római király érdekében akarja tenni, aki iránt mindig a legnagyobb szeretettel és hűséggel viseltetett, s hiába kérte azt is, hogy hívja oda tanúnak Perényi Péter urat és seregének többi magyar urát, hogy szíveskedjék beszélni velük, nemcsak nem érte el, amit kért, hogy beszéljen a mondott urakkal, hanem képtelen volt kivenni a jó öreg fejéből nem is a gyanút, hanem a szilárd meggyőződést, hogy csapdáról van szó. Végül, miután Roggendorf egy ideig tanakodott, azt válaszolta, hogy a templomba nem magyar katonákat fog küldeni, hanem német gyalogosokat, amibe Bornemisza beleegyezett, csak azt kérte, hogy bátor katonák legyenek, hogy bármilyen esetben megtegyék a kötelességüket.²⁶⁶

263 Más beszámolók, főképp az eseményekben tevőlegesen részt vevő Bornemisza Tamás emlékirata, nem említik, hogy a táborba küldött követeket megverték volna.

264 Ilyen nevű kapu Budán nem volt, ez az elnevezés csak Mazza szövegében fordul elő. A más forrásokból jól ismert Kisajtónak is nevezett gyalogos kapuról van szó, mely a Szent Mihály-kápolnához tartozó temetőből nyílt.

265 Ezek szerint Mazza személyesen beszélt az összeesküvők egyikével. Erre lehetett módja, mivel a vállalkozás kudarca után a résztvevők javarészt elmenekültek a városból.

266 Más forrásokhoz képest fontos különbség, hogy Mazza azt írja, Roggendorf eleve bejelentette, hogy magyarok helyett csak németeket küld a titkos akcióra. Minden más tanúság szerint éppen az okozza a vállalkozás kudarcát, hogy Roggendorf meglepetésszerűen, a megbeszéltek ellenére nem magyarokat, hanem németeket küld be Budára, akiket beszédük és ruházatuk hamar

A bölcs fővezér nem akarta ebben a fontos ügyben senkivel sem megosztani a gondolatait, sem tanácskozni nem akart semmilyen fontos személlyel, pedig sok olyan volt a táborában, akiket érdemes lett volna meghallgatni hasonló esetekben (meghagyom másnak annak megítélését, hogy ennek oka az volt-e, hogy hiú nagyravágyásból magának kívánta megszerezni az érdemet, én magam nem akarok ebben nagyképművelést állást foglalni). Magához hívatta fiát, Condé márkát,²⁶⁷ Őfelsége alabárdosainak a kapitányát, aki ott tartózkodott, átadott neki egy zászlót, amelyen piros kereszt volt fehér mezőben,²⁶⁸ és ötszáz német gyalogost bízott rá, a hadsereg leghitványabb, fegyvertelen katonáit. Azután titokban fegyverbe szólította a tábort, és elrendelte, hogy meg kell rohamozni a várat. Fiát elküldte a templomba, és magával vitt négy zászlóaljnyi landsknechtet, akikkel elrejtőzött a külváros néhány romos lakóházában,²⁶⁹ de előtte a sereg vezérei előtt, akik sátrába gyűltek, azt állította, hogy útrakél ezekkel a katonákkal. Azokról a katonákról pedig, akiket kiszemelt, hogy elküldje a fiával, olyan hangosan, hogy mindenki hallhatta, ezt mondta: „Van egy megállapodásom az egyik budai kapu megnyitásáról, de attól tartok, hogy ez kettős árulás”. Így ahelyett, hogy lelket öntött volna övéibe, mindenkinek rettegést és reménytelenséget sugallt, legfőképpen saját fiának, ennek a törekeny fiatalembernek és az ötszáz gyalogosnak, akiknek elől kellett haladni és fegyvertelenek voltak.²⁷⁰

A templomban és a városban elhelyezett katonákon kívül vele tartott a császár udvarának harmincnégy lovagja önálló csapatként, akik már jó néhány napja csatlakoztak a sereghez sok felfegyverzett szolgálattal és jó felszereléssel, csupán azért, hogy ott lehessenek a város ostrománál, és igyekeztek kimutatni minden erejükkel a maguk ügyességét, ám a korábbi rohamoknál nem engedték oda őket, hogy életüket ne sodorják veszélybe. Látván azonban ezt a számukra kiválónak tetsző lehetőséget, majd belehaltak a fájdalomba, hogy nem lehetnek az elsők, akiket beküldenek, úgy, hogy szinte a parancs és Roggendorf fiának akarata ellenére vele együtt a kapuhoz törtettek, ám ekkor még nagy nehezen visszatérésre kényszerítették őket.

leleplez. Ezt az adatot azért nem érdemes teljesen figyelmen kívül hagyni, mivel Mazza személyesen beszélt azzal a Bornemisza Gergellyel, aki követként tárgyalt Roggendorffal.

267 Christoph von Roggendorf (1510–1588 után) Wilhelm Roggendorf egyetlen fia. Mivel a gyermeket nagyanyja, Isabelle de la Hamaide nevelte Németalföldön, Gentben és Condéban, Mazza emiatt nevezi Condé márkának.

268 Hasonlóképp írja le a zászlót Hauße is.

269 Mazza szövege itt kértértelmű: nem világos, hogy Roggendorf vagy a fia vitte magával a zászlóaljakat. Más források ugyanakkor nem tesznek arról említést, hogy Roggendorf maga is aktívan részt vett volna az éjszakai akcióban.

270 Valószínűtlen, hogy Roggendorf fegyvertelenül küldte volna akcióba a fia mellé rendelt katonákat. Viszont a korabeli szóhasználatban a fegyveres sok esetben kifejezetten nehézfegyverzetű katonát (lovast vagy gyalogost) jelent. Az elképzelhető, hogy a titkos éjszakai rajtaütéshez a katonák nem vihettek magukkal nehezebb fegyvereket, főleg vértet, így ebben az értelemben voltak fegyvertelenek.

A parancsnak megfelelően megkezdődött a vár ostroma körülbelül éjfélkor,²⁷¹ és amikor a bíró és társai látták, hogy minden várvédő abba az irányba szalad, akkor azon a kapun keresztül, amelynek megnyitására ígéretet tettek, bevezették a városba szinte az összes katonát, akik a templomban tartózkodtak. Ezek azután egészen a város főteréig²⁷² jutottak, bár remegtek félelmükben és rettentően meg voltak ijedve. Ekkor véget ért az ostrom, amelynek a parancs szerint hajnalig kellett volna tartania, és amikor azt látták a támadó gyalogosok, hogy sehol sincsen a zászlójuk (ahogy ezt elmondták nekem olyanok, akik ténylegesen ott voltak), minthogy Condé márki Budán kívül maradt, mind elhűlve és megrémülve menekülésbe fogtak, és kimenekültek ott, ahol bejöttek.²⁷³ Van, aki azt mondja, és így tették közzé az esetet a római király udvarában, hogy a behatoló katonák nem voltak többen, mint harmincan, akiket Roggendorf előre küldött, és ők, amikor bejutottak, megláttak néhány embert kapával a vállukon a tér felé sietni, amit ők kopjának véltek, s eközben még egyikükre egy kő is ráesett egy öreg toronyból, amit megrongált a tüzéség; azt hitték, hogy elárulták őket, mivel ők is hallották azokat a szavakat, amelyeket a fővezérük mondott.

Annyit állíthatok, hogy amikor a gyalogság behatolt a városba, Bornemisza visszajött Roggendorfhhoz néhány némettel, és azt mondta neki, hogy biztos a bejutás, és hogy az összes emberével ő is csatlakozzon a vállalkozáshoz. Azt is hallottam, hogy azokat a katonákat, akik először hatoltak be a városba, s azután kimenekültek onnan, mert megijedtek, a bíró és társai karjuknál és a ruhájuknál fogva rángatták és bíztatták, hogy ne meneküljenek el, de nem lehetett őket megállítani. Roggendorf pedig, látván a kavarodást, nem mert megindulni a gyanú miatt, ami kezdettől fogva ok nélkül befészkelte magát a tudatába. Így aztán a bentiek, akik a zajra odafutottak, miután a németek kimenekültek a városból, s akik ellen maga a bíró és társai emeltek fegyvert, hogy el ne árulják saját magukat, bezárták a kaput, amely jó egy órány keresztül állott nyitva.

Bornemisza azonnal a táborba menekült, és a többiek is holmijukkal és pénzükkel együtt a táborba jöttek kevéssel napfelkelte előtt, könnyedén kinyitván a kaput, ott hagyván a Barát kezében feleségeiket és gyermekeiket, valamint egyéb tulajdonaikat, amivel többen is bőséggel rendelkeztek. Itt keserű könnyeket hullatva jelentkeztek Roggendorfnál, aki kétségbeesetten és szinte esztét veszve bánkodott, és makacsságát vádolta, amiért nem akarta elhinni az igazságot. A Barát, aki felismerte, hogy elárulták, megparancsolta, hogy vessék börtönbe az elmenekültek gyermekeit és feleségeit, és Buda főterén felnégyeltette Bácsi Ferencet, aki nem tudott elmenekülni, mivel mindig gyanakodtak rá, hogy ingatag a hűsége, és azonnal lefoglák.

A többi ostromlott örvendezett, és nagy bátorságot merített fényes sikerükből, s látván, hogy a németek megsejényültek a csatában, kétszer is kicsaptak a

271 Mazza értesülése erősen egybevág az *Obsidio* adatával, ahol éjjel 11 órára teszi a szerző az elterelő ostrom indulását.

272 Pontosabban a főteréként szolgáló Szent György térre.

273 Bornemisza Tamás is azt írja, hogy a németek harc nélkül megfutamodtak.

városból, és nem kis prédát szedve, ellenségeiket öldökölve tértek vissza.²⁷⁴ Nem tudták szegények, mit tesz legtöbbször a szerencse azokkal, akik bolond módon felülnek a hiúságnak és a rossz tanácsoknak, mint ők is: hogy amikor vágyaik legmagasabb pontjára emeli, akkor ejti őket annál nagyobb erővel a mélybe. Ó, ti bolondok! Azt hiszitek talán, hogy ezek a győztes csaták a végső győzelmet jelentik? Azt hiszitek, hogy ha ellenségeitek oltalmában bíztok, akkor eléritek, amit akartok? Egy kétéves gyermek alattvalói akartok lenni? Azt a gyermeket mondom, akit egy Barát kormányoz, akiről már jól tudjátok, hogy aljas, és megtapasztaltátok, hogy milyen igaztalanul vette el javaitokat és véreteket? Egy olyan gyermek alattvalói akartok lenni, akit a törökök védelmeznek, akiknek első törvénye nem más, minthogy alá vessék a keresztényeket nyílt csatában vagy ravasz gyilkossággal és cselekkkel? Nem tudtam megállni e felkiáltásokat, bár tudom, hogy ezáltal túllépek a nekem szabott határokat, ám a tiszta keresztény szeretet indított erre, nem holmi szenvedély.

274 Az *Obsidio* említ két jelentősebb kitörést június második felében. Az elsőben június 17-én 125, a másodikban 26-án már 350 katona vett részt.

BORNEMISZA TAMÁS

Bornemisza Tamás szövege a magyar nyelvű emlékirat-irodalom egyik legkorábbi alkotása. A szöveg a Verancsics-gyűjteményben maradt meg, Bornemisza minden bizonnyal Verancsics kérésére foglalta írásba emlékeit az 1540–41. évi budai eseményekről. Bornemisza aktív részese volt annak a vezető budai polgárokból álló összeesküvő csoportnak, amely június közepén megpróbálta átjátszani a várost a német ostromlók kezére. A János király halálát követő események rövid összefoglalása után éppen ezért a szöveg leginkább az árulási kísérlet okainak, előkészítésének, majd kudarcának bemutatására koncentrál. Bornemisza szövegének határozott koncepciója, hogy Buda elvesztéséért a csökönyös János-párti urak a felelősek: Izabella tartaná magát a váradi egyezséghez, csak az urak nem engedik, hogy megállapodjon, így kénytelen a budai polgárokhoz fordulni, hogy segítségükkel egyezzen meg Roggendorffal. Bornemisza olvasatában tehát nem is lehet szó árulásról, hiszen végig hangsúlyozza, hogy amit tettek, a királyné kérésére, tudtával és felhatalmazásával tették.

A rövid beszámoló nemcsak nyelvtörténeti értékkel bír, mint igen korai magyar nyelvű szöveg, de forrásértéke is kimagasló, hiszen ha Bornemisza nem is elfogulatlan, de mindenképpen jól tájékozott szemtanúja, sőt tevőleges részese az általa elbeszélte eseményeknek. Éppen ezért, noha szövegének több jól hozzáférhető kiadása létezik, mindenképpen szükségesnek tartottuk, hogy felvegyük a *Buda oppugnata* antológiába is.

Kiadásunkba a Magyar Remekírók-sorozat *Magyar emlékirók 16–18. század* című kötetéből vettük át Bornemisza szövegét.

EMLÉKÖZET

Ím, egy emléközetet írok, 40. és 41. esztendőben minemű veszedelmő lett Magyarországban, és Buda mi módon jutott török Szulimán császár kezében, kiből nagy részében inkább mind ott voltam. János királynak, Izabella asszonynak 40. esztendőben július havában Budában egy fiúmagzatja lűn, kit az keresztségben Jánosnak nevezének.²⁷⁵ János király, magyar király Erdélben, Szászsebesben meghala, testét az urak Petrovics Péter, frater Gyergy kencstartó és Török Bálint nagy haddal Budára hozák, onnét Fejérvárban vivék, tisztességgel eltemeték. Gróf

²⁷⁵ János Zsigmond 1540. július 7-én született.

Miklós²⁷⁶ Budára jűve küvetségén Izabella királyní asszonyhoz, és az neminemű szörzés és kötés János király között és Ferdinandus király között volt, hogy János király halála után az magyar királyság, mindén hatalom kivén, esmeg az magyar királyság Ferdinandus királyra szálljon, és Izabella királyné asszonynak és az ű fiának tartozzik Ferdinandus király az János királynak tulajdon jószágát megszabadétani, kétesztendei alatt tellességgel épen. Ezalatt Izabella királyné asszonynak és az ű fiának, János hercegnek Magyarországbán tiszteséges helt adjanak, azhol fiával megmaradjon.²⁷⁷ Gróf Nikola ezzel Budába Izabella asszonyot meguszolá Ferdinandus király akaratójából, és adnak vala lakóhelt Izabellának Pozsont és Nagyszombatot, minden tartományával, és egész huszonötezer forintot minden esztendőben életére, míg az János király jószágát megszabadítják Izabella asszonynak. Ez szörzésen erőmet megmarad vala Izabella asszony, de az magyar urak semmiképpen nem engedék, azok, azkik soha az igenességet és Magyarország békességét nem kevánták.²⁷⁸ Végre hogy ez szerzés véghez nem mehete, Lénárt Filsz,²⁷⁹ király hadnagya valami néppel Bécsországból alájűve, az magyarok ezekkel Visegrádot megszállák, megvevék, az óbudai mezőre szállának, Buda ellen sáncot vetének, de eccer sem lűének, mert látták, hogy nem elegek az megvétélre, és az haddal visszatérének,²⁸⁰ Tatát megvevék, Fejérvárat megvevék, és az had leszállá.²⁸¹ Ugyan János király halálakorón Werbőczy Istvánt és Eszéky Jánost, pécsi püspeket török császárhoz bevászták az magyarok, kik oly számos küvetséggel jűvének meg török császártul, ki miatt jűvendő esztendőre Buda elvesze, és egész Magyarország mind lassan-lassan utána vész. Ugyanaz üdő alatt Prini Péter és Frangapán kalacsai érsek és többen az urak, Izabella királyné asszonytul elállának többen az urak, ki Ferdinandus király hívségére állának.

41. esztendőben

Esmeg aprilisban Ferdinandus király minden erejit, németet, magyart, mind vizen s mind szárazon indíta, kik az Dunán és az földén nagy erővel Óbuda mezeire szállának, onnét Buda alá szállának, az Madár-hegyről sáncot vettetnek, és Buda várát és városát igen kezdék töretnie. Budában penig valának akkoron ellenurak: frater Gyergy kencstartó, Petrovith Péter tömesvári ispán, Werbőczy István, Markos Péter, Battyány Orbán, egyéb nemességgel és hadakozó népekkel. Ugyan-

276 Niklas Graf zu Salm hitlevele 1540. augusztus 11-én kelt Bécsben, feladata szerint a váradi béke érvényesítését kellett kérnie Izabellától.

277 Bornemisza itt lényegében összefoglalja a váradi béke (1538) trónutódlásra vonatkozó főbb pontjait.

278 Bornemisza szövegének határozott koncepciója, hogy Buda elvesztésében a csökönyös János-párti urak a felelősek: Izabella tartaná magát a váradi egyezséghez, csak az urak nem engedik, hogy megállapodjon.

279 Leonhard Vels főhadparancsnok irányította az 1540. évi hadműveleteket.

280 Vels október 25-én ért Óbudára, és november 10-én vonult vissza Visegrád felé.

281 Az említett városok mellett Vels csapatai bevették Pestet is.

ezen időben jűe Budára, lengyel királytul két fű lengyel követ,²⁸² Izabella asszonyhoz, kik akarának békességet szerzeni Ferdinandus közett; ennek az dolgát tikigylometeknek sok beszéddel írhatnám meg, mint jártanak. De csak tikigylometek revideden megértse: mikoron az magyar urak, kik Budában voltanak, kik az ország megmaradásának azmit nem kevántanak, minthogy az ű gonosz bosszúságokat az németeken kitehessék. Mikoron látták volna, hogy az lengyel urak az békesség dolgát igen futnák Izabella között és Rogondorf²⁸³ között, mert minden napon az lengyel urak Buda várából kimentenek Óbudára, az német táborban, Rogondorfhoz, estig az békességre ott traktáltanak, estve esmeg Buda várában királyné asszonyhoz bejűttenek. Ezt az magyar urak hogy meglátták, az Werbőczy István házához gyűlének, és az két lengyel urat az Budavárból kihívaták, mintha valami kérdések vóna túlek; hogy közikbe jűvének, mindjára az urak: Petrovith, Werbőczy, frater Gyergy, Battyany, Markos Péter közbenfogák, mint kétszáz puskással, és az Buda kapuján, kit Szent János kapujának hínak,²⁸⁴ kitolák űket az kapun, és jámborok nagy pironkodással Óbudára az német táborban menének.

Ez dolgon Izabella királyné asszony megharagvék, hogy az ő atyja küvetin ilyen nagy küsebséget tetteken, és mindjára zölkszüle, hogy morhájával, fiával, szolgálival Budábul kimenne az német táborban, és szekereit fölrakatta, lovait szekerekben befogatta. Mikoron az urak, kik akkoron Budában valának, ezt látták volna, mindjára Buda várában tanácsban gyűlének, királyné asszonyt kezikben hívaték, sok szép szóval, sok könyörgéssel szólának nekik, de az Izabella asszony ebben semmit nem fogada. Hanem ilyen feleletöt ada nekik: Az én uram, János király mihent megholt, ottan minden ketőlességből megmentém, immár most nekem senki nem parancsolhat, azmit akarok, azt mívelem; azért látom, hogy törökké akartok lenni, és mind engem, mind fiamat, az országot, Budát török kezében akarjátok ejteni. Ez okájért kimegyek kezületök, mert én inkább akarok, míg élek, mind az én fiammal keresztyén fejedelőm foglya lenni, hogynem az én fiam török császár után király legyen, és én királyní asszony legyek; mert látom, hogy ti az én színem alatt akartok minden hatalmat cselekedni.

Mikoron az urak ezt hallották vóna, sokat halgattanak, végre kencstartó frater Gyergy erre így felele Izabellának: Vesztegejlen²⁸⁵ tefölséged, kérünk szép szóval, mert ha az kérésnek nem engedsz, egyűtt oly dolog fog rajtad esni, kit nem erőmet látsz. Mikoron Izabella asszony ezt hallotta vóna, hogy ugyan hatalommal is űtet megtartaná, mindjára nagy sírás kezdte tenni, és az uraknak semmit sem szóla, hanem az tanácsból közülek sírva kimene. Ez dolgokat tikigylometeknek sok beszéddel köllene megírnom, mert ezekben mind ott forgot-

282 Andrzej Górka és Andrzej Czarnecki.

283 Wilhelm Freiherr zu Roggendorf. Ferdinánd a betegeskedő Vels helyébe nevezte ki főhadparancsnoknak 1541. februárjában.

284 A város keletre nyíló kapuja, a Szent János ferences kolostor közelében. Verancsics Antal György barát meggyilkolása kapcsán tett vallomásában úgy emlékezett, hogy a követeket a Szombat kapun át dobták ki a városból.

285 Értsd: vesztegeljen.

tam, de az üdő nem engedi, jöllehet immár Magyarországon nem sokan vadnak, kik ez dologról illen módon megemlékezzenek, mert mind elhótanak.²⁸⁶

Mikoron ez dolgok immár mind meglettenek volna, másnapon Izabella asszony az budai bírót, Turkowith Miklóst hívatta mind tizenharmad magával, kik között én Bornemisza Tamás egyik vótam. Az budai bírót megkérde: hogy kinek volna tiszte? az budai bíró így felele: Senkinek egyébnek, hanem tefelségednek, az te fiadnak. Ezt hallván az királyné asszony, mindeniknek kezeket fogá, mindnyájan megeskütek, hogy űneki a bíró és az tanács minden híséggel lennének; és erre is ajánlá magát, hogy addig nem nyugodnék, míg nem az ű fejével, az ű szabadulásával az Buda városát, az sok jámbort megszabadítaná. Ezt is monda az több beszéd között: úgy gondolatok rejá, hogy ezek az árulók engemet és az országot régen elárultak, csak hogy űk uralkodhassanak. Akkoron ez válasszal jüvének ki királyné asszonytul.

Ebben egynehány napok elmúlván, ismeg Izabella asszony kiizene az tanácsnak, hogy gondot viselnének az megszabadulásra, mert én fogoly vagyok, úgymond. Az tanácsbul két polgárt választanak Izabella asszonyhoz, Bácsy Ferencet és Siri Imrehet: ezektől az királyné asszony ezt izené: hogy az németökhöz kiküldjenek, és velek megszörződjenek, és Budát kézben adják az köresztyén fejedelmeknek, hogy pogán kezében ne jusson; mert én nyilván értöm, úgymond, hogy ezek Budát pogánnak akarják adnia.

Ez szót hallván, az királyné asszony akaratját és az pogántul való rettegést megértvén, az tanács végezé, hogy az némethöz kiküldene, és mindent végezne velök az megmaradásról. Egy embört kiküldenek éjjel titkon Budából, és Rogondorffastul hetlevelet küldé azon éjjel, hogy valamit Izabella asszony, az város kívánna az megmaradás felől, írják meg, mindent kész királyi pecsét alatt, keze írása alatt megadni, beküldeni. Ezt titkon Izabella asszonynak hírré tévék, kin az királyné asszony igen örüle, és Istennek hálát ada, hogy Buda töreké nem volna, hanem köresztyén kézben esnék. Az mi kívánsága lún királyní asszonynak az ű megmaradása felől, és az országnak megmaradása fölül, mindent artikulos szerint megírának, és titkon kiküldék Rogondorfnak, kire Rogondorf mindenre hit szerint fogadá, hogy kisé király kezében megadni, és Ferdinandos királlyal meg köll firmáltatni, erősíteni. Ezeknek penig ez artikulusoknak mássa ez napiglan nálam vagyon az Rogondorf keze írása alatt.²⁸⁷ Szentháromság-nap után hetfűn²⁸⁸ két ember, egyik tanácsbeli Bornemisza Girgelt, másik Korcholás Pétert kibocsáták éjjel Budából, hogy száz magyar puskást és azután két zászlóalla lancot²⁸⁹ behozzanak Budában, és azután az egész hadat, ki királyné asszonynak mind akaratjával volt; kik mikoron Rogondorffhoz mentenek volna, ottan kész lett reá, de semmiképpen magyarokat nem adott, hanem két zászlóalla lanckenest, kik

286 Nem tudjuk, mikor vetette papírra visszaemlékezését Bornemisza, de ebből a megjegyzésből úgy tűnik, hosszabb idő telt már el Buda eleste óta.

287 Mára viszont sajnos nem maradt példány belőle. Ellenben a *Memoria rerum* szerzője részletesen felsorolta, milyen főbb pontokat tartalmazott az egyezség.

288 1541. június 13-án.

289 Ti. landsknechtet.

előtt zászlótartóul tette az fiát,²⁹⁰ kik az Bódogasszony cinterimen az kis kapun²⁹¹ bejűttenek Budában az Buda piacára, de az Rogondorff fia az zászlóval bé nem ment, hanem kinn maratt volt, ezt az lancok hogy látták, hogy sem dobjok, sem zászlójok nincsen, mindjářást esmeg, senki nem űzvén, kifutamának.²⁹² Így veszté Rogondorff Budát el az magyaroktul és mind egész kesztyénségűl.

Mikoron ezt frater Gyergy meglátta volna, hogy ez dolog így esett, mindjářást sokat az polgárok közül megfogata, némelyeket erősen megcsigáztata, nímelyeket fogságra vete, és némelyeknek házukat földűlatá, minden morhájokban zsákmánt tétete, egyet az tanácsbeliek közül, Báchy Ferenc dejákat az Buda piacán négygé vágatta. Néhányan ezek közül elszaladának: Palchan Péter, ki akkoron Budán kisbíró volt, és Bornemisza Gergel tanácsbeli polgár, Bor Tamás tanácsbeli polgár, Korcholás Péter, Bajuszus Tamás, Báchy Benedek, ezek Budából, kiknek morhájokban zsákmánt tűnek, hanem Palchan Péter feleségét és morháját őrizet alá vették.

Ezenben császár Budára juta, az urak kikészűlénék Samborjára²⁹³ nagy kevélységgel, és mikoron nem volna azannyira ajándokok, kivel császárt, az török urakat ajándékoznák, az én házamra, Bor Tamás házára küldék Battyány Orbánt, Markos Pétert, hogy az mi űstet, aranyat, selöm-morhát, aranyas atlacokat találának ajándokra valót, mind elvinnék. Isten tanú benne, hogy házamra jűttek; aranyas kupákat, jeles aranylancokat, ezűstmívet, selöm-marhát, aranyos atlacot, kit ajándékokban vittének ki akkoron császárnak az én házamból, többet tett tizenegyezer forintnál. Ezzel nem elégettenek, hanem feleségem, gyermekem császárnak atták rabságul. Kire az basa ellenfeletet tött császár képében, császár akaratjával ezt mondá: hogy az török császárnak oly nagy erőme vagyon mast, hogy Budát fegyver nélkül vette meg, hogy mindennek megkigyelmezött; ez mai napon, ha tulajdon atyját elte volna meg, mindennek kegyelme vagyon. Így lött én feleségem fejének, gyermekimnek kegyelme.

Mindezeket penig egy örök emléközetért írtam meg, mert ezek mind így voltanak, kinek csak fél részét sem írtam ki; ha ki penig kilömben mondaná, bizony vétket tenne az jámbor beszédében. Azért ez legyen az vége.

290 Christoph von Roggendorf.

291 Ti. a Szent Mihály-temetőkápolna melletti kis gyalogos ajtón.

292 Bornemiszát leszámítva minden más forrás egybehangzóan azt írja, hogy a budai őrség harcba bocsátkozott a belopakodó németekkel, és végűl kiűzték őket a városból. Bornemisza verziója viszont még a hadi dicsőséget is megtagadja Buda védőitől, és az akció kudarcát kizárólag Christoph von Roggendorf és katonái gyávaságának és alkalmatlanságának tulajdonítja.

293 Értsd: Sicambria, vagyis Óbuda.

PIOTR POREBSKI

Izabella királyné szervitorának, Piotr Porębskinek két levele az 1541. évi budai ostrom egyik legfőbb forrása. Eredeti címzettjét nem ismerjük. Egy kézirat példányuk (OSZK, Kézirattár, Fol. Lat. 422/2, fol. 46r–54r.) Verancsics Antal tulajdonát képezte, emiatt a szakirodalom őt tartja a címzettnek. A levél azonban már 1541 végén német fordításban nyomtatásban is megjelent, így valószínű, hogy Porębski többeknek is elküldte a beszámolót, ami nem volt idegen a korabeli gyakorlattól. Mivel Porębski az ostrom idején Budán tartózkodott, ez a két latin nyelvű, a szemtanú hitelességéről tanúskodó beszámoló joggal helyezhető Bornemisza Tamás *Emléközete*, vagy az *Obsidio* anonim szerzőjének írása mellé. A két dokumentumot a Verancsics-hagyatékából Szalay László tette közzé *Verancsics Antal összes műveinek* első kötetében a 162–178. lapokon. Szalay kiadásában átvette a kézirat anyag sugallta sorrendet, ahol a kronológiailag későbbi eseményeket elbeszélő, egyébként cím nélküli levél szerepel az első helyen, a budai harci cselekményeknek szentelt, *De obsidione Budensi* címet viselő szöveg pedig ez után olvasható. Mindkét szöveg ugyanazon kéztől származik, az első szöveghez maga Verancsics írt néhány saját kezű jegyzetet. Szalay azon a véleményen volt, hogy a második, az ostrom eseményeit taglaló szöveg az első levélhez csatolt melléklet, holott a kronológia más logikát sejtet. A két levél véleményünk szerint is szorosan egybe tartozik, de nem tartozékaik egymásnak. Nem teljes értékű misszilisok, hiszen sem címzésük, sem záró soraik nincsenek, dátumot és aláírást sem tartalmaznak, ami azt sejteti, hogy egykor mellékletként csatolták őket egy formailag is kifogástalan levélhez, de utóbb azt nem másolták tovább, így mára elveszett. Ezért nem tudjuk biztosan sem azt, hogy ki és kinek, sem azt, hogy mikor írta a leveleket.

Mégis valószínű azonban, hogy két, egymástól alapvetően független, más-más időpontban készült beszámolóról van szó, és a *De obsidione...* című levél a korábbi. Ezen logika szerint a szervitor előbb írt egy beszámolót, amely az ostrom kezdetétől június 14-ig, illetve a török csapatok megérkezéséig (július 10.) számolt be az eseményekről. A másik levél szeptember elején, már nyilvánvalóan nem Budán keletkezett. Ez utóbbi bevezetésében a levélíró sajnálkozik, hogy olyan hosszú ideig nem volt módja levelet küldeni a címzettnek. Ha az első levelet sikerült július legelején továbbítania, akkor a második küldéséig legalább két hónap telt el, ami elegendő ok az ilyen mentegetőzésre. Ez az utóbbi levél tematikailag is inkább folytatása, kiegészítése az előzőnek. Pár sorban áttekinti ugyan a korábban történeteket, de ez a korabeli levelezésben, ahol soha nem lehetett biztosan tudni, hogy célt ért-e az előző levél, elég gyakori megoldás. A lényegét tekintve azonban a török felmentő sereg meg-

érkezésétől veszi fel az események fonalát és beszéli el a Budán történeteket a királyné meneküléséig. Antológiánkban ezért mi is ebben a helyesebbnek vélt kronológiai sorrendben közöljük a két levelet.

Szalay kiadásában *De obsidione Budae* címet viselő második levél a harci cselekmények bemutatásával, egyben a védők sanyarú helyzetének leírásával nagyszerű, eleven forrása az ostromnak. Jellemző a tudomány eddigi álláspontjára, hogy olyan mértékben az 1541. augusztus 29-i török hadicselre és a szultán táborában történetekre koncentráltak Buda kapcsán, hogy ennek a levélnek eddig nem volt magyar fordítása. Ezt kötetünk számára Csizmazia Luca készítette el.

PIOTR PORĘBSKI ELSŐ LEVELE A BUDAI OSTROMRÓL

Árkokat ástak a város köré, amelyekben németek őrködtek, és gondosan ügyeltek arra, hogy senki ne tudjon bemenni vagy kijönni. Mégis jöttek-mentek néha az urak szolgálai paraszti öltözetben, és leveleket hoztak, amelyeket a legkülönbébb módokon rejtegettek. Gyakran mutogattak leveleket egyrészt a török szultántól, másrészt Mehmed pasától²⁹⁴ a népnek, sőt, még a királyné Öfelségének is, melyekről úgy gondoltuk, hogy hamisítványok és kitalációk. Ugyanis török betűkkel íródtak, de nem akadt olyan, aki el tudta volna olvasni. Az uraknak ugyan volt tolmácsa, ám az az ő kívánságuk és tetszésük szerint fordított mindent, ahogy a helyzet megkívánta. Mindenféle élelmiszer igen drága volt (a bort és a kenyeret kivéve). Az ostrom vége felé egy ökröt 40 forintért adtak, egy borjút 6, egy tyúkot 1 forintért, egy csirkét 50 dénárért.²⁹⁵ Nyilvánosan árulták a lóhúst. A szegények, akiknek nem volt pénzük, az elhullott lovak tetemeit ették meg. A királyné Öfelsége egyik udvari emberének este elpusztult a lova. Egész éjszaka azon aggodott, hogyan fogja azt reggel kivonszolni a szállásáról. Amikor másnap hajnalban odament, bizony csak a lova bőrét találta meg, egyébként a húsát elvitték. Saját szememmel láttam, hogy a fiúk az utcákon összegyűltek, és kis részekre tépve osztották el egy elhullott ló húsát. Végül a kenyér is elfogyott volna, ha nem osztottak volna a palotából gabonát.²⁹⁶ Adtak szalonnát, régi vaját meg sajtot is, hogy etessék az embereket. A várban egyáltalán nem volt tűzifa, így hát a főszakács, amikor ebédet vagy vacsorát kellett főznie, arra kényszerült, hogy ő maga szerezzen fát, ezért elégetett mindent, ami csak kéznél volt: hordókat, székeket, szekrényeket és más efféléket. A lovak takarmánya is nagyon drága volt. Egy köből árpát 4 forintért árultak. 4 forintért adtak annyi szénát, amennyit egy köny-

294 Szofu Mehmed negyedik vezír, a felmentő sereg szerdárja.

295 A drágaság valóban mehökkentő. Egy 1522-ből fennmaradt budai árjegyzék szerint egy jó, hizott ökröt akkor 3 forintért adtak, egy borjút, korától függően 50 dénár és két forint között, a tyúk darabja 4 dénár volt, a csirkéé mindössze másfél (Kemény Lajos: Buda város árszabása II. Lajos korában. [1522.]. *Történelmi Tár* 1889, 372–384.)

296 Vagyis az udvar jobb készletekkel rendelkezett, mint a városiakok, és az inség idején ők segítették ki a városiakat.

nyű kocsiszekér elbírt.²⁹⁷ A víz majdnem olyan drága volt, mint a bor, mert nem volt veszélytelen a beszerzése.²⁹⁸ Minden egyes nap megöltek néhány embert, akik épp vizet merítettek. Katonákat állítottak ugyanis a Duna szemközti partjára, akik úgynevezett szakállas puskákkal szünet nélkül lövöldöztek, és nem engedték, hogy szabadon vizet lehessen szerezni.

A téren és a palotában mindenhol veszedelmes volt járkálni: lövöldöztek a Szent Gellért-hegy csúcsáról éppúgy, mint a gerincéről, ezért a palotabeliek arra kényszerültek, hogy ideiglenes sáncokat emeljenek, hogy azok óvják meg az ide-oda közlekedő embereket. Ugyanarról a hegyről számtalan ágyúgolyót lőttek a palotára is, hogy ezekkel a királyné Őfelségét megrémítsék, és valóban meg is rémítették. Néhány alkalommal ugyanis az udvarhölgyek szálláshelyét, sőt egyszer-egyszer Őfelsége fiát is átszakították [a golyók]. Egyik nap, amikor a nagyszobában ült udvarhölgyeivel, az ablakon át egy részben ólom-, részben vasgolyó süvített be, amely a márványt szét törve befúródott a falba, és többfelé szétrobbanva eltört néhány fazekat és kályhát, de senkiben nem tett kárt. Mivel a királyné Őfelsége lakóhelye a palota felsőbb részén nem volt biztonságos, az urak javaslatára leköltözött a pincébe, és ott is maradt az ostrom egész ideje alatt, mint valami börtönben.

Olyan erősen rontották a várat Pest felől éppúgy, mint máshonnan, hogy csak nagy veszedelem árán lehetett a várba bejutni, így végül arra kényszerültek, hogy másik helyet találjanak, ahol bemehetnek a várba. Ezenfelül elkezdtek ágyúkkal döngetni a városfalat is először egy helyről, majd egy másikról is. Nagy lendülettel és robajjal záporoztak a golyók, és mindent leromboltak, ami az útjukba került. Amikor már a fal nagy részét mindkét oldalról lerombolták, nem messze a Szombat kaputól²⁹⁹ a régi falnak a föld súlyától nyomott nagy része magától leomlott.³⁰⁰ Amikor ezt a németek észrevették, mindenféle késedelem nélkül még aznap éjjel létrákkal az árkokhoz mentek, és másnap [június 2-án]³⁰¹ három irányból megrohanták a várost.³⁰² A mieink három nappal korábban minden eszközt előkészítettek, amely alkalmas egy ilyen nagy haderő és támadás visszaverésére. Az árkokban hegyes vassúlymók voltak szétszórva, készenlében voltak a kénesek, a szurokkal bevont koszorúk, hosszú, a végükön kénellel és puskaporral bevont karók és számtalan lándzsa. Az ostrom alatt olyan nagy volt a zaj, a láрма és oly erős az ágyúk dörgése, hogy azt hihetted volna, leszakad az ég. A magasból érkező tüzes golyók három helyen házakat is lángba borítottak. A németek lét-

297 Takarmányra és szénára vonatkozó konkrét adat az 1522-es árjegyzékben nem maradt fenn, viszont azt tudjuk, hogy akkoriban egy köből búza is csak egy forintba került, vagyis az árpának ennél is olcsóbbnak kellett lennie.

298 A Dunáról hordott vízért mindig is fizetni kellett: latyakos időben a vízhordóknak hat, derült időben négy dénár járt egy lajt vizért.

299 A város északi kapuja, a mai Bécsi kapu.

300 Mazza szerint ilyen falomlás a keleti oldalon történt.

301 Ehhez a levélhez ez az egyetlen napi szintű datálás tartozik, ugyanúgy a margón olvasható, mint a folytatás hasonló dátummegjelölései.

302 Porębski sem írja, ami Mazzánál, Giovionál és Laziusnál is olvasható, hogy az ostromlétrákat előre a falakhoz helyezték volna, amiket így a védők idejében be tudtak húzni.

rákat támasztottak a falhoz, de visszalökték őket, és golyókkal lötték oldalról. Az elöl lévők közül csak kevesen tudtak kitartani a sűrűn záporozó ágyúgolyók miatt. E támadás során a legnagyobb szükségben köveket is hajigáltak, amelyeket a nők bőven hordtak oda. Egy zászlóvivőt a városfalon öltek meg. Az ostrom három óra hosszat tartott.

Amikor a németek látták, hogy a várost erővel nem tudják elfoglalni, a hadakozás más módszereihez folyamodtak. Három helyen aknákat ástak, de mivel észrevették és lefűlelték őket, munkájuk és fáradozásuk hiábavalónak bizonyult. Végül a végső segédeszközhöz folyamodtak. Bizonyos polgárokat árulásra csábítottak, és akadtak is olyan előkelő polgárok, akik saját érdeküket követve összeesküdtek egy ily nagy gaztett végrehajtására.³⁰³ Aznap éjjel,³⁰⁴ amikor a németeket a kiskapun át a városba bebocsátották, minden ágyúból löni kezdték a vár bástyáját, és mivel ez éjjel történt, a polgárok csodálkozva kérdezték, mi végre ez a nagy ágyúzás. Az árulók pedig szétszóródva a nép között azt kiabálták, hogy ostromolják a palotát, és arra biztattak mindenkit, hogy siessenek oda, és vigyenek segítséget. Sokan eleget is tettek a buzdításnak. A város kisbírója,³⁰⁵ akinek kulcsa volt ahhoz a szűk kapuhoz,³⁰⁶ melyen keresztül beengedte a németeket, elkezdte egy furkósbottal ütni-verní a polgárokat, amiért késlekedtek, hogy a várbelieknek a segítségére siessenek. A kisbíró ugyanis még korábban kiküldött két, az összeesküvésbe beavatott polgárt szolgálkával együtt, és minthogy nem tudta titokban kinyitni a kiskaput, mert más polgárok is álltak ott, ezek megtévesztésére azt találta ki, hogy azért küldte ki amazokat, hogy elfogjanak egy németet, és kiszédjék belőle tervüket és szándékukat. Mialatt sűrűn záporoztak az ágyúgolyók a várra, akiket kiküldött, bevezették a németeket a városba. Már mintegy háromszáz be is jutott, de miközben ezek késlekedtek, és várták, hogy a többiek is odaérjenek, azalatt bizonyos katonák – akik egy közeli őrhelyen voltak –, amikor észrevették, hogy azok mindegyike fel van fegyverezve, de egyikük sem visel mellvértet, és sem pajzs, sem dárda nincs náluk, megsejtették, hogy ármány készül, és a piactérre rohantak, ahol a gyalogos segédcsapatok állomásoztak, jelentve, hogy a németek már a városban vannak. Amint ezt meghallották, futva siettek oda, és azokat, akik a temetőben álltak, miután négyőjüket lekasabolták, csúfosan kikergették a városból. Az árulók látván, hogy vállalkozásuk balul végződött, különböző kapukon át elmenekültek.

Másnap vizsgálatot tartottak, vagyis alapos nyomozást az összeesküvők után. Szolgálkat börtönbe vetették, és kényszerítették, árulják el, kik tartottak uraikkal titkos összejöveteleket és éjszakai megbeszéléseket. A beavatott polgárok többsége vagyonát és javait a kisbíró házába vitte. Amint ez kitudódott, a kisbíró feleségét, aki otthon maradt, kikérdezték a házába vitt javakról. Erre ő meg-

303 Ha volt is Izabellának szerepe a polgárok felbujtásában, ezt Porębski elhallgatja, és Laziushoz hasonlóan ő is azt állítja, hogy a polgárokat a németek környékezték meg elsőként.

304 Június 13-ról 14-re virradó éjszaka.

305 Palczán Péter vicejudex. Mivel a városbíró, Turkovics Miklós az események idején betegen feküdt, Palczán Péter, mint helyettes kisbíró állt a város élén.

306 A levéltár nem nevezi meg, de más forrásokból tudjuk, hogy a Szent Mihály-temetőkapolnánál található gyalogos kapuról, az ún. Kisajtóról van szó.

nevezett két embert, akiket tüstént börtönbe vetettek. Az egyiket, aki komolyabb gyanúba keveredett, kínpadra vonva fogták vallatóra. Beismerte, hogy részint leveleket, részint cikkelyeket³⁰⁷ fogalmazott Roggendorf úrnak. Ezenkívül az összeesküvésnek összes résztvevőjét felfedte és megnevezte. Ezután felnégyelték.³⁰⁸ Néhány polgárt, akik értették a német nyelvet, börtönbe zártak, de a harmadik napon ismét kiengedték őket. Másokat, akik gyanúsabbak voltak, hosszabb ideig tartottak börtönben. Az összeesküvők javait a királyi kincstárba kellett beszolgáltatni. Ezeket törvényesen le is pecsételték. Egyébként az urak nem engedték, hogy Öfelsége³⁰⁹ megtekintse vagy összeírja ezeket, mert inkább a törökök kezére akarták játszani.³¹⁰

Miután a németek számára az árulás sikertelenül végződött, haragra gyúlva és gyűlölettel eltelve elkezdtek a palotának szinte minden részére lőni az ágyúgolyókat. Volt két sétaút, a váron kívüli kiszögellések, olyanok voltak, mint két kar, közülük az egyikben lakott korábban Lengyelország legfelségesebb királya,³¹¹ ezeket elkezdtek lerontani, és a magasabban fekvő részeket a termekkel együtt lerombolták. Az István-tornyot is sok helyen átluggatták. Végül az új bástya nagyobb része is leomlott.³¹² Lerombolták a várfalak gyilokjáróinak pártázatát, nehogy bárki is ott tartózkodhasson. Amikor már aggódtunk és féltünk, hogy valamelyik napon ismét rohamra kerül sor, váratlanul megjelentek a törökök, akik jövetelükkel meghiúsították a németek szándékát, és megszabadítottak minket az ostromtól.³¹³ De az Úristen tartsa távol tőlünk az ilyen megmentőket!

307 Ti. a megállapodás részleteit. Bornemisza Tamás emlékiratában azt állítja, hogy a cikkelyek Roggendorf saját kezű aláírásával még mindig a birtokában vannak.

308 Az összeesküvők közül egyedül Bácsi Ferencet végezték ki ilyen módon, így, bár neve nem hangzik el, bizonyára róla van szó.

309 Ti. Izabella királyné.

310 Bornemisza Tamás írja, hogy a szultánnak és a pasáknak az ő javaiból vittek, összesen 11 ezer forint értékű ajándékot.

311 Jagelló Zsigmond (1506–1548) lengyel király, Izabella apja herceg korában több évet töltött fivére, Ulászló budai udvarában.

312 Ti. az 1530-as években épített déli nagyrondelta.

313 A Mehmed pasa vezette török felmentő sereg június második felében ért Buda közelébe. Az *Obsidio* írója szerint Roggendorf július 10-én vonta össze csapatait a Gellért-hegy körül, ezzel Buda körülfárása lényegében véget ért. Porębski második levelében is július 10. szerepel a pasa érkezésének dátumaként.

OBSIDIO BUDAE

Az *Obsidio Budae* címmel fennmaradt dokumentum egészen különleges és a maga nemében unikális forrása Buda 1541. évi ostromának. A szöveg a Verancsics-gyűjteményben maradt ránk, jelenleg az Országos Széchényi Könyvtárban őrzik a Quart Lat 511-es jelzet alatt. A beszámoló nem túl hosszú, összesen huszonhárom, utólag számozott oldalból áll. A szöveghez két, a főszövegtől eltérő kézírással írt ajánlólevél is tartozik, az egyik a jelenlegi kötésben a szöveg előtt, a másik a szöveg után olvasható, de mivel a lapokat utólag kötötték egybe, számozták meg és látták el címmel, ebből az eredeti elrendezésre nem lehet következtetni. A kezdőlapon az *Obsidio Budae* 1530 cím szerepel, ami azt sugallja, hogy a dokumentum Buda 1530. évi, Wilhelm Roggendorf által irányított ostromának krónikája. Ez azonban megtévesztő. Szintén utólag írták az előlapra, és nem egyezik a szöveg fölött található címmel, ahol évszám nélkül az szerepel: *Civitatis Budae longa obsidio*, vagyis a szöveg Buda városának hosszú ostromáról szól. A tévedés mögött alighanem a mű egykori katalógizálójának felületes olvasata áll. A szövegben ugyanis több évszámot is találunk, az utolsó pedig 1530, és ez az adott helyen valóban Roggendorf az évi ostromára vonatkozik. Ám ez csak a szöveg történeti bevezető részének egy adata, míg a beszámoló tárgya valójában az évszámmal nem jelölt 1541. évi ostrom, melynek eseményeit naplószerűen és igen részletesen beszéli el. Porębski első, rövid levelét leszámítva nem ismerünk más dokumentumot, mely testközelből és a budai védők szemszögéből ábrázolná az ostrom eseményeit.

Az irat szerzője nem azonosítható egyértelműen. Gyanítható, hogy a két ajánlólevél Verancsics Antaltól származik, de maga az összegzés valószínűleg nem az ő műve. A szerző szemtanúként ír az eseményekről, Verancsics pedig nem volt Budán az ostrom idején.

Az eredeti latin szöveget Csapó Fanni és Pesti Gábor rendezte sajtó alá (Ismeretlen forrás Buda 1541. évi ostromáról. Fons 25 [2018], 225–246.). A kötetünkben olvasható fordítás Csapó Fanni munkája.

Nagyságos Petrovics Péter úrnak, a temesi ispánnak
és az alsóbb részek főkapitányának, tiszteletreméltó uramnak

Nagyságos és tiszteletreméltó uram, szerencsét kívánok és alázatosan ajánlom szolgálatomat. Tudom, Uraságtoknak, aki oroszlánrészt vállalt a védelemben és a királyi sarj őrzésében, igazán ismeretes az, mennyi csapást álltunk ki, mennyi-szer virrasztottunk elcsigázva az ostrom idején, hogy Budát a magyarok számá-ra megtartsuk. De hogy ne merüljön feledésbe a magyar vitézség és ez a rendkí-vüli állhatatosság, Uraságtoknak ajánlva elküldöm a mi szerencsétlen és szüntel-nül siratni való vereségünkről szóló tudósítást azért, hogy Uraságtok révén megtudja a világ, mi nem annyira magunkért, mint inkább a közösség javáért küzdöttünk saját életünkkel sem törődve, hogy kizárólag a magyarok számára őrizzük meg Budát mindkét ellenségtől, ha nem jött volna közbe cselvetés. Erről Uraságtok megítélheti és szokott bölcsességével megismerheti, hogy mindez szín-igaz. Mindenkor ajánlom magamat és szolgálataimat, és jó egészséget kívánok.

Uraságtok tántoríthatatlan prépostja

Buda városának hosszú ostroma

Az emlékezetes mohácsi vereség után, amelyben a felséges Lajos magyar király meghalt, és miután az országot és a királyi székhelyet, Budát a törökök leghatal-masabb császára, Szulejmán szultán feldúlta, a hírneves Szapolyai János urat, örökös szepesi grófot és erdélyi vajdát az úr 1526. évének november 11. napján Székesfehérvárott a Magyar Királyság összes rendjeinek jelenlétében és egyetér-tésével királlyá választották és megkoronázták. Csupán Báthori István nádor és Tamás, veszprémi püspök³¹⁴ maradtak távol, akik e sorscapás után Ferdinándhoz, Ausztria főhercegéhez menekülvén, őt a Lajos király és a herceg által Pozsonyban kötött valamiféle szerződés alapján,³¹⁵ ráadásul az ország jogszokása ellenére be-vitték Budára, majd onnan Székesfehérvárra kísérték, és a nemes király koroná-zása után egy évvel, november 5. napján a koronás királyt megillető jogokat megsértve a szent koronával ékesítették.³¹⁶

314 Szalaházy Tamás, a Habsburg-párt egyik vezéralakja, utóbb 1527-től Ferdinánd magyar kancellárja. Életről bővebben: Fazekas István, Szalaházy Tamás, egy Habsburg-hű főpap portréja. *Történelmi Szemle* 49 (2007:1), 19–34.

315 Az eredetiben szereplő „iure privilegiali” a Jagellók és a Habsburgok között kötött házassági szerződésekre vonatkozik. 1506-ban I. Miksa német-római császár (1508–1519) és II. Ulászló (1490–1516) megegyeztek abban, hogy Miksa unokája, Ferdinánd Ulászló lányát fogja feleségül venni, Ferdinánd húgát, Máriát pedig Ulászló esetleg születendő fia. 1515-ben megerősítésre került a házassági szerződés. A Habsburgok trónigényét szavatoló szerződésekről összefoglaló jelleggel az idevágó szakirodalom idézésével lásd: Pálffy Géza, *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*. Budapest, 2010, (História könyvtár: Monográfiák, 27.) 42–48.

316 A jogi nyelvben a megválasztott királyra az *electust*, a megkoronázottra a *coronatust* használjuk. Azzal, hogy a szövegben az „insigniverunt” alak szerepel (a fordítás ezt adja vissza az „ékesítették” fordulattal), mely nem koronázási szakszó, a mű szerzője azt kívánja hangsúlyozni,

A nemesek és a legtöbb báró engedett Ferdinándnak, mivel ígéretet tett Belgrád visszaszerzésére és arra, hogy a korona minden felségterületét meg tudja védeni, és még János király is kitért előle, és híveivel együtt Lengyelország felé, Tokajra, atyai birtokára ment, elkerülendő, hogy rásüssék, kerékkötője az ország védelmének.³¹⁷ Ferdinánd ellenben a seregét a törököktől visszavonván üldözni kezdte a szerencsétlen magyar királyt, aki, miután néhányszor legyőzték és atyai javaitól megfosztották, arra kényszerült, hogy Lengyelországba meneküljön. Miközben Ferdinánd itt, a király birtokai körül hadakozott, hagyta, hogy amott Horvátországot, Jajcát, Szlavóniát és Magyarországot déli részét feldúlják és el is foglalják.³¹⁸

János, Magyarország istenfélő királya ezt a nyomorúságos pusztítást Lengyelországból szemléli, hűséget fogad a török szultánnak, adófizetést és engedelmességet ígér, nehogy egész Magyarországot feldúlják. A kényúr meghallgatta és beleegyezett; s miután a németeket lekasabolták, és Budát erővel visszafoglalták, az Úr 1529. évének szeptember 8. napján visszahelyezte a trónjára és az ország élére a királyt, aki csaknem két évig volt száműzött,³¹⁹ örök időkre magyar kézbe adva az országot és Budát.

Sok küzdelem és a pártoskodásból fakadó borzalmas öldöklés után a királyok békét kötöttek,³²⁰ de ez nem tartott sokáig. Ugyanis a felséges Izabella királyné, a nevezetes Zsigmond lengyel király lányának ünnepélyes és pompás menyegzője után, amit Székesfehérváron tartottak meg, Isten magyar királyi sarjjal ajándékozta meg a magyarokat, de ez a rendkívüli öröm hatalmas veszélybe fordult át.

Ugyanis a felséges királyt hirtelen halál ragadta el: miközben némely pártütőt büntetett meg Erdélyben, és a pártoskodók megfizettek bűneikért, ő is lerotta utolsó földi adósságát. Balassa Imre vajda más házában bujkált, Bodoniust pedig, a másikat, a törökök tartották rabláncon.³²¹ Miután a felséges király Szászsebesen, július 22-én vagyis Szent Magdolna ünnepén, csütörtökön váratlanul meghalt, a

hogy Magyarország törvényes királya nem Ferdinánd, hanem Szapolyai János. A koronázás dátuma nem pontos: Ferdinándot 1527. november 3-án koronázták Székesfehérvárott.

317 A szöveg tendenciózusan János-párti. János király korántsem állt félre harc nélkül Ferdinánd útjából: két vereség, Tokajnál 1527. szeptember 27-én és Színánál 1528. március 8-án kellett hozzá, hogy Lengyelországba meneküljön.

318 Az oszmánok boszniai és horvátországi előretöréséről és ennek stratégiai jelentőségéről lásd: Barta Gábor, *Az elfelejtett hadszíntér 1526–1528. A török–magyar szövetség előtörténetéhez. Történelmi Szemle* 37 (1995:1), 1–35.

319 Ez közel sem pontos: János király a szinai vereség után, 1528 március elején hagyta el Magyarországot, de részben lengyel segédcsapatokkal már az év őszén visszatért és Lippán rendezkedett be.

320 A váradi békét 1538. február 24-én.

321 Balassa Imre 1538–1540 között volt erdélyi vajda Maylád István mellett, aki 1534–1540 között töltötte be ezt a tisztséget. A szövegben ezért Balassa mellett Mayládnak kellene szerepelni, ugyanis 1540-ben ők lázadtak fel János király ellen. A *Bodoni*us név elírás lehet. Verancsics történeti munkájában Petru Rareșről a következő szerepel: „Petrum cognomento Bogdanum, Moldaviae principem, genti suae vaivodam appellationem” (Szalay László [szerk.], *Verancsics Antal összes munkái* I. Pest, 1857, 50.). A latin szöveg szerzője talán összekeverte Mayládot, akit 1541 végén Petru Rareș fogott el, a moldvai fejedelemmel, innen a *Bodoni*us alak.

leghűségesebb hívei tanácsot tartottak a királyság jövőjéről és a gyermek neveléséről. Félték ugyanis, hogy ha Ferdinándot a török szultán beleegyezése nélkül hozzák be királynak, Erdélyt és egész Magyarországot pusztításnak teszik ki. Követeket küldtek tehát a szultánhoz, a főtisztelendő Eszéki János pécsi püspök urat és a nagyságos Werbőczy István kancellár urat, akik egy levéllel,³²² illetve azzal a szigorú és rettenetes paranccsal tértek vissza, hogy a király fia álljon az ország élén, különben egész Magyarországot elpusztítja.

Eközben követeket küldtek Ferdinánd királyhoz és a halott király híveihez, tudniillik az ország két legfőbb emberét, nehogy [Ferdinánd] elhamarkodottan cselekedjen. Ehelyett arról próbálták meggyőzni, hogy mindennek alapos megfontolás után és a szultán beleegyezésével kell történnie, ha ugyanis Ferdinándot kell trónra emelni, akkor annak úgy kell történnie, hogy a szultán nem ellenzi. Azon a véleményen voltak, hogy így védhetik meg az országot és a saját javaikat, így óvhatják meg a szabadságukat és az egész államot. Mert maga a helyzet is nyilvánvalóvá tette, hogy így lett volna, ha a főurak félretették volna a gyűlölködést. De hiába a jó tanács, mivel, bár a királyt még el sem temették, az összes ember közül, akiket a föld valaha a hátán hordott, a legbűnösebb Balassák³²³ és néhány másik főúr serege Pest és Vác körül már kezdett garázdálkodni, fosztogatni és hallatlan gonoszságokat elkövetni.

Eközben a magyar és rác urak, a kincstartó váradi püspök, Török Bálint, az ország főkapitánya, Petrovics Péter, temesi ispán és Batthyány Orbán hatalmas serege és a felséges király többi hívének megszámlálhatatlan tömege a királyi holttestet Budára vitték, ahol a királyné tisztességgel fogadta a koporsót, majd Fehérvárra küldte, hogy eltemessék. Volt ott nagy sírsás-rívás és mérhetetlen kiáltozás emberhez, Istenhez, hogy hát odalett ím a mi fejünk ékessége, és temérdek könnyhullatás. Egy ember se volt, aki ne azt mondta volna magában, hogy kész meghalni a gyermekkirályért, és mindenki megfogadta, hogy ha úgy hozza a szükség, készen áll a legvégső áldozatra is.

Visszatértek Budára, és miközben ez történt, az fentebb említett pártoskodó magyarok körülbelül tízezer fős német sereggel ostrom alá vették Tata várát,³²⁴ majd azt maguk mögött hagyván Visegrádra mentek, erővel bevették az alsó várat, a fellegvárat viszont hasztalanul támadták, Vácot pedig megadás révén foglalták el.

Ezután október 21. napján Óbudára mentek, hogy Budát ostrom alá vegyék. A tizenegyezer szűz ünnepnapján³²⁵ Budán a főurak, a nemesek, minden hatalom

322 A János Zsigmondot beiktató adhnáméval. Szövegét lásd kötetünkben.

323 A négy Balassa-fivér, János, Zsigmond, Imre, Menyhért 1540. augusztus 14-én kapott reverzálist arról, hogy mivel Ferdinánd hűségére tértek, megtarthatják javaikat, valamint 20 ezer forintért megkapják Diósgyőrt, illetve a bozói prépostság főkegyúri jogát (ÖStA, HHStA, UA 43. Konv. A, fol. 24–26.).

324 Vels nem ostromolta meg Tatát. 1540. szeptember utolsó napjaiban Nyári Ferenc révén egyezséget kötött a várat zálogjogon bíró Baranyai Mátyással, hogy az átáll Ferdinánd oldalára és cserébe megtartja a várat (ÖStA, HHStA, UA 44. Konv. A, fol. 5.).

325 Október 21.

és a nép Buda körüli mérhetetlen tömege a gyermeket³²⁶ királlyá választotta, és valamennyien hűségesküvel erősítették meg, hogy sohasem adják meg magukat a németeknek, hanem örökké a magyar sarjnak fogják megtartani [Budát].

A magyarok naponta csapatostul rontottak ki, a németek pedig kiálltak velük, de lekaszabták őket, és nyomorultul odavesztek, és ha nem lettek volna velük magyarok, *ítéltek volna minden test fölött*.³²⁷ Leonhard Vels, ausztriai báró, Ferdinánd király kapitánya látván, hogy mivel Buda egyrészt jól el van látva erősítésekkel, másrészt bátor férfiakkal volt tele, [Pest] viszont nem tud ellenállni, ezért elsőként ezt a várost foglalta el folyami haderejével,³²⁸ amely amúgy is üres volt, mivel a hűséges polgárok, akik emlékeztek a halott király jótéteményeire, Budára költöztek át vagyonukkal, fiaikkal és minden ingóságukkal egyetemben. Ezután négyezer németet és morvát helyezett el itt,³²⁹ hogy Budát kiéheztesse. Török Bálint néhány katonájával november 7. napján a Szent Gellért-egyház³³⁰ környékén, ugyanezen hegy tövében megtámadta őket: elég kemény ellenállást tanúsítva a folyón is visszatámadtak, de olyan hevesen lőtték őket a budai várból, hogy csak súlyos veszteséggel vonulhattak vissza. A Budára behozott fejeket mindenki nagy örömmel fogadta.

Ekkor történt, hogy a Szentlélek [ispotálnál] levő³³¹ hévizek környékén egy a falról kilőtt saját ágyúgolyónak esett áldozatul a tekintetes Cibakházy György, ez a derék férfi, akinek a városvédelem azon része jutott, amit Veres- vagy Újbástyának neveznek.³³² Így tehát a kijátszott és jól megszorongatott Leonhard [Vels] a maradék sereggel Visegrádra távozott, amit, habár fekvése és falai révén

326 Szapolyai fia, János Zsigmond.

327 A latin eredeti „caderet omnis caro” fordulata Izajás próféta szavait idézi: „In igne enim Domini judicabitur omnis terra et in gladio illius *cadet universa caro*.” Vagyis: „Mert az Úr tűzben ítélik, s kardja által minden test fölött.” Iz, 66,16.

328 Vels 1540. november 10-ig tartotta ostromzár alatt Budát, majd elvonulásakor csapatai megszállták az őrizetlen Pestet.

329 Vels november 18-án Serédy Gáspárnak írt leveléből tudjuk, hogy Pestet két német és négy cseh zászlóaljjal erősítette meg, továbbá ezer naszádos és háromszáz könnyűlovas tartózkodott a városban (ÖStA, HHStA, UA 44. Konv. B, fol. 75v.). Mivel egy zászlóalj kb. öt-hatszáz katonából állt, a Dieskau vezetése alatt álló hat zászlóalj, kb. 3000–3500 gyalogost jelentett. Az *Obsidio* adata így hitelesnek tekinthető.

330 Alhévíz plébániatemploma a mai Tabánban. A templom valószínűleg a hegy lábánál állt.

331 A török kori Veli bég fürdője környékén állott középkori ispotály Felhéziven, a hévíz források északi végénél, a mai Malom-tótól, Lukács fürdőtől északra.

332 Veres- vagy Újbástya, korábbi forrásokban Verestoronny, a Duna partján, a Szentpétermártír városrészben (ma Felső-Víziváros) feltehetően a Váralját bekerítő városfal (Vérmező u. – Margit krt. – Bem József u.) lezárásaként emelkedett a Dunánál a mai Bem téren (nagyjából a Külügy-minisztérium épülete alatt). Az *Obsidio* szövege megerősíti a korábbi régészeti meghatározást, hiszen Cibakházy György a Verestoronny előtti területen (a mai Császár fürdő környékén) esett áldozatul a városbeli ágyútűznek. Részleges ásatások igazolták, hogy a Verestoronny igen széles, kör alaprajzú, többszintes erődítmény volt, török neve: Kakas kapu tornya. Az *Obsidió*ban használt „új” jelző érdekes, mivel a torony 1541-ben már nem lehetett új, de a 14. század utolsó harmadában épült külső városfalhoz képest mégis annak számíthatott. A torony igen fontos viszonyítási pontként szolgált, a dézsmajegyzékekben (1505, 1510 k.) sokak lakóhelyét adták meg a „Verestoronny mellett” vagy a „Verestoronny környékén” megjelöléssel.

jól meg volt erősítve, komoly ágyúzással elfoglalt,³³³ nemkülönben Tata várát és Székesfehérvárat is. Ezekből a várakból kezdte Budát kiéheztetni: elhajtatta a szükséges és fontos dolgokat, illetve összegyűjtette, nehogy bármi is bejuthasson oda. Ily módon tartotta ostromzár alatt Budát egészen tavaszig, és Szent György ünnepéig minden nap összecsapásokkal és csetepatékkal gyötörte. Budán azonban eközben minden megvolt, amit csak kívánni lehetett, mivel minden szükséges dolgról jó előre gondoskodtak a felséges király és a kincstartó igyekezetéből.

Az erőszakra erőszakkal akarván felelni, az ostromlott urak elküldték a temesi ispánt, hogy vezesse harcba seregével együtt Mehmedet, a szendrői és belgrádi szandzsákbéget, akinek ezt a szultán is parancsba adta, és egyesítse velük a saját rác katonáit³³⁴ is. De a tél hidege Tolna környékén meglepte őket, így nem tudtak segítséget vinni a budaiaknak, a Perényi Péter kezén lévő Vácot viszont február 12. napján kegyetlenül végigdúlták,³³⁵ de a budai urak rákényszerítették a törököket, hogy visszaadják a foglyokat. Ezután, március 21. napján, a jégolvadást követően, Pest városát zárták körül, ám nem tudták onnan kiűzni a körülkerített németeket, mivel egész télen a havon táboroztak, és ettől kimerültek, így kénytelenek voltak visszavonulni.³³⁶

Április 13. napján, azaz nagyhét szerdáján egy német sereg a hozzájuk csatlakozott magyarokkal Pest körül kezdett gyülekezni, hogy Buda köré szorosabb ostromzárát vonjanak. Parancsnokként néhány ezer [katonával] Wilhelm von Roggendorft küldték hozzájuk, hogy határozottabban intézze a Buda körüli teendőket. Ő korábban, mégpedig az Úr 1530. évében, amikor még a felséges király is életben volt, s maga is bent szorult [Budán], ötvenkét napon³³⁷ át erőlködött Buda alatt, mely akkoriban még nem is volt annyira megerősítve, ahogyan most. Továbbá az ostromlókat az is felbátorította, hogy a vitéz katonák java távozott Budáról, és sem Bálint úr, sem a rácok csapatai nem voltak jelen, miként ősszel, amikor hűséget esküdtek. Ugyanazon hónap 23. napján, Szent Albert ünnepén Kelenföld magasságában átkeltek a Dunán, és a könnyű fegyverzetű magyar katonák a német puskásokkal vegyesen összecsaptak a mieinkkel. A mezőn szokás szerint bajvívásra és párviadalra került sor, a mieink közül csak egy esett el, az övéik közül sokan veszték oda vagy sebesültek meg. A mi budai gyalogosaink, minként a külföldiek is mindvégig nagyon bátrak voltak és méltók minden dicséretre. Ugyanis nem ellenkeztek, hanem bármit megtettek, amit parancsba kaptak. Sőt az urak akarata ellenére is veszélyes küzdelmet vállaltak, amikor látták, hogy az ellenség harcra ingerli őket. Azon a napon távoztak az addig Budán

333 Vels már októberben bevette a visegrádi alsó várat, de a fellegvár védőivel alkut kötött, miszerint azok Buda elfoglalása esetén adják át neki a várat. Bár Budát nem tudta bevenni, visszavonulás közben ostrom alá vette Visegrádot. A védők néhány napi ágyúzás után, november 25-én feladták a fellegvárat. Lásd erről Vels levelét kötetünkben. Az őrség parancsnokait a vár feladása miatt Fráter György a budai Csonkatoronyba záratta.

334 A *Memoria rerum* szerint Petrovics Péter ezer rác katonával csatlakozott Mehmedhez.

335 Antonio Mazza úgy tudta, hogy Vácot Petrovics Péter magyar és rác katonái vették be.

336 Mehmed bég tizenötezer fős hada 1541. április 6-án vonult el Pest alól.

337 Roggendorf 1530. október 31-től december 20-ig ostromolta Budát.

időző lengyel követek, akik az urak tudta nélkül ki akarták vinni Budáról a királynét és fiát.³³⁸

Vasárnaptól, Szent György ünnepétől egészen szombatig³³⁹ zajlottak csatározások, és a Szent Gellért-hegyről folyt az ágyúzás.

Május elsején a kincstartó úr, akit megbeszélésre hívtak a nagyságos Perényi Péter úrral, aki az első volt Ferdinánd király magyarjai között, nem vonakodott kijönni a városból, sőt ezer gyalogossal és körülbelül hatvan felvértezett lovassal illő módon körülvéve a nagyságos Batthyány Orbánnal együtt a megbeszélések végett a mező közepére ment, ahol csaknem három órán át tárgyaltak is, de semmire sem jutottak.³⁴⁰ Az ispán úr³⁴¹ ugyanis Budát kérte Ferdinánd számára, de a kincstartó a tisztesség okán megtagadta az átadást, mondván: aki nem tudta megtartani, amikor egyszer már birtokolta, az most sem tudná a szultán ellenében, illetve hozzátette, hogy valamennyien esküt tettek, hogy Budát csak olyanak adják át, aki magyar vérből származik. Ha viszont Ferdinánd megnyerné a maga számára a szultánt, és megelégszik azzal, hogy Magyarországról Rákosmezőn döntsének, akkor a szultán kész nemcsak Budát, hanem minden erősséget, amiket a nemes király az ő gondjaira bízott, a magyaroknak visszaadni. Az ispán úr azt vetette ellen, hogy míg a gyűlés tartana, megérkezik a török. Erre a kincstartó ezt mondta: ha a töröktől fél, mást kell kitalálni, nem pedig polgárháborút szítani. Az ispán úr ezek miatt elégedetlenül ment vissza a német táborba, a kincstartó pedig visszatért Budára.

Eközben építeni kezdtek egy sáncot Pest mellett, Bécsvára³⁴² környékén, Buda várával szemközt. Azt hittük, hogy a mives és szép palotát akarják töretni, ahol a gyermek király a királynéval együtt tartózkodott, de a következő nap leleplezte előttünk az ellenség szándékát. A napfelkelte utáni hatodik órától egész nap kilenc nagy ágyú szüntelen dörgése közepette törekte az alsóvárat, amit vízinek is neveznek,³⁴³ és bár hatszázhatvan ágyúgolyót lőtt ki, hiábavalóan töltötte el azt a napot. Ugyanez történt másnap, a harmadik, a negyedik és az ötödik napon is. A mieink, valahányszor az ágyúkat kilőtték, nagy nevetéssel szedték össze a falak

338 A *Memoria Rerum*ban és Bornemisza Tamás *Emléközetében* is az szerepel, hogy a lengyel követeket azért küldte Budára I. Zsigmond lengyel király, hogy lánya, Izabella királyné és Habsburg Ferdinánd közötti tárgyalásokat, egyezséget elősegítsék. Bornemisza azt is megemlíti, hogy a követek kijártak a német táborba, hogy Izabella és Roggendorf között közvetítsenek. Ezt észrevették a Szapolyai-párti főurak, ezért kitessékelték őket Budáról. Lásd a szemelvényeket kötetünkben.

339 Vagyis április 24-től április 30-ig.

340 Ferdinánd egy május 11-én Bécsben kelt levele szerint a találkozót fordítva, György barát kérte Perényitől, és Kelenföldön került rá sor. Budai részről a Barát és Batthyány Orbán vett rajta részt, Habsburg oldalról Perényi mellett Nyári Ferenc és Varkocs György (ÖStA, HHStA, UA 45. Konv. D, fol. 16–18.). Mazza is úgy tudta, hogy a találkozó ötlete a Baráttól származott.

341 Perényi Péter Abaúj vármegye örökös főispánja volt, ezért említi ispán (*comes*) néven a szöveg.

342 A pesti városfáltól északra, Bécs/Újbécs területén, a Duna partján fekvő erődítmény (nagyjából a mai Eötvös tér környékén). Zsigmond király kezdett itt tornyot építeni, a dunai zárólánc pesti rögzítésére. Építkezése félbemaradt. Romjai még a 18. században is látszottak és térképek is ábrázolták.

343 Vagyis az északi és déli völgyzárófalak közti területet.

tövében az ágyúgolyókat, és bevitték Budára. Miután az ellenség belátta, hogy csak az idejüket vesztegetik, és hasztalanul fecserlik a puskaport és az ágyúgolyókat, mivel belül erősebb sáncot emeltek, felhagytak ezzel.

Május 8. napján miközben a Madár-hegyen³⁴⁴ sáncot építettek, a tekintetes Lévai Gábor,³⁴⁵ egy német párti magyar áldozatul esett egy ágyúgolyónak, amit a Csonkatoronynak³⁴⁶ nevezett nagy budai toronyból lőttek ki. Ugyanis az ellenség nem sejtette, hogy ott is lehetnek ágyúk.

Május 9. napján és a rákövetkező napokon a város falait a Zsidó kapu³⁴⁷ környékén és a Bánffy urak háza³⁴⁸ környékén, sőt a vár kapujától³⁴⁹ egészen a Szent Zsigmond káptalan kanonokjainak házáig³⁵⁰ a földdel tették egyenlővé, és egészen az alapokig lerombolták úgy, hogy a támadók számára egy széles út nyílt volna, hogy bejussanak, hacsak az éjszaka folyamán emelt sánc révén nem építettek volna erősebb falakat.

De még ezzel sem elégedtek meg, hanem ledöntötték a vár két tornyát is, amiket Buzogánytoronynak³⁵¹ hívnak, és ahonnan nagy veszély fenyegette őket,

344 A mai Nap-hegy.

345 Istvánffy Miklós történeti munkája tizenötödik könyvében az 1542. évi pesti ostrom eseményeinek részletezése kapcsán említi Lévai Gábor nevét. A következőket írja: „Et quum Gabriel Leua, ac Ladislaus Banffius, nobiles viri, ementiorie loco complicatis mutuo manibus praelium spectarent, Gabriel maioris colubrinae hostilis ex oppido emissae ferrea pila ictus illico discreptus dilaniatusque est...” (Nicolai Isthvanfi Pannoni *Historiarum de rebus Ungaricis Libri XXXIV*. Köln, 1622, 272.). Istvánffy itt bizonyosan téved, és Lévai ténylegesen egy évvel korábban, 1541-ben esett el. Halálát nemcsak az *Obsidio* említi, de Thurzó Elek egyik május 16-án Ferdinándhoz írott levele is (ÖStA, HHStA, UA 45. Konv. D, fol. 23.).

346 A királyi vár legnagyobb alapterületű tornya, a nyugati oldalon, az első és a második udvar határán, a Csonkatorony.

347 Buda nyugati kapuja, a mai Fehérvári kapu.

348 A Bánffy család háza kb. a mai Teleki-palota helyén állt. A 16. század eleji források hol a Szent Zsigmond-templommal szemben, hol a Szent Zsigmond prépostjának házával és a Friss-palotával szemben írják le.

349 Bizonyosan nem a Zsidó kapu, mert azt már megnevezte. A török korban Koldus kapunak nevezett kapura gondolhatunk, amely a palota északi előudvarának északi falán nyílt. Ez a fal választotta el 1541-ben a palotát a várostól. Ezzel a helymeghatározással a szerző tulajdonképpen ezt az északi falat adja meg a rombolás kiindulási pontjaként.

350 Ezt a házat a Bánffy-ház északi szomszédjaként adja meg egy oklevél. Eszerint a Bánffy-ház környékén szétlőtt falak ugyanazok, mint a város falától a Szent Zsigmond kanonokok házáig szétlőtt falak. Érdemes Erhard Schön látképét is figyelembe venni: itt a Zsidó kapu előtt ábrázolt ágyútoronytól északra látunk kiromlást a faltetőkön (Zsidó kapu környéke), illetve a metszet feltűnési, hogy ettől délre (vagyis Bánffy-ház környékén, illetve a vár kapujától kezdődően) is egy hosszú szakaszon kidőlt a fal és helyén sáncot emeltek.

351 Az említett tornyok meghatározása nem egyszerű. Bizonyosan nem a ma Buzogánynak nevezett toronyról van szó, mert ez csak a 20. század közepén kapta ezt a nevet. Szalay János pozsonyi ispán 1541. május 30-án Nádasdynak írott levelében említi, hogy a Madár-hegyen (mai Nap-hegy) felállított ütegek a Zsidó kaputól a Buzogánytoronyig rombolták a falakat. Emiatt arra gondolhatunk, hogy a palota falának északnyugati sarkán állhatott valamiféle buzogány formájú torony, illetve ettől északra az északi előudvar falának és a várfalnak a találkozásánál. Szalay is két tornyot említ, de csak az egyiket nevezi kifejezetten *Buzogánynak* („Bwszwugan”). A Schön-féle metszeten ugyanakkor ilyen objektumnak nincs nyoma.

sőt még a várnak a hegy felé néző gyönyörű toronygombjait³⁵² is lerombolták, a Koldusvár³⁵³ körüli falszakaszt is megsemmisítették, és a szépséges István tornyot³⁵⁴ is megpróbálták számos ágyúlövessel romba dönteni, és tudom is én még mi minden gyalázatosságot el nem követtek azokban a napokban. Az Úr mennybe-menetelének ünnepe táján³⁵⁵ a vár alatt lévő király kertnél³⁵⁶ (amit nem volt érdemes őrizni) éjjel támadást indítottak, hogy ott próbáljanak szerencsét, de még azt sem tudták bevenni, üres kézzel távoztak, jöllehet több mint háromezren voltak,³⁵⁷ míg a mieink közül csupán százan voltak őrségben. Másnap éjszaka súlyos veszteségeket szenvedtek el tőlünk, a mieink mégis átengedték nekik a kertet, mert az nem használt, és különösebben nem is ártott nekünk.

De még ily nagy tettekkel és oly sok falszakasz lerombolásával sem elégedtek meg. Roggendorf a Duna irányából mozgósította csapatait, hogy mindenfelől erősen ostromolják és szigorúbban zárják körül a várost. Számos ádáz összecsapásra került sor, melyek során a mieink és az övéik közül is sokan haltak meg. Ágyúkat hozott, és a város falait a Boldogasszony-templom temetője³⁵⁸ és a karthauziak háza³⁵⁹ környékén egészen a Szent Miklós-templomig³⁶⁰ lerombolták.³⁶¹ De nemcsak ránk haragudtak, iszonyú dühük Isten ellen fordult: kegyetlen ágyúikkal a falakon belülré, a Boldogasszony-templom felé lőttek, és azt meggyalázták. Ezzel a katolikus német ellenség a pogány töröknél is hitványabbá tette magát, mert saját vallását sem kímélte. Többen, akik akkor velük voltak, azt mondták, hogy a landsknechtek puskáikat az égre irányították, és Istent káromolták, hogy az is törökké lett, és az ő pártjukat fogja.

Most hátra van még a mi nehéz küzdelmünknek a legderekből része, tudniillik, hogy a hosszú ostromtól szorongatva és virrasztástól elcsigázva hogyan tartóztattuk fel az ellenség rohamát. Mert miközben három oszlopban ellenünk rontottak, helyt álltunk, és életünket nem kímélve megmutattuk, hogy a becsü-

352 A budai palota aranyozott toronygombjairól, mint a látkép hangsúlyos elemeiről többen is megemlékeznek.

353 Az eredetiben „Kewldwswar” alakban. Azonosítása problematikus, más forrásból nem ismert objektum. A török korban az északi előudvar északi kapuját Koldus kapunak hívták, amely önmagában elég értelmetlen elnevezés. Megkockáztatható, hogy ez tükörfordítása volt, egy általuk sem értelmezhető névnek. Ez esetben a Koldusvár lehetne a palota északi falán levő kaputól keletre emelkedő nagyméretű épület (az egykori Friss-palota), amit az udvart északról lezáró várfalba foglaltak.

354 A királyi palota déli öregtornya, legalsó szintjét az ásások feltárták.

355 Május 26. Mazsa adatai szerint május 25-én indítottak támadást a királyi kertek ellen.

356 A királyi palota várfalaihoz nyugatról kapcsolódó, fallal övezett kert. Jól látható a Schön-féle metszeten is.

357 Mazsa szerint a királyi kertek elleni akcióban egy tirolti tiszttel vezetésével ötszáz gyalogos vett részt.

358 A Boldogasszony-templom temetője a szentély mögött a várfalakig elért, amint azt az újabb ásások bizonyították.

359 Karthauzi kolostor nem volt Budán. Ellenben a lövöldi karthauzi kolostornak a háza a Boldogasszony-templom és a domonkos kolostor között helyezkedett el.

360 A Szent Miklós domonkos kolostor temploma.

361 A *Memoria rerum* is említi, hogy a Boldogasszony-templom temetője környékén is sor került egy sikertelen rohamra.

leten és hűségen kívül semmi mással nem törődünk, csak hogy a magyar névnek halálunkkal szerezzünk örök dicsőséget, minthogy esküvel fogadtuk, hogy Budát a magyaroknak fogjuk megtartani.

Június 1-jén hallottuk, amint azt kiáltották: *ostromgebewl*.³⁶² Este pedig láttuk, hogy zászlókkal és trombitákkal hergelik magukat, és a hegy körül felállított táborukból a Duna partjára vonulnak. Tudtuk, hogy holnap megtámadnak bennünket, így tehát mi felkészülten és ágyúgolyókkal jól felszerelve és más hadi szerszámokkal igen bebiztosítván magunkat, a puskákat, a szakállasokat és az ágyúkat is megtöltöttük, és egyéb hadifelszereléssel, tűzszerzámokkal és hatalmas kövekkel mindenfelé megpakoltuk az őrhelyeket.³⁶³

Június másodikán, azaz a pünkösöd előtti csütörtökön, a második órában, amikor megvirradt, rémisztő ágyúdörgés támadt, tüzes és kénes golyók zúdultak ránk, mindenfelé nagy futkosás támadt, dobok, trombiták és mindenféle figyelemfelkeltő eszközök, de még a harangok riasztó zúgása is fegyverre szólítottak minket. Irtózatossá üvöltözés támadt, de mindent túlharsogott az erős fegyverropogás és ágyúdörgés. Láttuk, hogy itt is, ott is sokan esnek és hullanak el, egészen olyan volt, mintha az ég leszakadna, majd megindulna a föld is. Mindenhol hevesen küzdöttek egészen a hatodik óráig, és a városból elsütött ágyúk füstje annyira elhomályosította az eget, hogy nem láthattuk az égboltot sem, bár a nap már felkelt. Ugyanis a városban bőségesen volt ágyú. A városbeliek magyar szokás szerint Jézust hívták segítségül. Az ellenség minket állatoknak nevezett, „dazty gott”³⁶⁴ – kiáltották, és még sok mást is. Jézus velünk volt, őket viszont menekülés közben vagy a kövek temették be, vagy nyomorult halált haltak, így a vadállatok falták fel őket. Az asszonyok is örök dicsőséget nyertek, mert több mint háromszázan a karthauziak Duna felé néző házának romjainál köveket hordtak a védőknek, némelyek az ellenség közül többeket is megöltek. Így történt a várban is, ahol az ellenség jelentősebb ereje volt, és a Szombat kapunál³⁶⁵ is. Az ellenség elmenekült a falak alól, és bár senki nem üldözte őket, kövekkel, ágyúkkal, puskákkal és nyilakkal löttük őket, kénes koszorúkkal és más tűzszerzámokkal ajándékoztuk meg, „Hamolcz, hur, ve, Buda Kwrtha”³⁶⁶ és sok más ilyet hallottak a városból. Pusztultak mindenfelé a szerencsétlenek, egyesek elmenekültek, hogy életben maradjanak, akiket viszont lekasaboltak, a kutyák prédái lettek.

Miután így Krisztus mérhetetlen jósága folytán megszabadultunk attól, hogy az ellenség prédái legyünk – az ostromlóknak ugyanis feltett szándékuk volt, hogy minden ostromlottat, még a csecsemőket is, legyilkolják –, Roggendorf a szeget szeggel elv alapján az erőre erővel, az ármányra más ármánnyal kívánt

362 A latin szövegben így félig magyarul, félig talán németül. Talán a *Sturm* névű szálfegyver van a háttérben, melynek első tagját (*Sturm*) magyarul *ostrom*nak fordított a szerző, a végét pedig nem értette, és megpróbálta hallás után leírni.

363 Az *Obsidio* sem írja, hogy a védők behúzták volna az előre a falakhoz készített ostromlétrákat. Pedig a szerző, ha megesis, aligha mulasztja el ezt megemlíteni.

364 A latin szöveg szerzője valószínűleg egy német kifejezést akart leírni hallomás után.

365 Buda északi kapuja, a mai Bécsi kapu.

366 A latin szöveg szerzője itt valószínűleg az ostrom során halott német és magyar káromkodásokat próbálta meg papírra vetni.

felelni, így árulással tett próbát a már-már reménytelen ügyben. Néhány polgárt hízelgéssel, fenyegetéssel és üres hazugságokkal környékezett meg,³⁶⁷ titkon elküldte a kémjét a város kisbírójához, Palczán Péterhez, minthogy neki befolyása volt a népre, és a rábizott kapukulcsokat is magánál tartotta. Ha akarná, éjjel be tudná engedni a német sereget, mert ha megtenné, akkor a királyi felségtől várát, birtokot és mindenféle vagyont nyerhetne. Ha nem teszi, még a polgárok gyerekeit is lemészárolják. Ez a hitvány fenyegetőzés, ami talán senkit sem rémített volna meg, megingatta a kisbíró. Néhány hasonszőrűvel, akik körülbelül heten voltak, tanácskozást tartott, és mivel hajlandóak voltak önként elárulni a várost és ártatlanok vérént ontani, könnyedén beleegyeztek a zsarnok parancsába, főleg, mivel jutalmat is akartak.

Eközben felvirradt az áldozatok számára végzetes nap, tudniillik június 12-e, Szentháromság ünnepe. A kisbíró és egy bizonyos kereskedő, Bornemisza Tamás azt mondogatta, hogy a rákövetkező napon kiszabadulnak a szörnyű börtönből. Ezek a szavak sokak számára a jövőbeli árulás gyanúját, másoknak jó óment jelentettek a védekezésre, de amint felvirradt a következő nap, június 13-a, Szentháromság ünnepének másnapja vagy Szent Antal napja, az árulók szavai egyértelművé váltak. Az ellenség ugyanis 11 órakor kisebb rohamot indított a vár Alhévíz felőli erődtéménye, vagyis a rondella³⁶⁸ ellen, amit az árulás érdekében négy nagy ágyúval szétrombolt, hogy a Boldogasszony-templom temetőjétől, mely az árulás helyszíne volt, a segédcsapatok és a pesti polgárok őrsege elvonuljon. Ezeket a kisbíró, a lázadás kútfeje is felettébb sürgette, hogy induljanak már és siessenek a vár segítségére. De mivel a kincstartó úr bátran ellenállt a támadóknak, senki sem távozott a számára kijelölt helyről. Egyrészt tudták, hogy a várbeliek Isten segedelmével és a kincstartó buzgalma révén férfiasan meg tudják védeni magukat még ennyi ellenséggel szemben is, másrészt mert a temesi ispán,³⁶⁹ Batthyány Orbán és a pesti bíró³⁷⁰ saját csapataikkal a Szent György téren³⁷¹ örködtek, és nem kételkedtek abban, hogy azok minden eseményt észlelnek a várral kapcsolatban, és ha bármi baj történne, hírül adnák nekik. Így aztán nem is mentek sehova, hiába unszolta őket a kisbíró. A nép ugyanis gyanakvásal viseltetett már a kisbíróval szemben, minthogy inkább csak félték tőle, és nem tiszteletből követték. [A kisbíró] erre kihirdette, hogy senki ne nyilazzon, lőjön vagy dobjon hajítódárdát a falról, mivel néhány embert kiküldött, hogy kivizsgálják, mi történik kívül.

367 Ezen kívül csak Laziusnál olvasható, hogy az árulásra Roggendorf bujtotta fel a polgárokat. Más források azt állítják, hogy a kezdeményezés a polgároktól indult ki, esetleg Izabella ösztönzésére is.

368 Az eredetiben „Bastyam circa galyam” áll, ami igen nehezen értelmezhető kifejezés. A leírásból egyértelmű, hogy a vár fő déli védművét, az Alhévíz felé néző déli nagyrondellát ért támadásról van szó. A szerző más esetben is részben magyarul gondolkodik és néha magyar szavakat kever a szövegbe. A „bastyam circa” talán a körbástya/rondella szó körülírása lehet.

369 Petrovics Péter.

370 Szócs András. 1537-ben még őt említik Pest város bírájaként, aki Pest 1541. évi török megszállása után menekült Nagyváradra (Gárdonyi Albert, Pest városa a középkor alkonyán. *Tanulmányok Budapest Múltjából* 6 [1938], 8–9.).

371 A mai Dísz tér és a Tárnok utca.

A mieink engedelmeskedtek, ő pedig a vele egyetértő bűntársait kiküldte [a városból]. A németeket 2 óra körül hozták be a temető kapuján³⁷² keresztül egészen a város főteréig.³⁷³ Senki nem vette észre, hogy mi történik, mert nem tudták, hogy ez a hatalmas úr igazából áruló. S miként elrendelte, senkit sem nyilaztak le vagy öltek meg dárdával, hanem mindenki csendben maradt. Eközben a falaknál őrködő hűséges magyarok a behatoló ellenség „her-her”³⁷⁴ kiáltásait meghallva fegyverért kiáltottak. Bár senki nem adott parancsot, nagy láрма keletkezett. Mivel ekkorra már a temetőben levő Boldogasszony-templom harangtornyát,³⁷⁵ ami máskülönben a veszélyre figyelmeztetett, az ellenség és az árulók elfoglalták, egyedül csak kiabálással szólítottak minket fegyverbe. Összegyűltünk, és halljuk ám, hogy az árulók azt kiáltják, a város már a németeknek engedelmeskedik, mindenki zárkózzon be odahaza. Csodálkoztunk, miféle új helyzet alakult ki, és nagyon figyeltük az eseményeket.

A temesi ispán, aki a városi őrség élén állt, egy bizonyos váci úr riasztására, akit az ispán úr azért küldött, hogy a temető romos fala körül őrködjön a pesti őrséggel, a pesti bíróval együtt mintegy két zászlóaljnyi katona élére állva a temető kapujához sietett. Miután magyar szokás szerint háromszor Jézust kiáltottak, rárontanak az ellenségre, és miközben innen a mieink, a falakról és a tornyokból pedig a polgárok ölik őket kövekkel és ágyúkkal, [az ellenség] futásban keres menedéket. A legtöbbjük bennrekedt és az életével lakolt, így minden próbálkozásuk megghiúsult. A bennrekedtek legnagyobb része, nem lévén számukra más, biztonságos lehetőség a visszavonulásra, a temető romos falán át egy lándzsányi magasságból ugrott le, miután dárdáikat zömmel a falaknál hagyták.

Amint az árulók értesültek a kudarcról, ahogyan tudtak, a kis kapukon³⁷⁶ keresztül, amelyekhez kulcsuk volt, búcsúszó nélkül távoztak. Palczán Péter kisbíró Bácsi Benedekkel a Ráskay-bástyán³⁷⁷ át, Bornemisza Tamás Bajuszos Tamással³⁷⁸ a Zsidó kapun át szökött ki. Bornemisza Gergely és bűntársa, Korcsolás Péter, akik már a Szentháromság ünnepének estéjén kimentek [a városból], hogy értesítsék az ellenséget, nem is tértek vissza, hanem az ellenségnél maradtak.

372 A temető csak gyalogos forgalomra alkalmas, Kisajtónak is nevezett kapuja a mai Jezsuita lépcső helyén nyílt a várfalon.

373 Budának klasszikus értelemben nem volt főtere. A térség, amit a szerző leír nagyjából a mai Tárnok utca végét jelentette.

374 Német szavak. Jelentésük: ide-ide. A *Memoria rerum* nagyon hasonlóan írja le a német csapatok lelepleződését.

375 A mai Mátyás-templom déli tornyáról, vagyis a Mátyás-toronyról van szó.

376 Több ilyen is ismerünk, korabeli nevük általában Kisajtó volt. Az egyik az árulás helyszínéül szolgáló temetői kapu. De biztosan volt egy a mai Nőgyelet utca végénél, a középkori Mindenszentek kápolna környékén, egy másik pedig az egykori Kammerhof, ekkor az Ország család birtokában levő ház északi oldalán is. De lehettek még másutt is, amelyekre nem maradt fenn forrás.

377 A mai Esztergomi rondella, török kori nevén Föld-bástya Szapolyai-kori előzményéről van szó. A bástya, valójában rondella, látható a Schön-féle látképen is. A Ráskay-bástya elnevezés csak az *Obsidió*ban fordul elő. Ráskay Balázs háza a város, pontosabban a Szombat piac északnyugati sarkában volt. A bástya tehát a mögötte emelkedő ház tulajdonosáról, a Ráskay családról kapta a nevét. A *Memoria rerum* is említi, hogy Palczán a Ráskay-háznál hagyta el Budát.

378 Más szövegek Drayling Tamásként említik.

Bácsi Ferenc, az [összeesküvők] írnoka és titkára, aki az árulók szándékát leírta, és a levelet nyíllal az ellenség közé juttatta, egy héttel később nyilvánosan lakolt meg bűneiért Buda piacán.³⁷⁹

Miután ezek így végződtek, hirtelen másik veszedelem keletkezett. Ugyanis az urak és a polgárok mindnyájan ámuldoztak ezen az örök emlékeztető, Istennek tulajdonítható csodán, mert egyetlen város sem volt soha, ami úgy szenvedett volna el árulást, ahogyan Buda szenvedte el ezt. A zsoldos katonák berontottak az áruló Bajuszos Tamás házába, és elkezdtek minden vagyonát felprédálni, és a többi áruló házaiba is berontva arra készültek, hogy javaikat elragadva a gyermekeiket és feleségeiket is megöljék, és még írmagjukat is eltöröljék. Ami be is következett volna, ha az urak nem jelezték volna trombitával, dobbal, harangzúgással és kiabálással, hogy támad az ellenség. A katonák hallván, hogy nyakukon az ellenség, a zsákmánnyal nem törődve serényen a falakra siettek inkább akarván meghalni, mint a már megszerzett zsákmányt megtartani. Az urak tehát, nehogy az árulók családját valamiféle baj érje, élelmiszert osztottak szét a zsoldosok és az őrség között.

Vilhelmus generális álmai, látva, hogy a várost sem erővel, sem csellel nem tudja bevenni, szertefoszlottak, noha a Szentháromság ünnepének előestéjén a táborban vacsora közben még dicsekedve mondogatta, mintha már minden a markában volna: „egyetek, barátaim, holnap, ha már sok holttestet és kiömlő vért láttunk, a budai Szent György téren reggeliztek majd velem”.³⁸⁰ Előttünk, ostromlottak előtt viszont felcsillant valami kis remény, hogy elvonul, ugyanis a Szentháromság-templom³⁸¹ és a környező házak épületeinél hidat kezdett veretni a Dunán, ami bár még el sem készült, az isteni gondviselés folytán megsemmisült.

Június 17-én százhuszonöt gyalogos az Új-³⁸² és a Ráskay-bástyánál kitörve számos ellenséges katonát leölt, és zsákmánnyal megrakva tért vissza.

Június 26-án az ellenségnek nagy veszteséget okoztunk, mert hajnaltájt körülbelül háromszázötven katonánk tört ki, akik olyan nagy számban gyilkolták az ellenfelet a vár körül ásott árkokban, hogy abból az árokból, amelyben rejtőzködtek, és amit az ágyúik védelmére építettek, emberi vér ömlött a Dunába. Láthattad volna, hogy élő német katonák hevernek a holttestek között halottnak tetteve magukat, tagjaikat nem mozgatták, de leleplezték őket, és így ők is magyar dárdától átverve pusztultak el. Azon az éjszakán, miután megkezdődött a

379 Bácsi Ferenc deák volt az egyetlen rangosabb áldozat: György barát elrettentésül felnégyeltette.

380 Roggendorf szavai Liviuszt juttathatják az olvasó eszébe: Cannae után lovassági parancsnoka, Maharbal biztatja Róma megtámadására Hannibált azzal, hogy „öt napon belül a Capitoliumon vacsorázol” (Livius 22, 51).

381 A Szentháromság-templom az egykori felhévi prépostság temploma volt. Helyét pontosan ismerjük: a Margit körút és a mai Török utca sarkán álló bérház (Bem mozi) helyén állt. Ezen a környéken volt a jenői rév, így a terep különösen alkalmas lehetett hídvérésre. Ma itt ível át a Duna fölött a Margit híd.

382 Biztonsággal nem azonosítható erődtípus. A szöveg alapján arra gondolhatunk, hogy a mai Esztergomi-rondellával azonosítható Ráskay-bástya közelében lehetett, így talán a Savanyúlevés-bástya előzményéről van szó, amely szomszédos volt a Ráskay-bástyával, és szintén látható a Schön-féle metszeten. A korábban, a Verestorony másik nevéként említett Újbástyával nem lehet azonos, mert az a Vízivárosban volt, amit eddigre már feladtak.

csetepaté az őrszemekkel, egy bizonyos Őrsi Nagy Péter, akit a pasa³⁸³ küldött Eszékéről, egy török társaságában a német őrállásokon keresztül bejutott a városba. Ilyen és ehhez hasonló összecsapásokat vívtak mindenfelé egészen július 9-ig.

Az egy éve tartó ostromzár szorításában többen arra kényszerültek, hogy undorító lóhúst egyenek,³⁸⁴ amely dolog jobban megviselte a férfiakat, mint az ellenségtől való félelem. Mégis oly nagy állhatatosság volt bennük, hogy ha a lóhús elfogyott volna, inkább az ellenség hulláit ették volna meg, semhogy megadják magukat.

Július 10-én a német ellenség a törökök közeledtéről értesülve felhagyott az ostrommal, és visszavonult a Gellért-hegy tövébe. Megszállták a hegycsúcsot is, hogy innen lőhessék a harcoló törököket. Mehmed pasa hozta a felmentő sereget, és így 12-én végre jóllakatta a nélkülöző budaiakat. Ezek elfeledték minden bajukat, csak mindkét ellenség vonuljon haza és hagyja békén Budát. De a két sereg próbára akarta tenni erejét, így vízi és szárazföldi csatákkal, kisebb ütközetekkel töltve az időt mindketten bátran kitartottak egészen augusztus 21-ig.

Akkor a németek ismét elkezdtek hidat verni, két nap alatt befejezték, de a csodálatos isteni büntetés az egészet ismét szétzúzta. Eközben a budai urak és polgárok a megfeszített Jézus szerelmére segítségül hívták az összes magyar főnemest, minthogy ők eddig Budát nagy állhatatossággal és vérük ontásával megőrizték, és életük árán is megvédték a németektől a magyar névnek. Most már, miután a falakat lerombolták és a földdel tették egyenlővé, könyörögnek, hogy hozzanak segítséget, hogy örök dicsőségül a törökökkel szemben is megvédhessék.³⁸⁵ Arról próbálták meggyőzni őket, hogy Buda ügye nemcsak a jelenlevőket, de valamennyi távollevő főnemest és az ország egész nemességét is érinti, mert egyedül és kizárólag Budán fordul meg a birtokaik, nemességük, életük, szabadságuk, kedves gyermekeik és feleségük [sorsa]. De miközben a távollevők rajtunk akarták kipróbálni szerencsájukat, a németek értesültek arról, hogy közeledik a szultán.

Augusztus 22-én valamikor az éjszaka folyamán megpróbálták átkelni a Dunán. Amikor ezt a török őrség észrevette,³⁸⁶ mind odasiettek, hasonlóan a temesi ispán rácaihoz, és rájuk rontottak, megtámadták és nyomorultul legyilkolták őket. Török Bálint a többi úrral és azok katonaságával kitörve elfoglalta a hegyet,³⁸⁷ elűzte és messzire kergette az ellenséget, amely már egy egész éve sanyargatott bennünket.

Augusztus 26-án megérkezett a szultán, és Óbudánál táborot vert nem messze Budától. Mindenkinék azt mondta, hogy Bécszet akarja megostromolni, de előbb Esztergommal tesz próbát.

383 Szofu Mehmed pasa, aki szerdári rangban a Buda felé közeledő felmentő sereget vezette.

384 Porębski is azt írja, hogy június végén a városban sokan már lóhúson éltek.

385 Ez tendenciózus mondat: a budaiak aligha sejtették, hogy a szultán megszállja majd a fővárost. Utólag azonban a város elvesztésének felelősségét ezzel a megjegyzéssel szét lehet teríteni az egész magyar nemességre.

386 Az *Obsidio* szerzője természetesen nem említi, hogy György barát tüzet rakatott volna a várhegyen, hogy így segítse a menekülő németekre támadó oszmánokat.

387 Török Bálint vezette a Gellért-hegy északi oldala elleni rohamot.

Eközben elérkezett a törököknek ama végzettől rendelt napja, a magyar nép számára nagyon is emlékezetes augusztus 29-e, Keresztelő Szent János fejevételeinek ünnepnapja. Ezen a napon foglalták el Belgrádot, ekkor ölték meg Lajos királyt, ezen a napon a szultán mindig megpróbálkozik valamivel. Magához rendelte a gyermekkirályt és az urakat valamennyit, és meghagyta, hogy a bíró³⁸⁸ is jelenjen meg előtte, hogy ajándékait átvegyék. Akkor a szultán előbb nyájas beszéddel szólt hozzájuk, dicsérvén rendkívüli bátorságukat, mert az oly erősen ostromlott várost, a földdel egyenlővé tett és az alapokig lerombolt falakat szilárd lélekkel meg tudták védeni. Ígéretet tett nekik, hogy sohasem vonja meg tőlük a kegyét, ám miközben belül szelíd báránynak mutatta magát az urak előtt, kifelé farkasként viselkedett.

Beküldte a városba a török lovasokat a piacra, hogy bátrabban foghasson bele a kitervelt gaztett végrehajtásába, és hogy legyenek bent emberei, akik a kintieknek segítséget nyújtanak. Megfeledezett az adott szóról és az esküről, amit a királyság előkelői és minden lakosa számára tett, amiben mindenki szilárdan bízott, mert azelőtt is, bár már kétszer birtokba vette Budát, igaz hűséggel visszaadta azt. Most is szavát adta, több levélben fogadkozott, hogy annyi elszenvedett csapás után békében meghagyja a magyaroknak, ígéretet tett, hogy [János] király fiát állítja Buda és az ország élére, a magyarokat megőrzi ősi jogaikban, ha engedelmeskednek, ha viszont nem, akkor tűzzel-vassal dűlja fel egész Magyarországot. Mégis megcsalt minket az ő szava és a mi reményünk, elküldte ugyanis a bíróval a janicsárjait is, hogy a várost adja át nekik. Beeresztették a kapun a bírót, és vele együtt rontanak be a veszett kutyák is, kézre kerítették a kaput, minden teret és megerősített helyet is megszálltak. A többiek is tömegével siettek oda Óbudáról, hogy segítséget nyújtsanak ezeknek. Mert ha oda a fej, a többi testrész is elerőtlenedik: a mieink látván, hogy az előkelőkkel rosszul bánnak, és megértve, hogy roppant veszedelem fenyeget, amivel szemben nem győzhetnek, kénytelenek voltak engedni nekik. A királyné a palotába zárkózva siratta fiát, mi vele bánkódtunk, egyrészt saját sorsunk, másrészt a gyermek király miatt, de a veszedelem és általános helyzetünk miatt is, és vártuk a vérontást és az ellenség fosztogatását. Eközben a szultán, miután értesült a sikerről, a gyermek királyt visszaküldte anyjának, de az urakat fogva tartotta.

Szulejmán pasa, akit másnap a városba küldtek, összehordatta a polgárok, valamennyi zsoldos és az összes lovas fegyvereit. Rendeletben is kihirdette, hogy fejével fizet, aki másnapig nem hagyja el a várost, a budaikat kivéve, mert nekik nem adatott meg a távozás lehetősége. Szerencsétlen katonáink fegyvertelenül távoztak, és az erdőkben vágtak maguknak husángot, ha pedig ellenségre bukkantak, attól elvették fegyvereit. Miután azok közül többeket is pokolra küldtek, épségben távoztak. A legtöbben Pestre keltek át, és a Tisza felé indultak.

A nagyságos Podmaniczky János úr, a királyi fegyverhordozó lengyel ruhát öltött, ezért a törökök lengyelnek gondolták, és a királyné szolgálai között jutott be Budára, majd itt paraszti gúnyát öltve saját, jól megerősített várába, Palotára ment.

388 Turkovics Miklós.

A többi fogva tartott urat, a kincstartó váradi püspököt, Török Bálint urat, a főkapitányt és vitéz hadfit, Werbőczy Istvánt, a főkancellárt, Petrovics Pétert, a temesi ispánt, az alsó részek kapitányát és a rácok generálisát, Batthyány Orbán királyi titkárt szeptember 5-e körül,³⁸⁹ miután a szigorú feltételeket elfogadták, Török Bálint kivételével szabadon bocsátotta a szultán.

A zsarnok magával vitte Belgrádba Török Bálintot, mert rettegett vitézségétől és katonáinak bátorságától. A kancellárnak megparancsolta, hogy maradjon Budán, és legyen a magyar törvények buzgó védelmezője, továbbá a budai polgárok, a Buda körül élő és a Buda fennhatósága alá tartozó magyarok általános ügyintézője. De a szultán távozása után ebből a török tisztviselők semmit sem tartottak be.

A királyné a fiával Lippára ment, hogy az egész Tiszántúlt, a magánvárat is, sőt egész Erdélyt birtokba vegye. Mellé rendelték kormányzóként a kincstartó urat.

Az ispán urat³⁹⁰ Temesvárra szóló zászlóval megajándékozva azzal bocsátotta el [a szultán], hogy szolgáljon a királyfinak, és Budának engedelmességen. Batthyány Orbán Markos Péterrel, valamint az urak és a királyné egész katonaságával átkelt a Dunán, majd a pestis komoly veszélyei közepette³⁹¹ a királynéval együtt Lippára ment, ahol a gyermekkel együtt most is tartózkodnak.³⁹² A hitszegeő szultán pedig csatlósait Budán elbocsátva megpihent Drinápolyban.

Most Buda, a kereszténység szíve, mely más időkben a derék emberek legbiztosabb reménysége volt, gazemberek tanyája. Mi, a mieink és mindannyian elűzettünk innen. Jobb lett volna a németeknek kis ideig odahaza veszteg maradni, ahogy tanácsolták nekik, mint felingerelni az alvó oroszánt.³⁹³ Ez a nyugalom javukra vált volna nekik is, nekünk is, és módot adhatott volna, hogy miután az összes keresztényt maguk mellé állították, és csatlakoztak a kellően felszerelt magyarokhoz, lehetőségük legyen úgy tombolni és örjöngeni Törökországban, ahogyan akkor tették, amikor Budát megtámadták. Sohasem láttuk és nem hallottuk, hogy várost ilyen nagy elszánással ostromoltak volna, de amit nem tudott bevenni sem a németek ereje, sem a magyarok vitézsége, sem a spanyolok rátermettsége, sem a csehek bátorsága, sem pedig az olaszok furfangja, elragadta azt, ó jaj, a török ármány.

389 Verancsics Giovoéhoz írott levele szerint erre szeptember 4-én került sor.

390 Ti. Petrovics Pétert.

391 Szerémi is beszámol arról, hogy a Lippáig tartó út során több udvari ember is áldozatul esett a járváynak.

392 Fontos adat a szöveg datálásához. Izabella 1542 tavaszán Lippáról Gyulafehérvárra, a Statileo János halálával megürült püspöki palotába költözött. Mivel a szerző úgy tudja, még Lippán tartózkodnak, ez arra mutat, hogy az *Obsidio* még ezt megelőzően, 1541 második felében vagy legkésőbb 1542 első hónapjaiban keletkezett.

393 A latin szövegben eredetileg „alvó elefánt” szerepel.

Ennyi tehát röviden a meggyötört Magyarország és a megostromlott Buda városának nyomorúságos tragédiája. Ennyi a török szultán soha el nem feledhető álnoksága, ilyen az ő kétszínű barátsága,³⁹⁴ hogy addig élsz, amíg ő akarja.

Sosem szedték még rá így a törökökkel már százhatvan éve hadakozó magyarokat, bár azokat többször megverték, csakis bátorságuknak köszönhetően feltartóztatták az ellenség támadását. Most, amikor a józan tanácsoknak, mint ahogyan a rátermett hadvezéreknek is híján vannak, nem csoda, hogy cselvetés történt, és a törökök győztek, hiszen a belviszály is sújtja az országot. Nincs egyetlen egyházi tisztség, nincs egyetlen nemesi család sem, ahonnan ne esett volna el valaki a török elleni harcban, hiszen egykor annyira bátran küzdöttek a mieink. Senki nem sajnál bennünket önszántából, hacsak nem a hatalom miatt. Már a falak, a szomszédos ház ég, és ha nem vigyázunk, odavész minden.

A főtisztelendő úrnak mint tiszteletre méltó atyának,
Szokoli Ferenc aradi prépostnak

Főtisztelendő uram! Üdvözetem és örökös ajánlásom. [Fogadja] a Magyar Királyság bukásáról és Buda város ostromáról írt rövid elbeszélést, amit már az ispán úr³⁹⁵ figyelmébe is ajánlottam. Elküldöm Uraságtoknak is, hogy megismerhesse, hogy a magyar vitézség, ha nem szenvednénk szükségét a hadvezérekben, még most is olyan lenne, mint amilyen a Szokoliak, Uraságtok családjának idejében volt, amikor őseitek a birtokokat és minden javaikat egyedül katonáskodással és fényes hadi tettekkel szerezték meg. Kérem, hogy olvassa el és vizsgálja meg. Más vétket nem fog abban találni, hacsak nem a törökök hitszegését, amit ne nekünk, hanem azoknak rójon fel, akik, noha hívták őket, nem akartak az oly erősen ostromlott és alapjaiig lerombolt város segítségére jönni. Mi ugyanis segítség és tanács [híján], kimerülve a harcban és a virrasztásban az ellenség támadását nem tudtuk feltartóztatni, hanem kényszerűségből és a veszély hatására engedtünk neki. Főtisztelendő uraságotnak jó egészséget kívánok.

394 Az eredetiben szereplő „*lupina amicitia*” vagy görögös formában *lycophilia* bevett fogalom az egykori ellenség megbízhatatlan barátságára.

395 Petrovics Péter temesi ispánról, a mű elején olvasható másik ajánlás címzettjéről van szó.

MELCHIOR HAUFFE NAPLÓJA

1541 (RÉSZLET)

Nem sokkal húsvét után három zászlóaljnyi katonát átküldtünk a Dunán,³⁹⁶ hogy vegyék be a Gellért-hegyet. Wilhelm von Roggendorf ekkor ismét³⁹⁷ Buda alá érkezett bizonyos számú gyalogossal, huszárral és lovassal, és ostromolta, lövette, meg is rohamozta, de nem ért el semmit. A roham előtt Roggendorf fia is megérkezett hozzánk, akit Conde grófnak³⁹⁸ is hívtak, és néhány spanyolt és burgundiai is hozott magával a birodalmi gyűlésről. Akkor az apja csináltatott neki egy fehér zászlót tele kisebb-nagyobb vörös keresztekkel,³⁹⁹ így hát velünk kellett volna rohamoznia, de a sáncban maradt, és nem csinált semmit.⁴⁰⁰

Azonban Tomas Hopffinger őrmester és én, ahogy egy profoszhoz és őrmesterhez illik, rohamra vezettük a lövészeket.⁴⁰¹ A mieink ugyanis úgy egyeztek meg a városbeliekkel, név szerint Thomas Dreylinggal, Bornemiszával és az egyik polgármesterrel,⁴⁰² hogy kinyitják nekik a lépcsőnél levő kikaput. Miután ez megtörtént, és Georg Lorentz von Weilen⁴⁰³ kapitány úgy háromszáz lövésszel bejutott, úgy kellett volna történnie, hogy azok, akik már a lépcsőn voltak, köztük én is, rögvést követik. Ennek azonban gyorsan híre ment a városban. A Barát talpra ugrott a magyarjaival, kikergették a lövészeket, némelyeket lelőttek, lekasaboltak, némelyeket bent tartottak. Így ez a rajtaütés ekkor nem járt sikerrel. Ekkor odajött hozzám, mint profoszhoz Eck von Reischach,⁴⁰⁴ és kérdőre

396 Húsvétvasárnap 1541-ben április 17-re esett. Az *Obsidio* szerint Roggendorf serege április 13-án ért Pest alá, és előérseik április 23-án keltek át a budai oldalra Kelenföldnél. Ezt megerősíti Hauffe adata is.

397 Valójában nem ismét, hiszen az idősebb Wilhelm von Roggendorf nem vett részt az 1540. évi hadjáratban.

398 Christoph von Roggendorf (1510–1588 után) Wilhelm von Roggendorf egyetlen fia. Mivel a gyermeket nagyanyja, Isabelle de la Hamaide nevelte Németalföldön, Gentben és Condéban, emiatt emlegették Condé gróf néven. További adatokért lásd a Giovio-szöveghez írt jegyzeteket.

399 Hasonlóképp írja le a zászlót Mazza is, de szerinte egyetlen vörös kereszt volt csak rávarrva.

400 Hauffe inkább csak sejteti, hogy az ifjabb Roggendorfnak szerepe lett volna a Szent Mihály-kápolnához tartozó temetőben levő Kisajtó elleni támadásban, de más forrásainkkal egybehangzóan ő sincs jó véleménynel róla.

401 A lövész az eredetiben: „Schutzen”.

402 A budai polgárok árulási tervéről van szó. A város keleti oldalán, a Nagyboldogasszony-templom mögötti falszakaszon nyíló gyalogkapun át tervezték az ellenséges csapatok bejuttatását. Drayling (Bajuszos) Tamás és Bornemisz Tamás mellett az akciót nem a betegen fekvő városbíró (Hauffénél: polgármester), Turkovics Miklós, hanem helyettese, Palczán Péter kisbíró szervezték meg.

403 Hauffe naplója az egyetlen, ami megadja az akciót vezető tiszt nevét.

404 Eitel Egg von Reischa volt Roggendorf seregében a gyalogság parancsnoka.

vont, hogy mit csinálunk itt. Azt válaszoltam neki: ha ti főtisztek nem tudtok erről semmit, én még annál is kevesebbet tudok.⁴⁰⁵ Mivel pedig senki sem tudott ezekről semmit, mindannyian csakis Roggendorf utasítására vártak. Azt pedig alig akarom elhinni, hogy most Roggendorfnak felróják, amiért csellel akarta bevenni a várost, és így akarta kiszabadítani a királynét. Mert Roggendorf ekkor már nagyon öreg volt, szinte már gyermekéggé vált, és a király kényszerítette rá, hogy vállalja el a fővezérséget.

Eközben Mehmed bég⁴⁰⁶ újfent erősítést kapott, és Buda alá vonult. A királyhoz fordultunk utasításért, hogy mit tegyünk, és azt a választ kaptuk, hogy vonuljunk a Gellért-hegyre, és ott várjunk, amíg a király Öfelsége erősítést küld, aztán összecsaphatunk a törökkel. Ha úgy negyven-ötven embert küld, ugyanannyian leszünk, mint előző nap, mert aznap annyit veszítettünk. Amint Mehmed bég jól megerősítette csapatait, Kelenföldön, éppen velünk szemközt vert táborn, olyan közel, hogy az őrszemek kövekkel is megdobálhatták volna egymást. Török Bálint a szőlőhegyek és Mehmed bég között helyezkedett el, úgy, hogy nem tudtunk elvonulni.⁴⁰⁷ Ha nem akartak volna felmenteni minket, minden veszteség nélkül elvonulhattunk volna Buda és Visegrád alól. De végül mindent ott kellett hagynunk a katonákkal és ágyúkkal együtt, és aki maradni akart, annak be kellett ásnia magát, a lovasoknak pedig ismét át kellett küldeniük a lovaikat Pestre.

Nem sokkal ezután két zászlóaljnyi gyalogost küldtek hozzánk, akik a táborunkkal majdnem átellenben fekvő kis szigeten⁴⁰⁸ helyezkedtek el, és külön sáncot építettek maguknak. A török azonban rájuk tört a naszádosával, és mind egyikőjüket megölte, úgy, hogy egy sem menekült meg onnan. Ezek mellé a gyalogosok mellé rendelték Bastian Kreynert és Worthuttnt, akik élve megúszták,⁴⁰⁹ de nem tudom, hogyan. Viszont a kapitányokat és katonákat, a parancsnokokkal egyetemben nem látták többé. Ezen az éjjelen Mehmed bég egész hadinépével talpon volt, és rohamoztak minket. Lovas katonáink azonban és Perényi Péter az övéivel nagyon jól és vitézül tartották magukat, így Mehmed bég súlyos veszteségekkel vonult vissza. Az éjszaka folyamán azonban elvontattuk az ágyúkat a sáncból, amit a törökök láttak és hallottak, mintha jó előre jeleztük volna, hogy másnap el akarunk vonulni.

Felfogadtak egy Bleyschuster nevű hajóst, hogy néhány csónakossal, akik minden nap megkapták a zsoldjukat, átvigyenek minket. De mikor eljött az idő, egy kisebb sáncot építettek, ahol a lövészeknek kellett tartózkodnia, amíg a zsol-

405 Hauffe ezen mondata megerősíti, hogy az éjszakai rajtaütésbe a főtisztek közül sem volt beavatva senki.

406 A felmentő sereget, mely 1541. július 12-én ért Kelenföldre, részint a tavaszi pesti ostromot is irányító Mehmed szendrői és nándorfehérvári bég, részint a szintén Mehmed nevű, szerdárri emelt negyedik vezír irányította.

407 Török Bálint csapatai észak felől tartották ostromzár alatt a Gellért-hegyre húzódott királyi sereget.

408 Az időközben eltűnt Ónos-sziget. Lazius szerint az Ónos-szigetet csak kétszáz katona védte.

409 Bastian Kreynert neve Sebastian Krayner alakban Laziusnál is szerepel. Ő azt írja, hogy az ónos-szigeti őrség parancsnoka egyszerűen elmenekült a rá bízott szigetről, így úszta meg a mészárlást.

dosok és a pikások⁴¹⁰ átkelnek. Mehmed bég ekkor egész seregével minden irányból körülvette a nagy sáncunkat, és várta az elvonulásunkat. De nem volt se hajós, se katona. Egyet se láttam közülük, a katonák pedig menekülni kezdtek: beugráltak a hajókba, eltaszították a partról, de mivel egyikük sem értett az evezéshez, a naszádosok kezébe kerültek,⁴¹¹ így nem sokuk jutott át Pestre. Nekem volt egy kis hajóm, amit a fivérem a Gellért-hegy alatt, a város felé eső részen egy szikla tövében tartott. Mivel láttam, hogy nincs már segítség, odamentem, és mivel értettem az evezéshez, áthajóztam Pestre. Mindazonáltal úgy véltem, hogy Pestet ismét megrakják majd őrséggel, ezért ott akartam maradni. De mivel kitört a pánik, Roggendorf pedig halálos betegen feküdt, és senkinek nem volt kedve Pestet őrizni, így erre nem került sor, és az ágyúkat, amiket nem tettünk tönkre, javarészt ott kellett hagynunk. A *Trencsényi Asszonyt* még a rákövetkező évben is használták a Gellért-hegyen.⁴¹² Ezután ismét Pest előtt táboroztunk. Sok kiváló embert vesztettünk a hegyen, különösen Eck von Reischach⁴¹³ urat, Heinrich Treschen urat, akit Hosszú Hesseninek is hívtak, ugyanígy Grauensteinert,⁴¹⁴ aki szintén derék ember volt, majd úgy hallottam, hogy Roggendorff is meghalt Somorján, a Csallóközben. Hans Teist⁴¹⁵ is elfogták a hegyen és Walthas von Buchheim⁴¹⁶ urat is, aki szintén derék fiatalember volt, ugyanígy Thomas Hopffingert, az őrmesterünket és derék bajtársunkat, valamint az innsbrucki Heinrich Sattlert, aki a legjobb pattantyús mester volt akkoriban, és magának a török császárnak adták át őket.⁴¹⁷

Körülbelül három nap⁴¹⁸ múlva nagy létszámú sereggel megérkezett Kelenföldre a török császár is. Akkor az elfogott katonákat néhány zászlóssal egyetemben látványossággéppel elővezették, és a szultán kedvéért lemészároltatták őket a janicsárokkal. Csupán a négy [fent említett] foglyot adták át a császárnak, és Konstantinápolyba küldték őket. Amikor Niklas Salm grófot a király a török császárhoz küldte ajándékokkal, látta, hogy Buchheim felvette a törökök hitét, és a török császár asztalnoka lett.⁴¹⁹ Feleségének, akit csak négy héttel azelőtt vett

410 Az eredetiben: „Spiesser”.

411 Értsd: a török flotta naszádjai fogták el őket.

412 A korban megszokott volt, hogy – főleg a nagyobb ágyúknak – nevet adtak. Az eredetiben *Trentzschierin* (kb. Trencsényi Asszony) az ágyú neve. Talán ott öntötték. Ha a törökök kezébe került, 1542-ben lőhették vele a Gellért-hegyről a Pestet ostromló keresztény hadat.

413 Lazius alapján úgy tűnik, Eck von Reischach a táborban dúló járvány áldozata lett, és még jóval a kitörés előtt meghalt. Lehet, hogy Hauffe sem úgy érti, hogy Reischach az utolsó, Gellért-hegyi csatában veszett oda. A felsorolás, úgy tűnik, inkább a számára fontosabb veszteségeket említi meg, olyanokat, akik július–augusztus folyamán estek el.

414 Lazius említi, hogy a délnémet területeken Eck von Reischach és Johannes von Grimenstayn végezték a toborzást. Grimenstayn talán a Grauensteiner torzítt alakja.

415 Teis nevét Lazius is megemlíti, mint a Gellért-hegyen védekező katonák vezérét.

416 Balthasar Puchheim Freiherr zu Winckelberg. Giovio írja, hogy Varkocs Györggyel ők irányították a csapatkivonási manővert.

417 Giovio is említi, hogy Puchheimot és Teist átadták a szultánnak, és nem végezték ki a többi fogoly katonával.

418 A szultán augusztus 26-án érkezett Kelenföldre.

419 Úgy tűnik, Puchheimnak a szultán megkegyelmezett, és rabként Konstantinápolyba küldte, ahol 1544-ben meghalt. Arra nincs más adat, hogy áttért volna az iszlámra (Carl Günther

el, tudomásom szerint azt üzente, keressen másik férjet magának, mert többé nem megy vissza hozzá.

A többi katona, aki megmenekült onnan, Komárom felé tartott, átkelt a Vágon, és Somorjához ért, ahol ismét két zászlóaljat akartak szervezni belőlük. De erre nem volt mód, mert túl kevés volt a katona, így csak egy zászlóaljat szervezhettek azokból, akik korábban tizenkilenc zászlóaljat tettek ki.⁴²⁰ Akkor csatlakozott hozzánk Missana vagy Mariana⁴²¹ márki hét zászlóalj itáliai katonával, visszafordított minket, Esztergom felé vonultunk, és bevettük magunkat a városkába. Ott vártuk két-három napon belül a Buda felől érkező törököket. Aztán egyszer csak felbukkantak, ostromlétrát hoztak magukkal, és ránk törtek Esztergomban, és megrohamoztak minket, mivel a város körül nincs árok, és csak vékony fala van. Mi csupán egy kisebb árkot ástunk, és amögött húzódtunk meg, amennyire tudtunk.⁴²² Aztán ott maradtunk a következő évig.

Ludovici, *Grosses vollständiges Universal-Lexicon aller Wissenschaften und Künste* Bd. 29. Leipzig, 1741, 1158.).

420 Rabucher és ennek nyomán Hans Sachs azt írják, a seregből csak kilenc megtizedelt zászlóalj menekült meg.

421 Gian Giacomo Medici, Melegnano márkija (1495–1555). Életéről bővebben lásd a Lazius-szemelvény jegyzeteit.

422 Komolyabb ostromra nem kerülhetett sor, de portyázók eljuthattak Esztergom alá. Azt Giovio is írja, hogy a tatár csapatok Visegrádig is portyáztak. Melegnano márki egy Ferdinándnak küldött leveléből tudjuk, hogy 1542. április 12-én egy török portya eljutott Esztergomig, de véres fejjel kergették el őket (ÖStA, HHStA, UA 47. Konv. D, fol. 36–37.). Hauffe ekkor még Esztergomban volt, talán ez az emlék is tükröződhet a szövegben.

HÍREK ÉS LEVELEK BUDA OSTROMÁRÓL

Buda ostromával kapcsolatban számos levél keletkezett. Ezek teljes körű közlése nem lehet egy válogatás feladata, de néhány fontosabbat beillesztettünk antológiánkba.

Értékes forrásaink Buda ostromára vonatkozóan a Brandenburgi Albert porosz hercegnek küldött, illetve továbbított levelek. Thomas Soboczek Vilniusból küldött neki egy levelet 1541 nyarán, melyhez két mellékletet is csatolt: egy részletet Thurzó Elek 1541. június 6-án Semptén kelt leveléből, és egy ismeretlen szerzőtől származó másikat. Mindkét részlet a budai eseményeket tárgyalta. Kötetünkben a magyar szempontból érdektelen Soboczeki-levelet nem, csak a két fontos mellékletet közöljük. A levél eredetije: Karolina Lanckorońska (ed.), *Documenta ex Archivo Regiomontano ad Poloniam spectantia*, VI pars, H B A, B 2, 1538–1542. (Elementa ad Fontium Editiones XXXVI.) Rome, 1975, 140. Szabó Ádám fordítása kötetünk számára készült.

A nagyszombati Andreas Kolár és Marcin Fraštacký leveleire B. Szabó János hívta fel a figyelmünket. A három levél közül az utolsó az ostrom szempontjából is komolyabb forrásértékkel bír, de a levelek igazi jelentősége inkább az, hogy nagyszerűen megvilágítják a harcokban résztvevő katonák lelkiállapotát és a mindennapi nehézségeket, melyekkel meg kellett küzdeniük. A levél szövegét lásd: Branislav Varsik, *Slovenské listy a listiny z XV. a XVI. storočia*, Bratislava, 1956, 225–229. A három levelet Csehy Zoltán és Tomáš Vašut fordította kötetünk számára. A fordítást az eredetivel Nagy Imre vetette egybe.

A negyedikként közölt levél valójában egy végrendelet, szövege 1882-ben jelent meg latinul a *Történelmi Tár* hasábjain. A közlő neve helyén csak egy (L-S) monogram szerepel, így nemcsak neve marad ismeretlen, de azt sem tudjuk, honnan való a kézirat, mert a közleményhez semminemű tájékoztatás, jelzet nem tartozik. A kiadásban két helyen is hézag van, ami lehet valódi szöveghiány vagy olvasati probléma. Az eredeti hiányában a kiadás pontosságát nem volt módunk ellenőrizni. A fordítás alapjául így a *Történelmi Tár* 1882. évfolyamának 550–551. lapjain közölt szöveg szolgált. A végrendelet a budai ostromok szempontjából nem bír különösebb forrásértékkel, hiszen a keltezés helyszínét leszámítva nem szól Budáról. Ugyanakkor keletkezésének körülményei jól mutatják, hogy az oszmán felmentő sereg és a budai védők által a Gellért-hegy környékére beszorított és lényegében ostrom alatt álló Habsburg-sereg tisztjei jól tudták, hogy élethalálharc vár rájuk.

A válogatás hetedik darabja Lucas Górka püspök levele, mely ezúttal unokaöccse, Andrzej Górka levelének egy részletét mellékelve informálja Brandenburgi Albert porosz herceget Buda ostromának alakulásáról. A levél eredetije: Karolina Lanckorońska (ed.), *Documenta ex Archivo Regiomontano ad Poloniam spec-*

tantia, VI pars, H B A, B 2, 1538–1542. (Elementa ad Fontium Editiones, XXX-VI.) Rome, 1975, 148–150. A szöveget Szabó Ádám fordította kötetünk számára. A nyolcadik levél szintén egy Andrzej Górka által írt, mellékletként továbbított levél miatt került be kötetünkbe. Górka levele jól mutatja, milyen élénk érdeklődés kísérte Buda ostromát, hiszen a Bécsből kapott híreket azonnal továbbküldték Brandenburgi Albertnek is. A posta lassúsága az oka, hogy mire az augusztus 8-án kelt mellékletet augusztus 25-én továbbították, Roggendorf serege vereséget szenvedett, amiről a levél írója még nem tudhatott. Az irat eredetije: Karolina Lanckorońska (ed.), *Documenta ex Archivo Regiomontano ad Poloniam spectantia*, VI pars, H B A, B 2, 1538–1542. (Elementa ad Fontium Editiones Tom. XXXVI.) Rome, 1975, 150–153. Szabó Ádám fordítása kötetünk számára készült.

RÉSZLET THURZÓ ELEK ÚR LEVELÉBŐL

Itt az az új hírünk van, hogy felséges királyunk serege és hadinépe folyó hó 2-án megkísérelték és megpróbálták rohammal, vagyis *Sturmowalival* elfoglalni Budát. De nem sikerült nekik a szándékuk szerint. Ám azért még nincs vége, a királyi felség eltökélt, seregét katonasággal és más szükséges dolgokkal is növeli és erősíti. Azzal sem törődik, bár kémei világosan Őfelsége értésére adták és tudomására hozták, hogy Mehmed pasát és a ruméliai beglerbéget nevezték ki és indították útnak, hogy megsegítsék a budaiakat és szerezzék meg a Buda feletti uralmat, és már elérték Nándorfehérvárat. Mintegy negyven- vagy ötvenezer emberük van.

A királyi felség a morváktól jelentős segédcsapatokat kapott. Őfelsége más örökös tartományaiiban szintén hadi készülődések folynak. Továbbá több birodalmi fejedelem, egyháziak és világiak egyaránt, de még a városok is nem megvetendő segítséget ígértek Őfelségének. Nem akartam, hogy ezek a dolgok rejtve maradjanak nagyságotok előtt. A legjobb és leghatalmasabb Isten méltóztatssék kegyelmében részesíteni.

Kelt Semptén, 1541. június 6.

RÉSZLET EGY ANONIM SZERZŐ LEVELÉBŐL

Thomas Sobocki levelének melléklete

Tudom, Thurzó úr megírta nagyságotoknak, hogy mi a helyzet Buda ostrománál. Bár én a legkevésbé sem tartom szükségesnek, hogy sokat írjak erről, de nem tudom megtartóztatni magam attól, hogy összefoglaló jelleggel ne írjak valamit.

Múlt csütörtökön, ami június 2-ára esett, a napkelte előtti órában a mieink elhatározták, hogy támadni fognak, és megpróbálkoznak Buda megrohanásával, azaz a *Sturmmal*. Először két-háromszáz embert jelöltek ki és rendelték arra, hogy

létrákat támasszanak a falhoz.⁴²³ Az egész hadsereg rendben felállt, arra várva és arra készülve, hogy nekifogjon a rohamnak, azaz a *Schturmnak*. És amikor már készültek a falhoz támasztani a létrákat, a városbeliek nyilazással, tüzes lövedékek dobálásával, a védekezés mindenféle módjára és fajtájára hajlandóan és készen nem haboztak férfiasan ellenállni nekik, és visszaverni őket. Sőt, vissza is üzték őket. Úgyhogy a napkelte utáni második órától a hatodik óráig folyt a harc. S bizony, akik Budán voltak, bátran bevetettek minden hadicselt (vagy mint népr nyelven mondják, *fortélyt*), úgyhogy a mieink próbálkozásai kudarcba fulladtak, és azon a napon semmi dicsőre méltó nem történt. Katonáink, illetve zsoldosaink (akiket landsknechtnek neveznek) estek el ugyan, de nem nagy számban.⁴²⁴

Nekünk és a mieinknek reményt ad, hogy mind császáruk, mind királyunk Buda ostromának folytatásával és elfoglalásának megkísérlésével egyáltalán nem hagynak fel. A mendemondákból sokan arra következtetnek, hogy bár titokban, de még tárgyalnak Buda feladásáról. Én ezt inkább megerősíteni, mint cáfolni akarom. Bizony jobb lenne bármiféle, de legalábbis tisztességes és elviselhető feltételek mellett véget vetni ennek az ország számára elég kemény megpróbáltatásnak, mint sok veszteség és költség árán, kétséges kimenetellel tovább fáradozni.

Úgy hírlik, hogy a királyné is a budai várban van a fiával és az udvartartásával, bizonyos földalatti helyeken vagy pincékben, részint a félelem, részint az ágyúlövedékek úgyszólván folyamatos és szakadatlan záporától fenyegető veszedelem miatt. Isten fordítson mindent jobbra. Én, bármi is következik, azt minden alkalmat megragadva, késlekedés és halogatás nélkül megjelentem nagyságotoknak.

ANDREAS KOLÁR ÉS MARCIN FRAŠTACKÝ LEVELE A BUDA MELLETTI TÁBORBÓL

1541. július 3.

Üdvözetünket küldjük a bíró úr Ökegyelmének és az összes nagyszombati uraknak, minden jót kívánunk Ökegyelmeiknek!

Jelentem, hogy bár Kegyelmetek úgy tudta, hogy a táborban 21 lónak kellene lennie, valójában csak 18 ló van 9 lovással. Jelentem Kegyelmeteknek, hogy több nincs. Ami az Ambrus⁴²⁵ halála után megmaradt pénzt illeti, azt még nem fizették ki a lovászoknak, csak 6 rajnai aranyat és 13 krajcárt. Ezt az összeget Blazius Tyr fizette ki nekik, mert Ambrus kovács felesége megkérte, hogy gondoskodjék a lovászokról, amíg mást nem küldtök a helyére Nagyszombatból hetmannak. Jelentjük ezért Kegyelmeteknek, hogy az asszony 18 rajnai aranyat átvett a fizetőmestertől.

423 Ez a beszámoló szót sem ejt arról a valószínűtlen baklövésről, melyet Lazius és Giovio is megemlíti, hogy a létrákat már a roham előtti éjjel a falakhoz támasztották volna, így azokat a városbeliek még hajnal előtt behúzták.

424 Lazius háromszáz, Giovio nyolcszáz fős veszteségről ír a június 2-i nagy roham kapcsán.

425 Ambrus a nagyszombati kontingens hetmanja volt. Halála után küldték Nagyszombatból Kolárt és Fraštackýt, hogy irányítsák a nagyszombatiakat, akik a levelezés tanúsága szerint leginkább fogatolást végeztek.

Ezért kérem Kegyelmeteket, elsősorban a lovászok miatt, hogy küldjék el a pénzt, amit megszolgáltak. Ruhátlanok, betegek és nincs, amiből megvegyék, amire szükségük van. A pénzt illetően, melyet reám bízta, tudathatom Kegyelmetekkel, hogy már elköltöttem a lovakra és a lovászokra, mert minden élelmiszer drága. Amit Nagyszombatban 30 dénárért adnak, az a táborban egy aranyba kerül, és ami odahaza 1 krajcár, az a táborban 3. Zab nincs a táborban, ezért a lovakat ki kell csapni, hogy legelhessenek. Szőlőlevelet rágnak a szőlőhegyen, mert más abrak nincs. Az élésmesternek minden áldott nap élelmet vagy bort kell hozatnia Pestről a sáncokba. Azért kérem Kegyelmedet, hogy küldessen istrángot és hámot eleget, valamint patkókat, mert a táborban nincs. Nagy szekeret küldjön, mert egy kocsi⁴²⁶ nem fér fel semmi.

Jelentjük továbbá Kegyelmeteknek, hogy mi történt a táborban Sarlós Boldogasszony szombatján.⁴²⁷ Éjjel kitörték Budáról a landsknechtjeinkre, akik őrt álltak a királyi kertek alatt. Megöltek száznegyven gyalogost és sokakat megsebesítettek abból a zászlóaljából. A budaiak közül viszont csak négyen veszttek oda, mert éjszaka zajlott a kitörés. Isten irgalmazzon nekik. Kérem ezért a bíró úr őkegyelmét, és a többi urakat, hogy a következő hónapra fogadjanak föl mászt a helyemre. mert különben nagy kárt szenvedek odahaza. Ezt a hónapot még végigszolgálom. A törökökről nincs semmi hírünk.

Ezzel Kegyelmes uramat az Úr kegyeibe ajánlom.

A levél az Úr 1541. évében Sarlós Boldogasszony utáni vasárnap⁴²⁸
kelt a Buda melletti táborban.

Andreas Kolár és Marcin Fraštacký

RÉVAY FERENC⁴²⁹ ÉS ISTVÁN 1541. JÚLIUS 16-ÁN BUDA ALATT KELT VÉGRENDELETE

Én és bátyámuram, Révay István, Ófelsége naszádosainak kapitánya, az Úristen vezérletével harca készülünk a közös ellenséggel a szent és oszthatatlan Szentháromság nevében. Ha rajtunk, testvéreken beteljesedne az emberi végzet, [Dóra]⁴³⁰ asszonyt, vagyis nevezett bátyámuram feleségét, továbbá drága gyermekeinket és minden javainkat alázatosan esdve a rómaiak, valamint Magyar- és Csehország királyára, a mi legfelségesebb urunkra, az özvegyek és árvák legfőbb védelmező-

426 A szöveg különbséget tesz a magyar kocsi és a szekér, mint eltérő méretű szállítóeszközök között.

427 1541. július 2.

428 1541. július 3.

429 Révay Ferenc (1489–1553) 1521-től Báthori nádor titkára, Mohács után Ferdinánd rendíthetetlen híve. Ő nyeri meg a Habsburg-uralkodó számára bátyját, Istvánt is, akit Ferdinánd 1528-tól naszádosai kapitányává nevez ki. Ferenc 1532-től Turóc megye örökös főispánja, 1538-tól személynök, 1542-től nádori helytartó. A Révay családról újabban: Pálffy Géza, *Különleges úton a Magyar Királyság arisztokráciájába: a Révay család a 16. században. Történelmi Szemle* 51 (2009:1), 1–20.

430 A kiadásban a feleség neve hiányzik. De Nagy Iván szerint Révay István feleségét Sövényházi Dórának hívták.

jére bízunk, ahogyan illik is, hogy minden egyebünket reá bízunk. Őfelsége nagylelkű oltalmán túl következőleg végrendeletileg minden ügyünket az esztergomi⁴³¹ és kalocsai⁴³² érsek urakra, valamint Thurzó Elek úrra, Őfelsége helytartójára bízunk, illetve az árváinkról való gondoskodást a tisztelendő és vitélző urakra, úgymint Albert püspökre,⁴³³ a királyi Kamara elnökére, Bornemisza Pálra,⁴³⁴ Őfelsége titkárára és nagyságos Mérey Mihály⁴³⁵ ítélőmesterre testáljuk. Minden javaink feletti felügyelettel és ügyintézéssel főképpen Rakovi Györgyöt,⁴³⁶ Turóc vármegyén⁴³⁷ alispánját bízunk meg, aki mellett mindennemű tanáccsal tartozék ott állani Aranyáni Kakas Damján⁴³⁸ és Necpáli Ferenc.⁴³⁹

Továbbá Rakovi György fizesse meg az adósságokat valamennyi hitelezőnek, de az adósságok közül főképpen azt a drága testvérbátyám emlékezete szerint 150 forintot fizesse meg Wernher Györgynek⁴⁴⁰ és Dobra Ferencnek. Magát Wernher uramat pedig az adósságtól haladéktalanul mentesítse.

Egyben Wernher úrra, valamint Bethi Bálint és Stöckel Lénárd⁴⁴¹ urakra bízunk drága gyermekeink, Mihály, János, Lőrinc és Ferenc, továbbá bátyámuramtól való kedves unokaöcsénk, László oktatását, képzését és mindennemű nevelését.

431 Várday Pál.

432 Frangepán Ferenc.

433 Minden bizonnyal Peregi Albert pécsi prépostról van szó, aki a végrendelet állításával szemben sohasem emelkedett püspöki rangra, de a Révay-testvérekkel, főleg Ferencel jó viszonyt ápolt, és 1537-től a Magyar Kamara elnöke volt. Életére bővebben: Varga Szabolcs, Egy ismeretlen humanista: Peregi Albert pécsi prépost. *Történelmi Szemle* 53 (2011:3), 351–376.

434 Bornemisza (Abstemius) Pál (1499–1579) Peregihez és Mérey Mihályhoz hasonlóan a kiépülő Habsburg-adminisztráció egyik kulcsfigurája. Pécsi polgárcsalád sarja, erdélyi, 1556 után nyitrai püspök.

435 Mérey Mihály (?–1572) jogtudós, 1544-től személynök, 1562-től nádori helytartó.

436 Rakovszky György (?–1560). Neve ebben az alakban szerepel a végrendelet végén is. Rakovszky évtizedeken át Révay Ferenc hű familiárisa, szklabinjai várnagya, Turóc megyei alispánja volt (Pálffy, Különleges úton. 5.).

437 Révay Ferenc Turóc megye főispánja volt.

438 A latin szövegben Kakas de Vanyán [!] alakban szerepel, ami valószínűleg szövegromlás. Aranyáni Kakas Damján Nyitra megyei nemesről van szó, aki Révay nádori helytartó ítélőmestereként dolgozik (Rudnay Béla, *Ujfalussyak és Rudnayak pereit a Petrőczyek ellen [1543–1591]*. Budapest, 1910, 59.). Damján mester már egy 1535-ben a Turóccal szomszédos Trencsén megyében található Sztrecsény várat illető perben is együtt szerepel az itt is említett Rakovszky Györggyel (Lukinich Imre, *A Podmaniczky család oklevéltára. II.* Budapest, 1939, 519.).

439 Turóc megye 1549. évi dikális összeírásai alapján Necpál kizárólagosan a Justh család birtoka. Necpáli Ferencre nem találtunk adatot, de elképzelhető, hogy ottani birtokosként valójában Justh Ferencnek hívták.

440 Georg Wernher, sziléziai származású humanista, költő, később a Magyar Kamara alkalmazottja, aki javarészt Eperjes központtal, Felső-Magyarországon tevékenykedett. Wernher pályafutásának korai éveiről lásd: Csepregi Zoltán, *Bűjőcskázó életrajz. Wernher György (1490?–1556) hányatott ifjúsága.* In: *Acta Historiae Litterarum Hungaricarum, Tomus XXIX, Ötvös Péter Festschrift.* Szeged, 2006, 41–46.

441 Leonhard Stöckel (1518–1560) reformátor, 1539-től szülővárosában, Bártfán iskolamester. A felső-magyarországi reformáció meghatározó alakja. Bethi Bálint kilétére ugyan nincs adatunk, de Georg Wernher és Leonhard Stöckel említése azt mutatja, hogy a Révay testvérek nem akármikre akarták bízni utódaik nevelését. A Révay fivérek iskoláztatására lásd: Pálffy, Különleges úton, 10.

Minden egyéb ügyeinket nevezett derék familiárisaink, Rakovszky György, Kakas Damján és Necpáli Ferenc gondosságára és hűségére bízuk fentebb említett meghagyásunk szerint.

Kelt a Buda alatti táborban, július 16-án, az 1541. évben.
Révay Ferenc és István saját kezűleg

ANDREAS KOLÁR ÉS MARCIN FRAŠTACKÝ LEVELE A GELLÉRT-HEGYI TÁBORBÓL

1541. július 17.

Üdvözetem küldöm, és kívánok Kegyelmes bíró uramnak és a többi uraknak minden jót, noha mi itt a táborban nem vagyunk jól, mert a törökök, akik kedden, Szent Margit napja előtt⁴⁴² vonultak ide, minden oldalról bekerítették minket, olyan szorosan, hogy csak lőtávolságra vagyunk egymástól, és folyton szorongatnak.

Ezért levelére válaszul üzenem, hogy a város vigyázzon magára és szerelkezzen fel, ahogy lehetőségei engedik. [A törökök] nagyjából húszezren vannak, néhány ezer már be is vonult Budára, és minden áldott nap egyre többet várnak.

Jelentem Kegyelmednek azt is, hogy a táborban a lovak rendkívül lesóványodtak, szénát sem ettek, mióta eljöttek otthonról. 19 aranyért vételeztem zabot ellátmányként, mihelyt Marcin megjött a szekérrel, amin az volt, amit Kegyelmetek küldött, de pénzt nem küldtek. A leveleket, melyeket küldeni méltóztatott, nem kaptam meg, és nem is tudok róluk semmit.

Újból jelentem Méltóságodnak, hogy más parancsnokot kellene megbíznia, mert én nagyon elkeseredett vagyok, sérült a lábam, és a borbélynál fekszem. Megtudtam a gazdasszonyomtól, hogy a fiam nem jött meg, és a legény is vándorútra akar menni. Ezért kérem Kegyelmedet, hogy ne kívánja nekem azt a kárt, hogy a műhelyem üres maradjon.

Beszámolok Kegyelmeteknek a táborban lévő lovászokról is: négyen betegek, kérem, hogy fogadjon fel másokat helyettük. A többiek sem akarnak maradni, el akarnak menni. Ezzel Kegyelmes uramat az Úr kegyeibe ajánlom.

A levél az Úr 1541. évében július hó 17-ik napján, vasárnap kelt a táborban.

Andreas Kolár és Marcin Fraštacký

⁴⁴² A Szent Margit napja (július 13.) előtti kedd 1541-ben július 12-re esett. Így Kolár levelének adata pontosan egybevág más forrásokkal, miszerint az oszmán felmentő sereg július 12-én vert tábort Kelenföldön.

MARCIN FRAŠTACKÝ LEVELE A TÖRÖKÖK HADMOZDULATAIRÓL ÉS A TÁBOR ÁTHELYEZÉSÉRŐL

1541. július 19.

Üdvözetem küldöm, és kívánok Kegyelmes bíró uramnak, a többi uraknak Nagyszombat városában és az egész tanácsnak minden jót, noha mi nem vagyunk jól, mert a törökök megszalasztanak minket lövéseikkel és a táborunkba is belövedeznek. A landsknechtek táborát a korábbi helyéről egészen a Duna mellé helyeztük át és a vértéseknek is ide kellett menekülniük a maguk táborából. Hétfőn, július 18. napján a törökök előretolták sáncaikat a nagyobb táboruk felől hozzánk közelebb. Aznap megölték a vértések 20 lovát, köztük Horvát János egy igen kiváló paripáját, valamint lelőttek hat landsknechtet és négyet megsebesítettek.

A legnagyobb táboruk a Duna mellett fekszik egy Kelenföld nevű faluban a nagy hegy⁴⁴³ és Buda mögött.⁴⁴⁴ A másik egy völgyben fekszik a Fehérvár irányából jövő út mentén. A törökök Budáról kaptak ágyúkat, melyekkel most mind egyszerre lőnek. Érkeznek még hozzájuk rácok és székely segédcsapatok Erdélyből.

Kegyelmednek arra a levelére, melyet Heffelmara⁴⁴⁵ emberével, Magyar Miklóssal küldött ide, panaszolva, hogy semmi hírt nem kapott arról, ami itt történik azon az egy levélen kívül, amit Kegyelmednek írtam, azt üzenem, hogy én bizony többször is írtam Kegyelmednek és el is küldtem azokat Bornemisza Mihállyal, a Szent Dorottya-templom papjával.

Jelentem egyúttal kegyelmednek, hogy a helyzetünk mit sem javul. Ha át akarunk kelni hajón Pestre, hogy szénát vagy más egyebet hozzunk a lovaknak, legkevesebb 13 dénárt kell fizetnünk, mert a magyarok belelökik a németeket a Dunába.⁴⁴⁶ Már Andreas Kolárt is párszor belelőkték. Végül én, Marcin, akit Kegyelmed ideküldött, jelentem Kegyelmednek, hogy egymagam nem tudok minden dologra gondot viselni, mivel [Andreas] semmivel nem törődik. Ezért fogadjatok föl még lovászokat vagy azt a Magyar Miklóst, aki Heffelmara embere. Én nem várok el két aranyat Kegyelmedtől a szolgálatért, mert nekem ez feladatom. Andreas viszont mindent csak pénzért csinál, másra nincsen gondja.

Kegyelmedet az Úr kegyeibe ajánlom.

Kelt a táborban, Buda mellett kedden, az Úr 1541. évében július 19-én

443 A Gellért-hegyről van szó.

444 Értsd: Budától és a Gellért-hegytől délre.

445 Andreas Heffelmara 1538-ban volt nagyszombati bíró.

446 A szöveg jelentése itt nem teljesen világos. Talán arra kell gondolnunk, hogy a még meglévő hajóhid használatát nem engedélyezték bárkinek, így a fogatosok alkalmanként kénytelenek voltak komppal átkelni, ami pénzbe került.

LUCAS GÓRKA BOROSZLÓI PÜSPÖK
ALBERT POROSZ HERCEGNEK

Poznań, 1541. augusztus 15.

Felséges fejedelem stb.

Mivel ma a regensburgi gyűlésről visszatérőben megjelent itt felséges uraságtok egyik familiárisa, hajlandóságomnak megfelelően, amellyel felséges uraságtok iránt hű szívvel viseltetem, nem akartam, hogy rejtve maradjon előtte, amit négy nappal ezelőtt fiamtól, a poznańi várkapitány úrtól⁴⁴⁷ a magyarországi ügyekről és Buda ostromáról megtudtam, hogy ha felséges uraságtok nem bírna ezekről tudomással, akkor legalább a fiam írásaiból (amelyek másolatát elküldöm felséges uraságtoknak) méltóztassék megismerni azokat.

Amennyit pedig én képes voltam Buda ostromáról megtudni, az alapján úgy látom, hogy a felséges római király úrnak a szerencsén kívül mindene megvolt. Elég erős sereggel fogott ugyanis ő szent felsége az ostromhoz, és hosszú ideig folytatta is. Őfelsége katonái is elég elszántan próbálkoztak a rohammal, amit népnyelven *Sturmnak* neveznek, és amivel a hatalmukba keríthették volna Budát, ám veszteségeik ellenére sem tudtak elérni semmit. Voltak támogatói is ő szent felségének Buda városában, akik önként kinyitották az egyik kaput, amelyen keresztül már számos katona bejutott, s ha az Úristen is kedvezni akart volna, emberi számítás szerint elfoglalhatták volna Budát.⁴⁴⁸ De még ez sem sikerült nekik. Hogy aztán később miként próbálták meg aknákkal a dolgot, és dolguk végezetlenül miként hagytak fel az ostrommal, a fiam említett leveléből felséges uraságtok kegyeskedik majd megtudni. Mivel pedig jelenleg semmi más nincs, a tőlem telhető legnagyobb buzgalommal ajánlom magamat felséges uraságtoknak, kérvén, méltóztasson engem szokásos kegyességében részesíteni, szolgálataimat pedig, amikor felséges uraságtok hasznosnak látja, igénybe venni

Poznań, 1541. augusztus 15.

Felséges Uraságtok szolgálja,

Lucas boroszlói püspök

Melléklet: Andrzej Górka levelének részlete

Július 12-én a törökök serege tábort vert Budától egy mérföldnyire. Az érkezésük miatt a németek feloldották Buda városának ostromát, és a Gellért-hegyen, a budai várral átellenben helyezték el saját táborukat, valószínűleg azzal a szándékkal, hogy mind az említett hegyet (amelyet a maguk számára alkalmasnak találtak) a birtokukba vegyék, mind a hidat, amelyet hajókból onnan Pestig fel-

447 Andrzej Górka poznańi várkapitány természetesen nem volt a püspök fia. Idősebb egyházi személyként, „püspökatyaként” nevezi fiának fiatalabb rokonát.

448 Utalás a budai polgárok június közepi árulására.

építettek, őrséggel megtartsák. Miután a németek tábora átköltözött, a törökök szabadon bemehettek Buda városába, és a németek szeme láttára élelmet is vittek magukkal, amelyből már nagy hiány mutatkozott. A törökök a Gellért-heggyel szemben helyezték el a táborukat, és a tüzéségükkel nem csekély kárt okoztak a német seregben. A németek azonban rájuk irányítva saját tüzéségüket elűzték őket arról a helyről, ahol az ágyúikat felállították.⁴⁴⁹

A németek már korábban néhány helyen aknákat ástak a város és a vár alatt, amelyek segítségével reményük lett volna Buda városának elfoglalására, ha a törökök érkezése nem zavarja meg a próbálkozásukat és tervüket. Úgy hírlik, hogy a török szultán további jelentős csapatokkal Magyarországra tart. Míg a törökök Buda alatt voltak, a német sereghez csatlakozott háromezer morva gyalogos. A déli részekről is útnak indult néhány morva lovasezred, és úgy hírlik, ez a sereg is harcra kész. Ezenkívül több segédcsapatot várnak, amelyeket a legfelségesebb római király kért és kapott a regensburgi gyűlésen a birodalom rendjeitől. Azt beszélnek, hogy a németek dunai hajóhada felszereltebb a törökökéénél. Mindazonáltal az a szóbeszéd járja, hogy a törökök Budán túl a Duna mindkét partját elfoglalták,⁴⁵⁰ úgy, hogy a török hajóhad meg sem közelítette Budát a Dunán.

A német seregben mint sokan mások, úgy Zárai Jeromos úr és a sereg egy másik prefektusa is meghaltak pestisben.⁴⁵¹ Mert bár Bécsben már jóval korábban sokan meghaltak, senki sem gondolta volna, hogy pestisben haltak meg, amíg a felséges római királyné⁴⁵² udvartartásának egyik hölgyéről is ki nem derült, hogy elkapta a pestist.⁴⁵³ Ő szent felsége, a királyné azonnal elhagyta Bécset, hogy megmeneküljön a ragálytól. A hölgy a felséges királyné távozása után nyolc órán belül elhunyt.

A felséges királyné ezekben a napokban leányt⁴⁵⁴ szült Bécsújhelyen, ahová a fertőzés elkerülése végett átköltözött Bécsből, s akit én a többi főméltósággal együtt a keresztség szentségében részesítettem ő szent felsége, a királyné akarata szerint.

449 A török ágyúállások a Gellért-hegytől délre, Hauffe szerint a német sáncoktól alig közhajításnyira helyezkedtek el.

450 Ez téves információ: a felmentő sereg Budától délre állomásozott. A Budától északra fekvő területek szilárdan a királyi csapatok ellenőrzése alatt álltak. Pest és Vác birtoklása jóvoltából ez a Duna bal partjára is igaz.

451 Giovio szerint Zárait egy köszilánk sebezte meg, majd az elfertőződött seb okozta a halálát. A két adat nem kibékíthetetlen egymással, hiszen Zárai nem harcban esett el, hanem végső soron betegség gyűrte le.

452 Jagelló Anna.

453 Górkai későbbi levelében megírta, hogy az áldozat a néhai ecsedi Báthori István nádor egyetlen lánya, Báthori Klára volt.

454 Habsburg Orsolya főhercegnő (1541–1543).

SAMUEL MACEJOWSKI CHEŁMI ÉS VÁLASZTOTT
PŁOCKI PÜSPÖK ALBERT POROSZ HERCEGNEK

Vilnius, 1541. augusztus 25.

Felséges fejedelem stb.

Semmilyen indokom nem volt rá, hogy mostanában írjak felséges uraságtoknak; de mindenképpen akartam küldeni egy levelet Uraságtok éppen útnak induló szolgálójával, Joannes Policzkivel. Mert ez az én törekvésem, ez a szolgálatom, ez a felséges uraságtok iránti tisztelem, hogy szándékosan és tudatosan egyetlen alkalmat sem mulasztok el, hogy írjak vagy szolgálatára legyek uraságtoknak. A szent királyi felségnek⁴⁵⁵ megírta ide a nagyságos poznańi várkapitány úr, aki most követ a felséges római király úrnál, azokat a dolgokat, amelyek ott történnek, ahol ő van. Ennek a levélnek a másolatát elküldöm felséges uraságtoknak. Megtudhatja belőle, hogy milyen szerencsétlen állapotban van ennek az oly sok zavargástól, oly gyakori háborúktól sújtott Magyar Királyságnak az ügye és sorsa. Nem kételkedem benne, hogy az efféle dolgok megismerésében felséges uraságtok figyelmesnek és gondosnak fog bizonyulni, hiszen azok egyformán érintik az egész keresztény világot, amelyben uraságtok a legkevésbé sem jelentéktelen helyet foglal el.

Vilnius, 1541. augusztus 25.

Felséges Uraságtok szolgálja és káplánja,
Samuel chełmi és választott płocki püspök, alkancellár

Melléklet: Andrzej Górka levele Zsigmond királynak,

1541. augusztus 8.

Felséges királyom stb.

Mivel tisztában vagyok vele, felséges királyom, hogy a mostani háború tombo-lása közepette szerte a népek körében mendemondák terjengenek a magyar ügyet illetően, kötelességemnek tartottam, hogy ami felségteknek küldött legutóbbi levelem óta itt történt, és amiről biztos értesüléseim vannak, megírjam szent felségteknek. A németek elhatározták (amint szent felségtek legutóbbi leveléből értesülhetett róla), hogy élébe vágják a törökök érkezésének, és egy végső erőfeszítést tesznek Buda elfoglalására. Nagy erőfeszítéssel három helyen aknákat ástak Buda alatt; ám ekkor hirtelen, mikor már majdnem befejezték az aknamunkát, és még sokan a hasadékok kialakításával és kivájásával voltak elfoglalva, híre jött, hogy a törökök (akikről már régóta terjedt a szóbeszéd) a közelben vannak. Érkezésük miatt a németek a szükség által kényszerítve (mivel nem lettek volna

455 Ti. Zsigmond lengyel királynak.

elegen hozzá, hogy egyszerre támadják Budát, és távol tartsák a török csapatokat) abbahagyták az igen nagy költségekkel végrehajtott és hosszasan fáradozással folytatott ostromot, és a táborukat átköltöztették a Gellért-hegyre, amely Pesttel átellenben magasodik a Duna fölé, abból a megfontolásból, hogy mind magát a Gellért-hegyet a hatalmukba kerítsék, mind pedig a hidat megvédjék, amelyet a Dunán építettek, részint az ott lévő őrség miatt, részint a segédc csapatok fogadásának és az utánpótlás szállításának érdekében.⁴⁵⁶

A németek táborát tehát egyrészt a fent említett hegy, másrészt a Duna és a hajóhad, egyébként pedig (amerről a törökök érkezését várták) sáncok és árkok védelmezik. A törökök július 12-e után két nappal érkeztek,⁴⁵⁷ és egy másik, szomszédos hegy alatt táboroztak le. Miután azt körülvették, nekik is szabad útjuk és bejárásuk nyílt Budára, és a budaiaknak is viszont az ő táborukba, anélkül, hogy ezt bárki akadályozta volna. A budaiak feldúlták a korábbi német tábor sáncait, továbbá az aknákat is kiásták és tönkretették.

Mindeközben semmilyen fegyveres összecsapásra nem került sor a két sereg között, némi könnyű csatározáson és csetepatén kívül, amelyek mindkét oldalról megestek. A törökök azonban néhány nappal ezelőtt ércágúkat helyeztek el a közelben, és golyókat lőttek ki a német táborra, majd néhány csapatuk dél körül támadást intézett a tábor ellen; itt aztán a hirtelen kitört, zavaros küzdelemben ők is sokakat megöltek a németek közül, és a németek is közülük. Ekkor sebesült meg a karján Roggendorf úr, a felséges római király úr hadseregének főkapitánya, egy törökök által kilőtt golyótól, amelynek a lendülete – mivel hosszan repült – már alábbhagyott, de azért eltörte a csontját, veszélyeztetve az életét, mivel egyébként is élemedett korú.⁴⁵⁸ Ezek után érkezett a németekhez háromezer morva gyalogos, és csaknem minden nap növekszik a sereg azoknak a gyalogosoknak köszönhetően, akiket Ausztria küld a többi örökös tartománnyal együtt, minden tizedik férfit besorozva.

A törökök csapatait illetően eltérnek a becslések, de biztosra veszik, hogy számban messze felülmúlják a felséges római király úr seregét. Továbbá, néhány nap múlva az a hír jött, hogy a törökök császára már Belgrádnál jár, újabb hatalmas csapatokkal. Hogy ez igaz vagy sem, az hamarosan ki fog derülni, mert a török császár nem szokott ilyen rengeteg emberrel sokáig egy helyben maradni. Úgy vélem, a németek nem sokáig akarnak tétlenkedni, hanem seregük feltöltése és megerősítése után nyílt csatába szándékoznak bocsátkozni.

456 Pest számított az ostromlók bázisának, ide rakodták ki az utánpótlást, és a hajón érkező csapatok is Pesten szálltak ki, majd a hajóhídon jutottak át a budai oldalra. A Pesttel átellenben fekvő Gellért-hegy birtoklása ezért volt stratégiai jelentőségű.

457 A Lucas Górká által továbbított előző levelében Andrzej Górká még azt írta, hogy az oszmán csapatok július 12-én érkeztek meg. Ez egybevág más forrásaink adataival is.

458 Egyedül Giovio írja azt, inkább a drámai hatást fokozandó, semmint valós adatok alapján, hogy Roggendorf az augusztus 21–22-i végső harcokban szerzett, utóbb halálosnak bizonyuló sebet. Lazius beszámolója alapján is úgy tudjuk, hogy Roggendorf még jóval korábban megsebesült. Mivel Górká levele augusztus 8-án kelt Bécsben, ahová a hírnek el is kellett jutnia, erre legkésőbb augusztus első napjaiban kerülhetett sor.

Őfelségének, a felséges magyar királynénak, felségtek leányának helyzete és az egészsége felől mindez idő alatt a lehető legszorgalmasabban tudakozódtam; és bár próbáltam különféle módokat találni rá, hogy a leveleim eljussanak Őfelségéhez és Őfelsége levelei is hozzám, hogy minél biztosabban megtudhassam Őfelségétől, hogy miképpen állnak dolgai, mind a mai napig semmit sem tudtam elérni, mert sem azok nem tértek vissza hozzám, akiknek a munkáját és az igyekezetét a levelek elküldésénél felhasználtam, és egyetlen olyan embert sem találtam, aki valami biztos hírt adhatott volna nekem Őfelsége felől.

Végre, ezekben a napokban találkoztam egy emberrel, aki megszökött a török hadseregből: keresztény volt, majd fogságba esett, és néhány évig szolgáskorban sínylődött, ami után kiérdemelte szabadságát. Katonáskodni érkezett a törökökkel Budára, és megragadván az alkalmat a távozásra, átszökött a németek táborába. Megkérdeztem tőle sok egyéb dolog mellett azt is, hogy bement-e Budára, és látta-e a magyar királyné Őfelségét. Azt felelte, hogy néhányszor járt Budán, és a néhai János királlyal halálának évfordulóján,⁴⁵⁹ melyről Szent Magdolna napján nyilvános és ünnepélyes megemlékezést tartottak, látta a felséges királynét illendően sötét gyászruhába öltözve, de teljesen jó egészséggel örvendő. Sorra beszámolt nekem a többi főrangú férfiről is, akik Őfelsége mellett voltak. Mindezt én annál is boldogabb lélekkel hallgattam, mert ez idő alatt senki sem tudott nekem biztosabb és megbízhatóbb módon beszámolni Őfelsége egészségi állapotáról. Nem is akartam sokáig halogatni, hogy ezzel az értesüléssel minél hamarabb elküldjem leveletem szent felségteknek.

Azután, amikor ezt a szökevényt (vagy inkább visszahonosodót) bővebben kifaggattam a török császár jöveteléről és az itteni hadsereg terveiről is, azt mondta, hogy amikor eljött Törökországból, úgy tudta, hogy a császár nem fog ebben az évben Magyarországra jönni, mert miután fiát a perzsa király ellen küldte, úgy határozott, hogy ezt a nyarat Konstantinápolyban tölti, hacsak biztos értesülést nem kap róla, hogy a katolikus császári felség (mint a szóbeszéd tartja) Belgrád ellen indul; akkor – mint mondta – csapatokat fog küldeni, és ő maga is odamegy majd. A Budánál lévő hadsereget pedig, amely állítása szerint mintegy hatvanezer emberből áll, azzal a szándékkal küldték, hogy megerősítsék Budát mind helyőrség, mind utánpótlás tekintetében, míg a következő tavaszon maga a császár nem jön nagy csapatokkal, hogy Ausztriában Bécs alatt döntse el a háborút. Ugyanő mondta nekem, hogy a törökök hite és állítása szerint Buda az övék, és nem valami más fejedelem birtoka, hanem az ő császáruké. Én (ismervén a törökök szokását, hogy a hadseregben rengeteg málhát visznek magukkal) megkérdeztem tőle, hogy ebben a hadseregben mekkorának tartja a katonáskodásra és a harcra alkalmas emberek számát. Azt mondta, hogy a tizenötezret nem haladja meg a hadakozásra alkalmasak száma, janicsárból pedig nincs több ezeröt-száznál. Nagy ércágyúból egy sincs nekik, csak mozgatható és könnyű ágyúik vannak, amelyeket mezeinek nevezünk, szám szerint százhusz.

Mivel eljutott hozzánk a szóbeszéd, miszerint Lutfi pasa kiesett a török császár kegyeiből, megkérdeztem tőle, ez tényleg így van-e. Azt felelte, hogy olyany-

459 János király 1540. július 22-én, Magdolna napján halt meg.

nyira kivívta a császár neheztelését, hogy a méltóságától és a vagyonától megfosztva börtönbe vetették. Azt is hallottam, hogy a budai előljárók óvakodnak beengedni magukhoz a törököket, csak meghatározott számban engedélyezik számukra a belépést, kétségkívül attól tartva, hogy ismert és hírhedett álnokságukkal őket is rászedik majd.⁴⁶⁰

A felséges római király úr, mivel a visszatérésére kijelölt napon túl fivérénel, a felséges császárnál maradt, csak a folyó hó 3-án érkezett ide, megszerezve a birodalomtól a jelenlegi szükséghelyzetre a törökök ellen egy tízezer gyalogosból és kétezer nehézlovasból álló segélyhadat. Ezenfelül a birodalom úgy döntött, hogy három évre kiállít húszezer gyalogost és négyezer nehézlovast oly módon, hogy nyáron és télen is fegyverben maradjanak. Ebben az ügyben azt a határozatot hozták, hogy bizonyos, erre kijelölt személyeknek kell január közepén összegyűlni Speyerben, behajtani a pénzt, a vezéreket és a hadrendet kijelölni és szétosztani a zsoldot. Ezeknek a csapatoknak tavasz elején, Szent György napjára készen kell állniuk Magyarországon. A birodalom fejedelmei ezenkívül átengedték a döntési jogot a szent császári felségnek, hogy a saját belátása szerint azt állítsa vezérnek e hadsereg élére, akit csak akar.

A felséges császár Regensburgból már elindult Milánóba; hogy a keresztény világ ügyében mit végzett ezen a gyűlésen, azt véleményem szerint szent felségteknek azok, akiknek ez volt a feladata, bőségesen megírták. Azt kegyeskedjék tudni szent felségtek, hogy a felséges császár Regensburgból való távozásakor elküldte követként Magyarországra Mirandola grófját,⁴⁶¹ hogy próbáljon meg békét kötni a budaiakkal. Hogy ennek a dolognak célszerű volt-e a törökök jelenlétében nekilátni, szent felségtek megítélésére bízom. De azért adja csak meg Isten, minthogy a dolgok most egyébként is rosszabbul állnak, mint korábban a felséges római király úrral, és a keresztény világ javát s Magyarország megmaradását szolgálná, valamint a legjobban gondoskodna mind a felséges királyné, mind pedig kisfia méltóságáról.

Nem akarom eltitkolni felségtek elől azt sem, hogy egész Ausztriában dögvészes levegő terjedt szét, és a bécsi királyi palotába, a felséges királyné lakrészébe is elért: hirtelen megfertőzött és megölt egy jeles és gazdag hölgyet, a néhai magyar nádornak a mazóviai hercegek nővérétől való leányát.⁴⁶² A felséges királyné megrémült ettől a veszedelemtől, és Bécsűjhelyre utazott, ahová az egészséget félve én is elutaztam, hogy ott, amíg egészséges a levegő, megvárjam a választ arra a levelemre, amit Poszwiathni kamarás⁴⁶³ révén öt héttel ezelőtt küldtem felségteknek. Remélem, hogy néhány napon belül megkapom azt.

460 Erre az óvintézkedésre nincs más adatunk, Porębski például egy szóval sem említi, de ha igaz, sajátos, hogy később éppen az történt, amitől a budai vezetők Górká szerint tartottak.

461 Ferdinánd pátense a magyarországi követséggel megbízott Johannes Thomas Pico della Mirandola számára Regensburgban kelt, 1541. július 26-án (ÖStA, HHStA, UA 46. Konv. A, fol. 23.).

462 Ecsedi Báthori István felesége Zsófia, mazóviai hercegnő volt. Egyetlen lányuk született, Klára, aki a münsterbergi fejedelem jegyese volt.

463 Személyére nem találtunk adatot.

Mindezeket a törökök érkezéséről és más dolgokról rögvest megírtam volna felségteknek, mihelyt Budára értem, csak napról napra vártam, hogy valami biztosat megtudhassak a felséges magyar királyné, szent felségetek leánya helyzetéről. Amint ez sikerült, nem akartam késlekedni, hogy legalább ezt hírül adjam felségteknek, még ha a többi dologról már tudomása lenne is.

Kelt Bécsújhelyen, Ausztriában, 1541. augusztus 8-án

Andrzej Górka

A hátoldalon: a poznani várkapitány úrtól a szent királyi felséghez küldött levél másolata.

Mellékelt feljegyzés: ezeket küldöm felséges uraságotoknak, a szent királyi felségnek írt levélből kijegyzetelve, s hogy ne váljanak az ártalmamra, kérem, hogy ne mutassa meg akárkinek.

ÚJSÁGHÍREK ROGGENDORF VERESÉGÉRŐL

Roggendorf seregének végnapjairól két német újság is hírt adott. Az egyik szerzője, Florian Rabucher, a szöveg végén meg is nevezi magát. Rabucher szemtanúként számol be az augusztus végi eseményekről és a visszavonulás első napjairól. Beszámolójából az is kiderül, hogy Vác környékén vált el a seregtől, de bizonyos további hírek, talán nem tőle származók, még olvashatók az újság végén. Az újságlapok esetében szokásos módon Rabucher beszámolójának keletkezési körülményei sem ismertek, a nyomtatványon sem a kiadási év, sem a hely nincs feltüntetve. Mivel a szöveg 1542-re utaló eseményt nem említ, valószínűleg még 1541 őszén, röviddel Roggendorf seregének katasztrófája után kinyomtatták.

Rabucher kitűnő forrása az eseményeknek, de érdemes külön kiemelni, hogy az *Igaz tudósítás* címmel megjelent másik újság is Rabucher szövegét veszi alapul, Hans Sachs 1541 őszén, Erhard Schön metszete alatt megjelent tudósító éneke pedig egyik vagy másik újság adatait szedi versbe. Ilyenformán a szövegeknek forrásértékük mellett irodalomtörténeti jelentőségük is van.

Rabucher beszámolója mellett az *Igaz tudósítás* a másik ránk maradt *Neue Zeitung*, mely részletesen hírt ad Roggendorf seregének végnapjairól. Ennek szerzője ismeretlen, de adatai többsége alapvetően Rabucher beszámolójával cseng egybe, így az feltételezhető, hogy annak nyomán készült. Leszámítva, hogy ez a nyomtatvány nem tartalmaz bibliai paratextusokat, a szöveg eleje és vége tér el jelentősebben Rabucherétól. Ez a nyomtatvány kezdésként leírja az augusztus végi utolsó tárgyalási kísérleteket, melyeket Rabucher nem említ, és ott ér véget, ahol Rabucher a másik nyomtatványban közli, hogy elvált a főseregtől. A Rabucher-jelentés végén olvasható egyéb hírek az *Igaz tudósítás*-ból hiányoznak. A két nyomtatvány között a kapcsolat tehát nyilvánvaló, de irányuk nem könnyen tisztázható. Elképzelhető, hogy mindkettő Rabucher kéziratosa beszámolóján alapul, melyet a nevével jelzett nyomtatvány egyéb hírekkel is kiegészített, míg az *Igaz tudósítás* nem közölte a forrás nevét, és nem tett hozzá az adatokhoz sem. A két szöveg adatai nagyrészt megegyeznek, de kisebb, néha talán csak nyomdahiából fakadó eltérések vannak köztük. Fontosnak láttuk mindkét szöveg közlését, egyfelől a teljesség igénye miatt, hiszen ismereteink szerint az 1541. évi ostromról csak ez a két újság számolt be, másrészt annak bemutatására, hogy miképpen terjedtek azonos és némileg mégis más formában a hírek a budai eseményekről.

Mindkét szöveget Cziráki Zsuzsanna fordította kötetünk számára. Rabucher esetében az OSZK Apponyi-gyűjteményében, App-H-0280, az *Igaz tudósítás* esetében pedig az App-H-1718 jelzeten található nyomtatványt vette alapul.

FLORIAN RABUCHER BESZÁMOLÓJA

Bizonyos híradás arról, hogyan érkezett a török tirannus⁴⁶⁴ Magyarországra, hány napon keresztül és milyen gyakran rohamozták meg a táborunkat, hogyan álltak ellen a mieink és védték meg magukat vitézül, továbbá arról, hogy végül mégis a barbárok sokasága és ereje kerekedett felül, hogyan végeztek a mieink többségével, illetve hogyan és mikor foglalták el Pestet.

Izajás 10, 3–4.

De mit tesztenek majd a látogatás napján, és amikor távolról jön a veszedelem?
Kihez menekültök segítségért, és hol hagyjátok gazdagságtokat?
Csak térdre hullnak a foglyok között, és a megöltek aláesnek.

Joel 2, 13.

Szaggassátok meg szíveteket, nem pedig ruhátokat,
és térjete meg az Úrhoz, a ti Istenetekhez,
mert jóságos ő és irgalmas, türelmes és nagyirgalmú,
és szánakozik a bajok felett.

Joel 2, 17

„Könyörülj, Uram, könyörülj népeden;
ne engedd, hogy gyalázzák örökrészedet,
és uralkodjanak rajta a nemzetek!”
Miért mondanák a népek között:
„Hol van az ő Istenük?”

Augusztus 16-ra és 17-re bizonyos hír érkezett a római királyi felség⁴⁶⁵ táborába, mely szerint a török császár személyesen vonul a korábbi török sereg⁴⁶⁶ megsegítésére, ami napról napra erősebb lett, a mondott időre pedig már hetvenezer főnél is többet számlált. Emiatt a királyi felség hadinépe már azt fontolgatta, hogy kiűrtik a táborukat, és Pest felé ismét átkelve a Dunán az összes ágyúval együtt visszavonulnak. Augusztus 18-án elhatározták, hogy a legnagyobb és legtekintélyesebb lövegeket kivonják a sáncok közül, és Pestre szállítják. Aznap hat ágyút át is vittek, és felállították őket Pesten. A huszárokat⁴⁶⁷ nagyobb részt szintén áthelyezték, lovaikkal együtt.

464 Szulejmán szultán.

465 I. Ferdinánd.

466 Szulejmán szultán 1541 márciusában indított segédcsapatokat a magyarországi török haderő támogatására. A Mehmed pasa vezette felmentő sereg július 10-én vert táborn Kelenföldön, és megjelenésével a budai ostrom feladására készítette Roggendorft. A királyi sereg a Gellérthegyén sáncolta el magát, és több hétig tartotta állásait az oszmánokkal és magyar szövetségeseikkel szemben.

467 A *Memoria rerum Szerémivel* összhangban azt írja, hogy a szultán közeledtének hírére a magyar csapatok, zömmel könnyűlovasság, Perényi vezetésével átkeltek a pesti oldalra, és kvázi cserben

19-én még több ágyút és ágyúgolyót, valamint sok lovat vittek át Pestre úgy, hogy a szállítás egész álló nap zajlott.

Estefelé egy kisebb összecsapásban három huszárunk átpártolt a törökökhöz, és elárulták nekik, hogy a tábor megindult és visszavonul, és hogy az ágyúkat is kivonják a sáncok közül és Pestre viszik.⁴⁶⁸

20-án, egy órával virradat előtt a törökök két helyen, Török Bálint⁴⁶⁹ pedig egy harmadikon ostrom alá vették a táborn. Az első rohamot folyami haderejük indította a Duna egyik zátonya vagy szigete⁴⁷⁰ ellen, ahol hat nagy ágyúnk állt egy megmagasított sáncban. E sziget körül állomásozott a mi hajóhadunk is. A törökök tehát erővel rontottak a szigetre, a flottánkat megfutamították Pest felé, a szigetet és a sáncot az ott lévő lövegekkel bevették, a bent lévő mintegy hétszáz katonánkat⁴⁷¹ pedig mind egy szálra levágták.

Ezután azt a hidat vették be, ami összekötötte a szigetet a cseh sánccal. A szárazföldön tizenkétezerrel is több török sietett az egyik rondellánál állomásozó bajtársaik segítségére, amit rohammal meghódítottak, és a bent lévő mintegy négyszáz embert levágták.⁴⁷²

Majd a két csapat együtt lerohanta a cseh sáncot, a cseh védőket megfutamították, és mindenkit megöltek. Az egész török flotta a mi szigetünkönél helyezkedett el, és a táborn lötték.

Ezért Pestről kihozattak két ágyút, amelyekkel a mi szigetünkönél lévő török gályákat lötték, és hamar el is sülyesztettek hármat a rajtuk lévő hadinéppel együtt. Ezen felül meglőtték még öt török naszádot.

Amikor pedig ezek menekülni kezdtek, a mi gályáink és naszádjaink a nyomukba eredtek, hevesen lötték őket, két török hajót foglyul ejtettek, a többi pedig megfutamították, és visszafoglalták a szigetet és a támaszpontot az ott lévő lövegekkel együtt. Mintegy ötszáz törököt vágtak ott le, mások a gályákon fulladtak meg vagy a Dunába vetették magukat.

A szigeten lévő ágyúkat a törökök úgy megrongálták, hogy a nap folyamán már nem lehetett lőni velük. Ezután a csehek és a német naszádosok visszatértek a csehek sáncához, megrohanták és elfoglalták a rondellát. Egy török rondellát erővel bevették. Mintegy négyszáz törököt levágtak, két kisebb ágyút is megszerztek, a törököket pedig megfutamították. Így tehát véget ért ez a roham.

A másik támadást is a törökök indították a huszárok sánca ellen, ahol tizenkétezer katonát⁴⁷³ vetettek be. Perényi Péter már hírért vette, hogy ezen a helyen fognak támadni. Egy nagy teret felszóratott nyolc hordó löporral, szalmával

hagyták a királyi sereget. Holott elképzelhető, hogy mint Rabucher írja, csak egy előre eltervezett manőverről volt szó.

468 Porębski is úgy tudta, hogy a kivonási tervet egy magyar árulta el az ellenségnek.

469 Az eredetiben: Türc Waland.

470 Ónos-sziget: Pest alatt, a Csepel-szigettől északra elhelyezkedő, a németek által megerősített dunai zátonysziget, mely mára eltűnt.

471 Hauſſe naplója két zászlóaljat ír, ami teljes létszámú zászlóaljok esetén soknak tűnik egy mégoly fontos, de apró sziget védelmére. Lazius szerint a szigetet kétszázan védtek.

472 Lazius szerint a cseh sáncban ezer cseh lövész és egy német zászlóalj tartózkodott.

473 Az *Igaz tudósítás* csak ezerkétszáz katonáról tud.

borítottatta be, és ahogyan a törökök hajnalhasadás előtt hatalmas üvöltéssel megindultak, addig nem lőttek rájuk, míg a lőporra nem értek. Azt azután meggyújtották, majd lőtték és vágták őket.⁴⁷⁴ Mintegy ezerkétszáz emberüket leterítették, a többit pedig menekülésre kényszerítették.

A harmadik rohamot Szent Gellért hegyén indította Török Bálint. Hevesen rohamozott, a katonáit pedig szinte veszteség nélkül vezette a hegy lábánál álló kereszt alá.⁴⁷⁵ Erősen lőttek a mieinkre, és mi is rájuk.

Ezután Pesten két ágyút vontattak a pellengérenél lévő térre, és a Dunán keresztül lőtték őket. Célba is találtak, de megfutamítani nem sikerült őket. Akkor még két lövést adtak le, illetve Szent Gellért hegyére egy másikat. Mindhárom lövés talált, nagy kárt tett az ellenségben. Akkor Török Bálint menekülésre adta a fejét. négyezer emberét lőtték le.⁴⁷⁶

Augusztus 21-én még több ágyút és ágyúgolyót vittek Pestre, sok lovat is, az utak tele voltak velük késő éjszakáig. Éjjel katonákat irányítottak át, éjféltre járt, mire átért a sereg nagyobb része. A barát⁴⁷⁷ eközben heves tűz alá vette a Dunát; a király istállóját lángba borította, melynek fénye még a Dunát is bevilágította. [Ugyanő] a felfelé haladó hajók közül pedig néhányat zsákmányul ejtett, néhányat szétlőtt.

Később a vízitoronyból⁴⁷⁸ egy tűzgolyót lőttek a táborra, amely felgyújtotta a víz mellett elhelyezkedő táborn, miközben a mieink még mindig az átkeléssel voltak elfoglalva.

A törökök napkelte előtt három órával vették be a hegyet, nagy lármával rontottak a sáncokra, de egyáltalán nem akartak támadni, hanem nagy tüzet gyújtottak, és figyelték a menekülést és az átkelést.

Ezen a helyen napkelte előtt két órával támadták meg a táborn, és ahogy betörtek, a szekérvárban és a sáncban senkit sem találtak, mert a katonaság már a víznél volt. Ott rárontottak a mieinkre, és megakadályozták, hogy a hátramaradók átkelhessenek. Akkor az ottrekedt csehek, huszárok és németek összehúzódtak egy szikla alatt úgy, hogy mögöttük egy erős sánc húzódott, és hevesen védekeztek napkelte után még egy óráig. Helyt álltak az utolsó emberig, míg valamennyiüket le nem mészárolták. Bizonyosan mondják tehát, hogy ami a hadi népet illeti, mintegy hatezer fő esett el vagy fulladt a vízbe.

Így a törökök két órával virradat után elfoglalták az egész táborn és a szekérvárt, ahol negyven tábori ágyút, szakállas puskákat és mozsárágyúkat zsákmányoltak, továbbá ötven hordó lőport, nagy mennyiségű vasgolyót, hídépítéshez való és sok egyéb hajót, az összes sátrat és kocsit az urak javaival együtt. A szígeten hat nagy ágyú maradt hátra.

474 Az *Igaz tudósítás* szerint Perényi huszárai is kimentek a megzavarodott ellenségre, és ők vágtak le ezerkétszáz törököt.

475 Ezt Giovio is említi, de ő azt mondja, hogy a kereszt a Gellért-hegy lejtőjén állt. Az *Igaz tudósítás* is azt írja, hogy a hegy közepén levő keresztiig vezette csapatait Török Bálint.

476 Az *Igaz tudósítás* tizedekkora, négyszáz fős veszteségről tud, ami közelebb járhat az igazsághoz.

477 Fráter György.

478 Vagyis a Duna partján levő Vízvárból.

Augusztus 22-én bevonult Pestre az egész átmenékített katonaság, amikor azonban meghallották a török mieink elleni támadását, ismét kizúdultak [a városból]. Nagy futkosás és riadalom támadt közöttük, és ahogy hirtelen kitódultak a kapu elé, pánik tört ki közöttük, majd ismét visszanyomultak Pestre. Kimondhatatlan menekülési vágy és kétségbeesés lett úrrá rajtuk. Nem volt ott sem százados, sem ezredes, aki képes lett volna rendet teremteni közöttük vagy lelket önteni beléjük. Aki el akart menekülni, az meg is tette. Pirkadat előtt egy órával megint kivezényelték őket, de akkora tolongás támadt a kapu és a kapurostély között, hogy sokakat agyontapostak közülük. Végül csak virradat után egy órával vonultak ki, gyalogosok és lovasok egyaránt.

Azután indultak ki a kocsik, amelyeket a víz felől Nyári Ferenc⁴⁷⁹ huszársjai biztosítottak. Eközben a budaiak hat naszáddal közeledtek, és hátul, azon a helyen, ahol korábban a török lőtte a várost,⁴⁸⁰ betörték, nagy felfordulást keltettek, néhány embert le is vágtak. Ezután mintegy nyolcszáz huszár és néhány lövész⁴⁸¹ nyomult be a kapun, és az utcákon nagy lármát csaptak, a budaiakat pedig egészen a naszádjaikig kergették. Azután maguk is, látván, hogy hat török naszád⁴⁸² indult el Pest felé, nekiláttak a raktárak és szekerek feldúlásának. Feltörték a főparancsnok⁴⁸³ és Salm gróf⁴⁸⁴ szekérét, az összes kocsival egyetemben, rengeteg pénz és ezüstneműt találtak benne, szinte a kalapjával merhetett belőle az ember.

Ezalatt a török naszádok kikötöttek a pellengérenél, és berontottak a városba. Ott a mi huszársaink másodjára is kiverték őket, de ők egyre nagyobb erővel támadtak és házakat foglaltak el, ahonnan erős tüzet nyitottak. Így a mi huszársainkat megfutamították, és olyan nagy tolongás alakult ki, hogy még a korábbi zsákmányukból is sokat hátra kellett hagyniuk.⁴⁸⁵ Eközben egyre több és több török özönlött befelé. A délelőtt felénél járva nagy ordítás közepette elfoglalták a várost, a kocsisokat lekaszabolták, még a bent lévő betegeket sem kímélték. Háromszáznál is több kocsi és szekér veszett oda, nyolc nagy ágyúval és a kereskedők áruival teli raktárakkal⁴⁸⁶ együtt. Megszerezték még a király katonái zsoldjára szánt pénzét és a királyi felség ellátmányát, vagyis ezerhatszáz hordó bort, ezerhatszáz hordó lisztet, ezer hordó zabot és az ellátásra szánt pénz nagyobb részét, továbbá háromszáz hordó lőport, hatvan mázsa⁴⁸⁷ ólmot, kőből készült ágyúgolyók tömkelegét, kétszáz gyújtógolyót és kétszáz gyújtónyilat. Mindent

479 A német szövegben „New Ferentz” áll. A torzult névalak mögött valószínűleg a híres huszárs kapitány, Nyári Ferenc keresendő.

480 Ti. Mehmed bég csapatai 1541 tavaszán.

481 Az eredetiben: „Buchssenschützen”.

482 Az *Igaz tudósítás* hatvan naszádról tud.

483 Roggendorf.

484 Ifjabb Niklas Graf zu Salm.

485 Ez a rész az *Igaz tudósítás*ban némileg részletesebb.

486 Nem a pesti kereskedők, hanem a hadsereget kísérő hadiszállítók raktáiról van szó. Mivel Pest volt Roggendorf seregének hadtápbázisa, a városban jelentős készletek halmozódtak fel.

487 A német szövegben tonne (hordó) és centner (mázsa) szerepel. A középkori eredetű mértékegységek átváltási aránya erős regionális eltéréseket mutat az adott korszakon belül, ezért pontos, a mai SI-mértékegységeknek megfelelő meghatározásuk bizonytalan. Az *Igaz tudósítás* százhatvan mázsa ólmot említ.

összevetve tehát a tüzérség teljes felszerelését megszerezték, illetve nagyobb mennyiségű szénát is, amit a téli szállásra való előkészület miatt halmoztak fel, bár arra már nem kerülhetett sor.

Pest alatt a vízen maradt még két hajó megrakva golyóval és egy másik is, rajta a Nagy Énekesnővel,⁴⁸⁸ illetve mintegy négyszáz hordó lőporral. A városfalaknál három nagy ágyú maradt hátra, tehát nagy veszteségeket szenvedtünk.

A sereg azután elvonult: csupán kilenc zászlóaljnyi katona menekült meg, rajtuk kívül négyezer huszár, kétezer lovas és az összesen háromezer főnyi morva katonából körülbelül ötvenen.⁴⁸⁹ Tíz gálya és egyéb hadihajó, illetve a naszádok javarészt megmaradtak. [A visszavonulók] vízen és szárazföldön egyaránt fölfelé haladtak, az első éjszakán pedig Nagymarosnál ütöttek tábort.

Vácnál néhány portyázó török már egy mérföldnyi távolságra megközelítette őket. Jómagam, a Bibersburgba⁴⁹⁰ való Florian Rabucher ott váltam el a főse-regtől.

Augusztus 22-re Leonhard von Vels⁴⁹¹ megérkezett Pozsonyba azzal a parancssal, hogy a felbomlott sereget ismét rendbe szedje. Isten tudja, hogy ez lehetséges-e vagy sem. A hírek szerint a török [szultán] saját személyében indult meg Pozsony és Bécs ellen⁴⁹² huszonötezer fős seregével, jöllehet járvány ütött ki a táborában, és napjában hatvan-hetven, sőt száz török is elpusztul emiatt.

És hogy Ausztria országában mekkora menekülés, futás és jajveszékélés ütötte fel a fejét mind az urak, mind a polgárok, mind pedig a közrendű nép között, azt sem szóval elmondani, sem papírra vetni nem lehetséges.

A hírek szerint az öreg lengyel király⁴⁹³ is meghalt Litvániában, ebből sok jó szintén nem származik majd. A sziléziai városok tartományi gyűlést tartanak, úgy hírlik, engedtek a morvák buzgó megkeresésének, és segítséget ígértek nekik. Egy Podomintz nevű morva uraság⁴⁹⁴ maga köré gyűjtött valami négyezer gonosz fickót, akik török fegyverzetben portyáznak az országban és sok kárt okoznak. Stb.

488 A „Nagy Énekesnő” (másként „magna cantatrix”), a Habsburgok dunai hajóhadának nagy teljesítményű ágyúja. Az eredeti szövegben szereplő *Große Sängerin* kifejezés arra utal, hogy az olasz quartana bombarda típusú erős ostromágyú egyik alfajáról van szó, melyet németül Sängerin néven ismertek.

489 A morvákat leszámítva a két újságlap adatai azonosak, de ebben jelentős az eltérés. Rabucher szerint háromezer morvából csak ötven maradt életben, míg az *Igaz tudósítás* háromszáz morvából száz túlélőt említ.

490 Bibersburg, vagyis Vöröskő (ma: Hrad Červený Kameň, Szlovákia), Pozsony megyei település, ekkor Thurzó Elek birtoka.

491 Velset Roggendorf halála után nevezték ki átmenetileg magyarországi főhadparancsnoknak. Erre nem kerülhetett sor augusztus 22-én, hiszen aznap szenvedett vereséget Roggendorf serege, melyről a hír nem érhetett ilyen gyorsan Bécsbe. Végül Vels betegeskedése miatt októberben Gian Giacomo Medicit, Melegnano márkiját nevezte ki Ferdinánd ideiglenes főparancsnoknak.

492 Ez rémhírnek bizonyult, a szultáni sereg megállapodott Buda alatt.

493 Jagelló I. (Öreg) Zsigmond 1548-ban halt meg Krakkóban.

494 Talán Podmaniczky Jánosról van szó, aki elmenekült Budáról, bevette magát erős palotai várába, és saját szakállára portyázott a környéken. A Podmaniczky család birtokai jó része Trencsén megyében feküdt, így a vöröskői illetőségű Rabucher jól ismerhette ezt a nevet.

Zsoltárok könyve, 78. zsoltár⁴⁹⁵

- Isten, pogányok szállták meg örökségedet,
 megfertőzték szentséges templomodat,
 romhalmazzá tették Jeruzsálemet.
 Szolgáid holttestét odavetették
- 5 edelül az ég madarainak,
 szentjeid húsát a föld vadjainak.
 Úgy ontották vérüket Jeruzsálem körül, akárcsak a vizet,
 és nem akadt, aki eltemette volna őket.
 Gyaláztatá lettünk szomszédaink előtt,
- 10 nevetséggé s csúfsággá azok előtt, akik körülöttünk laknak.
 Meddig még, Uram? Örökké tart haragod?
 Meddig lobog még bosszúságod, mint a tűz?
 A pogányokra öntsd haragodat,
 akik nem ismernek téged,
- 15 s azokra az országokra,
 amelyek nem hívják segítségül nevedet.
 Hiszen felfalják Jákobot,
 és elpusztítják lakóhelyét!
 Ne emlékezzél meg atyáink gonoszságáról,
- 20 siessen élénk irgalmasságod,
 mert nagyon nyomorultak lettünk.
 Segíts rajtunk, szabadító Istenünk
 neved dicsőségéért és ments meg minket,
 Bocsásd meg bűneinket a te nevedért!
- 25 Miért mondják a pogányok között:
 „Hol van az ő Istenük?”
 Legyen nyilvánvaló a pogányokon szemünk láttára
 szolgálid kiontott vérének megbosszulása.
 Jusson színed elé a bilincsbe vertek jajszava;
- 30 Hatalmas karoddal tartsd életben a halálra szántakat.
 Öntsd vissza hétszeresen szomszédaink ölébe,
 ellened szórt szidalmaikat, Uram.
 Mi azonban, a te néped és legelőd juhai,
 hadd áldjunk téged örökké,
- 35 és hadd hirdessük dicséretedet nemzedékről nemzedékre!

495 Mai számozás szerint: 79. zsoltár.

IGAZ TUDÓSÍTÁS A BUDAI TÁBORBAN TÖRTÉNEKÉRŐL

Anno domini [1541.] augusztus 15-én Perényi Péter szolgája Ráckevénél elfogott egy küldöncöt, akit a török császár küldött levelekkel Mehmed béghez.⁴⁹⁶ A hírnököket behozták a táborba, és a főparancsnok⁴⁹⁷ elé vezették, ahol feltörték és felolvasták a leveleket. A legfontosabb utasítás szerint Mehmed bég azon kellett legyen, hogy a Barátnak és Török Bálintnak⁴⁹⁸ fejét vétesse, Buda városát pedig négyezer janicsárral megszállja.⁴⁹⁹

Anno domini [1541.] augusztus 16-án Perényi Péter az említett levelekkel bejött a városba, átadta őket a Barátnak, és tárgyalta vele a város helyzetéről. 17-én ismét bement, tanácskozott a baráttal, de semmire se jutottak.⁵⁰⁰ Jelen voltak még Nyári Ferenc,⁵⁰¹ Serédy Gáspár⁵⁰² és Petrovics Péter.⁵⁰³

Anno domini [1541.] augusztus 18-án⁵⁰⁴ elhatározták, hogy a nagy ágyúkat kivonják a sáncokból. Hatot még aznap át is vittek [a folyón], és felállították őket Pest városában. Ugyanaznap átvitték még a magyar huszárokat és lovasokat is.

Anno domini [1541.] augusztus 19-én estefelé három huszárunk átállt a törökökhöz, és elárulták nekik, hogy ki akarják üríteni a táborunkat, és hogy a legjobb ágyúkat kivonták a sáncokból.

Anno domini [1541.] augusztus 20-án kora hajnalban, virradat előtt egy órával a törökök két helyen lendültek támadásba, Török Bálint pedig egy harmadikon. Ugyanis a vízen, a Duna közepén flottájukkal megfutamították a mi gályáinkat és naszádjainkat, a zátonyon vagy szigeten levő támaszpontunkat az ágyúkkal együtt bevették, a szigeten mindenkit – körülbelül hétszáz embert – leszúrtak és levágtak. Azután bevették a hidat, ami a szigetet a csehek sáncával kötötte össze, megtámadták a cseheket, megrohanták a sánc előtt álló rondellát, és megölték a bent lévő mintegy négyszáz embert. A csehek a sáncukat hátrahagyva bemenekültek a táborba. Így tehát a törökök megszerezték a szigetet az ottani hat nagy ágyúval együtt, mindenkit lemészároltak, a rondellából és a csehek sáncából mindenkit kiűzték. A gályákat csaknem Pestig kergették, és erősen szorón-

496 A felmentő sereget Szofu Mehmed pasa, negyedik vezír vezette. De részt vett a hadjáratban Jahjapasaoglu Mehmed szendrői és nándorfehérvári bég is.

497 Az eredetiben csak annyi áll: *Oberst*. Roggendorf ekkor már sebesült volt, de ő volt a főparancsnok.

498 Az eredetiben: *Türck Walandt*.

499 Ilyen értelmű parancsot aligha küldött a szultán, de az újságlapok előszeretettel közöltek szenzációs, de légből kapott híreket is.

500 A tárgyalási kísérletre valóban sor kerülhetett, hiszen tudjuk, hogy Salm és Herberstein ezzel a céllal érkezett a táborba. Górka levelei is említik ezeket.

501 Bedeghi Nyári Ferenc, Habsburg Ferdinánd 1535-ben bárói rangra emelt híve, az udvari huszárok kapitánya.

502 Serédy Gáspár (?–1553), Habsburg-párti nemes, felső-magyarországi főkapitány.

503 Az eredetiben Wacki Péter alakban.

504 A szöveg innentől lényegében megegyezik Rabucher jelentésével. Külön jegyzeteket csak akkor fűzünk hozzá, ha eltérés van a szövegek adatai között.

gatták a tábort. Eközben Pestről két ágyút hoztak ki a partra, felállították őket azzal a szigettel szemben, ahol a török flotta állomásozott,⁵⁰⁵ és hevesen löni kezdték őket. Három gályát és öt naszádot találtak el, amelyek el is süllyedtek. Tehát [a törökök] ismét menekülőre fogták a dolgot, ám a mi gályáink és naszádjaink a nyomukba eredtek, és erősen tüzeltek rájuk; két török naszádot el is fogtak.

A csehek a németekkel együtt ismét megrohanták és elfoglalták a rondellát, amit korábban elvesztettek. A csehek sáncában és a rondellában lévő mintegy ötszáz törököt leterítették⁵⁰⁶ [vagy] üldözőbe vették, továbbá elfoglalták azt a rondellát, amit a törökök építettek a táborral szemben. A bent lévő kétszáz törököt megölték,⁵⁰⁷ az ottani lövegeket – két ágyút – magukkal vitték, és az ellenséget egészen megfutamították. A naszádok és gályák visszafoglalták a szigetet és a rajta lévő támaszpontot, ott levágtak mintegy ötszáz törököt; sokan a vízbe futottak és megfulladtak. Az ágyúkat a törökök annyira megrongálták, hogy aznap már használhatatlanok voltak. Ezzel tehát véget ért ez a roham.

A törökök második támadása a táborunk ellen zajlott, amit ezerkétszáz emberrel⁵⁰⁸ támadtak meg és erősen rohamoztak. Perényi Péter már tudomást szerzett arról, hogy ezen a helyen fognak támadni. Ezért egy nagy teret felszórattott nyolc hordó lőporral, és beboríttatta szénával, hogy a lőport ne lehessen észrevenni. Ahogyan [a törökök] virradat előtt nagy kiáltozás közepette előzönlöttek a területet, nem lőttek rájuk addig, amíg egészen a sánc elé nem értek. Akkor azonban meggyújtották a lőport, és sokan odavesztek közülük. Ekkor kirontottak a huszárok, és leterítették körülbelül ezerkétszáz törököt, a többieket pedig elkergették.⁵⁰⁹

A harmadik ostromot Török Bálint indította Szent Gellért hegyénél. Nagy erőkkkel támadott, és hadi népét komolyabb veszteségek nélkül vezette addig a keresztig, ami a Szent Gellért-hegy derekán áll. Ott megálltak, és erős tüzet nyitottak a törökökre.⁵¹⁰ Erre a katonáink visszalöttek, és köveket dobáltak, nehogy teljesen felkapaszkodjanak a hegyre. Ezalatt a pesti pellengérenél lévő két ágyút rájuk irányították, tüzelni kezdtek velük és célba is találtak, de azok csak nem akartak megfutamodni. Erre még kétszer tüzeltek, a bitó előttivel pedig egyszer; mindhárom lövés sikeres volt. Ekkor végre menekülőre fogták a dolgot. Itt lövésekkel és más módon mintegy négyszáz⁵¹¹ embert terítettek le közülük. Ezzel véget ért ez a roham is.

505 A török flotta eredetileg a Csepel-szigetnél állomásozott, de Rabucher jelentéséből világos, hogy itt már az Ónos-szigetig előrenyomuló flottát lövik a pesti oldalról.

506 A cseh sáncban Rabucher szerint négyszáz török esett el.

507 Ezt Rabucher nem említi.

508 Ez jelentős eltérés Rabucherhez képest, aki tizenkétezer támadóról ír, bár valószínűleg csak elírás áll a háttérben. Az ezerkétszáz kevésnek tűnik, főleg annak fényében, hogy később csak a törökök veszteségét teszi ugyanennyire az újság.

509 A huszárrohamot Rabucher nem említi.

510 Szövegromlás, nyilvánvalóan az ellenfélre, tehát a németekre lőttek.

511 Rabucher itt is tízszeres számot említ: négyezer fős veszteséget ír Török Bálint számlájára. A négyszáz közelebb járhat az igazsághoz.

Augusztus 21-én újból hozzáláttak a táborban lévő ágyúk és a katonaság Pestre szállításához. Egész nap hordták a lovakat, javakat és minden mást. A huszárokat mind átvitték az éjszaka folyamán. A gyalogosokat, golyókat és mindenféle tüzérségi felszerelést éjjelig hordták, és a többségük már át is ért. Ekkor azonban a barát hat lövést adott le a Dunára, a királyi istállóknál pedig nagy tüzet gyújtott, hogy világosság borította be az egész folyót. Megtámadta a kifutó hajókat, és erősen lőtte őket. Másodjára a barát további hatvan erős lövést adott le a túloldalra, majd a vízitoronyból⁵¹² egy fényes tűzgolyót lőtt ki, ami lángba borította a folyónál lévő tábor. Eközben a mieink kitartóan folytatták az átkelést. Körülbelül három órával napkelte előtt a törökök elfoglalták a hegyet, és nagy üvöltéssel a csehek sánca ellen indultak, bár nem akarták megtámadni őket. Ehelyett tüzet gyújtottak, és figyelték, ahogy [a mieink] menekülnek. Csak két órával napkelte előtt lendültek támadásba és ahogyan betörtek [a sáncok közé], ott nem találtak senkit, csak a víznél. Ekkor harcba bocsátkoztak a mieinkkel, és megakadályozták az átkelést. Ezek egy szikla alatt szorultak össze, ahol napkelte után egy óráig védekeztek és ki is tartottak, míg mind egy szálig le nem vágták őket. Bizonyosan állítják és a nép körében is elterjedt, hogy azon a helyen hatezer emberünk veszett oda vagy fulladt a vízbe.

Így tehát a török bevette a hegyet és a tábor. Megtalálták odabent a szekérvárat, megszerezték mintegy negyven tábori ágyút, szakállas puskát és mozsárágyút, négy másik nagy ágyút, körülbelül ötven hordó lőport, rengeteg golyót, hídnak való és egyéb hajókat, az összes sátrat és szekeret az urak holmijával, tehát mindent, ami a táborban volt.

Augusztus 22-én az átmenekített katonaság bevonult Pestre. Amikor azonban elterjedt a híre, hogy a törökök megtámadták odaát a mieinket, megint kifutottak. Úrrá lett rajtuk a menekülés vágya és a rémület. Ahogy a pesti kapu elé értek, kitört a pánik, és a hadi nép visszamenekült Pestre. Kimondhatatlan kétségbeesés lett úrrá rajtuk, nem volt ott sem százados, sem ezredes, aki rendet tudott volna teremteni közöttük, és lelket öntött volna a katonákba. Aki el akart menekülni, az meg is tette.

Virradat előtt alig egy órával megint kivezényelték őket. Ott akkora tolongás alakult ki az egyik kapu és a kapurostély között, hogy sokakat agyontapostak. Így tehát napkelte után egy órával vonultak ki, gyalogosok és lovasok egyaránt. Később kocsikat is kivittek, a huszárok a víz felől biztosították őket. Eközben a budaiak hat naszáddal áthajóztak a Dunán, és hátulról támadtak a városra, ott, ahol a török ágyúk már lerontották a város[falakat].⁵¹³ Nagy felfordulást okoztak, néhány embert megöltek a városban. Erre mintegy nyolcszáz lovas huszárunk nyomult vissza a kapun át, nagy lármát csaptak az utcákon, a budaiakat pedig visszaszorították a naszádokig. Azután – látván, hogy körülbelül hatvan⁵¹⁴ török naszád közeledik Pest felé – elkezdtek kifosztani és feltörni a raktárakat és szekereket. Feltörték Perényi Péter és Nyári Ferenc kocsiját is, sok pénzt és ezüst-

512 Vagyis a Duna partján lévő, Vízvár nevű erődítményből.

513 Ez még az 1541. tavaszi török ostrom kártétele lehet.

514 Rabucher szerint csak hat török naszád közeledett.

neműt találtak odabent. Feltörték a főparancsnok⁵¹⁵ és Salm gróf⁵¹⁶ szekerét is; annyi pénzt volt bennük, hogy kalappal merhette volna az ember. Eközben a török naszádok befutottak a pellengérhez, és nagy ordítással előzölöttek a búzapiacot. A magyarok rajtuk ütöttek, és visszakergették őket a naszádokhoz. Többen közülük bevették magukat két házba, ahol elsáncolták magukat, és erősen tüzeltek kifelé. Ezalatt egyre többen csatlakoztak hozzájuk a budaiak közül is, majd nagy kiáltozás közepette harmadjára is rohamot indítottak. Sok házat elfoglaltak és egyre csak erősödtek, a nyolcszáz huszárnak így menekülnie kellett a városból. Ám ahogy a kapuhoz értek, egy kocsi összetört, és úgy elrekesztette a kaput, hogy senki nem juthatott se ki, se be. Amikor tehát a huszárok kitódultak a kapun, egymást taposták el; csak az juthatott ki, aki minden zsákmányától megszabadult.⁵¹⁷ Mindeközben sok törököt hajóztak át, akik nagy lármát csapva bevették Pestet, de ott már nem volt senki, csak a betegek. A törökök tehát a délelőtt felénél járva elfoglalták a várost, ahol vagy háromszáz kocsi és szekér maradt hátra, nyolc nagy ágyú és a kereskedők raktárai⁵¹⁸ – ezek mind odavesztek. Szintúgy a király pénze is, amit a katonaság zsoldjára szántak. Wilhelm Roggendorf⁵¹⁹ maga is tizenegyezer [forint] kárt szenvedett. A király éléséből hatszáz hordó⁵²⁰ bor maradt ott, és az ellátmányra szánt pénz java része, továbbá ezerhatszáz hordó liszt, úgy ezer hordó zab, háromszáz hordó lőpor, százhatvan mázsa⁵²¹ ólom, vasból és kőből készült golyók tömkelege, mintegy kétszáz gyújtónyíl és kétszáz gyújtóbomba. Ottmaradt a tűzéréség minden szükséges felszerelése is. Mindent összevetve, Pestet előre megtöltötték a téli szálláshoz szükséges minden holmival, de a sors máshogy akarta.

Pest előtt a vízen maradt két, golyóval megrakott hajó. Ottrekedt egy másik is, rajta a Szép Énekesnővel⁵²² és mintegy négyszáz hordó lőporral. A falaknál⁵²³ három szép nagy ágyú állt a víz mentén, amelyek szintén odalettek. Így tehát sok minden veszendőbe ment.

A hadsereg ezután visszavonult. Mindössze kilenc zászlóaljnyi gyalogság, és ezen felül négyezer huszár, kétezer lovas, és a háromszázból mintegy száz morva menekült meg.⁵²⁴ Megmaradt tíz gálya, az egyéb hadihajók és naszádok javarészt

515 Roggendorf.

516 Ifjabb Niklas Graf zu Salm.

517 A huszárok kiszorítását az *Igaz tudósítás* némileg részletesebben tárgyalja, mint Rabucher.

518 Nem a pesti kereskedők, hanem a hadsereget kísérő hadiszállítók raktáraitól van szó. Mivel Pest volt Roggendorf seregének hadtápbázisa, a városban jelentős készletek halmozódtak fel.

519 Az eredetiben Wilhelm Deroy alakban. Az ő veszteségeit Rabucher nem említi.

520 Rabucher szerint ezerhatszáz hordó.

521 A német szövegben, miként Rabuchernél is tonne (hordó) és centner (mázsa) szerepel. A mai SI-mértékegységeknek megfelelő meghatározásuk bizonytalan. Rabucher szerint ólomból csak hatvan mázsa veszett oda.

522 Másként a „Nagy Énekesnő”, a Habsburgok dunai hajóhadának nagy teljesítményű ágyúja. A németül *Sängerin* néven ismert ágyúk a nagyobb fajta ostromágyúk közé számítottak.

523 Az eredetiben Maus, nyilvánvalóan szövegromlás.

524 A morvákat leszámítva a két újságlap adatai azonosak, de ebben jelentős az eltérés. Rabucher szerint háromezer morvából csak ötven maradt életben, míg az *Igaz tudósítás* háromszáz morvából száz túlélőt említ.

megmaradtak. A sereg visszavonulása tehát szárazon és vízen zajlott. A [mieink] az első éjszakán Nagymarosnál vertek táborn, míg néhány portyázó török Vác környékén húzódott meg.⁵²⁵

525 Rabucher jelentésében az áll, hogy ő ekkor hagyta el a sereget. Elképzelhető, hogy beszámolója eredetileg valóban itt ért véget, és az újság kiadója még máshonnan származó értesülésekkel egészíthette ki azt, melyeket az *Igaz tudósítás* nem tartalmaz.

HANS SACHS KÖLTEMÉNYEI

Hans Sachs (1494–1576), a híres nürnbergi mesterdalnok két költeményt is szerzett Buda 1541. évi ostromával kapcsolatban. Az első Roggendorf seregének vereségét énekli meg egyértelműen Florian Rabucher vagy az ismeretlen szerzőjű *Igaz tudósítás* című újságlap szövegét felhasználva. Sachsnek nincs olyan adata, mely ne lenne (akár félreolvasás szintjén) levezethető a prózai nyersanyagból, amelyből (vagy amelyekből) dolgozott. Versei mégis jól példázzák, hogy milyen hírértékű volt Buda eleste a Német Birodalom területén, hiszen a *Neue Zeitungok* mellett egy híres mesterdalnok is szívesen feldolgozta a témát. Sachs ezen versének külön érdekessége, hogy Erhard Schön páratlanul részletes és nagyon sok szempontból valósághű metszete alatt, mintegy annak „szövegkönyveként” jelent meg első ízben.

Ötvös Péter nyersfordítását felhasználva a verses fordítást Fazekas Sándor készítette kötetünk számára Rochus von Liliencron (*Die historischen Volkslieder der Deutschen vom 13. bis 16. Jahrhundert* Bd. 4. Leipzig, 1869, 165–167.) szövegközlése alapján.

Hans Sachs második verse a Roggendorf veresége utáni eseményeket beszéli el. Röviden szól Buda elestéről, de a vers valódi témája a fogságba esett német katonák bestiális lemészárlása a törökök által. Sachs forrását ez esetben nem ismerjük. A Roggendorf-vers alapjául szolgáló két lehetséges újságlap egyike sem jöhet szóba, mert azokban ilyesmiről nem esik szó. A törökök aljas kegyetlenkedésének bemutatása ugyanakkor remekül megalapozza a vers végi buzdítást a német néphez a török elleni harcra. Az utolsó strófákkal Sachs már az 1542. évi nagy birodalmi hadjárat propagandájához is csatlakozhatott. Sachs ezen versének már korábban is volt magyar fordítása: Tandori Dezső készítette 1985-ben, és a *Budapest* folyóirat 1986/2-es számában jelent meg. Tandori fordítását kötetünkbe innen vettük át.

IGAZ KÖLTEMÉNY, AVAGY BUDA, A MAGYARORSZÁGI
KIRÁLYI VÁROS MEGSZÁLLÁSÁNAK, ÉS A VÉRSZOMJAS
TÖRÖKÖK KIRÁLYI SEREGGEL VALÓ SZERENCSETLEN
VIADALJÁNAK LEÍRÁSA 1541 SZEPTEMBERÉBEN⁵²⁶

- Ezerötszáznegyvenegyben,
Buda város nagy veszélyben,
Ostromon királyi sereg
Hogy járt, itt van, amint esett.
- 5 Hadunk Budától elvonul,⁵²⁷
Egy szigetet⁵²⁸ szerez pajzsul,
S Gellért hegyét is bevette.
Ekkor a török sietve,
Kelenföldön tábort ütött,
- 10 Nagy had, sátrak, ágyúk között,
A felek sok csatát vívtak,
S babért mindketten arattak.⁵²⁹
Augusztus huszadik napján,
Napkelte előtti órán,
- 15 Török lent tört sáncunk ellen,
Hevesen földön és vízen.
Elfoglalta a szigetet,
Hétezer⁵³⁰ főt lefejezett,
Eztán a hidat megszállta,
- 20 Cseh sáncot is elfoglalta,
Sok bástyát nyert, ágyút, s legott
Négyszáz embert is levágott.⁵³¹
Csehek a táborba szöktek.
Pesti partra ágyút vittek:

526 A vers valódi témáját adó vereségre valójában augusztusban került sor, a szeptember téves datálás, miként a „szerencsetlen” jelző sem igazán találó ebben a kontextusban, hiszen a törökök nagyon is szerencsés, eredményes csatát vívtak.

527 Sachs csak Roggendorf vereségére és annak közvetlen előzményeire koncentrál. Az események fonalát így akkor veszi fel, amikor a Habsburg-had – a török felmentő sereg megérkezése nyomán – már elsáncolta magát a Gellért-hegyen és környékén. Erre 1541. július 10. körül került sor.

528 Az időközben eltűnt Ónos-szigetet.

529 Roggendorf és Mehmed pasa János-párti magyarokkal is megerősített serege 1541. július 10–augusztus 21. között, majdnem másfél hónapig nézett egymással farkasszemet. A csatározásokról részletesebben lásd Lazius beszámolóját.

530 Sachs az egész vers során szorosan követi Rabucher beszámolóját, melynek adatait rendre átveszi, itt azonban egy nullával többet ír: Rabucher szerint a szigeten hétszáz embert vágott le a török, ami sokkal valószínűbb szám. Hauffe szerint két zászlóalj védte a szigetet, Lazius csak kétszáz katonát ír.

531 Ha Rabucher segítségével értelmezzük Sachsot, akkor a bástya elleni roham a tábor szárazföldi része elleni akció, és egy itteni sáncban állomásozó négyszáz katona legyilkolásáról van szó.

- 25 S lövöldöztek szüntelenül
három gálya alámerül.
Hajósok sem tétlenkednek,
két naszádnak nekimennek.
Katonáink ostromolták
- 30 A szigetet s elfoglalták,⁵³²
A cseh bástyát visszanyerték,
Hétszáz⁵³³ török fejét vették.
Ők saját bástyájuk alatt
Vesztettek kétszáz fős hadat,⁵³⁴
- 35 Sokan a vízbe fulladtak,
Futva vesztükbe rohantak.
Táborunkra rárontottak,
Ám ezzel sem nyertek sokat,
Elébük sok löport szórtak
- 40 És számosan ott pusztultak.
Visszavertük az ostromot,
Ezerkétszáz török halt ott.⁵³⁵
Ezután egész napon át
Pestre vitték a Dunán át
- 45 Az ágyút és hadinépet
Lovat, barmot, míg éjfél lett.
Ám a Barát a városból
Kilőtt hat erős ágyúból.
Barát új kár okozója:
- 50 Lángol király istállója.⁵³⁶
Így láthatták ott a Dunán,
Hogy fordult vissza azután
Hajóhadunk, igen lövik.
Három óra még hajnalig
- 55 Mikor hegyet elfoglalták,
S táborunkat megrohanták.
Török azt is elfoglalta,
Hamar nyomult a vízpartra,
S gyorsan megtámadta őket,
- 60 Az átkelni igyekvőket.
Mindenki csak magát menti,
Kiutat a víz jelenti.

532 Az Ónos-szigetet valóban még augusztus 20-án visszafoglalták a keresztény csapatok.

533 Rabucher csak ötszázat ír.

534 Csak az *Igaz tudósítás* számol be még kétszáz fős veszteségről. Sachs valószínűleg mindkét szöveget ismerte.

535 Rabucher és az *Igaz tudósítás* is említi a löporos hadicselt, amit Perényi Péter leleményének tulajdonít.

536 A királyi istállók a Duna közelében, a Várhegy tövében helyezkedtek el.

- Sok úszna, de jaj, hiába,
S sok hajó süllyedt a Dunába.
- 65 Nagy szükségben egy kis csapat,
Sáncot épít szikla alatt.
Vitézül védték sokáig,
Órával hajnal utánig.
Mégis mindet legyilkolták,
- 70 Ki nem fulladt meg, levágták.
Eztán táborunkra törtek,
És nagy zsákmányt is szereztek.
Negyven kerek, nagy ágyút,
És jaj, még négy mozsárágyút,
- 75 S negyven⁵³⁷ hordó lőport nyertek,
Sok szakállast, hadszereket,
Nagy készletet, pénzt, javakat,
Golyós szekeret, sátrakat.
A nagy vereség eltelvén,
- 80 E hó huszonkettedikén
Török a folyón is átkelt,
Pest városába utat lelt.
Sok népet ott lenyakaztak,
Gyermekeket és asszonyokat,
- 85 Mieink csak szétfutottak,
Ellenállni nem akartak.
Kilenc gyér raj maradt csak meg:
Számláltak talán hatezret.⁵³⁸
A törökök nagy kárt tettek,
- 90 Isten óvja a lelkeket.
Feldúlta Pestnek városát,
A raktárak s házak sorát,
Király sok pénzét ellopták,
Nyolc nagy ágyúnk elvontatták.
- 95 Faltól még hármat oroztak,
S négyszáz hordó lőport loptak.
Négyszáz ágyúgolyót s nyilat,⁵³⁹
Háromszáz kocsit, emiatt
Vesztettünk hatszáz⁵⁴⁰ hordó bort,

537 Rabuchernél ötven mázsa szerepel.

538 A két újságlap adatai alapján úgy tűnik, hogy a kilenc zászlóalj gyalogos mellett maradt életben négyezer huszár és kétezer vértess lovass.

539 Mind a két német újság kétszáz gyújtónyílról és kétszáz gyújtóbombáról ír, ez megfelelhet Sachs összesített adatainak.

540 Rabuchernél ezerhatszáz hordó áll, az *Igaz tudósítás* viszont hatszázat említ.

- 100 Sok zsák lisztet is és zabot.
Két nagy hajót élelemmel,⁵⁴¹
Egyet tele fegyverekkel,
Egyet, rakva volt ágyúkkal,
S hadihajókból még párat.
- 105 Hogy a török legyőzhetett,
Ez kárunkra hogy megesett,
Isten népén így kár esett,
És ő minket így büntetett.
Vesszeje, a török sújtott:
- 110 Nem tartottunk bűnbánatot.
Isten minket szépen kérlel,
S létünk mégis csupa métely.
Ha megtérünk, őt imadjuk,
S kedve szerint bűnünk bánjuk,
- 115 Törököt, sújtó vesszejét,
Pokoltűzre veti eszközét,
S híveit feloldja jól
Török zsarnokság alól,
Szenvedéstől és szükségtől,
- 120 Ezt kéri Hans Sachs, Nürnbergből.

A TÖRÖK TIRANNUSI TETTÉRŐL:
HOGYAN ÖLETETT LE NYOMORULTUL HATSZÁZ HADIFOGLYOT,
ÉS HOGYAN KERGETTE EL A KIRÁLYNÉT IS AZ 1541-ES ÉVBEN

- Szörnyű tetről hírt vegyetek!
Hogy a királyi sereget
Budától a török elűzte,
minden erejét egybegyűjtve
- 5 indult megvívni falait.
Augusztus huszonhetedik⁵⁴²
napján a királyné fiának
küldött himzett-arany ruhákat,
három szép török paripát:
- 10 így hoznák táborába át.
A királyné szíve remeg,
így küldi át a gyermeket,
aranyos kocsin. Könnye hulltán
látja őt sátrában a szultán.

⁵⁴¹ Rabucher is három hajót említ, de szerinte mindegyiken fegyverek voltak.

⁵⁴² A dátum meglepően pontos: más források is azt állítják, hogy az első, még csak ajándékokat hozó török követség augusztus 27-én, szombaton érkezett Budára.

- 15 Hogy atyás vigaszára volna
síró arcán már ott a csókja.
A királynének üzen akkor,
és az tetszik ki e szavakból,
hogy ha félti magát s fiát,
20 feladja a várat, Budát.
El is esik ekképp Buda;
együtt a királyné s fia,⁵⁴³
de a palota nem övék,
város népét, vár fegyverét
25 s minden harcosát a Nagyúr
bírja már; s vitet cudarul
Törökországba sokakat.
A királyné meg ezalatt
búcsúzkodhat édes honától,
30 várja rém-útjával a távol,
jaj, el nem kerülheti sorsát,
akit megmarkol Törökország.
Eljött egy szeptemberi nap,⁵⁴⁴
a török mind a foglyokat
35 felvonultatta, hadd legyen
nagy színjáték, rémségesen.
Fegyverben állnak, majd parancs szól,
szabaduljanak mind e vastól,
közben három zászlóst fiának
40 adományoz, s száz janicsárnak
int, induljanak... és a szablyák
a foglyokat már kaszabolják,
hullnak a szerencsétlenek,
ezernyi sebből vérzenek.
45 Van üvöltés, vonyítózás,
fetrengés, földre roskadás.
Hatszázan végezték ilyes mód.⁵⁴⁵
Akkor a hármat, mind a zászlóst,
őket is csak előveszik,

543 A német eredetiből világos, hogy Sachs helyesen tudta a sorrendet: a szultán csapatai előbb bevették a várost, majd visszaküldték Izabellának a királyfit.

544 A német eredetiben: „an dem andern Tag Septembris”, vagyis szeptember 2-án. Ez majdnem biztosan téves dátum. Oszmán források szerint a foglyok lemészárlására még az előtt sor került, hogy Szulejmán Óbudára tette volna át táborhelyét. Bosztan cselebi egyenesen azt írja, hogy a foglyokat a szultán elé küldték, és így Budától távolabb végeztek velük. A *Memoria rerum* szerzője úgy tudja, hogy a foglyokat a magyar urak vitték hódolattal a szultán elé, aki megtekintette, majd legyilkoltatta őket. Ez esetben is augusztus 26-a előtt kellett a mészárlásnak történnie.

545 Lazius is ír arról, hogy a törökök fához kötözték és lenyilagták a fogságba esett német katonákat, illetve az elfogottak lemészárlását a *Memoria rerum*, illetve Giovio, valamint Zamora is említi.

- 50 fejjel lefele mindegyik,
karókat döfködnek a földbe,
nyögnek szegények, felkötözve,
kínlődásuk a cölöpön
a török szultánnak öröm,
- 55 akkor aztán egy janicsárral
lelöveti őket, nyilával.
Istentől jöjjön szent kegyelmünk,
hogy ilyen rút halált ne leljünk,
hisz ez a zsarnok, ez a véreb
- 60 kútfeje minden hitszegésnek.
Föl hát, föl, német fejedelmek,
egymástól kapjunk segedelmet,
lovag-mód vívjunk jó csatát,
hogy megvédhessük a hazát.
- 65 Bizony, össze kell tartanunk,
vagy a török lesz zsarnokunk,
kiirt minket, véletek együtt,
hogy nemzetségünk is feledjük;
tétlen így nem várhatja sorsát,
- 70 ha élni akar, Németország!
A pogánynak nagy kedve volna,
hogy a keresztényt kaszabolja,
a szultán hatalomra éhes,
hadra villogó kardja véres,
- 75 végzetet hozna birtokunkra,
s ha istent nem féljük, magunkra,
mert a mi bűnös életünk
az, amiért most félhetünk.
Ezért hát szállj magadba, ember,
- 80 és fordulj bűnbánó szíveddel
Isten felé, lenne velünk,
ő vezérelné seregünk,
szent győzelemre, e Hatalmas
a pogányon – kívánja *Hans Sachs*.

ANDRES ZAMORA

A rövid, német nyelvű beszámolót Franz Bernhard von Bucholtz tette közzé I. Ferdinánd uralkodását feldolgozó, monumentális művének kilencedik kötetében (*Geschichte der Regierung Ferdinand des Erstens*. Urkundenband. Wien, 1838, 318–319.). Az irat lelőhelyéről nem árult el semmi közelebbit, így csak annyit lehetett tudni, hogy a szöveg egy bizonyos Andreas de Kamora beszámolóján alapszik, aki Castelnúovónál esett török fogságba, majd 1541-ben Buda alatt szökött meg onnan. A Kotori-öbölben lévő Castelnúovót (ma: Hercegnovi, Bosznia-Hercegovina) 1538 őszén foglalta el a spanyol szolgálatban álló Andrea Doria admirális, majd jelentős, mintegy négyezer fős helyőrséget hagyott hátra a vár védelmére, melynek java része, mintegy 2500 ember spanyol katonákból állt. Az erősség több ostromot is visszavert, de végül Hayreddin Barbarossa csapatai 1539 augusztusában visszafoglalták. Az irat szerzője ekkor eshetett fogságba. Neve sem Kamora, sem Camora vagy Camorra alakban nem szerepel a Castelnúovo/Hercegnovi ostromát leíró két legfontosabb krónikában (Martín García de Cerezeda, *Tratado de campañas*, illetve Prudencio de Sandoval, *Historia del Emperador Carlos V*). Az ÖStA HKA-ban őrzött Gedenkbücher-sorozatban viszont (HKA, Gedenkbücher, 52 [1541], fol. 225v.) található adat egy Esztergomban katonáskodó Andres Zamora nevű spanyol katonára, aki 1541-et megelőzően két évig török fogságban volt (idézi: Christopher F. Laferl, *Die Kultur der Spanier in Österreich unter Ferdinand I 1522–1564*. Böhlau Verlag, 1997, 279.). Nagy a valószínűsége, hogy az ő beszámolója az itt olvasható irat. A Zamorára vonatkozó adatokért Korpás Zoltánnak tartozunk köszönettel. A fordítást Kasza Péter készítette.

BESZÁMOLÓ BUDA MEGSZÁLLÁSÁRÓL

1541

Augusztus 26-án megérkezett a szultán Buda alá. Táborától egy bizonyos távolságra eléje vezették a keresztényeket, akiket táborunk lerohanásakor ejtettek fogságba. Mind a hatszázat⁵⁴⁶ hűségével összekötözték, közben óriási zenebonát csaptak és üvöltöztek. Amint a szultán meglátta őket, elhaladt előttük. Kétoldalt az ágyúk voltak felállítva, melyeket a keresztényektől szereztek. Ezeket a szultán

546 Giovinio nyolcszáz fogolyról tud.

közeledtére elsütötték. A szultán csodálkozott, hogyan lehetett ilyen nagyszerű tüzésége a keresztényeknek. Amint a sátrához ért, ismét elébe állították a foglyokat, és megkérdezték, mit legyen velük. Elrendelte, hogy fejezzék le őket, mivel a halottak már nem tudnak hadakozni. Négyszázzal azon nyomban végeztek. A többi kétszázat az értük remélt haszon érdekében elrejtették a naszádosok, akik elfogták őket.

Ezután a szultán más magyarokkal együtt két követet küldött a városba, melyet a törökök Bécsnek neveznek. Már korábban is úgy nyilatkozott, hogy ha Bécs adót fizet neki, hazatér Konstantinápolyba, ha viszont ezt megtagadná tőle, elhagyja és elfoglalja.⁵⁴⁷ Minden török lebeszélte arról, hogy ostrom alá vegye ezt a várost, mivel erre egyszer már sikertelenül sor került,⁵⁴⁸ és ezúttal is ez lenne a helyzet. Jobb lenne még a tél beállta előtt visszatérni Konstantinápolyba, mivel hosszú az út odáig, az utak pedig rosszak.

A következő szombaton⁵⁴⁹ a szultán a Duna túlsó partján,⁵⁵⁰ Óbudán vert tábort, ahol nagy üdvözléssel köszöntötték és ellátták étellel. A kapuk nyitva álltak, és a törökök ki-be járkáltak tetszésük szerint.

Déltájban eljött György barát negyven magyar nemesúrral, hogy beszéljenek a szultánnal, és így tettek vasárnap is.⁵⁵¹

Hétfőn⁵⁵² a szultán látni kívánta János király fiát, ezért déltájban odavitték egy aranyozott kocsin három asszony és az összes budai nemesúr kíséretében. Mihelyt a szultán látta a gyermeket és az urakat, így szólt hozzájuk: mivel ti, budai urak, most mind együtt vagytok, tudtokra adom, hogy úgy határoztam, hátrahagyok itt egy török parancsnokot, mivel egy ilyen fontos város nem lehet asszonyi kézben, minthogy az asszonyok változékonyak, mint a szél, és hol erre, hol arra hajlanak.

Erre György barát és a három legelőkelőbb nemesúr azt felelte: Uram, eddig sem volt itt török parancsnok, és mi mindent megtettünk Felséged szolgálatában és így teszünk majd a jövőben is, ezért nem szeretnénk, hogy egy török itt maradjon. A szultán erre azt felelte, hogy ez nem rajtuk múlik.

Már korábban parancsba adta az embereinek, hogy felnyergelve álljanak készenlétben. Ekkor szólt nekik, hogy foglalják el a várost, amit, mivel senki nem védte, rögtön meg is cselekedtek anélkül, hogy bárki megsebesült volna. Amint birtokba vették a várost, lovászaikkal visszaküldték lovaikat a táborba, ők maguk

547 Adataink szerint Szulejmán nem küldött önálló követséget Bécsbe. Ferdinánd hozzá küldött követekkel, Niklas Graf zu Salmmal és Sigmund Herbersteinnel üzentek meg 1541 szeptemberében, hogy Ferdinánd adófizetés ellenében tarthatja meg Ausztriát.

548 1529-ben.

549 1541. augusztus 27.

550 Zamora itt nem pontos. Óbuda is a Duna jobb partján van, ahol a szultán eddig is táborozott. De kétségtelen, hogy augusztus 27-én a tábort áthelyezték Budától északra, Óbuda térségébe, ami, ha nem is a Duna, de Buda másik oldalán van.

551 Zamorán kívül más forrás nem szól arról, hogy György barát vagy bárki a magyar urak közül már 27-én vagy 28-án járt volna a török táborban.

552 1541. augusztus 29.

pedig gyalogosan, ám felfegyverkezve a városban maradtak. Létszámuk jócskán meghaladta a háromezret.

A szultán este visszavítette a királyfit és a magyar urakat a várba, ám György barátot a három főrangú nemesúrral együtt, akik egy főrangú törökkel tárgyaltak, egy sátorban őrizet alá vetette, lovaikat viszont visszaküldette a városba.⁵⁵³

Amikor a többi magyart elengedte, azt mondta nekik: ti, nemesurak, holnap fegyvereitekkel és lovaitokkal együtt hagyjátok el a várost, és menjetek a királynéhoz Pestre, mivel a városban csak kézművesek és az én törökjeim maradhatnak.

[Zamora] a török sereg létszámát százezer harcképes, fizetett katonára teszi.

A rákövetkező kedden, augusztus 30-án, az említett Andres Zamora megszökött a török táborból, a királyhoz sietett, és jelentette a fentieket.

553 Más források adatai szerint a táborban marasztalt urak György barátón kívül a következők voltak: Petrovics Péter, Török Bálint, Werbőczy István és Batthyány Orbán.

PIOTR POREBSKI

Porębski kiadásunkban szereplő második levele Buda oszmán megszállásának egyik legfontosabb forrása. A levél bizonyosan megvolt Verancsics Antal gyűjteményében (talán valóban ő volt az eredeti példány címzettje is), aki alaposan ki is aknáztta Porębski adatait, amikor 1548-ban megírta Gioviónak szánt hosszú beszámolóját Buda elestéről. A levél ugyanakkor már hetekkel Buda megszállása után nyomtatásban, mi több, német fordításban is megjelent. A *Vier warhafftige Missiven* címmel több helyütt (Augsburg – VD16 V 1055; Ulm – VD 16 V 1054 és van egy regensburgi példány is – Staatliche Bibliothek 999/caps. 44/55) kiadott nyomtatványban található négy levél közül Porębski beszámolója az egyik.

Az iratot Kenéz Győző fordításában közöljük, amelyet a Hargittay Emil szerkesztette *Régi magyar levelestár (XVI–XVII. század)* I. Budapest, 1981, 69–85. lapjairól vettünk át.

PIOTR POREBSKI MÁSODIK LEVELE BUDA ELFOGLALÁSÁRÓL

Mindnyájunknak nagyon rosszul esett az, hogy olyan hosszú időn át⁵⁵⁴ nem volt szabad levelet írunk Főtisztelendő Uraságodnak, ugyanis mindaz, amit írtunk vagy tettünk, gyanús volt; öröket rendeltek mellénk, s a fővesztéstől féltükben egyikük sem merészelt sem tőlünk másokhoz, sem külsőktől hozzánk levelet hordozni.

Ahogy elmondjuk, szinte magunk is alig hisszük el azt, hogy mi mindent éltünk át az alatt a hosszú és súlyos ostrom alatt. Mindennap reménykedtünk is, féltünk is, de erősebb volt a félelem, hiszen láttuk, hogy mindenfelől legkeményebb ellenségeink vesznek körül bennünket.

Csak akkor értesültünk a segítségről, amikor észrevettük, hogy a németek az ostromzárát feloldják, és megerősítésre alkalmas helyet keresnek maguknak. S nemcsak hogy élelem nem kerülhetett be hozzánk, hanem még a víz merítése és behordása is veszedelemmel járt.⁵⁵⁵ Jó néhány helyen látnunk kellett a hatalmas ágyúgolyóktól megszaggatott és lerontott falakat; s ezt a rombolást követte az

554 Ha a budai ostromról írott levél valóban korábbi, az 1541. július elején készen lehetett. Ha a szervitor azóta nem küldött vagy írt levelet Verancsicsnak, a két levél közt legalább két hónap telt el.

555 A kéziratban Verancsics saját kezűleg jegyezte a margóra: „Egy ökröt 40 forintért adtak, egy tyúkot 1 forintért.” Ugyanezek a számok szerepelnek a szervitor első levelében.

elszánt, végül mégis sikertelen ostrom, melyben sok német lelte halálát.⁵⁵⁶ Mivel pedig ezen az úton semmire nem mentek, más hadifortélyhoz folyamodtak: néhány helyen aknákat ástak; midőn pedig ezen is rajtakaptuk őket, a végső eszköz igénybevételére szánták rá magukat. Megkísérelték a dolgot árulással. Akadt néhány rangos polgár, kik összeesküdtek e gaztetre, s éjnek idején mintegy háromszáz főnyi németet a városkapun át bevezettek a városba. Ámde alighogy észrevették őket, elhangzott a riadó: „Fegyverre!” Előrontottak erre a gyalogos segédcsoportbeli katonák, akik a piactéren állottak készenlétben, s azokat, akiket titkon és ármányosan bevezettek a városba, csúful kiverték onnan. Erre megnőtt a budaiak bátorsága is, már ki mertek törni a kapukon, s ellenségeiket a sáncárokbán öldösték le.⁵⁵⁷ A németek a Szent Gellért-hegy tetején és oldalában jól megerősítették táborukat. De mivel kevesen voltak, s napról napra több hadinépét vártak, ezért – hogy azok annál könnyebben elérhessék őket – elkezdtek hidat építeni a Dunán; s mikor már majdnem készen állt a híd, kétszer is szétszakadt a szelek nagy ereje miatt s a vihar következtében.⁵⁵⁸ A Duna urai a németek voltak, azon ők rendelkeztek, őrállomásokat s őrségeket tartottak mindkét partján, s ott állt teljesen érintetlenül, harcra mindenkor készen a hajóhaduk.

S akkor, amikor már minden oldalon szorongattak bennünket, időközben [július 10-én]⁵⁵⁹ megjött Mehmed pasa, aki megérkeztével megszüntette az ostromzárát.⁵⁶⁰ Általános lett az öröm a szabadulás reménye miatt, hiszen a törökök szavaikban is, de a valóságban is ezt hozták magukkal. Csapatostul bejöttek a városba, megcsodálták erejét és dicsérték hűségét, állhatatosságát, a zsákmányolt lábasjóságot odaajándékozták a királyné Öfelségének és más uraknak, megengedték, hogy élelmiszereket hozzanak be a városba mindenfelől, bárki szabadon bemehetett táborukba, és vissza is jöhetett onnan. A barátság szokatlan jeleit mutatták. Arra buzdították az urakat, hogy vegyék rá az ellenpárti nemeseket az egyezsége és egyetértésre, azt állítván, hogy ez az egyetlen útja a török császár kegyei elnyerésének. Táborukat a németek táborától nem messzire üttették fel.⁵⁶¹ Az ellenkező oldalon⁵⁶² Petrovics úr, a temesi ispán és Török Bálint úr táborozott

556 Valószínűleg az első levélben is említett június 2-i rohamról van szó, mely a legkomolyabb kísérlet volt Buda megvívására. A kéziratban a margón Verancsics saját kezű megjegyzése: „Három irányból vezettek rohamot egy időben”.

557 Verancsicsnak a lap alján olvasható saját kezű jegyzete szerint a budaiak előbb június 9-én, majd július 3-án törtek ki az ostromlókra. Az első alkalommal ötven, a másodikon mintegy kétszáz katonával végeztek. Az *Obsidio* viszont június 17-én és 26-án említ jelentősebb kitérőt.

558 Kétszer is épült hajóhíd a Dunán. Az első még június közepén zilálta szét a vihar, másodjára az augusztus 21-i menekülést előkészítendő épített hajóhidat Roggendorf, de az is megsemmisült.

559 A szögletes zárójelben közölt betoldások az eredeti kéziratban a margón szerepeltek a másoló kézírásával. Szalay kiadásába is bekerültek, ennek nyomán Kenéz Győző fordítása is tartalmazta, és mi is megtartottuk ezeket. Az első dátum (július 30.) olvasata Szalaynál hibás, ami Kenéz fordításába is bekerült. A dátum helyes olvasata július 10.

560 Szofu Mehmed pasa negyedik vezír vezette az előre küldött felmentő sereget. Érkezése fordulópontot jelentett az ostromban, mert innentől kezdve a királyi sereg vált ostromlottá a Gellért-hegyen.

561 Mehmed a Gellért-hegytől délre, Kelenföldön vert tábor.

562 Vagyis a Gellért-hegytől északra.

hadinépével, közel a városhoz, arra ügyelve, hogy a németek semerre se törheszenek ki. Mindkét részről gyakori volt az összetűzés és összecsapás, s ezekben kétséges és bizonytalan volt a győzelem arca; innen is, onnan is össze-össze-lövöldöztek.

A németek táborukból is, de a velük szemben levő kis szigetről is sokat ártottak a törököknek; a törökök mindezt fontolóra véve [augusztus 20-án], kora hajnalban megtámadták a szigetet.⁵⁶³ Minthogy ez váratlanul történt, sok németet megöltek, végül a németek ereje mégis visszavetette őket. Ezzel egy időben megostromolták a hegy felső szakaszát is, s a mieinkkel együttesen támadó törökök csaknem a hegy tetejéig verekedték fel magukat.⁵⁶⁴ A hegy tetejét védő németek – minthogy nem voltak velünk egyenlő erejűek – nem mertek nyílt csatába bocsátkozni, de miután megérkeztek segédcsapataik, a hegy tetejéről hevesen lövöldözni kezdtek; közben a pesti oldalon a hegy oldalába irányoztak egy ágyút is, mely sokat árthatott mind lovasainknak, mind gyalogosainknak, sőt: ártott is, mert két lovat és jó néhány embert megölt.⁵⁶⁵ Erre aztán a többiek hátat fordítottak, s hanyatt-homlok menekültek.

A hegy tetejéről erre nagy kiabálás és ujjongás hallatszott. Másnap [augusztus 21-én] az addig elszórtan állomásozó hajóhad egybegyűlt a Szent Gellért-hegy lábánál. Ezt (ahogyan ez már lenni szokott) sokan és különféleképpen magyarázták, s nem is volt alaptalan a gyanú: még ugyanazon este megkezdték a németek a huszárokkal együtt⁵⁶⁶ az átkelést a Dunán, s menekültek, hátrahagyva táborukat; ez a dolog nemcsak sikeresen haladt, de be is fejeződött volna ugyanígy, hacsak egy magyar ember – akinek a nevét nem tudjuk – nem jelezte volna ezt a mieinknek is, a törököknek is.⁵⁶⁷ Mikor ezek ezt megtudták, s látták a felbomlott sereget, az éj kellős közepén mindenfelől megtámadták a menekülőket. Hátravolt még a csehekből s morvákból jó háromezer, a németekből kétezer: ezeknek nagy részét megölték, sokan közülük a vízbe fulladtak; kb. hatszáz főt foglyul ejtettek; midőn ezeket fegyverben megmutatták a török császárnak, az megparancsolta, hogy koncolják fel őket.⁵⁶⁸ A királyné Ófelsége néhányukat kiváltotta, köztük volt Biessichki is, a csehek kapitánya.⁵⁶⁹ Azokat is halomra öldösték, akik a pesti oldalon maradtak; ezek közt sok volt a beteg. Azok viszont, akik ágyúik hátrahagyásával, de rendezett seregben az imént említett gályákra és naszádokra szálltak, sértetlenül távoztak.

563 Az Ónos-szigetről van szó.

564 Más források kiemelik, hogy ezt a rohamot Török Bálint vezette.

565 Rabucher szerint négyezer, az *Igaz tudósítás* adatai szerint négyszáz ember veszett oda a támadók közül.

566 Az *Igaz tudósítás* szerint a tüzéséget és a huszárokat már pár nappal korábban átszállították.

567 Lazius tudni véli, hogy a menekülés tervét Perényi Péter árulta el az ellenségnek. A német újságok tudósítása szerint átállt magyar huszárok voltak az árulók.

568 Hans Sachs a foglyok itt említett lemészárlásának szentelte Budáról írott második históriás énekét. Zamora is hatszáz főre teszi a foglyok létszámát, Giovio nyolcszázat ír.

569 Az ő kiváltását Giovio is említi. Nála a név Bursichius alakban szerepel, Istvánffynál már Melchior Borsita formában.

A török császár, ki megérkeztétől fogva⁵⁷⁰ félt a járványtól, megparancsolta, hogy az egész hadsereg változtassa meg táborhelyét, ugyanis a folyó hosszú darabon hömpölyögve hordta lefelé a beléje fulladtak tetemeit. A császár tehát Óbuda felett veretett tábornak [augusztus 27-én]. Másnap, azaz augusztus 28-án ajándékokat küldött a királyné Öfelsége fiának, mégpedig négy rend arannyal átszőtt ruhát, három arabs lovat, drága lószerszámmal. A nyergek gyönyörűek voltak, hozzáértő és művészi kézzel készített nyeregtakarókkal; a lovak nyakában aranyláncok függtek. Hasonlóképpen nyakbavaló ékszereket, függőket adott át azoknak a tanácsos uraknak is, akiknek az volt a tisztük, hogy üdvözlőjek a török császárt, de ruhákat is előhozott számukra. Ugyanazon a napon hírül hozták a királyné Öfelségének, hogy a török császár látni akarja Öfelsége fiát; a királyné ettől nagyon megrémült. Azt válaszolta, hogy e legkedvesebbjéről és egyetlenéről majd később fog határozni. Másnap már a kifogásokat kereste, s azt javasolta az uraknak, hogy ők menjenek előre ajándékokkal, s ha majd azok szíves fogadtatásra találnak, és ők is elérhetik azt, amit kérnek, a végső esetben, s csak akkor, ha az ügy érdeke és a szükség így kívánná, el fogja küldeni a fiát. A tanácsosok⁵⁷¹ ezzel szemben azt tanácsolták, hogy eleget kell tenni a császár kívánságának és akaratának, mert talán éppen azt akarja kipróbálni: vajon hisznek-e neki; megígérték, hogy a kisleány épségben vissza fog térni, s ez a látogatás dicsőségére és szerencséjének gyarapodására szolgál majd. Végül is [augusztus 29-én] aranyozott kocsin el is küldötte a királyné a fiát dajkájával és két idősebb matrónával, s a tanácsos urak jártak a kocsi előtt. A török császár a tiszteletadás kedvéért elébük küldött néhány szandzsákbéget és csauszt, kik a személye körüli tisztek voltak, s ezek nagy kísérettel egészen a táborig követték őket. Ott pedig már fel volt ütve egy sátor, mégpedig szemben a császár sátrával, s ebbe ment be Öfelsége, a királyné fia a tanácsos urakkal együtt. Ott várahoztak egy kis ideig, míg a pasák össze nem gyűltek. Közben odagyűltek a janicsárok is, testőrökkel vegyesen, kik valamennyiünket⁵⁷² körbe vettek. Ezután két udvarnagy lépett elő ezüst botjukra támaszkodva, s az urakat meghívták a császár színe elé. Egymás közt úgy határoztak az urak, hogy Petrovics úr, a temesi ispán, ölébe kapva a kisleányt, ölben vigye a császár elé. Ámde amikor észrevették, hogy a kisleány sírásra görbül a szája, s nem lehet őt dajkájától elszakítani, úgy határoztak, hogy a dajka is menjen az urakkal együtt a császár üdvözlésére. Az ajándékokat átadták a császárnak. Röviddel később visszajött a dajka ugyanazon udvarnagyként és

570 Szulejmán augusztus 26-án ért Buda alá a fősereggel.

571 A levélíró egy szóval sem említi, amit Verancsics később Gioviának írt levelében kiemelten hangsúlyoz, hogy Fráter György vagy bárki más ellenezte volna, hogy a királyfit a szultánhoz vigyék.

572 A levélíró eddig konzekvensen többes szám harmadik személyben írt a szultán táborába tartó urakról, vagyis úgy, mint aki nincs köztük. A hirtelen váltás többes szám első személyre azt a hatást kelti, hogy maga is járt a táborban, ha a bizalmasabb tanácskozásokon nem is vehetett részt.

Podmaniczky⁵⁷³ úr kíséretében, a két város⁵⁷⁴ bírásaival együtt. A többi úr bent maradt a császár sátrában; azt már nem tudjuk, hogy miről folyt köztük a beszéd s a vita. Azután átvezették őket egy másik, velünk szomszédos sátorba, s követte őket röviddel utóbb három pasa, kik a császár nevében kikérdezték őket, sok kérdést vetvén fel nekik, melyekre nyomban válaszolniuk is kellett. Feleleteiket azután a pasák a császár elé vitték, végül pedig kinyilvánították abbeli akaratát, hogy a császár kezébe akarja kapni Buda várát. Néhány érvet is felhozott e tette indoklására; mégpedig: az urak közti viszálykodást, elégtelenségüket Buda megvédésére, gyengeségüket az ellenséggel szembeni ellenállásra. Azt mondta, hogy ő hihetetlenül nagy költségek árán jött ide, s hadinépével nem képes folyton ezeknek az országrészeknek a védelmére felvonulni anélkül, hogy ez övéinek ne lenne nagy veszteségére és kárára. Hallván a császár akaratát és szándékát, uraink megrémültek. Odahívták a budai bírót⁵⁷⁵ a pasák sátrához, és neki is értésére adták a császár akaratát, ő sem mert ellenkezni. Odahívták Márkus Péter⁵⁷⁶ őnagyságát is, akit a bíró mellé rendeltek, azért, hogy sem a városkapuban, sem bent a városban senki se merjen sem tiltakozni, sem ellenszegülni. Eközben belépett a császár sátrába a janicsárága, a janicsárok parancsnoka, aki, midőn a sátorba lépve meghallotta a császár parancsát, egyetlen szót sem szólt, de a karjával adott jelre máris csapatostul rohantak a janicsárok s a testőrök is Buda elfoglalására. Mindebből azt láttuk, hogy ezt az ügyet már előzetesen megbeszélték és el is döntötték, mert soha máskor annyi török lovast be nem küldtek a városba, mint azon a napon; emellett a város kapuját – a gondoskodó barátság ürügyén – már előre megszállták, mint mondták azért, hogy az esetleges kizárásokból, be nem engedésekből viszály vagy éppen öldöklés ne támadjon. De mi felismertük ebből a cselvetést. Rövidre fogva: csapatonként nyomultak be a városba, megszállták az összes őrhelyeket; a szembejövőket bezavarták saját házaikba, ők maguk két napon át a polgárok házai előtt tanyáztak, tele volt velük a piactér, zsúfolásig tömve az utcák; a királyné Őfelsége fiát visszatartották a többi úrral együtt a sátorban, s nem is engedték korábban haza, csak már akkor, amikor a császár megbízott emberei visszajöttek és jelentették: Budát a császár akarata szerint, ellenállás nélkül bevették. Ez aztán már tetszett a császárnak, s megparancsolta, hogy addig is, míg az ebéd el nem készül, rakjanak elénk édességeket, gyümölcsféléket. Mi pedig, már csak azért is, hogy udvariatlansággal ne vádolhassanak bennünket, kedvünk ellenére is kénytelenek voltunk fogyasztani az elénk rakott dolgokból. Előhívták ismét a dajkát a kisfiúval, s a török császár fiaihoz vezették, kik megölték és megcsókolták a kisfiút [...].⁵⁷⁷ Még maga a császár is beszélgett a dajkával. Röviddel később egyszerre behozták az ebéd mind a nyolc fogását, és Őfelsége, a királyné fia, a dajka és a matrónák elé tették. Ugyanannak a sátor-

573 Podmaniczky János. Az *Obsidio* szerzője szerint Podmaniczky lengyel ruhát öltött magára, így a törökök, azt gondolván, hogy Izabella szolgálói közé tartozik, visszaengedték Budára.

574 Ti. Buda és Pest bírásaival.

575 Turkovics Miklós.

576 Márkus Péter pozsegai főispán, János Zsigmond egyik keresztapja.

577 A kéziratban lévő fél sornyi üres helyre Verancsics saját kezűleg a következő kiegészítést tette: „két ruhával, és drágakövekkel díszített értékes övvel ajándékozták meg”.

nak másik részében ugyanannyi fogást tettek elénk is. Néhány magyar úr – kik ugyanabban a sátorban voltak – szégyenkezett amiatt, hogy mi, a királyné Ófelsége servitorai szinte velük egy asztalnál étkezünk. Erre aztán bejött az egyik udvarnagy egy csausszal, s mikor látta, hogy tartózkodunk az ételek fogyasztásától, nemcsak arra ösztökélt bennünket, hogy együnk a kenyérből, de a nem éppen illendő ülésre is, ugyanis török szokás szerint ülve étkeztünk; annak pedig, aki megszomjazott, édes rózsamézszörpöt öntöttek poharába. Velünk egy időben ebédelték az urak is egy másik sátorban a pasákkal együtt; az ebéd befejeztével, miután már a 23. órában voltunk, megjött az egyik udvarnagy a császártól, s parancsot adott arra, hogy a királyi gyermek térjen haza. Két csauszt adtak melléje, hogy ezek tisztességesen hazakisérjék és adják őt a királyné Ófelsége saját kezébe. De amikor úgy éjfél után 1 óra tájban, égő fáklák fénye mellett beléptünk a várba, már nem látszott illendőnek, hogy bevezessük őket a királyné Ófelségéhez, így ünnepélyesen köszönetet mondtunk a császárnak azért, hogy visszaadta a kisfiút, és nekik is. Az urakat azonban, nevezetesen a kincstartót,⁵⁷⁸ Petrovics temesi ispánt, Werbőczy István kancellárt, Török Bálintot és Batthyány Orbánt visszatartották a török táborban. Velük azután hét egész napon át vitatkoztak. Nem tudjuk, mivel érveltek e vita alatt, de azt jól tudjuk, hogy a vita vezetője kérlelhetetlen ember volt. Ebben a vitában különféle kérdéseket vitattak meg. Többek között ez volt az egyik kérdés: Vajon a királyné Ófelségét fiával együtt Konstantinápolyba kell-e vinni? Ezt minden oldalról megvitatták. A másik kérdés: Vajon fővesztésre kell-e ítélni az urakat? – s ez volt a fő kérdés. A harmadik: Vajon a királyné Ófelségét el kell-e bocsátani a fiával együtt, s néhány urat melléje kell-e adni, más urakat pedig vissza kell-e tartani? – ezt azután hosszasan tárgyalták, vitatták, s Isten kegyelméből le is zárták és el is döntötték.

Amikor a királyné Ófelsége látta, hogy tanácsosait visszatartják, félelem és rettegés fogta el, másnap küldött egy levelet a török császárhoz, köszönetet mondott neki fia visszaadásáért, a gazdag vendéglátásért, az ajándékokért, végül pedig azért a nemes lélekre valló üzenetért, amelyet a dajka útján küldött, kérve a császárt, hogy fiával együtt fogadja őt kegyébe, s vegye oltalmába mindkettőjüket. A császár veje, Rusztán pasa útján az urak kiszabadításán is fáradozott, feleségének egy különlegesen szép nyakláncot küldött ajándékba; a pasa meg is ígérte segítségét, de arról nem tudott bizonyosságot tenni a hetedik napig. Amikor a szolgálattevő nemesek látták uraik fogva tartását, megszőktek. A város megvétele követő napon⁵⁷⁹ a janicsárága megüzente a várbeli főporkolábnak, hogy fővesztés terhe alatt nyissa meg a várkaput. Ez sirva jött a királyné Ófelségéhez, tanácsot kérve tőle, s jelentette, hogy készen áll arra, hogy szívesen elviselje a végső szenvedést is, csak hogy becsületét megvédhesse. Akik akkor jelen voltak a királyné Ófelségénél – nem akarván őt és saját magukat veszélybe dönteni –, tudtára adták a janicsáragának, hogy a város is, a vár is a császáré, s bármikor parancsolja, a királyné kész neki mindkettőt átadni, csak azt kéri, hogy a császár addig ne vonuljon be övéivel, ameddig ő el nem hagyja a várat; azt mondta a királyné,

⁵⁷⁸ Fráter György.

⁵⁷⁹ Augusztus 30-án.

hogy ez ügyben követet küld a császárhoz; a császár azután meg is parancsolta, hogy a törökök közül senki se lépjen mindaddig a várba, míg a királyné Öfelsége ott tartózkodik. De ezt a parancsot nem tartották meg.

A következő napon⁵⁸⁰ visszajött a janicsáraga, s mindenáron be akart jönni a várba, s mivel a mieink lassabban nyitották ki a kaput, elkezdte odakint esküvel ígéretetni, hogy csakis ő egymaga akart belépni, kíséret és csatlósok nélkül, és senkit sem akar bántani. Hittek is neki, be is engedték, s ott üldögélt egy ideig a kapuban. De bizony bejöttek a janicsárok is, akik megszállották a várkaput. Nyomban megígérték, hogy mindenki szabadon, akadályoztatás nélkül mehet és jöhet; majd pedig estefelé mindnyájan ki is mentek a várból. Reggel⁵⁸¹ újból eljött a janicsáraga, de most már nagyobb csapattal, s kinyitotta a börtönt, megvizsgálta a foglyokat, sokukat elküldte a császárhoz, de közülük jó néhányat szabadsággal ajándékozott meg. Mindez Mehmed bég⁵⁸² vádaskodása miatt történt így, mert ő a császárnál azzal vádolta az urakat, hogy sok török foglyot tartanak a börtönben; pedig egyetlenegy sem volt a bilincsbe vertek közt. Az aga egész napon át övéivel együtt ott tartózkodott az első kapunál, este pedig ismét elvonult. A városban azonban közhírré tétette, hogy mindenki tartózkodjék bent a házában, s akinél fegyver van, az fővesztés terhe alatt hordja oda a janicsáragához, aki a Szent György templomában⁵⁸³ várakozott. Mindenki engedelmeskedett szavának, s oda is hordták a puskákat, a kardokat s a lándzsákat mind. Ámde a törökök nem hittek a mieinknek, s ajtóról ajtóra jártak, fegyverek után kutatva. És miután így lefegyverezték a szegény polgárokat, szabadabban kezdtek tenni-venni: bementek a házakba, ott parancsokat osztogattak, de a polgárházakban semmit sem tettek erőszakkal. Ellenben, ami az urak házáat illeti, nos, mind a kincstartó úr, mind Török Bálint úr s más urak házaiba⁵⁸⁴ is erőszakkal betörték, bezúzva a kapuszárnyakat, s amijük csak volt ezeknek az uraknak, azt mind elrabolták. Ez a dolog mindnyájunk lelkét rémülettel töltötte el, hiszen azt hittük, hogy az urak odaát már ugyancsak nagy bajban lehetnek. Harmadnap [augusztus utolsó napján] megjött a csausz a császártól, s vigasztalgatta a királyné Öfelségét: ne féljen, s legyen meggyőződve arról, hogy a császár neki is, fiának is jót akar, s felajánlja neki azt a földet, mely a Tiszán túl van, és Erdélyt is, s ne aggódjék az urak sorsa miatt sem, hiszen egészen biztos, hogy ki fognak szabadulni. A királyné Öfelsége hálálkodott az oly bőkezű adományért, hitte, hogy az a valóságban is úgy lesz, s ajándékokat adott a csausznak. Másnap [szeptember 1-jén] újból eljött a janicsáraga a császár nevében, s hírül hozta, hogy sok a rácok közt a zsvány és gonosztevő, a császár úgy döntött tehát, hogy visszafelé menet megbünteti őket, ezért aztán mégsem tudja odaadni Öfelségének a Tiszán túli földet, hanem csak Erdélyt. Ugyanez a janicsáraga tudtára adta Öfelségének, hogy most

580 Augusztus 31.

581 Szeptember 1.

582 Jahjapasaoglu Mehmed szendrői és nándorfehérvári szandzsákbég.

583 A Szent György-templom az egykori Szent György téren, a mai Dísz téren állt.

584 Nem tudjuk, hol volt Budán a kincstartó, ez esetben Fráter György, illetve a Török család háza.

már készüljön fel az útra, és távozzék a várból. Hozzátette még: a császár majd ad lovakat is, kocsikat is; de ebből akkor nem lett semmi.

Kemény beszéd volt ez, de a parancsot teljesíteni kellett. A királyné Őfelsége nem volt felkészülve az útra, hiszen nem voltak kocsijai, lovai, végül arra kényszerült, hogy holmija elszállítása érdekében ökröket és bivalyokat vásároljon. Ugyanazon a napon ismét bejött a janicsáraga, elfoglalta a második várkaput⁵⁸⁵ is, s csaknem egész napon át ott tartózkodott. Ugyanakkor átadták neki a kulcsokat az ágyúkhhoz, a löporhoz és mindennemű élelmiszerhez is, utóbbiakat azután átadták a királyné Őfelségének és nekünk. Az ötödik napon [szeptember 2-án] kevéssel dél előtt, bejött Buda várába maga a török császár is fiaival együtt, és bement a Szentséges Szűz templomába⁵⁸⁶ – amelyben két emelvényt készítettek a bálványok imádása érdekében –, s ott imádkozott saját istenéhez, s miután hálát adott a szerencsés sikerért, visszatért táborába. A hetedik napon [szeptember 4-én] egy itáliai tolmácsot küldött a császár, ki az erdélyi szandzsákság zászlaját hozta Őfelsége a királyné fiának, s egyben jelentette: az a császár akarata, hogy a kincstartó legyen Őfelsége fiának a nevelője és helyette a kormányzó, s ő kapja kézhez a javadalmakat is. Ugyanezen a napon engedték el az urakat is, Török Bálint kivételével, akit a császár visszatartott, s a kancellár kivételével, akit a jogban való jártassága miatt a budai várban hagyott Szulejmán pasa mellett; a többi úr sírva jött oda Őfelségéhez, a királynéhoz: bocsánatért esdekelve s a császár hitszegését vádolva saját helyzetüket siratták. Ezután odahoztak harminc moldvai lovat is, melyeket a császár ajándékozott a királynénak az útra.

Másnap⁵⁸⁷ útra keltünk Isten segítségével, mégpedig sok kocsival, mert ezeket nem volt biztonságos hátrahagyni; a Dunán átkelve, Őfelsége a királyné sátorban töltötte az éjszakát, nem sokkal Pest városa felett. Amerre elhaladtunk, az út mindkét oldalán janicsárok álltak, arra ügyelve, hogy senki se léphessen fel ellenünk erőszakkal, vagy ne gyalázhasson bennünket. Azt a szandzsákbéget, aki azért volt mellettünk, hogy százötven lóval szolgálatunkra álljon, az éjszaka folyamán, megajándékozva, visszaküldtük. Ugyanazon a napon elhozták Petrovics úrnak is a zászlót a temesi szandzsákságra. Csak ekkor jött meg elvesztett bátorsága. Attól félt ugyanis, hogy esetleg visszahívják a császárhoz, amint a kincstartó urat is visszahívták. Arcával reményt színlelt, hogy elnyomja szíve fájdalmát. A királyné Őfelségének jelentették, hogy a török császár követeli Pécs várát is. Őfelsége – aki mindenáron szabadulni szeretett volna már a császár kezeiből – kénytelen volt oklevelet kiadni, melyben meghagyta: a várkapitány

585 Nem teljesen világos, mit ért a szerző második várkapu alatt. Ebben az időben már fal zárta le a palota ún. északi előudvarát, így elképzelhető, hogy ennek a kapuját is a palota kapui közé kell számítani. Ebben az esetben ez az első kapu (későbbi török nevén Koldus kapu). Ha nem, akkor az első kapu a külső (II.) szárazárok kapuja, és a második a belső (I.) szárazárok kapuja. Mivel ezek a palota tulajdonképpeni kapui, és a belső szárazárok után már valóban a palotába lehet bejutni, a szöveg dinamikája alapján inkább ez az utóbbi magyarázat a valószínű.

586 A Szűz Máriának szentelt Nagyboldogasszony-templom (a mai Mátyás-templom) Buda főtemploma.

587 Szeptember 5-én.

adja a török császár kezére a várat;⁵⁸⁸ mást ugyanis nem tehetett a királyné. Rövidre fogva: mindazt megtette, amit a török császár parancsolt. S mindenét, amije csak volt, odaadta. Esős időben utaztunk, s veszedelem is kísért utunkon, ugyanis mind a szolgálattelvő nemesek, mind a gyalogos katonák, mind mások közül, kik bennünket kísérték, igen sokan haltak meg pestisben,⁵⁸⁹ s még most sem mentes az udvar ettől a veszedelemtől. Nem volt elég bajunk, amit az oly kemény ostrom alatt kellett elviselnünk, hozzájárult még ez a dögvészes levegő okozta járvány. Így tetszett ez az Úristennek, ki bűneink miatt igazságosan látogat meg és sújt bennünket. Legyen áldott az Úr neve. Reméljük, hogy jóságával és kegyelmével újra egy kis vigasztalásra méltat majd bennünket.

588 A pécsi vár élén Athinai Deák Simon, a Szapolyai-párt régi hű embere állt, aki azonban, mint Verancsics Antal róla írott életrajzából tudjuk, nem teljesítette a parancsot, és nem adta át a várat a törököknek. Pécs csak 1543-ban került oszmán kézre.

589 Az áldozatokról Szerémi bővebben is beszámol.

MEMORIA RERUM

Az 1541. év az évkönyvszerűen építkező *Memoria rerum* leghangsúlyosabb, de mindenképpen legrészletesebben taglalt részét képezi. Ennek alátámasztására elég, ha az idevágó rész terjedelmét megnézzük az egész kötethez viszonyítva. Bessenyei kiadásában a *Memoria rerum* közel százhusz oldalnyi, az 1504–1566 közti bő fél évszázad eseményeit taglaló szövegéből negyven oldalt tesz ki, vagyis egyetlen év adja a teljes mű terjedelmének harmadát. Ez a fajta aránytalanság nem lehet véletlen. A korábban Verancsics-évkönyvként is emlegetett mű keletkezéstörténete máig nem kellően tisztázott, annak a Bessenyei József saját kiadásához írott utószava csak a kereteit adta meg, és első lépéseit jelentette. Bár mára elfogadott tény, hogy az évkönyv semmiképpen nem Verancsics műve, az is tény, hogy egyetlen ismert kézírata az ő gyűjteményében maradt fenn, gyanítható, hogy létrejötte körül is bábáskodott a jeles humanista. Tekintve pedig Verancsics fokozott érdeklődését a Buda elestével kapcsolatos iratok iránt, talán megkockáztatható, hogy a *Memoria rerum* szerkezetének sajátos aránytalansága is valamiképpen visszavezethető erre.

Akárhogy is, az bizonyos, hogy Buda 1541. évi ostromának és elestének, illetve a szultán táborában történeteknek az egyik legrészletesebb és bizonyosan szemtanútól is származó elemeket tartalmazó leírása az a részlet, mely az 1541. évnél az évkönyvben szerepel. Kötetünk nem hozza az egész részletet, mert az évkönyv kitér Maylád István elfogatására és az ezzel összefüggő erdélyi eseményekre, melyek csak távolabbi összefüggésben állnak antológiánk tárgyával, így Giovio-szövegéhez hasonlóan innen is kihagytuk a Mayláddal kapcsolatos részeket.

Bessenyei József úgy tartotta, hogy a *Memoria rerum* szövege két személy munkája. A másodikban, akinek szerinte az 1565–66-os évek lejegyzése tulajdonítható, ő Bornemisza Tamást vélte felfedezni, míg a többi szöveget egy-egy más, azonosítatlan szerző művének tartja. Ezt annyiban finomítja, hogy feltételez egy írődeákot, aki le- vagy egybemásolta a szövegeket, és aki a Buda vesztét megörökítő bejegyzéshez egy kommentár jellegű részt illesztett. Részletes kutatások híján nehéz erről érdemben nyilatkozni, de ami a kötetünkben is szereplő Buda-részletet illeti, egy hipotézis jellegű megjegyzést talán meg lehet kockáztatni.

A szöveg habitusa alapján bizonyosra vehető, hogy az 1541. évi bejegyzés két ember műve. Már csak amiatt is erősen valószínűsíthető ez, mivel az első szövegrész nyelvezete is más, illetve a második jóval több latin közvetítést tartalmaz, ami egy deákos műveltségű személyt feltételez. De a részlet nem egységes abból a szempontból sem, hogy lényegében kétszer és két különböző

olvasatban értesülünk Buda elvesztének okairól. Az szöveg első része, mely az „Így kele kincses Buda...” kezdetű mondattal lényegében lezárul, számos egyezést mutat Bornemisza Tamás *Emléközetével*: adataiban vele egyező és szemléletében is igen hasonló munka. Eleje és vége is van, a tágabb keretből kiragadva magában is megállná a helyt. Lényegében egy Ferdinánd-párti irat. A Bessenyei által kommentátornak tartott második szerző ezt követően veszi fel a fonalat, és elősorolja (újra!) Buda vesztének okait, de kicsit távolabbról kezdve, mert Maylád összeesküvéséről indítja az eseményeket. Világlátása sokkal inkább az *Obsidio* szellemiségével rokonítható: a szerző szerint Buda veszte lényegében a Ferdinánd-párti urak hibája. Két ennyire eltérő vélemény aligha származhat egy személytől. Valószínűleg két független szöveg egybe-másolása révén keletkeztek. Ezzel kapcsolatban további kutatásokra van szükség.

Szemelvényünket Bessenyei József (1504–1566. *Memoria rerum*. Budapest, 1981.) kiadásának 51–76. és 83–90. oldaláról vettük át.

1541 (RÉSZLET)

1541. esztendőben, husvítra kelve,⁵⁹⁰ Mehmet beg megszállá Pestet az nímetekre, de nem veheté.

Az követek Werbeczy István, Eszéky János megjövének fassangban⁵⁹¹ Terek-országbul. De Eszéky János Pécssett megszálla. Csak Werbeczy István hozá meg Budára az követsíget.

Az Ferdinandos király husvít⁵⁹² után minden erejit Buda alá szállítá, mind vizen, mind szárazon.

János király fiát megkeresztelik Budában, kereszt atyja lőn Simon deák Atthinay és Markos Péter.

Lengyel király küveteket⁵⁹³ kölde Budára, hogy Ferdinandos király kezett és királné asszon kezett minden igyenessíget szerzenínek.

Az lengyel király küveteket Petrowyth Péter, fráter Gyergy, Werbeczy István és Batthiány Orbán kiízik Budából királné asszon háta megől.⁵⁹⁴

590 Mehmed bég 1541. március 20. és április 6. között ostromolta Pestet. Húsvét ebben az évben április 17–18-ra esett.

591 Werbőczy és Eszéky még 1540 nyarán indultak a Portára, és 1541 januárjában értek vissza. A farsang hamvazószerdáiig, ebben az évben február 11-ig tartott.

592 1541-ben április 17-re esett húsvét vasárnapja. Az *Obsidio* szerint egy német előhad már április 13-án Pest alá ért, de Roggendorf főselege csak április 23-án kelt át a Dunán a budai oldalra.

593 A két követ: Andrzej Górka és Andrzej Czarnkowski.

594 Az *Obsidio* szerzője szerint a követeket április 23-án toloncolták ki a városból, Bornemisza Tamás szerint a Szent János kapun át.

Rogandorff Vilelm egy sáncot az madárhegyre⁵⁹⁵ vettete, másikat az Geglyérdhegyre, harmadikat az Geglyérdhegy oldalában, kikből eressen teretteté minden felel Buda városát.

Egy ostromot tönnek az naszádosok az zsidó utcáról, kinek az falát igin megterették vala, de semmit nem nyerének.⁵⁹⁶

Más ostromot tönnek az bódog asszon cimiteriom⁵⁹⁷ mellett, kit ugyan elvesztínek.

Harmadik ostromot tönnek az Zsidó kapu felől király kertnél, kit az nímetek elvesztínek.⁵⁹⁸ Ezen lőn nagy ürem Budában. Az Űr Istennek nagy hálaadással Te Deum Laudamost íneklínek.

Az terek császár igin ír leveleiben, hogy az Budát megtartanak addig, míg urumelli beglerbég és Mehmet passa Budára irkeznínek.⁵⁹⁹

Királné asszon Izabella megérti, hogy az frater Gyergy terek császárnak tartaná Budát, az budai bírót és polgárokat be a várba hozá hivatá, és mind megesketteté, hogy halálíg mellette lennínek.⁶⁰⁰

Ezt az urak megértik, hogy királné asszon meg akar szerződni az nímetekkel, ha penig a nem lehetne, tahát mind gyermekivel, szolgáló leányival és udvara nípivel az nímet táborban menne, még sem akar törekki lenni.

Királné asszon minden kincsit szekerekre rakatá Buda várában, hogy kimenne az nímet táborban, kit az urak megtartóztatának, és az felső házokból⁶⁰¹ alá költetetik az csatornakút⁶⁰² mellett, hol bótok⁶⁰³ vadnak, azokban szállíták.

595 A mai Nap-hegy.

596 Az *Obsidio* szerzője szerint május 9-től erősen törették a várost nyugati irányból, azaz a Zsidó kapu felől. Csakhogy a Zsidó utca a mai Táncsics utcának felelt meg, vagyis a város keleti, Duna felé eső oldalán futott végig. Ha a rohamot naszádosok vezették, az irány logikus is. Szintén az *Obsidióból* tudjuk, hogy az ágyúzás komoly károkat okozott a keleti fal védműveiben, ez lehetővé tehetett egy rohamot.

597 A Nagyboldogasszony-templomhoz tartozó temető irányából. Ez ugyanaz a hely lehet, amelyet az *Obsidio* a domonkos kolostor és a lövöldi karthauziak háza között nevez meg mint ostromhelyszínt. Valóban a Boldogasszony-egyház temetője mellett van, attól északra. Pár héttel később ezen a helyen próbálják majd a polgárok becsempészni a városba Roggendorf katonáit.

598 Az *Obsidio* szerint erre a rohamra május 26-a körül került sor. A királyi kertekért vívott harcokról részletesen beszámol Mazza jelentése is.

599 A szultán már 1541 kora tavaszán megbízta Huszrev ruméiai beglerbéget, hogy kezdje meg csapatok összevonását Szófiában egy magyarországi hadjáratra. Majd áprilisban szerdárá nevezet ki Szofu Mehmed negyedik vezírt. Ők ketten vezették a nyáron Buda alá érkező felmentő sereget. A határvidéki bégek csapataival csatlakozott hozzájuk a magyarországi harcok veteránja, Jahjapasaoglu Mehmed szendrői és nándorfehérvári szandzsékbég is.

600 A *Memoria rerum* itt ugyanazt állítja, mint Bornemisza emlékirata, hogy tudniillik a budai polgárok Izabella biztatására kezdtek szervezkedni.

601 Értsd: szobákból, termekből.

602 Felehetően a palota Belső- vagy Díszudvarán álló díszkútról van szó, amelyet Bonfini leírása nyomán Pallasz-kút néven emleget a szakirodalom. Ez az udvar keleti oldalán emelkedett a kápolnától délre lévő épületszárny előtt.

603 Értsd: boltozatos helyiségek. Porębski első levele is említi, hogy az ágyúzás miatt a királynét leköltöztették a palota alsó szintjén lévő boltozatos helyiségekbe.

Az budai tanács titkon az tanácsból két polgárt⁶⁰⁴ köldinek királné asszonhoz, tudakozni, mihez tartanak magokat.

Királné asszon ilyen választ ada titkon az tanácsnak: hogy én, úgy mond, imár nektek semmit nem tudok segíteni, hanem azon eszeskedjete, hogy az nímettel megigyesedjete, valamint lehet jobban, hogy mind fejete, morhátok, mind felesigtek, gyermektek terek császár rabságában ne essetek. Azért titkon az nímetekhez kikildjete, úgy mond.

Mégis az budai tanács azt végezé, hogy mégis beköldjenek két polgárt királné asszonhoz: hogy ha Budát meg kelljen adni az nímeteknek, az Budában való uraknak mint leszen dolgok? kell-í írtetek kenyergenie, avagy nem kell,

Királné asszon azt izené az budai tanácsnak, hogy semmit nem kell írtek kenyergenie, mint árulókért. Merd mind titeket budaiakat, mind engemet fiammal igyetenben régen terek császárnak elárultanak, csak az császár jüvetelit várják, ki imár útban vagyon.

Az időben fő budai bíró Turkowyth Miklós beteges vala anyira, hogy házából ki nem járhatott, hanem Palczan Pétert, ki akkoron Budában kis bíró vala, és minden gondját a tanácsban és várasnak viseli vala, mint fő személy a várasban, ezt az Turkowyth Miklós egynehány jámbor polgárokkal hozája hivatá, az kikhez bizott, és kik az terekeket nem szeretették, és királné asszonnak és az ő fiának hívek vónának.

Mert vótak ugyan azon tanácsban ollyak, kik az tereket igin remílették. Valami olly dolog esett az tanácsban titkon, mind bemondták az frater Gyergynek.

Az budai bíró tanácsival ezt végezé: hogy titkon az nímét táborban köldenének, és az nímét hadnagygyal, Rogendorffal tanácskoznának, hogy mikípen Buda és kerálné asszon az terek kézben ne esniek és jó szerzís alatt az Budát az nímét királynak megadnák.

Ez tanácsban vótanak, kik ez dolgot értették, főképen kerálné asszon akaratjából lett. Mert az bíró tizenketted magával hites vót királné asszonnak, az ő fiának, és királné asszon is hites vót az bírónak és az tanácsnak, hogy mind jó szerencsát, mind gonoszt együtt akarnak megkísírteni.

Az tanácsot főképen kik értették, ezek: az két bíró, Turkowyth Miklós, Paczan Péter, Siry Imreh, Ferenc deák, Bornemisza Gergely, Bornemisza Tamás, Szabó Imreh, Szabó Filep és az váras notáriósa, Borbás deák.

Ez dolognak megszerzísire kikídik Bornemysza Gergelyt ilyen ok alatt: hogy ha az nímét hadnagy az magyar urakkal azra rejá felel, hogy az Budát megadván, minden urak, kik akkoron Budában vótanak, fejeknek, jószágoknak kegyelem lenne, valakik az nímét király ellen fegyvert nem vonnának, és Magyarország az régi szabadságban megtartatnék mind nemes, mind paraszt, és hogy király ő felsége soha nímét tisztartót nem vetne az magyarországi várakban és jüvedelemre.

És kiváltkípen királné asszonnak megadná minden örekit, ki azelőtt János királyé vót, és minden öreket, kiket király zálogban hánt vóna, azt is megszabadítaná, királné asszonnak megadná.

604 Bornemisza emlékirata szerint Bácsy Ferencet és Sirih Imrét.

Ezt is hatták vala az Bornemisza Gergelynek: hogy semmiképen az város feladást ne míveljen, hanem hogy az magyar urak, Peryny Péter, Seredy Gáspár, Bebék Ferenc, Nyári Ferenc, Révay Ferenc, mind hit szerint fogadjanak, hogy az Buda megadásakoron személyek szerint fegyverekben jámbor szolgáljokkal ott forgódnának elől, ezek kezett 700 jalogot, magyar huszárokat, fele lenne puskás, az fele pánczélos, paizsos, kópiás, hogy ha az nímet valami dűlást akarna tenni, tehát ne hadnák.

Rogandorff az nímet hadnagy az articulusok szerint mindenre rá felele, és keze alatt írást adott vala, hogy király kípiben mindent megállana, és az királylyal is megállatná.

De ez Rogandorff valamire való gondolatjába, semmiképen ezt az magyar uraknak hirrí nem tevi, hanem dógot közli Warkoch Gyergygyel⁶⁰⁵, [Pest városát]⁶⁰⁶ ki az terek ellen megtartotta vala.

Ugyan ezenben, hogy immár reájok veradni kezdett vóna, csak hertelensíggel valami lancokkal, fegyveresekkel és naszádosokkal Buda felé indula. Az Rogandorff a zászlót adja az önnen fiának⁶⁰⁷, hogy ha Budában bemehet, tehát a zászlót feltegye, és az tisztesség övé legyen, kit az Isten nem akara.

Az budai kis bíró, Palczan Péter, az bódog asszon-cemiteriomon, szent Mihály⁶⁰⁸ felől az kis kaput felnyittatá, és az nímet hadot beereszté, és piacig⁶⁰⁹ be Budában vivé szintin az perlengérig és tanácsházáig, és mikoron be csendeszen megtakarodnának, tertínet szerint nímínemő két városbeli személy egy házból ki az utcára esínek, nem tudva, mi lenne a dolog, és látva jó rend fegyveres nípet, az egyik megkérdi: kicsodák vagytok, adjatok gyelt. Ott azonnal az egy nímet, semmit nem várva, csak gyorsan bárdal azt az embert általveré. Az másik megszidván őket, mondá, hogy ezek az essék nímetek vónának.

Ezen oztán továbbá mene a szó, hogy bizonyában nímetek lennének. És mert az város iztrása nípe bódog asszon-cemiteriomban áll vala, az Petrowyth Péteri penig perlengérenél, és az tanácsháza táján, az vársi iztrása tettetí, hogy nem látta vóna azt a nípet, mert Palczan Péter, ki őket bebocsátá vala, ott forgódik vala.

Az Petrowyth Péter iztrasája, ki perlengér és az tanácsháza táján vigyáz vala, nem hallgata, hanem mindjárást megkérdi feljebb szóval: kik vagytok, adjatok gyelt; kit nuha az hadnagynak Rogandorffnak az tanács követi meggyelentettek vóna, de azok az nímetek, kik előljáróba valának, semmi egyéb gyelt nem tudának mondani, hanem csak: her, her, her.

Ott azonközben sok ember kiáltani foga: nímetek, nímetek az városban vadnak; és azon helen mindnyájan reájok rohanának, és irkezzín Petrowythtúl is az nép, a magyar fegyvert kivoná, az nímet hátot ada; és anyira őket vágni kezdínek,

605 Varkocs György a morva lovasságot vezette. Július után oroszlanrésze volt a Gellért-hegy védelmének megszervezésében. Tevékenységéről lásd bővebben Lazius beszámolóját.

606 A kéziratban itt hiány van, de mivel Varkocs komoly szerepet játszott Pest 1541. tavaszi védelmében, ez lehet a valószínű kiegészítés.

607 Christoph von Roggendorf.

608 Ti. a Szent Mihály-temetőkápolna mellett.

609 Az egykori Szent György piac, a mai Tárnok utca.

hogy mindenik az kis ajtót, kin bejűttek vala, meg nem lilik vala, mert az falon is általsietve, egyik másikra, nyakára szökik vala.

Az Rogandorff fia zászlót is elveszté, és ő maga is nehezen szalada, kinek az atyja fő tisztességet keresi vala, ha szerencsával megszerződött vóna.

Ezt míveli az irigység és az kétség, kibe valának nálok az magyarok, kiket ha elűljáróba bocsátta volna az Rogandorff, gyelt is tudtak volna megmondani, járni is az dologba, kit eleikbe adtak vala a személyek, kik Budát nímeteknek szerzik vala, könnyebben is megcsalattak vóna az budai hőssek, látva uj nípet, hasonlót nekik öltézzel, fegyverrel, nyelvvel.

Ezt meglátván Palczan Péter, hogy az nímet Budából kifutott volna, mindjárt ő is megíedvín felesígit, gyermekit, minden morháját elhagyván, az Ráskay házán, melynél bástya vagyon,⁶¹⁰ Budából Báchy Benedekkel kiszalada, az nímet táborba mene.

Bornemisza Tamás mind felesígit, gyermekit, szolgálit és morháját Budában elhagyván, a kis kapun, ki zsidó kapunál vagyon, Tamás Drailingerrel kiszalada, az nímet táborba menének.

Korcholyás Péter, Bornemisza Gergely, ezek még az nímetekkel kimentek vót, látván, hogy semmi nem kelle a dologba.

Azonban ez a dolog az uraknak hírrí lőn. Az zsódos nípet és mind az egísz várast felindíták, nagy dihessíggel az Drailing házát feldúlák, minden morháját megsákmánlának.

Az Bornemisza Gergelynek házára esínek a sok közsíg, minden morhájában zsákmánt tőnnek. Az Báchy Benedekit is ugyan azon módon.

Az Bornemisza Tamás házára esínek, és kiáltának, hogy mind felesígit és gyermekit az ablakról alá hányják, hogy mind darabra vágnák, az vírekbe innának. De az frater Gyergy nem engedi, hanem minden morháját pecsét alá vitété, és felesígit, gyermekit fogságra azon háznál őrizet alá vitéti.

Palczan Péternek is morháját nem bánták, hanem pecsét alá vitété, felesígit, gyermekit őrizet alá hagyá.

Sokakat Budában megfogának az polgárookban, ki közül négyvágák, kinek penig fejít vevík, és kölönkölön halálval megölik, de Báchy Ferencet négy ugyan vágának, ki akkoron Budában fő polgár és fő tanács vala.

Az nímetek Budát meg nem vehetínek. Hallák is azonközbe, hogy az terek császár nagy erejivel jünne, a szent Gelyérdhegyben szállának, díl és napkelet felől.

Az Dunán által hidat csinálának, szent Gelyérdhegy alatt. De egy nagy szél elszakasztá.

610 A mai Esztergomi rondella, török kori nevén Földbástya Szapolyai-kori előzményéről van szó. A bástya, valójában rondella, látható a Schön-féle látképen is. Ráskay-bástya néven az *Obsidio* is megemlíti, hogy Palczán Péter itt menekült ki Budáról. Ráskay Balázs háza a város, pontosabban a Szombat piac északnyugati sarkában volt. A bástya tehát a mögötte emelkedő ház tulajdonosáról, a Ráskay családról kapta a nevét.

Az terek császár ereje, Mehmet passa sok níppele és fő szangziakkal jüve Budára, és az Kelenföldin, Csetti kőbányán felől tábort jártata.⁶¹¹ Ezután irkezik urumeli beglerbég egynehány szangziak níppele.

Egy reggel az terek feljüvének, és zsákokból bástyát csinálának, kiből az nímet tábort igin kezdik lőnni, de szígyennel esmeg hátra szállának.

Az nímetek az Onos sziget orrán töltíssel egy bástyát csinálának. Belí álgyukat szerzínek, kiben cseh nípet szállítának, kit az terek egy hajnalban megütik, megvevük, és az benne valókat mind levágának. De az magyar naszádosok más felől reájok rohanának, kik sok tereket ölínek, és az bástyát tőlek megint elvevük.⁶¹²

Harmad ustromot tőn Terek Bálint egy szombat napon,⁶¹³ ki mind az egisz terek tábort a budaiakkal egyetemben az nímet ellen ustromra hozá, és sokáig az nímet tábort vévák. De szígyennel és nagy kárral elhagyák, meg is térínek.

Ugyan ezen idő alatt Budából frater Gyergy és Petrowyth Péter, Terek Bálint követeket köldínek Rogandorffhoz, Períny Péterhöz és Serey Gáspárhoz, ilyen szín alatt, hogy mivel ha valami bíkissígre mehetnének.

Az frater Gyergy és a több Budában való urak, kik ott akkor valának, ilyen álnoksággal járatták a követsíget: hogy mivel az nímet igyenessíget remílné, ne kízűlné továbbá való kemínb dologra, és oztán egy íel ugyan az táborban őket mind levágának, ki meg is lőn.

Az nímetek penig és Príny Péter azon igyekeznek vala, hogy mivel ők is Budát meg tudnának nyerni tőlek.⁶¹⁴

Ez szemben való lítel egymással sokáig lőn, de soha víghez ez dolog nem mehe, mert az alja míreggel és csalárdsággal rakva vala.

Egy vasárnapon⁶¹⁵ este, hogy megértették volna, hogy az terek császár személye szerint sok níppele jünne, és nem messze volna, az magyarok elhagyák az nímet tábort, mind sátorokat, álgyukat, az táborból Pestí költézínek,⁶¹⁶ kik pedig ugyan Buda felől nípekkal elmenínek, az ő táborokat pusztán hagyák.⁶¹⁷

611 A felmentő sereg július 12-én ért Buda közelébe, és vert tábort Kelenföldön. Csett az ásatások által feltárt középkori Csót/Csút település, amely a mai Háros-sziget mellett feküdt Budafok déli részén. A csetti kőbányák a mai Budafok területén fekvő kőbányákat jelöli. Tehát a szöveg Kelenföld Duna menti déli részére utal.

612 Az Onos-szigetért folytatott csatára 1541. augusztus 20-án került sor. Részletes leírását lásd Rabucher beszámolójában.

613 Az említett három roham egy összehangolt támadás részét képezte, és mind a háromra augusztus 20-án került sor. Mivel augusztus 20. ez évben szombatra esett, a *Memoria rerum* szerzője is valószínűleg erre az eseményre gondol.

614 Az utolsó tárgyalásokat Szerémi és Lazius is említi. Valószínűleg a Herberstein és Salm vezette követséggel állnak inkább összefüggésben, melynek során megpróbálták a szultán érkezése előtt szépszerével megszerezni Budát. Lásd a Lazius-szöveghez írott jegyzeteket.

615 Innentől kezdődik a Roggendorf-sereg agóniájának leírása. A datálás pontos, mivel a csapatokat a fentebb említett, augusztus 20-i összehangolt támadást követő napon, 21-én éjjel kezdték el kivonni a Gellért-hegy környéki táborból. Augusztus 21. pedig vasárnapra esett.

616 Szerémi is azt írja, hogy a budaiakkal való utolsó tárgyalások megghiúsulása után Perényi Péter Pesten túlra vonult vissza.

617 Lazius részletesen beszámol arról, hogyan próbálták a magyar főtisztek rávenni Roggendorft a visszavonulásra, még mielőtt a szultán hada megérkezik, de azt nem írja, hogy cserben hagyták volna szövetségeseiket. Rabucher beszámolójából viszont világos, hogy ez nem

Az nímetek és az csehek mikor azt megértették volna, gyorsan öszvefolymának, akarák, hogy halálíg magokat meg ne adnák, szidalmazván az magyaroknak tekintetlen voltokat.

Mikoron ezt Budában megértették volna, hogy az magyar elfutott, mindjárást Terek Bálint hírrí adá Mehmet passának az táborban, és mind egy akaraton az nímet táborra rohonának; nagy viadallal, sok terek halálával az nímettől, csehtől az tábort megvevík, kiket mind az Duna partjáig erősen vágának.

Az nímet, az cseh megfutamván sok ezerezen mind az Dunában veszínek, az törkök nagy sok nímetet fogának, kiket oztán az császár jüvésíig elevenen megtartának.

Az terek és magyar nagy nyeresíget nyerínek, kik előtt az Terek Bálint igin vitézkedik. De vígre megcsalatík, mert fejí is azért terek császár fogságában vesz-té. Az nímet táborból az álgukat mind Budára szent Gyergy piacára⁶¹⁸ behordák. És az frater Gyergy, Terek Bálint igin örül, hogy az nímet tábor igin járt, veszett, romlott.

Ugyan azon reggelre kelvín Budáról Pesttí ki hajón, ki deszkán, ki valami szálfán általmenni kezdínek, és az kiket találának, mind fegyver alá vetínek; azt a mit Pesten kaphatának, mind prédára, nyeresígre vetínek.

Igazat mondok, uraim, hogy az mi ember hala meg az táborban, kiket levágának, és az kik futásokban az Dunában veszínek, és kiket Pestben levágának, többen vótanak 16 000 embernél,⁶¹⁹ kinek az magyarok Budában sokan örülínek.

Az császár jüvísít mikor Terek Bálint, Petrowyth Péter és az barát, frater Gyergy meghallották volna, mindjárást az nímeteket, többet nígy száznál, kik foglyok valának, fegyvereket elszedvín, zászlójokat felemelvén, vínnek nagy kevílyen dobball, síppal az császár eleiben Cserepesre.⁶²⁰ Ott az terek császár nagy kegyetlenől őket az janicsárokkal mind levágatá, kin az magyarok igin megörölínek.⁶²¹

Tisztelendő uraim, ne bánja ti kegyelmetek, szólónk az magyaroknak az ő nagy kevílysígekről, mint vesztík Budát el az magyaroktól és az egísz keresztyén-sígtül boszuságában.

Az terek császár mentíben, Skanboria⁶²² mezeire szálla minden nípivel, és mindjárást Orucs csauzt, ki a többi csauszok között fő vala, választá oda fel Budára az királné asszonhoz, és az urakhoz, keszenné mind annak, mind ezeknek, hogy az nímetek ellen ilyen embersíggel tekíttet megállottak volna, és Budát is megtartották volna. E mellett biztatá mind őket, hogy őnekiek az hatalmas

önkényes döntés volt: a lovasságot tervszerűen vonták ki a Gellért-hegy melletti táborból, áruulásról tehát nem volt szó.

618 A mai Dísz tér és a Tárnok utca.

619 Rabucher hatezer főre teszi az elesettek számát, igaz, ő csak a Gellért-hegyi tábor veszteségeit számolja, a később Pesten elesetteket nem.

620 A helynév azonosítása bizonytalan. Bessenyei József úgy vélte, elírás: Kerepes helyett, ez esetben viszont a helyszín problémás, mivel Kerepes a pesti oldalon található, a szultán viszont a budai oldalon táborozott.

621 A német foglyok lemeszárlásáról lásd kötetünkben Hans Sachs Buda vesztéről írott versét.

622 Ti. Sicambria, vagyis Óbuda.

császár oltalmazójok akarna lenni mind nímetek, mind egyebek ellen, kik őket igyekezni bántani.

Kölde ajándokokat is mind királné asszonnak, gyermekinek, mind az uraknak és az főfő polgároknak, fő birájoknak; királné asszonnak és a fiának minemő nekiek valók vónának, az uraknak és polgároknak arany bárson csuhákat jó számmal. Mert ídesíteni kell vala neki előszer a szíveket, hogy könnyebben Budához írkezhethínek, melyet kerüli vala.

De az kit kölde Terek Bálintnak, felyében drágább, szebb is vala, hogy sem az többi. Mert okos madarász inkább annak a madárnak sivol, kit inkább keresi, hogy az ő kelepceiben hamarabb akadna. Mert az Terek Bálint is igin veti és mutogatja vala magát, kit az terekek irigylík is vala, félnek is vala.

Az urak ezeken megörülinek polgárokkal igyetemben, kedvet vevi királné asszon is; vígezetre mindnyájan nagy bizodalomban lőnnek.

Az Orucs csausz így elvígezvin, kiket előszer kell vala megszerzenie, monda oztán, hogy mert az császár Bécs alá akar menni, és megkisírteni, mit teheti ellen az Ferdinandos király, ki ilyen módon az ő árváit és országát, kit önnen szemílyivel nyerte volna, szünetlen bántaná, pusztítaná, rontaná, hagyá, úgy mond, hogy ő nekie szerezzetek embert, ki kalauzja legyen, és nyelveket, kiváltkípen nímetit tudjon.

Továbbá: júinek hozája mindnyájan az urak, budai biróval és fő polgárokkal, hoznáják is velek az király fiát, őtet hogy meglátná, ővelek, hogy szólhatna, micsoda állapotba kelletik hadnia az országot, Budát kiváltkípen, hogy az nímet király kezibe ne akadna, őtűlek, és a János király fiátul el ne veszne, kinek úgy gondot akar viselni, mint tulajdon az önnen fiának, kinek a Buda mellett Bécset is gondolná adni, ha ővinek megteheti. Csak az gyermek nyolc avagy tíz esztendőt írjön meg.

Ezen is megörülinek annál inkább az urak.⁶²³ De királné asszonnak nagyobb bánat irkezik, mikoron érti, hogy az fiát császárhoz táborában mindenkípen és okvetetlen meg kell köldeni.

Azonközbe, hogy az urak váراسi biróval, Turkowyth Miklóssal és az több fő polgárokkal választig kízűlnínek, és immár megválasztottak volna egy szemílyt kalauzságra, Pesthy Ferencet, ki frater Gyergy szolgája vala, tud is vala utakat, nyelveket, és a nímeteknek minden módjokat, bécsi tájának minden állapotát: követe az Ferdinandos királytól írkezínek, Zólyomi gróf Mikola és Erberstainer Zsigmond, fő két ausztriabéli szemíly.⁶²⁴

Ezek által az Ferdinandos király, látva ilyen nagy hada veszíse után, hogy hertelen új ereje nem lehet, hogy az terek császárral vetekedhessík, és szemben szálljon, ajándíkot neki kölde, és abban terekedik, hogy valamikípen őtet az Ausztriátul az idűben eltávoztatná, tudósítva őtet mind azokról, kiket mívelt vol-

623 Szerémivel vagy épp Verancsics beszámolójával szemben tehát a *Memoria rerum* szerint senki nem gyanakodott az urak közül. Ez alapvetően az emlékirat Habsburg-párti olvasatával is magyarázható, hiszen a budai urakat így egységesen terheli a felelősség a főváros vesztéért.

624 Niklas Graf zu Salm és Sigmund von Herberstein. Követségükről bővebben lásd Lazius beszámolóját.

na Buda ellen, és azok ellen, kik erre ő neki okot adtak. Ígírve annakfelette, hogy az ő barátságátul nem futna. És hogy őtet Konstantinápolban akarná keresni követivel, ki által is vígezné vele, mi módon maradhatnának öszve az továbbá való barátságban.

Ezeket a terek császár meghallván, content lón, és elhagyá az időben Bécs alá való miníst, kin az urak is megörülének. Mert ők is akarják vala, hogy távolb lennének az császártul. Ők pedig bíkivel maradhatnának meg azután, hogy így az ellenség megveretett volna.

Azonnal is igin kezdínek készülni, hogy az császárhoz hamarább nagy pom-pasággal, kevilysíggel, és úgy mennének, mintul jobban, íkesben is mindeniktul lehetne. Anyira, hogy terek között sokan vótanak, kik a szigín Magyarországnak szánták és tudták veszedelmit, titkon több embernek montták, hogy az császár megfogja őket, és az Budát tőlek elviszi. De ők ezzel semmit nem gondolval, csak hogy az ő akaratiok megteljék, az nímet királyon boszút tehessík, vígezik köztek, hogy elmenjenek.

Királné asszon nem akarván oda az gyermeket köldeni, félve neki: sír, jajgat, bánkódik, módot, utat keresi, és tudakozik, hogy és mikípen menthetné magát attul, hogy az fiát császárhoz ne köldhetné.

Biztaták őtet az urak, de főképen frater Gyergy és Terek Bálint. Mondnak vígre, hogy egyéb nem lehet lenni, sok okot eleiben adván.

Vígre kítelenes rejá, nagy fájdalommal engedí, és megkíszítvín szép aranyas szekeret, két fő nemes vín udvarabeli asszonokat dajkával igyetembe, szerzí őket az gyermekkel együtt azon szekeriben. De csak Terek Bálintnak az gyermeket ajánlva ilyen szókkal szóla: Mert ejem az frater Gyergy barát, szerzetes, és nem levín soha nős, sem fias ember, nem tudja micsoda legyen az magzati szerelem, te rád, Terek Bálint, ki tudod mind ezeket, mert felesíged és gyermekid vadnak, az én tulajdon egyetlen egy fiamat ajánlom, és tetőled az császárnak köldek, és hagyom teneked, hogy úgy viselj gondot reája, mint az tiedre, hogy ne veszjen, de bíkivel megint hozz őtet haza.

Az urak viszontak igin sietnek, hogy imáron császárhoz mennének, mert Orucs csausz is, ki ott jelen vala, és igin őket szorgalmaztatja vala, hogy ne mulatnának az időt. De nem tudják vala, micsoda ajándokot szerezzenek. Hanem akkoron Budában tartják vala őrizet alatt az Bornemisza Tamás felesígít, gyermeket, minden pénzit és egyébféle drága morháját önne házában pecsét alatt, ki az több személyekkel, felmondottakkal az Budát nímetek kezíben igyekezett vala adni, hogy el ne veszne az magyaroktul és az több keresztyénektul.

Mindjárást az urak választanak Bathiány Orbánt és Markos Pétert, övelek három budai polgárt bocsáták az Bornemisza Tamas házára, és övelek az mi pénze, ezüsti, aranya, kölénféle selyem, és aranyas morha, kupái, aranyas láncái valának, ki írt volna többet, hogy nem 14 ezer forintot,⁶²⁵ elhozaták, és az a morhájából, jószágából az császárnak ajándokot szerzínek. Az arany láncokat az lovak nyakában hányák, és felöltezvín azon aranyas és bársonos csohában fénkint, az

625 Bornemisza az *Emléközetben* 11 ezer forintra taksálta a veszteséget.

urak és polgárok, nagy kevélyen alá császárhoz Budából János király fiával miniknek.⁶²⁶

Az urak penig, kik alá mentek vala, ezek valának: frater Gyergy, Petrowyth Péter, Werbeczy István, Bathiány Orbán, Markos Péter, Podmaniczky János és Terek Bálint.

Ott hogy imár közlelhetnének az császár sátorához, kit nagy hosszu két renddel állják vala az janicsárok, szolakok, ulufegziak, szpahioglanok, szpahiak és sok egyébféle császár udvara nípe, eleikbe is fő választatott szép és drága öltözetű személyeket bocsátott vala, kik őket nagy móddal, nagy tisztességgel fogadák, és bevivik az császárhoz sátorában az gyermekkel, vín asszonnal és dajkájával.

Császár őket nagy jó szemmel látá, ők is kezihöz békílinek nagy alázatosan, szóla is velek, az ajándokokat is megkeszení.

Oztán mindjártan, mert elhitetik vót az császárt, hogy király fia nem férfi gyermek, hanem lián volna, önnenmaga meg akara bizonyosodni benne. Az gyermeket kezibe veví, forgatni kezdi az két tenere között, és egykorban a sok szó között nagy okkal, hogy senki esziben ne venné, az kezit ingecske alá természetire tevé, és akkor megtapasztaltatá, hogy férfi, nem lián vót volna.⁶²⁷ Az dajka csak esziben veví, senki egyéb, és császár azon heltt ki keziből adá az gyermeket Terek Bálintnak, ő penig a dajkának, vevik is ötöt egy sátorban, az urakat penig az másokban, ki mind a kettő nem messze valának onnan.⁶²⁸

Ezek hogy meglettek volna, nagy zaj és ivültis hertelen sok felül lőn, janicsár agát kiáltva. Tahát regin az janicsárok eszve keztek gyűlni, és két rendbe Buda felé állani zászlókkal igyetenben.

Az urak csodálni is, filni is kezdínek, mert eszekbe jutának a szók, kiket annakelőtte hallottak vót kölönkölén terektől, kik tudják vót, hogy megfogják.

Azonközbe az császárnak étket hozának. Az urak sátora előtt is terme lóháton janicsár aga és Szolimán passa egynehány fő janicsárral, és kezdínek budai birát hivatni, jünne velek, Budát az hatalmas császárnak adnája.

Megíedínek bizonyával az urak, rettegni is kezdínek, valának köztek, kik még is megkönyvezínek, értvín és látván a Buda veszísit.

Vetínek iztrását is körülek, jó szám tereket. És az császári itkeiben hordák nekik. De nem igin jó kedvvel és jízzelel önnek.

Az vén penig asszon⁶²⁹ dajkával igyetenben csak sírnak vala, nem remíelve, hogy többi a király fiát az anyjához vihessík.

626 Ez a leírás és az adatok erősen emlékeztetnek Bornemisza Tamás beszámolójára, ami csak erősíti a gyanút, hogy a *Memoria rerum* ezen részének ő a szerzője. A javaiból szerzett ajándékok értékét ugyan Bornemisza 11 ezer forintra, a *Memoria rerum* viszont 14 ezer forintra teszi, de ez lehet elírás is.

627 Ezt a részletet Verancsics is leírja Giovióhoz írott levelében. Mivel nem lehetett szemtanú, hihetőbb, hogy a *Memoria rerum* alapján dolgozott, annak pedig, legalábbis ezen részének, ez esetben készen kellett lennie 1548 előtt.

628 Verancsics is kiemeli, hogy az uraknak és a királyfinak külön sátrat állítottak a táborban.

629 Verancsics Faustus javítása szerint: „az vén asszony pedig”.

Ezeket⁶³⁰ az Tiszán túl való urak, kik valának: Báthori András, Drágffy Gáspár, Pathóchy Miklós és többen, hogy hallák, minemő nagy szeretettel az császár, nímeteket megveretvín, és tisztességgel látta az urakat, megörömlének, felkelének, indulának, hogy ők is az terek császár kegyelmességének ríszesek vónának, megismertetnének is vele magokat, Demsedig imár jüttek vala, nagy vigan levín.

Ott hallák más hírt, hogy az császár az urakat megtartóztatá, király fia is nála volna, Budát is kezihöz akar kapcsolni, kiköldvín az királné asszont, és egyéb ilyenfélít, kiket őnekiek még szörnyebben is mondtak vala: Azért semmit ott nem mulatva, más kedvvel és gonddal nagy sietsíggel hátra térínek, mindenik haza mene.

Továbbá mert az birót kívánák vele, kik mennek vala Budát foglalni, e lőn az oka, hogy ha az Buda kapuját eleikben betennének, ővele megadatná, és ottben így előbe ővele kölnekölen dolgokat megszerezínék.

Hogy oztán felírtek volna, valának az janicsárok több három ezernél, és mert az kaput is, kit szombatinak mondnak, nyitva találának, és senki ellenek meg nem álla, mindjártan el beminének, szent Gyergy piaca felí, ki Budán fű piac vala.

Ott középaránt, felemelvín az császár zászlóit, az janicsár aga és Szolimán passa a zászlók mellett megállák, az níppel penig nagy gyorsasággal, szép két renddel mind az öt Buda-utcát, kiknek vala neve: Mindszentutca, Olaszutca, szent Pálutca, Zsidóutca és Ötvösutca, megállítaták, mely utcák szent Gyergy piacátúl fogva hosszátára Szombat kapuig valának.⁶³¹

Hagyák az három kapun is, kik Buda várasában valának: Szombat kapu, Zsidó kapu és Szent János kapu, fegyveres őrző nípet felesen.⁶³²

Azután felvonák az két fő felmondott szemílynek sátorit. Ott osztán az birót előhivatván, erűsen parancsolák neki, hogy azon órában mindenűtt az várason szíllél kiáltasson, hogy estvéig, valaki az várasban volna, úr, nemes, soddonar⁶³³ kitakarodník, mert azután, valakit effélít megtalálának, fosztanáják és levágnáják.

Mely kiáltást hogy minden efféle ember hallá, minden mulatás náköl csak hamar kiminének. És nú, ha elmennek vala, ki hová tudja vala. De az őrzők, kik kívüle vigyáznak vala a minemő nekiek módjok vagyon, az olyanokat nem bocsátják vala sohová, hanem vár alatt Duna mellett az Mátyás király csúriben, avagy istállójában,⁶³⁴ akarjuk mondani, behatják vala mindnyájokat. És hogy im-már mind ott benn szorultak volna, megfosztanáák kegyetlenöl, kárt is a morhá-

630 A következő két bekezdés („Ezeket az Tiszán túl való urak.... hátra térínek, mindenik haza mene”) utólagos betoldás a kéziratban. Valószínűleg más kéztől is származik, mint az eddigi szövegek. De tematikailag is kilóg a szövegkörnyezetből, hiszen eddig a török táborban zajló eseményekről volt szó, most pedig hirtelen a tiszántúli urakról olvasunk két bekezdést.

631 Nagyon pontos felsorolása ez a korabeli Buda utcáinak nyugatról kelet felé. Mindszent utca – a mai Úri utca; Olasz utca – a mai Országház utca; Szent Pál utca – a mai Fortuna utca; Zsidó utca – a mai Táncsics Mihály utca; Ötvös utca – a mai Hess András tér és annak déli végén a Boldogasszony-templom nyugati homlokzata előtti ma már nem létező utca.

632 Szombat kapu – mai Bécsi kapu; Zsidó kapu – a mai Fehérvári kapu; Szent János kapu – a mai Vízikapu.

633 Zsoldos.

634 A királyi istálló a Duna-parton a Vízvár északi oldalán helyezkedtek el.

jokban is nagyot vallának, hogy így hertelen ki Budából kelle menni. Azután őket mezítelenül elbocsáták, hajtvá és szidva.

Ezeket hogy megcselekedínek vala, senki házára nem menvín, megsütitedík, és hogy immár takarodó idő felí volna, szüvítnekeknél felhozák az király fiát dájkával, vín asszonnal, Podmanyczky János, Markos Péter, Babay Kis Péter és Czrepowyth Miklós, jó főtja terekekkel, és tisztességgel, bíkissíggel az anyjához bebevík a várba.

De az Podmanyczky János, ki okos ember vala, megíedett is vala, látva, hogy az dolog nem jó vagon, még azon estve szakállát elmetszi, szür csóhában felőtezík, és egy puttont vállára fogván, ki íel szükik el Budából, Palota várában, ki ő háza vala, mene.⁶³⁵

Másod napon⁶³⁶ az fő két szemíly a birót hivaták, megparancsolának neki, hogy azonnal kiáltasson szílel a várason, hogy minden várasbeli ember fegyverit, akár mineműféle volna, még az késeket is, eleikben szent Gyergy piacára hoznáják, és senki feje, jószága vesztíse alatt, ne merne egyebet mívelni.

Kit, hogy meghallának,⁶³⁷ jóllehet, igin gonosz kedvvel, de igin is kevés idő mulva, valakinek fegyvere lőn, mind oda a hagyott helyre hordák, és nagy rakások lőnnek.

Mondják, hogy az terek igin megszidalmazták volna akkoron a keresztyéneket, hogy emberek is, pénzek is, fegyverek is levén, szívek, karjok, módjok az hadakozáshoz nem volna.

Továbbá oly módon megrendelék vala az Buda tartását, hogy egy hétig is az janicsárok se szállásokat nem foptak vót magoknak, se az utcákból el nem mentek sohová; se íel, se nappal. Az várasbeliek is azonkípen, házokban veszteg íltenek. Mert hagyva vala nekíek, hogy ha fejeket szeretik, títóa a házokból kinn ne búdosanak. Csak az janicsár aga Szolimán passával egy főtja níppel mind íel, mind nappal eljáznak vala az várast mind addig, míg megbizonyosodának.

Azután, hogy az janicsárok és az több rendbeli terek, kik lassan lassan begyűltek vala, szállásokat kezdínek foglálnia, sem az várast nem vetik zsákmánra, sem senkit nem bántának, ki paraszt vala, hanem azokat, kik vagy urszabásu, vagy nemes, vagy szolgáló ember vala, mikípen azokat, kiket a csúrben rekesztettek vala. Mert azokkal oly módon cselekedínek, hogy se ruhájok, se morhájok, se lovok, se pénzek, se fegyverek, se tollok süvegeken meg nem marada.

Sebessínek is, verínek is benne, kik keminben tartják vala magokat, szídván őket mindekípen, és oztán mikípen immár megmondánk, elűzínék őket, és hagyák, hogy elmennínek onnan, valahová messzebb tudnának, mert kiket azvagy Budán vagy Pesten, vagy ott táján benne találának, tudnának, hogy fékkel⁶³⁸ játszanának.

635 Podmaniczky szökéséről az *Obsidio* is ugyanígy számol be.

636 Augusztus 30-án.

637 Bessenyei kiadásában „Kit, hogy meghallá az valal” szerepel. Eredetileg valóban „meghallá az valal” állt a kéziratban, de utóbb a „meghallák”-at „meghallának”-ra javította valaki, az „az valal”-t pedig kihúzta.

638 Ti. fejükkel.

Ugy az Úr Isten megbünteti az kevés magyarokat, mert nagyobb szímiérem és boszuság nem lehet, mint mikor egy vitéznek tollát fejiből szedik, az fegyvert oldaláról ódják, és az ő lakóhelyéből kiverik.

Mind ezek hogy négy napban meglettek volna, az ütediken⁶³⁹ frater Gyergy, Orucs csauszszal küldet az császártúl követsíggel az királné asszonhoz. Mondának, hogy az császár nekie izente volna ilyen dolgokról:

Emlekeznék legelőször, hogy az János király halála idein testamentomban hatta vót ötet fő tutorrá mind őnekie, mind fiának. És ezt őneki az ő két követi által megizente volna, kik valának: Eszyky János pécsi pispék és Werbewczy István, ki fő cancellarius vala Magyarországbán.

Kire minemő gondot viseltem, ennekelőtte is, azután most is, ilyen nagy utat felvevén vén koromban, hogy megoltalmaznám és megszabadítanám titeket a nímet királytúl, kinek ti semmit nem tehettek volna, ha én az én ereimmel mellítek nem jüttem volna, ti magok jól látjátok.

Most imár, az ti ellensígteket megveretvén, hogy az [Budát]⁶⁴⁰ kezemhöz titűletek vettem, az oka ez. Első, az urak, ki környűled vadnak, igyenetlenek önköztek, tehozád engedetlenek, és könnyűk minden állapotokban, mert eki eddig is két király között, valamely nekiek nagyobb adománt megmutatott, az elíbbi hitet elhagyván, másfelí ment, kit immár tetőled is ketten mielőnek Ferenc Frankapán egri pispék és kalacsai érsek Príny Péterrel.

Más az, az Ferdinandos király nuha miellenünk ő maga kevés, de tihozátok, ilyen módon ti dolgotok lívén, mint mondám, felette is nagy és erűs, nem csak az önnenmaga tehetsíggel, de egész nímet imperiomnak segítsíggel. Kivel eddig is mívelt, a mit mívelhetett.

Te pedig asszonyállat lívén, fiad pedig még bölcsűben és dajka keziben lívén, erőtlének mind ketten az olyan nagy ország gondviselésíre, nem láttuk, hogy módotok volna az Budát és az országot megtartani, megoltalmazni, mely dolog fírfínak való, nem asszonyállatnak, sem bölcsűben való gyermeknek.

En pedig, ki immár utó vénsígemet írtem, anyicer is immár Magyarországra ígettem, először az urad oltalmára, most a tiedre és az fiaidra, tudnia illik, hogy ennekutána nem tudom, ha jühetek valaha, és mert jakorta nem jühetek, mert egyéb országim is vadnak, kikre kell viselnem gondot, azért akartam Budát kezemhöz venni, hogy én ötet az nímetek ellen megoltalmazzak, és tartsam nem magamnak, hanem az te fiadnak.

Mely ha az nagy Isten kegyelmessíggiből husz esztendűt megíri, neki minden okvetetlen az Budát neki eresztem, és ugy hagyom ötet az országban királyul, mint az atyját, és ha énnekem azonközben tertínnik meghalni, az én fiaimnak hagyom testamentomban, hogy ők is, valamelyiknek az én császári székem esik, az te fiadat ilyenképen szeressenek, tartsanak, oltalmazzanak.

639 Ha augusztus 29-től számítjuk, szeptember 2. jön ki. De Verancsics szerint augusztus 31-én kereste fel Izabellát egy követ. Ha viszont az első követjárástól, akkor 31-ig is kijön az öt nap, mert Orucs csausz 27-én járt először Budán. A *Memoria rerumon* kívül más forrás nem tud arról, hogy Fráter György járt volna Budán a királynénál augusztus 29. és szeptember 5. között.

640 Verancsics Faustus beszűrása.

Továbbá hogy azonközbe legyen miben megmaradnotok, fiadnak attam Erdélyt, Lippát, Solymost, Lugast, Karánsebest és Temesvárt mind azokkal igyemenben, kiket az fráter Gyergy és Péter Petrowyth Tiszán túl János király után birtanak.

Hattam is, hogy az fráter Gyergy legyen tenéked és az gyermekednek énutánam, a mikípen János király után tinektek vót, tutora és gondviselője. Péter Petrowyth penig az hadi dologra vigyázzon, és oltalmazzon titeket fegyverrel minden ellenségtől, ki titeket bántana, míg az király fia megnövekedik.

Hagyom is továbbá az két oláh vajdának, moldvainak, havaselinek, és budai passámnak, hogy amazok mindenkor mellettetek támadjanak azok ellen, kik onnan titeket bántanak; imennek pedig mind az szangiakkal, kikkel Magyarországbán utánam bir, azok ellen, kik innen nímetek felő bántanak, keljen fel és oltalmotok legyen, íel nappal. Se semmit azonközbe ne bánkódjék, hanem menj el mindjára Erdélybe és ott békességgel lakjál, fiadat nevelvín; és hogy a mi szükséged leszen indulásodra, im az fráter Gyergyet hozád kültem, ki teneked szolgáljon és mindeneket szerezzen, kik útdra valók lesznek.

Az királyné azon, ki rakva míreggel vala, nyilván való az terek császár családságát látván, nuha meg tudta volna nekie választot tenni, de mert erőtlen asszonyállat vala, és immár az hatalmas markába vala, a vállát megszorolva⁶⁴¹ és sírva, egynehány szót az gonosz szerencsájáról tíve, és császárnak megkeszení minden jó akaratját hozája és fiához valót.

Szóla fráter Gyergynek is felfelí, hogy emlekeznék azokról, kiket ő asszonyállat lívín integris adhuc rebus szól vala nekiek az uraknak, és mit cselekedik vala, hogy ők is szabadságban megmarattak volna, se Buda pogán kézben nem akadott volna. Ám most ti férfiak levín, lakjatok abban, kit ti magok kerestetek. Azért ha immár el kell mennünk, menjünk, és viselj gondot, hogy előszer menjünk Lipára, onnat azután az idő mutatja, hová kellek lennünk.

Az barát választig pironkodik, de azért nem hagyá, hogy az asszonyát meg nem engelztetett volna, hogy mivel még jobb szerencsát jüvendőben mutatna Isten nekie, gyermekének, hogy nem ha nímet királynak megadták volna magokat. Mert ugyan azonkípen is gonoszban jártuk volna, ha az terek mitülünk is, nímetektül is vette volna a Budát.

De e szókat csak ebben akkoron elhagyván, mindjára módot oda, hogy az szekereket és lovakat megszerezzenék, és rakogatáshoz kiszüljenek, megint az Orucscsal alá mene az táborban.

Szolimán passa pedig mind e sok dolog között, igin tisztítatja vala az nímet bódog asszony templomát, ki Budában fű vala, kihányván belüle mind az oltárokat, karokat, mind egyébféliakat, kik ott az mi módonk szerint valának. És oztán az sanctuariomban bal felől, tágos és magas kerek pulpitost, imádó helt, minemő Konstantinápolban is szent Soffiában vagy, csináltata, meg is a szőnegekkel is, arany bársonokkal is felöltetetté. Mert hótá kelve péntek vala, kit az terek tartják, mint mi az vásárnapot. És az császár fel akarja vala jünni, hogy imádjon és Istennek hálát adjon Buda nyerise, az nímetek veréseért.

641 Faustus szerint: megvonva. Bessenyei szószeredete szerint: megszorítva.

Az császár ugyan azon pénteken⁶⁴² reggel szép nagysággal feljűve Budára két fiával, a Zsidó kapuján, Mehmettel, Szelimmel; és ott ővélek igyetenben az nímet bódog asszonban a pulpitusra fenhágva imáda, és az ő módjok szerint elvígezvín az háladását, sok terek belül kívül az templomnak levín, kijűve és menten mene alá táborában, sohutt meg nem tartozván, Szombati kapun, kin fel is jűtt vala.⁶⁴³

Ott az császár mindeneket elvígezvín, rendelvín, királné asszon is kezde Buda várából családját, morháját Pest felé a Dunán indítani, az passáktú, kik valának N., megizeni az uraknak, hogy immár ő neki térni kell. Azért az frater Gyergy, Petrowyth Péter, Markos Péter, Bathiány Orbán, az többi is, kik ezek alább renden vadnak, menjenek királné asszonnal, és híven ötet, fiát is szolgáljanak, igyetértsenek, ne pártolkodjanak, mert csak igy megmaradnak, ílik az földeket.

Az budai passaságot Szolimánnak atta, ki ő heltartója líszen Budában és az egész Magyarorszában. Mellette pedig maradjon az Werbeczy István, ki jámbor és vín tervínytudó ember levín, keresztyéneknek ugyan ott Budán Szolimán passsa mellett tervínt szolgáltatasson.

Terek Bálintot egy falkáig vele viszen, mert vónának dolgok, kikről ővele indulván szólni akarna. Annakutána ötet is bocsátaná királné asszon és király fia mellí.

Ezek közbe, hogy imár királné asszon is Buda várából kiment volna, Pestti által elköltezett volna, és indult volna Pest mellőle, be senkit nem bocsátván, az urak is elbúcsúzáván jó tisztessíggel a császártúl, Terek Bálinttól, mindjárton a királné asszony utána a Dunán általa indulának, semmikípen őket is Budában nem bocsátva, Werbewczyt sem az ő házához,⁶⁴⁴ anyira már az igában a rabságban bebútaták vala; az mi penig morhájok vala Budában, szolgálíval kihordaták, de nem kár nálkül. Mely dolog annál inkább bánatos vala nekíek. De hatalmassal dolgot közlették vala és szenvedniek kell vala.

Immáran hogy az urak királyné asszont elirtík volna Pesten túl, mintegy 300 terek lovaggal, pro comitatu, oly rútol valának, hogy ökrekkal is vontatnak vala az királné asszon marhás szekereket, fegyverek sem vala, és kérvín az passát az urak, három vagy nígy kocsiával fegyvert kölde utánok, és egízsíggel, gonosz kedvvel, simmire kelő móddal Lippára minínek.

Azután hogy várot is kezíbe vevík, és minden udvarit, házait megtisztították volna, ismegint az császár feljűve, várat szílel mind megjárá, meglátá, mondják, hogy az orgonát is fűtatá a királi kápolnába. Oztán tisztartót és janicsár nípet benne hagyván, parancsolván, hogy ne pusztitanák az király lakó és székes helit, semmit ott továbbá nem mulata, hanem mindjára, mert immár az ő nípe is

642 Szeptember 2-án

643 A szövegben itt ellentmondás van, hiszen pár sorral feljebb az áll, hogy a szultán a Zsidó kapun át jött be, de a Szombat kapu, amelyik Óbuda felé néz, mindkét irányban logikusabb döntés. A megszálló csapatok is arról hatoltak be a városba augusztus 29-én.

644 Érdekes, hogy a szöveg azt állítja, Werbőczyt sem engedték be a saját házába, holott neki Budán kellett maradnia. Háza eredetileg a Szent János ferences kolostor közvetlen északi szomszédságában állt. Mutnoky levele szerint Werbőczyt utóbb a Szapolyai-család házába kvártélyozták be.

elindult vala haza hátra, alá jüve, menten mene Pécs felí, onnatt Soklóssá, azután Eszíkire, vígre Nándorfejevárra.

Mindaddig az Terek Bálintot szép és tiszteletes szókkal tartanak, hogy im Pécsrül, im Soklósrul, im Eszíkről elbocsátják, míg írík az Nándorfejevárot. Ott oztán mindjára vasot verínek az lábaira, és mint rabot kezdínek tartani.

Akkoron esziben neki juta, hogy hejába és önennemaga nagy veszedelmire anyira elhitte vót az terekeknek. És hogy míltán az rabságot vette hasznul. Mert a mikípen azelőtt ő két bátyjával, Swlyok Istvánnal és Balással veszté az Nándorfejevárt, azonkípen most is veszté Budát.

Igy kele az kincses Buda az Szolimán terek császár keziben, nagy csalárdsággal, kicsin gonddal, nem semmi okkal.

Mely Buda veszésínek honnatt esínek az okok, kevés szóval meg nem mondhatni. Mindazáltal mennél revidebben lehet, megszámlálnom egynehányot.⁶⁴⁵

[...] Első oka is e lőn terek császárnak a Buda vitélíről: hogy így az közsemlýek magyarok között mernek országot kívánni és kapni.

Más oka lőn, hogy Frankapan Ferenc kalacsai érsek Príny Péterrel az János király hóta után csakhamar Ferdinandos királyhoz hajolának, mellí minínek az bikísínek való szerzésínek módja szerint, ki annakelőtte lőtt vala Váradon János és Ferdinandos királyok között.⁶⁴⁶

Ferdinandos királnál az magyarí urakba egynehány vala, kiváltkípen Thwrzó Elek és Réway Ferenc, kíknel zálogul az János király öreksíge vala, fejedelemtől adva. Mert pedig az bíkesíg köztők így lett vala, hogy az János király fiának adatník az atyja üreksíge, ha Ferdinandos királnál elíbb halna meg, ezen a dolgon omnis cardo recuperandae et Budae et regni Ferdinando vertebatur.⁶⁴⁷

Az Twrzó Elek, Réway Ferenc, főkípen pénzek es, íginis el be valának az királnál, semmikípen nem akarván ilyen jószágok és várak nákül lenni, kiket bírnak vala, testtel lílekkal azon valának, hogy a bikísíg ne lenne, hanem modo ipsorum aut vi armorum.⁶⁴⁸ Unde Ferdinandos király is, a mikípen nem válthatja vala meg az egísz János király öreksígit, azonkípen nem is akarja vala híveit bolygatni módjának kívüle az jószágokban, kit ő adott vala nekíek, vel pro servitiis vel pecuniis mutuatis.⁶⁴⁹

645 Ezzel a mondattal kezdődik egyfajta kommentár, mely értelmezi, összegzi az eddig elmondottakat. Számos latin mondattal, bekezdéssel megtűzdelt szöveg. Igaza lehet a szöveget 1981-ben modern kiadásban megjelentető Bessenyeinek, hogy másik, deákos műveltségű szerző munkája. Bessenyei kiadásának „Az János királynak, hogy menyegzeje lett vala...– ... szolgálj hatalmas császárt, királné asszont és fiát” közti részeit itt nem közöljük, mert azok a budai eseményekhez csak távolabbról kapcsolódó Maylád-összeesküvésről és Maylád elfogatásáról szóló beszámolók.

646 Mind Frangepán, mind Perényi az 1538-ban kötött váradí béke támogatóí és előmozdítóí voltak. Részükről logikus és következetes lépés volt, hogy János halála után a békepontok értelmében jártak el.

647 „...mint sarokponton veszett el Ferdinánd számára mind Buda, mind az ország visszaszerzésének lehetősége”

648 „...ahogyan ők szeretnék vagy a fegyverek erejével”

649 „...vagy szolgálatokért, vagy pénzkölcsönökért”

Ezek ketten, oppotunitate transitionis Frankapani et Pereny⁶⁵⁰ praktikát indítanak velek. Az Ferdinandost rá hozzák, hogy ne hallgasson, ha az magyar királ akar lenni, most vagyon neki ideje. Annak okáért hadot készítsen, küldjen alá Budára, és kírjen királné asszont, az urakkal vele valókkal, adják meg nekie Budát az bíkiségnak transactiója szerint. Ha mívelik, jó, ha nem, erejivel [fogjon] hozzája.

Tetők Ferdinandosnak az tanács, bocsátá oda Felcz Lénártot az haddal és övele az magyar urakat, ű hiveit, Várday Pált isztergomi érseket, Príny Pétert, Bánffy Boltezsárt, Seredy Gáspárt, Thwrzó Eleket, Réway Ferencet, Nyári Ferencet.

Az király tanácsában lött vala vetekedése, ha előbb hogy nem indítnák az hadot, még Bécsből köldjenek oratores de petenda Buda et reliquis juxta transactionem pacis avagy nem.⁶⁵¹ És major et pejoris mentis vicit pars.⁶⁵² Azaz: hogy a követek haddal együtt menjenek. És szintín hogy ha Buda alatt lesznek, köveket az táborból bocsássák el.

Mely tanács nem jó lőn. Mert kik Budában valának, nem tudván micsoda járásban valának, hogy ilyen közel jüvín, szintín az Szombat kapu alatt, szent Péter martírnél,⁶⁵³ manu altera pacem ostentantes, altera bellum intentantes, megizenik nekie, hogy iste modus non est paci tractandae conveniens.⁶⁵⁴ Azért távulb szálljanak, mert őket ott nem szenvednének, és azután mi dolgok bíkésige felől volna, onnatt gyelentenének és meghallgatnáják őket.

Ezt ők jó kedvvel nem mívelik vala, mert szígynelek vala. De Budából hogy kezdínek lőni reájok, harczolni is kemínbben velek, károkkal hátra Óbudára mászának. Onnatt oztán, fide publica ultro citroque data et accepta, conveniálni öszve és tractálni kezdínek.⁶⁵⁵

Ott hogy immár neháncer öszveszóltak volna, semmit nem vígezhetínek. Mert budenses plenariam transactionis pacis exequutionem mox fieri volebant, quae fieri non poterat; pars altera per novas quasdam capitulationes discursans, Posonium, Tyrnaviam, summam quamdam pecuniae, et quaedam alia ad tempus offerebat reginae et filio, donec Joannis haereditas eliberari posset. Neque sic ullo pacto concordesset esse potuerunt.⁶⁵⁶

650 „...Frankapan és Perényi átpártolása alkalmával”

651 „...követeket, hogy kérjék Buda és a többi hely egyezség szerinti átadását”

652 „...a nagyobb és gonoszabb szándékú párt diadalmaskodott”

653 A Veronai Szent Péterről, azaz Szent Péter mártírról elnevezett plébániatemplom a Budát északról övező külvárosban állt. Kiásott maradványai a mai Csalogány utca 7. szám alatt láthatók.

654 „...egyik kézzel békét mutatva, a másikkal hadat üzenve (megizenik nekie), hogy ez a mód nem alkalmas a béketárgyalásra”

655 „...mind a két részről hitet adván egymásnak, gyülekezni öszve és tárgyalni kezdínek”

656 „Mert a budaiak a békeszerződés azonnali teljes végrehajtását akarták, ami nem volt lehetséges; a másik rész valamilyen új feltételeket terjesztett elő, Pozsonyt, Nagyszombatot, bizonyos pénzösszeget és más egyebet ajánlott fel ideiglenesen a királynénak, míg János örökségét meg lehet szabadítani. Így semmiképpen sem érthettek egyet.”

És így semmi nélkül ezek azoktól elválván, *res ad arma coepit spectare*.⁶⁵⁷ És hogy készülnének az Buda vívására, Felcz Lénárt, *vir sui temporis bene militaris et iudicio magno pollens*,⁶⁵⁸ nem akara semmit kezdeni, nuha mind sáncokat, mind egyebeket megszerze, rendele az oppugnatiohoz, míg megkímletteti az Buda *quomodo esset instructa commeatibus, munitionibus, viris*.⁶⁵⁹ És hogy megtalálá, es vígre mene, hogy jó szerrel mindenképen vala, látá, hogy nem neki való falat, az időben az urát tudósítá, és az ura hagyván, hogy elhagyjon az provinciát, desiit, et Viennam reversus est, *distributis copiis Pesthi, Vaciae, Vissegradi, Tattae, Strigonii et per alia loca Budae vicina. In quibus etiam per insequentem hyemem hyberna exegerunt*.⁶⁶⁰

Exacta hyeme, *per quam non fuit desitum sollicitare Joannis posteritatem ad deditionem Budae, ut superius, frustra tamen omnia tentata, quia integra repetebatur Joannis haereditas pro pactorum ratione. (Nonne erat consultius satisfacere pactis et Alexio Turzo et Franciso Rewaj oppignorare Posonium et Tyrnaviam, seu pecuniam reddere, quam 25 milia hominum armare et nihil tamen efficere. Stulti et tardi corde. Sed utraque pars perditionis causas conquirebat.)*⁶⁶¹ Azért Ferdinandos király, *novi exercitu ferme XXV. m. hominum comparato, eique praefecto Gulielmo Rogandorpho, megint Buda alá köldé, vétatni kezdi nagy erősen, és anyira bészorítá obsessusokat*,⁶⁶² hogy ha a terek császár őket nem szabadítja vala, az Budát a németek megviszik vala. Kikkel a magyarokban is sokan valának igen jó szerrel.

Királné asszony látva veszedelmét mind Budának, mind magoknak, és nem tudva hová keljen, in tanto rerum discrimine, nimirum Germano jam premente, Turca veniente, animo in Christianos etiam hostes potius quam in Turcas inclinavit⁶⁶³ és várási bíróval Turkowyth Miklóssal és néhány fű polgárral kezdé titkon uraktól tractálni az Buda adásáról németeknek, hogy mindenestől ne vesszenek, kit még vígre is vittek vala, ha az németek tudnak vala bene járni.

Ez két dolgot, Príny Péterit, érsekít is, és királyné asszonit megtudta vót az császár passák általa, nem is tettűt vót nekie. Sőt inkább megindulta vót magában.

657 „...újra a fegyvereké lett a szó”

658 „...a maga idejében bátor és felettébb megfontolt katona”

659 „...mennyre van Buda ellátva élelemmel és megerősítve védművekkel és katonákkal”

660 „...elvonult és visszatért Bécsbe, miután csapatait Pesten, Vácott, Visegrádon, Tatán, Esztergomban és más, Budával szomszédos helyekre osztotta szét, ahol a közelgő tél miatt téli szállásra vonultak”

661 „Elmúlt a tél, ami alatt nem hagyták abba János utódjának sürgetését, hogy adja át Budát, mint feljebb [megírtam], de hasztalanul próbáltak mindent, mert János örökségét sértetlenül kérték vissza, a szerződés szerint. (Vajon nem lett volna bölcsebb dolog eleget tenni a szerződésnek s Thurzó Eleknek és Révay Ferencnek zálogba adni Pozsony és Nagyszombatot vagy a pénzt visszaadni, mint 25 ezer embert felfegyverezni és mégsem érni el semmit? Bolondok voltak és késlekedtek. De mindkét tábor ürügyet keresett a pusztításra.)

662 „...új hadsereget, körülbelül 25 ezer embert gyűjtve össze, parancsnokukkal, Wilhelm Roggendorffal”

663 „...ilyen veszedelmes helyzetben, tudniillik amikor a németek is szorongatták és a török is közeledett, lelkében inkább a keresztényekhez hajlott, bár azok ellenségei voltak, mint a törökökhöz”

És Budáról gondot kezdte nagy szorgalmatosan forgatni, kiváltképen hogy más felől az Barát és Petrowyth az több urakkal untalan ezekről írják vala levelekkel, követségekkel, és ötöt hírnák vala segítségre, mert egyébképen Budának veszni kellene.

Ez két ok, azaz: második, harmadik, lássa a velág, vótak-í, nem vótak-í méltók, császárt ilyen akaratban elhozni.

De a negyedik is ezeknél nem alábbvaló. Budában hogy az urak együtt vónának, még előbb, hogy nem jüttek vót nímetek, egy felől Barát más felől Terek Bálint, mindenik titkon egymástól kívánja vala az király fia és az ország gubernatorságát. És mindketten királné asszont kerölnek vala. De mert királné asszony gyűlűli vala eleitől fogva az barátot, kit az ura János király nagy urrá immár tette vala, mendanható is vala utána, esziben sem vala az barát, quantum ad hoc officium attinebat.⁶⁶⁴ De az Terek Bálintot kedveli vala. És ha az Buda dolga más módon leszen vala, az barát hátramarad vala.

Ez igyekezetek, nem lehete, hogy mindenestül mindíltig temetve lettek volna. A valal is róla kezdte csergetni, ők is terekhöz fogának dolgokat. Úgy hogy lenne titkon egymástól. Nem is lehete hogy valami eszveveszés néköl lettek volna, kiváltképen Budán szálláskorban szintín a szent Gyergy piacán, hol rútúl is egymást megszólították vala. De az királné asszony urakkal csak hamar szerze⁶⁶⁵ köztek, quantum potuit, ne scandalum caperet populus. Caetera monachus alta rem mente premebat.⁶⁶⁶

Ezt is a császár megértvín, gondolt vót valamit, kit Buda azután is megérzett vót; meghagyá, hogy az passák mindeniknél remínsiget nevelnínék, de úgy hogy titkon és kölénkípen. Anyira is e családtság lőn, hogy immár nyilván is e gubernatorságot imez is amaz is várta, nutrita spe falsa et inani, maxime Valentius, quia fortiores monachi erant praxes. Caeterum⁶⁶⁷ lássátok ez okot is, minemő vót.

Ezeknek felette mégis egy lőn nem kicsin. Az ellenség, kit imár mundottuk, XXV ezer felí vala. Őnekiek mindenestől fogva alig vót 4000, kik csak Buda várának is kevesen vótak volna, kikvel az várost oltalmazhatták volna, ki nem kicsin vala.

Mely dolog őket anyira meggyalázta vót az császárnál, hogy megis az urakat szitta vót. Mondván passák előtt: Mindenik e bajnok veti magát, országa és ura birodalmát kívánja, lesi, kapja, mindnyájan pedig egy kis várasra, egy asszonyál-latra, egy gyermekre, önne magokra, ilyen nagy és nemes és gazdak országból gondot nem tudnak viselni; hogy én az Budát ezeknek kezekben hagyjak, kin az nagy nevem, hírem áll, nem vónik a ki vagyok, szígyent is tenním az én eleimön.

Sic turcarum caesarem Solimanum reginae sexus, filii infantia, magnatum aliorumque assiduae rebelliones et dissidia, aliorum lenitas et ambitio, omnium

664 „...hogy ilyen nagy tisztségben megtartsa”

665 Faustus pótlása: „békeséget”

666 „...amennyire lehetett, hogy a botrányról ne tudjon a nép. Egyébként a barát a dolgot titokban tartotta.”

667 „...hamis és semmit sem érő reménnyel táplálva, kiváltképpen Bálint, mert a barát fortélyai voltak hathatósabbak. Egyébként...”

vero imbecillitas ac licentia, et Ferdinandi regis nimis propinqua vicinitas, vires non exiguae, et crebri motus, illique metuendi et molesti permoverunt, ut Budam interciperet, suis auspiciis armisque tueretur, sub praetextibus omnino, quantum fieri potuit, non absurdus.⁶⁶⁸

Ezeket mindeneket, kikről bővesen szólánk, elvigezván terek császár, Budában ő kípiben hagyá Szolimán passát, az Werbeczy Istvánt mellette hagyá, csak pro forma, magyarokért. Ő maga országába mene azon úton, kin jött vala.

Azután keves idő múlva Werbeczyt megítetik, meghala.⁶⁶⁹ Az Turkowyth Miklós is csak hamar mene utána.

Budában ezenben egy nagy deghalál, ki ugyan rettenetes vala, támada, mint egy Jerusálem veszedelme. Mert megtilták az terek, hogy senkit Budában ne temetnének, hanem kihordanák. Mikoron megveradott, az taligások házankint jártanak, úgy hánták a sok hót testet, csak az Úr Isten tudja megmondani, mert az ebeket, az hót desznót, az hót embert mind együtt hortták az taligán ki me-zőre.⁶⁷⁰

Az Úr Isten penig mind azért mívelé az magyarokon, mert az Úr Istent nem kérdik meg rajta, hanem sereget szerzínek Budában, Terek Bálint, az barát szent Gyergy piacán ezt kiáltaták nagy szóval: hogy áruló legyen az, valaki sem nimetnek, sem tereknek⁶⁷¹ megadná Budát. Ti kegyelmetek válaszszon benne.

Az Ferdinandos királ főhadnagya, felmondott Rogandorff, odavesztvén az ura hadát, hogy tére, nagy buába, nagy bánatba megbetegedik, és a samarjai⁶⁷² várasában, ki Csallóközben Duna mellett vagon, desperatus ob rem infelicissime gestam, decessit. És firmiter beszílették, hogy ultro veneno hausto, veritus pudorem in patria et coram suo principe, mori voluerit.⁶⁷³

Az Ferdinandos királ 4000 ispanyolt, olaszokat igyetemben bocsáta Isztargomba és Fejérvárba, mint mondánk azelűtt, kik ott telelének.

668 „Így a törökök császárat, Szulejmánt, a királyné neme, a fiának csecsemő volta, a főurak és mások szüntelen pártütése és széthúzása, a többiek gyengesége és nagyravágása, végül mindnyájuk erőtlensége és szabadossága, Ferdinánd király túl közeli szomszédsága, nem kicsiny ereje, gyakori, félelmetes és veszedelmes hadjáratai arra indították, hogy Budát elfoglalja, fegyveres hatalmában tartsa, lehetőség szerint nem teljesen mondvacsinált ürügyekkel.”

669 Verancsics egész novellát épít eköré a mondat köré.

670 Mutnoky levele is azt állítja, hogy a törökök a polgárokkal hordatták ki Budáról a döglött állatokat.

671 Értsd: „akár nimetnek, akár tereknek”

672 Roggendorf már sebesülten menekült el Buda alól. Sebeibe a csallóközi Somorján halt bele.

673 „...kétségbeesve az igen szerencsétlenül végződött vállalkozás miatt, elhunyt. És erősen beszélték, hogy önként mérget ivott, mert a hazájában és az ura előtt reá váró szegyéntől félve meg akart halni.”

SZERÉMI GYÖRGY

Szerémi György *Magyarország romlásáról (De perditione Hungariae)* című műve egyike a magyar történetírás legsajátosabb és legvitatottabb alkotásainak. Terjedelmes írása 1457–1543 között tárgyalja a magyarországi eseményeket. Szerémi nem volt művelt humanista, helyenként nehezen kibogozható latinsággal írt műve egy városi iskolai képzettséggel rendelkező, élénk fantáziájú klerikus alkotása. Acsády Ignác szerint inkább korrajz, mintsem történetírás, melynek egyetlen adatát sem szabad elhinni vagy figyelembe venni, amit más forrás nem támaszt alá. Ennek ellenére több okból is szükségesnek tűnt, hogy beavagassuk antológiánkba. Szerémi egyrészt Budán tartózkodott az 1540–41. évi ostrom idején, így beszámolója, bármilyen hihetetlen is néha, mégis egy szemtanútól származik, adatait tehát nem szabad mérlegelés nélkül elvetni. Mivel a művet Verancsics Antalnak írta, minden bizonnyal annak felkérésre is, és a szakirodalom mai álláspontja szerint mindenképpen 1548 előtt, Szerémi, még ha a 19. század közepéig kéziratban maradt is, Verancsics számára forrásul szolgálhatott a Giovióknak írt nagy összegző Buda-tanulmány megírásakor. Végül, de nem utolsó sorban, Szerémi látásmódja – ha nem is tekinthető mindenben tipikusnak – mégis olyan nézőpontot kínál az eseményekhez, melyhez legfeljebb a nagyközönségnek szánt *Neue Zeitungok* hírei hasonlíthatók.

Szerémi nem oknyomozó történetíró, adatai valóban sokszor hibásak, kronológiája néha zavarba ejtően kaotikus és önellentmondásos, de – ahogyan erre a szemelvény jegyzetei is rámutatnak – mégis több helyen más forrásokkal alátámaszthatóan igazat és helyesen ír. Ugyanakkor ő az a szemtanú, aki összegyűjtött (vagy éppen kitalált) és írásban megőrkített sok olyan szóbeszédet, mendemondát, alaptalan híresztelést, melyek jól megvilágíthatják, miképpen érzékeltette a nagy történelmi események mögötti okokat egy írni-olvasni tudó, de nem különösebben művelt és nem széles látókörű kortárs. Hiba lenne Szerémit tipikusnak tartani, de mégis közelebb visz bennünket a korabeli közvélekedés megértéséhez, mint a humanista tollforgatók.

Szerémi hajlamos perszónifikálni a történelem mozgatórugóit: az események háttérben többnyire egyének törekvéseit, főként hibáit, bűneit, sötét üzelmeit látja. A Buda elleni hadjárat oka így Perényi Péter, aki felbújtotta erre Ferdinándot, Buda vesztének igazi drámája pedig a Hektórként ábrázolt Török Bálint fogságba esésén keresztül válik átélhetővé és ábrázolhatóvá. Ezek olyan értékei a műnek, melyek helyet biztosítanak szerzőjüknek antológiánkban Tinódi versei, a *Neue Zeitungok* híradásai vagy a *Memoria rerum* szövege mellett.

Szerémi művének egyetlen kézirati példánya ismert, ezt jelenleg az OSZK

Kézirattára őrzi (fol. lat. 4020). Ennek alapján készült a Monumenta Hungariae Historica Scriptores sorozatának első köteteként Wenzel Gusztáv máig egyedüli, bár többször bírált szövegkiadása 1857-ben. A 20. század közepének kiváló neolatin filológusa, Juhász László készült a szöveg kritikai igényű újradadására, de 1979-ben bekövetkezett haláláig nem készült el vele, a kiadás nyomdai előzménye pedig sokáig lappangott. 2018-ban azonban az ELTE EK-ban előkerült egy részben már betördelt, ám jegyzetek nélküli változat (az egyetlen példány jelenleg az ELTE BTK Régi Magyar Irodalom Tanszékének Gerézdi Rabán Könyvtárában található, jelzet nélkül), így szemelvényünk esetében, mely a Szerémi-kiadások 65–67. fejezetét tartalmazza, a Wenzel-féle kiadás Juhász László által javított változatát vettük alapul, összevetve azt az OSZK-ban őrzött kéziratos példánnyal is. Juhász László elsőként 1961-ben megjelent fordítását (Szerémi György, *Magyarország romlásáról*, Budapest, 1961.) kötetünk számára Szebelédi Zsolt frissítette az újabb adatok fényében.

MAGYARORSZÁG ROMLÁSÁRÓL (RÉSZLET)

Ferdinánd hadjárata

Az urak segítségül hívják a szultánt

A budai polgárok az ostromló németeket beeresztik a városba,
de a várbeliek felkoncolják őket

Midőn ezeket meghallotta a felső rész, a dörék örültek, hogy az Isten akaratából szerezte meg magának a halált.⁶⁷⁴ Perényi Péter csakhamar felbujtotta Ferdinánd királyt, mert már másodszor vették el az angyali koronát kezéből, és mert önmagát kívánta megkoronáztatni, hogy Péter király legyen. Pétert⁶⁷⁵ Gizella királyné, a szűz Imre anyja hozta be Szent István király halála után.

Ferdinánd király csakhamar előkészítette hadiágyúit, és ismét kijavíttatta hajóit a vizekre. És ostromolták Budát a németek vegyesen magyarokkal; úgymint Perényi Péter, Serédi Gáspár és mások, akik a német párton voltak. A sereg élén

674 Ti. Szapolyai János. Az előző, itt nem közölt fejezet ennek körülményeit tárgyalta.

675 Orseolo Péter, Orseolo Ottó velencei dózse és Szent István nővérének gyermeke. 1038–1041, illetve 1044–1046 között magyar király. Nem Gizella hozatta be, hanem fiának és örökösének, Imre hercegnek halála után maga István király hagyta rá örökölni a trónt. Uralma azonban népszerűtlen volt, el is űzték az országból, és csak német segítséggel tudott felülkerekedni ellenfelén, Aba Sámuelen. Szerémi adatai ugyan nem pontosak, de az analógia mégis ügyes: Orseolo Péter is német segítséggel ért célt, és János király halála után Perényi Péter is német seregeket uszít az országra.

három német herceg állott nagy hadinéppel. És ostromolták Budát a' 41. évtől a '42. évig, egy egész éven át.⁶⁷⁶

Ferdinánd pedig Esztergom várában időzött.⁶⁷⁷ Mivel Ferdinánd király látta, hogy a magyarokat nem tudják megfélemlíteni, ő maga visszatért Bécsbe; meghagyta, hogy serege ostromolja Budát, és semmiképpen abba ne hagyják, amíg a németek el nem foglalják.

A királyné szívesen átpártolt volna a németekhez, s szívesen kiment volna Budáról, amit a magyar főurak meg is engedtek volna.⁶⁷⁸ Mivel [minden] nemzedék szívesen látja utódait, a magyarok örömmel átadták volna [a németeknek] a budai várat, de volt három okuk a magyaroknak, [hogy ezt ne tegyék]. Tudniillik, hogyha bejönnének, vagy beengednék őket, akkor végül [a németek] nem tudnák megvédeni a törökök császára ellen; másodszor a németek nem kedvénének sem a magyar előkelőknek, sem a nemeseknek, hanem a magyarokat egyszerre mind kiirtanák egy szálig; harmadszor azért, mert ha a császár erővel tartaná hatalmában Budát, úgy a magyarok a törökök császárával szemben esküszögők lennének.⁶⁷⁹ Minthogy tehát Buda várában a magyarok úgy döntöttek egymás közt, hogy jobb nekünk a császár kezébe adni Budát, mint a németeknek, mert a gyenge németeknek nincs annyi férfierejük, hogy megtarthatnák azok ellen, a főurak mindjárt küldtek Szelim⁶⁸⁰ Zoltán császár után. A levélnek ez volt a tartalma: Esedezünk és kérve könyörgünk, jöjjön minél gyorsabban ő császári felsége megtartani Budát, mert már több mint egy teljes éve ostromolnak bennünket a németek. – És Boza Benedeket⁶⁸¹ küldték el a császárhoz, mert ez gyakran látta őt János király körül buzgólkodni. Ez a Benedek kis ember volt, török módra készült ruhája volt, s tíz derék ember volt alatta. Ő sietett a császárhoz.

A császár őt szívélyesen fogadta, és Boza Benedek a császár színe előtt ezeket mondta: Jól emlékezzék császári felséged, amit hitedre ígértél János király úrnak, hogy életében és halála után császári felséged meg fogja menteni és meg fogja védeni, amíg csak egy kard van Törökországban. Az én uram, János király azonfelül végrendeletet tett, hogy császári felségedé egyetlen fia Magyarországgal és

676 Az időtartam, akárhonnan nézzük, nem stimmel, de abban igaza van Szeréminek, hogy Buda ostroma 1540-ben kezdődött, és bár 1542-ben a Habsburg-csapatok már csak Pestet vívták, ez is Buda visszaszerzése érdekében történt. Szerémi tehát jól érzékeli, hogy az 1540–42 közötti események egy folyamat részei. Ha a három herceg alatt három hadvezért értünk, ez is lehet helytálló, ha a három hadjárat vezetőire, Velsre, Roggendorfra és Brandenburgi Joachimra gondolunk.

677 Ferdinánd személyesen egyik Buda elleni hadjáratban sem vett részt. 1527-ben csatlakozott a diadalmas sereghez, és 1527–28 telét töltötte valóban Esztergomban.

678 Izabella más forrásaink szerint (*Emléközet*, Porębski) is hajlott a váradi béke betartására, vagyis Buda elhagyására, de az urak ebbe nem egyeztek bele.

679 Kissé komplikált megfogalmazás, aminek jelentésében nem lehetünk teljesen biztosak. Talán azt jelenti, hogy mivel Buda lényegében a szultán hűbértoka, ha a magyaroktól erővel kell elfoglalnia, mert ellenállnak neki, az már árulásnak, hűtlenségnek minősül.

680 Természetesen Szulejmánról van szó, és nem az apjáról, II. (Vad) Szelimről.

681 Boza (vagy Bozzay) Benedek már 1526-ban János király kamarása volt. Jászay Pál, *A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után*. Pest, 1846, 173. Arra nincs más adat, hogy 1540-ben követ lett volna Isztambulban.

Budával együtt. Induljon el tehát császári felséged Magyarország felé, hogy megvédje a gyermeket kincsével és országával együtt. Mert tudja meg császári felséged, hogy mi jobban féltjük az ártatlan gyermeket a németektől, mint hogy miniket mindnyájunkat megölnék. – És a császár ezeket meghallva megígérte, hogy örömmel eljön a gyermek miatt, megszabadítani őt a németek torkából.

Boza Benedek megérkezett a vidám hírrel Budára, s előadta a választ a magyarok báróinak. És aztán megtudták, hogy elindult a császár Buda felé, de mivel nem bízott teljesen a magyarokban, nem sietett olyan nagyon a császár, hogy kémeitől biztos híreket hallhasson, így Werbőczy István kancellár úr is a császár elé járult,⁶⁸² s ő is olyan választ adott a törökök császáranak, mint Benedek, a királyi felség kamarása.

És jött a császár egészen Tolnáig.

Minthogy a németek meghallották, hogy közeledik a császár Buda védelmére, Perényi Pétert mindjárt elküldték a kincstárnok szerzeteshez.⁶⁸³ Péter pedig összeszedve bátorságát bement a szerzeteshez, s így szólt hozzá, Werbőczy Istvánhoz és más főurakhoz. Meglátjátok, mondta, magyar urak, hogy ilyenformán vége lesz Buda várának a várossal együtt, s a török császár az országlakó nemesektől és nem nemesektől örökös beszédője lesz aranynak és ezüstnek, végül a gyermekeknek⁶⁸⁴ is. Azért értsétek meg jól: tanácsom szerint jobb a németekkel egy ideig, mint a törökökkel mindhaláláig kitartani. – Így feleltek viszont Perényi Péternek: Hiszen mi már régóta tanakodtunk tanácsunkban, s meg is van rá az okunk, és nektek is megindokoljuk, hogy miért nem nektek adjuk át Budát, hogy a németek kezére kerüljön, hanem inkább a törökök császáranak kezébe engedjük át. Ha nektek engednénk át, mindig per és civakodás lenne a magyarok és a németek között, sok emberölés történnék, s nagy lenne a viszálykodás. Most ennek a viszálynak sem kellett volna köztünk megtörténnie, ha te nem ingerelted volna Ferdinánd királyt ellenünk, magyarok ellen. Nagyságod minden egyenlenségnek szítója és eredő oka, mert idehoztad Ferdinándot, Csehország királyát János királyra. – Így beszélt György barát Perényi Péternek.

682 Werbőczy már János halála után követségbe indult Isztambulba, és onnan 1541 januárjában tért vissza a hírrel, hogy Szulejmán hajlandó támogatni János Zsigmond trónigényét. Vagyis nem utólag ment az érkező szultán elé, hanem a Portára küldött követség feje volt (Barta Gábor, Egy magyar politikus a középkori Magyarország széthullásának éveiben [Werbőczy István kancellár, 1526–1541]. In: Ruzsás Lajos–Szakály Ferenc [szerk.], *Mohács. Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából*. Budapest, 1986, 317–318.).

683 Perényi és György barát találkozójáról az *Obsidio* is megemlékezik, de azt még az 1541-es ostrom elejére, május 1-jére datálja. Az *Obsidio* szerzője szerint nem is Budán került rá sor, hanem a felek Budán kívül találkoztak. Viszont a *Memoria rerum* és Lazius is említi, hogy a felek még az augusztus 21–22-i vereség előtti utolsó napokban is tárgyaltak egymással, majd az egyezkedések kudarca után Perényi kivonta a magyar csapatokat Pesten túlra. Szerémi közlése tehát mégis helytálló lehet.

684 Devshirme, vagyis gyermekadó.

Mikor Perényi Péter megértette, hogy végleges választ kapott, és mert Szelim Zoltán császár közeledett Budához, valóban nem sokat késlekedett, hanem mindjárt visszavonult Pesten túlra.⁶⁸⁵

Amidőn a törökök császára megtudta, hogy Török Bálint Buda várában van, arannyal írt leveleket küldött olyan kedveskedő szavakkal, amilyeneket csak ki bírt gondolni: Ó vitéz Török Bálint uram, te előttem igen híres ember és tisztességes személy vagy, hű uradhoz, János királyhoz. Ha híven velem tartasz ezen a mostani utamon, akkor te leszel Magyarország kormányzója.

Mivel igen gyakran üzent neki levelekkel, a féleszű bízott a törökök császárában, s nem emlékezett vissza arra, hogy miképpen vert meg negyvenezer török akindzsit Bécsnél.⁶⁸⁶ De a császár mindig úgy mutatta magát, mintha ezt nem tudná, pedig szívében épét hordott. Török Bálint bizony nem hitt a császárnak, ki akart menni Budáról, mert nem akarta őt Budán látni. Werbőczy István kancellár azonban félrevonta Bálintot mondván neki: Hidd el nekem, Bálint uram, hogy ritkán láttam igazán bölcs embereket. Ám amikor János király követségbe küldött a törökök császárához,⁶⁸⁷ megrajzoltam az ő természetét a magam elméjében, hogy oly igazat mond s tökéletes a beszédjében, éppúgy, mint a négy evangélista, akik megírták az igazság Igéjét; ezért ő bármit mondott vagy írt, szilárdan el kell hinnünk neki. – Mikor a kancellár úr ezt elmondta, hitt neki Bálint. De vitézei, akik ravaszok voltak a hadimesterségben, szóltak neki és figyelmeztették, mint urukat.

Azután a budai polgárok már összeesküdtek, s az elpártolásban titkon meggyeztek a németekkel: Hogy jobb nekünk a németekhez csatlakoznunk, mert keresztények. – Maguk között elhatározták azt, hogy éjszaka bebocsátják a németeket Budára. A budai polgárok szövetséget kötöttek a németekkel; mindjárt buzdították őket, s tanácsolták nekik, hogy jól szerelkezzenek fel fegyverekkel, mintha harcba indulnának. És a Duna folyó felőli kis ajtót a Boldogságos Szűz Mária templomkertjével szemben kinyitották, hogy könnyen be tudjanak jönni. Miután ezt megtették, kétszáz német fegyveres hatolt be hajnalban, Lőrinc vértanú előőnnepén;⁶⁸⁸ a templom és a templomkert csakhamar tele lett németekkel. Az volt a legnagyobb balgaság, hogy a németek és a polgárok hallgattak, mert semmit sem mertek kezdeni a Buda várában lévő ellen. Mikor a beszédjük

685 Ez a szövegrész itt úgy érhető, hogy Perényi lényegében cserben hagyta szövetségeseit. Rabucher beszámolója alapján viszont valószínűbb, hogy a lovasságot szervezett keretek közt vonták ki a Gellért-hegyi táborból. Ugyanezen beszámoló szerint pedig maga Perényi augusztus 20-án még a budai oldalon tartózkodott, hiszen ő tartóztatta fel husárjaival a tábor elleni egyik török támadást.

686 1532-ben a Bécs közelében lévő Leobersdorfnál Frigyes rajnai palotagróf csapatai legyőzték Kászim pasa portyázó seregét, az ütközetben maga Kászim is elesett. A harcokban jelentős szerepet vállaltak Török Bálint és Bakics Pál husárjai is (Bessenyei József, *Enyingi Török Bálint*, XVI.). Az ütközetéről Szerémi is beszámolt műve 53. fejezetében.

687 Werbőczy 1533-ban járt korábban követségben a Portán (Barta Gábor, *Egy magyar politikus*. 303.).

688 1541. augusztus 9. – Szerémi datálása itt nyilvánvalóan téves. A budai polgárok árulására más források egybehangzó adatai szerint majdnem két hónappal korábban, június 13-ról 14-re virradóra került sor.

elárulta a németeket a várbeli báróknak és vitézeknek, mindjárt támadást intéztek Buda várából a németek ellen, úgyhogy sok német már a nagy félelemtől, [harc] nélkül⁶⁸⁹ meghalt, mások pedig, akik harcolni akartak a magyarokkal, azokat mind egy szálga a földre terítették, úgyhogy egy sem tudott bemenni Budára. A magyar főurak közt ismeretes lett az álnokság, hogy az árulók budai polgárok voltak, s ezek eresztették be őket.

Azután a főbíró megtudta, hogy nem jól áll a szénája, s hogy másnap reggel fejét veszik. Szabó Péter,⁶⁹⁰ aki főbírója volt a budai esküdt polgároknak, ugyanazon az éjszakán kapta magát, és hét⁶⁹¹ esküdt polgárral kiszökött a német csapatokhoz. Miután megtudták Buda várában, hogy ezek megszöktek, mindenütt dühös támadással egyenként törtek házaikra, feleségeiket és gyermekeiket Buda várába hurcolták, s ami ezüst- és aranyedényt csak találtak, az urak⁶⁹² maguk közt mind szétosztották.

Buda török kézre kerül A csecsemő János Zsigmond és a szultán Török Bálint fogsága

A császár pedig ekkor már Kelenföld⁶⁹³ síkján volt.

Török Bálint, a serény vitéz felkészült legfényesebb, híres és elszánt vitézeivel, s második Hektór módjára kiment Budáról, hogy harcoljon a németek ellen, hogy a császár utasítása szerint s saját ígéretéhez híven bizonyítsa vitézségét a németek felett. Mintegy ezer vitéz szolgált alatta, így támadt a németekre. Teljesen beborította és vörösre festette a német párti keresztények vére, és vakmerően, hanyatt-homlok sietett Szelim Zoltán császár elé. És Török Bálint így szólt: Íme, császár, én bebizonyítottam neked vitézségemet és hűségemet császári felséged iránt. – És amikor a császár színről színre látta, mert férfias jelenség volt, a császár nagyon megajándékozta őt, s szokásuk szerint megcsókolta, és mindenekelőtt ezzel mutatta ki felé császári jóindulatát. Török Bálint pedig visszajött nagy diadallal Budára kísérvével, s hogy Werbőczy István kancellárhoz közeledett, mondja neki Bálint: Valóban, atyám és kancellár uram, igazat beszéltem, hogy a császár tökéletes és kegyes, s azonfelül ezer márkánál is értékesebb ajándékot adott nekem. Ezentúl igazán szolgálni akarok neki. – Mondja Werbőczy István:

689 Bornemisza Tamás írja azt, hogy a németek, mikor látták, hogy nincs zászlójuk és dobjuk, harc nélkül megfutamodtak.

690 Minden bizonnyal Palczán Péterről van szó, aki ez idő szerint Buda kisbírója volt. A beteg főbíró, Turkovics Miklós nem vett részt az összeesküvésben.

691 Bornemisza Tamás az *Emléközetben* összesen hat menekülő összeesküvőt nevez meg: Palczán Péter és saját maga mellett Bornemisza Gergelyt, Korcholás Pétert, Bajuszos Tamást és Bácsi Benedeket.

692 Egyfajta plebejus érzelutú kiszólás Szerémitől, aki biztos benne, hogy az urak a maguk hasznára konfiskálták az árulók vagyonát. Bornemisza és a *Memoria rerum* viszont egyaránt azt írja, hogy az elkobzott vagyonból fedezték az oszmánoknak szánt ajándékokat.

693 Kelenföldön a felmentő sereg táborozott. A szultán a fősereggel csak augusztus 26-ra ért oda.

Ugye én megmondtam neked, Bálint uram. Már higgy nekem ezentúl. – És Bálint elsietett szállására.

Azután, hogy a császár csapatai látták, hogy a németek sápadtak és gyengék a harcra, mindjárt rájuk támadtak a törökök. Azok jártak jól, akik megmenekülhettek azoknak az izmaelitáknak a kezéből. De a törökök is jól jártak, ha elfoghattak közülük valakit, mert nagy áron eladhatták őket az izmaelita kereskedőknek; sok kereskedő jött ugyanis a törökök császárával. És sok holttestet is leterítettek a földre fegyvereikkel, úgyhogy, kedves testvéreim, a Duna folyó a meghalt emberek holttestével volt tele, a víz nagy hullámokat vert, s a testhalmoktól a víz folyása megállt, miként Trója alatt az elesett trójaiaktól és a görögöktől. Akiket fegyver terített le, azoknak holttestét mind bedobták a folyóba. Sokan a hajókra siettek, s alattuk a hajó elmerült. Félelmében sok nép megrémülve a vízbe rohant, s mindjárt elmerültek.⁶⁹⁴ Mi, káplánok, látva mindezt Buda várából csendes fájdalommal sirattuk őket azon a helyen. Mindkét hadinép lármája a fellegekig ért, mert az Úr megtestesülése előtt Trója alatt nem volt annyi különféle nép, mint Buda városa alatt. Így volt ott elsősorban természetesen a szittyá nép a budai várban, a második nép az izmaelita, a harmadik nép a rác, a negyedik nép a német, az ötödik nép a spanyol, a hatodik nép a tatár, a hetedik nép a bosnyák, a nyolcadik nép a görög nép, a kilencedik nép az arab volt, a tizedik nép a perzsa; és így a magyarok is csak természetesen.

Mikor már megszűnt a hadakozók küzdelmeinek áradata, mert végül a pogány nép egyaránt legyőzte a németeket és a magyarokat, s már három nap és három éjjel csend volt köztük, a császár ezután Buda fölé szállította táborát, Sicambria helyén feszítve ki sátrait.⁶⁹⁵ Már a török sereg mint valami gyűrű szorította körül Budát a királynéval és csecsemőjével együtt, de a magyarok közül senkit sem akadályozott, hanem már biztonságosan tartózkodtak ott, ahol akartak. A császár Logod⁶⁹⁶ síkján telepedett le; hat sátra volt kifeszítve.

A várban a főurak és a bárók nem tudták, mit csináljanak. Már hálát kellett adniuk a császárnak. Én azt mondtam György barát kincstartónak, hogy hívják meg a törökök császáráb ebédre. Hogyha beleegyezik, hogy eljön Buda várába a lakomára, akkor vagy tíz ágyút állítsatok a vár kapujához vagy a város kapujához, és amikor jön, hogy belépjen, s a kapu között van, azokat mindjárt süssék ki rá.⁶⁹⁷ Hogyha le tudjátok őt győzni, nagy lesz nektek magyaroknak a dicsősége az egész földkerekségen. Ha viszont nem jön el, tudjátok meg, hogy hamarosan rá fog

694 Az apokaliptikus csataleírás jól illik Roggendorf seregének augusztus 21–22-e éjjelén bekövetkezett tragédiájára, de erre még a szultán érkezése előtt sor került.

695 A fősereg a szultánnal eleve augusztus 26-án ért Kelenföldre, majd onnan a következő napokban helyezte át táborát Óbuda (az antik Sicambria) közelébe részben a fenyegető járványveszély miatt.

696 Szerémi itt önellentmondásba keveredik, hiszen pár sorral fentebb írta (helyesen), hogy a szultán Óbudán táborozott le.

697 A merész tervet Szerémi, már nem saját ötleteként, elbeszéli Székesfehérvár elfoglalása kapcsán is. Ott a polgárok közül vetik fel egyesek, hogy a szultánt a városkapuk között kellene törbe csalni, a városbíró azonban elveti az ötletet (Szerémi György, *Magyarország romlásáról*. Budapest, 1979, 348.)

bennetek szedni. – György barát megdicsérte e tanácsomat, és egy összejövetelet tartott az urak között, de ezek a báró urak és a nemesek nem egyeztek bele, s nem merték megkísérelni, hogy ezt megtegyék. Én pedig mondtam György bárátnak és Petrovicznak: Meg kell ezt gondolnotok, mert ilyen módon a magyarok szabadtíják fel Buda városát a várral együtt. – És ők mondták: Igazat mondasz, György atya, de előbb, mikor a németek Buda alatt voltak, velük együtt könnyedén tehattünk volna valamit; de már teljes mértékben a törökök császáranak kezében vagyunk. A mi dolgunk most az, hogy megtudakoljuk tőle, mi a szándéka velünk.

Közben elkezdtek egymást küldözgetni, hogy valaki köszönetet mondjon neki. Senki sem mert menni, csak egyedül György szerzetes. A magyarok főurai egyöntetűen ígéretet tettek a császárnak, hogy évenként szolgáltatnak neki egy milliót,⁶⁹⁸ s ezenfelül amire csak szüksége lesz országában. És Magyarországon birtokban lesz, s ezután nem ellenkeznek vele. – Ezt a feleletet vitte György barát a törökök császárához. A császár pedig, amikor ezeket meghallotta, mondta: Dobro, ami annyit tesz: Jól van. – És ezt a viszontválaszt adta a császár: Íme, tanácsosaimmal együtt kívánom mérlegelni, miképpen hagyjalak benneteket jó helyzetben. Menj tehát most Budára. Amikor híradással leszek, akkor semmi se történjék másként. – A császár akkor megajándékozta Györgyöt egy vég fekete bársonnyal, hogy urát, János királyt gyászolja.

A barát nagyon félt tőle a kis pecsét⁶⁹⁹ miatt, de a császár olyan pogány, hogy ha a magyarok mind felfalják is egymást, mit törődik velük. Mert a török olyan módszerrel szokott élni, hogy ha ajándékaival az idegen népet félre tudja vezetni, akkor nyert. A török ugyanis, ha valaki ajándékot fogad el a kezükből, onnantól kezdve hited szerint beszél [?]. Ha viszont az ajándékát elutasítod, csakhamar saját hite szerint vallja magát testvérednek. És így tovább. Hogyha vele iszol vagy eszel, többé nem fél tőled, de ha tartózkodsz minden megajándékozástól, természetesen félni fog tőled. És mindig legyőzheted őt, ha tartózkodó vagy velük szemben, mert ők természetszerűen elasszonyosodott férfiak, mindig félnek, mint az asszonyok, mert sokakat megmérgeznek méreggel vagy valami maszlaggal; vénasszonyok módjára mindig megpróbálkoznak veled. Úgy végzik szükségüket, mint az asszonyok, földre ülve. És fortélyosak; azért nem szabad nekik hinnünk.

És György barát kincstárnok visszajött Budára a török császártól, s úgy adta elő a törökök császáranak válaszát, amint azt Szent Lőrinc vértanú előőnnépe előtti napon⁷⁰⁰ kapta a császártól. Egy török jött⁷⁰¹ három törökkel, s egy csomagban értékes ruhákat is hoztak, szám szerint tízet. Azt mondták, hogy a török a császár századosa volt. Nyájas arccal és kedveskedő szavaival az összes urakat

698 Az egymillió arany mesebelien nagy szám: a János Zsigmondnak kiállított adhnámé szerint János király idején évi 50 ezer forintot kellett a Portának fizetni, amit 1540-ben 25 ezer forintra mérsékeltek.

699 Szerémi korábban, műve 63. fejezetében adta elő azt a fantasztikus történetet, hogy György barát a szultán titkos pecsétjét meghamisítva ingerelte Maylád ellen János királyt.

700 Hibás datálás: György barát semmiképpen sem találkozhatott a szultánnal augusztus 8-án.

701 A *Memoria rerum* szerint Orucs császár vezette a küldöttséget.

megajándékozta a császár nevében; egyet-egyet szétosztott mindegyiknek, s ismét elment a török. Ez szombaton történt.⁷⁰²

Vasárnap reggel megint eljött a török, s mondja az uraknak: A császár már el akar lovagolni lakhelyére, a törökök országába. – Mondta a császár török futára: Jöjjetek mindnyájan a császárhoz, ahányan csak vagytok, kivéve a királynét, s hozzátok el a csecsemőt, János király ivadékát, mert ma vissza akar indulni hazájába a császár. – És a török nagyon megölelte Török Bálint urat, s tolmács útján sok hízelgő szót mondott neki, s azonkívül adott neki aranyos bársony ruhát is és egy nagyon jó és díszes sisakforgót.

Miután Török Bálint megtudta, hogy a császár azt akarja, menjenek ki Budáról, nagyon óvatos lett, s mondta az uraknak: Halljátok, uraim, nem szabad mindnyájunknak kimenni, mert rossz jel a török császártól, hogy azt akarja, mindnyájan menjünk ki Budáról. Nem szabad és nem kell ezt tennünk, hanem menjen csak György barát Werbőczy Istvánnal, s mi legyünk felkészülve a harcra a császár ellen.⁷⁰³ Ha a várost el akarja foglalni, halálig ne adjuk neki. Mert vagyunk még több mint kétezren. Hogyha ti elmentek, én nem. – Ezt hallva Werbőczy István ellene mondott Bálintnak: Én csodálkozom rajtad, Bálint úr, hogy még kételkedsz a törökök császárában. Hát nem mondtam nagyságodnak, hogy a törökök császárának szavai olyanok, mint az evangélium? Hogyha nagyságod vonakodik velünk jönni a császárhoz, mindjárt minden irántunk való kegyét elveszi tőlünk. – És Bálint így szólt: Tudjátok meg jól, nektek semmi bajotok sem lesz; ezt én jól tudom, de nekem kellemetlen lesz. – Petrovics azt mondta: Ne félj semmit! Mi együttesen kieszközöljük a kegyelmet nagyságodnak is.

Bálint serény vitézeivel a szállására sietett. Ezt mondta katonáinak: Íme, én elmegyek a császárhoz uraimékkal, de soha többé nem térek vissza Budára. – Mondták neki vitéz fiai: Íme, már körülvesz és minden oldalról szorongat bennünket a török. Fegyvereinkkel, jeles hadi tudományunkkal már semmit sem tehetünk. De vannak itt Budán szőlőművelők; vegyünk az egyiktől ruhákat, hogy szokásuk szerint beöltözzék nagyságod, s tegyünk kapát a válladra vagy a szokásos puttonyt.⁷⁰⁴ És Keresztelő Szent János kapuján kimehetsz Pestre.⁷⁰⁵ – Török Bálint hallva vitéz fiai tanácsát, azt mondta: Jó lesz.

Közben török követ jött Bálinthoz, s vidám arccal mondta: A főurak már csak nagyságodat várják. A császár rögvest meg akarja ajándékozni nagyságodat, amint neked megígérte. – Mondja Bálint: Megyek már. – És mondta vitézeinek:

702 Ez elképzelhető, mivel 1541. augusztus 29., az urak látogatása a szultán táborában hétfőre esett. Ez esetben Szerémi szerint augusztus 27-én, szombaton érkezik egy követség a szultántól, majd vasárnap, 28-án egy újabb, és meghívja az urakat a táborba.

703 Verancsics Giovionák írott levelében kifejezetten azt állította, hogy Török Bálint volt az egyik szószólója annak, hogy veszély nélkül felkereshetik valamennyien a szultánt. Ugyanakkor Szerémmel egybecsengően Martonfalvai Imre is azt írta emlékiratában, hogy Török Bálint nem akarta elhagyni Budát, hanem felkészült volna a védelemre Batthyány Orbánnal és Podmaniczky Jánossal. Csak Fráter György unszolására ment az urakkal a táborba.

704 Az *Obsidio* szerzője szerint Podmaniczky János volt az, aki ténylegesen parasztnak öltözve illant el Budáról.

705 Buda keletre, Pest felé nyíló kapuját valóban Szent János kapunak hívták, de nem Keresztelő Szent Jánosról nevezték el, ahogyan Szerémi írja, hanem János evangélistáról.

Már isten veletek, kedves testvéreim! – És közülük néhányan siratták őt: Elmégy tőlünk, uram, s mi többé nem látjuk nagyságodat. – És a katonák mind megölelték, s amidőn így engedélyt kaptak tőle, hogy távozzanak, meghagyta nekik, hogy óvják és védelmezzék gyermekeit feleségével együtt.

És amikor a magyar főurak Budán kívül voltak, s Török Bálint felülvén jó erős lovára, vitézi módra felékesítette magát, így szólt vitézeihez: Hogyha a császárt sátra ajtaján kívül találhatom, nem megy az többé Törökországba. – Mondták vitézei: Ámen! Bárcsak megadná és megengedné neked a magasságos isten. – És hogy látták már a város népei őket kimenni Budáról, sok szűz és özvegy és szerzetes megjövendölte, hogy többé nem jön Török Bálint Budára, oly módon, ahogyan Hektórnak mondta a felesége, Andromakhé, amikor egyszer ki akart menni Trójából Agamemnón ellen, mert ő látta álmában, hogy férje nem tér vissza többé Trója városába. Így jövendölték meg Bálintnak, mint már meg van írva.

És miután kimentek a Logodi kapun,⁷⁰⁶ elvezette őket a török futár egy nagy sátorhoz. És ült valaki a trónuson, mintha a császár lett volna. Werbőczy István kancellár mindjárt felismerte, hogy nem ő a császár, s megjegyezte: Minket nem jól vezettek. – Mondta a török futár: Nem ő a császár, de megparancsolta nektek, hogy várjatok egy keveset, mert most jött futár Konstantinápoly városából, s őt akarja kihallgatni. És azt parancsolta a császár nekik, hogy várakozzanak Óbudán a sátrában. – Miután ezt meghallották, mindjárt lehajtották fejüket, s a szomorúság fájdalmával hallgatni kezdtek. És török tisztartójuk nagyon vidám arccal biztatta a magyar főurakat, hogy ne nyugtalankodjanak, mert az Isten rendeli el, miképpen kell lennie. Tetszik, nem tetszik, oda kell mennetek, ahová a császár parancsolja. – És elindultak Sicambriába. Mondta Török Bálint: Mégiscsak mondtam én, hogy így lesz. No, jaj nekem, de nektek semmi bajotok sem lesz. – És mondja még Bálint Werbőczy Istvánnak: Te vagy az oka halálomnak! – Mondta Werbőczy István: Ne félj, mert keblemen van a császár levele, hogyha megtudjuk, hogy hitében esküszegő. – Mondja Bálint: Ó Istenem, micsoda esztelenség fogott el engem. Bizony értékesebb Buda, mint a császár papírja. Az ad nekem tanácsot, aki soha kopóját nem hajította az ellenség arcába, s akinek kezében soha meztelen kard nem volt a harcra.

Ott három nap és három éjjel⁷⁰⁷ rémületükben csak böjtösen ittak és ettek. A basák és más vajdák nagyon biztatták őket, hogy legyenek vidámak, ne aggódjanak.

Vasárnap⁷⁰⁸ a császár megparancsolta, hogy hozzák ki a csecsemőt a várból, hogy lássa testvére, János király fiát, de Izabella királyné⁷⁰⁹ maradjon a várban. Miután ezt hallotta a gyermek dajkaasszonya, titokban mindjárt egy folyamodványt íratott különféle panaszokkal, hogy a gyermeket több mint egy teljes évig

706 Logodi vagy Zsidó (később: Fehérvári) kapu, Buda nyugati kapuja. Mivel a szultán Óbudán táborozott, valószínűbb, hogy a menet az északra nyíló Szombat kapun át hagyta el a várost.

707 Verancsics szerint hét napig tartották a táborban az urakat.

708 Vagyis augusztus 28-án. Ahogyan fentebb is szerepelt.

709 Szerémi Elizabeth alakban írja a nevet, mely azonban nemcsak Erzsébet lehet, de az Izabella egyik változata is.

táplálta, s nem kapott ezért költséget tejre a gyermek számára; hogy magam koldultam a konyhában ennivalót, s italt is úgy koldultam; s kértem valami jószágot, egy kis falut a gyermek táplálására, de nem adtak. – És az a folyamodvány, benne panaszokkal át volt kötve, s a dajka rátette a csecsemő keblére. És a császár meglátva a cédulát, mindjárt elvette a gyermek kebléről és felolvastatta. És aközben, hogy tolmácsolták neki, mindjárt karjaiba vette a csecsemőt, megölelte, s ajándékokat adott a gyermek kezébe, és pedig egy vésett, fényes aranyból való kis pálcát, s mondta: Íme, János király, testvérem fia, átadtam neked a mezők, hegyek és völgyek pásztorbotját, hogy méltón és illőn kormányozhass és parancsolhass királyi hatalmadnál fogva országod lakosainak. – És visszaadta a csecsemőt dajkájának kezébe, s a dajkának adott száz arany forintot, hogy ezzel tápláld testvérem, János király csecsemőjét. Ezután többet adok, csak folyamodj. – És a dajka a gyermeket a várba vitte.⁷¹⁰

A császár háromezer gyalogosa készen állt a harcra, s sietve támadást intézett Buda városának kapuja ellen. És a magyarokat bőséges ütlegekkel mindjárt kiszorították a gyalogosok a város kapujából. Mikor már behatoltak, elkezdtek Buda városának utcáin futkosni és kémlelni, vajon van-e valami hadinép harcra felsorakozva ellenük. Miután látták, hogy senki sem áll velük szemben, Szent György vértanú mellett összegyülekeztek, s az egyikük felment György vértanú ott álló kápolnájának előcsarnokához,⁷¹¹ és elkezdett szokásuk szerint kiáltani; háromszor kiáltották nagy hangon: Allah, Allah, Ó! – És a magyarok már szótlanul bámultak, s semmit sem mertek tenni vagy mondani. Ott visszhangzott a magyar katonák fülében, hogy a magyar főurakat a császár karddal lefejeztette. És az urak szolgálói nagyon megrémültek, s nem tudtak már mit tenni, hanem egyesével, kettesével titkon kiszöktek Budáról a Dunán át Pestre.

Azután a törökök századosa sietett a császárhoz, s jelentette neki, hogy a várost már elfoglalták. Hogy a császár ezt meghallotta török szolgájától, megparancsolta neki, hogy a katonafélék kezéből szedjék el a fegyvereiket. A török ismét visszasietett Budára, s elkezdtek elvenni a magyarok kezéből a fegyvereket. Ezek keserű szívvel adták át nekik a kezükből; azonfelül a törökök tarsolyaikat késekkel együtt letépték az övükről.

Azután jött a császár, s bevonult Buda városába, Keresztelő János fővételének előünnepén, vasárnap, amikor az 1541. évet írták.⁷¹² Szállása Werbőczy István

710 Szerémi elbeszélése is teljesen egybecseng a többi forrással, miszerint a gyermeket még 29-én visszaküldték Budára, de az urakat a táborban marasztalták.

711 A Szent György-kápolna Buda fő piacterén, a Szent György tér (mai Dísz tér) északi végében állt. A török korban dzsamivá alakították, Orta (Középső) dzsámi néven. 1688-ban lebontották. Mivel a kápolna épülete egyelőre feltáratlan, ezért Szerémi szövegét nehéz biztonsággal magyarázni, mivel nem tudjuk, volt-e a templomnak előcsarnoka. A leírás alapján az is elképzelhető, hogy az „Allah” kiáltás a kápolna tornyából hangzott el.

712 1541. augusztus 28. – Ez biztosan téves adat. Verancsics részletesen kifejti Giovióának írt levelében, hogy a szultán a pénteki imára látogatott el a sebtében mecsetté alakított Nagyboldogasszony-templomba, amire ennek megfelelően nem augusztus 28-án vasárnap, hanem szeptember 2-án kerülhetett sor.

kancellár házában volt.⁷¹³ Azután a magyar urakért küldte azt a bizonyos török tisztartót, és Török Bálintot letartóztatták, s mindjárt kész vasba tették a lábát. És mondta, hogy így elfogva látta magát: Hol van a császár hite? Mennyi, arannyal írt levelet küldött! És azonfelül hol az ígérete? – Őt láncokban vezették el, másokat pedig szabadon.

Miután a főurak bementek Budára s végre megálltak a császár előtt, a kancellár mindjárt elővette a császár sok levelét, és az arcába vágta: hol van, császár, a te hited? Itt vannak felséged saját kezével írt levelei. Hát nem ajándékozott meg téged János király bőséges drága kincsekkel, gyöngyökkel, drágakövekkel s más különféle értékes dolgokkal? Hol van a te hited? Hogyha mi tudtuk volna ezt a te állhatatlanságodat irántunk, más módon intéztük volna ezt az ügyet. – És hasonlóképpen Bálint is elkezdte panaszát elmondani a törökök császára előtt. Mondja a császár Török Bálintnak: Bálint! Sok törökömet leterítetted fegyvereddel, s nincs már itt Magyarországon, nincsen senki, akitől félsz, csak tőled. De esküszöm hitemre, hogy te a halált nem fegyveremtől ismered meg, hanem élsz, míg megengedi neked az Isten a napot és az órát.

És mondja István kancellárnak: Esküszöm neked az Istenemre, a hitemre, életemre, kardomra és mindennapi kenyeremre, hogy nektek nem esik semmiféle bajtok, halálotokig semmi sem történik. Téged itt hagylak Budán csapataiddal és Márkus deákkal, s a várban egy fővajdát a magam képében. Ő parancsol a várban, te pedig Buda városában. És ami György barátot, Petrovicsot és Batthyány Orbánt illeti, ti legyetek a gyermekkel. A királyné mindjárt költözzék a gyermekkel Lippára, s ti is vele akadály nélkül. Elküldöm őt kincsével, mert ez az oka, hogy a németek mindig támadnak titeket, s nem vagytok nyugton tőlük. De nagy Istenemre mondom, hogy én majd igyekszem megfékezni őket.

Így a császár jó helyzetben hagyta őket. És mondja György barátnak, hogy a királyné azonnal útra készüljön Lippa felé. György barát elsietett, s megmondta a királynénak.

Izabella királyné Lippára költözik Werbőczy István halála Budán

A királyné pedig, miután meghallotta, hogy a császár a magyarok számára kinek-kinek kijelölte az állomáshelyét, nyomban megörlött, és megparancsolta György barátnak, hogy szerelje fel a szekereket. György barát így szólt: Szekerünk van elég, de nincs lovunk, mert mind megettük az ostrom alatt.⁷¹⁴ – Erre a királyné: Menj mindjárt a császárhoz, beszélj vele a nevemben, s kérj tőle lovakat

713 Werbőczy kancellár háza a Szent Jánosról elnevezett ferences templom északi szomszédságában állt. Korábban a Szapolyai-családé volt. A város egyik legnagyobb és legdíszesebb épülete lehetett. A 17. századtól ezen a helyen laktak a budai pasák. Barta Gábor szerint 1541 tavaszán a Pestet ostromló Mehmed béget fogadták a magyar urak Budán Werbőczy kancellár házában. A téves adatban, hogy a szultán megszállt volna Budán, talán ez az esemény tükröződik vissza. Barta Gábor, Egy magyar politikus. 318.

714 Porębski levele is említi, hogy nyár közepén a várbeliek már lóhúson éltek.

a szekerekhez. György barát a császárhoz sietett s kért tőle lovakat a királyné számára. Mondta a császár: Nincs lovak? – György barát azt felelte: Nincs, mert a németek mindet megetették velünk. A császár nevetett György barát e szavain, majd így szólt: Nekem olyan lovaim nincsenek, de sok ökröm van a táboromban. Ezekből vegyetek el annyit, amennyi tetszik és kell, és fogjátok a szekereitek elébe. György barát kiválasztott ötven darabot a marhák közül, felhajtatta a várba, s tíz szekérbe fogatta őket, majd a királynét javaival és kincseivel együtt az egyik szekérre ültették.

A királyné kiköltözése egy hétig tartott. A János fővételét követő nyolcadik napon⁷¹⁵ áthajóztak a Duna folyón Pestre, és így érkezett meg kíséretével a királyné Tiszavarsányba. Ott a királyné körülbelül egy hétig időzött. Ott kifűjták magukat és az evéstől erőre kaptak. Ezt követően újra ellátmányt vettek magukhoz. Ott a lengyelek csapatának egy része elkezdett hullani, mert gyenge nép volt, nem erős, mint a magyarok. Ott temették el a templomban az egyik előkelő udvarhölgyet; és hasonlóképpen meghalt egy lengyel uraság is. Őt a királyné temettette el, mivel látta, hogy Varsányban kitört a pestis. Azután György barát elrendelte, hogy a polgárok hozzanak lovakat a királyné szerekéi elé, és cserébe adják oda nekik a császár ökreit. Így is történt.

Miután a királyné Varsány mezővárosból Gyaluba⁷¹⁶ érkezett, ott két udvarhölgyet temettetett el a templomban. Ezután átkeltek a Körös folyó gázlóján, és Kunszentmártonba érkeztek, ahol egy lengyel uraságot temettetett el. A plébánosnak pedig bőséges adományt adtak, hogy fohászkodjon értük. Így érkezett meg a királyné Lippára a kíséretével, mivel vele volt Petrovics, Batthyány Orbán, György barát és még sokan mások is vele voltak.

Ezután a törökök császára nagy diadallal hazatért Budáról, mert már a kezében tartotta Budát. Mikor Werbőczy úr már Budán tartózkodott, egy basa pedig a budai várba kvártélyozta be magát,⁷¹⁷ elkezdtek a törökök a magyarokat fosztogatni, és megkötözve fogságba hurcolni Buda várába. Mikor a kancellár úr látta, hogy a törökök ilyen gyalázatos dolgokat követnek el, elkezdte őket korholni, s megparancsolta nekik, hogy tartózkodjanak az ilyen gaztettektől, többet ne csinálják, hanem végre hagyják már abba. Más alkalommal a törökök kifosztottak egy falut, s a falu úrnőjét elhurcolták Budára. Hogy ő meglátta Márkó deákot, jajgatva és könnyezve kérlelte Márkó deákot, hogy a kancellár úr ne engedje őt elvinni Törökországba: mert ha engem ki tud szabadítani a törökök

715 Azaz szeptember 5-én. Porębski is azt írja, hogy a királyné és kísérete ezen a napon hagyta el Budát.

716 Juhász László fordításában Gyula szerepel, de az topográfiai képtelenség lenne. A kéziratban „Galw” áll, ami inkább *Gyalunak* volna értelmezhető. Csánki Dezső említi, hogy a Vas családot, melynek egyik tagja, László, a 15. század végén Külső-Szolnok megye alispánja volt, e helységről nevezték el (1483: DL. 18794; 1498: DL. 20778.). Gyalu ma pusztá Czirbakháza és Kunszentmárton közt.

717 Ez téves adat: a királyi palota a szultánt illette, a pasák sem ekkor, sem később nem lakták. Mutnoky Mihály kötetünkben is olvasható levele szerint Szulejmán pasa György barát egykori házába kvártélyozta be magát. Ironikus módon utóbb épp Werbőczy egykori háza lett a budai pasák állandó lakhelye.

kezeből, akkor birtokomat örökre neki hagynám. – A nemes asszonynak e szavait Márkó deák előadta a kancellár úrnak. Amikor a kancellár úr ezt megtudta, megparancsolta, hogy hozzanak neki egy felnyergelt lovat. És hoztak. A lovára felszállva a basához akart menni, akit a törökök császára második basaként helyezett a városba.

A törökök nagyon féltek a kancellár úrtól, mert nem engedte meg nekik, hogy gaztetteket kövessenek el. Hogy a kancellár Szombathely⁷¹⁸ felé lovagolt, a törökök elkezdtek őt fenyegetni, és fennhangon kiabálták izmaelita nyelven: Az a hitetlen haljon meg! – Minthogy Márkó deák értette a törökök nyelvét, odaszólt Werbőczy kancellárnak: menjünk haza, uram, mert átkozódnak a pogányok; hogyha a nemes úrnőért akarunk könyörögni, akkor rosszul járunk. – Hogy ezt hallotta a kancellár: Jobb lett volna meghalnom itt az ostromban, mint ezt a nyomorúságot megélnem. – Nyomban visszatértek szállásukra, és nem tudták orvosolni az asszony baját.

A következő napon a várba hívatta a nagy basa ebédre a kancellár urat. Kamarásai közül mondták neki néhányan, hogy kerülje az ételüket és italukat; különösen Márkó deák tanácsolta neki. De szüntelenül a nyomában voltak, végül elment Buda várába a basához. Ott tisztességgel és jól megvendégelték őt. Az ebéd befejezése után visszatért szállására. És amikor az asztalán írt, így szólt: Bizony lel a hideg. – És harmadnap gyónás nélkül elaludt az Úrban.

Egyszerűen kivitték testét, mint egy barom tagjait, s gyorsan egy márványsírba rejtették vagy dobták, hogy a törökök hamar meg ne tudják, míg kincsét kamarásai el nem dugják. Mikor eltávoztak Szent Mária Magdolna⁷¹⁹ templomából, addigra a basa már kiküldte a várból udvari embereit, hogy foglalják le az ezüstedényeket és más értékes holmikat. A kancellár úr kamarásai csak keveset tudtak magukhoz ragadni, így az egész kincs aranyban, pénzben és ezüstedényekben, és sok más értékes holmi, főleg ruhákban, mintegy kétezer forint értékben neki jutott.

Fia, Werbőczy Imre ezért harcolt a törökök ellen, s a legkiválóbb vitéz volt; százszor jobb vitéz atyjánál, s szerencsés. Mikor Ferdinánd király nem fizette meg neki az ötszáz lóra a hópénzt, felhagyott a törökök elleni vitézkedéssel, s Erdélyben húzta meg magát, mint családapa.

És azután, hogy már István kancellárt eltemették a Szent Mária Magdolna templománál Budán, a nagy basa mindjárt üzent Márkó deáknak, hogy siessen hozzá minél előbb. Ezt a szegényt biztatták a törökök hízelgő beszéddel, hogy a basa meg akarja őt ajándékozni némi ruhával és pénzzel. Miután megérkezett, s a basa elé állították, a basa mindjárt megparancsolta kamarásainak, hogy öltöztessék fel őt. És megragadva a nagy szennycsatornába taszították. Így ajándékozták meg őt utálatos ganajjal. Ilyen a törökök szokása. Ők maguk azt mondják: öld meg előbb a méheket, s így üröm után ízlik a méz.

718 Szombathely az északi, zömmel magyarok lakta városrész központjának, a Szombat piac környékének a neve. Mivel Szulejmán pasa Fráter György házában lakott, ennek helyét viszont nem ismerjük, az is elképzelhető, hogy a város északi részében volt.

719 A budai magyar lakosság fő temploma, a későbbi Helyőrségi templom a mai Kapisztrán téren.

Ide illik az a bölcsesség: Átkozott az az ember, aki emberben bízik.⁷²⁰ Török Bálint is bízott a császár írott levelében, s a császár mégis magával vitte Konsztantinápoly városába aranybetűs írásaival együtt; pedig korábban azt mondta [Werbőczy], hogy a császár szava evangélium. Hogy is tarthatná meg a hitét az ilyen a keresztény fejedelemmel szemben, aki nem jött a Vigasztaló Szent Lélek megújító fürdőjéhez? Azért átkozott az az ember, aki bízik a pogányban, mert meg sem egyezhet veled. És így tovább.

720 Jeremiás, 17,5

MUTNOKY MIHÁLY

Mutnoky Mihály esztergomi provizor két levelének részlete eredetiben nem maradt ránk. Tekintve a levél íróját és címzettjét, valószínű, hogy a két szöveg eredetileg latinul (esetleg magyarul) íródott, de jelenleg csak kivonatos német fordításban ismerjük. Ugyanabban a nyomtatványban (*Vier warhafftige Missiven*) jelentek meg, mely Porębski második levelének német fordítását is tartalmazta. Mutnoky levelei nemcsak azért fontosak, mert bepillantást adnak a megszállt Buda hétköznapijaiba, hanem mert lényeges adatokat közölnek Werbőczy István több forrásban is említett haláláról. Azt a történetet, hogy Werbőczy a pasánál ebédelt, eközben szolgáját a török katonák agyonverték, ismereteink szerint először Mutnoky levele tartalmazza. Mivel a nyomtatott szöveg több, Izabella erdélyi környezetéhez köthető iratot is közzétett, gyanítható, hogy a *Vier warhafftige Missiven* dokumentumai az erdélyi udvorból kerültek német nyomdászok kezébe. Ez erősíti azt a vélekedést, hogy Verancsics ismerhette Mutnoky levelét, és fel is használta adatait, amikor Gioviónak írott levelét kibővítette a Werbőczy megmérgezéséről szóló színes novellával.

Mutnoky levelét Bagi Zoltán Péter tette közzé a MNL OL Kolár-hagyatékban (I. 7. 53. kötet 349–351.) található másolat alapján a *Hadtörténelmi Közlemények* 117 (2004) 746–749. lapján. Fordítását innen vettük át, melyen az eredeti nyomtatványok szövegével egybevetve kisebb igazításokat végeztünk.

AZ ESZTERGOMI PROVIZOR LEVELE RÉVAY FERENCNEK

Esztergom, 1541 [október?]

Alázatos szolgálatom Kegyelmednek mindenekelőtt.

Kegyelmes Úr, nem kételkedem abban, hogy Kegyelmed immár tudja, mi történt itt az Ön távozása után. Nevezetesen az, hogy a római [király] Őfelsége Niklas Salm gróf urat a török császárhoz küldte fegyverszünet végett.⁷²¹ Továbbá a török [a szultán] Budáról ismét visszatért Konstantinápolyba, és Mehmed beglerbéget portyára küldte Morvaország ellen, de a Vág, amely nagyon megáradt, megakadályozta őt ebben, ugyanis seregét nem tudta átvinni rajta. Nálunk semmi külö-

⁷²¹ Salm követségének körülményeiről lásd bővebben a Lazius 1541. évi beszámolójához írt jegyzeteket.

nöset sem égettek fel, leszámítva azt, hogy a tűz néhány helyen kárt okozott ott, ahol éjszakára letáboroztak és [a tüzet] hátrahagyták, ahogy ez Sarlónál és Szalkánál⁷²² történt. A másik csapat pedig a Balassa család uradalmában, Gyarmaton portyázott, és számtalan sok népet rabságba hurcolt – Isten irgalmazzon nekik.

Hieronymus Łaski úr is visszatért. Elmondta, hogy a török császárt Budától két napi járőföldre hagyta el, és hogyan vezettette [a szultán] körbe-körbe egy kis lovon Török Bálintot, akinek kezén-lábán bilincs van, és minden éjjel láncra verik.

Török Bálint ugyan mindkét fiát túsul kínálta a török [szultánnak], de a török ezt nem akarta elfogadni, mondván, hogy Perényi Péter is túsul adta a fiát, de hitét mégsem tartotta meg. Török Bálint szolgáltatassa ki neki két várát, Csurgót és Szigetvárt. Azt beszélik tehát, hogy Török Bálintot odavitték az említett két várhoz, és kijelentették, hogy ha nem engedelmeskednek az ő utasításának, helyben felkoncolják. Attól tartok azonban, ha rögtön át is adja ezeket a várakat, mégsem fog jobban járni.

A török [szultán] Szulejmán pasát hagyta Budán, aki azelőtt Babilonban volt. György barát házában lakik. A janicsárok a várban vannak. A polgárokkal és a Budán maradt magyarokkal többségében igen rosszul bánnak: döglött lovakat kell kivonszolniuk a városból, utcákat kell seperniük, és hasonló munkákat kell végezniük. A teljes valóságnak megfelelően jelenthetem Kegyelmednek, hogy a szegény budai polgárok szívesen hagynák hátra házukat és udvarukat, javaikat és jószágait, csak szépszerével szabadulhatnának innen.

A kancellár, Werbőczy István még Budán van. A király házában szállásolták el ötödmagával, kocsis, ajtónálló és szakács nélkül.⁷²³

Szolgám, akit kegyelmes uram parancsára a pasához küldtem, ma újra visszatért Budáról. Azt mondja nekem, hogy a törökök arra kényszerítik a mészárosokat, hogy az embereket végezzék ki. Így szolgám tegnap saját szemével látta, hogy a kancellár a pasához ment, és ahogy a kapu alá érkezett, a törökök mögötte az egyik szolgáját arcul csapták. A szolgál pedig ura után kiáltott, hogy mentse meg őt. Ám a kancellár azt feleli neki: mit tegyek ellene, kedves barátom, hisz te is jól látod, hogy nekem is tartanom kell tőlük. Mialatt a kancellár a pasánál van, a törökök agyonverik a szolgát a kancellár kocsija mellett és otthagyják így, holtan fekvé a kocsinál. Ezt az urának látnia kellett, de ott egy szót sem szólhatott ellene.

A királyné György baráttal, Petroviccsal, Batthyány Orbánnal és Márkus⁷²⁴ Péterrel Lippán van. Ahogyan Łaski úr és a szolgám jelenti, Budán hozzávetőlegesen tízezer török maradt: ezer janicsár, háromszáz szolák, ezerötyszáz lövész, a többi lovas és nászados. Ezt kívántam Kegyelmednek ezúttal – legjobb tudásom szerint – megjelenteni. Kérem, méltóztassék rendelkezni velem. Kelt, Esztergomban 1541.

Kegyelmednek alázatos szolgálja
Mutnoki, esztergomi provizor

722 Ma Ipolyszalka (Salka) község Szlovákiában.

723 Nem a palota értendő alatta, hanem a Szapolyai-család budai háza. Ez a Szent János ferences kolostortól északra helyezkedett el, és ekkor már Werbőczy tulajdona volt.

724 Az eredetiben „Marckosth” áll.

Egy másik levélben jelentik, hogy Werbőczy kancellár meghalt, és a zsidók temetőjében temették el,⁷²⁵ valamint azt is, hogy a zsidók, különösen Szulejmán pasa előtt, nagyon kegyben állnak árulásuk miatt, és a keresztényekre sok bajt hoznak. A török maga elé idézi ezeket, s midőn két tanú van egy ellenében, vétkeik fölött szemet hunynak. A budai zsidók, mint az köztudott szerte a világon, jól ismerik a gazdag polgárok üzleteit és vagyonát, s midőn azokhoz egyedül nem tudnak hozzájutni, visznek két törököt tanúskodni, így azután szegény kereszténynek, mondjon bármit is, nem lesz igaza, és bűnbaknak kell lennie. Nos, a magyarok nem akarták, hogy ez másképpen legyen, egyébként bizonyára nem engedték volna ide ezt a vendéget.

Isten legyen ennek a gonosz istenkáromlónak és a kereszténység ellenségének [irgalmas]. Amen!

725 Szerémi szerint a Mária Magdolna-templomban, ami sokkal valószínűbb.

VERANCICS-BESZÁMOLÓK

Verancsics Antal (1504–1573) egyike a 16. század legfontosabb humanista főpap-politikusainak, egyben termékeny történetíró is. Verancsics 1527-ben, nagybátyja, Statileo János hívására tért haza itáliai tanulmányairól, és nagybátyjához hasonlóan maga is János király hívei közé számított. A jól képzett, olaszul is kiválóan beszélő Antal pályája szépen ívelt felfelé: óbudai, majd erdélyi prépost lett, és számos diplomáciai feladattal is megbízták, így Brodaries és Frangepán Ferenc mellett maga is János király humanista műveltségű főpap-diplomatái közé kezdett emelkedni. A király halála azonban törést okozott karrierjében. Levelezése az ezt követő évekre hiányos, az események nehezen rekonstruálhatók, de úgy tűnik, Verancsics nem találta a hangot a formálódó erdélyi udvar mindenható szürke eminenciásával, Fráter Györggyel, végül 1549-ben elhagyta a gyulafehérvári udvart, és a Habsburgokhoz csatlakozott. Kétségtelen, hogy igazán komoly karriert ezt követően futott be: pécsi, majd egri püspök lett, Oláh Miklós halála után esztergomi érsek, helytartó, élete végén bíboros. Közben számos alkalommal járt követségben Isztambulban, és oroszlánrésze volt az 1568. évi drinápolyi béke előkészítésében. Irodalmi hagyatéka tizenkét nyomtatott kötetet tesz ki, melynek nagy része diplomáciai levelezés, de történetírói hagyatéka sem lebecsülendő.

Verancsics azt tervezte, hogy megírja Magyarország történetét Mátyás halálától (1490) a saját koráig. Legalábbis az elkészült és fennmaradt részletekből erre lehet következtetni, mert a vállalkozást soha nem fejezte be, abból ma csak többé-kevésbé összefüggő töredékeket ismerünk. Nem tudjuk, melyiket mikor írta, annyi egyértelmű, hogy mindössze egyetlen részlete van, az 1551. évi magyarországi eseményeket tárgyaló szöveg, melynek mindenképpen 1549, vagyis a pártváltás után kellett keletkeznie. A többi részlet mind időhatárában, mind tematikájában és főleg megközelítésében inkább 1549 előttre, azaz Verancsics Szapolyai-párti korszakához köthető. Mivel töredékekről van szó, csak nagy körültekintéssel lehet és szabad a koncepcióról beszélni, de a meglevő anyagból az rajzolódik ki, hogy Verancsics a Mohácshoz vezető út felvázolása után lényegében Szapolyai János király országglásának történetét írta meg, és annak jelesebb eseményeire, fordulópontjaira koncentrált. Az események gyűjtőpontja Buda 1541. évi eleste. Ide kapcsolódik Szulejmán Moldva elleni 1538-as hadjáratának bemutatása is, mely mintegy alapot adott a váradi béke majdani megszegésére, majd a János király halálával, illetve a Buda elestével foglalkozó, Verancsics által írt, vagy ez ügyben neki küldött, az ő gyűjtésében fennmaradt szövegek, valamint a Buda elvesztését véglegessé tevő 1543. évi harcok részletezése szintűgy. A töredékek része az a terjedelmes levél is, melyben Verancsics a kor legnagyobb hatású történetíróját, az itáliai

Paolo Gioviót tájékoztatja Buda vesztének körülményeiről – a Szapolyai-udvar szemszögéből. A levél formailag egyfajta lektori jelentés Giovio kortörténeti műve 28. könyvének Buda 1541. évi elestével foglalkozó részéről. Valódi célja azonban, hogy tisztázza a felelősség alól az erdélyi udvar két vezéralakját, Fráter Györgyöt és Petrovics Pétert. A ránk maradt kézirat alapján, mely számos javítást és betoldást tartalmaz, úgy tűnik, Verancsics nem tudta befejezni a művet, amelyet valószínűleg soha nem küldött el Gioviónak. Legalábbis az olasz humanista négy évvel később nyomtatásban is megjelent szövege tartalmazza mindazon ortográfiai hibákat is, melyekre Verancsics a levél elején felhívta a figyelmét. Mivel ezek a mű koncepcióját semmilyen vonatkozásban nem érintették, Giovio akkor is kijavíthatta volna őket, ha Verancsics interpretációját egyébként nem teszi a magáévá. Ennek tükrében úgy tűnik, soha nem olvasta a levelet.

A fordítás alapjául a Szalay László szerkesztette *Verancsics Antal összes művei* I. kötetében (Pest, 1857, 178–225.) megjelent, az OSZK-ban őrzött eredeti kézirattal (Fol. Lat. 422/III fol. 91r–119v. és 238 III. Fol. Lat. 3. cs. fol. 5r–38r.) is összevetett szöveg szolgált. A szöveget Gyulai Éva, Kasza Péter és Petneházi Gábor fordították.

Bár kifejezetten Buda elestével kapcsolatban Verancsics nem írt más szöveget, fennmaradt a Fráter György meggyilkolása ügyében tett vallomása. Ez ugyan évekkel az események után, 1553-ban keletkezett, mégis fontosnak tartottuk beválogatni, mert számos adatot tartalmaz, amit a Gioviónak szánt levélben nem említett, de ennél is fontosabb, hogy egyértelművé teszi: Verancsics, még ha Gioviónak írt levelében igyekezett is ezt a látszatot kelteni, 1541-ben nem tartózkodott Budán, így nem is lehetett az események szemtanúja. A két, pár év különbséggel keletkezett szöveg esetében szinte tapintani lehet a pártváltás hatására kialakult szemléleti különbséget is: Verancsics 1548-ban még mindent elkövetett annak érdekében, hogy Buda elvesztésének ódiumát elhárítsa Fráter György feje fölül, 1553-ban, két évvel a nagy hatalmú barát halála után ennek már nyoma sincs. Verancsics szövegei így legalább olyan fontos forrásai Buda elestének, mint annak, hogyan változott már a kortársak szemében az esemény emlékezete.

Verancsics vallomását Pray György kiadása alapján (*Epistulae procerum regni Hungriae* II. Posonii, 1806, 383–389.) Kasza Péter fordította.

LEVÉL PAOLO GIOVIO
NOCERAI PÜSPÖKNEK BUDA ELESTÉRŐL⁷²⁶

1548

A múlt évben,⁷²⁷ amikor Lengyelországban voltam, az igen jeles ifjú, Stanislaus Vaponius⁷²⁸ gondoskodása és buzgalma révén kezembe került történeti munkád XXVIII. könyve,⁷²⁹ s azzal a gyönyörűséggel és érdeklődéssel olvastam, amellyel a régi római történetírók bármelyikét illő olvasni. Nem merek egy ilyen jelentős szerzőről a kelletténél nyíltabban ítéletet mondani, különösen nem egy olyan szerző esetében, aki az emberi viszonyokat ilyen jól ismeri, és mindenféle dologról ily pontos ítéletet tud alkotni. Finomságban és választékosságban, hatásosságban és bőségben, mégpedig igen termékeny bőségben, hogy fennkölt mondataidat és oly kifejező beszédmododat ne is említsem, mégis a legmagasabb csúcsokra hágsz fel, s ha másokkal ellentétben nem is törekszel becsvágyóan arra, hogy liviusi képességűnek tekintsenek, minden tudós ember véleménye szerint valójában az vagy. Ugyanis nem mellőzöl semmit, amire az olvasó kíváncsi lehet, az eseményeket minden szemszögből mérlegeled, a történet valamennyi elemét megvizsgálod, és nem csupán egységgé szervezed, de teljessé is teszed. S mivel ezt másoknál, akik korunkban foglalatostkodnak az írással, nem találom meg, tétovázás nélkül kijelentem, hogy egyedül a te történeti műved igazságos, átfogó és minden szempontból tökéletes. Ne vedd, kérlek, ezt merő hízeltégnek, tudom, mi a mérték, mit enged az illem, és tisztában vagyok vele, hogy meddig mehetek el a legkiválóbb férfiak ilyesfajta dicséretében, hacsak nem hiába szereztem műveltséget, ha szereztem egyáltalán, és nem hiába forgolódtam egy kevésbé a nyilvánosság

726 A szövegről részletesen lásd: Rausch Petra, „Igy kele az kincses Buda az Szolimán terek császár kezében.” Verancsics Antal tanulmánya Buda ostromáról és elfoglalásáról (1541). In: Bessenyei József (szerk.), *Publicationes Universitatis Miskolciensis, Sectio Philosophica*, Tomus XIV. – Fasciculus 2. 2009, 145–192.

727 Verancsics 1547-ben nem járt Lengyelországban, 1546 őszén, illetve 1548 első hónapjaiban viszont igen. A datálás lehet elírás, de elképzelhető, hogy évszámítási technika áll mögötte. Velencében például még a 16. század közepén is március 1-je számított évkezdésnek. Ha Verancsics az olasz Gioviónak ezt a rendszert követve írt, 1548 január-februárja, amikor valóban Krakkóban volt, még a múlt évnek számított.

728 Stanisław Wapowski (†1564/65 k.) lengyel udvaronc, sanoki kamarás, diplomata, történetíró. Verancsics humanista kapcsolatairól lásd: Gál-Mlakár Zsófia, Verancsics Antal korának humanista hálózataiban. Vázlat egy kapcsolati háló modellezéséhez. In: Bessenyei József (szerk.), *Publicationes Universitatis Miskolciensis, Sectio Philosophica*, Tomus XIV. – Fasciculus 2. 2009, 115–144.

729 Giovio nagy hatása és már a 16. században több kiadásban megjelent kortörténeti művéről, a *Historiarum sui temporis librorum* van szó. Csakhogy ennek első része csak 1550-ben, a Buda elestét is tartalmazó rész pedig két évvel később, 1552-ben jelent meg első ízben. Verancsics tehát 1548-ban még nem használhatta Giovio szövegét nyomtatott formában. Hozzá a szöveg egy kéziratos variánsa jutott el. Ennek világos bizonyítéka az is, hogy példáit Giovio XXVIII. könyvéből idézi, holott a ma általunk ismert nyomtatott verziókban ezek a Budára vonatkozó részletek a XL. könyvben szerepelnek.

előtt.⁷³⁰ Mivel pedig azokat az eseményeket még mi magunk is, akik pedig részei voltunk, alig-alig voltunk képesek olyan világosan és részletesen felfogni, ahogyan te megírtad, ezért bizony csak megerősíteni tudom korábbi véleményemet, és felette csodállak téged, amiért annyira valóságosan tudsz írni hallomás után egy oly távoli és szinte még barbárnak számító nép viselt dolgairól is, amely saját történetének megörökítésével egyáltalán nem törődik, azokon az alkalmilag költött énekeken kívül, amelyeket csak lakomák alkalmával énekelgetnek a virtus és az ivászat ösztönzésére.⁷³¹

Rábukkantam azonban néhány dologra, amelyek vagy az írkok tudatlanságára vagy az elbeszélők pontatlanságára vezethetők vissza, csupán abban a részben, amelyben a magyar eseményeket foglalod össze. Ezekkel kapcsolatban pedig, figyelembe véve irántam tanúsított régi jóindulatodat, úgy gondoltam, hogy élhetek néhány javaslattal, hogy emeljem a fényét egy ily jelentős történeti műnek, amelynek, úgy segéljen engem az Isten, annyi évet, oly hosszú időt kívánok és kérek, amennyi az örökkévalóságban fellelhető. A többi fejezetről, ígérem, nem lesz szó, hiszen a varga maradjon csak a kaptafánál,⁷³² úgy vélem ugyanis, elég lesz, ha azokkal kapcsolatban mondok véleményt, amiket láttam és tapasztaltam.⁷³³

Mindez a régi idők azon jeles íróival is megesett, akik nem mindent saját tapasztalatból írtak meg; hogy másokat ne is említsek, ott van Sztrabón, aki a *Geographia* VII. könyvében azt írja, hogy a Száva folyó a Drávába ömlik.⁷³⁴ Pedig mindkét folyó, az egyik Nándorfehérvárnál, a másik két mérfölddel Eszék mezővárosán túl a Dunába ömlik, és torkolatuk között akkora távolság van, amely a néhány egykori római császár neve és szülőhelye miatt nevezetes Szerémség nem jelentéktelen területét öleli körbe; ahogyan Brodarics István előbb szerémi, majd pécsi, végül váci püspök, aki, amíg élt, a barátodként velem együtt mindig megemlékezett rólad, megírta a mohácsi vészről szóló könyvében.⁷³⁵

730 Verancsics tehát azt hangsúlyozza, hogy nemcsak a szellemi életben elismert szobatudós, de kellő tapasztalatokkal rendelkezik a közéleti-politikai kérdésekben is.

731 A kortárs eseményeket, vitézi tetteket megéneklő históriás énekekre már Mohács előttről is vannak példák: *Szabács viadala* (1476), *Jaksics Demeter veszedelme* (1487 után) vagy épp Szabadkai Mihálynak Verancsics nagybátyjáról, Beriszló Péterről szerzett éneke (1515). De Buda elestének tárgyában Verancsics ismerhette Tinódi 1541 végén keletkezett, Török Bálint fogságba esését megörökítő énekét is.

732 „Ne sutor ultra crepidam.” Pliniusra visszavezethető sententia, mely benne volt Erasmus híres *Adagiájában* is (*Adagium* 516.).

733 Fontos módszertani szempont, hogy Verancsics azzal igyekszik hitelesíteni a saját, alább előadott verzióját, hogy az eseményeket maga is megtapasztalta. Buda esetében ez nem igaz, csak írott, illetve szóbeli forrásai lehettek, mert ahogy később, a Fráter György meggyilkolása ügyében tett vallomásában hangoztatta: az események idején nem tartózkodott Budán.

734 „Nauportos közelében van a Korkoras folyó, mely a szállítmányokat fölveszi és a Sabosba ömlik, ez a Drabosba, ez utóbbi pedig Segestika mellett a Noarosba.” (Földy József fordítása. Strabón, *Geographika*. Budapest, 1977, 330.). Strabónnak 1548-ig több kiadása is volt, köztük egy bázeli latin nyelvű 1539-ből (Strabonis *Geographicorum libri* VII. Johannes Walder, Basel, 1539, 209.).

735 Verancsics ugyanúgy kéziratban ismerhette Brodarics művét, ahogyan Gioviót is, mivel a *Historia verissima*, bár 1528-ban keletkezett, egészen 1568-ig kéziratban maradt. Brodarics és Giovio még Brodarics római követségének idején ismerkedtek meg, és később is leveleztek

Nincs ezen mit csodálkozni, nagyműveltségű Jovius, hanem őszintén el kell ismerni, hogy az emberek elbeszéléséből nem olyan valóban íródik a történelem, mint a háborúk átélése vagy tapasztalása alapján, illetve az évkönyvek olvasása nyomán. Így némely esetben még a régiek is a kutatásra fordított idő rövidségével mentegetik valós ismereteik hiányát, mivel kis sajkájukkal nem merészkedtek a nyílt óceánra. Amikor pedig azokat vesszük szemügyre, akik elkezdik és vezetik a háborúkat és azt, hogy mi módon és milyen eszközökkel szerezték meg a hatalmat, nem kevés olyat találunk köztük, akik, míg uralkodnak, vagy akárhogy is az úr megszólítás jár nekik, sokkal inkább szeretnék, hogy minden tetteiket hallgatás fedje, mint hogy elárulják magukat az íróknak, nehogy az emlékezet a kelleténél sötétebbre fesse őket az utódok előtt. Kérdem én, hogyan írjanak hát történelmet, akik írnak, hacsak nem a közönséges embereknek az eseményekről szóló, meg nem rostált elbeszélése alapján.⁷³⁶ Ebből következik, hogy sokan kapzsiságból vagy félelemből sok mindent összehordanak, mert fizetség vagy fejedelmi utasítás vezérli őket, amikor a történet szálait szövik; nyilván akadnak olyanok, akik szabadok és senkinek nem kötelezték el magukat, de minthogy emberek, saját szenvedélyeik vezérlik őket, így sokat írnak gyűlöletből, még többet kedvezésből, a legtöbbet pedig tudatlanságból.⁷³⁷ Semmit sem mőlöznek jobban, mint ami megtörtént, és mit sem taglálnak inkább, mint ami nem történt meg, csak saját képzelgéseiket írják meg, s ezért vagy már az első oldalnál visszautasítást kapnak a tiszta ítélőképességgel rendelkező olvasóktól, vagy művük másodszori elolvasását tagadják meg tőlük, és annyira távol állnak attól, hogy elismertségre tegyenek szert az utókor előtt, hogy már az első felvonásnál kifütyülik őket és megbuknak. De bevezetésnek elég ennyi.

Mivel pedig emlékeztetni akartalak téged az irántad érzett régi tiszteletemre, annál is inkább, mert egész áprilisban Róma járt a fejemben, és hogy mikor tudok majd arról gondoskodni, hogy személyes szolgálataimmal újíthassam meg régóta megszakadt kapcsolatunkat, históriádnak ez a bizonyosan isteni jóváhagyással és

egymással. Giovionak is volt példánya Brodarics szövegéből, amit a *Historiarum sui temporis* Mohácsról szóló részében bizonyíthatóan felhasznált. Kasza Péter, Egy elveszett kiadás nyomában. Brodarics István Históriajának első kiadásáról. In: Tóth Gergely (szerk.), *Clio inter arma. Tanulmányok a 16–18. századi magyarországi történetírásról. A Kosáry Domokos 100. születésnapjának emlékére rendezett konferencia előadásai*. Budapest, 2014. (Monumenta Hungariae Historica. Dissertationes) 39–65.; illetve Kasza Péter, On the Track of an Edition: New Sources for the Dating of Stephanus Brodericus' *Historia verissima*. In: Neven Jovanović–Branko Jozić–Francisco Javier Juez Gálvez–Bratislav Lučin (eds.), *Colloquia Maruliana XXIV: Anticka Bastina u Renesansom Tekstu (II.)*. Split–Marulianum, 2015, 193–204. Kasza, *Egy korszakváltás*, 169–200.

736 Az átlagemberek közt terjedő mendemondákra alapozott történeti elbeszélés tipikus példája lehet Szerémi, aki Verancsics kérésére írta művét.

737 A korszakban ugyanezt a dilemmát Francesco Patrizi (1529–1597) fogalmazta meg híres paradoxonában, lényegében azt állítva, hogy minden történetírás szükségszerűen eltorzítja a megtörtént valóságot (Anthony Grafton, *What was history? The art of history in early modern Europe*. Cambridge, 2007, 134–140.; Petneházi Gábor, Párhuzamos történetek. Egyéniség, politika, hitelesség Istvánffy Miklós és Forgách Ferenc történeti műveiben. In: Ács Pál–Tóth Gergely [szerk.], „A magyar történet folytatója”. *Tanulmányok Istvánffy Miklósról*. Budapest, 2017, 141–142.).

szellemmel íródott könyve lehetőséget adott, hogy eme szándékomat beváltsam. Ezért amikor útnak indultam, ezt a könyvet vettem magam mellé társnak, és ami kommentárt a fogadókban töltött nyugodt perceimben (amelyből, minthogy sittem, kevés volt, és azok is rövidek) hozzáfűztem, történelmünk igazsága iránt érzett buzgalmamból ezekre a cédulákra írtam fel, és hogy ne érkezzek teljesen üres kézzel a vendégségbe, elhatároztam, előreküldöm neked.⁷³⁸ Ezt a szolgálatomat, isteni tehetségedre kérlek, fogadd tőlem úgy, hogy megítélhesd belőle, mennyire vágyom Jovius baráti ölelésére, akinek becsületét és hírnevét magam is oly őszintén a szívemen viselem, és buzgón vágyom rá, hogy jó szándékomat és odaadásomat kinyilváníthassam neki. Minden jót. Velence, 1548. május 22.

*

Ez a könyv rögtön így kezdődik: „Mivel mind a nagy Iszmait a csalderani mezőkön,⁷³⁹ mind Campson Gauri memphiszi királyt⁷⁴⁰ és Singát,⁷⁴¹ végül Lajos királyt és a magyarokat Mugaciumnál augusztus utolsó napjaiban stb.”

A magyarok kétféleképpen ejtik vagy használják a „c” betűt. Az egyiket, amely élesebben hangzik, úgy ejtik, hogy a nyelv hegyét a metszőfogakhoz érintik, mint a latin Cicerónál. De e mellé írásban egy „z”-t tesznek, mint például: Czecey, Kamonczy. Ezeket latinul így írjuk: Cecei, Kamonci. A másikat sokkal erősebben képzik, úgy, hogy az egész nyelvet, teljes hosszában erős nyomással a metszőfogak gyökeréhez és a szájpád elejéhez pattintják, és susogósabban enged ki a levegőt. Az apuliaiak, szicíliaiak vagy toszkánok mondják így, például ezt: „Non cie”. Ennél a „c”-t a hehezet írásjelével párosítják, így: „ch”. Ennek a hangnak a képzését nemcsak a magyarok és az összes illír⁷⁴² néven ismert nép alkalmazza lépten-nyomon, hanem a németek és franciák, valamint minden Itálián kívüli nép is. Ezért azt a mezőt, amely Pécsről nem messze, a Duna mentén húzódik egy széles és hosszú sávban, ahol Lajos királyt a török Szulejmán megverte és leterítette, *Mohach*nak hívják és írják, ez a neve az ugyanott fekvő püspöki joghatóság alatti várnak és mezővárosnak is. Ezért a latin változatban vagy a te barátod, Brodarics használatában is, aki igen jól ismeri saját hazáját és a környező tartományokat,⁷⁴³ így mondják helyesebben: *Mohacium*, és nem *Mugacium*. Amikor ezt a dolgot megemlítettem némely magyarok előtt, akik érdeklődtek a történelem iránt, igen panaszkodtak sorsukat, hogy neveik ilyen gondat-

738 Mint alább látni fogjuk, erősen kérdéses, hogy Giovinio megkapta-e a szöveget.

739 I. Iszmait perzsa sah csapatait 1514-ben a csaldirani (ma: Çaldıran, Törökország) csatában győzte le I. Szelim.

740 Almalek al Ashraf Abul Nasr Sayf oddin Kansu al Gauri az utolsó mameluk uralkodó Egyiptomban, akit 1516-ban I. Szelim győzött le az aleppói csatában.

741 Város és tartomány a Kék-Nílus mellett a mai Szudánban. Giovinónál még azt olvassuk, hogy „ad Singam”, vagyis Szelim Singa mellett győzte volna le a mameluk szultán. Ez azonban tévedés. Akár emiatt, akár félreolvasás okán Verancsics „et Singam”-ot ír, vagyis nemcsak Almalek szultánt győzte le, de Singa városát is augusztusban vette volna be ezek szerint Szelim.

742 Verancsics illíreken a délszláv népeket érti.

743 Brodarics chorographiai bevezetővel indítja a *Historiát*, és tervezte, hogy térképet is mellékel hozzá, ez azonban az eredeti kézirattal együtt elveszett.

lanul kerülnek át az idegen írókhoz. Hasonló szavaknak sokaságát tudnám az újabb szerzőknél, mind a történetíróknál, mind a geográfusoknál kimutatni: egyikük János király vezetéknévéről írván *Johannes de Baidaként*⁷⁴⁴ utalt rá. Főként ezért szántam rá magam arra a vakmerőségre, hogy arról, amit a te könyvedben találtam, az alábbi megjegyzéseket tegyem.

Ugyanott később: „és a legtöbb vezér [is úgy emlékezett], hogy Bajacet⁷⁴⁵ is ebben a hónapban [foglalta el] Methonét”⁷⁴⁶ – A törökök így írják: Pajazith. Már latinul inkább a Pajazeth vagy Pajazithus alakot választják. Úgy vélem azonban, az újabb nevek írása nem távolodhat nagyon el azoktól a szavaktól, amelyekből levezetik őket. Máskülönben a nép nem ismer rá a saját kifejezésére, ahogy az alábbi néhány példa is igazolja.

Nem sokkal később szó van Visegrádról: „A tatár csapatok ugyanis a szokott módon messzire elportyáztak a főseregtől, s egészen Vicegrádig jutottak.” Ez a Duna fölé magasodó vár Esztergomtól nem messze egy kiemelkedő helyen fekszik, a magyar királyok pihenését és a korona őrzését szolgálta, és mindig nagy hírű és nagy jelentőségű volt a magyar nép számára. A vár alatt Mátyás király egy olyan, egészen a Duna partjáig terjeszkedő palotát épített, amely még Itália közepén is bízvást az első közé számított volna. Ezt a várat nem *Vicegrad*nak mondják, mintha egy másik település helyettese, vicéje volna, hanem Visegrádnak kell nevezni. „Vise” illír nyelven magasabbat, a „grad” várat jelent, mert az alapítói valamiféle méltóság okán magas vagy kimagasló várnak kívánták elnevezni. Egyébként a magyarok évkönyvei is azt hagyományozzák, hogy népük történetének kezdeti időszakában itt volt királyaik székhelye. Alatta fekszik a nem megvetendő nagyságú királyi város, melyet egykor kőfal vett körbe, amelynek egyes részletei a mai napig látszanak. Ezentúl tehát: Visegrád, és nem Vicegrád.

Ami pedig a Szulejmán császártól az előkelőknek adott ajándékokat illeti: csak arannyal díszes kaftánokat kaptak, nyakláncot nem.⁷⁴⁷ Mivel a törökök nem viselik, ilyen ajándékokat nem is szoktak adni, ellentétben a keresztény fejedelmekkel. E helyett fél tenyér széles, arannyal és ékkövekkel díszített, mives munkával készült öveket ajándékoznak, ilyesfajta ajándékokat adtak a szultán fiai is János fiának, amikor visszaküldték az anyjához.

Amikor pedig a gyermeknek a szultán táborába való küldéséről folyik a vita az előkelők között, így folytatod: „Végül azonban György figyelmeztetésére és könyörgésére stb.” E mellé a György mellé oda kellett volna írni, ha nem tévedek, családnevét is, vagyis hogy Utyeszenics, vagy hívhattad volna legalább Fráter Györgynek, mivel leginkább ezt a nevet kedveli, s az udvarban is ezzel a hivatásának kijáró megszólítással tisztelték, amíg magasra jutott, s e nevével mind a mai napig, úgy tudjuk, nem vetette le, ahogyan nem vetkőzött ki csuhájából sem az

744 Johannes Baida Szeréminél is előfordul, de ő ott egy német ajkú küldönc szájába adja a kifejezést.

745 A *Historiae* ismert nyomtatott változataiban „Baiazet” szerepel I. Bajazid szultán (1389–1402) nevéként. Talán csak a Verancsicshoz eljutott kéziratban írták *Bajacet*nek.

746 Vár és város a Peloponnészoszi-félszigeten, olaszul: Modon. Ma: Methoni, Görögország. Modont Bajazid 1500. augusztus 9-én vette be.

747 Porębski beszámolója szerint az urak kaptak nyakláncokat ajándékba.

udvari divat kedvéért. Jóllehet akkortájt az összes többi előkelőt megelőzte az állami ügyek intézésében, mégis, az irigységet elkerülendő, amelynek jelei mindenben megmutatkoztak, Buda ostroma alatt semmi olyat nem tett, amit kizárólag neki róhattak volna fel, mintha hatalma jogán mások fölé akart volna emelkedni. Ezért abban a kérdésben, hogy kitegyék-e a királyi sarjat a nagy veszedelemnek, és elmenjenek-e az előkelők a félelmetes török szultán táborába katonai vezetés nélkül hagyva és a közrendű népre bízva Budát, inkább hallgatag volt, és a döntés kétsége miatt bizonytalan, és jobban hajlott arra, amit mások határoztak, de halogatással igyekezett késleltetni a döntést, mert látta, hogy nyilvánvaló veszély fenyegeti őket, ha nem engedelmessé válnak a törököknek, és nem mennek el a gyermekkel a pogányhoz, akiben annak ellenére sem szabad megbízni, hogy addig még nem szegte meg a magyaroknak adott szavát.⁷⁴⁸ Így egyetlen olyan észszerű vagy tisztességgel megvalósítható döntés sem kínálkozott, amelyre ne vetült volna a veszedelem árnyéka. Miközben Utyeszenics így viselkedett, és nem döntött vaktában, valamint Petrovics Péter temesi ispán sem mert határozni, Werbőczy István, a királyi kancellária legfőbb vezetője és Török Bálint, hogy Batthyány Orbánt és az egyik hadügyekben jeleskedő hadvezért, a rác Ucsarovics Pétert⁷⁴⁹ ne is említsem, akik a meggyőzéshez a legkülönbébb erőteljes eszközöket igyekeztek bevetni, a többiek kétségeivel szemben elszántan számos érvet sorakoztattak fel, végül legyőzték tétovázásukat, és maguk mellé állították őket. Higgyenek ők is Szulejmánnak, aggályok nélkül elmehetnek hozzá, nem kell félni, hogy a gyermeket ott tartják, nem kell aggódni az ország jövője miatt. Mindketto⁷⁵⁰ más-más megfontolásból hitte azt, hogy nincs veszély. Bálint szemlátomást bízott a számos fegyverbarátságban, amelyet török szomszédjaival kötött a hadakozások közepette, amikor Ferdinándtól visszatért János pártjára, s abban reménykedett, hogy a török jótéteménye folytán valamiféle különleges kormányzó⁷⁵¹ hatalomra emelkedhet a magyarok között, ezért János király halála után a szokottnál nagyobb hévvel támogatta a király fiának és feleségének érdekeit. Emiatt elsőként támadta meg a németek Szent Gellért hegyén épített hadállásait⁷⁵² Petroviccsal és Orbánnal együtt, s a németek visszaszorítására a törökök harci kedvét is feltüzelte, majd utat nyitott nekik. De mindezzel csak saját magának ártott. Az elszánt harcos képe, amelyet másokban igyekezett

748 Ez a hosszú és bonyolult körmondat a szöveg egyik kulcseleme: Verancsics minden kétséget kizáróan azt igyekszik igazolni, hogy Fráter György nem felelős Buda elvesztéséért. Sőt ő volt az, aki vonakodott elmenni a szultán táborába. Ez minden más forrásunk állításának ellentmond.

749 Verancsics egy később kihúzott, így a Szalay-kiadásban nem szereplő megjegyzése szerint Ucsarovics (Owchiarevius) Péter fiatalon török fogságba esett, majd hosszabb ideig török szolgálatban állt. Buda ostroma idején ő volt a naszádosok kapitánya (OSZK, Kézirattár, 422. Fol. Lat. III. 102r–v.).

750 Ti. Werbőczy István és Török Bálint

751 Szerémi szerint a szultán levélben gubernátorságot ígért Török Bálintnak, ha az támogatja hadjáratát. A Memoria rerum is említi, hogy az oszmánok hitegették a kormányzósággal Török Bálintot.

752 Török Bálint valóban aktív szerepet játszott a Gellért-hegyi török tábor elleni támadásokban. Ő vezette az augusztus 20-i nagy támadás egyik hadoszlopát is. Lásd erről Rabucher beszámolóját.

megteremteni magáról, inkább a törökök – igaz leplezett – ármánykodását von-
ta magára. Különösen, mivel ezeknek az a szokásuk, hogy amikor egy tartományt
teljességgel leigáznak és az uralmuk alá vonnak, a népet megkímélik, és az ősi
szabadságaiba való visszahelyezés reményével és jóindulatot mutatva megnyerik
maguknak, a nemeseket megrendszabályozzák, a főembereket pedig, és azokat,
akik hasonló tekintéllyel és hatalommal bírnak, illetve vezetésükkel tűnnek ki,
nem sokáig hagyják életben. Először hamissággal magukhoz csalogatják, majd
pár nap alatt, ezerféle módon és ezerféle fortéllyal elteszik őket láb alól. A törö-
kök jól emlékeztek, hogy Bálint a Dunántúl alsó részén, a várai körüli vidékeken,
sokak javait erőszakkal elfoglalta, és mind Kászonnak,⁷⁵³ mind más őrségeiknek
károkat okozott. Ezek miatt a törökök nem minden ravaszság nélkül, ígéretekkel
és hízelkedéssel addig vigyázták őt a megfelelő alkalomra várva, amíg ellenállás
nélkül el nem tehetik láb alól, vagy el nem távolíthatják, ahogyan ezt te, Jovius,
valóságúen és képszerűen le is írod.

Werbőczy más módon jutott ugyanerre a meggyőződésre. Ékesen szóló és
már régóta igen nagy tekintéllyel rendelkező férfi volt. Egyébként inkább nyílt és
egyszerű volt a természete, mint fortélyos és kétszínű, a csalárdságtól pedig egyet-
len rangbéli kortársa sem állt távolabb nála. Ezért túlzott állhatatossággal bízott
még a rosszindulatú törökökben is. Háromszor küldték követként Szulejmán-
hoz,⁷⁵⁴ s ha az a viszony, amely János és a kényúr között a barátságot, szövetséget,
valamint az ország további sorsát és a fiági öröklésről kötött szerződéseket ille-
tően fennállt, volt valaha valakinek egyáltalán köszönhető, a jeles vitéz, Łaski
Jeromos után, aki elsőként vetette meg ezen kötelékek alapjait,⁷⁵⁵ egyedül csak
Werbőczynek, mert ő tárgyalta a törökökkel, és vette rá őket a megegyezésre. Ezért
hitt a feddhetetlenül becsületes idős ember a török esküvéseinek és hitleveleinek
jobban, mint ahogy egy olyan barbárnak hinni szabad, akinek a keresztények
Mohamed törvénye szerint kifejezetten az ellenségei, ezért büntetlenül megszeg-
heti a nekik adott szavát, sőt hamis esküvel is rászedheti őket. Igen állhatatosan
érvelt Szulejmán szavahihetősége mellett, és lényegében egyedül ő volt arról
meggyőződve, hogy biztonságban ki lehet Szulejmánhoz menni.⁷⁵⁶ Ezért érte utol
aztán a halál is gyorsabban a nyomorultat.

753 1532-ben a Bécs közelében lévő Leobersdorfnál Frigyes rajnai palotagróf csapatai legyőzték
Kászim pasa portyázó seregét, az ütközetben maga Kászim is elesett. A harcokban jelentős
szerepet vállaltak Török Bálint és Bakics Pál huszárjai is. Bessenyei József, *Enyingi Török Bálint*.
Budapest, 1994, XVI.

754 Werbőczy csak kétszer járt a Portán: először 1533-ban, majd János király halála után, 1540-ben.
Barta Gábor, Egy magyar politikus. 317–318.

755 Hieronym Łaski lengyel diplomata 1527-ben állt Szapolyai szolgálatába, és hosszú évekig egyik
legjobb, főleg török ügyekkel foglalkozó diplomatája volt. Łaskit küldte János király Isztambulba
1527 őszén, hogy Ferdinánd ellen támogatást kérjen a törököktől. Így az első egyezséget a két
fél között valóban Łaski hozta tető alá. Erről bővebben: Barta Gábor–Fodor Pál (szerk., bev.),
Két tárgyalás Sztambulban: Hyeronimus Łaski tárgyalása a töröknél János király nevében;
Habardanecz János jelentése 1528. nyári sztambuli tárgyalásairól. Budapest, 1996.

756 Ez a részlet erősen Szerémi hatását mutatja. Nála szerepel az, hogy Werbőczy a szultán szavát
az evangélium megbízhatóságához hasonlította.

Ugyanis a kényúr hitszegése után,⁷⁵⁷ amikor Werbőczyt kinevezték Budára, hogy honfitársai ügyeiben bíraskodjon, nyíltabban kezdte a szultánt átkozni, magáról pedig azt mondta, hogy bizony, ha nem hittek volna annyira neki, amikor fennen hirdette a szultán szavahihetőségét, Buda, az ország fővárosa, nem esett volna el. Alig töltött két hónapot a hivatalában, amikor Szulejmán pasa budai helytartó lakomáján szerzett gyomor baja miatt – nem zárható ki a gyanú, hogy mérgezésről⁷⁵⁸ –, három nap alatt megadta magát a természet akaratának.⁷⁵⁹

De nem szalasztanám⁷⁶⁰ el azt sem, hogy szép rendben elmondjam, min alapult ez a gyanú. Werbőczy elkötelezetten gyakorolta vallását, és hogy erről tettekkel is ékes bizonytságot adjon, szinte minden évben saját költségén váltott ki Törökországból olyan rabokat, akiknek felajánlották a szabadulás lehetőségét. Azok között a foglyok között, akiket a legutóbbi követsége idején váltott ki Konstantinápolyban, és akiknek a szultán engedélyével visszaadta a szabadságát, volt egy igen előkelő, nemesi házból származó férfi, akit Werbőczy fontos feladatokkal bízott meg, minthogy származása mellett erény és tehetség is volt ebben az emberben az ügyek intézéséhez.⁷⁶¹ Egyik nap Werbőczy kocsiba ült, mert köszvény kínozta, illetve idős kora miatt egyébként sem tudott már lovagolni, és szokása szerint a pasánál ülésező tanácsba sietett, hogy törvényt mondjon. Amikor a pasa házána⁷⁶² közelébe ért klienseinek sűrű szolgálhatól körülvéve, a pasa testőrei, akik uruk parancsára hivatalból minden nap fogadni szokták a jeles férfit, a szokásosnál többen lármázva siettek elé, és Werbőczyt nem is köszöntve egyenesen rárohantak az egykori török fogolyra, hajánál fogva megragadták, ráparancsoltak, hogy a nyakát tegye szabaddá, s miközben a többiek a rémülettől kővé dermedtek, az utca közepén levágták a fejét. Ezután sietve, anélkül, hogy egy szót szóltak volna, visszatértek a testőrszállásra.

Werbőczy épp csak meghallotta a lármát, mikor ezt a szerencsétlen embert már leterítették: kidugta a fejét a kocsiból, és megkérdezte, miféle csoportosulás ez, mert még gondolni sem mert volna ekkora gáztettre. Bizony, a megölt ember levágott fejét itt, holttestét amott mutatták neki, s a gyilkosság okát senki nem

757 Vagyis miután Szulejmán csapatai csellel megszállták Budát.

758 A *Memoria rerum* a mérgezést tényként közli: „keves idő múlva Werbőczyt megítetik, meghal”. Szerémi nem állítja, hogy a budai pasa mérgeztette volna meg az öreg kancellárt, csak annyit ír, hogy három nappal a pasánál elköltött ebéd után elaludt az Úrban.

759 Halálának pontos dátuma nem ismert. 1541. október 28-án már nem volt életben (lásd: Barta Gábor, Egy magyar politikus, 321., illetve Mutnoky Mihály kötetünkben is olvasható levelét). Így valóban csak néhány héttel élte túl Buda elestét.

760 Verancsics egész kis novellát kanyarít Werbőczy haláláról. A Giovióhoz írt levél autográf kéziratában ez a részlet utólagos betoldás, és mind a *Memoria rerum*, mind Szerémi hatása feltételezhető mögötte, de Verancsics jelentősen kikerekíti, és önálló történetet farag forrásai utalásaiból.

761 Szerémi tudni véli, hogy egy Márkó vagy Márkus nevű deák dolgozott Werbőczy mellett, aki értette a törökök nyelvét. Szerémi ugyanakkor nem mondja, hogy Márkot Werbőczy rabságból váltotta volna ki, és azt sem, hogy a törökök megölték volna. Viszont Werbőczy halála után szennycsatornába dobva csúfot üztek belőle.

762 Mutnoky Mihály kötetünkben is olvasható levelében azt írja, hogy Szulejmán pasa György barát egykori házában kvártélyozta el magát.

tudta megmondani. Ekkor súlyos nyögést hallatva az ég felé és kezével mellét verve Turkovicsért kiáltott – aki, ahogy már mondtuk,⁷⁶³ akkor éppen városi bíró volt, és Werbőczy kocsija mellett lépkedett –, és azt ordította, hogy szörnyű dolog történt, majd megfordította a nyolclovas kocsit, és azt parancsolta, hogy térjenek haza. Alig fordult ki az utcából, újabb hírvivők érkeztek, egyik a másik után, és újra a pasához hívták. Azt javasolták, nyugodjon meg, és ne törődjön bűnös szolgájának sorsával: neki nem eshet baja, és kíséretének többi tagját sem éri bántódás, gonosztevő szolgája esetének pedig nem kell nagy jelentőséget tulajdonítani, a pasától majd megtudja, hogy rászolgált a halálra, mert vizsgálat nélkül meg kell büntetni azokat, akik elárulják a szultánt. Sokáig vonakodott, hogy a pasához visszamenjen, mégpedig sokkal inkább a hitetlenek álnoksága miatti harag, semmint a tőlük való félelem miatt. Egyfolytában azt kiabálta mindenki füle hallatára, hogy gyalázatos gaztett történt, az erőszakot elkövetők a törvényes rendet forgatták fel vakmerő tettükkel, a szultán, e legigazságosabb uralkodó mit sem tud erről, tisztviselői a gonosztevők, ők a semmirekellő gazemberek. Végül barátai visszafogták, s egyébként is bölcsességéhez mérten józanabban átgondolta a dolgot, s mivel attól is tartott, hogy vele szemben is erőszakhoz folyamodnak majd, és méltatlan módon cibálják a pasa elé, ahol igen gyorsan határoznak fölé – ami később be is következett –, engedelmeskedett. Amikor odaért a tárgyalásra, jöhet a pasa a többi szenátorral felállt üdvözlésére, és nyájas, tiszteletteljes szavakkal kérte, hogy üljön közéjük, Werbőczy csodálatos vakmerőséggel és több mint szenatori lélekkel elutasította ezt, hangoztatván: nem ül le és nem tesz semmit addig, amíg magyarázatot nem kap, miért ölték meg a szolgáját, s amíg ennek az ártatlan embernek a halála ügyében, mely mélységesen sértette őt is és méltóságát is, nem szolgáltatnak igazságot. Mivel nem tudta mérsékelni magát jogos fájdalomában, olyan szavakra ragadtatta magát, amelyekre mind a pasa, mind a tanácsadói láthatóan egyre jobban elvörösödtek, s mindkét részről kezdtek haragra gerjedni, különösen azért, mert Werbőczyt a törököknek semmiféle kedveskedése, semmilyen nyájas szavai nem tudták lecsendesíteni és megnyugtadni, minthogy az emberöléssel kapcsolatban semmi olyan magyarázó körülményt nem említettek, amely elegendőnek tetszett volna a gyilkosság mentegetésére. Ott és akkor ezzel a vitával nem ért el mást, mint hogy a magára haragítottaktól maga is haraggal távozott. Amikor távoztában lefelé haladt a lépcsőn, úgy mondják, még átkozódva szidalmazott egyeseket, de senkit nem nevezett néven, bár durva szavakkal panaszkolta bectelenségüket. Szavait barátai megjegyezték, s ha hihetünk egy nem hamis szerzőnek, kollégáit szidta N. N. N. N.,⁷⁶⁴ mondván, őmiattuk jutott ebbe a csapdába és veszedelembe, miközben ők megtartották szabadságukat.

763 Turkovics Miklós városbíró neve eddig nem szerepelt a szövegben. Viszont a Werbőczy-novella későbbi kiegészítés, és a kézirat végére írta be Verancsics. Onnan nézve valóban többször leírta már Turkovics nevét, de ha a részletet a neki szánt helyre illesztjük, ahogy Szalay kiadása is tette, Turkovics neve először itt kerül elő.

764 A kéziratban itt néhány szót olvashatatlanul kitöröltek. A négy N-netűt ennek jelölésére Szalay vette be a kiadásba, aki megpróbálta a kisírt szöveget rekonstruálni is: szerinte eredetileg „Utisennim et Petrovium accusasse” (*Utyeszenicset és Petrovicsot vádolta*) állt itt. Ezt a kézirat

Másnap, mivel a pasa aggódott a szultán haragja miatt, akinek mind maga és a magyar nép, mind pedig a királyi és budai polgárok vonatkozásában mutatott méltányosságát és nagylelkűségét Werbőczy felemlgette panaszában, és nyilvánosan kijelentette, soha nem fogja ezt a jogtalanságot eltűnőni, mert a budai pasát a szultán alattvalóival szemben soha nem hatalmazták fel ilyen féktelenségre, s amíg ő él, nem fog egy ilyen kegyetlen ember Budán uralkodni. Azok, akiket Werbőczy megbékítésére küldtek, mindent megígértek neki, amit csak követelt ebben az ügyben. De hiába próbálkoztak, mert Werbőczy utasítást adott a szolgálóinak, hogy készítsék elő a szekereket, rakják össze az összes házi holmit, és készülődjenek Buda elhagyására; össze is hordtak mindent, és felrakták a szekerekre. Erre a pasától főemberek sietnek oda: egyesek a lehető legnyájásabb hangon és a lehető legjobb érvekkel tartóztatják és igyekeznek lebeszélni a távozásról, mások pedig, lerakodván a szekerekről a málhát, saját vállukon viszik vissza a berendezést a házba⁷⁶⁵ elhessegetve az inasokat, s megígérik Werbőczynek, hogy ezentúl Szulejmán pasa mindent kívánsága szerint tesz, csak bocsássa meg a pasának a már elkövetett hibát; a pasa ezentúl semmit sem tesz sem Werbőczy embereivel, sem a keresztény néppel anélkül, hogy őt megkérdezné vagy vele megtanácskozná.

Ezzel megengesztelték Werbőczyt, kibékült a pasával, inkább csak tettetésből és nem igazán; de nem is tehetett másként, mert a török szultán titkos parancsából – névleg a legmagasabb méltóságban és kivételes szabadságban – fogoly volt. Pár nappal később a pasa ünnepélyes lakomára hívta magához, ez egyébként is gyakori szokása volt. Ezen az összejövetelen, amelyet fényes és nagyszerű körülmények között tartottak meg, amikor színleg a szultán egészségére, János fiának szerencséjére és a magyarok sorsának kedvező alakulására ürítették a bort, Werbőczynek mérgezett italt szolgáltak fel, hogy rögvést hasson és gyorsan halálát okozza, hogy még azelőtt távozzon az élők sorából, mielőtt panaszait eljuttathatná a szultánhoz. S mindezt majdnem nyilvánosan tették, s ennek az óriási, istentelen gaztettnek a híre nem került el a nép figyelmét sem.⁷⁶⁶

Azon a napon, amelyen a lakomáról hazatért, és az azt követő éjszakán még semmi fájdalmat nem érzett, talán azért, mert a méreg minden testrészában szétterjedve még nem kapott veszélyes mértékben erőre. Másnap bélgörcsöktől kezdett szenvedni, majd lassanként, mielőtt még beesteledett volna, elment a hangja, s teste akkorára puffadt, hogy feje, nyaka, keze, lába és ujjai sem maradtak meg eredeti formájukban: tele tömlőnek vagy inkább hústömegnek mondta volna az ember, mint emberi testnek, mert ráadásul a szája, szeme, körmei is más-hova kerültek, mint ahol születésétől voltak, ezt bárki megállapíthatta. Minden-

alapján is nehéz megerősíteni. A kiegészítés ugyanakkor Werbőczy szájába adva elképzelhető, egyben az is magyarázható, ha utóbb maga Verancsics húzta volna meg a szöveget, hiszen itt épp azt a két embert vádolja valaki hitszegéssel, akiket a szöveg alapvetően tisztázni akar mindennemű vád és felelősség alól.

765 Werbőczy háza a későbbi Karmelita-kolostor épületegyüttese helyén állt. Mutnoky ugyanakkor úgy tudta, hogy Buda megszállása után János király házába, vagyis a Szapolyai-palotába szállásolták el az öreg kancellárt.

766 Ez elképzelhető, hiszen Szerémi és a *Memoria rerum* is utalt rá.

kit döbbenet és részvét járt át, s akik mellette voltak, halkan a török álnokságát és kegyetlenségét átkozták. Így telt el a harmadik nap,⁷⁶⁷ amikor a már korábban a pasától odarendelt török őrség megszállta Werbőczy házának kapuját, hogy a tömeget távol tartsa (sokan odagyűltek ugyanis az irtózatosságtól), és nehogy még jobban híre keljen, milyen szörnyűséget követtek el. A rákövetkező éjszakán, hajnali két óra tájban lehelte ki lelkét, s testét a legnagyobb gondoskodással a mi szertartásunk szerint készítették elő a temetésre. A törökök nem engedték meg, hogy az a végső szolgálat, amelyben halottainkat szoktuk részesíteni, az ő felügyeletük nélkül menjen végbe, ezért makacsul ragaszkodtak hozzá, hogy a holttest bebalzsamozásánál és koporsóba tételénél is jelen legyenek, ebben kellett ugyanis a sírbolthoz⁷⁶⁸ szállítani, és szigorúan megtiltották, hogy a holttestet a temetésen közszemlére tegyék, nehogy még jobban szánakozhassanak az emberek a rettentően eltorzult tetem láttán.

Vagyonát és javait nem kobozta el török, megengedte, hogy minden holmiját, és ami aranya, ezüstje, pénze vagy ruhája csak volt, épen és hiánytalanul szállítsák el Imre fiának.⁷⁶⁹ Szolgái, véencei, valamint fizetett katonái barátaival együtt bántatlanul elhagyhatták Budát. Amikor meghalt, a törökök csak annyit tettek a pasa parancsára, hogy ami csomagja, málhája és ládája volt, feltúrták levelek és török iratok után kutatva, s amit találtak, elvették. Ebből is napnál világosabban kitetszik, hogy miután megölték e kiváló férfit, gondoskodni akartak róla, hogy hitszegésük büntetlen maradjon. Werbőczytól nem tagadták meg a végtisztességet és a gyászpompát, és a pasa beleegyezésével úgy végezték el a vallásunk szabályai szerinti temetési szertartást is, hogy a szomszédos falvakból és városokból az összes papot meghívták, aki csak a legutóbbi veszedelem után megmaradt, mintha Budát semmiféle ellenség nem sebezte volna meg.

Hogy ennek a törvényesen kiváltott és a szultán parancsára szabadságát visszanyert embernek az életét miért oltotta ki dühöngve az őrző csőcselék, annak az az oka, hogy a törökök nemigen tűrik el, hogy köztünk a nyelvüket és szokásaikat jól ismerő emberek éljenek, az a gyanújuk ugyanis, hogy ezek felfedik hamisságukat és fortélyaikat, amelyeket velünk szemben alkalmaznak, és így kevésbé sikerül nekik, amiben ellenünk mesterkednek. Ilyennek látták azt a szerencsétlen embert is, akit Werbőczy igen magas hivatalba helyezvén nem engedett el maga mellől, ellentétben sok mással, akiknek hagyta, hogy kiszabadulván visszatérjenek otthonukba; úgy vélték, hogy ez az ember Werbőczyt kitanította mindarra, amivel szembeszállhat a törökök álnokságával, és kijátszhatja a mieink ellen forralt ármányait.⁷⁷⁰ Ráadásul magát Werbőczyt is fondorlatos és gyalá-

767 Szerémi is azt írja, hogy Werbőczy a pasánál tett látogatását követő harmadik napon halt meg.

768 Szerémi szerint Werbőczyt a Mária Magdolna-templomban temették el, mely ekkor a budai magyarok egyháza volt, egyben a török megszállás után az egyetlen keresztény kézen hagyott templom.

769 Szerémi ezzel ellentétben azt írja, hogy a pasa elkoboztatta a vagyont, és semmi nem jutott Werbőczy Imrének.

770 Elsőre sajátosnak tűnik, hogy Verancsics megint visszatér Werbőczy halálának körülményeire. Ezt azonban az magyarázza, hogy itt ér véget a Werbőczy sorsát taglaló, novellisztikus szövegrész, mely a kéziratban eredetileg nem szerepelt, Verancsics utóbb toldotta hozzá, és

zatos módon tették el láb alól, s bizony hiába átkozzuk mi a török álnokságát, s hiába hajtogatjuk irántuk való engedelmességünket és hűségünket. Minden reményünk a győzedelmes barbár sikerében van, és hiába is áltatjuk magunkat, miközben csak egy évig vagy kicsit tovább húzzuk szabadon, azt is nagy szolgásgban, veszedelmek és rettegés közepette.

De nehogy terjengősebb legyek, mint azt célkitűzésem megkívánja, Werbőczy és Bálint igen heves ösztönzésére a királyi utóddal mindenki levonult a táborba Szulejmánhoz. Bár hozzájuk vehetjük Batthyány Orbánt is, akiről más helyen majd többet szólok,⁷⁷¹ mert csatlakozván az előző kettő véleményéhez, erős és hathatós érvekkel szolgált, hogy miért kell bízni a törökben. Nem volt ugyanis még hajlott korú ember, ügyes, tettere kész és bátor jellem volt, tanácsaiban mindig a dicsőségre tekintett; Itáliában is megfordult tanulmányok céljából, s ott hírnevet is szerzett. (Azokban a napokban Budán pestisjárvány tombolt, s nem sokkal azután, hogy Werbőczy elhagyta a földi világot, a járvány öt nap alatt megölte Turkovicsot, feleségével, gyermekeivel és teljes háznépével együtt; csak az egyik fia és lánya maradt életben. Werbőczyt a járvány teljes háza népével együtt elkerülte, s mikor a lakomán, amelyre egészségesen érkezett, először megérezte gyomrában a mérget, ő maga mondta, hogy bizonyosan a pusztulását hörpintette fel. A pestisnek és a méregnek egyébként is más-más tünetei vannak, de ennek kifejtését inkább az orvosokra bízuk.) De térjünk vissza oda, ahonnan elindultunk: akár tévedésből, akár szándékosan történt mindez, egyikőjük sem tehető kizárólagosan felelőssé érte, mert ebben egyaránt közrejátszott valamenynyük jóhiszeműsége, amely egészen addig ép és sértetlen maradt, illetve részben ijedelmük, részben pedig katonai gyengeségük és kishitűségük az ellenállás lehetőségét illetően, amennyiben azt megkísérelték volna.⁷⁷²

A kényúr feleségéről, Roxolánáról, akinek [egyébként] Hazsathia⁷⁷³ a neve. – Hallottuk mi is, sőt meg is győződünk róla, hogy Szulejmánt nem egy Tranquill-

jelezte, hogy itt lenne a helye. Mivel a kéziratot nem volt módja kijavítani vagy befejezni, benne maradt az eredeti utalás is Werbőczy halálának körülményeire, aminek így jelenleg két változata is olvasható.

771 Verancsics 1548 végén valóban írt egy rövid életrajzt Batthyány Orbánról, nem sokkal annak halála után. Ez sokáig kéziratban maradt, Nemes Gábor fedezte fel a győri egyházmegyei levéltárban (Nemes Gábor, *Verancsics Antal győri irathagyatéka* In: Nemes Gábor–Vajk Ádám [szerk.], *In labore fructus. Jubileumi tanulmányok Győregyházmegye történetéből*, Győr, 2011, 325–333.), majd Sörös Borbála adta ki: Sörös Borbála, Verancsics Antal Elogium Urbani Bathiani (1548). *Lymbus* 2012–2013, 40–50.

772 Verancsics tehát alapvetően Török, Werbőczy és Batthyány felelősségét hangsúlyozza (csupa olyan emberét, aki a mű megírásakor már nem élt, vagy fogoly volt, mint Török), de zárásként igyekszik kicsit objektívebb hangot megütni, és elismeri, hogy a többi úrnak is van szerepe a döntésben.

773 „A szultán kedvenc felesége vagy ágyasa” jelentésű „haseki [sultan]” kifejezés rontott változata. Ezt a formát a magyar történetírásban Istvánffy is ismeri Forgách Ferenc művéhez fűzött kommentárjában (MHH II. Scriptores XVI. 93.); egyébként ritkán bukkan fel Hürrem (Roxolana) nevéként, de Konstantinápoly leírásánál is így szerepel Thomas Gainsford: *The Glory of England...* (editio princeps: London, 1618) c. művében: „Sultanus Soliman surnamed the Magnificent, amongst many others had one beautifull Concubine called Rozza, or Roxalana,

la⁷⁷⁴ nevű zsidó asszony által kevert szerelmi bájital vette rá, hogy Hazsathiat a házassági törvény szerint feleségül vegye, hanem az ő Mohamedének törvénye kötelezte erre, amely akkor is vezérelte, amikor mint szabad nőt elengedte a szolgálatából. Miután ugyanis a török férfiak megszabott ideig használták rab asszonyaikat, bizonyos évek elteltével kötelesek őket szabadon elengedni, már ha azok maguk is szabadságra áhítoznak. Mivel Hazsathia a többi, háremében őrzött asszonynál szemlátomást jobban meg volt áldva testi szépséggel, kellemmel és tehetséggel, bár nem sokkal korábban szabadon bocsátották, ura, szerelmi vágytól lángolva, ismét nászra csábította, de az asszony, aki immár szemérmesen, hajadon módján akarta életét berendezni, a tőle telhető legnagyobb elszánással tagadta meg az engedelmességet. Mivel így lehetősége nyílt rá, hogy Szulejmánt férjének megszerezze, akinek iránta érzett heves érzelmeit már hosszú együttélésük alatt is megtapasztalta, az említett zsidó asszonyt, akiről jól tudta, hogy a férfival bizalmasan és őszintén beszélhetett – egyébként ő volt az, aki valamivel korábban Łaski Jeromost és Péter moldvai vajdát kiváltotta a konstantinápolyi börtönökből –, először elhalmozta a legdrágább ajándékokkal, majd megígérte, hogy még sokkal többet is ad, s miután ilyen módon biztosította magának az asszony támogatását, feladatul adta neki, hogy ha már Szulejmán nem tud nélküle élni, járjon közben nála a törvényes házasság érdekében. Tekintve, hogy a törvény szerint elnyerte testi szabadságát, mindenképpen úgy határozott, hogy vagy férfival való érintkezés nélkül éli le maradék életét, vagy ha így nem tudná, legalább törvényes hitvesi viszonyt akar. E célból ügyesen megnyert magának egy bizonyos papot, mind között a legelsőt, akivel vallásuk írásairól és törvényeiről beszélgetni és hitük előírásai szerint imádkozni szokott a zsarnok, és rávette, hogy teljesítse akaratát, és gondja legyen rá. Hogy mennyire bizonyult eredményesnek ebben a dologban a pap⁷⁷⁵ és a zsidó asszony, kiviláglott abból, hogy szerencsésen házasságot is kötött.

Buda elfoglalása, amelyről így szól: „egyébként, amíg a magyar előkelők a pasákkal ebédeltek... stb.”. – Amint Szulejmán táborába értek, a királyfinak egy és az uraknak is egy külön sátrat jelöltek ki; ezt követően a janicsárok és a szolákok⁷⁷⁶ lassan körülvették őket, amíg a pasák a főhadiszálláson gyülekeztek. Ezután két jeles férfit, a testőrség parancsnokait küldték, kezükben ezüst pálcával, mint parancsnokságuk jelvényével, hogy a királyfit és az előkelőket a zsarnokhoz vezessék.⁷⁷⁷ Az előkelők még a királyné jelenlétében tartott tanácskozáson úgy határoztak egymás között, hogy Petrovics Péter temesi ispán, aki a néhai János ro-

but more properly Hazathia” (London, 1619,² 185.). De valójában a Roxolana sem név, hanem Hürrem rutén származására utal. Hürremről lásd még: Fodor Pál, Hürrem és Mahidevrán.

774 A karaita, azaz a karaita judaizmust követő krími népcsoportból származott, eredeti nevén: Strongila a szultáni háremben speciális szolgálatot végző, „kira” néven ismert zsidó nők egyik képviselője (megh. 1548 k.), Szulejmán szultán anyja, illetve felesége, Hürrem (Roxolana) bizalmasa. Később áttért a mohamedán hitre Fatma néven.

775 Más adatok szerint Hürrem szövetségese a szultán zsidó orvosa és bizalmasa, Mose Hamon lett volna (Fodor Pál, Hürrem és Mahidevrán. 752.).

776 (Török) testőrök.

777 Az ezüst pálcás kísérőket Porębski levele is említi.

kona volt, a karjában tartva nyújtja át a szultánnak a kisfiút. Próbáltak pontosan a megbeszéltek szerint cselekedni, a gyermek azonban megrettent a sok fegyverestől, a szokatlan csillogástól és látványtól, és sehogyan sem lehetett hangos sírás nélkül a dajkájától elszakítani. Ezért, hogy sírását elcsitítsák, a gyermeket a dajka vitte be, csupán a királyné két első udvarhölgye kíséretében, és ő adta a kisfiút a szultán kezébe.⁷⁷⁸ Miután megfogta és nyájasan karjaiba vette, úgy mondják, észrevehetően felsóhajtott a zsarnok, majd tisztelettel megemlékezett szülőjéről, hogy milyen gyorsan elragadta a végzet, végül a gyermek orcáját többször csókkal illette, közben röviden elbeszélgetett a körülötte állókkal a gyermek jó tulajdonságairól, külleméről és apjához való hasonlatosságáról. Ezután a főemberek a gyermek és a királyné nevében felajánlották Szulejmánnak az ajándékokat, mert a törökök, miként a perzsák fejedelme előtt is tilos ajándékok nélkül megjelenni, majd nagyszerű beszédben egészséget és sikereket, boldogságot kértek neki a hatalmas Istentől. A kisfiút ugyanazok a férfiak vitték vissza a sátorba, akik idehozták, közben az előkelőket egy kis időre még visszatartották a zsarnokkal való beszélgetésre, merthogy őseik szokása és törvénye szerint mindig is ez volt a gyakorlat elődeiknél, hiszen a törökök valamiféle gögös felsőbbrendűségből elutasították, hogy hosszabb, bensőséges beszélgetést folytassanak magánemberekkel, főként külföldiekkel. Velük szemben azonban, ha valóban Budára fájt a foga, engednie kellett valamennyit felséges személye szigorából és visszafogottságából, így módon akkor az előkelőkkel sem történt semmi más, csupán visszaküldték őket a sátrukba, és tudtukra adták, hogy pasák érkeznek majd hozzájuk, hogy tárgyaljanak a napirenden lévő ügyekről.

Miután mindez lejátészódott, mit se késlekedve kiküldtek három magas rangú és tekintélyes [pasát],⁷⁷⁹ valamint haladéktalanul hozzáláttak, hogy Budát lehetőleg még aznap hatalmukba kerítsék, mielőtt még az ármányra fény derülne. A pasák kezdetben nyájas és kedves hangot ütöttek meg, és mindent megtudakoltak Maylád és Balassa összeesküvéséről,⁷⁸⁰ János király haláláról, Perényi Péter és a szerzetes Frangepán Ferenc, kalocsai érsek elpártolásáról,⁷⁸¹ akiknek tanácsára és irányításával Ferdinánd római király Budát ostrom alá vette, végül a német pártról és az ország helyzetéről. De nyomban ezután mintegy komolyra fordították a szót, mintha addig csak jelentéktelen és érdektelen dolgokról tárgyaltak volna, más hangon, más arckifejezéssel és más szavakkal szóltak, vádaskodni kezdtek, olyan dolgokról kezdtek kérdezősködni, amelyekről a magyarok még egymás között sem igen mertek vagy tudtak beszélni, ahogyan gyakran megesik az állam irányítóival; s ami még ennél is súlyosabb volt, hogy azonnal

778 Ez az epizód is Porębski levelére megy vissza.

779 Verancsics szintén Porębski beszámolójából tudhatta, hogy három pasa érkezett az uraknak felállított sátorba. De a tárgyalás menetéről a szervitor már semmit nem írt, mert azon nem volt jelen.

780 A Maylád-összeesküvésről bővebben: Varga Szabolcs, A Maylád-féle lázadás történetének kritikai vizsgálata. In: *Grastyán Endre Szakkollégium tanulmánykötete 2.* Szekszárd, 2001, 277–293.

781 A források általában Perényi Péter és Frangepán Ferenc elpártolását említik, ők ketten voltak a legfontosabb és legmagasabb rangú pártváltók János halála után.

válaszolniuk kellett. Valóban nem sokban különböztek azoktól, akiket főben járó gonosztett miatt vetnek törvényes vallatás alá. Ezzel a szemérmertlenséggel és önkénnyel szoktak a törökök őrzöngeni mindenivel szemben, akit adófizetésre kötelezve alattvalójukká tesznek, és uralmuk alá hajtanak. Követeinktől és sokak náluk szerzett tapasztalatából tudjuk, hogy a törökök kétszer, háromszor, sőt többször is kikérdezik őket ugyanarról a dolgról, többször elmondatják velük az elejétől a teljes szöveget azért, hogy vajon hol változtatják meg ugyanannak a történetnek a menetét, kifejejtenek-e egyetlen szót is, esetleg más hasonlók előfordulnak-e, amit a hazugság és csalás jeleként magyaráznak. Ilyen hibákat még egy híres szónok is elkövethet, ha valaki valamilyen ürüggyel félbeszakítja, hát még olyan ember, aki nem tanult irodalmat. Mostanában egyébként szívesebben küldünk ilyeneket Törökországba, nehogy a műveltebbek tudásukban bízva esetleg többet merészeljenek mondani a ravaszkodó nép előtt, mint amennyit rájuk bízta. Nem hiányoznak az olyanok sem, akik – miközben a küldöttségek már sokadszorra adják elő megbízásukat – szidalmakat vágnak a beszélők fejéhez, hogy megzavarodva és megrettenve elakadjon a hangjuk, cserben hagyja őket lelki erejük és emlékezetük, és így a követeket csalárdságra hajlamosnak, urukat pedig gyanúsnak tüntessék fel a szultán előtt. Ezután pedig megüzenik nekik, hogy a szultán megharagudott, ezért pénzbeli kárpótlással tartoznak, különben országukat is veszélybe sodorják, és maguk is súlyos helyzetbe kerülnek. Ezek szolgálnak a török zsarnokság leghatékonyabb kelepceiként.

De vissza a tárgyunkhoz, melytől talán túlságosan gyakran térek el. Nézd el ezt nekem. Mert ha egyetlen eseményt igyekszem is tárgyalni, történelmünk tengere kinyílik, csőstül áradnak a dolgok, és a toll messze kalandozik. A pasák tehát különböző módokon puhították az előkelőket mintegy a kényszersztől is hajtva, hiszen nem akarták elveszíteni szultánjuk kegyét és kivívni haragját: fenyegetésbe burkolva táltak nekik örömteli dolgokat, hogy egyikük se vonja kétségbe Buda átadásának szükségességét, amit rövidesen követelni akartak. Tervük pedig be is vált. Azt gondolták ugyanis, hogy az emberek veszedelemtől fenyegetve inkább választják a rosszabbik utat, mint a dolgok kedvező alakulásának reményétől biztatva a jót, mert a célirányos erőszak hamarabb ad ösztönzést még akár valami bűn elkövetésére is, mint a kényelmes és kedvező körülmények az erény és a dicsőség gyakorlására, mert e kettő révén szokott belopózni még a nemesebb lelkekbe is a tétlenség és a nemtörődömség.

A pasák a legkülönbélebb dolgokat mondták az előkelőknek, végül a szultán nevében követelték Budát, a következő okokat sorolva fel: A magyarokhoz túlságosan közel van az ellenség, és igen erős, s egy akkora város megvédésére belső viszályaik miatt, melyeket makacsul szítanak egymást közt, elégtelenek, a szultán pedig már kora miatt sem mozdul könnyen,⁷⁸² és nem tud minden évben olyan távolról olyan hatalmas hadjáratokra vállalkozni, amilyeneket eddig indí-

⁷⁸² Az eredetiben: „iam aetate gravem”. Szulejmán 1494-ben született, így Buda elfoglalásakor negyvenhét esztendő volt, hajlott korúnak tehát még korabeli mércével sem számított, hiszen hatvan év felett számított valaki öregnek. A szultán a *Memoria rerumban* érvel még hajlott korával, Porębski levelében nem.

tott Magyarországra, s amelyek mind költségben, mind emberben szinte megbecsülhetetlen veszteséget okoztak neki.⁷⁸³ A szultán nagyon fél, hogy ha Budát egy szerencsétlen véletlen folytán beveszik a németek, veletek együtt őt magát is kiszorítják az országból. Főképpen Károly császár és fivére, Ferdinánd mesterkedik ezen; így egykönnyen az sülhet ki a dologból, hogy azt is veszedelembé sodorhatják, amit saját és ősei korábbi győzelmei megszereztek.⁷⁸⁴ Ezért adják át a várost a szultánnak, és ő Budát úgy megrakja őrséggel, úgy megerősíti védművekkel, mindenféle hadi szerszámokkal és ágyúkkal úgy felszereli, hogy azután már maga is kevésbé érzi majd veszélyben, a magyarok pedig az ő segítsége és áldozata nélkül is biztonságban lesznek. János fiának Erdélyt és Magyarországnak azt a részét ígéri, amely a Tiszától Erdélyig terjed, hogy ott saját állama lehessen, mégpedig, ahogyan fennen hangoztatták, nem megvetendő nagyságú, hogy ezzel vigasztalódjon Buda elvesztése miatt, amíg fel nem serdül. A pasák mindehhez hozzátették, hogy megvan a reménye Buda visszaadásának, ha a fiúnak kedvez a sors; a magyarok maradjanak az ő zászlaja alatt, fogadják el a szultán parancsait, és ne pártoljanak tőle.

Az előkelőket felkavarta ez a súlyos és váratlan követelés, bénultság és némaság vett erőt rajtuk; csak ekkor ismerték fel, hogy törbe csalták őket: gyászosan nézett egyik a másikra, hallhatóan felnyögtek a fájdalomtól, megbánták a tanácsot, amelyre hallgatva a táborba jöttek, s átkozták magukban azt, aki ezt kitálalta, kölcsönösen egymásra mutogattak, de akkor és ott, végrehajtóik jelenlétében, csak annyit tudtak tenni, hogy megkérdezték, megbeszélhetnék-e magukban a dolgot. Mikor erre engedélyt kaptak, a pasák is kivonultak egy rövid időre.

A gyászos hír és a zsarnok kimondhatatlan gáztette a királynénak és bárki másnak is Budán csak akkor jutott tudomására, amikor a városbíró jelentette a várba (ahogy majd később elbeszéljük), hogy török őrség van a Szombat kapuban,⁷⁸⁵ a városi őrséget pedig elzavarták, igaz addigra olyan félelem-szülte szöbeszedek terjedtek el a városban, hogy az előkelőket Buda átadásának érdekében visszatartják a táborban, vagy már meg is ölték őket, vagy a Dunán elindították őket Törökország felé, a szultán pedig soha többé nem adja vissza a fiút az anyjának, hanem magával fogja vinni. Ahogy mind gyakrabban változtak a hírek a nép körében, mindazok, akik bölcsebbek voltak, annál kevésbé adtak hitelt ezeknek, épp azért, mert bizonytalanok voltak, illetve a szöbeszéd állhatatlansága mindenkiben táplálta és erősítette a reményt. Egyébként a barbárok nagyon ügyeltek, nehogy a városban értesüljenek az előkelők helyzetéről. Igaz, a legtöbben kétségbe vonták, hogy a városban maradtaknak lett volna-e merszük megtagadni Budát a szultántól, ha Buda átadásának követelését, a kisfiú és az előkelők foglyul ejtését hamarabb megtudták volna. Hiszen a királyné attól rettegett volna, hogy elveszti a fiát, az előkelőket pedig kétségtelenül kivégezték volna. Miután pedig nem csekély számú török hatolt be csellel a városba, az élelem elfogyott,

783 Az érvelés itt szinte szó szerint követi a Porębski levelében írottakat.

784 A Német Birodalom fenyegetése is szerepel a szultán érveiben a *Memoria rerum* szerint.

785 Buda északi kapuja, a mai Bécsi kapu.

az erődítések pedig romos állapotban voltak, bizonyosan senkinek nem lett volna hozzá bátorsága.

A királynét azonban mélyen lesújtotta a szomorú hír, és most már valódi félelem járta át, s bár nő léteére mások ítéletére hagyatkozott, és mivel annyi csapás sújtotta, átadhatta volna magát fájdalmanak és könnyeinek: mégis megőrizte önuralmát, parancsba adta, hogy a palotát még éberebben őrizték, és követet küldött az előkelőkhöz (amilyen titokban csak lehetett), s megüzente nekik, hogy ő bizony előre látta és megjósolta ezt a bajt, de minden vágya, hogy segítséget és tanácsot adhasson nekik. Mivel azonban a dolog elvégeztetett, tanácsra nincs szükség, ő is és ők is minden tekintetben a török könyörületességétől függenek, viselkedjenek tehát a szultánnal olyan okosan, szerényen és bölcsen, hogy menthessék a menthetőt, illetve tegyenek meg mindent a halhatatlan Isten segedelmével, ha kedves még nekik Magyarország maradék üdve, nehogy veszélybe kerüljön a fia. Emlékezzenek a gyermek apjától kapott jótéteményekre, s ha úgy hozza a sors, hogy fia megmenekül, talán ők is kikerülnek majd a veszedelemből. Ez az üzenet azonban nem jutott el az előkelőkhöz, mert lehetetlen volt megközelíteni őket.

Még mielőtt Budáról elindultak volna, a királynénak az volt a javaslata, hogy tegyenek úgy, mintha beteg lenne a fia, akkor ugyanis nem lehet a szultánhoz elengedni. Az viszont kedvére való lett volna, hogy az urak vállalják a veszélyt, keressék fel a szultánt ajándékokkal, majd miután kimentették a fiút, döntsenek ott mindenben úgy, amint az állam javára jónak látják. Ha a dolog kedvezően alakul, és úgy ítélik meg, hogy a szultán nem tesz olyasmit, amitől tartottak, megígérte, hogy a fiát is utánuk küldi; ha viszont bajba kerülnek, ne vegyék rossz néven, ha fia épségére gondol, hiszen ő fennmaradásuk záloga, és mindig is dicsőséges tett volt a halandók körében, ha a hazájuk iránti szeretetből és fejedelmeik érdekében vállalták a veszélyt.⁷⁸⁶

Ám miközben ők ebben a nehezen eldönthető ügyben képtelenek voltak dűlőre jutni, s mialatt mindegyre gyötörte őket a veszélyérzet, és már-már gyalázatos módon folyamatosan újabb követekkel sürgették őket, megüzente a török: nem szabadna ilyen félvállról venniük a szultánt, hiszen nagy szemtelenségre és meggondolatlanságra vall, ha úgy vélik, hogy a szultán az ő tanácsuktól függ akárcsak egy hajszálnyit is, különösen egy olyan dologban, ami a saját hatásköre, és különösen ő, akit Isten és a szerencse is jobban kitüntetett annál, minthogy méltatlan módon tőlük kérje azt, ami a sajátja és már el is vehette volna.

E pimaszság még jobban letaglózta, a félelem pedig szinte annyira előntötte őket, hogy a szavuk is elakadt, és zavartan és hamarjában csak azon tanakodtak, nehogy az ellenségnek lehetőséget teremtsenek Buda megszerzésére, nehogy valami módon vagy bármilyen hibás lépés miatt elveszen a város, és egyikük sem habozott volna a halált választani inkább, mint hogy ezt az istentelenséget kövesse el hazája ellen, mert a haza előbbre való az életüknél. Megüzenték egy-

786 A királyné érvei Porębski leveléből valók.

szersmind a pasáknak, hogy készek a válaszára, s a sátorba lépve, ekképpen beszéltek:⁷⁸⁷

„Az egész világ előtt ismert, hogy János király, amíg az élet kísérte útján, soha nem feledkezett meg a legyőzhetetlen Szulejmán szultán jótéteményeiről, akinek révén királyságába visszatérhetett, barátságukra és szövetségük megtartására tett esküjét szilárdan megőrizte, s amennyire a szétmarcangolt és megosztott ország javaiból tellett, mindig kész volt arra, hogy a szultán iránti háláját kellő bizonyítékokkal tanúsítsa.⁷⁸⁸ S hogy a végsőkéig bizonyítsa elhatározásának komolyságát, illetve hogy az sohasem volt tettetett, özvegyiségre és árvaságra jutó feleségét és fiát nem más barátságban vagy rokonságban közelebbi személyhez kötötte halálos ágyán, hanem végrendeletében és gyámsági jogon kizárólag a szultánra bízta és adta át őket. Mi, jó- és balszerencséjében egyaránt tiszteltük és követtük őt, miután ismertük engedékeny természetét és jellemét, szelíd uralkodását, s magunk is állandóan azt tanácsoltuk neki (bár magától is mindig ezt cselekedte), hogy tartsa ki a szultánnal való szövetségben mindenkor, és nem kételkedünk benne, hogy ennek saját tapasztalata révén maga a legyőzhetetlen szultán is tudatában van. Ti pedig, jeles pasák, megvallhatjátok és tanúi lehettek, hogy kiknek az ösztönzésére cselekedtünk mindent. Mert ugyanő, János írta elő nekünk, hogy terveinkkel és óhajainkkal magát a szultánt keressük meg, s fiát úgy neveltessük és taníttassuk, hogy mialatt felnő, ne csak megismerje mindazt, amit az apja a szultántól kapott, hanem törekedjen is rá; mire pedig eléri a férfikort, édes szülőjeként tekintsen rá és tisztelje őt, mert ha apja ellenségei fenekednek rá, akár szerencséjét, akár országát senki másnak a segítségével, barátságával, tanácsával, vezérletével és haderejével nem tarthatja meg, egyedül csak Szulejmán szultánéval. Mindezek után maga a szultán, miután értesült János utolsó akaratáról, magasztalva mindent, amit János az életből távozóban tett, miként ezt részben a jeles férfiútól, Werbőczy István kollégánktól, aki akkor éppen ebben az ügyben volt követségben, részben magának a szultáni hírvivőnek a leveléből tudjuk, ugyanezen megfontolásból Jánosnak mind a feleségét, mind a fiát a néppel együtt a mi kormányzásunkra és őrizetünkre bízta. Azt parancsolta mindenekelőtt, ha ép-ségben akarunk maradni és örvendeni akarunk hazánknak és ősi szabadságunknak, hogy maradjunk meg elsősorban az ő, majd az anya és fia hűségén, azokat a népeket pedig, amelyek a mi pártunkon vannak, és a gyermek szerencsáját követik, úgy tartsuk meg az engedelmisségben, hogy ne nyugtalankodjanak és lázadjanak, mi pedig ne érintkezzünk és közösködjünk a németekkel.

Hogy mindezt kicsoda elszántsággal, hűséggel, állhatatossággal, odaadással és kitartással cselekedtük János király életében és halála után is, s hogy emiatt mára az összes keresztény szemében gyűlöletesek lettünk, és megvetően a ti neveteken, törököknek hívnak minket most is (hogy más egyebet ne is soroljunk), a napnál

787 A következő szónoklat teljes egészében Verancsics leleménye, mely kiválóan illeszkedik a humanista történetíróval szemben támasztott elvárásokhoz, egyben pedig ellenpárja Mehmed bég szultáni tanácsban elmondott, Giovio művében olvasható beszédének.

788 Oszmán források szerint Szapolyai jelentős összegű adóval tartozott a szultánnak. Lásd erről a János Zsigmondnak küldött 1540. őszi adhnamét. Ennek szövegét Verancsics is ismerhette, legalábbis ez valószínűsíthető a beszédben követett érvelés alapján.

is világosabban láthatja a szultán. Egy egész évig kellett az ostromot elviselnünk, sokakat megöltek közülünk, szinte mindnyájan sebet kaptunk, az ellenséget, amely egyszerre több helyen, két alkalommal⁷⁸⁹ is áttört a várfalon csapataival, parancsnokaikkal egyetemben, bámulatos bátorsággal megsemmisítettük, rengeteg hadi jelvényüket elvettük, a sereg többi részét pedig, mindenben érzékeny veszteséget okozva nekik, fejvesztett menekülésre készítettük. Azokat is bátran kiűztük, akik bizonyos elvetemült polgárok árulása folytán éjszaka a város szívébe lopóztak;⁷⁹⁰ az árulókkal, akik hatalmunkba kerültek, méltó módon, kínhalállal végeztünk,⁷⁹¹ a többtől elvettük vagyonát, elfoglaltuk földjeit és örök száműzetésre ítéltük őket, ráadásul felhívásban jutalmat ajánlottunk azoknak, akik elfogják és elének hozzák vagy karddal kivégzik őket. Hogy hányszor rontottunk ki a falaink alatt gúnyolódó ellenség golyózáporába, majd hányat vágtunk le kézitusában, kergettünk el és ejtettünk fogságba, annak világos bizonyítékai a városban a lovak, mellvérték, sisakok, pajzsok, kardok és a németekkel teli tömlőcök, a városon kívül pedig a szanaszét heverő holttestek, a véráztatta mezők, és a levegőt átható dögletes bűz. Ékesen tanúskodnak erről a romos falak is, melyek jelentős szakaszait itt is, ott is az ágyúk rettenetes csapásai a földdel tették egyenlővé, s ezzel a várost annyira nyitotta és csupasszá változtatták, hogy mi sem lehetett volna már számunkra kevésbé védhető, hogy kitartsunk, az ellenségnek pedig megközelíthetőbb, hogy rohamozzon. S mivel minden építőanyagunk elfogyott az omlások betöméséhez, testünkkel torlaszoltuk el a sáncot, s reményvesztetten, de a végsőkig elszánva harcoltunk mindhalálig szakadatlan, de mindig visszavertük és gyakorta levágtuk az ostromlókat.

S hogy ne csak ez az egyetlen veszély kínozzon bennünket, amely úgy tűnt, hogy csupán minket sújt, feleségeink és gyerekeink gondja is gyötört bennünket. Őket ugyanis az ágyúk gyakori és sűrű lövései miatt, amelyek éjjel-nappal szünet nélkül tüzeltek és házaink tetejét rombolták, maguk alá temették otthonaink cserepei, gerendái, kövei és mindenféle omladékai. Közülünk is többen ugyanígy estek el, miközben fegyveresen siettünk az utcákon át a falakra, hogy szembeszálljunk az ellenséggel, annyira nem volt sehol sem biztonságos. Közben megszorodtak az ellenséges csapatok, katonaság szállta meg a város és a vár tövét minden oldalon, s közvetlenül a várfalak alatt ásták az árkokat, hogy azokba rejtőzzenek, ahogy magatok is láttátok, és így felülről semmiféle bántalom ne érhesse őket; úgy körbe voltunk zárva, hogy nem volt lehetőségünk a Dunához lejárni, építőanyagot behozatni, valamint élelmet beszerezni. Ennek a háromnak hiánya végső nehézségbe sodort minket. Eltűrtünk azonban minden súlyos és a hihetőnél is nagyobb nehézséget; ne is említsük, hogy az ellátmány kimerülése után milyen hitvány és az emberi fogyasztásra alkalmatlan étellel kellett táplálkoznunk, miközben változatos ígéretésekkel csábítottak minket, hogy adjuk

789 Buda ellen két komolyabb rohamot vezettek Roggendorf csapatai. Az első május 9-e körül, a másodikat június 2-án.

790 Utalás a budai polgárok árulására és a német csapatok beengedésére június 14-én.

791 Név szerint csak egy kivégzett összeesküvőről, Bácsi Ferenc deákról tudunk, a többi vezető időben elmenekült. Azt azonban a *Memoria rerum* is említi, hogy Bácsin kívül is lefejeztek és felnégyeltek még polgárokat.

fel a várost. Egy ilyen helyzet pedig, bár könnyen ráviszi a végromlásba került embereket, hogy olyat tegyenek, amit korábban maguk sem tartottak helyesnek, és méltányos és jogos mentséget is jelent, ha mindent megtettek az erényükért és a becsületükért, amennyi csak emberileg lehetséges, tőlünk azonban annyira távol állt, hogy akár reménytelenségünkben ezeknek a csapásoknak a hatására letérjünk a helyes útról, akár a legkecsegtetőbb ígéretnek a megadásra csábítsanak minket, hogy ez a két dolog, mintegy a dicsőség sarkantyújaként még nagyobb állhatatosságra és erősebb tűrésre ösztönzött bennünket. Egyedül csak a szultán katonai segítségébe vetett bizakodás lebegett a szemünk előtt, aki az utóbbi időben mind királyunkat, mind nemzetünket gyakran kiragadta dicsőségesen a németek szorításából, és azt akarta, hogy mi is abban reménykedjünk, hogy minden ellenségünkkel szemben bizton számítsunk bosszuló kezére. Hogy ezt a jótéteményt, nagylelkűséget és a szultán egyedülálló jóságát milyen nagyra értékeltük mindig, kérünk titeket, ne vonakodjatok tanúsítani, és idézzétek emlékezetetekbe, hogy milyen gyakran tudattuk üzeneteinkben veletek és a szultánnal is, hogy mennyi mindent kell az ellenségtől eltűrnünk, mi az, amit még kibírunk, s mi az, amit nem. A legnagyobb gonddal, tudatosan ügyeltünk rá, mindaddig, amíg úgy láttuk, hogy elég erőnk van az ellenállásra, hogy a támogatás kérésével ne legyünk számára terhesek vagy alkalmatlanok, mert tudtuk, hogy ebben az évben nehezen indíthat Magyarországra hadjáratot a perzsa lázadás miatt. Mivel azonban erőink végére értünk, és láttuk, hogy az ellenség hadereje egyre csak növekszik, nem máshoz fordultunk segítségért, csakis a fényes szultánhoz, s bár súlyos terhet róttunk rá, amikor az év alkalmatlan időszakában hívtuk háborúzni, alattvalói alázatunkhoz és hűségünkhöz illően úgy véltük, hogy súlyosan megsértenénk, ha nem közölnénk vele, hogy meg kell védenie alattvalóit és birtokát. Hívtuk tehát, s mikor megjött, győzött; levágta és szétszórta az ellenséget, mindenfelé felszabadította, ami az övé volt, és az övéit. Ezért a legteljesebb, emberi ésszel felfoghatatlan hódolattal köszöntjük, és úgy köszönjük meg nagy jótéteményét, ahogy hűséges alattvalókhoz illik, kérve a legjobb és legnagyobb Istent, hogy ezentúl mindenben sikeres és szerencsés legyen.”

Így bontakozott ki az előkelők beszéde, s folytatásként saját ártatlanságukat kezdték bizonygatni, számot adtak kitartásukról és hűségükről, igyekeztek felkelteni az özvegy és a kisdéd iránti szánakozást, majd valamivel magabiztosabb hangon így folytatták:

„S vajon azok a szerencsétlen árvák mivel szolgáltak rá, akiket az Isten és az emberek is kegyetlen csapással sebeztek meg, és mivel szolgáltunk rá mi, akiket annyi baj és veszedelem szorongatott, hogy kiűzzenek minket abból a városból, amelynek biztos birtokát a győzhetetlen szultán oly sokszor megerősítette, János király és a fia javára tett új adományával pedig megkaptuk, és amelyet most is életünkkel és vérünkkel védünk és tartottunk meg?⁷⁹² Mit gondolnak és mon-

792 A szultán 1526-ban elfoglalta, majd kiűritette Budát. 1529-ben visszafoglalta Ferdinánd katonáitól és átengedte Jánosnak. 1532-ben megerősítette Jánost Buda birtokában, majd 1540-

danak majd a keresztény fejedelmek, akikhez a szultánt szerződés köti, akikkel barátságot ápol, szövetséget és levelezést tart fent, ha híre megy, hogy a most oly bizonykodva és azelőtt is oly sokszor adott szava, annyi szent esküvése és írásos biztosítékai ellenére – kemény dolog ezt kimondani – saját gyámolítónk károsított meg bennünket. Nem kételkedünk benne, fényességes pasák, hogy jól tudjátok és megfontoljátok ezt. Nem is emiatt beszélünk erről bővebben, de talán nem lenne haszontalan, ha a szultán azzal, hogy ezt a várost kicsikarja tőlünk, nem adná a világ tudtára mohóságát, amely tulajdonság mindeddig, úgy tűnt, idegen tőle. Ha erre azt mondjátok, ezért a veszteségért a szultán Erdély tartományával és Magyarország Tiszán túli részével fog kárpótolni, örök halánk érte, s nem is csekélység a hajótöröttnek, akinek mindene odaveszett, ha egyetlen szál deszkán kievickélhet a tengerből. De mit használ mindez a királyné és a királyi utód hírnevének megvédéséhez, akiket a szultán mindenáron sértetlenül, királyi tisztelettől és ragyogástól övezve akar megtartani? Ad-e ez neki több hatalmat, hogy kordában tartsa azokat a maguk és őseik vitézsége, valamint előkelősége okán zabolázhatatlan népeket, akiket el akar tiltani a zavargásoktól és a lázongásoktól, és akiket eddig, ha szavainknak hitelt lehet adni, semmilyen erő, semmilyen fegyver és semmilyen uralom, még János szelídsége és óriási tehetsége sem, amelyek révén nyugalmas időben bárki sérelme nélkül uralkodhatott volna, nem tartott vissza a lázongásoktól? Bizony, kizárólag Buda sértetlenségének tulajdonítják ezt a kényszerítő erőt, abban a meggyőződésben, hogy ha a fej ép, a többi testrész is a helyén marad. Emlékeztek egyébiránt, hogy a város fölötti uralmat illetően miben egyezett meg egykor János a szultánnal, noha Budát semmivel sem kisebb buzgalommal, de sokkal több joggal kérte már korábban is, amikor még nem is adományozták János királynak, csak kölcsönszerződés alapján adták át neki; emlékeztek, milyen reménnyel kecsegtette János a népét Buda helyzetét illetően uralkodása egész ideje alatt, azt ígérve, hogy minden örömdetesesen el lesz rendezve. Mert kétségkívül tisztában volt vele, hogy ha Budát elszakítják az országtól, fensége odatesz, dísze lehanyatlik, kinézete elcsúful, nevétől megfosztják, becsületét, jó hírnevét lábbal tapodják, törvényei, jogai, szent helyei ki lesznek szolgáltatva minden bűnnek és szabadosságnak, saját uralma pedig gyöngö, ingatag és dicstelen lesz; amelyhez úgy látjuk, hogy igen közel kerültünk most, hacsak a szultán nem változtat szándékán. Ha oda lesz a szultán jóindulatába és becsületébe vetett hit, a főemberek elvesztik hitüket, ki-ki a maga pecsenyéjét sütögeti majd, nem bízva egyik a másikban, belviszályokra adják a fejüket, s e gyermektől a németekhez való átpártoláson gondolkodnak majd; a népet és a nemességet egy-egy hatalmasabb és merészebb ember megnyeri majd saját vakmerő céljaira, a csatlakozni nem akarókat nyomorultul meghurcolja és elveszejt, de követőit is szolgassággal sújtja, ezerféle gaztettre kényszeríti és uszítja őket. Végül pedig dühük java részét rajtunk és János fián töltik majd ki, mintha ő és mi adtuk volna át Budát nektek, s ezzel fegyvert és zsarátnokot adtunk volna őrzöngő haragotoknak országunk teljes elpusztításához. Bizony, ezt a szerencsétlen gyermeket

ben, János király halála után ígéretet tett, hogy ezt az utódként elismert János Zsigmondra is kiterjeszti.

fogják majd átkozni, megvetni, üldözni, és gondjuk lesz majd rá, hogy eltegyék láb alól. Mi gyűlöletesek leszünk előttük, gyűlöletesek és átkozottak leszünk valamennyi nemzet előtt: Buda elárulóinak, az ország felforgatóinak, a fejedelmek és a nemesség gyilkosainak fognak nevezni, eltiltanak minket földtől és égtől, tűztől és víztől, az emberekkel való érintkezést is megtagadják tőlünk, a kietlen pusztaságban kell majd bolyonganunk, mivel soha nem lehetünk egyetlen nép körében sem biztonságban, és szerencsésnek tartják majd azt az embert, aki árt hat nekünk, aki pedig meg is öl, a legszerencsésebbnek. De még a pusztulásunk után is a bosszuló Istenhez imádkoznak majd, nem kegyelmeznek utódainknak és nemzetségünk egyetlen tagjának sem. Semmivel sem lesznek kíméletesebbek veletek és a határaitokkal, s megtörténik majd, hogy ebben az országban nagyon megnehezítik a szultán helyzetét: mihelyt kiszabadulnak a vele kötött mostani szövetség és szerződés gyeplője alól, sorsukat más módon és más reménnyel akarják majd alakítani, erejükkel, fegyverükkel és szívükkel Ferdinándhoz csatlakoznak, így végül miután Magyarország testi épsége szándékaik és akaratok egyesítése révén helyreállt, lelkét is visszakapja majd. Ez a lehetőség Ferdinánd királynak mindennél kívánatosabb, becsebb és örömtelibb lenne. Ezen megfontolásból buzdítottuk néhány szóval a pasákat, hogy mindezeket megfontolván beszéljék rá a szultánt, ne hajtsa végre tervét, mert nem szolgáltunk rá. Buda veszte pedig, mint egy érzékeny seb, sokkal jobban bosszúra ingerli majd a nemzetet bárminél, amit eddig elveszítettek vagy el kellett volna már veszíteniük, de valami véletlen folytán még megmaradt nekik. Mi már csak hűségünk miatt is, mellyel a szultánnak tartozunk, inkább megmondjuk az igazat (ameddig ennek haszna van), mintsem hogy hízelgően és tetszetősen beszélve, ne figyelmeztessük a kárra és a veszélyre. Mehmed belgrádi szandzsákbég tanácsa a magyarok elleni ármánykodás,⁷⁹³ hiszen róla régóta tudjuk, hogy minden szándékával nemzetünk elpusztítására törekszik. Sok fejedelem szerencsésen megindított hadjáratának fényes kilátásait megghiúsította már az, hogy hallgattak egyetlen, zabolátlanul nagyra törő vagy irigy ember őrzöngésére, s ez megtörténhet könnyen a szultánnal is (amitől a hatalmas Isten mentse meg), ha más tanácsát követve eláll megszokott nagylelkűségétől.”

Az urak messze elkanyarodtak beszédükben, és még többet is hozzá akartak tenni, de közben említés se esett Buda átadásáról, amiről a pasák úgy vélték, hogy erre a beszéd záró részében kerül majd sor, s ebből az egyetlen okból hallgatták eddig is a szokottnál türelmesebben a dagályos beszédet, de tovább már nem hagyták őket beszélni; először is azért, mert efféle szemrehányásokat és teljesen időszerűtlen tanácsokat engedtek meg maguknak, másodszor mert a törökök beszédeikben és véleményük kifejtésében nagyon rövidek és célratörőek szoktak

793 Utalás ismét a Giovionál szereplő beszédre. Jahjapasaoglu Mehmed szendrői-belgrádi bég (megh. 1548), Jahja anatóliai és ruméliai beglerbég fia, a magyarországi oszmán hadjáratok egyik fővezére, 1543-tól budai pasa. A szövegben eddig nem szerepelt, de ahogy a levél végén látjuk majd, Verancsics egyértelműen arra törekszik, hogy a belgrádi bég magyarokkal szembeni ellenszenvét igazolja, vagyis ily módon ellenpontozza Giovio narratíváját.

lenni, tökéletesen nélkülözik a retorika és az ékesszólás behízelgő szólamait, s csak a pusztá tényeket követelik szabatosan az övéiktől és az idegenektől is. Ezért tehát e ponton megparancsolták nekik, hogy hagyják abba, ezen felül pedig elmondták őket mindennek: nincsenek már tudniillik abban a helyzetben és nincs olyan szerencsájük, hogy helytelenítsék a szultán akaratát, vagy megváltoztassák véleményét, abban meg végképp nem, hogy belezavarjanak abba, ami már eldöntött tény. Mehmed pedig harcedzett vitéz, s ha a szultánhoz hűséges, az ő részük-ről nem illetheti semmiféle bántás, vele kapcsolatban nekik sem a pasáknál, sem a szultánnál semmi dolguk nincsen. Éppen eleget beszéltek már arról, hogy ők, a pasák miben hibáztak, hogy a szultán miért féljen, vagy mit tegyen velük. Ne hímezzenek-hámozzanak tovább, vége a hazugságoknak, hagyják abba az üres fecsegést és a kétszínű beszédet, engeszteljék ki a szultánt, ne várják meg az erőszakot, engedelmeskedjenek az intő szónak, ha élni akarnak, mert már nyakukon a penge, és az efféle, a szultán szemében háládatlan és számukra semmi jót nem hozó beszéddel hagyjanak fel; a szultán Budát akarja.

Látszott, hogy a pasák hajthatatlansága csak még jobban fokozódott, s hogy a jogsértés megtörténtével a dolog immáron az erőszak felé hajlik, ami az előbbi után egy újabb, ráadásul még halálosabb félelemmel töltötte el őket. Mégis inkább a jövőbeni hírnevükre gondoltak, mint a jelenlegi veszélyre, amelyből már nem tudták magukat kiragadni, ezért így szóltak:

„Ugyan mi más várhat még ránk ezután, miután könyörgésünkkel semmit nem értünk el, mint hogy felkészüljünk a végre? Akár azt mondjuk, odaadjuk Budát, akár azt, hogy nem, mindkét úton a pusztulásunk vár ránk, mivel az egyikben a becsületünket, a másikon az életünket veszítjük el. És ha egyikre se lépünk rá, Budát akkor sem fenyegeti kisebb veszély, mert a török nem változtatja meg szándékát, mi pedig tisztában vagyunk vele, hogy mennyi ideig lehetne ellenállni, főleg, hogy egyikünk sincs ott.”

Kikerülendő a választást a kettő közé lépnek, mert úgy vélik, ez az egyetlen módja, hogy mind az árulás bélyegétől, mind a veszedelemtől megmeneküljenek, ezért azt mondják, vannak náluk az országban mind nemességüknél, mind hatalmuknál, mind méltóságuknál fogva sokkal előkelőbbek. Buda pedig nincs csupán az ő hatalmukra bízva, ezért ilyen kevesen nem mernek ebben az ügyben határozni, nem is szabad, mert az bűn, és fővesztés jár érte, ez a közjogra és a nemesség összes rendjére tartozik. Így végül könyörögve kérték, hogy ne tőlük követeljék ennek az ügynek az elintézését, akik a sokaságból csak kevesen vannak itt, és semmiféle felhatalmazásuk nincs. Engedje meg nekik a legyőzhetetlen szultán, hogy országgyűlést tartsanak, és ígéri, mindent megtesznek majd, hogy teljesüljön a kívánsága, és úgy elnyerik majd mindenki jóindulatát a szultán iránt, hogy sokkal többet remélhet azután a magyaroktól így, mintha a sérelem miatt vonakodókat erőszakkal kellene maga mellé állítania.

Ezen még inkább feldühödtek a pasák, mondván, hogy most végre nyíltan kimutatták, milyen álnok a lelkük. A szultán kardjával nemcsak Budát, hanem egész Magyarországot megszerezte. Egyébként a magyar nemzet egyetlen neme-

sének vagy főemberének sem adta át Budát, kizárólag csak János királynak, valamint János halála után nekik; de tetszik, nem tetszik, elhatározta, hogy tőlük is visszaveszi és bírni fogja azt, hiszen ők is az ő parancsnoksága alatt védelmezték meg a németektől.

Miután ezt elmondták, méltatlankodva távoztak, hogy jelentsék a szultánnak az urak döntését. Nem sokáig időztek ott, s miután kiléptek a szultántól, sátorának egy másik fertályába vonultak vissza, s ott sürgősen magukhoz hívták Turkovics Miklós budai bírót, aki Budán, az ország legtöbb városához hasonlóan, a tanácsnokokkal⁷⁹⁴ együtt, akiknek ősi szokás szerint a „derék”⁷⁹⁵ megszólítás járt, a városi magisztrátus élén állt. Amikor Turkovics bíró megérkezett aranyos posztóból varrt díszköpenyében, közölték vele a szultán akaratát, és megparancsolták neki, hogy rögtön induljon polgártársaihoz, és gondoskodjon róla, hogy Budát késedelem nélkül adják át a szultánnak. Kiválasztották a katonákat is, akik vele fognak menni, hogy átvegyék a várost. Nem maradtak el a súlyos fenyegetések sem, hogy tűzzel-vassal pusztítanak majd, ha bárhol, akár a kapukban, akár a városban ellenállást tapasztalnak. Mindenképpen tartsák féken tehát kezüket és fegyvereiket. Mert ha e tekintetben elmulasztják megtenni azt, amit a szultán parancsolt, nem kegyelmeznek még asszonyaiknak és gyerekeiknek sem. Ezen a ponton azonban fontolóra vették a városbíró helyzetét, aki bár okos, bátor és az udvarban is ismert, sőt még a tudományokban sem járatlan ember volt, ám épp emiatt úgy vélték, kevés tekintélye lesz a katonák előtt, akik a város különböző helyein az őrséget ellátják, és a hadijog, illetve elbizakodottságuk miatt is lenézik a polgárokat: ezért mellé rendelték Márkus Pétert,⁷⁹⁶ aki nemes ember volt, de a vitézsége révén a főurak közé emelkedett, s ugyanezen megbízással és fenyegetésekkel Turkovics bíró mellé adták kísérőként. Azonnal odahívtak egy agát is – így nevezik a janicsárok vezéreit –, aki parancsra várva állt a sátor előterében, és csupán intéssel jelezték neki, hogy indulhat. Ekkor világosodott meg előttük az egész ármány, s hogy már sokkal korábban elrendezték azt, hogy milyen módon foglalják el Budát, minthogy az urakkal tárgyalni kezdtek volna. Az aga, tüstént megértve, miként kell cselekednie, csapataival egészen a tábortól közel két mérföld távolságra levő városig követte a bírót és Márkus Pétert, olyan szorosan jött mögöttük, hogy szinte a sarkukban volt, s velük együtt berontott a Szombatnak nevezett kapun anélkül, hogy a városból bárkivel is egyeztetett vagy engedélyt kért volna a belépésre. Őket újabb és újabb csapatok követték folyamatosan, majd ugyanazon a helyen hadrendbe sorakozva biztosították a városnak azt a részét, amíg nagyobb számban érkező társaikkal fel nem duzzadt a seregük. Előnyükre vált és ezek bátorságát is növelték a lovasok, akik azt a parancsot kapták, hogy ezen a napon vagy piacozás címén, vagy más ürüggyel lassan lép-tetve a szokottnál többen menjenek be a városba ki ezen, ki azon a kapun át.

794 Eredetiben: centumvir.

795 Eredetiben: probus. A középkori joggyakorlatban a különböző alkalmi törvényszékek választott bírót neveztek *probi virine*k.

796 Kerekszállási Márkus Péter szlavóniai birtokos, Szapolyai János király tanácsosa, pozsegai főispán, János Zsigmond egyik keresztapja.

Ezen felül utasították őket, hogy néhányan időnként jöjjenek is ki, egyrészt ne-hogy ármányra gyanakodjon valaki, másrészt, hogy a ki-be járkálók eme tény-kedése révén valamennyi kapu készenlétben várja az eltervezett merénylet vég-rehajításának pillanatát. Budának ugyanis három kapuja van: a Szent János, a Zsidó és a Szombat kapu. Az első keleten a Duna felé, a második nyugaton a szőlőhegyek felé, a harmadik északon Ausztria felé néz. Bár ezeket zárva tartot-ták és őrizték, de a törököket nem merték feltartóztatni az előkelőket és a királyfit fenyegető veszedelem miatt, bár egyébként máskor sem, még János király életé-ben sem tiltották ki őket soha a városból, mert féltek, hogy megsértik barátaikat és szövetségeseiket, és ennyire el akarták kerülni a bizalmatlanság legkisebb gya-núját is. Így tehát különösebb gond nélkül meglehetősen sok lovas is észrevétle-nül beszivárgott a városba; egy részük megegyezés szerint a Szombat kapu körül őgyelgett, hogy ha a janicsárok megérkeznek, egy váratlan támadással meglepjék a városi őrseget, ha ellenállást tanúsítanak, majd kitárva a kapukat biztosítsák a bejutást.

De a szerencse önként az elvetemült gaztett pártjára állt, könnyű és kedvező kimenetellel maga vitte sikerre a csalást, és Szulejmánnak adta Budát. A janicsá-rok és a lovasok hamarosan egyforma dühvel előzölögték az utcákat, és legelő-ször is mindenfelé kihirdették, hogy senki, akár katona, akár polgár, ne rántsón kardot, és harcra vagy ellenállásra ne is gondoljon, emezek a házukba, amazok a szállásukra menjenek, és mindenki maradjon vesztég, Szulejmán szultáné a város és az ország. Megkímélik mindazok életét, szabadságát és vagyonát, akik az ő uralmát önként elfogadják. Az utasításoknak a többszörös félelem miatt, mivel hatalmas sokaság gyűlt össze, és minden tele volt törökkel, mindenki gyor-san eleget tett, illetve még ennél is gyorsabban, minthogy gondolniuk kellett a feleségükre és gyermekeikre, a családi vagyont pedig el kellett rejtetni. Az embe-rek ide-oda futkosása során senkit sem öltek meg, néhányat megvertek, néhányat letapostak a zavargásban, hamarosan azonban egyetlen keresztényt sem lehetett látni az utcán, az ablakokból nézték nagy jajgatással vesztüket. A törökök a Szom-bat kaputól serényen a többi, a palotához közelebb lévő kapuig nyomultak, ezek-nél is jelentős őrseget helyeztek el, minden egyes polgárház elé őrt állítottak, az uraknak pedig mindenét lefoglalták és tervszerűen kirabolták őket, amiből köny-nyen azt lehetett hinni, hogy volt miért féltetni a követek életét. A polgárokat csak az ajtón kívül őrizték, senkinek nem törtek a vagyona ellen. Utoljára még arról is gondoskodtak, hogy a várfalakra őrseget állítsanak.⁷⁹⁷ Mindeközben a királyné gondosan megerősíttette a palotát, megnövelte az őrseget. Siratta a fiát, ezerféle veszélytől rettegett, és nem remélt semmi jobbat, mint hogy ő is a többiekhez hasonló sorsra jut.

Amíg a szultáni testőrség katonái ezt művelték a városban, már jóval dél után járt az idő. Amikor jelentették a szultánnak, hogy Budát leigázták, őrséggel megerősítették, s nincs olyan a városban, akit meg ne szelídítettek és le ne csendesí-tettek volna, mindent kordában tart a szultántól való félelem, már csak a palota van hátra, amit eddig megkíméltek a királyné kedvéért; egyébként pedig várják

797 Buda megszállásának leírásakor Verancsics szorosan követi Porębski beszámolóját.

a parancsot, hogy azzal mi legyen. A szultán a hír miatt boldogan rögtön maga elé hozatta a fiút, hogy kíséretet adva mellé visszaadja az anyjának. De mielőtt visszaküldené, úgy vélem, arról is meg kell emlékeznünk, hogy ő ott és akkor miket cselekedett.

Mehmed belgrádi parancsnok,⁷⁹⁸ akiről máshol már megemlékeztem, elképesztő igyekezettel és buzgalommal hajtotta Magyarországot a bukás felé, és semmilyen csalárdságtól, álnokságtól, de még hitszegéstől sem riadt vissza, csak hogy láthassa, hogy az végre-alahára az ő lökésére a mélybe zuhanjon. S mivel a hadi dicsőségen kívül, amelyben első volt kortársai közt, az a vélemény és hír is járta róla, hogy ő a legtapasztaltabb vén róka mind közül, akik a végeket vezették, amit még jobban megerősített az is, hogy minden, amibe egészen addig belefogott, tökéletesen sikerült neki. Különösen igaz volt ez János befektetésére és alárendeltjeinek titkos feljelentgetésére a szultánnál, amelyekkel olyan elszántan és kitartóan üldözte a királyt, hogy a zsarnok gyakran forgatta fejében a Jánossal való barátság felmondását, s fia utódlását is megpróbálta megakadályozni és semmisé tenni. Gyűlölködésének az volt az utolsó sarkantyúja, hogy tudniillik fennmarad és uralkodni fog ez a nemzetség Magyarországon, míg neki, aki már öreg, és túl van jobb évein, túl késő, még ha a lelkét teszi is ki, hogy egy ily távoli győzelemben reménykedhessen. Hogy pedig ármánykodásának, melyről úgy gondolta, hogy kívánsága beteljesülésének eredőjét és aggodalmainak végét jelenti, mindenképpen foganatja legyen, és a vádló is nagyobb hitelt nyerjen azáltal, hogy többeket gyanúsít, a királynét, a gyermek anyját is főembereivel együtt efféle koholt rágalmakkal illette: meggyőzte a szultánt és a pasákat, hogy az utód, akit János fiának mondtak, nem fiú, hanem lány, ha pedig mégis fiú, akkor az nem János sarja, hanem titokban egy másik anya gyermekére cserélték. Ezt a csalárdságot pedig épp azok a főurak öltötték ki nagy fortéllyal, akik a táborban megjelentek, így a szultánnak – ő méltatlan gonosztett – port hintettek a szemébe, nyilvánvalóan azzal a szándékkal, hogy a jelen helyzetben, miután János távozott az élők sorából, a nemzetnek legyen alapja az ország megtartására. Pedig maguk is jól tudták, hogy Jánost valaha éppen a török figyelmeztette több ízben is jóindulatúan, hogy nősüljön meg, és tegyen meg mindent, hogy gyermeke szülessen, nehogy a Magyarország feletti uralom idegen kézre jusson, ha véletlenül örökös nélkül halna meg. Mehmed e cselszövése arra irányult, hogy ha kiderült volna, hogy az utód nőnemű, s így a magyarok ősi törvénye szerint alkalmatlan a trón öröklésére, aminek elfoglalása a nemesség választásával lesz érvényes, a szultán az anyát vagyontárgyaival együtt (kiadva hozományát, mint saját lányának) sértetlenül elbocsájtotta volna – ennél jobbat nem lehetett remélni a zsarnoktól, de rosszabbtól sem kellett tartani, tekintettel arra a baráti szövetségre, melyet a királyné apjával, a lengyel királlyal ápolt –, az előkelőket megfosztotta volna szabadságuktól vagy akár az életüktől is, a többieket pedig, mint legyőzötteket, teljességgel az uralma alá hajthatta volna.

798 Verancsics leírása a magyarok elleni ármánykodásáról nyilvánvalóan azt a célt szolgálja, hogy korrigálja Gioviót, akinél Mehmed bég hasonlóan fontos, de korántsem ennyire negatív szerepben van feltüntetve.

Úgy hírlik, a szultán olyannyira elhitte ezt, hogy – bár egyébként adódott volna rá alkalom – senkinek nem engedte, hogy megismerje a gyermek nemét. Így nyájasan kezébe vette a gyermeket, és állítólag egészen addig babusgatta, ahogy azok szokták a csecsemőket, akiknek fiaik vannak, míg saját kezével ki nem tapintotta, hogy az utód fiú. Ezt annyira óvatosan csinálta, amíg kezében tartva játszott a gyermekkel, miközben a pasáihoz beszélt, és látszólag gondolatái és tekintete is máshol járt, hogy Rusztánon⁷⁹⁹ és a dajkán kívül más nem is vette észre a dolgot.⁸⁰⁰ Ez ugyanis jóra való és éles szemű asszony volt, és természetes nemességéből fakadóan a legnagyobb éberséggel figyelte a gondjaira bízott gyermeket. Így cselekedett a szultán, amin sokan csodálkoztak később, és alig akarták elhinni, hiszen ezután minden kedvezően és reményt keltően látszott alakulni, de Rusztántól megtudták, hogy a dolog valóban így állt, mindannyian nagy veszélyben voltak, különösen az urak, akikre már-már rácsukódott a csapda.

De miután a gyermek neve megállapítást nyert, és teljességgel apjához hasonlónak találták, Mehmed hamis vádjait elvetették, ám ő megmenekült, ha az istenek is úgy akarják, kedvezőbb időkre, mert a törökök semmilyen hitszegés, semmilyen hazugság és csalás miatt, ha keresztényekkel szemben követik el, nem lesznek alávalóbbak az övéik előtt. A gyermeket a szultán tanúsága alapján János fiának nyilvánították, ezzel mintegy másodszor is a világra jött, és apja emléke is még magasztosabb lett, s ellenségei irigysége minél hevesebben üldözte, mivel abban az életkorban volt, amikor még vétkezni sem tudott, annál nagyobb jóindulatot és védelmet nyert ezáltal Szulejmántól az égiek könyörületétől is megsegítve. Mert elvették szabadságát és királyi címét is, de még mindig az ország nem csekély része állt mögötte, és erős reményeket ébresztettek benne az egészettel illetően. A török így végül azzal a szilárd elhatározással, hogy a nemes és valóban szembeötlően királyi jellemvonásokkal megáldott Jánosnak, János fiának jövője és gyámlja lesz, amit egy fényes beszéddel is kinyilvánított, s mintegy újra megvetette az Oszmán–Szapolyai-szövetség alapjait, a fiaihoz küldte a gyermeket, megüzenve, hogy kevéssel előbb még az Oszmán-ház barátjának és pártfogásukat élvező királynak fia volt, most azonban már az ő vagy akár saját gyermekükként tekintsenek rá, és az ő példáját követve viseljenek majd gondot reá.

A szultán fiai ugyanilyen kedvesen fogadták a gyermeket, körüludvarolták, odaadó ragaszkodásukat és szeretetüket ajánlották fel neki, s megígérték, hogy ugyanúgy védik és óvják majd őt, mint atyjuk. Ezután ajándékokat adtak neki: két vont arannyal díszített drága ruhát, és egy ékkövektől roskadó, kiváló mivelséggel készült övet.⁸⁰¹ Majd visszaküldték a sátorba, neki és az uraknak is lakomát készítettek, de külön-külön, és mindenkit nyájasan hívtak az étkezéshez. Addig még nem jutottak ételhez, pedig a napnak már a huszonkettedik órája is elmúlt.

799 A horvát származású Rusztán (Rüsztem) pasa, 1544-től nagyvezír (1500–1561), Szulejmán veje.

800 Ez az epizód nem szerepel Porębski beszámolójában, Verancsics, ha írott forrást használt, a *Memoria rerum* szövegét követi. Csak ez a forrás számol be arról, hogy a szultán titkon megvizsgálta a gyerek nemét.

801 Az ajándékokat illetően maga Verancsics egészítette ki a szervitor levelét.

Azt mondják, az előkelők roppant mód szégyenkeztek a szörnyű esemény miatti zavarukban, és szótlanul meredtek a megfizethetetlen árú fogásokra, és nagy nehezen szánták rá magukat, hogy egyenek, ami miatt néhányan egyenesen udvariatlannak nevezték őket, és a hálátlanságuk jelének vélték ezt, mert úgy tűnt, hogy megvetik a fejedelmi lakomát, amelyben nem mindenkinek lehet része. Kelletlenül tehát evéshez láttak.⁸⁰² A vacsora végeztével megjött az a két tisztviselő, akiket fentebb már említettünk, magukkal hoztak két magas rangú férfit a szultáni udvarból, és elmondták, az a szultán parancsa, hogy az előkelők maradjanak a táborban, és legyenek ott addig, amíg nem döntenek felőlük, a fiút pedig ez a két ember visszakíséri az anyjához.

Tisztes katonai kísérettel elvitték tehát a fiút, és éjjel egy óra körül sértetlenül visszaadták az anyjának. Elmondani nem lehet, milyen váratlanul érte, s bár ettől kezdve enyhült a szerencsétlen asszony fájdalma, könnyei is mérséklődtek, s biztosabb remény ébredt benne a helyzete felől, ám félelme egyáltalán nem szűnt meg. A főurakat hét napig tartották a táborban, amíg el nem döntik, hogy mi legyen a királynéval, a fiúval, magukkal az urakkal, nem utolsó sorban pedig az egész országgal. A pasák a heves viták során különböző véleményen voltak, ám vajmi kevés oltalmat és jóindulatot találhattunk volna bármelyikben is, ugyanis a legteljesebb mértékben életünk és szabadságunk ellen voltak mindnyájan, hacsak a szultán szokásos jóindulata nem biztosította volna a korábbi állapotok fennmaradását. Abban ugyanis szinte valamennyien egyetértettek, hogy a fiút vigyék magukkal Konstantinápolyba, s elődeik szokása szerint ott neveljék fel – ahogyan a fejedelmek fiait kell – abban a reményben, hogy egykor elnyeri majd atyja királyságát és ott várják ki vele az alkalmas pillanatot. A szultán pedig ne habozzon még időben és teljes egészében elfogadni mindazt, amit a sors bőkezűsége a világnak ebből a szeletéből oly bőségesen, mintegy tálcán felkínált neki, hiszen a szerencse ritkán kínálja fel kétszer az embernek ugyanazt, különösen, amiről látja, hogy első alkalommal elszalasztották.⁸⁰³ A szultán azonban nem hagyta, hogy mindezek megzavarják állhatatosan jó szándékú természetét, hanem szokásos becsületességét észben tartva, nemkülönben a szerződést, amelyet egykoron Jánossal, majd pedig fiával is megkötött, úgy hírlík, ilyen, még egy keresztény fejedelem által sem megvetendő szavakban tört ki.

„Csak szelídebben, urak, mert nem való, hogy egy fejedelem özvegyekkel és árvákkal kegyetlenkedjen; az pedig szerintem istentelen és egyenesen embertelen, ha a végsőkéig üldözzük azokat, akiket Isten és a szerencse is elhagyott. Buda elvételével, amiről birodalmunk súlyos kára nélkül már nem mondhat-

802 A vacsora leírásánál is Porębskit követi Verancsics. Látszik itt is a szembenállás Giovio szövegével, aki Ferdinánd 1541 szeptemberében küldött követsége kapcsán a törökök puritán étkezését dicséri.

803 Azt, hogy az ország egykor Szapolyai uralta részeinek teljes megszállása is egy lehetséges forgatókönyv volt, nemcsak Giovio írja, de a Fodor Pál által felfedezett és közzétett, kötetünkben olvasható tervezet is, mely a Szapolyai-párti urak várait és birtokait vette számba, mint megszállásra érdemes erődöket és területeket.

tunk volna le tovább, elég csapást mértünk hűbéreseinkre, akiken, már csak erre az ártatlan csecsemőre való tekintettel, még akkor is könyörölnöm kellene, ha haragudnék rájuk.”

A zsarnok jósága így megszelídítette a pasák János király nemzetsége iránti indulatait, a tanácskozás feloszlott, és hozzáláttak a még hátralevő további feladatokhoz, hogy Budát teljességgel birtokba vegyék.

Nem mulasztom el, hogy röviden elmondjam, mi történt azon a hét napon, amelyet Buda elvesztésére szántak, de előbb gyorsan kitekerek két korábbi napra. Augusztus 27-én és 28-án ugyanis arról a mezőről, amely Buda alatt déli irányban fekszik, és a nép Kelenföldnek hívja (ami átkelőhelyet jelent, ugyanis ezen a helyen keltek át a magyarok először a Dunán, miután Pannóniából kiűzték a rómaiakat),⁸⁰⁴ a törökök Óbudára helyezték át táborukat a levegőt megfertőző hullaszag miatt, vagy inkább csak ennek ürügyén, miközben valójában attól tartottak, hogy Ausztriából újból hadat vezetnek ellenük, és minden eshetőségre készen, alkalmas csatahelyen akarták az ellenséget bevárni. Itt ugyanis – egyik oldalról hegyektől ölelve, a másik oldalon pedig a Duna folyásával határolva – szélesen kinyílik a mező, amely a szikamber telepések alapította egykori római város, Sicambria⁸⁰⁵ még látható romjainak emlékeiről is nevezetes. Ezután ajándékokat küldtek a fiúnak, és mind őt, mind az előkelőket meghívták a szultánhoz. 29-én mentek tehát a táborba, ekkor foglalták el Budát, és adták vissza a gyermeket a királynénak. 30-án a királyné követek útján köszönetet mondott a szultánnak fia visszaszolgáltatásáért és a bőkezű ajándékokért, felajánlotta leányi engedelmeségét, saját ékszereiből egy francia mívű arany karperecet és egy gyöngysort küldött ajándékba Rusztán feleségének,⁸⁰⁶ akit esdekelve kért, hogy őt és fiát vegye védelmébe, az előkelőket pedig szabadítsa ki az életüket és szabadságukat fenyegető veszedelemből, illetve kérje meg a szultánt, hogy se őt, se a fiát ne fossza meg legbelsőbb embereitől, mert már csak ők maradtak, akikre még meglevő vagyonukat, János utódját és a nemzetségüket rábízhatja, másokban kétséges a bizalma, új híveket, új barátokat szerezni pedig ebben a veszedelmes helyzetben, már nagyon késő.⁸⁰⁷

Szulejmán,⁸⁰⁸ ez az egykor dalmát nemzetiségű, Klisszában született ember, aki pasai rangban a város első helytartója lett, bejött Budára, s rögtön betiltotta

804 A Kézainál, ennek nyomában a *Képes Krónikában*, majd Oláh Miklósnál is szereplő történet szerint a Keve, Béla és Kadocsa vezette hunok börtömlők segítségével úsztattak át a Dunán, és így lepték meg a túlságon táborozó római sereget.

805 A római kori Aquincum neve a középkori krónikákban. A szikamberek valójában a rómaiak által Kr. e. 8-ban legyőzött és Gallia provinciában letelepített germán néptörzs tagjai.

806 Mihrimah szultána (1522–1578), I. Szulejmán és felesége, Hürrem leánya, 1539-ben lett Rüstem pasa felesége.

807 Verancsics a királyné üzenetének leírásában is Porębski levelére támaszkodik.

808 A kövérségéről és kegyetlenségéről hírhedt egykori eunuch, Hadim Szulejmán pasa (1487–1541) anatóliai beglerbég, korábban Egyiptom oszmán kormányzója, 1541-től nagyvezír, rövid ideig Buda első oszmán parancsnoka. Nem Klisszában, hanem a boszniai szandzsákban született, gyermekként került Isztambulba, de nem vett részt Klissza 1537. évi ostromában és bevételében.

a harangozást, majd a polgároktól és a katonáktól elvette a fegyvereket, de nem hordatta egybe őket a főtéren⁸⁰⁹ a győztesek szokása szerint, mert félt a zavargástól, hanem csatlósai minden egyes házat csapatostul átkutattak, és minden olyan hegyes szerszámot elkoboztak, amivel testi sérülést lehetett okozni.⁸¹⁰ Majd megparancsolta a katonáknak, hogy fővesztés terhe mellett a másnapot meg sem várva távozzanak a városból, a polgároktól viszont hűségesküt vett, s ekkor kezdte meg a nép fölötti uralmát, miután biztonságban megegyezett velük az elszállásolásról, és Budát teljességgel hatalma alá vonta. 31-én a szultán követet küldött a királynéhez, aki biztosította őt a zsarnok jóindulatáról, oltalmat ígért, biztatta, hogy ne keseredjen el,⁸¹¹ végül pedig ígéretet tett arra, hogy szabadsága és biztos helyzete megmarad fia oldalán; a fiáé lesz Erdély, és Magyarországnak azon része, amely a Tisza folyón túl Erdéllyel határos, és miután ezeket a tartományokat jelölte ki lakhelyéül, tapintatosan a palota átadására szólította fel.

Szeptember 1-jén küldték az agát, akiről fentebb már volt szó, hogy a várkapuk átadását kérje, amit ekkor még nem teljesítettek, hanem arra intették, hogy legyen türelemmel addig, amíg a királyi kincstárat és bútort, valamint az asszonyház és az udvari kíséret többi holmiját útnak nem indítják. Ám a barbár egyre kellemetlenebbül sürgette a dolgot, azt mondogatván, hogy a szultán súlyos haragjával kell szembenézniük mind magának, mind nekik, ha legalább őt egyedül nem engedik be – így parancsolta ugyanis a szultán –, s megígéri nekik, hogy biztonságban lesznek tőle, nem kell tartaniuk semmiféle erőszaktól vagy ármánytól, csak hadd mehessen be kísérek nélkül, hogy a szultán tudtára adhassa parancsa teljesítését. Végül inkább a nagyobb rossztól való félelmük miatt, mintsem mert a török álnoksága megtévesztette őket, beeresztették ezt az embert, de előbb megeskették mindarra, amit megígért. Közben telt a nap, és mindenkit lekötött részint a holmik szorgos kihordása, részint a tajtékzó ellenség mindent betöltő lármázása, így a kapuk is őrizetlenül maradtak. A janicsárok viszont, feladatukat nem feledve, lassanként, előbb csak egyesével, majd ketten-ketten, végül már csoportosan besurrantak a kapukon az agájuk után, más-más ürügyet színélve, mintha hivatalos megbízásokat hoznának és vinnének, s nem telt bele sok idő, már meghaladták a mi őrségünk létszámát. Ekkor felbátorodtak, és előbb az első, majd a második kaput is kézre kerítették. De a harmadikhoz,⁸¹² amelyik a legközelebb volt a királyi palotához, a királynéra való tekintettel nem közelítettek, de ettől kezdve sokkal inkább ők őrizték a várat, mint a mieink, viszont senkinek

809 Budának nincs hagyományos értelemben vett főtere. Főtérnek a piactérként is funkcionáló Szent György teret tekinthetjük, ami a mai Dísz térnek, illetve Tárnok utcának megfeleltethető terület (Végh András, Középkori városnegyed a királyi palota előterében. A budavári Szent György tér és környezetének története a középkorban. *Tanulmányok Budapest Múltjából* 31 [2003], 7–42.).

810 Verancsics itt eltér a *Memoria rerum*tól, ahol azt olvashatjuk, hogy még a késeket is elkobozták a polgároktól, de nem házról házra járva, hanem be kellett a fegyvereket szolgáltatni.

811 Az eredetiben: „exporge frontem”: Terentius, *Adelphoe*, 839.

812 Az említett három kapu a következő: az első a várpalota északi előudvarának kapuja, török kori nevén a Koldus kapu. A második a külső szárazárók kapuja, a harmadik a belső szárazárók kapuja.

nem esett bántódása se erőszak, se más jogtalanság miatt. Miután így kijátszották és óvatlan hiszékenyséjük miatt törbe csalták őket, és látták, hogy a palotát is elfoglalták, szó nélkül hagyták az aga esküszegését, hiszen nem sokkal később amúgy is önként át kellett volna adniuk a várat. Az egyre erőszakosabb követelőzésre tehát a királyné megparancsolta, hogy azonnal adják át a palota összes kulcsát, nehogy a barbárokat ért sérelem zavargást szítson a málha körül, és megtámadják a kincseiket. A történetek miatt [a törökök] még vakmerőbbek lettek, s elsőként az ágyúkat, puskákat és más hadigépeket foglalták le, és azt, ami muníció és szűrőfegyver csak volt a fegyvertárakban és élelmiszerkészlet a gabonarakaroktatárakban. Azután kinyitották a bűnözők börtönét, mivel Mehmed sugallatára, aki ezt lépten-nyomon az előkelők szemére is hányta, úgy hitték, hogy ott a legmélyebb tömlőcse, a Csonkatoronyban, melyet még Zsigmond császár kezdett építtetni, és azért neveztek így, mert nem készült el teljesen, törököket nyomorgatnak bilincsbe verve. A foglyokat kiengedték, és bántódás nélkül futni hagyták őket, ahogy mondták, a szultán üdvéért. Törököt egyet sem leltek közöttük, az urak tehát e vád alól mentesültek a szultán előtt.⁸¹³

Mindezt gyorsan véghez vitték a várban, a városban pedig kiszemelték azt a templomot, amely az összes között a legnevesebb volt, és nevük emlékére a Németek Boldogságos Szűz Máriájának⁸¹⁴ szentelték a németek, akik egykor nagy számban laktak a magyarokkal együtt ezt a várost, s minden jelesebb épülettel ők ékesítették fel, a bírói tisztet pedig a magyarokkal évente váltva viselték, azonos joggal, egészen János király uralkodásáig. Ebből a templomból a mohamedán papok mindent kidobtak, ami a keresztény valláshoz tartozott, és saját szertartásuk szerint szentelték fel, az egész templomot teljesen csupaszon, oltárok nélkül hagyták, még a csontoknak sem hagytak békét a síremlékekben. Kiásták, és szentjeink képmásaival együtt tűzben pusztították el őket, a hamvakat pedig a szélbe szórták. Ezután valamiféle trónus mintájára hatalmas munkával egy emelvényt építettek a templom közepére, olyan magasra, hogy csak több lépcsőn lehetett rá feljutni, azért, hogy a szultán a győzelmet és Buda sikeres megszerzését az Istennek felajánlhassa.⁸¹⁵ Mondják, hogy ennek a népnek egy olyan áldozati szertartása ez, amit Mohamed rendelt el azon kitéttel, hogy bármely helyen vagy városban végzik el, ezeket a városokat és helyeket tilos valaha is visszaadni azoknak, akiktől elfoglalták, s ezt a szertartást senki más nem mutathatja be, csak a hadvezérek és a nemzetek, államok legfőbb urai. Ezért már ebből is világosan lehet tudni, hogy mennyire kell nekünk, magyaroknak abban reménykednünk, hogy maguktól visszaadják majd Budát, ha nem fegyverrel látunk a dologhoz.⁸¹⁶ Szeptember 2-án a szultán két gyermekével bement Budára, egyenesen a templomba sietett, és fent az emelvényen, messziről láthatóan elvégezte a szertartást, majd befejezván, késedelem nélkül visszatért a táborba, sehová máshová nem tett

813 Verancsics a foglyok kiszabadítása kapcsán is Porębski levelét követi.

814 A Nagyboldogasszony-, a mai Mátyás-templom.

815 A Nagyboldogasszony-templom mecsetté alakításáról hasonlóan számol be Porębski és a *Memoria rerum* is. A Verancsics által is említett trónszerű pulpitus leírása leginkább a mihráb nevű szószékre emlékeztet.

816 A szultáni ima jelentőségének felismerése Verancsics érdeme, forrásai ezt nem említik.

egy lépést sem. [Szeptember] 3-án a szultán, miután összevetette és egyenként mérlegelte a pasák véleményét, majd egyfelől méltóságának, másfelől biztonságának megfelelően a sajátjához igazította őket – ahogy te, Jovius, ragyogóan és igaz rendben sorra vetted –, eldöntötte, hogy mi legyen a királynéval, a gyermekkel, az előkelőkkel, Budával és az egész országgal. [Szeptember] 4-én küldte el ajándékait a királynénak, és engedték vissza az előkelőket; Török Bálint török fogságban maradt, Werbőczy István kissé szerencsésebb volt a fogolynál, mert kinevezték Budára, hogy a hazai jog szerint törvénykezzen. Később, amikor már a királynénál tartózkodtak az előkelők, és a városból való távozásukra készülődtek, a szultán zászlókat küldött, először a királyi utódnak, Erdély tartományát, majd Utyeszenics Györgynek és Petrovics Péternek, mint a többi urak előjárójának, annak a szandzsák címen igazgatott területnek a zászlait, amelynek élén álltak, személyenként meghatározva nekik azokat a feladatokat is, amelyeket a gyermek és az anyja képviselőtében el kell végezniük. 18-án⁸¹⁷ végre elindult Budáról a királyné, és Lippára utazott.

Igy és ilyen okok miatt foglalták el Budát. De egy indok még hátra van, mégpedig véleményem szerint az összes közül bízvást a legnyomósabb, amely talán önmagában is mentségül szolgálhatna a szultánnak. Nem sokkal az ostrom kezdete után tárgyalás zajlott Óbudán, melyre mindkét fél részéről jeles férfiakat delegáltak, az ország, de főként Buda átadásáról a felek nagy igyekezete és egyetértése mellett.⁸¹⁸ Kétségtelen, hogy az ellentábor akkor megszerezhetette volna a főhatalmat, hacsak valamivel bőkezűbben és tisztességesebben rendezték volna a királyné és fia körülményeit. Mert ugyan a római királynak a még nem rendezett és megnyugtatóan lezárt magyarországi helyzetben igen nagy gondot okozott, hogy János örökségét, ahogyan azt a váradi békében szentesítették, kiszabadítsa a sok kiskirály kezéből, akkor is valami jelentősebbet kellett volna felajánlania, hogy azzal a király kívánsága is teljesüljön, és János fia is fenntarthassa a reményt arra, hogy valaha megszerezheti az örökségét. De mindkét fél próbálkozása hasztalannak bizonyult: mind a királyi biztosoké, akik mindent a kellő mértéken belül akartak megszabni, mind a mieinké is, akik nem akarták hagyni, hogy királyuk fiát – akinek, ahogy apjának is, minden eshetőségre készen elkötelezték magukat – megfosszák a királyi címtől és sorstól. Az első összejöveteleken az ellenfelek dölýfükben elég sokáig halogatták a dolgot, végül évi 15 000 magyar aranyforintot ajánlottak fel, és akár Buda, akár Kassa lett volna kiválasztva székhelyül, beleegyeztek, de úgy, hogy azt királyi őrség vigyázza. Az udvari tisztviselőknek és a közhivatalok előjáróinak, kinek-kinek rangja szerinti állást ígértek, és erre esküt is tettek. Mivel azonban méltatlannak

817 Porębski levele szerint Izabella szeptember 5-én indult el Budáról.

818 Az *Obsidio* adatai szerint egy ilyen tárgyalásra 1541. május 1-jén került sor Perényi Péter és Fráter György között. Verancsics szövegéből viszont úgy tűnik, nem egyszeri egyeztetési kísérletről volt szó, hanem többször is tárgyaltak a felek Buda átadásának és a váradi béke érvényesítésének lehetőségéről. A leírás ugyanakkor erősen tükrözi a *Memoria rerum* interpolátorának szövegét, aki ezeket a tárgyalásokat még Vels 1540-es hadjáratának idejéhez köti. Viszont mind Lazius, mind Szerémi említik, hogy a felek még Roggendorfék augusztus 21–22-i veresége előtti utolsó napokban is tárgyaltak egymással Buda átadásáról.

tűnt, hogy a királyi felség, és ezáltal a királyné valamiféle bérlői sorsra jusson, a gyermeket pedig, úgy tűnt, a fogság fenyegeti, más, tisztességesebb eljárást, több és jobb javaslatot követeltek. Ezután Pozsony várára és városára tértek át, és nem tudom, hogy az örökségnek még mely egyéb váaira, de nincs is nagy jelentősége: a pénzhez semmit nem adtak hozzá, és ezzel olyan irányt vett a tárgyalás menete, hogy Budáról már szinte nem is egyeztettek. Miután a helyzet képtelennek látszott, abbahagyták az alkudozást. A török minderről Mehmed belgrádi parancsnoktól értesült, óriási haragra gerjedt, és kétségbe vonta az urak hűségét. Nem rajtuk állt ugyanis, hogy nem adták át Budát a németeknek, hanem azon, hogy nem kapták meg tőlük, amit kértek. De erről a témáról elég ennyi.

Ami Bálint esetéről közszájon forog, nem tagadom, bizony igaz. De más okok is beletaszították a török nyomorúságos fogságába, nemcsak ezek. Igaz ugyan, hogy lelke szilárd, karja erős volt, illetve nem akadt párja a harcban, és a törökökkel gyakran csatázott szerencsésen, amiért is otthon a szenvedő haza végső reménységének tartották, külföldön viszont rettegtek vitézségét: de mégis más, ezeknél nem csekélyebb okokat is fel kell sorolnunk. Maylád Istvánhoz, aki János ellen, kevéssel halála előtt, összeesküvést szőtt, szoros baráti kötelék fűzte, melyet hosszú és jelentős hivatali működésük annyira megerősített, hogy amikor Utyeszenics György barát, János fiának gyámja, kénytelen volt Erdélyből Magyarországra utazni, hogy a király holttestét eltemesse, Bálintot – a királyné és összes hivatali társa belegyezésével – az egész erdélyi tartomány élére akarta állítani, hogy ezzel megőrizze azt az elhunyt király fia számára az összeesküvők támadásával szemben, ezt Török Bálint nem vállalta el, nehogy barátjával és szövetségével szemben igazságtalannak mutakozzék. Ezzel nem csekély gyanakvást ébresztett önmaga iránt mindazok szemében, akik az összeesküvők esztelenségét átkozva, bölcsebb megfontolás alapján a gyermek jogát és szerencséjét akarták előmozdítani. Ráadásul az ország fölötti irányítást is meg akarta szerezni, s ennek érdekében sokakat nyíltan a pártjára állított, illetve a barátjává tett.

Tehát miután a török hatalmába kerítette Budát és Pestet, és hadaival már Esztergomot, Fehérvárt, Pécsét és mindazon megyéket fenyegette, amelyek a Balaton, a Dráva és Duna által határolt területen fekszenek, amely vidéken egyedül Bálint nevét ismerték, mint a legbátrabb és fáradhatatlan törökverő harcosát. Kászim⁸¹⁹ és Mehmed, akik ezt földet a legádázabb módon fenyegették mindenfelől, állandóan kéréseikkel zaklatták a pasákat, hogy Bálintot el kellene távolítani, ha a szultán gond nélkül szeretné Magyarország alsó részét az uralma alá vonni. Egyedül Bálint az, mondták, akinek harcban csodált jobbja sokak számára erőt, bátorságot és kitartást ad, s aki a legkivált alkalmas arra, hogy a férfiakat fegyverbe szólítsa. A katonák szeretik, a nép követi, van vagyona és erődített várjai, és az összes többi vezért felülmúlja rendjében, ami a török vér kiontásában szerzett tapasztalatot és elszántságot illeti. Ezért olyan nagy Bálint dicsősége, ezért ragyog úgy a híre és tündöklük a neve. De a két király közötti korábbi sűrű pártváltásai, mert adományaiktól elcsábulva mindkét oldalt szolgálta, hatalmas foltot ejtettek becsületén és állhatatosságán. Ezért tehát felette rettegtek

819 Gázi Kaszim pasa, későbbi pécsi bég, 1548-tól budai pasa.

képességeitől, s kizárólag emiatt sürgették az elveszejtését. Számba vették bátor, de ingatag jellemét, továbbá Mayládhoz fűződő barátságát, amit még a legfőbb hatalomnál is többre tartott, s félelem ébredt a barbárokban, nehogy anyagi vagy katonai segítséget nyújtson a barátjának, aki már az Erdély feletti uralomra tört, vagy valami olyasmire ragadtassa magát jellemének szokásos ingatagsága, egyben vakmerősége folytán, mellyel a törökök szándékait is hátráltathatja, és János fiának helyzetét is megrendíti, Ferdinánd szerencsáját pedig gyarapítja. Maylád sürgős elfogatása⁸²⁰ is bizonyítja ezt, melyre nem sokkal Buda elfoglalása előtt Péter moldvai vajda cselvetése révén került sor. Így mindketten ugyanabba a török tömlöcbe kerültek.⁸²¹

VERANCICS ANTAL VALLOMÁSA BUDA ELESTÉRŐL (1553)

Amikor a római király Öfelsége hadserege János király halála után a királynét ostrom alá vette Budán, én Erdélyben voltam, de a közbeszédből azt hallottam, hogy mivel egyrészt maga a királyné is szívesebben választotta volna a szerényebb körülményeket keresztények társaságában, mint a nagyszerűeket, de törökök között, másrészt egyéb megfontolások is befolyásolták, rászánta magát, hogy Buda várát átadja a római király ő szent felségének. Ennek érdekében atyja követei, Adreas Górká poznaíni várnagy és Felső-Lengyelország főkapitánya, illetve tisztelendő Andreas Czarnkowski prépost úr is közben jártak.

Ezt olyanképpen tervezték, hogy éjjel megnyitják a vár egyik titkos kapuját,⁸²² majd Öfelsége ezen át beeresztett hadinépe megszállja mind a budai vár, mind pedig a város területét.⁸²³ Miután kevéssel azon éjjelt megelőzően, melyen a dolognak meg kellett volna történnie, beáruzták ezt György barátnak, ugyanezen György barát, akit megrendített ez a nagy horderejű esemény, jelezte a veszélyt Petrovicznak, és a legnagyobb gyorsasággal igyekezett meggátolni, hogy a tervet végrehajthassák. Keresetlen szavakkal szidta a királynét, és szigorúbban bánt vele, mint ahogy méltósága megkívánta volna. Ezen felül, mindezek ismeretében, miután a lengyel király követi megérkeztek a várba a királynéhoz, a barát roppant feldúltan és minden illendőséget mellőzve távozásra szólította fel, és számos csatlósával, akik hátulról taszigálták őket, kidobatta a követeket Buda várából és városából a Szombat kapun keresztül.⁸²⁴ Ugyanezen tanú [Verancsics] elmondta,

820 Mayládöt még 1541 júliusában csalták törbe Fogarasnál.

821 Maylád István és Török Bálint is életük végéig a Héttorony foglyai maradtak. Verancsics nem említi halálukat, ami megerősíti azt, hogy beszámolója 1548-körül keletkezett.

822 A Boldogasszony-plébániatemplom temetőjében lévő úgynevezett Szent Mihály kiskaput. Ez valójában nem volt titkos kapu. Ilyen jellegű kisebb kapu több is nyílt a városfalon.

823 Verancsics itt sajátos módon a királyné, illetve a lengyel követek ötletének állítja be azt az árulást, melyet budai polgárok egy csoportja tervezett és hajtott végre 1541. június 14-én éjjel.

824 Más forrásaink szerint (*Memoria rerum*, *Emléközet*) a lengyel követeket jóval korábban, már májusban kitiltották Budáról, mivel közvetíteni próbáltak Roggendorf és Izabella között. Ennek

hogy mindezeket és még sok mást is többek között a Cividale del Friuliba való Paolo Savorgnano⁸²⁵ úrtól, Izabella királyné Őfelsége olasz titkárától hallotta.

Ami Buda elfoglalását illeti, a tanú elmondása szerint az így történt: Mialatt Őfelsége⁸²⁶ hadserege keményen ostromolta Budát, és semmi remény nem volt annak megtartására, György barát, Petrovics, Werbőczy István és még némelyek, mint beszéltek, kifejezetten vérmes terve rábírta a királynét, hogy a szultán segítségét kérje. A királyné, aki, mint mondták, addig viszolygott a szultántól, hevesen ellenezte ezt a tervet, de végül diadalmaskodtak a tanácsadók érvei, és beleegyezett, hogy segítségül hívják a törököt. Így, miután a szultánt az elmondások szerint nagy nehezen hadba hívták, és végre megérkezett Buda alá, György barát, Petrovics és a fentebb említettek titkos tanácsát követve rátámadt Őfelsége hadseregére a Gellért-hegyen, és teljesen szétverte.⁸²⁷ Ezután magához rendelte a királyné tanácsadóit, és a fiát is maga elé vitette. A királyné, aki aggódott fia sorsa miatt, sokáig ellenállt, de végül a fentebbi személyek meggyőzték,⁸²⁸ így elküldte fiát is és tanácsosait is. Fiát még aznap⁸²⁹ visszaküldték a királynénak, de tanácsosait majd nyolc napon⁸³⁰ át fogva tartották a szultánnál, aki szüntelenül Budát követelte tőlük. A hírsztelések szerint különféle érveket felhozva sokáig ellenálltak, nehogy Buda a szultán kezére jusson. De végül elküldték Markos Pétert, a királyné tanácsosát és Turkovics Miklós budai bírót, akiknek a szultán parancsba adta, hogy menjenek a városba, és rögvest adják át, hacsak nem akarják, hogy tűzzel-vassal pusztítsa el. Miután útnak indultak, melléjük rendelték néhány cohors janicsárnak nevezett gyalogos katonát, akik szorosan Markos Péter és Turkovics Miklós nyomában haladtak, és velük együtt rontottak be a városkapun át a városba, és elfoglalták azt.⁸³¹

Két nappal⁸³² később az ellenség már a várat követelte, ahol a királyné egyedül tartózkodott, és nem tudta, mi tévő legyen ebben a vészterhes pillanatban. De miután látta, hogy ő és fia biztonságban lesznek, és Erdélyt is megkapják, nem akart tovább hadakozni: elfogadva tehát a feltételeket átadta a budai vár összes kulcsait a pasának, akire rábízták, hogy Budára gondot viseljen.⁸³³ Ezenközben a

azonban nincs köze a júniusi árulási kísérlethez. Bornemisza Tamás azt írja, a követeket a Szent János kapun toloncolták ki a városból. Mivel Verancsics nem tartózkodott Budán az ostrom idején, tanúsága ebben a kérdésben nem feltétlen megbízható.

825 Rá vonatkozólag nem találtunk további adatot.

826 Ti. Habsburg Ferdinánd.

827 1541. augusztus 21-ről 22-re virradó éjszakán. A szultán ekkor még nem ért Buda alá, a felmentő sereget Szofu Mehmed pasa vezette.

828 Ellentétben azzal, amit Verancsics a Giovióknak írt levelében állított, itt egyértelműen György barátot, Petrovics Pétert és Werbőczyt tartja felelősnek mind a török segítségül hívásáért, mind azért a döntésért, hogy az urak és a királyfi elmentek a szultán táborába.

829 Augusztus 29-én.

830 A Giovióknak írt beszámolóban még azt írta, hogy az urakat hét napig tartóztatták a török táborban, és szeptember 4-én engedték vissza a már megszállt Budára.

831 Ez a leírás teljesen megfelel annak, ahogy Verancsics 1548-ban Giovióknak számolt be az eseményről.

832 A Giovióknak írt levél szerint a várat szeptember 1-jén, tehát a város megszállása utáni harmadik napon foglalta el a török.

833 Hadim Szulejmán pasa.

tanácsosok némelyikét szabadon engedték, némelyikét, mint például Török Bálintot Törökországba küldték, Werbőczy Istvánt pedig megbízták, hogy Budán bíraskodjék a keresztények között. A királyné a szerzetessel, vagyis György barátal és Petroviccsal Lippára ment, miután Budát átadta a törököknek.

A tanú elmondta továbbá, hogy amikor György barát Gyulafehérváron az ő préposti házában vendégeskedett, egyszer evés közben szóba került Buda veszte. Jól emlékszik, hallotta, amint György barát azt mondja: ha tudta volna, hogy a szultán el akarja foglalni vagy követelni fogja tőlük Budát, soha nem ment volna el a táborába, és azt sem hagyta volna, hogy a többi tanácsos odamenjen, hozzáfűzve, hogy Budát további egy hónapig védhették volna.

De amikor tervbe vette, hogy Erdélyt, miként az meg is történt, átadja Őfelségének, és mint hallottam, Tordán gyűlést tartott,⁸³⁴ Petrovics nem akart elmenni erre a gyűlésre, csak követeit küldte oda, és rajtuk keresztül igyekezett lebeszélni az országlakosokat György barát tervéről. Többek között azt üzenté: vigyázzanak, mit cselekszenek, mert nem ő játszotta át Budát az ellenségnek, hanem az, akinek a tanácsát most követni akarják, ezért óvakodjanak, nehogy Erdéllyel is ugyanaz történjen, ami Budával megesett.

A tanú kijelentette, hogy ő nem vett részt ezen eseményekben, csak különböző emberektől értesült róla. De ha az ügyet illetően jelentősége lehet, a tanú még hozzátette, hogy egyszer, amikor a Barát vacsorázott, és társaság volt nála, meghagyta, hogy apródjai zaklassák és ütlegeljék Nagy György nevű udvari bolondját. Ez akkor sírva György baráthoz szaladt, és megkérdezte: miért veretsz meg engem, talán bizony én árultam el Budát? Megdühödött a Barát ezekre a szavakra, és sokáig haragudott a bolondra, akit csatlósai őrvjngve kergettek el az asztalától.

834 Erre a tordai gyűlésre 1551 májusában került sor (Szilágyi Sándor, *Erdélyi országgyűlési emlékek I. [1540–1556]*. Budapest, 1876, 278–280. Az országgyűlés artikulusai: Uo. 323–326.).

OSZMÁN FORRÁSOK

Míg az 1541 tavaszáig terjedő eseményekre mindössze két oszmán forrás áll rendelkezésünkre – ezek egyike a Budával csak lazább összefüggésbe hozható, János Zsigmondot megerősítő *ahdnáme* –, addig az 1541. évi ostrom és Buda megszállása a legtöbb mérvadó oszmán krónikában helyet kapott. Mivel egy Buda ostromainak forrásait közreadó antológia nem lehet teljes az idevágó oszmán források nélkül, minden ismert szöveget beválogattunk kötetünkbe, annak ellenére, hogy legtöbbjük már Thúry József kiadása óta jól ismert és könnyen hozzáférhető.

A első szemelvény Szulejmán szultán győzelmi jelentése, mely elsődleges forrás arra nézve, hogyan kívánta értelmezni a Porta Buda megszállásának kérdését. A szöveget Papp Sándor fordította kötetünk számára a Thúry József *Török történetírók* I. kötetében (392–396.) közölt szöveg felhasználásával.

A második irat egy sajátos dokumentum, melyet Fodor Pál fedezett fel és közölt 1991-ben megjelent könyvében. Mivel a szöveg Budát csak érintőlegesen említi, szorosabb értelemben nem tartozna kötetünk tárgyához. Mégis fontosnak tartottuk újraközlését, hiszen remekül rávilágít arra, hogy az oszmán hadvezetés 1541 folyamán komolyan számolt az országot, de legalábbis a János-párti területek megszállásával, így előre számba vették a Szapolyai-párt vezéralakjainak kezén levő és stratégiai jelentőségű erődköket. Az irat tükrében nem meglepő, hogy a szultán végül megszállta Budát, sőt a dokumentum azt tanúsítja, hogy 1541-ben létezett Buda megszállásánál rosszabb forgatókönyv is. A szöveget Fodor Pál kötetéből (*Magyarország és a török hódítás*. Budapest, 1991, 95–101.) a szerző fordításában vettük át.

Az 1490 körül született Dzselaádzáde, a harmadik szemelvény szerzője, értelmiségi családból származott, apja, Dzselaádeddin is kádi, muszlim bíró volt. Ennek megfelelően a legjobb képzésben részesült, tanulmányait az Oszmán Birodalom legjelentősebb főiskoláján fejezte be Isztambulban. 1516-ban innen lépett át állami szolgálatba, és lett a szultáni tanács írnoka. Mindeközben Pírí Mehmed pasa vezír mellett is szolgált. 1524-ben rövid időre Ibrahim pasával Egyiptomba ment, ahol az új törvénykönyv létrehozásában segédkezett. Egyiptomból visszatérve 1525-ben *reisülküüttáb*, azaz a szultáni tanács írnokainak vezetője lett. A tisztséget tíz évig töltötte be, majd eggyel feljebb lépett a ranglétrán: *nisándzsivá* lépett elő, azaz a birodalom kancellárja lett, a tiszteket közel negyedszázadig töltötte be (1534–1557). Ezen állásából vonult nyugállományba, hivatalosan életkora, valójában valószínűleg az udvari intrikák következtében. 1566-ban azonban ismét kinevezték, s ekkor az egy évvel később bekövetkezett haláláig viselte a tisztséget. A nagy műveltségű államférfi jelentős részt vállalt a szulejmáni berendezkedés kialakításában, egyfelől a

törvényhozás, másfelől a hivatali nyelv megformálásának terén.

Dzsélalzáde Musztafa vallási-erkölcstani művei mellett két történelmi munkát is létrehozott. Az egyikben Szelim szultán (1512–1520) tetteit örökítette meg, a másikban pedig a Szulejmán szultán idején történt eseményeket foglalta írásba. Ez utóbbi művét (*Tabakátu'l-memálik ve deredzsátu'l-meszálik*, 'Az országok osztályozása és az utak fokozatai') több etapban írta meg, első része 1534-ben már létezett, de végső változata csak 1561-ben készült el, ebben a szerző az eseményeket 1555-ig adja elő. (Celia Karlake, Celálzâde Mustafa Çelebi. In: *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 7. İstanbul, 1993, 260–262.) A rendkívül kifinomult stílusú, arab és perzsa versbetétekkel ékesített szöveg nem csupán nyelvezete, hanem tartalma miatt is rendkívül figyelemre méltó: szerzője munkájából kifolyólag négy évtizeden keresztül – ezen belül három évtizedig közvetlen közelről – figyelhette meg a birodalom sorsának alakulását. Számunkra különösen fontos, hogy részt vett a szultáni hadjáratokon, így a magyarországi eseményekről is közvetlen információkkal rendelkezett. Szemelvényünk Thúry József, *Török történetírók* II. Budapest, 1896, 226–233. átvétele. A fordítást kötetünk számára Sudár Balázs nézte át és modernizálta a mai olvasó igényei szerint.

Bosztan cselebi az egyetlen a török történetírók közül, aki érdemben szól az 1540. évi eseményekről. Életrajzát ezért az ottani szemelvény előtt közöljük. Művének 1541-re vonatkozó részét Thúry József, *Török történetírók* II. Budapest, 1896, 101–105, 107–109. vettük át. A fordítást ez esetben is Sudár Balázs nézte át és modernizálta a mai olvasó igényei szerint.

Az ötödik szemelvény szerzője, az albán származású Lutfi pasa az 1480-as években született, gyermekadó révén került a szultáni udvarba, ahol hamarosan kitűnt képességeivel. 1508-tól vett részt a hadjáratokon, idővel a szultán ruhatárának felügyelőjévé emelkedett, 1512-ben pedig műtefferrikaként külső szolgálatra rendelték. Főajtónálló, később főzászlótartó lett, majd kasztamonui bégeként távozott az udvarból. 1522-ben a rodoszi vár kijavításával bízták meg, utána hosszabb időre Janja szandzsákbégje lett. E minőségében volt jelen 1529-ben Bécs ostrománál. Az iraki hadjáratban (1533–1534) karamáni beglerbégként vett rész, majd anatóliai, utóbb ruméliai beglerbéggé lépett elő, s végül a vezíri címet is megkapta. A moldvai hadjárat (1538) idején már második vezír, 1539-től nagyvezír. 1540-ben ő zárta le békekötéssel a velencei háborút, s ő tárgyalta Ferdinánd követével, Hieronym Łaskival is. A budai hadjárat előkészületei közepette, 1541 májusában váratlanul leváltották a posztjáról. Az ok állítólag a feleségével – Szelim szultán lányával – való összekülönbözés volt. A továbbiakban tekintélyes éves jövedelemmel – nyugdíjjal – élt Dimetoka közelében lévő birtokán, s itt halt meg 1563-ban, miután még a mekkai zarándoklatot is elvégezte.

Lutfi pasa korának művelt embere volt, költőként is nevet szerzett magának. Az utókor szempontjából azonban történeti művei a legjelentősebbek. A *Tevárih-i Âl-i Oszmán* (Az Oszmán-ház története) című munkájában a dinasztia történetét 1553-ig beszéli el. A műnek különös értéket ad, hogy Lutfi jó néhány éven keresztül közelről látta az eseményeket, sőt azok alakítója volt.

Ászáfnáme című értekezése az oszmán állam berendezkedését taglalja, harmadik művében pedig az oszmánok kalifaságának jogossága mellett érvel. A budai események politikai pályafutásának végére estek, tanúságtétele ezért különösen fontos. Lutfira vonatkozóan lásd: Mehmet İpşirli, Lutfi Paşa. In: *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 27. İstanbul, 2003, 234–236. Szemelvényünk Thúry József, *Török történetírók* II. Budapest, 1896, 27–30. átvétele. A fordítást kötetünk számára Sudár Balázs nézte át és modernizálta a mai olvasó igényei szerint.

Az oszmán források utolsó darabja Mehmed Zaim művének részlete. Mehmed Zaim 1532-ben született Szaloniki közelében, Karaferjében. 1543-ban részt vett a magyarországi hadjáratban, mert nagybátyja, Perváne bég a lepantói (inebahti-i) szandzsákbég, Jahjapasazáde Ahmed főajtónállója volt. A hadjárat eredményeképpen több új szandzsák is létrejött a hódoltságban, az egyiknek, a fehervárinak az élére éppen Ahmed bég került, a fiatal Mehmed pedig mellette maradt, így a hódoltság kialakulásáról szinte első kézből lehettek információi. (A Jahjapasazádék a hódoltság megteremtésének élharcosai voltak, 1566-ig egyértelműen uralták a térséget.) Ahmed azonban 1544 végén, a sikertelen tolnai hadjárat következtében elvesztette posztját, és Mehmed is eltűnik tíz évre a szemünk elől. 1554-ben kerül elő újra, Damaszkuszban, ahol egyes vélemények szerint Tekeoglu Mehmed pasa írnokaként tevékenykedik. Más meglátások szerint viszont a siklósi hadjáratban is résztvevő Hizir bég szolgálatában állt, és Bagdadban dolgozott. A későbbiekben szintén a keleti végeken tevékenykedett, immár Baltadzsí Mehmed pasa szolgálatában. Urával visszatért Isztambulba, majd annak halála után a kor talán legmeghatározóbb személyiségének, Szokollu Mehmed pasának, idővel nagyvezírné az írnoka lett. Az 1570-es évek végén azonban a nagyvezírt komoly politikai támadások érték, amelyek eredményeképpen számos emberét elmozdították állásából, köztük Mehmedet is. Szokollu Mehmed halála után Szúfi Mehmed pasa írnoka lett Aleppóban.

Egyetlen művét, a *Dzsámiu't-teváríh* címűt (A történetek gyűjteménye) 1577–1578-ban vetette papírra. A munka a világ teremtésével kezdődik, az oszmánokig az ötödik részben jut el, és az eseményeket III. Murád trónra lépéséig (1574) követi, de utalások találhatók benne a Szokollu Mehmedet ért támadásokra is. Sokatmondó, hogy a szerző művét már nem a nagyvezírné, hanem új urának, Szúfi Mehmed pasának ajánlotta (Davut Erkan, Mehmed Zaim. In: *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ek/2. İstanbul, 2016, 236–238.).

A magyar hódításokra vonatkozó részek azért különösen érdekesek a számunkra, mert egyfelől a szerző számos esetben maga is szemtanú volt, másfelől a legmagasabb udvari körökben mozgott. Ugyanakkor mindezt éppen felserdülőben lévő gyermekként tette, ami némiképp rontja a hitelét, továbbá az eseményeket három és fél évtizeddel a történetek után örökítette meg – esetleg már nem is a saját emlékei alapján. Szemelvényünk korábban megjelent Thúry József kötetében (*Török történetírók* II. Budapest, 1896, 376–377). A fordítást kötetünk számára a Bécsben (ÖNB, Handschriftensammlung H.O. 02) és

Heidelbergben (Universitätsbibliothek Heidelberg, Handschriftensammlung Cod. Heid. Or. 297) található kéziratok figyelembevételével Papp Sándor nézte át és modernizálta a mai olvasó igényei szerint.

SZULEJMÁN SZULTÁN GYŐZELMI JELENTÉSE BUDA ELFOGLALÁSÁRÓL

A mennyekben lakó⁸³⁵ hitharcos, a Törvényhozó Szulejmán szultán Öfelsége székhelyéről Szulejmán pasának⁸³⁶ küldött győzelmi jelentés⁸³⁷ a [keresztény] tábor [elfoglalásáról]

Kegyelmes vezír, tiszteletreméltó főparancsnok, bölcsességeddel a világ dolgainak elrendezője, bölcs ítéletteddel az emberek ügyeinek intézője, a nagyság és boldogság épületének alapja, szép mesterségeddel az állam oszlopainak erősítője, a leghatalmasabb Király [Isten] által kegyelt nagyvezír, Szulejmán pasa – tegye a magasságos Isten méltóságod állandóvá! –, amint a fenséges uralkodói tuga megérkezik, szolgáljon tudomásodra!

Mivel korábban a magasságos Isten kegyelméből, aki a célok elérését közelebb segíti a megvalósuláshoz, győzedelmes fényű kardom által meghódítottam Magyarországot, amely tartományszékhelye, Buda, abban az időben az iszlám országaitól távol lévén nehezen volt birtokolható, és mivel János király felajánlotta az adófizetést, jóakaratomból a magyarországi királyságot neki adtam, halála után pedig kegyesen a fiának, István királynak juttattam.⁸³⁸ A Magyarországgal szomszédos, istentelen Ferdinánd német király – aki a hitetlenek vallását követi, és az iszlám népe iránt ellenséges érzülettel és rosszindulattal viseltetik – titkon Magyarország területére és a királyságra is vágyakozott. Testvérével, a Károlynak nevezett istentelen spanyol királlyal szövetségben és más átkozott hitetlenek segítségével a semmirekellők országaiból rengeteg rosszakarátú, hitetlen katonát gyűjtött össze, a Duna folyón pedig végtelen számú hajót sorakoztatott fel ágyúkkal és felszereléssel. A magyar előkelők közül a Perényi Péternek nevezett átkozott bálványimádó is csatlakozott hozzá, aki így bejövén megszerezte a hatalmat a magyarországi tartomány felett, és Buda városát ostrom alá vette.

Én pedig a fenséges és hatalmas Isten ő szent felsége magasságos kegyelmére hagyatkozván, és a teremtet világ vezetője és a teremtmények végső lényege [Mohamed] – legyen rajta Isten áldása és kegyelme! – különleges igaz csodáira bízva magamat, a harcot ismerő, tengernyi, győzelemhez szokott katonaságomból

835 Az irat nem maradt fenn eredetiben, hanem Ferídún bég okiratgyűjteménye őrizte meg az utókor számára. Ennek keletkezése idején Szulejmán szultán már nem volt életben.

836 Hádım Szulejmán pasa a hadjárat idején nagyvezír volt (1541–1544).

837 Fethnáme.

838 Az oszmán iratokban szokásos módon János Zsigmondot István néven említik. Az *ahdnáme* szövegét lásd kötetünkben.

a ruméliai sereget és az ellenségszomorító, ellenséggpusztító portai lövész alakulatok közül egy egységet hős segítőmmel és megfontolt vezíremmel, Mehmed pasával – a magasságos Isten tegye állandóvá a méltóságát! – Budára küldtem. Mivel szükséges és fontos volt a nagyobb folyók közé tartozó Száva folyón át is erős és szilárd hidat építeni, hogy a katonaság átkelhessen, és mivel fontosnak és szükségesnek mutatkozott a tenger nagyságú győzedelmes seregem számára is hajókat építeni, oda küldetett a muszlim nép ügyeinek elrendezője, vezírem, Huszrev pasa is – méltósága tartson soká!

Én pedig kibontottam győzedelmes, a Korán sorait hordozó, diadalárnyékú, világhódító, mindig győztes zászlómat a próféta vallásának fényéért és a tévútra vezető babonaság megalázásáért és legyőzéséért. Ahogy az a tiszteletet parancsoló, szent és isteni könyvben olvasható és megtalálható, a tiszteletreméltó, hatalmas és végtelen boldogságot adó Korán-versek tanítása szerint szükséges, engedelmességgel a világmindenség fenséges teremtője parancsainak, hódolattal és önmagamát megalázva a prófétai kiválasztottság előtt, imádkozva és könyörögve a legfenségesebb Istenhez, győzelemre termett és diadalra született személyemben magam is útnak indultam a hitharc szándékával a magasságos Isten útján.

Vezírem, Rusztem pasa, aki gúnyt űz a csúcsok tigrisének hősiességéből, a bátorság és vakmerőség tengereinek bálnája, a hatalmas harcmezők bajnoka – méltassa a mindenható Isten szava szándéka szerint! –, és az anatóliai beglerbég, a nagy emírek emírje, Szulejmán pasa – szerencséje tartson soká! – az összes győzedelmes és országhódító, égöveket díszítő anatóliai emírral, Kelet és Nyugat hőseinek nagyszámú közösségével, a Fiasztúk csillagzatának sokaságához hasonló portai alakulataimmal és lövészeimmal, és minden ellenséggpusztító janicsár szolgálommal együtt maguk mögött hagyván az öröm és boldogság állomáshelyeit, a sietve felvonuló hadsereggel, Isten segítségével révén átkeltek a Száva folyó felett épült hídon, amely az iszlám nép győzelmeinek és szent harcának házaként ismert, győzelemmel teli Belgrád előtt állt. Hogy a Szerémi-szigetet – győzedelmes zászlóim árnyékát reá vetve – boldogítsam, felvertem a dombokra és hegyekre uralkodói sátraimat, és a nagy pusztá föld nagyúri seregem által az égi paradicsom mintaképévé vált.

Eközben az említett vezírem, Mehmed pasa egy ellenségfogó és várakat megnyitó csapattal a jól védett Buda városa alá érkezett. Őt követve érkezett meg a ruméliai katonasággal a harcok útján járó ruméliai beglerbég, Ahmed pasa⁸³⁹ is – a magasságos Isten növelje méltóságát!

A bálványimádók – Isten alázza meg őket a végítélet napjaig! – a vár felé minden irányból ágyúkat állítottak, és annak tornyait és falait lerombolták és megsemmisítették. Amikor már némely réseken a vár népe sebekkel telve kimerült, és elvesztette erejét, akkor érkezett meg az áldott és győzedelmes sereg is. A rossz szándékú hitetlenek pedig ekkor visszavonultak, és hogy a győzedelmes katonasággal szembeszálljanak, egy nehezen járható hegyen⁸⁴⁰ erős tábornokot építettek, maguk körül kihányták a földet, mély sáncárcokot ástak, és a csata miatt

839 Bosztan cselebi szerint Huszrevnek hívták a ruméliai beglerbéget.

840 Ti. a Gellért-hegyen.

helyenként sáncokat emeltek, a Dunában lévő néhány szigeten pedig tornyokat építettek, és hogy a táborukat minden irányból meg tudják védeni és óvni, badaluskákat telepítettek; így biztosították a védelmüket.

A szerencsés csillagzat alatt született hős katonák azonnal, körül sem nézve, az átkozottak által elfoglalt helyre rontottak, a vallástalan hitetlenek pedig csapatonként jöttek elő a sáncárbokból, és a táboruk előtt lévő mező felől kifutva [a két sereg] összecsapott. Az ágyúk füstje miatt még az ég felső szférái is elhomályosultak, és a hitharcosok a világhódító kardok csapásaival vágták a pokolraválókát.

Miközben több mint negyven napig⁸⁴¹ éjjel-nappal folyt a harc és a küzdelem, én magam is éjjel-nappal, nagy sietve, szerencsésen és boldogságosan haladtam előre; és amikor az Eszék nevű vár közelében, a Dráva folyó felett nemes parancsomra épített hídon átkeltem Magyarország területére, és már [csak] három-négy állomáshelynyire voltam Budától, a világbíró lármától a föld és az idő is megremegett, a lovak patája egekig verte a port, és a harci lovak patkójától a levegő is megtelt porral.

Megszűnt a szemet gyönyörködtető ország nyugtalanítása, az átkozottak vereséget szenvedtek, győzedelmes seregemtől való félelmük miatt egy percnyi nyugalom sem maradt, hogy pihenhessenek vagy megnyugodhassanak, ezért [aztán] a 948. év *rebiüláhir* havának 29. napján⁸⁴² az átkozottak elhatározták, hogy megszöknek, és a szegénytelen európaiak [frankok] menekülésre adták magukat. Amikor a hajók elkezdtek átkelni és átmenni a Budával szemközt lévő Pestnek nevezett város oldalára, a győzedelmes sereg megértve tervüket az éjszaka közepén lóra szállt, és megtámadta a táboruk kapuit. Belülről a rosszakaratú hitetlenek badaluskákkal, ágyúkkal és zarbuzánokkal tüzeltek, a harcot indító hitharcosok pedig lerohanták a táborukat, és behatoltak. Az éjszaka sötétjében a muszlim és a hitetlen, a hívő és a tisztátalan annyira összekeveredett, hogy az igaz hit népe csak az ágyúlövések fényében volt felismerhető, a hívők népét a hitványoktól csak a szabályák fényében lehetett megkülönböztetni.

Reggelig tartott az elkeseredett küzdelem, és amikor a világra fényt hozó nap a föld felszínét beragyogta, a mindenható és mindig mellettünk lévő Isten kegyelme a hadsereget szerencsésé tette, erős birodalmam a legteljesebb erejét mutatta, győzedelmes seregem a hit ellenségét legyőzte és eltiporta, a bálványimádók közössége és a pusztulásra ítélték hada teljes vereséget és pusztulást szenvedett, a hitharcosok a gonoszságban elmerültek a kard martalékává tették, és a hitetlenek testével borították be a budai mezőt.

A hitetlenek menekülés reményében a Dunába vetették magukat, de alámerültek, mint a fáraó népe, mohó májukat elnyelte a víz. Hajóim a víz felszínéről támadtak rájuk, és a folyó túloldalára igyekvőket győzedelmes kardjaikkal puszt-

841 A felmentő sereg július 10-én ért Buda közelébe, és augusztus 21-ig tartotta ostromzár alatt a Gellért-hegyen elsáncolt német sereget. A harcok tehát valóban körülbelül negyven napig tartottak.

842 1541. augusztus 22. Roggendorf serege az augusztus 21-ről 22-re virradó éjszakán kísérelte meg az utóbb tragikusan végződő átkelést Pestre. Mivel a muszlim időszámítás szerint az új nap napnyugta után kezdődik, augusztus 21-e éjszakája már augusztus 22-nek számít.

tították; az ellenségpusztító bátrak közül egy csapatnyi katona követte a menekülésben reménykedő hitetleneket, és a győzelemhez szokott éles szabályák martalékává tették őket, a páncélba öltözött gonosztevő hitetlenek közül néhány ezren pedig fogságba estek. Az Isten ő szent felsége kegyelme és a világ kiválasztottjának [Mohamed] – Isten áldása és kegyelme legyen rajta! – boldogságos csodái által az iszlám nép teljes győzelmet aratott, a hit ellensége, ahogy kell, leveretett és megaláztatott, a hitetlenek nagysága teljességgel megtört és semmissé lett. Istennek legyen hála!

Azon a napon, amikor boldogsággal és szerencsével Buda alatt nagyúri táboromban megszálltam, a győzelem örvendetes híre érkezett diadalmas zászlóimhoz, és az említett vezíremmel együtt a ruméliai beglerbég és a többi bégjeim és szolgálaim kézcsókra járultak nagyúri kengyelemhez.

A hitetlenek országának, vagyis az egész nyugati világ királyainak lobogóit és csapatzászlóit, amelyeket nem átalítottak kitűzni a szövetség népével szemben, mind visszájára fordítottuk, üstdobjukat, fúvós hangszereiket összetörtük, őket magukat pedig kisebb egységenként nyakukon és kezükön csoportosan összeláncolva⁸⁴³ a győzelemre méltó katonák lovainak patáival megtapostattuk. Mire nagyúri sátramban megszálltam, az országvédő hősök kardja által a világ felszíne megtisztult az elfogott, tűzrevaló pokolfajzatoktól.

Nagyúri szándékom valójában az volt, hogy Buda trónját az iszlám házává teszem, és Magyarországot győzedelmes kardommal elfoglalom. Amint a magaságos Isten kegyelméből a rabló ellenség vereséget szenvedett, János király Budán lévő fiának adtam apja székhelyének, Erdély országának báni méltóságát, és elküldtem oda [azzal a feltétellel], hogy nagyúri kincstáramba adót fog fizetni. A magyar urak közül azoknak, akik hűséget mutattak, szandzsákokat adományoztam, Buda városát pedig lakosaival, tartozékaival és a hozzá tartozó országrészekkel együtt meghódítottam és uralmam alá vetettem. A hatalmas templomokat a szövetség népe számára dzsámikká alakíttattam, [ahol] a győzelemmel bíró néppel együtt pénteki imát tartottak, és boldogságos nevemre mondták a huthét.⁸⁴⁴ A harangok hangjához szokott vidékeket a mohamedi prófétaság – legyen rajta áldás és üdvözet! – ötször messzire felhangzó dicsérő szavával imára parancsoltam és szólítottam. Magyarország földje összes váraival, minden tartozékával és részeivel, továbbá a rájuk és alattvalók mind jól védett birodalmamhoz csatoltattak, kádik és várparancsnokok, továbbá várvédők neveztettek ki, a védelmére és őrzésére világhódító seregemből egy résznyi szerencsére méltó katonaság rendeltetett, és Aszaf-bölcsességű⁸⁴⁵ vezírem, Szulejmán pasa – a magaságos Isten növelje méltóságát! – lett kinevezve [beglerbégnek].

843 Zamora beszámolója szerint a foglyokat húszasával láncolták össze, és úgy vezették a szultán elé, aki megtekintette, majd lefejeztette őket.

844 Hutbe: a péntek déli istentiszteleten elhangzó ima, amelybe az uralkodó nevét is belefoglalják Erre 1541. szeptember 2-án került sor.

845 Az Aszaf-bölcsességű kifejezés általában a nagyvezírek jelzője, amely Salamon király vezírének az arab hagyományban megőrzött nevével van összefüggésben.

Eközben az említett, szerencsétlen sorsú király és Lengyelország királyának néhány követé érkezett magasságos trónomhoz, és a világ menedékhelyéül szolgáló székemnél könyörögve, megalázva magukat elfogadták az adófizetést.⁸⁴⁶

Még senki sem részesült oly dicső hódításban, mely ez alkalommal a magasságos és hatalmas Isten ő szent felségének nagyságos kegyelme által boldogságos méltóságom számára könnyedén teljesült; és midőn minden szerencsés tettem a legmegfelelőbb módon és mértékben ismertetésre került,⁸⁴⁷ a mindig hódításra kész seregemmel egészségben és zsákmánnyal megrakodva, méltósággal vissza-indultam Budáról boldogságos székhelyem irányába. Reménykedem a magasságos Istenben, hogy egy közeli időpontban győzedelmes zászlóimmal ismét megörvendeztetem ezt a vidéket.

Így lévén a dolog, hogy a szép hódításokról halljatok, és azért, hogy az iszlám közössége és minden egyes igazhívő örvendhessen, boldog legyen, elégedettséggel töltse el és kedvét lelje benne, elküldtem örömhírt tudató levelemmel a méltóságviselők és előkelők példaképét, a nagylelkűség és hála hordozóját, udvari előkóstolóim közül való Kejvánt – tartson soká méltósága! Amikor Istenbe vetett bizalommal megérkezik hozzátok, legyen örömnép és boldogság, és amikor ez az örömteli hír az iszlám népe számára feltárul, imádkozzatok uralmam és boldogságom állandóságáért és hatalmam örökkévalóságáért!

Így tudjátok és a nemes kézjelnek adjátok hitelt! Íratott *dzsemáziüláhir* hónapban, a 948. évben.⁸⁴⁸

AZ OSMÁN MEGSZÁLLÁSI TERV

1541

Török Bálint várai: Erdélyországban a Hunyad⁸⁴⁹ nevű vár; néhány kastély és kiterjedt területek tartoznak hozzá, melyeknek neve ismeretes; régóta Budához tartozik, a királyé; a Tisza és a Duna között Tokaj vidékén egy Debrecen⁸⁵⁰ nevű nagy város; Buda és Székesfehérvár között a Gesztes⁸⁵¹ nevű vár számos falujával; egy Somogyvár⁸⁵² nevű nagy város számos falujával; a Dráva közelében a Csurgó⁸⁵³ nevű vár számos falujával; és az atyjától örökölt Szigetvár⁸⁵⁴ nevű vár, amely-

846 A Salm és Herberstein vezette követségről van szó. Lazius idézi Brassicanus versét, ahol Herberstein azzal kérkedik, hogy nem hajtott térdet Szulejmán előtt.

847 Vagyis kiküldték a fethnámékat.

848 Vagyis 1541. szeptember 22. és október 20. között.

849 Vajdahunyad (ma: Hunedoara, Románia) várát 1536-ban kapta Török Bálint János királytól.

850 Debrecen szintén 1536-ban nyerte adományként János királytól.

851 Gesztes 1517-ben már Török Imre tulajdona, vagyis családi örökség. Ferdinánd csapatai 1540-ben elfoglalják.

852 Az 1520-as években kerül Török kezére tisztázatlan körülmények között.

853 1534-ben fegyverrel hódítja el a Zrínyiektől. 1537-ben visszaadja, de 1539-ben ismét elfoglalja.

854 1473 óta a Török család birtoka.

ben lakik; Eszékhez közel fekszik, számos faluja van. És mindezekon kívül számos vára és rengeteg városa és falva van.

A Barát Erdélyországban lévő várai következnek: Erdélyországban a [Nagy] várad⁸⁵⁵ nevű vár, amely számos királynak és vitéz úrnak volt több ízben a székhelye; amíg ez a vár nincs kézben, Erdélyországot megszállni nem lehet; és a Kassa⁸⁵⁶ nevű vár, amely Lengyelország felé esik; Budához tartozik; számos kastélya, rengeteg falva és városa van és nagyszámú arany- és ezüstbányája; ennek bevétele után a Lengyelországig terjedő részek, valamint a Perényi Péter és a Bebek és Serédy nevű bánok területei kerülnek megszállás alá; és Mohácson túl a Pécsvárad⁸⁵⁷ nevű vár a Baráté; és ezenkívül számos vára, kastélya, városa és falvai vannak.

A Petrovics [Péter] kezében lévő várak: amíg a Lippa, Temesvár, Becskerek és Becse nevű várakat⁸⁵⁸ el nem foglaljuk, addig a szerémi tartomány nem lesz híján a gonosztevőknek; és számos vára, városa és falva van; valódi szerb tartomány, a Szendrőből és Szerémségből megszökő és más tartományainkban garázdálkodó és zavart keltő elemek menedékhelye.

Az Isztambulba követségbe érkező Werbőczy István kezén lévő várak ezek: az a vár, amelyik mellett a Mohácsról való elindulás napján a padisah boldogságosan elvonult;⁸⁵⁹ és a Tiszán innen a Cegléd⁸⁶⁰ nevű város; a Tisza és Buda környékén számos vár[a] és város[a] van.

És Batthyány Orbán [városai és várai]: Eszékkal szemben a Laskó⁸⁶¹ nevű város; tizenöt falva van; és az Atyina⁸⁶² nevű vár Pozsega vidékén fekszik; erős vár.

Úgyhogy az itt említett várak [és] az újra kezükben lévő Buda elfoglalása nehéz lesz, mivel a régebbi királyok is ezeket a várakat birtokolták; miután a király eltávozott [meghalt?], az országot ezek dúlták fel.

855 Fráter György 1534-től váradi püspök, így a püspöki székhely akkortól van a kezén.

856 Kassát 1536-ban csellel foglalja el János király hadvezére, Czecey Lénárt.

857 Ez a legkorábbi adat arra, hogy a pécsváradi apátság a Barát kezén van.

858 Lippa (ma: Lipova, Románia), Becskerek (ma: Zrenjanin, Szerbia) és Becse (ma: Novi Beče, Szerbia) ténylegesen János király várai voltak. Lippát 1540-ben Izabellának adományozta; Becskereket János építteti ki 1527–28 folyamán, majd Ferdinánd híveinek kezére kerül, de oszmán csapatok visszafoglalják és átadják Jánosnak; Becsét 1541-ben elfoglalják az oszmánok, de a következő évben visszaadják János Zsigmondnak. Temesvár (ma: Timișoara, Románia) a temesi ispánok mindenkorai székhelye, így Petrovics kezén van, de a többi Temes-vidéki erősség is az ő katonai fennhatósága alá tartozik.

859 Erre a várra nincs megbízható adatunk.

860 Cegléd talán az 1530-as években került Werbőczy kezére.

861 Ma: Lug, Horvátország.

862 Ma: Voćin, Horvátország. Az oszmán szövegben eredetileg a nem létező Pokina szerepel, de valószínűleg Atyináról van szó, melyet 1543-ban Batthyány Orbántól el is foglaltak a törökök.

Dzselálzáde Musztafa

AZ ORSZÁGOK OSZTÁLYAI ÉS AZ UTAK FELSOROLÁSA (RÉSZLET)

Ez a fejezet előadja, hogy az alávaló gyaurok gyalázatos sereggel Buda városát ostromolják; a ruméliai beglerbéget győzedelmes csapattal elküldik, s utána hatalmas sereggel Mehmed pasa vezírt is; azután a padisah őfelsége elfoglalja Budát.

A padisah őfelsége – e szerencsés gondolkozású és tiszta jellemű uralkodó – világhódító és győzelmes kardjával korábban elfoglalta⁸⁶³ Magyarországot, s ezáltal a hitetlen királyok és keresztény uralkodók irigykedésének tárgya lett. Kiváltképp a Magyarországgal szomszédos Ferdinánd, Alamán és Csehországnak esztelen királya – a hitetlen országokban császári méltóságánál fogva az összes tévelygők fejének, Hispánia királyának testvére – volt az, aki Magyarorszáért őrvongott, vérkönnyeket sírt, s birtoklása utáni vágya miatt aludni sem tudott. Különösen amiatt volt nyugtalan, hogy a magyar királyság Jánosnak adatott. Sohasem szűnt meg Buda ellen sereget küldeni.⁸⁶⁴ Többször megkísértette a szerencsét, és gyaur sereget küldött arrafelé, de mindannyiszor vereséget szenvedett. De nem hallgattott az intésre, mivel a kapzsiság lett a szenvedélye.

A nevezett király nem elégedett meg országaival, hanem Magyarországra áhítozott, de mindig vereséget szenvedett, nyomorult serege minden háborúban legyőzetett. Ennek ellenére szenvedélye következtében az ország több régi várát kézre kerítette. Mivel útmutatója az ördög sugallata, vezetője pedig a sátán ösztönzése volt, ismét összeszedte minden erejét, s minden vagyonát elköltséve óriási sereget gyűjtött össze. A gyalogság a Dunán hajókon, a lovasság a szárazon jött – körülbelül nyolcvanezer átkozott –, Budát négy oldalról bekerítették és ostrom alá fogták.⁸⁶⁵ A hajókon számtalan várívó ostromágyút⁸⁶⁶ hoztak, amelyeket több helyen felállítottak, és éjjel-nappal szüntelenül harcoltak.

Amikor az alávaló gyaurok ilyen nagyfokú merészségéről és vakmerőségéről jelentést tettek a boldogságos udvarnál, a padisah legfelsőbb parancsára az összes ruméliai vitézt hadjáratra küldték, s ők beglerbégjükkel⁸⁶⁷ megindultak Buda felé.

863 Az oszmán ideológia értelmében erre legkésőbb a mohácsi győzelemmel és Buda megszállásával sor került.

864 Ferdinánd csapatai 1540-ig két ízben vonultak Buda alá: 1527-ben harc nélkül kerítették kézre a fővárost, ahonnan Szulejmán serege ostromolta ki őket 1529-ben. Buda újabb megvételére 1530 őszén tett kísérletet Ferdinánd, de a Roggendorf vezette ostrom nem járt sikerrel.

865 Dzselálzáde nem említi Vels ostromkísérletét, csak az 1541. évi hadjáratról és Roggendorf serege ellen mozgósított török csapatokról beszél. Bár Roggendorf valóban tekintélyes sereggel rendelkezett, a nyolcvanezer fő erős túlzás.

866 Az eredetiben: *badzsalszka*.

867 Huszrev ruméliai beglerbég.

A világ menedékhelyéül szolgáló udvar vezírjei közül való Mehmed pasa⁸⁶⁸ vezír ment utánuk, a győzelmes szultáni zászlókat megelőzve, néhány ezer puskás janicssárral, a bölükök néhány agájával és teljes népével.⁸⁶⁹ A kalifa őfelsége is megindult eme győzelemmel végződő hadjáratra a szerencsés zászlókkal, hogy megszerezze a szent harc érdemét, és elnyerje a Teremtő kegyét. Az anatóliai beglerbégnek is kiadták az egész világnak szóló magas parancsot, hogy az anatóliai vitézekkel Gelibolinál⁸⁷⁰ keljenek át [Európába], és csatlakozzanak a győzelmes zászlókhoz. A padisah őfelsége a 948. év *safer* havának 25. napján⁸⁷¹ ilyen szándékkal, szerencsésen, méltósággal és pompával, egy világbíró [uralkodó] szokása szerint, a teljes, győzelemhez szokott hadsereggel elindult a hadjáratra szultánsága székhelyéről.

Lovának lábához dörzsölte arcát a föld,
s lova lába alá selyemszőnyeget terített.
Szerencsésen és méltósággal haladt,
ezerféle pompával, nagy fénnel.
A háborgó tengerhez hasonló hadsereg
támadásától a vadak ijedten hagyták el helyüket.
Hegyét és lapályt ellepett a sereg,
az égből az angyalok is lenéztek rájuk.
Éjjel-nappal ment, állomásról-állomásra,
a győzelem reménye miatt örvendő szívvel.

Mehmed pasa a szerencsés sereggel a padisah őfelsége előtt érkezett meg Budára, s a Fiastyúkhhoz hasonló rendben állíttatta fel a sátrakat a pokolra való gyaurok hadseregével szemben.⁸⁷² Az alávaló gyaurok a vár és a boldogságos tábor között maradtak, és mindig készek voltak a harcra. Mivel rengetegen voltak, két helyen fogtak a harchoz és a küzdelemhez: egyik részük a várbeliekkel, másik részük pedig az iszlám seregével harcolt éjjel-nappal. Táborukat megerősítették, mintha várfallal lett volna körülvéve, hogy elejét vegyék a lovasság által okozható kárnak: árkokat húztak és torlaszokat emeltek. Gyalogságuk szüntelenül lőtte a várat ágyúkkal és puskákkal, lovasságuk pedig Mehmed pasa seregével csatázott: a vasba és acélba öltözött átkozottak minden percben kiütöttek, és külön-külön csapatokban küzdöttek a harctéren.

Megerősített táboruk⁸⁷³ egyik oldala a hegy lábáig ért, amely előtt számtalan ágyút állítottak fel. Lovasaik csak az ágyúk lőtávolságában forgolódtak, s amikor az

868 Szofu Mehmed negyedik vezír, aki szerdári rangban a hadjáratot vezette.

869 Pecsevi szerint Mehmed pasa negyedik vezír háromezer janicst és a *kapu kuluból* két bölüköt vitt magával.

870 Gallipoli.

871 1541. június 20.

872 A török felmentő sereg július 12-én ért Buda közelébe, és Kelenföldön vert tábor.

873 Dzselaizáde kifejezetten hosszan ír a Gellért-hegy körül kiépített keresztény tábor ostromáról. Ennek kapcsán érdemes megjegyezni, hogy a törökök az 1541. évi hadjáratot általában *istabur seferinek*, azaz „tábor hadjáratnak” nevezik. Ez jól megvilágítja az arra utaló török felfogást, hogy számukra a hadjárat döntő eseménye nem is annyira Buda megszállása, mint inkább a

iszlám serege megszorongatta őket, azonnal visszahúzódtak, és úgy harcoltak. Az igaz hit híveinek oroszlánhoz hasonló vitézei minduntalan kiálltak a csatatérre, s akkor a gyámoltalanok közül is kijött megerősített táborukból egy tetőtől talpig vasba és acélba burkolt utálatos csapat, és szembeszállt az igaz hit népével: verték, űzték, dárdával ökelték, lándzsákkal döfködték egymást. Az iszlám hívei legtöbbször leverték és földre tiporták azokat az alávalókat: kinek a fejét vágták le, kit megsebeztek. Amikor megverték őket [a hitetleneket], erődített táborukba futottak, és lecserélték harcosaikat: egy másik hadosztály jött ki helyettük, és az előbbi módon verekedtek. Mivel rendkívül sok ágyújuk és zarbuzánjuk volt, az iszlám serege nem tudott rohamot intézni, mert ágyúkkal, zarbuzánokkal és puskákkal feltartóztatták. Erődített táboruk másik vége a Duna partján volt, s a víz hátán, hajókon szüntelenül érkeztek a fegyverek és más szükséges felszerelések Káfirisztánból,⁸⁷⁴ ami nagy segítségére volt az átkozottaknak, egyszersmind a harcban megsebesülteket is elszállították a hajókon.

Egy hónapnál is tovább⁸⁷⁵ harcoltak ilyen módon a hadrendező pasával, s nem adtak neki módot a győzelemre. A várbeli népet pedig különösen szorongatták, amelynek állapota rosszra fordult.⁸⁷⁶

A kalifa őfelsége⁸⁷⁷ pedig nem késlekedett az állomásokon, hanem sietve folytatta útját. Amikor a csillagok számával vetekedő, győzelmes hadsereggel átkelt a Száva és a Dráva vizén, s három-négy állomásnyi távolságra volt [Budától], a győzelmes hadsereg zajától és pompájától félelem és ijedség szállta meg a világot. E borzalmas hír hallatára a tévelygő [keresztény] sereg megtört szívén félelem és nyugtalanság vett erőt. A 948. év *rebiüláhir* havának 29. napján éjjel, a lefekvés ideje után⁸⁷⁸ a gyaurok kijöttek erődített táborukból, és arra készültek, hogy a Duna partján lévő hajókon átkelnek a Duna túlsó oldalára. A Mehmed pasával lévő győzelmes sereg értesült szökési szándékukról, megtámadta a gyaurokat, és a sötét éjben a Duna partján kemény harcot vívott a szerencsétlen sereggel. A lándzsák csillogása világító lámpás, a kardok villogása fénylő nap volt ebben a lélekpusztító harcban. A szabályák a csatatéren forgolódtak és ellenséget kerestek, a vassisakokba burkolt fejek legördültek a földre, mintha labdák lettek volna. A Duna partján a gyaurok véréből nagy folyam lett, a mezőt elborították a macacs[ul ellenszegülők] hullái, a nagy öldöklés miatt a föld színe csupa vér volt. Hajóik a víz hátán elmenekültek, de csak igen kevés embert mentettek meg, mert csaknem mindnyájan a gyaurvesztő kardok martalékává lettek.

Reggel, amikor a nap fölkel, a világot teremtő Isten kegyelméből a padisah zászlói lettek győzelmesek, ama szerencsétlen csapat pedig eltűnt az enyészet és a

Habsburg-csapatok legyőzése, a „táborharc” volt a Gellért-hegynél és a Dunánál. Köszönöm Fodor Pálnak, hogy erre felhívta a figyelmemet.

874 Káfirisztán jelentése: *Pogányföld*.

875 A Gellért-hegy körüli harcok 1541. július 12. és augusztus 21. között valóban közel másfél hónapig tartottak.

876 Ez viszont túlzás: a felmentő had érkezése lényegében véget vetett Buda ostromának, Roggendorf serege került szorongatott helyzetbe.

877 Azaz Szulejmán szultán.

878 Vagyis pontosan az augusztus 21-ről 22-re virradó éjszakán.

megsemmisülés országában. Erődített táboruk tele volt hasonlíthatatlan ostrom-ágyúkkal,⁸⁷⁹ az ágyúknak és zarbuzánoknak csodálatos fajtáival, amelyekhez hasonlóak a világ szultánjának hadszertárában sem voltak megtalálhatóak. Mindezek a szerencsés uralkodónak jutottak osztályrészül. A vértetek és páncélokat, a sisakokat, a hadi eszközöket és a poggyászt – amelyek száma határtalan volt – a padisah hadszertárának a részére foglalták le.⁸⁸⁰

Dzsemáziülevvel hónap 4. napján⁸⁸¹ a kalifa őfelsége is szerencsésen megérkezett Budára, amelynek mezején felállították a győzelmes sátrakat. Az alávaló hitetlenek közül élve elfogott gyaurokat csoportonként elővezették, és a kivégzési helyen megölték, a kard martalékává tették őket.⁸⁸² Zászlóikat megfordították, tábori zenekarukat, poggyászukat, fényűzési tárgyaikat mind lefoglalták. A felsegés Isten kegyelméből és a teremtmények büszkeségének csodálatos hatalmából rendkívül fényes győzelem volt ez. A hitetlenek közül seregnyen fulladtak a megsemmisülés tengerébe, vagy égtek meg a kínzó tűzben, Buda vára pedig megmenekült a pokolra valók jogtalan bitorlásától.

A helytartóknak az volt a véleményük, hogy ez alkalommal közvetlenül birtokba kell venni Buda várát. Minthogy Magyarországnak előbbi királya, János meghalt és a pokolba költözött, Isztefán⁸⁸³ nevű kisleánya és felesége – aki a lengyel királynak *kralicse*⁸⁸⁴ néven ismeretes leánya volt – a várban maradtak, s most megmenekültek az ellenség kezéből. A padisah kegyet mutatott irányukban, olyan módon, hogy egy császári szerződés jött létre, amely szerint a kisfiúnak Erdélyországban egy szandzsákot adományoztak, s majd később, mikor férfivá nő, atyja helyére Magyarország királyává fogják tenni. A [fiú] a padisah nagylelkűségén örvendezve ment el a szandzsákjába.

Buda vára pedig, amely a királyok régi székhelye volt, miután tornyaira a győzelmes padisah parancsából a világhódító, győzelmes zászlókat feltűzték, az iszlám házává lett. Egy benne lévő nagy templomot⁸⁸⁵ megtisztítottak az utálatos bálványoktól, falait pedig a mázolásoktól, képektől és festményektől, s dzsámivá alakították át. A hátib⁸⁸⁶ számára szószéket és mihrábot⁸⁸⁷ készítettek, az isteni kinyilatkoztatás⁸⁸⁸ felolvasói számára emelvényt készítettek, lámpákat aggattak fel, s [az imahelyet] a többi szükséges kellékkel is felszerelték. A megszabott öt időpontban⁸⁸⁹ a muszlimok gyülekezete [itt] imádkozott és könyörgött. A szent pénteki napon⁸⁹⁰ a vallásvédő padisah őfelsége az állam összes oszlopával, a vezírekkel, az előkelőkkel, az udvari szolgálkkal és az egész sereggel a dzsámiba

879 *Badzsalsuska*.

880 A zsákmányolt készletekről lásd Rabucher beszámolóját kötetünkben.

881 1541. augusztus 26.

882 A foglyok lemeszárlásának szentelte Hans Sachs második, Buda elestéről írott versét.

883 Az oszmánok János Zsigmondot Isztefán, vagyis István néven tartották számon.

884 Oszmán kifejezés: királyné.

885 Ti. Buda főtemplomát, a Nagyboldogasszony-templomot.

886 Muszlim prédikátor, aki a pénteki ima elmondását végzi.

887 Mihráb: falfülke, amely az imádkozás irányát (azaz a mekkai irányt) mutatja.

888 Azaz a Korán.

889 A napi ötszöri imádkozás idején.

890 1541. szeptember 2-án.

ment. A müezzinek az imára hívó éneket énekelték, s az ezán⁸⁹¹ hangjaival szerencsértették Buda városát és környékét. Az ékesszólású hátib pedig elmondta a pénteki imát, Isten és a teremtmények legelsőbbikének⁸⁹² dicsőítése után a győzelmes padisah nevét említve a hutbéban.⁸⁹³

Az említett napon az egész muszlim hadsereg sírt örömében, mert ugyan ama templom a tegnapi napon még a hitetlenség festményeivel volt tele, de mára paradicsomhoz hasonló dzsámivá alakult át, és a Koránt olvasták benne. Ilyen helyzetben azért imádkoztak, hogy a padisah hatalma tartson örökké, mivel ő volt az oka annak, hogy az [iszlám] vallását ekkora szerencse érte. Isten trónja előtt hallgattassék meg ez az ima!

A kalifa őfelsége még az imahelyen volt, amikor az összes aga kiment a kapuba, hogy szokás szerint felséges személyére várakozzon. Ez a dzsámi történetesen a város főutcájára nézett, s szemben vele a feslett erkölcsű gyaurok házai álltak. Az asszonyok kinn álltak a házak előtt, hogy láthassák a padisah őfelségét. Igen nagy néptömeg volt, és csodálatot keltő dolgokat beszéltek. Amikor csekélységem egy tolmács segítségével azt tudakolta, hogy mit beszélnek, annak [a tolmácsnak] a magyarázata szerint ezt mondták: „Már egy esztendeje, hogy a most hallott hangokat halljuk, belülről ugyanis éjszakánként halk éneklés hallatszott. Sőt e jelenség miatt némely papunk elhagyta a templomot, és máshova ment.”

Hála Istennek! A világvédő sahot
 felmagasztalta az isteni kegyesség:
 Buda városát az iszlám házává tette,
 a bálványok megsemmisültek az enyészet országában.
 A muszlimok csodálatra méltóan serénykedtek,
 több templomot mecsetté alakítottak.
 Minareteket építettek, s azokról hangozott
 az Isten egységét hirdető ezán.
 Az iszlám zászlaja megerősödött,
 győzelem lett a szent harc vége.
 Mindig győzelem és diadal kísérje a sahot!
 Gyarapodjék méltósága és hatalma!

Mivel Buda városát elfoglalták, és az iszlám házává tették, őrzésére egy magas méltóságú emírrre volt szükség: ama tartomány kormányzását a korábbi bagdadi beglerbégre, a szerencsés, okos és tapasztalt Szulejmán pasára bízta vezíri ranggal, aki kitűnt dicséretes erényeivel és szeretetre méltó tulajdonságaival. Igazságszolgáltatás végett egy igazságos kádit⁸⁹⁴ neveztek ki, s a várba várkapitányt és elegendő számú őrséget rendeltek.

891 Az imára hívás, amit a müezzín énekel a minaretből.

892 Azaz Mohamednek.

893 Hutbe: a pénteki déli istentiszteleten elhangzó ima, amelybe az uralkodó nevét is belefoglalják.

894 Bíró.

Miután az összes fontos állami ügyet elintézték, s a szemközt fekvő Pest városát⁸⁹⁵ is – amely szintén nagy és pompás város, s az iszlám virágzásával, mecsetekkel és dzsámikkal ékeskedik – kellőképpen ellátták minden szükségessel, a kalifa őfelsége *dzsemáziülevvel* hónap 24. napján⁸⁹⁶ szerencsésen visszaindult, és birodalma székhelye felé folytatta útját. Az állomásokat és pihenőhelyeket egymás után hagyta el, és *sabán* havának 8. napján⁸⁹⁷ megérkezett Konstantinápoly városába.

Bosztán cselebi

SZULEJMÁN KÖNYVE (RÉSZLET)

AZ 1541. ÉVI HADJÁRAT

Eközben az a megmásíthatatlan parancs adatott ki, hogy a kegyes Mehmed pasa vezír a magas udvar szolgálói közül ezer lándzsás lovassal, kétezer janicsárral és a ruméliai hadtesttel, ágyúkkal, puskákkal és más hadieszközökkel induljon meg Buda felé, és Buda várát mentse fel a feslett erkölcsű hitetlenek ostroma alól. A Duna és Száva vize mellékén lévő bégekhez pedig megbízható emberekkel azt a szigorú utasítást küldték, hogy az abban a tartományban fekvő szultáni hászok⁸⁹⁸ jövedelméből csináltassanak hajókat, és a győzelmes hadsereg megérkezéséig a Száva és a Dráva folyókra – amelyek valójában nagy tengerek – építsenek erős és szilárd hajóhidat. A padisah jószágából kifolyólag a föld népére nem vetettek ki élelmiszer-beszolgáltatási kötelezettséget, hanem a legfelsőbb rendeletnek megfelelően az állami kincstárból negyvenszer százezer akcsét osztottak ki jegyzékekkel megbízható embereknek, akiket Ruméliába küldtek, s akik a kádik segítségével a föld népétől a napi árfolyam szerint lisztet és árpát vásároltak, s régi szokás szerint ígás jószágokat béreltek.

A páratlan, világbíró őfelsége pedig, miután negyven napig Janboli⁸⁹⁹ környékén vadászott, visszaindult a boldogság székhelyére, és *zilkáde* hónap közepén⁹⁰⁰ szerencsésen Edirne városába érkezett, s megszállott a szerájban.

Eközben a legfelsőbb parancsnak megfelelően az emírek legbátrabbja, Huszrev pasa ruméliai beglerbég egy szerencsés napon zászlóval és dobbal, pompával és nagy kísérettel megindult Edirne városából, néhány napi út után Szófia környékére érkezett, és ott a hadsereg összegyűjtésével foglalkozott.

895 Pestet Roggendorf seregének veresége és menekülése utáni napokban, kisebb utcai harcok után szállták meg az oszmán csapatok.

896 1541. szeptember 15.

897 1541. november 27.

898 Koronabirtokok, vagyis közvetlenül a szultáni kincstár kezelésében álló birtokok és bevételek.

899 Város a mai Dél-Bulgáriában (Jambol).

900 947. zilkáde 15. = 1541. március 13.

Ez a fejezet a Budán történt dolgokat és Mehmed pasa Buda felé indulását adja elő⁹⁰¹

Az események lajstromába korábban feljegyeztük, hogy Jahjapasaoglu Mehmed bég a Buda várát védelmező, s a világ menedékhelyéül szolgáló udvarnak adót fizető magyar nemzet megsegítése végett a birodalom határain lévő bégeknek, szpáhiknak és egyéb csapatoknak, összesen tíz bégnek a parancsnokává lett ki-nevezve. E legfelsőbb parancs értelmében az említett bégek a tél folyamán felkerekedtek, a szerémi tartományban összegyűltek, azután tízezer válogatott és kiváló emberből álló sereggel és teljes hadikészlettel a Duna vizén hajókon átkeltek Dimiskár⁹⁰² tartománya felé, s ezt a tartományt védelmezték az ellenséges gyauroktól. Ámde ekkor igen kemény és szigorú volt a tél, s minthogy több napon át esett a hó, a föld színe olyanná vált, mint egy ezüstlemez: a hadinép lovait, fegyvereit, sátrait és egyéb felszereléseit eltemette a hó, azaz nagy bajban és gondban voltak. Azonban a segítségre mindig és mindenütt jelenvaló Isten jóvoltából az egész vidék erdős és fás hely volt, a hadinép tehát szüntelenül tüzelt, és így senkinek nem lett semmi baja.

Tavaszi felé a nevezett Mehmed bég dicséretes törekvéssel fölkerekedett arról a helyről,⁹⁰³ a vele lévő sereggel Buda felé indult, és vívni kezdte a gyaurok ellenség kezében lévő Pest várát.⁹⁰⁴ Buda várából faltörő badaluskákat és sajkaágyúkat hozatott, sáncokba állította, és ezekkel az ágyúkkal lövette egy ideig Pest várát. De amikor nem sikerült elfoglalnia, visszament korábbi, Dimiskár tartományában lévő állomáshelyére, és ismét ezt a tartományt őrizte.⁹⁰⁵

Amikor ennek a dolognak a híre a boldogság udvarába érkezett, Mehmed pasa kapott parancsot, hogy a nevezett átkozottak elűzése végett induljon meg Buda felé. A szerencsés, világbíró őfelsége a birodalom fővárosába, Konstantinápoly városába ment. A nevezett pasa pedig a hadjárat előkészítése és az iszlám seregének felszerelése végett Edirnében maradt.

Miután a hadjárat szükségleteit és a győzelem fegyvereit beszerezték, *zilhiddze* elején⁹⁰⁶ egy szerencsés napon, amikor a Kelet királya kitűzte zászlaját a negyedik égen, Mehmed pasa méltósággal és pompával lóra ült, a szeráj kapujához ment, s a győzelmes szultáni zászlók közül kibontván egy aranyos lobogót, dobbal, zászlóval és nagy pompával megindult a szent harc útján. Amikor Szófia környékére

901 A következő részlet Mehmed bég 1541. évi tavaszi Pest elleni hadjáratával kezdődik. Kötetünk tematikájának megfelelően ennek a részletnek az 1540-es év eseményeit bemutató részben lenne a helye, de mivel szorosan összefügg az utána következő szöveggel, így nem szedtük részre az elbeszélést.

902 Az első hadjáratokról tudósító oszmán források a Dunától keletre eső területek északi részét Erdel-vilájetnek, a déli részét Dimiskár (Temesvár)-vilájetnek nevezik.

903 Mehmed bég csapatai Tolna környékén teleltek át, miután szállítóhajóik belefagytak a Dunába.

904 1541. március 20-án.

905 Roggendorf seregének közeledtére Mehmed bég csapatai április 6-án adták fel Pest ostromát.

906 947. *zilhiddze* 1. = 1541. március 29. A dátumokból következik, hogy Szofu Mehmed küldetése független Mehmed bég Pest alatti kudarcától, hiszen ez utóbbi csak április 6-án vonult el Pest alól, Szofu Mehmed pedig már március végén a hadjáratot készítette elő.

érkezett, e kellemes helyen néhány napig elidőzött és megpihent, közben pedig ide gyülekeztek a ruméliai bégek, és a csapatok a nevezett pasához csatlakoztak. Miután megérkeztek az ágyúk és a hadszertár is, e tartomány egész határa megtelt a nagy sokasággal.

A fent említett pasa Szófia környékéről elindulván több napi menet után átkelt a Száva vizén a hajókra épített hídon, és Szerém földje lett a sátorok táborhelye. Ide szállították a Duna és a Száva partján készített hajókat, s bérelt igaz jószágokon szállítva megérkezett az élelmiszer is, amelyet az előbb elküldött emberek és a tartományok kádijai gyűjtöttek össze. A padisah parancsából a birodalom véghelyein lévő várak azabjai⁹⁰⁷ és a végeken lakó, s minden adóteher alól fölmentett hitetlenek közül tízezer embert hoztak ide, akiket szétosztottak a háromszáz, *donbáz* néven ismeretes, nagy teherszállító hajóra, amelyekre a megérkezett eleséget rakták. Továbbá kétszáz *sajka* nevű hadihajót szereltek fel ágyúkkal, puskákkal, egyéb hadi eszközökkel és válogatott harcosokkal, s ilyen módon a Duna vizén – amely tengerhez hasonlatos – igen jelentékeny hajóhadat állítottak fel.

A győzelmes sereg húsz napig időzött Szerém szigetén. Amikor azonban a Buda várába zárkózott magyarok közül idejött egy ember, és hírül hozta a várbeliek kimerültségét és végső szükségét, a nevezett pasa nem késett tovább, hanem elindult, s midőn néhány állomás elhagyása után a Dráva vizén hajókra épített hídon átkelt, a szerencsés sereg úgy rohant a gonoszmívű hitetlenek felé, mint a feltartóztathatatlan sors vagy az ömlő áradat.

Ez a fejezet az előbbi elbeszélését folytatja

A világbíró őfelsége *zilhiddzse* havának elején,⁹⁰⁸ amikor szerencsésen Konstantinápoly városába érkezett, uralkodói tiszte és szokása szerint minden nap dívánt tartott, az állam oszlopai pedig a birodalom fontos ügyeinek intézésével és elrendezésével foglalkoztak. A Buda várát ostromló gonosz gyauroknak Német- és Alaman-ország királyától, az átkozott Ferdinándtól még húszezer gyaur jött a segítségére,⁹⁰⁹ akik Buda várával szemközt sáncokat készítettek, nagy ágyúkat állítottak fel, és táborukat körben levert erős cölöpökkel, várhoz hasonlóan megerősítették. Amikor a feslett erkölcsű hitetlenek e megmozdulásának híre a világ menedékhelyül szolgáló udvarba és a padisah fülébe jutott, elhatározta, hogy személyesen indul hadjáratra, szélvész módjára megérkezve szétszórja a feslett erkölcsű gyaurok gyülevész hadát, Magyarországot pedig muszlim bégeknek adva az iszlám egyik tartományává teszi. [...]

Szorgalmasan készülődtek tehát a budai hadjáratra, a vérteteket és páncélokat kifényesítették, az ágyúszekereket, az ágyúkat, a többi hadieszközt és szükséges dolgokat előkészítették, a hadsereg különféle fegyvernemeit mindenfelé fölsze-

907 Gyengébb harcértékű gyalogos katona.

908 947. *zilhiddzse* 1. = 1541. március 29.

909 Roggendorf seregéről van szó.

relték. A birodalom fővárosának, Konstantinápolynak az őrzésére legfelsőbb rendelettel a ruméliai bégek egyikét, Vidin szandzsákbégjét hívták Isztambulba.

A szerencsés világbíró őfelségének tizedik hadjárata és elindulása Magyarországra

A próféta menekülése utáni 948. év *szafer* havának végén,⁹¹⁰ egy szerencsés napon – amikor a Nap, mint Dzsemsid,⁹¹¹ az ég lovára ülve kilépett a láthatár kapuján, s a sötétség hada szétveretett hatalmának fényétől, és zászlaja kitűzetett Keleten – korának Salamonja⁹¹² övére kötve győzedelmes kardját, felülve a hatalom és a szerencse paripájára, trombiták harsogása és dobok pergése közben – melyek [hangja] a csillagos égig hallatszott –, az uralkodás tengerének gyöngyei és a kalifaság egének csillagai, azaz Mehmed és Szelim szultánfiak kíséretében, félelmet gerjesztő pompával és megszámlálhatatlan sokasággal együtt elindult Konstantinápoly városából. Az állam oszlopai, a birodalom nagyjai, a jeles bégek, a magas rangú országnagyok és a puskás janicsárok előtte mentek, a tűgök⁹¹³ csúcsa a csillagos égig ért; a felséges személye mellett haladó, drágaköves kantárral és nyereggel, valamint aranyos szerszámmal díszített vezetéklovak nyergein lévő kínai pajzsok fénylettek, mint a Hold; az arany színű üszküföt⁹¹⁴ viselő szolakok⁹¹⁵ aranyos fegyverei ragyogtak, mint a csillagok; a győzelmes zászlók árnyékában gyönyörű lovakon, drága ruhákban az udvari szolgák haladtak aranyozott fegyvereikkel és különféle színű lobogóikkal. [...]

Miután a janicsárok a legfelsőbb parancs szerint átvonultak a Száva vizén már korábban hajókra épített hídon, egy szerencsés napon a világbíró őfelsége is átkelt, és Szerém földjén ütötte fel sátrait. Udvarnépe néhány nap alatt szintén átvonult az említett hídon, utánuk az anatóliai hadtest és az akindzsik⁹¹⁶ serege is átkelt, s így a győzelmes hadsereg minden alakulata a túlsó oldalon gyűlt össze. Itt a vezíri méltóságra emelt Huszrev pasa a boldogság udvarába ment, mint negyedik vezír foglalt helyet a dívánban, és kezét csókolt a padisahnak. Eközben a hadnépnek az állami hadszertárból fegyvereket osztottak, páncélt, vértet, kaptánt, lóvértet, sisakot, kardot és csatabárdot. Ezután néhány napon keresztül Szerém tartománya volt a pihenés és a menetelés színhelye, a szerencsés hadsereg sietve folytatta útját, s Eszék vidékére vetette megérkezésének árnyékát. Miután átkelt a Dráva vizén már előbb hajókra épített hídon, [a sereg] olyan sebesen rohant az ördögökkel cimboráló ellenség felé, amilyen sebesen a hullócsillagok futnak.

910 948. *szafer* 30. = 1541. június 25.

911 Perzsa mitológiai hős.

912 A bibliai Salamon király. Szójáték Szulejmán szultán nevével, amely a bibliai Salamon muszlim alakja.

913 Tűg: lófarkas hatalmi jelvény, tetején gömbbel.

914 Üszküf: a janicsárok jellegzetes nemez fejfedője.

915 Szolak: a janicsárok közül válogatott szultáni testőr.

916 Akindzsi: zsákmányért harcoló, végvidéki lovas katona.

Amikor a Buda várát ostromló átkozottak a szerencsés, világbíró őfelsége közeledésének hírére meghallották, csupán a hírtől összeomlott kitartásuk épülete, és egy sötét éjjel szökni szándékoztak.⁹¹⁷ De Mehmed pasa – aki a vele lévő sereggel a hitetlenek erősített táborával szemben táborozott, s már több napja⁹¹⁸ a harcnak és a viadalnak mindkét részen lobogó tüzét élesztette – idejében értesült erről: a hit harcosai megrohanták a feslett erkölcsű hitetlenek erősített táborát, összezúzták és kardélre hányták azokat, akiket ott találtak, a gyalog vagy lóháton menekülő átkozottakat pedig úzóba vették és megölték. [A keresztények] egy csoportja hajón a Duna folyó északi⁹¹⁹ partján lévő Pest vár oldalára igyekezett átjutni, de a halálos rettegéstől eszüket veszítették, nem tudtak mit tenni, s legnagyobb részük a vízbe veszett. A feslett erkölcsű hitetlenek erősített táborában elszórva hátrahagyott ágyúkon, puskákon, egyéb harci eszközökön és hadi szerekén kívül még a Buda várfalait törő hús nagy ostromágyú⁹²⁰ is ott maradt. Ezen túlmenően [a hitetlenek] poggyászát és málháját is felbontották, házi szereiket szétszórták, és így megtisztították a földgolyót mindezen szeméttől.

Éppen ekkortájt a páratlan világbíró őfelsége szerencsésen elhagyván a mohácsi mezőt a Duna folyó partján táborozott, s a Duna vizén számtalan holttest úszott le. Megszemlélték őket, s amikor megtudták, hogy azok a feslett erkölcsű hitetlenek piszkos hullái, a győzelmes hadsereg örvendezett és ujjongott.

A harmadik állomásra Mehmed pasa mintegy háromezer gyaurt küldött rabláncra verve, teljes vértezetben és fegyverzetben, megfordított zászlókkal, akiket a szultáni tábor közelében az úton sorba állítottak, hogy a padisah megszemlélje őket. Miután a páratlan világbíró őfelsége megszállt a sátorában, legfelsőbb parancsa szerint – példaképpen a többiek számára – lefejezték őket, és így a föld színe megtisztult testük szennyétől. Ezen az állomáson a világos elméjű Rusztem pasa a padisah legmagasabb kegyéből második vezírré neveztetett ki.

A következő napon, amikor Buda vára már csak egy állomásnyi távolságra volt, Mehmed pasa és a birodalom díszére váló többi bég e méltóságos csapattal, lóháton elébe ment a padisahnak, az iszlám védelmezőjének, s amikor felséges személyének a közelébe értek, mindnyájan leszálltak a lóról, és szerencsekívánatuk kinyilvánítása végett kézcsókra bocsáttattak. Ezen a napon⁹²¹ [a szultán] a Buda várától délre⁹²² eső kellemes mezőn szállt meg, másnap pedig elindult erről az állomásról, s a vártól észak felé lévő mezőt választotta a hadsereg táborozóhelyéül.⁹²³ A Duna vizén úszó hajók is megérkeztek a szultáni táborba, s így a szárazföldet és a vizet betöltötte a harci zaj és a nyüzsgés.

917 1541. augusztus 21-ről 22-re virradó éjjel.

918 Mehmed pasa felmentő serege már július 12-e óta Kelenföldön táborozott, és ostrom alatt tartotta a Gellért-hegyen elbarikádózott királyi sereget.

919 Helyesen: keleti. Érdekes módon az oszmán szöveg tájolója is egybeesik Giovióéval, aki a Vico-metszet alapján dolgozott.

920 Az eredetiben: *badzsalszka*.

921 Augusztus 26-án.

922 A tájolás itt megfelel a valós égtájaknak.

923 A járványveszély miatt a szultáni tábor augusztus 27-én Óbuda térségébe helyezték át.

Egy szerencsés napon dívánt tartottak, s ebből az alkalomból az állam oszlopoi és a birodalom nagyjai a boldogság udvarába mentek, a hadsereg különböző csapatait pedig fokozataik szerint sorokba állították. János király fia engedélyt kapott [a szultán meglátogatására]. A legfelsőbb parancs értelmében a boldogságos udvar néhány agája lóháton elébe ment, és előkelő embereivel együtt a magas dívánba hozták. A vezírek közbenjárásával a szultáni trón zsámolyához dörzsölte arcát, és kezet csókolt őfelségének.⁹²⁴ Miután megjelent a padisah kegyes színe előtt, ismét visszabocsátották a lakóhelyére. Ekkor Buda várát átadták a hatalmas padisahnak, a minaretekről az ezán felhangzott az égig, a győzelem zászlóit kitűzték a bástyákra és a tornyokra, a város az iszlám szertartásainak színhelyévé vált. János király fiának a Duna folyótól északra fekvő, s ősei által birtokolt Erdélyt és a dimiskári tartományt jelölték ki a hozzá tartozó részekkel együtt, erről a legfelsőbb diplomát átadták neki, s miután a kegyesség és jóindulat többféle fajtájában részesült, országába küldték. Ekkor a világbíró őfelsége kegyességének tengere hullámozni kezdett, s a magas udvar szolgálinak, a janicsárok csapatának és a többi szolgának pénzajándékot osztogattak.

Ezalatt Bécs és Alaman-ország királyától, az átkozott Ferdinándtól követ érkezett, akinek alázatos esdeklése és megalázkodása után könyörgő levele az állam oszlopainak közvetítésével a meghallgattatás helyére jutott.⁹²⁵ Feleletül legfelsőbb kéziratot kapott, és országába visszabocsátották.

A Buda és Pest várában lévő fegyvereken és hadi eszközökön kívül a feslett erkölcsű hitetlenek erődített táborában kétszáz kisebb-nagyobb ágyú és zarbuzán maradt, amelyeket a legfelsőbb parancs értelmében a katonaság erejével Buda várába vontattak, ahova ezeken kívül az állami hadszertárból számtalan puskát és egyéb harci eszközt, továbbá nagy mennyiségű élelmiszert szállítottak. A lovasokból, a várvédő gyalogosokból, az azabokból és a martalócokból négyezer embert írtak össze napi zsoldon. Szulejmán pasa anatóliai beglerbéget a padisah legmagasabb kegyéből vezíri méltóságra emelték, rábízta vezíri ranggal a budai tartomány kormányzását, kétezer tüzért és janicsárt, valamint az udvari lovaságból ezer válogatott lándzsás lovast hagytak mellette őrségül. Egyúttal a boszniai, a szendrői, a pozsegai, a zvorniki, a vidini és az aladzsahiszári bégeket szpáhijaikkal együtt a budai tartomány védelmezése végett a nevezett pasa parancsnoksága alá rendelték. A világbíró őfelsége e tartomány ügyeinek elintézése végett húsz napig időzött Buda környékén.⁹²⁶

924 Erre természetesen nem kerülhetett sor, hiszen János Zsigmond ekkor alig múlt egyéves.

925 Niklas Graf zu Salm és Sigismund von Herberstein. Követségükkel kapcsolatban lásd a Lazius-szemelvényhez írott jegyzeteket.

926 Augusztus 26–27-től számítva ez pontos adatnak tűnik. Dzselaázáde is úgy tudja, hogy Szulejmán szeptember 15-én indult meg hazafelé.

Lutfi pasa

AZ OSMÁN-HÁZ TÖRTÉNETE (RÉSZLET)

Ebben az esztendőben⁹²⁷ Bécs királya és Adzsem sahja, Tahmaszp⁹²⁸ követeket küldött egymáshoz. Tahmaszp ezt üzenete: „Ha Rúm⁹²⁹ sahja ellened megy, én erről az oldalról fogom megtámadni; hogyha pedig én ellenem jön, te intézz támadást amonnan.” Tahmaszpnak ezzel az üzenettel Sirván⁹³⁰ meghódítása volt a célja, Ferdinándnak pedig az volt a vágya, hogy Budát és a környékén lévő várakat elfoglalja.

Rúm sahja, Szulejmán szultán Mehmed pasa nevű vezírje vezetésével a szilahdarak bölükjét,⁹³¹ a szegbánbasival⁹³² háromezer janicsárt, a ruméliai beglerbéggel⁹³³ pedig az egész ruméliai hadtestet Buda segítségére küldte. A kizilbasok⁹³⁴ ellen pedig Szulejmán pasa nevű vezírjét küldte, aki alá kétezer-ötszáz janicsárt és kétezer *bölük halkit*⁹³⁵ rendelt, valamint a karamáni és a szivaszi beglerbéget saját hadaikkal. Az iszlám szultánja a hadsereg többi részével Isztambulban maradt, hogy amelyik oldalról az ellenség támad, ő az ellen mehessen.

Tahmaszp nem mozgolódott; de Ferdinánd Perényi Péter nevű bánját ördögökkel cimboráló óriási sereggel Buda ellen küldte, aki – miután a hajói is megérkeztek a Dunán – megtámadta a várat. Ötven nagy ágyút hozott, és azokat Buda körül felállította. Negyvenezer harcosa és húsezer puskása volt, akik az említett várat löve a benne lévőket nagyon szorongatták. Néhány helyen rést nyitottak, és rohamot intéztek, de Jánosnak a várban lévő fia és a derék bégek nem adták fel Budát a németeknek, hanem oroszlán bátorsággal harcoltak. Amikor Perényi Péter meghallotta, hogy Rúm szultánja a vezírjét és a ruméliai beglerbéget nagy sereggel ellene küldte, azonnal a Buda felett fekvő hegyre⁹³⁶ vonult, amely köré árkot ásott, cölöpökkel bekerítette, erősített helyé tette, és csak egy-két helyen hagyott kijáratot. Amikor az iszlám serege odaérkezett, a janicsárok néhány helyen sáncokat készítettek, és harcolni kezdtek.

Az említett év⁹³⁷ *szaffer* havának 25. napján,⁹³⁸ hétfői napon Rúm padisahja magával vitte Mehmed és Szelim szultánfiakat, a zászlókat magasra emelve s a dobokat veretve a győzelmes hadsereggel elindult Isztambulból, és a szent harc

927 947 (1540. május 8. – 1541. április 26.).

928 Tahmaszp sah szafavida uralkodó, Irán uralkodója (1524–1576).

929 Rúm: Róma és Bizánc, itt az Oszmán Birodalmat jelenti.

930 Sirván: történelmi terület, ma Azerbajdzsán.

931 Az oszmán udvari lovasság egyik alakulata.

932 Szegbánbasi: a 34 alegységből álló 65. janicsár ezred (*dzsemaat*) parancsnoka.

933 Huszrev pasa.

934 Kizilbas: az oszmán köznyelvben a szafavida Irán alattvalóinak elnevezése.

935 A hat udvari zsoldos lovas alakulat neve.

936 Ti. a Gellért-hegyre.

937 Vagyis a 948. év.

938 1541. június 20. Valójában péntekre esett.

szándékával Buda ellen ment. Azon a napon Halkalu Bunárnál⁹³⁹ állt meg, de éjjel, éppen a lefekvés után az idő megváltozott: dörgött, villámlott, esett az eső, és olyan áradat kerekedett, hogy a Halkalu völgyében nem fért meg, mindenféle szétáradt, s egész tengert alkotott. Amit a nagy áradat maga előtt talált, akármilyen volt az, ló, ember, sátor vagy más egyéb, mindent elsodort. Sok embernek elvitte a poggyászát, őket magukat pedig elpusztította, sok lovat és tevét magával sodort. Néhányan csupaszon menekültek meg, sokakat pedig a tengerbe sodort. Ezen az állomáson öt napig tartózkodtak, azután amikor minden ember végzett a készülődéssel, Edirnébe mentek. Azután elindultak Edirnéből, s miután az anatóliai hadtest is megérkezett, az összes muszlim harcos együtt volt, és több állomáson keresztül megérkeztek Belgrádba. Amikor Belgrádba értek, az előreküldött Mehmed pasa vezír hírt küldött, hogy a gyaurok serege rendkívül nagy. Mihelyt az iszlám padisahja meghallotta e hírt, azonnal átkelt Szerém szigetére,⁹⁴⁰ majd Eszéknél átkelt a Dráva vizén.

Amikor Buda közelébe ért, a Budát ostromló gyaurok meghallották, hogy Rúm sahja, Szulejmán szultán közeledik. Megrémültek, saját menekülésükön kezdtek gondolkodni, és megfutottak. Ekkor az iszlám ott lévő hívei – ki szárazon, ki a Dunán hajókon –, továbbá a Budán lévő gyaurok is üldözőbe vették a futókat, volt, akit megöltek közülük, volt, akit foglyul ejtettek, ágyúikat elvették, javaikat és málháikat pedig elrabolták.

Három-négy nap múlva az iszlám padisahja is megérkezett.⁹⁴¹ Budára érkezése napján Mehmed pasa ezerötszáz gyaurt küldött elé hajóikkal és zászlóikkal együtt, hogy megmutassa [a legyőzötteket]. Azután az uralkodót a gyaurok megerősített táborához vezette, megmutatta neki a levágott gyaurokat és nagy, félelmetes ágyúikat, majd sátrába vezette. Azután az összes elfogott gyaurok fejét vették, és így elpusztították őket.

Az erdélyi⁹⁴² felesége, aki Budán volt, igen sok ajándékkal és néhány úrral együtt kiküldte a fiát az uralkodóhoz. Az iszlám padisahja illő tisztelettel fogadta, s egy drágaköves övet, egy aranyláncos, aranyozott nyergű lovat és egyéb ajándékokat adott neki, s anyjának is több ajándékot küldött. A várbeli urakat is illő tisztelettel fogadta, és díszruhákkal ajándékozta meg. A János-párti urakhoz szólva, azt mondta nekik: „Bécs királya, Ferdinánd nem engedi nektek, hogy Buda a tiétek legyen, minduntalan háborgat titeket. Ezért célszerűbb lesz, ha Erdély országát és a hozzátartozó részeket adom nektek, odamentek és ott élték.” Azok pedig ezt szívvel-lélekkel helyeselve odamentek, és azt a tartományt vették birtokukba. Az iszlám padisahja a budai beglerbégséget Szulejmán pasa anatóliai beglerbégnak, az anatóliai beglerbégséget pedig Jahjapasaoglu Mehmed⁹⁴³ bégnek adta. Budába erős őrségnek janicsárokat, azabokat, gönüllüket,⁹⁴⁴ besli-

939 Halkalu Bunár: ma Halkali néven Isztambul városrésze, a Küçükçekmece-tó partján.

940 A Szerémséget a török földrajzi látásmód szigetnek tekintette.

941 1541. augusztus 26-án

942 Szapolyai János.

943 Korábban szendrői és nándorfehérvári bég.

944 Gönüllü: önkéntes.

ket,⁹⁴⁵ egyszóval közel húszezer embert rendeltek, továbbá rendkívül sok élelmi-
szert és fegyvert hagytak benne. Templomait mecsetekké, tornyait minaretekké
alakították át.

Mehmed Záim

TÖRTÉNETEK GYŰJTEMÉNYE (RÉSZLET)

Buda elfoglalása 1541-ben

Mivel a budai király, János elhunyt, a *hidzsra* 948. évében⁹⁴⁶ a hitetlenek Budára
[támadtak].⁹⁴⁷ Felesége, a királyné a budai várba zárkózott, és amíg az iszlám
serege meg nem érkezett, harcolt és csatázott a hitetlenekkel.

Abban az időben a tiszteletreméltó Jahja pasa fiait, Mehmed béget és testvé-
reit, Ahmed béget és Arszlán béget, továbbá Ruméliából még jó néhány béget
Budára rendeltek, és mindezeket követve maga a Feridúnhoz hasonló padisah
őfelsége⁹⁴⁸ is parancsot adott az útrakelés előkészítésére.

A padisah a janicsárokkal és más portai alakulatokkal azonnal útra akart
kelni, és amikor báboldogságosan és szerencsésen megérkeztek Karlócára,⁹⁴⁹ ad-
digra az iszlám győzedelmes serege már legyőzte a hitetleneket, és a padisahhoz,
aki Isten árnyéka, az a jó hír érkezett, hogy a hitetlenek táborát lerombolták, ők
pedig megsemmisültek.

Mielőtt a Feridún méltóságú, Iszkenderhez hasonló⁹⁵⁰ és Salamon⁹⁵¹ erejű
padisah őfelsége megérkezett volna, a hitharcosok kardot rántottak a hitetlenek-
re, táborukat feldúlták, és miután a hitetlenek vereséget szenvedtek és szétszé-
ledtek, a padisah is a győzelmes Budára érkezett, és ott letáborozott.

Amikor a legfelsőbb támogatásban részesülő padisah őfelsége báboldogságosan
és szerencsésen közel volt ahhoz, hogy az igaz hit szent harcosainak segítséget
nyújtson, a hitetlenek már vereséget szenvedtek és szétszéledtek, táboruk a föld-
del lett egyenlővé. A hitetlenek egy része a vérrel táplálkozó szablyák áldozatává
vált, más részét pedig a bátor hitharcosok elfogták és fogságba vetették.

945 Besli: zsoldos lovaskatona.

946 1541. április 27. – 1542. április 16.

947 Az oszmán történeti művek többségéhez hasonlóan Mehmed Zaim sem említi Vels hadjáratát,
és a Roggendorf-féle ostrommal kezdi az elbeszélést.

948 Azaz Szulejmán szultán. Feridún az oszmánok által is nagyra értékelt perzsa mitológia jeles
királya. Az oszmán írói stílusban gyakran használják hasonlatokban a nagyság, vitézség
kifejezésére.

949 A Pétervárad melletti Karlóca. Ma: Sremski Karlovci, Szerbia.

950 Iszkender: Nagy Sándor. A muszlim történetírás ismert szereplője, a világbirodalmi törekvések
kifejezője.

951 Salamon: a bibliai Salamon király, aki a muszlim szimbolikában bölcsességével és mágikus
hatalmával jelenik meg. Neve törökösen Szulejmán.

Azt is beszélik, hogy a hitetlenek némelyike a fáraó és Hámán népéhez hasonlóan elmerült a Duna folyóban, és a Szerémség felé eső oldalon lévő, a Saturnuszhoz hasonló várak közül való Pétervárad alatt a Duna folyó jó néhány napon és éjszakán át szállította a hitetlenek holttesteit. E szent harc és háború az oszmán birodalom [történeté]ben a legnagyobb hitharcok közé tartozik.

BUDA ELESTÉNEK KÖLTŐI VISSZHANGJA

Válogatásunkban öt különböző szerző négy nyelven írt költeményei, illetve ezek egy-egy jellemző részlete olvasható. Ezek történeti forrásértéke, talán az egy Tinódiét leszámítva, értelemszerűen csekély, azt viszont nagyszerűen illusztrálják, hogy pár évvel Buda oszmán megszállása után az esemény még élenken foglalkoztatta a térség költőit is.

Első szemelvényünk egy hosszabb részlet az utókor által leginkább Vitruvius-fordításáról ismert velencei patrícius polihisztor, történétíró, politikus és humanista Daniele Barbaro (1514–1570) vélhetően 1548 körül írt *Tragedia della regina Isabella, vedova di Giovanni, re d'Ungheria* című 2235 soros drámai művéből, amelynek egyetlen, autográf kéziratát a velencei Biblioteca Nazionale Marciana (It. IX 29 =6590) őrzi. A Barbaro család a 15–16. századi Velence egyik befolyásos patrícius családja, amely számos politikust és tudóst adott a köztársaságnak. Daniele nagybátyja az ismert humanista, Ermolao Barbaro (1454–1493) volt, öccse, Marcantonio (1518–1595) különböző helyeken volt követ, valamint többször pályázott a dózse tisztségére. A mű 1548 áprilisában már kész volt, ezt Pietro Aretino egy a szerzőhöz írt levele tanúsítja, amelyben megdicséri Barbaro neki átküldött tragédiáját (*Il quarto libro dell lettere di M. Pietro Aretino*. Parigi, 1609, 191.). Csak találgatni lehet, hogy miért nem adták ki, vagy miért nem adták elő: a kéziratban szépen tisztázott szöveg tagolatlan ugyan, de minden további nélkül egy ötfelvonásos darabbá strukturálható, és a cselekménye is teljes.

A monológokat, dialógusokat és kórusbetéteket váltogató tragédia cselekményének helyszíne a török által még el nem foglalt Buda; időtartama egyetlen nap vagy csupán néhány óra, amikor a Buda alatt táborba szállt szultán követét várják és fogadják a királyné udvarában, aki átadja Szulejmán üzenetét, miszerint a kisded királyt látni kívánja; majd megérkezik egy újabb török hírvivő, aki tudatja a királynéval és tanácsosaival, hogy el kell hagyniuk Budát, mert a szultán Erdélyt jelölte ki számukra.

A prologust a megtestesült Fájdalom allegorikus alakja (La Pena) mondja el, majd a dráma első fele – lényegében az antik görög és római tragédiák mintájára – a balsejtelem fokozásával zajlik. Az udvari emberek (két Consigliere, a Fráter Györgyöt megtestesítő Secretario; illetve további mellékalakok: Cortegiano, Barone, Amico) beszélgetéseiből és monológjaiból a politikai vezetés bizonytalansága és kétségei rajzolódnak ki, amit a török követ (Noncio Turchesco) látszólag örömteli – a budai őrség a győzelmet és békét ünneplő kardalával kísért – bevonulása koronáz meg. A követ nem nyílt színen adja elő a rábízott üzenetet, e helyett a mellékalakok beszélgetéséből és a távozó követ öntelt monológjából értesülhet a néző a szultán parancsáról. A főszereplő

királyné (Reina) csak ezt követően, közvetlenül a kórus török elleni harcra buzdító éneke után lép a színre. A Secretarióval folytatott, alábbiakban közölt dialógusa (1315–1742. sor) a darab csúcspontja. A folytatásban még egy török hírvívő érkezik (Messo Turchesco), aki sürgeti Izabellát, hogy küldje le a gyermekét a táborba, és egyben közli vele, hogy a szultán Erdélyt jelölte ki számukra lakóhelyül, Budát pedig el kell hagyniuk. A darab végén Izabella a kórossal folytatott párbeszédben elsiratja az ország és gyermeke sorsát.

A részletet Corinne Lucas kiadása (Daniele Barbaro–Tragedia, *Quaderni Veneti* 15 [1992], 7–80. Itt: 49–61.) alapján Domokos György fordította.

Johann Lange (1503–1567) sziléziai költő, tudós, diplomata három rövid epigrammát szentelt Buda elestének. A versek eredetileg latin nyelven 1544-ben jelentek meg Krakkóban a *Pannoniae luctus* című kötetben. A Vietor nyomdájában készült kiadvány zömmel kortárs humanisták, elsősorban a mohácsi vereséget és II. Lajos halálát sirató verseit tartalmazta, de – ahogy Lange költeményei is mutatják – beválogattak későbbi témákat érintő műveket is. A *Pannoniae luctus*-ról újabban: Lakatos Bálint, *Pannoniae luctus – egy humanista antológia és a törökellenes Habsburg–lengyel összefogás kísérlete, 1544*. Irodalomtörténeti Közlemények 112/3. (2008), 259–286. Az első két költemény Geréb László fordításában a *Budapest* című folyóiratban (1986/1–2, 63.) jelent meg. Kötetünk számára innen vettük át. A harmadikat Majoros Máté fordította antológiánk számára.

Clemens Janicius (Klemens Janicjusz, Klemens Janicki, 1516–1542/43) az egyik legkiválóbb 16. századi lengyel neolatin költő, aki csupán 26 évet élt. Parasztcsaládban született a nagy-lengyelországi Januszków településen. Szülei összes többi gyermeküket elveszítették, ezért nagy gondot fordítottak iskoláztatására. A poznańi humanista akadémiára, a Collegium Lubranscianumba járt, majd a közeli Gniezno (az első lengyel főváros és püspöki székhely, kvázi-Esztergom) érseke, Andrzej Krzycki (Andreas Cricius) humanista költő vette magához. Krzycki halála után Piotr Kmita főúr krakkói udvarába került. 1538–1540 között Padovában tanult, ahol Lazzaro Bonamico tanítványa és Pietro Bembo pártfogoltja volt. Doktori fokozata mellé később a poeta laureatus címet is elnyerte. Hazatérése után a krakkói királyi udvar körébe került. Összebarátkozott Kassai János Antallal (Joannes Antoninus Cassoviensis), aki Erasmusnál elért sikerei után lengyel királyi orvos volt; ő kezelte az ekkor már nagybeteg költőt is, akinek valószínűleg májbaja volt. Marcin Kromerrel, a későbbi diplomatával, történetíróval és püspökkel is közeli kapcsolatba került. 1542-ben Krakkóban egy kötetben jelent három legjelentősebb versciklusa: *Tristium Liber I*, *Variarum Elegiarum Liber I*, *Epigrammatum Liber I*. és verses királykatalógusa, a *Vitae regum Polonorum* (későbbi kiegészítésekkel) nagy népszerűsége tett szert. Janicius hibátlanul és rendkívüli könnyedséggel verselt; magas szinten művelte az imitációt, egyúttal autentikus személyes közlésként fogta fel költészetét. Ő volt az első ismert lengyel elégiaköltő. Életének eseményeit a *Tristia* VII., Ovidius ihlette önéletrajzi darabjából ismerjük. A *Tristia* VIII. elégiája az általunk közölt *Buda panasza*. Nagyillés János fordítása kötetünk számára készült a *Tristia*

1542-es kiadásának szövege (*Tristium liber I*, Cracoviae, 1542.) alapján.

Tinódi Sebestyén több művében is megénekelte Buda elestének körülményeit. Ez nem is csoda, hiszen 1541-ben még Török Bálintnak udvari lantosa volt, így urának elhurcolása egzisztenciálisan is súlyos helyzetbe hozta. Mavro Vetranović Nikola Vetranović Čavčić néven Raguzában született 1482-ben vagy 1483-ban tehetős kereskedőcsaládba. 1507-ben belépett a bencés rendbe, és tanulmányait a rend támogatásával Itáliában (Monte Cassinóban) folytatta. Hazatérve több bencés monostort is vezetett, majd Szent András szigetén remeteként élt. 1576-ban halt meg. Vetranović jelentős és széleskörű műveltség birtokában volt: éppúgy otthonosan mozgott a klaszszikus, mint az újabb latin irodalomban, ismerte az olasz líra alkotásait, de a horvát népköltészet sem állt messze tőle. Panaszverseit, melyek fontos darabjai a 16. századi törökellenes, patrióta horvát költői hagyománynak, főleg a latin költészetben gyakori querelák és luctusok ihlették. Buda vesztét sirató verse (*Tužba grada Budima*) ezek egyik legjelesebb darabja. Az epikusan áradó panaszdal ugyanakkor jóval több egyszerű zsánerversnél. Vetranović felidézi a közös magyar–horvát történelem legfontosabb törökverő hőseit és harcait, de világos koncepciója van arról, hogy bár Magyarország sorsa Mohács mezején pecsételődött meg, a végső bukást Buda török kézre kerülése jelenti. A töröknek adót fizető és így viszonylagos függetlenségét őrző Raguza polgáraként pedig nem titkolja, hogy szerinte Magyarország jobban járt volna, ha elfogadja a vazallusi függést, adót fizet a töröknek. Buda akkor még mindig a Szapolyai-utód és így a magyarok kezén lenne. De hibás ebben Ferdinánd is, mert Bécs kapzsi vágyai bőszítették fel a szultánt, aki végül úgy döntött, megszállja a nagy hírű fővárost.

Vetranović verse egyrészt jól mutatja, hogy Buda sorsa még egy dalmát szigeten élő, ám világra nyitott szemű szerzetes számára sem volt közömbös, egyben azt is, hogy a török árnyékában élő balkáni népek körében nagyon is racionálisnak tűnt a Szapolyai-pártnak nemcsak Európa nyugati felében, de még a magyar nemesség egy része által is értetlenséggel és rosszállással szemlélt törökös politikája. Vetranović nem mond neveket, de világos, hogy Buda vesztéért a felelősség a keresztények viszálykodása mellett leginkább a bécsi királyt, Ferdinándot terheli.

Kovács Lea kötetünk számára készült fordítása az alábbi kiadás szövegét vette alapul: Mavro Vetranović, *Pjsenička i dramska djela*. Dubravka Brezak-Stamač (priredila), Zagreb, 2016, 86–99.

Tinódi az *Erdéli históriát* tudatosan komponált kötetének az elejére illeszti. Míg tehát a *Terek Bálint fogságáról* egy igen korai, alighanem az események után pár héttel megszületett alkotás, addig az előbbi verset több sorban is megidéző *Erdéli história* kései, 1553–54-ben keletkezett munka. Tinódi ebben már nagyobb keretbe helyezve beszéli el Buda vesztét, mely csak kiinduló pontja azon eseményeknek, mely az ország részekre szakadásához, majd Erdély Habsburg-uralom alá kerülésével – legalábbis Tinódi reményei szerint – az 1550-es évek elején egy újabb egység létrejöttéig tart.

Tinódi verseinek vitán felül kötetünkben a helye. Nem elsősorban a lantos

közismert pontossága miatt, mely az általa szinte egyedüliként művelt tudósító éneket szinte a kor történeti irodalmának magasságába emeli, de főleg azért, mert históriás énekei nagy publicitást biztosítottak az általa megverselt eseményeknek. Aligha lenne például olyan pozitív a Török Bálintról mindmáig élő kép, ha azt 1541 vége felé nem kezdi el Tinódi megalapozni. A költemények szövegét a *Krónika* 1984-es kiadásából (437–446. és 95–99.) vettük át. *Buda veszéséről és Terek Bálint fogságáról* című, kötetünkben is olvasható verse még az udvari lantos alkotása, aki megénekli és elsiratja ura sorsát. A költemény egyértelműen Török Bálintot állítja a középpontba, Buda veszte csak a személyes tragédia háttere. Vadai István szerint ugyanakkor éppen Tinódi Török elfogatása nyomán megváltozott élethelyzete teremti meg azt a független, korszakos alkotót, akit később Tinódiban tisztelünk, és aki 1554-ben Kolozsvárott kötetbe rendezve adja ki költeményei javát, ezzel létrehozva az első magyar nyomtatott verseskötetet.

Daniele Barbaro

TRAGÉDIA IZABELLA KIRÁLYNÉRŐL,
JÁNOS MAGYAR KIRÁLY ÖZVEGYÉRŐL (1548)
(13. szín, Izabella és Fráter György párbeszéde)

Titkár:

Oly súlyos a fájdalom,
mely belülről mardos,
hogy nyelvem és hangom
akaratom ellenére panaszra hajlik,
noha más nem hall és nem figyel.
Mennyivel jobb lenne,
ha körben ostromolna
a látható ellenség,
semmint a hamis barátok
álságos hízeltetését hallgatni.
Félni kell ezektől,
figyelni őket és óvakodni tőlük,
akik teljes nyugalommal,
derűs ábrázattal
szívük legmélyén
cselszövést forgatnak,
mert nem tudja az ember,
lelkük sötét vágyát
mikor leplezik le.
Aki nyílt szívvel,

bár sértődötten és büszkén
 bosszúra készül,
 azt el lehet kerülni vagy készülten fogadni.
 De mit használ szánakozni,
 mikor a szükség azt követeli,
 hogy előbb vagy utóbb
 felszítsuk lelkünkben az akarást;
 ha nem sújtott le még a félelem,
 amely a rossz sorsban ránk ül,
 ha a seb olyan mély,
 hogy nincs már mit remélni?
 Az igazságtalanság fegyverben áll,
 s fegyverek uralják a törvényt,
 s a törvény aláveti az ész az eszmének.
 Kinek volt része valaha ilyen váratlan csapásban,
 ilyen gyászos helyzetben,
 mint amilyet Megaira
 s a többi fúria ma
 a királynéra, az országra
 és a szenvedő népre
 küld a pokolból?
 Olyan ez, hogy ha a halál eljönne,
 az sem lenne más, mint rövid s könnyű sóhaj.
 Elszakította a fájdalom
 minden óvatosság fékét,
 mikor elmondták a királynénak
 a gonosz kérést:
 a gyermeket akarják.
 Anyai szeretetét
 nem fojthatta vissza,
 sírásban tört ki,
 panaszkodott és jajgatott.
 Eltökélt szándéka,
 hogy előbb lássa
 tűzben elpusztulni
 egész országát, s előbb
 vesszen oda a saját nyomorú élte,
 semhogy azt lássa: elszakítják
 anyai karjai közül
 a kisdedit, kit jobban szeret, mint életét.
 De ím a boldogtalan anya,
 kit a fájdalom annyira elgyötört,
 hogy nem törődik már méltóságával sem.
 Arra kell törekednem
 szavaimmal és viselkedésemmel,

hogy megmutassam neki, amit
 ha nyitott volna a szívem, nem tehetnék:
 a tanácsom nem csupán
 a döntés lesz most,
 hanem az ész erőszaka.

Királyné:

Elég, elég az okoskodásból!
 Indulj, ahova kell,
 a falakat védj,
 árkokat készíttess a vár körül,
 és az őrség váltására ügyelj!
 Még nincsen, nincsen vége
 az ostromnak s gyötrelmeinknek!
 Újra kezdődnek
 a megpróbáltatások s a kínok.
 A bástyákra, fegyverbe,
 a tornyokba, a falakra!
 Védjétek a becsületeteket
 védjétek a hiteteket,
 a szabadságotokat, az életeteket!
 Bármekkora is hatalma,
 előbb meg kell ölnie engem,
 semhogy engedjem
 elszakítani magamtól szeretett fiamat,
 aki a család s az ország
 egyetlen védelmezője és támasza.
 De mit beszélek? Ki hall engem, hol vagyok?
 Ó, én boldogtalan, elhagyott,
 szenvedő, kétségbeesett!
 Vajon milyen új kint,
 milyen új szenvedést
 tartogatnak még a csillagok?
 Vajon az ég milyen
 súlyos csapással sújtja
 keményen életemet?
 Mi vár még reám,
 mi a vétkem, ami
 ilyen nyomorú vég felé vezet?
 Ó hitvesem, ó uram,
 ó, én édes hitvesem,
 lelked most merre jár?
 Látja-e fájdalmaim?
 Hallod-e panaszzom szavát?
 Eljutnak-e hozzád siráim?

Megzavarja-e békés nyugalmad
 az én kínos gyötrődésem?
 Vagy talán nem törődsz már
 énvelem, büszke csillag?
 Nézd, jóságos úr,
 milyen helyzetben találja magát
 hűséges hitvesed,
 szeretett szolgálód:
 nézd a szép növényt,
 amelyben kicsírázott szent magvad,
 amint ellenséges földben
 mérgezett nedvet kell szívnia;
 fordítsad kegyes arcod
 hűséges néped felé,
 s ha nem tiltja az égben,
 a boldog lelkek között
 kemény törvény, hogy fájdalmat érezz,
 a jogos ok indítson
 annyi együttérzésre,
 hogy értelmem megérezze
 anélkül, hogy neked ez kín lehetne.
 Nem kérek általad
 segedelmet az ég urától,
 ha ő bűneink miatt
 megutált minket és haragot érez.
 Azt akarom, hogy vétkeink miatt
 a megbánásnak ne legyen ilyen célja.
 Várom a bosszút,
 amely elveszi éltünket,
 lerombolja az országot
 s eltörli nevünket.
 Ámde jogos, hogy látni kívánom,
 mi e bosszú mögött az ítélet,
 mely nem kevésbé igazságos, mint jámbor.
 Fordulj tiszta imával
 a te Urad felé,
 hogy védje meg becsületedet
 az én személyemben;
 hogy ártatlan fiad
 ne legyen e gonosz emberek szolgája,
 hogy hű népeid
 ne lehessenek a zsarnok alávetettjei.
 Ha könyörgésseddel elérted,
 hogy meghallgassa e jogos kéréseket,
 hadd nőjenek bajaink

kíméletlenül mindaddig,
 míg meg nem fizetjük adónkat
 az örök igazságosság felé.
 De hova vezet a fájdalom engem,
 hogy botorul azt képzelem:
 az ég ismeri és látja az én bánatom?
 És még ha látja is,
 hogy képzelhetem bolondul,
 hogy törvényt szabhatok haragjának,
 s megváltoztatja a büntetést,
 hogy befolyásolhatnám én határozatait?
 Nem illik a halandókhoz,
 hogy a maguk akarata szerint válogassanak
 a jó és rossz dolgok között.
 A mi hatalmunkban annyi áll,
 hogy amikor elnehezül végképp
 erőnkön is felül
 a súlyos gyötrelem,
 hogy átadjuk magunkat a fájdalomnak,
 s a félelmünket
 halálvágyra és kétségbeesésre váltsuk.
 Hozzátok ide gyermekemet,
 hozzátok ide egyetlen javam:
 hadd öleljem karjaimba,
 hadd szorítsam keblemhez,
 s aki el akarja szakítani őt
 karjaim közül, annak
 előbb meg kell ölnie engem.

Titkár:

Ó, királyné, ó, úrnőm,
 igazad van, amikor
 sírsz és panaszkodsz,
 és én, a hűségem okán,
 amit sok év óta megismertél bennem,
 megesküszöm, hogy a fájdalom
 az én szívemet is általdöfte,
 s a nyelvemet is alig
 vagyok képes szólásra bírni,
 hogy ha ugyanaz a hűség,
 ami engem is gyötör,
 megszólíthatja esetleg
 meggyötört szívedet.

Királyné:

Ha velem együtt akarsz
sírni és sóhajtozni,
szóljál csak, ha akarsz.

Titkár:

Ha a sóhaj és a sírás
vigaszt nyújthatnak neked,
úgy, úrnóm, veled együtt akarok
sóhajtozni és sírni.

Királyné:

Ezért ne add át magad
a panaszkodásnak énvelem,
hiszen a kétségbeesésben
a fájdalomhoz félelem és rossz érzés vegyül.

Titkár:

Csendes hangon szeretném
a fájdalomban megtalálni,
mi az, ami illik hozzád,
ki királyi vérből sarjadtál,
és sokak királynéja vagy.

Királyné:

Tekints csak arra most,
milyen állapotban vagyok,
és hagyd el a királynéi címet;
ám ha mégis úgy tetszik neked,
hogy királynénak szólítsz,
mondd ki, hogy én
a kín és fájdalom királynéja vagyok.

Titkár:

Cselekedj úgy, hogy a balsors
meg ne változtassa
nemes voltodat.

Királyné:

A panasz ilyen esetben
nem áll szemben a kötelességgel,
s a jelen nyomorúságon
átér halandó erőm.
De el ne vedd tőlem
azt a csepp vigaszt,

amit a panaszból
meríthetek magamnak.

Titkár:

Panaszkodj, úrnőm,
s miközben panaszkodsz,
dönts úgy, ahogy a helyzet megkívánja.

Királyné:

Nem fér meg együtt a panasz és az ész.

Titkár:

A tanács, mit adni készülök,
nem mindenben tanács,
benne van egyben
kényszer és szükség.

Királyné:

Omoljon össze ég, föld,
legyen semmivé és hulljon alá
az égből tűz és halál,
ha nem változtathatom meg
az ítéletet. De lehet még
szabad akarattal
panaszkodnom tehát.
Ha a halál nem enged
az övéi közé engem,
az a kevés idő,
mi végső óráimig van hátra,
teljék sírásban és panaszban.

Titkár:

Jól tudod, ó királyné,
mi határozottatott el,
a jó érdekében.
Nem volna illendő
új ok nélkül ezért
megváltoztatni véleményedet,
szándékodat, és egyik
döntés helyett egy másikra térni.

Királyné:

Milyen ellenséges isten,
bocsátott sűrű ködöt
szemeink elé,

hogy a szép napvilág
ne látsszék többet!
Vagy ha csodák csodájára
téved az ember, és később
ismeri fel az igazságot,
nem szabad számára
javítani elképzelésén?

Titkár:

Igaz, mit mondasz, úrnőm, így tűnhet;
de hadd mondjam ki,
mi az, ami szívem mélyén
egyre forog, s javadra válik.

Királyné:

Mit mondhatsz nekem, ami bár csak
távolról, de kevésbé kegyetlen sorsot ígér?

Titkár:

Fogd vissza, ó úrnőm, a keserű sírást,
enyhüljön a kegyetlen érzés, amely téged sújt,
amíg a szavam, a hűség okán,
s a szeretettel teli értelem okán
ki nem fejt számodra nyíltan,
mi az, mi értelmedet homályosan nyomasztja.
Jól tudod, mekkora haraggal s milyen méltatlanul
tört rád az osztrák ház, becsületet félretéve,
az országra támadván;
jól tudod, néped milyen aggodalom árán,
milyen cselszövés közt és kín dacára
kellett, hogy elviselje ezt az ostromot,
hogyan egyetlen óra, egy perc sem telt nyugodtan
napkeltétől napnyugtáig és
alkonyattól egészen hajnalig.
Azt is tudod, mert tudomásodra hozták,
hogyan Istennek úgy tetszett: ellened leverve.
Mi mutatná hát jobban, mint ezek a jelek,
hogyan véget értek gyötrődéseid,
elmúltak bajaid és kínlódásaid,
mert Ő irgalmas és együttérző Isten,
s nem kívánja pusztulásodat?
Te, tanácsát és véleményét fogadva
országod legbölcsebb vezéreinek,
úgy határoztál, hogy rábízd
a védekezést arra,

akit a nagy jelek barátodnak mutattak:
 arra, aki ellenséged legyőzte.
 Ő tiporta le az ellent,
 kitől félned kellett, s ezért jó lesz
 megtartani az elhatározást, amit hoztál,
 s nem kell félned
 a szívedben kelő gondolattól, hogy
 megtagadod az igazat s a jogot attól, kiben bízhatasz.
 Nem mondja az ész sem, hogy hitszegővé válna,
 hiszen te s más népek is
 ha látják, tiszteli, ami szent,
 megtartja ígéretét és szavát,
 rábízák földjüket s vagyonukat;
 ám ha ezen a ponton hitszegővé válna,
 azzal a mások szívébe nem hitet, bizalmat,
 hanem meggyilkolása vágyát helyezné.
 Ily módon az evilági dolgokat
 mozgató forgandó kerék
 kedvezően fordul irányodban.
 És ha most úgy tűnik számodra,
 nyelvem mást szól, mint amit gyakran tanácsoltam,
 ne csodáld: hűségem vágya az volt,
 hogy soha ne keressünk máshol segédelmet,
 mint sajátjaidtól, hű népedtől.
 Ám most úgy látom, máshol a kikötő,
 s azt tanácsolom, erre indulj,
 s hagyd el a korábbi utat,
 mivel nem fúj ott számunkra szél,
 sem kedvező, sem szemközti; ám a jó hajós
 ügyes módon a szembeszelet is befogja,
 kifeszíti vitorláját
 a nyílt tengeren, mintha neki kedvezne.
 Ezért hát, királyné, emeld fel szívedet
 jobb reményre, hagyd a félelmet,
 hiszen gyötrelmeinkben
 gyakran a merész szív az, mely biztosíthat.
 Az a bölcs ember,
 aki élete folyamán
 nem azt az utat követi,
 amit a szeretet vagy a fájdalom mutat.

Királyné:

Mily boldogok azok,
 kik alacsony sorban születtek,
 s ha sírni támad kedvük,

szabadon sírhatnak,
s ha nevezhetnékjük támad,
nincs bíró felettük,
s nem figyel rájuk
a többi ember sem.
Ám azok a boldog népek, kiket a sors
országok kormányzására emelt fel,
bárhogyan is érezzenek belül, ha
ennek megfelelően mozdul a testük,
azonnal megszólja őket a nép,
könnyen ítélkezik a léha tömeg
az ő tetteik felől.
Ó, jaj nekem, kinek jó oka van
panaszkodni éppen,
a szégyen tiltja könnyemet,
s mi még rosszabb, a szükség,
a halandók kemény zablája
arra kényszerít, akaratom ellen tegyek.

Titkár:

Remélj immár a jóban,
hiszen a remény előrevetíti a jót.

Királyné:

Éppen hogy ez az, amely nyomorba s kínba
taszítja a nyomorult halandót.

Titkár:

Remény nélkül senki nem érhet jóra.

Királyné:

Sokan vannak, akiket csak nagyobb bajba sodor.

Titkár:

Remélj, remélj, ó királyné, hiszen a sors
eddig mindent ellenedre
tett, amit csak tehetett.

Királyné:

Olyannyira, hogy már semmim nem maradt.

Titkár:

Isten, aki próbára teszi az erényes lelkeket,
olykor annyira megnöveli a bajokat,
hogy úgy tűnik az ember számára:

soha nem juthat ki belőle, ám ha
kitartónak talál bennünket, erősnek s győztesnek,
megkettőzi a jót és meg is koronázza.

Királyné:

Jaj, gyermekem, hova látlak majd elmenni?
Mit elmenni, hisz mások visznek majd téged,
sovány csontjaid és gyenge tagjaid
nem tartják fenn még egymaguk éltedet.
Ártatlan kis bárány,
vad farkasok közé kerülsz,
hisz a fegyveres csapatban
az emberek nem irányíthatók,
s a velük született gyűlölet miatt
valamely gonosz lesújthat rád is,
és nem is kell büntetéstől tartania.
A ló tüzes szeme is
rettenetes és félelmetes,
a fegyverek büszke zörgése is
megzavarhatja a
gyermeki lelket.
Ó, gyermekem, ó, gyönyörűségem,
egyetlen vigaszom
kedves édesapád halála óta,
aki egykor legyőzte e hadakat,
amelyeket te nyomorban, szolgaként
ismersz majd meg, bár nem láthatod;
hiszen az ismeretlent látni
nem valódi látás:
mégis látod őket majd
és félelmet érzel.

Titkár:

Elég, elég, ó királyné!
Térj vissza váradba,
és erős lélekkel tartsál ki
a balsorsodban.
Azt akarom, ha te is akarod,
hogy gyermeked, az én Uram dajkái
menjenek a táborba átadni őt
annak, aki kívánja fogadni.
És amennyire csak szavakkal és tettekkel tehetem,
azon leszek, hogy mihamarabb
viszontláthassad őt.
Ne várj hát újabb kérésre,

mert habozásodat
nem fogadná jól az a fejedelem,
talán meg is ütközne rajta.

Johann Lange

HÁROM ELÉGIA BUDA VESZÉSÉRŐL

I.

Ó, ragyogás, ó, nagy díszünk, te nemes Budavára,
mennyi király, császár pannoni széke valál.
Hogyha reád nézünk – de hiszen látnunk se szabad már! –
látjuk, mily nyomorult sorba hanyatlasz alá.
Jött, látott, megvett ím téged a hetyke törökség,
szörnyű leromlásod, ó, be nagyon keserít!
Jaj, be nagyon keserítsz, ó, jaj neked! Isten azonban
oltalmaz, letekint, ő lesz a megtorlód.

II.

Nagy Lajos és Zsigmond császár ha leszállna az égi
tájakról, s újból jönne a földre közénk,
vagy Mátyás, békén s harcon híres fejedelmünk,
s megnéznék székük, hajdani jó Budavárt:
Hej, be keresnék ott, mássá lett már ez a város,
meg se találhatnák régi magyarjaikat:
Életüket most már, koronájukat is megutálnák,
inkább térnének vissza az égbe megint.

III.

Harcban a durva török nem bírt engem leigázni,
fegyvere helyett így rajtam erőt csele vett.
Más országot az álnokságuk hogy le ne bírjon,
gyászos példamból illik okulni nekik.
S ők ha nekem karddal jósorsom vissza nem adják,
sok jó rájuk sem várhat a vesztem után.

Klemens Janicius

BUDA PANASZA⁹⁵²

- Már a töröknek igája alatt az egész Magyarország,
 Antoninus, fáj, hogy rabigába került?
 Fájnía kell: a hazád. Sírj úgy, mint gyászol a gyermek
 Hogyha az anyja halott, s rázza a nagy zokogás.
 5 Hát tanúsítsd: az anyád – táplált, s hálás vagy iránta,
 Másképp úgyse tudod, tedd tanúságodat így.
 Tudna a sok koronás fő, tudna, de ím, azok inkább
 küzdenek egymással otthon, az esztelenek.
 Hagyna alább csak a gyűlöletük, mellyel fenekednek,
 10 S hagynák már egymást, hogy valamit tegyenek.
 Mind a törökre a Megváltóért, ez csak a dolgunk,
 Tízszer halni akár senki se féljen ezért.
 Mert örök élet, az üdvösség lesz érte a béréd,
 S mind az igaz jó és mindama jó, mi örök.
 15 Így aratunk diadalt: ha az egység végre reánk néz,
 S eltölt minket a vágy végre a béke iránt.
 Azt hiszitek, hogy a más baja ez, s nem nézitek Istent,
 Őt, aki békét hoz, s várja: mi is tegyük ezt?
 Vagy ha az égi parancs nem számít, túritek azt is,
 20 Hogy minden javatok elveszik és odalesz?
 Még ha király is lesz nevetek, csak név: a Szulejmán
 Rabságát nyögitek, ő a valódi király.
 Fáj, hogy veszve sok ország s város már Ázsiában,
 Csak volt Európa s Afrika mind tietek.
 25 Fel se hozom: megdőlt Rhodos⁹⁵³ és, bármily magas is volt,
 Konstantin fala,⁹⁵⁴ száz város, ezernyi vezér.
 Már túl régi e seb szemetekben: fájni se fáj már,
 Eltelt sok-sok idő, s csendesedett ez a kín.
 Most elesett Buda is, s megrázta ledőlte Magyarhont,
 30 S ellenségünk vesz Pannonián diadalt.
 Ó, Buda, ősi királyok legszebb székhelye voltál
 Hadfiakat termő, kincsteli és ragyogó.
 Azt mondják, amikor diadalmas zsarnoka benn volt
 Már fala közt, Buda bús, nagy zokogásra fakadt,
 35 Gyászában karmolta az arcát, tépte haját is,
 S bánata partjaidig űzte panasza, Duna.

952 Az eredeti latin cím teljes fordítása: VIII. *elégia Kassai János Antalhoz, a híres orvoshoz. A török által elfoglalt Buda panasza.*

953 Rhodoszt 1522-ben foglalták el Szulejmán csapatai.

954 Konstantinápoly 1453-ben került török kézre.

- Szánnivaló, síró jajszóval tölti a mennyet,
 Fájdalmában üvölt, rázza a nagy zokogás:
 Ó, Duna, ó, Duna, ó, te királya, te, nagy folyamodnak,
 40 És aki hét ágon tengerig öntöd az árt,
 Nézed-e könnyeimet, s még egyszer nyújtasz-e nékem
 Támogatást? Ver a sors, s nincs, ki segítené, más.
 Árassz el, ne legyél zordabb te se más folyamoknál:
 Azt mondják, a folyók védik a rászorulókat.
 45 Zsarnok nagybátyjától így menekült Numitornak
 Lánya, s az etruszk ár isteni lénye ma már.⁹⁵⁵
 Aeneas palotájából menekült el a pun nő,⁹⁵⁶
 S lány auson⁹⁵⁷ Numicus⁹⁵⁸ árja fogadta be őt.
 Tán egy esdeklő könnyét kiveted, hogy azoknak
 50 Légy segedelme, akik elveszik, im, a reményt?
 Jaj, de igaz, hogy amerre a sors fordult, ugyanarra
 Fordul a kegy, tudom én, itt ez a példa: enyém.
 Tenkínod bénít, csak ezért esik ez nehezedre:
 Egyszer kellene még, s nem segítesz feleden?
 55 Így lehet, és nem bánt: ez a kín kettőzi erőmet,
 Fáj, ami fáj, s ami mást kínozt, az is szomorít.
 Látnod az arcodat: az sem olyan már, mint azelőtt volt:
 Immár új – szarv sem ékíti, mert letörtött.⁹⁵⁹
 Most folyamod tetem-ár, fiaid hulláitól árad,
 60 És a hazád vére fergeti meg vizeid.
 Kígyózol soha nem látott pontonhidak alján,
 Rab vagy az ellenség flottaigája alatt.
 Most, Corvin Mátyás, ó most, jöjj, törj ki a sírból,

955 Rhea Silvia, más néven Ilia (trójai nő), Numitor, albai király lánya. Nagybátyja, Amulius, aki hatalomvágytól vezérelve elűzte bátyját a trónról, majd Rhea Silviát Vesta-szűznek adta, hogy ne születhessen gyermeke. Ám Mars isten teherbe ejtette a papnőt, és ikrei születtek, Romulus és Remus. Amulius éktelen haragra gerjedt, és megparancsolta, hogy magzatait vessék a Tiberis hullámai közé, őt pedig zárják föld alatti börtönbe. Egy másik mítoszvariáns szerint Rhea Silviát is a Tiberisbe vetették, de a folyamisten beléseretett és magához fogadta. Liv. I, 3–4.

956 Anna Perenna, római istennő, egy mítoszvariáns szerint, melyet részletesen Ovidius beszél el, eredetileg Dido karthágói királynő Anna nevű nővére volt. Miután Karthágót a numidák elfoglalták, menekülnie kellett, és hányódásai után Latiumba került, ahol ekkor már nővére egykori szerelme, Aeneas uralkodott, aki házába fogadta őt. Felesége, Lavínia azonban féltékenységből meg akarta ölni, Anna ezért elmenekült. A Numicus folyóban lelt végül menedékre, és egyfajta folyóistennővé válva ettől fogva Anna Perennaként tisztelték. Vö. Ovid. *Fasti*, III, 523–656.

957 Közép- és Alsó-Itália vidéke, a költői nyelvben általában Itáliát, illetve Itália lakosait, vagyis a rómaiakat jelenti.

958 Kicsiny folyó Latiumban, ma Rio Torto.

959 Utalás Herkules és Acheolus történetére. Acheolus folyamisten, Hésziodosz szerint Oceanus és Thetys fia, a szirének atyja. A bikaszarv különös szerepet játszott az Acheolusról szóló történetekben: Herkules megküzdött vele, és a küzdelem során letörte az egyik szarvát. A sebéből kihulló vércseppekből születtek a szirének. Vö. Ovid. *Met.* IX, 1–97.

- Támadj fel bosszút állni, a népedet óvd!
- 65 Mit számít, már holt, avagy élő még, kihez esdek?
 Holt, avagy élő: nem hallja meg ő bajaim.
 Károly, a Gall, a venét s a hatalmas pápa a dolgát
 Végzi, egy sem lát messzebb, túl a saját ügyein.⁹⁶⁰
 Ferdinánd késik, mit a sors akar így, meg a helyzet –
- 70 Jaj, hányszor tett így, és okozott vele bajt!
 Bár sok-sok csapatát áldozta fel értem a múltban,
 Egy példának elég rá az utóbbi kudarc.⁹⁶¹
 Míg az övének akart, a török karjába taszított,
 Véd és megszabadít – véli, de közbe' megöl.⁹⁶²
- 75 Így ül a vad győztes diadalt váram magasában,
 S népemet így hajtja most rabigája alá.
 Váram övé, a királynénak sincsen maradása,
 Kénytelen Erdélybe menni a számkivetett.
 Gyermeke rí, a szerencsétlen: megsejti, körötte
- 80 Elpusztul minden, rázza a vad zokogás.
 Sorsvert gyermekem, ó, oda lett az atyád birodalma!
 Bölcsődben fekszel, s mint csecsemőt ver a sors.
 Jaj, de korán kell rájönnöd, menekülni mi szörnyű,
 Túrni veszélyt, önkényt, döllyföt, a kényuradat.
- 85 Ott kell hagyni szülőhelyedet, s ott drága hazádat,
 És vagyonod, mit atyád gondja szerez teneked.
 S jaj nekem, ez sem a legrosszabb, bárhogy ver a végzet:
 Számkivetett lett most Krisztus, ahogy magad is.
 Templomain s oltárain is Mahomet diadalt ül,
- 90 És vár rá újra, megint kínok ezernyi neme.
 Mindent, mit Jeruzsálemben túrt el katonáktól,
 Most a Szulejmánnak kénye kiméri reá.
 Istállója a Szűzanya temploma most a pogánynak,⁹⁶³
 Nincs, mit e förtelmes horda ne tenne meg ott,
- 95 S szerte ahány templom, történik bennük olyasmi,
 Mit tisztességes száj ki se mond sohasem.
 Mindezt látja az ég, hogy hinném hát, hogy a földön
 Történtek bántják, vagy hogy a szívügye még?
 Még szólt volna, de már a szavát elvette a sírás:

960 A disztichon a kereszténység legbefolyásosabb uralkodóit említi: V. Károly német-római császár, spanyol király; I. Ferenc francia király, a velencei dózse, Pietro Lando és a pápa, ez idő szerint III. Pál.

961 Janicius jól tudja, hogy Ferdinánd többször is ostromolta Budát, a legutóbbi kudarc Roggendorf vereségére utal.

962 Janicius itt lényegében a Szapolyai-párt álláspontját képviseli: Ferdinánd azzal, hogy mindenáron meg akarta szerezni Budát, provokálta a szultánt, és így lényegében ő okozta Buda vesztét.

963 Budán a Nagyboldogasszony-templom volt a Szűzanyának szentelve. Az oszmánok nem istállót, hanem mecsetet csináltak belőle, Szulejmán itt hallgatta a nevére mondott pénteki istentiszteletet szeptember 2-án.

- 100 Gyenge, se vér sincs már benne, se cseppnyi erő.
Összerogy ájultan, haldokló teste a fűben
Elnyúlt, s keble nagyot döngve a földre csapott,
Mint hajdan Niobé,⁹⁶⁴ hogy látta, hogy Ortygiának⁹⁶⁵
Istene hogy lövi le sorra a gyermekeit,
- 105 Csak nem vált kővé Buda ott, ám hogyha a sok bajt
Akkor látja, miből most van ezer meg ezer,
És még érzi a kint hozzá, ami mára lesújtja,
S megkettőzi, ahogy zápora nem hagy alább,
Mint Niobé, sziklává dermed, s mint Sipylusban,⁹⁶⁶
- 110 Könnyei forrásként törnek a kőből elő.
Kín volt látnia, hogy nem szűnt áradni a horda,
S szinte a földből nőnek ki az új csapatok,
Hogy résen legyenek, lázítás bajt ne fakasszon,
És Buda új harcra fel ne emelje fejét.
- 115 Kétszer hétezer új telepest is küldenek – így lesz,
S Pannoniában kap telket egész seregük.
Ismert földjükről a parasztokat értük elűzik,
És idegen tájra számkivetésbe viszik.
Baebius⁹⁶⁷ így tett: vad dühe szamnisz földre⁹⁶⁸ vetette
- 120 el valamennyi ligurt⁹⁶⁹ otthona ormairól.
Római voltál, s így kegyesebb is, lám, a töröknél,
S így a liguroknak sorsa sem ily iszonyú.
Látnák bár Magyarországot most mind a királyok,
Kik nem védték, míg védeni még lehetett.
- 125 Rabláncon vezetik, súlyos vas csörren a lábán,
És a hazájába vissza se tér soha már.
Mocskos, csúf, elesett, haja csapzott, szörnyű e látvány,
Vériszamos, leszegi félve a földre fejét.
Foglyot meg nem válthat a kor, sem nem, se betegség,
- 130 Mert mindent lekaszáll ellene szörnyű dühe.
Egy a fiát, másik meg az apját hívja hiába,
S férjéért könyörög rab neje hasztalanul.
Anyjuk keblén koncolják fel a csöpp csecsemőket,

964 Tantalus lánya, akinek, miután hübriszt követett el azzal, hogy elbizakodva boldogabbnak mondta magát Létónál, Apolló és Diana megölte hét fiát és hét leányát, ő maga pedig bánatában kővé változott. Ovid. *Met.* VI, 146–312.

965 Délosz szigetének régebbi neve, ahol Létó istennő világra hozta ikreit, Apollót és Dianát. A sziget ezért ennek a két istennek (különösen Apollónak) szent helye.

966 Hegység Lydia és Phrygia határán, ahová a mitológia Niobé kővé válását helyezi.

967 Marcus Baebius Tamphilus a Kr. e. 181. év egyik consulja volt. Proconsulként kapta 180-ban Liguria tartományt, és az ő javaslatára telepítették ki a ligur apuanus törzs nagy részét Közép-Itáliába a szamniszok közé. Liv. 40.37.8–38.9.

968 Samnium: hegyes tartomány, melyen az Appennini-hegység átvonul, Campaniától északra, egészen az Adria-tengerig terjedt, lakosai a szabinoktól származtak.

969 Genova körül lakó itáliai néptörzs.

- Jajszó, mészárlás, ömlik a földön a vér.
- 135 Lángban omolnak romba a házak, a birtok, a munka,
Mindenfajta barom préda, ha bárhol akad.
Kell még több? Ez a hajdan boldog, aranykori ország
Most láncon, tűzben pusztul, a gyilkosoké.
Lakjál jól a mi vérünkkel csak, szörnyü Szulejmán,
- 140 Lakjál jól, szomjad oltsd vele, idd kupaszám.
Ez volt vágyad, a vízbe merített krisztusi népet,
Kikre te haddal törsz, lábad alá tapodod.
És a világ diadalmi jeleddel van tele szerte,
Északon és délen retteg, ahány csak a nép.
- 145 Csak mi vagyunk már nyájad, Krisztus, most bizonyultunk
Csak nyájadnak, már visszük is, ím, a kereszt.
Gúzsokban, leigázva gyötör meg minket a sorsunk,
Vérszomjas farkasfalka fogát feni ránk.
Algír mór partján vesztette hadát el a császár,
- 150 Úgy tombolt a szelek s tengeri ár dühe is.⁹⁷⁰
Ellenségünk minden elem, s megtartja az ellent,
Már harcolni se kell így a getáknak⁹⁷¹ ezért.
Tedd, geta, tedd el a fegyveredet, de ne ülj diadalt úgy,
Mintha csatában lett volna a pálma tiéd,
- 155 S nézd végig pőrén vereségünk, mert az egész ég
Néma, mi látjuk már, s harcol az oldaladon.
Fogja hírét pártunkat a szárazföld meg a tenger,
Ránk tör, s, jaj, gyilkol minket a légi ragály.
Isten akarja, hiszen megmondta, e baj hogy elérí,
- 160 Mind, akit ő választ, hogy tanúsítsa nevét.
Megfontolva, amik történtek, sejthetem én is,
Nincs a világ végső napja se messze ma már.
Nap meg a Hold meg a csillagképek is ezt üzenik mind,
Országok veszte s harc meg az éh s a csodák.
- 165 Boldog, akit még akkoriban ragadott el a Párka:⁹⁷²
És mielőtt történt mindez, az égbe került.
Boldog lennék, hogyha mehetnék én is utánuk,
Még mielőtt több bajt küld s nehezebbet az Úr.

970 V. Károly flottáját 1541 őszén a viharok szétzilálták Algír előtt, így a támadás kudarcba fulladt.

971 Ókori trák nép a Dunától északra, az antik és a humanista költészetben a barbárság szinonimáiként szerepelnek. Épp ezért gyakran, mint itt is, a törökök értendőek rajtuk.

972 Sorsistennők, rendszerint hárman vannak: Klóthó, „a fonóasszony”, Lakhesis, „a kiosztó”, és Atropos, „az elháríthatatlan”.

Tinódi Sebestyén

BUDA VESZÉSÉRŐL
ÉS TEREK BÁLINT FOGSÁGÁRÓL⁹⁷³

Siralom adaték sok rendbéli népnek,
Ki hírével leszön föld kerekségének,
Mert vége lőn immár mi víg életünknek
Eszt tevé fogsága kegyös vezérünknek.

- 5 Esztökben vegyétök ez úrnak fogságát,
Jó Terek Bálintnak tőlünk így elváltát,
Lám, minden értötte jámborul szolgáltat,
Mindenik urának mindönben hív voltát.

- Benn Erdélyben lőn János király halála,⁹⁷⁴
10 Ottan ő udvara igen megpusztula,
Urakban egynéhány mert ott meghasonla,
Kik miatt ez ország ím mind elpusztula.⁹⁷⁵

- Ágyúkkal némötök ottan készülének,
Kincses Buda alá hamar sietének,
15 Törést és nagy rontást ők nagyot tevének,
Azért az Budában nem férköszhetének.⁹⁷⁶

- Serénsége vala jó Terek Bálintnak,
Mert igen hív vala az király fiának,
És övéle öszve az szegín országnak,
20 Rettenetös vala mind az némöt pártnak.

Terek császár hallá némötnek erejét,
Hamar készítetté az ő nagy erejét,

973 Tinódi Buda vesztét megénekelő históriás énekeiről és az életműben betöltött szerepükről bővebben: Vadai István, Tinódi Sebestyén Buda veszéséről. *Tanulmányok Budapest Múltjából* 42 (2017), 151–164.

974 1540. július 22.

975 Tinódi mint Török Bálint híve, egyértelműen a Ferdinándhoz pártolt urakat tartja országvesztőknek. Nem nevezi meg őket, de más források főképpen Perényi Péter és Frangepán Ferenc érsek átpártolását emelik ki.

976 Tinódi nem szól külön Vels 1540. és Roggendorf 1541. évi ostromairól, ezeket mintegy egynek veszi. Tény, hogy Török Bálint mindkét sereggel szemben vitézkedett: Vels ostroma idején Budán volt, Roggendorf érkezésekor viszont kívül rekedt, ám a felmentő haddal ő is megérkezett, és a nyári harcokban már tevőleges részt vállalt.

Basáit, szancsákit, sok rendbéli népét,
Memhet basát⁹⁷⁷ hagyá, mint császári képét.

- 25 Igen parancsolá császár az basának,
Hitöt, szép szót írta az magyar uraknak,
Jelösben mindennél jó Terek Bálintnak,
Szóval, ajándékval magad ajáld annak.

- Az basa indula, Eszékre ha juta,
30 Jó Terek Bálintnak hamar elírata,
Nagy szép szókkal őtet hozzá hívattatá,
Minden jóval lenne, császár aszt fogatta.

- Nagy gongya lón erre jó Terek Bálintnak,
Eszet ő megjelönté fő-fő szolgálinak,⁹⁷⁸
35 Oly tanács adaték ez nemes úrfinak,
Hitlevelét kérje az terek császárnak.

- Úrfi így felele bánatos beszédben:
„Ha én hitöt kérök az én levelemben,
Kezd kétségek lenni az én hívségömben,
40 De csak bízom magam én jó Istenömben.

Sokak szidnak engöm az hajas tereknek,
Szerető uraim nyilván vagyón néktök,
Terek barátsága úgy nem kell kedvemnek,
Mint olyan hitetlen ragadozó ebeknek.

- 45 Lám, mi nem láthatánk oly jó fejedelmet,
Ki megrontja vala gonosz terek népet,
Szabadítja vala ez keresztyén népet,
Értök szerencsére vetöm én fejemet.”

- Indula, Tárdánál⁹⁷⁹ az táborban juta,
50 Egy sátort az basa hamar vonyattata,
Ott nagy tisztossággal abban szállattatá,
Fő-fő terekkel néki udvartata.

977 Szofu Mehmed pasa vezette a szultáni hadat megelőző felmentő sereget 1541-ben.

978 Török Bálint Szerémi szerint is kikérte vitézei tanácsát, hogy elmenjen-e a szultán táborába. A motívum itt is megvan, igaz, egy korábbi eseményhez kapcsolódóan.

979 Dárda, Baranya vm. (ma: Dárda, Horvátország), néhány kilométerre Eszéktől északra. Török tehát a drávai átkelés után találkozott Mehmed pasával.

Jó Verbőczy Imre⁹⁸⁰ nála kedves vala,
 Mint egy atyafiát úgy szereti vala,
 55 Mert nagy szíve szerént néki szolgál vala,
 Basa sátorában akkort véle vala.

Terekek csudálják szépön termött voltát,
 Mert régön hallották ő jó vitéz voltát,
 Azomban elhozák császár ajándokát,
 60 Azután elhozák basa ajándokát.

Öltözött lovakat, aranyas ruhákat,
 Avval az császárnak nagy kegyelmes voltát,
 És Memhet basának minden barátságát
 Úrfi ott ajánlá nagy hív szolgálattát.

65 Rajta az basa lőn oly nagy vigasságban,
 Hamar béhivatá az ő sátorában,
 Szép édös beszéddel lőn véle tanácsban,
 Hogy császárnak lenne hív szolgálattában.

Termetét, szömlényét basa megszőmlélé,
 70 Udvara népit es széllal megszőmlélé,
 Szebben termött embört soholt ő nem lele,
 Az úrfival basa ott arról beszéle:

Udvara népével Budára sietne,
 Szolgálna császárnak, és ott véle lenne,
 75 Mit császár akarna, mindaz-tévő lenne.
 Úrfi elbúcsúzik, basátul elméne.

Sok mulatság nem lőn akkort ő dolgába,
 Házátul siet az romlott Budába.
 Immár basa vala Kányánál⁹⁸¹ táborba,
 80 Szent Gellérnél vannak némötök barlangba.

Dunát béállották nagy vízi erővel,
 Magokat béásták környül nagy vermökkel,

980 Werbőczy Imre, Werbőczy István nádor fia. 1541-ben, apja halála után Ferdinándhoz pártolt, és jeles törökverő vitéz lett belőle. Kászon basával való viadalát Tinódi is megénekelte, aki Török Bálint elhurcolása után egy ideig a fiatal Werbőczy szolgálatába szegődött.

981 Kánya vagy Kána egykori Árpád-kori falu Kelenföldtől délnyugatra a jelenlegi Tóváros-lakópark helyén. Régészeti alaposan feltárt terület. A falu a 16. század közepén már nem létezett, de a Kamaraerdő szélén, a dombtetőn még állt a kánai bencés apátság. Bővebben erről: H. Gyürky Katalin, *A Buda melletti kánai apátság feltárása*. Budapest, 1996; illetve Terei György (szerk.) *Kána – középkori falu Újbudán*. Budapest, 2018.

Megrakták álgyúkval, vannak bátor szível,
Memhet basát várják fejenként víg kedvvel.

85 El-bé Terek Bálint ha juta Budába,
Az budai sok jó lőn nagy vigasságba,
Az magyar urakval lőn ő oly tanácsba:
Népöket szállíták kinn az hegy aljába.

Tőnek ostromokat az némöt táborra,
90 Elvegy terekkel együtt mennek harcra,
Kösznök Török Bálint szíve bátorságra,
Csudaképpen siet némötök sáncára.

Jó Príni Pétörrel ő szömbe lött vala,
Ki nagy szép szavával igen kéri vala,
95 Hogy az terek mellől hamar elállana,
Mert az császár hiti végre őt megcsálná.

Nagy hitleveleket néki jelent vala,
Császár, basa, szancsák kiket attak vala,
Mely hitlevelekre császárhoz ment vala,
100 Hittel őt megcsalván, megfogatta vala.⁹⁸²

Ott jó Terek Bálint ezzel sem gondola,
Urához, herceghöz igaz szível vala,
Kiért ő halálát ott nem szánja vala,
Attya szerelméjért ím mely nagy kárt valla.

105 Dráván terek császár immár elkült vala,
Az némöt táborba hamar hír jött vala,
Császár hatalmátúl úgy rettentek vala,
Titkon Duna vizén ők költöznek vala.

Jó Pest várasában sokan elkelének,
110 Bennök az táborba kik ott rekedének,
Terek, magyar miatt mind megöletének,
Terek úsztatnak, sokan elkelének.⁹⁸³

982 Perényit 1529-ben fogatta el Szulejmán, és csak úgy szabadult, hogy fiát túsul adta a szultánnak. Tinódi Perényi esetét szintén megénekelte a *Krónikában* a *Príni Péternek*, *Majlát Istvánnak* és *Terek Bálintnak fogságokról* című versében.

983 Ez a strófa summázza Roggendorf seregének 1541. augusztus 21–22-re virradó vereségét.

Nagy hamar terek Pestben bémenének,
 Nagy gazdagságokat, álgúkat nyerének,⁹⁸⁴
 115 Némötország felé némötök sietnek,
 Vízérővel öszve el-felsietének.

Császár Scambriához⁹⁸⁵ azomba eljuta,
 Nagy szép sátorokat ott ő felvonyata,
 Nagy hálákat ada, Allát kiáltata,
 120 Az ő basáihoz víg kedvet mutata.

János királnénak Budában izené,
 Hogy az királ fiát őnéki küldené,
 Menni főúr vagyon, őt alákésérné,
 Mindenik hívségét azzal jelöntené.

125 Vala nagy bánattya királné asszonnak,
 Véle egyötömbe az magyar uraknak,
 Nem hihetnek vala nyilván az császárnak,
 Azért királfival aláindulának.⁹⁸⁶

János herceg vala aranyas szekérben,
 130 Az urak körülé vannak késérésben,
 Mikoron jutának császár eleiben,
 Császár látá őket, vala víg kedvében.

Tanácsában császár mondá az basáknak,
 Hercegöt megadnák királné asszonnak,
 135 Az urakban ötöt⁹⁸⁷ megtartósztatnának,
 Hercegöt felvivék, urak meg maradának.

984 A zsákmányul esett ágyúk számáról lásd Hans Sachs versét.

985 Sicambria Óbuda humanista latin neve. A Vetus Buda alak helyett és mellett a 15. századtól kezdik használni a humanista latinban a Sicambria elnevezést, amikor már jelentőséget tulajdonítanak az Óbudától északra, lényegében az aquincumi polgárváros helyén lévő római romoknak. A Sicambria, Sicambria mezeje így általában az Óbudától északra levő terület elnevezése. Sicambiát ebben az értelemben azonosítja a római településsel Verancsics Giovióhoz írott levele is. Ennek alapján az oszmánok Óbudától északra vertek tábor. Erre 1541. augusztus 27-én került sor.

986 Tinódi szerint tehát a magyar urak általában nem tartották megbízhatónak a szultánt, viszont nem említi, hogy valamelyikük kimondottan ellenezte volna, hogy elmenjenek a táborba. Szerémi ezt éppen Török Bálintnak tulajdonítja, míg Verancsics szerint Török amellet kardoskodott, hogy menniük kell, és nincs okuk aggódni.

987 Fráter György, Petrovics Péter, Török Bálint, Werbőczy István, Batthyány Orbán. Rajtuk kívül a delegáció tagja volt Markos Péter és Podmaniczky János is. Előbbi a megszálló hadakkal küldték vissza Budára, Podmaniczkyról pedig az *Obsidio* írja, hogy lengyel ruhát öltve visszaszökött a városba.

Az basák beszélnek hatalmas császárnak
 Nagy jó vitésségét jó Terek Bálintnak,
 Mindönöknél feljebb dícséretöt adnak,
 140 Hogy mind az két párton jobb vitézt nem monnak.

„Te felségöd hogyha mast eszt elbocsáttya,
 Vannak sok vitézi, hogyha feltámasztja,
 Az Drávát felségöd míg által halaggya,
 Hátul való néped ő mind levágattya.”

145 Eszt császár hogy hallá, hagyá őt megfogni
 És az több urakat Budába bocsátni.
 Budának városát hagyá elfoglalni,
 Az szolgáló népet mind el-kibocsátni.

Szép szóval úrfiat vivék egy sátorban,
 150 Ott az több urakat bocsáták Budában,
 Terekek menének sokan az városban,
 Császárnak foglalák, vannak nagy vígságban.

Igen kiáltatá császár nagy felszóval:
 „Az ki szolgáló nép,⁹⁸⁸ menne hamarságval,
 155 Mert fél óra múlva büntetik szablyával.”
 Minden, ki eszt hallya, siet gyorsaságval.

Igen fosztogatók őket, úgy bocsáták,
 Az királné asszont mind felrakottaták,
 Minden ő kinsével el-kiindították,
 160 Császár hagyásából békével bocsáták.

Gyorsan az urakkal asszony kisiete,
 Lippa felé császár őtet késérteté,
 Budának szép várát sirva megtekinté,
 Azzal önnönmagát igen keserité.

165 Ez jó Terek Bálint marada fogságban,
 Rusztán⁹⁸⁹ basa tartja az ő sátorában,
 Szolgáinak izent ő nagy bánatjában,
 Hívséggel lennének ő szolgálattyokban.

988 Vagyis a különböző urak szolgálatában álló katonaságot parancsolták ki Budáról, ahogy azt más forrásaink, Szerémi, a *Memoria rerum* és az *Obsidio* is megerősítik.

989 Rusztán pasa Szulejmán veje volt.

Terek Jánost, Ferencöt, néki két szép fiát
 170 Hallgatnák egyemben ő asszony szép társát,
 Fogadnák mindenben ő parancsolását,
 Gondolnák az Pökri Lajosnak⁹⁹⁰ példáját.

Hitlen terek császár hitinek nem álla
 Ez nemes úrfiat véle vivé alá,
 175 Az Szulimán basát Budán hatta vala
 Így nagy nyereséggel ő el-alászálla.

Fohászkodik vala és igen sír vala,
 Jó Terek Bálintné,⁹⁹¹ hogy hírt nem hall vala,
 Mert ő vitéz urát igen félti vala,
 180 Hogy az terek hiti végre meg ne csalná.

Egy levelet néki ha megmutatának,
 Hogy fogsága volna ő vitéz urának,
 Erő szakaszkodék kezének, lábának
 Földhöz üté magát, ott sokan sírának.

185 Csudaképpen töri, fárasztja ő magát,
 Sírva apolgatja futosó két fiát,
 Oly igen kesergi urának fogságát,
 És az két fiával az nagy árvaságát.

Ígyen éjjel-nappal hallják kesergését,
 190 Immár nem alítja világban élését,
 Hallya meg az Isten az ő könyörgését,
 Hogy hamar láthassa ura megjövését.

Ti jó keresztyénök, tegyünk áldozatot,
 Hogy Isten hallgasson tőlünk imádságot,
 195 És megszabadícsa jó Terek Bálintot,
 Hívön szolgálhassa ez szegín országot.

990 Pekry Lajos huszárcapitányt Ferdinánd király fogatta le még 1537-ben, és hat évig raboskodott. A vers születésének pillanatában persze ezt még Tinódi nem tudhatta, de mire a *Krónika* Kolozsváron 1554-ben nyomdába került, már igen. Pekry említése mindenesetre különös egy Ferdinánd királynak dedikált kötetben, hiszen az ő sorsa éppen Ferdinánd megbízhatatlanságára és hálátlanságára példa. Tinódi szabadabban írhatta le mindezt 1541-ben, mint a Török család familiárisa, de az 1554-es kiadásban már sajátosan hangzik ez a mondat.

991 Török Bálint felesége Pemflinger Katalin volt.

Ezörötszáznegyven és egy esztendőben
Budáról császárnak el-alámentében,
Szigetben ki szörzé, vala nagy fektében,
200 Vitéz urán való nagy kesergésében.

FINIS

Tinódi Sebestyén

ERDÉLI HISTÓRIA

ELSŐ RÉSZE (RÉSZLET)

*János királ testamentoma: Szulimán császár indulása:
királ fiát meglátása: kincses Budának elfoglalása:
királné asszon búdosása: Fráter Györgynek
csélcsapása: királ fiára támadása*

Sok csudák voltanak jó Magyarországba,
Ki nagy emléközet széles ez világba.
Tűz esztendő ulta ilyen nagy bolygásba
Nem voltak magyarok hasonló szerencsába.

- 5 Erre hallgassatok es tü meghallyátok,
Mert ez lészen néktek jeles krónikátok,
Kiról emléközik tü megmaradéktok,
Mert vagy mind elvesztek, avagy jóra fordultok.

- Beszéllek Erdélben mast történt dolgokról,
10 János király fia kibúdosásáról,
És az Fráter Györgynek ő sok csudájáról,
Csudaképpen történt nagy szernyű haláláról.⁹⁹²

- Az Ferdinánd királ igyeközéséről,
Pogán császár ellen töreködéséről,
15 Jó Magyarországnak megépöléséről,
Légyen Isten véle elkezdött nagy igyéről.⁹⁹³

992 Fráter Györgyöt 1551. december 17-én gyilkolták meg alvinci kastélyában.

993 A *Krónika* kinyomtatásakor (1554) még nem dőlt el, hogy Ferdinánd kénytelen lesz feladni Erdélyt és lemondani az ország egyesítéséről. Ezt maga Tinódi sem érte meg, mivel 1556. január 30-án meghalt.

Sőt jó János királ hogy Erdélben vala,
 Izabella asszon jó Budában vala,
 Másfélezör és negyvenben írnak vala,
 20 Az királné asszony egy szép fiat szült vala.

Tuttára királnak lőn, öremben vala,
 Nem sok idő múlván halálra szorula,
 Fráter Györgyöt, Petruitot⁹⁹⁴ ott előállatá,
 Fiát, feleségét csak önékik ajánlá.

25 Ímé történék halála⁹⁹⁵ Szászsebesben,
 Székesfejérvárban lőn eltemetésben,
 Az királné asszon lőn keserűségben,
 Fiával árvává marada özvegységben.

Az felséges királ, Ferdinándus királ
 30 Felesége után lött törvénből királ,⁹⁹⁶
 Anna asszon bátya az jó Lajos királ,
 Ki Mohácson vesze ez országért az királ.

Nagy sok esze, küncse költ már ez országra,
 Az magyar nemzetnek megmaradására,
 35 Ki Némötországnak lenne nyugalomára,
 Pogán törekőknek eltávoztatására.

Vendégországokból néki sok hada lőn,
 Ki János királnak oly nagy búára lőn,
 Előszer Tokajnál nagy futamása lőn,⁹⁹⁷
 40 Körösztési mezőn⁹⁹⁸ gonosz szerencséje lőn.

Szertelen futása az szinai⁹⁹⁹ mezőn,
 Ferdinánd királnak kin nagy öröme lőn,

994 Ti. Petrovics Péter temesi ispánt. Bár János király három gyámot nevezett ki fia mellé, György barát és Petrovics mellett a magyar hadak főparancsnokát, Török Bálintot is, Tinódi érdekes módon az utóbbit nem említi. Ez annál is furcsább, mivel 1541-ig a lantos Török Bálint familiárisa volt.

995 1540. július 22.

996 Ezzel a sorral Tinódi elismeri a Habsburg–Jagelló házassági szerződés érvényességét.

997 Tokaji csata: 1527. szeptember 27-én, ahol Ferdinánd Niklas Graf zu Salm vezette csapatai legyőzték János seregét.

998 Szerémi tudósít róla, hogy Török Bálint és Bakics Pál 1527 őszén a keresztesi mezőn törbe csalta Bodó Ferencet, Szapolyai egyik legjobb hadvezérét. Miután Bodót foglyul ejtették, több száz fős seregét szétzilálták.

999 Szinánál 1528. március 8-án győzte le újból Szapolyai hadait Hans Katzianer. A vereséget követően János király kénytelen volt elhagyni az országot. A csatákról újabban: B. Szabó János, János király döntő csatái. Tokaj, 1527 és Szina, 1528. In: Pósn László–Veszprémy László

Mindezeknek oka az sok magyar úr lőn,
Mert kösztök kétfelé pártolás, hasonlós lőn.

- 45 Lőn végre királnak oly nagy sok kárára,
Sok rendbéli hadának elromlására,
Magyar uraknak a sem lőn sok hasznára,
Mert pártolások lőn sokaknak halálára.

- Jánosnak halálát Ferdinánd hogy hallá,
50 Kisfia annyával Budában benn volna,
Hagyá szép táborát, hogy hamar indulna,
Mind vízen és földön Buda alá szállana.

- Táborát indítá, Budát megszállatá,
Lőtteté, rontatá, igen ostromlatá,¹⁰⁰⁰
55 Az királné asszont azzal háborítá.
Szulimán császárnak nagy sírtában írata.

- Ezen pogán császár igen megbúsula,
Százeezer emberét Budára bocsátá,
Az nagy Memhet basát képeben bocsátá,
60 János királ fiát hogy megszabadítaná.

Rettenetös haddal Memhet el-felszálla,
Szent Gellérd hegyére az némöt szorula,
Budáról sok magyar akkoron kiszálla,
Elvegy terekkel együtt sokszor ostromlá.¹⁰⁰¹

- 65 Az császár is nem tűrheté, felsüete,
Az királ fiához szerelmét jelönté,
Hogy népét az Dráván általkölteszteté,
Az budai hadat azzal megerőlteté.¹⁰⁰²

(szerk.), *Elfeledett háborúk. Középkori csaták és várostromok (6–16. század)*. Budapest, 2016, 426–442.

1000 Tinódi itt összevonja az eseményeket. Ferdinánd 1540-ben Leonhard Velset küldte Buda megvívására, de hadjárata idején tényleges harcok nem folytak Buda alatt. A következő év tavaszán érkező Roggendorf viszont valóban hosszú hetekig „Lőtteté, rontatá, igen ostromlatá” Budát.

1001 A Gellért-hegyen és közvetlen környékén elsáncolt német tábort július 10. és augusztus 21. között közel másfél hónapig ostromolták a török és a velük szövetséges magyar csapatok. – Ez a strófa szinte megegyezik azzal, amit erről Tinódi 1541-ben írt Török Bálint fogságáról szerzett versében: „Az magyar urakval lőn ő oly tanácsba: / Népöket szállíták kinn az hegy aljába. / Tőnek ostromokat az némöt táborra, / Elvegy terekkel együtt mennek harcra.” (87–90. skk)

1002 A valóságban mire Szulejmán főserge 1526. augusztus 26-án Buda alá ért, Roggendorf serege már vereséget szenvedett, és elmenekült a térségből.

Terekök, magyarok ostromnak menének,
 70 Nagy rettenetösön Szent Gellérd hegyének,
 Sokan az némötök az hegyen veszének,
 Kik szalathatának, hamar felsietének.

Vígan terök császár Skanbriába¹⁰⁰³ juta,
 János királ fiát ott alá hozatá,
 75 Hívségöt fogada, meg el-felbocsátá,
 Jó Terek Bálintot csak magának marasztá.

Sokat ez dolgokról nem illik szóllanom,
 Mert tölem már sokat hallottak, jól tudom,¹⁰⁰⁴
 Erdéli gondomat ezzel sem múlatom,
 80 Csak ennek sommáját én tüneknek mast mondom.

Dunát, Pestet, Budát császár elfoglalá,
 Az királné asszont békével bocsátá,
 Őt elkésérteté, Lippába szállalá,
 Az Tizsántúl ez országot néki ajánlá.

85 Erdélbe beszálá Gyulafejérvárba,¹⁰⁰⁵
 Kisfiával lakék nagy fohászkodásba,
 Fráter György marada az kincstartóságba,
 Három pispekségbe,¹⁰⁰⁶ erdéli vajdaságba.

Temesvárba jó Petruitt Péter szálla,
 90 Nagy hüven szolgálá ő az ispánságba,
 Birodalma vala Lippába, Solymosba,
 Jó Karánsebesbe, búr vala jó Lugasba.

Igen nagy gongyok lőn ott ez két túornak,
 Mint kedvét lelhetnék az terek császárnak,
 95 Szóval, ajándékval, békőknek, basáknak
 Sokat ígyérének, adának az császárnak.

1003 Sicambria, vagyis Óbuda. A járványveszély miatt Szulejmán a Budától északra levő Óbudán táborozott le.

1004 Tinódi két verset is írt Török Bálint fogságba estéről, a *Krónika* XVI. és XVII. számú költeményeit. A XVI-at lásd kötetünkben is.

1005 Izabella 1541 decemberében költözött Gyulafehérvárra. Veress, *Izabella királyné*. 197–202.

1006 A *János királ fiáról való szép krónikában* Tinódi már csak két püspökséget ír, ami pontosabb adat. Fráter György váradi püspök volt, emellett ő kezelte a Statileo János halála (1542) után be nem töltött erdélyi püspökség javadalmait is.

No, már hallgassátok az derék krónikát,
 Az két tútornak kösztök nem alkatását,
 Barát kincstartónak szertelen csudáját,
 100 Királné asszonnak fiával búdosását.
 [...]

Mavro Vetranović

BUDAVÁR PANASZA

Én, bús Buda vára, az éghez kiáltok,
 és jajom szavára lássátok, halljátok,
 hogy a dicsőségben virágzó uralmam
 leigázta éppen a szultán hatalma.
 5 Nagy sírásba ejtett, sírásra indított
 és engem emellett szandzsákokra osztott;
 örül a sárkány, a farkas, az oroszlán,
 mert tőlük hemzseg ma egész Magyarország:
 immár bánat hona, s gyásznak, betegségnek,
 10 hol a szent korona, küldöttje az égnek,
 – kárt ezzel okozván a keresztény népnek –,
 leszállott az oszmán oroszlán fejére,
 kinek kevély lázban a szablyája tombolt,
 egy szempillantásban sok báni vért ontott.
 15 Isten előtt sírja bánatában minden:
 ki a királyt szánja, olyan ember nincsen,
 kinek, díszruhában, örök dicsősége
 ottmaradt a sárban, s megvetette népe
 s e bátor csatában¹⁰⁰⁷ Buda dicsősége
 20 és a Kázmér-háznak¹⁰⁰⁸ vére elhull, vége.
 Melyet a keresztény csalárdul elhagyott,
 s jaj, akár a napfény, a zászlóm leszállott.
 Rajtam bécsi kormány, s erdélyi osztozott,
 a keleti pogány sírásra indított,¹⁰⁰⁹

1007 Ti. 1526-ban a mohácsi csatában.

1008 A Kázmér-ház a Jagelló-dinasztiát jelöli a versben. Jagelló IV. Kázmér lengyel király (1447–1492) gyermekei, Ulászló, János Albert, Sándor és Zsigmond uralkodtak a Jagelló-dinasztia államaiban, Magyar-, Cseh- és Lengyelországban, illetve Litvániában. II. Lajos, a magyar–cseh ág utolsó sarja IV. Kázmér unokája volt.

1009 Célzás arra, hogy II. Lajos halála után Magyarország birtoklásáért a Bécsben regnáló Ferdinánd, illetve az erdélyi háttországgal rendelkező (és néha udvarát is Erdélyben tartó) Szapolyai versengett, de fenyegető árnyékként már Mohács után megjelenik az oszmán hatalom is az országban.

- 25 hát e megosztáson végtelen bánatban
nagyhírű országom sirat, vigasztalan.
Így e megosztásom miatt mindörökké,
szüntelen sírásom el nem csitul többé.
Sírnak majd a társak, vágyva könnyük ömlik,
- 30 kik sorsukat már csak a bánatban töltik,
mint én, Buda vára, ki sírva jajgatok,
az oszmánnak árva szolgálója vagyok;
nagy hírnevem íme a földre tiportan,
nagy hatalmam itten végéhez ért mostan.
- 35 Nagy most az én bajom, nagy szenvedés ért el
s nem kevés siralom, nem tudom, mi végre;
Szörnyű keserv vegyül siratóénekekhez
és saját sebektől van tetézve mindez.
Mert a bús szerencsém harc és csata nélkül
- 40 nem ad nékem békét, nyugalmat sem végül,
hogy jaj s bánat nélkül kicsinyt pihenhessek,
a sárkány kezétől amíg el nem veszek.
A császár testvére¹⁰¹⁰ az oszmánnal harcolt
és a seregével sokszor rám támadott;¹⁰¹¹
- 45 a király, a császár el nem tudja érni,
hogy a híres szultán be ne tudjon venni.
Mert bejöttek jó sok és számtalan sorban
szultáni lovasok az én udvaromba,
s az a pár keresztény katona, ki ott volt
- 50 tartva még fegyverét, az is, lám, elhagyott;
az is, lám, elhagyott, mert a bátor oszmán
szabályával támadott, mint a tüzes sárkány;
bégek és a basák, meg a híres szultán
váramat megszállták, akár üres pusztát;¹⁰¹²
- 55 elillant hát minden egyetlen perc alatt,
pusztán már belőlem csak hírnevem maradt.
Ezért panaszkodom, könnyeimben ázva,
kérve-vágyva mondom, hangosan kiáltva:
ha van még katona, fegyverre teremtve,
- 60 gyalogos, vagy lovas, a jövőnek mentve
Magyarországon, jaj, indulj most hát gyorsan,
s sírásomat hallva állj te csatasorba.
S mi világos, mindet, a fegyvert is vedd le,
s arra mi fekete, ruhád mind cseréld le.

1010 I. Ferdinánd magyar király, V. Károly német-római császár öccse volt.

1011 Valóban: Ferdinánd hadai 1527-ben bevették, 1530-ban, illetve 1540–1541-ben két alkalommal is ostromolták Budát.

1012 Célzás arra, hogy Budát 1541-ben harc nélkül szállták meg az oszmánok.

- 65 Drága katonám, te, majd bátor tolladat
 áraszd könnyeiddel s lábaddal tapodjad,
 vedd le fényes kardod, hagyjad, hogy rozsdálljon
 és a tested, arcod könnyekben hadd ázzon,
 arcod vagdosd össze, tépd meg a hajadat,
- 70 s leborulva földre, kérleljed Uradat,
 siránkozz és sírjál, vérrel hulljon könnyed,
 sírva-ríva hívjál minden magyar földet;
 és ne fogjál többet te hadakozásba,
 hanem éljél könnyben, léted bánatában.
- 75 Mert oda lett már e magyar föld s dicsőség,
 nem Magyarország ez, csak nagy kietlenség!
 Ne bánd hát a sírást, nyomorúság árját,
 de legjobban sajnáld király palotáját:
 fegyverektől fénylett, s félt tőle a szultán,
- 80 de basák és bégek leverték azután.
 Így hát oda lett ám e nagyhírű fegyver,
 mely folyton készen állt a katonák mellett
 a magyar vidéken hősi harcban állni
 és hősi vérével Koszovót áztatni,¹⁰¹³
- 85 lándzsákat, kardokat törni, és szablyákat,
 a Dunán hajókat vezetni, bárkákat,
 hogy Dunának sokszor, hol állnak e végek,
 előntve volt olykor mindkét partja vérrel.
 Dicsőbb dolgot, ó, jaj, a világon szemmel
- 90 az ősidők óta nem látott az ember,
 mint hogy a harcosok tolldíszben csillogtak,
 fegyveres lovasok, mint a nap, ragyogtak,
 kezükben roppantak mind a hadi lándzsák;
 a földre hullottak skófiák és sapkák;
- 95 és vitézi tollak, meg selyem kalpagok,
 ahol bátran folynak magyar-török harcok.
 Mert mikor fegyverek ütköztek dörögve,
 mintha az egekkel világ egybedőlne.
 Jaj, jaj, én Istenem, van-e a világon,
- 100 aki megverselhet ilyen bátorságot?
 Hol mennydörgött szörnyen szablyáktól, pajszsoktól
 és az övéiken tipró lópatkóktól.
 Hisz, ha az oroszlán, farkas, és a többi
 rengetegnek árnyán össze talál jönni,
- 105 biz úgy nem harcolna iszonyú dühében
 egymás vérét ontva, egymást foggal tépve,

1013 A célzás valószínűleg a magyarul Rigómezőként ismert Kosovo Poljére, pontosabban az 1389. évi csatára vonatkozhat, mely a középkori szerb állam bukását jelentette.

- amint a vitézek egymást szúrták-vágták,
és vérben fürödtek nagy pajzsok és lándzsák.
Mintha sírtak volna az égi csillagok,
110 midőn ott hullottak a vitéz lovagok,
sokuknak, kik váltig vívták ott a harcot,
meztelen karja mind csuromvérnek látszott.
Aki ez ifjúság közül megmaradna,
a háború után nagy vígságra jutna;
105 mert a csatatéren vitézül harcolva
a kincset kimérve elosztották volna:
az ezüsttel kivert dömöcki pengéket,¹⁰¹⁴
skófia fejéket, sok turbánt, fehérét,
sok hazdiát,¹⁰¹⁵ subát, fehér sisakokat,
110 amit a katonák leginkább osztottak;
és az aranytollat, mit fejen viselnek
bátor ifjúkorban, s ezzel dicsekednek,
majd az örök üdvért szélesebb vágatában
adnák életüket egy hősi csatában.
115 Most már nincsen magyar, nincsen cseh, sem lengyel,
aki síkra szállna majd a török ellen;
nincs már vitéz horvát, nincsen egy szál bosnyák,
nincsen bátor dalmát, sem erdélyi s oláh,
ki a kereszt hitét szablyával osztotta,
120 míg a vitéz kezét pogány vérben mosta.
Már Koszovó sincsen, már Korbava sincsen,
csatamező sincsen, horvát dicsőség sem!¹⁰¹⁶
Magaslik zordonan a holttestek halma,
katonák asztagban, mint a fű s a szalma,
125 ha hirtelen eljön a zúzmara dérről,
s elhervad a mező minden zöld növénye,
vagy mintha odavág dörögve a mennykő,
és máris lángban áll szerte mind az erdő.

1014 Damaszkuszi acélból, különleges eljárással készült kard.

1015 A hazdiára lásd a *Szigeti veszedelem* 2. énekének 37. strófáját: „Szép arany hazdia függ alá válláról, / Az dalmátja is szintén olyan kaftánból, / Kemény misziri kard függ le oldaláról, / Melyet szultán Musa nyert görög császártól.”

1016 Vetranović itt a Balkán területén, több esetben magyar–horvát együttműködésben vívott vesztes csatákra céloz. Koszovó, vagyis Koszovo Polje, magyarul Rigómező, ahol két döntő csata is zajlott: 1389-ben a szerbek szenvedtek döntő vereséget az oszmánoktól, ami a középkori szerb állam végét és Balkán-félsziget keleti felének oszmán megszállását eredményezte. 1448-ban a Hunyadi János vezette magyar–havasalföldi had szenvedett vereséget Rigómezőn, ami illuzórikussá tette a török kiszorítását a Balkánról. 1493-ban Udbina közelében, a korbavai vagy más néven korbáviai mezőn Derencsényi Imre horvát-dalmát-szlavón bán vezetésével egy magyar–horvát sereg igyekezett feltartóztatni egy stájerországi portyáról hazatérő török sereget, de katasztrofális vereséget szenvedtek. A horvát nemesség színe-virága a harcmezőn maradt. Az udbinai csatát horvát Mohácsként is emlegetik.

- Így hát a hegyekben nagy sírást hallani,
 130 pázstorok kezdenek nagyon sóhajtani,
 szomorún siratják az erőt, hatalmat,
 ha a hegyet látják lomb nélkül, csupasznak.
 Ezért hát, katona, indulj már sebtében,
 Székesfehérvárra, Mátyás¹⁰¹⁷ nyughelyére,
 135 s kiáltsd: jaj, én árva! úgy sírva bánatban,
 hogy a hideg márvány is könnyre fakadna;
 s mondd: királyom, halljad, bús e szó hangzása,
 oda Buda vára s minden tartománya;
 oda már a magyar üdve s dicsősége,
 140 elnyelte mindet az oroszlán bendője!
 Én felséges uram, ha kérni ezt lehet,
 a sírodból újra e világra serkenj,
 s lásd a palotádat, és az udvaraid,
 hogy gyötrik csizmával a szultán rabjait!
 145 Ó, te János vajda,¹⁰¹⁸ az Isten nevében,
 és ti, többi urak, keljetek fel, kérlek!
 Ne álmodjátok most örök álmotokat,
 de e jajt lássátok, e bús sírásokat,
 sok szörnyű sebemet, míg én, Buda vára
 150 vágyom, rab létemre régvolt szabadságra.
 Istenhez, szentekhez folyton imádkozom,
 én, ki özvegy lettem, könnyeim hullatom,
 jajból, bánatomból, hogy, ha nem is szeret,
 pogány szolgaságból mentsen ki engemet:
 155 hogy feltámadjatok, ó Isten kegyelme,
 és a hatalmatok a sárkányt leverje,
 s porából éledjék újra dicsőségtek,
 mely szultán félelmét felszította régen
 végeimet védve s minden vidékemet,
 160 felnevelve érte számos vitézemet.
 De könnyem hasztalan, s szomorú sóhajom,
 mert a szultán rabja és bús foglya vagyok,
 s panaszbán, megverten, legyőzve, jaj, nekem,
 bús lesz az életem mindörökre, ámen.
 165 Ha már elvesztettem vitézi erényem,
 s bár nem volt kedvemre, balszerencse ért el.
 Valóban hiába, nincs értelme annak,

1017 Hunyadi Mátyás (1458–1490) hagyományosan és így Vetranović versében is a magyar dicsőség, a fényes, nagyhatalmi múlt megtestesítője.

1018 János vajda (*Janko vojvodo*) alatt a szerző valószínűleg nem Szapolyai Jánosra gondol, aki végül király lett, vajdának tehát nem illene szólítani, hanem Mátyás apjára, Hunyadi Jánosra, aki törökverő hősként a délszláv epikának is kiemelkedő alakja.

- hogy e kínlódásban sírjak éjjel-nappal,
 mert híres erényem erőre nem kaphat,
 170 s a fegyverem fénye megfakult, elhamvadt.
 Jaj, már az országom minden részén, szerte
 rozsdállik a bátor vitézek fegyvere,
 harci dicsőségem végéhez ért mostan,
 senki többé nincsen, kiben hitem volna.
 175 Ó, én dicsőségem! Hova lett hírneved?
 Ki nyomta el végleg minden erényedet?
 Ki tiporta így el híredet-nevedet,
 egy bátor vitézt sem hagyva a jövőnek?
 Kázmér¹⁰¹⁹ dicsősége, jaj, boldog korona,
 180 igaz-e, hogy véged, a hírneved oda,
 hogy királyi várad minden üdvössége
 fegyverben és sárban a végét így érje?
 Én meg e világon a királyom nélkül
 minden kint kiállok, és sírást, keserűn,
 185 ahogy illik annak, aki siránkozik,
 ki megsirattatva fogságba vettetik.
 Egykori kellemem az ég alatt senki
 nem tudja nyelvére, ajakára venni,
 mert mindenhol járja csak siratóéneket
 190 ott, hol magyar szüzek letek menedéket,
 és nagy sokasága a fiatal nőknek,
 kiknek nincsen párja, s asszonyok, úrhölgyek,
 s akiknek szépsége oly egyedülálló,
 hogy soha nem léssen ahhoz biz hasonló.
 195 Mi láng pusztította, ó, el az ifjúkat,
 kik fejükön hordtak gyöngyös koszorúkat,
 s kiket a földemen én, bús Buda vára,
 fegyverre neveltem, mikor dicsőn álltam?
 Nem tudom, mi végre, mindet elvesztettem,
 200 s ennyi szenvedéssel örök sírást nyertem.
 Elnyelte a rabság, jaj, az ifjúságot,
 ki meghódítaná az egész világot.
 Azt meghódítaná és a gaz zsarnokot
 tengeren üzné át, ahonnan származott.
 205 Úgy sírok, én, Buda, mint fájdalmában Jób,
 keresem kínomat sorolom mi a mód,
 siralmas életem rengeteg keservét,
 hogy többé fejemet fel nem emelem én,
 már teljes valómban a földre borultam
 210 a bús háborúban, amelyben elhulltam.

1019 Értsd itt is: a Jagelló-ház dicsősége

- Még fegyverben fénylett seregem, királyom,
 mikor csatatéren szultán elé állott
 a mohácsi mezőn voltak bátorságban;
 most pedig könnyezőn siratok én gyászban
 215 minden elhullt harcost, kivel dicső lettem,
 lovast és gyalogost, kit én felneveltem,
 s meztelen fegyverben, mint a mennykő voltak,
 kik az én földemen dicsőn virágoztak.
 Az elmúlt években, ami erőm csak volt,
 220 odaveszett minden, és semmivé foszolt.
 Ezért, keresztények, mindenki sajnáljon,
 mert elnyomtak végleg engem a pogányok.
 Jaj, tudom én aztat, s a világ is fogja,
 panaszkodástoknak nem lesz vége-hossza;
 225 megtörve, bánatban majd még siránkoztok,
 s pogány szolgálatban hozzám csatlakoztok.¹⁰²⁰
 Apródonként sorban, tudjátok mindnyájan,
 eljuttok mind gyorsan a szultán jármába,
 ki szárnya alá vesz, s akkor mondhatjátok:
 230 élet ebből nem lesz, ennél a halál jobb!
 A pogány kezére adtuk Buda várát,
 s ennek szenvedéssel adjuk meg az árát;
 Buda hulló könnyét s nem kevés sírását,
 Isten számon kéré rajtunk ő romlását,
 235 s miatta elvette mi összes örömünk,
 s cserébe rendelte, hogy hulljon a könnyünk.
 S minket, mert hitetlen kereszténynek látott,
 hagyta, hogy üzzenek honunkból pogányok,
 hűtlenségeinket s csalárdságainkat
 240 rabsággal büntette bennünk s fiainkban.
 Én adom itt elő, Buda, szenvedésem,
 hogy a gonosztevők mint csaltak meg engem,
 hogy azt mindenkoron jól tudják a népek,
 dicsőségem nagy volt, de ennek már vége.
 245 Én majd búsan könnyet hullatok, zokogva,
 szultánnak örökre szolgálja és foglya.
 Sírok majd szüntelen, jaj, nappal és éjjel,
 hogy szörnyű keservem az Istent elérje;
 ki megmondja nekem, jaj, milyen bűnömért
 250 hagytak el mind engem, hogy e kint tűrjem én.
 Csatán a királynak¹⁰²¹ a világon senki
 az ő nagy bajában nem jött segíteni.

1020 Vagyis Magyarország bukása óhatatlanul a többi keresztény ország végétét vetíti előre.

1021 Ti. II. Lajosnak nem akadt segítsége Mohácsnál.

- S elhagyta még hozzá némelyik szolgája,
 mikor kellett csatát vívni a szultánnal,
 255 így a csatateren királyt eltiporta,
 s számtalan vitéznek a vérét ontotta,
 a vérét ontotta a török s leverte,
 heverő holtaknak fegyverét elvette;
 fegyverét elvette, mely tetőtől talpig
 260 kedvtelve sok hősnek vérben mosakszik;
 minden vérben ázott köntöst összeszedett,
 hol a király megholt, s körötte heverték,
 hol királyom értem rossz órán csatázott,
 s hősöknek vérével nagy folyót fakasztott.
 265 Mert igaz és büszke volt ám Lajos király,
 értem vértet öltve vállalta a halált,
 és köszönet helyett szörnyű halál lelte,
 a saját serege taposta a földbe,
 vitézül harcolva a mohácsi mezőn,
 270 s ezért siránkozva maradtam, könnyezőn,
 könnyeim hullatom, s a fű elhervadna,
 egyaránt sajnálom a királyom s magam,
 s az én országomnak többi uraságát,
 és szabadságomat, mely elpusztult árván,
 275 és meghalt egészen, fordult visszájára,
 hogy vissza ne térjen a volt hazájába.
 Magyar hölgyek, így hát, könnyet hullassatok,
 és itt minden bástyát gyászba borítsatok,
 s a gyászoló, híres királyi palotát
 280 minden lénynek szíve sirassa zokogván,
 s tudja meg a világ, hogy itt e napokban,
 jaj, egy egész ország a vesztébe rohant.
 Így hát országomnak régvolt dicsősége
 egy dühös sárkánynak rabja lett egészen.
 285 Siralmat éneklek, hangom is könnyező,
 mert nem remélhetem, hogy visszatér erőm,
 sem hogy visszatér még régvolt szabadságom,
 mely most itt a végén rabsággá változott.
 Mert már senki nincsen sem király, sem vajda,
 290 ki engem kimentsen e fogságból majdan,
 mert hol a szultánnak szablyája áll vérben,
 császárnak s királynak kezétől nem félnek.¹⁰²²
 Mondják rengetegen, hogy mostan Szulimán

1022 Vetranović az ország romlását Moháctól és Lajos király halálától származtatja, de Szapolyai János halála és Buda eleste pecsételte azt meg. A török ellen a Habsburg-fivérek erejét elégtelennek ítéli.

- földön és tengeren uralkodik immár,
 295 s híres zászlójával, amint lehet tudni,
 mindig készen áll a királlyal harcolni.
 Ha a keresztények hatalma fegyverben
 mind egy nagy egységben ez ellen felkelne:
 soha ott, hol csatát a törökkel vívja,
 300 vissza őt nem nyomná még egy arasznnyira.¹⁰²³
 Semmivel a szultán immár nem törődik,
 mert a mező ura lesz örök időig;
 s e világon senki nincs olyan, ki bírna
 haderővel menni az ő táborira,
 305 mert mellettük bátor katonák őrt állnak,
 s mint tüzes sárkányok, ők is tüzet hánynak.
 S hol áll az a tábor, tudja ezt mindenki,
 az egész világon szebb dolgot nem lelteni.
 A szultán tábora amint csak megnyílik,
 310 mint élő láng lobban, tüzel mind és izzik;
 és az fényben lobban, mind lángokban égve,
 akár villám volna mennydörgés elébe.
 E fényben, amelyet a szabályaink szórtak,
 számtalan embernek vércseppjei forrtak;
 315 s a pázsit a mezőn, a csata, ha múlik,
 véres marad ettől, minden vérben úszik.
 Jaj, jaj, én Istenem, szeretném hát tudni,
 csatában ki merne szultánra támadni.
 Ezt én, Buda, tudom, ki most rabságomban
 320 sírok és kínlódom, keserű nyomorban,
 milyen is rabságban, a pogány kezében
 élni kínlódásban s ennyi szenvedésben.
 Ezért nekem itten az a véleményem:
 viszályok közt élve, hitvány keresztények,
 325 énám irigykedtek s átkos civódástok
 magasba emelte az oszmán családot;
 s – jaj, a balszerencsém – e viszályok okán
 tör keletről menvén nyugatra az oszmán;
 nyugatra fegyverben vonul, és ezalatt
 330 rabul ejt népeket, számtalan sokakat.
 Rabol hát Szulimán, pusztít mindenfele,
 a császárt s a királyt véve így semmibe;
 se földön, tengeren, se erre, se arra
 járni már nem lehet, csak sírva s haraggal.
 335 Mert a keresztények összes országa közt,

1023 Akár utalásnak is olvasható az 1542. évi nagy birodalmi hadjáratra, ahol egy komoly összefogással verbuvált sereg is kudarcot vallott Buda és Pest visszavételében.

- pogány nép melyeket rabigába döntött,
 én, bús Buda vára, sírok most legtöbbit,
 régvolt szabadságra ki vágyom örökre.
 De én bánatomat hiába ismétlem,
 340 hiszen nincsen olyan, ki ettől megvédjen.
 Engem, Buda várát az egész országgal
 farkasnak adtak át ők, és oroszlánnak,
 hogy farkas, oroszlán sokasodjon erre,
 és az egész ország földjén, akármerre,
 345 járjon, merre kíván, és apránként, lassan
 ölje elpusztítván mindazt, ami maradt.
 Így hát nemsokára nem lesz élő ember
 az egész országban, ki magomból ered;
 mert majd oszmánoknak keze hatalommal
 350 ültet turbánokat az én országomba.
 Szerte magyar földön nem lehet majd látni
 semmilyen fejfedőt, hanem csak olyant, mi
 turbán, vagy skófia, vagy más ilyenféle,
 ami csak pogánynak illik a fejére.
 355 De nagy nyomoromban sorolni sem tudnám,
 milyen sok dologban híres ez a szultán,
 aki hatalmas lett, és nagy erejével
 engem alávetett, s rabbá tett egészen.
 Kezdetek hát sírni, zokogni ti hegyek,
 360 mert ettől már senki nem védhet meg engem;
 zöldszín rengetegek, ti is sirassatok,
 mert a dicső nevem Szulimáné lett most.
 S völgyeket, dombokat kérem még, sirjanak,
 s bástyáimmal mostan együtt búsuljanak.
 365 S ligeteket kérem, sűrűn könnyezzenek,
 és bánatom, könnyem mind megosszák velem.
 És a madaraktól s minden vadállattól
 kérem, hogy nyomorom szánják és bánatom.
 Föld és fa és kövek, s állat mindenféle,
 370 és csillagos egek, és ti, édes vizek,
 sós tenger, és minden, mi van a világon,
 szívből kérlek, íme, jajomat halljátok,
 jajomat s keservét pokoli kínomnak,
 mit szolgálatomért keresztények adtak.
 375 Hisz én, Buda vára, a legerősebben
 harcra készen álltam a törökök ellen,
 és híres pajzs voltam, ki miatt az oszmán
 át nem lépett soha Száván, Dráván, Dunán,
 s fegyverrel őriztem a magyar vidéket,

- 380 s pogánytól megvédtem a kereszténységet.¹⁰²⁴
 Keresztény népséget ez meg nem hatotta,
 s lettem híres dísze mostan oszmánoknak,
 híremmel együtt hát, amelytől ragyogtam,
 farkas és oroszlán karmába jutottam.
- 385 S most panasz és bánat tölt el és zokogás,
 hiszen visszájára fordult a boldogság,
 és könnyben, sírásban maradok rabságban
 örök jajgatásban, pogány szolgaságban.
 Mert igen siralmas, s keserű nagy gyász az,
- 390 hogy, ki úr volt hajdan, azt hívják szolgának;
 mondják meg uraim, hitűkre, most kérem,
 van-e nagyobb kín, mint szabadság veszése,
 mert a szabadságért, mondják mind a bölcsek,
 nem elég fizetség világ minden kincse.
- 395 Jól tudom én is ezt, ki most rabigában
 könnyek között élek, szabadságra vágyva,
 nincs, kit az övéi jobban elárultak,
 mint ahogy enyéim török kézre adtak.
 Sirat már mindenki és sopánkodik, hogy
- 400 szultánhoz tartozik híres diadémom,
 mert e szent korona, mint minden, mi érték,
 Isten adománya, odafentről küldték,
 jaj, hogy az én ékes, gyönyörű koronám
 ragadta kezébe a haragos sárkány,
- 405 a sárkány s oroszlán, akik által minap
 egész Magyarország pusztulásba zuhant.
 Szánom koronámat, nincs vége bajának,
 ki került csatában sárkánynak karmába,
 vele dicsekedtem én, fegyverben híres,
- 410 mint a nap, mely ott, fenn álló napig fényes,
 hajnalcsillag gyanánt, vagy hajnali órán
 az éjjeli homályt, ha virrad, szétszórván.
 Én meg úgy maradtam most e nagy homályban,
 mint ha bújik a nap felhők palástjába,
- 415 sötétben s homályban, így királyom nélkül
 most én, Buda vára maradtam özvegyül.
 Hisz nagyobb bánatot okozott ez nekem,
 mint királyné mikor parancsolt énnekem,
 és a kicsi gyermek, kit kedvelt a szultán,
- 420 hogy majd viselhesse ő az én koronám.
 Mert jobb volt az nekem, hogy egy nő uraljon,
 igazat beszélek, ha sok is a bajom,

¹⁰²⁴ Ez a *propugnaculum* vagy *clipeus Christianitatis* gondolat explicit megjelenése a versben.

- és a kicsi gyermek, kit kedvelt a szultán,
minthogy most így engem tiporjon a pogány;
425 s harácsot fizetni jobb lett volna nekem,
mint hagyni elveszni szabad életemet.¹⁰²⁵
Jobb lett volna tűrni nőt és a gyermeket,
mint halálba űzni dicső nemeseket.
Akkor a bánokat a magyar urakkal
430 le nem vágta volna a pogánynak kardja.
És mind az urak, kik életben maradtak,
így el nem veszítik a szabadságukat;
és a híres oszmán szultán nem osztaná
tímárként¹⁰²⁶ azután azt, mi Magyarország,
435 hanem nyugalomban, tudja meg mindenki
tölteném sorsomat, s nem háborgat senki.
És ha én haráccsal¹⁰²⁷ szolgálnám az oszmánt,
jaj, nem lenne bánat, s könny sem hullna talán,
mint most, hogy sebeim mind újból szenvedem,
440 s kínos keserveim könnyezőn viselem.
Harácsot fizetnék addig a szultánnak,
míg az Isten ott fenn nem segít császárnak
s a többi uraknak (ha akad még abból),
hogy majd kihúzzanak e hatalmas bajból.
445 De ki az, nem tudom (fenséges Istenem!),
aki rab voltomtól megmenthetne engem,
s meg ki szüntethetné az én sok kínomat,
hogy tovább élhetném régi víg napomat,
mint a te hatalmad, amely oly végtelen,
450 hogy minden lényt ural örökre, teljesen.
Mert biz te jobboldal, ha azt úgy akarod,
mondhatom ezt joggal, bármit változtatol.
Épp ezért azt hiszem, az az akaratod,
hogy a kínt szenvedjem és a bús bánatot,
455 kínban és szenvedve örök zokogásban,
kedvem ellenére oszmán szolgaságban.
Szót még hadd emeljek ama gonosz ellen,
ki hadával engem oszmán rabjává tett:
Bécs miatt sírok én legtöbbet Istennek,
460 ki, hogy elveszejtsen, szultánt ingerelte,
s miatta történt az, hogy Buda elveszett,

1025 Vagyis Vetranović szerint egyértelműen jobban járt volna Magyarország, ha Izabella és János Zsigmond uralma alatt török vazallus állam marad, aki adót fizet Sztambulnak, semmint hogy maradék függetlensége is elveszen fővárosával együtt.

1026 Vagyis tímárjavadalomként, ami kisebb oszmán szolgálati birtokot jelent.

1027 Haradz: az Oszmán Birodalom nem muzulmán lakossága által fizetett adó.

- és én nagy bánatban hordozom sebemet.¹⁰²⁸
 Jaj, te nyomorult Bécs, nem szégyelled magad,
 hogy bár nem érdemlém, rabság lett jutalmam?
- 465 Jaj, mert a kapzsi vágy és remény vezetett,
 az alvó oroszlánt, ím felébresztetted!
 Így én, Buda vára az egész országgal
 farkasnak szolgája lettem s oroszlánnak.
 Tudod-e, te Bécs, hogy mit a szultán elvesz,
- 470 visszafoglalhatnod azt többé nem lehet!
 Mert nem fél semmilyen erő hatalmától
 a harcban, kivéve Isten haragjától.
 S keresztény széthúzás őt csak segítette,
 így ellenük hadát győzelemre vitte.
- 475 Így hát nincs már nekem arra többé módom,
 hogy visszaszerezsem majd egykori trónom.
 De kik elárulták, jaj, az én országom,
 ím, megtapasztalták a rabszolgaságot;
 mert Szulimán eljött, és az országomból
- 480 mindenkit elűzött a lakosaimból.
 Már ki sem rabolnak, se meg nem ríkatnak,
 s rajtam s országomon többé nem osztoznak.¹⁰²⁹

1028 Vetranović egyértelműen a Szapolyai-párti álláspontot osztja, ami például az *Obsidio végkicsengése* is: vagyis hogy Ferdinánd 1540. őszi támadása volt az a provokáció, mely végül Buda megszállásához vezetett.

1029 A záró sorok keserű iróniának tűnnek: a szultán birtokában – mintegy börtönben – végre biztonságban van Buda és Magyarország. Török iga alatt többé nem célpontja marakodó hatalmaknak.

III.
BRANDENBURGI JOACHIM
HADJÁRATA
BUDA ÉS PEST VISSZAVÍVÁSÁRA
1542

WOLFGANG LAZIUS

Lazius az 1542. évi hadjáratban már nem vett részt. Elképzelhető, hogy a sereg gyülekezésének bécsi lakosként a tanúja volt, és talán a város közelében levő tábornok is látta, de nem vonult velük Buda felé. Harmadik szövege így a Vels-hadjáratot megörökítő elsőhöz hasonlóan nem egy szemtanú beszámolója. Ám éppoly tendenciózus, mint a másik két könyv. Nem vitás, hogy a Buda visszavételére indított hadjárat csúfos kudarcba fulladt, hiszen a komoly erőket felvonultató, a kor legtapasztaltabb katonáit és hadvezéreit mozgósító vállalkozás épp csak eljutott Pest alá. A rosszul erősített várost pár napig lövették, összesen egyetlen komoly rohamot kíséreltek meg, majd visszavonták a csapatokat Bécs felé. A valódi stratégiai cél elérésére, azaz Buda visszavásárlására kísérletet sem tettek. A tényeket Lazius sem vitatja, de a kudarc miatti felelősséget igyekszik a birodalmi csapatok, hadvezérek, így lényegében a birodalmi rendek rovására írni. Míg Giovio szövegének főszereplője a pápai csapatok parancsnoka, Alessandro Vitelli, Lazius róla hallgat, hogy annál jobban kiemelhesse a Ferdinánd zsoldjában álló csapatok parancsnokának, Hans Ungnadnak az érdemeit. Merész csúsztatással még azt is vállalja, hogy Ungnad mellett (Vitelli nevét kihúзва a kéziratban!) a közvetlenül Ferdinánd zsoldjában álló olasz Filippo Tornielli gróf szerepét hangsúlyozza. A birodalmi sereget Ungnad csapatai vezetik Pest alá, és Ungnad az, aki utóvédként meggátolja, hogy a visszavonulás során hátba támadják őket, így az a kevés érdem, ami a sikertelen hadjáratból megszerezhető, vagyis hogy a sereg nem szenved vereséget, és többé-kevésbé épségben megjárja az utat Bécs és Pest között, az osztrák seregeket vezető Ungnad érdeme. Szemelvényünk eredetije az ÖNB cod 7688, fol. 140r–151r. lapjain található. Kasza Péter fordítása az antológia számára készült.

A MAGYAR TÖRTÉNELEM HARMADIK KÖNYVE MINDARRÓL, AMIT
A NEMES FERDINÁND KIRÁLY ÉS MÁS NÉMET FEJEDELMEK HÍVÁSÁ-
RA ÉS NEVÉBEN BRANDENBURGI JOACHIM VÁLASZTÓFEJEDELEM
MAGYARORSZÁGON AZ 1542. ÉVBEN VÉGHEZ VITT

Seregünk azon veresége után, melyet, mint arról az előző könyvben beszámoltunk, Buda alatt szenvedett el, a nemes Ferdinánd király ismét Velset nevezte ki Magyarország és Ausztria főhadparancsnokának sok más mellett azért is, mert soha nem engedett a mohóságnak, és az hírtelt róla, hogy minden körülmények között megállja a helyét. Ő, mielőtt elfoglalta tiszttét ebben a zavaros helyzetben, miután a török császár Buda elfoglalása után megszámlálhatatlan csapataival már Ausztria ellen készülődött,¹ késedelem nélkül a régi sereg maradványaihoz utazott, melyek Magyarországon, Komárom mellett teleltek. Mivel nem sok bizodalma volt a sereghez, melyben sem a katonák száma nem volt teljes, sem pedig egészségi állapotuk nem volt kielégítő, úgy határozott, hogy újabb csapatokkal egészíti ki ezeket, melyeket időközben nagy hirtelen az osztrák és az örökös tartományok állítottak ki. Mindenhonnan magához rendelte a várőrségeket, a kódorgókat visszavezette a hadijelvények alá, gondoskodott fegyverről, lándzsáról, lovakról és minden egyéb hadi felszerelésről, továbbá elegendő élelmet hozatott, egyszóval okosan és a vártól gyorsabban előteremtett mindent, amire csak a változékony és sok mindenben hiányt szenvedő háborúban szükség szokott lenni.

Miután ezzel végzett, bár serege sem létszámát, sem erejét tekintve nem volt a hatalmas ellenséghez mérhető, és bár a barbárok minden útvonalat veszedelmessé tettek, Komáromból mégis rettenthetetlenül Tatára vonult, melyről elmondtuk,² hogy valamivel korábban a barbárok lángok közt hagyták hátra. Tábornok pedig ennek szomszédságában szorgosan igyekezett kifürkészni az ellenség szándékait, akik ez idő szerint még Buda alatt táboroztak habozva, vajon Buda kézre kerítése után, már az év utolsó szakaszában hazafelé igyekezzenek-e, vagy szerencsájukat meglovagolva mélyebben benyomuljanak Ausztriába. Mindkét terv mellett számos és nagyszerű érv szólt. Egyfelől a ragály³ és a váratlanul beköszöntő fagy nehézkessé tette a további előrenyomulást, másrészt a zászmány és a katonasággal még meg nem erősített, továbbá a járványtól is megviselt Bécs elfoglalásának lehetősége a háború vártól is szerencsésebb befejezésével kecsegtetett.

1 A szultán 1541 őszén nem indult Ausztria ellen. A portyázó csapatok viszont, amint a *Memoria rerum* erről megemlékezik, 1542 farsangján eljutottak egészen Győr és Pannonhalma környékéig.

2 Lazius korábban nem szólt erről, és 1541-ből nincs is adat arra, hogy oszmán csapatok Tatát felégették volna.

3 Budán valóban kitört a pestis. 1541 őszén ennek még az első budai pasa, Szulejmán is áldozatul esett.

Miközben mindkét részről a lehetőségeket mérlegelték és az események alakulására vártak, Friedrich von Fürstenberg⁴ gróf tizenegy zászlóaljjal behajózott Bécsbe, és úgy fellelkesítette a teljes kétségbeesésbe jutott polgárokat, hogy sokan visszafordultak a menekülésből, melyre a végső veszélyben elszánták magukat.⁵ A legtöbben, mit sem törődve a pestissel, mely akkor kegyetlenül sújtotta Ausztriát, fegyvert ragadtak, még ha korábban soha nem is próbálkoztak ilyennel, és önként készülődtek a hadi szolgálatra. Fürstenberget hamarosan követte Melignano márki háromezer lombarddal, tirolival és svájccal, akiknek érkezése nem kevésbé volt kedvére, mint üdvére az osztrákoknak.⁶ Fürstenberg pedig, miután minden, az ostromhoz szükséges dolgot elrendezett Bécsben, és lelket öntött a polgárokbá is, hét zászlóaljjal Pozsonyba hajózott, hármat pedig hátrahagyott Bécs védelmére.⁷ A márki is haladéktalanul dologhoz látott: mélyen, egészen Esztergomig benyomult Magyarországra, és megközelítette az ellenséget.⁸ A gróf a német csapatokkal hátramaradt Pozsony védelmére. Kettejük között volt a főparancsnok, Vels, aki a haditerv szerint Komárom és Győr közelébe vonult, és igyekezett gondosan kifürkészni az ellenség szándékait. Így a hamarjában felállított három tábor, a három, más-más helyeken a legnagyobb sietséggel toborzott sereg, nemkülönben a három tekintélyes és bátor hadvezér a vártnál gyorsabban összegyűlt, és megszilárdította Ausztria ingatag helyzetét. A táborokat csupán akkora távolság választotta el egymástól, hogy egyikük könnyen segítséget nyújthatott a másiknak, ha az ellenség megrohanta volna valamelyiket. Nem is lehetett egykönnyen eldönteni, melyikük multa felül a másikat vitézségben és hadi tapasztalatban. Így e szerencsétlen helyzethez képest, Isten segedelmével, a lehető legkedvezőbben alakultak a dolgok, minthogy az ellenség nem tudott betörni és nem tudta elpusztítani a legnemesebb és a járványtól már amúgy is szinte elnéptelennített tartományt, holott ez a veszedelem erre emberemlékezet

4 Friedrich von Fürstenberg (1510–1567) Rajna-vidéki nemesi család sarja volt, 1532-ben részt vett Bécs védelmében (Pálffy Géza, *Katonai igazságszolgáltatás a királyi Magyarországon a XVI–XVII. században*. Győr, 1995, 29.), de Magyarországra soha nem jutott el. 1541-ben a regensburgi birodalmi gyűlésen még őt javasolták a felállítandó birodalmi had főparancsnokának, de mire útnak indult volna, Buda elesett, így az 1541-re tervezett hadjáratból és Fürstenberg parancsnoki megbízásából nem lett semmi (Hubertus Thomas Leodinus, *Spiegel des Humors grosser Potentaten...* Schleussingen, 1628, 422.). De ha csapataival Bécsig eljutott, mint Lazius írja, már az is fontos szerepet játszott a város biztonságérzetének növelésében. 1542-ben már Brandenburgi Joachim volt a főparancsnok-jelölt, aki Friedrich von Fürstenberget szánta a birodalmi lovasság egyik parancsonkául, de ez is csak terv maradt. A lovasságot ténylegesen Georg von Heideck vezette (Bagi Zoltán Péter, Joachim brandenburgi őrgrof. 112–113.).

5 Az előző részben Lazius még kifejezetten azt írta, Bécs és más alsó-ausztriai városok lakosai annyira elszántak voltak, hogy nem is gondoltak a menekülésre.

6 Gian Giacomo Medici, Melegnano márkija (1495–1555). Legkorábban 1541 októberében érhetett Bécsbe, mivel szeptember 27-én csapataival együtt még Linzben volt (ÖStA, HHStA, UA 46. Konv. C, fol. 25.). Életéről bővebben lásd a Hauffe-napló 1541-es szemelvényének jegyzeteit.

7 Pár sorral fentebb még tizenegy zászlóalj tartozott Fürstenberg alá, most csak hetet és hármat említ Lazius.

8 Ferdinánd október 28-án nevezte ki Melegnano márkit a magyarországi csapatok ideiglenes főparancsnokává (*locumtenens capitanei generalis*) (ÖStA, HHStA, UA 46. Konv. D, fol. 16.). A márki ezt követően indult Esztergomba.

óta messze a legjobb a lehetőséget kínálta. Így az idő előrehaladtával a dühöngő pestis miatti aggodalom mind jobban felülkerekedett a segédcsapatok érkezését követő reménykedésen.

Vels azonban, bár az őszi hideg nem kedvez a hadakozásnak, és az a hír járta, hogy a zsákmánnyal megrakott, az ország fővárosával gazdagodott Barbár a veszedelemtől tartva, mely az elterjedt ragály miatt egy ilyen nagy létszámú sereget fenyegetett, visszavonult, úgy döntött, hogy addig nem hagyja el Magyarország, míg gondosan meg nem szilárdítja az új határokat. Miután ugyanis Buda elveszett, nemkülönben Magyarországnak a Dráva folyó és (ahogy azt fentebb említettük) a németek eldobált pajzsairól Vértesnek nevezett hegy között elterülő része is teljességgel az ellenség hatalmába került,⁹ csak néhány vár és erőd maradt, amelyek vagy kiépítettségük, vagy elhelyezkedésük révén olyan erősek voltak, hogy ellenállhattak egy esetleges ostromnak. Közülük Buda felől Ausztria felé haladva Visegrád volt az első, utána Esztergom és a Székesnek is nevezett Fehérvár. Ezekre a helyekre Vels még az őszi vége előtt szétszította seregét. Ezzel egy időben a márki is letáborozott olasz csapataival Esztergomban. A többi véghelyet, mint említettük, Vels a körülmények adta lehetőségek szerint hasonlóképpen erősítette meg. Értesüléseim szerint e nehézségek közepette is éppoly bátor és bölcs férfiként viselkedett, mintha csatába készülné, és olyan mértékletességgel, hogy a katonák szemlátomást éppúgy szerették, mint tisztelték. Vels ugyanis, miközben gondosan ügyelt a pillanatnyi helyzetre, sosem hagyta figyelmen kívül a korábbi eseményeket, így nehezen eldönthető, vajon elhárítani vagy megelőzni tudta-e jobban az ellenség támadását. Számos megbízható és ügyes kémet toborozva ugyanis már azelőtt tudomása volt az ellenség minden tervéről, mielőtt azok a megvalósulásig jutottak volna. Ezenkívül folyamatosan változtatta a táborhelyét, mintha az ellenség a közelben lenne, a várak és városok körüli táborokat őrséggel és védművekkel erősítette meg, fáradhatatlanul gondoskodott az őrszemekről, a tapasztalt könnyű fegyverzetű magyar lovasság segítségével pedig jóval a határokon túl igyekezett kipuhatolni az ellenség erejét. Így inkább a portyák megakadályozásával, mint csatákkal vagy ütközetekkel rövid idő alatt nyugalmat teremtett Magyarországnak a fentebb említett hegyen túli, Ausztria felé elterülő részén. Akkor volt ebben a hadvezérben a jó szerencsével párosuló bölcsesség, hogy amíg Vels volt a főparancsnok, semmiféle ellenséges betörés nem gyűjtotta fel honfitársaink falvait, vagy dúlta fel földjeit, hiába volt a nagyszámú ellenség oly roppant közel.

Ezenközben a nemes Ferdinánd király, aki a terjedő ragály ereje miatt Felső-Ausztriába húzódott vissza, amint a hírnököktől minderről értesült, valamint arról is megbizonyosodott, hogy a törökök a következő nyáron újabb hadjáratra készülnek, a lehető leggyorsabban Prágába sietett, ahová összes tartományai szá-

9 1541 őszién ténylegesen csak Buda és Pest került török megszállás alá, illetve a közvetlenül a Duna partján Paks, Kalocsa, Tolna, Bács és Mohács. Ezek a helyek azonban nem voltak megerősítve, így a Duna mint utánpótlási útvonal nagyon sebezhető volt. Az oszmán hadvezetés célja ezért a főváros védelmi övezetének kiterjesztése és a Duna védelme volt. A Dunántúl Lazius által említett keleti részén azonban csak 1543-ban, Pécs, Székesfehérvár és Esztergom elfoglalásával alakult ki a hódoltsági övezet.

mára gyűlést hirdetett.¹⁰ Itt előadván a fenyegető veszély nagyságát, az övéi tanácsát kérte, hogy miképpen lehetne szembeszállni e hatalmas ellenséggel, ha a határt áttörve adáz seregeivel Ausztria, Morvaország és Stájerország felé nyomulna előre. És miközben a gabona beszerzéséről, lőpor és ágyúk előteremtéséről tárgyalt, követeket küldött Lengyelország, Dánia és Anglia királyaihoz, hogy segítségüket kérje egy ilyen fontos és kikerülhetetlen háborúhoz. A német fejedelmek ugyanis már az előző évben, az 1541-ben Regensburgban tartott gyűlésén egyhangúlag megszavazták, hogy mihelyt híre jön, hogy a török zsarnok Ausztria ellen készülődik, idejekorán hatvanezer gyalogost és tízezer lovasat küldenek Ausztriába segítségképpen.¹¹ Az elvégzett összeírás alapján pedig azt is pontosan tudta valamennyi fejedelem és város, hogy mennyi katonát kell kiállítania. Ezt Prágában, az összes tartományai számára tartott gyűlésen is előadta az oda delegált küldötteknek. Figyelmeztette őket, hogy nagyon is érdekükben áll, előre látva az eseményt, idejekorán tervet kovácsolni, amíg még közvetlen veszély nem fenyegeti őket, és egyenként bízta, intette és kérlelte őket, ne hagyják, hogy ilyen nevezetes és gazdag tartományokat kifosszanak, förtelmes rabságba hurcolják a szerencsétlen parasztokat, gyermekeiket, saját rokonaikat és ismerőseiket, továbbá intette őket, hogy ne saját kárukra tanulják meg, milyen nyomorúság is a számkivetettség. Ezért lássanak munkához, és ki-ki gondoskodjon magáról, családjáról, birtokairól és hatáiról. Meglátják majd, hogy ő is mindent el fog követni, mert ha ki-ki erejéhez mérten felajánlja javait egy ilyen szükséghelyzetben, ő magára vállalja a flotta felállításának, a könnyűlovasság és a tüzérség előteremtésének gondját. Miután pedig felismerte, hogy tapogatózásai nyomán lassanként hajlanak a szavára, hosszasan tanácskozva többekkel végül rávette őket, hogy az örökös tartományok húszezer fős segédcsapatot állítsanak ki a következő év, vagyis 1542 nyarára.¹²

A király tisztviselői eközben Bécsben az ellátmányról gondoskodtak, és ezt olyan nagy mennyiségben szállították a földről a városba, hogy itt-ott még a templomok pincéiben és kolostorokban is lisztet, búzát és zabot tároltak. De ez idő alatt Németország fejedelmei sem késlekedtek, hanem úgy toborozták a ka-

10 Ferdinánd több tartományi gyűlést is összehívott 1541 őszén különböző helyekre: Alsó- és Felső-Ausztria rendjeit Linzbe kérte, a cseh rendeket pedig Kuttenebergbe (Kutná Hora), illetve Prágába. A magyar rendek Ferdinánd távollétében 1542. február 11. és március 7. között Besztercebányán tartottak országgyűlést (Traut, *Kurfürst Joachim*. 54.).

11 A regensburgi gyűlésen az uralkodó és a rendek küldöttei más-más létszámú katonaság kiállítását szorgalmazták. Végül huszonnégyezer fő háromévi fegyverben tartását határozták el (Károlyi Árpád, A német birodalom nagy hadivállalata Magyarországon 1542. I–V. közl. *Századok* 14 [1880], 297.). A speyeri birodalmi gyűlésen végül negyvenezer gyalogos és nyolcezer lovas kiállítását vállalták 1542 tavaszán (Bagi Zoltán Péter, Együttműködésre kényszerítve, együttműködésre kényszerülve. In: Bagi Zoltán Péter [szerk.], „...úgy irhassak, mint volt...” *Ünnepi tanulmányok a hatvanöt esztendő Tóth Sándor László tiszteletére*. Szeged, 2019, 121–122.).

12 A prágai gyűlés 1541. december 5. és 1542. január 15. között zajlott. Ezen tízezer könnyűlovas, egy szintén tízezer emberrel ellátott dunai flottilla, száz ágyú és négyezer sáncásó kiállítását vállalták (Silvia Schweinzer-Burian [hgg.], *Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Karl V. Der Reichstag zu Speyer 1542. Erster Teilband. Jüngere Reihe, zwölfter Band*. München, 2003, 247–248.).

tonákat, mintha az ellenség már a kapuk előtt állna, és csapatostul küldték őket vízi úton Ausztriába, részben pedig maguk is útnak indultak, és az engedelmesség olyan jeleit mutatták, amit ilyen nagy felfordulás közepette nem is vártak volna tőlük, illetve a legtöbben úgy hitték, hogy csak jóval lassabban és hanyagabbul küldik majd a segítséget. A roppant hadjárat élére egy vezért jelöltek ki, hogy a római császár nevében mindent teljhatalommal irányítson: Brandenburgi Joachim választófejedelmet.¹³ Két társat¹⁴ rendeltek mellé, hogy a terheket megosszák: Konrad von Bemelberget¹⁵ és [Wolf] Dietrich von Pfirtet.¹⁶ Mindketten jelentős, huszonkét zászlóaljból álló gyaloghadosztályt vezényeltek, ezt németül regimentnek hívják.¹⁷ Ezeknek a férfiaknak óriási volt a tekintélye és a hadi tapasztalata, bár nem lehetett eldönteni, hogy gyakori hadakozásaik során gondosan vagy inkább szerencsésen vezették-e seregeiket. Mellőzöm a többi fejedelmet és gróft, akik közül némelyek saját pénzükön katonáskodtak, mások pedig tisztirangban szolgáltak. Móric, Szászország hercege¹⁸ Ágost fivérével¹⁹ együtt saját költségén csatlakozott ehhez a hadjáratához egy jól felszerelt és tekintélyes lovascsapattal. De részt vettek ebben a háborúban Németország legelőkelőbb grófjai

13 Brandenburgi Joachim megbízatása (*Bestallung*) 1542. március 26-án kelt Speyerben. Traut, *Kurfürst Joachim*. 123–128.

14 Joachim mellé tíz birodalmi tanácsost rendeltek a vezérkarba (Meyer, *Die Feldhauptmannschaft Joachim*. 523.).

15 Konrad von Bemelberg (más néven Kurt von Bemelberg, avagy a Kis Hesseni) (1494–1567) híres, hesseni származású zsoldosvezér, a Brandenburgi Joachim mellé kinevezett nyolc katonai tanácsadó egyike. Bemelberg küzdött a 16. század első felének szinte összes fontos harcterén Németországtól, Itálián át Franciaországig és Magyarorszáig. V. Károly zsoldjában kitüntette magát a páviai csatában (1525), majd a *Sacco di Roma* idején már harmincöt zászlóalj tartozott a parancsnoksága alá. 1544-ben Károly seregében harcolt Franciaországban, majd mellette küzdött a schmalkaldeni háborúban is. II. Fülöp seregében harcolt a St. Quentin-i csatában (1557). I. Ferdinánd az udvari haditanács tagjává nevezte ki. Személye jó példa arra, hogy az 1542. évi hadjáratban Európa legképzettebb katonái vettek részt. Neve Laziusnál Cunradus a Bemelberg alakban szerepel. Címerével díszített sátra látható Virgil Solis pesti ostromot ábrázoló metszetén is.

Bemelberg életét és tevékenységét gazdag szakirodalom dolgozta fel: E. Solger, *Der Landsknechtsobrist Konrat von Bemelberg der kleine Hess*. Nördlingen, 1870. H. L. Bezzenberger, Konrad von Boineburg (Kurt von Bemmelberg), der kleine Hesse. In: *Hessisches Jahrbuch für 1855*. Kassel, 1855, 85–115. Waldemar Küther und Gerhard Seib, Konrad von Boyneburg (Bemelberg), ein Landsknechtsführer aus Hessen im 16. Jahrhundert. *Hessische Jahrbücher für Landesgeschichte* 19 (1969), 234–295. Újabb kiadása: Waldemar Küther, *Konrad von Bemelberg: Ein Soldatenleben*. (Schelklinger Hefte 19) Schelklingen, 1994.

16 Laziusnál Theodericus a Pfyrd alakban. Nevével jelzett sátra szintén látható Solis metszetén. Mind Bemelberg, mind Pfirt a birodalmi gyalogság parancsnokai voltak, kinevezésüket április 12-én állították ki, ők maguk május elején érkeztek meg a bécsi gyülekezőhelyre (Bagi, Joachim brandenburgi örgróf. 113.). Pfirt a mühlbergi csatában vesztette életét.

17 Traut szerint a gyalogságot összesen ötvenhét zászlóaljra osztották. Bemelberg alá harminchárom, Pfirt alá huszonnégy zászlóalj tartozott (Traut, *Kurfürst Joachim*. 174.).

18 Móric szász herceg (1521–1553) 1547-től haláláig szász választófejedelem.

19 Erős Ágost (1526–1586) Móric herceg öccse, 1553-tól választófejedelemként utóda.

és nagyurai, a Mansfeldek,²⁰ Monfortok, Hennebergék,²¹ Solmsok, Eysenbergék, Leyningenek, Affenstainok, Haydeckek²² és sokan mások, akiket hosszadalmas lenne felsorolni, és akik május elsejére mind összegyűltek Ausztriában a rájuk bízott csapatokkal együtt.²³

Van Bécs közelében egy messze elnyúló mező, ahol a Duna kettéágazása egy sűrű erdővel körbevett szigetet képez, melyet vagy azért, mert ott mindig bőségesen lehet farkasra vadászni, vagy az egymásba ömlő víz állandóan hallható surrogásról az osztrákok saját nyelvükön *den Wolff*nak, vagyis Farkas-szigetnek neveznek.²⁴ A nemes király ezt a helyet jelölte ki a hatalmas tábor számára, amíg az összes csapat egybegyűlik. Itt táborozott le az egyes fejedelmek és városok serege és lovassága, és ez a fallal és sánccal körülvett térség magába fogadta egész Németország haderejét, örvendetes és nagyszerű látványt kínálva korunknak.²⁵ Mivel pedig a tábornak élelemre is szüksége volt, amit nagyrészt osztrák területekről szállítottak oda, mindenféle vidékről nagyszámú kereskedő is összegyűlt itt.²⁶ És miközben az odahordott áruikból pénzt kerestek, a tartomány lakosságát is gazdagították, annyira tele volt minden fogadó. A hajók megszámlálhatatlanul sok embert és lovat szállítottak ide, egy részük fegyvert, bort, élelmet, más részük a háború éltető erejét, aranyat, ezüstöt és ágyúkat hozott. A tábori szolgák az asszonyokkal együtt főzték az ebédet és mosták a ruhákat. Ha valakinek akadt olyan rokona vagy cimborája, akit ösztönzött a hely gazdagsága és a hatalmas háború dicsősége, az mind a sereg nyomába szegődött. A szárazföldön szekereken, a Dunán teherhajókon és csónakokon szakadatlan sorban áradtak nap nap után Ausztria felé, úgy, hogy nem fértek el az utakon, nem volt elég hordár és szekér, alig lehetett hajót és hajóst találni, és nagy pénzért fogadtak fel mindenkit, aki tudta, hogyan kell evezni vagy lovat szekér elé fogni.

Ám Ferdinánd király sem maradt tétlen egy ilyen jelentős ügyben: elengedte az összes vámot, melyet az utazóknak sűrűn kellett volna fizetniük a Duna mentén, így az utazást teljes egészében szabaddá tette a katonák és a kereskedők számára. Ehhez a vállalkozáshoz, mely nyilvánvalóan örvendetesebb és szükségesebb volt az egész kereszténység számára minden hadjáratnál, amelyet valaha

20 A Mansfeld-grófok közül Karl és Kaspar Mansfeld vett részt a hadjáratban Szász Móric oldalán. Utóbbi Pest alatt vesztette életét (Jochen Vötsch, Kaspar I. von Mansfeld-Hinterort.). In: *Sächsische Biografie*, hrsg. vom Institut für Sächsische Geschichte und Volkskunde. Online-Ausgabe: <http://www.isgv.de/saebi/> Letöltés dátuma: 2020. november 4.

21 Graf Ernst von Henneberg (1511–1583) egyike volt a Brandenburgi Joachim mellé kinevezett tíz haditanácsosnak (Meyer, Die Feldhauptmannschaft Joachims II. 523.).

22 Freiherr Georg von Heydeck volt a hadjáratban a lovasság főparancsnoka (*Oberster Leutnant*), egyben a főparancsnok helyettese. Károlyi, A német birodalom nagy hadivállalata. 627.

23 Lazius erősen túloz: a birodalmi csapatoknak a speyeri gyűlés határozata értelmében május 1–15. között kellett volna Bécs mellett gyűlekezniük, de május elején még csak Bemelberg és Pfirt tartózkodtak ott a gyalogosászólaljak egy részével. Traut, *Kurfürst Joachim*. 47–48.

24 Hauffe naplója is megemlíti, hogy a birodalmi csapatok az im Wolff nevű területen gyülekeztek.

25 Mivel a tábor Bécs közelében volt, elképzelhető, hogy Lazius személyesen is látta, bár magában a hadjáratban már nem vett részt.

26 1540-ben és 1541-ben kedvező volt az időjárás mezőgazdasági szempontból, így árubőség volt a mozgósítás idején. Károlyi, A német birodalom nagy hadivállalata. 623–624.

láttak vagy amelyről valaha hallottak, a nemes király ösztönzésére szinte valamennyi keresztény uralkodó is részint pénzzel járult hozzá, részint ágyúkat és puskaport biztosított. Többen küldtek katonákat, tiszteket, de főleg az ágyúk kezelésében jártas szakembereket. Mindez még a római pápát is arra indította, hogy a barbár nép Ausztria és Németország ellen tervezett hadjáratáról értesülve, ne tagadja meg saját hozzájárulását, ami Tornielli²⁷ gróf vezénylete alatt négyezer gyalogost és lovaszt jelentett, akik rögvést a németek Magyarországra indulásakor csatlakoztak a sereghöz.²⁸ Ezalatt Ferdinánd király, ahogy meghagyták neki,²⁹ flottát állított fel és gondoskodott élelelről, szinte azonnal előteremtett mindent, segített mindenkinek, pénzt kölcsönzött azoknak, akik a távolság miatt nem kapták meg havi zsoldjukat.³⁰ Maga is fegyverben, eltökélten gyűjtötte össze a háborúra örökös tartományaiból toborzott seregét, e húszezer fős, kipróbált és folytonos harcokban edződött sereget. Élükre Hans Ungnadot állította, egy előkelő stájer nemesurat.³¹ Neki engedelmeskedtek az egyes tartományi parancsnokok, akik közül az osztrák Reinprecht von Ebersdorf,³² Ehrenreich von

27 A pápa tizenhat zászlóaljnyi gyalogságot bocsátott a hadjárat rendelkezésére Alessandro Vitelli irányítása alatt. Sajátos módon a kézirat első változatában még Lazius is az ő nevét említette, de már a második átdolgozás során lecserélte Tornielli gróféra (Laziusnál eredetileg Dorniello alakban). Filippo Tornielli olasz zsoldosvezér volt, aki ez idő szerint Ferdinánd zsoldjában állt. Lazius következetesen és meglehetősen koncepciózusan kisserkesztette a történetből Vitellit, és minden olaszokhoz kötődő cselekedetet a közvetlenül Ferdinánd zsoldjában álló Tornielli grófnak tulajdonított.

28 Háromezer pápai zsoldos Vitelli vezetésével májusban ért a bécsi táborba, és ott volt a július 7–8-i mustra alkalmával is. Károlyi, A német birodalom nagy hadivállalata. 627.

29 A kézirat első verziójában a „iussus erat” (*meghagyták/parancsba adták*) ige mellett még szerepelt, hogy „ab imperii ordinibus”, vagyis, hogy a *birodalmi rendektől* kapott utasítást Ferdinánd. Utóbb talán azért maradt ez el, mert azt hangsúlyozta volna, hogy a hadjárat során Ferdinánd alapvetően a birodalmi rendek jóindulatára volt utalva.

30 A zsoldfizetés elmaradozása a hadjárat egyik rákfénje volt. A birodalmi sereg katonáinak szolgálati ideje, ami a nekik kifizetett zsoldot illeti, sokszor már addigra lejárt, mire Bécs alá értek. Hogy a hadjárat folytatódhasson, Ferdinánd jelentős, 30 ezer aranyforint kölcsönt vett fel augsburgi kereskedőktől. Traut, *Kurfürst Joachim*. 60.

31 Hans Ungnad (1493–1564) hadvezér, politikus. 1530-tól Stájerország kormányzója (*Landeshauptmann*). 1540–1543 között királyi főhadparancsnok volt Horvátországban és Szlavóniában (*Oberst-Feldhauptmann der windischen und krabatischen Grenzen*), 1543-ban pedig királyi főhadparancsnoknak (*generalis capitaneus in Hungaria; Oberst-Feldhauptmann in Ungarn*) nevezte ki az uralkodó (Pálffy, *Kerületi és végvidéki főkapitányok*. passim). Károlyi úgy értelmezte a forrásokat, hogy Ungnad az örökös tartományok, valamint a cseh és morva rendek által megajánlott adóból Magyarországon toborzott tízezer lovas élén állt. Károlyi, A német birodalom nagy hadivállalata. 626–627.

32 Róla lásd az 1541-es Lazius-szemelvény jegyzeteit.

Königsberg,³³ illetve Joannes a Lamberg,³⁴ a krajnai Jacobus Zakhlius³⁵ és Jurisch Miklós,³⁶ valamint a stájer Caspar ab Herberstain³⁷ és Rotmansdorffius³⁸ voltak a legismertebbek. Mindannyian úgy vonultak fel, és úgy erősítették meg táborukat, mintha az ellenség már látótávolságban lett volna, a birodalmi sereg előtt haladtak, mutatták nekik az utat, vezették a járatlanokat az ellenséges területen, vad és kietlen helyeken át, illetve minden tervükről értesítették az őrgrófot, és lelkesítették, ne hagyja félbe a már megkezdett és oly fontos hadjáratot: nem annyira azért, mintha nem bíztak volna a sikerben, hiszen mindenről előre gondoskodtak, inkább hogy csapataik is készségesebben vállalják az őrgrófval és a többi birodalmi tanáccsal közös fáradaimat.³⁹ És bizony ezek a férfiak, és Magyarországról is a legtöbben inkább kénytelenségből, mint tisztüknél fogva mindenkor tanácsaikkal segítették a hadjárat vezéreit, hogy a dőzsölésben széthulló német katonaságot ráncba szedjék, hogy lassanként hozzászokva az idegen vidékhez és a törökök módszereihez, testben és lélekben felkészülve bocsátkozhassanak ütközetbe, amivel nagy hasznót és dicsőséget szereztek volna a német nemzetnek, ha azok, akikről mondtuk, hogy a birodalmi rendek vezérnek jelelték őket, hallgattak volna rájuk.⁴⁰

33 Ehrenreich von Königsberg. Alsó-ausztriai származású katonatiszt, 1534-ben már az alsó-ausztriai rendek megbízásából fogadott fel katonákat, 1551-ben Győrben nyolcszáz könnyűlovassá élére nevezték ki, és az ő feladata volt az Észak-Dunántúl védelme (Pálffy Géza, *A Császárváros védelmében. A győri kapitányság története 1526–1598*. Győr, 1999, 34, 73.).

34 Talán Hans Lamberg zu Saunsteinnal azonos, aki 1516-ban Habsburg Mária udvarmestere volt, majd annak Magyarországra költözése után Anna királyné udvartartásához tartozott (Réthelyi Orsolya, *Mary of Hungary in Court Context (1521–1531)*. PhD thesis in Medieval Studies, Central European University, Budapest, 2010. 240.). 1526-ban ő volt az összekötő Habsburg Ferdinánd főherceg és Mária királyné között (ÖStA HHStA UA Miscellanea 425. fol. 15–18.).

35 Talán a Stájerországban is birtokos ormosdi és kövendi Székely család egyik tagja áll a név mögött. Kövendi Székely Jakab ekkor már nem élt, de az adat talán elírás Székely Lukács helyett.

36 Jurisics Miklós (?–1543) horvát származású nemes, az 1532. évi kőszegi ostrom hőse. Érdemeiért Ferdinánd 1533-ban bárói rangra emelte. 1537–1539 között királyi főhadparancsnok Szlavóniában (*Oberst-Feldhauptmann in Slawonien*). 1538-tól krajnai indigenátust szerezve lényegében osztrák nemesnek is számított, így Lazius joggal említi más osztrák urak társaságában. Laziuson kívül ugyanakkor más forrás nem támasztja alá, hogy Jurisics részt vett volna az 1542. évi hadjáratban. Életről bővebben: Bariska István, Jurisics Miklós (1490–1543) Egy közép-európai jelenség. *Vasi Szemle* 62 (2008:6), 703–720.

37 Caspar von Herberstein (1515–1572) stájer nemesi család sarja. Részt vett az 1537. évi eszéki hadjáratban, és 1541-ben harcolt Buda alatt. Többször járt Konstantinápolyban követségben, és számos alkalommal viselte a stájer rendek kapitányi tisztét (*Feldhauptmann der steierischen Stände*). 1547 után V. Károly német-római császár étékfogója (Nagybáky Péter, Címeres ostyasütővasak a Magyar Nemzeti Múzeumban a 15–16. századból. *Folia Archeologica* 39 (1988) 208.).

38 1577-ből van adatunk egy Otto von Rotmansdorffra, aki részt vett a haditanács nagy megbeszélésén, de korántsem biztos, hogy a két személy azonos (Kelenik József, A hadügyi forradalom és jelenségei Európában és a Magyar Királyságban a 16. század második felében. *Studia Agriensia* 17 [1997], 27–41.).

39 A részlet Sallustius, Iug. 100,4 applikációja az adott helyzetre.

40 Lazius igazi osztrák történetíróként viselkedik, amikor a birodalmi német hadak lassúságával és tapasztalatlanságával magyarázza a hadjárat sikertelenségét. A valóságban Ungnad csapatai

A nyár java része már eltelt, mire a brandenburgi örgróf, miután valamenyny csapat összegyűlt Bécs alatt, végre táborot bontott, miután már három egész hónapot elidőzött itt, és Buda felé vette az irányt, miközben a Nap forrón süttött a dús pannon mezőkre.⁴¹ Ez idő alatt a mieink késlekedése folytán az ellenség kívül-belül alaposan megerősíthette Budát,⁴² a németek testét viszont elgyengítették a betegségek, a dőzsölés és a nyugalom, a törökök ezzel szemben testben és lélekben is összeszedték magukat.

Az utat olyan lassan tették meg – nem tudni, vajon a katonák lustasága vagy a vezérek gondatlansága volt-e az ok –, hogy több mint egy hónapot vett igénybe az Esztergomig tartó huszonnégy mérföldes út.⁴³ Miután ide megérkeztek és haditanácsot tartottak, ezen a vidéken csatlakoztak hozzájuk a magyar csapatok is, amelyek megbízható hírek szerint húszezer főnyi könnyűlovasból álltak.⁴⁴ Ugyanezek fegyverzetükkel, lovaikkal és bátorságukkal igazolták, hogy mekkora jelentősége van ennek a népnek főképpen a törökök ellen. Hiszen ahogyan ruházatuk és szokásaik szinte megegyeztek az övékével, ugyanígy lovaik fürgesége miatt, ha ütközetre, üldözésre vagy cselvetésre került sor, egyedül ők voltak összemérhetők a törökökkel. A roppant sereg előtt egy Ferdinánd király költségén és fáradozása révén fegyverekkel, ágyúkkal felszerelt hajóhad haladt a Dunán jórészt Dalmáciából és Isztriából toborzott nagy számú legénységgel,⁴⁵ melyet korábbi tapasztalt kapitányai már kiképeztek, ebben a háborúban pedig Melegnano márki vezényelt, aki egyformán nagyszerű katona volt szárazon és vízen.⁴⁶

Mihelyt Pest szomszédságában Buda alá ért, nem lebecsülendő jelét adta elszántságának és bátorságának: kikémlelte az ellenség szándékát, kétes ütközetekben csalta lépre, hol távolról szórt tüzet és ágyúgolyókat rájuk, rémületet keltve bennük, hol közvetlen közelből szorongatta és támadta őket harcra szomjazva nyíllal és dárdával, és ahol csak lehetett, zavarta a török hadrendjét, így végül mérhetetlen félelmet ébresztett bennük. Így a különböző nácíók, akiknek csak bátorsága volt egyforma, de létszámuk és fegyverzetük különböző, egyetlen vezér

csak Esztergom mellett csatlakoztak a fősereghez 1542 szeptemberében, így a felvonulás során nem ők képezték az előhadat (Traut, *Kurfürst Joachim*. 78.).

41 A lassan gyülekező birodalmi had 1542. július 10-én indult el Bécs alól. Mivel az első csapatok már május elején megérkeztek, Lazius adata többé-kevésbé helyes: ha nem is három, de bő két hónapot állomásozott tétlenül Bécs alatt a sereg. Károlyi, A német birodalom nagy hadivállalata. 627–628.

42 Oszmán építkezésekről ezekből a hónapokból nem tudunk, de az eredetileg körülbelül háromezer fős védősereg létszámát jelentősen megemelték.

43 Carlowitz naplója szerint a birodalmi had 1542. augusztus 20-án érkezett Esztergomhoz, vagyis az út Béctől idáig közel másfél hónapig tartott.

44 A magyar sereg létszámáról eltérő adatok maradtak fenn. Istvánffy Miklós tizenötezer lovasról beszél, egy szemtanú pedig közel húszezer magyar katonát említett (Károlyi, A német birodalom nagy hadivállalata. 633.). Ezek jelentős része külföldi zsoldon Hans Ungnad parancsnoksága alatt állt, a többiek élére Perényi Péter és Báthori András bárókat választották országos főkapitányoknak a beszercebányai országgyűlésen.

45 Carlowitz naplója is említi, hogy Melegnano flottájának legénysége javarészt dalmátokból állt.

46 A dunai flottát 1541-ben Zárai Jeromos, majd halála után a tapasztalt olasz hadmérnök, Mario Speciasa irányította, 1542-ben pedig, ahogy Lazius is írja, Melegnano márki lett a flottaparancsnok.

keze alatt ezen a földön forrtak együvé. Ebben a háborúban ugyanis létszámuk és bátorságuk révén a németek jelentették a fő erőt. Igaz, hogy lassabban haladtak előre, de tartalékként gyorsan összetömörültek, és mint valami megingathatatlan védőfal védték a sereg hátulját. A magyarok, bár számra kevesebben voltak, elszántságukkal, vakmerőségükkel, helyismeretükkel és az ellenség hadicseleiben való jártasságukkal könnyen fölülmúlták a többieket. Akiket szétszórtak, azokat mindig hátulról és oldalról vették körbe, ha mód nyílt a menekülésre, szétszedtek és a bozótosban kerestek menedéket. De nem maradtak el tőlük bátorság dolgában az olaszok és a spanyolok sem, és elszántságuk nem volt méltatlan népükhöz. Mert bár nagyrészt gyalogosok voltak, jelentős tűzérőségükkel, könnyed mozgásukkal és szinte hihetetlen tűrőképességükkel egész úton legelől haladtak, ha felbukkant, elsőként támadták meg az ellenséget, és ha parancsot kaptak, máris ott voltak a sáncok előtt, a falakon és a falakon belül. Ez a nép pedig oly fürge, oly bátor, vakmerő és az élelem tekintetében oly elképesztően igénytelen szokott lenni, hogy nem könnyű eldönteni, kevesen vagy sokan, közelharcban vagy messzebről küzdenek-e jobban és bátrabban. A katonák akaratából és a vezérek döntése értelmében ez a sereg érkezett meg Pest városának közelébe augusztus legvégén, minekutána Keresztelő Szent János ünnepét követően tábornok bontottak Bécs alatt.⁴⁷

Ez a Budával szemközt fekvő városka ránézésre kicsiny ugyan, de gazdag kereskedőtelep, polgárai pedig vagy németek voltak, vagy az ország virágkorában az állandóan német nyelven folyó kereskedelem hatására idővel azzá lettek. A nyelv és a szokások pedig annál is könnyebben megőrződtek itt, mivel a pestiek szabadon éltek elkülönülve a magyarok fennhatóságától. De Buda elfoglalását követően, miután János gróf⁴⁸ ezeket a területeket is uralma alá vonta, a németek szabadságának beakonyult, és helyettük a törökök áruai jelentek meg. Mivel pedig a király az ő szolgájuk volt, kénytelen volt előjogokat adni nekik, és a várost lassanként barbár lakossággal népesítette és telepítette be.⁴⁹ Ennek következtében a hatalmas, pompás és nagyszerű épületek helyébe e nép szokása szerint épült alacsony házikókat emeltek. Maga a város, minthogy Budánál kisebb volt, ennek megfelelően erősítésekkel és falakkal is gondatlanabban volt akkoriban ellátva. A falak alacsonyak voltak, a bástya kevés, és egyedül csak a Duna felőli oldalán vigyázta őrség. De mihelyt a törökök értesültek róla, hogy támadás készül ellenük, a szükség parancsát követve sebtében megerősítették belülről: mély árkokat

47 Keresztelő Szent János ünnepe június 24-én van. Lazius tanúja lehetett a sereg indulásának, melynek egy része valóban útnak indulhatott június végén, de ennek ellenére nem biztos, hogy az adat megbízható. Korábban maga is azt írta, a sereg május elején megérkezett Bécs alá, és majdnem három hónapot töltött ott. A pesti érkezés dátuma viszont biztosan téves: a választófejedelem csapatai csak egy hónappal később, szeptember legvégén érkeztek Pest alá.

48 Szapolyai János, akit Lazius következetesen nem tekint királynak.

49 A balkáni áruk már a Jagelló-kortól kezdve egyre nagyobb mennyiségben jelentek meg a városban, ám ez nem jelentette azt, hogy civil lakosság is érkezett volna az Oszmán Birodalom területéről. Pesten még tehetősebb német polgárságról is tudunk az 1530-as évekből, és a borból, illetve marhakereskedelemből élő magyar polgárok is helyben maradtak. Leginkább a pusztításnak kitett Szerémségből jöhettek menekültek (Kubinyi András, Buda és Pest kereskedelme a 15–16. században. *Történelmi Szemle* 36 [1994:1–2], 47–50.).

ástak, körben széles sáncokat hánytak, melyek közé a benyomulóknak szánt akadályokat helyeztek el, roppant gerendákat, vasból és fából készült sulymokat, az árkokat pedig a látszat kedvéért gallyakkal fedték be, nehogy elriasszák a támadókat a rohamtól.⁵⁰

Így kezdetben az ostrom változatos és bizonytalan képet mutatott. Miközben sáncokat emeltek és a sereget töltéssel vették körbe, sok idő telt el.⁵¹ Ittak, zabáltak, az éjszakákat ébren töltötték kockázással, nem ügyeltek sem a csapatok, sem a tábor rendjére. Ki-ki oda ment, ahol zsákmányt remélt, és nem maradt ott, hol a legnagyobb volt a veszély: a páncélokat, a fegyvereket, a lovakat és az egymással viszálykodó nemzeteket tönkretette a tétlenség és romlásba döntötte a dőzsölés.⁵² De míg a birodalmi rendek seregében a lehető legnagyobb fegyelmetlenség uralkodott, az osztrák hadvezérek bölcsessége oly mértékben irányítás alatt tartott mindent, hogy terv szerint és parancsra cselekedtek, és mindazokat, akik a nemes király zsoldjában szolgáltak, áthatotta a kötelességtudat és szorgalom.

Ám mivel már jócskán benne jártak az őszben, a nehézkes és hosszúnak ígérkező ostrom pedig a kedvét szegte mindenkinek, az őgróf és legfőbb tanácsadói, Ungnad az ausztriai sereg vezére, Bemelberg és Pfirt, nemkülönben Móríc szász herceg a Mansfeld⁵³ és Monfort grófokkal együtt azon kezdtek tanakodni egymás közt, megérné-e a fáradságot, ha megpróbálkoznának a városka elleni rohammal, vagy a Dunán átkelve valamennyi csapatukkal vonuljanak inkább Buda ellen. Nem tudták, mitévők legyenek, hiszen, ha dolgavégezetlenül távoznak, szegyenfoltot ejtenek a német néven, az ellenség bosszuló dühét pedig kihívják maguk ellen.

Miközben az idő e tanácskozásokkal telt, az odahordott javak bőségéből fakadó dőzsölés az ismeretlen és a németek számára amúgy is mindenkor ellenséges vidéken tönkretette a sereget. Amelyről korábban azt hitték, legyőzhetetlen, most lassanként harcképtelenné vált, és nem a kardot forgatta, hanem inkább a poharat markolta. Emiatt történt, hogy lelkükkel együtt testük is elerőtlenedett, és erejük fogytán betegségek és pusztító járvány ütötte fel a fejét. Mindez pedig

50 A pesti városfalak valóban nem számítottak korszerűnek, ám a 16. század első évtizedeiben elegendő védelmet nyújtottak. 1541 tavaszán Otto von Dieskau is sikerrel védte meg a várost Mehmed bég seregével szemben, és az erődtések az 1542. évi ostrom idején is jól vizsgáztak, hiszen, bár a régészeti feltárások tanúsága szerint a falakat néhol alapjukig lerombolták a keresztény ágyúk, mégsem sikerült bevenni a várost (Írásné Melis Katalin, Történeti, régészeti adatok a pesti középkori városfalak kutatásához. *Tanulmányok Budapest Múltjából* 41 (2016), 205–208.).

51 Brandenburi Joachim kötetünkben is olvasható hadijelentése szerint a fősereg szeptember 28-án ért Pest alá. Még aznap, világosban megkezdtek a sáncépítési munkálatokat és a lövegállások felállítását, de csak az ötödik napra, október 2-ára végeztek. Ezután kezdetek hozzá a falak lövetéséhez.

52 Valójában a keresztény sereg az egész hadjárat alatt komoly ellátási gondokkal küzdött, a katonáknak aligha volt módjuk dőzsölésre.

53 Kaspar I. Graf von Mansfeld-Hinterort szász nemes, bátyjával, Karllal együtt Móríc szász választófejedelem kíséretében érkezett az országba, és itt is vesztette életét (Jochen Vötsch, Kaspar I. von Mansfeld-Hinterort.). In: *Sächsische Biografie*, hrsg. vom Institut für Sächsische Geschichte und Volkskunde. Online-Ausgabe: <http://www.isgv.de/saebi/> Letöltés dátuma: 2020. november 4.

annyira megviselte ezt a hatalmas sereget, hogy a katonaság úton-útfélen, a vezérek pedig a tanácskozásokon már nem az ostromról, hanem a visszavonulásról beszélgettek. Amint az ellenség erről tudomást szerzett, fokozatosan felbátorodott, és kezdte lefitymálni a németeket, hiszen látták, hogy egész, ellenük felvonultatott haderejük semmivé foszlik egy kicsiny, félig romba dőlt, sem a természet, sem emberi kéz által meg nem erősített városka ostroma során, hogy a katonák tétlenek, inkább a borral s a pénzzel, és nem a harccal törődnek, vezéreik pedig még hitványabbak, hiszen ily fontos pillanatokban tanácskozás helyett egész éjszakákat töltenek kockázással, tivornyáznak, bujálkodnak és hajba kapnak egymással.

Amint ez világossá vált a pesti török őrség számára, remek tervet kovácsoltak a szükségből, és a saját nyelvükön pasának hívott előjárójukhoz fordulva arra kérték, engedélyezze, hogy a falakon kívül is próbára tegyék szerencséjüket, kedvez-e nekik annyira, mint azt a falak közt tapasztalták. Biztosak benne, hogy amint eddig is őseik erkölcei szerint viselték magukat, most, amikor kedvező alkalom kínálkozik, nagy dicsőséget és hasznót is szereznek majd maguknak. Szavaik meggyőzték a pasát, hiszen az emberek már csak úgy vannak vele, hogy akár egy kisebb diadal lehetősége is nagy reményt gerjeszt még a lustákban is. Ezért úgy döntött, hogy még a napkelte előtti szürkületben ötszáz jól felszerelt lovast küld ki azon a kapun, mely a Duna átkelőjéhez vezet, azzal, hogy ha más nem is érnek el, legalább az őrszemek lemészárlása után az olaszokkal végezzenek, akik egy kolostor romjai között a legközelebb táboroztak.⁵⁴ Biztos vagyok benne, hogy törekedtek erre még az ostrom kezdete táján, mert egy roham során, ha a mieink ilyenekkel próbálkoztak volna, leginkább ettől a néptől tartottak. Az ellenség tehát cselhez folyamodott, hiszen nyílt harcban semmire sem képesek: éjnek évadján, a sötétbe borult, úttalan utakon észrevétlenül kitörtek, váratlanul megtámadták, majd legyilkolták és levágták a mit sem sejtő őrszemeket, akiket inkább számban, mint vitézségben múltak felül. A kitörés és a csel következtében, miután az őrszemekkel végeztek, a kapott parancsot követve előbb értek az olaszok táborához, mint hogy a német táborból segítség érkezhett volna. Annál is inkább, mivel a sötétség és a csalittal benőtt mező akadályozta a kilátást, az olaszok pedig a fegyverzet és a ruha hasonlósága miatt eleinte magyaroknak vélték őket, és nyugodtan vacskaikban és sátraikban maradtak. Csak miután közelebb értek, és már közélről látszott ábrázatuk és turbánjuk (ugyanis csak ezek különböztetik meg őket a magyaroktól), és a lármából is kiderült, hogy ellenség közeledik, akkor ragadtak fegyvert, és sorakoztak fel egymás hegyén hátán tolongva s közben egymást is rémisztgetve. Bár egy ideig haboztak, segítséget kérjenek-e szomszédaiktól, vagy otthagyják állásaikat, végül is a végszükségből a helyzethez és az alkalomhoz legjobban illő tervet kovácsoltak: látván, hogy [az ellenség] egyre közelebb ér, előjöttek a romok közül, és elszántan megálltak a táboruk előtt, hogy bevárják a vérengző népség haderejét.

⁵⁴ Giovio szerint az olasz csapatok egy fallal körülvett kertben táboroztak. Talán ez felel meg a Laziusnál említett kolostornak.

A szorongatott harci helyzetben az őrgróf, Ungnad és Bemelberg az olaszok véleménye szerint a kelletténél kicsit többet késlekedtek a segítségnyújtással. Így ezen a napon⁵⁵ az olaszok és a spanyolok harcoltak vitézül a törökkel, és még mielőtt az összes többi gyalogos csapat a segítségükre siethetett volna, az olaszok csupán néhány nehéz és könnyű fegyverzetű lovas segítségével megfutamtították a törököket. A kapu előtt azután, melyen keresztül menekülés közben csapatosan próbáltak visszajutni a városba, vad ütközet bontakozott ki, mivel a mieink az ellenség nyomában voltak, és tévedhetetlen csapásokkal vagdalták őket. És pusztát óvatlanságból egy jelentős haditettre is sor kerülhetett volna, mivel lovasaink az ellenséggel együtt majdnem bejutottak a kapun, ám az őrgróf, nem ismerve az ellenség létszámát, visszarendelte övéit a harcból.⁵⁶ Seregünk vezetői ugyanis mindig a háború végkimenetelét tartották szem előtt, és lankadatlanul törtek a győzelemre. Minél nagyobb sikerrel kecsegtetett ugyanis valami, annál óvatosabbak voltak, nehogy a ravasz és éber ellenség csapdájába essenek.

Ezen a napon és ebben az összecsapásban igen sok barbárt kaszaboltak le a kapu előtt, még nagyobb részük pedig részint a félelem, részint a sodrás ereje miatt a Duna partján pusztult el, ahová katonáinktól szorongatva menekültek. A mieink közül azonban állítólag csak kevesen veszttek oda, leszámítva azokat az olaszokat, akik az első roham során estek el. A küzdelemben sokak vitézsége megmutatkozott. Ezek között volt Móric, Szászország hercege is, aki első volt az üldözők sorában. Miközben az ellenség közé vegyülve harcolt, a törökök körülvették, lovát leszúrták, így a földre esett: és bizony szomorú kimenetele lett volna ennek a vitézkedésnek az egész sereg számára, ha egy magyar lovas történetesen észre nem vette volna ezt, és saját paripáját átadva nem sietett volna a herceg segítségére.⁵⁷ Miután a herceg sértetlenül visszatért a mieinkhez, táborunkban megkettőződött az öröm egyrészt a nem várt diadal, másrészt sok fontos ember megmenekülése miatt, illetve, hogy vitézségük révén a kedvezőtlen helyzetben is felülkerekedhettek. Bellona⁵⁸ azonban ürmöt is kevert az örömbé, minthogy ekkor ölte meg az ellenség Jakob von Waldburg Truchsesst,⁵⁹ ezt az

55 Lazius – szokása szerint – nem ír dátumot. Az anonim szerző *Feljegyzése* szerint azonban egy jelentősebb oszmán kitörésre és egy ebből kibontakozó összecsapásra került sor október 1-jén. Giovio szerint Vitelli hadicsellel élt, és ő provokálta a törököket, hogy kitörésre csábítsa őket, majd lemészárolta a csapdába csaltsz oszmánokat.

56 A *Feljegyzés* írója is azon a véleményen van, hogy megfelelő erők bevetése esetén az ellentámadásból akár be is lehetett volna venni Pestet.

57 Szász Móric vakmerő haditettét a *Feljegyzés* is megemlíti az október 1-jei összecsapás kapcsán. A Móric herceg környezetéhez tartozó szerző szerint a herceg életét egy bizonyos Schnauber nevű testőre mentette meg néhány huszár segítségével, de közben ő maga elesett a harcban. Szász Móric magyarországi hadjárataról két költemény is született: mind Johann Cremer *De pugna illustrissimi ducis Saxoniae Mauricii in Pannonis*, mind Gaspar Brusch *De illustrissimo principe ac domino Mauricio Saxoniae duce* című műve (ez utóbbi kötetünkben is olvasható) megemlékezik Móric herceg haditettéről. Szerintük a herceg életét, sajátját feláldozva, egy Reibisch nevű katonája mentette meg.

58 Bellona a harc istennője a római mitológiában.

59 Jakob von Waldburg valóban elesett Pest alatt, de csak október 9-én. Sajátos, hogy Lazius később részletesen elbeszéli a halálát, de ott szemlátomást elfelejt, hogy egyszer már „megölte” egy

előkelő és ősi családból származó sváb nemest. A többi hadvezér azonban, akik eddig csak reszkettek és az események végkifejlete miatt aggódtak, bizakodóbbá vált, több kedvet mutatott a harcra, elkezdte ráncba szedni a katonákat, elejét venni a dőzsölésnek és példát venni Móric hercegről.

Sajnos azonban e nagy nekibuzdulás közepette hiányzott a háború éltető eleme, a pénz, ami megakasztotta a nagy terveket, a lusta és lázongó katonákat pedig a harcról újra a tétlenség felé terelte. Így esett, hogy a semmittevésben tétlenkedők lelkén lassanként úrrá lett a lustaság, testükön pedig a betegségek, végül tehetetlenkedésükkel sikerült teljesen tönkretenni a német név becsületét, és oly mértékben megvetés tárgyává tenni az ellenség előtt, hogy többé nem is gondoltak a romba dőlt városka átadására, hanem, bár java részük ott veszett a kitöréskor, a mieink esztelenségét látva nap-nap után jobban igyekeztek ellenállni. Nehogy pedig a katonaságot, miként a mi táborunkban, az elhúzódozó ostromzár okozta tétlenség eltompítsa, mindenféle módokat kerestek a serénykedésre: hol védművek emelésében, hogy ágyúlövésben gyakorolták magukat, és nem volt oly fáradtságosnak tűnő munka, amit ki ne próbáltak volna. Miután pedig övéiket a kitörés során a kapu előtt meszárolták le, és csak kevesen tértek vissza, belátták, hogy többé nem mehetnek ki kedvük szerint, illetve hogy egy ilyen nagy létszámú sereggel csak egyenlőtlen harcot vívhatnak. A pasák, akik a két városban levő őrségnek parancsoltak,⁶⁰ úgy határoztak, hogy ezután nem ütközetben, sem pedig nyílt harcban, hanem más módon kell a háborút befejezni. Ezért a szokásos cselvetéshez folyamodva azon mesterkedtek, hogy árulást készítsenek elő a magyar táborban, amivel az előző évben sikert arattak Buda alatt. Úgy vélték, ha megszerzik az ágyúkat, még ha létszámban messze el is maradnak tőlük, részint csellel, részint a magyarok segítségével közrefoghatják az egész német sereget, és miután ágyúiktól már megfosztották, könnyen legyőzhetik őket, még mielőtt fegyvert ragadhatnának. Ezzel a tettükkel pedig nagy dicsőséget szerezhetnek nemzetüknek, önmaguknak pedig helyet és rangot vívhatnak a szultán előtt.

Volt a magyar táborban egy, nemzetük egyik legrégibb családjából származó, előkelő születésű főúr, Perényi Péter nevezetű, akit Ferdinánd király mindig jó szívvel befogadott, valahányszor átpártolt az ellenségtől, mikor pedig az ő hűségén maradt, a legmagasabb méltóságra emelte.⁶¹ Ez az ember honfitársai megosztottsága közepette, mivel összeharácsolt vagyona alapján bízást az ország leg hatalmasabb emberének számított, nem átallott reményt táplálni a királyi cím iránt,

korábbi ütközetben. Még érdekesebb, hogy a hiba a többszöri átdolgozás ellenére is benne maradt a szövegben.

60 Mehmed Zaim írja, hogy Buda élén Jahjapasaoglu Báli bég állt, Pest védelmét pedig Ulama pasa irányította.

61 Perényi valóban többször is pártot váltott 1526 és 1540 között. Utoljára János király halála után, amikor végleg Ferdinánd oldalára állt, aki őt kancellárrá és a könnyűlovasság egyik fővezérévé, egyik fiát pedig váci püspökké nevezte ki. A következőkben olvasható színes történet szinte bizonyosan Lazius leleménye. Bár valóságalapja nincs (legalábbis más források, így sem Brandenburgi Joachim, sem Ungnad jelentése nem említik), arra kiválóan alkalmas, hogy a Pest alatti kudarcot árulással magyarázza, illetve megindokolja Perényi későbbi, országos felzúdulást kiváltó lefogatását.

és mivel többen biztosították támogatásukról, állandóan leste az alkalmat, hogy elnyerhesse azt.

Mivel a budai pasa⁶² tisztában volt ezzel, titkos küldöncök útján tárgyalásokba kezdett ezzel az emberrel arról, hogy miképpen juthatna az ország élére, és biztatta, hogy ragadja meg a körülmények kínálta lehetőséget, s ehhez maga is támogatást ígért. Tegyen csak próbát, bízza a szélre a vásznat, hiszen mi sem lesz könnyebb egy olyan embernek, aki az egész ország legrégebbi és messze leghíresebb nemzetségéből való, bírja honfitársai rokonszenvét, és már a szultán jóindulatát is megnyerte magának. Nem volt nehéz e természeténél fogva is az uralomvágytól fűtött embert meggyőznie arról, amire minden adandó alkalommal törekedett. Miután tehát számba vette a német had erejét, az uralom megszerzésének biztos reményétől hajtva, ahogyan a hely és az alkalom kínálta magát, a lehető legnagyobb titokban árulást készített elő. Úgy beszéltek azonban, hogy ez véletlenül már azelőtt lelepleződött, mielőtt sor került volna rá.

A magyaroknak az a szokása, hogy roham és csata során a sereg többi része előtt száguldanak. Ez pedig a zűrzavaros ütközetekben és ostromok során gyakran megesett, így az árulásra törekvő embernek alkalmá nyílt, hogy küldöncét titkon bejuttassa Pestre, és így leplezze a tervezett árulást. Rejtve is maradt volna a tette, hacsak nem jön közbe egy felettébb szerencsés véletlen. Azt az embert ugyanis, aki a levelet vitte, majd a pasa választ hozta, nem ügyelve a megfelelő pillanatra akkor engedték ki a kapun, amikor a harci tolongás már alábbhagyott. Őrszemeink így észrevették, és csak növelte gyanakvásukat, hogy az utat kerülve lopakodott. Elfogták, átkutatták, és megtalálták a ruhája öblébe rejtett levelet. A küldöncöt őrizet alá vették, a levelet pedig átadták az őrgrofnak, majd miután tolmácsot kerítve elolvasták, ez felfedte a tervezett árulás minden részletét.

Mások úgy tartják, hogy két embernek a Perényiekért való vetélkedése leplezte le ezt a nagyszabású ügyet, olyanoké, akiket uruk komoly ígérekkel már korábban rávett, hogy segítsenek az árulás kitervelésében. De mivel már hosszú évek óta vetélkedtek, melyikük a vitézebb, minthogy a nagyravágyás és az irigység nemcsak veszedelmes, de olykor üdvös és hasznos dolgokat is eredményez, úgy esett, hogy ebben a viszálykodásban egyikük teljes erejével küzdött uráért, mivel látta, hogy annak kegye inkább felé hajlik, így aztán könnyebben ráállt egy ilyen szörnyűsége tette. Társa ellenben, mivel már kiesett ura kegyéből és a megbánás is hajtotta, tétovázott, végrehajtsa-e a parancsot. Amint ezt a másik észrevette, bevádolta őt uruknál, erre lefogták, és mikor már élete is veszélyben forgott, beárulta a szörnyűséges tervet. De bárhogy is történt, annyi bizonyos, hogy amint a magyarok tervelték ki, úgy ők is árulták el a dolgot, hiszen még e nép között is sokak lelke visszaborzadt a bűntől. Amikor pedig ezek értesültek az árulás tervéről, fogadkoztak, biztatták a mieinket, és kérték, ne hagyják, hogy némelyek rút gondolatai miatt azok is, akik ebből a népből még büntelenek, elántorodjanak a németek barátságától és szövetségétől. Jól tudták ugyanis, mi

62 Jahjapasaoglu Báli.

lesz a következménye, ha ármánytól körülvéve és a magyaroktól elhagyatva sok ezer ember pusztul el idegen földön.

Az első pillanatban a hír nagy aggodalmat okozott az őrgrófnak is, de a nemes királyt, miután az őrgróftól értesült a részletekről, valósággal elöntötte a keserűséggel vegyes harag, minthogy mindig is szerfelett megbízott ebben a főúrbán.⁶³ Ezért késedelem nélkül hírnököt küldött és levelet írt meghagyva az őrgrófnak, hogy minden lehetséges módon gondoskodjon e gaztett kitervelőjének elfogatásáról. És bár az őrgróf cseppet sem vette ezt félvállról, azonban a magyar csapatok tömegének közepette nem tartotta ezt biztonságosnak, nehogy egy ember balszerencséje zendülést váltson ki a táborban, és egy helyett két ellenségük legyen, akik között a németek, előlről és hátulról is közrefogva, különösen idegen földön, az élelem nagy szűkössége közepette, ráadásul egyébként is jelentős részben járványoktól és szokatlan betegségektől sújtva igen nagy veszélybe kerülnének. Ezért a szűkségből kovácsolt tervet – főképpen azért, nehogy szegényfoltot ejtsen saját nevében és a németekén, ha dolgavégezetlen vonná vissza seregét, vereséget szenvedve egy kimondottan kicsi és alig megerősített város alatt –, és elhatározta, hogy egy rohammal megkísérli a szerencsét. Miután pedig előadta szándékát a haditanácsban, és megszerezte ehhez valamennyiük egyetértő szavazatát, szeptember legvégén egybehívta az ágyúmestereket, és meghagyta nekik, hogy az éjszaka folyamán készítsék fel ágyúikat lövetésre, és a pontos találatok érdekében vigyék azokat a falak közelébe.⁶⁴

Szintén megparancsolta Melegnano márkinak, a hajóhad parancsnokának, hogy vonultassa fel a gályákat, készítse elő az ágyúkat, és még pirkadat előtt tegye partra a csapatokat, majd a város Duna felé néző másik oldaláról a lehető legnagyobb erővel indítson rohamot. Egyszersmind akadályozza meg, hogy a Budán állomásozó török őrség az átellenes oldalról a bajban levő pestiek segítségére siethessen, és így hátulról megrohamozva a mieinket a küzdelem kellős közepén az ostromlók fölé kerekedhessen. Közben Ungnad, akiről említettük, hogy az osztrák csapatokat vezényelte, amint látta, hogy elérkezett a rohamra kijelölt pillanat, csapatait lassanként egy sík helyre vezényelte. Miközben Tornielli gróf⁶⁵ az olaszokkal rettenthetetlenül a fal felé tartott, a lóról szállt magyarok pedig gyakorlatosan követték a rohamozókat, ő maga is felállította hadrendjét, és mit sem törődve a veszéllyel, embereivel együtt el volt rá szánva, hogy felhág a falakra. De miután látta, hogy az olaszok és a magyarok többsége már átmászott a falon, Bemelberg és Dietrich [von Pfirt] csapatai viszont cserben hagyták az övéit, mint-hogy távolabb álltak egyenes sorban, és szemlátomást egy tapodtat sem mozdultak semmi szín alatt, attól tartva, hogy emberei a vesztükbe rohannának, ha

63 Ez erős túlzás: Ferdinánd aligha bízott különösebben a pártváltásairól hírhedt főúrbán, aki ráadásul János király halála és Török Bálint elfogatása után az ország egyik leggazdagabb és legbefolyásosabb arisztokratája lett.

64 Lazius belső kronológiája szerint eddigre már egy hónapja zajlott az ostrom, mivel azt írta, a sereg augusztus végén érkezett Pest alá. Valójában szeptember 28. és október 2-a között épültek ki a sáncok és ágyúállások, majd 3-án kezdték intenzíven lövetni a falakat.

65 Az első kézirat változatban itt is Vitelli neve szerepelt. Lazius később korrigálta Dorniellóra, de a margón megjegyezte, kétséges, vajon Dorniello (azaz Tornielli) vezette-e a támadást.

felismerve a helyzetet hamarjában a harcolók segítségére sietnének, legelőbb is széjjelebb húzta a hadrendet, melyet korábban a katonák csekély száma miatt szorosan állított fel. Amikor pedig azt látta, hogy sem az örgróftól, sem Bemelbergtől nem érkezik semmilyen támogatás a falaknál küzdőkhöz, hiszen a német fejedelmek katonái mozdulatlanul álltak hadrendben és nem buzdították egymást, csak pénzt követeltek, bármennyire nehéz volt is a helyzet, Ungnad nem rémült meg és éppúgy nem csüggedt, ahogy korábban sem, hiszen vakmerően fel s alá járkálva hol harcoló katonáinak sietett segítségére, hol puskával kergette el az ellenséget, akik a falakon tömörülve fenyegették őket. Végül, mivel az egész zűrzavaron nem tudott úrrá lenni (és már amúgy is a nap fele eltelt ebben a küzdelemben), visszavonulót fúvatott, és nehogy veszélybe sodorja a csapatait, visszavezette őket a falaktól távol a táborba.⁶⁶

Így ez a roham teljes kudarcba fulladt, holott az ágyúk már teljesen lerombolták a folyamatos lövés miatt amúgy is megingott falakat, és sehol nem látzott semmi akadály, mely a kevesek ellen rohamozó sokaságot feltartóztathatta volna. Az örgrófnak tehát, minekutána próbálkozása megghiúsult, minden reménye odaveszett, mivel a katonák, akik betegek voltak és még zsoldot sem kaptak, már a csatasorban is lázongtak, és mindennemű engedelmisséget megtagadtak még a legrátermettebb parancsnoknak is, így végül kénytelen volt valamennyi csapatával együtt dolgavégezetlen visszavonulni.⁶⁷

Innentől fogva, valahányszor tanácskozást tartott embereivel, már nem titkon, de nyíltan beszéltek a visszavonulásról, és valamennyien biztatták Ungnadot, hogy idejekorán rakassa hajóra az ágyúkat, és úgy kérelték, mintha személyesen a török zsarnok közeledne megszámlálhatatlan csapataival, és úgy reszkettek, mintha valamennyiükre a halál és a legfőbb veszedelem várna.

A törököket viszont nem tette óvatlanná és elbizakodottá ez a győzelem, és éppúgy tömörültek a falakon, mintha újabb ostromot kellene kiállniuk. De amikor látták, hogy a mieink lázonganak a táborban, és hogy minden a feje tetején áll, a pesti és budai védősereg egymással egyetértésben a legnagyobb csendben maradt: aztán viaszgyertyákat helyeztek el és állítottak fel szerte a falakon, majd meggyújtották őket, és az ostromot követő éjszakán (szokásukhoz híven) hálát adtak Mohamednek és diadalünnepet ülték. Rémületes volt ez a látvány a mieink számára, miközben a rengeteg lángnyelvtől nappallá változott éjszakában figyelték, ahogy a jól végzett munka feletti örömlükben tomboló barbárok tapsolnak, dobognak, szokatlan hangon kurjongatnak, és a szemük láttára dobokat verve vadul ünneplik győzelmüket.⁶⁸ Mindez egyértelművé tette a sötétben, magaslati

66 Bár más forrásaink szerint Ungnad és az osztrák csapatok sem avatkoztak be a harcba, Lazius Ungnad esetében határozottan ködösít, illetve óvatosságnak és megfontoltságnak tudja be a stájer vezér tétlenségét.

67 Brandenburgi Joachim október 9-én kelt (kötetünkben is olvasható) jelentése valóban azt állítja, hogy a fizetetlen birodalmi csapatok lényegében megtagadták az engedelmisséget, így nem lehetett őket rohamra vezényelni.

68 Hans Sachs és a *Feljegyzés* is említi, hogy az ostromot követő éjszakán a törökök mindenfelé örömtüzeket gyújtottak Pesten és Budán. Laziustól eltérően viszont a *Feljegyzés* azt állítja, hogy a törökök teljes csendben voltak, úgy imádkoztak, csak a tüzek lobogtak.

helyeken álló vezéreink számára az irántuk és a német nép iránt tanúsított óriási megvetést.

Az őrgróf pedig és azok a tanácsadók, akiket, mint mondtunk, a birodalmi rendek adtak melléje, belátták, hogy a katonák megmakacsolták magukat, testi-lelkiileg legyengültek, és az időjárás is kedvezőtlen – szeptember vége felé ugyanis a szokásostól eltérően már erősen fagyott –, továbbá, hogy a katonák számára nincs zsold; így miután hírnököket menesztettek Ferdinánd királyhoz és a hadjárat biztosaihoz, a bajor herceghez és a regensburgi püspökhöz, hogy tájékoztassák őket a helyzetről, sürgették a mihamarabbi visszavonulást. Ám hogy ez nem fejvesztve, az ágyúkat és az ellátmányt ellenséges földön hátrahagyva történt, azt Ungnad rátermettsége és az osztrák sereg bátorsága akadályozta meg. Az ő katonáit ugyanis nem érdekelte a többiek lázongása, nem feledkeztek meg becsületükről és a nemes királynak tett esküjükről, és mialatt az őrgróf tétovázott, illetve habozott, menjen-e vagy maradjon, a teherhajókra hordták az ágyúkat, az élelmet és az összes hadfelszerelést. Mindenki más eszét megbénította a rémület. Úgyhogy még mielőtt a sereget felsorakoztathatták, a málhát összeszedhették volna, vagy mielőtt bármiféle jelzés vagy parancs érkezett volna, nem rendezett hadsorban, az úton, hanem össze-vissza, árkon-bokron át, véletlenszerűen összezeverődve útnak eredtek. Például szolgál ez majd az utókornak, hogy mi a következménye az isteni hatalom megvetésének.⁶⁹ Mert a kezdet kezdetén minden reményüket saját erejükbe, létszámukba és hírnevükbe vetették, a sikerben nem is kételkedve lélekben már Belgrád előtt álltak, hogy aztán egyetlen, félig romos városka ostroma során kudarcot valljanak, vagy (hogy a próféta szavát idézzem) a szállongó falevél zörrenésére is reszketve sápadjanak.⁷⁰

Amint elérkezett tehát az indulásra rendelt idő, és összeszedték holmijukat, még mielőtt az összes ágyút rendszeren elszállították volna felfelé a Dunán, az őrgróf – siettetve a dolgot – megparancsolta, hogy a harsonákkal adjanak jelet. Erre aztán a táborban levő összes katona teljességgel megzavarodott, és nem gyűjtotta fel a tábort, ahogyan elrendelték, nem öltött páncélt, nem követte az alakulatát, és egyáltalán nem tudott ügyelni semmire. Hogy aztán ez a félelemből támadt visszavonulás nehogy inkább menekülésnek tűnjön, Ungnad (minthogy jól ismerte az ellenség szándékait és fortélyait) egyik-másik birodalmi vezérrel egyezkedve végül elérte, hogy előbb az ágyúkkal és az élelemmel megrakott teherhajók induljanak el, majd lassú menetben kövessék őket a légiók, nehogy

69 Lazius katolikus író, de ritkán foglalkozik vallási, felekezeti kérdésekkel. Ez a rész itt mégis Szerémi szemléletét idézi, aki a keresztény sereg sikertelenségét a részben lutheránus katonák és vezérek eretnoksége miatti isteni büntetéssel magyarázza. A vallási kérdés szerepéről a korabeli történetírásban lásd: Petneházi Gábor, Variációk Dánielre. Az isteni bosszú és gondviselés a 16. századi történetírás nyelvén. Sleidanus, Budina és Forgách. In: Békés Enikő–Kasza Péter–Kiss Farkas Gábor–Lázár István–Molnár Dávid (szerk.), *A reformáció és a katolikus megújulás latin nyelvű irodalma*. (Convivia Neolatina Hungarica 3.). Budapest, 2019, 57–72.

70 Lazius nem ad meg pontos bibliai helyet, és valószínűleg emlékezetből idéz, így a hely azonosítása nem egyszerű. A legvalószínűbb, hogy Mózes könyvei közül a Lev 26,36 képezi a szöveghely alapját: „Azoknak szívébe pedig, akik megmaradnak közületek, féltékenységet öntök az ellenség földjén. Megrémíti őket a hulló levél zörrenése, s úgy futnak majd, mint a kard elől, elhullanak, pedig senki sem kergeti őket.”

útközben a kimerült katonák hiányt szenvedjenek élelemben, vagy ha a túlságos sietség miatt megzavarodna a hadrend, elől is, hátul is ellenségbe ütközzenek; hátuk mögül a diadalmas törököket, szemből pedig a megbízhatatlan és a németekkel szemben mindig ellenséges, szerte kóborolt magyarokat fordítsák a sereg ellen.

Ezen megfontolások alapján október 3-án dél körül felkerekedtek.⁷¹ Ungnad javaslata szerint négyszögbe tömörültek, és olyan lassan haladtak, hogy ezen a napon csupán egy mérföldet tettek meg.⁷² Aznap estére egy két domb által körülvett völgyben vertek táborn, mely erre igen alkalmas helynek látszott. Mivel pedig az őrgróf mindig magának követelte a vezető szerepet, a német légiókkal felhágott a Váchoz közelebbi dombra, mivel azt akarta, hogy emberei kedvezőbb helyen pihenjenek ezen az éjszakán, míg Ungnad a magyarokkal, osztrákokkal, stájerekkel és a karintiaiakkal hátvédet képez. Ungnad alaposan széthúzta a völgyben a táborn, az ellenséghez közelebb fekvő másik dombra pedig őrszemeket állított, és úgy rendelkezett, hogy szüntelenül figyeljék az ellenség szándékait és mesterkedéseit.

Esteledett már, és mindannyian várták az enyhet adó éjszakát, amikor a törökök, akik Pesttől jó messzire titokban és rejteketeken követték a mieinket, váratlanul lerohanták az őrszemeket, és a dombról megmutatták magukat a mieinknek. Csak kevesen voltak, akik népük szokása szerint közel lovagoltak, míg a derékhad távolabb, a másik völgyben egy erdő takarásában várakozott. Amint ezt jelentették Ungnadról, bár azok, akik a német lovasok közül elsőként vették észre [a törököket], megzavarodva nagy felfordulást okoztak, és sürgették az őrgróft, hogy mihamarabb induljanak tovább, mindenekelőtt, nehogy váratlan támadás érje a táborn, kiokosította a németeket e vad nép szokásairól, majd meghagyván mindenkinek, hogy ne veszítse el a fejét, arra kérte őket, hogy maradjanak hadrendbe tömörülve. Ezt követően tanácskozott embereivel, majd zászlóaljaiból kiválasztott néhány száz muskétást, lóra ültette őket és védelmül mellük rendelt néhány szakasz magyar könnyűlovast. Azzal bízta meg őket, hogy miután felkapaszkodtak a dombra, kémleljék ki az ellenség szándékát és erejét. Mivel pedig ez a férfiú jól ismerte a törökök zsigeri álnokságát, meghagyta, hogy a német nehézlovasság csöndben és lépésben haladjon mögöttük, mintha maga is cselet akarna vetni az ellenségnek, ám elrendelte, hogy semmiképpen ne bocsátkozzanak harcba addig, amíg azt nem látják, hogy a mieinket megfutamították vagy veszélybe kerültek. A lövészek és könnyűlovasok a parancs értelmében szigorú hadrendben felhágtek a dombra, és elszántan azok ellen fordultak, akik a domb tetején rémületet keltve és fel-alá lovagolva a szemük elé kerültek. A szántsándékkal hosszabb úton körbevitt nehézlovasság, mely egy surjánosban rejtőzött el, inkább csak várta a csata kimenetelét, de nem nyújtott segítséget.

71 Lazius ritkán ír konkrét dátumokat. Ez most kivétel, viszont pontatlan. Más forrásokból tudható, hogy a keresztény sereg október 8-án, alig tizenegy napi ostrom után kezdte meg a visszavonulást Pest alól.

72 A *Feljegyzés* és Sachs költeménye szerint is fél mérföldet haladtak 8-án.

Eközben a lövészek a könnyűlovasokkal együtt megközelítették azokat a törököket, akik elsőként tűntek fel a dombtetőn. Ezek menekülőre fogták a dolgot, hogy óvatlanná vált katonáinkat a szomszédos völgyben, az erdő takarásában felállított kelepcebé csalják. Hol megfordították lovaikat, és úgy tettek, mintha felvonnák a harcot, hol tovább lovagolva a menekülés látszatát keltették a mieinkben. Amikor azok, akik addig menekülést színleltek, elérték a lesvetés színhelyére, amelyről a mieinknek mit sem sejtettek, rögvest megfordították lovaikat, mint akik kevesedmagukkal bár, de csatát vállalnak a sokasággal, és nekirontottak a mieinknek. Adott jelre, megsarkantyúzva lovaikat vágóban követték őket azok is, akik eddig a leshelyen rejtőzködtek. Amint a mieink megpillantották ezeket, mivel meglepetésszerűen és nem várt gyorsasággal rohantak rájuk, megrémültek, hadrendjük felbomlott, és megfelelően a kapott parancsról éppúgy, mint a vitézségről, néhány puskát rájuk sütvé futásnak eredtek. Ez aztán oly hevesre és csúfosra sikeredett, hogy a nyomukban haladó néhány ezer nehézlovas, mintha már veszve lenne minden, nem törődve azzal, hogy milyen utasítást kaptak Ungnadtól, lovaikat megfordítva szintén menekülőre fogta és sietve visszatért a völgybe, ahonnan elindult. Ungnad amint ezt látta,⁷³ a menekülők közé rontott, és így szólt: „Nem ez volt a parancs, vitézek, és nem is olyan nagy számú az ellenség, mely még akkor sem tudná e győzhetetlen lovasságot csúfosan megszalasztani, ha felérne vele létszámban és fegyverzetben. Fordítsátok meg lovaikat, és támadjatok újra bátran az ellenségre, hiszen kevesen is vannak, és segítségre sem számíthatnak. Bízhatok bennem és a győzelemben!”

Valamennyien helyeslően felkiáltottak, és újra harcba kezdtek olyan nagy bátorsággal, hogy miután tájékozódtak a helyzetről, azok is mind harcra készülődtek, akik a szomszédos völgyben voltak az őrgroffal. Volt köztük néhány régi és előkelő nemzetségből származó német fejedelem, Jakob von Waldburg⁷⁴ asztalnokmester és Streitperg, a nemes frankföldi lovag, akik hamarjában összeszedve lovasaikat az ellenkező irányból kevesedmagukkal is az ellenségre támadtak, mely már szétszóródva futásnak eredt. Amint ezt jelentették Ungnadnak, aki a másik oldalon megfontoltságával és tettekkészségével támogatta a menekülő lovasságot, bár először elismerőleg szólt a dicső tette sővargó férfiakról, de mivel hallotta, hogy csak kevesen kísérik őket, ismerve [a török] fortélyos természetét, kérte e férfiakat, hogy hagyjanak fel a vakmerő próbálkozással és térjenek vissza a táborba. Hogy erre annál könnyebben rávehesse a nekihevülteket, egy, az uta-

73 Érdekes adalék, hogy a szöveg első kézirata még tartalmazott egy közbevetést: „Mivel a többi főtiszt közben a szomszédos völgyben kockázott.” Bár Lazius ezt utóbb kihúzta, jól mutatja, hogy milyen tendenciózan Ungnadnak és így Ferdinánd katonáinak tartja fenn Lazius a jelesebb hadítetteket.

74 Jakob III. von Waldburg-Trauchburg (1512–1542). Jakob von Waldburgról (akit a családban öröklődő asztalnoki hivatal miatt hol Truchsess, hogy latinosan Dapifer néven is említ) Lazius korábban azt írta, hogy már az első Pest alatti összecsapásban életét vesztette. Ha így lett volna, nem harcolhatott volna október 9-én. Ekkor viszont valóban elesett, halálát Sachs verse és Giovio is megemlíti. Mivel halálának körülményeit illetően nagy volt a bizonytalanság, rokonsága próbált pontosabb hírekhez jutni. Ennek dokumentációját lásd: Staatsarchiv Sigmaringen, Dep 30/1 T 3 Nr. 1921.

kat és az ellenség fortélyait is jól ismerő, tapasztalt magyar lovast is adott e bátor hősök mellé kísérrének, hogy az ellenség helyzetét felmérve kivezesse a veszedelemből e férfiakat. De nem használt sem Ungnad figyelmeztetése, sem a magyar józan tanácsa: semmibe vették, akármit mondtak is, és saját vesztükbe rohantak. Főképpen a Truchsess, aki miután előző este alaposan felöntött a garatra, most lovát megsarkantyúzva vágatott fel a dombon. Szapulta társai lomhaságát, amiért csak megkésve követték, és elszántan rögvest rárontott azokra a törökökre, akik a derékhadtól távolabb elsőként kerültek elé a dombtetőn. Ezek azonban, hogy az óvatlan embert lépre csalják, szándékosan meghátráltak, és menekülést színeltek a forrófejű előtt. A Truchsess pedig, hiába próbálta a magyar lebeszélni erről, és hiába figyelmeztette a közeli berekben felállított csapdára, övével együtt tétovázás nélkül a nyomukba eredt, és elért a lesvetés színhelyére, ahol a törökök jó előre elrejtőztek várva az alkalmat. A barbárok ekkor nagy hirtelen egész csapatukkal előrontottak, és hamarabb körbevették a szerencsétlent, mintsem észlelhette volna, hogy honnan kerültek elő. Mikor aztán a heves kiáltozásból és felvert porból, amiből ezen a vidéken, szárazság idején rengeteg van, és ami teljesen elvakította, ráébredt, hogy az ellenség a közvetlen közelben van, illetve már a lovaglás is kijózanította, ha tehette volna – késő bánat –, megváltoztatta volna szándékát. Az ellenségtől mindenfelől körülvéve leugrott lováról, mivel azt a vágta és a rögs út elcsigázta, és épp készült felszállni egy tüzeesebb és gyorsabb hátasra (miután valakit lelőkött a lováról), már nem a harcot, hanem inkább a menekülés lehetséges módját keresve, ám ekkor a törökök mindenfelől rárohantak, elkapták ezt az esztelenül vakmerő hőst, amikor épp lóra akart pattanni, és fejét vették. Azután, ahol érték, lemészárolták összes kísérrőjét is, akik követték az ifjút, és barbár kegyetlenséggel válogatás nélkül kettéhasították őket.

Ungnad, aki előre látta mindezt, igen sajnálkozott a férfin egyrészt vitézsége miatt, másrészt mert jó előre sejtette, milyen hatást kelt majd a táborban ez a csapás. Ezért tanáccsal és buzdítással igyekezett elejét venni, hogy az őrgrof és a német légiók megrémüljenek, és amint tervezgették, valóban menekülőre fogják a dolgot. A lovasok biztatása és lelkesítése érdekében rámutatott arra, micsoda veszedelem leselkedik rájuk, ha félelmet mutatnak az ellenség felé, ezzel szemben mennyire könnyen megvédehetik táborukat és dicsőséget szerezhetnek, ha hadrendjüket megőrizve szállnak szembe az ellenséggel. Ungnad buzdító szavai nemcsak reményt keltettek, de nagy csodálatot is ébresztettek e férfi iránt. Így aztán mindenki megfordította a lovát, helyreállították a hadrendet, és megerősítették lelküket, majd rohamra indulva árkon-bokron át megszalasztották az ellenséget. Ezek, amint látták, hogy a mieink nekibátorodnak, tüstént megváltoztatták szándékukat, elcsüggedve meghátráltak, és egészen a pesti falakig futottak. Ezt látva a mieink bátorsága megkettőződött. Mindkét fél nagyon igyekezett: a megfutamított törököket viszont csak akadályozta önnön sokaságuk, így kevésen múlt, hogy kívül rekedve halomra nem ölték őket, ami szép látvánnyal szolgált volna a mieink számára, akik, amennyire csak lovaik fürgesége engedte, üldözték őket, a sarkukban voltak, és előbb tűntek fel Pest falai és erődítései alatt, mintsem azok, akik belül maradtak, és övéiket visszafogadták a menekülésből, ezt észrevették volna. Ha ugyanis más jellegű lovaik, fegyverzetük és ruházatuk meg nem kü-

lönböztette volna őket, a törökökkel együtt a mi lovasaink is bejutottak volna a tárva-nyitva álló kapukon. Így a várost, amit azelőtt szigorú ostromzárral körülvéve és az egész sereg vítézkedése révén sem sikerült elfoglalni, most e nagyszerrű véletlen folytán a lovasság önmagában, különösebb erőfeszítés nélkül, menetből bevehette volna.⁷⁵

De abban a kavarodásban ez törvényszerű volt, hiszen azokra sem lehetett akkor már számítani, akik az ágyúkat, a hajóhidat, a szekereket és a többi ostromeszközt felügyelték, mert ezeket hajókra rakva már kezdtek elszállítani, bár a folyásiránnyal szemben csak igen lassan, miközben a sereg a parton már messze előttük járt. Igaz, Melegnano márkí flottájával okosan hátramaradt, és a Dunán még az ellenség közelében lehorgonyzott, hátulról védve és fedezve a teherhajókat, nehogy a félelemből támadt visszavonulást az ellenség menekülésnek vegye. Maga Ungnad hasonlóképpen lépésben haladt a szárazföldön azokkal az ausztriai csapatokkal, melyeket, mint fentebb említettük, alája rendelték, noha a birodalmi német sereget sokáig hiába intette, hogy a szükségesnél hamarabb – mivel mintegy mozgó sánc fedezi őket hátulról – ne hagyják el a teherhajókat a gyorsabb haladás miatt.

Már nyolc mérföldet tettünk meg, és Vác közelében jártunk, ami Pesttől három mérföld távolságra tűnt fel, amikor a magyarok hadrendje felbomlott, és ki-ki szétszéledt saját otthona felé.⁷⁶ Otto von Neudegg királyi kamarás, akit a király Perényi Péter elfogásával bízott meg,⁷⁷ kihasználva a régóta várt alkalmat, tájékoztatta Ungnadot a király akarataról és parancsáról. A mi seregünk ekkor már mozgásban volt, sőt az átkelést is megkezdte Esztergom irányába. Perényi Péter történetesen épp egy birtokon reggelizett, a magyar csapatokból pedig még több ezer katona állomásozott a környéken. Ez arra indította Ungnadot és Ottót, hogy valamilyen indokkal Esztergomba csalva eltávolítsák embereinek gyűlévész tömegétől. Ezért egy kitalált ürüggyel, mintha a megfelelő téli táborhely kialakításában a tanácsára volna szükségük, rávették szerencsétlent, hogy keljen át velük együtt. Miközben a csónak csekély kísérettel vitte át őket a Dunán, Otto előhúzta a király levelét, lefogatta Perényit és Bécsbe küldte a királyhoz a mostoha szerencse egyedülálló példájaként.⁷⁸ Hiszen oly régi és oly előkelő, szinte

75 Erről az ellentámadással felérő akcióról Giovio is megemlékezik, azzal a jelentős különbséggel, hogy szót sem ejt Ungnad szerepéről. Nála az ellenakciót Vitelli irányítja olasz muskétások és magyar huszárok segítségével. Ungnad – kötetünkben olvasható – jelentése Laziusszal egybehangzóan azt állítja, hogy a török kitérést az osztrák és magyar könnyűlovasok védték ki, és kergették a pesti falakig az oszmánokat.

76 Bár Lazius azt a benyomást kelti, hogy a magyar csapatok már szétszéledtek, mire Perényi Péter letartóztatására sor került, levéltári adatok azt mutatják, hogy a sorrend fordított. Balassa Imre október 15-én, Esztergomban kelt levelében arról tájékoztatta Ferdinándot, hogy Perényi elfogatása miatt nemcsak Perényi saját katonái széledtek el, de más magyar urak is hazaindultak csapataikkal (ÖStA, HHStA, UA 48. Konv. D, fol. 35.).

77 A Perényi elfogatásáról szóló pápens 1542. október 1-jén kelt Bécsben (ÖStA, HHStA, UA 48. Konv. D, fol. 19.). Az elfogatással megbízott kamarás neve Istvánffynál Wilhelm (Guilelmus) von Neudegg alakban szerepel. Wilhelm von Neudegg Otto apja volt, és már 1538-ban meghalt.

78 Istvánffy nem említi Hans Ungnad szerepét Perényi elfogatása kapcsán. Szerinte Martin Lascano, esztergomi várkapitány fogatta le a magyar nagyurat.

fejedelmi családból származott, amilyen nem akadt még egy az egész országban, de most nyomorultul, jogaitól megfosztva rabságban vénült meg, és hat évvel később cserélte fel életét a halállal.⁷⁹ Az említett áruláson kívül is mindenféle bűnökkel vádolták, többek között azzal, hogy emberei olyan utasokat és kereskedőket támadtak meg lesből és gyilkoltak le, akik élelmet szállítottak a seregnek. Amint a király ezekről értesítette az őrgrófit, az amilyen odafigyeléssel és gyorsasággal csak tudta, igyekezett hazavezetni a rábízott sereget. A katonák azonban, akiket elcsigázott az éhség, a betegségek és az időjárás, és akiknek ráadásul hónapok óta nem fizettek zsoldot, az esztergomi táborban fellázadtak: megtagadták az engedelmisséget tisztjeiknek, gyűléseket tartottak, szidalmazták az őrgrófit és melléje rendelt társait, Dietrichet és Bemelberget, minden eszközzel, akár erőszakkal is követelték a zsoldot, és azt hangoztatták, hogy tapodtat sem mozdulnak a táborból, amíg mindenki meg nem kapta a járandóságát.

A tisztok engedélyezték a gyűléseket, odamentek a katonákhoz, és igyekeztek csitítani őket, de csak maguk ellen fordították volna a katonák dühét, ha Ungnad tekintélyét latba vetve bátran közbe nem lép. És bár mindez nemcsak az őrgrófnak, de a királyi tábor élén álló Ungnadnak is csak tetézte a gondjait, de mint-hogy a legnehezebb helyzetekben a legbátrabb terv a legcélravezetőbb, minden erejével igyekezett meggyőzni az ostoba csürhét, elégedjenek meg zsoldjuk egy részével, és hagyják itt ezt a barátságtalan éghajlatú, ellenséges tartományt. A veszélyes helyzetet maga Ferdinánd király mentette meg, aki a bizonytalanság kellos közepén 100 000 forintot kölcsönzött a fejedelmeknek. Így a lázongás csitulással folytatták útjukat Ausztria felé. Vonulás közben annyira inukba szállt a bátorságuk és úgy igyekeztek, hogy a hadrendet megbontva tíz nappal azután, hogy Esztergomból elindultak, már Bécs alatt voltak, a tábor nyomában pedig ott ólálkodott a betegség, az éhínség, sőt, maga a sápadt halál. Az éhséghez még a pesti ostrom előtt elegendő táptalajt kínált a hosszas késlekedés a Bécs melletti táborban, a betegséget pedig éppen a sietség okozta, hogy élelem nélkül, a mocsaras helyeken néhol térdig süppedve meneteltek, miközben a falvakból elmenekülő magyarok magukkal vitték javaikat, az ott maradt romlott gabona pedig csak újabb tápot adott a ragálnak, melyet már amúgy is szítozott a zord időjárás, a nedvesség és a nehéz útviszonyok. A csapások előbb a lelküket törték meg, ami aztán a testükre is kihatott, és egyformán hullottak rangra és méltóságra való tekintet nélkül. Mindenfelé temetetlen hullák hevertek szerte a mezőkön, úton-útfélen, az országutakon közlekedők szeme előtt.

Mivel pedig mindez a magyarok előtt sem maradt titok, elsősorban azok, akik a környéken laktak, összefogtak, és részint a németekkel szembeni általános gyűlöletükben, részint Perényi elfogása miatti dühükben mindenféle kegyetlenségeket követtek el seregünk ellen. A szakadatlan küszködéstől elcsigázott német gyalogosokat ugyanis, akik a tábor méretei és az élelem szűkössége miatt nem tartózkodhattak állandóan egy helyen, és szanaszét kóboroltak a földeken, legyilkolták. Az Ungnad jóvoltából megmentett ágyúk sem jöhettek a segítségükre,

79 Fontos adalék a szöveg datálásához, hogy Lazius tudja: Perényi 1548-ban meghalt. Mivel a mondat nem utólagos betoldás egyik kéziratban sem, a mű legkorábban 1548-ban keletkezhetett.

mivel csak lemaradva követték őket, sem pedig a vezérek és a lovasság, akik ugyanattól a csapástól sújtva sebes iramban éjt nappallá téve igyekeztek Ausztria felé. Németország fejedelmei tehát, akiktől korábban az egész világ tartott, és akiktől egyaránt remegett Kelet és Nyugat, csupán egy fél évig örvendezhettek: ekkora embertömeg, ennyi nagyúr, ennyi fennhéjázás, oly sok város ennyi katonája vagy a betegségeknek esett áldozatul, vagy nyomorultul a magyarok prédája lett.

Amint Ferdinánd király erről értesült, bár nem viselte könnyen, hogy mindez megesett, mégpedig az ő nagy kárára, mégis megacélozta lelkét, mert minden mást is tántoríthatatlan lelkülettel viselő hős volt, s nehogy hálátlannak mutatkozzék az őgróf irányában, szánt szándékkal Bécs városa közelében rendezett vadászatot, s így szakadó esőben elébe lovagolva pár emberétől körülvéve fogadta, majd Bécsbe kísérte és bőkezűen megvendégelte.

Ezalatt ugyanilyen nyomorúság közepette a többi hadvezér, légio és csapat is oly nagy gyorsasággal tért vissza Magyarországról, amit az utókor aligha fog elhinni. Azok ugyanis, akik még erejük teljében majdnem három hónap⁸⁰ alatt értek csak Buda közelébe azt követően, hogy Ausztriában táborot bontottak, most eleség nélkül, betegségekől gyötörve, és alig vonszolva magukat legfeljebb tíz nap alatt végrehajtották ezt a gyászos visszavonulást. Ami azután nagy és dühödt járványt okozott Ausztriában részint a fogadókban érintkezés útján terjedő kór miatt, részint mert a minden úton-útfélen, így a városok és a falvak előtt is oszladozó holttestek a levegőt is megmérgezték.⁸¹ A bécsiek emiatt a városkapuk bezárásával próbálták útját állni a járványnak, ám ezt azok a vezérek, tisztek, csapatparancsnokok, bárók és más előkelőbb származású nemesek, akiket a király kegye és jóindulata miatt bebocsátottak, úgy felszították, hogy e dicstelen visszavonulást követő egész télen át a legsúlyosabb ragály dühöngött szerte Ausztriában.

A nemes Ferdinánd király pedig, miután már az összes csapat elhagyta Ausztriát, számos okból kifolyólag úgy döntött, hogy országgyűlést hirdet Pozsonyba,⁸² és egybehívja a magyarokat: részint, hogy a bizonytalan helyzet miatt elcsüggedt lelkükbe új reményt plántáljon, részint pedig, hogy megindokolja, miért csukatta le a főurak között legmagasabb rangú Perényi Pétert. A magyarok többsége ugyanis, akiket sértett, jobban mondva valamiképpen megrémített ez az eljárás, a félelemtől hajtva titkon már háborús terveket szövögetett, illetve gyakori követküldésekkel bujtogatta az ország távolabbi részein lakó főurakat, sőt magát a köpönyegforgató György barátot is (akiről főntebb mondtuk, hogy János király rendelte gyámul a fia mellé), és egyáltalán: mindent elkövetett, ami egy újabb lázadást elősegíthetett az országban. A király pedig, habár érzékelte, merre tartanak az események, a gyűlésen a lehető legszelídebben szólt mindenkire han-

80 Itt viszont pontos a három hónap: a sereg július 10-én indult Bécs alól és szeptember 28-án vert táborot Pest alatt. Vagyis a felvonulás valóban közel három hónapot vett igénybe.

81 A *Memoria rerum* hasonlóan apokaliptikus képet fest a visszavonulásról.

82 A pozsonyi országgyűlés meghívólevele október 8-án kelt és november 1-jére hirdették meg (Fraknói Vilmos, *Magyar országgyűlési emlékek* [1537–1545]. Budapest, 1875, 401–462.).

goztatván, hogy néhányak hűtlensége miatt nem neheztel a többiekre, és nem áll szándékában tőlük vagy az ország többi lakosától megvonnia kegyelmét és jóindulatát.

Miután ezt a gyűlést szerencsésen és jóakaratóan berekesztette,⁸³ mivel nagyobb mozgolódástól tartott Magyarországon, amit lehetett, átgondolt, nehogy végül még egy török betöréssel is szembe kelljen néznie. Ahogy a körülmények engedték, megerősítette a határokat, új sereget toborzott a hatalmas és a váratlan győzelemtől megittasult ellenség ellen, nehogy a német rendek múlt őszi, szükségyszerűségből fakadó visszavonulása valahogy a félelem látszatát keltse bennük.

Miközben ezen töprengett, remek alkalma adódott, hogy megfelelőképp rendezze az ügyet. A diadalmas Károly ugyanis, a nemes király édestestvére, miután nagyjából ez idő tájt rákényszerítette az évek óta ellenszegülő Cleve herceget, hogy hűségesküet tegyen, tüstént új gyűlést hirdetett Speyerbe, hogy bizonyos fontos ügyekről tanácskozzon a német fejedelmekkel. Mihelyt erről a nemes király tudomást szerzett, felette örvendezni kezdett, hogy az alkalmából előnyt kovácsol a maga számára. Ezért a legdermesztőbb fagy közepette oda sietett, és tudósította a birodalmi rendeket a magyarországi fejleményekről. A kényes ügyet felkarolta a brandenburgi választófejedelem is, akit előző nyáron főparancsnokként küldtek a hadjáratba. Rámutatott, miért volt kénytelen visszavonulni a betegségek, az úttól és a küzdelemtől kimerült, és kelepcéktől körülvelt seregével, egyben kérte, hogy gondoskodjanak annak a pénznek a visszafizetéséről, melyet a király kölcsönzött jóindulatúan a sereg egy részének ellátására.⁸⁴ Minderre bizonyító erejű érveket is hozott, hogy azoknak hitelt adjanak és amelyekkel részletesen bemutatta, micsoda veszedelemben forognak a birodalom bizalmára szoruló osztrák tartományok, és hogy milyen típusú katonasággal és milyen stratégiával lehetne visszaszorítani a hitetlen török fajzatot.

Minderről értesülve maga a császár és a birodalmi rendek, minthogy biztos jelek alapján arról is tudomást szereztek, hogy a barbár nép újabb hadjáratot tervez az osztrák tartományok ellen a következő nyárra, megtárgyalták a dolgot, és teljes egyetértésben megegyeztek, hogy a következő tavaszra még idejében segédcsapatokat kell indítani Ausztriába. Miután ugyanis ez a terület a Római Birodalom határvonala lett, melyet a barbárok gyakran áttörtek, úgy vélték, védelmét sem elhanyagolniuk, sem jelentőségét alábecsülniük nem szabad, nehogy úgy tűnjék, minden ki- és menekülési utat elzárt előlük, ha ezt a fontos tartományt elvesztették, mivel az ellenség kezébe esett. Így minden erejükkel Bécs város megerősítésére törekedtek, amelyhez mindenkitől pénzt gyűjtöttek, és a feladattal Ferdinánd királyt bízták meg.

Amint ezt Speyerben gyorsan elintézte, majd hogy maga mellé állítsa a cseheket, sziléziaiakat és morvákat, akik e határvidékhez a legközelebb voltak, elhatározta, hogy a lehető legnagyobb buzgalommal, gondossággal és gyorsasággal ennek az országnak az előkelőit is gyűlésbe hívja. Ennyire nem hagyták nyugod-

⁸³ 1542. november 23-án.

⁸⁴ Lásd ezzel kapcsolatban Brandenburgi Joachim birodalmi biztosoknak küldött összefoglaló jelentését kötetünkben.

ni eme hőst a törököknek még nyugodt és visszafogott próbálkozásai sem, illetve az a szeretet, melyet ez a fejedelem mindig is érzett tartományai iránt. Elrendelték, hogy ezen a gyűlésen jelenjenek meg az osztrák tartományok követei is, akikkel aztán szinte egész télen át olyan páratlan buzgalommal, igyekezettel, fáradozással, de mégis barátságosan tárgyalta meg az ügyet, hogy egyhangúan minden derék ember úgy gondolta, hogy amit a király kér és parancsol, azt késedelem és mellébeszélés nélkül teljesíteniük kell. Még a csehek is, bár már ekkor kártékony és aljas mesterkedés szülte összeesküvésüket tervezgették, megígérték, hogy annyi csapatot bocsátanak a király rendelkezésére, amennyivel el lehet űzni az ellenséget, ha a határt áttörve behatolna Magyarországra.

PAOLO GIOVIO

Giovio *Kortörténetének* alább következő, a Buda visszafoglalására indított birodalmi hadjáratot megörökítő részlete a mű nyomtatott kiadásában a 42. könyv (a kéziratos verzióban XXX.) mintegy kétharmadát foglalja el. A szerző egy 1544. márciusi levele alapján feltehető, hogy már addigra elkészült ezzel a részletével is művének (Giovio, *Lettere* 1, 337.). A kudarcba fulladt hadjárat Giovio szemében a német katonai erény nimbuszának végleges lehanyatlását jelentette, amelynek az eszéki (1537) és a budai (1541) vereségek már megágyaztak, s amely „nagy kaszabolásokat” („scimitarrate”) a leveleiben is együtt említi a pesti vereséggel (*Lettere* 1, 331; 2, 9). Giovio számára e német katonai kudarcok egyrészt alighanem egyfajta elégtételt jelentettek Róma 1527-ben történt kifosztásáért, amire nem is kellett nyíltan utalni, elegendő volt, hogy Konrad von Bemelberggről, a birodalmi had egyik alvezéről röviden megjegyyezze a szövegben, hogy hatalmas vagyonra tett szert a Sacco di Roma idején. Másrészt alkalmat nyílt arra, hogy a „tunya és lomha” németekkel szemben a hadjáratban résztvevő itáliai hadtestnek, illetve vezetőjüknek, Alessandro Vitellinek a hadműveletben tanúsított bátorságát, tetterekészségét és felkészültségét kiemelve, valamint áttételesen megbízójuknak, III. Pál pápának a törökellenes összefogás iránti elkötelezettségét is hangsúlyozza. Szemelvényünk a mű első kiadása alapján készült: Pauli Iovii Novocomensis episcopi Nucerini *Historiarum sui temporis Tomus II*, Florentiae, in officina Laurentii Torrentini, 1552, 417–427; modern kiadásban: Pauli Iovii *Opera* 5, *Historiarum tomi secundi pars altera*, curantibus Dante Visconti – T. C. Price Zimmermann, Roma, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, 1985, 107–121. A Giovio-szemelvény előtt olvasható bevezetőt írta és a szöveget fordította Petneházi Gábor.

KORTÖRTÉNET (RÉSZLET)

Brandenburgi Joachim hadjárata 1542

Az idő tájt az egész Német Birodalom – Ferdinánd király könyörgésétől hajtva és megindítva a magyar urak sürgető esdeklésétől – háborút indított a török ellen. Senki nem tudta ugyanis elviselni a régi hadi dicsőségük elvesztése miatti fájdalmat és a gyalázatot, hiszen rokonaikat és testvéreiket csúfos futás közben kaszabolták le

Eszéknél,⁸⁵ Roggendorf seregét pedig a minap verték szét és semmisítették meg Buda alatt. És nem volt olyan ember, legyen bár az Ausztriai Ház esküdt ellensége, aki ne gondolta volna úgy, hogy a rajtuk esett gyalázatot egy fényes haditettel kell lemosni, Budát pedig mindenképpen vissza kell foglalni. A restebbeket a veszély biztos közelsége bírta jobb belátásra, hiszen úgy tűnt, a törökök annyira hozzászoktak az állandó győzelemhez, a hódítás és a szakadatlan harc úgy beléjük ivódott, és annyira csak a zsákmány és a birodalmuk kiterjesztésével szerezhető hírnév érdekli őket, hogy biztosan nem fognak megelégedni Magyarország elfoglalásával, és ha a szörnyű háborúban legyűrt magyarok most nem kapnak segítséget, kis idő kell csak, s a németek is arra kényszerülnek majd, hogy egyenlőtlen feltételekkel, hazai földön szálljanak harcba a diadalmasan betörő barbárral feleségükért és gyermekeikért.

A fejedelmek és szinte valamennyi nemzet követei Nürnbergben⁸⁶ gyűltek össze akkor, ahol a pápa hívei hosszan vitatkoztak a lutheránusokkal az igazi keresztény hittételekről, a vita vége pedig az lett, hogy a lutheránusok – elképesztő nyakassággal védve a véleményüket – azt követelték, hogy a zsinat számára német területen jelöljenek ki egy helyet. Úgy gondolták ugyanis, hogy a pápa ebbe soha nem egyezik bele, mert – okulva a konstanzi zsinatból⁸⁷ – nem fogja sem bőrét, sem méltóságát vásárra vinni. A pápa azonban (ahogyan azt később elmondjuk) feddhetetlensége és ártatlansága tudatában, illetve követve a meg-egyezésre irányuló közakaratot, nagylelkűen engedett követelésüknek.⁸⁸

Miután a hadjáratot megszavazták, mintegy harmincezer német gyalogost és hétezer lovast hívtak be és gyűjtöttek össze a szabad városok és a fejedelmek, akik között kimagaslott Móric, a szászok nemes hercege. A gyalogságot a kiváló vitéz hírében álló Hesseni Konrad vezette (aki Róma városának kirablásakor hatalmas vagyonra tett szert),⁸⁹ valamint Wolfgang Dietrich,⁹⁰ sváb nemes. A főparancsnoki címet ugyanakkor Joachim brandenburgi örgróf kapta meg (aki, mint írtuk,⁹¹ Bécs mellett is hadakozott a törökkel), úgy azonban, hogy a legfontosabb

85 1537-ben Hans Katzianer seregét visszavonulás közben szinte teljesen felmorzsolták a határmenti oszmán alakulatok. Valódi összecsapásra nem is került sor.

86 A csapatokat megajánló gyűlés 1542 tavaszán még Speyerben gyűlt össze. Később, a nyár folyamán került sor egy második, már Nürnbergben tartott birodalmi gyűlésre (Silvia Schweinzer-Burian [hgg.], *Der Reichstag zu Speyer 1542* [Deutsche Reichstagakten XII]. De Gruyter, 2003; illetve Uő, *Der Reichstag zu Nürnberg 1542* [Deutsche Reichstagakten XIII]. De Gruyter, 2010.).

87 A Husz János elítéléséről és kivégzéséről hírhedtté vált zsinat 1414–1418 között ülésezett, és egyik legfontosabb célkitűzése a nagy nyugati egyházszakadás megszüntetése volt. Ennek érdekében a zsinat lemondatta mind a három regnáló pápát, és új egyházfőt választott V. Márton személyében.

88 A reformáció jelentette kihívást és problémákat végül a Tridentbe 1545-ben összehívott zsinat igyekezett orvosolni, melynek összehívása valóban III. Pál pápa (1534–1549) nevéhez köthető.

89 Konrad von Bemelberg (más néven Kurt von Boyneburg, avagy a Kis Hesseni) (1494–1567) híres, hesseni származású zsoldosvezér. Bővebben lásd a Lazius-szemelvényhez tartozó jegyzeteket.

90 Wolf Dietrich von Pfirt.

91 Az 1532-ben Leobersdorf mellett aratott győzelemről van szó Kászon bég portyázó csapatai felett, ahol Török Bálint is vitézkedett, a német vértések, Brandenburgi Joachimmal együtt pedig az átkaroló hadmozdulatban vettek részt (*Historiarum sui temporis* II, 164.).

döntéseket egy nyolcfős testület hozta.⁹² A tanácsba olyan idősebb és tapasztalt férfiakat választottak, akik segítségére lehettek a mezei hadviselésben nem túlságosan jártas főparancsnoknak. Joachim ugyanis, mint kevésbé rátermett [parancsnok], szemlátomást semmi mást nem hozott a táborba előkelő származásán, az őt övező fejedelmi nimbuszon és a szabadosabb tábori életmódon kívül.⁹³

Miután Bécsbe érkeztek, Ferdinánd király csapatai is csatlakoztak hozzájuk.⁹⁴ A név szerint behívott osztrákokon kívül Stájerország helytartója, Hans Ungnad mintegy tízezer lovast állított ki.⁹⁵ Ezek között voltak az illír csapatok is a fáradhatatlan Horváth Bertalan vezetésével,⁹⁶ akit komoly elismerés övezett, és bámulatos eréllyel volt megáldva, és ott volt Zrínyi Miklós⁹⁷ is, Katzianer híres és hírhedett vendéglátója és gyilkosa.⁹⁸ A magyar lovasság létszámát mintegy tizenöt-ezer főre becsülték. Serédy Gáspár ugyanis, e tevékeny, zsákmányra és dicsőségre éhes férfiú számos fosztogatáshoz szokott huszárt gyűjtött a zászlaja alá a Dunán innen, egy másik, még erősebb csapat Báthori András zászlaját követte, azokat a harcedzett alakulatokat pedig, amelyek a Dunán túl, Eger környékén teleltek át, Perényi Péter vezette,⁹⁹ aki a magyarok közt tekintélyben, hatalomban és hadimesterségben a leghíresebb volt. Úgy hírlett, hogy a nagy készülődésen fellelkedve még maga György váradi püspök is – akit, mint mondtuk, a gyermek király és a királyné gyámjaként Szulejmán az erdélyi Lippán¹⁰⁰ hagyott – a keresztény ügy oldalára áll; ám ravasz és megfontolt ember létére úgy vélte,

92 A haditanácsosok valójában tízen voltak. Listájukat lásd: Meyer, *Die Feldhauptmannschaft Joachims II.* 523.

93 A fővezéri posztért Hesseni Fülöp és Brandenburgi Joachim versengett. Már egy 1542-ben Mária királynénak címzett titkos és névtelen jelentés is hangsúlyozta, hogy Fülöp rátermettebb katona, de protestáns lévén politikailag megbízhatatlan. Hesseni Fülöp a Schmalkaldeni Liga *de facto* vezetője, egyben a Habsburgok kérelhetetlen ellenfele volt. A választás végül ezért esett a katonai tapasztalattal alig rendelkező brandenburgi választófejedelemre (Hatvani [Horváth] Mihály, *Magyar történelmi okmánytár a brüsseli országos levéltárból és a burgundi könyvtárból II. [1538–1553]*. Pest, 1858, 43–44.).

94 Az örökös tartományok Ungnad vezette csapatai és a magyar könnyűlovasság alább említett alakulatai csak jóval később, többnyire Esztergom alatt, 1542 augusztusában csatlakoztak a birodalmi sereghöz.

95 A zömmel Giovio alapján dolgozó Istvánffy szerint Ungnad serege ötezer lovasból és ugyanannyi gyalogosból állt.

96 Istvánffy szerint Horváth Bertalan ötszáz lovast vezényelt, akik Várday Pál érsek zsoldjában álltak.

97 Zrínyit csak 1542. szeptember 17-én utasította Ferdinánd, hogy csatlakozzon a birodalmi hadhoz (ÖStA, HHStA, UA 48. Konv. C, fol. 26.). Így erre csak Pest alatt került sor. Istvánffy is kiemeli, hogy Zrínyi csak később csatlakozott az ostromló sereghöz. Ő egészen pontosan tudni véli, hogy Zrínyi lovasai október 1-jén értek Pest alá, és döntő módon járultak hozzá a Pesttől délre zajló összecsapás sikeréhez.

98 Az eszéki vereség után Katzianer kegyvesztett lett és lecsukták. Börtönéből megszökött és barátjához, Zrínyi Miklós grófhöz menekült Kostajnica várába. Ferdinánd kérésére azonban Zrínyi meggyilkolta a zsoldosvezért (Varga Szabolcs, *Leonidász a végeken. Zrínyi Miklós [1508–1566]*. Budapest–Pécs, 2016, 108–112.).

99 Istvánffy szerint Perényi alatt közel kétezer lovas szolgált.

100 Szorosabb értelemben Lippa a Partiumban található. Giovio Erdély alatt már a kialakulóban lévő fejedelemség területét érti.

semmit sem érdemes elhamarkodnia azelőtt, hogy a háború eldőljön, így a királypártiak, vagyis egykori barátai sürgetésére szóban ígéretet tett, hogy átállására reményt nyújtson, de ne is kötelezze el magát semmilyen írásos szerződéssel, amivel elhatározását a török előtt leleplezhetnék.¹⁰¹

Még Pál pápa is, rendkívüli jóindulatának jeleként, illetve kötelességét bőszesen teljesítve háromezer válogatott gyalogost küldött Bécsbe a hadsereghez, vezérüknek pedig Alessandro Vitellit¹⁰² tette meg. A király külön kérte, hogy őt küldjék, mivel bámulatos tetteinek köszönhetően az a hír járta róla, hogy harc-edzett és remek hadvezér. Az olasz katonákat és hadvezéreket, mint a városok ostromára legalkalmasabbakat a király egyébként is kereste. Így nem sokkal korábban néhány zászlóaljnyi katonával a zsoldjába fogadta Filippo Torniellót,¹⁰³ a dunai flotta parancsnokaként pedig immár második éve Jacopo Medici¹⁰⁴ harcolt, öregbítve hírnevét. Ugyanezekben a napokban vezetett Sforza Pallavicini,¹⁰⁵ eme előkelő származású és szép jövő előtt álló ifjú is Pannóniába egy hatszáz fős, a Pó környékén toborzott pompás lovasalakulatot.¹⁰⁶

A Duna mentén, a jobb parton haladtak lefelé fegyelmezett rendben, de oly sok megszakítással és olyan rövid távokat megtéve, hogy az olasz és magyar vezérek arra panaszkodtak, hogy a lomha és haszontalan késlekedéssel elfecsérlik a nyár derekának cselekvésre legalkalmasabb részét. Medici volt mind közül a leghangosabb, aki már korábban is többször próbálta a királyt meggyőzni, hogy a tavasz első jelére, mielőtt még a törökök megerősítenék és új katonasággal töltenék fel a helyőrségeiket, küldjön le a flottával egy harcra kész sereget; megeshet ugyanis, hogy egy gyors és határozott támadással nemcsak Pestet, hanem magát Budát is megkaparinthatják, ugyanis Szulejmán budai pasát – akit, mint mondtuk Szulejmán szultán a budaiak megnyerésére nevezett ki, mivel tö-

101 György barát és a Szapolyai-párti urak nagyon is elkötelezték magukat Ferdinánd ügye mellett. 1541. december 29-én Gyaluban írásban is rögzített egyezség született, miszerint ha Ferdinándnak sikerül visszafoglalnia Budát, átadják neki az ország keleti felét is.

102 Alessandro Vitelli (1500–1554) pápai szolgálatban álló condottiere. Fiatal korától katonáskodott, már 1521-ben huszonöt lovas parancsnoka volt Firenzében, pár évvel később már VII. Kelemen testőrségének vezetője. 1527-ben részt vett Firenze védelmében és háromszáz emberével ötszáz spanyol gyalogost futamított meg egy kitörés során. Mire a pápa 1542-ben Magyarországra küldte, már kora egyik legtapasztaltabb gyalogsági tisztje volt. Később harcolt a schmalkaldeni háborúban a protestánsok ellen. Életéről bővebben: Luigi Aquilini, *Carlo V – Alessandro Vitelli, il Feudo di Amatrice*. Milano, 1999.

103 Lazius kizárólag Torniellót említi, minden bizonnyal amiatt, mert közvetlenül Ferdinánd szolgálatában állt.

104 Gian Giacomo Medici, Melegnano márkija. Melegnano 1541 őszén került a magyar hadszíntérre, és Vels betegsége miatt főhadparancsnok-helyettes lett. Róla bővebben lásd Hauffe 1541-es naplórészletéhez írt jegyzeteket.

105 Sforza Pallavicini (1519–1585) a későbbi legendás hadvezér, levéltári adatok szerint is az 1542-es hadjáratban bukkant fel első ízben a magyar hadszíntéren. Antonio Mazza viszont azt írja, hogy Pallavicini már az 1541. évi hadjáratban is részt vett, sőt azt megelőzően is járt Magyarországon, ahol huszonöt lovas vezényelt.

106 Pallavicini lovassága nem egykönnyen jutott a magyar hadszíntérre. Május 28-án még az észak-italiai Firenzuolából írt Ferdinándnak, hogy a dózsétól nem kapott áthaladási engedélyt (ÖStA, HHStA, UA 47. Konv. E, fol. 48.).

rök vallású, de magyar nemzetiségű volt – elragadta a pestis, és ugyanerre a sorsra jutott Werbőczy István is, aki a németek iránti engesztelhetetlen gyűlöletének köszönhetően a törökök kegyéből bírói hatalmat gyakorolt honfitársai között. Ferdinánd azonban ezt a józanul és hozzáértéssel adott tanácsot, mivel túlságosan hitt udvari előkelőinek, addig halogatta, míg a legnagyobb sereg össze nem gyűlt. Bizalmas barátainak ugyanis az volt a szokása, hogy mások erényét leszólták előtte, hitványul hazudtak és gyanúsítottak, és senkit sem tűrtek meg az udvarban, aki erénye révén biztosan a király kegyeibe kerülhetett volna. Ezekkel a mesterkedésekkel gátlatlanul megfosztották a jóindulatú, igazságos és veszélytett hajlamánál fogva is hadi dicsőségre áhítozó királyt attól, hogy vitézi hírnevet szerezzen, miközben az állami és magánkincstárát is kegyetlenül kiemerítették. A hízelgésüktől behálózva sohasem adatott meg neki, hogy ellenséges csapatokat lásson, mivel meggyőzték, hogy megbízottak útján kell háborúznia, királyi méltóságát pedig nem tettekkel, hanem a veszedelmektől távol, tervezéssel kell óvnia. Nem is kell messzire menni, ott van mindjárt a császár, aki a franciákon vezérei segítségével aratott annyiszor diadalt; miközben Magyarország két királya is óvatlanul csatába ment, ahol megölték őket, amivel nagy csapást zúdítottak országukra és nemzetükre.¹⁰⁷ Mindezek miatt tehát Ferdinánd egyedül a biztonságot tekintette bölcsességnak, és így éppoly messze a veszélytől, mint attól, hogy learassa a remélt dicsőséget, Bécsben maradt, hogy gondoskodjon az utánpótlásról, amelyet hajókkal szállítottak a folyón a táborba. Joachim ugyanis, mivel nehezen tűrte a gyalázatos késeledést, bármilyen lassan haladtak is, addigra már Esztergomhoz ért.¹⁰⁸ A sereg előrenyomulásakor – igaz, veszélyhelyzetben nem tudták kipróbálni, így nem sok hasznát vették, ám, mivel kiváló dolog volt, az utókor okulására közzétesszük itt – állandó jelleggel az alábbi rendhez tartották magukat. Felderítőként harminc zászlóaljnyi magyar lovas haladt elől, mivel ismerték az ellenség szokásait és a vidéket. Ezután következtek a pápai csapatok, ők alkották a gyalogság első arcvonalát, amit Vitelli hálásan és örömmel megköszönt a német vezérkarnak, mert képességeinek bizonyítására alkalmasabb lehetőséget, mint a veszélynek elsőők közt kitéve, nem is kaphatott volna. Utánuk következtek Sforza pompás vértesei, és így is volt ez rendjén, hiszen kölcsönösen megsegíthették egymást. Ezután következett szinte egy tömbben három nagy seregetest, az első Perényi és Báthorié, a második Ungnad helytartóé, a harmadik pedig a német vértés lovasságé.¹⁰⁹ Ezután jöttek kissé lemaradva a gyalogos zászlóaljak négyszög alakzatban. Náluk volt az a több mint ötven kisebb löveg, falakonettek és tábori csatakigyók, amelyeket lóháton szállítottak. A gyalogság jobbszárnyán a főparancsnok lovagolt a német lovasság zömével. Ragyogó páncélzatukkal – a legtöbben ugyanis még a lovaik szügyét és farát is vassal fedték be – egy legyőzhetetlen és csodaszép sereg képét mutatták. A németek számára megszámlálhatatlan mennyiségben rendelkezésre álló szekerek és kocsik hosszú

107 Utalás I. Ulászlóra, aki 1444-ben Várnánál, illetve II. Lajosra, aki 1526-ban Mohácsnál esett el.

108 A fősereg augusztus 20-án ért Esztergom alá.

109 Perényi, Báthori és Ungnad alakulatai csak Esztergomban csatlakoztak a sereghez, így az addigi felvonulásban nem vettek részt. Ezt az adatot Istvánffy sem igazítja ki.

sora a seregtől külön haladt, úgy, hogy feltartóztassa a támadó ellenséget, két stadionnyi térséget szabadon hagyva, hogy a lovasság felfejlődhesen. Napnyugtakor meghatározott módon táborot vertek: a német birodalmi csapatokat a félhold alakban összekötött szekerekkel (köztük több ágyút elhelyezve) körbesáncolták, a többiek, így az olaszok és magyarok mind kívül maradtak, illetve a német lovasságból csupán egyetlen zászlóalj éjszakázott a védvonalon kívül. Emiatt Vitelli, hogy jobban védve legyenek az ellenség hirtelen rajtaütésétől, a magasabb dombokat és a bozósabb helyeket gondosan átkutatta. Mindegyik regimentből sorsolással kiválasztottak egy-egy zászlóaljat, akiknek a kocsik mellett kellett táborozniuk, ha pedig egy ellenséges támadás kavarodást okozna, kétezer lovaszt jelöltek ki, hogy lovaikat elengedve, gyalogosan támogassák ezeket a zászlóaljakat, és így védjék a sáncot. A tábor átellenes bal oldalán a folyó hömpölygött, vízvételi lehetőségét és a kísérő flotta számára is számos előnyt biztosítva.

Úgy vélték ugyanis, hogy nem szabad eltávolodniuk a folyóparttól, részben a korábban Magyarországon harcoló hadvezérek példáját követve, részben pedig megfogadva a lengyel Jan Tarnowski tanácsát, aki a moldvaiakon aratott győzelméről volt híres,¹¹⁰ és sokak véleménye és óhaja szerint a győzelem biztos reményével lehetett volna méltó fővezére a háború folyamán ennek a seregnek is.¹¹¹ Hívta is őt a király, és bár vonakodott egy ekkora feladatot elvállalni, nehogy saját királyát, Zsigmondot megsértse, aki a szultánnal fennálló régi barátságára tekintettel semleges maradt, ám hasznos tanácsokat adott: különösen arra figyelmeztette őket, hogy soha ne távolodjanak el a parttól, illetve hogy még a megzavarodott és menekülő ellenségtől se hagyják magukat nyílt csatára csábítani. A mindenféle cselre kiválóan kiképzett törökök ugyanis semmi másra nem várnak majd ebben a háborúban, mint hogy a mieink összecsapásra vágyakozva rohamra induljanak és eltávolodjanak a folyótól. Ezalatt ők gyorsan a partra sietnek, majd széles alakzatban felállított, megszámlálhatatlan lovascsapataikkal körülfogva bennünket megghiúsítják a vértések a támadását, végül pedig megfosztva őket az utánpótlástól, még a vízvételtől is elvágják a mieinket, ahogyan az a szerencsétlen Lajos királlyal is történt.¹¹² Budát illetően nem kertelt: eddig

110 Jan Amos Tarnowski (1488–1561), korának híres hadvezére, a mórokkal, törökökkel, oroszokkal, és a Német Lovagrenddel szemben harcolva számos hadszíntéren megfordult, 1558-ban latin nyelven egy katonai szakmunkát is megjelentetett (*Consilium rationis bellicae*). 1531. augusztus 22-én Petru Rareș moldvai vajda csapatai felett aratta legnagyobb győzelmét, az obertyni csatában. A csatáról újabban: Szokola László, A lengyel-litván államszövetség hadszervezete és hadseregei (1501–1531). In: B. Szabó János–Fodor Pál (szerk.), *Új korszak határán. Az európai államok hadügye és hadseregei a mohácsi csata korában*. Budapest, 2019, 64–65.

111 Más szöveg vagy forrás nem említi, hogy Tarnowski neve felmerült volna lehetséges főparancsnokként. Egy lengyel hadvezér megbízatása egy javarészt birodalmi pénzen fogadott, birodalmi katonákból álló haderő esetén nem is lett volna reális. Beszédes, hogy Tarnowski szerepét Istvánffy is valószínűtlennek tarthatta, mert ezt a részletet kihagyta a maga szövegéből.

112 Giovio először az 1531-ben olaszul megjelent *Commentario de le cose di Turchi* című művében szólt a mohácsi csatáról. Ott olvashatjuk, hogy Bali bég csapatai állandóan zaklatták a szekérvárba szorult magyar sereget, akik még a Dunára sem mertek lemenni itatni. Ez a verzió később Giovio nyomán felbukkant Joachim Camerarius Mohácsról írott elbeszélésében is. Giovio és

kétszer próbálkoztak sikertelenül, meg lehet ezt harmadjára is kockáztatni, be is vehetik, de fontolják meg, hogy a védműveket megnövelték, a törökök pedig némileg kitartóbbak a magyaroknál, és halálukig küzdenek majd, ezzel az elszánt-sággal pedig szerinte a mi katonáink számára legyőzhetetlenek lesznek. Nagy és fényes győzelemre ezen a legyőzhetetlen népen – amelynek hatalmas és harcban próbált lovassága a legerősebb – csak a halhatatlan istenek segédelmével és abban az esetben lehet reális esély és remény tehát, ha az összes keresztény nemzet megegyezik és valamennyi lovasát és erőforrását csatasorba állítja. (Az a szóbeszéd is terjedt, hogy Szulejmán, Buda elvesztésétől tartva hatalmas sereggel tér vissza Magyarországra, vagy ha ő maga mégis otthon maradna, az európai lovas-ság parancsnokát küldi segítségül, aki szokása szerint hatvanezer lovasnál kevessebbel el sem indul.)

[Tarnowski] tanácsának azonban más eredménye lett, mint ahogyan azt várták, és csak a bizonytalanságot fokozta. Ugyanis bármennyire jelentősen hozzájárult is ahhoz, hogy nagy sereget szavazzanak meg és gyűjtsenek össze, a hadjárat folyamatos halasztását is nagy mértékben elősegítette. Mert akárhogyan is igyekeztek hangzatos szavakkal palástolni, a töröktől való közönséges félelem súlyosan eluralkodott a németek lelkén, olyannyira, hogy a nyilvánvalóan tapasztalatlan fővezér – akármilyen bátor jellem is volt – úgy vélte, hogy nem szabad sietniük, nehogy nemzetének serege olyan messzire merészkedjen, ahonnan a folyásiránnyal szemben csak győzelem esetén térhetnek vissza könnyedén. Azt is beszélték, a tanácsban titokban eldöntötték: semmilyen csatát nem vívnak és semmilyen kockázatot nem vállalnak a Magyar Királyságért, csupán megvédik Ausztria határait és demonstrálják a németiség erejét, amivel elriaszthatják a barbárt, ha a neki átengedett Magyarországnál többre vágyva netán a németeket is háborgatni akarná. Végül aztán az vetett véget ennek az oly dicstelen késlekedésnek, hogy a Szendrőről visszatérő kémek biztos híreket hoztak, és a törökről terjengő valamennyi ilyesféle rémhírt eloszlatták. Arról tudósítottak ugyanis, hogy alig ezer janicsár és kétszer annyi lovas érkezett Budára, valamint flottájuk is messze elmarad a királyétól mind létszámban, mind hajóik méretében. A félelem csökkenéséhez és a halogatás abbahagyásához nagyban hozzájárult a magyarok jó reménységgel és józan érvekkel teli meggyőződése is, melyet különösen Pérenyi bizonygatott és hangoztatott: ha azonnal elindulnak, semmiféle olyan török erőt nem lelnek majd Budán, melyet még ha átlagos vagy csekély is, de seregnek lehetne nevezni; ne vesztegessék tehát tovább az időt, nagy gyalázat lenne, ha elszalasztanák az alkalmat; Szulejmán csak minden második évben szokott hadjáratra indulni, ez az év számára a nyugodt pihenése, és semmi jele egy komoly és rendes hadivállalatnak.

Camerarius Mohács-értelmezéséről újabban: Tóth Gergely, Bűnbakképzés és propaganda. Az 1526. évi török hadjárat és a mohácsi csata a kora újkori történetírásban (I. rész: a 16. század történetírása). In: Fodor Pál–Varga Szabolcs (szerk.), *Több mint egy csata: Mohács. Az 1526. évi ütközet a magyar tudományos és kulturális emlékezetben*. Budapest, 2019, 76–83. Camerarius és Giovio kapcsolatáról: Kasza Péter, Camerarius und die Türkenfrage. In: Thomas Baier (hgg.) *Camerarius Polyhistor*, Tübingen, 2017, (Neo Latina 27.), 325–334.

Mindezen okból tehát, miután úgy tűnt, a katonák is összeszedték a bátorságukat, hogy meginduljanak, és mivel immár Joachim is úgy gondolta, véget kell vetni a késlekedésnek, úgy döntött, hogy átkelnek a Dunán. Medici ezt nem helyeselte, mivel egy éven át volt kapitány Esztergomban, a gyakran a kapukig merészkedő törököt pedig – sokat levágva és foglyul ejtve közülük – messze visszaűzte, és a budai helyzetet is alaposan felderítette. Azt mondta, meg kell támadni a királyság székhelyét, és egy rövidebb utat is javasolt, amin két nap alatt Buda láthatárára érnének. Perényi is ugyanígy gondolta, és Ungnad is ezt akarta; a fővezér és a teljes vezérkar azonban úgy vélte, előbb Pestet kell megtámadniuk – mivel ez kevesebb munkával és kisebb veszélyt vállalva is teljesíthetőnek tűnt –, és ezután, ha megbizonyosodtak az ellenség szándékai felől és felmérték erejét, átkelhetnek Óbudára; a katonák ugyanis sokkal lelkesebben fognak majd Buda megvívásához, ha az első összecsapásban – szerencsés kezdetként – legyőzték a törököt. Ezt a véleményt igen-igen helyeselte Varkocs [György] és Otto von Dieskau is, akik nem sokkal azelőtt vitézül védelmezték Pestet Mehmed béggel szemben, ismerték a helyet, a védművek gyenge pontjait és pontosan tudták, az általuk megkezdett, de be nem fejezett erődítésekből hol és mi hiányzik.¹¹³

Egy dolog azonban újabb késedelmet okozott: Szentendre szigeténél ugyanis, majd onnan Vác felé két hidat is kellett verni a Dunán, ami fáradságos műveletet jelentett.¹¹⁴ Az egyik, majd a másik hídon át Vác azelőtt híres városa volt a cél, amelyet, ahogyan azt leírtuk, Mehmed hadjárata idején felgyújtottak, a miénk pedig elhagyták, így szinte teljesen romokban hevert.¹¹⁵ Nem is akadt vállalkozó, aki a többieket megelőzve ki merte volna kémlelni a terepet: attól tartottak ugyanis, hogy a házak és a romok közt lest vetnek nekik, mivel az ellenségnek nyomát sem látták, és minden okuk megvolt rá, hogy a ravasz és agyafúrt népség szándékai mögött inkább cselvetést, semmint félelmet gyanítsanak.

Ahogyan így tanakodtak, Joachim buzdítására Vitelli serényen magára vállalta a feladatot, azzal a feltétellel, hogy a főparancsnok megígérte, a német csapatok másnap követik őket. Vitelli csapatai tehát gyorsan megtéve az utat behatoltak a lakótól elhagyott városba, s miután egyetlen ellenséges katonára sem bukkantak ott, a teljes sereg átkelt a szigetről a szemközti partra.¹¹⁶ Ezzel egyidőben Medici jól felszerelt flottája is lejjebb ereszkedett, hogy nem sokkal Buda fölött a másik kisebb szigetet elfoglalja, amelyet Szent Margit szentélyéről nevez-

113 Varkocs és Dieskau irányították Pest védelmét 1541 tavaszán, amikor Mehmed bég csapatai megkísérelték visszafoglalni az előző őszön keresztény kézre került várost. Az ostromról lásd kötetünk első részében Lazius, Giovio és Mazza beszámolóit, illetve egy német újságlap tudósítását is.

114 Carlowitz naplója szerint szeptember 10-én kezdtek hozzá a hídveréshez, és szeptember 13-ára elkészült a Szentendrei-szigetre vezető hajóhíd. A sereg szeptember 14–15-én kelt át a szigetre, majd újabb hidat vertek a szigetről a váci partig. Ezen 22-én keltek át a Duna bal partjára.

115 Vác 1540 októberében harc nélkül került Vels csapatainak birtokába. 1541 februárjában magyar és török csapatok, miután a csekély létszámú keresztény őrség elmenekült, visszafoglalták és felgyújtották.

116 Carlowitz szerint erre szeptember 22-én került sor. Carlowitz vagy a *Feljegyzés* szerzője nem említi, hogy elsőként Vitelli csapatai keltek át a Dunán.

tek el.¹¹⁷ A part teljes hosszában szétszóródó ellenség ezt nem akadályozta meg, csak Óbudáról próbálkoztak kisebb ágyúkkal megzavarni a flottát az áthaladásban. A hajóhad azonban a katonák kivételes vitézségétől és az evezősök megfeszített erejétől hajtva, illetve leginkább a folyó sebes sodrásától segítve, kisebb károkat szenvedve csupán partot ért a szigeten, a felhajózó ellenséges flottát pedig nagyobb ágyúik lövéseivel kényszerítették vissza a budai vár alatti állomáshelyükre. Azután hidat vertek a sziget és a part között, a hídfőnél pedig egy két stadion széles, négyszög alakú erődítést emeltek, egy kis tábor, amelyben hét zászlóaljnyi helyőrséget helyeztek el azért, hogy a teherhajóknak két oldalról védve semmitől se kelljen tartaniuk, akik pedig a málhával igyekeznek a táborba, biztonságban jöhessenek.¹¹⁸ Közben ugyanis néhány lovas század is csatlakozott a gyalogosokhoz.

Miközben, hogy a budai ágyúk elől kitérjenek, nagy kerülővel Pest felé igyekeztek, szökevényektől megtudták, hogy az albán Balinak, aki a magyar Szulejmán halála után budai pasa lett, mintegy kétezer lovasa van, illetve a perzsa Ulamán¹¹⁹ háromezret hozott magával Boszniából. Ez Tahmászp perzsa királyt¹²⁰ elhagyva állt Szulejmán szolgálatába, s ahogyan arról megemlékeztünk, a Rizoni-öbölnél található Cattaro megvívásában¹²¹ tüntette ki magát. Rajtuk kívül még ezer lovaszt hozott a dalmát Murád, akit a Klisszánál és Cittavecchiánál¹²² ránk mért vereség tett híressé.¹²³ Isztambulból is érkezett a janicsár testőrségből ezer gyalogos, az albán származású szegbánbasi¹²⁴ vezetésével, aki bátorságával kiérdemelte az ezredesi rangot. A gyalogság többi része közönséges martalócokból, illetve rác sajkásokból állt, akiket inkább erődítési munkára, mint fegyverforgatásra fogadtak fel csekély pénzért. A flottájuk kicsivel több, mint hatvan naszádból, tíz kétevezősorosból és néhány nagyobb dereglyéből állt, melyeket gerendákra szögelt gyalultatlan deszka borított. Szulejmán ugyanis valamennyiüknek parancsba adta, hogy a többi helységgel ne törődjenek, Budát és Pestet védjék minden erejükkel, jutalom lesz a jussa a bátraknak és büntetés a gyáváknak; ha pedig komolyabb ostromra kerülne sor, hívják segítségül Bulgáriából Ahmedet,

117 Carlowitz naplója és a *Feljegyzés* adatai szerint Melegnano katonái szeptember 27-én foglalták el a Margitszigetet.

118 A hídfőállás leírása olyan pontosan megfelel Enea Vico metszetének, hogy feltehetőleg Giovio ismerte ezt az ábrázolást.

119 Mehmed Zaim szerint is Ulamán pasa irányította Pest védelmét.

120 I. Tahmászp (1524–1576) perzsa sah.

121 A korábban velencei kézen levő Cattarót (ma: Kotor, Montenegro) 1538-ban foglalták el az oszmánok. A Rizoni-öböl („sinus Rizonicus”) a Kotori-öböl latin neve.

122 Kisváros Zadar közelében (ma: Starigrad, Horvátország).

123 Murád bég (Murád bég Tardić) a dalmáciai Šibenikben született, és keresztény rabból lett török katona. Gazi Huszrev jobbkezeként ő foglalta el Klissza várát 1537-ben, melyet szandzsákká szerveztek, és első bégjének Murádot nevezték ki. Később Zadar mellett megfutamított egy velencei lovasalakulatot is. Életére bővebben lásd az 1541-es Giovio-szemelvényhez írt jegyzeteket.

124 A szegbánok eredetileg a szultáni vadászebek gondozói voltak, később beolvasztották őket a janicsárok hadtestébe, de külön nevüket ezt követően is megtartották. A 62–96. őrta így ezt a nevet viselte. A szegbánbasi ennek a 34 őrta volt a parancsnoka, egyben a janicsár tisztikar tagja. Giovio személynévnek tartja, és konzekvensen Segemene néven említi a szegbánbasit.

a lovasság parancsnokát (ahogyan ők nevezik: a beglerbéget):¹²⁵ ő Szófia mellett állomásozik, hogy időben segítséget hozzon, és a szandzsákbégeknek is meghagyta, hogy készenlétben várják az indulási parancsot.

Miután tehát ezeket kikémlelték, a tábornok közelebb vitték Pesthez. A törökök, mihelyt megpillantották a mieinket, kitörték a váci kapun.¹²⁶ A magyarok kivételes gyorsasággal lóra pattantak és gomolygó harcban összezsaptak velük, de mindkét oldalon csak kevesen estek el. Majd miután egyforma sikerrel összemérték erejüket, a törökök visszatértek a városba, a magyarok pedig a táborba. Vitelli az északi oldalon,¹²⁷ ahol egy adott ponton biztonságosnak tűnt a város ostromába fogni, a falhoz közel állapodott meg. A németek körbesáncolt táborukat kissé távolabb állították fel.

A város falai négyszöget formáznak és megfelelőképp vannak erősítve, déli irányból a Duna folyik mellette, és csak egy keskeny sávot hagy a parton a város előtt. A keleti és a nyugati oldalt a pontosan ide irányzott nagy ágyúk – ezt a budai várból, amazt pedig a Gellért-hegyről – annyira belőtték, hogy be kellett látniuk, a halálos veszedelem miatt csak egy tapasztalatlan örült verhetne ilyen rossz helyen tábornok. Buda ugyanis egy hegy tetején fekszik, onnan tekint le a Duna túlsó partjára, a síkságon elhelyezkedő Pestre, és ameddig a szem ellát, uralkodik a rónán, ágyúitól pedig egyetlen terület sincs biztonságban, kivéve az Egri kapu környékét, amelyet a város takarásában nem lehet látni.¹²⁸

Másnap Vitelli az ágyúállásoknak keresett alkalmas helyet. Három zászlóaljnyi gyalogossal és Sforza lovasai közül három századdal megközelítette a falakat, anélkül, hogy egy szem ellenséget is láttak volna, ám ekkor a törökök két kapun át hirtelen kitörve rárontottak a mieinkre. Először egyenlő erővel és elszánással folyt a küzdelem, de a mieink azután már nem tudták feltartani a janicsárok erejét, hogy ezek gyalogos és lovas erősítést kaptak, így előbb a gyalogosaink, majd a lovasaink is összezavarodtak és szétszóródtak. A janicsárok ugyanis a mieink várakozása ellenére, elől kétfelé felhajtván köpenyüket nagyon hozzáértően kezelték puskáikat, s mihelyt a mieink közül összeesett vagy megsebzett lováról a földre került valaki, elképesztő gyorsasággal ott termettek és lefejezték. Széles pajzzsal védett, hosszú kopjával felszerelt lovasaik pedig, akik nehéz szabályjakkal vagy vasbuzogányukkal a sisakot is átütötték, cseppet sem tartottak a vérteseinktől. Az egyenlőtlen harctól a katonáink megrettentek, ám Vitelli összegyűjtött egy zászlóaljat, akiknek lelkét feltüzelte bajtársaik megszégyenülése, és a pimaszul előrenyomuló janicsárokat egy határozott rohammal szétszórta és visszaszorította; meghátrálásuknak köszönhetően pedig – ami Vitelli érdeme volt – még épp idejében megmenekült Vistarino, a Lodiból származó nemesifjú és lovaskapitány, valamint Lodovico Trecchio Cremonából, Sforza lovasainak első

125 Vagyis a ruméliai beglerbéget. Lutfi írja, hogy Ahmed, aki még tapasztalatlan katona volt, a pestiek segítségére sietett, de végül nem avatkozott a harcokba.

126 Az első összecsapásra szeptember 28-án került sor. Jól látható a Vico-metszeten is.

127 Helyesen: a keleti oldalon.

128 Giovio tájolása, ahogyan az 1541-es Roggendorf-féle ostrom leírásánál, ezúttal is eltér az általunk megszokottól, viszont pontosan megfelel a Vico-metszeten látható égtájaknak, ahol a Duna nyugatról kelet felé folyik, így Pest-Budától északra helyezkedik el.

zászlóhordozója, akiknek lovai sebesülten felbuktak, és nehéz páncéljuk súlya alatt majdnem a földön heverőket lefejező ellenség keze közé kerültek. Laurenzio Camerti zászlóaljparancsnoknak azonban már nem tudott segíteni, és ugyanígy járt a cortonai Mazza, jeles és bátor férfiú, valamint két kapitány és ugyanannyi zászlós Umbriából. Miközben Vitelli a sorokat rendezte és összeszedte az övéit, nyilvánvalóvá vált, hogy a törökök, ha nagyobb létszámmal törtek volna ki és komolyabb támadást indítottak volna, még azelőtt az utolsó emberig megsemmisíthették volna a mieinket, mielőtt erősítést kaphattak volna. De a váratlanul kialakult ütközet zűrzavarában, egyrészt a barbárok merszéből sem futotta arra, hogy ezt megpróbálják, de a mieink sem gyávultak el annyira, hogy bárki akadtna volna, aki ne lett volna hajlandó csatásorba állni, hogy a gyalázatot letörölje.¹²⁹

Vitelliben tehát égett a düh, hogy kiköszörülje a csorbát, s most, hogy megismerte az ellenség természetét és átlátta harcmodorukat, illetve katonáiba is bátorságot öntött és feltüzeltelte őket, elhatározta, hogy csapdát állít az ellenségnek.¹³⁰ Mindenekelőtt Perényinek szólt, hogy álljon készenlétben, és lesse az alkalmas pillanatot. Vitelli a fallal körbevett királyi kertben táborozott,¹³¹ ami a nagyobbik tábortól és a várostól is egyaránt egy mérföldnyire feküdt. Innen tizenkét zászlóalj élén, rendezett menetben kijött – a többieknek meghagyta, hogy maradjanak a fal mögött –, és nagy kerülővel a folyó lentebbi partja felé indult. A törökök, a tegnapi sikeren felbuzdulva, nem is vesztegették az időt, hanem ahogy megpillantották a mieink menetét, a keleti és a folyó felőli kapun¹³² egyszerre kirontva nagy sietséggel közelítettek felénk. Vitelli azonban tanult a bajból és óvatosabb volt, így a török rohamot előzetes elhatározása és terve szerint zárt rendben fogadta: a puskásoknak a lándzsásoktól védve, jobb térdükre ereszkedve kellett tüzelniük. Hatalmas lármával megkezdődött a csata: sokan elesetek; a törökök makacsul és bátran támadták a mieink ékeit, és megpróbálták szétzilálni a csatarendet, de a zászlóaljak bátran kitartottak. Ekkor, miután már a török janicsárok és lovasok is sűrű tömegben jöttek ki a kapukon,¹³³ illetve Budáról is, látva a küzdő feleket, szintén sokan csónakba szálltak és a túlsó partra eveztek, hogy kivehessék részüket a győzelemből, Vitelli elérkezettnek látta az időt, hogy ijedséget színeljen, és lassan, de zárt hadrendben hátrálni kezdett. Erre az el-

129 A szeptember 29-i összecsapásról a *Feljegyzés* is megemlékezik, de azt állítja, hogy keresztény oldalról elenyészőek voltak a veszteségek.

130 Az alább következő, október 1-jén lezajlott összecsapást a *Feljegyzés* is részletesen tárgyalja, de nem hangsúlyozza, hogy Vitelli által kitervelt hadicselről lett volna szó. Azt viszont az ismeretlen szerző is elismeri, hogy elsőként az itáliai gyalogság, majd a huszárok szálltak harcba a kitörő törökökkel.

131 Pest alatt tudomásunk szerint nem volt királyi kert, és sem Vico, sem Solis metszetén nem látszik ilyen. Lazius szerint Vitelli olasz alakulatai egy romos kolostor kertjében táboroztak.

132 Az égtájak a Vico-metszet szerint értendőek: valójában tehát a déli kapuról van szó, illetve a folyó felé néző nyugati kapuról. Ez logikus is, mivel Vitelli Pesttől délre, a Duna folyásiránya mentén vonultatta fel csapatoknak szánt seregét. A Pesttől délre kibontakozó összecsapás jól látható Solis metszetén is.

133 A *Feljegyzés* szerint ezerötszáz, Ungnad szerint 3000–3500 oszmán harcos vett részt a kitörésben. Még ha az utóbbi szám talán túlzó is, mindenképpen komoly erők vettek részt a kisebb csatává alakuló összecsapásban.

lenség nagy rivalgásban tört ki, és minden oldalról hevesen szorítani kezdte a mieinket, a lovasságuk pedig öldöklésre készen a hátunkba került. Perényi feszülten figyelte mindezt, s mihelyt úgy látta, hogy a törökök az üldözés vágyától hajtva már kellőképpen eltávolodtak a kapuktól, könnyűlovasságát a város és a hátát mutató ellenség közé vezényelte. Csapatai gyorsan elfoglalták a térséget, és a visszavonuló ellenséget elzárták a kapuktól. Perényi maga is odanyargalt a maradékkal, a magyarok nyomában pedig a német lovasság egyik erős egysége jött, Móric vezérletével. A törökök csak ekkor fogták fel a veszedelmet, visszavonulásba kezdtek, majd, amikor látták, hogy csapdába estek, fejvesztett menekülésbe. Vitelli csapatai sem voltak restek, hanem terv szerint előre vonva a lándzsásokat, illetve a szárnyakra a puskásokat, megtámadták a barbárokat, akiket a mindenhonnan rájuk özönlő magyar huszárok, és a velük szemben rohamozó német lovasok közrefogva aprítottak. A hátrálókat és megfutamodókat akkora rémület szállta meg, hogy miközben hanyatt-homlok menekültek, előremeredő lándzsáikkal saját bajtársaikat szúrták hátba a kapuk előtt, így ezek a szűk helyre összehorlódva, majd elesve eltorlaszolták a bejáratot az utánuk érkezők előtt. Sokan a lovasságtól űzve a partról a folyóba gázoltak, ám a nagy zűrzavarban nem tudtak felkapaszkodni hajójukra, s vagy megölték őket, vagy a folyóba veszték, egy evezőseitől megfosztott naszádot pedig a partközelen elkaptak és elsüllyesztettek. A szegbányasi aznap több mint száz janicsárt vesztett, illetve egyéb katonából összesen mintegy négyszázat. E nagyszerű haditettért a legnagyobb érdem Vitellit illette, aki remekül és szerencsésen kidolgozva a hadicselt villámgyorsan boszút állt a korábban őket ért vereségért. A második hely közvélekedés szerint Perényinek járt, aki kívárta a legalkalmasabb pillanatot, és éles elméjéről, valamint harckészségéről egyaránt tanúságot tett.¹³⁴ Bámulat övezte Móric nemes bátorságát is, aki hevesen rárontott az ellenségre, majd bekerítették, sőt lova is levetette, de még ebből szorult helyzetből is bátran kivágta magát.¹³⁵

E mégoly csekély győzelemtől annyira felbátorodtak a mieink, hogy Joachim parancsára elővonták az ágyúkat, és tüstént töretni kezdték a falakat.¹³⁶ Mindenféle ágyút előhoztak, a védelmükre pedig embermagasságig földdel alaposan megtöltött vesszőkosarakból mellvédeket emeltek. A németek azonban a kelletténél távolabb állították fel ágyúikat, így az egyébként öreg és öt lábnál nem szélesebb falat csak erőtlen lövések érték. Mert ha kicsivel lejjebb vagy ugyanannyival feljebb irányozzák őket, akkor megtörténhetett volna, hogy a golyók kárkozás nélkül a földbe fúródtak, vagy Pesten túl, egészen Budáig repültek volna.

134 Istvánffy az ütközetet teljesen egészében Giovio nyomán beszéli el, de hozzáfűzi, hogy a döntő csapást Zrínyi Miklós épp megérkező négyszáz lovasa mérte a törökökre, akik friss erőként szálltak harcba. Zrínyi szerepét más forrás nem említi. Carlowitz naplójának tanúsága szerint ugyanakkor Zrínyi már szeptember 25-én legkésőbb a táborban tartózkodott.

135 A *Feljegyzés*, Hans Sachs, illetve Bruschiussal verse egyértelműen azt írja, hogy Móric herceg életét Reibisch nevű fegyverhordozója mentette meg. Istvánffy szerint Móric herceget Perényi huszárai és néhány saját lovasa mentette meg. Lazius is úgy tudta, hogy a herceg egy magyar huszárnak köszönhette az életét.

136 A *Feljegyzés* szerint az ágyúállások október 2-ára készültek el, de a falak lövetése ténylegesen csak október 4-én kezdődött meg.

Medici észrevette a hibát, Vitelli pedig szóvá is tette, így elérték a németeknél, hogy húzódjanak közelebb.¹³⁷ A fal pedig, miután ekképpen negyven nagyobb ágyúval¹³⁸ törték állandóan, egy helyen hirtelen összeomlott, és egy hatalmas, támadásra alkalmas rés nyílt rajta.

Vitelli nem is habozott, hanem rögvest ajánlkozott, hogy elsőként indul és vállalja a veszélyt, ha a németek egy harcra kész regimenttel oldalról fedezik a falat megmászó itáliai zászlóaljokat. A németek beleegyeztek, és megígérték, hogy így tesznek és csapatukkal készen állnak majd, később azonban rút lomhaságukkal és késlekedésükkel megszegték ígéretüket. Gyakran megesik ugyanis, hogy még a veszély előtt bátor közbelépést ígér valaki, ám amikor elérkezik a pillanat, rútul megfutamodik. A másik oldalon viszont magyar gyalogosok (egyszerű emberfajta) és a többieknel vakmerőbb, fiatal lovasok voltak, akiknek a harci dicsőséért cserébe az sem okozott gondot, ha lovaikat elbocsátva, gyalogosan kell harcolniuk: elfoglalták helyüket, és vad hujjogásba kezdtek – így jelezve, hogy lelkesen vállalják a feladatot –, az itáliaiakat pedig rendezetlen rohamra indulva hívták a falak alá.

Miközben mindenki a csatára szólító jelet várta, Vitelli néhány szóval csupán ennyi buzdítást intézett az övéihez: ne feledkezzenek meg róla, hogy Itália szülte őket, és bátor nemzetek szeme előtt fognak harcolni; maguknak és hazájuknak azzal szerzik a legnagyobb becsületet, ha mindenkit megelőzve, nemes vakmerőséggel rontanak az ellenségre, és vitézségükkel nagyszerű dicsőséget aratnak. Szemernyi kételyük se legyen a csata kimenetelét vagy a fényes győzelmet illetően, hiszen az égiekért és a keresztény nemzet méltóságáért küzdenek egy gyalázatos és gyáva néppel; a bőkezű és legjobb pápa bőséges jutalma vár a győzőkre, s óhajuknak megfelelően az örök boldogság székhelye a mennyeekben azokra, akiket a végzet dicsőségesen elragad. Medici hasonlóan biztatta válogatott és tapasztalt hajósait, akiket a naszádokról hozott magával erősítésül. A magyarokkal Perényi, a németekkel Hesseni Konrád volt még ott. Szász Móríc és Torniello egy nagy gyalogos és lovas csapattal az ágyúk mellett maradt a táborban, hogy védjék a sáncot, ha az ellenség szokása szerint kitörne. Az ellenségnél olyan elkesztő csend honolt, hogy néhányan azt hitték: átkeltek a folyón, és Budára menekültek. A szegbánsi ugyanis régi vágású, pontos és fegyvelmezett katona volt, és mindenféle lármát elfojtva, csendben intézett mindent. Ő vette át Ula-mantól az új őrhelyet, és a fal mögött egy igen mély árkot ásátott, mindkét oldalon meredek parttal; ennek a belső oldalán, a miénkhez hasonlóan homokkal és földdel töltött vesszőkosarakat, illetve boroshordókat helyezett el. Ezen erősítés mögött álltak a janicsárok. Mellettük íjászok, majd végül pajzsos-kopjás lovasok, akiknek gyalogosan kellett harcolniuk. Az árok mindkét végén lőrésekkel ellátott torlaszt emeltetett: ilymódon aki a mieink közül megmászt a falat, és az omladékon át az árokba ereszkedett, azt nemcsak a mindkét oldalon elhelyezett öblös

137 A *Feljegyzés* is említi, hogy az ágyúk eleinte túl messze voltak, így 3-án közelebb telepítették a lövegállásokat.

138 Mehmed Zaim szerint is negyven faltörő ágyú lőtte Pestet, Ungnad jelentése összesen hatvan kisebb-nagyobb löveget említ.

ágyúk lövései szaggathatták ízekre, de a lőportól és a száraz rőzsétől villámgyorsan terjedő tűz az írmagjukat is elpusztíthatta.

Adott jelre négy zászlós, nyomukban a zászlóaljukkal merész rohammal a romokon át a falakra hágott.¹³⁹ Mikor azonban kitűzték a zászlót, és épp az árkot és az ellenség erődítését csodálták, illetve remény és félelem között vizslatták, hol lehetne leereszkedni, hirtelen nyíl- és golyózápor zúdult rájuk. Vitelli buzdítására azonban rettenthetetlenül újabb és újabb egységek nyomultak előre. Közülük kitűnt Carlo Meliteo ifjú nemes, Vitelli unokaöccse, és vele még néhány tiszt és bátor kapitány. A német gyalogosokat viszont sem a győzelem reménye, sem a társaikat fenyegető veszély nem hatotta meg. Hesseni, tétlenül szemlélve mások lemészárlását, felsorakozott regimentjével nem mozdult a falak alól. A magyarok is, bár gyorsan előrerohantak, de még meg sem látták az ellenséget, már visszahúzódtak a falakról. Fortuna tehát cserben hagyta a mieinket, bár egyébként is régóta az itáliai vitézség esküdt ellensége. Meliteo vállát golyó ütötte át, a Città di Castellóból¹⁴⁰ való Rufo és Fiolla zászlóaljparancsnokok elesetek, a zászlótartókat megölték, a zászlók odavesztek. A törökök kihasználták az alkalmat, és részint arról a bástyáról, amelyet mint mondtuk, két évvel azelőtt Varkocs és Otto von Dieskau építettek az ostrom alatt, részben pedig a szemben lévő sáncból előtörve végigszaladtak a falak tetején, a sebesülteket kifosztották és lenyakazták, majd pedig puska- és nyíllövésekkel, illetve leginkább köveket hajigálva üldözték tovább magukhoz sem térő katonáinkat. Ugyanannyi lövés érte azonban a németeket is. Hitványnak bizonyuló állhatatosságuknak tehát végül sokkal több seb lett a jutalma annál, mint amennyit címeres halogatóként, semmire sem vállalkozva el akartak kerülni. A megszégyenüléstől félve azonban tartották helyüket, hiszen ha az a sereg, amely korábban oly dicstelenül tétozva volt a falak alatt, most elsőként vonult volna vissza, az előző szégyent nyilvánvalóan újabbal tetézte volna. Más megfontolásból, de ugyanezt tartotta szem előtt Vitelli is, és sem félelmet nem mutatott, sem visszavonulót nem ívott, mint aki szívesebben látja az összes zászlóalját leterítve, semmint a legkisebb dicsőséget is átengedje a német regimentnek. Bár közben nagyobb haraggal, mint fájdalommal kárhoztatta, hogy ezek cserben hagyták és szinte elárulták. Azt is hallani lehetett, hogy egy török ékes olasz nyelven ezt kiáltja: „Bátor itáliai férfiak, miért nem kíméletek magatokat, miért nem hagyjátok a csatát a németekre? Mi kímélni akarunk titeket, s csupán a gyáva németekből akarjuk kivenni a részegségüket, hogy ne háborgassanak tovább minket.” Ekkor Hesseni nyakassága is megtört végre a sok sebesülte látva, visszavonta seregét, s az olasz zászlóaljak is tüstént visszavonultak, de annyira szétzilált sorokban – mivel az ellenséges ágyútűz elől gyors futásban igyekeztek menekvést találni –, hogy sokan úgy vélik, ha a török akkor az összes kapun kiront, nagy veszteséget okozott volna a mieinknek, és legnagyobb gyalázatukra, még a tábornok is feldúlhatta volna. Azt mondják, e nem is annyira csatában, mint inkább csak próbálkozásban hétszázan vesztek oda a mieinkből. De még valamennyivel többen is elpusztultak útközben azért, mert a sebük elfertő-

139 Itt következik az egyetlen, végül kudarcba fulladt október 5-i roham leírása.

140 Città di Castello Vitelli szülővárosa is volt.

zódott, és semmiféle vagy csak hatástalan gyógyszerük volt rá. Medicit is, miközben a katonák között nyargalt, hogy biztassa őket, elérte egy öblös ágyúnak inkább csak a szele, mint a lövedéke, de lovastul felbukott, és az élete is veszélybe került. Maga Joachim és Ungnad, miközben még a falakon folyt a harc, szándékos gyávasággal egy olyan helyre húzódtak, ahol az ágyúk tüze nem érte őket, és innen várták a csata kimenetelét. Torniello és von Diskau erre odasiettek hozzájuk, nyíltan összeszidták őket gyalázatos viselkedésük miatt, és igyekeztek rávenni őket, hogy állítsanak őrséget, és öntsenek lelket a katonákba, illetve ha már az övük a főparancsnokság, legyenek jelen és legyenek láthatóak. Ám a barbárok, miután bátran visszaűzték a mieinket, tovább nem mozdultak, így a táborban megszűnt a kavarodás, és a katonák pihenőt kaptak, hogy sebeiket ápolják.

Este azonban Joachim megbeszélésre hívta a parancsnokokat, és súlyos szavakkal vitatkoztak azon, hogy melyik lenne tanácsosabb: elállni a megkezdett ostromtól, vagy még egyszer megkockáztatni a város bevételét – igaz, a németek többnyire azt tartották a legjobbnak, ami egyben a legbiztonságosabb is volt. Akkor Vitelli így szólt:

„Ti magatok is beláthatjátok, német férfiak, akik méltán hivatkoztok a győzhetetlen őseitektől örök dicsőséggel rátok hagyott haditettekre, hogy ez dicstelen dolog lenne. Mert még egy közkatona előtt is világos, hogy ha gyalázatunkra most ugyanolyan sietve távozunk, mint amilyen vonakodva érkeztünk, akkor a keresztény katona elnevezéstől nemcsak a jelenben (miután egy ekkora szegény megesett rajtunk), hanem mindörökre megfosztjuk magunkat. A barbár bizonyosan ujjongani fog, hiszen amúgy is felfuvalkodottá tette e néhány győzelem és rájön majd, hogy Németország ereje, amelyet retteg a népek egykori legyőzője, Róma,¹⁴¹ üres hírnév csupán. Én viszont a saját csapataimon azt látom, hogy a vereség után sem csüggednek, csatára készek, és nem hiszem, hogy ne tudnánk bevenni a várost, ha – tegyük fel – egy-két helyen lerontjuk még a falat, és összehangoltan és egy időben három helyen rontunk fegyelmezett rendben az ellen-ségre. De nem is lehet bátor és kiváló hadvezér az, aki, még ha balszerencse éri is, ne vetné meg a veszélyt és ne védené meg a közös méltóságot és saját hírnevét.”¹⁴²

Miközben Vitelli így beszélt, egy kémet bocsátottak be, aki hírül hozta, hogy Murád¹⁴³ Belgrádnál átkelt a Száván, és már a Drávánál van. Érkeztével – vagy azért mert ravaszul így terveztek, vagy mert túlságosan hittek neki – a németek véget vetettek a tanácskozásnak, és eldöntötték, hogy táborot bontanak és visszahúzódnak Bécsbe. Mivel a hirtelen ősz után már nyakukon a korai tél; mivel a seeregben terjedő betegségekben sokan elpusztultak; mivel a hosszan tartó derült idő félelmetes esőzéseket jelez előre; s mivel úgy látszott, hogy a belső árkot a

141 Gyaníthatóan utalás a *Sacco di Romára*, amikor V. Károly fizetetlen német zsoldosai bevették Rómát, ahol napokig irgalmatlanul fosztogattak és öldököltek.

142 A beszéd nyilvánvalóan Gioivo leleménye. De azt a nála jóval szikárabban fogalmazó *Feljegyzés* is említi, hogy a rohamot követő tanácskozáson a magyarok és az olaszok az ostrom folytatása mellett érveltek.

143 Valószínűleg Ahmed ruméliai beglerbég seregéről van szó.

mieink holttesteivel kell megtölteni ahhoz, hogy remélni lehessen a győzelmet, illetve nem utolsó sorban a visszavonulás sem tűnt biztosnak, ha Murád Tolnánál átkelve a Dunán, az övéi szokása szerint egy felmentő sereget küldene előre, hogy meglepje őket, miközben az ostrommal bajlódnak. Valamennyi katona arra készült testben és lélekben, hogy helytálljanak egy végső próbálkozásban, azután, hogy még egyszer megrogyasztották a falakat. A fővezér azonban, a háborúban járatlanként csak a veszélyt nézte, és távol került már mindattól a dicsőségtől, amit korábban megszerzett; vagy amit inkább szeretnék hinni erről a nemes férfiról, ezt írta elő neki a nyolctagú vezérkar. Az is igaz azonban, hogy az előző napi csata idején, amikor mindent betöltött az ágyúk dörgése és a fegyverek zaja, a véres látvány elől annyira elvonult, hogy sehol sem lehetett látni, s az összes uraság közül is szinte csak a kiváló jellemű Szász Móríc, Németország éke nézte végig azt.

A veterán német katonák legtöbbször ennek a nemtelen tervnek a dicstelensége miatt egyszerre kavargott a szégyen és a szomorúság: nem bírták elviselni (és ennek fenyegető morgással hangot is adtak), hogy győzhetetlen nemzetüket néhány gyáva elárulta. A magyarok is vadul ordítva siratták, hogy oda a remény hazájuk visszavételére: átkozták az isteneket és a németeket, kárhoztatták a nemzetük iránt ellenséges sorsot. Odáig jutottak, hogy egy ilyen nagy erejű sereghöz méltó vezérről ábrándoztak, a németek Miksa császárról,¹⁴⁴ a magyarok Corvin Mátyásról,¹⁴⁵ akiknek halálával odalett a hadi dicsőség, és az utódok gyávasága lépett a helyére.

Joachim azonban tartotta magát a döntéshez, az olasz kapitányok pedig, akik a visszavonulást fennhangon helytelenítették, csak nehezen tudták kicsikarni tőle, hogy másnap is tegyenek úgy, mintha újra folytatni akarnák az ostromot, lőjék a falakat az ágyúkkal, a katonák pedig ne az útra készülődjenek, hanem alakzatban, rendbontás nélkül az állomáshelyükön várakozzanak, hogy ezzel leplezni tudják visszavonulási szándékukat, és távol tarthassák az ellenséget, aki nyilvánvalóan késedelem nélkül az üldözésükre indul majd.¹⁴⁶ A szegbánsai azonban, mikor látta, hogy a legerősebb zászlóaljakat ért veszteség miatt inukba szállt a mieink bátorsága, pirkadatkor merészen kiküldte teljes lovasságát és néhány erős gyalogos egységet, hogy a visszamenekülő lovasokat fedezzék. Több helyen összecsaptak a magyarokkal, és a mieink sem bátorságban, sem a hadicselek gyakorlatában nem maradtak el az ellenségtől. Végül odáig jutott a dolog, hogy a németek és olaszok szeme láttára fegyverszünetet hirdettek, és mindkét seregből a legbátrabbak és legvitézesebbek páros kopjaviadalban mérkőztek meg egymással. Annyira adtak a becsületre, hogy sértetlenül bemehettek a magyarok a barbárok közé és a barbárok a magyarok közé, kedélyesen fogadták őket. A mi tisztjeink

144 I. Miksa német-római császár (1493–1519) uralma és számos háborúja idején váltak a német landsknechtek Európa rettegett katonáivá.

145 Hunyadi (humanisták által használt nevén: Corvin) Mátyás (1458–1490) hagyományosan a magyar nagyhatalmi nimbusz, a katonai és politikai sikerek szimbóluma.

146 A *Feljegyzés* is azt írja, hogy a nagy rohamot követően, október 6-án még lőtték egy ideig Pest falait. Ungnad jelentése szerint az ágyúzás még 7-én délelőtt is folytatódott, csak azt követően vonták ki az ágyúkat az állásokból.

pedig, mintha csak cirkuszban lettek volna, szintén részt vettek a játékban: az ő dolguk volt eldönteni, hogy ki volt a bátrabb vagy a gyávább. Még az is megtörtént, hogy egy magasrangú török vezér azt kérte, mutassák meg neki Vitellit, majd odarohant hozzá (könnyen fel lehetett ismerni páncéljáról), hogy megölelje bátorságáért. Aznap több mint ötven lovas mérkőzött meg, és néhány sérülés, illetve haláleset mindkét oldalon előfordult.¹⁴⁷

Az ezt követő éjjel,¹⁴⁸ miután az összes ágyúállást felszámolták, a sereg megindult a flotta és a Duna-part irányába. A barbárok erre, látva a mieink távozását, valamennyien kitódultak és hangos ricsajjal ócsárolva gyáva visszavonulásunkat, zaklatni kezdték az utolsó sorokat.¹⁴⁹ Maga Ulamán is átkelt, a mieink pedig olyan szorult helyzetbe kerültek, hogy úgy tűnt, csak nagy veszteséggel tudnak elszakadni és a sereg nyomában maradni, ám Vitelli megálljt parancsolt az övéinek, megfordította őket, valamint szólt a magyaroknak és a mellettük lévő német nehézlovasoknak, hogy tömött alakzatban rohanják meg az üldöző ellenséget.¹⁵⁰ A páncélos lovasság dárdát szegezve pedig nem csupán megfutamtotta az ellenséget, de szét is zavarta, és szerteszét leöldöste őket, hiába menekültek. A hátul álló török egységek ugyanis, mivel még nem érzékelték a veszélyt és nem vették észre, hogy a csapataink hirtelen visszafordultak, nem fordították vissza lovaikat a város felé, így az elől lévők miközben fejvesztve nyargaltak visszafelé nagy árat fizettek vakmerőségükért. Késő éjszakáig tartott az ellenség menekülése és a zűrzavaros harc; az ellenség ugyanis a zárt kapukon kívül rekedt, így a falak mentén lementek egészen a Dunáig; a mieink mohón a nyomukban, miközben puskaikból tüzeltek egymásra, és a golyók veszélyes süvítése hallatszott mindenfelé. A mi tisztjeink közül a bátran jeleskedő és derekasan helytálló Jakob Truchsess, Waldenburg grófja (igen ősi nemesi család sarja) esett el, aki a sváb lovasságot vezette.¹⁵¹ Lova ugyanis megsebesült és elesett, s miközben a neki felkínált másik lóra próbált felszállni, megölték. Lándzsára tűzött fejét egy katona vitte Ulamánhoz. Megcsonkult testét a mieink szerezték meg, s végül Vácon¹⁵² a legnagyobb tisztességgel eltemették. Az ünnepélyes gyászszertartásra annál is inkább rászolgált, mivel ennek a szent hadjáratnak ő volt az egyik legfőbb szószólója.

A vereséget és a nagyarányú veszteséget követően Ulamán visszafogta lovaságát, és szabad utat nyitotta a mieinknek, akik szégyenletes sietséggel igyekeztek Németország felé. Katonáink a flottának is nagy hasznát vették. A flottaparancsnok Medici gondosságának köszönhetően ugyanis az összes ágyút sikerült beha-

147 Ez a kedélyes jelenet csak Giovionál szerepel, más kortárs forrás nem említi.

148 A *Feljegyzés* szerint október 6-ról 7-ére virradóra.

149 Hans Sachs és Ungnad jelentése is október 9-ére teszi az utóvédet ért nagy török támadás idejét.

150 Ungnad jelentésében saját magának tulajdonítja az ellentámadás megszervezését, és vele összhangban ezt írja Lazius is.

151 Truchsess halálát a legtöbb forrás megemlíti. Lazius kissé epésen azt állítja, hogy a német főúr előző este alaposan felöntött a garatra, és Ungnad figyelmeztetése ellenére vakmerően tört előre, így a törökök csapdába csalhatták.

152 Istvánffy szerint, aki egyébként szorosan követi Giovio szövegét, Truchsess Esztergomban temették el. Ez valószínűbb is, hiszen Vác félig romos, elhagyatott és az ellenség támadásának fokozottan kitett település volt, Esztergom pedig – legalábbis egyelőre – szilárdan keresztény kézben volt.

józni.¹⁵³ A sebesültek tekintélyes csapata azonban, mivel csak lassan tudták követni az utóvédet, már nem jutott fel a hajókra: így végül, amikor a barbárok utolérték őket, mintegy hétszáz sebesült németet mészároltak le a legkegyetlenebb módon a mieink szeme láttára.

Vezéreink pedig szomorú gondolatokba merülve siratták az elveszett katonai dicsőséget, miután megtapasztalták az ellenség erejét és hadi tudományát, hiszen immáron a harmadik próbálkozásuk is csúfos kudarccal ért véget.¹⁵⁴ Belátták, hogy le kell tenniük a Magyar Királyságról, és Németország védelmére kell terveket kovácsolniuk, hiszen azzal, hogy a leghatalmasabb királyok megfélemltek az igazi dicsőségről és az igaz hitről, s személyes gyűlölettől vezérelve egymással viaskodnak, a barbároknak tesznek kedvére, és mérhetetlen konokságukkal a keresztény világ kivéreztetését és elpusztítását segítik elő. Az olaszokat a király elbocsátotta. Zsoldjukat Itália felé hazaúton Angelo Medici, a flottaparancsnok fivére fizette ki hiánytalanul, akit a pápa páratlan lelkiismeretessége miatt nevezett ki Vitelli mellé kincstárnoknak, s hogy az ugyanezen tulajdonsággal rendelkező testvére és Vitelli közti barátságot megtartsa. A király érdemeik elismerése gyanánt egy-egy arany serleget adott Vitellinek és Angelónak. Csapataikat azonban, mialatt Villachon és a karintiai Alpokon keresztül Velence felé tartottak a táborbeli mocskokból, illetve a zord, betegségekkel terhes őszi időjárásból fogant, inkább lassú, mint dühöngő ragály olyannyira meggyötörte, hogy a katonák majdnem fele elpusztult; Città di Castello lakosai a megérdemelt dicsőséggel hazatérő első polgárt¹⁵⁵ fekete ruhában fogadták az otthonaikat sújtó gyász miatt. Sforza lovasai pedig gyalogszerrel tértek haza, miután szinte valamennyi lovuk elpusztult az éhezéstől. S hogy az elhibázott hadjárat és a csúfos kudarc miatti szégyent elfedjék, illetve a szóbeszédet valami rendkívüli gaztett újdonságával eltereljék, a királyi ambíciókkal gyanúsított és az udvaroncok irigységétől övezett Perényi Pétert Esztergom várában a király parancsára a spanyol Lascano lefogatta, majd azonnal átadta Medicinek, a flotta parancsnokának, hogy Bécsbe szállítsák. Elfogásakor Lascano – embertelen és kapzsi cselekedet – leszakította nyakából arany nyakláncát, és lehúzatta róla értékes, cobolyprémmel bélelt ruháját. Méltatlan volt e gaztett a hírneves és ártatlan férfihoz, a gyalázat miatti fájdalom pedig úgy megdöbbenetette és annyira felkavarta a magyarokat, hogy több mint tizenkétezer lovas szedte a sátorfáját, és átkokat szórva a németekre tüstént hazatért.

Ugyanezekben a napokban jött a hír, hogy Perényi fia¹⁵⁶ egy rác szolga jól sikerült cselének köszönhetően kiszabadult Szulejmán udvarából, és Erdélybe menekült. Még kisfiúként, túszként adták Szulejmán kezére, és hasonló korú nemesifakkal együtt a palota falai között nevelkedett. Az apja, Perényi ugyanis Lajos legyőzése és halála után, mivel erősen sérelmezte, hogy az a János szerezte

153 Lazius az ágyúk behajózását Ungnad érdemének tudja be.

154 Vagyis Vels, Roggendorf és végül Brandenburgi Joachim hadjárata.

155 Ti. Alessandro Vitellit, aki Città di Castellóból származott.

156 Perényi Ferenc, Perényi Péter idősebbik fia, akit 1532-ben saját életéért cserébe kénytelen volt túszként Szulejmánnak adni.

meg a trónt, aki egyáltalán nem királyi vérből származott, illetve abban a reményben, hogy Magyarországon a király után az övé lehet a legfőbb hatalom, átállt Ferdinándhoz, aki a legelőkelőbb fejedelem volt, és Németországban a birodalmi gyűlés császárnak is jelölte. Ám nyughatatlan jellem volt, s mivel Jánosnál, Szulejmán védőszárnya alatt minden biztosnak és kedvezőnek, míg Ferdinánd mellett minden ingatagnak és kétségesnek látszott, illetve a szegény is hajtotta, hogy a magyar nemzet ősi ellenségének, az ország jogarára ácsingózó németeknek játszott a kezére, Ibrahim pasa közvetítésével megegyezett Jánossal. Szulejmán csak nehezen érte el, hogy visszafogadják, mivel János esküjét nem tartó és elhatározását sűrűn változtató emberként írta le, és megígérte, hogy tőle is elpártol majd. Erre Szulejmán nyomatékosan azt felelte – ahogyan azoktól hallottuk, akik jelen voltak: „Ha van eszed János, annál nagyobb dicsőséget nem is kívánhatnál a hatalmas Istentől, mint hogy Perényi megszegje esküjét; mert amíg ő hálátlan és hitvány ember hírébe keveredik, neked meghagyja a nagylelkű megbocsátás dicsőségét.” Ezután tehát Perényi magas tisztséget kapott, és becsületesen szolgált a királyt, ám János halála után újra a régi lett, mivel nem bírta elviselni, hogy a gyámság ürügyén György uralkodik, illetve Ferdinánd is biztatta, valamint tele volt csalfa reménységgel, hogy átpártolásáért ugyanolyan fényes jutalmat kap majd. Fia szökése Konstantinápolyból úgy tűnt, hogy hihetetlen örömet okoz neki, ám végül ez lett a veszte a szerencsétlen atyának: a gyáva udvari emberek ugyanis, akiknek mások erénye mindig terhére, az erény megcsúfolásából fakadó gyalázat viszont mindig felettébb a hasznukra van, azt kezdték pletykálni, hogy az ifjú Perényi csak látszólag szökött el; valójában megegyezett Szulejmánnal, hogy az apja, mindennemű javaik sértetlenségét szavatolva nekik, a török oldalára állítja a magyarokat, ezért jutalmul megkapja Magyarország helytartói tiszttét, sőt, a királyi címre is hamarosan reménye nyílna, ha a kisded Istvántól, János fiától a sors megtagadná, hogy felcseperedhessen.¹⁵⁷ Ugyanakkor Perényi maga is nem kevés és nem kétes okot adott a gyanúra és a híresztelésre, mivel télvíz idején Egerből kölcsönös nagy ajándékozásokkal nyájas és szívélyes baráti viszonyt alakított ki a török főtisztekkel, kicsivel nyíltabban és nagyobb buzgalommal is talán, mint kellett volna – különösen azzal az ellenséggel, akivel az ellenséges vallásuk miatt sem lehetett volna érintkezni, valamint egyébként sem volt érvényben semmiféle fegyverszünet abban az időszakban.¹⁵⁸ Peré-

157 Perényi fiának szökése, illetve a mögötte sejtetett konspiratív szál Giovinio-féle leírása egyezéseket mutat Sztárai Mihály *História Perényi Ferenc szabadulásáról* című írásával. Az eredetileg latinul íródott mű ajánlását Sztárai Padovában keltezte 1543. november 24-én, címzettje pedig Francesco Contarini volt, Velence egykori bécsi követe. A szöveg egészen a 20. század végéig kéziratban maradt, de mivel címzettje egy velencei patrícius volt, nem zárható ki, hogy Giovinio hozzájutott egy példányhoz, vagy legalábbis értesült a szöveg tartalmáról. Sztárai művének latin kiadása: Téglásy Imre, Sztárai Mihály kézírata a *Historia eliberatonis...* Francisci Perenni. *Irodalomtörténeti Közlemények* 88 (1984:4), 458–470. Magyarul: Sztárai Mihály, *História Perényi Ferenc szabadulásáról – Perényi Péter élete és halála*. Téglásy Imre (vál., jegyz., bev.). Budapest, 1985, 27–50.

158 Perényi valóban levelezésben állt a frissen kinevezett budai pasával, Bali béggel. 1542. április 1-jén kelt levelében maga tájékoztatta erről Ferdinándot. Jelezte, hogy Bali bég szívélyes volt vele török fogsága idején, így könnyebben tud kapcsolatba lépni vele, és ezen a módon talán sikerülhet

nyiben azonban oly mértékű dölýf és már-már királyi pompakedvelés rejtőzött, hogy [állandóan] mintegy száz nyereg nélküli harci mént vezetett maga előtt, és felrótta Ferdinándnak – aki udvaroncaitól állandóan és kíméletlenül kifosztva éppen csak szerény külsőségekkel tudta őrizni a királyi cím ragyogását – nem különösebben ékesen berendezett udvarát és nyilvánvalóan kimerült kincstárát. Ez a hivalkodó pompa olyannyira szálka volt az udvaroncok szemében, akiket a lelkiismeret is gyötört szégyenletes sikkasztásaik miatt, hogy valamennyien összeesküdtek Perényi elpusztítására: ujjal mutogattak rá, hogy a királyi koronára áhítozik, s kijelentették, hogy nem akar már csak magánember lenni többé. Mindezt Ferdinánd, akit saját jelleme vezetett félre, készséges gyanakvással fogadta: udvaroncairól ugyanis még a rájuk bizonyított tényeket sem fogadta el, viszont szívesen elhitte a hazugságokat, amit másokról mondtak neki.

Perényi trónigényére és ingadozó jellemére vonatkozólag csak növelték a gyanút azok a levelek is, amelyeket saját kezével írt néhány magyar úrnak, s amit Frangepán egri érsek adott át a királynak. Ő ugyanis esküdt ellensége volt Perényinek, mivel ez harcias öntörvényűségében az egri püspökség teljes és tekintélyes jövedelmét elorozta lovasai ellátása érdekében. Ezekben a levelekben pedig szemléltetést újabb, még nagyobb jutalmat ígért a zászlója alá állóknak.

Perényit tehát Medici – szóban minden tiszteletet megadva neki – Bécsbe kísérte. Mikor már a városkapuhoz közeledtek, s meghallotta, hogy Medici fogadására Filippo Torniello jön elébük, kérte, hogy nyissák ki a kocsit, hogy beszélhessen a bátor és nemes férfiakkal. Ezt szívesen teljesítették, hiszen úgy tűnt, e kiváló férfiú hírneve és bámulatos erénye nemhogy fogságot és börtönt, de még a hitszegés gyanúját sem érdemelte volna meg. Így tehát hozzájuk fordult és így szólt:

„Jaj nekem – mondta –, ártatlanul hálózott be a mérhetetlen irigység. De kétszeresen jaj Ferdinándnak, akit rabló házi cselédei vagyonától, barátaitól, legvégül pedig királyi díszétől is megfosztanak. S így történhet meg, hogy a meghurcolt és besározott nevemet ért gyalázat a magyar nemzetet is teljesen eltántorítja esküjétől és ragaszkodásától, emiatt pedig okosabban teszi, ha lemond a magyar koronáról. Hiába én vagyok honfitársaim között a leghíresebb, hiába szolgáltam meg három háborúban az igazságos királynál bátran és hűségesen a jutalmamat, nem örülhetek annak sem, hogy fiam kiszabadult a barbárok fogságából, mert a mérhetetlen öröm helyett – mily méltatlan a sors – szemmel láthatóan most a pusztá életem is veszélyben forog. Vagy talán akik feljelentettek, gyávaságuk tudatában és a rám szórt rágalmak legfőbb tanúiként kímélik majd az őrizetbe vett rabot? Hiszen a király jó hírért sem kímélték soha. S bárki, akit elfognak,

információkhoz jutnia Buda és Pest viszonyairól. Azt is jelezte azonban, hogy ha Ferdinánd helyteleníti szándékát, nem tesz többé ilyet. Kifejezetten kérte továbbá, ügyeljen Ferdinánd, nehogy Perényi tevékenysége miatt mások, akik a tervbe nincsenek beavatva, árulással vádolják (ÖStA, HHStA, UA 47. Konv. D, fol. 4.). Ferdinánd április 28-án Innsbruckból kelt válaszában örömmel adta beleegyezését Perényi „kémtevékenységéhez” (ÖStA, HHStA, UA 47. Konv. D, fol. 70.). Mindennek ellenére ősszel mégis árulással vádolták meg Perényit. A levelek szövegét magyarul lásd: Sztárai Mihály, *História Perényi Ferenc szabadulásáról*. 131–136.

bármilyen kiváló legyen és a vádakra ártatlan, nem feltételezett bűneiért lalcol, csak fejet hajt mostoha végzete előtt. Tiszta lelkiismeretem azonban és ártatlanságom tudata, melyet az istenek, e tévedhetetlen bírák, egyetlen vigaszként hagynak meg a megrágalmazottaknak és megnyomorítottaknak, megszabadít e gondtól. És megszabadít majd a kegyetlen gyalázat terhétől Joachim főparancsnok is, akinek már akkor megjósoltam, amikor ez a gyanú először felmerült, hogy ilyen veszély fenyeget, és már akkor megmondtam neki, amikor még nagy számú csapataimtól körülvéve senkitől sem kellett tartanom, hogy inkább vállalom a halált, még ha ártatlan vagyok is, mintsem hogy megszökjek az ítélet elől. Nemes kötelességem diktálja e szavakat: kérlek, tolmácsoljátok Ferdinándnak, hogy nagylelkűen és megfontoltan döntsön az életemről, és ne mások sugalmazása, hanem saját belátása alapján ítélje meg, mi a különbség barátok és besúgók között. Nekünk, vezéreknak épp elég nyomorúság, ha a balsikerért azzal bűnhődünk, ha úgy tűnik, rajtunk fordult meg a hadiszerencse. Katzianer talán joggal bűnhődött az Eszéknél cserbenhagyott és rútul elveszített seregért, mert a szokatlan félelemtől legyőzve elhagyta parancsnoki tisztét, s úgy tűnt, a vezér jobban fél a haláltól, mint a gyaláztató: önként fogságra adta magát, majd amikor úgy rábizonyították gyávaságát, hogy ügyében lehetetlenné vált a további védekezés, megszökött börtönéből, és éppoly bűnös, mint szerencsétlen elhatározással a törökhöz menekült.¹⁵⁹ Én azonban sem fővezér nem voltam, s bár nem győztünk, vereséget sem szenvedtünk, hiszen rendezett visszavonulásunk során az üldözésünkre induló ellenség pimaszságát derekasan letörtük. Magyarország királyságát megkívánhattam volna, és Szulejmán jóindulatából könnyedén el is nyerhettem volna, hiszen János halála után, amikor Ferdinánd háborút indított, vagyonomat, csatlósaimat és a magyarok hajlandóságát irányomban egyértelműen a győzelmet eldöntő tényezőként értékelték, mindez azonban nem késztetett keresztény férfiúhoz méltatlan tervezgetésekre, sem fonák és képtelen reményekre nem indított. Harcoltam tehát, és harcolni is fogok, amíg élek, a törökkel, ha Ferdinánd az irigy ellenségeim által koholt rágalmak igaz bírójának bizonyul.”

Így szólt, Medici pedig barátságosan biztatta, hogy reménykedjen az igazságos király könyörületességében, majd felajánlotta hűségesei szolgálatait. Maga Torniello pedig később, vadászat közben elérte a királyt, és ügyesen forgatva a szót meglágyította annyira, hogy ne hozzon nagyon kemény ítéletet Perényi ellen. Perényit, miután nem sikerült kieszközölnie, hogy nyilvános tárgyalás keretében meghallgassák, a bécsújhelyi börtönbe szállították, hogy ott töltsen le a mostani hitszegéséért, vagy ami hihetőbb, a régi könnyelműségéért rászabott, hosszú börtönbüntetését. Így veszett oda a széthúzó és emiatt megnyomorított nemzet minden reménye arra, hogy magyar királyuk legyen: mindhárom megmaradt, ősi nemzetségből származó vezérüket, Török Bálintot, Mayládót és magát Perényit, akik egyenlő eséllyel pályázhattak volna a királyságra, szinte egyforma ármány-

159 Hans Katzianer 1537-ben szenvedett súlyos vereséget az oszmánoktól. Emiatt felelősségre vonták, ám börtönéből megszökött, és a Szapolyaihoz való átállást fontolgatta, amikor Kostajnica várában Zrínyi Miklós – királyi parancsra – végzett vele.

kodással csalta csapdába az erényeikre leselkedő irigység: utóbbi ugyanis változó meggyőződését túl későn megbánva siratja sorsát, míg a másik kettő a Boszporusznál láncraverten várja a szenvedéseinek véget vető halált. Perényi helyzete azonban súlyosabb, hiszen amazok, ha megtagadják hitüket,¹⁶⁰ a legnagyobb katonai tisztségeket nyerhetik el Szulejmán kegyéből; ez azonban torz jellemű királyától csupán annyi kíméltre számíthat, hogy bánatban és mocskokban el-emészte a tömlőben pusztulhat el.¹⁶¹

Így ért véget a háború, amit a német birodalmi gyűlésen hirdettek meg a török ellen, s amely joggal vethető össze más nagy vereségekkel. Hiszen Ferdinánd hiábavalóan tékozolta el a cseheknek, sziléziaiaknak és a morváknak a fenyegető háború elhárítására adott hadisegélyét, akik a katonaság kiállítását pénzen váltották meg. Ráadásul odalett a német fegyverek megbecsülése, s a támadásnak mintegy védtelenül kiszolgáltatva maga ellen ingerelte az egyébként is merész, de a győzelemtől csak még jobban elszemtelenedő barbárokat.

160 Természetesen sem Török Bálint, sem Maylád István nem hagyta el a keresztény hitet.

161 Perényi 1548 első heteiben szabadult, már halálos betegen. Giovio erről nem tud, így szövege még 1548 előtt íródhatott.

CHRISTOFF VON CARLOWITZ

A Szász Móric udvarához tartozó Christoff von Carlowitz (1507–1578) naplója szorosabb értelemben nem szól az 1542. évi pesti ostromról, hiszen az események tárgyalása szeptember 30-án abbamarad, épp akkor, amikor a jelentősebb ostrom- és hadműveletek megindulnak Pest körül. A napló forrásértékét azonban (számos művelődéstörténeti adatán kívül) hadtörténeti szempontból sem szabad alábecsülnünk: Carlowitz egyrészt rengeteg nevet említ, másrészt írása jól kiegészíti az inkább harci cselekményekre koncentráló *Feljegyzés* adatait. Carlowitz naplója eleven képet fest a birodalmi hadfelvonulásának nehézségeiről (időjárási viszontagságok, az élelmezés elégtelensége, nehéz terepviszonyok), illetve a hadjáratban résztvevő fejedelmek és arisztokraták kissé könnyelmű, néhol szabados életmódjáról. Maga Carlowitz is inkább kalandnak, egzotikus utazásnak fogja föl a hadjáratot, és legalább annyira érdeklődik a távoli, ismeretlen ország látnivalói, mint az ellenség csapatmozgásai iránt. Útinaplója így fontos adalékokkal szolgál az 1542. évi nagy birodalmi hadjárat történetéhez. Carlowitz életére lásd: Friedrich Albert von Langenn, *Christoff von Carlowitz. Eine Darstellung aus dem XVI. Jahrhundert*. Leipzig, 1854. A napló szövegét Christian Meyer közölte (*Die Feldhauptmannschaft Joachims II. im Türckenkriege von 1542. Zeitschrift für preussische Geschichte und Landeskunde* 16 [1879], 508–518.). A részben latin, részben német nyelven írt naplót Meyer kiadását felhasználva Kasza Péter és Szabados János fordította kötetünk számára.¹⁶²

NAPLÓ A MAGYARORSZÁGI UTAZÁSÁRÓL

Útvonalam, amikor 1542. július havában Zörbigből Magyarországra utaztam a törökök elleni hadjáratra:

Július 14. Lovaimat kocsimmal együtt előre küldtem Drezdába.

Július 17. Magam is követtem őket, és miután útközben tiszteletemet tettem anyósomnál, Hallén áthaladva Schkeuditzben¹⁶³ éjszakáztam.

Július 18. Megérkeztem Lipcsébe, ahol nagybátyám, akit reményemen [felül] ott találtam, két napig tartóztatott, majd velem jött Drezdába.

Július 22. Lovaimat előreküldtem Drezdából.

¹⁶² Szabados János fordítása az ELKH–SZTE Oszmán-kori Kutatócsoport munkájának keretében készült.

¹⁶³ Kisebb település félúton Halle és Lipcse között.

Július 24. Tisztelegtem hercegnénk előtt, akinek három pár selyemcipellőt is ajándékoztam, majd elindultam Drezdából¹⁶⁴ Quirinus von Bendorff társaságában. Első éjszaka Zuschendorfban¹⁶⁵ álltunk meg (2 mérföld), a másodikon Lobositzban¹⁶⁶ (6), a harmadikon Brandeisben¹⁶⁷ (7), a negyediken Böhmischbrodban¹⁶⁸ értem (2), az ötödiken [...] (7), a hatodikon Trebitschbe¹⁶⁹ (8), a hetediken Guntersdorfba¹⁷⁰ (8), a nyolcadikon [...].¹⁷¹

Július 31. Bécsbe értem és a *Freisinger Hof*ban¹⁷² szálltam meg a *Baurmarkt*-nál. Itt nem láttam és nem is hallottam semmi említésre méltót, kivéve azt a harminchat nagy ágyút a disznók piacán,¹⁷³ melyeket aztán a magyarországi táborba szállítottak a Dunán. A várhoz tartozó kert azonban említést érdemel. Láttam ugyanitt egy elég jól felszerelt hajózási raktárat is.

Ebédre fogadott Sigmund von Herberstein¹⁷⁴ báró. Szintén jelen volt Christoph, Erasmus, Ulrich és Oswald von Eitzingen,¹⁷⁵ Christoff Kesperhiler kamarai tanácsos és Niklas von Polheim.¹⁷⁶

Sigmund úr megajándékozott engem egy Magyarország-térképpel,¹⁷⁷ és beszélt egy bizonyos moszkvai fejedelemtől,¹⁷⁸ aki most a lengyeleknél van. Sigmund úr atyjafia sok mindent adott elő konstantinápolyi útjáról, melyet Łaski¹⁷⁹ úrral tett. Bécsben maradtam július legvégétől egészen augusztus 9-ig.

164 A latin szöveg szerint („Dresdam sum profectus”) Carlowitz Drezdába indult, de ez valószínűleg átirási vagy nyomdahiba. Ha a *Dresdam* végén nincs ’m’ betű, amit könnyű félreolvasni, akkor *Dresda sum profectus* állna itt, ami Drezdából való indulást jelent. Mivel a következő állomás, Zuschendorf már Drezdán túl van, ez a feltételezés valószínű.

165 Kisebb település Drezdától 10–15 kilométerre délkeletre.

166 Kisebb Elba-parti település (ma: Lovosice, Csehország).

167 Szintén Elba-parti település (ma: Brandýs nad Labem, Csehország).

168 Ma: Český Brod, Csehország.

169 Ma: Třebíč Morvaország nyugati részén.

170 Alsó-ausztriai település Bécstől kb. 30 kilométerre északnyugatra.

171 A felsorolás a jelzett helyeken hiányos, két helynév lemaradt.

172 A Freisinger Hofról részletesebben lásd az alábbi honlapot:

https://www.geschichtewiki.wien.gv.at/Freisinger_Hof (Megtekintés dátuma: 2020. július 1.)

173 Schweinemarkt. Régi vásártér Bécs belvárosában, nagyjából a mai Lobkowitzplatz helyén. Részletesebben lásd: [https://www.geschichtewiki.wien.gv.at/Schweinemarkt_\(1\)](https://www.geschichtewiki.wien.gv.at/Schweinemarkt_(1)) (Megtekintés dátuma: 2020. július 1.).

174 Sigmund von Herberstein (1486–1566), híres diplomata, utazó és író.

175 Az Eytzing (vagy Eyczing) család jelentős alsó-ausztriai família, melynek több tagja töltött be fontos hivatali posztokat az udvarnál vagy a tartományi kormányzatban. Ulrich (?–1561), Christoph (1501–1563), Erasmus (? – 1546) és Oswald (1512–1587) Eytzing testvérek voltak.

176 Kesperhilerre és Polheimra nem találtam adatot.

177 1542-ben ismereteink szerint egyetlen nyomtatott Magyarország-térkép létezett, a Lázár deák által készített, 1528-ban nyomtatott verzió.

178 Herberstein mint diplomata járt Moszkvában, tapasztalatait később a folklorisztikai szempontból is nagyon jelentős *Rerum Moscovitarum commentarii* című művében adta közre. A mű először 1549-ben jelent meg, majd 1556-ban és 1557-ben újra, németül és latinul is. A Moszkvai Nagyfejedelemség élén ekkor már IV. (Rettegett) Iván (1533–1584) állt.

179 Hieronym Łaski többször járt Konstantinápolyban. Utoljára 1540 őszén küldte oda Ferdinánd, ám az oszmánok letartóztatták, és csak 1541 őszén szabadult. Pár hónappal később, még 1541 telén meghalt. Az említett rokon kilétét nem sikerült felderíteni.

Augusztus 9. Bécsből a Duna mentén indultam tovább, mivel lovaimat előre küldtem Pozsonyban és egy Schütt¹⁸⁰ nevű szigeten keresztül. Még aznap megérkeztem Pozsonyba négy óra tájban. Útközben láttam bal felől a Morvamezőt, Thebent, Somorját,¹⁸¹ Nagymegyert¹⁸² és Komárom erős várát. Jobb felől Simmeringet, Rackelsdorft, Ebersdorft egy szép kastélyt a parttól távolabb, Fischamendet a parton erős fellegvárral, alatta egy várost, melyet a török nem foglalt el, egy kastélyt, ahol egyetlen ember sem marad életben négy hétnél tovább,¹⁸³ Pozsony magas várát és egy meglehetősen várost, a Lajta menti Bruckot, Oedenburgot, vagyis Sopront és Raabot, vagyis Győrt. Pozsonyban találkoztam Wolfgang Haller kincstartóval és Gotschalck Erichus úrral, Mária királyné követeivel, és velük ebédeltem a *Mauthausban*.

Augusztus 10. Schütt szigeten a Duna partján éjszakáztunk egy Weisskirchen nevű elhagyott faluban a szabad ég alatt, így ekkor volt először szükségem a sátramra.

Augusztus 11. Megérkeztem a Komárom melletti táborba. Ezen a napon villogás támadt Mathias von der Schulenburg¹⁸⁴ és Johan von Seiger¹⁸⁵ között, melybe Franz lüneburgi herceg¹⁸⁶ is belekeveredett. Este átadtam Móríc hercegnek a leveleket, és előadtam a rám bízottakat. Másnap elrendelte, hogy menjek vele Esztergomba.

Augusztus 12. Öt, *naszádnak*¹⁸⁷ nevezett hajóval, melyek mindegyike csak hét-nyolc embert tud befogadni az evezősökön kívül, Esztergomba mentünk a brandenburgi választóval együtt, hogy megismerjük a hajóhadat. A hajónak, ami engem vitt, mint mondták, egy brabanti gazdája volt, derék férfi, az evezősök az Isztriáról voltak, részben olaszul beszéltek, részben dalmátul. Ugyanez a hajó szállította a két bárót, Georg von Heydecket és Heinrich von Fleckensteint, Johan Hilchen tábornagyot, Christoph Bonnickaut, Wolf Tifstetter kapitányt és engem.¹⁸⁸

Mikor már alig két mérföld távolságra voltunk Esztergomtól, elénk jött egy fürge kis hajón (ő *Pest Schiff*nek nevezte) az olasz Melegnano márkai, hajóhadunk parancsnoka alig négy szolga kíséretében. Érkeztére az evezősök mintegy örendezve felkiáltottak, ő pedig odaévezve a választófejedelmet szállító hajóhoz felszállt arra.

180 Csallóköz.

181 Település a Csallóközben, németül: Sommerein (ma Šamorin, Szlovákia).

182 Település a Csallóközben (ma: Velký Meder, Szlovákia).

183 A kastélyt nem sikerült azonosítani, így az utalás értelme is erősen homályos.

184 Mathias von der Schulenburg Szász Móríc herceg lovasságának egyik tisztje volt (Meyer, Die Feldhauptmannschaft Joachims II. 524.).

185 Johann von Seiger a braunschweigi herceg lovasságának hadnagya volt (Meyer, Die Feldhauptmannschaft Joachims II. 525.).

186 Franz Herzog zu Braunschweig und Lüneburg (1508–1549). Életéről: Fritz Brüggemann, *Ein Herzog namens Franz. Das abenteuerliche Leben des Reichsfürsten Herzog Franz zu Braunschweig und Lüneburg, Herzog in Gifhorn. Ein Tatsachenbericht*. Gifhorn, 1973.

187 Az eredetiben „nasadas” alakban.

188 A napló szerint tehát a sereg vezérkarának jelentős része a hajón utazott: Georg von Heydeck volt a lovasság parancsnoka; Heinrich von Fleckenstein a választófejedelem mellé kinevezett tiz haditanácsos vezetője, illetve Johann Hilchen von Lorch Feldmarschall.

Miután közelebb értünk Esztergomhoz, elénk jött a legnagyobb rendben és jól felszerelve az egész flotta, körülbelül százharminc hajó, melyet négy fedett tattal rendelkező, galeássznak nevezett gálya kísért. Velünk szemközt jöttek, majd miután elhaladtak mellettünk, elsütötték ágyúikat és hirtelen megfordultak, majd a kisebb hajókról fedélzetükre vetek bennünket. Így az egész flottától kísérve hajóztunk be a kikötőbe. Ezalatt hozzávetőleg ezeregyszáz magyar lovas, az olasz gyalogosok és egy német zászlóalj, melyeket őrség gyanánt helyeztek Esztergomba, szintén elénk vonultak, és puskáikat elsütve fogadták az érkezőket. Ugyanezt tették a várban a helyőrség katonái is.

A hajóból kilépőket az esztergomi püspök úr¹⁸⁹ és Thurzó Elek fogadta egy, a Ritschavik családjából származó száműzött püspökkel.¹⁹⁰ Ott volt továbbá Lascano¹⁹¹ úr is, a várőrség parancsnoka. A márki szállásukra kísérte az urakat, és pompás vacsorával fogadta őket. Vacsora után veszekedés tört ki Jakob Truchsess és Franz lüneburgi herceg között.

A mi urunk, Móríc herceg, valamint Ernst, Franz és Albrecht hercegek¹⁹² a szolgákkal együtt egy pincében kaptak szállást, ahol az elzáródott csövek miatt megfulladtunk volna, ha a harmadik éjjeli őrségváltáskor a trombita hangjára ki nem rontottunk volna, azt híván, hogy a török már a város előtt áll. Némelyek azt mondták, a választó ostobán cselekedett, hogy szinte összes haditanácsosával és Konrad von Bemelberggel¹⁹³ együtt táborától oly messzire egy, az ellenség erejének ennyire kiszolgáltatott városba jött. Mi lesz, ha a török hirtelen ostrom alá veszi a várost? Másnap a püspök úr meghívta a fejedelmeket a várba, de amikor megérkeztek, az ebéd még nem volt készen, így a többieket a választófejedelem kivételével a spanyol Lascano úr, a helyőrség parancsnoka fogadta a várban. Közben a választófejedelem ebédelni kezdett a püspök úrral és Thurzó úrral, erre az ebédre pedig én is meghívást kaptam.

Ebéd után megtekintettük a székesegyházat, melyben sok nagyszerű dolgot láttunk, többek között a főoltáron egy szép nagy oltárképet, a kórusban egy mesztérművű, intarziás, aranyozott faburkolatot, egy szép vörösmárványból készült kápolnát, a boltív rajta gazdagon bevonva aranyozott rézzel, belül kemény márványból készült, egy ember széles és két ember magas ajtófélfákat, és egy szép, Itáliában készített fehérmárvány táblát. Ugyanezen az oltáron egy szép nagy jáspist, csaknem akkorát, mint ez a papíros, amelyen ez a felirat állt: Mindezt egykor Tamás bíboros érsek úr építtette.¹⁹⁴

A várban a következő jeles dolgok vannak: egy Dunára néző folyosó márványoszlopokkal, két hasonló folyosó a szőlőskertek irányában, sok szép terem és

189 Várday Pál.

190 Az említett püspök kilétét nem sikerült tisztázni.

191 Martín Lascano spanyol tiszt, a korábbi esztergomi kapitány, Tomás Lascano unokaöccse. 1540-től Esztergom kapitánya.

192 Ernst, Franz és Albrecht braunschweig-lüneburgi hercegek.

193 Konrad von Bemelberg (más néven a Kis Hesseni) (1494–1567) híres, hesseni származású zsoldosvezér, a Brandenburgi Joachim mellé kinevezett katonai tanácsadók egyike, a birodalmi gyalogság főparancsnoka.

194 A leírás alapján világos, hogy Carlowitzék a híres Bakócz-kápolnát tekintették meg.

szoba a püspöki palotában, mindegyik festett, és a legnagyobbak mind boltívesek és magasak; egy gyönyörű ciszterna; egy szép folyosó az épület két szárnya között; egy szép kert; a források odalent a Dunánál,¹⁹⁵ és aztán egy meleg vízű fürdő, egy pompás, nagy festett terem. A várban Lascano a kapitány. Az Arnsztetből való Kilian von Erfort a profosz hadnagyi rangban. Ő szállásolt el engem, fekhelyet adott és kiváló, jégbe hűtött rizlinget. A zászlós Hans von Schneberg, korábban Peter Amman volt. A városban van kilenc gyenge itáliai zászlóalj, nekik Melegnano márkja a parancsnokuk. A kapitány Embsből való, az apja szabad ember volt ugyanott, a zászlós egy bizonyos Ritscher. Két hatalmas ágyú van a várban, a *Vadember*¹⁹⁶ és a *Vadasszony*,¹⁹⁷ az egyik húsz, a másik negyvenegy mázsa, ezeket Budáról hozták. Esztergomban ismerkedtem meg Albert badeni örgróffal.

Augusztus 14. Hajókon visszatértünk Komáromba. Mi viszont De Bern, Faustus és Gleissenstaler urakkal, hogy megelőzzük a fejedelmeket, a hajót elhagyva kocsira szálltunk, de miután az a kocsi, melyen de Bern úrral utaztunk egy erdőben, a kiöntések és az ellenséges rablók támadása folytán összetört, kis híján nagy veszedelemben kerültünk. Majd átkelven a Vág folyón Komáromba, onnan pedig átkelve a Dunán csak jó későn értünk a táborba.

Augusztus 15. és 16. Tábor bontottunk, és nem mély, de széles lápokon áthaladva egy elpusztult faluban tanyáztunk le. Itt váratlanul nagy vihar kerekedett, és alaposan eláztunk, mivel néhány sátor is összedőlt.

Másnap egy hegy lábánál táboroztunk le egy mérföldre Tatától. De amikor már épp tábort vertünk, híre jött, hogy ötezer törököt láttak. Erre vezéreink a magyar és az olasz lovasokkal együtt átkutattak minden halmot és berket, végül maguk mellé véve a választó csapatát és néhány embert a nehézfegyverzetű testőrlovasokból, illetve néhány puskás gyalogost, Tata vára felé indultak. De miután a törökök sehol sem bukkantak fel, visszatértünk a táborhelyre, miközben némelyek morgolódtak, mert szerintük felelőtlenység volt, hogy egy kósza szóbeszédre az összes vezér oly messzire elment a tábortól a gyalogságot hátrahagyva. Ezen a napon, de főképp visszafelé sok szarvast és nyulat ejtettünk el. Én viszont erősen szenvedtem a másnaposságtól.

Augusztus 18. Másnap áthelyeztük a tábor egy helyre, ahol egykor Zentivar falu feküdt, egy híres vámhely.

Augusztus 20. Letáboroztunk az Esztergom körüli nyílt mezőkön, és ott időztünk egészen szeptember 4-ig. Ez a táborhely már fekvésénél fogva is jól meg volt erősítve, mert egyik oldalról a Duna, másik irányból pedig mocsarak vették körbe. Ebben a táborban szemtanúja voltam, hogy felakasztanak egy fiút, aki több mint ezerötyszáz márkát lopott, és lefejeznek egy olasz gyalogost, aki megölt egy németet.

195 Az esztergomi várhegynek nem volt önálló vízvételi lehetősége, így a Dunáról hordták a várba a vizet. 1470-körül azonban, Mátyás idején a Duna-parti források segítségével egy vízemelő berendezést építettek, mely egészen az 1683-as ostromig épen maradt (<https://energiaoldal.hu/esztergom-bamulatos-reneszansz-vizgepe/> Megtekintés dátuma: 2020. augusztus 23.).

196 Der wilde man.

197 Die wilde frau.

Ugyanebben a táborban hallottuk, hogy Melegnano márk bilincsbe verette az Embsből való kapitányt Salamancával¹⁹⁸ folytatott összetűzése miatt, de a választó sürgetésére elengedték.

Ebben a táborban kapott levelet a választó a királytól és a császártól, melyben elrendelték, hogy vezesse a sereget Buda alá.

Szeptember 5. Lovaimat és kocsimat az Esztergom utáni első táborhelyről hazaküldtem azzal, hogy alkalomadtán magam is követtem őket.

Itt sok magyar lovas csatlakozott hozzánk, mégpedig Thurzó úr, az esztergomi érsek, Perényi Péter úr, Wueg (?), Serédy Gáspár és György urak, valamint Vanschi Lasla (?) és mások emberei.¹⁹⁹ Ugyanígy Sopron vármegye és nagyjából ötszáz magyar gyalogos; volt egy hegedűjük és még egy dudájuk. Száználmas egy csapat volt.

Szeptember 6. Valami kolostornál vertünk tábor, melyet az előző évben a parasztok és a hajdúk védtek a törökök ellen. Ehhez egykor egy nagyszerű falu is tartozott. Mikor innen felkerekedtünk, a horvátok egy része engedélyt kért, hogy távozhasson, mivel senki nem fizetett nekik zsoldot.

Szeptember 7. Visegrádon át az Eau síkjára²⁰⁰ értünk két elhagyott falu között, miközben az eső alaposan eláztatott bennünket. Visegrádon a következő említésre érdemes dolgokat láttuk: egy magaslaton álló, jól megerősített várat, melyet azonban az ágyúzás néhány helyen romba döntött és így megadásra késztetett.²⁰¹ Odabent nagy halom sót, és a szobát, ahol a koronát őrizték. A várparancsnok: Peter Amman, profosz: a Württemberg tartományból való Friedrich Skent, itáliai unokafivérem, Wolfn [?]. A feljutás körülményes. A fal leomlott. A ciszterna ritka művészi kivitelű. Egy vízitorony, emeletek és védművek. Trónterem. A szép királyi palota. A kút széttörve. Szemközt Nagymaros.

Ezen a napon nemcsak folyamatos esőzés, de a magas hegy és a szoros miatt is nehéz utunk volt az erdőn keresztül. És ahol a kisebb dombokat át lehetett volna hidalni fahidakkal, ott sem gondoskodott erről senki.

198 Francisco de Salamanca spanyol tiszt, 1543-ban Martin Lascanóval együtt Esztergom kapitánya. Már 1522-től Ferdinánd szolgálatában állt, így valószínűsíthető, hogy már 1542-ben is az esztergomi őrségél szolgált (Korpás Zoltán, *V. Károly és Magyarország [1526–1538]*. Budapest, 2008, 288.).

199 A magyar nevek erős torzításban olvashatók idegen nyelvű forrásokban. Wueg és Vanschi Lasla névalakok nem fejthetők meg biztonsággal. Mivel Nyári Ferenc nevét gyakran írják Wiary alakban, Wueg mögött talán ő sejtethető. A Vanschi Lasla forma pedig talán Bánffy Lászlót sejtet. Ha valóban róla van szó, akkor lehet az alsólendvai Bánffy család tagja, aki később részt vett Babócsa 1556. évi ostromában, vagy a Lossoncy–Bánffy család László nevű sarja is, aki 1518–1549 között élt. Mindenesetre Thurzó Elek augusztus 20-án Esztergomból kelt leveléből tudjuk, hogy aznap a következő urak érkeztek a táborba csapataikkal: Perényi Péter, Drágfi Gáspár, Ráskay István, Perényi János, és érkezőben volt Báthori András és Bebek Ferenc (ÖStA, HHStA, UA 48. Konv. C, fol. 45.).

200 A helymeghatározás nehezen értelmezhető. Talán olvasati hiba áll a háttérben, de kézirat híján nem volt módunk ellenőrizni.

201 Visegrád fellegvárát 1540 novemberében vette be Vels Buda alól visszavonuló serege pár napi heves ágyúzás után. 1541-ben a vár nem cserélt gazdát, így a Carlowitz által látott rombolás még a Vels-féle ostrom nyomára lehet.

Szeptember 7-én estétől egészen szeptember 14-ig ezen a helyen időztünk. Ezalatt állandóan zuhogott, és heves szél fújt, az ítéletidő miatt sokan meghaltak, főleg a gyalogosok közül.

Egész idő alatt hiány volt zabból, de még kenyér sem volt elegendő.²⁰² Így az egész tábor zengett a panasztól, és minden miatt az ágyúkat okolták, mert, hogy ezeket Bécsből ideszállíthassák, visszatartottak minden hajót és hajóst.

Szeptember 10. Elkezdtünk hidat verni a Dunán. Ez a munka szeptember 13-án lett készen.

Szeptember 13. Móric herceg és a választó az olasz Philipppo Torelli²⁰³ gróffal ebédeltek, és amikor jó későn visszatérőben voltak a már elkészült hajóhídon, Dietrich Flans a választó asztalnokmestere a hídról a Dunába csúszott és ott veszett.

Szeptember 14. és 15. Vác vára környékén átkeltünk a hídon a Duna szigetére, mely három mérföld hosszú és alig négy mérföld széles.²⁰⁴ Az olasz és a magyar gyalogosokat a naszádosok vitték át hajókon.

Szeptember 15. A választó, Móric [herceg] és a többiek törököket láttak a Duna túlsó partján, akik lejöttek a partra, és beszédbe elegyedtek a mieinkkel. Eközben a mieink, noha a beszélgetés még nem ért véget, három vagy négy ágyút vittek oda, és ágyúgolyókkal támadtak rájuk, de miután egyet-kettőt megsebesítettek, a törökök azt kiáltották, hogy nem volt valami vitéz katona az, aki meghalt. Az egész szóváltásnak ez volt a summája: a mieink hanyagul járnak el, mivel csak késlekednek és tétováznak itt; ők már régen várják a mieink érkezését, hogy a vérünkbe mártva kardjukat kiérdemeljék császáruktól a kenyeret, mert máskülönben nem mernének elébe járulni.

Szeptember 22. Átkeltünk a sereggel a Váccal szemközti szigetről, és Vác közelében letáboroztunk.

Szeptember 24. Három helyen is láttunk felbukkanni török csapatokat, miközben az ő előőrseik közelebb jöttek a mieinkhez, a mieink pedig hozzájuk.

Szeptember 25. Miközben néhány ellenséges csapat feltűnt a síkon, a táborból szétszóródva egészen Pestig előrehatoltunk. [...] Amazok nem hagyták el Pestet, aztán egyszer csak hirtelen kitört háromszáz lovas, és heves csatát vívott a mieinkkel. Majd a flottájuk is rátámadt két messzebbre előreúszó hajókra, ezek meg is futamodtak, sőt az ellenség kezébe kerültek volna, ha a partról elő nem rontott volna száz olasz arkebúzos. Három olasz halt meg. Flottánk ezután ismét megfutamította a törököket, és ha időben a parton lettek volna a nagy kaliberű ágyúk, komoly kárt tehetek volna a török hajókban. E szárazföldi csatározásokban [meghalt] Zrínyi gróf²⁰⁵ egy szolgája, hat vagy hét magyar, továbbá de Weis-

202 Lazius többször tivornyázással és féktelen dőzsöléssel vádolja a birodalmi csapatok katonáit. Carlowitz megjegyzése alapján alighanem ok nélkül.

203 Filippo Tornio Ferdinánd szolgálatában álló olasz zsoldosvezér.

204 A sereg először a Szentendrei-szigetre kelt át, ahol pár napig táborozott, majd onnan újabb hajóhídon a váci partra.

205 Istvánffy szerint Zrínyi és katonái október 1-jén érkeztek Pest alá, és menetből kapcsolódtak be a Pesttől délre zajló ütközetbe, melynek megnyerésében, a magyar történetíró szerint, a horvát lovasoknak döntő szerepe volt. Carlowitz naplójának tanúsága szerint azonban Zrínyi

priach²⁰⁶ úr egy rokona. A mieink két török fejet hoztak magukkal, de sok török veszett oda, összesen körülbelül százhuszan sebesültek meg, estek fogságba vagy haltak meg mindkét részről.

Én is közel jártam a veszélyhez, hogy fogságba essek. Karl von Scherentei urat is kis híján elfogták. Jakob Schulenburg puskával megölt kettőt, és néhány német is részt vett a csetepatéban.

Szeptember 26. Pihentünk. Törököket nem láttunk. A tábort közelebb vittük.

Szeptember 27. Melegnano márkí elfoglalta a Margitszigetet, de a törökök a Duna partján, Óbuda romjai között nyolcszáz lovas és ötszáz gyalogost helyeztek el őrség gyanánt, és három vagy négy falkonettet. Amint a márkí elhaladt mellettük, a janicsárok löni kezdték, és az ágyúkat is kisütötték rá, de hiába. Ő pedig, miután ahhoz a helyhez ért, ahonnan támadták, a fedélzeten levő három nagy ágyúval lőtt rájuk, és tovább haladva kikötött a hajóval a szigeten, és a partra ugrott. Ezt látva a törökök odahagyták a helyüket, és menekülésszerűen visszavonultak a városba. A márkí nyolc vagy kilenc lovas elfogott a szigeten, tizenöt-húszat pedig, ahogy némelyek mondják, megölt. Néhány hajójával és az olasz gyalogosokkal a sziget túlvégére sietett és hevesen üldözte a városba visszahúzó törököket.

Szeptember 28. Szent Mihály előestéjén állítottuk fel Pest előtt a fő tábort. De először egy falkonett lövésnyi távolságra megközelítettük a falakat lovasokkal és gyalogosokkal. Egész nap száz nagy lövést adtak le ránk [a törökök] Budáról és Pestről falkonettekkel és feles csatakiégyekkel.²⁰⁷ Jól célzóztak, de mégis hibáztak, míg végül valakinek a lovát lelőtték; Henning Quitzow²⁰⁸ sátrában egy darabontnak nevezett gyalogos lábát letépte a golyó, ami az asztalon keresztül átgurult von Heydeck és Hans Ungnad urak sátrába;²⁰⁹ ezért a sátrakat kicsivel hátrébb verték fel.

Dél körül egy hosszú sánc [építésébe] kezdtek; lovasok és gyalogosok is tartózkodtak ott. Az itáliaiak szakállas puskákkal²¹⁰ a városig futottak; háromszáz lovas és hozzávetőlegesen száz janicsár kitört, és harcba bocsátkoztak. Werkinsch úr rokonát úgy nyakon szúrták, hogy a csonk benne maradt, ezen kívül leszúrtak még néhány huszárt, valamint három vagy négy német gyalogost. Tíz vagy tizenkét olasz is meghalt, és nyolcat vagy kilencet meglőttek. De a törökök közül is ugyanannyian estek, mint a mieink közül. Ezután felverték a tábort, erre [a törökök] Pesten egy dupla tábori ágyút²¹¹ hoztak ki a város elé a sarokra, és né-

már szeptember 25-én a táborban tartózkodott. Lovasaival ettől még persze szerepe lehetett az október 1-jei ütközetben, de a hajszálpontos időzítés inkább legenda.

206 Hans von Weispriach egy 430 fős, Ferdinánd zsoldjában álló könnyűlovas osztag parancsnoka volt (Meyer, Die Feldhauptmannschaft Joachims II. 530.).

207 Az eredetiben: halben Schlangen.

208 A Quitzow család jelentős brandenburgi família. A család két tagja, Christof és Henning von Quitzow is lovassági tisztként vett részt a hadjáratban (Meyer, Die Feldhauptmannschaft Joachims II. 524.).

209 Talán ez az esemény tükröződik Szeréminél és az oszmán forrásokban, akik azt írják, hogy magát a fővezért, Brandenburgi Joachimot érte halálos találat a sátrában.

210 Az eredetiben: Hacken.

211 Az eredetiben: duple Schlange. A kor legnagyobb, mezei hadakozásban használt ágyúja.

hány erős lövést adtak le a táborra, hogy szinte minden sátrat el kellett sáncolni. De ezt az ágyút alig három órával naplemente előtt kezdték el használni; egyébként különösen nagy ágyú nem hallatszott Pestről.

Mivel a tábor csaknem negyed mérföldre volt az ellátmányos hajóktól, ezért a törökök kiűtöttek Pestről és leszúrtak kilenc-tíz közkatonát, akiket hadtápért küldtek.²¹² Ezért Zrínyi grófort kénytelenek voltak a vízhez áthelyezni, a hadtáp és a város közé. Egész éjjel sáncot építettek, és az én kegyelmes uram, Móric is ott volt azon az éjjelen.

Szeptember 29. Szent Mihály napján ismét hevesen ágyúztak, és újabb csatározás kezdődött szakállasokkal a sánc és Pest között körülbelül hat óra tájban

Ezen az éjjelen Ernő herceg őrködött a sáncon. A törökök be akartak törni a sáncba, de nem jutottak semmire. A mieink közül azonban hatan a falhoz lopakodtak és mikor ismét a sánchoz értek, a mieink azt gondolták, hogy ellenségek, és kis híján megfutamították őket.

A márki a budai oldalon mintegy 124 törököt leterített²¹³ és – mint mondják – felállított ott egy szabadon álló sátrat, hogy arra lőjön az ellenség.

Szeptember 30. Szent Mihály napja után nem került sor különösebb összecsapásra, egyedül az ellenség lőtt nagy ágyúkkal Pestről, Budáról és a Gellért-hegyről, de nem okoztak különösebb kárt. A márki ezen a reggelen egészen egyedül elment a Buda és Pest közt kifeszített vaslánchoz,²¹⁴ meg is fogta, meg nézte a víztornyot²¹⁵ is, és amikor visszajött, azt mondta, bízik abban, hogy a láncot szét lehet törni és a víztornyot el tudnák foglalni.

212 A Vico-metszeten jól látszik, hogy a Duna-partról egy hosszabb ösvény vezet a táborba, és azon szállítják az ellátmányt a hajókról.

213 A *Feljegyzés* is 124 főben adja meg a törökök veszteségeit.

214 A dunai zárólánchról Szerémi is említést tesz.

215 A királyi palotától két völgyzárófál vezetett a Dunához. Az északi völgyzárófáltól északra (a mai Lánchíd utcában) tárták fel az ásások a királyi palota vízművének maradványát, amely egy toronyban volt elhelyezve. Könnyen lehet, hogy a szövegben is erről a toronyról van szó.

ANONIM SZERZŐ FELJEGYZÉSE

A *Feljegyzés* az egyik legfontosabb kortárs forrásunk az 1542. évi pesti ostrom eseményeiről. Szövegét Christian Meyer közölte (*Die Feldhauptmannschaft Joachims II, im Türckenkriege von 1542. Zeitschrift für preussische Geschichte und Landeskunde* 16 [1879], 518–523.). Szerzője ismeretlen, de olyan szemtanú, aki jelen volt az általa leírt eseményeknél, és jól ismeri a fejedelmi rangú vezéreket, mind Brandenburgi Joachimot, mind Szász Móríc herceget. Meyer szerint a választófejedelem tábori kancelláriáján készült hivatalos jelentésről van szó, amit alátámaszt az is, hogy a szöveg több ponton emlékeztet Brandenburgi Joachim szintén egyfajta jelentésnek szánt, október 9-én kelt hosszú levelére. A szöveg fő értékét az adja, hogy ilyen részletes, az eseményeket napi bontásban bemutató ostromnaplóval – ezt leszámítva – nem rendelkezünk. A napló magyarul most jelenik meg első ízben Szabados János fordításában.²¹⁶

RÖVID FELJEGYZÉS AZ 1542. ÉVI MAGYARORSZÁGI HADMŰVELETEKRŐL

Szeptember 15-én, amikor egy Vác várával szemközti szigeten²¹⁷ voltunk, először mutatkozott az ellenség, és az egyik Duna-ág fölött tárgyaltak kegyelmes urammal, a brandenburgi választófejedelemmel, Móríc herceggel és másokkal (róluk azonban nem tudni, kik voltak).²¹⁸ Néhányuk harcba bocsátkozott a mieinkkel, akik Vácott voltak. Ezért észrevétlenül odavittek három tábori ágyút, és a vízen át rálőttek azokra, akik tárgyaltak.

Szeptember 16-án a másik Duna-ágnál ismét tárgyaltak kegyelmes urammal, Móríc herceggel és másokkal, és kérték, hogy ha vannak török foglyaik, azokat vigyék másnap ugyanarra a helyre, így akarták megnézni, hogy adnának-e értük cserébe keresztény foglyokat, vagy más módon megállapodhatnak-e felőlük.

Augusztus [szeptember]²¹⁹ 17-én várt rájuk az én kegyelmes uram többedmagával, a törökök azonban nem jöttek el.

Augusztus [szeptember] 22-én a lovassággal, a tüzéséggel és a kocsikkal átkeltek a Váccal szemben vert hajóhídon. Ez elég lassan ment, mivel más hajók rendre nekiütköztek a hídnak, így az többször megsérült és szétszakadt. De még aznap és a következő napon az egész gyalogságot átszállították a naszádnak [nevezett] hajókon és gályákon.

216 A fordítás az ELKH–SZTE Oszmán-kori Kutatócsoport munkájának keretében készült.

217 A keresztény had Vácnál kelt át a Duna bal partjára. Előbb a Szentendrei-szigetre, majd onnan a váci Duna-partra.

218 Carlowitz naplója is csak Móríc herceget és Brandenburgi Joachimot említi név szerint.

219 A kiadásban augusztus szerepel, nyilván hibásan.

24-én, amikor, még táborverés előtt, kiderült, hogy három ellenséges csapat [tartózkodik] Pest és Vác között, ellenük vonultak néhány lovas osztaggal és valamennyi huszárral a tábortól két mérföldnyire. Az ellenség azonban még időben visszavonta csapatait, csak néhányan maradtak ott, akikre a mieink közül többen rárontottak, összecsaptak velük, de mindkét részről csak kevesen veszttek oda.

25-én eleinte nem láttunk ellenséget, így a parancsnokok azt gyanították, hogy elmenekültek Pestről, és magára hagyták azt. Ezért a lovassággal egészen megközelítették, mire az ellenség váratlanul kitört, és két-három órán keresztül keményen csatázott a mieinkkel, amíg mindkét oldalról száz vagy még több ember meg nem sebesült vagy meg nem halt, de a mieink vesztesége alig a harmada volt az övékének. Mivel ez az összecsapás elhúzódott, a török naszádosok először csak kevesen, végül harmincnégyen megtámadták és igyekeztek elfoglalni két hadihajónkat, amelyek több mint egy mérföldre eltávolodtak a flottánktól. Erre Alessandro Vitelli²²⁰ úr, a pápa által küldött tizenhat zászlóaljnyi olasz parancsnoka száz olasz lövészt küldött a vízhez a két hajó megsegítésére, akik majd negyed mérföldön át meneteltek az említett hajók mellett fölfelé a parton, heves puskatűzzel feltartották a török flottát, míg flottánk egy része a segítségükre nem jött és meg nem futamította a török hajókat. Ezzel megmentették a hajóinkat, melyek különben bizonyosan odavesztek volna. Mindkét hajónkon öt vagy hat embert lőttek le, az olaszok pedig úgy szétlőttek egy török hajót, hogy ki kellett kötnie, és amint kiszálltak belőle, a hajó elsüllyedt.

Szeptember 26-án egyáltalán nem mutatkozott az ellenség a pesti oldalon, de a másik oldalon néhányan fel s alá lovagoltak, ezért néhány naszádos és itáliai átkelt hozzájuk a Dunán, és itt is ott is összefogdosták őket, lovakat és más zsákmányt is szereztek tőlük.

27-én ez a flotta Melegnano márki, flottaparancsnok vezetésével szép, komoly rendben a közvetlenül Buda fölött fekvő Szent Margit-szigethez vezett és elfoglalta. Amikor Óbuda elé ért, ahol pár száz török gyalogos rejtőzött kerekre szerelt ágyúkkal és igyekezett akadályozni az átkelést, illetve elsüllyeszteni a flottát, megállt pontosan velük szemben, füstöt gerjesztett feléjük, és három hatalmas ágyút irányzott Óbuda falaira. Az ellenség erre elmenekült onnan, és néhány száz lovasukkal egyetemben, akik fölöttük tartózkodtak a hegyen, sietve visszahátráltak a város felé. A márki vízen és szárazon annyira szorongatta őket a tüzéséggel, hogy még a városba való menekülésszerű visszavonulásuk közben is jelentős veszteségeket szenvedtek.

Szeptember 28-án Pest előtt felverték a fő tábort. Az ellenség kiűtött és csatába bocsátkozott,²²¹ és mindkét részről hozzávetőlegesen negyven-ötven ember sebesült vagy halt meg, de majdnem ugyanakkora volt a veszteség mindkét oldalon. És noha aznap Budáról és Pestről több mint száz lövést adtak le ránk nagy ágyúkkal, Istennek hála csak kevés kárt okoztak. Csak estefelé húztak egy nagy ágyút Pestről a város elé a mezőre, és azzal akartak a táborra lőni, de nem értek

220 A szövegben eredetileg Alexander de Bitellis alakban. Vitelli vezette a pápai zsoldos gyalogságot. Róla bővebben lásd a Giovio-szemelvényhez írt jegyzeteket.

221 Carlowitz naplója szerint háromszáz lovassal és száz janicsárral.

el semmit és nem okoztak különösebb kárt, csupán a parancsnoknak és hadnagyának²²² kellett arrább vinnie a sátrát, és mindenkinek el kellett sáncolni az övét. Ezen a napon kezdtek el Pest előtt egy nagy sáncot építeni, de a sáncások – mivel kevesen voltak –, gyakran félvállról vették a munkát.

Szeptember 29-én az itáliaiak és néhány gyalogos lövészünk egész álló nap harcolt az ellenséggel, és sok törököt levágott. Evés után mind a két lövésszázalójunk kimerészkedett néhány huszárral. Amikor az ellenség lovon és gyalogosan néhány száz emberrel kirentott, a mieink körülbelül nyolcvanat megöltek, miközben alig szenvedtek veszteséget, bár sok ló megsérült. Ezen a napon lövésszázalójunk különleges dicsőséget szerzett mind az ellenség, mind a barátok szemében. Néhányan német lövészeink közül is hasonlóképpen harcoltak az ellenséggel a sánc előtt, de ismét viaszorították őket a sánc mögé, és eközben húsz katona elesett. Wolf Dietrich von Pfirt²²³ úr száját is meghorzsolta egy gyors nyílvevő, de az ellenséget komolyabb veszteségek érték, mint a mieinket. Ugyanazon a napon a márki néhány hajóval a budai oldalra is lecsapott, és azt mondják, hogy ott 124 törököt megölt.²²⁴

Szeptember 30-án az ellenség nyugton maradt és nem különösebben mozdult ki, csak néhány nagy ágyút vittek a víz túloldalán a Szent Gellért-hegyre, és azokkal lőttek a táborunkra, de ez nem okozott kárt. Aznap a márki megszemlélte a sokat emlegetett, a törökök által a víz fölött kifeszített láncokat, és úgy találta, hogy csak egy lánc van, tehát az állítások ellenére nem mindenhol helyeztek el hasonlókat.

Október 1-jén az ellenség lovon és gyalogosan ezeröttszáz fő²²⁵ fölötti létszámban kiűtött, sok török naszádos is a partra sietett a hajókról, és részben három elhagyatott, Pest előtt a vízparthoz közel fekvő templomban bújtak el, részben egy, a legtávolabbi templom előtti dombot vettek be. Először az itáliai lövészek támadtak az ellenségre, aztán hamarosan a huszárok is felvonultak, végül a mi lovas osztagunk is felkészült néhány más vértess lovassal együtt, rájuk rontott, menekülésre készítette és a kapuig üzte őket. Háromszázat leszúrtak vagy lelőttek közülük, és a Dunába is belefutadtak néhányan, akik oda menekültek, miután leestek a lovukról. Több mint húsz foglyot ejtettek, köztük egy tekintélyes lovaskapitányt, Murád ágát,²²⁶ akit mindmáig egy Nádasdy Tamás nevű magyar úr tart fogságban néhány szolgálójával együtt. Azon a napon majdnem minden Pesten lévő lovas katona odakint volt, ezért, hogyha ekkor, mint némelyek javasolták, néhány gyalogos vagy lovas katona elébük vágott volna a kapunál, egy se menekült

222 Carlowitz naplója szerint egy ágyúgolyó berepült Henning von Quitzow sátrába, onnan pedig tovább Georg von Heydeck lovassági főparancsnok, illetve Hans Ungand sátrába.

223 Konrad von Bemelberg mellett a birodalmi gyalogság másik főparancsnoka.

224 Carlowitznál is ez a szám szerepel. Ungnad jelentése viszont csak a pesti oldalon említi harcokat.

225 Ungnad jelentése 3000–3500 főre teszi a kitörésben részt vevő törökök létszámát.

226 Murád aga fogságba esését az Ungnad-jelentés is említi, és Szerémi is tud egy török vajdáról, akit fogságba ejtettek, de nevet nem ír.

volna meg [a törökök közül] és így – amint azt a foglyok maguk is mondták –, remény lett volna arra, hogy bevegyék a várost.²²⁷

Ebben az összecsapásban az én legkegyelmesebb uram, Móric szász herceg, miután ő hercegi kegyelmessége olyan mohón vágyott az ellenségre törni, hogy őkegyelmessége még azt sem volt hajlandó megvárni, hogy az övéi mind elkészüljenek, és olyan gyorsan támadt az ellenségre, hogy mindazok, akik őkegyelmességével kilovagoltak, a roham közben elvesztették őkegyelmességét. Másodmagával, egy Schnauber²²⁸ nevű testőrével támadt négy törökre, és míg őkegyelmessége ezekkel tusakodott, még húsz török körbevette őkegyelmességét, és annyira szorongatták, hogy őkegyelmessége leesett a lováról, amelyet a törökök el is fogtak és elvezettek onnan. Ha Schnauber, majd még néhány huszár meg nem szabadította volna őkegyelmességét, bizony vagy leszúrták, vagy fogságba esett volna. Schnauber életét is veszítette őkegyelmességét fedezve. Az összecsapás közepette egy mezítlábas magyar szerzetes pallossal járkált körbe, és levágta az itt is, ott is sebesülten fekvő törökök fejét.

Október 2-án a törökök teljesen csöndben voltak, és az előző napi csata veszteségeire emlékezve egyáltalán nem törtek ki. Közben elkészült a sánc, és a tüzéséget odavontatták; de mivel a kosarakat a faltól majd ezer lépésre helyezték el, így néhány ágyút pár száz lépéssel közelebb vittek a falhoz, és kosár nélkül hagyták ott azokat. Ezekből adták le aztán a legjobb lövéseket.

Október 3-án korán reggel megtöltötték az ágyúkat, mintha el akarnának kezdeni löni; de mivel a talaj, ahol az ágyúk álltak, túl homokos volt, ezért aggodtak, hogy a kerekék túl mélyre süllyednének lövés közben. Így aznap mégsem kezdtek löni, mert először áthidalókat, deszkákat és egyebeket tettek az ágyúk alá, hogy szilárdabban álljanak.

Október 4-én újból töltöttek, és elkezdtek löni. Aznap egy ágyúval három tornyot és a falat annyira szétlőtték, hogy az ellenség felhagyott itt a védekezéssel, így sáncunkkal szemben már nem volt megfelelő védelem. Ezen a helyen balról és jobbról egy földbástyát²²⁹ őriztek, és ha valaki túl közel merészkedett hozzájuk, alkalmasint innen lőttek rá puskákkal és íjjal, de nagy ágyúkkal nem.

Október 5-én az előző nap a falon lőtt lyukat szélesítették, és egy másik lyukat is lőttek mellé, és estefelé három óraker²³⁰ egy rendezetlen és a megfelelő körülménytől nélkülöző rohamra került sor. Ennek során a pápa olasz zsoldosai és velük egy csapat gyalogos rohamozott, akikhez ezerötszáz magyar is csatlako-

227 Giovio szerint az október 1-jei ütközet Vitelli hadicsele nyomán bontakozott ki, és célja az volt, hogy csapdába csalják a Pestről kitörő török csapatokat. Más forrás Vitelli ilyen hangsúlyos szerepét nem említi, de az olaszok vezető szerepét a *Feljegyzés* is elismeri. Az elfogott török vajda Szeréminél is azt mondja, hogy ha a német lovasság nem tétovázik, jelentős török erőket győzhettek volna le Pest előtt, sőt remény lehetett volna arra is, hogy rohammal vegyék be a várost.

228 A „Schnauber” (*Fújtató*) alighanem gúnynév. A Szász Móric vitézkedését megéneklő két költemény szerint Reibischnak hívták a testőrt.

229 A Vico-metszeten is láthatók a falak bizonyos pontjai előtt alkalmi, földdel töltött, vesszőfonatból álló, bástyaszerű védművek.

230 Hans Sachs szerint délután 1 óraker kezdődött a roham. Ungnad jelentése nem ad meg órát, szerinte ebéd után került erre sor.

zott bal felől, jobb felől pedig egy gyalogos csapat. Mivel a szétágyúzott részen egy közel fél gyalogoslándzsányi magasságú omladék keletkezett, e mögött az ellenség egy felül széles, alul keskeny árkot ásott, az árok mögött pedig sáncosarabkból álló mellvédet alakítottak ki, így az olaszoknak, akik a rohamot vezették és már hat zászlóaljjal odaértek, nem sikerült átjutniuk. Emiatt a németek és a magyarok is megtorpantak mögöttük, és némelyek elkezdtek visszahúzódní. Amint az ellenség észrevette ezt, ismét elfoglalták a korábban elhagyott falat és a tornyokat, és úgy verették és lötték innen a mieinket puskákkal és nyilakkal, hogy minden oldalról vissza kellett vonulniuk. A visszavonulás során a bennmaradtak közül, akik jórészt olaszok voltak, ezer ember megsebesült, két német zászlóst lelőttek, és sok jó bajtárs olyan komoly sebet kapott, hogy aznap vagy a rákövetkező napokban meghalt. A roham alatti teljes veszteséget, amennyire tudom, három-, négy- vagy ötszáz emberre becsülöm.

Aznap éjjel, miután a roham kudarcba fulladt, az ellenség Pesten és Budán minden falon, ablakon és toronyban egyik örömtüzet gyújtotta a másik után, de egyébiránt teljes csöndben voltak, amiről a foglyok azt mondták, hogy így adtak hálát istenüknek az elnyert győzelemért.²³¹

Ugyanazon éjjelen sok katona, akiket a sáncon őrségbe rendeltek, egyesével visszaszökött a sánctól a táborba, így tehát alig tíz zászlóalj maradt a sánctban, ezek is csak fele létszámúak voltak, holott ezt megelőzően, jóval kisebb nyomás alatt huszonegy, huszonkettő vagy még több zászlóaljnak kellett ott őrségben állnia.

Október 6-án a látszat kedvéért néhány lövést adtak le Pestre, hogy az ellenség ne sejttesse meg szándékunkat. De mivel sok katonának éppen akkor telt ki a hónapja, amire felfogadták, ezért az uraik visszarendelték őket, és már a közkatonák sem voltak hajlandók örködni és más dolgokat elvégezni a fizetlenség miatt, illetve fenyegették parancsnokaikat és a haditanácsosokat. A tél miatt amúgy is el kellett volna vonulni, némelyek pedig felvetették, hogy ha tüstént el is foglalnánk Pestet, kevés hasznunkra lenne, mert nehezen lehetne bárkit is otthagyni, nem beszélve arról, hogy milyen kedvetlenséget eredményezne, ha a katonáknak nem adnák meg az őket illető rohamzsoldot. Így ezen és más okok miatt arra jutottak (habár a magyarok és az olaszok állhatatosan kérlték őket és minden tőlük telhetőt felkínáltak),²³² hogy még idejekorán, mielőtt a katonák még inkább elkedvetlenednének, illetve még több zsoldot fizetnének ki nekik értelmetlenül, illetve mivel még van lehetőségük arra, hogy az ágyúkat visszavigyék a hajókra, visszavonulnak innen, és egy, két vagy három mérföldnyire a helyszíntől letáboroznak télire. Ott megvitatják a szorongató kérdést, hogyan is lehetne rendezni a katonák hátralékos zsoldját és megvárják a római király, illetve az érintett birodalmi rendek javaslatait és válaszát. Erre október 6-án éjjel az ágyúkat a sáncokból ismét a hajókra vitték, 7-én pedig felkészültek az elvonulásra.

231 Az örömtüzekről Hans Sachs verse is beszámol.

232 Giovio ennek kapcsán kisebb beszédet ad az olasz parancsnok, Vitelli szájába.

8-án az egész táborral elindultak, de az első nap nem jutottak messzebb nagyjából fél mérföldnél. A főzászlókat²³³ és néhány más lovascsapatot utóvédnek rendelték, hogy ha az ellenség tervezne valamit, el tudják hárítani. Azok viszont egész nap nem csináltak semmit, azon kívül, hogy mintegy ötven lóval a sánchoz siettek, és megnézték, maradt-e ott valami. Ugyanaznap elváltunk a seregtől, és hogy mi történt azon és a rá következő napokon, arról nincs tudomásunk.

233 Az eredetiben: Hauptfanen.

MELCHIOR HAUFFE NAPLÓJA

1542 (RÉSZLET)

1542. Akkor Joachim őrgróf választófejedelem megérkezett Bécs alá az *im Wolff* [nevű szigetre],²³⁴ és a katonákat rótánként és zászlónként²³⁵ vitték oda, és ott pihentették őket, amíg az egész sereg össze nem gyűlt. Ezt a Kanalasnak is nevezett Georg Lorenz von Weilern²³⁶ kapitány mesélte nekem Esztergomnál. Mivel ott csupán egyetlen zászlóalj állomásozott, és ezeknek én voltam a profosza, amint erről értesültem, nem akartam tovább ott maradni, hanem kocsira ültem, és a táborba mentem a sereghez. Ott Konrad von Bemelberg úr, akit a Kis Hesseninek hívtak,²³⁷ felvett szállásmesternek.²³⁸ Itt aztán hosszas semmittevés után, mialatt az idő java részét elpazaroltuk, átkeltünk a hídon, és Schwechatnál vertünk táborn, majd Győrbe vonultunk.²³⁹

Itt azután ismét egy jó ideig vesztegeltünk, így éppen a legjobb időszakban nem tettünk semmit. Végül, mivel a katonáknak már nem volt pénzük, és az idő is eltelt, ezért egészen Esztergomig mentünk,²⁴⁰ Vácnál átkeltünk²⁴¹ a Dunán, és Pest felé vettük az irányt, bár korábban [parancsnokaink] Buda alá vonultak volna, mert ahogy hallottam, a nagyurak azzal kérkedtek, hogy vagy kihúznak egy cserepet a kályhából,²⁴² vagy a kezünket is megégetjük rajta. Így egy ideig Pest alatt táboroztunk, lövöttük és rohamoztuk, de nem értünk el semmit.

Úgy festett a dolog, mintha nem is nagyon törtük volna magunkat, ezért ismét visszavittek minket egészen Nagymarosig, ott a lovasokat és a gyalogosokat elbocsátották, de a főtisztek a zsoldfizetéshez csak egyhavi zsoldösszeget kaptak. Bár az őrgróf Bécsbe rendelte a főtiszteket, így aztán mi is Bécsbe mentünk, bementünk az őrgróf szállására, és követeltük a fizetségünket. Másnap reggel hétre rendelt vissza minket, hogy pénzt és utasításokat adjon. Amikor azonban a megadott időre odamentünk, beszéltek, hogy az éjjel már kaput nyitottak a választófejedelemnek, aki ismét átvonult a hídon, minket pedig otthagytak

234 Lazius szerint az *im Wolff* egy Bécs közelében lévő nagyobb Duna-sziget neve.

235 Az eredetiben: Rotte és Fenlein. Kisebb méretű, a későbbi szakasznak megfelelő csapategységek.

236 Lorenz Weilern századosi rangban (*Hauptleute*) egy zászlóaljat vezényelt a Bemelberg alá tartozó regimentben (Meyer, *Die Feldhauptmannschaft Joachims II.* 526.).

237 Konrad von Bemelberg (más néven Kurt von Boyneburg, avagy a Kis Hesseni) (1494–1567) híres, hesseni származású zsoldosvezér, a pesti hadjáratban a birodalmi gyalogság főparancsnoka. Bővebben lásd a Lazius-szemelvény jegyzeteit.

238 Quartiermeister. Hauffe neve valóban szerepel Bemelberg regimentjének tisztjei között (Meyer, *Die Feldhauptmannschaft Joachims II.* 526.).

239 A sereg 1542. július 31-én ért Győr alá, és augusztus 2-ig táborozott ott.

240 A keresztény had 1542. augusztus 20-án ért Esztergomhoz.

241 Erre szeptember második felében került sor. Részletesen lásd a *Feljegyzést* és Carlowitz naplóját.

242 Az eredetiben szójáték Buda német nevével (*Ofen*), ami kályhát jelent.

minden további utasítás nélkül. De a parancsnokaink, Conradt von Bemelberg és Wolf Dietrich von Pfierdt²⁴³ urak elküldték főtisztjeiket Nürnbergbe, a hamarosan megnyíló birodalmi gyűlésre, amire mi is elmentünk.

1543. De nem kaptunk semmit, hanem ellátták mindegyikünket élelemmel, és a közeledő regensburgi birodalmi gyűlésre küldtek bennünket. Ott kifizettek minket, mindenkit a helyzetének megfelelően, de az egyiket jobban, mint a másikat.

243 Wolf Dietrich von Pfirt volt Konrad Bemelberg mellett a gyalogság másik parancsnoka (Meyer, Die Feldhauptmannschaft Joachims II. 525.).

MEMORIA RERUM

1542 (RÉSZLET)

Ez esztendőben az magyarok télen sok lancknekteket vágának le Fejérvárban valami veszésirt.

Az terek kevéslységben megrablák fasangban gyeri Szent-martont, kiket az magyarok Kápolnay Ferenc utánok menvín és őket írvín, mind levága fekö heleken. Az rabokat túlek megszabadítá.

Ugyan ezen esztendőben az nímét király nagy erővel indula Magyarországra, hogy Pestet, Budát megszabadítaná az terek keziből.

Az imperiom hada nagy hatalommal jüve által az bécsi földén. Kik Gyernél egy nagy tábort járának.²⁴⁴ Onnatt szállának Isztargom mezeire.²⁴⁵ Hová mind az egész Magyarország sok níppele mellíjek összegyűlt. Kiknek az nímetek között hadnagy vala az Joakimos brandenburgi herceg.

Az magyarok között fő hadnagy vala Príny Péter, kihez az nímetek az hadban igen kétsígesek valának.

Az nímét had az magyarokkal Pest alá szállának, kik Pestet igen megterik harmad napig²⁴⁶ és egyczer megis ustromlák, de nem szívek szerint. Azonban megrettenínek, mert Mehmet bég háromszáz besliával táborra szállott vala Bajánál, mely Bajátul Pesthöz az had futamík, Pest alól az ki hova toda menni, mind eloszlanak. Az nímetek Vác felé igazodának, Kakat mezein²⁴⁷ tábort járának. Príny Pétert behívák Isztargom várában, ott megfogák, kit Újhelben a fogságban veteínek, kit vígre Bécsben hozattak, ugyan ottan íletét elvígezi. Testit jámbor szolgálí felvevík és Magyarországbán hozák, Sárospatakon az ő koporsójában tisztesíggel eltemetík.²⁴⁸

Pest alatt szántalan ílishajót, réhajót, hidhoz való hajót, sok hadhoz való szeríszámot hagyának, kikkell az terek meggazdagodának.

Az nímét had köziben degthalál esík, szántalanon meghalának, nem is felette sokan haza mehetínek Nímeterszágbán, hanem hideg miatt, deg miatt inkább mind meghalának. Mondják, hogy a hol egy bokrot találtak, hogy huszonötet is benne halva láttak köröle, mert egy kis hó esett vala, az hideg öli vala őket.²⁴⁹

244 A sereg 1542. július 31-én ért Győr alá, és augusztus 2-ig táborozott ott.

245 A keresztény had 1542. augusztus 20-án ért Esztergomhoz.

246 Az adat nagyon is pontos: Pestet október 3-án kezdték lövetni, és 5-én, harmadnapra már meg is kísérelték az első és egyben egyetlen rohamot.

247 Azaz a Duna bal partján lévő Párkánynál (ma: Štúrovo, Szlovákia). Párkány középkorban és kora újkorban használt neve a Kakat.

248 A szövegnek 1548 után kellett keletkeznie, ha a szerző tud Perényi ez évben bekövetezett haláláról.

249 Lazius is említi, hogy a visszavonuló és már legyengült csapatok között aratott a ragály.

SZERÉMI GYÖRGY

Szerémi az 1542-es pesti ostromnak már nem volt szemtanúja, hiszen eddigre az udvarral együtt Erdélybe távozott. Beszámolója ennek megfelelően sokkal rövidebb erről az eseményről, és még inkább mendemondákon, szóbeszédiken alapszik. Adatai, időpontjai szinte sehol nem stimmelnek. A beszámoló mégis fontos, elsősorban annak illusztrálására, hogyan értelmezhetette az eseményeket a korabeli közvélemény. Ahogyan az 1541-ben történeteket elbeszélő részlet esetében, úgy itt is megfigyelhető, hogy Szerémi hajlamos egyes emberek, egyének sorsaként, illetve azokon keresztül bemutatni a történelmet. Míg 1541 nála elsősorban Török Bálint epikus köntösben láttatott tragédiája, az 1542. évi sikertelen pesti ostrom csak baljóslatú háttér Perényi Péter fog-ságba esésének elbeszéléséhez.

Szintén markáns és egyben egyedi, más forrásoktól radikálisan különböző szempontja Szeréminek, hogy a pesti kudarcot vallási okokra vezeti vissza. Mivel a sereg vezetői – szerinte legalábbis – javarészt lutheránusok, a hadjárat nélkülözi a pápa és a római Anyaszentegyház áldását. A katonák pogányként viselkednek, böjti napon húst esznek, nem tisztelik a szenteket, sőt Szerémi szerint a táborban maga Melanchthon prédikál. Bár ez utóbbi állítása nyilvánvaló képtelenség, ennek ellenére fontos kiemelni, hogy egyetlen korabeli forrás vagy beszámoló sem tartotta fontosnak megemlíteni az ostromló sereg vallási hovatartozását. Szerémi az egyetlen, aki – máshol is tetten érhető Luther-ellenességéhez híven – az eretnekségben látja a kudarc egyik fő okát. Véleménye csak nagy óvatossággal általánosítható, de bizonyos mértékig megvilágítja, hogyan értelmezték a történelem mozgatórugóit a korabeli Magyarország valamelyes műveltséggel rendelkező, katolikus érzelmű rétegei. Szemelvényünk, mely a Szerémi-kiadások 68. fejezetének szövegét tartalmazza, az előzőhöz hasonlóan Wenzel Gusztáv Juhász László által javított szövegközlésén, az OSZK-ban őrzött kézirat figyelembe vételével készült. Juhász László fordítását Szebelédi Zsolt frissítette az újabb adatok fényében.

MAGYARORSZÁG ROMLÁSÁRÓL (RÉSZLET)

Keresztény hadjárat Pest visszafoglalására
Perényi Péter elfogatása

Mikor az 1542. évet írták, Perényi Péter már negyedszer bujtotta fel Ferdinánd királyt meddő tanácsaival, s okozott Ferdinánd királynak hiábavaló költségeket, mert semmi hasznót sem nyertek maguknak a gonoszság mammonjából. Ferdinánd király támasztott is nagy háborút, úgyhogy előző háborúi ahhoz képest semmik sem voltak, mint ez az utolsó. Ott volt ugyanis Szászország hercege, a második Szilézia hercege, a harmadik Burgundia hercege, a negyedik Spanyolország hercege.²⁵⁰ És ezek a hercegek, a spanyol herceg kivételével, mind lutheránusok voltak. A szász herceg magával hozta Melanchthon Fülöpöt;²⁵¹ táborában prédikált a szeplőtelen római, vagyis az Apostoli Szentszék ellen. Pártjukon volt sok magyar főúr is; ezek úgy hivalkodtak ékes fegyvereikkel és poroszkáló lovakkal, hogy az idegen hadinép nem győzött eléggé csodálkozni; és valóban magasztalták őket. Ott volt ugyanis Báthori András, ott volt Perényi Péter, ott volt Serédy Gáspár, ott volt Losonczy István magyar vitéz, ott volt az ifjú Werbőczy Imre, ott volt három, igazi és szittyá nemzetségből származó vitéz, Balassi Menyhért testvéreivel, ott volt Nádasdy Tamás és így tovább. A magyarok közül sok katona viszont szegénynek látszott. És mindegyik hadinépnek, amelyiknek hercege volt, külön tábora volt, s hasonlóképpen a magyaroknak. És egy rác vitéz, név szerint Bakics Péter, ez a vitéz a magyarokhoz csatlakozott. A Duna folyó mellett ütöttek táborn Vác alatt a mezőn, három mérföldnyire Budától és Pesttől.

Amikor hallottam és láttam, hogy a pápa s Szent Péter és Pál apostolok felhatalmazása nélkül vannak, és nincsenek a büntetéstől s a büntől feloldozva, és nem alázzák meg magukat Szent Péter és Pál apostolok tekintélye előtt, mondtam: gyalázatos nép, lázadó nép, kevély nép, Krisztus pásztorának engedélye nélküli nép; semmit sem fognak elérni a törökökkel szemben. – És hagyták viszálykodni hadinépeiket, mert nem volt jó vezetőjük. Hogyha hamarjában körülférték volna Pest városát, hamar be is vehették volna Pest városát, de esztelenek voltak. Végül az összes hercegek – vagy négyen – zárták körül Pest városát, de már sok török jött földön és vízen a maga pártjának védelmére. Ezek pedig bent a városban

250 A felsoroltak közül csak egyetlen valódi herceg vett részt az 1542-es hadjáratban: Szász Móric, Szászország hercege. A többi említett „herceg” inkább annak a ténynek a lenyomata lehet, hogy az 1542-es hadjárat valóban nemzetközi sereggel indult Buda visszavívására.

251 Philipp Melanchthon – Szerémi állításával ellentétben – nem tartott Szász Móriccal, viszont gyaníthatóan aktív részt vállalt a hadjárat érdekében kifejtett propagandában. Mindkét Szász Móricot dicsőítő elégia (Johann Cremer *De pugna illustrissimi ducis Saxoniae Mauricii in Pannonis*, illetve Gaspar Brusch *De illustrissimo principe ac domino Mauricio Saxoniae duce* című művei) Melanchthon környezetéhez tartozó költők tollából származott. A nagy reformátor és humanista tehát legalább szellemiségével jelen volt a hadjáratban.

a fal mellett mély árkot ástak,²⁵² s azonfelül hatalmas vasretesszel elreteszelték a Duna folyót Pest városa felett Buda irányában.²⁵³ Oly mesterien és erősen elzárták a Dunát, hogy egyetlen hajó sem tudott leereszkedni felülről a németek irányából, sem alulról a pogányok felől. A hercegek oly nagyon kitörték a pestiek falát, hogy hat szekér bemehetett volna. De a törökök éjjel megint betömtek a rést földdel és törmelékekkel.

És ott volt ez a nagy sereg, melyet Ferdinánd király toborzott össze abban a hónapban Mária mennybevitelének nyolcadán.²⁵⁴ Már támadásra állították fel a hadinépeket, hogy az Isten segítségével behatoljanak a városba. A magyarok részéről ott voltak a gyalogosok, a hajdúk, vagyis a gulyások mintegy százan. Ott voltak a német részről valók is. És ezek a magyar részről való említett gulyások, akik szám szerint százan voltak, előttük bátran és merészen mindnyájan benyomultak a pestiek városába, és így a német gyalogosoknak is bizton be kellett volna nyomulniuk, de nem mertek bemenni a magyar gyalogosok mögött. A mi-eink több csatát vívtak mindhalálig, s lármájukkal tele volt a város. Oly nagy harcot vívtak a magyar gyalogosok a törökökkel, hogy úgy mondják, ha ugyanannyian lettek volna, az összes törököt leteríthették volna, s a várost kiszabadíthatták volna a pogányok kezéből. Kiabáltak szegények, hogy segítsenek nekik, mert az Isten jó szerencsét adott nekik, de senki sem akart bemenni.²⁵⁵

Mikor Perényi Péter látta, hogy semmire sem mennek a németek Buda vára alatt, nemsokára éjjel titkon bement Budára Mehmed béghez, mert őt, Mehmed béget, már régebben a maga hívévé tette. Nagy ajándékokat is adott neki Perényi Péter két várért cserébe, azért tudniillik, hogy kedvezzenek neki, szegénynek, ne bántsák várait, hanem menjenek tovább, amikor a törökök császára hadat vezet. Csak ezért a két várért kedvezett a pogányoknak, nem a keresztények romlásáért, hanem inkább a keresztények erősítése miatt, s hogy végül azok birtokában mindörökre bizton megmaradhassanak gyermekeivel.

Azután a török lovasok bajvivást üztek a magyarokkal egymás közt, mint a sólymok; s mindig a magyarok győztek. Az Isten úgy adott nekik győzelmet, hogy még egy török vajdát is legyőztek a magyarok.²⁵⁶ Ez a vajda azt mondta, hogy ha ebben a hadjáratban nem késlekedtek volna, bizony a legnagyobb diadallal birtokukba vehették volna Buda városát. És ezalatt, hogy a hercegek közel a pesti fal alatt ütöttek táborn, az egyik herceget egy bástyáról puskával meglöve eltalál-

252 A falakon belül ásott árok valóban a sikeres védelem egyik záloga volt. Szerémi ebben a kérdésben jól informált.

253 A dunai zárólánchról a Carlowitz-napló is említést tesz.

254 1542. augusztus 22. – A Brandenburgi Joachim vezette had valójában csak 1542. szeptember 28-án kezdte meg Pest vívását, bő egy hónappal a Szerémi által megadott időpont után.

255 Giovio is említi, hogy az október 5-i rohamban részt vettek gyalogos magyar szabadsapatok, akiket joggal a hajdúkkal azonosíthatunk. Szerémi ugyanakkor nem említi, hogy a rohamban kulcsszerepet játszottak Vitelli olasz gyalogosai. A tudósítás annyiban mégis helytálló, hogy a roham sikertelenségét részben valóban az okozta, hogy a támadó magyar és olasz gyalogság nem kapott támogatást a fizetatlenség miatt lázongó német alakulatoktól.

256 Forrásaink (a *Feljegyzés*, Ungnad jelentése) megemlíti, hogy az október 1-jei ütközetben Murád aga fogságba esett. Szerémi nevet ugyan nem említi, de feltehetőleg erre az esetre céloz.

ták a sátrában, s csakhamar kimúlt a világból. Spanyolország hercege volt;²⁵⁷ derekasan buzgólkodott a krisztusi hit mellett. Mivel holtan esett össze, csakhamar összeomlott a keresztények háborúja. Csendes rémülettel hallgattak a hadinépek mindkét részről.

Mikor ezt megtudta egy török fogoly, mondja: Bizony, Perényi Péter nagyságos úr az oka, mert éjjel eljött Mehmed bég basához, mivel kölcsönösen hűséget fogadott egyik a másiknak. Amidőn ezeket hallották a hercegek, csodálkoztak, hogy ekkora árulást követhetett el Perényi az egész kereszténység ellen. Rosszul cselekedett tehát Perényi Péter. Ők nem tudták, hogy a két vár miatt kedvezett a törököknek.

Miután látták, hogy egy herceg elesett közülük, s Perényi Péter személyét maguk között gyanúsnak tartották, megindították a tábornok Buda városa alól Vác felé.²⁵⁸ Ott pihentek három napig, s ott a németek tanácsot tartottak, hogy mit kell tenniük, mert bizony megfogadták Ferdinánd királynak, hogy egy napig sem fogja magát Pest városa tartani, hanem Ferdinánd király kezébe adják. De a szegények nem tudták elfoglalni. Mert ha nagyon akarták volna, elfoglalhatták volna, de hát a gőgös nagyravágás egyedül magának akarta bitorolni a dicsőséget. És itt már talál a mindenható Isten szava, ahol azt mondja: Senkinek sem adom dicsőségemet.²⁵⁹ A Sátán ugyanis először magának akarta tulajdonítani a magaságos Istentől s a Szent Lélek ajándékából való teremtest; másodszor Máté 4. szerint, amikor imádatni akarta magát Krisztussal, Szűz Mária fiával.²⁶⁰ Ezek nem Istenünkben, Jézus Krisztusban bíztak, hanem saját erejükben, s Krisztusnak, az élő Isten fiának barátaiként nem tisztelték a szentek támogatását, hanem inkább bűnös módon húst ettek a böjt napján, nem tartották a szent hagyományt, ahogyan Krisztusunk megtartotta életében, vagyis imádkozott, virrasztott, böjtölt, önmegtartóztató volt, prédikált, tanított álltában és ültében, hittel kereszttel, tisztelettel adózott az Ő jelenlétében.

Amikor megtudták, hogy Perényi Péter egyezséget kötött a törökökkel, a németek hercegei titokban tanácsot tartottak maguk közt Perényi Péterről. Majd futárt küldtek Ferdinánd királyhoz, hogy Perényi Péter, aki főkapitány volt, magyar csapatainak külön jelet adott, és amidőn a törökök ezt a jelet meglátták, mindjárt kitértek a harc elől. Azt mondják, hogy valamilyen szövetségdarabot hordtak.

257 Szerémi alighanem egy közkézen forgó mendemondát örökíthetett meg, miszerint egy keresztény hadvezért lelőttek a saját sátrában. Lutfinál, és talán ennek nyomán Mehmed Zaimnál is találunk ilyen adatot: ők egyenesen azt mondják, hogy maga a fővezér, Brandenburgi Joachim volt az áldozat. Carlowitz naplója szerint több főtiszt, így Henning von Quitzow, Georg von Heydeck és Hans Ungnad sátrát is találat érte szeptember 28-án, bár egyikük sem halt meg. Talán ez a szóbeszéd alapja.

258 Szerémi téved. Ahogy fentebb maga is írta, a hadak Pest alatt, a Duna bal partján táboroztak. A táborbontásra október 8-án került sor.

259 „Nemini dabo gloriam meam.” Az idézet nem pontos, de Szerémi valószínűleg fejből idéz: „Gloriam meam alteri non dabo.” Vagyis: „dicsőségemet nem adom másnak”. Iz 42, 8.

260 Vö.: Mt 4, 8–9.

A futár megérkezett Ferdinánd királytól, megparancsolva egyenként a hercegeknek, hogy egyáltalán ne kíméljék Perényi Pétert, hanem vezessék fogolyként Bécsbe. Miután elolvasták Ferdinánd király parancslevelét, mindjárt kétszáz páncélos felkészült úgy, mintha csatába menne, s közülük az egyik herceg hirtelen beárnyékolta a sátrát. Ekkorra ő [Perényi] is értesült arról, hogy el akarják fogni, mert megmondták neki. És megparancsolta a lovászának, hogy azon nyomban vezessék elő gyors lovát. Előhozták neki, miután már a németek kétszáz páncélosa körülvette őt a sátrában.²⁶¹ Majd foglyul ejtve beültették egy sajkába, a naszadosok elszállították őt a Duna vizén Esztergomba, ahol őrizet alá helyezték. A következő napon Esztergom várából így vezették Szent Mihály főangyal²⁶² ünnepére [Bécsbe].

Péter könyörgött Ferdinánd királynak, hogy szolgáltasson igazságot. Ahogy ezt Ferdinánd király meghallotta, szívesen beleegyezett, s mondta: Aki kívánja az igazságot, az szereti az Istent. – A király meghagyta, hogy tűzzenek ki napot, amelyen ott legyenek az előkelők, a hercegek és a magyarok. És amikor elérkezett a kitűzött nap, mindjárt megparancsolta a bírának, hogy folytassák le a tárgyalást. A törvényszéken Péter kezdte előadni válaszát Ferdinánd király ellen: Jól emlékezz vissza, Felség, hogy általam lettél a magyarok koronás királya; hogy várakat, megerősített városokat és vidékeket birtokolsz Magyarországon jövedelmükkel együtt, így Esztergom várát a városával együtt, Székesfehérvárt hasonlóképpen a környező területekkel együtt és Pécs városát a környékkel együtt. Nekem csupán csak két váram, Siklós vára és a második Valpó vára miatt kellett a törökkel békességet tartanom, mert én a törökökkel szomszédságban vagyok. Mert ha nevezett váramat vagy váraimat elfoglalva kézben tartja [a török], félek bizony, hogy Bécsset is gyakran meglátogatja majd. Ezért most nagy tekintélyem van előttük, kedveznek nekem, és nekem is kedveznem kell nekik. Amikor láttam, hogy a német hadinép semmit sem ér el az egész kereszténység javára, és csak várták, hogy a törökök basája visszaadja Buda városát várával együtt. Pedig jól irányítottam őket, a keresztények seregét a harcra, amikor eljött a kijelölt nap és óra. Amikor hirtelen körülvettem Pest városát, mindjárt benyomulhattak volna, de lassúak és aggályoskodók voltak.²⁶³ Ha szavaimban, feleleteimben kételkednék felséged, itt van egy török vajda; a törökök hadinépének parancsnokául állították őt. És a török vajda²⁶⁴ igazolta Perényi Péter szavait a király és a bírák előtt.

261 Lazius szerint Perényit átcsalták Esztergomba, hogy elkülönítsék hadaitól. A csónakban olvasták fel neki az elfogatóparancsot, és ott vették őrizetbe.

262 A datálás itt is hibás: Szent Mihály napja szeptember 29-re esik, Perényit pedig csak a visszavonulás után, október 10-én tartóztatták le Esztergomban.

263 Perényi védekezése általános értelműnek tűnik, de Giovio beszámolója alapján talán konkrét eseményhez is köthető. Az olasz humanista (Istvánffy által is átvett) leírása szerint az október 1-jei ütközet egy Vitelli által kidolgozott hadicselen alapult, és a csapdát Perényi lovassága zárta volna be, aki elvágta volna a Pestről kitörő törökök elől a visszavonulás útját. Teljes siker esetén mód lehetett volna a részben védtelen város lerohanására is, de a német lovasság zöme nem bocsátkozott harcra.

264 Feltehetőleg az október 1-jén fogságba esett Murád agáról van szó.

Hogy ezeket meghallgatta Ferdinánd király, tiltakozott a bírák előtt: Íme, megvallotta és nem tagadta árulását az egész kereszténység ellen. Ezért Péter, nem az én, hanem az egész kereszténység foglya vagy. Jaj nekem, Péter, hogy te félrevezettél engem, s meggyőztél esztelen tanácsoddal; mert én miattad fosztottam ki Csehországot, fosztottam ki egész Sziléziát, fosztottam ki egész Morvaországot és fosztottam ki egész Ausztriát. Mindez, az adóknak igen sok és gyakori behajtásából előttetek, bírák, ismeretes. Egymillió márkát adtam ki János király ellen, s a cselek sok álnokságával engem mindig rosszra vettél rá. – Mondja Péter: Ha én rávettem felségedet, vajon kényszeríthettem volna-e erőszakkal? Azokban a napokban ifjú volt, én ifjúval tanácskoztam, és azt tanácsoltam felségednek, hogy ne legyünk pogányok uralma alatt örökké. – Most boldog lenne Magyarország és boldog Németország – ezeket mondta Ferdinánd király –, ha elfogadtam volna János király tanácsát. – Erre azt felelte Péter: Valóban, felséged engem gyakran biztosított arról, hogy a németekkel kiveri a törököket a tengeren túlra. Mi magyarok hallottuk ezt és örvendeztünk. Ezért, amint csak tudtam, magyar és rác vitézeket csábítottam magamhoz, és iparkodtam őket felségedhez pártoltatni, hogy kormányozhasson felséged. Hogyha én rossz és esztelen tanácsot adtam, hogy toljunk be téged János király fölé, ne fogadta volna el felséged esztelen tanácsomat. – Így végül az egyik a másiknak dörgölte az orra alá a maga kárait és esztelen tanácsait. Perényi Pétert rokona, Báthori István pártoltatta át Tamás²⁶⁵ veszprémi püspök segítségével, mert Péter sohasem árulta volna el János királyt, kiváltképp Buda törökök császára által történt elpusztítása után, de ő napról napra mindig vizsályt szított közöttük. A németek nem látták Magyarország naponkénti pusztulását, hanem egyenes utat készítettek a törökök császárának Bécs felé, s a törökök nagyon sokszor elportyáztak Bécsen túlra. A magyarok tehát nem vétkesek és okolhatók a keresztények pusztulásában. Hogyha nem segítették volna a németek a magyarokat, akkor békében lettek volna, s most mindketten szerencsések lennének.

Magából a tényből akar mindenkit tanítani a következő bölcsesség: Bármit tégy, okosan cselekedj, ne tévedsz szem elől a végkifejletet! János királynak okosabb feje volt, mint Ferdinándnak, mint fent meg van írva, mert Ferdinánd király a botor Perényi Péterrel napról napra zavart akart kelteni, s akarva, nem akarva a hunok inkább akartak a törökökkel barátkozni, mint a németekkel. Amilyen ravasz volt az egyik köztük, olyan volt a másik is, vagyis Perényi Péter és Ferdinánd király. Mert sokszor írta János király Ferdinándnak, hogy ő nem elég ahhoz, hogy a harcba szálljon a törökök hadinépe ellen, mivel a törökök fortélyosak, s rajtuk kívül egy nép sem olyan harcias, mint ők, mégis e nép természeténél fogva ellasszonyosodott. Amint meg van írva: Ézsaiás 2.: Ellasszonyosodottak fognak uralkodni rajtuk.

Négy oka volt tehát annak, hogy ekkor nem tudták elfoglalni Buda várát. Az első ok, hogy egy herceg meghalt a törökök ágyúitól; a második ok, hogy Perényi Péter ismertetőjelet adott, s a törökök védelmét megnyerte; a harmadik ok az

265 Szalaházi Tamás veszprémi püspök, 1527-től I. Ferdinánd kancellárja, haláláig (1536) a magyarországi Habsburg-kormányzat egyik oszlopa.

volt, hogy meghallották, amint az izmaeliták hadinépe beözönlött Buda védelmére; a negyedik ok pedig az volt, hogy a hadinép nem volt harcias a mi Urunk Jézus Krisztus neve alatt, nem a szentséges pápa hozzájárulásából, hanem az ő engedélye nélkül indultak a háborúba. Ebből kifolyólag nem volt tehát igazságos a háború; széthúzza és ostobán jöttek s mentek vissza Németországba, s a magyarok Magyarországon maradtak.

Ezért, kedves testvérek, a keresztények kölcsönösen bűnösök Németország és Magyarország elpusztításában. Mindenekelőtt Ferdinánd király, magyar részről pedig Perényi Péter, ezért mindketten vállalják botorságukat. És így tovább.

OSZMÁN FORRÁSOK PEST 1542. ÉVI OSTROMÁRA

Első szemelvényünk Thúry József, *Török történetírók* II. Budapest, 1896, 30–32. átvétele. A fordítást kötetünk számára Sudár Balázs nézte át és modernizálta a mai olvasó igényei szerint.

Második szemelvényünk korábban megjelent Thúry József kötetében (*Török történetírók* II. Budapest, 1896, 377–379.). A fordítást kötetünk számára a Bécsben (Österreichische Nationalbibliothek, Wien, Handschriftensammlung H.O. 02.) és Heidelbergben (Universitätsbibliothek Heidelberg, Handschriftensammlung Cod. Heid. Or. 297.) található kéziratok figyelembevételével Papp Sándor nézte át és modernizálta a mai olvasó igényei szerint.

Lutfi pasa

AZ OSZMÁN-HÁZ TÖRTÉNETE (RÉSZLET)

(Pest ostroma 1542-ben)

Amint a 949. év²⁶⁶ elkövetkezett, Ferdinánd nagy hadsereget gyűjtött össze, hogy Budánál legyilkolt seregéért és elvett ágyúíért bosszút álljon. Miután Alamánból,²⁶⁷ Cseh- és Rús országból, Hispániából és Frengisztánból teljes számú hadat szedett össze, tömérdek hadiszert szerzett be, s néhány száz hajót eleséggel és fegyverzettel rakott meg, ezen óriási hadseregnek a vezérévé a Kara Herszek²⁶⁸ nevű piszkos hitelent tette meg, és ama hajókkal Buda ellen küldte.

Amikor tehát Kara Herszek a töméntelen gyaur katonasággal megérkezett, a gyaurok elhatározták, hogy megostromolják Pestet. A muszlim harcosok lóra ültek, szembeszálltak a gyaurokkal, és kemény harcba elegyedtek velük. Igen sok gyaurt öltek meg, de a muszlimok közül is sokan vértanúvá lettek, sokan pedig megsebesültek, ezért megfordultak, és visszamentek a várba.²⁶⁹ A várban Ulama pasa, a szegbánbasi és Arszlán bég voltak bent, a gyaurok pedig Pest városát a

266 1542. április 17 – 1543. április 5.

267 Azaz a Német-római Császárságból.

268 „Fekete herceg”: Brandenburgi Joachim őrgróf.

269 Lutfi nem ad meg pontos dátumokat, de az első jelentősebb összecsapásra 1542. szeptember 29-én került sor a Pestről kitörő oszmánok és a keresztény csapatok között, melyben mindkét fél komolyabb veszteségeket szenvedett.

szárazföld felől több sorban körülfozták, letáboroztak, azonnal felállították ágyúikat, sáncokat készítettek, s egyszerre elkezdték Pest falát ágyúzni.²⁷⁰

Röviden szólva egy nap és egy éjjel lőtték a város falát, amit a földdel tettek egyenlővé, majd más helyen is felállították ágyúikat, és réseket törtek. Amikor a városban lévő muszlimok látták e helyzetet, megrémültek, és arra törekedtek, hogy megóvják magukat. Belül, a fal hosszában mély árkot ástak és sáncokat készítettek, s amikor a gyaurok rohamot intéztek, a muszlimok az árok segítségével feltartóztatták őket, a sáncokról pedig igen sok gyaurt elpusztítottak. Így az átkozottak nem tudtak győzni, és visszafordultak.²⁷¹

Néhányszor rohamot indítottak ilyen módon. A muszlimok belülről, amazok pedig kívülről igen heves harcot vívtak, amelynek során sok ember pusztult el. Végre megérkezett a felséges Isten segítsége: a gyaur hadsereg vezérét, Kara Herszket egy muszlimok által kilőtt ágyúgolyó eltalálta, s lelkét a pokolra küldte.²⁷² Amikor az életben maradt gyaurok látták ezt, rögtön a menekülésre gondoltak, de nem szóródtak szét, hanem együttesen mentek vissza országukba. Minthogy a ruméliai hadtest parancsnoka még újonc volt, nem merte megtámadni a gyaur sereget, hanem kétnapi távolságban úgy állt tétlenül, mintha tizenöt napi távolságra lett volna. Pedig ha megtámadta volna a gyaurokat, igen kevés menekült volna meg seregükből. Ez az esemény az említett év *sabán* havának közepén történt,²⁷³ s amikor a padisah, a világ menedéke, értesült róla, rendkívül örvendezett.

270 Más forrásokból tudjuk, hogy az ágyúállásokat szeptember 28-án kezdték kiépíteni, a város lövetése pedig október 3-án indult meg.

271 Bár Lutfi azt írja, több rohamot is indítottak Pest ellen, valójában egyetlen komolyabb rohamra került csak sor: október 5-én másfél-kétnapi ágyúzást követően.

272 Lutfi téved, Brandenburgi Joachim nem esett el az ostrom során. A halálára vonatkozó adat felbukkan Mehmed Zaim elbeszélésében is, aki talán Lutfitól veszi át. Viszont általánosabb szóbeszédről lehetett szó, hiszen Szerémi is említi, hogy egy herceget – szerinte Spanyolország herceget – saját sátrában ért halálos lövés. Carlowitz naplója szerint több főtiszt, így Henning von Quitzow, Georg von Heydeck és Hans Ungnad sátrát is találat érte szeptember 28-án, bár egyikük sem halt meg. Talán ez a szóbeszéd alapja.

273 949. sabán hónap közepe november 20–30. közé esik. Vagyis Lutfi kronológiája csúszik egy kicsit, hiszen a keresztény sereg jó másfél hónappal korábban, október 8-án elvonult Pest alól.

Mehmed Záim

TÖRTÉNETEK GYŰJTEMÉNYE (RÉSZLET)

Pest ostroma 1542-ben

Ezen hitharc után, a *hidzsra* 949. évében²⁷⁴ is történt egy, a legnagyobb hitharcokhoz sorolható [eset]: A Hercegf²⁷⁵ néven ismert vallástalan hadvezér 180 ezernyi ördögi katonával elindult a hitetlenek országából, és megostromolta a Budával szemközt, a Duna partján álló Pest várát. A megboldogult Hizir pasa abban az időben a Ruméliában lévő Köszkendil bégje volt, és azon bégek egyike, akiket Pest védelmére kirendeltek. Ő a tanácskozásokon mindig azt mesélte az emíreknek, hogy a Hercegfivel Pestre jövő hitetlenek 120 000 embere lövész, a többi pedig lovas katona volt. Az egész életüket a határvidéken töltő, megöszült szakállú hitharcosok azt mondogatták, hogy: „Életünkben nem láttuk még a hitetlenek ilyen bosszúszomjas seregét”. Azt mesélték, hogy az első napon, amikor Pestet lövetni kezdték, méretes ágyúkkal 3600 lövedéket lőttek ki Pest várára, és minden nap negyven badaluskával tüzeltek.²⁷⁶ Az első napon Pest várát száz könyök hosszúságban lövették, és a várfalat a földdel tették egyenlővé.

A vár belsejében az ostromlott nagyhírű emírek közül a megboldogult Ulama pasa főparancsnoksága alatt jelen volt a szendrői bég, a megboldogult Dukaginzáde Mehmed bég és Jahjapasaoglu Arszlán bég, a fentebb említett Hizir bég, Báli bég és az aladzsahiszári²⁷⁷ bég, Murád bég,²⁷⁸ továbbá Bíduhán Mehmed bég, és velük a győzedelmes katonaságból hétezer főnyi hitharcos.²⁷⁹ Abban az időben Budán a megboldogult Jahjapasaoglu Kücsük Báli bég volt a mírmírán.²⁸⁰ A vár ellen szinte minden nap rohamot indítottak, és negyven napon keresztül folyamatosan, megállás nélkül folyt a harc a hitetlenekkel, mintha azon napok mindegyike a végétélet egyik napja lett volna.²⁸¹

Végül az egyik napon a hitetlenek főparancsnoka, a Hercegfinek nevezett vallástalan, Pest bevételének szándékával rohamot akart indítani. Azon a napon, mikor a rohamra indulás szándékával a sátrában éppen a kardját kötötte fel, a

274 1542. április 17 – 1543. április 5.

275 Brandenburgi Joachim. Lutfi Fekete Herceg („Kara Herszek”) néven említi.

276 Ungnad jelentése szerint összesen hatvan faltörő ágyú és falkonett lőtte Pest falait, de Giovio is úgy tudta, hogy faltörő ágyúból negyven darab volt.

277 Aladzsahiszár ma: Kruševac, Szerbia.

278 Ungnad jelentése szerint az 1542. október 1-jei nagy oszmán kitörés alkalmával sebesülten fogságba esett egy magas rangú oszmán tiszt, bizonyos Murád pasa. Talán a Mehmed Záim által említett Murádról van szó.

279 Ungnad jelentése tizenegyezer főre teszi a pesti török őrség létszámát.

280 Mírmírán: az emírek emírje, azaz a budai beglerbég.

281 Mehmed Záim erősen túloz: a keresztény sereg 1542. szeptember 26-tól október 9-ig ostromolta Pestet, vagyis összesen két hétig. A falakat csak két napig, október 3-tól 5-éig ágyúzták, és jelentősebb rohamra összesen egyszer, október 5-én került sor.

szemben lévő budai palotából egy ágyút sütöttek el az átkozott sátrára. Az átkozott vallástalan pontosan középen, a kardövénél érte [a lövés], és kettészakítottta.²⁸² Mivel az átkozott elpusztult, a többi hitetlen bég aznap elhalasztotta a rohamot, és éjszaka az ágyúkat a sáncokból a hajókra vontatták, majd Visegrád és Esztergom váraiba küldték. Az átkozottak, miután főparancsnokuk lelke a pokolra jutott, nem mutatkoztak, és a következő napon nem lövették Pestet, hanem néhány ágyúval a Duna folyó túlszárnyán lévő budai vár palotáját vették célba.

Amint leszállt az este, a hitetlenek az ágyúkat és a többi súlyos felszerelésüket és poggyászukat a Dunán hajókra rakták, és még az éjszaka sötétjében elmene-kültek, csak a hangjukat lehetett hallani.

Azon a sötét éjszakán az iszlám népéből senkinek sem szállt álom a szemére a hajnali ima idejéig, [akkor] a hősök csapata, a szövetség népe hangos „Allah, Allah” kiáltást hallatott.²⁸³ Amikor beköszöntött a virradat és reggel lett, a hitetlenek népe és a szövetség népének serege jól láthatóan és megkülönböztethetően elkülönült egymástól.

A harcosok napfelkelte után szívvel-lélekkel sebesen haladtak előre a küzdelem helyszínén, és ahol utolérték a hitetlenek csapatát, ott kardot rántottak rájuk, és senkinek sem kegyelmeztek. Az e hitharcban részvevő hitharcosok elbeszélése szerint a táborharc utáni reggelen a Pestre jövő hitetlenekkel folytatott küzdelem maga is egy kisebb méretű hitharc volt,²⁸⁴ hála és végtelen köszönet a magasságos Istennek, hogy a reményvesztettek csapata teljes vereséget szenvedett, és hogy a fényes vallás és hit harcosai győzelmet és diadalt arattak.

Miután az igazságnak megfelelően jelentették és hírt adtak arról, hogy az ellenség vereséget szenvedett és megsemmisült, és hogy a szövetség népe a győzelem és a diadal mámorában úszott, az ebben a hatalmas hitharcban részt vevő nevezetes emíreknek és az összes többi hitharcosnak és hősnek beosztása szerint megemelték a javadalmát, a főparancsnoknak és a magas rangú tiszteknek pedig a padisah kegyelméből gyönyörű, arannyal szőtt szövetből és brokátból készült díszruhákat adtak. A megboldogult pasát – legyen könnyű neki a föld! – gyémántfényű szavakkal dicsérték.

282 Az állítás téves: Joachim brandenburgi őrgróf nem esett el az ostrom során. A legendát Lutfi is megörökíti. A szóbeszéd vélhető eredetéről lásd a Lutfi-szemelvényhez írott jegyzeteket.

283 Az oszmánok diadalmas énekléséről megemlékezik Lazius, a *Feljegyzés* és Hans Sachs verse is, azzal a különbséggel, hogy az imával egybekötött diadalünnepet az október 5-i roham utáni, nem pedig a keresztény sereg elvonulását követő éjszakára teszik.

284 Október 9-én az elvonuló keresztény sereget hátra támadták a Pestről kitörő csapatok, és heves harcba bocsátkoztak az utóvéddel. Az ellentámadásba lendülő keresztények (Lazius szerint Ungrad, Giovio szerint Vitelli vezetésével) egészen Pest faláig üldözték az oszmánokat.

AZ 1542. ÉVI HADJÁRAT VERSES EMLÉKEZETE

Hans Sachs harmadik, budai eseményekkel foglalkozó verse 1543. március 4-én kelt, így viszonylag friss reakció a pár hónappal korábban, a távoli Magyarországon történt eseményekre. Sachs, ahogyan a Roggendorf vereségét megéneklő költemény esetében, itt is nagyon pontos adatokkal és dátumokkal dolgozik. Joggal feltehető, hogy ezúttal is egy prózában készült beszámoló, valamilyen nyomtatott újságlap alapján verselte meg az eseményeket, de forrását nem ismerjük, mert az 1542-es pesti ostromról szóló újságlap nem maradt fenn. Más beszámolókkal összevetve világos, hogy Sachs egy haditudósító precizitásával beszéli el az eseményeket, így műve fontos forrása az 1542-es sikertelen pesti ostromnak.

Ötvös Péter nyersfordítását felhasználva a verses fordítást Fazekas Sándor és Kasza Péter készítette kötetünk számára Rochus von Liliencron (*Die historischen Volkslieder der Deutschen vom 13. bis 16. Jahrhundert*. Bd. 4. Leipzig, 1869, 169–170.) szöveggözlése alapján.

Georg Sabinus (eredeti nevén: Georg Schuler) (1508–1560) brandenburgi születésű humanista, költő és diplomata. Tanulmányait Wittenbergben végezte. Melanchthon óráit is hallgatta, akinek lányát 1536-ban feleségül vette. Szorosan kötődött a Brandenburgi-dinasztiához: előbb a Brandenburgi Albert által frissiben alapított königsbergi egyetemen tanított poétikát és retorikát, majd II. Joachim választófejedelem tanácsadója és diplomatája lett.

A Brandenburgi Joachimot hadjáratra buzdító verse 1542 áprilisában jelent meg az Odera menti Frankfurtban, a speyeri gyűlés idején, amikor még az sem volt teljesen biztos, hogy Joachim vállalja a neki szánt fővezéri szerepet. A költemény keletkezési ideje miatt nem kapcsolódik közvetlenül az 1542. évi hadjárat eseményeihez, de nagyszerűen mutatja azt a várakozást, mely a nagy birodalmi vállalkozást övezte, egyben azt a fordulatot is, melyet Buda eleste a német, egyben a protestáns közvéleményben is hozott. A török már nem Isten büntetése többé, aki ellen bűn hadakozni, hanem Németország szabadságát és a kereszténység létét fenyegető közvetlen veszély, amely ellen minden igaz kereszténynek kötelessége felvenni harcot.

A költeményt az OSZK-ban őrzött röpl-0191-es jelzetű korabeli nyomtatvány alapján Majoros Máté fordította kötetünk számára.

Kaspar Brusch (1518–1559) neves német humanista, költő és történész. A nyugat-csehországi Eger közelében született, gyerekkorát már a városban töltötte. 1536-ban Tübingenben tanult. V. Károly császár 1541-ben a regensburgi birodalmi gyűlés idején költővé koronázta. 1542-től Wittenbergben tanult Melanchthon keze alatt. A kötetünkben szereplő, Móric szász herceget dicsőítő költeménye ebből az időszakból származik, 1542 végén jelent meg

Wittenbergben. A költemény keveset szól az 1542-es nagy hadjáratról, java-részt Szász Móric dicsőségét zengi. Egyetlen konkrét momentumot emel ki, az október 1-jei török kitörést, melynek során a bátran előretörő herceget körülfozták a törökök, és élete is veszélybe került.

A fordítás alapjául az eredeti nyomtatvány OSZK-ban (röpl-0181) őrzött példánya szolgált. Majoros Máté fordítása kötetünk számára készült.

Hans Sachs

A NÉMET BIRODALOM SZERENCSÉTTLEN HADJÁRATA ÉS A MAGYARORSZÁGI PEST SIKERTELEN OSTROMA

- Ezerötszázadik évben,
 És negyvenkét esztendőben,
 Magyar földre jött a német,
 Pénzt szavaztak meg evégett.
- 5 Méltóságos Joachim lett
 Fővezére a seregnek.
 Gyalogosok lovasokkal,
 Hadszerekkel és ágyúkkal
 egyre-másra csak vonultak.
- 10 Heted napján júliusnak,
 Simmeringnek²⁸⁵ puszta földje
 Láttá hadat egybegyűlve.
 Hogy a sereg táborba szállt,
 Nap-nap után vonult tovább,
- 15 Szélben s égiháborúban,
 Áztak-fáztak a viharban.
 Szeptember tizennegyedik
 Napján előmerészkedik
 Vácnál vagy kétezer török,²⁸⁶
- 20 S pár katonát Dunába lök.
 Építettünk hajóhidat,
 Ezen aztán átkel a had,
 A híd kétszer szerteszakadt,

285 Az eredetiben: Simmeringer Haide (ma: Bécs 11. kerülete). Ligetes terület a középkori Béctől délkeletre Schwechat irányában. Katonai parádék, táborozások hagyományos helyszíne. Lazius és Hauße szerint egy Bécs közeli *im Wolff* nevű sziget volt a kijelölt gyülekezőhely.

286 A *Feljegyzés* és Carlowitz naplója is megemlíti, hogy a váci átkeléskor, szeptember 14–15-én törökök bukkantak fel a balparton, de jelentősebb összecsapásra szerintük nem került sor.

- Mondják, tán árulás miatt.²⁸⁷
 25 Óbudát mégis bevettük,
 A szigetet is megszereztük.²⁸⁸
 Duna vizén vívtunk csatát,
 Török látta ennek kárát.
 A taljánok partra szálltak,
 30 s Óbudán bekvártélyoztak.
 Hús és nyolc nap szeptemberből:
 Hadunk tábort vert Pest előtt.
 Onnan akkor szörnyen lőttek,
 Iszonyúképp üvöltöztek.
 35 Huszárok és naszádosok
 méltóképpen csatáztak ott.
 Októbernek első napján,
 Úgy dél után egy óra tájt.
 Pestről kiment a török,
 40 Sáncunkból hogy elüldözzön.
 Ám mi bátran védekeztünk,
 Móric herceg a vezérünk.²⁸⁹
 Hősiesen verekedett,
 De a török körbevette,
 45 Ekkor egyik kísérője,
 Urának nemes testőre,
 Életét érte áldozta
 S ura éltét így megóvta.²⁹⁰
 E hónap negyedik napján
 50 Pest előtt minden trombitán,
 Riadót fújtak a mezőn,
 Ágyút hoztak mindenfelől,
 S álló napig Pestet lőtték,
 Kaputornyát összetörték,
 55 S körbástyaig egész falát
 Ellentűzük elhárítván.
 Másnap aztán bevetettek
 Egy pepita seregtestet²⁹¹

287 A Szentendrei-szigetről szeptember 22-én kelt át a keresztény sereg a váci partra. A *Feljegyzés* is említi, hogy közben a hajóhíd többször elszakadt az erős sodrás miatt.

288 Melegnano márkí flottája és az itáliai gyalogosok szeptember 27-én foglalták el a stratégiai fontosságú Margitszigetet.

289 Minden forrásunk megemlíti Szász Móric részvételét a valóságos ütközteté váló október 1-jei harcban, de aligha ő állt az akció élén. Giovio ezt a szerepet egyértelműen Vitellinek tulajdonítja.

290 Az esetet majdnem minden forrás megemlíti. A testőrt Reibischnak hívták. Caspar Brusch kötetünkben is olvasható dicsőítő verse részletesen szól a vitézi tetteiről.

291 Hans Sachs fekete-fehér zászlóaljáról írt. Az október 5-i rohamot Alessandro Vitelli olasz zsoldosai vezették, így a szín talán a parancsnokra utal, akinek címerében fekete-fehér kockákat

- S dél után egy óra körül,
 60 A rohamra is sor került.
 Ám nem siker, vereség lett:
 Sok vitézt ott agyonlőttek,
 Lenyilazták vagy levágták.
 Táborba fut, aki még áll.
- 65 Örömtüzet gyújt az éjjel,
 A rút török csodaszépet
 Bánatunkra Pesten, Budán
 Rakja falon, tornyon, bástyán
 Házban, résben és ablakon,
- 70 Úgy tűnt, a fal oly veres ott,
 Parázslik, mint az izzó szén.
 De másnap sincsen ám pihenés,
 Bár fél napig nem is lőttek,
 Mert rohamra készülődtek.
- 75 A gyalogság hadrendbe állt,
 Néhányukat lövés talált.
 Ágyúinkat éjjel fogták,
 Sáncokból táborba húzták,²⁹²
 S behajózáván reggel őket,
- 80 A kudarc után útra keltek.
 Október nyolcadik napján
 A pesti tábort elhagyván
 Félmezőldnyit hátrált a had.
 Jaj, a nagy sietség miatt
- 85 Sok sérültet hátrahagytak
 Prédául török zsarnoknak.
 Hagytak több hajót, sajkákat,
 Jó és rossz sánckosarakat,
 Sok holmit el nem vihették,
- 90 Borukat Dunába önték.
 Október kilenced napján
 Sebbel-lobbal, nagy szaporán
 A török had kitört Pestről:
 Senki hasznót nem lelt ebből.
- 95 Elesett ott Jakob Truchsess,
 Együtt sok más vitézünkkel.
 Hazafelé gyilkos ragály

lehetett látni. Ám a német gyalogságot vezető Konrad von Bemelberg címere is fekete-fehér kockás (Solis metszetén is látszik a sátorra illesztett címer), így az is elképzelhető, hogy Sachs Bemelberg landsknechteire gondolt. Igaz, a fizetetlen német gyalogosok ténylegesen nem avatkoztak be a harcokba.

292 A *Feljegyzés* szerzője is azt írja, hogy az ágyúkat október 6-áról 7-ére virradó éjjel vonták ki a sáncokból.

Szedte köztük súlyos vámját.
 Isten irgalmazzon nekik,
 100 Kitárva kegyes karjait.
 Adjon szívet, hozzá szálljunk,
 Bűnbánatban megtisztuljunk,
 S levethessük minden bűnünk,
 Hogy Krisztus, a mi vezérünk
 105 Maga vezesse seregét,
 Mutassa meg dicsőségét,
 E vérebet hogy legyőzze,
 Mint fáraót, eltörölje,
 Hogy népe, te, békén alhass,
 110 Mindörökké kéri: *Hans Sachs*.

Georgius Sabinus

ELÉGIA A TÖRÖKÖK ELLEN HADBA INDULÓ
 BRANDENBURGI JOACHIM ÖRGRÓF VÁLASZTÓFEJEDELEMHEZ

Adj koszorús diadalt neki, Győzelem, adj neki bőven,
 s add, hogy az ellenség fusson előle lován.
 Nyomja, te hős vezető, fegyvernek a gondja hazáért,
 nyomja kemény harcnak terhe a vállaidat.
 5 Űgy, mint Scipio:²⁹³ Róma egyetlen védfala volt, kit
 bosszúállóként Hannibal is remegett;
 és ahogyan nekiment bős Hektor²⁹⁴ a hős görögöknek,
 országodnak légy védfala úgy, Joachim.
 Adja kezedbe a kardot örök dicsfénynek a vágya,
 10 nagy hősöknek amely fűteni szokta szívét.
 Látod a honvédő vezetőket a durva csatában:
 mint félisteneket tiszteli őket a föld.
 Élezzék meg a vad veszedelmek erőd, geta-vész²⁹⁵ már
 itt van, már fenyeget: félni tehát van okunk.

293 Publius Cornelius Scipio Africanus az egyik legjelentősebb köztársaságkori római politikus és hadvezér. Kr. e. 205-ben lett konzul, amikor a tengeren átkelve megtámadta Karthágót, és a seregét meg is verte. Ekkor a karthágóiak visszahívták Hannibált Itáliából, de Scipio 202-ben Zámánál őt is legyőzte, döntő vereséget mérve a pun hadvezérre. Róma nagy ünnepeléssel fogadta visszatértekor, és az Africanus melléknevet adományozta neki.

294 Priamus király fia, a legnagyobb trójai hős. Csak Akhilleusszal szemben maradt alul. Halála után rövidesen Trója is elesett.

295 Eredetileg trák nép a Dunától északra. A humanista latinban gyakran jelöli általában a törököket.

- 15 Nemcsak a hon dicsfénye a tét most ebben a harcban,
 vérükkel mit atyák karja csiholt valaha,
 mert a szabadságát Germánia veszni ha hagyja,
 majd szolgál a pogány fosztogatóknak, igen,
 és tisztátalan áldozatot kell, hogy bemutasson,
- 20 és az egy Istennek szidnia kell a nevét.
 Nézd meg Pannoniát, mit a zsarnok már leigázott:
 tűrnie kell, hogy bűn szennyezi templomait.
 Hol Krisztust szent oltárnál tisztelte korábban,
 most Mohamednek van székhelye (mekkora bűn!)
- 25 Ments meg hát, ments meg hát minket a gaz törököktől,
 fogj fegyvert jogosan, s véd meg az otthonaink!
 Véd meg a szabadságát s a kereszténységnek az üdvét,
 és Megváltódnak mentsd meg a templomait!
 Ezt unokáinknak hosszú sora kéri, kívánja,
- 30 kik szabadon vágnak halni, születni bizony.
 Ezt kívánja dicső hősöknek a szelleme, lelke,
 kik kockáztatták életüket honukért.
 És ezt kéri a foglyok az ég fele nyúlva kezükkel,
 bánatosan sírnak nappal is éjszaka is:
- 35 marhákként a vad ellenség hurcolta el őket,
 messzire földüinktől, hajtva husángjaival.
 Ám te a bátorszívű vezérnek e nagyszerű tettét,
 Krisztus, véd meg, ki Atyánk egyfia vagy, s ki örök.
 Vad harc, bünteli zsarnok amit kedvel, neki gyűlöl,
- 40 megmentőként ölt kardot a népeidért.
 Oltalmazd éltét neki minden vész közepette,
 kétes a harc, míg tart: fordul a kocka hamar.
 Adj bátorságot neki, és duzzadjon erőtlől,
 hadd roppantson hős marka pogány kelevézt:
- 45 mint a filiszteusok²⁹⁶ seregére ha égi erővel
 támadt ércborított Sámson,²⁹⁷ a meg-sose-vert.
 Ám istentagadó törökökben kelts riadalmat,
 hogy véres fejjel megfutamodjanak ők.
 Félelmében az ellenség épp így menekült el

296 Mediterrán eredetű, kora vaskori nép, amely az ószövetségi kor legnagyobb részében Palesztina ún. filiszteus síkságán lakott. A tengeri népek második hullámával a Kr. e. 12. században érkeztek feltehetően az Égei-tenger felől (a Biblia szerint Krétáról) a térségbe. Az Ószövetségben Izrael számára a filiszteusok uralma alól több hős hozott szabadulást: Sámgar, Sámson, Sámuel és Jónátán is legyőzte őket.

297 Rendkívüli testi erejéről híres ószövetségi hős. A pogány filiszteusok elleni harc meghatározó alakja. Történetét részletesen a *Bírák könyve* beszéli el (Bír, 13–16.).

- 50 rögtön, amint fegyvert fogtak Izsák fiai.²⁹⁸
 Úgy lesz, amint kérem, hisz az Isten műve, hogy éltet,
 és kísér, Joachim, téged a népszerűtet,
 bár a hazát a viszály meg a széthúzás nyomorítja,
 ám szíve egy, amikor táborodat követi.
- 55 Még a мүкэнai²⁹⁹ Atreidáknak,³⁰⁰ a Trója-ledöntő
 argosziaknak sem volt soha ily seregük,
 mint a te páncélos, lovas és gyalogos haderőid,
 harcba kiket melléd, hős, birodalmad adott.
 Most aggódj magadért, törökök bűnnel teli népe,
- 60 téged dölyfössé tett teuton tunyaság!
 Látom, a szikkadt földet a holttestek beborítják,
 s hullámot hánynak már geta vérfolyamok;
 s hódol majd zordon trákhon³⁰¹ vezetőnknek, ahol most
 egy bösz zsarnoki kéz tartja ma még a jogart.
- 65 S nektek, igen, szívetek szomorú gyásztól szabaduljon,
 kiknek e barbár nép verte bilincsbe kezét.
 Itt van a megtorló, akinek vasa kényurakat sújt,
 itt van a megtorló, s széttöri láncaitok.
 Ó, mily boldog lesz az a nap majd, mennyi öröm lesz,
- 70 ó, mérték s mód nem fékezi majd örömünk,
 hogyha e rút harcnak ragyogó diadalmenetekkel
 véget vet, minket védve, kezéd, Joachim:
 majd geta fők s vezetők láncon ha vonulnak előtted,
 hős bajnok, s húzzák, mint a lovak, szekered.
- 75 Bárcsak Lucifer³⁰² elhozná aranyos sugarával,
 s Cynthius³⁰³ is mielőbb ezt a napot kocsiján.
 Már most itt az idő, hogy harcba vonulj sereggeddel:
 érckürt és dobolás hív a csatába vadul.
 Menj, te szerencsés, fogj fegyvert, s pártoljon az ég is,
- 80 és a török holdnak szűnjön uralma veled.

298 Ábrahám utódainak, Izsáknak és Jákobnak fiai, vagyis a zsidók (Ter. 34–36.). „Amikor aztán elindultak, Isten rémületet támasztott a körülöttük fekvő városokban, úgyhogy azok nem merték űzőbe venni Jákob fiait.” (Ter. 35, 5.)

299 Ősi pelaszg város, a мүкэнai civilizáció központja, az Atreidák székhelye.

300 Atreusznak, Мүкэнé királyának fiai, Agamemnón és Menelaosz, a trójai háború hősei.

301 Thrákia, tartomány a Fekete-tenger partvidékén. Összefoglalóan használják a balkáni népekre is.

302 Világosságot hozó. Venus, illetve a Hajnalcsillag egyik elnevezése, de a költői nyelvben gyakran jelöli általában a Napot is.

303 Apollo egyik mellékeve, ami a Délosz szigetén található Künthosz-hegyre utal, ahol az isten született. Apollo mint napisten gyakran szokta jelölni a Napot a költői nyelvben.

Kaspar Brusch

ELÉGIA SZÁSZ MÓRIC HERCEGRŐL

- Zengjétek, zengjétek az Istent, égi szülönket,
s dús tömjénillat lengje be templomait.
Zengjétek, ti, akik szászok szomszédjai vagytok,
hol zsíros szántót szaggat a durva eke.
- 5 Északi Elbának hol kristályhabja suhamlik,
laktok, üdíti serény Sal vize torkotokat.
Adjatok Istennek hálát, ki örök, soha el nem
múló, s méltóképp zengjétek énekeket.
Épen tért Móric herceg haza Pannoniából,
- 10 mert őrizte oda s vissza a lépteit Ő.
Hagyta a páncélos lovagoktól zord haditábort,
s otthon van békés nemzete drága ölén.
Tette, amit véghez vitt, rászolgált, hogy örökké
emlékezzünk rá, s kor ne feledje soha.
- 15 Mert fegyvert ragadott Mohamed gígászhai³⁰⁴ ellen,
és a getákkal³⁰⁵ nem félt hadakozni a hős.
Hogy Krisztus szent oltárára, nevére vigyázzon,
és hogy németként menteni tudja honát,
mely, mint árva leány, akit elhagytak nyomorultul,
- 20 már-már könnyek közt nyújtja az égre kezét.
Erre nem intelem és nem a jog kötelezte, hanem hit,
mely fűtötte a hon, s Krisztus iránt kebelét,
s mert úgy vélte a szívében, hogy a drága hazáért
és a szabadságért halni hatalmas erény.
- 25 Ó, bárcsak példát vennének róla manapság
többen, s tennék ezt úgy, ahogy ő, helyesen.
Ősi családjukkal s rangjukkal akik dicsekednek,
vagy, hogy holmi nemes törzsnek a sarjai ők.
S bár istentelen ellenségünk itt van ugyan még,
- 30 kapjon, igen, hálát mégis a sok dalia,
kik testükkel felfogták a geták dzsida-árját,
s ostrommal nyűtték trák vezetőiket is.
Ekkora ellenség leveréséhez nem elég egy

304 Óriások nemzedéke, akiket Homérosz úgy ír le, mint egyszerű, vad óriásnépet, amely Szicília szigetén lakott, a későbbi költők pedig mint kígyólábú, szörnyű óriásokat, akik mint a föld fiai, megtámadták az eget, és ostromolni kezdték, míg Juppiter villámával agyon nem sújtotta őket. Ez volt az ún. *Gigantomachia*, az istenek harca a gígászokkal.

305 Eredetileg trák nép a Dunától északra. A humanista latinban gyakran jelöli általában a törököket.

- év, gyakran kell, hogy sújtsa keményen ököl.
 35 Támadjunk hát szárazon és vizen újra meg újra
 rájuk, győznünk most mégha nem is sikerült.
 Már vereség ízét, ha feledni tanuljuk, eredmény,
 ámde a hadsereg ép, s nem sebesült a vezér.³⁰⁶
 Bárha kegyetlen a sors, mit szenvedtünk, de megérte:
 40 úgy haltunk meg, ahogy megkövetelte hazánk.
 Thermopylae torkában, amint bátran hadakoztak
 egykor a perzsa erők ellen a spártaiak,³⁰⁷
 Móric herceg bátorsága, s erénye is úgy vált
 ismeretessé most ebben a háboruban:
 45 megmenekült ő, hála az isteni gondviselésnek,
 s vad geta rút nyila nem fért közelébe neki.
 Megmenekült, hogy forgathassa kezében a fegyvert,
 s bízunk benne, lesújt kardja törökre megint;
 és győztes hadizászlóval tér majd haza onnan,
 50 zászlóval, mi dicső dísze a tetteinek.
 Jól ismert város tündöklök a Kétnevű Ister³⁰⁸
 jobb partján: Buda, így hívja a pannoni nép.
 Ezzel szemben a balsorsú Pestnek fala fekszik,
 kettő közt sebesen habzik az Ister alá.
 55 Azt mondják, ide hozta a hadseregét e veszett faj,
 hős hadak ellen, akik németek és magyarok;
 és nem messze, mikor tábort vertek mieink is,
 ellenség erejét vágyta leverni kezük;
 már ádáz lobogóik alatt a törökhad azonnal
 60 támad, s szól haduruk hangja, üvölt iszonyún.³⁰⁹
 Támadnak gyalogos katonáink és vezetőink,
 s zord geta fegyverrel szemberohan seregünk.
 Kétséges csata dül, mindkét fél csaknem egyenlő
 harci eréllyel küzd, s hullnak a sírba sokan.
 65 Móric, a hős, eme vérontást nem tűrte tovább, mert
 lelkét marta belül szégyen, erény meg a düh.
 Ellenség sürüjébe rohan hát, rajta lovagvért,

306 Pest ostroma ugyan nyilvánvalóan kudarcba fulladt, de a Birodalomból nézve már az is eredmény lehet, hogy Brandenburgi Joachim épségben hazajutott, szemben Roggendorffal, akinek seregét valóban legyőzték és a hadjárat az életébe került.

307 Kr. e. 480-ban Leónidasz spártai király háromszáz katonával hosszú ideig hősieen védte a nyomasztó perzsa túlerő ellen a thermopülai szorost. Katonáival végül egytől egyig elestek.

308 A Duna alsó szakaszát a görögök *Istros* néven ismerték, míg a felső szakasz neve volt a latin *Danubius*. Ennek nyomán a humanisták mindkét néven, Isternek és Danubiusnak is hívják a folyót.

309 Brusch természetesen nem ad meg dátumokat. De más források alapján adatolható, hogy a következő sorokban részletezett ütközet, melyben Móric herceg élete is veszélybe került, 1542. október 1-jén zajlott Pest falai alatt.

- szívében szépnek vélve a hősi halált.
 És miután messzebbre hatolt, tegzes csapatokra
 70 tör, hevülő keblét hajtja az új csataláz.
 Ámde a rárohanó ellenség úgy bekeríti,
 hogy rájön, nincsen gyáva futásra esély.
 Harcol hát, a fejét odavetve ezernyi veszélynek,
 Mars mozgatja kemény harc közepette kezét.
 75 Míg a kegyetlen sors nem szúr a szügyébe lovának,
 és nem tudja ezért vinni tovább az urát.
 Földre zuhan, törökök támadják, hozva halálát,
 és a pogány pengét rántja elő a kezük.
 Már a nyakán vannak, nyomait körülötte tiporják,
 80 s nézik, a vérten mely rész ad a sebnek utat.
 Ribisch hű szeme rögtön amint meglátta, mi történt,
 (egy német lovag ő: apja türingeni sarj),
 ráront felbőszült elmével a szkíta hadakra,
 őrröng, és útját senki sem állja neki.
 85 Ráront, s kardja, miként villám tüze, sújtja az ellent,
 Mars táplálja dühét, s megszabadítja urát.
 Újabb ellenség fog rá fegyvert, de elúzi,
 és feltartja vitéz jobbjá a dárda falat,
 míg oda nem jönnek többen, hogy a nyeret eloldják,
 90 és a sajátjaihoz visszavigyék a vezért.
 Megmenekült Móric herceg, de jeles katonáján
 sok súlyos seb volt, s teste nagyon kimerült;
 végül mégsem bírt elbánni egy ekkora haddal
 egymaga: elhullik, s lelke az ég fele száll.
 95 Visszajutott hős Móric övéihez áldozatának
 hála, vitéz karddal védte meg őt a lovag.
 Így mentette Alexandroszt meg a fríg³¹⁰ Granikosznál³¹¹
 Kleitosz,³¹² s rászolgált, hogy neve, híre örök.
 Égi erő járt közben azért, aki így menekült meg,
 100 ezt ki tagadhatná, kérdezem én, ki ugyan?
 És elméje hacsak nem gyenge, ki az, ki nem érti,
 vagy nem látja be, hogy mennyei volt a segély?
 Teljes szívünkől zengjük hálánkat az Úrnak
 hát, aki jobbjával védte meg ezt a vezért.

310 Phrygia tartomány Kis-Ázsiában, amely Kis- és Nagy-Phrygiára volt osztva. Az antikvitásban a mysiaiakat is nevezték így, mivel macedónokból és frigeiből vegyült népcsoport voltak.

311 Folyó Mysiában. Kr. e. 334-ben itt vívta Nagy Sándor első jelentős ütközetét a perzsákkal.

312 Kleitosz vagy Fekete Clitus, Nagy Sándor egyik hadvezére, aki egy lakoma alkalmával bírálta a király keleties szokását, s ekkor Nagy Sándor megölte (328-ban). Vö. „Az a Kleitosz volt ez, aki a Granikosz folyónál pajzsával megvédte a fedetlen fővel harcoló királyt, és kardjával lecsapta a király fejére sújtó Rhoszakész karját...” (Q. Curtius Rufus, *A makedón Nagy Sándor története* VIII. I. 20. Ford. Kárpáty Csilla.)

- 105 Ő egyedül képes mindenre, ezért könyörögjünk,
 hogy járjon szava és útmutatása szerint.
 És buzdítsa vitéz lelkét, hogy nézze a közjót,
 nézze, mi bántja a hont, és mi segíti a hont.
 S dicséretre miként méltó e vezérnek erénye,
 110 mert kardját önként fogta getákra keze,
 úgy hite és hűsége miatt katonája is ússzon
 dicsfényben mindig, s tudja nevét a jövő.
 Mert, hogy az éltét és lelkét megmentse urának
 biztos bár a halál, döntené nem habozott:
 115 ő inkább a saját vérét áldozta fel, és nem
 hagyta urát cserben, megfutamodva gazul.
 Még nem törte ripaioszi³¹³ ellenség meg erőnket,
 és geta fegyver nem győzte le még csapatunk.
 Hála az Istennek, seregünk sértetlen egészen,
 120 és vezetőinknek lelke s a teste szilárd.
 Itt a keresztény, krisztusi nyáj ellenfele ismét,
 itt az idő fegyvert fogni, csatába vonulj!
 Hagyni, ki védi a menny palotáját, azt sose fogja,
 hogy tűnjön Krisztus szent neve, teste tova.
 125 Lesznek az Egyházban Krisztusnak hívei mindig,
 kik teljes szívből tisztelik, és hitük egy.
 Bízunk benne, megint elkísér minket a harcba,
 mert vesztes csata nem lesz, ha velünk e Vezér.

313 Ripaeus v. Riphaeus félig mesés hegység a föld legvégső északi vagy nyugati felén.

JELENTÉSEK ÉS BESZÁMOLÓK

Hans Ungnad (1493–1564) politikus, hadvezér, Ferdinánd híveként is a reformáció jeles támogatója. 1530-tól Stájerország kormányzója. Részt vett a Katzianer vezette 1537. évi hadjáratban, majd 1542-ben az osztrák örökös tartományokból kiállított csapatok vezére volt. A pesti ostromról készült jelentése így annak ellenére is elsőrangú forrás, hogy Ungnad nyilvánvalóan igyekszik saját szerepét kedvező színben feltüntetni. Elképzelhető, hogy a szöveg, illetve Ungnad szóbeli beszámolója Lazius művének vonatkozó részére is hatással volt. A jelentés valószínűleg németül vagy latinul íródott, de eredeti kézírata nem maradt ránk.

Első ízben Franz Bernhard von Bucholtz közölte monumentális, *Geschichte der Regierung Ferdinand des Ersten* című művének kilencedik (*Urkundenband*) kötetében (Wien, 1838, 320–323.), állítása szerint az eredetiről készült korabeli francia fordításban. Bucholtz sajnos semmilyen adatot nem adott meg, hol található a dokumentum kézírata. A szöveg szintén megtalálható Hatvani (Horváth) Mihály dokumentumgyűjteményében (*Magyar történelmi okmánytár a brüsseli országos levéltárból és a burgundi könyvtárból* II. Pest, 1858, 69–74.), illetve V. Károly levelezésének Karl Lanz szerkesztette második kötetében (*Correspondenz des Kaisers Karl V.* II. 1532–1549. Leipzig, 1845. 374–376.) is. Lanz kiadása alapján úgy tűnik, hogy a jelentést Ferdinánd 1542. október 17-én bátyjának írott leveléhez mellékeltek, és mivel a két Habsburg-testvér levelezése Károlyra való tekintettel zömmel franciául zajlott, a csatolt mellékletet is a császár kedvéért fordíthatták franciára.

A három kiadás figyelembevételével a szöveget kötetünk számára Tóth Ferenc fordította.

Brandenburgi Joachim az egész magyarországi hadjárat során élénk levelezést folytatott, mely fontos forrása a hadjárat történetének. Ebből az anyagból az október 9-én kelt – egyik utolsó – levelét közöljük, mely egyfajta összefoglaló értékű zárójelentésnek is tekinthető. A levél alig foglalkozik harci cselekmények bemutatásával, épp csak megemlíti a legfontosabb, október 5-i rohamot is. Annál többet szól a sereget sújtó ellátási nehézségekről és a fizetatlenség okozta problémákról, melyek végül is a hadjárat kudarcát okozták.

A levelet Christian Meyer kiadása (*Die Feldhauptmannschaft Joachims II. im Türckenkriege von 1542. Zeitschrift für preussische Geschichte und Landeskunde* 16 [1879], 502–508.) alapján Cziráki Zsuzsanna fordította kötetünk számára.

HANS UNGNAD JELENTÉSE A PESTI HADMŰVELETEKRŐL

Szeptember 26-án³¹⁴ a brandenburgi választófejedelem hadi népeivel együtt Vác alá vonult, egy Pesttől körülbelül egy mérföldnyire lévő helyre. A katonaság már aznap este csatározásba kezdett az ellenséggel a Szent Margit-szigettel szembeni Duna-parti területen. Az összecsapás olyan heves volt, hogy a nevezett Ungnad úr, Perényi Péter és Báthori András urak csak igen nehezen tudták visszavonni a német és magyar csapatokat az ellenség elől. Ebben a csatározásban – az ellenséghez hasonlóan – a mieink közül több nemes bajtársunk is elesett vagy megsebesült. Ilyeténképpen a két fél már kezdetben elég jól megismerhette egymást.

27-én táborot bontottunk, és Pesttől fél mérföldnyire, a nevezett Szent Margit-sziget melletti folyóparton táboroztunk le. Ekkor Melegnano márki, a folyami csapataink tábornoka el akarta foglalni a nevezett szigetet, miután eldöntötték, hogy ez hogyan történjék meg. A törökök néhány száz janicsárral Óbudára húzódtak vissza, és néhány tábori ágyút állítottak fel a vízi csapatainkkal szemben, miközben a lovasságukat, a janicsárokat és a tűzérseget a szőlőhegyeken hagyták.³¹⁵ Az említett márki a nevezett szigetet kis naszádokkal jött elfoglalni, amelyeket más gályáink és a dupla naszádok követtek. A nevezett janicsárok szakállas puskáikkal és tábori ágyúikkal elkezdték löni a mieinket, akik pedig őket, mindez elég hosszú ideig tartott, egészen addig, amíg az Óbudán lévő janicsárok meg nem futamodtak a tűzérseggükkel együtt. Ezt a szőlőkben lévő megglátták, és a segítségükre siettek, mire a nevezett márki őket is üldözni kezdte és heves tűzzel fogadta. Az itáliaiak ekkor elfoglalták a nevezett szigetet. Ugyanezen a napon a brandenburgi választófejedelem néhány haditanácsai taggal és hadvezérrel személyesen tekintette meg Pest város elhelyezkedését. Ezen a napon a Budán és Pesten található ellenség vesztig maradt, csak néhány nehéztűzérsegi egység tűzelt, és a janicsárok a városon kívüli árkokban foglaltak állást.

28-án kezdődött el az ostrom, és ekkor kezdték el ázni az ostromárkokat. 29-én német és olasz lövészeink összecsaptak a janicsárokkal, csatározás alakult ki, amelynek mindkét fél részéről több halottja és sebesültje lett. Ugyanaznap estefelé a nevezett Ungnad úr huszárjai és az őrgrof, azaz a brandenburgi választó arkebúzosainak vezetője Pest előtt a Duna mellett legyőzött mintegy száz janicsárt s közöttük – valamennyiük jelentése alapján – néhány előkelő török személyiséget.³¹⁶ Ezen és a következő a napon az ellenség is erősen és szakadatlanul ágyúzta az embereinket, Pestről és Budáról, valamint a Gellért-hegyről, de csak három emberünk sebesült meg, az egyikük az eszméletét is elvesztette.

314 A *Feljegyzés* szerint 26-án nem került sor komolyabb összecsapásra, egy nappal korábban, 25-én viszont a pesti törökök heves támadást intéztek a városhoz közeledő keresztény csapatok ellen.

315 Ungnad jelentése megerősíti más források adatait arra vonatkozólag, hogy a törökök lényegében nem védték a stratégiai fontos Margitszigetet, csak Óbudáról lőtték a szigethez közeledő flottát.

316 Carlowitz naplója és a *Feljegyzés* szerint 29-én Melegnano márki katonái csaptak össze a törökökkel a budai oldalon, és 124 ellenséges katonát öltek meg.

Október 1-jén a budai és pesti pasák mintegy háromezer vagy háromezer-ötszáz³¹⁷ főből álló sereg élén kitörtek Pestről a Gellért-heggyel szembeni részen, és a naszádjakkal is ezen a partszakaszon foglaltak el kedvező állást.³¹⁸ Erre Ungnad úr a huszáraival és a brandenburgi lövészek parancsnokával és további más huszárokkal és fegyveresekkel csatarendbe állt fel, de miután a törökök látták, hogy ilyen haderő vonult fel ellenük, visszafordultak a városba, ám ekkor a mi-eink egy erősebb egysége előre tört, megpróbálta elvágni az útjukat, és összecsapott velük, miközben hevesen tüzeltek rájuk, üldözték őket és százötvenet megöltek közülük. Ezen kívül a török naszádok okozta nehézségek ellenére a folyóba kergettek még százötvenet közülük, akik a vízbe fulladtak, és még harminc-negyven foglyot is ejtettek, köztük egy Murád aga nevű pasát,³¹⁹ aki a magyarok szerint egy híres és nagy méltóságú személy volt, de súlyosan megsebesült. Szász Mór herceg szintén részt vett ebben a csatározásban a két braunschweigi herceggel³²⁰ együtt, és igen vitézül és lovagi módon álltak helyt. Miközben a szász herceg itt harcolt, leesett a lováról, és húsz buzogányos török rontott rá, és csapásaik nyomai most is láthatóak a herceg sisakján. Ebben az összecsapásban a herceg egyik alabárdosa segített neki lóra ülni és megmenekülni az ellenségtől.³²¹

Október 3-án az ostromárok elkészültek, és elhelyeztünk bennük hatvan faltörő ágyút és falkonetet.³²² 4-én reggel kezdtünk el löni, és egészen másnapig folyt az ágyúzás, minek következtében elfoglaltunk két védművet, és leromboltuk a Dunával átellenben található falrészt abból a célból, hogy másnap reggel ezen a részen indítunk majd rohamot. A nevezett Pest városában mintegy tizenegyezer fős török helyőrség tartózkodhatott.³²³ Az említett tűzérségi támadás után másnap, október 5-én ebéd után³²⁴ kezdődött el a roham. Először a nehézlovasságot helyezték el több helyen lesben állva, amit Ungnad úr csak később vett észre, mivel nem jelezték sem neki, sem a magyaroknak, erre ő haladéktalanul összevonta a könnyűlovasságot, és részben az ezredéből valókat más huszárokkal együtt a legjobbnak tűnő csatarendbe állította. Erre a magyarok is küldtek a csapatukból katonákat a rohamra, még olyanokat is, akik nem akartak menni.

317 A *Feljegyzés* kb. ezerötszáz fős kontingenst említ.

318 Ungnad jelentése egybeesik Giovio adataival, hogy ez a kitörés és az azt követő harc Pesttől délre zajlott le. Giovio egy szóval sem említi, hogy az ütközetben Ungnad vagy Brandenburgi Joachim csapatai is részt vettek volna. Még a meglehetősen elfoglalt Lazius is megjegyzi, hogy a török kitörés fő erejét az itáliai gyalogosok tartóztatták fel, miközben Ungnad, az őgróf és Bemelberg csapatai késlekedtek.

319 Mehmed Zaim említ meg a pesti őrség vezetői között egy Murád béget, talán róla van szó.

320 Ernst és Franz Herzog zu Braunschweig und Lüneburg. Testvérek voltak, mindketten részt vettek a hadjáratban. Említést tesz róluk Carlowitz naplója is. Más forrás viszont nem említi, hogy ők ketten részt vettek az október 1-jei összecsapásban.

321 Ezt az epizódot szinte minden forrás kiemeli. A *Feljegyzés* szerint a herceget egy Schnauber („a Fújtató”) gúnynevű katona mentette meg akinek a valódi neve két költemény szerint Reibisch volt. Lazius szerint magyar volt az illető.

322 Mehmed Zaim szerint negyven badaluska, vagyis nagy faltörő ágyú lőtte Pest falait. Giovio ugyanekkora számról tud.

323 Mehmed Zaim hétezer főre teszi a pesti török őrség létszámát.

324 Hans Sachs is azt írja, hogy a rohamra délután egy órákor került sor.

Ezután odamentek a tüzérség által lövetett két toronyhoz, vagyis az egyikhez a Verloren-hauff,³²⁵ a másikhoz pedig a magyarok és az olaszok. Ezután Konrad von Bemelberg úr következett a regimentjével,³²⁶ de csak a lerombolt városfal aljáig jutottak, és ott maradtak. Ilyen módon a dolog megállt, és ha nem is lett nagy veszteségük, a roham nem haladt tovább. Budáról az összes janicsárt és lövészt áthozták Pestre a védelem érdekében. Akik ott voltak a falon a rohamban, mind állították, hogy a fal mögött egy landsknecht pikájával azonos mélységű árok következett, mögötte pedig egy ágyúütegekkel megrakott következő mellvéd állt, amelyet még egy bástya is védett. Miután a roham kudarcot vallott, a nevezett választófejedelem tanácsulást tartott a tanácsosokkal és a hadvezérekkel, akik közül többen is azt ajánlották, hogy ki kellene vonni a tüzérséget az ostromárkokból, és meg kellene kezdeni a visszavonulást, de végül mégis úgy döntöttek, hogy újrakezdi az ágyúzást több helyen, és így próbálnak szerencsét.

Így október 7-én ismét megszólaltak az ágyúk egészen délelőtt 10 óráig, de nem került sor rohamra. Ismét összeült a haditanács is az ügyben, hogy mitévők legyünk, és hogy legyen-e roham vagy sem, de a landsknechtek mindkét parancsnoka³²⁷ kijelentette, hogy nem tudja rávenni katonáit a rohamra, mivel egyrészt nem akarnak harcolni, másrészt pedig nem kapták meg a zsoldjukat, és azt gondolták, hogy egy bevehetetlen helyen le akarják őket mészároltatni, mivel látták, hogy Pestet belülről jól megerősítették sáncokkal és árkokkal és annyi törökkel, hogy ellenük ennyi katonával nem lehetett esélyünk a győzelemre. Végül eldöntötték, hogy a tüzérséget kivonják az ostromárkokból egészen a gyalogos katonák táboráig, akik elég csekély erővel őrizték a lövegeket az éjszaka folyamán, amivel nem kis veszélynek tették ki őket.

Október 8-án felszedtük a táborunkat Pest alatt, és elindultunk a Duna folyásirányával szemben, a gyalogos katonák igen rendezetlenül vonultak vissza. A következő napon, 9-én, a teljes tüzérségét a hajóhidak pontonjaival együtt Vácig vontatták előre háromszáz Morvaországból érkezett lovas, az osztrák könnyűlovas és háromszáz itáliai puskás könnyűlovas segítségével. Aznap a törökök folyamatosan követték és támadták a katonáinkat, és körülbelül délután 4 óra tájban egy jelentősebb sereg tört ki Pestről, és hevesen támadta a mieinket, akiket egészen a táborunk közeléig kergettek, de a nevezett Ungnad úr parancsnoksága alatt álló huszárjaink ekkor lecsaptak rájuk, és a Duna mentén egészen Pest folyómenti bástyáig kergették vissza őket, némelyeket megöltek, mások a vízbe fulladtak.³²⁸ Mindenesetre ebben a csatározásban a választófejedelem több jó nemesembere is elesett vagy megsebesült, hasonlóan a törököknél is sokan oda-vesztek. Szintén az e napi déli itteni csatározásban ölték meg a törökök Jacob

325 A „hauff” a landsknecht gyalogsági csatarend egy egységét jelenti.

326 Bemelberg regimentjébe harminchárom gyalogos zászlóalj tartozott, tehát komoly erőnek számított.

327 Konrad von Bemelberg és Wolf Dietrich von Pfirt.

328 Az utóvédet ért török támadásról Giovio is megemlékezik, de ő az ellenakciót Vitelli érdemének tulajdonítja. Ungnad szerepéről nem ejt szót. Lazius mint vérbeli osztrák történetíró természetesen szintén Ungnad érdemének tudja be a török támadás sikeres elhárítását.

Truchsess³²⁹ urat, aki túlságosan előre keveredett a közelharcban. Hogy hányan maradtak a birodalmi seregből, akik most visszavonulnak, és hogy Őfelsége Magyarországon tudja-e őket tartani az úton lévő beglerbég, az egyik legrangsabb török pasa érkezéséig vagy visszavonulnak? Mindenesetre addig is – az ügyek sürgősségére való tekintettel – megtárgyaltuk a téli táborhoz szükséges fenntartási és utánpótlási kérdéseket, és hogy a király úr elkerülje a kivonulást, egyszerűen írt Ungnad úrnak, Salm grófot és Johann Weltzer tanácsosait és követeit pedig elküldte a választófejedelemhez, és hamarosan meg fogja tudni, hogy mit sikerült elérniük és tapasztalniuk.

BRANDENBURGI JOACHIM JELENTÉSE

Óbuda, 1542. október 9.

Igen kedves barátaim! Kedvességetek és veletek együtt mások is, akik jelen voltak a speyeri birodalmi gyűlésen, jól tudjátok, és nem szükséges kifejtelnünk, hogyan vállalkoztunk erre a küldetésre, a török hadjáratra legkegyelmesebb uraink, a római császár³³⁰ és a királyi felség,³³¹ illetve a Szent Birodalom valamennyi rendjének barátságos és alázatos kérésére. Miután hivatkoztunk arra, hogy nincs meg e fontos feladathoz szükséges kellő jártasságunk a hadakozásban, továbbra sem szűntek meg unszolni bennünket emiatt, és sokféle módon arra buzdítottak, hogy vállaljuk e terhet, és felajánljuk minden lehetséges hű buzgalmunkat. Azonban az volt a nyilvánosan elhangzott feltételünk, hogy a végzés értelmében meghatározott katonaságon és az ahhoz szükséges muníción, tehát ágyún, lőporon és más eszközökön túl rendelkezzenek mellénk harci tapasztalattal rendelkező tanácsosokat és parancsnokokat. Ha ez megvalósul, akkor Isten dicséretére és tiszteletére, a keresztény közösség javára, illetve a római császár és a királyi felség iránti legalázatosabb tiszteletből, a rendeknek pedig barátságos és kegyes óhaja szerint szívesen vesszük magunkra ezt a nehéz terhet. Így hát elfogadtuk a főparancsnoki kinevezést, azután tartományainkat és embereinket a kijelölt helyen mustárára rendelve a vártnál kisebb költség birtokában útra keltünk.

Amikor azonban Bécshez értünk,³³² mintegy tízezer gyalogosból és néhány lovas egységből álló hadat találtunk ott, akik még mások érkezésére vártak. A gyülekezés azonban igen lassan haladt, és hosszú várakozás után is csak a lovasok és gyalogosok alig több mint fele jelent meg. A speyeri végzés rendelkezései alapján kiosztottuk a tisztségeket és meghatároztuk a tábori rendtartást. Legfőbb szándékunk az volt, hogy a már egybegyűlt sereggel a további idővesztés és a hiábavaló nagy költségek elkerülése végett mielőbb útnak induljunk.

329 Jakob von Waldburg. Róla bővebben lásd a Lazius-szemelvényhez tartozó jegyzeteket.

330 V. Károly német-római császár.

331 I. Ferdinánd magyar és cseh, 1531 óta római király.

332 A választófejedelem június 6-án érkezett meg Bécsbe.

A nagy hiányosságok azonban szándékunk ellenére visszatartottak ettől, ahogyan a mellénk rendelt hadi tanácsosok sem látták ezt ajánlatosnak, sem pedig lehetségesnek. A Bécs melletti gyülekezőhelyen állomásozó katonaság pedig hamarosan panasszal fordult hozzánk a fizetelenség miatt, sőt a tábori ágyúk, golyók és lőpor sem gyűlt össze a speyeri végzésben foglalt mennyiséghez képest. Ezeket a jelenlévő hadi tanácsosokkal együtt jelentettük először is a római király Öfelségének, majd a még nagyobb kiadások és hátrányok elkerülése végett, ő királyi felsége tudtával és sürgetésére, nyomban megírtuk ezeket a hiányosságokat és akadályokat az akkoriban Regensburgba rendelt négy tanácsosnak, valamint kértük, mozdítsák elő a rendeknél a kiegészítést.

Ahogyan azonban a tanácsosok megírták nekünk, minden erőfeszítés hiábavaló volt a hiányok pótlására, jóllehet bizonyára megtettek minden tőlük telhetőt. Nem volt eredménye sem akkor, sem később gyakori noszogatásunknak, felszólításunknak, figyelmeztetésünknek és kérésünknek sem, amelyeket a regensburgi négy tanácsosnak, majd a Nürnbergben összegyűlő birodalmi rendeknek küldtünk. Ugyanígy hiábavaló volt magának a római király Öfelségének előszóban előadott kérése, aki személyesen utazott oda többek között az említett okokból. A mai napig nem történt semmi, és válasz sem érkezett hozzánk. Emiatt nem egy levelünkben hivatkoztunk a Speyerben elhangzott feltételünkre, illetve teszszük és ismételjük ezt mindmáig, miszerint akkoriban is lett volna okunk kihátrálni a ránk osztott parancs elől, mégis reménykedtünk, hogy a speyeri ígéret idővel jobban és megbízhatóbban teljesül, és nem foszlik semmivé. Ezért mindannyiunk javát remélve a római király Öfelségén és a kirendelt haditanácsosokon keresztül harmincezer guldenre rúgó összeget vettünk fel a hiányok fedezésére; máskülönben még a Bécs alatti első táborhelyről sem tudtuk volna elindítani a sereget, mint ahogyan ezt jó néhány alkalommal meg is írtuk és jelentettük a regensburgi négy tanácsosnak és a Nürnbergben összegyűlt rendeknek, úgy bizonyára maga a római király Öfelsége is hírül adta.

Azonban a római király Öfelségével abban állapotunk meg, és ezt a rendeknek is megjelentettük, hogy mindezek ellenére útnak indulunk,³³³ és a nagy hiányosságok kiegészítésére, illetve a katonaság kifizetésére útközben kerül majd sor, hiszen mit sem kaptunk az ágyúkból, golyókból vagy lőporból, az elmaradó katonaság sem ért oda, mindez pedig nem csekély panaszra és csodálkozásra adott okot nekünk ama bizonyos reménykeltő speyeri ígéretekhez képest. Miután élt még bennünk a remény, hogy bizonyára sor kerül a felsorolt hiányosságok és kifizetések pótlására, egyik táborról a másikra vonultunk előre, a katonákat jó reménységgel tápláltuk és türelemre intettük, mégsem lett végül semmi belőle. A pénz részt csak lassan érkezett meg a rendektől, ráadásul már a szolgálati idő letelte után, más része teljesen elmaradt, ahogyan az az összeg is, amit mi és a haditanácsosok vettünk fel, hogy rendben kifizethessük a zsoldot, és még mindig adósok vagyunk vele. Így nagy kedvetlenség támadt a seregben, ami napról napra jobban elhatalmasodott és egyre aggasztóbban meggyökeresedett.

333 A sereg július 10-én indult el a Bécs melletti táborból.

Ahogy lefelé vonultunk, hírszerzőink eleinte egybehangzóan azt jelentették, hogy a török császár személyesen érkezik nagy haderővel. Ezért a haditanácsosokkal fontolóra vettük a figyelmeztetéseket, nehogy ő előzzön meg minket, és ellenállásra kényszerüljünk, amihez ez a fizetlensége miatt kedvét veszített és nehezen irányítható katonaság aligha volna elegendő. Ehelyett amellet voltunk, hogy kihasználva előnyünket verjünk erős és védhető táborn, ahonnan a törökök erejével szembeszállhatunk és további előnyomulásukat feltarthatjuk. Akkoriban egyébként az indulás abból az okból is késlekedett, hogy az Esztergom elé tervezett táborn, ahonnan a török császár személyével és hatalmával szálltunk volna szembe, és amiről úgy véltük, egy hónapnál tovább is ki kell majd tartanunk ott, nem sikerült időben ellátni élelemmel és tűzifával.

Később újabb hírnökök érkeztek és azt állították, hogy a török császár érkezése ez évben kétséges, mert túl nagy utat kellene megtennie, és túl rövid a nyári időszak. Valamennyi hírnök egy véleményen volt ugyanakkor abban a tekintetben, hogy két pasa nagy létszámú hadsereggel Buda és Pest felmentésére vonul, miközben Budán és Pesten máris húszezernél több katonájuk van bent. Ez a két pasa – ahogyan hiteles forrásaink állítják, akik jártak náluk és beszéltek is velük – még mindig a közelben van, hidat vertek Péterváradon. Az egyik, Mehmed bég nevezetű, már át is kelt a Dunán és elindult Buda felé, a másik beglerbég a pesti oldalon szándékozik felvonulni. Hadi tanácsosainkkal mégis úgy döntöttünk, hogy a két pasa felvonulásától függetlenül kitartunk a továbbhaladás mellett, s maguknak a magyaroknak a tanácsát is figyelembe véve Pest elé vonulunk, és ott próbára tesszük az erőnket az ellenséggel szemben. Esztergomtól Vác felé haladtunkban hidat verettünk, átkeltünk a folyón. Innentől kezdve egészen Pestig nyomultunk, ám útközben a katonaság a fizetlenség miatt olyannyira elkedvetlenedett, hogy éjjel-nappal követelte a kialudott zsoldját, még az ellenség kezén lévő Pest előtt sem kiabált egyebet, mint azt, hogy „pénzt, pénzt”. Tovább már nem lehetett vigasztalással és üres szavakkal visszatartani őket, így a haditanácsosokkal együtt összeszedtünk valamennyit a római király Ófelségétől felvett harmincezer guldenből, ahogyan a városok által a vezérkarra összeadott pénzből is elvettünk, ehhez pedig még húszezer guldent kölcsönöztünk a római király Ófelségétől. Ezeket kiosztottuk a katonák között, és ezzel négy napra lecsendesítettük az elégedetlenséget, és Pest elé vezettük őket.

Amikor csütörtökön, Szent Mihály napjának előestéjén,³³⁴ Pesthez értünk, fényes napvilágnál nyomban sáncokat ástunk, az ágyúkat lehozattuk a hajókról és odavontattuk. Mindez öt napig is eltartott, majd másnap egész nap és a következő napon délután két óráig tüzeltünk, egy jó darabot a falból leomlasztottunk, a külső védműveket és földsáncokat elfoglaltuk. Azután megszemléltük a szétlőtt helyszínt, majd tanácsot tartva a német és talján hadvezetéssel rohamot vezényeltünk. Amikor azonban a németek, taljánok és magyarok részvételével sor került az ostromra, a falra feljutók és belülre is kerülők elmondása szerint a törökök oly erős védelmet alakítottak ki mély belső árkokból, földsáncokból, mellvédek-ből, keresztsáncokból és sánckosarakból, hogy lehetetlen volt rohammal beven-

334 1542. szeptember 28.

ni a várost. A budai janicsárok és muskétások is a segítségükre siettek, és heves tüzelésükkel olyannyira elriasztották a mieinket, hogy dolguk végezetlenül vonultak vissza, és mintegy másfélszáz közülük holtan maradt a csatatéren, illetve lett még három-négyszáz sebesült és súlyos sérült. Ezt a veszteséget azonban nem tekintettük volna olyan jelentősnek és szívesen folytattuk volna az ostromot, mégis nyomós okokból felhagytunk vele, mert a törökök keményen védekeztek, és talán sok jó embert veszítettünk volna anélkül, hogy biztosak lehettünk volna a sikerben. Sőt, még ha nyomban el is foglaltuk volna Pestet, aligha lett volna hasznunkra, hiszen ha Budát nem kerítjük kézre, akkor senki sem vállalkozna Pest védelmére, és csak elfecsérelnénk a beléfectetett fáradságot, munkát és nagy ráfordításokat. Emellett a katonákat sem tudtuk rávenni a rohamra további zsoldfizetés nélkül, ehelyett keserű szavakkal felhánytorgatták, hogy már sokan közülük éhen pusztultak, most bizonyára a rohammal akarjuk kifizetni és elveszejteni a többi. Néhány haditanácsosunk értesülése szerint azzal fenyegetőztek, hogy orvul megtámadnak minket, haditanácsosainkat és a fizetőmestereket, fegyvereikkel ránk rontanak és vasra vernek, ameddig ki nem fizetjük őket; továbbá sem örködni, sem mást tenni nem akartak.³³⁵ Meggyőzésükre azt ajánlottuk a haditanácsosoknak, hogy ha lemondanak a lázongásról, és nem okoznak több kárt, ígérjenek meg mindent a zsoldfizetés dolgában a katonaság jóindulatának visszanyerése érdekében, ám elutasították a javaslatot.

Ezért aztán két rossz közül a csekélyebbiket kellett választanunk: amennyiben azzal a veszéllyel kellett szembenéznünk, hogy sok fáradságunk ellenére haditanácsosainkkal együtt megtámadnak bennünket, fegyverrel rontanak ránk és vasra vernek, az sérelmes és elviselhetetlen lett volna számunkra, különösen azért, mert ártatlanok vagyunk az ügyben, és mi semmiféle ígéretet sem tettünk a katonaságnak, sem a lovasságnak, sem a gyalogságnak, még csak nem is tárgyaltunk velük a fizetéséről.

Mivel a kedvetlenséget fizetés nélkül csillapítani nem lehetett, pénz viszont a haditanácsosok tanúsága szerint nem volt, ám emiatt csúfosan elvonulni sem akartunk, így megtanácskoztuk a dolgot a haditanácsosokkal és a magyarokkal mérlegelve minden körülményt, így az eltelt időt és az időjárást is. Végül arra jutottunk, hogy bajos lenne tovább táborozni, hiszen már tűzifa sincs, ezért elhagyjuk Pestet és visszavonulunk Esztergom felé egy megerősített helyre, ahonnan védekezhetünk az ellenség portyái és gyújtogatásai ellen. Most vasárnap³³⁶ tehát ismét útnak indultunk Pestről, hogy a római király Ófelsége és a haditanácsosok javaslatát követve Esztergom mellett helyezzük el téli táborozásra a katonaságot a nürnbergi végzés értelmében, hogy megkíméljük a Szent Birodalmat a nagy kiadásoktól, mivel ezúttal egész hadseregünkkel semmi érdemlegeset nem sikerült elérnünk. Ezért barátilag kérjük és a legalázatosabban óhajtjuk, hogy kedvességetek és a többiek is haladéktalanul adják a rendek tudtára ezt a jelentést, és azt, hogy az említett eredménytelenségnek és dolgavégezetlen

335 A *Feljegyzés* is írja, hogy a katonák már a sáncokon sem teljesítettek őrszolgálatot, és visszaszökdöstek a táborba.

336 1542. október 8.

visszavonulásnak semmi egyéb oka és kiváltója nem volt, csakis a fizetés elmaradása, ahogyan ezt olyannyiszor meg is írtuk Regensburgba és a rendeknek Nürnbergbe. Bár a rendek némelyike nyomban küldött ide pénzt, az csak nagyon lassan és az elvárható időn túl ért ide, tehát ami megérkezett, azt is már megszolgálták, és a következő hónap kifizetése egyre csak tolódot, miáltal a katonaság még kedvetlenebb lett, mint azelőtt. Mindezek okairól a megbízóikhoz megérkező haditanácsosok, fizetőmesterek és maguk a katonák is megfelelőképp beszámolnak majd.

Amint látjuk, de más tapasztalt és katonaviselt emberek is mondják, más országokkal ellentétben itt nem lehet készpénz nélkül háborúzni, mert ez a föld elpusztult, teljesen kopár és alig lakja valaki, mérföldeken át nem találni várost vagy épületet, ahol szükség és rossz időjárás esetén meghúzhatná magát az ember vagy kissé kipihenhetné magát, esetleg elhelyezhetné a betegeket. Ehelyett a fuvarosoktól kétszeres áron kell megvásárolni és készpénzben kifizetni az összes élelmet és mindent, amire az embernek szüksége van. Mivel pedig a zsoldot nem fizetik ki vagy túl lassan érkezik meg, mindenki elképzelheti, mivel tarthatja fent magát a katonaság és hogyan táplálkozhat; sem testi szükségleteikre, sem a legcsekélyebb ruházatra nem futja, és ha azonnal kifizetnék őket, a hideg miatt akkor is el kellene pusztulniuk, veszniük vagy menekülniük.

Mivel azonban a magyarok és az országlakosok szép számú tiszt, előkelő személlyel siettek a segítségünkre és hasznosnak bizonyultak az ellenséggel szemben, elégszer össze is mérték magukat vele, most, hogy a katonaság dolgávégetlen hagyja el az országot, elengedhetetlenül szükséges, hogy kellő reményt és biztosítékot adjunk nekik hathatós segítségünket és visszatérésünket illetően, illetve a téli tábor rendjére vonatkozólag. Máskülönben enélkül, hacsak nem történik valami, az ellenséghez kötik magukat és az ő pártjukra állnak, amit végső soron nem is vehetnénk rossz néven tőlük, amennyiben nem volnánk képesek megmenteni őket, és nem lenne több remény a számukra. Ha erre sor kerülne, amitől Isten őrizzen, elgondolhatják a rendek, az eddigiehez képest micsoda nagy veszély származna ebből az egész kereszténységre, és hogy az ellenség a korábinál mennyivel nagyobb erőre kapna. Egész Magyarországot megkaparinthatnák, azután pedig háborúzhatnánk azokkal, akiket korábban, mielőtt a törökök pártjára álltak volna, még barátainknak tudhattunk. A magyarokat viszont semmiképpen sem nélkülözhetjük, hiszen csaknem a törökökével azonos fegyverzetet viselnek, és mostanra kiismerték szokásaikat is.

Ha azonban katonaságot hagyunk hátra, ami igazság szerint nagyon is szükséges, minden úton-módon pénz és bizonyos fizetséget kell biztosítani hozzá, emellett új instrukciók kiadására is szükség van: máskülönben sem lovas, sem gyalogos nem marad ott, sőt, amennyiben nem fizetik ki megszolgált hátralékaikat, soha többet nem jönnek majd vissza, ha segítségre lesz szükség. Ami pedig a téli szállás dolgát illeti, haladéktalanul és sietősen kell cselekedni, mert sok katona máris megszökött, és naponta még többen vonulnak el csapatostul. Ugyanígy a lovasság is nap mint nap követeli a visszavonását.

A magunk részéről mindmáig mi sem kaptunk többet a zsoldunkból a speyeri tizenötezer guldennél; már teljes négy hónap hiányunk van, és következik az

ötödik felszámítása. Így a főtisztok sincsenek mind megfizetve, mivel a városok által befizetett pénz nem volt elegendő amiatt, hogy végül kevesebb katonaságot küldtek, és akik jöttek, azok sem mind voltak megfizetve.

A rendek némelyike máris visszarendelte a katonaságát, ahogyan ezt megírtuk Nürnbergbe és a római király Őfelségének, mégpedig azért, mert a speyeri végzés értelmében csupán három hónapig kellett volna eltartaniuk a katonaságot, azután pedig a birodalmi adóból fedezték volna a költségeket, noha erről soha szó sem volt a végzésben. De hiszen tudták is jól, hogy az adó sosem érkezett meg ide, ez pedig csak segített tovább ingerelni és fokozni a katonák között terjedő kedvetlenséget.

Mindent összevetve: ez az igen fontos vállalkozás idei eredményeit tekintve szükségszerűen a nullával lett egyenlővé egynémely birodalmi rendek elégtelen intézkedése és teljesítménye következtében. Inkább bele se vágtunk volna, vagy csak később indultunk volna el, miután mindent felderítettünk és előkészítettünk.

Ugyanakkor a római király Őfelsége a maga részéről semmit sem mulasztott: elküldte a hadseregét, hajóhadát rendesen kivezényelte és felszerelte, a megígért nagy tábori ágyúkat teljes létszámban és valamennyi szükséges tartozékkal ide küldte, nagy és figyelemreméltó költségeket vállalt, továbbá minden tekintetben kegyesen és odaadóan fáradozott és munkálkodott az élelem biztosításán, a birodalmi sereg fizetségének előteremtésén, ahogyan a szakállas-, illetve kézi puskákhöz szükséges lőpor beszerzésén is (ami azóta sincs kifizetve). A királyi felség részéről tehát semmilyen hiányosság vagy elmaradás nem jelentkezett, amiről mi és a haditanácsosok tanúságot teszünk és bizonytságot adunk.

Ha pedig a jövőben nem támadunk és védekezünk bátrabban, akkor éppoly csekély lesz az eredmény, mint most, és fölöslegesen verjük magunkat nagy költségekbe.

Mindezekről sietősen akartam tájékoztatni a rendeket azért, hogy tudomásuk legyen a dolgok állásáról, és se minket, se a haditanácsosokat ne vádolják mulasztással, mert egyikünknek sem lehet jogosan vagy nyomós okkal felróni az eredménytelenséget és a dolgavégezetlen visszavonulást. Most is, ahogyan gyakran tettük, leveleinkre, gondos figyelmeztetéseinkre, emlékeztetőinkre és buzdításainkra hivatkozunk. Ha egymás után kézbe veszik ezeket az írásokat, azok felmentenek bennünket a vádak alól, és rámutatnak azokra, akik mindezeknek valós okozói.

Etc.

Kelt az óbudai táborban, Szent Ferenc ünnepét követő hétfőn az 1542. évben.

IRODALOMJEGYZÉK

Kéziratos források

MNL OL DL: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Diplomatikai Levéltár
OSZK: Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár
ÖNB: Österreichische Nationalbibliothek, Handschriftensammlung (Wien)
ÖStA HHStA AA UA: Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Allgemeine Akten, Ungarische Akten (Wien)
ÖStA HHStA AA Türkei: Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Allgemeine Akten, Türkei (Wien)
Staatsarchiv Sigmaringen
Universitätsbibliothek Heidelberg, Handschriftensammlung

Kiadott források

Bartoniék Emma (szerk.), *Mohács Magyarországá. Báro Burgio pápai követ jelentései*. Budapest, 1926.
Bessenyei József, *Enyingi Török Bálint okmánytára*. Budapest, 1994.
Bethlen Farkas, *Erdély története I.* Budapest, 2000.
Bethlen Farkas, *Erdély története II.* Budapest, 2002.
Csapodi Csaba (ed.), *Stephanus Brodericus: Oratio ad Adrianum VI. pontificem maximum*. Budapest, 1985.
Fraknói Vilmos, *Magyar országgyűlési emlékek (1537–1545)*. Budapest, 1875.
Fraknói Vilmos, *Magyarország a mohácsi vész előtt: A pápai követek jelentései alapján*. Budapest, 1884.
Klaus Ganzer (hrsg.), *Akten der deutschen Reichsreligionsgespräche im 16. Jahrhundert. Band 3: Das Regensburger Religionsgespräch (1541). 2 Teilbände*. Göttingen, 2007.
Klaus Ganzer – Karl-Heinz zur Mühlen (hrsg.), *Akten der deutschen Reichsreligionsgespräche im 16. Jahrhundert. Bd. 2. Das Wormser Religionsgespräch (1540/41)*. Göttingen, 2002.
Gévay Antal, *Urkunden und Aktenstücke zur Geschichte der Verhältnisse zwischen Österreich, Ungarn und der Pforte. Gesandtschaft Königs Ferdinands I. an Sultan Suleiman I. 1540–1541*. Wien, 1842.

- Paolo Giovio, *Commentario de le cose di Turchi*. Roma, 1532.
- Paulo Giovio, *Historiarum sui temporis II*. Florentiae, 1552.
- Paolo Giovio, *Lettere I*. Roma, 1956.
- Hatvani [Horváth] Mihály, *Magyar történelmi okmánytár a brüsseli országos levéltárból és a burgundi könyvtárból II. (1538–1553)*. Pest, 1858.
- Sigismundi Liber baronis in Herberstian, *Defensio injuste delatorum*. Viennae Austriae, 1541.
- Sigismund Herberstein, *Rerum Moscoviticarum commentarii*. Basiliae, 1549
- Istvánffy Miklós, *A magyarok történetéből*. Ford. Juhász László. Budapest, 1962.
- Lukinich Imre, *A Podmaniczky család oklevéltára. II*. Budapest, 1939.
- Majláth Béla, *Oklevelek Maylád István történetéhez 1530–1551. Történelmi Tár*, 1891, 621–638; 1892, 75–95.
- Mollay Károly (szerk.), *A korona elrablása. Kottaner Jánosné emlékirata 1439–1440*. Budapest, 1978.
- Karl-Heinz zur Mühlen – Klaus Ganzer (hrsg.), *Akten der deutschen Reichsreligionsgespräche im 16. Jahrhundert. Band 1: Das Hagenauer Religionsgespräch (1540)*. 2 Teilbände, Göttingen, 2000.
- Karl-Heinz zur Mühlen, *Die Reichsreligionsgespräche von Hagenau, Worms und Regensburg 1540/41. Chancen und Grenzen des kontroverstheologischen Dialogs in der Mitte des 16. Jahrhunderts. Blätter für pfälzische Kirchengeschichte und religiöse Volkskunde 72 (2005)*, 319–334.
- Karl Nehring (hgg.), *Austro-Turcica 1540–1552. Diplomatische Akten des habsburgischen Gesandtschaftsverkehrs mit der Hohen Pforte im Zeitalter des Süleymans des Prächtigen*. München, 1995.
- Karl Oberleitner, *Berichte des Leonhard Freiherrn von Vels an König Ferdinand vom Jahre 1540. Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen Bd. 22.*, Wien, 1860, 158–175.
- Karl Oberleitner, *Österreichs Finanz- und Kriegswesen unter Ferdinand I. Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen Bd. 22.*, Wien, 1860, 1–231.
- Georgius Pray, *Epistulae procerum Regni Hungariae II*. Posonii, 1806.
- Peter Ratkoš, *Memoár habsburského žoldniera Hauffeho (1526–1543)*. *Sborník Filozofickej Fakulty Univerzity Komenského*. Bratislava, 1966, 141–158.
- Q. Curtius Rufus, *A makedón Nagy Sándor története*. Ford. Kárpáty Csilla. Szeged, 2003.
- Silvia Schweinzer-Burian (hg.), *Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Karl V. Der Reichstag zu Speyer 1542*. Erster Teilband. Jüngere Reihe, zwölfter Band. München, 2003.
- Silvia Schweinzer-Burian (hrsg.), *Der Reichstag zu Nürnberg 1542*. De Gruyter, 2010.
- Silvia Schweinzer-Burian (hrsg.), *Der Reichstag zu Speyer 1542*. De Gruyter, 2003.
- SÖRÖS Borbála, Verancsics Antal *Elogium Urbani Bathiani (1548)*, *Lymbus* 2012–2013, 40–50.
- Strabón, *Geographika*. Ford. Földy József. Budapest, 1977.
- Strabonis *Geographicorum libri VII*. Johannes Walder, Basel, 1539.

- Szalay László (szerk.), *Verancsics Antal összes munkái I.* Pest, 1857.
- Szerémi György, *Magyarország romlásáról.* Ford. Juhász László. Budapest, 1979.
- Szilágyi Sándor, *Erdélyi országgyűlési emlékek I. (1540–1556).* Budapest, 1876.
- Sztárai Mihály, *História Perényi Ferenc kiszabadulásáról.* Budapest, 1985.
- Thury József, *Török történetírók II.* Budapest, 1896.
- Caspar Ursinus Velius, *Tíz könyv a magyar háborúról.* Ford. Szebelédi Zsolt. Máriabesnyő, 2013.
- Nicolas Durand de Villegaignon, *Caroli V. Imperatoris Exeditio in Africam ad Argieram.* Norimbergae, 1542.
- Richard Zieger (hgg.), *Das Wormser Buch. Der letzte Ökumenische Konsensversuch vom Dezember 1540 in der deutschen Fassung von Martin Bucer.* Frankfurt am Main, 1995.

Felhasznált szakirodalom

- Apponyi Sándor, *Hungarica.* Budapest, 2004.
- Luigi Aquilini, *Carlo V – Alessandro Vitelli, il Feudo di Amatrice.* Milano, 1999.
- B. Szabó János (szerk.), *Mohács.* Budapest, 2006.
- B. Szabó János, A mohácsi csata és a „hadügyi forradalom” A magyar hadsereg a mohácsi csatában I. rész. *Hadtörténelmi Közlemények* 117 (2004), 443–480.
- B. Szabó János, A mohácsi csata és a „hadügyi forradalom.” A magyar hadsereg a mohácsi csatában II. rész. *Hadtörténelmi Közlemények* 118 (2005), 573–632.
- B. Szabó János, *A mohácsi csata.* Budapest, 2006.
- B. Szabó János, János király döntő csatái. Tokaj, 1527 és Szina, 1528. In: Pósn László – Veszprémy László (szerk.), *Elfeledett háborúk. Középkori csaták és várostromok (6–16. század).* Budapest, 2016, 426–442.
- B. Szabó János, *Mohács: régi kérdések – új válaszok. A Magyar Királyság hadserege az 1526. évi mohácsi csatában.* Budapest, 2015.
- B. Szabó János – Farkas Gábor Farkas (szerk.), *Örök Mohács: Szövegek és értelmezések.* Budapest, 2020. (Mohács 1526–2026. Rekonstrukció és Emlékezet)
- B. Szabó János – Fodor Pál (szerk.), *Új korszak határán: Az európai államok hadügye és hadseregei a mohácsi csata korában.* Budapest, 2019. (Mohács 1526–2026. Rekonstrukció és Emlékezet)
- Bagi Zoltán Péter, Együttműködésre kényszerítve, együttműködésre kényszerülve. In: Bagi Zoltán Péter (szerk.), *„...ugy irhassak, mint volt...” Ünnepi tanulmányok a hatvanöt esztendő Tóth Sándor László tiszteletére.* Szeged, 2019, 120–136.
- Bagi Zoltán, Joachim brandenburgi örgróf 1542. évi sikertelen magyarországi hadjáratának okai. *Tanulmányok Budapest Múltjából* 42, Budapest, 2017, 103–119.

- Bariska István, Jurisics Miklós (1490–1543) Egy közép-európai jelenség. *Vasi Szemle* 62 (2008:6), 703–720.
- Barlay Ö. Szabolcs, *Romon virág. Fejezetek a Mohács utáni reneszánszról*. Budapest, 1986.
- Barta Gábor, Az elfelejtett hadszíntér 1526–1528. A török-magyar szövetség előtörténetéhez. *Történelmi Szemle* 37 (1995:1), 1–35.
- Barta Gábor, Egy magyar politikus a középkori Magyarország széthullásának éveiben (Werböczy István kancellár, 1526–1541). In: Ruzsás Lajos – Szakály Ferenc (szerk.), *Mohács – Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából*. Budapest, 1986, 275–322.
- Barta Gábor – Fodor Pál (szerk., bev.), *Két tárgyalás Sztambulban: Hyeronimus Laski tárgyalása a töröknél János király nevében; Habardanecz János jelentése 1528. nyári sztambuli tárgyalásairól*. Budapest, 1996.
- Benda Kálmán, *A törökkor német újságírodalma XV–XVII. században*. Budapest, 1942.
- Bessenyei József, *A Héttorony foglya: Török Bálint*. Budapest, 1986.
- Bessenyei József, *Menekültek...* Miskolc–Budapest, 2007.
- H. L. Bezzenberger, Konrad von Boineburg (Kurt von Bemmberg), der kleine Hesse. *Hessisches Jahrbuch für 1855*. Kassel, 1855, 85–115.
- Bleyer Jakab, Magyar vonatkozású német történelmi népelemek 1551-ig. *Egyetemes Philológiai Közlöny* 21 (1897), 334–347, 417–436.
- Fritz Brüggemann, *Ein Herzog namens Franz. Das abenteuerliche Leben des Reichsfürsten Herzog Franz zu Braunschweig und Lüneburg, Herzog in Gifhorn. Ein Tatsachenbericht*. Gifhorn, 1973.
- Valeria Cimmieri, The performative power of diplomatic discourse in the Italian tragedies inspired by the wars against the Turks. In: Nathalie Rivère de Carles (ed.), *Early Modern Diplomacy, Theatre and Soft Power: The Making of Peace*. London, 2016, 93–112.
- Csepregi Zoltán, Bújósckázó életrajz. Wernher György (1490?–1556) hányatott ifjúsága. In: *Acta Historiae Litterarum Hungaricarum, Tomus XXIX, Ötvös Péter Festschrift*. Szeged, 2006, 41–46.
- Détsy Mihály, Adatok Johannes Maria Speciacasa hadiépítész életpályájáról. In: Pamer Nóra (szerk.), *Gerő László nyolcvanötödik születésnapjára*. Budapest, 1994, 227–234. (Művészettörténet – Műemlékvédelem 6.)
- Domokos György, Adalékok a törökkori magyar tűzérség kategória- és típusproblémáihoz. *Hadtörténelmi Közlemények* 31 (1984:1), 117–149.
- Domokos György, Izabella királyné levelei a Modenai Állami Levéltárban. *Turul* 87 (2014), 25–27.
- Farkas Gábor Farkas, II. Lajos rejtélyes halála I. *Magyar Könyvszemle* 116 (2000), 443–463.
- Farkas Gábor Farkas – Szebelédi Zsolt – Varga Bernadett (szerk.), *„Nekiünk mégis Mohács kell...” II. Lajos rejtélyes halála és különböző temetései*. Budapest, 2016.
- Fazekas István, Szalaházy Tamás, egy Habsburg-hű főpap portréja. *Történelmi Szemle* 49 (2007:1), 19–34.

- Fényes Gabriella, Középkori vízmű maradványai Budapest Lánchíd utca 19–21. alól. 1/A lelőhely. *Budapest Régiségei* 41 (2007), 193–227.
- Fodor Pál, Hürrem és Mahidevrán. *Hadtörténelmi Közlemények* 123 (2010), 745–757.
- Fodor Pál, *Magyarország és a török hódítás*. Budapest, 1991.
- Fodor Pál – Varga Szabolcs (szerk.), *Egy elfeledett magyar királyi dinasztia: a Szapolyaiak*. Budapest, 2020. (Mohács 1526–2026. Rekonstrukció és Emlékezet)
- Fodor Pál – Varga Szabolcs (szerk.), *Több mint egy csata: Mohács. Az 1526. évi ütközet a magyar tudományos és kulturális emlékezetben*. Budapest, 2019. (Mohács 1526–2026. Rekonstrukció és Emlékezet)
- Aleksandar Fotić, Yahyapasa-oglu Mehmed Pasha's evkaf in Belgrade. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungariae* 54:4 (2001), 437–452.
- Gigliola Fragnito, Gasparo Contarini. *Dizionario Biografico degli Italiani* Vol. 28. (1983). URL: [http://www.treccani.it/enciclopedia/gasparo-contarini_\(Dizionario-Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/gasparo-contarini_(Dizionario-Biografico)/). Megtekintés dátuma: 2020. november 11.
- Fraknói Vilmos, A mohácsi csatáról szóló egykorú újságlapok a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában. *Magyar Könyvszemle* 1 (1876), 8–14.
- Fraknói Vilmos, *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szent-Székkal III*. Budapest, 1903.
- Thomas Gainsford, *The Glory of England...* London, 1618.
- Gál-Mlakár Zsófia, Verancsics Antal korának humanista hálózatában. Vázlat egy kapcsolati háló modellezéséhez. *Publicationes Universitatis Miskolciensis, Sectio Philosophica, Tomus XIV. – Fasciculus 2*. Miskolc, 2009, 115–144.
- Gárdonyi Albert, Pest városa a középkor alkonyán. *Tanulmányok Budapest Múltjából* 6 (1938), 1–15.
- Kenneth Gouwens, *Remembering the Renaissance. Humanist Narrations of the Sack of Rome*. Leiden–Boston–Köln, 1998.
- Carl Göllner, *Turcica. Die europäische Türckendrücke des XVI. Jahrhunderts. I. Band MDI–MDL*. Bucureşti–Berlin, 1961.
- Anthony Grafton, *What was history? The art of history in early modern Europe*. Cambridge Univ. Press, 2007.
- H. Gyürky Katalin, *A Buda melletti kánai apátság feltárása*. Budapest, 1996.
- Hegyi Géza, A Szilágyság birtokviszonyai a középkorban. In: Hegyi Géza – W. Kovács András (szerk.), *A Szilágyság és a Wesselényi család (14–17. század)*. Kolozsvár, 2012, 45–134.
- Uriel Heyd, Moses Hamon. Chief Jewish Physician to Sultan Süleymân the Magnificent. *Oriens* 16 (1963), 152–170.
- Horváth Magda, *A törökveszedelem a német közvéleményben*. Budapest, 1937.
- <https://energiaoldal.hu/esztergom-bamulatos-reneszansz-vizgepe/> Megtekintés dátuma: 2020. augusztus 23.
- https://www.geschichtewiki.wien.gv.at/Freisinger_Hof Megtekintés dátuma: 2020. 07. 01.
- [https://www.geschichtewiki.wien.gv.at/Schweinemarkt_\(1\)](https://www.geschichtewiki.wien.gv.at/Schweinemarkt_(1)) Megtekintés dátuma: 2020. 07. 01.

- Hubay Ilona, *Röplapok, újságok, röpiratok az OSZK-ban 1480–1718*. Budapest, 1948.
- Huszár Imre, Hazánkra vonatkozó külföldi újsághírek a XVI–XVII. századból. *Századok* 46 (1912), 517–520.
- Írásné Melis Katalin, Középkori lakóházak és egy XV. századi vargaműhely régészeti kutatása a pesti Belvárosban (1996). *Communicationes archaeologicae Hungariae*, 1996, 211–245
- Írásné Melis Katalin, Történeti, régészeti adatok a pesti középkori városfalak kutatásához. *Tanulmányok Budapest Múltjából* 41 (2016), 205–208.
- Iványi Béla, Buda és Pest sorsdöntő évei 1526–1541. *Tanulmányok Budapest Múltjából* 9 (1941), 32–84.
- Wilhelm Edler von Janko, Dieskau, Otto von. *Allgemeine Deutsche Biographie* 5 (1877), 147–148.
- Wilhelm Edler von Janko, Ebersdorf, Reinprecht von. *Allgemeine Deutsche Biographie* 5 (1877), 578–579.
- Jankovits László, A Mohács előtti humanista költészet szakaszai. In: Jankovits László – Orlovsky Géza – Józan Ildikó – Szegedy-Maszák Mihály (szerk.), *A magyar irodalom története I.: A kezdetektől 1800-ig*. Budapest, 2007, 146–152.
- Jankovits László, Aranykor a Mohács előtti Magyarországon: Taurinus Stauro-machiájának felépítéséhez. In: Bitskey István – Oláh, Szabolcs (szerk.), *Religio, retorika, nemzettudat régi irodalmunkban*. Debrecen, 2004, 74–82.
- Jászay Pál, *A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után*. Pest, 1846.
- Károlyi Árpád, *A Német Birodalom nagy hadi vállalata Magyarországon 1542. Századok* 14 (1880), I–V. közlemény.
- Kasza Péter, Camerarius und die Türkenfrage. In: Thomas Baier (hrg.) *Camera-rius Polyhistor*, Tübingen, 2017, 325–334. (Neo Latina 27.)
- Kasza Péter (szerk.), Caspar Ursinus Velius, Lajos király haláláról és Magyarország bukásáról. Egy elveszettnek hitt beszámoló a mohácsi csatáról. / Caspar Ursinus Velius: *De interitu regis Ludovici et clade Hungariae*. A Long-Lost Report about the Battle of Mohács. A kötetet összeállította, a szöveget gondozta, a jegyzeteket készítette: Kasza Péter; bevezető tanulmányok: Kasza Péter és Tóth Gergely, szerk., Kasza Péter, Budapest, 2020. (Mohács 1526–2026. Rekonstrukció és Emlékezet)
- Kasza Péter, Egy elveszett kiadás nyomában. Brodarics István Históriajának első kiadásáról. In: Tóth Gergely (szerk.), *Clio inter arma. Tanulmányok a 16–18. századi magyarországi történetírásról. A Kosáry Domokos 100. születésnapjának emlékére rendezett konferencia előadásai*. Budapest, 2014, 39–65. (Monumenta Hungariae Historica. Dissertationes)
- Kasza Péter, *Egy korszakváltás szemtanúja. Brodarics István élete és működése*. Budapest, 2015.
- Kasza Péter, Buda oppugnata 1541 – Egy korszakváltó esemény új megközelítésben. *Tanulmányok Budapest Múltjából* 42 (2017), 9–28.
- Kasza Péter, On the Track of an Edition: New Sources for the Dating of Stephanus Brodericus' *Historia verissima*. In: Neven Jovanović – Branko Jozić – Francisco Javier Juez Gálvez – Bratislav Lučin (eds.), *Colloquia Maruliana*

- XXIV: *Anticka Bastina u Renesansom Tekstu (II.)*. Split – Marulianum, 2015, 193–204.
- Katona Tamás (szerk.), *Mohács emlékezete: A mohácsi csatára vonatkozó legfontosabb magyar, nyugati és török források. A csatahely régészeti feltárásának eredményei*. Budapest, 1979.
- Kemény Lajos: Buda város árszabása II. Lajos korában (1522). *Történelmi Tár* (1889), 372–384.
- Kertbeny Károly, *Magyarországra vonatkozó régi német nyomtatványok*. Budapest, 1880.
- Klaniczay Tibor (szerk.), *Janus Pannonius. Magyarországi humanisták*. Budapest, 1982. (Magyar remekírók)
- Alfred Kohler, *Ferdinand I. 1503–1564. Fürst, König und Kaiser*. München, 2003.
- Hans-Jürgen Kornrumpf, Husrev Bey, 203–204. [Onlineausgabe]; URL: <https://www.biolex.ios-regensburg.de/BioLexViewview.php?ID=990>. Megtekintés dátuma: 2020. április 25.
- Hans-Jürgen Kornrumpf, Husrev Bey, Gazi In: Mathias Bernath – Felix von Schroeder (hgg.), *Biographisches Lexikon zur Geschichte Südosteuropas. Bd. 2*. München, 1976, 203–204. [Onlineausgabe]; URL: <https://www.biolex.ios-regensburg.de/BioLexViewview.php?ID=990>, Megtekintés dátuma: 2020. április 25.
- Korpás Zoltán, Buda – Algír – Buda: a magyarországi és a mediterrán oszmán-ellenes küzdelmek kölcsönhatásai 1538–1542. *Tanulmányok Budapest múltjából* 42 (2017), 85–100.
- Korpás Zoltán, *V. Károly és Magyarország (1526–1538)*. Budapest, 2008.
- Kruppa Tamás, 1541. Vajon mi és mennyi veszett Buda alatt? *Tanulmányok Budapest Múltjából* 42 (2017), 61–76.
- Kubinyi András, Buda és Pest kereskedelme a 15–16. században. *Történelmi Szemle* 36 (1994:1–2), 47–50.
- Kubinyi András, Rabok feliratai a budai Csonkatoronyban. *Budapest régiségei* 18 (1958), 519–525.
- Waldemar Küther und Gerhard Seib, Konrad von Boyneburg (Bemelberg), ein Landsknechtsführer aus Hessen im 16. Jahrhundert. *Hessische Jahrbücher für Landesgeschichte* 19 (1969), 234–295.
- Waldemar Küther, *Konrad von Bemelberg: Ein Soldatenleben*. Schelklingen, 1994. (Schelklinger Hefte 19.)
- Laczlavik György, *Kettős pecsét alatt. Várday Pál esztergomi érsek, királyi helytartó (1483–1549)*. Pécs–Budapest, 2014.
- Hubertus Thomas Leodinus, *Spiegel des Humors grosser Potentaten...* Schleussingen, 1628.
- Corinne Lucas, Jeux de miroirs entre Bude et Venise dans la Tragedia de Daniele Barbaro. In: Adelin Charles Fiorato (ed.), *Discours littéraires et pratiques politiques*. Paris, 1987, 61–88.
- Carl Günther Ludovici, *Grosses vollständiges Universal-Lexicon aller Wissenschaften und Künste Bd. 29*. Leipzig, 1741.
- Lukinich Imre (szerk.), *Mohácsi emlékkönyv 1526*. Budapest, 1926.

- Magyar Károly, A középkori budai vízművekről. In: Benkő Elek – Kovács Gyöngyi (szerk.), *A középkor és a kora újkor régészete Magyarországon*. Budapest, 2010, 189–206.
- Johann Grafen Mailáth, *Geschichte des österreichischen Kaiserstaates Bd. 2*. Hamburg, 1837.
- Majláth Béla, *Maylád István 1502–1550* (Magyar Történelmi Életrajzok). Budapest, 1889.
- Máté Ágnes, A Literary Image of Renaissance Queenship: The Marriage of Isabella Jagiellon. In: Ágnes Máté – Teréz Oborni (eds.), *Isabella Jagiellon, Queen of Hungary (1539–1559)*. (Mohács 1526–2026 Reconstruction and Remembrance). Budapest, 2020, 43–60. (Mohács 1526–2026. Rekonstrukció és Emlékezet)
- Otto Mayer, Reichsfreiherr Eitel Egg von Reischach. *Hegau* 4 (1957), 171–172.
- Michael Mayr, *Wolfgang Lazius als Geschichtsschreiber Österreichs. Ein Beitrag zur Historiographie des 16. Jahrhunderts. Mit Nachträgen zur Biographie*. Innsbruck, 1894.
- Christian Meyer, Die Feldhauptmannschaft Joachims II, im Türckenkriege von 1542. *Zeitschrift für preussische Geschichte und Landeskunde* 16 (1879), 480–544.
- Nagybákay Péter, Címeres ostyasütővasak a Magyar Nemzeti Múzeumban a 15–16. századból. *Folia Archeologica* 39 (1988), 195–266.
- Nemes Gábor, Verancsics Antal győri irathagyatéka. In: Nemes Gábor – Vajk Ádám (szerk.), *In labore fructus. Jubileumi tanulmányok Győregyházmegye történetéből*. Győr, 2011, 325–333.
- Német S. Katalin, *Ungarische Drucke und Hungarica 1480–1720. Katalog der HAB Wolfenbüttel*. München–New York–London–Paris, 1993.
- Ferdinando Neri, *La tragedia italiana del Cinquecento*. Firenze, 1904.
- Neumann Tibor, Békekötés Pozsonyban – országgyűlés Budán: A Jagelló–Habsburg kapcsolatok egy fejezete (1490–1492) (Második közlemény). *Századok* 145:2 (2011), 293–347.
- Neumann Tibor, Treffen in Konstanz. Der Grafentitel „zu Castell” der ungarischen Familie Kórógy im 15. Jahrhundert. In: Peter Bahl – Eckart Henning (Hg.), *Herold Jahrbuch. Neue Folge 20. Band*. Berlin, 2015, 129–140.
- Neumann Tibor – C. Tóth Norbert – Pálosfalvi Tamás, Két évszázad a sztereotípiák fogságában. Helyzetkép a Jagelló-kor kutatásáról. In: Fodor Pál – Varga Szabolcs (szerk.), *Több mint egy csata: Mohács. Az 1526. évi ütközet a magyar tudományos és kulturális emlékezetben*. Budapest, 2019, 11–73. (Mohács 1526–2026. Rekonstrukció és Emlékezet)
- Oborni Teréz, *Az ördögös barát. Fráter György (1482–1551)*. Pécs, 2017.
- P. Kovács Klára, Itáliai építész az „ellenkirályok” szolgálatában. Domenico da Bologna életrajzához (1540). *Erdélyi Múzeum* 74 (2012/3), 103–115.
- Pálffy Géza, *A Császárváros védelmében. A győri kapitányság története 1526–1598*. Győr, 1999.

- Pálffy Géza, *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*. Budapest, 2010, (História könyvtár: Monográfiák, 27.)
- Pálffy Géza, *Katonai igazságszolgáltatás a királyi Magyarországon a XVI–XVII. században*. Győr, 1995.
- Pálffy Géza, Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században. *Történelmi Szemle* 39 (1997:2), 257–288.
- Pálffy Géza, Különleges úton a Magyar Királyság arisztokráciájába: a Révay-család a 16. században. *Történelmi Szemle* 51 (2009:1), 1–20.
- Pálffy Géza, The Orgins and Development of the Border Defence System against the Ottoman Empire in Hungary. In: Dávid Géza – Fodor Pál (eds.), *Ottomans, Hungarians and Habsburgs in Central-Europe*. Brill, 2000, 3–69.
- Palotás György, Az 1539-es krakkói „nászdalverseny”. *Corollarium* 2013, 6–19.
- Palotás György, Literary Tradition in the Cracovian Epithalamia in 1539. In: Ágnes Máté – Teréz Oborni (eds.), *Isabella Jagiellon, Queen of Hungary (1539–1559)*. Budapest, 2020, 61–76. (Mohács 1526–2026. Rekonstrukció és Emlékezet)
- Palotás György, The Scythian–Sarmatian Wedding and the Epithalamion of Michael Verancius (1539). In: Neven Jovanović – Branko Jozić – Francisco Javier Juez Gálvez – Bratislav Lučin (eds.), *Colloquia Maruliana XXIII: Anticka Bastina u Renesansom Tekstu*. Split–Marulianum, 2014, 99–118.
- Palotás György, Verancsics Mihály nászda Szapolyai János és Jagelló Izabella esküvőjére (1539). *Lymbus 2012–2013*, Budapest, 2014, 25–43.
- Pap Norbert – Gyenizse Péter – Kitanics Máté – Szalai Gábor, II. Lajos halálának helye. *Történelmi Szemle* 62 (2020:1), 73–109.
- Papp Sándor, „Költ Zilhicse hónapban, azaz júniusban.” A fordításban fennmaradt, vagy nem törökül írt oszmán dokumentumok dátumaihoz. In: Jancsák Csaba et al. (szerk.), *Dixit et salvavi animam meam. Tanulmányok a 65 éves Szegfű László tiszteletére*. Szeged, 2007, 165–176.
- Perjés Géza, *Mohács*. Budapest, 1979.
- Petneházi Gábor, Párhuzamos történetek. Egyéniség, politika, hitelesség Istvánffy Miklós és Forgách Ferenc történeti műveiben. In: Ács Pál – Tóth Gergely (szerk.), *„A magyar történet folytatója” Tanulmányok Istvánffy Miklósról*. Budapest, 2017, 141–142.
- Petneházi Gábor, Variációk Dánielre. Az isteni bosszú és gondviselés a 16. századi történetírás nyelvében (Sleidanus, Budina és Forgách). In: Békés Enikő – Kasza Péter – Kiss Farkas Gábor – Lázár István – Molnár Dávid (szerk.), *A reformáció és a katolikus megújulás latin nyelvű irodalma*. Budapest, 2019, 57–72. (Convivia Neolatina Hungarica, 3.)
- Petneházi Gábor – Kasza Péter, „Sic fata volunt” – The Narrative Memory of the Tragedy of Queen Isabella and the Peril of Buda. In: Ágnes Máté – Teréz Oborni (eds.), *Isabella Jagiellon, Queen of Hungary (1539–1559)*. Budapest, 2020, 103–131. (Mohács 1526–2026. Rekonstrukció és Emlékezet)

- Rausch Petra, „Igy kele az kincses Buda az Szolimán terek császár kezében.” Verancsics Antal tanulmánya Buda ostromáról és elfoglalásáról (1541). In: Bessenyei József (szerk.), *Publicationes Universitatis Miskolciensis, Sectio Philosophica, Tomus XIV. – Fasciculus 2.* Miskolc, 2009, 145–192.
- Réthelyi Orsolya, *Mary of Hungary in Court Context (1521–1531)*. PhD. thesis in Medieval Studies, Central European University. Budapest, 2010.
- Rudnay Béla, *Ujfalussyak és Rudnayak pere a Petrőczyek ellen (1543–1591)*. Budapest, 1910.
- Rúzsás Lajos – Szakály Ferenc (szerk.), *Mohács: Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából*. Budapest, 1986.
- E. Sloger, *Der Landsknechtsobrist Konrat von Bemelberg der kleine Hess*. Nördlingen, 1870.
- Sörös Borbála, Verancsics Antal Elogium Urbani Bathiani (1548), *Lymbus* 2012–2013, 40–50.
- Sörös Pongrácz, Statileo János életéhez. In: *A pannonthalmi szent. benedekrendi főiskola évkönyve*. Pannonthalma, 1916, 46–51.
- Sugár István, *A budai vár és ostromai*. Budapest, 1979.
- Szakály Ferenc, *A mohácsi csata*. Budapest, 1975. (Sorsdöntő Történelmi Napok, 2.)
- Szende László – Szvitek Róbert József, Szapolyai János levele Paolo Giovióhoz a Magyar Nemzeti Múzeumban. *Történeti Muzeológiai Szemle* 7 (2007), 265–270.
- Szokola László, A lengyel-litván államszövetség hadszervezete és hadseregei (1501–1531). In: B. Szabó János – Fodor Pál (szerk.), *Új korszak határán. Az európai államok hadügye és hadseregei a mohácsi csata korában*. Budapest, 2019, 64–65. (Mohács 1526–2026. Rekonstrukció és Emlékezet)
- Terei György (szerk.), *Kána – középkori falu Újbudán*. Budapest, 2018.
- Téglássy Imre, Sztárai Mihály kézirata a Historia eliberatonis... Francisci Perenni. *Irodalomtörténeti Közlemények* 88 (1984:4), 458–470.
- Tóth Gergely, Bűnbakképzés és propaganda. Az 1526. évi török hadjárat és a mohácsi csata a kora újkori történetírásban (I. rész: a 16. század történetírása), In: Fodor Pál – Varga Szabolcs (szerk.), *Több mint egy csata: Mohács. Az 1526. évi ütközet a magyar tudományos és kulturális emlékezetben*, Budapest, 2019, 75–148. (Mohács 1526–2026. Rekonstrukció és Emlékezet)
- Török Pál, *I. Ferdinánd konstantinápolyi béketárgyalásai 1527–1547*. Budapest, 1930.
- Hermann Traut, *Kurfürst Joachim II. von Brandenburg und der Türkenfeldzug von Jahre 1542*. Gummersbach, 1892.
- Vadai István, Tinódi Sebestyén Buda vesztéséről. *Tanulmányok Budapest Múltjából* 42 (2017), 151–164.
- Varga Sándor, *Barbaro Daniel (1513–1570)* [doktori értekezés]. Budapest, 1944.
- Varga Szabolcs, A hűséges rokon. Petrovics Péter a Szapolyaiak szolgálatában. In: Fodor Pál – Varga Szabolcs, *Egy elfeledett királyi dinasztia Közép-Európában. A Szapolyaiak*. Budapest, 2020, 145–170. (Mohács 1526–2026. Rekonstrukció és Emlékezet)

- Varga Szabolcs, A Maylád-féle lázadás történetének kritikai vizsgálata. In: *Grastyán Endre Szakkollégium tanulmánykötete 2.*, Szekszárd, 2001, 277–293.
- Varga Szabolcs, *Leonidász a végeken. Zrínyi Miklós (1508–1566)*. Budapest–Pécs, 2016.
- Varga Szabolcs, Megjegyzések II. Lajos király halálához. *Történelmi Szemle* 62 (2020:1), 57–71.
- Végh András, A középkori várostól a török erődig: a budai vár erősítéseinek változásai az alapítástól a tizenöt éves háborúig. *Budapest Régiségei* 31 (1997), 295–312.
- Végh András, Buda árnyékában: Pest város erősítései az 1540-es évek elején. *Tanulmányok Budapest múltjából* 42 (2017), 141–148.
- Végh András, Középkori városnegyed a királyi palota előterében. A budavári Szent György tér és környezetének története a középkorban. *Tanulmányok Budapest Múltjából* 31 (2003), 7–42.
- Veress Endre, *Izabella királyné 1519–1559*. Budapest, 1901.
- Jochen Vötsch, Kaspar I. von Mansfeld-Hinterort. In: *Sächsische Biografie*, hrsg. vom Institut für Sächsische Geschichte und Volkskunde. Online-Ausgabe: <http://www.isgv.de/saebi/> Letöltés dátuma: 2020. november 4.
- Johannes Volker Wagner, *Graf Wilhelm von Fürstenberg 1491–1549 und die politisch-geistigen Mächte seiner Zeit*. Stuttgart, 1966.
- Megan K. Williams, Re-Orienting a Renaissance Diplomatic Cause Célèbre: The 1541 Rincón-Fregoso Affair. In: Szymon Brzeziński and Áron Zarnóczy (eds.), *A Divided Hungary in Europe: Exchanges, Networks and Representations, 1541–1699*, vol. 2: *Diplomacy, Information Flow and Cultural Exchange*. Newcastle, 2014, 11–30.
- Franz Carl Wissgrill, *Schauplatz des landsässigen Nieder-Oesterreichischen Adels von Herren- und Ritterstande IV*. Wien, 1800.
- Andreas Zajic, Die Familie Roggendorf. In: Sabine Haag (hgg.), *Mode in Stahl*. Wien, 2016, 81–87.
- Zolnay László, Buda középkori vízművei. *Történelmi Szemle* 4 (1961:1), 16–55.

ILLUSZTRÁCIÓK JEGYZÉKE

Kihajtható melléklet

1. kép. Erhard Schön: Die Belagerung von Ofen 1541, színezett fametszet, 1541–1542. Albertina, Wien, Inv. Nr. DG1950/401.
2. kép. Virgil Solis: Die Belagerung der Stadt Ofen im Jahre 1541, fametszet, 1542–1543. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, Neg. 4698–4701.
3. kép. Virgil Solis: Die Belagerung der Stadt Ofen im Jahre 1541, fametszet, 1542–1543. Germanisches Nationalmuseum, Graphische Sammlung, Nürnberg, Inv. Nr. HB262.

Képmelléklet

4. kép. Rézmetszet. Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, App. M. 25.
5. kép. Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok, Budapest, ltsz. 2865.
6. kép. [Paolo Giovio:] *Elogia Virorum bellica virtute illustrium, Septem libris iam olim ab Authore comprehensa, Et nun ex eiusdem Musaeo ad viuum expressis Imaginibus exornata*, Basileae, Petrus Perna, 1575, Österreichische Nationalbibliothek, Wien, Inv. Nr. 31.Aa.22 ALT PRUNK.
7. kép. [sic!] verloren 1529. 1544. PLINDENBVRG, rézkarc, 1664 után. Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, App. H. 3029: 22.
8. kép. Erhard Schön fametszete, 1539. Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok, Budapest, ltsz. Fk 6-1937.
9. kép. Olajfestmény, 16. század. Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok, Budapest, ltsz. 8.

10. kép. Olajfestmény, 17. század. Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok, Budapest, ltsz. 438.

11. kép. Olajfestmény, 19. század eleje. Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok, Budapest, ltsz. 53.8.

12. kép. A szerző felvétele.

13. kép. Dominicus Custos: *Atrium heroicum Caesarum, Regu[m], aliarumque summatum, ac procerum : Qui intra proximum seculum vivere, aut hodie supersunt / Chalcographo et editore Dominic. Custode ... cum proem. et epigram.* M. H. A. V. Aug. Vindel. [Augsburg] : [s.n.], 1600-1602, Stadtbibliothek Schaffhausen, S B+ 3.

14. kép. Olajfestmény, Lucas Cranach műhelye. Muzeum Czartoryskich w Krakowie, XII-542.

15. kép. Üdvözlő a Boldogságos Szűz Máriának-triptychon középső elemének részlete, Wielkopolska, tempera, 1529. Polska Akadémia Nauk Biblioteka Kórnicka, Nr. inw. MK 03356.

16. kép. Budapesti Történelmi Múzeum, Középkori Főosztály, fotó: Tihanyi Bence.

17. kép. Hans Paur rézmetszete. Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, App. H. 1960.

18. kép. Martino Rota rézmetszete. Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok, Budapest, ltsz. 4522.

19. kép. Wilhelm Werner von Zimmern: *Die Genealogie der Grafen von Kirchberg.* Württembergische Landesbibliothek Stuttgart, Cod. Don. 593a.

20. kép. Jörg Blobelt felvétele, 2015.

21. kép. Fürstlich Waldecksche Hofbibliothek [Editor] *Klebebande, Band 1*, fametszet, 465. Universitätsbibliothek Heidelberg, <https://digi.ub.uni-heidelberg.de/fwhb/klebeband1/0469>.

22. kép. Id. Lucas Cranach: Hans Sachs Alter 51 Jahr, fametszet, 1545–1600 között. <https://www.joseflebovicgallery.com>.

23. kép. Id. Lucas Cranach olajfestménye. Philadelphia Museum of Art, Cat. 739.

24. kép. Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok, Budapest, ltsz. 770.

25. kép. <https://commons.wikimedia.org>.

26. kép. Aliprando Capriolo: *Ritratti di cento capitani illustri con li loro fatti in guerra brevemente scritti intagliati da Aliprando Capriolo, et dati in luce da Filippo Thomassino, et Giovan Turpino*, Roma, 1596. Biblioteca Comunale di Trento, Amicus Nr. 2370709.

27. kép. Aliprando Capriolo: *Ritratti di cento capitani illustri con li loro fatti in guerra brevemente scritti intagliati da Aliprando Capriolo, et dati in luce da Filippo Thomassino, et Giovan Turpino*, Roma, 1596. Biblioteca Comunale di Trento, Amicus Nr. 2370709.

28. kép. Ferdinand Luthmer: *Die Bau- und Kunstdenkmäler des Rheingaues Keller*, Frankfurt am Main, 1902, Fig. 88.

29. kép. Bildnis des Chursächsischen Regierungsrates Christoph von Carlowitz (1507–1574), litográfia. Staatliche Kunstsammlungen Dresden, Kupferstich-Kabinett, Inv.-Nr.: Sax-top. III –Deutsche Fotothek/Gerhard Döring.

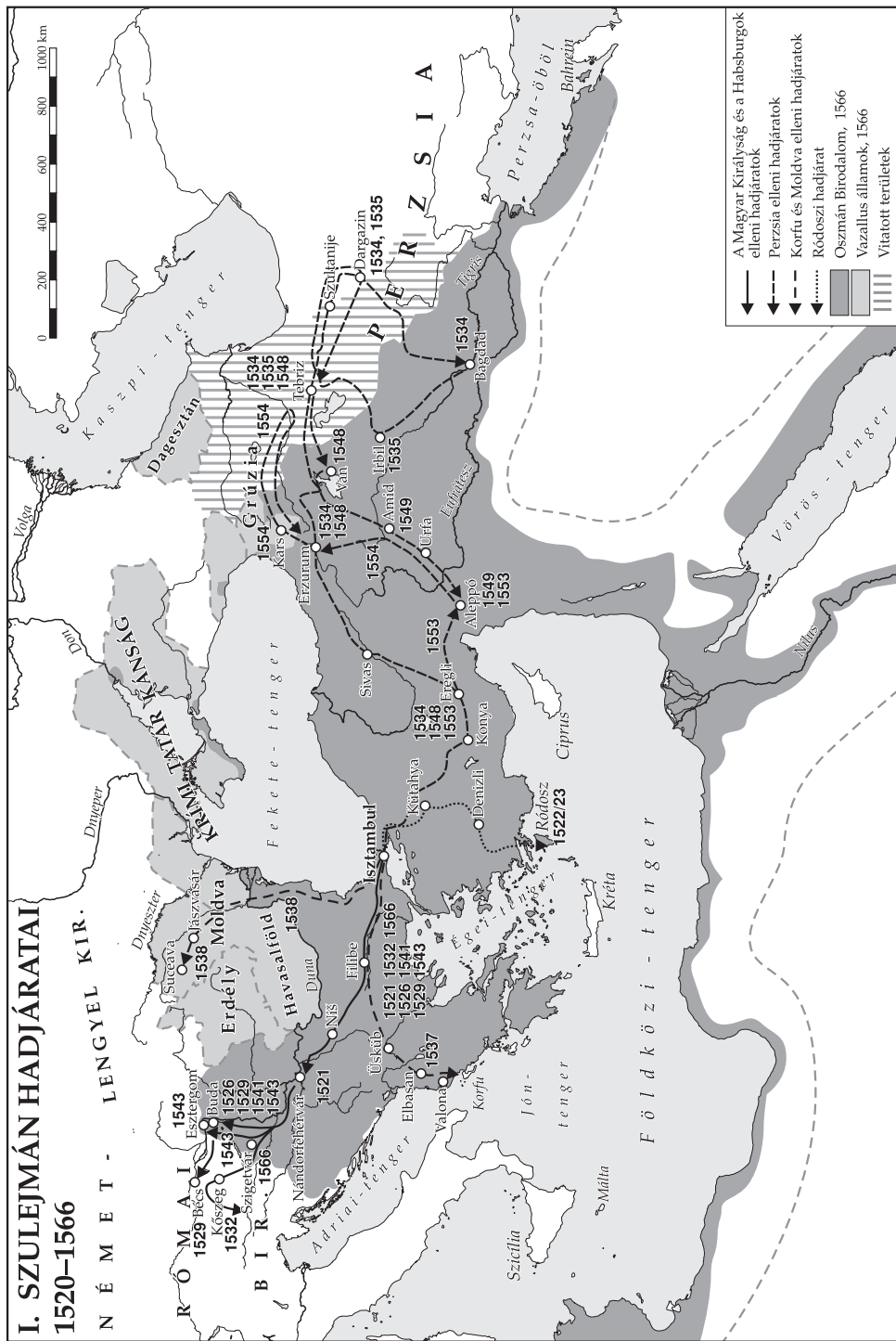
30. kép. Rézmetszet. Herzog August Bibliothek, Sign. 26.4 Geom. 2° (1).

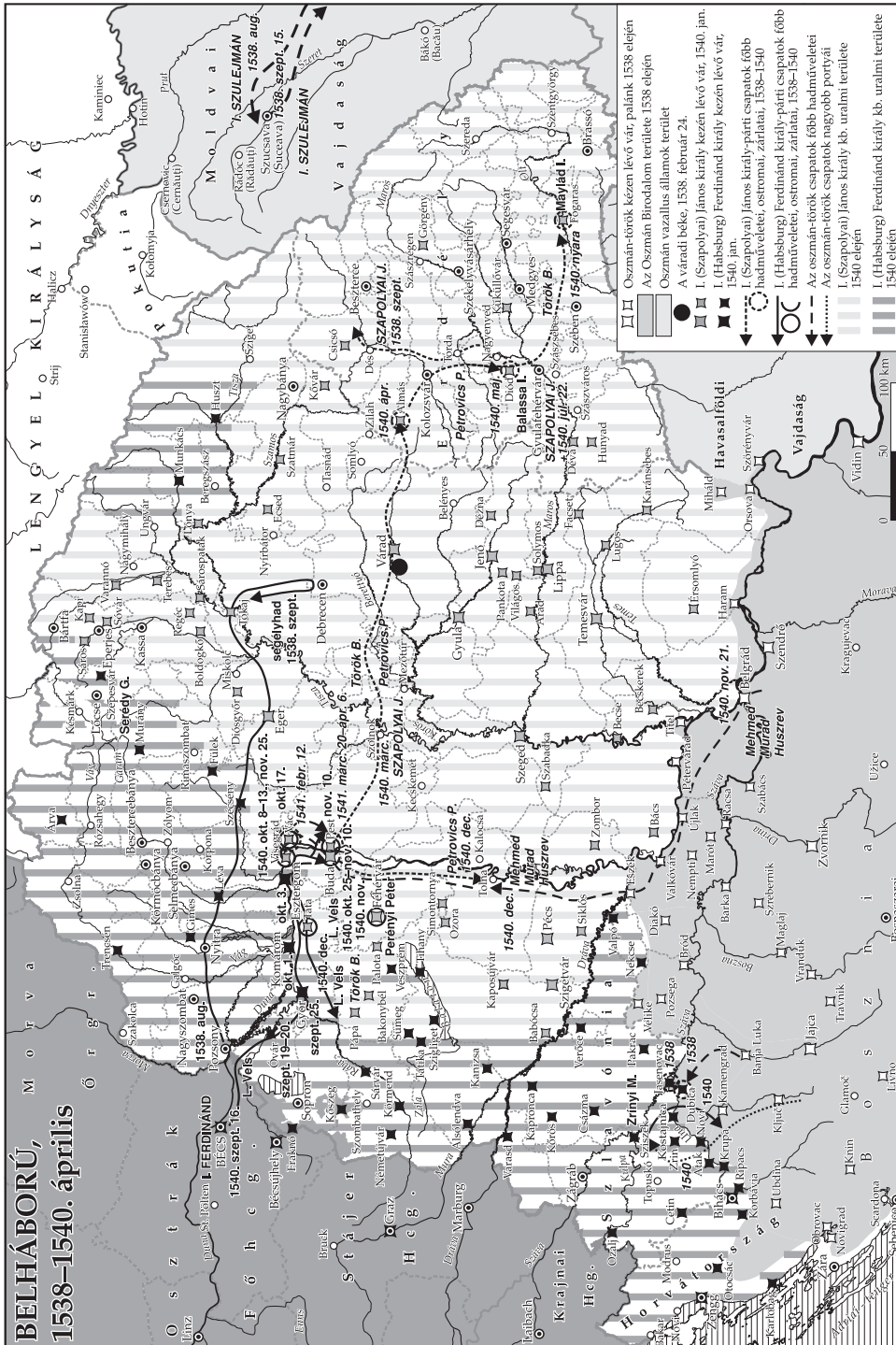
31. kép. Herzog Moritz Churfürst zu Sachsen, színezett fametszet, 1553. Universitätsbibliothek Heidelberg, Inv.-Nr. Cod. Pal. germ. 774.

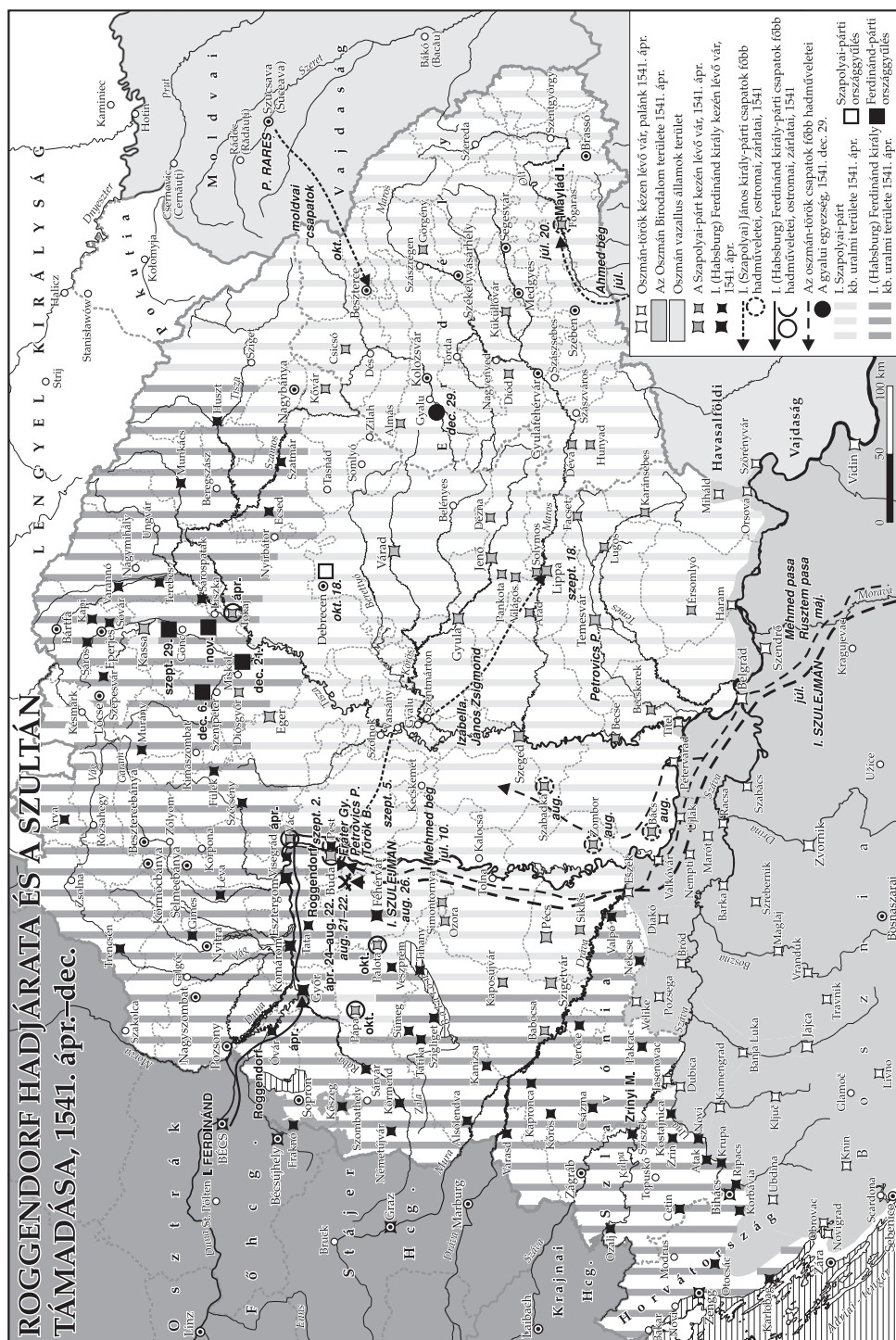
32. kép. Johann Ungnad Freiherr von Sonnegg [Hans Ungnad zu Sonneck]. Österreichische Nationalbibliothek, Porträtsammlung, Inv.-Nr. PORT_00151895_02 POR MAG.

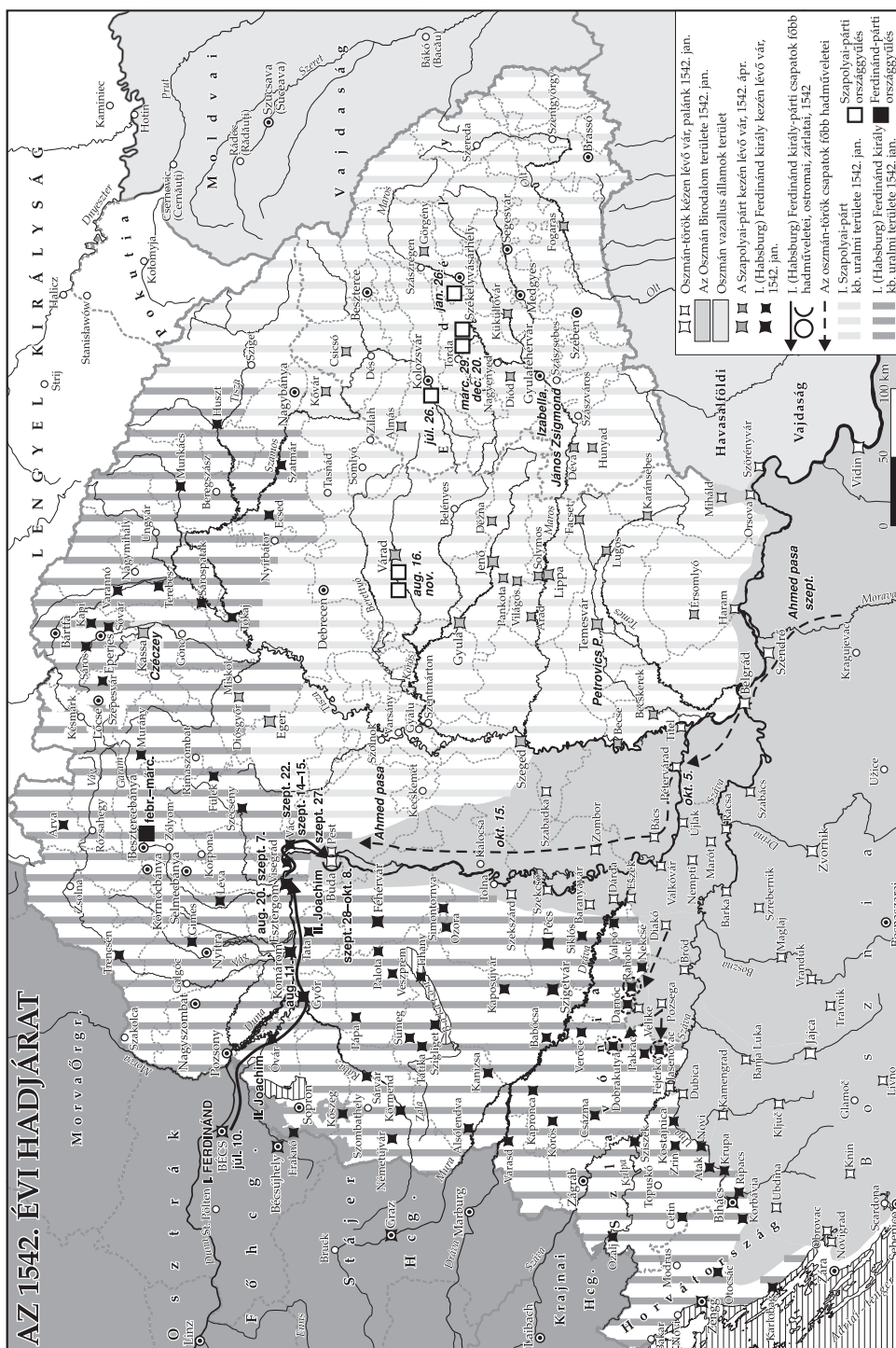
33. kép. Georg Sabinus, Österreichische Nationalbibliothek, Porträtsammlung Inv.-Nr. PORT_00021703_01 POR MAG.

TÉRKÉPEK

SZEMÉLYNÉVMUTATÓ

A, Á

Aba Sámuel, *magyar király* 301
 Abstemius *l.* Bornemisza Pál
 Achmat, Achomates *l.* Ahmed, aga
 Aconus, *bíró* 51
 Ács Pál 322
 Acsády Ignác 95, 300
 Aeneas 396
 Affenstein (Affenstayn), *család* 433
 Agamemnón, *mükéné királya* 309, 511
 Ágost (Erős), *szász választófejedeleme* 432
 Ágoston Gábor 102
 Ahmed (Achmat, Achomates), *aga* 66
 Ahmed *l.* Huszrev
 Akhilleusz 509
 Albert (Habsburg), *magyar király* 72, 74
 Albert, *badeni őrgóf* 480
 Alexandrosz, III. (Iszkender, Nagy Sándor),
makedón király 378, 514
 Almalek al Ashraf Abul Nasr Sayf oddin
 Kansu al Gauri (Campso Gaurius),
mameluk szultán 173, 323
 Ambrus, *hetman* 236
 Amman, Peter 480–481
 Amulius, *albai király* 396
 Andromackhé, *Hektór felesége* 309
 Anna, *pun hercegnő* 396
 Apponyi Sándor 14
 Aquilini, Luigi 457
 Aranyáni Kakas Damján (Kakas de
 Vanyán) 238–239
 Aretino, Pietro 380
 Athinai *l.* Deák Simon
 Átreusz, *mükéné király* 511
 Atthinay *l.* Deák Simon

B

Babay Kis Péter 291

Bácsi Benedek (Báchy) 197, 207, 224, 284,
 305
 Bácsi Ferenc (Báchy, Bácsy, Ferenc deák)
 197, 201, 206–207, 212, 225, 282, 284,
 338
 Baebius, Marcus Tamphilus 398
 Bagi Zoltán Péter 17, 315, 429, 431–432
 Bahl, Peter 28
 Baida *l.* Szapolyai János
 Baier, Thomas 460
 Bajazid, I. (Baiazet, Bajacet, Pajazith), *oszmán szultán* 324
 Bajazid, II., *oszmán szultán* 63, 173
 Bajazid, *oszmán herceg* 175
 Bajoni Benedek 51
 Bajuszos/Bajuszus Tamás *l.* Drayling Tamás
 Bakics Pál 55, 180, 304, 326, 408
 Bakics Péter 55, 495
 Bakócz Tamás, *esztergomi érsek* 479
 Balassa Imre (Ballassy Imreh) 34, 46, 49–
 51, 77–78, 87, 95, 104, 215–216, 333, 449
 Balassa János 50, 104, 216
 Balassa Menyhért (Balassi Menyhért) 50,
 104, 216, 495
 Balassa Zsigmond 50, 104, 216
 Balassa, *család* 316
 Baltadzsi Mehmed, *pasa* 358
 Bamelberg, Cundarus a *l.* Bemelberg,
 Konrad von
 Bánffy (Lossonczy-Bánffy), *család* 55, 85,
 220, 481
 Bánffy Boldizsár (Bánffy Boltezsár, Pamfil
 Boldizsár) 55, 61, 85, 296
 Bánffy László (Ladislaus Banffius, Vanschi
 Lasla) 220, 481
 Baranyai Mátyás 31, 96, 216
 Barbaro, *család* 380
 Barbaro, Daniele 19, 380–381, 383
 Barbaro, Ermolao 380

- Barbaro, Mercantonio 380
 Barcocius *I.* Varkocs György
 Bariska István 435
 Barta Gábor 215, 303–304, 311, 326–327
 Bartoniek Emma 11
 Báthori András (ecsedí, Bátori András)
 107, 290, 436, 456, 458, 481, 495, 517
 Báthori István (ecsedí), *nádor* 214, 237,
 242, 246, 499
 Báthori Klára (ecsedí) 242, 246
 Batthyány Farkas (Bathyány Farkas) 107
 Batthyány Mátyás 80
 Batthyány Orbán (Bathiány/Bathiány/
 Bathyány/Batthiány Orbán) 80, 107,
 153, 161, 176, 216, 219, 223, 228, 269,
 275, 280, 288–289, 294, 308, 311–312,
 316, 325, 331, 364, 404
 Beatrix (Aragóniai), *nápolyi hercegnő, ma-*
gyar királyné 74
 Bebek Ferenc 27, 36–37, 61, 66, 80, 90, 124,
 140, 153, 283, 364, 481
 Bebek Imre 123–124
 Bebek, *család* 124
 Bedeghi *I.* Nyári Ferenc
 Békés Enikő 445
 Bembo, Pietro 381
 Bemelberg, Konrad von (Conradt von
 Bemelberg, Cunradus a Bamelberg,
 Hesseni Konrád, Kurt von Bemelberg/
 Boyneburg, Kis Hesseni) 432–433,
 438, 440, 443–444, 450, 454–455, 466–
 467, 479, 487, 491–492, 508, 518–519
 Benda Kálmán 14
 Bendorff, Quirinus von 477
 Benkő Elek 113
 Berchzi Péter *I.* Korcsolyás Péter
 Beriszló Péter 321
 Bernath, Mathias 63
 Bessenyei József 27, 95, 153, 183, 279–280,
 286, 291, 293, 295, 304, 320, 326
 Bethi Bálint 238
 Bethlen Farkas 19, 45, 50, 61, 77, 82, 89
 Bezzenberger, H. L. 432
 Bíduhán Mehmed, *bég* 503
 Biessichki *I.* Borsita, Melchior
 Bitellis, Alexander de *I.* Vitelli, Alessandro
 Bitskey István 15
 Bleyer Jakab 14
 Bleyschuster, *hajós* 231
 Bodó Ferenc 408
 Bodonius *I.* Rares, Petru
 Bologna, Domenico da 156, 192
 Bonamico, Lazzaro 381
 Bonfini, Antonio 44, 73, 281
 Bonifác, *bécsi nemes* 38
 Bonnicksu, Christoph 478
 Borbás, *deák* 282
 Bornemisza Gergely (Bornemisza Girgel,
 Bornemysza) 128, 160–161, 197, 199–
 201, 206–207, 224, 282–284, 305
 Bornemisza Mihály 240
 Bornemisza Pál (Abstemius) 28, 96, 238
 Bornemisza Tamás (Bor Tamás) 95, 129,
 160–161, 197, 199, 201, 203–204, 206–
 208, 212, 219, 223–224, 230, 279–282,
 284, 288–289, 305, 354
 Borsita, Melchior (Biessichki, Burschius)
 174, 272
 Bosztán cselebi (Musztafa) 53, 100, 265,
 357, 360, 370
 Boyneburg, Kurt von *I.* Bemelberg, Kon-
 rad von
 Bozzay Benedek (Boza Benedek) 302, 303
 Brandenburgi Albert, *szász fejedelem,*
 mainzi érsek 68, 115, 234–235, 505
 Brandenburgi György 85
 Brandenburgi Joachim (Joakimos, Her-
 cegi, Kara Herszeg), *Brandenburg*
 választófejedelme 16–18, 20, 25, 149,
 302, 425, 428–429, 432–433, 438, 441,
 444, 452, 454–456, 458, 461, 465, 468–
 469, 471, 474, 479, 483–485, 491, 493,
 496–497, 501–506, 509, 511, 513, 516,
 518, 520
 Brassicanus, Johann Alexander 150
 Brassicanus, Johann Ludwig 150, 363
 Brodarics István 14, 44, 60, 318, 321–323
 Bruschi, Gaspar (Bruschius, Caspar/
 Kaspar Brusch) 440, 465, 495, 505,
 507, 512–513
 Bruto, Gian Michele (Brutus) 19, 45
 Brüggemann, Fritz 478
 Brzenziński, Szymon 185
 Bucer, Martin 67–69

Buchheim, Walthas von *l.* Puchheim
 Bucholtz, Franz Bernard von 267, 516
 Budina, Samuel 445
 Bulcsú, *magyar vezér* 72
 Burschius *l.* Borsita, Melchior

C

C. Tóth Norbert 15
 Camerarius, Joachim 459–460
 Camerti, Laurenzio 464
 Campeggio, Tommaso 67
 Campso Gaurius *l.* Almalek al Ashraf
 Carlowitz, Cristoph von (Christoff von
 Carlowitz, Karlowitz) 21, 30, 436, 461–
 462, 465, 476–477, 479, 481–482, 485–
 487, 491, 496–497, 502, 506, 517–518
 Cassoviensis, Joannes Antonius *l.* Kassai
 János Antal
 Cerezeda, Martín Garcia de 267
 Cesarini, Giugliano 73
 Cibakházy György 217
 Cicero, Marcus Tullius 323
 Cillei Ulrik 73–74
 Cles, Bernhard von 29
 Cleve hercege *l.* Wilhelm, V.
 Condé grófja *l.* Roggendorf, Christoph
 von
 Contarini, Francesco 472
 Contarini, Gasparo 68
 Corvin, Corvinus *l.* Mátyás, I.
 Cremer, Johann 440, 495
 Cricius, Andreas *l.* Krzycki, Andrzej
 Curtius Rufus, Quintus 514
 Cuspinianus, Johannes 180
 Czarnkowski, Andreas (Andrzej, Jan) 82,
 89, 189, 205, 280, 353
 Czecey Lénárd 50, 323, 364
 Czibak Imre 47–48, 54
 Cziráki Zsuzsanna 112, 248, 516
 Czrepowith Miklós 291
 Csánki Dezső 312
 Csapó Bianka 22
 Csapó Fanni 22, 32, 213
 Csapodi Csaba 14
 Csehy Zoltán 234
 Csepregi Zoltán 238
 Csizmazia Luca 209

D

d'Este, Ercole II., *ferrarai, modenai és
 reggioi herceg* 93, 110
 Damis, von 98
 Dapifer *l.* Waldburg-Trauchburg
 Dávid Géza 127
 De Bern 480
 Deák Bálint (Litteratus) 33, 60, 88
 Deák Simon (Athinai, Atthinay) 50, 80,
 88, 278, 280
 Decebál, *dák uralkodó* 50
 del Vasto, *márki* 185
 Derencsényi Imre, *horvát, dalmát, szlavón
 bán* 414
 Deroy, Wilhelm *l.* Roggendorf, Wilhelm
 Détszy Mihály 37
 Dido, *pun királynő* 396
 Dieskau, Otto von (Otto Fotiscus) 21, 30,
 35–39, 41–42, 65–66, 90, 113, 123–125,
 136, 159, 171, 198, 217, 438, 461, 467
 Dobra Ferenc 238
 Dominitsch, Caspar 89
 Domokos György 70, 86, 110, 187–188, 322,
 381
 Doria, Andrea 162–163, 267
 Dorniello *l.* Tornielli, Filippo
 Döbrentei Gábor 107
 Drágffy Gáspár (Drágfi/Drágfy Gáspár)
 107, 290, 481
 Dralling *l.* Drayling
 Drayling Tamás (Bajuszos/Bajuszus/
 Drailing/Dralling/Dreyling Tamás)
 128, 197, 207, 224–225, 230, 284, 305
 Dresda, Heinrich von 125
 Dreyling Tamás *l.* Drayling
 Dubravius, Jan (Johannes) 44
 Durand de Villegaignon, Nicolas 17
 Dzeláledin, *kádi* 356
 Dzselaádzade Musztafa 180, 356–357, 365–
 366, 375

E

Ebersdorf, Reinprecht von (Herbestulfus,
 Reimbert) 41, 92, 122, 125, 136, 168, 434
 Eck, Johann 67–69
 Eisenberg, (Eysenberg), *család* 433
 Eitzingen (Eyczing, Eytzing), *család* 477

Eitzingen, Erasmus von 477
 Eitzingen, Oswald von 477
 Eitzingen, Ulrich von 477
 Eizingen, Christoph von 477
 Elizabeth *l.* Jagelló, Izabella
 Erasmus (Rotterdami) 321, 381
 Erberstainer *l.* Herberstein, Sigmund von
 Erfort, Kilian von 480
 Erichus Gotschalk 478
 Erkan, Davut 358
 Ernő *l.* Herzog zu Braunschweig und
 Lüneberg, Ernst
 Erzsébet, *magyar királyné* 72–73
 Estári János (Staro) 51
 Eszéki János (Eszéky, Eszyky) 53, 64, 80,
 83, 96, 101, 107, 204, 216, 280, 292
 Eyczing *l.* Eitzingen
 Eysenberg *l.* Eisenberg
 Eytzing *l.* Eitzingen

F

Farkas Gábor Farkas 12–13
 Farnese, Alessandro *l.* Pál, III.
 Faustus 480
 Fazekas István 214
 Fazekas Sándor 260, 505
 Fekete Clitus *l.* Kleitosz
 Felcz Lénárd *l.* Vels, Leonhard von
 Feledi Eusztás 61
 Fels *l.* Vels, Leonhard von
 Fényes Gabriella 113
 Ferdinánd, I. (Ferdinandus, Ferdinandus,
 Habsburg), *magyar király* 13, 16–17,
 25–32, 41, 44, 47–50, 54–55, 57–60,
 62–63, 66, 75, 79–80, 82–83, 85–87,
 91–92, 96, 101–102, 104, 106, 110, 116–
 117, 122, 129, 139, 142, 148–150, 155–156,
 163, 167, 169, 178, 181, 183–186, 188, 194,
 204–206, 214–217, 219–220, 233, 237,
 246, 249, 253, 255, 267–268, 280, 287,
 292, 295–297, 299–303, 313, 325–326,
 333, 335, 339, 341, 347, 353–354, 357, 359,
 363–365, 372, 375–377, 382, 397, 400,
 402, 406–409, 411–412, 423, 427–436,
 441, 443, 445, 447, 449–452, 454, 456–
 458, 472–475, 477, 481–483, 495–501,
 516, 520

Ferdinánd, I. (Aragóniai), *nápolyi király*
 74
 Ferenc deák *l.* Bácsi Ferenc
 Ferenc, I. (Valois), *francia király* 48, 56, 84,
 185–186, 397
 Feridún, *bég* 359
 Fernando, Diego 33, 88
 Ferrero, Giuseppe Giudo 46
 Ficinus, *azonosítatlan személy* 139
 Filsz, Lénárt *l.* Vels, Leonhard von
 Fiolla, *zászlóaljparancsnok* 467
 Flans, Dietrich 482
 Fleckenstein, Heinrich von 478
 Fodor Pál 11–15, 22, 26–27, 49, 127, 175, 179,
 196, 326, 332, 347, 356, 367, 459–460
 Forgách Ferenc 322, 331, 445
 Fotić, Aleksandar 37
 Fotiscus Otto *l.* Dieskau, Otto von
 Földy József 321
 Fragnito, Gigniola 68
 Fraknoi Vilmos 11, 14, 48, 451
 Frangepán Ferenc (Frangapán/Frankapan
 Ferenc) 60, 79, 82, 96, 104, 204, 238,
 292, 295–296, 318, 333, 400, 473
 Fraštacký, Marcin 234, 236–237, 239–240
 Fregoso, Cesare 185
 Frigyes, II. (Pfalzi, Bölcs), *rajnai palota-
 gróf* 69, 180, 304, 326
 Frigyes, III. (Habsburg), *német-római
 császár* 73, 74
 Fueger 38
 Fürstenberg, Friedrich von 429
 Fürstenberg, Wilhelm von 149

G, Gy

Gainsford, Thomas 331
 Gál-Mlakár Zsófia 320
 Gálvez, Francisco Javier Juez 48, 322
 Ganzer, Klaus 67–68, 80
 Gárdonyi Albert 223
 Gárdonyi Géza 11
 Gassaró, *udvaronc* 150
 Gázi Huszrev, (Horos, Usref), *boszniai bég*
 63–65, 91, 116–163, 169, 462
 Gellért, (Szent), *püspök* 128, 132, 156
 Geréb László 381
 Gévay, Anton 82

Giovio, Paolo (Paulus Jovius, Zovio) 19–22, 26, 43–49, 52–56, 58, 60–61, 65–67, 84–85, 91, 93, 99, 101, 126–127, 130, 137, 154, 156, 158–165, 169–170, 173–177, 179–181, 186, 190–193, 195, 198, 210, 230, 232–233, 236, 242, 244, 251, 265, 267, 270, 272–273, 279, 289, 300, 308, 310, 315, 319–323, 326–327, 337, 341, 345, 347, 351, 354, 374, 404, 427, 439–440, 447, 449, 454, 456, 459–463, 465, 468, 470, 472, 475, 486, 488–489, 496, 498, 503–504, 507, 518–519
 Gizella (Giselda), *magyar királyné* 72, 301
 Gleissenstaler 480
 Gnarus *l.* Nyári Ferenc
 Górka, Andrzej (Andreas Górka) 38, 116, 138, 159, 170, 181, 189, 205, 234–235, 241–244, 246–247, 255, 280, 353
 Górka, Lucas 39, 94, 115–116, 234, 241, 244
 Gouwens, Kenneth 14
 Göllner, Carl 12, 14
 Grafton, Anthony 322
 Grauensteiner, Johannes von (Grimens-tayn, Gruenstein, Freiherr von, Gruenstayn) 123, 125, 232
 Grimenstayn *l.* Grauensteiner
 Gritti, Lodovico 44, 47–51, 54, 186
 Gropper, Johannes 68–69
 Gruenstayn *l.* Grauensteiner
 Gruenstein, Freiherr von *l.* Grauensteiner
 Gyenizse Péter 13
 György barát *l.* Martinuzzi (Fráter) György
 Gyulai Éva 319

H

H. Gyürki Katalin 402
 Haag, Sabine 161
 Habsburg, Albert *l.* Albert
 Habsburg, *család* 12, 15–16, 21, 26–28, 31, 45, 51, 59, 68, 70, 72, 74–75, 96, 115, 117, 121–123, 153, 178–179, 186, 214, 219, 234, 237–238, 253, 255, 258, 261, 287, 302, 318, 367, 382, 408, 418, 456, 499, 516
 Habsburg, Erzsébet 29, 49
 Habsburg, Ferdinánd *l.* Ferdinánd, I.
 Habsburg, Frigyes *l.* Frigyes, III.

Habsburg, Károly *l.* Károly, V.
 Habsburg, Mária 28, 75, 214, 435
 Habsburg, Miksa *l.* Miksa, I.
 Habsburg, Orsolya 242
 Hadim Szulejmán (Szolimán, Szulimán), *pasa* 162, 185, 227, 277, 289–291, 293–294, 299, 312–313, 316–317, 327, 329, 348, 354, 359–360, 362, 369, 375–377, 406
 Haideck, Georg von (Freiherr Georg von Haydeck/von Heydeck) 429, 433, 478, 483, 487, 497, 502
 Haiden zu Achau und Gundernstorf, Carl (Hayden) 143
 Hajreddin, *efendi* 100
 Haller, Wolfgang, *kincstartó* 478
 Hammer-Purgstall, Joseph von 100
 Hamón, Moses (Hammón) 183, 332
 Hannibál, *karthagói hadvezér* 225, 509
 Hargittay Emil 271
 Hartvik, *győri püspök* 73
 Hatvani (Horváth) Mihály 456, 516
 Hauffe, Melchior 20, 36, 38, 94, 97–99, 113, 123, 127, 130, 135, 142–144, 149, 161, 170–171, 174, 200, 230–233, 242, 250, 261, 429, 433, 457, 491, 506
 Hazsathia *l.* Roxolána
 Heffelmara, Andreas 240
 Hegyi Géza 51
 Hektór, *trójai herceg* 300, 305, 309, 509
 Henneberg, Graf Ernst von 433
 Hennenseynd, *azonosítatlan személy* 143
 Henning, Eckhard 28
 Henrik, I. (Madarász), *szász herceg, német király* 72
 Henrik, II (Szent), *bajor herceg, német király* 72
 Henrik, III. (Száli), *német-római császár* 32
 Herberstein, Caspar von (Caspar ab Herberstayn) 435
 Herberstein, Sigmund von (Erberstainer, Herberstain, Herberstayn) 81, 139–141, 150, 181, 255, 268, 285, 287, 363, 477
 Herbestulfus *l.* Ebersdorf, Reinprecht von
 Hercegi *l.* Brandenburgi Joachim

Herzog zu Braunschweig und Lüneberg,
Albrecht 479
Herzog zu Braunschweig und Lüneberg,
Ernst (Ernö herceg) 479, 484, 518
Herzog zu Braunschweig und Lüneberg,
Franz 478–479, 518
Hesseni Fülöp, *hesseni örgróf* 68, 456
Hesseni Konrád l. Bemelberg, Konrad von
Hésziodosz, *görög költő* 396
Heyd, Uriel 183
Heydeck l. Haideck, Georg von
Hilchen von Lorch, Johan 478
Hizir, *bég* 358
Homérosz 512
Hopffinger, Thomas 230, 232
Horos l. Gázi Huszrev
Horváth Bertalan 66, 456
Horváth Magda 14
Hosszú Hesseni l. Treschen, Heinrich
Hubay Ilona 14
Hunyadi János 73–74, 414–415
Hunyadi l. Mátyás, I.
Hunyadi László 74
Hus, Jan (Husz János) 455
Husz János l. Hus, Jan
Huszár Imre 14
Huszrev (Ahmed[!], Hizir, Murád[!]),
ruméliei beglerbég 131, 162, 176, 196,
281, 360, 365, 370, 373, 376, 462, 468–
469, 503
Hürrem l. Roxolána

I

Ibrahim, *pasa* 178, 256, 472
Iglshofer, Franz 143
Iglshofer, Laurenz 143–144
Ipsirli, Mehmet 358
Írásné Melis Katalin 113, 438
Isnerk János (Isnerz) 80, 207
István l. János Zsigmond
István, I. (Szent), *magyar király* 33, 53,
72–74, 301
Istvánffy Miklós 13, 19, 45, 61, 65–66, 138,
162, 170, 174, 176, 220, 272, 322, 331,
436, 449, 456, 458–459, 465, 470, 482,
498
Iszabella l. Jagelló Izabella

Iszkender l. Alexandrosz, III.
Iszmail, I. (Izmael), *perzsa sah* 173, 323
Isztefán l. János Zsigmond
Iván, IV. (Rettegett), *moszkvai nagyfeje-
delem* 477
Iványi Béla 12, 104, 123–124, 126
Izmael l. Iszmail, I

J

Jagelló, Anna 27, 75, 121, 242, 408, 435
Jagelló, család (Kázmér-Ház) 15, 74, 214,
408, 411, 416, 437
Jagelló, Izabella (Elizabeth, Iszabella,
János királyné), *magyar királyné* 16,
20, 27–29, 48–49, 53, 58, 81–82, 89, 93,
95–96, 110–111, 116, 139, 193, 203–206,
208, 211–212, 215, 219, 223, 228, 265,
274, 281, 292, 302, 309, 311, 315, 351,
353–354, 364, 381, 383, 404, 408, 410,
422
Jagelló, Kázmér l. Kázmér, IV.
Jagelló, Ulászló l. Ulászló, I. és Ulászló, II.
Jagelló, Zsigmond l. Zsigmond, I., *lengyel
király*
Jahja, *anatóliai, és ruméliei beglerbég* 177,
341
Jahjapasaoglu, Ahmed, *bég* 378
Jahjapasaoglu, Arslán, *bég* 91, 378, 501,
503
Jahjapasaoglu, Bali Kücsük, *budai pasa*
177, 441–442, 459, 462, 472, 503
Jahjapasaoglu, Mehmed, *szendrői és nán-
dorfehérvári bég* 37–38, 41, 46, 63–65,
87, 91–94, 96, 98–99, 101–103, 111–112,
115–117, 154–155, 162–166, 170, 173–174,
177, 179, 188, 218, 231–232, 252, 255,
276, 281, 311, 315, 337, 341, 345–346, 352,
371, 377–378, 461, 493, 496
Jahjapaszáde, Ahmed, *lepantói szan-
dzsákbég* 358
Jahjapaszáde, család 358
Jancsák Csaba 109
Jáni Ferenc l. Nyári Ferenc
Janicki, Klemens (Clemens Janicius,
Klemens Janicjusz) 19, 381, 395, 397
Janko, Wilhelm Edler von 30, 125
Jankovits László 15

János Albert, I. (Jagelló), *lengyel király* 411
 János Frigyes, *szász fejedelem* 67
 János királyné I. Jagelló, Izabella
 János Zsigmond, (Szapolyai, János herceg, István, Isztefán), *választott magyar király* 27, 29, 52, 53, 64, 79, 83, 95, 101, 107–110, 113, 140, 153–154, 165, 203–204, 216–217, 274, 303, 305, 307, 337, 340, 343, 356, 359, 364, 368, 375, 404, 422, 472
 Jászay Pál 302
 Joakimos I. Brandenburgi Joachim
 Jovanović, Neven 48, 322
 Jovius I. Giovio, Paolo
 Józán Ildikó 15
 Jozić, Branko 48, 322
 Juhász Ágnes 22
 Juhász László 13, 301, 312, 494
 Jurisics Miklós (Jurisich) 435
 Justh Ferenc 238
 Justh, *család* 238

K

Kakas de Vanyán I. Aranyáni Kakas Damján
 Kálvin János 68
 Kápolnay Ferenc 55, 151, 493
 Kara Herszeg I. Brandenburgi Joachim
 Karlowitz I. Carlowitz, Cristoph von
 Károly, V. (Habsburg), *német-római császár* 14, 17, 18, 26–28, 44–45, 48, 56, 60, 64, 67–68, 80, 106, 110, 139, 149, 152, 155, 163, 178, 183–186, 335, 359, 397, 399, 412, 432, 435, 452, 468, 505, 516, 520
 Károly, VII. (Valois, Győzedelmes), *francia király* 74
 Károly, VIII. (Valois), *francia király* 43
 Károlyi Árpád 17, 431, 433–434, 436
 Kárpáty Csilla 514
 Karslake, Celia 357
 Kassai János Antal (Johannes Antonius Cassoviensis) 381, 395
 Kasza Péter 11–12, 14, 22, 25, 58, 60, 104, 122, 267, 319, 322, 427, 445, 460, 476, 505
 Kasza Simon 22
 Kasza Vilma 22

Kászim (Gázi Kaszim), *pasa* 180, 304, 326, 352
 Kászon, *bég* 171–172, 180, 182, 185, 326, 402, 455
 Kasztellánfy János 55
 Katona Tamás 11
 Katzianer, Hans 26, 30, 44–55, 127, 172, 177, 178, 408, 455–456, 474, 516
 Kázmér, IV. (Jagelló), *lengyel király* 74, 411
 Kázmér-Ház I. Jagelló, *család*
 Kecseti Márton 55
 Kejván, *előköstoló* 363
 Kelemen, VII. (Giulio de' Medici), *pápa* 43, 457
 Kelenik József 435
 Kemény József 44
 Kemény Lajos 209
 Kendi Ferenc 77–78
 Kenéz Győző 270–271
 Kere Mihály 107
 Keresztelő Szent János 227, 308, 310
 Kertbeny Károly 14
 Keserhiller, Christoff, *kamarai tanácsos* 477
 Khaireddin Barbarossa 162–163
 Kis Hesseni I. Bemelberg, Konrad von
 Kiss Farkas Gábor 445
 Kitanics Máté 13
 Klaniczay Tibor 14
 Kleitosz (Fekete Clitus), *makedón hadvezér* 514
 Kmita, Piotr 82, 381
 Kohler, Alfred 123
 Kolár, Andreas 135, 234, 236–237, 239–240, 315
 Korcsolyás Péter (Brchzi/Korcholás/Korcholyás/Korcsolás Péter) 197, 206–207, 224, 284, 305
 Kornrumpf, Hans-Jürgen 63
 Korpás Zoltán 17, 50, 152, 163, 267, 481
 Kovács Györgyi 113
 Kovács Lea 382
 Königsberg, Ehrenreich von 435
 Krayner, Sebastian (Bastian Kreyner) 144, 231
 Kromer, Marcin 381
 Kruppa Tamás 108
 Krzycki, Andrzej (Andreas Cricius) 381

Kubinyi András 60, 62, 437

Küther, Waldemar 432

L

Laczlavik György 59

Laferl, Christopher F. 267

Lajos, I. (Nagy), *magyar király* 394

Lajos, II., *magyar és cseh király* 12–13, 15, 27–28, 75, 77, 151, 173, 184, 214, 227, 323, 381, 408, 411, 417–418, 458–459, 471

Lakatos Bálint 381

Lamberg, Johannes a I. Saunstein

Landkorońska, Karolina 115, 234–235

Lando, Pietro 397

Lange, Johann 19, 381, 394

Langenn, Friedrich Albert von 476

Lanz, Karl 516

Lascano, Martin 36, 50, 449, 471, 479–481

Lascano, Tomas (Liscanus) 50, 479

Łaski, Hieronym (Łaski Hieronymus/Jeromos) 47, 56–57, 63–64, 82, 93, 102, 139, 183, 185–186, 196, 316, 326, 332, 357, 477

László, V. (Utószülött), *magyar és cseh király* 73

Lavinia, *Aeneas felesége* 396

Lázár István 445

Lázár, *deák* 477

Lazius, Wolfgang 18–21, 25–27, 31–35, 38–40, 57, 59, 65–66, 86–87, 90, 92, 96, 121, 123–124, 126–127, 129–130, 132–134, 138–139, 141–143, 145, 147, 149–153, 158–159, 167, 168, 170–174, 181, 185, 198, 210–211, 223, 231–233, 236, 244, 250, 261, 265, 272, 283, 285, 287, 303, 315, 351, 363, 375, 427–430, 432–437, 439–441, 443–447, 449–450, 455, 457, 461, 464–465, 470–471, 482, 491–493, 498, 504, 506, 516, 518–520

Leining (Leyning), *család* 433

Lél, *magyar vezér* 72

Lengyel Réka 48

Leo, X., *pápa* 43, 53

Leodinus, Hubertus Thomas 429

Leónidasz, *spártai király* 513

Lévay Gábor (Gabriel Leua/Lévai) 220

Leyning I. Leining

Leysser, Maximilian 127–128

Leysser, Ulrich 127

Lilienberg, Joilokus 30

Liliencron, Rochus von 260, 505

Liscanus I. Lascano, Martin

Listhestanius, Sigismundus 171

Litteratus I. Deák Bálint

Livius, Titus 225

Losonczy István 495

Lossonczy Antal 107

Lossonczy, *család* 481

Lucas, Corinne 381

Lučin, Bratislav 48, 322

Ludovici, Carl Günther 232

Lukinich Imre 11, 14, 238

Lutfi (Lütfi), *pasa* 48, 64, 163, 173, 245, 357, 358, 376, 463, 497, 501–504

Luther Márton 67, 494

Luxemburgi, Zsigmond I. Zsigmond, I., *magyar király*

M

Macedóniai László 14

Macejowski, Samuel 243

Magyar Károly 113

Magyar Miklós 240

Maharbal, *karthagói parancsnok* 225

Mahidevrán 175

Mailáth, Johann Grafen 30

Majláth Béla 49, 76

Majoros Máté 22, 151, 381, 505–506

Mansfeld, Karl 433, 438

Mansfeld, Kaspar 433, 438

Marckosth I. Márkus Péter

Mária (Szűz) 497

Mariana márkai I. Medici, Gian Giacomo

Márkó (Márk, Márkus), *deák* 312–313, 327

Márkus Péter (kerek szállási; Marckosth, Markos) 204–205, 207, 228, 274, 280, 288–289, 291, 294, 316, 343, 354, 404

Martinuzzi (Fráter) György (Barát, Fráter György, György barát, Utisenni, Utyeszenics) 16, 27–29, 31–32, 35, 37, 40, 42, 54–55, 58, 60, 62–64, 76, 78–84, 86–91, 93, 96, 98, 101, 104, 108, 112–113, 124–125, 128, 140–141, 145, 150, 153–154, 157–161, 165, 170–171, 175–176, 188–

- 190, 192–195, 197–199, 201–205, 207, 218–219, 225–226, 230, 251, 255, 257, 262, 268–269, 273, 275–276, 280–282, 284–289, 292–294, 298–299, 303, 306–308, 311–313, 316, 318–319, 321, 324–325, 327–328, 351–355, 364, 380, 383, 404, 407–408, 410–411, 451, 456–457, 472
- Márton, V., *pápa* 455
- Máté Ágnes 48, 49, 58
- Mátyás, I., (Hunyadi, Corvin, Corvinus) *magyar király* 15, 28, 30, 33, 59, 74, 290, 318, 324, 394, 396, 415, 469, 480
- Mátyus Norbert 70, 187
- Maylád István (Majlát István), *fogarasi kapitány* 18, 46, 49–53, 76–78, 80, 81, 87, 163, 186, 215, 279, 280, 295, 307, 333, 352, 353, 403, 474, 475
- Mayr, Michael 143
- Mazza, Antonio 20, 36, 60, 62, 65, 70, 71, 73–75, 77, 78, 81–83, 87, 88, 90, 91, 93, 99, 126, 154, 159, 161, 187, 188, 190–194, 197–201, 210, 218, 219, 221, 230, 281, 457, 461
- Mazza, *cortonai katona* 464
- Mazza, Marco (Marchio) 70, 71
- Medici, Angelo 461, 466, 468, 470, 471, 473, 474
- Medici, Cosimo de 44
- Medici, *család* 43–45, 149
- Medici, Gian Giacomo (Jacopo Medici, Melegnano, Mariana márkí, Missana márkí) 149, 233, 253, 429, 436, 443, 449, 457, 461, 462, 478, 480, 481, 483, 486, 507, 517
- Medici, Giulio de I. Kelemen, VII.
- Mehmed (Mehmet), *szultánfi* 294, 373, 376
- Mehmed Zaim 358, 378, 441, 462, 466, 497, 502, 503, 518
- Mehmed, *beglerbég* 177
- Melanchthon, Philipp (Melanchton Fülöp) 67–69, 494, 495, 505
- Melegnano I. Medici, Gian Giacomo
- Meliteo, Carlo 467
- Memhet I. Szofu Mehmed
- Menelaosz, *spártai király* 511
- Mérey Mihály 238
- Meyer, Christian 17, 432–433, 456, 476, 478, 483, 485, 491–492, 516
- Mihrima, *szultána* 348
- Mikola I. Salm
- Miksa, I. (Habsburg), *német-római császár* 28, 74, 75, 92, 181, 214, 469
- Miksa, II. (Habsburg), *német-római császár*; (I.), *magyar és cseh király* 143
- Mirandola, Johannes Thomas Pico della (Mirandolanus) 139–141, 246
- Miskey István 188
- Missana márkí I. Medici, Gian Giacomo
- Mohamed (Mahomet, Mehmet), *próféta* 109, 152, 185, 326, 332, 350, 359, 362, 369, 397, 444, 510, 512
- Molnár Dávid 445
- Monfort, *család* 433, 438
- Móric, (Szász Móric), *szász választófejedele* 17, 30, 432–433, 438, 440–441, 455, 465–466, 469, 476, 478–479, 482, 484–485, 488, 495, 505–507, 512–514, 518
- Morone, Goiovanni 67
- Muley Hassan, *tuniszi szultán* 162, 163
- Murád I. Huszrev
- Murád, *aga* 487, 496, 498, 518
- Murád, II., *oszmán szultán* 73
- Murád, III., *oszmán szultán* 358
- Murád, *klisszai bég* 63, 66, 91, 462
- Murád, *pasa* 503
- Musztafa I. Bosztán cselebi
- Musztafa, *nikápolyi bég* 163
- Musztafa, *oszmán herceg* 175
- Mutnoky, Mihály 294, 299, 312, 315–316, 327, 329
- Mühlen, Karl-Heinz zu 67–68, 80
- N, Ny**
- Nádasdy Anna 50, 77
- Nádasdy Tamás 30, 33–34, 50, 62–63, 77, 87, 90, 92, 96, 104–105, 122, 220, 487, 495
- Nagy György 355
- Nagy Imre 234
- Nagy Iván 237
- Nagy Lajos I. Lajos, I.
- Nagy Sándor I. Alexandrosz, III.

Nagybákay Péter 435
 Nagyllés János 381
 Necpálfi Ferenc 238–239
 Nehring, Karl 150, 181
 Nemes Gábor 331
 Németh S. Katalin 14
 Neudegg, Otto von, *kamarás* 449
 Neudegg, Wilhelm von (Guilelmus von Neudegg) 449
 Neumann Tibor 15, 28, 74
 New Ferentz *l.* Nyári Ferenc
 Numitor, *albai király* 396
 Nyári Ferenc (bedeghi; Gnarus, Jáni Ferenc, New Ferentz, Wiary, Wueg) 31, 55, 66, 85, 96, 99, 172, 189, 216, 219, 252, 255, 257, 283, 296, 481
 Nyáry Albert 70

O, Ö

Oberleitner, Karl 33, 85, 98
 Oborni Teréz 27, 48–49, 54, 58, 81
 Oláh Miklós 60, 150, 318, 348
 Oláh Szabolcs 15
 Orlovsky Géza 15
 Orseolo Ottó, *velencei dózse* 301
 Orseolo Péter *l.* Péter, I.
 Ország János 83
 Ország, *család* 156, 192
 Orucs, *csausz* 286–288, 292, 293, 307
 Ostrosics János (Jenusch Ustrositz) 99
 Ottó, I., *német-római császár* 72
 Ovidius, Publius Naso 381, 396
 Owchiarevius *l.* Ucsarovics
 Őrsi Nagy Péter 226
 Ötvös Péter 260, 505

P

P. Kovács Klára 156
 Paczan Péter *l.* Palczán Péter
 Pajazith *l.* Bajazid, I.
 Pál, III. (Alessandro Farnese), *pápa* 28, 43, 45–46, 48, 56, 67, 397, 454–455, 457
 Palczán Péter (Paczan Péter, Palchan Péter, Szabó Péter) 51, 129, 197, 207, 211, 223–224, 230, 282–284, 305
 Pálffy Géza 123, 127, 214, 237–238, 429, 434, 435

Pallavicini, Alessandro 187
 Pallavicini, Sforza 187, 457–458, 463, 471
 Pálosfalvi Tamás 15
 Palotás György 48
 Pamer Nóra 37
 Pamfil Boldizsár *l.* Bánffy Boldizsár
 Pap Norbert 13
 Papp Sándor 107, 109, 356, 359, 501
 Patócsy Miklós (Patóchy Miklós, Pathóchy Miklós) 107, 290
 Patrizi, Francesco 322
 Pecsevi, Ibrahim 366
 Pekry Lajos (Pökri Lajos) 406
 Pemfflinger Katalin (Terek Bálintné) 406
 Peregi Albert 238
 Perennot de Granville, Nicolas 66–68
 Perényi Ferenc 49, 60, 471, 472
 Perényi János 481
 Perényi Miklós 83
 Perényi Péter (Pereny, Peryny, Príni) 51, 60, 62, 79–80, 82–84, 88–89, 91, 93, 96, 104, 125, 139–140, 145, 155, 158–159, 165, 167, 169–170, 181, 188–190, 193, 196–197, 199, 218–219, 231, 249–251, 255–257, 262, 272, 283, 285, 292, 295–297, 300–301, 303–304, 316, 333, 351, 359, 364, 376, 400, 403, 436, 441–442, 449–451, 456, 458, 460–461, 464–466, 471–475, 481, 493–500, 517
 Perjés Géza 11
 Perváne, *szandzsákbég* 358
 Pesthényi Gergely (martonosi, Pöstényi, Pöstyéni) 51, 176
 Pesthy Ferenc 287
 Pesti Gábor 213
 Péter, I. (Orseolo Péter), *magyar király* 301
 Péter, IV., *moldvai fejedelem* 163, 186, 332, 353
 Petneházi Gábor 22, 45, 58, 154, 319, 322, 445–454
 Petrovics Péter, (Petrovith, Petrovity, Petrovith, Petruit, Petruitt, Wacki Péter, Wick Petrus/Péter), *temesi ispán* 16, 27, 51–52, 54, 58, 64–65, 80, 83, 88, 93, 96, 101, 107, 116, 140, 161, 165, 176, 180, 203–205, 214, 216, 218, 223, 228–229, 255, 269, 271, 273, 275, 277, 280,

- 283, 285–286, 289, 293–294, 298, 307–308, 311–312, 316, 319, 325, 328, 332, 351, 353–355, 364, 404, 408, 410
- Pfirt, Wolf Dietrich von (von Pfiert, Theodoricus a Pfyrd, Wolfgang Dietrich) 432–433, 438, 443, 450, 455, 487, 492, 519
- Pflug, Julius 67–69
- Pfyrd, Theodoricus a l. Pfirt, Wolf Dietrich von
- Píri Mehmed, *pasa* 356
- Pistorius, Johannes 68–69
- Pocanius l. Puchheim
- Podjebrád György 73–74
- Podmaniczky János Mirkó 107, 227, 253, 274, 289, 291, 308, 404
- Podmaniczky, *család* 253
- Polheim, Niklas von 477
- Policzki, Joannes 243
- Porębski, Piotr 145, 160, 165, 174, 193, 194, 208–213, 226, 246, 250, 270, 281, 302, 311, 312, 315, 324, 332–336, 344, 346–348, 350, 351
- Pósán László 408
- Poszwiathni, *kamarás* 246
- Pökri Lajos l. Pekry Lajos
- Pöstényi, Pöstyéni l. Pesthényi Gergely
- Pray György (Georgius Pray) 30, 64, 83, 101, 104, 319
- Priamosz (Priamus), *trójai király* 509
- Príny Péter l. Perényi Péter
- Ptolemaiosz, orvos 64
- Puchheim, Balthasar Freiherr zu Winckelberg (Pocanius, Walthas von Buchheim) 170, 174, 184, 232
- Q**
- Quintilius Varus, Publius 142
- Quitow, Christoph von 483
- Quitow, *család* 483
- Quitow, Henning von 483, 487, 497, 502
- R**
- Rabenstein 38
- Rabucher, Florian 143–145, 148, 168–169, 172, 233, 248–250, 253, 255–264, 272, 285, 286, 304, 325, 368
- Rakovszky György (Rakovi György) 238–239
- Rareș, Petru (Bodonius) 163, 215, 459
- Ráskay Balázs 224, 284
- Ráskay István 60–61, 80, 104, 481
- Ráskay, *család* 224, 284
- Ratkoš, Peter 97, 127
- Rausch Petra 320
- Reibisch (Ribisch), *közkatona* 440, 465, 488, 507, 514, 518
- Reischach, Eck von (Eitel Egg von Reischach) 121, 123, 125, 130, 132–133, 135–137, 167, 171, 230, 232
- Remus, *Romulus testvére* 396
- Réthelyi Orsolya 435
- Reuchlin, Johannes 67
- Révay Ferenc (Franciscos Réwaj, Réway Ferenc) 150, 160–161, 237–239, 283, 295–297, 315
- Révay Ferenc, ifj. 238
- Révay István 237–239
- Révay János 238
- Révay László 238
- Révay Lőrinc 238
- Révay Mihály, 238
- Révay, *család* 237
- Réwaj/Réway Ferenc l. Révay Ferenc
- Rhea Silvia, *Romulus és Remus anyja* 396
- Ribisch l. Reibisch
- Rincon, Antonio 84, 185, 186
- Ritschavik, *család* 479
- Ritscher, *kapitány* 480
- Rogandorff, Vilelm, Rogadorphus Guilelmus l. Roggendorf, Wilhelm Freiherr zu
- Roggendorf, Rogendorfi l. Roggendorf, Wilhelm Freiherr zu
- Roggendorf, Christoph von (Condé grófja) 130, 161, 200–201, 207, 230, 283
- Roggendorf, Wilhelm Freiherr zu (Guilelmus Rogendorphus, Rogendorf, Rogendorfi, Rogondorf, Vilhelmus, Vilelm Rogandorff, Wilhelm Deroy) 16, 18–21, 25, 29, 51, 70, 92–93, 95, 97–98, 102, 106, 112, 117, 119, 121–123, 125–126, 128–133, 135–145, 147–149, 155–164, 166–167, 169–170, 172–173,

- 187–190, 192–201, 203, 205–207, 212–213, 218–219, 221, 223, 225, 230–232, 235, 244, 248–249, 252–253, 255, 258, 260–261, 271, 280–285, 297, 299, 302, 306, 338, 351, 353, 361, 365, 367, 370–372, 378, 397, 400, 403, 409, 455, 463, 471, 505, 513
- Romulus, *Róma alapítója* 396
- Rotmansdorf, Otto von (Rotmansdorfius) 435
- Roxolána (Hazsathia, Hürrem, Rozza), *I. Szulejmán felesége* 175, 331–332, 348
- Rozza *I. Roxolána*
- Rudnay Béla 238
- Rufo, *zászlóaljparancsnok* 467
- Rusztém, (Rusztán, Rüsztém), *pasa* 64, 100, 150, 163, 176, 181–182, 184, 275, 346, 348, 360, 374, 405
- Rúzsás Lajos 11, 303
- S**
- Sabinus, Georgius *I. Schuler, Georg*
- Sachs, Hans 19, 143, 145, 148, 172, 174, 233, 248, 260–266, 272, 286, 368, 404, 444, 446–447, 465, 470, 488–489, 504–509, 518
- Sah, szultána 48
- Salamanca, Francisco de 96, 481
- Salamon (Szülejmán), *izraeli király* 362, 373, 378
- Sallustius, Caius Crispus 28, 435
- Salm, Niklas Graf zu, *ifj. (Mikola, Nicolaus Salm)* 28, 57–58, 81–82, 88, 94, 96, 139–140, 142, 150, 169, 181, 187–188, 204, 232, 252, 255, 258, 268, 285, 287, 315, 363, 375, 408, 520
- Sando, Prudencio de 267
- Sándor (Jagelló), *lengyel király* 411
- Sanudo, Francesco 70
- Sárkány Ambrus 49
- Sattler, Heinrich 232
- Saunstein, Hans Lamberg zu (Johannes a Lamberg) 435
- Savorgnano, Paolo 354
- Scherentei, Karl von 483
- Schnauber, testőr 440, 488, 518
- Schneberg, Hans von 480
- Schön, Erhard 142, 157–158, 193–194, 220–221, 224–225, 248, 260, 284
- Schroeder, Felix von 63
- Schulenburg, Jakob 483
- Schulenburg, Mathias von der 478
- Schuler, Georg (Georgius Sabinus) 505, 509
- Schweitzer-Burian, Silvia 431, 455
- Scipio, Publius Cornelius Africanus, *római hadvezér* 509
- Seib, Gerhard 432
- Seiger, Johan von 478
- Serédy Gáspár (Seredy, Serédi) 36, 55, 104, 217, 255, 283, 285, 296, 301, 364, 456, 481, 495
- Serédy György 481
- Sforza, Bona 49, 82, 110
- Sforza, *család* 58
- Sforza, Francesco 149
- Sirih Imre (Siri) 206, 282
- Skent, Firedrich 481
- Sleidanus, Johannes 445
- Soboczki, Thomas 234
- Solger, E. 432
- Solimanus *I. Szulejmán, I.*
- Solis, Virgil 432, 464, 508
- Solms, család 433
- Sörös Borbála 331
- Sörös Pongrácz 48
- Sövényházi Dóra 237
- Speciacasa, Mario 37, 66, 99, 168, 436
- Stampsius 38
- Staro János *I. Estári János*
- Statileo, Giovanni (János) 48, 228, 318, 410
- Stöckel, Leonhard (Stöckel Lénárd) 238
- Strabon *I. Sztrabón*
- Streitberg (Streitperg) 447
- Sudár Balázs 100, 357–358, 501
- Sugár István 12
- Sulyok Balázs (Swlyok) 107, 295
- Sulyok István (Swlyok) 295
- Swlyok *I. Sulyok István, Sulyok Balázs*
- Sz**
- Szabadkai Mihály 321
- Szabados János 97, 476, 485
- Szabó Ádám 115, 234, 235

- Szabó Fülöp (Szabó filep) 282
 Szabó Imre 282
 Szabó János, B. 11–13, 22, 234, 408, 459
 Szabó Péter *l.* Palczán Péter
 Szabó Sára 22
 Szakály Ferenc 11, 303
 Szalaházy Tamás, *veszprémi püspök* 214, 499
 Szalay János 31, 33, 220
 Szalay László 95, 107, 109, 208–209, 215, 271, 319, 325, 328
 Szalkai László 49
 Szapolyai Borbála 49
 Szapolyai György 49, 151, 178
 Szapolyai Imre 28
 Szapolyai, család 27, 49, 54, 70, 79–80, 84, 104, 107, 124, 153, 179, 219, 224, 278, 284, 294, 311, 316, 318–319, 329, 346–347, 356, 382, 397, 423, 457
 Szapolyai János, (Johannes de Baida), *magyar király* 12, 13, 16, 26–29, 31–32, 35, 42, 44, 46–53, 55–58, 60, 64, 70, 75–81, 83–89, 95–96, 98, 101, 104, 107–108, 110, 124, 140, 153, 156, 170, 178–179, 183, 189, 191–192, 203–205, 214–215, 217, 219, 224, 227, 245, 268, 278, 280, 282, 284, 287, 289, 292–293, 295, 298, 301–304, 307–311, 318, 324–326, 329, 333, 335, 337, 339–340, 343–348, 350–351, 353, 356, 359, 362–365, 368, 375, 377–378, 382–383, 397, 400, 407–411, 415, 418, 423, 437, 441, 443, 451, 457, 472, 474, 499
 Szász Móric *l.* Móric
 Szebelédi Zsolt 12, 13, 301, 494
 Szegedy-Maszák Mihály 15
 Székely (kövendi), *család* 435
 Székely Jakab (kövendi), 435
 Székely Lukács (Johannes Zakhlius) 435
 Szelim, I., *oszmán szultán* 173, 183, 323, 357
 Szelim, II. (Szelim Zoltán, Vad), *oszmán szultán* 175, 294, 302, 304–305, 373, 376
 Szende László 52
 Szerémi György 20, 95, 228, 249, 278, 285, 287, 300–310, 317, 322, 324–327, 329–330, 351, 401, 404–405, 408, 445, 483–484, 487–488, 494–497, 502
 Szilágyi Mihály 74
 Szilágyi Sándor 355
 Szofu Mehmed (Memhet), *pasa* 131–134, 145, 147, 162–167, 170, 173–174, 176, 196, 209, 212, 226, 231, 235, 255, 261, 271, 281, 354, 360, 365–366, 370–371, 374, 376, 377, 401–403, 409
 Szokola László 459
 Szokoli Ferenc 229
 Szokoli, család 229
 Szokollu Mehmed, *nagyvezír* 358
 Szolimán *l.* Szulejmán, I., Hadim Szulejmán
 Szőcs András 223
 Sztárai Mihály 60, 472, 473
 Sztrabón (Strabon) 321
 Szúfi Mehmed, *pasa* 358
 Szulejmán, I. (Solimanus, Szolimán, Szulimán), *oszmán szultán* 11, 13, 17, 44–50, 52, 53, 56–57, 60, 63–64, 75–76, 100–101, 107–108, 150–151, 162–163, 169, 173–186, 194, 203, 214, 227, 249, 265, 268, 273, 295, 298–299, 302–303, 318, 323–327, 331–334, 337, 344, 346, 348, 356–357, 359, 363, 365, 367, 370, 373, 375–378, 380, 395, 397, 399, 403, 405–407, 409–410, 418–420, 423, 456–457, 460, 462, 471–472, 474–475
 Szulimán *l.* Hadim Szulejmán, Szulejmán, I.
 Szülejmán *l.* Salamon
 Szvitek Róbert 52
- T**
 Tahmaszp, I., *perzsa sah* 162, 195, 376, 462
 Tandori Dezső 260
 Tarnowski, Jan Amos 459–460
 Téglásy Imre 472
 Teiss, Hans (Hans Teyss/Teis) 144, 174, 232
 Tekeoglu Mehmed, *pasa* 358
 Terek Bálint *l.* Török Bálin
 Terek Bálintné *l.* Pemfflinger Katalin
 Terek Ferenc *l.* Török Ferenc
 Terentius, Publius Afer 349
 Thuróczy János 73
 Thúry József 100, 356–358, 501

Thurzó Elek (Alexius Turzo Thwrzó) 30–34, 55, 60, 62, 77, 80, 90, 96, 104, 220, 234, 235, 238, 253, 295–297, 479, 481
 Thurzó Szaniszló 44
 Thwrzó Elek *l.* Thurzó Elek
 Tifstetter, Wolf 478
 Tinódi Lantos Sebestyén 18, 300, 321, 380, 382, 383, 400, 402–404, 406–410
 Tomori Miklós (Tomory Miklós) 107
 Tomori Pál 49
 Tornielli, Filippo (Dorniello, Torelli) 427, 434, 443, 457, 466, 468, 473, 474, 482
 Tóth Ágnes 22
 Tóth Ferenc 516
 Tóth Gergely 12, 49, 322, 460
 Török Bálint, enyingi (Terek/Törek Bálint, Türck Waland, Valentinus Török) 16, 27, 51, 54, 55, 61, 62, 64, 65, 78, 79, 80, 83, 86, 91, 92, 96, 101, 104, 106, 107, 124, 140, 143, 153, 158, 164, 165, 167, 169, 170, 176, 180, 181, 190, 203, 216, 217, 226, 228, 231, 250, 251, 255, 256, 269, 271, 272, 275–277, 285–289, 294, 295, 298–300, 304–306, 308, 309, 311, 314, 316, 321, 325, 326, 331, 351–353, 355, 363, 382, 383, 400–406, 408–410, 443, 455, 474, 475, 494
 Török Ferenc (Terek Ferenc) 406
 Török Imre 363
 Török Pál 57
 Török, család 276, 363, 406
 Traianus, Caesar Nerva Augustus, *római császár* 50
 Traut, Hermann 17, 431–434, 436
 Trecchio, Lodovico 463
 Treschen, Heinrich (Hosszú Hesseni) 232
 Turkovics Miklós (Turkovith, Turkowith) 51, 206, 211, 227, 230, 274, 282, 287, 297, 299, 305, 328, 331, 343, 354
 Turzo, Alexius *l.* Thwrzó Elek
 Türck Waland *l.* Török Bálint
 Tyr, Blasius 236

U

Ucsarovics Péter (Owchiarevius) 325
 Ujváry Gábor 48

Ulamán, (Ulama, Ulemán) *boszniai bég* 162, 163, 441, 462, 466, 470, 501, 503
 Ulászló, I. (Jagelló), *magyar király* 73, 458
 Ulászló, II. (Jagelló) *magyar és cseh király* 15, 28, 74–75, 212, 214, 411
 Ungnad, Hans 21, 427, 434–436, 438, 440–441, 443–450, 456, 458, 461, 464, 466, 468–471, 483, 487–488, 496–497, 502–504, 516–520
 Usref *l.* Gázi Huszrev
 Ustrositz Jenusch *l.* Ostrosics János
 Utisenni *l.* Martinuzzi (Fráter) György
 Utyeszenics *l.* Martinuzzi (Fráter) György

V

Vadai István 383, 400
 Vajk Ádám 331
 Valois, család 45, 186
 Vanschi Lasla *l.* Bánffy László
 Vaponius, Stanislaus *l.* Wapowski, Stanislaw
 Várallyai Szaniszló 80, 90
 Varchi, Benedetto 45
 Várday Pál 59, 238, 296, 456, 479
 Varga Bernadett 12, 13
 Varga Szabolcs 11, 13, 15, 26–27, 49–50, 55, 77, 238, 333, 456, 460
 Varkocs György (Barcocius, Warkoch Gyergy) 21, 65, 121, 125, 136, 138–139, 144, 170, 189, 219, 232, 283, 461, 467
 Varkocs Kristóf 65
 Varsik, Branislav 234
 Vas László 312
 Vas, *család* 312
 Vašut, Tomaš 234
 Végh András 22, 37, 156, 349
 Veli, *bég* 217
 Velius, Caspar Ursinus 12, 127, 180
 Vels, Leonhard von (Felcz Lénárd, Fels, Filsz) 16, 18–20, 23, 25–26, 29–41, 55, 59–63, 66, 71, 82, 85–93, 96–99, 101, 104–106, 122–123, 125, 148–149, 151, 155, 181, 204–205, 216–218, 253, 296–297, 302, 351, 365, 378, 400, 409, 427–430, 457, 461, 471, 481
 Venetich János 107

Verancsics Antal 21, 45, 48, 95, 152, 154, 173, 175, 180, 203, 205, 208, 213, 215, 228, 270–271, 273–274, 278–279, 287, 289, 299–300, 308–310, 315, 318–325, 327–331, 333, 337, 341, 344–351, 353, 354, 404

Verancsics Faustus 289, 292, 293, 298

Verancsics Mihály 48

Verbetius, Verbőczy *l.* Werbőczy

Veress Endre 51, 53, 410

Veszprémy László 408

Vetranović, Mavro (Nikola Vetranović Čavčić) 19, 382, 411, 414–415, 418, 422–423

Vico, Enea 61, 65, 127, 154, 158, 164, 190, 462–464, 484, 488

Visconti, Dante 45, 154, 454

Vistarino, *nemesifjú* 463

Vitelli, Alessandro (Alexander de Bitellis) 427, 434, 440, 443, 449, 454, 457–459, 461, 463–468, 470–471, 486, 488–489, 496, 498, 504, 507, 519

Vitruvius, Marcus Pollio 380

Vötsch, Jochen 433, 438

W

W. Kovács András 51

Wacki Péter *l.* Petrovics Péter

Wagner, Johannes Volker 149

Waldburg-Trauchburg, Jakob von (Dapifer, Jakob III; Waldburg-Truchess) 440, 447–448, 470, 479, 508, 520

Walder, Johannes 321

Wapowski, Stanislaw (Stanislaus Vapornius) 320

Warkoch Gyergy *l.* Varkocs György

Weilern, Georg Lorenz von (Georg Lorentz von Weilen) 230, 491

Weisprach, Hans von 483

Weltzer, Johann, *tanácsos* 520

Wenzel Gusztáv 301, 494

Werbőczy Imre (Verbőczy) 313, 330, 402, 495

Werbőczy István (Verbetius, Werbeczy, Werbewczy) 53, 60, 64, 80, 83, 88, 96, 101, 107, 176, 180, 185, 204–205, 216, 228, 269, 275, 280, 289, 292, 294, 299, 303–305, 308–317, 325–331, 351, 354–355, 364, 402, 404, 458

Werkinsch 483

Wernher, Georg (Wernher György) 238

Wiari *l.* Nyári Ferenc

Wick Petrus/Péter *l.* Petrovics Péter

Wied, Hermann von 69

Wilhelm, V. (Cleve hercege), *jülich-klevebergi herceg* 452

Williams, Megan K 185

Wissgrill, Franz Carl 143

Wolfgang Dietrich *l.* Pfirt, Wolf Dietrich von

Wolfn, *azonosítatlan személy* 481

Worthuttn, *parancsnok* 144, 231

Wueg *l.* Nyári Ferenc

Z, Zs

Zajic, Andreas 161

Zakhlius Jacobus *l.* Székely Lukács

Zamora, Andres 174, 265, 267–269, 272, 362

Zárai Jeromos 30, 159, 242, 436

Zarnóczy Áron 185

Zbonski, Jan 82

Zieger, Richard 67

Zimmermann, T. C. Price 45, 154, 454

Zolnay László 127

Zrínyi Miklós 363, 456, 465, 474, 482, 484

Zwingli, Ulrich 68

Zsigmond Ágost, II. (Jagelló), *lengyel király* 29, 49

Zsigmond, I. (Jagelló, Öreg), *lengyel király* 15, 28–29, 47–49, 58–59, 78, 110, 175, 180–181, 212, 215, 219, 243, 253, 411, 459

Zsigmond, I. (Luxemburgi), *magyar király, német-római császár* 59, 72, 113, 156, 219, 350, 394

Zsófia, *mazóviai hercegnő* 246

HELYNÉVMUTATÓ

A, Á

Abaúj vármegye (SK, H) 219
 Abaújszina *l.* Szina
 Áden (YAR) 162
 Adriai-tenger 398
 Africa (*provincia*, TN; Afrika 1; Mehmedia) 162, 163
 Afrika 1. *l.* Africa (*provincia*)
 Afrika 2. (*kontinens*) 152, 395
 Aigues-Mortes (F) 56
 Aladzshahiszar *l.* Kruševac
 Alamánország *l.* Német-római Császárság
 Alba Iulia *l.* Gyulafehérvár
 Aleppó (SYR) 173, 323, 358
 Algír (Algier, DZ) 17, 18, 152, 163, 399
 Alhéviz (→Budapest, H; Kisebb Pest, Kreinfeld) 156, 217, 223
 Almás, Almašu *l.* Váralmás
 Aplok 59, 471
 Alsó-Ausztria (A) 88, 93–94, 125, 143, 166, 168, 429, 431, 435, 477
 Alsó-Itália *l.* Itália
 Alsó-Pannónia *l.* Pannónia 2.
 Alsóvár *l.* Visegrád
 Alvinc (Vințu de Jos, RO) 407
 Anatólia *l.* Kis-Ázsia
 Anglia (GB) 431
 Appennini-hegység (I) 398
 Aquincum *l.* Óbuda
 Arab-tenger 162
 Arnstedt (D; Arnstet) 480
 Atyina (Vočin, HR; Pokina) 364
 Augsburg (D) 30, 69, 72, 85, 126, 270, 434
 Ausztria (A; Osztrák Hercegség) 18, 25, 57, 71–74, 84–85, 131, 134, 143, 148–150, 152, 155, 165, 167, 170–171, 174, 180, 184–185, 188, 244–247, 253, 268, 287, 344, 348, 428–434, 438, 449–452, 460, 499

Azerbajdzsán *l.* Sirván

Ázsia 47, 152, 179, 395

B

Babilón (IRQ) 162, 178, 184, 316
 Babócsa (H) 481
 Baden-Württemberg (D) 123
 Bagdad (IRQ) 178, 358
 Baja (H) 493
 Bajorország (D) 27, 123, 149
 Balassagyarmat (H; Gyarmat) 316
 Balaton (*tó*, H) 180, 352
 Balkán (*reg.*) 53, 177, 382, 414, 437, 511
 Banská Bystrica *l.* Besztercebánya
 Bardejov *l.* Bártfa
 Bártfa (Bardejov, SK) 238
 Bába (H) 430
 Bécs 1. (Wien, A; Bécsország, Vienna, *l.* még Simmering) 12–13, 15, 22, 25, 28–30, 38–39, 47, 57, 63, 69, 75, 77, 80–82, 86–88, 94, 96–98, 104, 116, 121, 124–125, 128, 138–139, 148–149, 169–170, 178, 180–181, 204, 219, 235, 242, 244–246, 253, 268, 287–288, 296–297, 302, 304, 326, 357–358, 375, 382, 411, 422–423, 427–429, 431–434, 436–437, 449–452, 455–458, 468, 471, 473, 477–478, 482, 491, 493, 498–499, 501, 506, 520–521
 Bécs 2. *l.* Újbécs
 Becse *l.* Törökbecse
 Becskerek (Zrenjanin, SRB) 364
 Bécsújhely (Wiener Neustadt, A, Újhel) 73, 82, 148, 181, 242, 246–247, 474, 493
 Bécsvára *l.* Újbécs
 Belgium (B) 66
 Belgrád (Beograd, SRB; Belgrade, Nándorfehérvár, Nándorfejérvár) 12–14, 37, 84, 91, 112, 162, 165, 173, 177, 185, 215,

227, 228, 235, 244, 245, 295, 321, 360,
377, 445, 468
Beograd *l.* Belgrád
Berendt (ismeretlen település, H) 112
Besztercebánya (Banská Bystrica, SK) 431,
436
Bibersburg *l.* Vöröskő
Bizánc *l.* Isztambul
Boroszló (Wrocław, PL) 115, 116
Bosanska Gradiška *l.* Gradisca Illyrica
Bosznia (BIH; Bosznia-Hercegovina) 63,
65, 66, 163, 166, 196, 215, 267, 348, 462
Bosporusz (TK) 71, 475
Bozók (Bzovík, SK) 216
Böhmschbrod *l.* Český Brod
Brandenburg (D) 483, 505, 518
Brandýs nad Labem (CZ; Brandeis) 477
Braşov *l.* Brassó
Brassó (Braşov, RO) 54
Bratislava *l.* Pozsony
Bruck an der Leitha (A; Bruck) 478
Budafok (→Budapest, H) 285
Budapest *l.* még Alhévíz, Budafok, Csepel-
sziget, Csőt, Felhévíz, Felső-Vízivá-
ros, Gellért-hegy, Háros, Kamaraerdő,
Kelenföld, Kerepes, Logod, Margit-
sziget, Nap-hegy, Óbuda, Ónos-sziget,
Ördögárok, Pest, Rákossziget, Sas-hegy,
Szentfalva, Tabán, Újbécs, Várhegy,
Víziváros
Bulgária (BG; Dél-Bulgária, Nyugat-Bul-
gária) 53, 370, 462
Bzovík *l.* Bozók

C, Cs

Çaldiran *l.* Csálidirán
Calibia *l.* Clupea
Cambrai (F) 43
Cambridge (UK) 68
Campania (I) 398
Cannae (I) 225
Caransebeş *l.* Karánsebes
Castel Giuchiu *l.* Csicsó-vár
Castelnuovo *l.* Herceg Novi
Cattaro *l.* Kotor
Cegléd (H) 364
Český Brod (CZ; Böhmschbrod) 477

Cheb (CZ; Eger 2) 505
Cibakháza (H; Czibakháza) 312
Citta di Castello (I) 467, 471
Cittavecchia *l.* Starigrad
Cividale del Friuli (I) 354
Cluj-Napoca *l.* Kolozsvár
Clupea (Kelibia, TN; Calibia) 162, 163
Como (I) 43, 46
Comoi-tó (I) 43
Condé-en-Brie (F; Condé) 161, 200, 230
Cremušina *l.* Tallóc
Crépy (F) 43
Czibakháza *l.* Cibakháza
Csálidirán (Çaldiran, TK; Csálidirán) 173,
323
Csallóköz (SK; Schütt) 148, 232, 299, 478
Csehország (CZ; Cseh Királyság, Nyu-
gat-Csehország) 72–74, 85, 237, 365,
411, 477, 499, 501, 505
Csepel-sziget (→Budapest, H; Csepel) 134,
142, 166–168, 171, 250, 256
Cserepes *l.* Kerepes
Csett *l.* Csőt
Csicsó-vár (RO; Castel Giuchiu) 78
Csongrád vármegye (H) 51
Csőt (→Budapest, H; Csett, Csút) 285
Csurgó (H) 316, 363
Csút *l.* Csőt

D

Dacia (R) 72
Dalmácia (HR) 63, 72, 128, 436, 462
Damaszkusz (Damascus, SYR) 358, 414
Dánia (DK) 431
Danubius *l.* Duna
Dárda (Darda, HR; Tárda) 401
Debrecen (H) 363
Dél-Bulgária *l.* Bulgária
Dél-Dunántúl *l.* Dunántúl
Dél-Németország *l.* Német-római
Császárság
Délosz (GR; Ortigia) 398, 511
Demsed *l.* Dömsöd
Déva (Deva, RO) 79
Dévén (Devin, SK; Theben) 478
Devin *l.* Dévén
Didymoteicho (GR; Dimetoka) 357

Dimetoka *l.* Didymoteicho
 Dimiskár *l.* Temesvár
 Diód (Stremț, RO) 78, 95
 Diósgyőr (→Miskolc, H) 216
 Diu (IND) 162
 Dömsöd (H; Demsed) 290
 Drabos *l.* Dráva
 Dráva (*foljó*, I, A, SLO, H, HR; Drabos)
 64, 91, 103, 186, 321, 352, 361, 363, 367,
 370, 372, 373, 377, 401, 403, 405, 409,
 420, 430, 468
 Dresda, Dresden *l.* Drezda
 Drezda (Dresden, D; Dresda) 97, 476, 477
 Drinápoly *l.* Edirne
 Dubrovnik (HR, Ragusa) 18, 382
 Duna (*foljó*; Danubius, Ister, Istros) 16,
 30, 32–33, 38, 41, 53, 59, 61–62, 65–66,
 68, 73, 83–87, 89, 91–93, 96–97, 99,
 102–103, 105–106, 113–115, 122, 123,
 127–129, 131–135, 137, 140, 143–144,
 146–147, 150–151, 156, 158, 163–164,
 166, 169–171, 182, 185, 190–191, 194,
 204, 210, 217–219, 221–222, 225–226,
 228, 230, 240, 242, 244, 249–251, 253,
 255, 257–258, 262–263, 268, 271–272,
 277, 280–281, 284–286, 290, 294, 299,
 304, 306, 310, 312, 321, 323–324, 335,
 338, 344, 348, 352, 359, 361, 363, 365,
 367, 370–372, 374–377, 379, 395–396,
 399, 402–403, 410, 413, 420, 430–431,
 433, 436–440, 443, 445, 449, 456–457,
 459, 461, 463–464, 469–470, 477–480,
 482–487, 491, 493, 495–498, 503–504,
 506–509, 512, 513, 517–519, 522
 Dunántúl (H; *l. még.* Dél-Dunántúl, Észak-
 Dunántúl) 55, 122, 326, 430, 435
 Dzszerba *l.* Meninx

E, É
 Eau (azonosítatlan síkság Visegrád közelé-
 ben, H) 481
 Ebersdorf (A) 478
 Edirne (TK; Drinápoly) 100, 102, 163, 228,
 318, 370, 371, 377
 Égei-tenger 510
 Eger 1 (H) 456, 472, 473
 Eger 2 *l.* Cheb

Egyiptom (ET) 173, 323, 348, 356
 Elba (*foljó*, CZ, D) 477, 512
 Elzász (F) 80, 123
 Embsen (D; Embs) 480, 481
 Epeirosz (GR; Epirosz) 162
 Eperjes (Prešov, SK) 238
 Epirosz *l.* Epeirosz
 Erdély (RO; Erdél, Erdélyország) 16, 18,
 46–48, 50, 51, 77–79, 87, 89, 95, 96,
 102, 106, 163, 178, 186, 203, 215, 216,
 228, 240, 276, 277, 279, 293, 313, 315,
 318, 319, 335, 340, 349, 351–355, 362–
 364, 368, 375, 377, 380–382, 397, 400,
 407, 410, 411, 456, 471, 494
 Észak-Dunántúl *l.* Dunántúl
 Észak-Itália *l.* Itália
 Észak-Németország *l.* Német-római Csá-
 szárság
 Észak-Tirol *l.* Tirol
 Eszék (Osijek, HR; Eszík) 44, 46, 55, 172,
 177–178, 226, 295, 321, 361, 364, 373,
 377, 401, 435, 454–456, 474
 Esztergom (H; Isztargom, Strigonium) 17,
 25, 30–31, 46, 50, 59, 62, 87–88, 97, 110,
 150, 164–165, 173, 188, 226, 233, 267,
 284, 297, 299, 302, 315–316, 324, 352,
 381, 429–430, 436, 449–450, 456, 458,
 461, 470–471, 478–481, 491, 493, 498,
 504, 522–523
 Európa (Frengisztán) 12, 14–17, 21, 43–45,
 47–48, 56, 63, 71, 100, 102, 151, 366,
 382, 395, 432, 435, 460, 469, 501

F
 Făgăraș *l.* Fogaras
 Farkas-sziget (A; Wolff) 433, 491, 506
 Fehér vármegye (R) 78
 Fehérvár *l.* Székesfehérvár
 Fejérvár *l.* Székesfehérvár
 Felhéz (→Budapest, H) 217, 225
 Fellegvár *l.* Visegrád
 Felső-Ausztria (A) 85, 148, 430, 431
 Felső-Itália *l.* Itália
 Felső-Magyarország (SK) 55, 238
 Felső-Németország *l.* Német-római Csá-
 szárság

Felső-Víziváros (→Budapest, H; Szent Mihály külváros, Szentpétermártír) 191–192, 217
 Felső-Víziváros *l.* Víziváros
 Finsterwalde (D) 30
 Firenze (I; Firenzei Köztársaság) 44–45, 149, 457
 Firenzuola (I) 457
 Fischamend (A) 478
 Flandria (B) 77, 80, 97
 Fogaras (Făgăraș, RO) 51, 78–79, 353
 Földközi-tenger 17, 163
 Franciaország (F) 17, 80, 136, 149, 185, 432
 Frankfurt (D) 505
 Freistadt *l.* Nagymaros
 Frengisztán *l.* Európa
 Friuli (*reg.* I) 46

G, Gy

Gallia (*provincia*) 348
 Gallipoli (*félsziget*, TK; Geliboli) 366
 Galw *l.* Gyalu
 Geglyérdhegy *l.* Gellért-hegy
 Geliboli *l.* Gallipoli
 Gellért-hegy (→Budapest, H; Geglyérd-hegy, Gellért hegye, Gellérthegy, Szent Gellér, Szent Gellért-hegy, Szent Gellért hegye) 16, 20–21, 114, 121, 122, 126, 128, 131–133, 135, 143, 147, 158, 164–165, 169–171, 174, 184, 191, 193, 210, 219, 226, 230–232, 234, 239–242, 244, 249, 251, 256, 261, 271–272, 281, 283–286, 304, 325, 354, 360–361, 366–367, 374, 376, 402, 409–410, 463, 484, 487, 517–518
 Genova (I) 398
 Gent (B) 80, 98, 161, 200, 230
 Germánia *l.* Német-római Császárság
 Gesztes *l.* Várgesztes
 Gniezno (PL) 381
 Görögország (GR) 152, 162, 173, 324
 Gradisca Illyrica (→Bosanska Gradiška, Stara Gradiška, BIH, HR; Gradisca) 63
 Granikosz (*foljó*, TK) 514
 Graubünden (*kanton*, CH) 123
 Gudzsarát (IND) 162

Guntersdorf (A) 477
 Gyalu (*puszta*, H; Galw, Gyula) 312, 457
 Gyarmat *l.* Balassagyarmat
 Gyer *l.* Győr
 Gyeri Szent-marton *l.* Pannonhalma
 Győr (H; Gyer, Raab) 30–31, 38, 41, 92, 151, 331, 428–429, 435, 478, 491, 493
 Gyula *l.* Gyalu
 Gyulafehérvár (Alba Iulia, RO; Gyula-fejérvár) 53, 78, 228, 318, 355, 410

H

Hadrumentum (Szúsza, TN; Susa) 162–163
 Hagenau *l.* Haguenau
 Haguenau (F; Hagenau) 27, 80
 Halkali (→Isztambul, TK; Halkalu Bunár) 377
 Halle (D) 476
 Háros (→Budapest, H) 285
 Havasalföld (RO) 53, 414
 Heidelberg (D) 359, 501
 Herbersdorf (A) 87
 Herceg Novi (MNE; Castelnuovo, Hercegnovi) 267
 Hessen (D) 69, 432, 455, 479, 491
 Hispánia *l.* Spanyolország
 Hont vármegye (SK) 36
 Horvátország (HR) 54, 76, 128, 215, 364, 401, 434, 462
 Hrad Červený Kameň *l.* Vöröskő
 Hunedoara *l.* Vajdahunyad
 Hungaria, Hungariae Regnum, Hungary *l.* Magyarország
 Hunyad, Hunyadvár *l.* Vajdahunyad

I

Illíria (SLO, HR, BIH, MNG; Illyria, Illyricum) 54, 63, 72, 128
 India (IND) 162
 Indiai-óceán 162
 Ingolstadt (D) 25
 Innsbruck (A) 232, 473
 Iónia (TK) 175
 Ipolyszalka (Salka, SK; Szalka) 316
 Irak (IRQ) 357
 Irán (IR) 376

Istanbul *l.* Isztambul

Ister, Istros *l.* Duna

Isztambul (Istanbul, TK; Bizánc, Konstantinápol, Konstantinápoly, Róm, Sztambul, *l. még* Halkali, Küçükçekmece) 16, 37, 40, 47, 49, 53, 57, 59–60, 64, 76, 78–79, 82–83, 88, 91, 100–102, 107, 109, 139, 141, 151–152, 154, 163, 176, 178–179, 183, 185, 196, 232, 245, 268, 275, 288, 293, 302–303, 309, 314–315, 318, 326–327, 331–332, 347–348, 356, 358, 364, 370–373, 376–377, 395, 422, 435, 462, 472, 477

Isztargom *l.* Esztergom

Isztria (SLO, HR) 436, 478

Itália (I; *l. még* Alsó-Itália, Észak-Itália, Felső-Itália, Közép-Itália) 43–44, 46, 50, 56, 69, 85, 110, 128, 136, 154–155, 185, 191, 277, 318, 323–324, 331, 382, 396, 398, 432, 454, 457, 466, 471, 479, 509

Izrael (IS) 510

J

Jajca (Jajce, BIH) 215

Jambol (BG; Janboli) 370

Janboli *l.* Jambol

Januszków (PL) 381

Jeruzsálem (ISR) 254, 397

K

Kahlenberg *l.* Kopasz-tető

Kakat *l.* Párkány

Kalacsa *l.* Kalocsa

Kalinyingrád (RUS; Königsberg) 505

Kalocsa (H; Kalacsa) 91, 96, 430

Kamaraerdő (→Budapest) 402

Kána *l.* Kánya

Kánya (H; Kána) 402

Karaferje (GR) 358

Karánsebes (Caransebeș, RO) 293, 410

Karintia (A) 85, 471

Karlóca (Sremski Karlovci, SRB) 378

Karthágó (TN) 163, 396, 509

Kassa (Kosice, SK) 50, 351, 364

Kék-Nílus *l.* Nílus

Kelenföld (→Budapest, H; Kronfeld) 123, 134, 143, 165, 189, 218–219, 230–232,

239–240, 249, 261, 271, 285, 305–306, 348, 366, 374, 402

Kelibia *l.* Clupea

Kerepes (→Budapest, H; Cserepes) 286

Keresztes (H; Körösztés) 408

Kis-Ázsia (Anatólia, Nyugat-Anatólia) 100, 366, 373, 377, 514

Kisebb Pest *l.* Alhévíz

Kis-Phrygia *l.* Phrygia

Klissza (Klis, HR) 63, 348, 462

Kolozsvár (Cluj-Napoca, RO) 78, 383, 406

Komárom (Komarno, SK, H) 30–31, 41, 92, 123, 149, 151, 171, 181, 188, 233, 428–429, 478, 480

Komárom-sziget 77, 90, 93, 173

Konstantinápol, Konstantinápoly *l.* Isztambul

Konstanz (D) 455

Kopasz-tető (*hegy Vác közelében*; H; Kahlenberg) 99

Korbava (Krbava, HR; Korbávia) 414

Korkoras *l.* Krka

Kosice *l.* Kassa

Kosovo Polje, Koszovó *l.* Rigómező

Kostajnica (BIH) 456, 474

Kotor (MNE; Cattaro) 462

Kotori-öböl (MNE; Rizoni-öböl, Rizonicus sinus) 267, 462

Köln (D) 69

Königsberg *l.* Kalinyingrád

Körös (*folyó*, RO, H) 312

Körösztés *l.* Keresztes

Kőszeg (H) 435

Közép-Európa 44

Közép-Itália *l.* Itália

Krajna (SLO) 93, 435

Krakkó (Kraków, PL) 15, 18, 48–49, 253, 320, 381

Kraków *l.* Krakkó

Krbava *l.* Korbava

Kreinfeld *l.* Alhévíz

Kréta (*sziget*, GR) 510

Krka (*folyó*, HR; Korkoras) 321

Kronfeld *l.* Kelenföld

Kruševac (SRB; Aladzshahiszár) 503

Kunszentmárton (H) 312

Kutná Hora (CZ; Kuttenberg) 431

Kuttenberg *l.* Kutná Hora
 Küçükçekmece (→Isztambul, TK) 377
 Külső-Szolnok vármegye (H) 312
 Künthosz (*hegy*, GR) 511

L

Lajta (*folió*, A, H) 478
 Laskó (Lug, HR) 364
 Latium (I) 396
 Lausitz (D) 85
 Leipzig *l.* Lipcse
 Lengyelország (PL; Nagy-Lengyelország)
 115, 186, 215, 320, 364, 381, 411
 Leobersdorf (A) 180, 304, 326, 455
 Leptis Parva (TN) 162
 Liguria (I) 398
 Linz (A) 70, 148, 149, 429, 431
 Lipcse (Leipzig, D) 476
 Lipova *l.* Lippa
 Lippa (Lipova, RO) 180, 215, 228, 293–294,
 311, 312, 316, 351, 355, 364, 405, 410, 456
 Litvánia (LT) 59, 110, 253, 411
 Ljubljana *l.* még Nauportos
 Lobositz *l.* Lovosice
 Logod (→Budapest, H) 306
 Lovosice (CZ; Lobositz) 477
 Lug *l.* Laskó
 Lugas *l.* Lugos
 Lugos (Lugoj, RO; Lugas) 293, 410
 Lydia (*tartomány*, TK) 398
 Lyon (F) 45

M

Macedónia (MKD) 163
 Madár-hegy, Madárhegy *l.* Nap-hegy
 Magnészia (TK) 175
 Magyarország (H; Hungaria, Hungary,
 Magyar Föld, Magyar Királyság,
 Magyarhon, Pannónia 1, Regnum
 Hungariae, Ungaria, Ungarn) 11,
 13–15, 17–18, 26–33, 37–38, 41, 44–50,
 52–53, 55–57, 59, 62, 64–65, 69–75, 77,
 80, 82–85, 87–89, 92–93, 97, 101–102,
 104, 107–108, 115–116, 122–123, 125, 127,
 139, 142–143, 147–152, 155, 157, 162–163,
 165, 173, 176–178, 180, 183–189, 196,
 203–204, 206, 214–216, 219, 227, 229,

237, 241–243, 245–246, 249, 253, 261,
 281–282, 288, 292–294, 300–304, 307,
 311, 318, 335–336, 339–342, 345, 349,
 351–352, 356–359, 361–362, 365, 368,
 372–373, 381–382, 394–395, 398, 407,
 411–413, 417, 421–423, 428–432, 434–
 435, 440, 451–453, 455, 457–460, 471–
 472, 474, 476–477, 481, 485, 493–495,
 498–500, 505–506, 510, 512, 516, 520,
 524

Mahomedia (TN; Mahometa) 162
 Makkah al-Mukarramah *l.* Mekka
 Mallorca (*sziget*, E) 46
 Malom-tó (→Budapest, H) 217
 Margitsziget (→Budapest, H; Szent Margit-
 sziget) 132, 462, 483, 486, 507, 517
 Maros *l.* Nagymaros
 Mauritánia (RIM) 163
 Medgyes (Mediaș, RO) 47, 186
 Mediaș *l.* Medgyes
 Medve (Medvedov, SK; Weisskirchen) 478
 Mehmedia *l.* Africa
 Meissen (D) 30, 42
 Mekka (Makkah al-Mukarramah, SA)
 357–368
 Meninx (Dzserba, TN) 162–163
 Merseburg (D) 72
 Methoni (GR; Methón, Modon) 173, 324
 Mezopotámia (IRQ, SYR, TK) 162
 Milánó (Milano, I) 46, 149, 246
 Modena (I) 70, 110
 Modon *l.* Methoni
 Moesia (Moesia Inferior, Moesia Supe-
 rior, Mysia) 51, 72, 514
 Mohács (H; Mohach, Mohacium, Muga-
 cium) 11–15, 22, 44, 48–49, 55, 58, 63,
 75, 77, 151, 173, 177–178, 180, 214, 237,
 302–303, 318, 321–323, 364–365, 374,
 381–382, 408, 411, 414, 417–418, 430,
 458–460
 Moldva (RO) 318, 357
 Monasterium, Monasztir *l.* Ruspina
 Monostor (→Komárom, H) 31
 Monte Cassino (I) 382
 Montenegro (MNE) 163, 169, 462
 Morvamező (Moravské pole, SK) 478

Morvaország (CZ; Morva Örgrófság) 85,
 92, 196, 315, 431, 477, 499, 519
 Moszkva (RUS; Moszkvai Nagyfejedelemség) 477
 Mugacium *l.* Mohács
 Mura (*folyó*, A, HR, H, SLO; Noaros) 321
 Mühlberg (D) 149, 432
 Mükéné (GR; Mükéna) 511
 Mysia *l.* Moesia

N

Nabeul *l.* Neapolis
 Nagy-Lengyelország *l.* Lengyelország
 Nagymaros (H; Freistadt, Maros, Szabadváros) 33, 253, 259, 481, 491
 Nagymegyer (Velký Meder, SK) 478
 Nagy-Phragia *l.* Phrygia
 Nagyszeben (Sibiu, RO; Szeben) 51, 53
 Nagyszombat (Trnava, SK; Tyrnavia) 135, 204, 234, 236–237, 240, 296–297
 Nagyvárad (Oradea, RO; Várad) 13, 16, 26, 28, 46–48, 51, 54, 75–79, 81, 101, 104, 203–204, 215, 223, 295, 302, 318, 351, 364
 Nándorfehérvár *l.* Belgrád
 Nap-hegy (→Budapest, H; Madár-hegy, Madárhegy) 158, 192–193, 204, 220, 281
 Nápoly (Napoli, I) 60, 162
 Naszály-hegység (H) 99
 Nauportos (→Ljubljana, SLO) 321
 Neapolis (Nabeul, TN) 162, 163
 Necpál (Necpaly, SK) 238
 Németalföld (B, L, NL) 149, 161, 200, 230
 Német-római Császárság (Alamánország, Felső-Németország, Germánia, Német Birodalom, Németország, Némötorország, Nímetország, Római Birodalom 2. Szent Birodalom *l. még* Dél-Németország, Észak-Németország) 14, 16–17, 27, 30, 44, 56, 64, 66–69, 80, 96, 128, 140, 148–149, 151–152, 178, 232, 260, 266, 335, 404, 408, 431–434, 451–452, 454, 468–472, 475, 493, 499–501, 505–506, 510, 520, 523
 Nice *l.* Nizza
 Nílus (*folyó*; *l. még* Kék-Nílus) 173, 323

Nímetország *l.* Német-római Császárság
 Nizza (Nice, F) 17
 Noaros *l.* Mura
 Nógrád (H) 188
 Novi Bečej *l.* Törökbecse
 Numicus *l.* Rio Torto
 Nürnberg (D) 14, 18–19, 30, 85, 260, 264, 455, 492, 521, 523–525

Ny

Nyitra vármegye (SK) 238
 Nyugat-Anatólia *l.* Kis-Ázsia
 Nyugat-Bulgária *l.* Bulgária
 Nyugat-Csehország *l.* Csehország

O, Ö

Obertyn (UA) 459
 Óbuda (→Budapest, H; Aquincum, Samborja, Scambria, Sicambria, Skanborja, Skanbria, Vetus Buda) 35, 61, 96, 105, 123, 156, 173, 191, 204–205, 207, 216, 226–227, 265, 268, 273, 286, 294, 296, 306, 309, 318, 348, 351, 374, 404, 410, 461–462, 483, 486, 507, 517, 520, 525
 Odera (*folyó*, CZ, PL, D) 505
 Oedenburg *l.* Sopron
 Ónos-sziget (→Budapest, H) 134, 143, 164, 231, 250, 256, 261–262, 272, 285
 Oradea *l.* Nagyvárad
 Oroszország (RUS; Rúsország) 501
 Ortygia *l.* Délosz
 Osijek *l.* Eszék
 Oszmán Birodalom (Rúm, Török Birodalom, Törökország) 13, 44, 48, 57, 96, 100–102, 108–109, 139, 153, 173, 177, 228, 245, 265, 280, 302–304, 307, 309, 312, 323, 326–327, 334, 335, 355–356, 360, 376, 378–379, 422, 437
 Osztrák Hercegség *l.* Ausztia
 Óvár (→Mosonmagyaróvár, H) 30, 87, 105
 Ördögárok (→Budapest, H) 128

P

Padova (I) 43, 381, 472
 Paks (H) 430
 Palesztina (PS) 510

Palota (Várpalota, H) 227, 291, 349
 Pannonhalma (H; Gyeri Szent-marton)
 151, 428, 493
 Pannónia 1. *l.* Magyarország
 Pannónia 2. (*provincia*; Alsó-Pannónia)
 54, 71, 348
 Párkány (Šturovo, SK; Kakat) 493
 Partium (RO) 456
 Pavia (I) 43, 432
 Pécs (H) 17, 25, 84, 238, 277–278, 280, 295,
 323, 352, 430, 498
 Pécsvárad (H) 364
 Peloponnészosz (GR) 173, 324
 Pest (→Budapest, H; Pesthium) 12, 16–17,
 19–21, 23, 25–27, 29–30, 35–39, 41, 46,
 60–61, 63, 65–66, 70–71, 85, 87, 89–94,
 96–99, 101–102, 105, 110–117, 121, 123–
 125, 127–128, 133, 142–143, 146–148,
 155, 163–164, 168–169, 171–172, 188,
 190, 204, 210, 216–220, 223–224, 227,
 230–232, 237, 240–242, 244, 249–253,
 255–258, 261–263, 269, 272, 274, 277,
 280, 283, 285–286, 291, 294, 297, 302–
 304, 308, 310–312, 352, 361, 370–371,
 374–375, 403–404, 410, 419, 425, 427,
 430, 432–433, 436–444, 446–451, 454,
 456–457, 461–466, 469, 473, 476, 478,
 482–489, 491, 493–498, 501–508, 513,
 516–519, 522–523
 Pétervárad (Petrovaradin, SRB) 378–379,
 522
 Petrovaradin *l.* Pétervárad
 Phrygia (*tartomány*, TK; Kis-Phrygia,
 Nagy-Phrygia) 398, 514
 Pó (*folyó*, I) 185, 457
 Pokina *l.* Atyina
 Poroszország (D, PL) 115
 Porta *l.* Oszmán Birodalom
 Posonium *l.* Pozsony
 Poznań (PL) 116, 241, 381
 Pozsega (Požega, HR) 364
 Pozsony (Bratislava, SK; Posonium; Pozson)
 29, 74, 155, 204, 214, 253, 296–297, 352,
 429, 451, 478
 Pozsony vármegye 253
 Prága (Praha, CZ) 15, 74, 430–431
 Praha *l.* Prága

Prešov *l.* Eperjes
 Préveza (GR) 163
 Provence (F) 56

R
 Raab *l.* Győr
 Rackelsdorf (A) 478
 Ráckeve (H) 255
 Raguza *l.* Dubrovnik
 Rajna (CH, A, D, F, NL) 68
 Rajna-vidék (D) 144, 429
 Rákos (→Budapest, H; Rákos-mező,
 Rákosmező) 114, 116, 219
 Regensburg (D) 27, 45, 66–68, 93, 106,
 138–139, 155, 241–242, 246, 270, 429,
 431, 492, 505, 521, 524
 Rhaetia (*provincia*; D) 123
 Rhodos, Rhodosz *l.* Rodosz
 Rigómező (Kosovo Polje, SRB; Koszovó)
 413–414
 Rio Torto (*folyó*, I; Numicus) 396
 Rizoni-öböl, Rizonicus sinus *l.* Kotori-
 öböl
 Rodosz (GR; Rhodos, Rhodosz) 14, 357,
 395
 Róma (Roma, I; Róm) 14, 43, 46, 48–49,
 53, 68–69, 225, 321–322, 376, 432, 454–
 455, 468, 494–495, 509
 Római Birodalom 1. 18, 123, 142, 163, 184,
 348, 380, 404, 440, 509
 Római Birodalom 2. *l.* Német-római Biro-
 dalom
 Románia (RO) 363, 364
 Róm *l.* Isztambul, Oszmán Birodalom,
 Róma
 Rumélia (GR, BG, SRB, RKS, AL) 360,
 365, 370, 376, 378, 502–503
 Ruspina (Monasztir, TN; Monasterium)
 162, 163
 Rúsország *l.* Oroszország

S
 Saale (*folyó*) 512
 Sabos *l.* Száva
 Sachsen-Anhalt *l.* Szász-Anhalt
 Saint-Quentin (F) 432
 Salka *l.* Ipolyszalka

Salona (Solin, HR) 63
 Samborja *l.* Óbuda
 Samnium (I) 398
 Šamorin *l.* Somorja
 Sarló (SK) 316
 Sárospatak (H) 493
 Sas-hegy (→Budapest, H) 165
 Scambria *l.* Óbuda
 Schkeuditz (D) 476
 Schmalkalden (D) 67–68, 149, 432, 456–457
 Schütt *l.* Csallóköz
 Schwechat (A) 491, 506
 Sebenico *l.* Šibenik
 Sebeş *l.* Szászsebes
 Segestika *l.* Sziszek
 Sempte (Šintava, SK) 234–235
 Seňa *l.* Szina
 Šibenik (HR; Sebenico) 63, 76, 462
 Sibiu *l.* Nagyszeben
 Sicambria *l.* Óbuda
 Siklós (H; Soklos) 295, 358, 498
 Simmering (→Bécs, A; Simmeringer Haide) 478, 506
 Singa (SUD) 173, 323
 Šintava *l.* Sempte
 Sipylus (*hegység*, TK) 398
 Sirván (AZ; Azerbejdzsán) 376
 Sisak *l.* Sziszek
 Skanborja, Skanbria *l.* Óbuda
 Smederevo *l.* Szendrő
 Soffia *l.* Szófia
 Şoimuş *l.* Solymos
 Soklos *l.* Siklós
 Solin *l.* Salona
 Solymár (H) 32
 Solymos (Şoimuş, RO) 293, 410
 Sommerein *l.* Somorja
 Somogyvár (H) 363
 Somorja (Šamorin, SK; Sommerein) 148, 173, 232–233, 299, 478
 Sopron (H; Oedenburg) 478
 Sopron vármegye (H) 481
 Spanyolország (E; Hispánia) 130, 501
 Spaxia *l.* Thapsus
 Speyer (D) 16, 246, 431–433, 452, 455, 505, 520–521, 524–525

Sremski Karlovci *l.* Karlóca
 Stájerország (A) 85, 93, 180, 414, 431, 435
 Stara Gradiška *l.* Gradisca Illyrica
 Starigrad (HR; Cittavecchia) 462
 Strasbourg (F) 68
 Strečno *l.* Sztrecsény
 Stremť *l.* Diód
 Strigonium *l.* Esztergom
 Šturovo *l.* Párkány
 Susa *l.* Hadrumentum
 Svábföld (D) 123, 149
 Svájc (CH) 68

Sz

Szabadváros *l.* Nagymaros
 Szalka *l.* Ipolyszalka
 Szaloniki (Thesszaloniké, GR) 358
 Szarmátia 71
 Szász-Anhalt (Sachsen-Anhalt, D) 30
 Szászsebes (Sebeş, RO) 26, 46, 51, 53, 78–79, 95–96, 107, 110, 203, 215, 408
 Száva (*folyó*, SLO, HR, BIH, SRB; Sabos) 63, 65, 91, 103, 321, 360, 367, 370, 372–373, 420, 468
 Szeben *l.* Nagyszeben
 Szeged (H) 22
 Székesfehérvár (H; Fehérvár, Fejérvár, Székesfejérvár) 17, 25–26, 35, 53, 62, 73, 84, 90–91, 96, 101, 110, 203–204, 214–216, 218, 240, 299, 306, 352, 358, 363, 408, 415, 430, 493, 498
 Szendrő (Smederevo, SRB) 364, 460
 Szent András-sziget (→Rovinj, HR) 382
 Szent Birodalom *l.* Német-római Császárság
 Szent Gellért-hegy, Szent Gellért hegye *l.* Gellért-hegy
 Szent Margit-sziget *l.* Margitsziget
 Szent Mihály külváros, Szentpétermártír *l.* Felső-Víziváros
 Szentendre (H) 461
 Szentendrei-sziget (H) 461–462, 482, 485, 507
 Szentfalva (→Budapest, H; Szenterszébet-falva) 113
 Szepesség (SK; Szepesi Grófság/Hercegség) 28, 58, 140, 157

Szerbia (SRB) 53, 166, 364, 378, 503
 Szerémség (HR, SRB; Szerém, Szerémsziget) 102–103, 321, 360, 364, 371–373, 377, 379, 437
 Szicília (I) 162, 512
 Szigetvár (H) 316, 363
 Szilézia (CZ, PL) 65, 155, 238, 253, 499
 Szina (Seňa, SK; Abaújszina) 215, 408
 Sziszek (Sisak, HR; Segestika) 321
 Szkítia 71
 Szlavónia (HR) 55, 79, 215, 343, 434–435
 Szlovákia (SK) 253, 316, 478, 493
 Szófia (BG; Soffia) 103, 196, 281, 293, 370–372, 463
 Szombathely (H) 313
 Sztambul *l.* Isztambul
 Sztrecsény (Strečno, SK) 238
 Szudán (SUD) 173, 323
 Szúsa *l.* Hadrumentum

T

Tabán (→Budapest, H) 190, 217
 Tallóc (→Cremašina, HR) 55, 85
 Tárda *l.* Dárda
 Tata (H; Tatta) 25, 30–31, 87, 90, 96, 101, 106, 204, 216, 218, 297, 428, 480
 Tatta *l.* Tata
 Tebriz (IR) 178
 Temesvár (Timișoara, RO; Dimiskár) 88, 102, 107, 180, 228, 293, 364, 371, 375, 410
 Terekország *l.* Oszmán Birodalom
 Teutoburgi-erdő (D) 142
 Tevere (*foljó*, I; Tiberis) 396
 Thapsus (TN; Sfaxia) 162–163
 Theben *l.* Dévény
 Thermopülai-szoros (GR; Thermopylae) 513
 Thesszaloniké *l.* Szaloniki
 Thrákia *l.* Trákia
 Tiberis *l.* Tevere
 Tigris (*foljó*, SYR, IRQ, TK) 162
 Timișoara *l.* Temesvár
 Tirol (A; Tirol Grófság, *l. még* Észak-Tirol) 29, 59, 85, 93, 123, 144, 160, 194, 196, 429

Tisza (*foljó*, UA, RO, SK, H, SRB) 140, 227, 276, 290, 335, 340, 349, 363–364
 Tiszántúl (H) 180, 228, 290, 293, 410
 Tiszavarsány (H; Varsány) 312
 Tokaj (H) 215, 363, 408
 Tolna (H) 38, 65, 102, 114, 218, 303, 358, 371, 430, 469
 Torda (Turda, RO) 79, 81, 355
 Toulon (F) 17
 Török Birodalom, Törökország *l.* Oszmán Birodalom
 Törökbecse (Novi Bečej, SRB; Becse) 364
 Trákia (BG, GR, TK; Thrákia) 141, 185–186, 511
 Třebíč (CZ; Trebitsch) 477
 Trencsén vármegye (SK) 238, 253
 Trento (I; Trident) 59, 455
 Trident *l.* Trento
 Trnava *l.* Nagyszombat
 Trója (TK) 306, 309, 509, 511
 Tunézia (TN) 163
 Tunisz (TN) 162–163
 Turda *l.* Torda
 Turóc vármegye (SK) 238
 Tübingen (D) 505
 Tyrnavia *l.* Nagyszombat

U, Ű

Udbina (H) 414
 Újbécs (→Budapest, H; Bécs 2., Bécsvára) 112–113, 219
 Újhely *l.* Bécsújhely
 Ulm (D) 30, 85, 270
 Umbria (I) 464
 Ungaria, Ungarn *l.* Magyarország

V

Vác (H; Vacium, Waitzen) 16, 60, 65, 83, 89, 93, 99, 110, 112, 116, 148, 216, 218, 242, 248, 253, 259, 297, 449, 461, 463, 470, 482, 485–486, 491, 493, 495, 497, 506–507, 517, 519, 522
 Vág (*foljó*, SK) 151, 233, 315, 480
 Vajdahunyad (Hunedoara, RO; Hunyad, Hunyadvár) 363
 Valpó (Valpovo, HR) 498
 Várad *l.* Nagyvárad

- Váralmás (Almaşu, RO; Almás) 95
 Várgesztes (H; Gesztes) 363
 Várhegy (→Budapest, H; Vár) 81, 112, 127, 143, 128, 187, 190–192, 226, 262
 Várna (Varna, BG) 73, 458
 Várpalota *l.* Palota
 Varsány *l.* Tiszavarsány
 Velence (Venezia, I) 18, 45, 63, 68, 70, 85–86, 93, 155, 163, 187, 320, 323, 357, 380, 462, 471–472
 Velký Meder *l.* Nagymegyer
 Venezia *l.* Velence
 Vértes (*hegység*, H) 31–32, 430
 Vetus Buda *l.* Óbuda
 Vicegrad, Vicegrád *l.* Visegrád
 Vienna *l.* Bécs
 Villach (A) 471
 Vilnius (LT) 82, 110, 234, 243
 Vințu de Jos *l.* Alvinc
 Visegrád (H; Vicegrad, Vicegrád, Vissegrád, *l. még* Alsóvár, Fellegvár) 16, 25–26, 31–35, 38, 53, 59–60, 62, 73, 87–88, 90, 96, 98, 101, 104–106, 122, 142, 156–157, 164, 173, 204, 216–218, 231, 233, 297, 324, 430, 481, 504
 Vissegrád *l.* Visegrád
 Víziváros (→Budapest, H; Felső-Víziváros, Vízivár) 164, 169–171, 190–191, 217, 225
 Vočín *l.* Atyina
 Vöröskő (Hrad Červený Kameň, SK; Bibersburg) 253
 Vörös-tenger 162
 Vrána (Vrana, HR) 55
- W**
 Waitzen *l.* Vác
 Weisskirchen *l.* Medve
 Wien *l.* Bécs
 Wiener Neustadt *l.* Bécsújhely
 Wittenberg (D) 505–506
 Wolff *l.* Farkas-sziget
 Worms (D) 45, 66–68
 Wroclaw *l.* Boroszló
 Württemberg (D) 123, 481
 Zadar *l.* Zára
 Zágráb (Zagreb, HR) 82
 Zama (TN) 509
 Zára (Zadar, HR) 63, 191, 462
 Zentivar (ismeretlen település, H?) 480
 Zörbig (D) 476
 Zrenjanin *l.* Becskerek
 Zuschendorf (D) 477

KÉPMELLÉKLET

Az 1-3. kép hajtogatva, a hátsó belső borító előtt található.

4. KÉP. PEST OSTROMA ENEA VICO METSZETÉN, 1542

Haud Italo, aut Gallis postponam Lazia scripta,
 Gnauiter *integre* vclā secutus erat.
 Colligit Austriacam sobolem, Romanaque castra
 Ut migrant gentes. plura daturus obit.

6. KÉP. PAOLO GIOVIO ARCKÉPE, 1575

7. KÉP. VISEGRÁD KORABELI LÁTKÉPE

Johans von Gottes gnaden König zu Hungern.

Johans Guldenmundt.

9. KÉP. I. FERDINÁND KIRÁLY KORABELI ARCKÉPE

10. KÉP. I. SZULEJMÁN SZULTÁN ARCKÉPE, 17. SZÁZAD

11. KÉP. NÁDASDY TAMÁS ARCKÉPE, 19. SZÁZAD ELEJE

12. KÉP. LEONHARD VON VELS SÍREMLÉKE A BÉCSI STEPHANSDOMBAN

IOHANNES SIGISMVNDVS, IOHANN. VAIVODÆ
Hungariæ Reg. Fil. Dux Opoliens.

DEbueras potius Dux Oppoliensis haberi,
Rex dici exemplo quàm patris, Hungaria;
Nè te, quæ patrem, versasset dira libido
Prodendi Scavis Thracibus Hungariam:
IANE, nec est ergo mirum, SIGEMVNDE, quod orbo
In te cessavit non bene partus honos.

R

IOHA-

14. KÉP. JAGELLO IZABELLA ARCKÉPE, 1560 KÖRÜL

15. KÉP. LUCAS GÓRKA BOROSZLÓI PÜSPÖK ÁBRÁZOLÁSA EGY MÁRIA-TRIPTICHON RÉSZLETÉN, 1529

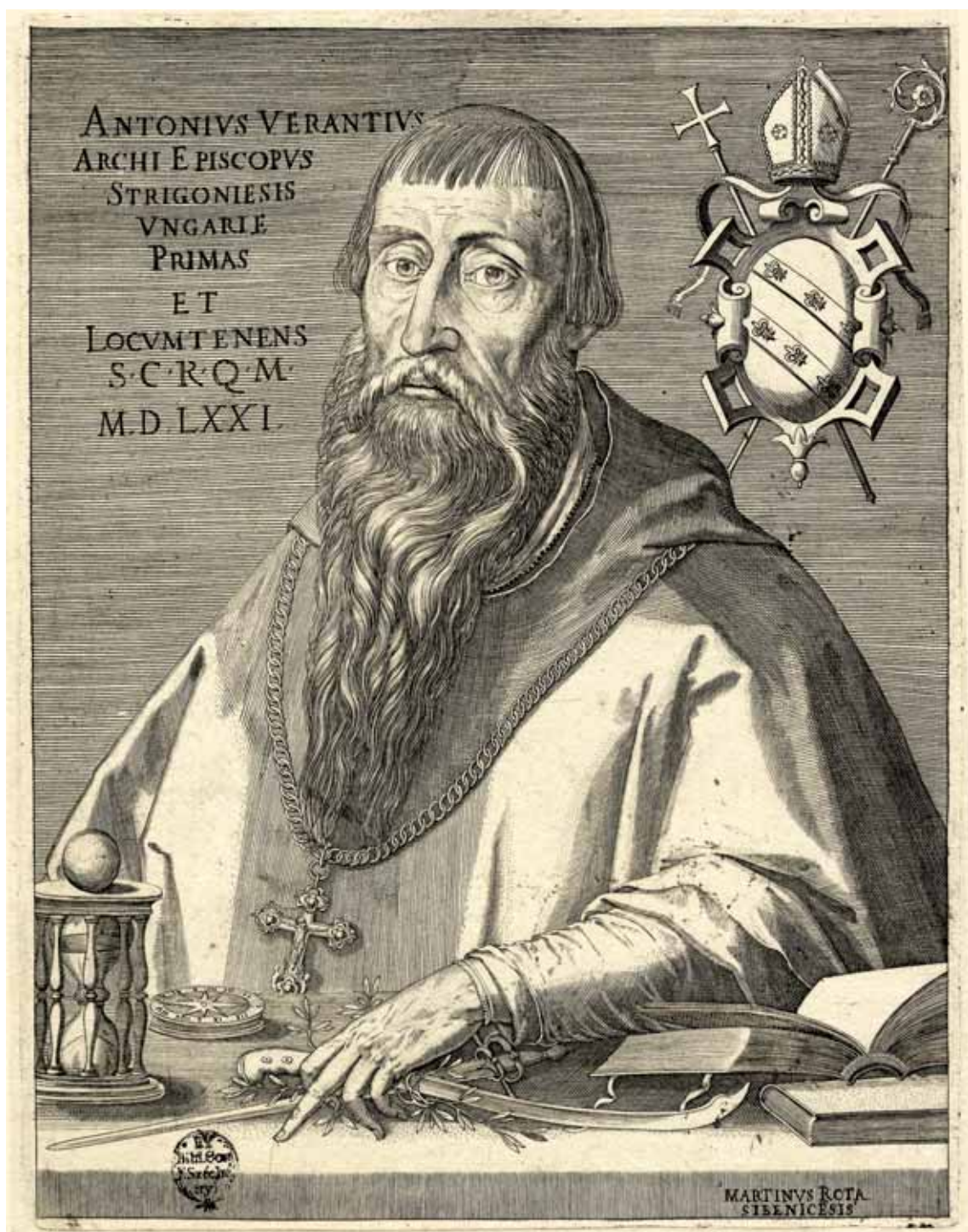

16. KÉP. SZIKLAFELIRAT A CSONKATORONY BŐRTÖNÉBŐL, 1541.

TU QUI HEC SCRIPTA CERNIS NOVERIS OB ACCEPTUM WISEGRAD TRES CAPITANEOS HIC FUISSE PUNITOS
(Te, aki ezt az írást látod, tudd meg, hogy WISEGRAD elvesztéséért három kapitány bűnhődött itt.)

17. KÉP. WILHELM VON ROGGENDORF KÉPMÁSA, 1601 KÖRÜL

18. KÉP. VERANCICS ANTAL ARCKÉPE, 1571

20. KÉP. A DIESKAU-CÍMER A FINSTERWALDEI VÁR KAPUTORNYÁN

21. KÉP. LUTFI PASA KORABELI KÉPMÁSA

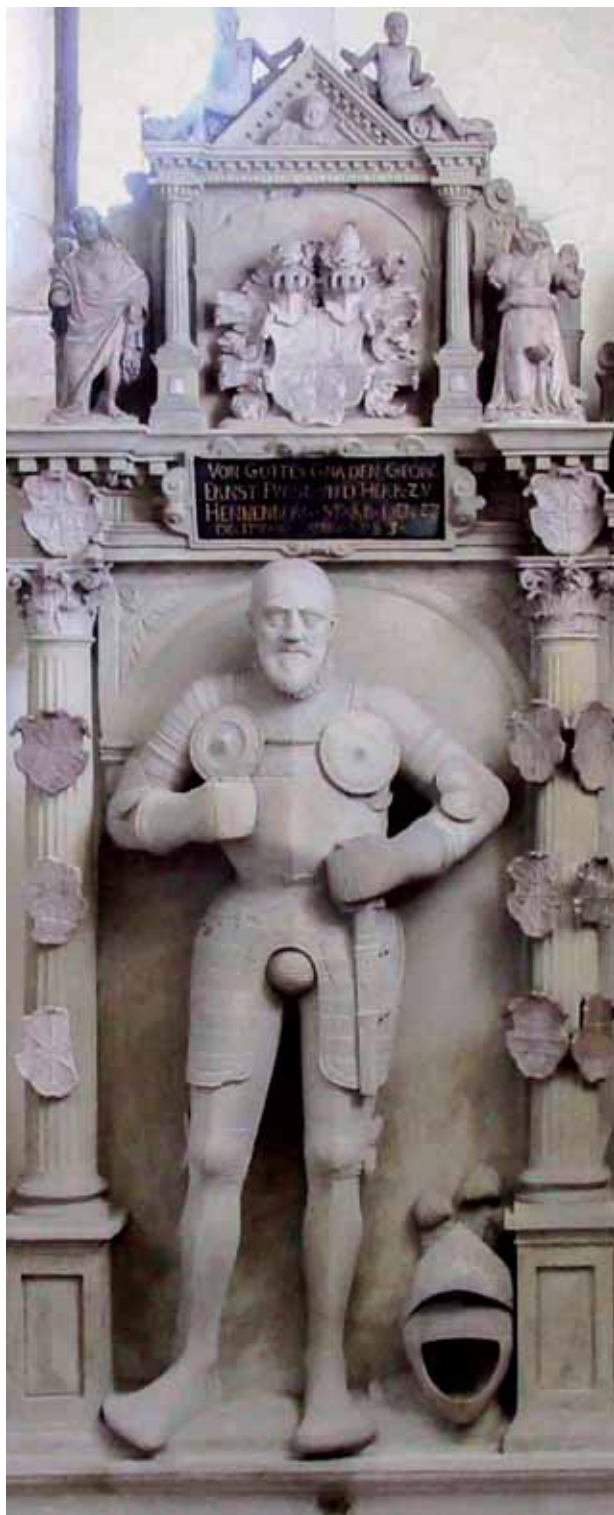
22. KÉP. HANS SACHS KÉPMÁSA ID. LUCAS CRANACH METSZETÉN, 1545–1600 KÖZÖTT

23. KÉP. BRANDENBURGI JOACHIM ID. LUCAS CRANACH FESTMÉNYÉN, 1529

24. KÉP. KONRAD VON BEMELBERG PORTRÉJA, 1601 KÖRÜL

25. KÉP. GRAF ERNST VON HENNEBERG SÍREMLÉKE A SCHLEUSINGENI JOHANNESKIRCHÉBEN

26. KÉP. GIAN GIACOMO MEDICI, MELEGNANO MÁRKIJA ALIPRANDO CAPRIOLO KÖTETÉBEN, 1596

27. KÉP. ALESSANDRO VITELLI ALIPRANDO CAPRIOLO KÖTETÉBEN, 1596

28. KÉP. JOHANN HILCHEN VON LORCH SÍREMLÉKE A LORCHI PLÉBÁNIATEMPLOMBAN

29. KÉP. CHRISTOPH VON CARLOWITZ ARCKÉPE 19. SZÁZADI LITOGRÁFIÁN

30. KÉP. PERÉNYI PÉTER ARCKÉPE AUGUSTIN HIRSCHVOGEL METSZTÉN, 1550

Warhafftige Contrafactur/des Durchleuchtigsten
Hochgebornen Fürsten vnd Herrn Herrn Moritzen/ Hertzog zu Sachsen/
Churfürsten/ Landgrauen in Thüringen/ Margraffen zu Meissen/ vnd Burggraffen zu Magdeburg/ im 1553. Jar/
Sinesis alere 12.

32. KÉP. HANS UNGNAD KÉPMÁSA KORABELI METSZETEN

33. KÉP. GEORG SABINUS KÉPMÁSA, 1560

MOHÁCS 1526–2026
REKONSTRUKCIÓ ÉS EMLÉKEZET

Aligha van olyan magyar olvasó, aki ne hallott volna arról, hogy a szultán csapatai 1541. augusztus 29-én csellel, kardcsapás nélkül szállták meg a Magyar Királyság fővárosát. Kevesebben tudják azonban, hogy Buda sorsa nem egyetlen délután alatt pecsételődött meg: a főváros és mellette Pest birtoklásáért 1540 ősztől 1542 októberéig, két éven át öldöklő harc folyt a Habsburgok, az oszmánok, illetve magyar híveik és szövetségeseik között. E mind nagyobb erők bevonásával zajló küzdelem Európa egyik legfontosabb hadszínterévé tette Budát, számos nyelven és számos műfajban jelentős kortárs visszhangot váltva ki egyben. Kötetünk ezekből a történeti és irodalmi művekből, kortárs tudósításokból ad bőséges és reprezentatív válogatást, s reményeink szerint nemcsak elsőrangú forrása lesz a korszakkal foglalkozó szakembereknek, de igényt tarthat a nagyközönség érdeklődésére is. A kötetet kivételesen gazdag képmellékletek, térképek és mutatók teszik élvezetesebbé és könnyen használhatóvá. Buda török kézre kerülésének folyamata korszakváltó esemény a magyar történelemben: ennek az eseménysornak kíván hű krónikája lenni ez a forrásgyűjtemény.

Ára: 3490 Ft

9 789634 162582